LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA

ZENONAS IVINSKIS

RINKTINIAI RAŠTAI

III

LIETUVIŲ KOVOS SU VOKIEČIŲ RITERIAIS XIII-XV AMŽ.

1989
Lietuvių Katalikų Mokslo Akademija
Piazza della Pillotta 4
ROMA

THE LITHUANIAN CATHOLIC ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

ZENONAS IVINSKIS

SELECTED WRITINGS

III

THE WARS OF THE LITHUANIANS WITH THE TEUTONIC KNIGHTS IN THE XIII - XV CENTURIES

Roma 1989

Redagavo Paulius Jatulis

Spausdino « Pliniana », Selci Umbro (Perugia)

ĮŽANGOS ŽODIS

Prof. Zenonas Ivinskis rašė: « Kuris gi iš lietuvių nemėgsta ir negerbia savos istorijos? Jeigu dabarties klausimais gali būti įvairių nuomonių, tai toji senoji praeitis visus mus jungia į vieną aiškų nusistatymą jos atžvilgiu. Toji istorija mums miela, artima. Mes esame daugumoje dar romantikai. Todėl ir mūsų istorija mums turi daugiau reikšmės negu kitoms tautoms jų praeitis. O kartais labiau reikalinga praeities mistika negu brutalios dabarties realybė... Bet labiausiai toji kovos dvasia, kuri išsaugojo lietuvių tautą, apsireiškia kovose su vokiečių ordinu. Šitie karai truko lygiai du amžiu, jeigu Saulės-Šiaulių mūsį (1236) laikysime jų pradžia ir 1435 m. kautynes prie Ukmergės — jų pabaiga. Šitie per 8 kartas besitęsusieji karai įdomiai parodo vieną reikšmingą dalyką: kur išsigimsta idėja, kur krinta entuziazmas, ten kovojančioji pusė negali laimėti, nors ji sutelktų daug materialinių gėrybių ir fizinių jėgų. Tik dvasios užsidegimas, idealizmas gali įgalinti ir fizinius ginklus ». Tai prof. Z. Ivinskio reikšmingi žodžiai.

Tuo tarpu, kai riteriai išdidžiai švaistėsi kardais ir jų idėja pagaliau išsigimė, lietuviai parodė taurų karžygiškumą, idealizmą ir darnų susiklausymą, kovodami už savo krašto laisvę. Kitaip, tai būtų juos ištikęs senųjų prūsų likimas. Šitoji dviejų amžių lietuvių karžygiškumo dvasia kvėpė ir vėlesnėms kartoms užsidegimo ir pasiaukojimo ryžtingai laikytis prieš įvairių priešų piktas užmačias. Šioje knygoje surinkti prof. Z. Ivinskio straipsniai ir straipsneliai pateikia lietuvių karžygiškumo laikotarpiui nušviesti žinių apie vokiečių riterius, jų pareigūnus, statytas pilis, taip pat ir apie lietuvių gynybos priemones, minėtinus ano laiko asmenis, iškiliųjų mūsų valdovų žygius, pavaizduojant keletą svarbių kautynių ir taikinimo būdų. Toliau seka dar niekur nespausdintas straipsnis apie lietuvių ir vokiečių santykius iki pat paskutinio karo laikų. Viskas yra rūpestingai ir su didele mūsų praeities meile parašyta.

TURINYS

SANTRUMPOS

a., amž. = amžius, amžiuje
aps. = apskritis
bžk. = bažnytkaimis
bžn. = bažnyčia, bažnytinis
d. = diena
deš. = dešinysis, dešinės
D.L.K. = Didysis Lietuvos Kunigaikštis (-čiai)
D.L.K-ja = Didžioji Lietuvos Kunigaikštija
dv. = dvaras
egz. = egzempliorius
ež. = ežeras
gyv. = gyventojai
imp. = imperatorius
išsp. = išspausdino (-dintas)
k. = kaimas
kair. = kairysis, kairės
k-ja = kunigaikštija
kng. = kunigaikštis (-čiai)
kt. = kiti, kitų
m. = metai, mirė
M. = Mažoji (Lietuva)
mag. = magistras
mst. = miestas
mstl. = miestelis
p. = puslapis, puslapiai
pop. = popiežius
r. = rytų
str. = straipsnis
š. = šiaurės
t.y. = tai yra
univ. = universitetas
v. = von
V., vak. = Vakarai, vakarų
vad. = vadinamas
vyr. = vyriausias
vysk. = vyskupas
vls. = valsčius
vok. = vokiečių

KNYGŲ SANTRUMPOS

AW = Ateneum Wileńskie. Vilnius 1923 ir t.

CDPr, Cod. dipl. Pruss. = Codex diplomaticus Prussicus, išl. J. *Voigt*, V (1857), VI 1861), Königsberg i. Pr.

CeXV, Cod. ep. saec. XV = Codex epistolaris saec. XV, išl. *Sokolowski, Szujski, Lewicki* (Monum. medii aevi res gestas Poloniae illustrantia, II (CeXV, 1); XI (CeXV, 2); XIV (CeXV, 3).

CEV, Cod. ep. Vit. = Codex epist. Vitoldi (1376-1430), išl. A. *Prochaska* (Monum. medii aevi res gestas Pol. illustr. VI, Krokuva 1882).

Dlug. = *Długosz* Joan. Sen., Opera Omnia, išl. J. P. *Zegota*, XII (libri 9, 10) 1876; XIII (libri 11, 12) 1877; XIV (libri 13, 14) 1878 Cracoviae.

KH = Kwartalnik Historyczny, Lwów 1887 ir t.

Krum. = R. *Krumbholtz*, Samaiten und der Deutsche Orden bis zum Frieden am Melno-See 1422 (Altpr. Monatschrift 1890).

LE = Lietuvių Enciklopedija, I-XXXVI, Boston, MA 1953-69.

Liet. ji Enc. = Lietuviškoji Enciklopedija, I-IX, Kaunas 1931-44.

LUB = Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch, išl. G. *Bunge, Hildebrand* ir kt. V (1414-1423) 1867; VI (Ergänzungen) 1873; VII-XII (1429-1472) 1881-1890 Ryga.

OrdBr = Ordens Briefarchiv (Karaliaučiaus arch.).

OrdFol = Ordens Folianten » »

SrPr, SRP, Scr. rer. Pruss. = Scriptores rerum Prussicarum, I-V, išl. Th. *Hirsch*, M. *Toeppen* ir E. *Strehlke*, Leipzig 1861-1874.

Wolff = J. *Wolff*, Kniaziowie litewsko-ruscy, 1895.

LIETUVOS ISTORIJA IKI 1422 m.

Iš visos baltų tautų grupės, kuriai dar priklausė latviai ir prūsai (su sūduviais ar jotvingiais), tik lietuviams vieninteliams pasisekė viduramžiais įkurti savo valstybę. Jos pradžia atsekama, kai vokiečių riteriai dar nebuvo spėję įsitvirtinti rytiniame Pabaltijyje. Iki XVIII a. galo, t.y. iki padalijimo (1772-1795) epochos, toji valstybė išsilaikė šešis šimtmečius, atlikdama savo svarbią istorinę rolę. Iš vienos pusės ji beveik dviejų amžių kovose neprileido Vokiečių ordino į deš. Nemuno kranto plotus ir į jam taip reikalingą 'tiltą', Žemaitiją, kuri negailestingai skaldė galingą kryžiuočių valstybę, siekiančią nuo Neumarko iki Narvos. Lietuvių palužimas daug generacijų besitęsiančioje kovoje būtų davęs ordinui galimybės praplėsti savo valstybę iki Dniepro baseino plotų.

Jau XIII a. sėkmingai pastodama besiveržiančioms totorių ordoms kelią ir vėliau juos įveikdama pačioje stepėje, Lietuva išplėtė savo valstybingumą rytinių slavų teritorijose anapus Dniepro. Iki XV a. vidurio ji buvo laikoma pačia galingiausia Rytų Europos valstybe, kurios privengė totorių Aukso orda (žr. LE I 424-426) ir kurios taikos ieškojo didieji Maskvos kunigaikščiai. Jiems D. L. K-ja ne tik ilgam sutrukdė vad. 'rusiškųjų žemių surinkimą', bet iki Petro Didžiojo laikų ilgai neleido prasiskverbti į Vakarus ir tuo būdu reikštis Europos politiniame gyvenime.

Kai D.L.K. Jogaila Algirdatis iš Vilniaus nuėjo užkuriom Krokuvon karaliauti, jis davė kaimyninei Lenkijai lietuvišką Gediminaičių dinastiją, paprastai Jogailaičiais vadinamą. Beveik du šios dinastijos šimtmečiai yra laikomi Lenkijos istorijoje ir politiniu ir kultūriniu atžvilgiu vienais iš šviesiausių.

1. *Lietuvos valstybės pradžia ir jos išsivystymas iki XIII a. galo*

Pirmųjų Lietuvos valstybingumo ženklų reikia ieškoti dar prieš Mindaugą. Šaltiniuose vardu neminimas galingas Mindaugo tėvas galėjo jau XII a. gale apjungti lietuvių žemių branduolį ir mirdamas išdalinti savo sūnums (H. Paszkiewicz). Iš visų 'kunigų' veikliausias pasirodė Mindaugas, sugebėjęs surinkti stiprų palydos

būrį, vad. 'družiną'. Jis prievarta vykdė pirmykštės Lietuvos valstybės, augančios iš žemių tarp Šventosios (Neries intako) ir Merkio, didinimą. Mindaugo žygiai sukėlė jo energingo brolėno Tautvilo, Žemaičių kunigaikščių ir sūduvių (jotvingių) opoziciją. Kai sąjungon dar buvo įtrauktas Volinijos-Haličo kng. Danielius Romanaitis ir Livonijos kryžiuočiai (žr. Kalavijuočiai), politiškai apsukrus Mindaugas dovanomis atitraukė nuo savo gausių priešų Livonijos ordino magistrą. Su šio pagalba jis krikštijosi (1250 ar 1251) ir siuntė pasiuntinius pas pop. Inocentą IV. Gaudamas iš popiežiaus teisę, Mindaugas tapo pirmuoju (ir drauge paskutiniu formaliai karūnuotu) Lietuvos karaliumi. Tada buvo įkurta (1254) ir pirmoji Lietuvos diecezija, kurios vyskupu tapo Livonijos ordino kun. Kristijonas.

Prieš Mindaugo karaliją ir jo įvestą krikščionybę toliau veikė partikuliarinės bei pagoniškosios jėgos. Jau 1259 Lietuvos vysk. Kristijonas pasitraukė Vokietijon ir savo diecezijon niekada nebegrįžo. Jo įpėdinis 'Lietuvos vysk'. Jonas jon nebekėlė kojos, nors tokiu vyskupu titulavosi 20 m. Kai po Durbės kautynių prieš Ordiną sukilo prūsai ir pagonybėn sugrįžo žiemgaliai ir kuršiai, Mindaugas taip pat nutraukė santykius su Ordinu. Livonijos vokiečių šaltiniai ir Avignono popiežių dokumentai tekalba apie Mindaugo atkritimą ir nuo krikščionybės.

Mindaugo nužudymas (1263) sukėlė kruvinas vidaus kovas, per kurias 7 m. laikotarpyje 4 sosto pretendentai ar jau turėję Lietuvoje vyriausiąją valdžią (Tautvilas, Treniotas, Vaišvilkas ir Švarnas) buvo išžudyti. Bet vidaus nesantaika jau nebesugriovė tvirtai padėtų Lietuvos valstybės pagrindų. Kai Kernavės kng. Traidenis (1279-1282) tapo Lietuvos valdovu, jis užtikrino ne tik pagonybės persvarą, bet dar plėtė savo valstybės ribas ir sėkmingai kariavo su Livonijos vokiečiais. Nors Traidenio mirties aplinkybės nežinomos, galima tačiau spėti, jog jis buvo pirmasis Lietuvos XIII a. valdovas, kuris savo gyvenimą užbaigė natūralia mirtimi.

Po Traidenio jau nebeminimi tos rūšies vidaus sukrėtimai, kurie buvo lydėję Mindaugo nužudymą iki pat 1270. Kad valstybiniame gyvenime per dešimtmetį (1282-91) nebeįvyko atmainų ir politinių sukrėtimų, rodo dažni lietuvių žygiai į kaimynų kraštus, ypač jų kariniai pasisekimai prieš Livonijos ordiną. Įskaitant ir didįjį Saulės - Šiaulių kautynių 1236 laimėjimą, XIII a. iš 20 to ordino magistrų 6 žuvo kovose su lietuviais. Yra pagrindo samprotauti, kad to laiko, 'Lietuvos karalius', 1291 pirmąsyk minimasis Pukuveras, yra buvęs Traidenaitis (L. Puzyna, V. Pašuto ir kt.), kurio 4 sūnūs — Vytenis, Gediminas, Vainius [Woyn(at)] ir Teodoras atsekami šaltiniuose.

Kai senųjų prūsų žemėje įsitvirtinęs Vokiečių ordinas (žr. Kryžiuočių ordinas) 1283 pradėjo kariauti su lietuviais, ' su galinga ' kiečiausio sprando ir kariauti pratusia tauta ' (Scriptores rerum Prussicarum I 146), naujosios dinastijos valdovams Vyteniui (1295-1315) ir ypač Gediminui (1316-41) teko iš vienos pusės atlaikyti žutbūtinę kovą prieš nesiliaujančius kryžiuočių puolimus iš Prūsų ir Livonijos. Tuo pat laiku Lietuvos valdovai sėkmingai plėtė Lietuvos valstybingumą į rytinius slavų plotus.

2. *Didžioji lietuvių tautos kova su kryžiuočiais* (*iki* 1422)

Iš nelaimingai Palestinoje užsibaigusių kryžiaus karų Kryžiuočių ordinas beatsinešė į Pabaltįjį tik likučius tos ideologijos, kurios pasėkoje tada buvo skelbiami kryžiaus žygiai. Gana kruvinu būdu per XIII a. kryžiuočiams buvo pasisekę įsitvirtinti prūsų žemėje, o į šimtmečio galą jie jau ėmė atakuoti ir lietuvių sodybas deš. Nemuno krante. Savo pirmykštį uždavinį — ginti naujakrikščius nuo pagonių persekiojimų — išvertęs į pastangas pirmiau ginklu užimti pagonių žemes, tą pačią taktiką ordinas vartojo ir prieš lietuvius. Lietuvių žemės užėmimas buvo pastatytas pirmon vieton prieš to krašto christianizaciją. Daugelio generacijų žymių aukų ir daug materialinių nuostolių pareikalavusios kovos buvo baigtos tik Vytauto D. laikais Melno taika 1422.

Trys didžiosios kronikos — Petro Dusburgiečio, Hermano Vartbergiečio ir Vigando Marburgiečio įsakmiai paliudija apie tos kovos su kryžiuočiais aštrumą. Tie ir kt. šaltiniai dažnai mini iki pat XV a. pradžios daug įvairių skaičių apie užmuštuosius vyrus, nelaisvėn paimtuosius vaikus ir moteris, kartais iki tūkstančio siekiančias pagrobtųjų raguočių ir arklių (žirgų) kaimenes.

Betgi lietuviai įstengė tvirtai užkirsti kryžiuočiams kelią, neleisdami jiems įkelti kojos į deš. Nemuno krantą, kai Sūduvos plotai virto dykra. Iš pačių priešų kronikų galima atrinkti eilę įspūdingų tos per daug generacijų nusitęsusios kovos epizodų, liudijančių senųjų lietuvių heroizmą. Jau 1289 pasistatę savo pilį Ragainėje, kryžiuočiai kasmet ėmė puldinėti Žemaičių pasienį, atakuoti jų pilis prie Nemuno ir Jūros up. Pagonių atžvilgiu užkietėjęs kronikininkas P. Dusburgietis pvz. turėjo paminėti, kaip už Bisenos esančią Kolainių pilį jos vadas Surminas su 120 rinktinių vyrų taip narsiai gynęs, jog ' nuo pilies sienų kraujas tekėjo tarsi patvinęs vanduo ' (Scr. rer. Pruss. I 119). Nors tik 12 gynėjų buvę nesužeisti, bet pilis likusi nepaimta. Dar daugiau panašių epizodų teikia XIV a. liečiančios kryžiuočių kronikos, nors joms ir nerūpėjo apie savo priešus

gerai atsiliepti. Ypač išgarsėjo Pilėnų gynimo istorija su kng. Margiriu. Nuo Vytauto laikų kovos su kryžiuočiais darėsi vis aštresnės. Bet tik retu atveju lietuvių pilis tepasisekdavo paimti. Ne taip smarkiai galėjo Lietuvą pulti Livonijos ordinas, per visą XIII a. turėjęs susidūrimuose su lietuviais skaudžių pralaimėjimų (1236 — Saulė-Šiauliai; 1260 — Durbė, 1270, 1279 Karūzas, Estijos pakrantėje). Iki 1291 Livonijos kryžiuočiai buvo užimti Žiemgalos malšinimu. Greitai iškilęs vidaus konfliktas, aštrūs nesutikimai tarp Ordino ir Rygos mst., kurio pusėje buvo Rygos vyskupas, davė progos lietuviams beveik tris dešimtmečius su pertraukomis būti Rygos mst. ir arkivyskupo sąjungininkais. Šituose rėmuose yra aiškintini ir garsieji Gedimino laiškai.

Daug sunkesnės kovos išsivystė prie Nemuno. Ordinas perdėtai garsino lietuvių pralaimėjimus: 1348 Strėvos kautynes, 1362 Kauno pilies išgriovimą, 1370 Rudavos kautynes. Stiprios kryžiuočių propagandos pasėkoje iš V. Europos (ypač iš Vokietijos, Prancūzijos, Anglijos, Italijos) traukė riteriai, grafai, hercogai, karaliai į vad. ‘ Litauer-Reysen ’ (Kryžiuočių kelių XIV a. Lietuvoj žemėlapis — LE XVI 281). Daugelio tokių kilmingųjų vardus yra sužymėjęs kronikininkas Vigandas Marburgietis. Į Gedimino valdymo galą Prūsų kryžiuočių spaudimas padidėjo, ir jie bandė per keturis dešimtmečius (nuo 1336) prie Nemuno pasistatyti savo pilis Bajerburgą, Gotteswerderį, Marienburgą, Ritterswerderį. Kauno senamiestyje kryžiuočiai buvo jau pasistatę stiprią mūro pilį Marienwerderį, nes didžiojo magistro Vinricho von Kniprodės karinių pastangų svarbiausias tikslas buvo užvaldyti deš. Nemuno žemupio krantą iki pat Kauno. Kad kovos su lietuviais geriau sektųsi, ordinas ėmė ieškoti būdų pasinaudoti Lietuvos kng. nesutikimais. Galutinai neišaiškintas lieka Butauto Kęstutaičio išbėgimas pas kryžiuočius ir ten su savo palydovais pasikrikštijimas (žr. Jonas ir Tomas Survilos). Kryžiuočiai kurstė Algirdo našlę Julijoną ir jos pirmagimį Jogailą prieš Kęstutį (1379-82) ir Vytautą. Bet jau tą rudenį priėmė Kęstutaitį ir dviem atvejais jį priglaudė pas save ir rėmė kovoje prieš pusbrolį Jogailą (1382-84, 1390-92). Greitai vėl su maištaujančiu Švitrigaila Ordinas darė sutartis prieš Vytautą (1402) ar Jogailą (1431). Vytautas tačiau, kuris per abu pabėgimus iš kryžiuočių sunaikino jų svarbias pilis prie Nemuno ar prie Gardino (iš viso šešias), turėjusias būti atramos punktais tolimesniems lietuvių plotų užėmimams, pavertė Ordiną lyg kokia savo politine interesų funkcija kovoje už Lietuvos valstybę. Tad suprantama, kodėl Vytautas, kuris keturis kartus buvo užrašęs kryžiuočiams jiems taip reikalingus Žemaičius (1384, 1390, 1398, 1404), vis sugebėdavo rasti politiškai saugių progų juos vėl atsiimti.

Dažni Ordino pasienio ginčai su Lenkija, o labiausiai jo per visą XIV a. užsitęsusios pretenzijos į Žemaitiją buvo pagrindinė priežastis vad. ' didžiojo karo ' (1409-11), kurio viršūnėje stovėjo bendromis dviejų pusbrolių (Vytauto ir Jogailos) pastangomis ir judviejų jungtinės kariuomenės išplėšta Žalgirio pergalė. Kadangi Marienburgas nebuvo paimtas ir atsirado kitų kliūčių karą išvesti iki galo, Torunės taikoje pusbroliai Žemaitiją tegavo iki judviejų gyvos galvos. Dar 11 m. reikėjo Vytautui ir Jogailai gana įtemptai tąsytis su Ordinu, vesti su juo sunkią diplomatinę kovą ir kariauti kovos lauke. Ginčai prasidėjo tuoj po Torunės taikos, kai reikėjo aiškiai nustatyti Žemaičių žemės ploto, kurį pusbroliai gavo valdyti, ribas. Imperatoriaus Zigmanto Liuksemburgiečio į Kauną atsiųstasis arbitras M. Makra apklausinėjo vietoje daug liudininkų. Į Žemaitijos ribas, kurios einančios iki pat Nemuno žiočių ir Kuršių Marių, buvo priskirta ir Klaipėda. Kol buvo prieita prie Melno taikos, dar tris kartus (1414, 1420 ir 1422) reikėjo Lietuvai ir Lenkijai mobilizuotis ir vesti prieš kryžiuočius karą pačioje jų žemėje. Diplomatine kova dar nebuvo galima ilgos bylos užbaigti. Siųsdamas 60 žemaičių delegaciją į bažnytinį Konstancos susirinkimą, Vytautas drauge su pusbroliu karaliumi plačiais ir įspūdingais skundais buvo apkaltinę Ordiną. Krokuvos univ. juristas P. Wlodkowiczius ten išsamiais traktatais įrodinėjo, jog esąs nusikaltimas prieš Dievą vien ginklu veikti prieš nekrikštytus todėl, kad jie yra pagonys. Ne kryžiuočiams, o pusbroliams buvo pavesta rūpintis Medininkų vyskupijos įkūrimu Žemaitijoje, nors paties krašto priklausomybės klausimas koncilijoje ir nebuvo išspręstas. Nuo 1416 šešis kartus įvairiose vietose buvo vedamos taikos derybos, vis naujai pratęsiamos paliaubos, ar ginčijamasi dėl Žemaitijos ir Sūduvos priklausomybės. Trimis atvejais (1416, 1418, 1420) tokios derybos buvo vedamos prie Nemuno (Veliuonoje). Pagrindinė ilgai nesibaigiančių ginčų priežastis buvo vis ta pati, kad Ordinas jokiu būdu nesutiko išsižadėti Žemaitijos. Jis tarėsi galįs savo teises paremti ne tik Vytauto, Jogailos, Švitrigailos, bet ir Mindaugo užrašais. Kryžiuočiai taip pat savinosi visą Sūduvą, tardamiesi ją ginklu užkariavę. Jų teises gynė ir Zigmantas Liuksemburgietis savo garsiuoju sprendimu Vroclave (Breslave) 1420. Už tokią nepalankią imperatoriaus ištarmę Vytautas jam atmokėjo paremdamas husitus. Jis priėmė šių kvietimą tapti Čekijos karaliumi ir ten pasiuntė Žygimantą Kaributaitį (žr. LE XXXV 315-317).

Kai kurie popiežiaus Martyno V ir imperatoriaus tarpininkavimai nebegelbėjo, tik naujo karo pasėkoje prie Melno ež. nesantaikos buvo užbaigtos taika, kurios nužymėtos sienos v. Lietuvoje ilgam

laikui išliko nepasikeitusios. Jos reiškė abipusį kompromisą. Vytautas turėjo atsisakyti nuo savo eilę metų reikalautų vakarinių Žemaitijos ribų iki Nemuno žiočių ir Kuršių Marių su Klaipėda. Kryžiuočiai buvo priversti dar daugiau nusileisti. Jie turėjo ne tik išsižadėti visos Žemaitijos, bet ir sutikti žymią dalį iki tol jų vis reikalautos Sūduvos dykros perleisti Lietuvai. Veltui dar kryžiuočiai bandė, megzdami sąjungą su kovojusiu prieš Lenkiją D.L.K. Švitrigaila, atgauti jiems taip svarbų Palangos ruožą, per kurį turėjo eiti sausumos kelias į Ordino šiaur. valdas. Ilgai kryžiuočiai vis negalėjo susigyventi su mintimi, jog jie su Livonija nebeturėjo jokio teritorinio ryšio. Livonijos ordino magistrui tragiškai baigėsi jo 1435 įsimaišymas į vidaus karą tarp Žygimanto Kęstutaičio ir Švitrigailos pastarojo pusėje (žr. Šventosios kautynės — LE XXX 235-237).

Kai kilo Trylikos metų karas, užsibaigęs 1466 Ordinui nepalankia antrąja Torunės taika, keliais atvejais karalius Kazimieras siūlė Lietuvai drauge su lenkais kariauti prieš kryžiuočius. Ordino atakavimas iš Nemuno plotų būtų reiškęs jo visišką sunaikinimą. Anot kronikininko Dlugošo, Lietuvai buvo siūloma pataisyti savo sienas prie Nemuno žemupio. Lietuvos kanclerio Jono Gostauto vadovaujami lietuviai buvo labai susipykę su lenkais dėl jų neteisingai užgrobtosios Podolės. Tad lietuvių planuose buvo ne kariauti bendrai prieš Ordiną, o pasinaudoti sunkia Lenkijos padėtimi, ypač po jos skaudaus pralaimėjimo prieš kryžiuočius prie Chojnicų (Konitzo). Kai lenkai 1466 atgavo Pamarėlį, Vyslos žiotis su Dancigu ir kt. mst., priversdami dar Ordiną tapti Lenkijos karūnos vasalu, Lietuva pasiliko prie jai nepatogių Melno taikos sienų. Jos buvo bandytos efektyviai pataisyti tik po 500 m., kai įvyko Klaipėdos sukilimas.

Jau Vytauto laikais prasidėjusi taika, palyginti sėkmingai užbaigus nepertraukiamus žiaurius ir daug aukų kainavusius karus, reiškė ūkinį ir kultūrinį kilimą. XV a. ėmė vystytis intensyvesni prekybiniai santykiai su Prūsais. Hanzos pirkliai, kurių tarpe Dancigas pirmavo, beveik šimtą metų laikė savo prekybinę kontorą Kaune. Pasienio plotuose, kur per eilę generacijų kitados Prūsų plėšeikos gyventojams nebuvo davę ramybės, ėmė rastis tankiau sodybų, naujų kaimų. Iš XV-XVI a. dvarų inventorių ir bžn. statymo datų galima padaryti išvadų ir apie pačią apgyvendinimo eigą. XVI a. jau vyko su Prūsais kultūrinis bendradarbiavimas, ypač kai hercogas Albrechtas palaikė glaudžius ryšius su eile Lietuvos kilmingųjų. Jis buvo susirūpinęs ir protestantizmą Lietuvoje įtvirtinti. Kai tie ryšiai plėtėsi, o Lietuvos bajorų sūnūs uoliai važiavo Karaliaučiun studijuoti, iš anos didžiosios per kartas ėjusios žutbūtinės kovos bebuvo likęs tik prisiminimas kartkartėmis iškylančiais pasienio ginčais.

XIII-JO AMŽ. LIETUVIAI – TIKRA KARIŲ TAUTA

Seniausioji Lietuvos istorija yra mūsų praeities gyvenimo įdomiausias ir žymiausias laiko tarpas. Nors toji užuomaršoje paskendusi praeitis pirmu žvilgsniu atrodo nedaug bendro teturi su mūsų dabarties gyvenimu, tačiau ji verta pažinti ne dėl to, kad kiekviena dabartis yra praeities padaras, susijęs su ja nesuskaitomais saitais. Ne vien dėl to praeitį branginame, kad ji yra padėjusi pamatus pagrindiniams mūsų dabarties politinio gyvenimo klausimams. Ta žiloji praeitis reikia pažinti dėl to, kad ji yra pamokanti ir turininga, sukurta veiklios ir energingos tautos.

Kad ir kaip besistengtume pažinti lietuvių gyvenimą X ir XI amžiuje, iš tos nežinios migla pridengtos senovės tegalėtume laimėti vos porą pastabų, sausų kronikos žinučių. Patys lietuviai apie save nieko tada nerašė, tik kaimynai pradeda juos minėti, kai jie vis daugiau ir daugiau ima daryti žygių į jų žemes. Tie santykiai yra grynai karinio pobūdžio. Nuo XII-jo amžiaus antros pusės, sudarydami didelius kariuomenių būrius su stipria vadų valdžia, lietuviai eina į mažomis kunigaikštijomis suskilusią Rusiją. Vadinasi, lietuviai savo ekspansiją nukreipia į rytus dar tada, kai jų teritorija dar nebuvo išaugusi į vieną organizaciją, į visai suvienytą valstybę. Dar XII amžiuje suskilusių rusų kunigaikščių vaidai ir nesutarimai lietuviams duoda progos kištis į Polocko žemės reikalus. Iš rusų žemėms artimų Vilniaus krašto sričių, kurios sudarė lietuvių tautos branduolį, plėtė lietuviai savo įtaką Gudijoje. Pirmoji žemė, į kurią jie įkėlė koją, buvo Minskas. Dar 1159 metais Minsko kunigaikštis kvietėsi lietuvius talkon prieš polockėnus. Bet netrukus Minsko kunigaikščiai turėjo pripažinti lietuvių valdžią, nes rusų metraščiai sustojo juos minėti. Tos kronikos į XII-jo amžiaus galą vis daugiau kalba apie lietuvius. Jie pasidaro pavojingi kaimynai tokioms didelėms kunigaikštijoms, kaip Pskovas ir Naugardas. Paimdami Gardiną, jie išplečia toliau savo valdžią Juodojoje Rusijoje. XIII amžiaus pradžioje lietuviai jau ima rodytis Rusijos pietuose. Šitaip lietuviai skverbėsi rytų ir pietų link į tas rusų žemes, kurios turėjo vėliau sudaryti daug kartų už etnografinę Lietuvą didesnę kunigaikštijos dalį.

Nors Lietuva dar nebuvo suvienyta vieno kunigaikščio valdžioje, bet ji įstengė savo kariuomenę pasiųsti į tolimas kaimynų žemes dviem priešingom kryptim. Nedidelis kraštas įstengė sudaryti stambius kariuomenių būrius.

Štai tik vienas vaizdas. 1204 m. traukia 2000 lietuvių raitelių į estų kraštą. 1213 metais lietuviai sudegino Pskovą, kai psko-

viečiai nebesigindami pasislepia už ežero. 1220 metais lietuviai puola Lenkiją. Tais pačiais metais jie plėšia Černigovo kunigaikštiją. Treji metai vėliau lietuviai terioja Livoniją, pasiekdami Cėsio (Vendeno) apylinkes. Kitoje vietoje jie naikina rusų Toropieco sritį. Vėl treji metai vėliau (1226) įsiveržia lietuviai į Smolensko apylinkes. Tų pačių metų žiemą nulekia jie ligi Naugardo. O metai prieš tai Naugardo ir kaimynines žemes buvo užpuolusi, kaip rusų kronikos sako, tokia lietuvių minia, « kokios pasaulis dar nuo pat pasaulio pradžios nematęs », iš viso 7000 žmonių. 1230 metais, — tai vis įvykiai prieš oficialųjį Mindaugo suvienijimą — 1500 lietuvių vėl traukia Livonijon. Tuoj po to lietuviai surenka, kaip Eiliuotinė kronika parodo, 30.000 žmonių. Greitai vėl puola 5000 lietuvių kariuomenė Livonijon, o kiek vėliau panašų žygį suruošia Žemaičiai.

Lyg tas bręstąs jaunuolis, tie lietuviai, į stiprią valstybę išsikerojanti nacija, daužosi ir laksto į visas puses. Lietuvių puolimai seka vienas po kito, be paliovos. Tokių kronikų ištraukų galima dar priskaityti visą eilę. Dar didesnės ir gausingesnės pasirodo lietuvių kariuomenės į XIII-jo amžtiaus galą, kai jie jau buvo suvienyti vieno valdovo valdžioje. Tie puolimai ir toliau ir plėšimai ėjo trimis pagrindinėmis kryptimis : iš šiaurės pusės jie atsidauždavo į plačias Naugardo ir Pskovo kunigaikštijas. Rytuose baigdavosi jų teriojimai beribiuose Smolensko, Padnieprio, Černigovo ir Kijevo plotuose. Pietuose lankydavo jie Valuinės, Mažosios Lenkijos ir Mozūrų sritis. Tokiuose savo gausinguose žygiuose lietuviai parsigabendavo, be įprasto karo grobio, ir didelius belaisvių būrius. Jei tikėsime metraščiui, 1277 metų lietuvių žygis į Lęczycą (Lenkijon) davė jiems 40.000 lenkų vergų. 1294 metais 800 lietuvių vyrų iš žygio Lenkijon parsivarę tiek daug belaisvių, kad kiekvienam žygio dalyviui jų tekę po 20. O kaip rusiškoji Ipatijaus kronika rašo, tie lietuviai savo žygiuose ėmė mozūrus ir lenkus pulkais (pasakyta : polkami) į nelaisvę ir Lietuvoje ir Guduose pardavinėjo belaisvį po griviną arba mainė į arklius ir jaučius.

Su dideliu nusistebėjimu skaitai kronikose apie tuos drąsius ir energingus lietuvių žygius. Jeigu patiektais kariuomenių ir atvestų belaisvių skaičiais galima abejoti, tai yra neabejotinai aišku, kad jau apie XII-jo amžiaus pabaigą ir XIII-jo pradžią Lietuvoje būta didelių ir stiprių jėgų, kurios įstengė suburti krūvon didokus kolektyvus žmonių. Jei trumpai reikėtų ano meto lietuvius apibūdinti, tai,rodos, neklystant juos galima charakterizuoti kaip *karių tautą*. Ir šitą mūsų charakteristiką patvirtina to paties laiko šaltiniai. Pirmasis Livonijos vokiečių ir apskritai seniausias Pabaltijy atsiradęs metraštis yra 1226 — 1227 metais parašyta vadinamoji Henriko kronika, kurios autoriumi yra vokietis kunigas, bet ilgai gyvenęs

XIII amžiaus pradžioje Livonijoje (t. y., Latvijoje ir Estijoje) ir turėjęs progos pažinti lietuvius. Jis lietuvius apibūdina, kaip galingiausią ir karingiausią tautą visame ano meto Pabaltijy. Štai jo viena pastaba pažodžiui: « Tada lietuviai viešpatavo kitoms tose srityse gyvenančioms tautoms, kaip krikščionims, taip ir pagonims. Vos galėjo šios tautos drįsti savo kaimuose gyventi, ypač latviai. Palikdami savo apleistus namus, skubėdavo jie pasislėpti į miškų tankumynus. Bet ir ten jie nuo lietuvių negalėdavo ištrūkti, nes šie tykodami, bet kokiu laiku juos miškuose sučiupdavo. Vienus užmušę, kitus nusivedę į savo kraštą, jie jiems viską atimdavo. O rusai, — rašo toliau kronikininkas, — pamatę lietuvius, kad ir nedidelį skaičių, bėgdavo nuo jų, kaip sprunka kiškiai, išvydę medžiotoją. Todėl buvo livoniečiai lietuvių maistas ir gėrimas ir kaip avys vilkų nasruose, kai jos yra likusios be piemenų ».

Jeigu krikščionių kunigas taip atsiliepia apie pagonis lietuvius, toji charakteristika negalėjo būti neteisinga, nes tada, kai pagonį ir krikščionį skyrė begalinė siena, kronikininkai retai terasdavo gerą žodį lietuviui. O tas Henrikas ir toliau kelia ano laiko lietuvių karingumą. Jie puola savo kaimynus, kaip plėšrūs vilkai (quasi lupi rapaces). Savo žygiuose, — rašo toliau kronikininkas, — jie yra greitesni ir smarkesni už visas kitas gimines. Jie kovoja partizaniškai. Greitais arkliais jie jodinėja rodydamies lyg bėgą, bet paskui vėl užpuola. Jie turi daug drąsos ir didelėmis kariuomenėmis lanko savo kaimynus. Lietuvių kariuomenės greitumą mūsų kronikininkas ne kartą pabrėžia. O į priešo žemę įpuolę jie drąsiai jaučiasi. Lengvai jie perplaukia Dauguvą, net pavasarį patvinusią. Tas pats Henrikas rašo, kaip 1204 metais, savo drąsaus vado Svelgaičio (parašyta: Svelgate: gal Žvelgaitis? R e d.) vadovaujami, lietuviai nuvyko per užšalusį ledą į Saremą (Ezelio salą). Pakeliui jie savo draugams drąsiai pareiškė: — « Ar matėte, kaip drebėjo vokiečių rankos, kai jie mums davė midaus atsigerti. Garsui sklindant apie mūsų atėjimą, sužinoję ir baimės sukrėsti ligi šiol jie dar nepaliauja drebėję. Ligi dabar dar jų miesto sunaikinimą atidėjome, bet jei tą kraštą, kur traukiame, įveiksime, paėmę ir užmušę žmones, jų kaimą sunaikinsime. Vargu užteks to miesto pelenų mūsų tautos saujai ».

Bet ne vienas kronikininkas Henrikas taip aprašo ano meto lietuvius. Kitas dar svarbesnis ano amžiaus šaltinis, bet jau rašytas ne lotyniškai, o vokiškai eilėmis, vadinama Eiliuotinė Livonijos kronika, kelia taip pat lietuvių narsumą ir karingumą. Jie daug nuostolių pridarą kitoms tautoms, nes didi esanti jų galybė, — pasako kronikininkas pačioje savo metraščio pradžioje. Ir toliau per visą tą poeziją eina pastabos, kur minimas lietuvių narsumas, drąsumas ir vikrumas. Vykdama į karą, toji kariuomenė sudaro tvarkingus

raitelių būrius. Arkliams pavaryti jie turi pentinų, vartoja balnus. Atvykusi į Kuršą lietuvių kariuomenė, kartą norėdama pasilsėti, nusiima balnus ir sugula pasidėjusi juos po galva. Tas pats mūsų šaltinis rodo, kad savo žygiuose lietuviai vartoja gerą ginklavimą. Jei vokiečiai, kartą lietuvius nugalėję, dalinasi jų ginklais, jie negalėjo būti menkos kokybės. Keletą kartų kronikininkas sako, kad lietuvių ginklai buvę sidabrinės spalvos, žibėję kaip veidrodis. Jie turėję paauksuotų šalmų. Iš dalies tokie palyginimai, atrodo, yra poetiški pagražinimai, stilistinės autoriaus formulės. Tačiau kronikoje yra aiškių vietų, iš kurių matyti lietuvių ginklo gerumas. Lietuviai buvo jau anais laikais pakankamai susipažinę ir su tuolaikine technika. Pilims paimti, čia pat miške, prisikirtę medžių, jie dirbdavosi tam tikras mašinas ir stumdavo jas prie aukštų pilies bokštų ir sienų. Kitą kartą per vieną naktį lietuviai pasidirba tiltą Dauguvai pereiti ir t. t. Savo žygiuose, kuriuose jiems daugiau tik grobis rūpėjo, jie drauge veždavosi vežimus ar roges. Kartą priešo užpulti Ezelio (Saremos) saloje jie apsistatė savo rogėmis ir tarp jų puolusieji raitieji priešai negalėjo veikti, nes rogėmis buvo subadyti arkliai.

Šitoki ir daugelis kitų nesuminėtų faktų iš lietuvių kariuomenės žygių, parodo, kad jie dar pačiu ankstybuoju laiko tarpu nebuvo kokia palaida ir nedisciplinuota gauja. Tai buvo gerai sutvarkyta ir organizuota kariuomenė, vadovaujama taip pat prityrusių vadų.

Skaitant tas kronikas, kuriose mirgėte mirga žinių apie lietuvių žygius, kyla klausimas, iš kur XII ir XIII amžiaus lietuviams užteko noro ir jėgos, be perstojo pulti savo kaimynus. Čia susitinkame su svarbiu klausimu, kaip organizavosi Lietuvoje politinė valdžia.

KALAVIJUOČIŲ ORDINAS

Kalavijuočiai — Riterių ordinas Livonijoje (1202-1237), susijęs su vokiečių kolonijos atsiradimu Padauguvyje.

Ėmus Wisby salos ir Liubeko pirkliams lankyti Dauguvos sritį, nuo 1180 Livonija pradėjo domėtis ir misininkai. Bremeno arkivyskupas Hartvigas II 1186 vienuolį Meinhardą įšventino Ikškilės vyskupu. Bet R. Pabaltijyje misiniam darbui atsirado kliūčių, ir antrasis Livonijos vyskupas Bertoldas 1198 žuvo kovoje su lybiais. Tik žymesnės pastangos galėjo apsaugoti Padauguvyje vokiečių interesus, kurių Bremenas nenorėjo paaukoti. Tad Hartvigas 1199. III nauju Livonijos vyskupu įšventino savo sūnėną Albrechtą, kuris pasirodė gabus organizatorius ir kolonizatorius. Atvykęs 1200 su 23 laivais į Livoniją, Albrechtas vėl grįžo Vokietijon rinkti kry-

žininkų, kurių skaičius gausėjo, nes pop. Inocentas III dar 1199 Vokietijos krikščionims žygį Livonijon buvo prilygines maldininkų kelionei į Romą. O 1202 Albrechtas Livoniją paaukojo Šv. Marijai, tuo būdu Dievo Motinai paskirtą žemę, kaip šv. Petro nuosavybę, pastatydamas šalia Dievo Sūnaus žemės (Palestinos). 1204. X Inocentas III jau leido dvasininkams, ir tam tikrais atvejais pasauliečiams, vietoj pažadėto tolimo kryžiaus žygio Palestinon, pasirinkti artimesnę Livoniją. Pats Albrechtas, iš viso grįždamas bent 14 kartų Vokietijon, rinko Livonijai kryžininkus ir vienuolius, ypač cistersus. Bet tai nebuvo tikra apsauga. Kad būtų galima pastoviai kovoti su priešiškais vietos pagonimis, kasmetinių kryžininkų būrių neužteko. Vysk. Albrechtas buvo pradėjęs karui tinkantiems pilgrimams dovanoti žemes, kad jie vietoje pasiliktų apsaugai. 1201 įkūręs Rygą, Albrechtas turėjo ten ne tik vysk. sostinę, bet ir sustiprintą centrą iš Vokietijos atvykusiems kryžininkams, kolonistams ir pirkliams priglausti. Trūko tačiau nuolatinės ginkluotos jėgos. Tinkamiausias būdas apsiginti atrodė įsteigiant karinį riterių ordiną, padariusį įžadus saugoti nuo pagonių keršto naujakrikštus ir kovoti su netikėliais. Tuo metu, kai Albrechtas buvo išplaukęs Vokietijon, cistersų vienuolis Teodorikas 1202-03 žiemą, atrodo, nepriklausomai nuo savo vyskupo, įkūrė Kristaus riterių ordiną (Fratres militiae Christi). Naujojo ordino nariai buvo pavadinti kalavijuočiais (Schwertbrüder), nes jie ant balto apsiausto, be raudono kryžiaus, turėjo dar išsiuvinėtą raudoną kalaviją. Kalavijuočiai, kurie dažnai vadinami ir kardininkais, buvo įsteigti pagal Palestinoje įkurtų templininkų statutą, tik šie, priešingai templininkams, ne betarpiškai priklausė popiežiui, o vyskupui.

Gausiai iš Vokietijos atplaukiantieji kryžininkai didino kalavijuočių prieauglį, nes popiežiaus privilegijos buvo paskatas. Greitu laiku ordinas veikliai ir sėkmingai ėmė reikštis užimdamas pagonių lybių ir latgalių žemes. 1207 kalavijuočiai išreikalavo sau iš vysk. Albrechto trečdalį užimtų ir užkariausimų plotų. Per dalybas jie gavo ilgą Gaujos upės (Livländische Aa) krantą, kuris tapo svarbus tolimesniems jų užkariavimams. Tas krantas ir jo keliai nurodė kalavijuočiams kryptis į š. ir į r. Žemių dalybomis jie laisvinosi nuo vysk. priklausomybės. Jomis buvo pasėta ilgos nesantaikos sėkla tarp ordino ir vysk. Savo planuose, kad ir remiamas penkių savo brolių, tapti vyr. Livonijos šeimininku, Rygos vysk. Albrechtas nepajėgė atsipalaiduoti nuo kalavijuočių pretenzijų. Šie, turėdami ginklą rankoje, greitai įsisąmonino, jog jie yra tikroji jėga, galinti plėsti savo valstybę pagonių žemėse. Į brolių skaičiumi stipriai augantį ordiną buvo priimta daug nedisciplinuoto elemento. Kalavijuočiai turėjo tik du magistrus, apie kurių kilmę nieko nežinome.

Pirmasis jų Vinno buvo 1209 kalavijuočio brolio Vigberto nužudytas. Antrojo jų magistro Volkevino veikimo laikai (1209-36) dar beveik neištyrinėti. Tik pagal Livonijos Henriko kroniką yra apytiksliai nustatoma eiga, kokiu būdu kalavijuočiai vykdė savo nukariavimus.

Iki 1206 galo jie ir vysk. Albrechtas vergė ir krikštijo Dauguvos žemupio lybius; paskui nusikreipė pietų link, nes norėjo prieš dažnus lietuvių žygius už Dauguvos padaryti užtvarą. 1208 buvo užimtos sėlių gyvenamosios sritys (kair. Dauguvos krante), pasidavė savo noru Toluvos (Tholowa) latgaliai, kurie buvo mokėję duoklę Jersikai ir Pskovui. Dalis latgalių, kurie dar iš Pskovo nebuvo priėmę graikų tikėjimo, krikštijos ir padarė su kalavijuočiais karinę sąjungą (1208), tuo būdu stengdamiesi apsiginti nuo lietuvių ir estų puldinėjimų. Iki 1209 buvo užimtos ir abi Polocko priklausančios Dauguvos kunigaikštystės su savo pilimis (Kuoknese ir Jersika). Daug sunkiau jiems sekėsi įkelti koją į Žiemgalą ir Kuršą. Žiemgaliai ir kuršiai rado veiklią paramą lietuviuose, ‘ pavojingiausiame prieše vokiečių viešpatavimui prie Dauguvos ’ (R. Wittram). Tik kalavijuočių palikimo paveldėtojai kryžiuočiai XIII a. antroje pusėje teužbaigė ten kovas. Nukreipęs vysk. Albrechto planus nuo Dauguvos, kalavijuočių ordinas jį įtraukė į Estijos nukariavimo politiką. Kaip ir žiemgaliai, estai ilgai priešinosi. Vis išnaudodami vietinių tautų nesantaiką vienos prieš kitą, dar 1209 kalavijuočiai drauge su latgaliais, žygiavo prieš estus, gavę iš popiežiaus leidimą Estijoje sau pasilaikyti tai, ką nukariaus. Jiems ėmė nebesisekti, kai 1212 sukilo ordino ploto lybiai, o pasikrikštiję Toluvos latgaliai perėjo Albrechto pusėn. Kalavijuočių žygiai š. ir r. plotuose komplikavo padėtį. Tačiau kai ordinas sėkmingai vadovavo užimant Sakalą ir Igauniją (Ugaunia), jau atrodė, kad estai bus priveikti; bet čia įsimaišė kovon rusai (Pskovas ir D. Naugardas) ir susijungė su estais. Atsirado dar ir trečias veiksnys. Dar prieš atvykdamas į Livoniją, Albrechtas buvo prašęs Danijos Kanuto VI ir jo brolio Valdemaro II pagalbos. Gavę iš pop. patvirtinimą valdyti Igauniją ir Sakalą, kalavijuočiai drauge su danais 1218 užėmė Saaremos (Öselio) salą, bet dėl Estijos dalybų kilo ginčai tarp danų ir kalavijuočių. Volkevinas jokiu būdu nenorėjo Estijos užleisti danams; o kalavijuočių nesantaika su Rygos vysk. stiprėjo. 1210.X.20 judviejų ginčą atskira bule buvo išsprendęs Inocentas III. Jau nukariautuose plotuose tas ordinas turėjo gauti ⅓ žemių kaip vysk. lėną, o srityse, kurios turėjo būti užimtos, jiems ateityje reikėjo tartis su ten įsodinsimais vyskupais. Savo padėčiai sustiprinti kalavijuočiai gavo iš imp. Otono IV visų savo valdomų žemių patvirtinimą. Susitarė jie pagaliau ir su antrąkart Estijos kariauti atplaukusiu Valdemaru (1220). Bet šiam išvykus, 1222 estai sukilo. Ir

ten kalavijuočiai neteko savo dalies. Pagrindinė jų jėga beliko Dauguvos ir Gaujos krantų pilys, prie kurių šliejosi sąjunginės latvių sritys. Kalavijuočių bandymas išsiveržti iš vysk. Albrechto pasaulinių užmačių nesisekė. O vysk. reikėjo ordino apsaugos. Tad atskira kalavijuočių valstybė, kaip ir vien bažnytinė vysk. valstybė, buvo neįmanoma Livonijoje įkurti.

1225 pop. Honorijaus III buvo atsiųstas legatas Vilhelmas Modenietis, kuris turėjo tvarkyti susinarpliojusius Livonijos reikalus. Jis padalijo bendromis pastangomis užkariautų žemių po trečdalį: kalavijuočiams, vyskupui Albrechtui ir Rygos miestui (1226.IV.11). Trijų veikėjų interesai buvo sunkiai suderinami. K. ordinas pasirodė vysk. Albrechtui blogas įrankis ir jam netarnavo. Kalavijuočių padėtis iš karto pasitaisė, kai jų varžovas Estijoje Valdemaras II pralaimėjo Bornhövede (Holšteine) šiam politiškai svarbias kautynes ir pats ten žuvo. Tada ordinas pasijuto galįs užvaldyti danų laimėtas estų sritis. Po Albrechto mirties (1229.I.17) vėl prasidėjo dideli nesutikimai Livonijoje. Jų negalėjo išlyginti nė vicelegatas Balduinas Alnietis, praleidęs Livonijoje 1231-34. Balduino pastangoms įkurti Livonijoje bažnytinę valstybę kalavijuočiai pasipriešino ginklu. Kryžiuočiai atėjo į Prūsus (1231), jau turėdami kitur savo centrinę jėgą ir organizaciją, o kalavijuočiai išaugo vietoje (Livonijoje) kaip nauja valstybinė organizacija, nors formaliai vysk. priklausoma.

Kalavijuočių ordino santykiai iš pagrindų keitėsi, kada, jis pralaimėjo dideles kautynes prie Saulės-Šiaulių 1236.IX.22. Jau 1230-31 Volkevinas buvo ėmęs derėtis su Vok. Ordinu, siūlydamas prisijungti su visais savo broliais. Bet kryžiuočiai norėjo labiau įsistiprinti ir neskubėjo.

Tik 1235 vyr. kryžiuočių magistras Hermannas von Salza tepasiuntė Livonijon du savo įgaliotinius, kad jiedu ištirtų kalavijuočių ordino gyvenimą ir paruoštų planą jų broliams priimti. 1236 pavasarį Salzos atstovus į Prūsus atlydėjo Volkevino įgaliotiniai, kurių prievolė buvo ginti kalavijuočių interesus, jeigu kryžiuočių delegatų pranešimai būtų jiems nepalankūs. Iš tikrųjų jiems buvo padaryta priekaištų, kad jų riterių tarpe esą net didelių nusikaltėlių, išvarytų iš Saksonijos. Neklausydami savo magistro, išdidūs ir nesuvaldomi kalavijuočių broliai vertėsi prekyba, žiauriai elgėsi su vietos gyventojais. Tad Vok. Ordino kapitula, dengdamasi, kad vyr. magistras yra išvykęs, pasisakė prieš jų priėmimą į Marijos riterius. Bet iš lietuvių patirtas smūgis pakeitė padėtį: po 8 mėn. jie buvo įjungti į kryžiuočių ordiną.

Kariaudami su kuršiais, žiemgaliais ir estais, kalavijuočiai iki vysk. Albrechto mirties nekėlė kojos į lietuvių žemes, ir neįveikia-

miems lietuviams kelią bandydavo pastoti tik Livonijoje, kai jie darydavo dažnus karo ir plėšimų žygius. Bet Lietuvos nukariavimas buvo pasilikęs gyvas politinio Albrechto talento testamentas. Jis tik per klaidą buvo leidęsis kalavijuočių ordino ne laiku kreipiamas į š. ir r. Livonijos užkariavimą, kur per anksti reikėjo susikirsti su danais ir rusais. Iš pat pradžių, savo santykiuose su Jersika ir Polocku, Albrechtas buvo nurodęs kalavijuočiams kelią, kuriuo jie po vysk. mirties ir norėjo eiti. Talkininkaujami estų, lybių ir latgalių, 1229 pirmą kartą jie išdrįso žygiuoti Lietuvon į Aukštaičius iki Nalšėnų. Vilhelmo Modeniečio duomenų paveiktas, pop. Grigalius IX leido skelbti jų ordino naudai pirmą kryžiaus žygį prieš Lietuvą (1236.II). Iš žygio Lietuvon grįžtanti kalavijuočių ir jų sąjungininkų kariuomenė buvo užklupta prie Saulės, kur žuvo vien riterių 48, drauge su savo magistru Volkevinu. Kadangi jų riterių skaičius negalėjo prašokti kelių šimtų (daugiausia 500), tai nuostoliai buvo laikomi labai dideli.

Kalavijuočių ordino įjungimas į kryžiuočius pagreitėjo. Į Vieną buvo nusiųsta kryžiuočių (Hermannas Heldrungenietis) ir kalavijuočių delegacija pas Hermanną Salzą. K. ordinui įjungti į kryžiuočius buvo gautas ir imp. Fridricho II sutikimas. Bereikėjo tik popiežiaus patvirtinimo. Kadangi pats Salza tuo metu kaip imp. pasiuntinys vyko pas popiežių, jį lydėjo drauge kalavijuočių riteris Jonas Magdeburgietis, didelis ordinų sujungimo šalininkas. Viterbo sutartimi 1237.V.13 ten dalyvavę kalavijuočių ordino delegatai, priklaupę prieš pop. Grigalių IX, buvo jo atleisti nuo Fratres militiae Christi ordino įžadų ir įpareigoti nešioti Marijos ordino habitą ir vykdyti jo regulą. Tokiu būdu kalavijuočiai buvo padaryti Vokiečių Ordino dalimi. Viterbo sutartimi kryžiuočiai turėjo paveldėti supainiotą anų palikimą Livonijoje. Čia Vok. Ordinas rado neišpręstus ginčus su danais Estijoje, kuriems 1238 sutartimi turėjo užleisti didelę dalį Estijos. Įžvalgus vyr. Vok. Ordino magistras Salza atsargiai tvarkė santykius su vyskupais (Livonijoje), neišvengdamas leninės priklausomybės. Kalavijuočių ordinas, išgyvenęs pirmuosius Livonijos užėmimo sunkumus ir sudaręs teritorinę atramą vokiečių kolonijai latvių ir estų plotuose, nustojo egzistuoti. Kaip pop. Grigalius IX drauge su nauju Livonijos magistru Hermannu Balk tuoj pranešė savo legatui Vilhelmui Modeniečiui, kalavijuočių broliai turėjo persivilkti kryžiuočių ordino drabužiais.

Livonijos kryžiuočiai surado sau platesnį veikimo lauką. Savo žemėse ordinas pristatė daug pilių, su administracinių centrų ir pilių valdytojais komtūrais. Kol Vok. Ordinas iš Prūsų priartėjo prie Nemuno krantų, pradėdamas kovas su lietuviais (1283), per pusę amžiaus Livonijos ordinas atskirai vystė savo santykius su Lie-

tuva, čia kariaudamas su Lietuva ir pristatydamas jos pasieniuose savo pilių (1252 Klaipėda, 1259-60 Dobė), čia skaudžiai pralaimėdamas Durbės kautynes, čia krikštydamas Mindaugą ir prisidėdamas prie jo karūnos išrūpinimo. Kova prieš Lietuvą kalavijuočių testamento pavaldėtojams buvo taip pat sunki. Iš 20 Livonijos ordino magistrų XIII a. šeši jų krito kovoje prieš lietuvius.

KRYŽIUOČIŲ ORDINAS

Kryžiuočių ordinas (vok. Deutscher Ritterorden, Deutschherren, Kreuzritter, lot. Ordo Hospitalis S. Mariae Ierosolymitanus de domo Teutonicorum [de Prussia], lenkų ir lietuvių vad. Cruciferi), šalia prancūzų templininkų ir italų joanitų, buvo trečias Palestinoj atsiradęs riterių vienuolių ordinas. Jis visa savo sąranga buvo išaugęs Kryžiaus karų dvasioje, sujungus du viduriniais amžiais aukštintus idealus — vienuolio ir riterio, ginklu kovojančio už krikščionybės plėtimą. Įkūręs savo valstybę Pabaltijyje prūsų, latvių giminių ir kaimyninėse pajūrio žemėse, kryžiuočių ordinas yra suvaidinęs ypatingą vaidmenį *dviejų amžių* karuose prieš lietuvius. Nuolatiniai karai vakaruose nukreipė D. L. Kng. ekspansiją į rytų slavų plotus, o taip pat paskatino įtemptai kovai su kryžiuočių ordinu ieškotis sąjungininko (žr. Kriavo aktas). Nuo XIX a. vidurio (H. Treitschke) iki pat šiol (W. Hubatsch) protestantų istorikai tebeaukština kryžiuočių ordiną, nes jo žemės, ypač buvusių prūsų plote, Prūsų karalijoje tapo svarbiu valstybės ramsčiu. Nuolat yra pabrėžiama to ordino valstybiniai-administraciniai, militariniai nuopelnai: didžiai vertinamas yra Ordinas kaip žymus pilių statytojas, geras prūsų žemės kolonizatorius, rūpestingas ūkio tvarkytojas, puikus — net tolimiausių — prekybinių ryšių palaikytojas. Žymiai mažiau betgi randama to ordino nuopelnų jo pagrindinėje misijoje, nors kaip krikščionybės platinimo institucija jis Pabaltijyje nuostabiai silpnai atliko savo uždavinį. Jo kariaujami Kryžiaus žygiai, kuriems gausią pagalbą teikė V. Europos riteriai, arba sunaikino tautas (prūsai), arba užkietino jas ilgiau palikti pagoniškomis, beieškant krikštui priimti kitų galimybių (lietuviai); o galutinai savo valdas (prūsų ir latvių žemėse) kryžiuočių ordino palikuoniai nukreipė nuo Romos, kurios globa ir užtarimu tiek ilgai naudojosi. Kaimynai lietuviai pasiliko ir toliau ištikimi lotyniškam kryžiui, kurį Ordinas jiems tik ant kardo galo tesugebėdavo pasiūlyti.

K r y ž i u o č i ų o r d i n o p r a d ž i a. Trečiojo Kryžiaus žygio metu, apgulus Akkoną (Akko, Acre), panaudojant Bremeno ir Liu-

becko pirklių laivų bures, iš palapinių kryžininkams ligoniams slaugyti, 1190 buvo įkurta vokiečių ligoninė: Vokiečių Šv. Marijos ligoninė (Hospitalis) Jeruzalėje. Kariautojams neįprastos gyvenimo sąlygos, klimatas ir maisto trūkumai didino ligas. Pop. Klemensas III vokiečių ligoninę tuoj (1191) paėmė savo globon. Dar prieš grįždami iš kryžiaus žygio vokiečių kunigaikščiai, paėmę pavyzdžiu templininkų regulą, ligonių slaugytojų broliją pavertė *karišku ordinu*. Šalia įprastų vienuoliškų įžadų (paklusnumo, skaistybės ir neturto), Kryžiuočių ordinas turėjo kovoti su netikėliais. Ligonių slaugymas tačiau ir toliau ordinui pasiliko svarbi prievolė. Ji buvo labiau reikalinga Palestinoje, bet ji formaliai išsilaikė ir vėlesniais šimtmečiais. Žymus kryžiuočių ordino pareigūnas buvo vyriausias, arba didysis, slaugytojas (Oberster Spittler) — ' špitolninkas ', kurio žinioje buvo visos ordino ligoninės prie pilių-konventų (paprastai trečdalis jų turėjo ligonines) ir susenusiųjų riterių ' špitolės '. Ordino titule visą laiką pasiliko žodis ' Jeruzalėje ', nes tada tikėta, kad išlaisvinus Šv. Žemę, ten bus padaryta jo sostinė. Jis tačiau tepasistatė didelę sostinės pilį (Starkenberg) Akkonoje, bet ir iš čia 1291 nuo turkų reikėjo bėgti Europon. Per 50 pirmųjų metų (pirmuoju K. ordino magistru buvo Henrikas Walpot) jau turėjo Europoje 17 provincijų (vad. ' balijų ') ir komtūrijų (vien Vokietijoje 12). Pagal statutus į K. ordiną buvo priimami vokiečiai kilmingieji riteriai-kovotojai, kurie sudarė ordino pagrindą. Šalia jų, buvo ordino kunigai ir paprastieji broliai, vėliau, dėl savo pilko apsiausto vok. vad. Graumäntler ; ordino riterių drabužis buvo baltas apsiaustas su juodu kryžiumi (šitas spalvas perėmė vėliau Prūsų karalija). Pop. Honorijaus III (bulė 1220.XII.15) ir imp. Fridricho II Hohenštaufeno palaikomas ir privilegijuojamas kryžiuočių ordinas plėtėsi ir stiprėjo. Tik jam nelaimingai baigėsi bandymas įsistiprinti Burcos krašte (Vengrijoje). Čia ordinas per 14 m. taip įkyrėjo karaliui Andriui, kad jis 1225 iš Burcos jėga juos išvarė. Tuo metu atėjo ordinui nuo Vyslos krantų Mozūrų Konrado šauksmas. Šis kvietimas kryžiuočiams ir Pabaltijo ateičiai turėjo didelės reikšmės.

P r ū s ų n u k a r i a v i m a s. Nors pagonių prūsų pasienyje vysk. Kristijonas buvo pradėjęs misijas, jie vis puldinėjo Mozūrus. Čia subrendo mintis, jog nuolatinei kovai su prūsais reikia karių riterių ordino. Silezijos kunigaikštis Konradą nukreipė į kryžiuočių ordiną, kuriam kvietimas atėjo 1225 žiemą. Ketvirtasis ordino magistras Hermann Salza, kuris pagrįstai yra laikomas tikruoju Ordino valstybės įkūrėju, Konrado kvietimą priėmė tik aiškiai susitaręs su Mozūrų kun-čiu. Reikšmingiausias Konrado dokumentas buvo 1230. VI Krušvico sutartis, kuria kun-tis ordinui užleido Kulmo sritį. Tuo tarpu Salza iš imp. Fridricho II, kurio politiniu patarėju ilgai

buvo, išsirūpino svarbų dokumentą, vad. Rimini privilegiją (1226. III). Tuo dokumentu (aukso bule) kryžiuočių ordino vyr. magistras gavo imperijos kun-ščio (Reichsfürst) titulą ir visas teises būti savininku to krašto, kurį jis nukariaus. Rimini bulė, sudarydama aiškų teisinį pagrindą kurti ordino valstybei, pagonių prūsų žemes atidavė ordinui. Pop. Grigalius IX, savo keliu, ordinui pranešus, kad vysk. Kristijonas yra be žinios dingęs (jis buvo prūsų nelaisvėje), sustiprino ordino padėtį, paimdamas jo žemes ' Šv. Petro globon ir nuosavybėn ' (1234). 1231 pavasarį atvyko į Prūsus Hermano Balko vadovaujami pirmieji riteriai. Pirmoji jų pilis Torunė (1232), gavusi vardą nuo Palestinos Thoron, kaip ir Kulmas (1233) sudarė kovos bazę. Laikydamiesi priešiškai vysk. Kristijono veiklai (jam esant nelaisvėj kryžiuočių ordinas užėmė jo žemes) ir priėmę į savo ordiną Dobrino brolių (milites Christi) likučius (1235), Kryžiuočiai Prūsuose stiprinosi, statė naujas pilis. 1237 buvo įkurtas Elbingas. Po kalavijuočiams skaudžių 1236 Saulės-Šiaulių kautynių, jų ordinas buvo priimtas į kryžiuočių ordiną (1237), paskubinant dar prieš 1236 pradėtas kalavijuočių prisijungimo derybas. Livonijoje ordinas tegavo trečdalį žemių, valdytų kalavijuočių. Pats Livonijos magistras buvo Rygos arkiv. priklausomas. Priešingai buvo Prūsuose, kur vyskupai tegavo trečdalį žemių, o kryžiuočių ordinas buvo nepriklausomas šeimininkas. Ordino donacijos didėjo kituose kraštuose (Vokietijoje, Italijoje, Prancūzijoje ir kt.), tuo būdu surenkant daug žemių. Jas valdė atskiras magistras (Deutschmeister). Ordino reikšmė tačiau labiausiai kilo Prūsuose. Po pirmojo vakarų prūsų sukilimo, kuris po 7 metų 1249 buvo užbaigtas Christburgo taika, ordinas toliau sėkmingai smelkėsi tolyn, pajungdamas ginklu, šalia pamedėnų, dar varmius, notangėnus, sembus. 1255 Čekijos karaliaus Otokaro II garbei buvo pastatytas Karaliaučius. Gaudami tokius pat atlaidus kaip Palestinoje, žymūs riteriai ir feodalai atvykdavo pas kryžiuočius su ištisais kariautojų būriais. Toji neišsenkanti V. Europos pagalba, skatinama vis naujai skelbiamais kryžiaus karais, ordiną ir išgelbėjo nuo didelės katastrofos. Po Durbės kautynių 1260-74 antrasis (didysis) prūsų sukilimas sukrėtė visą ordino egzistenciją Pabaltijyje. Kryžiuočių ordinui Prūsuose tebuvo likusios tik 4 neįveiktos pilys. Su vakarų prūsų kiltimis (pamedėnais, pagudėnais, sembais ir varmiais), drauge buvo sukilę galindai, bartai, notangai. Herkus Mantas buvo viso sukilimo vadas. Nepaliaujamai skelbiami kryžiaus žygiai išgelbėjo ordiną nuo žlugimo. Iki 1283 užimdamas sūduvių, nadruvių ir skalvių sritis, ordinas buvo apvaldęs visą prūsų plotą iki Nemuno žemupio. Tik pietinę sūduvių dalį (jotvingius) sunaikino Mozūrų ir Haličo kunigaikščiai.

Kryžiuočių ordino stiprėjimas Prūsuose. Iš Akkonos perkėlęs savo sostinę Venecijon, vyr. magistras jau 1303-09 laikinai gyveno Marburge (prie Lano). Siegfried von Feuchtwangen buvo pirmasis magistras, kuris ordinui pasirinkus sostine *Marienburgą* prie Vyslos, čia nuo 1309 pastoviai įsikūrė. 1309 dar buvo reikšmingi metai, nes ordinas užėmė Vyslos žemupį (Nogat) ir v. Pamarį, tuo būdu atkirsdamas lenkus nuo jūros ir pasėdamas amžiams ginčą dėl Dancigo. Ordinas pasinaudojo gera proga. Išmirus v. Pamarėlio (Pommerellen) hercogams 1294, dėl palikimo kovojo Lenkija ir Brandenburgo markgrafai. Apsupta Dancige lenkų įgula pasikvietė kryžiuočius pagalbon; šie ir įsigalėjo Dancige, nuo Brandenburgo pretenzijų į v. Pamarį atsipirkdami. Lenkai ilgai ordiną kaltino, kad Dancige buvę iššudyti lenkų kilmės gyventojai. Tik Kazimiero III Didžiojo 1343 sudarytoji Kališo ' amžinoji taika ' su kryžiuočiais užbaigė laikinai iki pat Romos kūrijos nuskambėjusį ginčą. Jų teritorija vis didėjo. 1346 iš Danijos buvo nupirkta š. Estija, 1402 buvo įgytas prie Oderio Neumark. 1398-1408 kryžiuočių ordinas valdė Gotlando salą. Savo valdose jis nuo pat pradžios vykdė intensyvią kolonizaciją. Kulmo mst. gavo privilegiją (1233). Kulmo mst. privilegija tapo pavyzdžiu kitiems naujai kuriamiems mst., kurių iki XV a. pradžios buvo įkurta 94. Kolonistų kaimų buvo įkurta per 1400. Atnešdami iš Vestfalijos, Saksonijos ir kt. Vokietijos sričių naują žemės apdirbimo būdą, kolonistai galėjo įdirbti pačias geriausias Prūsų žemes. Sėkmingai vykdoma kolonizacija greitai vokietino ypač v. Prūsų krašto dalis, kurių gyventojų likučiai po didžiojo sukilimo kentė sunkų baudžiavinį jungą ir nyko. Tik Livonijoje nebuvo ūkininkų kolonizacijos, nes lietuviai užstojo sausumos kelią. Livonijoje žemės santykiai paliko kitoki. Kryžiuočių ordinas pasitenkino vietinių prievolėmis ir lažu. Tuo būdu šie galėjo išsilaikyti. Iš Palestinos ordinas atsinešė pilių statymo būdą. Prūsuose jų buvo pastatyta 90, jungiant drauge vienuolyną ir tvirtovę. Riterių konventuose, kur buvo praktikuojamas bendruomeninis vienuolių gyvenimas (vita communis) būdavo po 12 kryžiuočių narių. Livonijoje ordino pilių buvo pastatyta 56 (į tą skaičių neįeina vyskupų žemių pilys, iš viso skaitoma Pabaltijyje 200 vokiečių pilių). Net vyr. magistro Winricho v. Kniprodės laikais, kai ordino valstybė klestėjo, jo riterių nebuvo per tūkstantį. Jo galybė rėmėsi nuolatine pagalba, kurią teikė vis v. Europos kilmingieji, atvykdami į kasmet daromus žygius prieš pagonis — vad. Litauerreisen. Pats ordinas vedė pavyzdingą administraciją, kalė savo pinigus, išvystė žemės ūkį, žuvininkystę. Monopolizuodamas gintaro ir javų prekybą, Karaliaučiuje ir Marienburge Ordinas laikė didžiuosius ūkvedžius, vykdė platų eksportą, o žymieji jo valstybės miestai (Dancigas,

Karaliaučius, Elbingas, Torunė, Kulmas) priklausė *Hanzai*. Su tokia militariškai ir ekonomiškai stipria valstybe D.L.K-ščiai turėjo vesti ilgą ir įtemptą kovą nuo Traidenio iki Vytauto laikų.

Kryžiuočių ordino kovos su Lietuva. Dusburgo kronikoje, kuri yra pagrindinis šaltinis prūsų sukilimams ir jų užkariavimui sekti, prie 1283 yra stambionis raidėmis užrašyta, jog ‘ pasibaigė karas su prūsais ’ ir ‘ prasidėjo karas su lietuviais ’. Vytenio ir Gedimino laikais jau vyko beveik kasmetiniai ordino puldinėjimai į Lietuvą. Įvertindamas strateginę Nemuno reikšmę, ordinas jau XIII a. pabaigoje pasistatė pirmąsias panemunių pilis žemupyje. Ir per visą XIV a. jis stengėsi, kiek galima toliau smelktis Lietuvon prieš Nemuno srovę. Jo taktika buvo nukelti pilį galimai tolyn į priešo žemę, ir su jos įgulos pagalba vykdyti tolimesnius pagonių puldinėjimus. Tokiu būdu buvo pavergti prūsai. Jau 1336 netoli Veliuonos ordinas pasistatė Bajerburgą ir Marienburgą (Dubysos žiotyse), 1362 — Nevėžio žiotyse Gotteswerderį, Rittersverderį (Lampėdžiuose) ir Nemuno-Neries santakoje Marienwerderį. Lietuviai su įnirtimu griovė kryžiuočių pilis, kai statytojų būriai nuplaukdavo namo. Kryžiuočių laivai vėl gabendavosi statybinę medžiagą ir savo pilis atstatydavo, aprūpindami paliekamą įgulą. Didžiausią ordino spaudimą Lietuva išgyveno Kęstučio laikais, kai nuo 1351 vyr. magistru tapo W. Kniprode. Ordino kronikose yra atžymėti trys didieji ordino laimėjimai : Strėvos kautynės 1348, Kauno išgriovimas 1362 ir Rūdavos mūšis Semboje 1370. Šaltinių kritika parodo, jog tie ordino pasisekimai buvo perdėti (A. Kučinskas).

Kai Kryžiuočių ordino valstybės teritorija išsiplėtė nuo Oderio kranto iki Suomių įlankos (Narvos), Prūsams ir Livonijai sujungti labai buvo reikalingas tiltas per Žemaičius, kurie skyrė dvi pagrindines valstybės dalis. Nukariauti Žemaičius, ypač nuo Kęstučio laikų, pasidarė ordino politikos ir suintensyvėjusių jo karo žygių vienas iš pačių svarbiausių tikslų. Kiekvienas Lietuvos kunigaikštis, kuris užrašydavo ordinui Žemaičius, ten buvo mielai priimamas (Vytautas, Švitrigaila). Iš Jogailos 1382 Dubysos sutartimi buvo išreikalautas to krašto atidavimas kryžiuočių ordinui iki Dubysos. Keturis kartus Vytautas turėjo jiems atidavinėti Žemaičius iki Nevėžio pirmiausia būdamas pabėgėliu pas kryžiuočius (1384, 1389), o vėliau jau būdamas Lietuvos valdovu (1398, 1404). Ordinas taip labai geidė Žemaičių, bet Vytautas vis sugebėdavo, gudriai išnaudodamas tą jų troškimą, traukti naudą Lietuvai apginti. XIV a. pabaigoje jau atrodė, kad ordinas pagaliau užvaldys tą kraštą. Jis buvo jau dukart įkėlęs koją kaip jo šeimininkas (1399-1401, 1404-09). Jau ten statėsi jis savo tvirtoves kraštui sutramdyti : Dubysos, Friedeburg, Königsberg

(ordino pasitikėjimui atgauti paties Vytauto statyta). Pusbroliai Vytautas ir Jogaila, kovodami iš vien ir panaudodami prieš ordiną jungtines Lietuvos ir Lenkijos jėgas, juos kariškai nugalėjo prie Tannenbergo. Propagandiškai ir politiškai aureolei Kryžiuočių ordino, kuris vis dar dėjosi v. Europoje, kaip tikrasis krikščionybės gynėjas r. Europoje, Konstancos susirinkime buvo suduotas stiprus smūgis. Nors 1411 Torunės taika ordinas Žemaičius pusbroliams tebuvo pripažinęs iki judviejų mirties, tačiau jiedu nepaliovė su ordinu dėl jų kovoti. Kai jokie arbitražai (žr. Makra) ir keliais atvejais vedamos derybos nieko nepadėjo, trečią kartą po Torunės taikos buvo imta kariauti, ir tik karo stovykloje prie Melno ež. buvo pasirašyta amžinoji taika, kuri nustatė Lietuvos ir Kryžiuočių ordino sienas, išlikusias 500 m. Keliais atvejais jis jas norėjo pataisyti, nes tarp Palangos-Šventosios vis siekė tilto į Livoniją. Livonijos magistras ne visada savo politiką derino su nusistatymu vyr. magistro, kuris buvo drauge ir Prūsų magistras. Livonijos Kryžiuočiai, pvz. nedalyvavo Tannenbergo kautynėse. Jie savarankiškai bandė kištis į Lietuvos vidaus karą 1435 tarp Švitrigailos ir Žygimanto Kęstutaičio. Ukmergės kautynėse Livonijos ordinas buvo skaudžiai sumuštas. Apskritai, tai buvo jų paskutinis militarinis pasirodymas Lietuvoje. Abi ordino dalys, bekariaudamos su Lietuva, kuriai pastoviai talkino ir Jogaila, stipriai priilso. Panemunėmis ir Lietuvos, ypač Žemaičių, miškuose ir prie jų pilių iš kartos į kartą vykstančios kovos, kurios dažnai išvirsdavo į partizaninius abiejų pusių puolimus, nešė ir Kryžiuočiams didelius nuostolius. Jie galėjo laikytis, nes juos, ypač XIV a., stipriai palaikė popiežius ir imperatorius Vokietijoje. Iš Reino krašto, Tiuringijos, Vestfalijos, Švabijos, Austrijos ir kt. žemių į ordiną stodavo aukštų kilmingųjų sūnūs, o giminės ir būriai riterių su palydovais (Knappen), atvykdavo į Prūsus, kad čia, jo riterių vadovaujami, atliktų nuotaikingus žygius į pagonių žemę, ir ten po siaubimų ir naikinimų ‘ Knappai ’ taptų pakelti į riterius. Šitai sunkiai kovai D. L. K-tija turėjo įtempti savo jėgas, ieškodama ekspansijos į rytus, panemunius ir V. Lietuvą atitraukdama daug darbo rankų ir gynėjų reikalaujančiomis pilimis. Iš kartos į kartą ėjusios kovos su Kryžiuočių ordinu nukreipė XIII-XV a. Lietuvos kultūrą militarine kryptimi.

O r d i n o s i l p n ė j i m a s. Jau XIV a. antros pusės Litauerreisen, su gausiems svečiams keliamomis puotomis, su rūpestingai parinktomis vynų rūšimis (žr. P. Suchenwirt), su turnyrais pilyse (Marienburge, Karaliaučiuje), rodė, kaip ordinas ieškojo visokių atrakcijų, pataikaudamas atvykstantiems svečiams. Patys ordino riteriai, netekdami kryžiaus karų laikų dvasios ir pamaldumo, tuo būdu pasaulėjo. Nepaliaujamose kovose su pagonimis, kur žudymas,

nelaisvėn ėmimas, deginimas, turto plėšimas, gyvulių išvarymas buvo, kaip pačių kryžiuočių kronikos rodo, nuolatinis žygių palydovas, šiurkštino jų papročius, silpnino ordino riterių discipliną. Jau XIV a. ordino valstybėje buvo stiprių vidaus konfliktų, kuriuos, be kitko, ekskomunikomis popiežius tvarkydavo. O priėmus Lietuvos valdovams ir pačiai tautai oficialiai krikštą, nors ilgai ordinas skelbė, kad lietuvių krikštas yra apgaulingas, jų uždavinys buvo pabaigtas. XV a., pasibaigus karams, pačioje ordino valstybėje atsirado socialinių priešingumų. Savo teisėms ginti prieš ordiną įsikūrė Prūsuose kilmingųjų sambūris, vad. Driežų sąjunga. Prūsų krašto luomai, miestiečiai ir kt. kolonistai ėmė vis daugiau reikšti nepasitenkinimą ordino priespauda. Su Hanza prekiaują mst., dėl paties ordino didelės prekybos, jautėsi skriaudžiami. Nepatenkintųjų priekyje buvo Dancigas. Kadangi karai su Lietuva ir Lenkija ordiną buvo nuvarginę, ordino komtūrai vis labiau spaudė gyventojus. Konradas Erlichshausen bandė ordiną stiprinti viduje, bet jam reformuoti jau nebebuvo jėgų. Luomų priešingumas buvo viena iš svarbiausių ordino tolimesnio smukimo priežasčių. Pats nelaimingiausias ordino vyr. magistras Liudvikas Erlichshausen nesėkmingai kovojo su 1440 įsikūrusia Prūsų sąjunga. Kazimieras Jogailaitis mielai priėmė tos Sąjungos kvietimą, ir, kaip Lenkijos karalius, pradėjo Trylikos metų karą (1453-66), pasibaigusį antrąja Torunės taika. Kai pinigų ilgai negaunanti ordino algininkų kariuomenė Marienburgą ‘ pardavė ’ lenkams, L. Erlichshausenas Kryžiuočių sostinę perkėlė į Karaliaučių. Kazimieras kietai laikėsi. Nieko nepadėjo Romoje ir ordino prokuratorių pastangos. Ordinas 1466 tapo Lenkijos vasalas. Lenkijai atiteko Dancigas, Vyslos žiotys, Kulmas, Marienburgas, v. Pamarėlis (Pommerellen) (vad. V. Prūsai) ir Varmė. D. L. K-tija šitame kare laikėsi neutraliai. Nuo 1466 trys Kryžiuočių ordino dalys, kurias valdė atskiri magistrai, t.y. žemės Vokietijoje, Livonijoje ir Prūsuose pradėjo eiti savais keliais. Kiekvienoje iš tų žemių ordino likimas išsivystė kitaip. XV a. gale buvo svarstomas klausimas ordiną iš Prūsų perkelti į turkų pasienį. (Algirdas buvo norėjęs jį perkeldinti prieš totorius). Nors būdami ateiviai-vienuoliai ir su kraštu giminystės ryšiais nesurišti, Kryžiuočiai savo palikimo niekam nenorėjo perleisti. Ordine buvo atsiradęs kolektyvinis egoizmas, kuris neleido įgyvendinti ir kt. projektą, t. y. sujungti ordiną su turkų iš Rodos salos išvarytu joanitų ordinu. Prūsuose ordino vyr. magistras surado kitą sprendimą, ir ant teokratinės jo valstybės griuvėsių buvo čia įkurta pasaulinė hercogija.

Kryžiuočių ordino sekuliarizacija Prūsuose. Ordino evoliucija į pasaulinę kunigaikštiją nebuvo staigi. Jau vyr. mag. Fridrichas iš Saksonijos (1498-1510) ordino sostinėje ka-

raliaučiuje sukūrė pasaulietiškai kunigaikštišką rezidenciją. Ordinui tapo sunku laikytis užsidariusia ' kasta ' be jokio sąlyčio su gyventojais. Teokratinė ir krašto gyventojams svetima ateivių vienuolių-riterių valstybė iro. Ryškiausi ženklai buvo sostinėje. Ėmė trūkti ir kryžiuočių vienuolių. 1422 Karaliaučiaus konvente jų buvo 68, 1525 — tik 4. Vyr. mag. sostinėje 1518 jau buvo 450 dvariškių. Visoje administracijoje irgi atsirado daugiau pasauliečių. Kai ilgais protarpiais vyr. magistras nebūdavo krašte, luomai įgijo daugiau teisių. Fridricho įpėdinis buvo šv. Kazimiero sesers Sofijos sūnus Albrechtas Hohenzollernas. Jį rinkdamas kryžiuočių ordinas tikėjosi, kad Žygimantas Senasis savo seserėnui rodys daug palankumo, ir ordinas tuo būdu iš vasalinės priklausomybės Lenkijai ras kokią nors išeitį. Giminystė Albrechtui nieko negelbėjo, o greičiau vedė, kai Albrechtui parūpo nusikratyti vasaliteto, prie karinio konflikto tarp ordino ir Lenkijos (1520). Asmenyje Dietricho von Schönberg Albrechtas turėjo uoliausią patarėją Prūsuose. Kai Albrechtas kreipėsi į M. Liuterį, kuris jam patarė mesti ' falšyvą skaistybę ir gyventi tikroje skaistybėje-moterystėje ', ordino likimas Prūsų žemėje jau buvo aiškus. P. Tschakert ir E. Joachim yra iš to laikotarpio paskelbę svarbios archyvinės medžiagos, tačiau ryškų sintetinį piūvį teduoda K. Forstreuter. Pereidamas į protestantizmą ir vesdamas, Albrechtas iš dėdės Žygimanto Krokuvos sutartimi 1525.IV.10 išsiderėjo, jog Prūsai, nors ir palikdami toliau Lenkijos vasalas, taps buv. ordino vyr. magistro giminėje paveldima k-ja. Mesdamas ordino abitą, Albrechtas labiau veikė politiškai dinastiniais, o ne religiniais išskaičiavimais. Krokuvos rinkoje prieš Žygimantą ceremoningai priklaupiant Albrechto atliktas vasaliteto pareiškimas inspiravo J. Mateiką nupiešti paveikslą. Jo reprodukcijos, rodančios pažemintą Prūsų valdovą, nuo I pas. karo, lenkų konfliktų su vokiečiais metu, buvo uoliai platinamos.

Prūsų hercogiją paveldėjimo keliu 1618 gavo Brandenburgo Hohenzollernai, kurie nuo Olyvos taikos 1660 atsipalaidavo nuo įkyrios vasališkos priesaikos Lenkijos karaliui Prūsuose. Buvusios kryžiuočių ordino žemės tarp Vyslos ir Nemuno sudarė svarbią būsimos Prūsijos galybės pagrindą. 1701 Brandenburgo kurfiurstas karūnavosi Karaliaučiuje Prūsų karaliumi (žr. Fridrichas I). O toliau jau Prūsų karalijai tarp Brandenburgo ir Prūsų (= Rytprūsių) buvo reikalingas tiltas, kuris buvo gautas per I Lietuvos-Lenkijos padalinimą. Vokiečių istorikai bandė ieškoti sąryšio tarp kryžiuočių ordino valstybės ir Prūsų karalijos vad. ' prūsų dvasios ' (Preussischer Geist). Nuo romantizmo laikų ordino valstybė buvo imta aukštinti.

Kitų Kryžiuočių ordino žemių likimas. Livonijos ordinas dar bandė ilgiau laikytis. Magistras V. Fürstenberg

1557-1559 ieškojo susiartinimo su Maskva, bet buvo nušalintas. O įpėdinis Gothard Kettler, pasekęs Prūsų Albrechto pavyzdžiu, kai reformacija jau buvo užvaldžiusi krašto miestus, 1561 paliko Kuršo kunigaikščiu, pradėdamas Kuršo k-ščių dinastiją. Susilpnėjo kryžiuočių ordinas ir kitur. 1577 jis beturėjo 171 narį; narių trečdalį sudarė kunigai. 1500 ordinas buvo netekęs savo balijų Italijoje. Turkai užėmė ordino valdytą Achają. Nuo 1526 ordino sostinė buvo perkelta į Mergentheimą (Württemberge), kur nuo seno buvo Vokietijos žemių ordino magistro (Deutschmeister) buveinė. Ten sostinė išliko iki Napoleono laikų (1809). Ordiną silpnino sunykęs ir pagaliau visai pasibaigęs bendruomeninis vienuolių gyvenimas (vita communis). Nepasisekė nauji bandymai ordino likučiams surasti veikimo Sicilijoje (Ustica) ir Vengrijoje. Sporadiškai jie dalyvavo vokiečių religiniuose karuose prieš prancūzus ir kovose prieš turkus. Naujas laikotarpis kryžiuočių ordino gyvenime prasidėjo, kai jis užmezgė 1584 artimesnius santykius su Habsburgais. Prancūzų išvytas ordinas iš Mergentheimo savo sostinę perkėlė Vienon, ir čia apsiribojo veikimu austrų žemėse. Imp. Pranciškus I reformavo Austrijoje ordiną, bandydamas dar labiau prišlieti prie savo dinastijos. Buvo norima vyr. magistru turėti kokį erchercogą, ordino narį. 1839 buvo paskelbti nauji kryžiuočių ordino statutai, o nuo 1854 ligoniams slaugyti buvo įvestos ir ordino seserys. Nuo 1865 vėl buvo bandoma Austrijoje (Lana, Troppau) atgaivinti bendrą ordino kunigų gyvenimą konventuose. Jo veikimui buvo įrengtos kariškos ligoninės (Kriegslazaretten). Po I pas. karo erchercogas Eugenijus atsisakė iš did. magistro pareigų, užleisdamas vietą dvasininkui (vyskupui). Kryžiuočių ordinas pasiskirstė į 4 balijas. Pagal 1929.XI.27 naujus statutus kryžiuočiai tapo grynai religiniu ordinu, priimdami tačiau pirmykštį titulą Brüder des Deutschen Ordens Sankt Mariens zu Jerusalem. Buvo atgaivinta ir senoji organizacija, šalia vyr. magistro, iš įvairių provincijų (balijų) priskiriant 4 tarėjus. Ordino drabužis kaip ir prieš 700 m., vėl yra baltas apsiaustas su juodu kryžiumi ant kairiojo peties.

VOKIEČIŲ ORDINO MAGISTRAI IR KITI PAREIGŪNAI

M a g i s t r a s buvo atskirų Vokiečių ordino kraštų aukščiausias pareigūnas. Livonijoje esančios Kalavijuočių ordino žemės, po 1237 prisijungimo prie kryžiuočių turėjo savo atskirą magistrą, vad. Landmeisteriu. Taip pat Vokietijoje esančių keliolika Ordino žemių balijų (provincijų) buvo valdomos atskiro magistro (magister pro-

vincialis), vad. Deutschmeisterių. XIII a. užkariautą Prūsų kraštą iki 1309 valdė Prūsų magistras. Pirmasis Prūsuose išrinktas *didysis magistras* (magister generalis, Hochmeister), kuris nuo 1309 buvo drauge ir Prūsų krašto magistras, buvo 1303 Elbingo kapituloje išrinktas Siegfried von Feuchtwangen. Kai jis 1309.IX.21 didžiojo magistro sostinę iš Venecijos perkėlė prie Vyslos į Marienburgą, atskiro Prūsų krašto magistro nebereikėjo. Prieš Feuchtwangeną Ordiną buvo valdę 14 didžiųjų magistrų, o po jo sekė dar 22. Paskutinis didysis magistras Prūsuose buvo Albrechtas. Jam pavertus Prūsus protestantiška valstybe, didžiojo magistro titulas atiteko (1530) Mergentheime reziduojančiam Deutschmeisteriui. Pressburgo taika 1805 didžiojo magistro titulas paveldimai perėjo Austrijos Habsburgams. Po paskutiniojo Habsburgų didžiojo magistro erchercogo Eugenijaus (1894-1919), Vokiečių ordinas buvo reformuotas, ir didžiuoju magistru tapo vysk. Norbert Klein. Didysis magistras Hermann von Salza 1226 išsirūpino, kad didysis magistras, kuris buvo vyriausioji Ordino galva ir savo rankose turėjo centralizavęs visą politinę valdžią, gautų imperijos kunigaikščio (Reichsfürst) titulą. Didysis magistras buvo vyriausias Ordino valdytojas. Kaip kraštų magistras savo kapitulose, taip ir jis visuotinės Ordino kapitulos, buvo renkamas visam amžiui, ir tik išimtiniais atvejais tegalėjo būti atstatytas. Tą kapitulą, turinčią teisę rinkti didįjį magistrą, sudarė atskirų kraštų magistrai, patys aukštieji Ordino centro pareigūnai-patarėjai (Grossgebietiger — didysis komtūras, didysis iždininkas, maršalka ir t.t.) ir kiti aukštesnieji kryžiuočių valdininkai. Didysis magistras, kaip ir kraštų magistrai, buvo renkami balsų dauguma, bet oficialiai figūruodavo vienbalsis išrinkimas. Didžiajam magistrui mirus, didysis komtūras trumpam laikui būdavo pavaduotoju, kol Prūsuose gyvenantieji aukštieji valdininkai patarėjai išsirinkdavo vietininką ligi artimiausios kapitulos. Ten išrinktasis didysis magistras turėdavo apvažiuoti Ordino žemes, priimti gyventojų paklusnumą. Panašiai elgdavosi ir kraštų magistrai. (LE XVII, 10).

V o k i e č i ų o r d i n o m a r š a l k a (arba maršalas) dažnai vad. didžiuoju maršalka (vok. Grossmarschall), karinėje riterių organizacijoje po didžiojo magistro buvo svarbiausias Ordino kapitulos pareigūnas, atliekąs karo ministro ir kariuomenės vado pareigas, jeigu nepavesdavo karo žygį atlikti kam kitam. Didysis Ordino intendantas (Grosstrappier, trapenarius) kryžiuočių kariuomenę aprūpindavo ginklais, šarvais, maistu, pašaru ir kt. karui reikalingais dalykais; maršalkai priklausė pačios kariuomenės ir jos karo žygių organizavimas. Kadangi Ordinas nuo pat pradžios iš defensyvinės taktikos ginti neofitus nuo užkietėjusių pagonių keršto perėjo į pastovius užkariavimo žygius, maršalkos vaidmuo ypač sustiprėjo.

Jis pastoviai persikėlė gyventi į Karaliaučių, iš kur jam lengviau buvo organizuoti žygius Lietuvon. Eilė veiklių Ordino maršalkų yra žuvę kautynėse su lietuviais, pvz. prie Durbės, Rūdavos. Artimiausi kariniai maršalkos bendradarbiai buvo komtūrai. Ordino maršalka turėjo daug darbo XIV-XV a. žygiuose į lietuvių žemes, be to, jam dar tekdavo vesti politines ir taikos derybas, pvz. Konradui von Wallenrodui vadovaujant 1382 buvo surašytos Dubysos sutartys. Ordino maršalka paprastai buvo pirmasis kandidatas į vyr. magistrus. Livonijos kryžiuočiai, nuo pradžios turėdami savo atskirą kapitulą, turėjo ir savo atskirą maršalką, priklausantį magistrui. (LE XVII, 408).

Komtūras (iš lot. commendare ' pavesti, patikėti ') Vokiečių ordino valdininkas, kuriam buvo pavesta valdyti pilis su jai priklausančia sritimi-komtūrija. Komtūras buvo vyriausias srities (Landeskomturei) pareigūnas, kuris, kaip srities komendantas (Landeskomtur), karo metu vadovavo atskiram kariuomenės daliniui. Ordino administraciniame gyvenime komtūras, kada Prūsuose ir Livonijoje buvo pristatyta daug pilių, vaidino pagrindinį vaidmenį. Lietuvos pasienių komtūrai įgijo ypatingos reikšmės. Jie ne tik dalyvaudavo dažnuose žygiuose į Lietuvą, bet atlikdavo sekimo pareigas. Ypač Ragainės, Daugavpilio (Dünaburgo) ir Klaipėdos komtūrai per savo seklius rinko žinias apie Lietuvos vidaus gyvenimą ir pranešinėjo Ordino vadovybei. Iš Vytauto D. laikotarpio yra išlikę pasienio komtūrų laiškų (išsp. Codex epist. Vitoldi), duodančių įdomių faktų ir drauge parodančių, kiek toli ėjo tų komtūrų informacijos. Šalia daugybės pilių komendantų-komtūrų Vokiečių ordino santvarkoje didžiojo magistro pavaduotojas buvo vadinamas didžiuoju komtūru (Grosskomtur). Jis ėjo kanclerio pareigas, ir šalia kitų didžiojo magistro patarėjų (Grossgebietiger), buvo svarbiausias Ordino centro valdininkas. Pavaduodamas did. magistrą ir eidamas jo sekretoriaus pareigas, did. komtūras buvo drauge ir Marienburgo pilies (sostinės) komtūras. Kadangi did. magistro dažnai nebūdavo namie, did. komtūras būdavo paprastai su visais Ordino reikalais susigyvenęs. Yra išlikusios 1410-20 tarpo did. komtūro išlaidų knygos (das Ausgabebuch des Marienburger Hauskomturs, 1911 išl. W. Ziesemer). (LE XII, 290-291).

Meinhardas (m. 1196) pirmasis Livonijos vyskupas Ikškilėje (1186-96). Meinhardas, daugelį metų praleidęs Segebergo (Holšteine) augustinų vienuolyne, 1180 drauge su Liubeko pirkliais atvyko į Dauguvos žemupį pas lybius. Nugalėjęs įvairius pavojus ir gavęs leidimą iš Polocko kunigaikščio Valdemaro, kuriam Dauguvos krantų gyventojai mokėjo duoklę, Meinhardas ėmė veikti kaip misininkas. 1184 Ikškilėje jis pastatė lybiams pirmąją bažnyčią. Apie jo veiklą

šiek tiek žinoma iš Livonijos Henriko kronikos. Pirmą kartą įprastinį lietuvių žiemos žygį į Livoniją minėdamas, kronikininkas pažymėjo, jog Meinhardas su Ikškilės gyventojais nuo lietuvių turėjo slėptis miškuose. Stebėdamasis, kad lybiai nemoką pilių statytis, gavęs iš jų pažadą krikštytis, jis pastatė mūro pilį, nors gyventojai ir nesilaikė duoto pažado. Bremeno arkiv. Hartvigas II 1186 įšventino jį Ikškilės vyskupu. Romoje pirmieji dokumentai apie Meinhardo Ikškilės vyskupiją yra duoti 1188 rudenį. Jo padėjėju buvo cistersų vienuolis Teodorikas (Dietrichas), kuris, be kitko, pakrikštijo lybių kng. ' Caupo ', o vėliau, sekdamas prancūzų cisterso Fulco pėdomis, krikštijo Estijoje. Meinhardas, pasilikęs vienas, iki mirties veikė Ikškilėje ir ten buvo palaidotas. XIV a. gale jo kūnas perkeltas Rygos katedron. Jo įpėdiniu Ikškilėje tapo cistersas Bertoldas. (LE XVIII, 142-143).

Wenno (Winne, Winno) iš Paderborno vyskupijos (Vokietijoje) kilęs *Pirmasis* kalavijuočių magistras Livonijoje, juo išrinktas ne vėliau kaip 1204, kada dar kalavijuočių riterių ten tebuvo vos dešimt. Pagrindiniai to laiko šaltiniai, vad. Henriko Latvio ir Eiliuotinė Livonijos kronika, paduoda pagrindines žinias ir Wenno teigiamai įvertina. Jis sudarė sąjungą su latviais (latgaliais), stiprinosi deš. Dauguvos krante ir statė pirmąsias kalavijuočių pilis. Eiliuotinė kronika jam priskiria Šiguldos (Segewold), 1207 Cesio (Wenden), Aizkrauklės (Ascheraden) pilių statybą ir talką užimant Kuoknesę (Kokenhusen). 1208 drauge su latviais Wenno kovojo prieš įsibrovusius estus. Bet labiausiai jam nerimą kėlė tada labai karingi ir narsūs lietuviai, kurie Padauguvio kaimynams įvarydavo daug baimės. Bet į lietuvių žemę dar nesiveržė. Wenno netikėtai drauge su savo kapelionu Jonu Rygoje nužudytas 1209 vasarą kalavijuočių riterio Wickberto (iš Soest), kuris buvo perpykęs už jo atstatymą iš Cesio pilies valdytojų. (LE XXXIV, 601-602).

Hermann von Salza (m. 1239.III.20) vokiečių ordino magistras 1210-39. Laikomas tikruoju ordino galybės įkūrėju Prūsuose ir žymiu diplomatu. Kilęs, turbūt, iš Tiuringijos, Hermann 1210.X.1 figūruoja iš eilės trečiuoju vokiečių ordino magistru. Pajutęs, kad jo ordinui Palestinoje perspektyvos mažėja, 1211 jis gavo iš Vengrijos karaliaus Andriaus II p. r. Siebenbürge Burcos kraštą (Burzenland), kad kryžiuočiai ten kovotų prieš kumanus. Bet čia jo riteriai greit susipyko su Vengrijos didikais ir karaliumi, ir buvo išvyti (1225). Gavęs Mozūrijos Konrado kvietimą (1225-26) atsiųsti kryžiuočių kovoti prieš pagonis prūsus, Hermann pasirūpino gauti Friedricho II privilegiją (1226.III), suteikiančią teisę valdyti visą kraštą, kurį ordinas užimtų. Po visos eilės Konrado pažadų ir dovanojimų dokumentų H. v. Salza iš jo išgavo donacinį aktą (1230.VI),

kurio tekstas, paties ordino suredaguotas, aiškiai sakė, kad Mozūrijos kunigaikštis atsisako nuo visų teisių į Kulmiją. 1230 Hermann v. Salza išsiuntė Hermanną Balkę į Prūsus, kuris buvo pirmasis Prūsų magistras. Hermann v. S. iš Friedricho II gautoji privilegija įgalino Prūsuose įkurti valstybę, kuri Lietuvos ir Lenkijos istorijoje suvaidino didelį vaidmenį. H.v.S. nuosaikiai ir gudriai laviravo, stengdamasis imperatoriaus ir popiežiaus tarpusavio kovose vokiečių ordinui naudos turėti. Daug kartų jis politiniais reikalais keliavo po visą imperiją, bet savo įkurton Prūsijos valstybėn niekada nebuvo atvykęs. Friedricho II ginčuose su popiežiais, Lombardijos miestais ir kt. Hermann v.S. ilgai buvo tarpininku ir taikintoju. Kai jis mirė, Hohenštaufenų ir popiežių kova užvirė visu įkarščiu. E. Caspar, tyrinėdamas Friedricho II ir Romos kurijos duotąsias privilegijas vokiečių ordinui, atsekė konkurenciją, vykusią tarp popiežiaus ir imperatoriaus ir naujų kraštų misijų reikalu. Hermann v.S. čia atsistojo imperatoriaus pusėje ir sugebėjo pašalinti Prūsų vyskupu popiežiaus paskirtą Kristijoną (1230) ir iš Grigaliaus IX gauti ordinui naudingą privilegiją (1234). (LE VIII, 215-216).

Eberhard von Sayn (Seyne) vokiečių ordino vokiškųjų žemių magistras (Deutschmeister) 1251-54. Paskirtas Palestinoje gyvenusio vok. ordino didž. magistro vietininku Pabaltijo kraštuose, jis atliko Kuršo padalinimą tarp Kuršo vyskupo ir Livonijos ordino. Kadangi legatas Vilhelmas iš Sabinos jau buvo nustatęs, kad Kuršas yra Prūsų tęsinys, tai čia ordinas turėjo gauti $^2/_3$ ir vyskupas tik $^1/_3$. Dar prieš Eberhardo atvykimą Livonijos magistras Andrius Stierland su vyskupu buvo susitarę miestus ir pilis kurti kartu. Svarbus punktas Kuršui apvaldyti ir lietuvių santykiams su sembais trukdyti buvo Kuršių pamario vieta prie Danijos (Akmenos) įtakos. Čia seniau stovėjo vokiečių pilaitė, kurią sembai ir lietuviai puldinėdavo. Eberhardas su magistru ir Kuršo vyskupu ėmė derėtis stipriai piliai pastatyti. Pastačius Klaipėdos pilį (Memelburg), turėjo būti įkurtas ir Klaipėdos miestas, kurio du trečdaliai turėjo priklausyti ordinui, vienas vyskupui. Padalinus visą Kuršą tarp vyskupo ir ordino, buvo pradėta statyti Klaipėdos pilis. Prieš Žemaičius tuo pačiu metu Eberhardas padarė du karo žygius. Apie pirmąjį (1252) nieko plačiau nežinome. Antrajame žygyje (1253), atvykęs iš Rygos, jis pagreitino Klaipėdos pilies statybą (ji baigta 1254.II) ir paliko jai skirtą įgulą. Jis tikėjosi, kad naujasis Klaipėdos mst. ir pilis suvaidins prieš Žemaičius tokį vaidmenį, kokį suvaidino Ryga prieš lybius ir latvius. Žemaičiams nepasisekė jo darbo sutrukdyti. Paskutinis jo darbas Livonijoje buvo panaikintos (1251) Žiemgalių vyskupijos ir kitų žemių išdalinimas tarp Rygos arkivyskupo, Rygos

kapitulos ir ordino. 1254 Eberhardas grįžo Vokietijon. (LE V, 323-324).

Andrius iš Stirlando kalavijuočių ordino Livonijoje landmeisteris. 1247 atvyko į Livoniją. Kovai prieš Latvijos ir Lietuvos gyventojus suspietė visus Livonijos feodalinius valdovus, vyskupus ir Danijos karaliaus vasalus-Revelio riterius. Kalavijuočiai, siekdami nukariauti žiemgalius ir žemaičius, ėmė plėšti jų žemes. Apie 1248 žiemgaliai buvo priversti pasiduoti ir mokėti vokiečiams duoklę.

Pasinaudojęs vykstančiomis Lietuvoj savitarpio kovomis tarp Mindaugo iš vienos pusės ir Tautvilo, Erdvilo ir Vykinto iš antros, siekdamas pašalinti Mindaugą ir jo vietoje pastatyti Tautvilą, A. su kalavijuočių kariuomene įsiveržė į Lietuvą ir, nusiaubęs Nalšėnų žemę, puolė kitas Mindaugo valdomas sritis. Nepavykus paimti Mindaugo tvirtovės, A. atsitraukė į Livoniją. Kadangi Mindaugo padėtis vis buvo sunki, tai jis per pasiųstus Rygon pasiuntinius, pasiūlė taikintis. Livonijoje tuo laiku buvo susidariusios dvi partijos: vienai vadovavo taikos su Mindaugu šalininkas A., kitą partiją sudarė priešinga taikai su Mindaugu Livonijos dvasininkija, o dar skyrium stovėjo Rygos arkivyskupas Albertas Sauerbeer. Tačiau taikos su Mindaugu klausimą laimėjo A. labiausiai dėl to, kad ordinui pasidarė aišku, jog atviroje kovoje jis negalėsiąs Mindaugo nugalėti ir, be to, jis stengėsi užgriebti juo daugiau žemių nesidalijant grobiu su vyskupu. A. 1250 pats nuvyko pas Mindaugą ir ten sudarė sutartį, kuria Mindaugas pasižadėjo pasikrikštyti, užleisti ordinui dalį Lietuvos žemių, o A. pažadėjo padėti Mindaugui nugalėti jo priešus. 1253 A. susitarė su Mindaugu dėl kryžiuočių konvento įkūrimo Mindaugo sostinėje ir ordino įgulų laikymo svarbesnėse Mindaugo pilyse. 1250-1261 taika tarp ordino ir Mindaugo buvo išlaikyta, ir tai leido Mindaugui sustiprinti savo valdžią ir rytuose bei pietuose išplėsti Lietuvos sienas. Tuo tarpu dėl ligos A. atsisakė landmeisterio vietos. Kalavijuočiai jį kaltino savanaudiškumu, ypač dėl gausingų iš Mindaugo gautų dovanų. (LE I, 167-168).

Henrikas Heidenreich, Kulmijos vyskupas 1246-apie 1270. Lietuvos istorijoje jis figūruoja ryšium su Mindaugu. Šitam pasikrikštijus, 1251 pop. Inocentas IV įgaliojo jį vainikuoti Mindaugą karaliumi ir žiūrėti, kad šis kaip karalius katalikas visuose dalykuose, kurie turi ką nors bendra su karališka garbe, visų svetimšalių būtų gerbiamas. Tik po 2 metų Henrikas galėjo Mindaugą vainikuoti. Henrikui buvo pavesta taip pat konsekruoti pirmąjį Lietuvos vyskupą. Rygos vyskupui (nuo 1253 arkivyskupui) nebuvo skirta jokios pareigos, nes jis, kaip Tautvilo, Mindaugo konkurento šalininkas ir globėjas, buvo karaliaus priešas ir, be to, reiškė pretenzijų bažnytiniu atžvilgiu į Lietuvos plotą kaip į Rygos vyskupiją, paveldėtą Žiem-

galių vyskupo. Yra pagrindo tarti, kad Henrikas Lietuvos vyskupu konsekravo lenkų domininkoną Vitą, norėdamas Lietuvą atpalaiduoti nuo Rygos kandidato pretenzijų. (LE VIII, 200).

Henrikas von Lützelburg (Littelburg) (m. 1273. X.3), vokiečių pranciškonų vienuolis, nuo 1247.XII.5 (įšvęstas 1248) iki 1251.III.3 Žiemgalių vyskupijos vyskupas. Įsteigus Sėlių (Selonia, «Sėlonija») vyskupiją 1218 (nuo 1225 pavadinta Žiemgalių vyskupija), iš jų penktuoju vyskupu buvo Henrikas. Tada Žiemgalių vyskupijai, nors teoriškai, priklausė ir Lietuvos plotai iki Nėries ir Nemuno. Tvarkydamas neaiškius vietinių vyskupų tarpusavio santykius ir ypač santykius su kryžiuočiais, popiežiaus legatas Vilhelmas Modenietis panaikino Žiemgalių vyskupiją (1251), jos teritoriją priskirdamas prie naujai įkurtos Rygos arkivyskupijos. Henrikas nuo 1251.III.3 gavo Kuršo vyskupiją. Ordinui labai palankiai spręsdamas teritorinių dalybų klausimus, legatas išaiškino, kad Kuršas yra Prūsų natūralus tęsinys. Todėl, dalydamasis su ordinu Kuršą (1253 dalybų 3 dokumentai), Henrikas begavo tik trečdalį žemių, o du trečdalius gavo Livonijos kryžiuočiai. Jo pirmasis pirmatakas Engelbertas buvo laimėjęs du trečdalius. Henriko su ordinu dalybų sutartyse figūruoja ir Žemaičių šiaurės vakarų kampo keturių plotų Ceklio, Pilsoto, Mėguvos ir Duvzarės pasidalijimas. Ceklio vietovardžiai padeda maždaug nustatyti XIII a. kuršių gyvenamojo ploto sienas. Dalybų metu Eberhardo von Sayn rūpesčiu buvo imta statyti Klaipėdos pilis ir numatyta kurti miestas. Ir čia buvo pasidalyta. Henrikui teko vėl visko po trečdalį. Pastovios rezidencijos Kurše jis dar neturėjo, kryžiuočiai į Kuldingą (Goldingen) jo neįleido, nes ir Kuršo vyskupu Henrikas, kad ir nuolatinių lietuvių puldinėjimų akivaizdoj, išsilaikė ligi 1263.III.5. Po Durbės kautynių sukilus kuršiams, jis turėjo apleisti savo vyskupiją. Mirė būdamas Chiemsee (Bavarijoje) vyskupu. (LE VIII, 200-201).

Sangershausen, Anno von (m. Marburge 1273.VII.8). didysis vokiečių ordino magistras 1256-73. Save kildindamas iš Braunšveigo kng., jis pasižymėjo ordino riterių eilėse. Mindaugo karūnavimo metais (1253) jis buvo išrinktas Livonijos magistru. Kai Prūsų kryžiuočiai vykdė Sembos užkariavimą, jis padarė iš Livonijos ten ekspediciją (1254). Prasidėjus 1256 naujai kryžiaus karų bangai prieš pagonis Žemaičius, jis sulaukė daug kryžininkų. Prievarta paėmęs dar vietinių (lybių, latgalių ir estų), jis suruošė devynių dienų žygį į Žemaičius. Pasiskirsčiusi į tris būrius jo kariuomenė, kuriai kelią nurodinėjo trys Mindaugo priešai (Duce, Milgerin ir Dindeke — jie vadinami Eiliuotinėje Livonijos kronikoje), nedaug tesutiko pasipriešinimo. Šis Sangershauseno žygis yra gana plačiai aprašytas tame šaltinyje. Jis tais pat metais (1256.VII) buvo išrinktas didžiuoju

ordino magistru. Greitai prasidėjo didieji jo rūpesčiai, kai po Durbės kautynių 1260 rudenį prasidėjo didysis prūsų sukilimas. Sangershausenas dideliu uolumu ėmė telkti iš krikščioniškųjų Europos valstybių pilgrimų-kryžininkų paramą, kai popiežius ėmė skelbti kryžiaus karus prieš sukilusius ir atsimetusius prūsus. Per keliolika metų vis jis nesiliovė rūpinęsis Vakarų pagalba. Į savo gyvenimo galą jis gyveno Vokietijoje. Sangershausen yra laikomas vienu iš žymiųjų vokiečių ordino magistrų, pasižymėjusiu energija ir sugebėjusiu ordiną išgelbėti Pabaltijyje nuo jo žlugimo. (LE XXVI, 418).

Liudvikas iš Libencelės (Ludwig de Libencele) Vokiečių ordino komtūras Ragainėje 1294-1300. Petro Dusburgiečio ir Jerošino kronikos yra pagrindinis šaltinis apie jo gausius žygius į pietvakarines Žemaičių sritis, kai Ordinas, galutinai įveikęs prūsų pasipriešinimą Sūduvoj 1283, ėmėsi pastoviai pulti lietuvius. Iš Ragainės pilies Liudvikas ėmė vergti Žemaičius pagal kryžiuočių prieš prūsus išbandytą sistemą, iš kurios nors pilies pastoviai puldinėdami vieną sritį. Jis tokiu būdu ilgai niokojo Pograudos sritį. Jis buvo patekęs į lietuvių nelaisvę, iš kurios jį išlaisvinęs vienas sūduvių vadų Skomantas ' per savo tarną '. Jerošinas prideda, jog šis buvęs jaunas berniukas iš kilmingųjų belaisvių. P. Dusburgietis perdėtai teigia, jog Liudvikas savo įtaką išplėtęs nuo Neries iki Minijos žiočių (' a fluvio Nare usque ad terram Lamotinam '). Karingas Liudvikas lietuviams darė daug nuostolių. ' Wayken ' srityje jam pasisekė klasta (' per insidias ') išžudyti daug lietuvių kilmingųjų, Aukštaičiuose jis sunaikino ' Romene ', kur buvo lietuvių aukojimo vieta. Kokia giminystė su Liudviku L. buvo nuo 1307 minimo Ragainės komtūro padėjėjo Fridricho de Libencele, kuris puolė iš Bisenos grįžtančias sargybas, negalima nustatyti. Jis minimas 1317 Ragainės komtūru, kai bandė slapta priartėti prie Gedimino pilies ir ją paimti. Lietuviams iš anksto sužinojus, Libencelei tepasisekė sudeginti tik priešpilį. (LE XVI, 354).

Hohenloe Gottfried (miręs 1309.XI.19 Marburge) didysis vokiečių ordino magistras 1297-1303. Išrinktas 1297 vokiškų ordino žemių magistru, Hohenloe tuojau tapo ir vyr. ordino magistru (Hochmeister). Greit (1299) jis suėjo į sunkų konfliktą su Prūsų žemės kryžiuočiais. 14 komtūrų jam priekaištavo, kad jis neatsižvelgęs į sunkią Prūsų ordino padėtį ir nepaisęs patarimų. Kokios bėdos tada Prūsuose ordiną spaudė, tiksliai nežinoma. Tačiau įtempimas pasiekė tokio laipsnio, kad Hohenloe Klaipėdos kryžiuočių kapitulos posėdyj 1301 atsisakė pareigų. Formaliai jas perduoti galėjo tik visuotinėje kapituloje, kuri įvyko 1303.X.18 Elbinge. Čia pasisekė jį įkalbėti grįžti prie Klaipėdos nutarimo. Tokia prievarta tačiau jis nebuvo patenkintas, ir naujasis vyr. magistras Siegfried

von Feuchtwangen skundėsi Prūsų magistrui Konradui Sack, kad Hohenloe vis dar nesiliovė kišęsis į valdymą ir intrygavęs, siuntinėdamas ‘juodu vašku antspauduotus’ laiškus. Iš jų aiškėjo nemoraliniai ordino narių darbai Prūsuose. Jo mirtis 1309.XI.19 Marburge palengvino padėtį Feuchtwangenui, kuris tais pat metais vyr. magistro sostinę perkėlė į Prūsus (Marienburgan). (LE VIII, 287-288).

Siegfried von Feuchtwangen (m. 1311.III.5 Marienburge) Ordino didysis magistras. Kilęs iš žinomos š. Bavarijoje Feuchtwangen (Wuogwangen) šeimos, kuri jau buvo Ordinui iš Palestinos traukiantis davusi didįjį magistrą Konradą v. F. (1291-96), Siegfried von F. buvo išrinktas did. magistru Venecijoje, iš pareigų atsisakius Gottfriedui von Hohenlohe (1303.X.18). Siegfried v. F. tik tiek pasižymėjo, kad 1309 Ordino sostinę iš Venecijos perkėlė į ligtolinę komtūrijos pilį Prūsuose — Marienburgą. Prie Viduržemio jūros Ordinas tada išgyveno didelę krizę, nes 1291 paskutinieji krikščionys buvo išvaryti iš iš vienintelės jiems dar pasilikusios Akkos. Buvo savaime aišku, kad Ordinas turėjo pastoviau įsikurti Europoje. Į Marienburgą 1309 rudenį atvykęs Siegfried von F. tapo drauge ir Prūsų krašto magistru. Silpnos sveikatos jam naujoje vietoje beveik nebeteko eiti pareigų. Iki jo mirties Marienburge visą valdžią vykdė H. von Plotzk. (LE XXVII, 391).

Plotzk (Plötzke) Henrich von (apie 1260 Sachsenhausene, Vokietijoje — 1320.VII.27 Lietuvoje) vienas iš veikliųjų Vokiečių ordino riterių, reikšmingai prisidėjusių prie kryžiuočių valstybės išplėtimo ir jos kolonizavimo. Plotzk kildinamas iš grafo von Plötzkau (Anhalt) giminės. 1286 įstojęs Altenburge (Vokietijoje) į Kryžiuočių ordiną, greitai atvyko į Prūsus. 1304 tapo Balgos komtūru, o 1307 po Sieghardo von Schwarzburg Prūsų krašto magistru (Landmeister). Jis ėmėsi energingai kolonizuoti kraštą, į p. nuo Karaliaučiaus įkurdamas Kreuzburgą. Dar labiau jis pasižymėjo naujų žemių laimėjimais. Jis prijungė Ordino valstybei Pamarėlį. Jis pradžioje pasiuntė Brandenburgo karių apgultiems Dancigo lenkams Kulmo komtūro vadovaujamą kariuomenę. Suėję į konfliktą su lenkais, kryžiuočiai jėga užvaldė Dancigo pilį ir mst., užėmė Dirschau ir Schwetzą. Plotzk pinigais Ordinui įgijo visą Vyslos deltos sritį ir 1309.IX.13 sudarė su Brandenburgo markgrafu Valdemaru Ordinui naudingą sutartį. Jo veikimas nesibaigė ir tada, kai 1309 rudenį didysis Ordino magistras Siegfried von Feuchtwangen persikėlė su savo sostine iš Venecijos į Marienburgą. Kadangi did. Ordino magistras drauge tapo ir Prūsų žemės magistru, Plotzk formaliai neteko didžiojo komtūro ir Ordino maršalo vietos. Bet paliegusiam S. v. Feuchtwangenui nebegalint toliau eiti did. magistro pareigų, Plotzk suėmė vėl į savo rankas visą valdžią. Did. magistro

Karolio von Trier (1311-24) laikais jis toliau paliko Ordino maršalu ir nuo 1315 buvo Karaliaučiaus komtūru. Visą savo dėmesį jis nukreipė į intensyvius žygius Lietuvon; tų žygių ypač buvo gausu Vytenio ir Gedimino valdymo metu. 1311.IV Plotzk nuvedė Ordino kariuomenę iki Šalčininkų (į p. nuo Vilniaus), 'kur niekada dar nebuvo matyta krikščionių jėgos'; jis, anot P. Dusburgiečio, sunaikinęs 3 pilis ir su dideliu grobiu bei 700 belaisvių grįžęs (Scr. rer. Pruss. I, 178). Šitam žygiui atžymėti Plotzk įkūrė Torunėje moterų vienuolyną. Iš Karaliaučiaus jis ir toliau organizavo nuolatinius žygius į Lietuvą, kur ir pats žuvo. Pagal P. Dusburgietį, jis žuvęs drauge su 29 Ordino riteriais Medininkų srityje 1320.VII.27. Jo padėjėjas Gerhard Rude 'šarvuotas ir raitas ant savo žirgo' buvo žemaičių karių sudegintas už pergalę dievų padėkai (tp. I, 136). (LE XXII, 158).

L u t h e r v o n B r a u n s c h w e i g (m. 1335) Vokiečių ordino didysis magistras 1331-35. Luther (arba Luder) buvo sūnus žymaus Braunschweigo kng. Albrechto Didžiojo. Įstojęs apie 1280 į ordiną, jis 1314 tapo Christburgo komtūru ir drauge Ordino vyriausiuoju ūkvedžiu (Grosstrappier, trapenarius). 1331.II.17 išrinktas didžiuoju magistru, po ketverių metų 1335 tuoj po Velykų (turbūt IV.18) mirė. Išskyrus smulkius susidūrimus ir 1333 žygį į Žemaičius jo laikais kryžiuočiai Lietuvos nepuldinėjo. Pagrindinis jo rūpestis buvo aštrus Ordino konfliktas su lenkais, kuris tik po jo mirties pasibaigė Kališo taika. Su jo išrinkimu baigės ir karo paliaubos su Lenkija. Tad du mėnesiu 1331 vasarą Ordino kariuomenė niokiojo D. Lenkiją, o 1332 užėmė Kujaviją ir ten statėsi savo pilis, kai Vladislovas Loketka įsiveržė į Kulmo žemę. Padarius vėl paliaubas, Loketka greitai mirė, o prie įpėdinio Kazimiero jos buvo pratęsiamos toliau. Tarp Vokiečių ordino didžiųjų magistrų Luther buvo vienintelis, kuris dideliu uolumu puoselėjo vokiečių poeziją kaip tik tuo metu, kai p. Vokietijoje eiliavimas buvo suskurdęs. Pats Luther eilėmis perdirbo Šv. Barboros gyvenimo legendą (tekstas žuvo) ir rimuotai išvertė Danieliaus pranašystę. Jo įsakmiai prašomas, N. Jeroschinas vokiškai išvertė lotynišką Petro Dusburgiečio kroniką. Vokiškos ordino poezijos rankraščių pagausėjimas buvo skatinančios jo veiklos ženklas. Luther rūpinosi bažnytine muzika ir mokyklomis. (LE XVI, 532).

D u s e m e r (Dusener, Tusemer) H e i n r i c h vokiečių ordino didysis magistras 1345.XII.18 (23?)—1351.IX. Jo išrinkimas didž. magistru sutapo su perversmu Vilniuje, kai, Jaunutį pašalinę, vyriausią valdžią tarp savęs pasidalijo Algirdas ir Kęstutis. Kaip prityręs karo žmogus Dusemer suruošė žymių ekspedicijų Lietuvon 1345-1346 žiemą; susijungęs su Livonijos magistro jėgomis prie Klaipėdos, smarkiai naikino Žemaičius ir nuėjo ligi Aukaimio (Skaudvilės). Po

to greit buvo ir antras tradicinis žiemos žygis. Atsilygindami Algirdas ir Kęstutis 1347 žiemą suruošė didžiulį plėšimo ir naikinimo žygį į Prūsus, nusiaubdami sritis ligi Rešliaus (Roessel) ir Rastenburgo ir išvesdami daug belaisvių ir grobio. Dusemer, susirūpinęs krašto saugumu, ypač kai lietuviai 1347 dar du kartus vėl sėkmingai siaubė Prūsus, prieš pagonis nutarė organizuoti žygį. Surinkę iš viso krašto jėgas, vokiečių, anglų ir prancūzų atvykusius riterius ir piligrimus, kryžiuočiai su 40.000 kariuomenės (pagal Vygandą) įsiveržė Lietuvon ir, 9 dienas siautę, susitiko su Algirdo ir Kęstučio kariuomene ties Strėvos upeliu 1348.II.2. Strėvos kautynėse, Vygando liudijimu, žuvę labai daug lietuvių, tarp jų ir Kęstučio brolis Norimantas. Lietuvių nuostoliai, žinoma, kryžiuočių kronikose yra perdaug perdėti. Ir pats Dusemer netekęs daug jėgų, po šito laimėjimo, nebedrįso išnaudoti pasisekimo. Jis rūpinosi pakelti krašto kultūrą, ypač uoliai kolonizavo Prūsus, kūrė naujus kaimus. Gyventojams padauginti jis davinėjo žemes ir iš Lietuvos pabėgusiems lietuviams. Drauge jis kėlė žemės ūkį, miestų ir ordino prekybą. Jo laikais iš Danijos ordinas nupirko Estiją (1346). Betgi visą Dusemerio darbą Prūsuose sunaikino 1350 atėjęs iš vakarų maras, kuris miestuose pareikalavo 13.000-8000 aukų. Ištisos sritys neteko gyventojų. Tais pat metais sudegė ir Olyvos vienuolynas, kurį jis dosniai ir rūpestingai buvo išpuošęs. Visų tų nelaimių palaužtas, Dusemer atsisakė valdžios, ir 1351.IX buvo jo vietoje išrinktas Winrichas v. Kniprode. (LE V, 267).

Kniprode, Winrich, von (apie 1310 Pareinyje Kniprath prie Kölno — 1382.VI.24 Marienburge) žymiausias Vokiečių ordino magistras (1351-82), kurio laikais sustiprėjusi kryžiuočių valstybė Prūsuose organizavo prieš Kęstučio ir Algirdo Lietuvą didelį spaudimą ginklu ir diplomatiniu būdu. Prūsuose Kniprode yra jau minimas 1334.III kaip Elbingo komtūro Siegfriedo von Sitten padėjėjas (' Kumpan '). 1338 jis tapo Dancigo komtūru, 1342 — Balgos. Tuoj pat jis buvo paskirtas Karaliaučiaus komtūru, kad galėtų čia bendradarbiauti su Ordino maršalu (karo ministru), kuris, pastoviai sėdėdamas arčiau Lietuvos, į jos v. plotus organizavo žygius. Dar 1336.X jis jau buvo tapęs didžiuoju komtūru. Pagaliau, didžiosios epidemijos metu, kuri Ordino žemes stipriai palietė, vyr. magistrui H. Dusemeriui atsisakius iš pareigų, jo vieton tapo 1351.IX.16 išrinktas Kniprode. Nenormaliai greitas jo kilimas įvairiuose postuose, turėjo rodyti jo žymius gabumus ir tvirtą charakterį. Dar tebebūdamas didžiuoju komtūru, jis lydėjo 1348 žiemos žygy Ordino maršalą Siegfriedą von Dahnenfeldtą, kaip jo patarėjas, į Lietuvą. Iš to galima spręsti, jog Kniprode, nors pats vėliau nedaugely žygių dalyvavo, karo dalykuose buvo patyręs. 1348 žygis, kuris yra žinomas Strėvos

kautynių (prie Žiežmarių) vardu, kryžiuočių kronikose buvo perdėtai išpopuliarintas, kaip labai didelis Ordino laimėjimas (A. Kučinskas).

Kai Kniprode tapo vyr. magistru, Ordino politinė reikšmė dar buvo silpna. Per 30 m. jo valdymo Prūsų ordino valstybė tapo reikšminga jėga. Ji sustiprėjo ne tik politiškai, bet ir ūkiškai. Mokėdamas pasirinkti bendradarbius, vykdydamas sėkmingą kolonizaciją, kryžiuočių stiprybės jis pasiekė labiau ne kariniais žygiais. Didelių karinių laimėjimų per jo magistravimą nėra daug, ir tie patys nėra ryškūs. Kada po jo mirties Ordine atsirado priešingumų ir krašte prieš kryžiuočių įvestą tvarką ėmė kilti nepasitenkinimo, į jo laikus buvo imta dar šviesiau žiūrėti, ir jam buvo priskiriamos net tokios naudingos institucijos, kurių jis visai nebuvo kūręs. Visą laiką saugodamas Kališe sudarytąją 1343 su Lenkijos Kazimieru ir jo įpėdiniu Liudviku Anjou taiką, jis palaikė draugiškus ir Ordinui naudingus diplomatinius santykius su imper. Karoliaus IV Čekija, nors po imper. mirties (1378) jo sūnų (Liuksemburgiečių) galia ėmė smukti. Nors Lenkijos magnatai ir norėjo karu atsiimti kryžiuočių užgrobtas žemes, jis sugebėjo išlaikyti visur kitur taiką aplink, teturėdamas pašonėje vienintelį priešą pagonis, kurių buvimas pateisino ir pačių kryžiuočių egzistenciją. Su lietuviais tad jo laikais vyko nepaliaujamas karas, kurį sistemingai vedė Ordino maršalas Henning von Schindekopf. Spaudimas Lietuvon vis didėjo. Nemunas tapo kryžiuočiams svarbi upė, kur jie Kniprodės laikais ėmė stengtis įsigalėti iki pat Kauno. Nuo Dubysos žiočių stumdamiesi pirmyn į rytus kryžiuočiai per 1362 Velykas išgriovė Kauną. Kronikininkų Vygando ir Vartbergės žiniomis, pats Kniprode 1369.IV-V Nevėžio žiotyse, kur buvusi sugriauta Kęstučio statyta Naujojo Kauno pilis, pastatęs savo pilį Gotteswerderį. Ordinas sudarė nuolatinių plėšimų ir naikinimų sistemą, prieš kurią Kęstutis, žymiausias kovotojas prieš Kniprodės kryžiuočius, išvystė sėkmingą partizaninį kovojimo būdą. Pasipriešinimas Ordinui Lietuvoje buvo kietas. Drauge veikią broliai (Algirdas ir Kęstutis) ne tik gynėsi Nemuno plotuose, bet kovą perkeldavo ir į Ordino žemes. 1370 buvo padarytas žygis iki Sembos. Prie Rūdavos įvykusios kautynės, kurioms prieš Kęstutį ir Algirdą su jųdviejų sūnumis (Vytautu ir Jogaila) vadovavo pats Kniprode, yra vėl atvaizduotos kryžiuočių kronikose kaip jų didelis laimėjimas ; čia jis pasiekė pergalės, bet krito ir karingasis Ordino maršalas Henningas v. Schindekopf.

Šiaip jau pats Kniprode karo žygiuose į Lietuvą mažai dalyvaudavo. Pirmasis jo žygis tapus didžiuoju magistru yra žinomas iš 1352.II. Tada jis buvo nuvedęs kryžiuočius iki Gaižuvos, Ariogalos ir Raseinių žemės. Bet dėl staigaus atlydžio jo žygis neturėjo pasisekimo. Tačiau sustiprėjus Ordino galiai ir jo reikšmei svetur, jo laikais vis

daugiau telkdavosi iš V. Europos piligrimų, nuotykių ieškotojų ir jaunų kilmingųjų, norinčių pagonių žemėje tapti riteriais. Dažnai, kai tik tokie nauji būriai įvairių aukštos kilmės kovotojų susirinkdavo Marienburge ar Karaliaučiuje, juos reikėdavo vesti į pagonių žemę, kad jis be ' Littauerreyse ' nesugrįžtų namon. Toji neišsenkanti Vakarų pagalba Ordinui buvo didelė jėga. Tad Kniprodės valdymo metu kryžiuočiai galėjo nuolat organizuoti žygius Lietuvon, pasiekdami žymiai tolimesnes sritis, net iki Vilniaus ir Trakų. Jam magistraujant yra buvę metų, kada neįvyko iš Vokiečių ordino jokio žygio (1367, 1370, 1372, 1373, 1375), tačiau visais kitais metais Lietuva neturėjo ramybės, ir būdavo nuo 4 iki 8 naikinimų. Tačiau ir šitam energingam vyr. magistrui valdant Ordiną, nepasisekė sulaikyti D. L. K-tės stiprėjimo ir jos augimo į rytų pusę. Tik po Algirdo mirties (1377), kada ėmė kilti nesutikimai tarp Jogailos ir jo dėdės Kęstučio, Kniprode bandė Lietuvon skverbtis diplomatiniu būdu, siekdamas suskaldyti iki tol tokį vieningą pagonių kovos frontą. Stipriai pataikaudami našlei Julijonai Algirdienei, jo kryžiuočiai sėkmingai sudarinėjo su Jogaila vieną po kitos prieš Kęstutį nukreiptas sutartis.

Kniprodės laikais Ordino valstybė pasiekė iki tol nežinotos ekonominės gerovės, nes išvystė plačius užsieninius prekybos santykius. Plati prekyba iš Prūsų ėjo su Hanzos miestais, ir šeši Ordino miestai (Dancigas, Karaliaučius, Kulmas, Tornas, Elbingas, Braunsbergas) tapo Hanzos nariai, palaikydami ryšius tiesiai su Niderlandais ir Anglija. Kniprode pasirodė sėkmingas vokiečių bei Prūsų pirklių užtarėjas užsienyje. Jis energingai padėjo iš danų karaliaus Valdemaro IV iškovoti Stralsundo taiką (1370), kurioje vokiečių pirkliai gavo laisvę pravažiuoti Zundą, gaudyti silkes prie Skåne. Kniprode parėmė Vokietijos miestų karą, kad būtų Brüggėje apsaugotos vok. Hanzos kontoros teisės. Turėdamas nuolatinių ryšių su Anglijos karūna, jis prieš pat savo mirtį iškovojo Prūsų pirkliui laisvių ir Londone. Pats Ordinas jo laikais tapo stambus eksporteris. Tolimajai kryžiuočių valstybės prekybai jis skyrė daug dėmesio, Karaliaučiuje ir Marienburge buvo pasodinti tam reikalui didieji ūkvedžiai (Grossschäffer). Žemės ūkio produktai, gintaras, vaškas ir kailiai ėjo iš Ordino, arba čia patekdavo iš Rusijos (Naugardo), net iš Lietuvos.

Kniprode yra laikomas Prūsų žemės kolonizatoriumi ir kultūrintoju. Yra sunku nustatyti, kiek ten būta jo paties nuopelno. Jo laikais buvo pastatytos ir didžiosios Prūsų bažnyčios, išaugo Dancigas. Tik kryžiuočių pareigūnų savavalėn ir priespaudon patekusių prūsų sunki padėtis nesitaisė. Kniprodei yra priskiriama, tiesa, kad jis įkūręs Vyr. krašto teismą, kur galėję skųstis ir prūsai. Po jo mirties

Ordino žemių miestiečiai ilgai jį laikė pavyzdžiu gero vyr. magistro, ir jį su dėkingumu minėdavo. Lietuviams jo laikai buvo sunkios kovos laikotarpis su Ordinu, ir tik D.L.K-ščių sugebėjimas ir jų veiklumas galėjo apsaugoti v. Lietuvą nuo to pavojaus, kurį jis jai buvo paruošęs. Kniprode neturėjo įpėdinio, kuris būtų galėjęs tapti lygiu partneriu Kęstutaičiui. (LE XII, 166-168).

Zöllner von Rotenstein, Konrad (m. 1392. VIII.20), didysis vokiečių ordino magistras (1382-1390) reikšmingajame D.L.K-tijos politinių posūkių ir lūžių laikotarpyje.

Kilęs iš frankų srities Bavarijoje (Würzburgo diecezijos), jau 1354 jis yra minimas kaip ordino riteris, 1358 — Christburgo ir 1368 Dancigo komtūras. 1382.X.2 išrinktas didžiuoju magistru Zöllner gavo sunkų palikimą po W. von Kniprodės, nes jis turėjo akylai budėti, kad kryžiuočiams būtų naudos iš kruvinos pusbrolių (Jogailos ir Vytauto) kovos, į kurią jie iki tol sėmingai buvo įsimaišę, arba ją skatinę. Vos tapęs didžiuoju magistru, jis tuojau planavo su Jogaila pasimatymą, kuris turėjo atlyginti už Kęstučio nugalėjimą. Bet 1382.X.31 surašant tris Dubysos sutartis (žr. žemiau), kur Jogaila buvo atvykęs su visa savo gimine, Zöllner negalėjo dalyvauti, nes pas jį netikėtai atvyko į Marienburgą jaunas Brandenburgo markgrafas Zigmantas Liuksemburgietis. Dubysos saloje Jogaila ordinui pažadėjo ne tik krikštytis, bet užrašė jam ir Žemaičius (iki Dubysos). Šiems Jogailos pažadams vykdyti jam Vytautas atrodė gana naudingas įrankis, kuris prieš 10 dienų buvo atbėgęs į Prūsus. Kai Zöllner vėliau pranešė Jogailai, jog Vytautas su savo broliu Tautvilu yra atvykę į ordino žemes, gavo iš šio Algirdaičio 1383.I.3 gana kietą atsakymą, kuris rodė, kad Jogaila nebeturėjo noro pildyti Dubysos sutarčių. Jis sutiko 1383 liepos pusėje su Zöllneriu Dubysos saloje susivažiuoti, kur šis išsiruošė su didele palyda ir dviem vyskupais, turėjusiais Jogailą pakrikštyti. Bet Zöllneriui su Jogaila nepasisekė susitikti, nes jo laivas prie Skirsnemunės, dėl nusekusio vandens, įklimpo. Nors Zöllner visaip per savo pasiuntinius bandė Jogailą perkalbėti pas jį atvykti, turėjo nieko neveikęs grįžti Marienburgan ir santykių nebepalaikančiam Jogailai paskelbti karą. Gal jau tada Jogaila aiškiai buvo patyręs apie Mažosios Lenkijos (Krokuvos) politikų planą jam pasiūlyti Jadvygos ranką ir Lenkijos karūną.

Zöllner begalėjo dabar tikėtis ką nors ordinui laimėti iš Vytauto, kurio kovą prieš Jogailą rėmė, taigi organizavo žygius Lietuvon. 1383.IX pats Zöllner su bombardomis pasirodė prie Trakų pilies, padėjo Vytautui ją paimti ir buvo apgulęs net Vilnių. Gaudamas iš Vytauto Žemaičius (iki Nevėžio up.), jis 1384.I.1 raštu pažadėjo jam paramą savo tėviškei atgauti. Kauno senamiestyje Zöllner pastatė tada tvirtą pilį Marienwerderį, tikėdamasis, kad tuo būdu

visas Nemuno žemupys nuo Kauno pasiliks kryžiuočių valdžioje. Bet jis nesugebėjo pasivyti Vytauto jo diplomatiniuose manevruose ir politiniuose siekiuose. Zöllner ir jo ordinas turėjo patirti skaudų nuostolį, kai 1384 vasarą, susitardamas su pusbroliu, Vytautas Nemuno krantus apvalė nuo kryžiuočių pilių. Ir rūpestingai pastatyto Marienwerderio Zöllner nepajėgė apginti. Tada jis savo nesėkmėje kreipėsi atskiru laišku į kardinolų kolegiją, skųsdamas Jogailą, kaip didelį krikščionybės priešą. Pats Zöllner nepajėgė vykdyti net įprastinio «keršto» prieš pagonis, nors 1385 pavasarį Prūsuose buvo susirinkę svečių «reyzui» į Lietuvą. Zöllner liko pasyviu stebėtoju, kai Jogaila buvo išrinktas Lenkijos karaliumi. 1386 pradžioje vykdamas Krokuvon, Jogaila pakeliui per savo pasiuntinius kvietė jį į savo krikšto tėvus, nes jam 1382 Dubysos saloje buvo pažadėjęs per ketverius metus tapti krikščioniu. Zöllnerio atsisakymas dalyvauti Jogailos krikšte dar ilgai XV a. vis buvo kartojamas ordinui kaip skaudus priekaištas. Nors vėl 1386 Zöllner, nepajėgęs sutrukdyti Jogailos planų ir jo karūnacijos Krokuvoje, vėl vykdė žygius Lietuvon, bet neturėjo žymių pasisekimų. Ordino žygiams į Lietuvą palengvinti, tada buvo imti sistemingai sudarinėti vad. Lietuvos kelių aprašymai (žr. Litauische Wegeberichte). 1387 buvo padarytos paliaubos. Zöllnerio nusivylimui Romos kurija džiaugėsi Lietuvos pakrikštijimu ir patvirtino Vilniaus vyskupijos įsteigimą, atliktą vakarykščio pagonio Jogailos. Dar kartą turėjo progos Zöllner tęsti kovą prieš Jogailą kartu su antrukart (1389) į ordiną atbėgusiu Vytautu. Turėdamas tokį veiklų sąjungininką, iš kurio šį kartą Zöllner pareikalavo daug įkaitų, jau energingai imta organizuoti puolimo žygiai Lietuvon. Kai 1390 vidurvasaryje buvo suruoštas iki pat Lietuvos sostinės didelis karo žygis, kuriame dalyvavo ir būsimasis Anglijos karalius Henrikas Derby, Zöllner jau sirgo ir VIII.20 mirė, palikdamas savo įpėdiniui Konradui von Wallenrod sunkų santykių su Lietuva klausimą. Pačiam Zöllneriui jau nebepavyko iš Lietuvos Gediminaičių ordino labui nieko naudinga iškovoti. Lietuvos krikštas pasunkino ordino pastangas. Visi tolimesni Zöllnerio žygiai beliko tik nesėkmingos reakcijos prieš dviejų pusbrolių planus. Per visą jo aštuonerių metų valdymą santykiai su Vytautu ir Jogaila užėmė jam pirmąją užsienio politikos vietą. Žymiai daugiau sėkmės jis turėjo ordino užsienio prekybos srityje, išplėsdamas ją iki Flandrijos ir Anglijos, bet tuo būdu sudarė sąlygas bręsti konfliktui su ordino žemių miestais, nes jau XIV a. gale organizavosi opozicija prieš ordiną pačiame krašte (žr. Driežų sąjunga). Jau prieš Zöllnerio laikus prasidėjęs supasaulėjimas ordino, kuriam svarbiausiu teritoriniu siekiu buvo tapęs Žemaičių užėmimas, dar labiau jį nukreipė nuo pirmykščių misijinių tikslų. (LE XXXVI, 537-538).

Wallenrod, Konrad von, didysis vokiečių ordino magistras (1391-1393), savo perdėtai išlaidingais karo žygiais Lietuvon susilaukęs įvairaus įvertinimo istorijoje. Kai jo laikotarpiui artimi ir patikimi šaltiniai, kaip Vygandas Marburgietis ir J. Posilgė, palyginti, santūriai ir palankiai jį vertino, XVI-XVII a. istoriografija, L. Blumenau ir S. Grunau pradedant, jį ėmė piešti gana tamsiomis spalvomis.

Kilęs iš š. Bavarijos (frankų srities) kilmingųjų, Wallenrod su broliu Friedrichu, kuris vėliau tapo kunigu, anksti tapo ordino riteriu. Jis minimas nuo 1368 Prūsuose, kur greitai perėjo įvairius poaukščius. Ketverius metus jis buvo Pr. Eylau riterių (ligoninės) slaugytoju (Pfleger), vėliau Christburgo ir Schlochau komtūru. Tapęs 1382 ordino maršalu, kurio pareiga buvo organizuoti karo žygius Lietuvon, jis pirmasis ėmė ruošti tikslius Lietuvos kelių aprašymus (Litauische Wegeberichte). Dėka jo griežtai militariškai nusistačiusio pastangų, į vad. ' Litauerreysen ' (ordino karo žygius Lietuvon) ėmė į Prūsus atvykti daugiau žymių vok. riterių ir kilmingųjų su gausiomis palydomis. Ne vienam karo žygiui, kurie išskaičiuoti Vygando kronikoje, pats Wallenrod vadovavo. Vytautui atbėgus į ordiną (1382-84) tęsti savo kovos prieš Jogailą, Wallenrodas padėjo jam ruošti karo žygius į Lietuvą. 1388 Wallenrodas buvo išrinktas didžiuoju komtūru, kurio pareiga buvo pavaduoti patį didįjį magistrą. Šitaip jis pasiruošė pačiam aukščiausiam postui ordine. Kryžiuočiai savo žygiuose dar smarkiau ir giliau ėmė skverbtis Lietuvon, kai Vytautas antrukart atbėgo pagalbos prieš Jogailą prašyti. Viename iš tokių žygių 1390 rudenį, kai buvo apgultas pats Vilnius, Wallenrodui teko rūpintis visais ordino reikalais, nes 1390 vasarą mirė didysis magistras Konrad Zöllner von Rottenstein. Septynius mėnesius jis ėjo ordino magistro vietininko pareigas, kol 1391.III.12 pustrečio šimto ordino riterių konvente jis buvo išrinktas didžiuoju magistru.

Ordino valstybėje atsirado naujų rūpesčių. Livonijos riteriai, kaip Vytenio ir Gedimino laikais, vėl gyveno aštrioje nesantaikoje su Rygos arkivyskupu, kurio pusėje stovėjo pati Romos Kurija. Bet svarbiausias Wallenrodo rūpestis buvo, kaip ordino žemėse išlaikyti nuo 1390 ten gyvenantį Vytautą. Dviejų pusbrolių aštri nesantaika turėjo ir toliau silpninti kryžiuočių priešų jėgas. Didelėm pastangom Wallenrodas ruošė iš ordino Lietuvon žygį po žygio, kad ten Vytautas būtų įsodintas kaip ordino vasalas, o Žemaičiai (iki Nevėžio) pagaliau būtų prijungti ordino tada taip išsiplėtusiai valstybei.

Didžiųjų žygių į Lietuvą metu Wallenrodas atsikvietė iš Vokietijos (Marburgo) žymių riterių priėmimams reikalingą šauklį (heroldą) Vygandą, kuris plačiai aprašė 1391 žygį Lietuvon. Tada (IX.1)

Wallenrodas suruošė Kaune užsienio riteriams ir žymiems « karo svečiams » tokį didelį « garbės stalą » (Ehrentisch), kokio, įsakmiais kronikininkų Vygando ir Posilgės žodžiais, iki tol ordines dar nebuvo suorganizavęs. Per tokį ginkluotų ir šarvuose sėdinčių riterių pagerbimą būdavo geriama iš sidabro ir aukso taurių, kurios, su atitinkamais posakiais, vyno iš jų atsigėrusiems garbingiems svečiams būdavo dovanojamos atminimui. Šitokiu būdu Wallenrodas stengėsi skatinti naujų riterių su jų gausiais palydovais vykimą į Prūsus, kas buvo reikalinga naujiems ordino žygiams į vis tariamai pagonišką lietuvių žemę, nors ji jau oficialiai buvo pakrikštyta (1387). Vėlybesnėje ordino istoriografijoje buvo minima, jog vienam tokiam « garbės stalui » Kaune, be saiko mėtydamas ordino pinigus, Wallenrodas esąs išleidęs 500.000 sidabro markių, o kitą kartą vien 12 asmenų stalui sunaudojęs 333.333 markes. Šitie perdėjimai, kaip ir nekritiški teigimai, jog jis laikąs 40.000 samdytos kariuomenės, vedė prie išvados, jog jis bus ordinui daug pakenkęs. Su didele literatūrine laisve Ad. Mickevičius rašė savo istorinę poemą K. Wallenrodą, kuris su istoriniu Wallenrodu, galima sakyti, nieko bendra neturi (žr. LE XVIII 345, 350; XXXIII 13). Panaudojant libretui Mickevičiaus literatūrinį Wallenrodą, A. Ponchielli parašė operą « I Lituani ».

Pagal to pat laiko šaltinius trumpas Wallenrodo valdymas praėjo be žymėtinų pėdsakų. Ir tos garsiosios « Litauerreysen » žymėtinos sėkmės neturėjo, juo labiau kad 1392, jo nusiminimui, Jogaila atitraukė Vytautą nuo sąjungos su ordinu, tuo būdu sudarydamas prieš kryžiuočius bendrą frontą. Į ordino priešų eiles Wallenrodo laikais įsijungė Mozūrijos ir Pamario kunigaikščiai. Kadangi jam pasisekė ordinui įgyti iš Vladislovo Opoliečio Dobrynės sritį, ordino santykiai su Lenkija Wallenrodo laikais dar labiau paaštrėjo. Vis labiau vystant paties ordino užsienio prekybą, pačiame krašto viduje jis susilaukė iš miestiečių pusės didesnės opozicijos. Greitai po jo mirties susiorganizavo prieš ordiną slapta Driežų sąjunga. Bet jis nebuvo atsakomingas už žymiai vėlesnius ordino nepasisekimus ir karinius pralaimėjimus. Neteisingai jam buvo priskirtas « Tiberijaus », ar « Julijono Apostato » vardas, kadangi Wallenrodas sekdamas bendrąja kryžiuočių nuotaika, Prūsuose nemėgo kitų ordinų vienuolių ir jiems darė įvairių sunkumų, esą šie geidę greitos jo mirties. Apie jo staigią mirtį (1393.VII.25), dėl kažkokio vidurių uždegimo ir labai aukštos temperatūros, kad jis nebespėjo nė sakramentų priimti, reformacijos laikotarpyje išmislingas S. Grunau prirašė klaidinančių pasakojimų. Dalis vėlesnių pasakojimų apie Wallenrodą rėmėsi neaiškiomis Daratos iš Montavos vizijomis (Scr. rer. Pruss. II, 371). Naujieji tyrinėjimai (M. Tumler) yra, išeidami iš autentiškų to pat laiko charakteristikų ir kitų duomenų, jį nuvalė

nuo vėlesnės istoriografijos gana tamsių dėmių. Ir naujai paskelbti ordino generalinių prokuratorių pranešimai (iš Romos) šitai kritiškai tendencijai neprieštarauja. Lietuvos istorijoje istoriško Wallenrodo vardas yra tampriai surištas su Vytauto D. išbėgimais į kryžiuočius. (Iš Z.I. rankr.; plg. J. Jakštas: LE XXXIV, 568-569).

Jungingen Konrad, von (apie 1335 A. Švabijoje — 1407.III.30 Marienburge) — vokiečių ordino didysis magistras (1393-1407), turėjęs daug santykių su Vytautu D. Pasirinkęs ordino riterio luomą, apie 1380 Jungingen atvyko į Prūsus. 1387 jis žinomas kaip Osterodės pilies komtūras, o nuo 1390 — iždininkas ir didžiojo magistro kapitulos (tarybos) narys. Didžiuoju magistru išrinktas 1393.XI.30. Iš paviršiaus XIV a. gale atrodė, jog Vok. ordinas politiškai klestėjo, tačiau Jungingen turėjo įtempti visas jėgas ir ne kartą vartoti ginklą, kad Ordinas galėtų toliau išsilaikyti. Taikingos prigimties jis su kaimynais turėjo sunkumų. Po Vytauto D. pabėgimo iš Ordino, jis su Lietuva buvo karo padėtyje. Įtempti buvo santykiai su Lenkijos karaliumi Jogaila. Jo laimei abi valstybės kryžiuočių atžvilgiu tada vedė savo skirtingą politiką. Su kitomis valstybėmis (Čekijos Vaclovu ir Vengrijos — Zigmantu Liuksemburgiečiu) ordino bičiulystė buvo taip pat atšalusi. Iškilo naujų ginčų su Skandinavija dėl jūros piratų (' Vitalienbrüder ') ir su Anglija (dėl prekybos). Amžinas ordino ir vyskupų nesutarimas Livonijoje vėl įsiliepsnojo į aštrų ginčą. Palaikydamas Vok. ordiną, popiežius Rygos arkivyskupu buvo paskyręs didžiojo magistro Konrado Wallenrodo sūnėną, o Jungingen nesėkmingai bandė abi puses sutaikyti.

Po Vytauto pabėgimo iš Ordino jis nuo pat savo valdymo pradžios ruošė Lietuvon eilę karo žygių. Pagaliau, susitaikęs su Vytautu D. Salyne (1398), bandė jo dėmesį nukreipti į rytus. Jungingen turėjo, kad ir laikinų, bet reikšmingų teritorinių laimėjimų. Gaudamas iš Vytauto seniai Ordino trokštamus Žemaičius, jis užleido jo įtakos sferon D. Naugardą, o Livonijos ordinui paliko Pskovą. Pirmą kartą Ordino istorijoje gavęs valdyti Žemaičius, jis čia tuoj bandė įvesti savo administraciją. Žemaičių valdytoju (Voigt) buvo paskirtas žymus vok. Ordino pareigūnas Mykolas Küchmeister. Taika su Vytautu leido jam pradėti energingą kovą prieš jūrų piratus, susimetusius Gotlando saloje. Kai buvo užimta ši sala, Skandinavijos unijos karalienė Margarita su Jungingenu padarė draugiškumo sutartį. Bet jo politiniai laimėjimai nebuvo patvarūs. Jau 1401.I Vytautas su Jogaila sudarė naujas sutartis (Vilniaus-Radomo aktai). Žemaičiai nusikratė Ordino valdžios, ir vėl prasidėjo karas tarp kryžiuočių ir Lietuvos. 1402 jis priglaudė pas save Vytauto priešą Švitrigailą, pažadėjusį vykdyti Salyno sutarties sąlygas. Jogaila ir Vytautas Vakaruose ir Romoj tuomet skundė Ordiną, kad tas kliudąs Lietuvos

krikštijimą. Jam iškilo naujos sunkenybės, kai 1402 Zigmantas Liuksemburgietis pasiūlė pirkti Neumarką. Bijodamas, kad toji sritis neatitektų lenkams, Ordinas ją nupirko, bet sukėlė Lenkijos nepasitenkinimą ir ilgus metus nusitęsusį ginčą dėl pasienio pilių (Driesen, Zantoch). Draugystė su Danija staiga baigėsi, kai danai 1403 užėmė Gotlandą. Nors danai buvo išvaryti iš salos, bet konfliktas tuo nesibaigė. Todėl Jungingen, nepajėgdamas Jogailos su Vytautu išskirti, ryžosi su Lietuva ir Lenkija vėl susitaikyti. 1404.V Racionže (prie Vyslos) buvo sudaryta formali taikos sutartis. Ordinas perleido Lenkijai už pinigus jam 1392 Vladislovo Opoliečio užstatytą Dobrynės žemę, Vytautas atnaujino Salyno sutartį, kurią Jogaila patvirtino. Jungingen, gavęs Vytauto pažadą, jog tas padės įsigalėti Žemaičiuose, vėl galėjo bandyti ten įkelti koją. Ordinas Žemaičiuose ėmė įkaitus, uždarė sieną nuo Lietuvos, rūpestingai tvirtinosi, įvedė naują tvarką, matavo žemes, statė pilis. Administracijos centru buvo padaryta Dubysos pilis. 1405 Vytautas padėjo pastatyti Königsburgą (žr.). Bet Jungingeno pasisekimai vėl tebuvo labai laikini, ir jis savo įpėdiniui broliui Ulrichui paliko sunkius uždavinius, juo labiau, kad politiniuose santykiuose su Vytautu Jungingen pasirodė jam nepriaugęs partneris. Tik vidaus politikoje jis turėjo daugiau pasisekimo. Su Prūsų krašto luomais jis palaikė draugiškus santykius. Vietinė bajorija rėmė Ordiną. Miestai taip pat buvo Jungingeno politika patenkinti. (LE IX, 532-534).

Jungingen Ulrich, von (apie 1360 A. Švabijoje — 1410. VII 15 Žalgirio kautynėse), didysis ordino magistras 1407-10, kryžiuočių kariuomenės vadas prie Žalgirio. Konrado Jungingeno jaunesnis brolis; jis jau 1383 buvo pirmą kartą paminėtas kaip Ordino žuvininkystės tvarkytojas Mortungene (Prūsuose). Nuo 1387 jis tapo Ordino maršalo Konrado Wallenrodo palydovu, pasilikdamas prie jo, kai tas 1391-92 buvo didžiuoju magistru. Esant broliui Konradui didžiuoju magistru, jis 1393-96 buvo Sembos žemių valdytojas (Ordensvogt), 1396-1404 Balgos komtūras ir 3 m. (iki 1407) ordino maršalas. Jau tada jis buvo parodęs savo karingą nusistatymą. Todėl esą mirdamas jo brolis Konradas, kuris vis troškęs Ordinui taikos, pataręs Ulricho Jungingeno nerinkti didžiuoju magistru. Bet dar prieš jo išrinkimą didžiuoju magistru, jau brendo neišvengiamas karinis Ordino konfliktas su Vytautu D. ir Jogaila. Nors dar tebegaliojo atnaujintoji Salyno taika su Vytautu ir Racionžo (1404) — su Jogaila, bet su Lenkija Ordinas turėjo aštrų ginčų dėl Neumarko pasienių pilių, o prieš Vytautą, nežiūrint sutartų bendrų žygių prieš D. Naugardą ir Pskovą, vis augo nepasitikėjimas. 1408.I Ulr. Jungingen buvo dar susivažiavęs su Jogaila ir Vytautu taikingų pasitarimų ir davė 1408 vasarą pagalbinės kariuomenės Vytauto žy-

giui į Maskvos žemes, o Žemaičiuose pastatė naują pilį Friedeburgą. Kaip ir jo pirmtakas brolis Konradas, jis visomis jėgomis norėjo Ordinui išlaikyti taip seniai trokštamą tiltą iš Prūsų į Livoniją, būtent Žemaičius. Nepaisydamas susitarimų su Ordinu, Vytautas be jo žinios darė taiką su Maskva, tuo būdu atsisakydamas nuo bendros su kryžiuočiais politikos rytuose. Su Vytauto pritarimu ir jo pareigūnų raginami 1409 Žemaičiai sukilo, ir Jungingeno viltys dar kartą žlugo. Laikydamas tai Racionžo sutarties laužymu, jis tuoj puolė Dobrynę, Krainą ir Mozūriją, tuo tarpu Žemaičius palikdamas jų likimui.

Jungingen ėmė ruoštis karui ir sau rinkti sąjungininkus (Pamario kunigaikščius, Vengrijos ir Čekijos valdovų karinę pagalbą). Čekijos karaliui Vaclovui tarpininkaujant, jis padarė su Jogaila iki 1410. VI.24 paliaubas, o abi pusės pasižadėjo pasiduoti Vaclovo sprendimui, kuris buvo padarytas 1410.II. Kadangi Lenkija šio sprendimo nepriėmė, paliauboms pasibaigus turėjo būti kariaujama. Karingos nuotaikos Jungingen ėmė rūpestingai karui ruoštis. Iš Vokietijos jis pririnko 4-5 tūkstančius samdytos kariuomenės. Vokietijos žemių magistras pažadėjo pagalbą, bet Livonijos magistras buvo surištas paliaubų sutartimi su Vytautu. Iš Pamario jis tegavo pagalbos tik iš Štetino kunigaikščių. Tokiu būdu Vok. ordino riteriai ir Prūsų žemės gyventojai turėjo sudaryti pagrindinę karinę pajėgą. Jis tegalėjo sutelkti 12-14.000 karių. Patyręs apie Vytauto ir Jogailos stiprią kariuomenę, bet nežinodamas jų strateginių planų jis nusprendė laikytis defenzyvos ir ginti Prūsų sienas. Tad Jungingen gausiomis įgulomis sustiprino įvairias pasienių pilis, o pats pasuko prie Vyslos, į Kulmo žemę, kur tikėjosi priešo, surinkusio per 20.000 kariuomenės, įsiveržimo. Vytautas su Jogaila buvo nutarę susijungti krūvon. Jis to nebuvo pramatęs. Per vėlai (VI.24), kada jau lietuvių ir lenkų kariuomenės žygiavo drauge, jam pasisekė tik sukliudyti priešams persikelti per Drevencos upę, ir šie pasuko link Gilgenburgo, kuris VII.13 buvo paimtas. Kad galėtų priešui pastoti kelią į Prūsų žemę, Jungingen turėjo skubėti į rytus, ir VII.15 jis susitiko su priešu. Po ilgo nakties žygio jo kariuomenė buvo išvargusi. Ją vargino kaitri pietų saulė. Kada kairysis Ordino kariuomenės sparnas kovėsi su taktiškai atsitraukiančiais lietuviais (kryžiuočių jėgoms blaškyti), pats Jungingen vadovavo kariuomenei, kuri puolė Jogailos dalinius. Kelis kartus pasisekė jo kariuomenei įsibrauti į priešo eiles, bet jos vėl išsirikiuodavo naujam puolimui. Pagaliau Ordino kariuomenė buvo įveikta ir sunaikinta. Krito pats Jungingen ir vien jo riterių bei pareigūnų per 200. Kada Jogailai po laimėtų kautynių buvęs parodytas jo lavonas, karalius apsiverkęs ir liepęs tuoj jį palaidoti (Dlugošas). Jo įpėdiniu tapo Henrikas Plauen. (LE IX, 534-535)

Vietinghof Konrad, von, Livonijos ordino magistras (1401.X.21 – 1413; m. po II.14). Kaip Livonijos magistras jis išryškėjo savo kariniais polinkiais, kuriuos jame palaikė didysis magistras Ulrich von Jungingen. Be įprastinių žygių Lietuvon, yra žinoma, kaip jis vikriai naudojosi dviejų respublikų D. Naugardo ir Pskovo nesantaika. Keliais atvejais 1407-09 jis su pasisekimu puolė į Pskovo sritį ir prie pat Pskovo laimėjo 1407.VIII.21 kautynes. Prūsų ordino padedamas, dar 1408 tęsė karą prieš Pskovą, bet jau 1409.VII.28, akivaizdoje iš Lenkijos ir Lietuvos pusės vis didėjančio pavojaus Prūsų kryžiuočiams, padarė jis su Pskovu taiką. Žalgirio kautynėse jis negalėjo dalyvauti, nes Vytautui buvo pasisekę atskira paliaubų sutartimi su Livonijos kryžiuočiais sulaikyti juos iki 1410. VIII nuo dalyvavimo karo operacijose Prūsų žemėje. Kai Vietinghof pasiuntė laivais Sembon Livonijos maršalą B. Hevelmanną, jau vyko, po didelės pergalės, paties Marienburgo apgulimas. Greitai atvyko ir pats Vietinghof, bet jis nedaug ką begalėjo nuveikti, nors jam ir buvo priskiriamas išgelbėjimas Marienburgo, kurį energingai gynė Heinrich von Plauen. (LE XXXIV, 40).

Wormditt Peter, von (1360-1419), žymiausias vokiečių ordino generalinis prokuratorius prie Romos Kurijos, energingai ten gynęs šlijančius ordino reikalus kovoje su Vytautu ir Jogaila.

Kilęs iš ordino valdomų Prūsų miestiečių (Wormditt mst.), jis 1391 studijavo Pragos univ. teisę, ir nuo 1396 perėjo tarnauti ordinui, tapdamas jo maršalo Werner von Tettingen sekretoriumi. 1399 perėjo jis į paties didžiojo magistro kanceliariją ir joje ėjo notaro pareigas. Jau 1401 jis minimas kaip ryšininkas (' Romläufer ') su generaliniu ordino prokuratoriumi prie Apaštalų Sosto Johann von Felde. Kada Wormditt tapo įšvęstas vokiečių ordino nariu kunigu, nėra tikslių duomenų. Bet formaliu ordino nariu jis buvo tapęs ne vėliau 1403, kai jis buvo paskirtas vokiečių ordino generaliniu prokuratoriumi Romoje. Išskyrus dvi pertraukas (1408-9, 1410-11), kai jis savo ordino labui veikė pačiuose Prūsuose, visą laiką iki savo mirties reiškėsi Romoje ir kt. prokuratoriaus poste. Jis labai išsiskyrė nuo savo pirmatako ir ypač nuo vėliau Romoje sekusio nepajėgaus prokuratoriaus Johann Tiergard (1419-28) ir nuo menkos moralės Kaspar Wandofen (1428-33). Ordino istoriografijoje Wormditt pasidarė dar labiau iškilesnis. Jo energija išryškėjo Konstancos susirinkime, kur jis iš visų jėgų veikė prieš Vytauto ir Jogailos delegacijas. Uoliai jis informavo savo didįjį magistrą M. Küchmeister apie koncilijos ir ordino reikalų eigą, nepamiršdamas, pvz., 1416.I.4 pridėti, jog Vytauto pasiuntiniai Konstancoje esą išdalinę gausias dovanas kailiais. Ir toliau Žemaičių klausimas ir kt. ordino nebaigiamos diferencijos su Vytautu ir Jogaila dar labiau aštrino santy

kius. Tad Wormditt įsitempęs turėjo budėti ir ginti Romoje kryžiuočių interesus. Padėtis kaip tik buvo pasunkėjusi dar dėl to, kad Lietuva jau ir oficialiai Romoje buvo laikome krikštytu kraštu. Pareigingas Wormditt, kai kova toliau tęsėsi, kam turi priklausyti Sūduvos dykra, Nemuno žemupys ir Žemaičių pajūris (' Saymaitischer strant '), vis graudeno ir prašė užtarimo Romos Kurijoje. Bet pačiame kovos įkarštyje, kur Romoje tiek daug visomis pusėmis reikėjo veikti, stipriai jis sunegalavo. Paskyrus jo vieton naują generalinį prokuratorių, jis ruošėsi tuoj į Prūsus, nes norėjo būti gimtoje žemėje palaidotas, bet pakeliui Florencijoje ištiko jį per vasaros karščius (1419.VIII.27) mirtis.

Wormditto veikla ir jo gyvenimas, ryšium su ordino kova Konstancos susirinkime, jau seniau buvo ištyrinėta. Naujai ištisai išleisti jo pranešimai ir laiškai patiekia daug įdomių žinių ir apie Vytauto laikų Lietuvą, šio Kęstutaičio kovas su ordinu, kai šio generaliniu prokuratoriumi buvo Wormditt (1403-1419). (LE XXXVI, 534).

Salzbach Marquard, von (nukirstas po Žalgirio kautynių 1410.VII.15) tipiškas supasaulėjusių kryžiuočių politikos atstovas, žymus jų diplomatas, Ragainės ir Brandenburgo komtūras, Vytauto D. nelaisvėje ir jo tiesioginėje tarnyboje išbuvęs šešerius metus (1384-90), vaidinęs žymų vaidmenį Ordino santykiuose su Lietuva iki pat 1410. Salzbach buvo kilęs nuo Pareinio. Į Ordiną stojo tiek išsilavinęs kad sugebėdavo rašyti savo ilgų pokalbių su valdovais tekstus. Jam teko ypatingas vaidmuo santykiuose su Lietuva. Kai Vytautas pirmą kartą (1382) pabėgo į Ordiną, Salzbach, kuris buvo tapęs svarbaus Lietuvos pasienyje punkto Ragainės vicekomtūru, turėjo žymiuoju pabėgėliu daugiausia rūpintis. Vytautas sėdėjo prie Nemuno kryžiuočių pilyje Marienburge, o jis darė žygius Lietuvon, lankydamas čia Veprius, čia Vandžiogalą, ir grįždamas su dideliu grobiu ir belaisviais. Vytautas nelauktai persimetęs Jogailos pusėn, nelaisvėn išsivedė riterius, jį ir grafą Reinecke (Scr. rer. Pruss. II, 627 ; V, 225). Bet iš kryžiuočių belaisvio riterio, kurių ne vienas Lietuvoje pilyse ir dv. buvo tapę mokytojais, auklėtojais, instruktoriais, raštininkais, Salzbach virto Vytauto artimos aplinkos asmeniu, patarėju, net politiniu patikėtiniu. Kada Vytautas, nepatenkintas D. L. K-tijoje savo politine padėtimi 1389 ruošėsi slapta gudrumu ir klasta paimti Vilnių, Salzbach apie tai žinojo ir pranešė did. magistrui (t. p. II, 640). Apskritai su šio žinia jis visame Vytauto sąmoksle prieš Jogailą yra vaidinęs didelį vaidmenį. Bet planui nepasisekus (Jogailos šalininkai laiku patyrė), Vytautas Salzbachą siuntė tarpininku į kryžiuočius, o pats iš Lucko persikėlė arčiau Prūsų — į Gardiną. Iš vėlesnių Ordino skundų prieš Vytautą (Cod. ep. Vit. 978) matyti, jog iki antro Vytauto pabėgimo į Prūsus Salzbach yra

atlikęs Vytautui daug paslaugų. Savo viršininkų pritariamas, jis nuo 1387 jau rėmė projektą išleidimo Vytauto dukters Sofijos už Dimitro Doniečio sūnaus Vosyliaus. Viskas buvo laiku paruošta. 1391 Sofija buvo iš Prūsų per Dancigą laivu išsiųsta į Narvą, iš kur jau be pavojų pateko Maskvon. Per pustrečių metų (1389-92), kai Vytautas Prūsuose vėl Ordino pagalba naudojosi, Salzbach paprastai vėl buvo prie jo šono. Jis turėjo pabėgėlį kng. sekti, kad tas vėl Ordino neišduotų. Jis dalyvavo ir didžiuosiuose į Lietuvą žygiuose, į kuriuos buvo surinkta Anglijos, Prancūrijos, Vokietijos kng. ir riterių būriai. 1391 jis žygiavo į Gardiną 1392 — į Medininkus ir kt. Bet Salzbachui vėl nepasisekė pastebėti, kai Vytautas 1392 vidurvasarį rengėsi iš naujo pabėgti. Prieš tai jis, vis sugalvodamas kokią nors svarbią priežastį, apie save rinko įkaitais Ordine gimines ir artimuosius. Nors Vytautas žadėjo Salzbachą padaryti turtingą didiką, šio kryžiuočio jam nepasisekė perkalbėti bėgti drauge Lietuvon. Taip atsitikdavo kartais su Ordino riteriais belaisviais, kuriems patikdavo laisvas gyvenimas D. L. K-tijos dvaruose, ir jie nebegrįždavo atgal. Už pabėgimą Vytautui Ordinas vėl keršijo. Kai 1394 buvo apgultas Vilnius, Salzbach ten dalyvavo kaip Karaliaučiaus vicekomtūras. Bet tuojau jis tapo Ragainės komtūru, iš kur turėjo sekti, kas dedasi Lietuvoje. Jis puldinėjo Žemaičius (t. p. III, 206), bet kada tik atėjo laikas susitaikyti su Vytautu, jis vėl buvo pašauktas su juo derėtis. Pas jį Salzbach atvyko 1397.I, ir ten buvo liudininkas, kaip D. Naugardo pasiuntiniai nuolankiai prašė Vytautą, kad jis tarpininkautų taikai su Maskva. Salzbach taip pat dalyvavo parengiamosiose taikos derybose Gardine ir Salyno taikos suvažiavime. Nuo tada Salzbach vėl atlikinėjo pas Vytautą įvairius Ordino reikalus. Drauge su Ordinui ištikimai nuo seniau tarnaujančiais broliais Jonu ir Tomu Survilomis Salzbach su 1600 raitelių dalyvavo ir Vorsklos kautynėse, o po tos katastrofos jis vėl buvo tarp pačių Vytauto artimųjų, kurie išsigelbėjo (Scr. rer. Pruss. III, 230, Cod. ep. Vit. 961). Dar Vytautas ištisus metus tarytum bendradarbiavo su Ordinu, padėjo Salzbachui pajungti Žemaičius. Bet greitai Salzbach įsitikino, jog tiek ilgai puoselėtas Ordino planas suardyti Vytauto ir Jogailos santykius yra žlugęs (žr. Radomo aktai). Prasidėjus ginčui dėl iš Žemaičių į Vytauto valdas pabėgusių činšininkų, Vytautas pareiškė nesąs kryžiuočių tarnas, kad jiems savo žmones išdavinėtų (Cod. ept. Vit. 79). Tada Salzbach neigiamai pasisakė prieš Vytautą ir jo giminę (net jo motiną Birutę). Už tokį Vytauto paniekinimą jo bajorai iškvietė Salzbachą į dvikovą. Bet ji numatytoje Dubysos žiočių saloje 1403 vasarą neįvyko dėl eilės formalumų, nors ten jau buvo atvykęs pats Salzbach ir aukšti Ordino pareigūnai. Bet Vytautas reikalavo kryžiuočius pasirodyti jo stovykloje. Tačiau už naują

Žemaičių atidavimą kryžiuočiai buvo linkę su Vytautu vėl susitaikyti, ir Salzbachui buvo pavesta megzti su juo santykius. Po Raciąžo taikos 1405 Salzbach buvo keliskart pas Vytautą aptarti Žemaičių perdavimo sąlygų. 1406 jis tarėsi su Vytautu, kai iš Žemaičių buvo imami įkaitai, o 1407.II su Žemaičių vaitu M. Küchmeisteriu apžiūrėjo Dubysos pakraščius, kur statyti Ordino pilį (žr. Dubysos pilis). Tada Salzbach rašė apie didelį Vytauto palankumą Ordinui. Ir prie naujo did. magistro Ulricho von Jungingen Salzbach pasiliko svarbiausiu kryžiuočių patikėtiniu santykiuose su Vytautu. Jis dalyvavo 1408.I suvažiavime Kaune, o Pervalkoje bandė įtikinėti Vytautą, kad tas nepalaikytų Jogailos Lenkijos sienų ginče su Ordinu. Salzbach dalyvavo su Sembos vaitu 1408 Vytauto žygyje į rytus, atvesdami iš Ordino 1800 raitelių (Cod. ep. Vit. 972, Scr. rer. Pruss. V, 226). Iš tolimo žygio Salzbach pranešė Ordino maršalui reikšmingą žinią — apie Švitrigailos persimetimą į Maskvos pusę. Iš Maskvos žygio grįžęs Vytautas jau darė priekaištų, kad U. Jungingen nesilaikąs pažadų Žemaičiuose. Did. magistras išsiuntė Lietuvon Salzbachą. Šis turėjo ne tik pasikalbėti su Vytautu, bet ir surinkti žinių, kas Lietuvoje daroma, nes Žemaičiuose vėl darėsi neramu. Kai 1409.IV.21 Kaune susivažiavo aukšti Ordino pareigūnai ir Vytautas su savo kilmingųjų palyda, Salzbach visų dalyvių akivaizdoje pabrėžė savo nuopelnus Vytautui. Drauge jis išdidžiai pareiškė, jog Vytautas Ordiną jau esąs tris kartus apgavęs. Bet jeigu dar kartą jis tokį išdavimą pakartotų, nuo savo nusikaltimo jau nebeapsivalytų krikščioniškosios Europos akyse. Perpykęs Vytautas tuoj išsiuntė Sungailą su savo sekretoriumi pas did. magistrą, kuris tikrino, jog Vytautą įžeisti Salzbach neturėjęs įgaliojimo, ir todėl jam tarsi patarė atsiprašyti Vytautą. Kaip plati korespondencija rodo, Kęstutaičiui tačiau atrodė, jog Salzbacho provokacija buvo padaryta su jo viršininkų žinia. 1409 Salzbach pasižymėjo kare su Lenkija. Tada jis buvo jau Brandenburgo komtūras. Pagal kronikininką Dlugošą, Salzbach per Žalgirio kautynes esąs patekęs jo tėvo nelaisvėn. Tai nėra tačiau tikra. Aiškiai žinoma tik, kad Salzbach, kuris dar kartą Vytautui šiurkščiai pareiškęs, jog ir jo likimas dar nežinomas, buvo D.L.K. įsakymu drauge su kita pora Ordino riterių nukirsdintas. Esą Vytautas tada dar turėjęs ilgesnį pokalbį su Salzbachu. Dlugošas pastebi, jog Jogaila daręs pusbroliui priekaištų dėl beginklio priešo žudymo. Toji pastaba irgi nėra įrodyta. Vytautas Salzbachą nuskyrė miriop svarbiausia dėl savo motinos Birutės užgavimo. (LE XXVI, 373-375).

Plauen 1. Heinrich von (apie 1370 Plauene, Saksonijoje — 1429.XII Laukstyčių pilyje, Prūsuose) did. Vokiečių ordino magistras, dar būdamas komtūru po Žalgirio (1410) mūšio atlaikęs

Marienburgo apgulimą ir išgelbėjęs Kryžiuočių ordiną nuo katastrofos. Pagal šaltinius, jau nuo 1391 žinomas Prūsuose, 1397 tapo Dancigo komtūro padėjėju, 1399-1410 komtūras trijose vietose (Dancige, nuo 1402 — Nessau, 1407 — Schwetze). Prasidėjus 1410 vasaros karo veiksmams, jis su 3000 įgula Schwetzo pilyje (kair. Vyslos žemupyje) nuo priešų saugojo v. Prūsų šoną. Ulrichui von Jungingenui žuvus ir Ordinui kautynes pralaimėjus, Plauen pasižymėjo savo veiklumu. Surinkęs karių likučius į Marienburgą, jis skubiai pasiruošė sostinės gynybai: suvežė maisto ir municijos atsargas ir pabūklus. Kai po pergalės Vytauto ir Jogailos kariuomenės pamažu VII.25 apsupo stiprios pilies mūrus, ji jau nebepasidavė. Per 9 savaites Plauen atlaikė puolimus, ir vienas po kito pusbroliai turėjo pasitraukti. Apgulimas buvo nutrauktas IX.22. Ryžtingas Plaueno žygis buvo lemiamas tolimesnei Ordino ateičiai Prūsuose. Jis buvo atliktas tuo metu, kai baimės apimti miestai ir pilys atidarinėjo laimėtojams savo vartus arba pasyviai laikėsi. Marienburgo atsilaikymas padrąsino ir pačius Prūsų kolonistus vokiečius, kurie kentėjo nuo laimėtojų kariuomenės būrių, ypač nuo totorių. Tos krašto nuotaikos dar labiau keitėsi pergalėtojų nenaudai, kai Livonijos maršalas ir Kuldingos komtūras atvedė savo būrius. 1410.XI.9 Plauen vienbalsiai išrinktas did. Ordino magistru, jis tęsė karą toliau, išvarinėjo iš mst. ir pilių priešo įgulas. Vytautas jau buvo pasitraukęs Lietuvon, o Jogaila su savo pulkais dar stovėjo Kujavijoje, tačiau nebuvo ryžtingai nusistatęs toliau kariauti. Karingos dvasios Plauen norėjo karą tęsti, bet Livonijos pareigūnų ir kt. buvo perkalbėtas. 1411.II.1 Torunės taikoje jam pasisekė laimėti, palyginti, geras sąlygas: visos ginčijamos pasienių žemės su Lenkija pasiliko Ordino rankose, tik Žemaičius kryžiuočiai turėjo atiduoti iki gyvos galvos pusbrolių (Jogailos ir Vytauto), kurie tada jau pradėjo septintą dešimtį metų. Lietuvių ir lenkų paimtus belaisvius kryžiuočiai turėjo išsipirkti už anais laikais gana didelę sumą — 100.000 kapų grašių. Pinigai turėjo būti išmokėti per 4 kartus vienerių metų laikotarpyje. Tai buvo didelė Plauenui našta, nes Ordino iždas buvo tuščias, o pajamos buvo sustojusios. Iš pamatų sukrėstame krašte augo nepasitenkinimas prieš griežtą Plaueną, ir jis turėjo smarkiai kovoti, kad neįvyktų perversmas. Dancigo komtūru paskirtas jo brolis Henri kas nužudė kelis žymiuosius mst. vyrus. Kulmo kilmingųjų opozicijos priekyje prieš jį buvo stojęs Rhedeno komtūras Wirsbergas, kuris siekė Plaueną nuversti, bet pats neteko galvos (žr. Driežų sąjunga). Ir prekybos mst., kurių daugumas 1410 buvo susidėję su priešu, šiaušėsi prieš jį, juo labiau, kad jis reikalavo naujų turto mokesčių, reikalingų karo skolai apmokėti. Kovodamas prieš mst. opoziciją, jų tarybas jis pajungė didesnei Ordino kontrolei, į jas

įvedė amatininkų atstovus. Bet su Lietuva ir Lenkija iš nauja ėmė temptis santykiai, kai Plauen, išmokėjęs dvi dalis (pusę) skolos, sulaikė trečią dalį ir Romon siuntė prašymą skelbti prieš Lietuvą kryžiaus žygį. Prieš Vytautą ir Jogailą V. Europos valdovų dvaruose pradėta vėl stipri propaganda. Plauen skundėsi, kad didelė dalis belaisvių esanti negrąžinta ir kad neduodamas tikras dokumentas dėl Žemaičių grąžinimo Ordinui. Jis ėmė aiškiai ruoštis karui. Savo did. maršalą M. Küchmeisterį pasiuntė Vengrijon pas Zigmantą Liuksemburgietį, tikėdamasis jo paramos. Plaueno nustebimui, Zigmantas, kuris daugiau tikėjosi naudos iš Jogailos, sutiko būti Lietuvai ir Lenkijai arbitru ginče su Ordinu dėl Žemaičių. Priverstas taikytis prie daugumos savo pareigūnų ir riterių, kurie nenorėjo kariauti, Plauen prieš savo nusistatymą siuntė atstovus Vengrijon į Ofeną. Paėmęs iš Ordino pilių ir bažnyčių sidabrą ir auksą, jis pagaliau sumokėjo trečią karo skolos dalį, tačiau Žemaičių klausimu jis nieko nepasiekė, juos labiau, kad ir Zigmanto nusiųsto arbitro B. Makros sprendimas buvo aiškiai nukreiptas prieš Ordiną. Nors taikos šalininkai Ordine buvo priešingi, bet Plauen vėl ėmė ruoštis karui. Jis pasirėmė savo keliais ištikimais komtūrais ir atsikviestais į prūsus giminėmis bei draugais. Tuo metu, kai Horodlėje buvo susirinkę pusbroliai ir daug jų kraštų kilmingųjų, Plaueno kariuomenė pradėjo žygį į D. Lenkiją. Pats dėl ligos buvo pasilikęs Marienburge. Bet prie karo veiksmų neprieita: M. Küchmeisteris ir kt. karo priešininkai 1413.IX.29 kariuomenę nuo sienos grąžino atgal. Plauen norėjo nubausti Küchmeisterį už neklusnumą, ir įsakė jam atvykti į Marienburgą. Bet maršalas tuo metu, kai jo šalininkai ir ištikimieji tebebuvo karo žygyje, atskubėjo su savaisiais į sostinę, suėmė Plaueną, atėmė iš jo visas valdžios insignijas, o jį patį uždarė į bokštą. Jau X.10 buvo išsiųsti pasiuntiniai į kaimynus (Zigmantą, Jogailą), kurie turėjo pranešti apie įvykusį perversmą. X.25 Jogaila Merkinėje priėmė Ordino atstovus, kurie ne tik pranešė apie Plaueno nušalinimą, bet ir apie kryžiuočių norą taikoje gyventi. Tuo metu kaip tik Jogaila su Vytautu vyko Žemaičių krikštyti. Nauju did. magistru 1414.I.7 išrinktas K. Küchmeisteris, kuriam iki tol kalintas Plauen turėjo prisiekti. Jis buvo paskirtas Engelsburgo komtūru, kur pats iki tol buvo laikomas kalėjime. Po nepasisekusių Ordino derybų su Jogaila 1414.IV Grabove, Plauen vėl buvo apkaltintas intrigomis ir uždarytas kalėjiman. Küchmeisteriui atsisakius did. magistro valdžios, jis atgavo laisvę ir buvo išsiųstas į Laukstyčius, kur gavo pilies slaugytojo pareigas ir ten mirė. Naujas did. magistras Paul von Russdorf jo karstą perkėlė į did. magistrų koplyčią Marienburge. Ordino istorikai vokiečiai yra nekartą kėlę klausimą, jog karingoji Plaueno linija santykiuose su Lietuva ir Lenkija tada

buvusi teisingiausia, nes ji nebūtų privedusi prie Ordinui kenksmingos Melno taikos. (LE XXIII, 108-109).

Plauen 2. Henrich von (apie 1385 – apie 1434/35) Vokiečių ordino narys, (1) brolis. Pirmą kartą Prūsuose minimas 1405-06 Bartų pilies slaugytoju. Broliui 1410 ginant Marienburgą, jis pasižymėjo prie sostinės priepilio. Brolis, tapęs did. Ordino magistru, jį 1410.XI paskyrė Dancigo komtūru, kur prieš did. magistrą buvo atsiradusi didelė opozicija. Jaunas komtūras čia mirtimi nubaudė kelis žymiausius priešus (jų tarpe du burmistrus). Nuvertus did. magistrą H. von Plaueną, Dancigo komtūras perkeltas į Laukstyčius slaugytoju. Kai brolis buvo vėl uždarytas kalėjiman, jis pabėgo Lenkijon. Did. magistro M. Küchmeisterio laikais jis dar niekur neminimas. Tik prie šio įpėdinio Russdorfo Plauen nuo 1424 sutinkamas kaip Bartų pilies slaugytojas, kur jis išbuvo iki 1434 m. Istoriškai nėra įrodyta, kad Plauen būtų siekęs sau kokios nors naudos ar buvęs Ordino išdavikas. Kaip ištikimiausias savo brolio, did. magistro politikos rėmėjas, jis buvo drauge užsitraukęs bendrą priešų neapykantą ir todėl buvo drauge persekiojamas. (LE XXIII, 109-110).

Küchmeister Michael (apie 1370 – 1423 XII 15 Dancige), kryžiuočių vietininkas Žemaičiuose 1405-1409, vyr. Ordino magistras 1414-1422. Kilęs iš Silezijos kilmingųjų šeimos, tapęs kryžiuočių nariu, 1396-1402 buvo Rastenburgo (Prūsuose) pilies ligoninės slaugytojas. 1402 didysis Ordino maršalas Werner von Tettingen jį paskyrė Karaliaučiaus prekybinio punkto ūkvedžiu (Grossschäffer). Čia jis pasižymėjo organizaciniais sugebėjimais. Vykdant didelę Ordino užsienio prekybą, reikėjo atskiro ir veiklaus pareigūno. Racionžo taika (1404) Ordinui iš Vytauto vėl gavus Žemaičius, jis 1405 pradžioje buvo paskirtas kryžiuočių vietininku ar seniūnu Žemaičiuose. Savo raštuose jis titulavosi Voigt von Samayten. Pradžioje jis gyveno Vytauto Ordinui pastatytoje Königsburgo pilyje, o vėliau persikėlė į Dubysos pilį, kuri, kryžiuočiams ėmus valdyti Žemaičius, pasidarė žymiausias jų punktas. Pramokęs lietuviškai (Dlugosz, Opera Omnia, XII, 563), jis su savo pavaduotoju Tomu Possecke (Cod. epist. Vit. 180) ėmėsi energingai Ordinui pajungti Žemaičius. Į nuolatinių karų sunaikintą kraštą jis turėjo atsigabenti savo javų, gyvulių, net sviesto, silkių, daržovių ir kt. maisto produktų. Kryžiuočių išlaidos yra rūpestingai atžymėtos Ordino iždininko knygose (žr. Marienburger Tresslerbuch). Patrauktiems į savo pusę gyventojams kryžiuočiai dalino druskos, medžiagų (vilnonių), kirvių, dalgių ir kt. Tokiais viliojimais jis tikėjosi Žemaičius palenkti Ordinui, tačiau daugumas bajorų ir ūkininkų, kurie ilgai buvo naudojęsi savo žemėse socialine laisve, buvo aiškiai priešingi kryžiuočiams. Nesigai-

lėdamas žiaurių bausmių, egzekucijų jis siekė įvesti naują tvarką. Gyventojai buvo imta surašinėti, laukams matuoti buvo siuntinėjami matininkai. Nepajėgdamas įsigyti gyventojų palankumo jis skundėsi, kad žemaičiai esą 'nepastovaus nusistatymo' nes šiandien jie sako 'taip', o rytoj jau 'ne' (Cod. epist. Vit. 129). Visaip jis rūpinosi palaužti gyventojų pasipriešinimą, galutinai įtvirtinti Žemaičiuose Ordino valdžią. Tik mažą dalelę žmonių tepatraukęs į savo pusę, jis juos panaudojo šnipinėjimui, nes buvo uoliai renkamos žinios apie slaptus gyventojų susibūrimus. Daugumas žmonių pateko į senprūsių padėtį. Jie buvo varomi į priverstinius darbus, apdedami duoklėmis. Krašte jis tuoj ėmė vykdyti kolonizaciją, traukė čia vokiečių ūkininkus, pirklius ir amatininkus, kirto miškus, statė pilis, namus, malūnus. Nepasitikėdamas žmonėmis, Küchmeister ėmė žymius bajorus ar jų vaikus įkaitais ir siuntė į Prūsus (žr. Jotkis, Jovirdas ir kt.). Būdamas Žemaičių vietininku jis, drauge su Ragainės komtūru, 1406 vadovavo Ordino kariuomenei, kuri turėjo padėti Vytautui kovoje prieš Maskvą. Tas žygis, į kurį buvo surinkti ir Žemaičių būriai, nebuvo užbaigtas. Visa tai kėlė gyventojuose didelį nepasitenkinimą. Savo atsišaukime 1407, kuris buvo dar labiau patikslintas detalėmis Konstancos susirinkimui, Žemaičiai skundėsi pasauliui apie labai sunkų kryžiuočių jungą. Nors buvo suvaržytas gyventojų judėjimas, žmonės ėmė iš Žemaičių bėgti už Nevėžio į Lietuvą. Iš šito nelaimingo laikotarpio Žemaičiuose yra paskelbta daug medžiagos (Cod. epist. Vit.). Kai Ordinas 1409 jau buvo pradėjęs karą prieš Lenkiją, Vytauto pareigūnų nurodomi ir padedami Žemaičiai sukilo. Kryžiuočių vietininkui Küchmeisteriui beliko tik viena išeitis iš Dubysos pilies 1409.VIII gale su visa savo įgula skubiai trauktis atgal į Prūsus. Dar 1409 did. magistras Ulr. Jungingen išsiuntė jį pas didelį Ordino rėmėją Vengrijos karalių Zigmantą Liuksemburgietį. 1410.III jis buvo paskirtas 1402 Ordinui įgytos Neumarko žemės vietininku. Čia jis turėjo svarbią pareigą — su V. Europa palaikyti taip reikalingus ryšius. Po Žalgirio mūšio, kai lenkai pasitraukė nuo Marienburgo apgulimo, jis buvo apsupęs lenkų užimtą Tuchelio pilį. Greitai (1410.X.9) jis pats pateko į lenkų nelaisvę, ir tik po Torunės taikos 1411 vasarą tebuvo paleistas. Naujasis vyr. mag. Henrikas von Plauen paskyrė jį Ordino didžiuoju maršalu. Aiškiai prieštaraudamas vyr. magistrui, po tiek daug nuostolių atnešusios karo jis pasidarė pastovus taikos šalininkas. O nerimstančiam Henrikui von Plauen atrodė, kad tik kariaudamas Ordinas begali išsikovoti sau geresnę ateitį. Kai susivažiavę Horodlėje Lietuvos ir Lenkijos kilmingieji ceremoningai sudarinėjo ir antspaudavo savo aktus, Plauen staiga pradėjo karą. Küchmeister tačiau, kuriam buvo skirta, kaip vyr. maršalui, atvesti pagrindines karines jėgas,

atsisakė vyr. magistro klausyti. 1413.X pradžioje nelauktai jis su kariuomene sugrįžo į Marienburgą ir suėmė sergantį Henriką von Plauen. Jam pasisekė daugumas vyr. magistro patarėjų įtikinti jo to žygio tikslingumu. 1414.I.7 didžioji Ordino kapitula patvirtino Plaueno atstatymą iš pareigų ir Küchmeisterį išrinko did. magistru. Visas kaltes dėl Ordino karinių kėslų buvo suvertęs Plauenui, pats jis vis garsinosi siekiąs taikos. Todėl jis pradėjo su Vytautu ir Jogaila derybas 1414.IV Grabove. Jis Jogailai sakėsi nusileidžiąs, kad 'išvengtų krikščioniško kraujo praliejimo' (Cod. ep. Vit. 289). Nors jis žadėjo atsisakyti Žemaičių, bet derybos iširo, ir ginčams likviduoti beliko tik karas, kuris vėl prasidėjo 1414.VII. Ordinas galėjo laikytis tik Plaueno sutvirtintose ir apginkluotose pilyse. Jogaila turėjo padaryti dviejų metų paliaubas. Abi pusės sutiko, kad Konstancos susirinkimas spręstų ginčą. Ji jo neužbaigė, ir 1418.X vėl susivažiavo jis su Jogaila ir Vytautu derybų, kurios 9 d. vyko Veliuonoje. Bet abi pusės išsivažinėjo net neatsisveikinusios. Jis turėjo vis karo parengtyje laikyti Ordino kariuomenę. Jai išlaikyti reikalingos išlaidos vertė jį taikytis prie Prūsų miestų ir kilmingųjų reikalavimų. Prie jo sustiprėjo nepatenkintųjų judėjimas, kuris buvo prasidėjęs Driežų sąjungoje. Netekęs ir Ordino riterių pasitikėjimo, jis 1422. III.10 atsistatydino ir pasitraukė pradžioje Mewės pilin, vėliau Dancigan. Jis išgyveno dar naują karą su Jogaila ir Vytautu 1422 vasarą (žr. Melno taika). Pasmerkdami Küchmeisterio neryžtingą politiką, vokiečių (Ordino) istorikai išveda, jog jis viduje Ordino valstybę stipriai susilpnino, o santykiuose su Lietuva ir Lenkija įstatė į kelią, kuris nuvedė į dar didesnę kaimynų persvarą. (LE XIII, 265-266).

Russdorf Paul, von (m. 1441) Vokiečių ordino didysis magistras 1422-41, daug turėjęs reikalų su Vytautu ir jo įpėdiniais. Russdorf jau buvo pasižymėjęs eidamas įvairias pareigas (komtūro, tarėjo). Po M. Küchmeisterio 1422.III.10 Ordino didžiuoju magistru buvo išrinktas jis. Jam teko gana sunkus palikimas — vis blogėją santykiai su Jogaila ir Vytautu. Sunkiai vykstančios derybos paliaubų prailginimo reikalu iširo, taikos išlaikyti nebebuvo galima. 1422 vasarą prasidėjęs karas tetruko porą mėnesių, bet pasibaigė reikšmingąja Melno taika, kuria Ordinas turėjo išsižadėti Žemaičių. Russdorf tokia kryžiuočiams nenaudinga taika buvo nepatenkintas ir visus metus delsė patvirtinti Melno dokumentą. Jis laukė karinių jėgų, tikėjosi iš Vokietijos gausių algininkų, vilčių dėjo į imperatoriaus Zigmanto Liuksemburgiečio pažadus, kad karinė sąjunga tarp Ordino ir Vengrijos ką nors dar gera duos. Bet greitai imperatorius suartėjo su Vytautu, pasiūlydamas jam karaliaus vainiką.

Kai Lenkija po Melno taikos vis dar toliau ginčijosi su Ordinu dėl prie Drevencos upės stovinčio pasienio malūno-tvirtovės Liubičo, Vytautas palaikė su Russdorfu ypatingai gerus santykius. Tokiu tąsymusi nepatenkintas Vytautas net žadėjo Ordinui atiduoti Palangą, jeigu Jogaila toliau su kryžiuočiais ginčytųsi dėl Liubičo (Cod. epistol. Vitoldi 714, 720). Iki pat Vytauto mirties (1430) Russdorf su juo išlaikė gerus santykius ir buvo 1430.IX atvykęs Vilniun į vainikavimo iškilmes. Vis vildamasis sugriauti jėga primestas Melno taikos sienas, jis pagaliau po Vytauto mirties aktyviai įsimaišė į vidaus karą, į Švitrigailos konfliktą su Lenkija ir Žygimantu Kęstutaičiu. Imperatoriaus paskatintas, Russdorf palaikė Švitrigailą, kuris jau buvo prasimynęs anksčiau takus į Prūsus (1402, 1418). Susivažiavę 1431.VI.19 Skirsnemunėje Russdorf su Švitrigaila sudarė prieš Lenkiją nukreiptą karinę sąjungą (Livl. Urkundenb. VIII, 272). Švitrigaila žadėjo pataisyti 1422 sieną, užleisti Ordinui Palangą ir dar pridėti tris mylias dykros prie jūros (t.p. 382). Karaliaučiaus archyve yra išlikęs iš 1432 įdomus Švitrigailos susirašinėjimas su Ordinu. Karingai prieš Lenkiją nusistatęs Russdorf negalėjo suteikti pagalbos sąjungininkui, kuris įtemptai turėjo kariauti su savo didžiuoju varžovu Žygimantu, 1432 paskelbtu D.L.K. Kryžiuočių jėgas sėkmingai paralyžavo lenkų sąjungininkai husitai, kurie skaudžiai nuniokojo Ordino Neumarką ir Pamarėlį. Tuo tarpu Prūsų luomai po Jogailos mirties (1434) ėmė iš Ordino grasindami reikalauti, kad su Lenkija būtų padaryta taika. Pagaliau Russdorf, pabūgęs kieto luomų spaudimo, padarė su Lenkija Kujavijos Brastoje 'amžinąją' taiką (1435). Be kitko, jis turėjo pasižadėti niekada nebesikišti į Lietuvos sosto reikalus. Jo laikais pačioje Ordino žemėje vis labiau didėjo gyventojų nepasitenkinimas (žr. Driežų Sajunga). Po naikinamų karų buvo padidinti senieji ir dar įvesti nauji mokesčiai. Ir pačiame Kryžiuočių ordine konfliktų netrūko. Po Torno taikos (1411) į ordiną riteriai buvo priiminėjami be atrankos. Iškilo aštrus Russdorfo konfliktas su Vokietijos ordino žemių magistru (Deutschmeister). Remdamasis tariamais did. magistro Wernerio von Orseln laikų (XIV a.) statutais, kurie ad hoc buvo sufalsifikuoti, Vokietijos žemių magistras vedė savo teisę atstatyti reikale net did. magistrą ir tai 1439 Mergentheime paskelbė. Tuo pačiu metu nuo Reino kilusiam Russdorfui išėjo opozicijon Karaliaučiaus, Balgos ir Brandenburgo pilių iš vidurio Vokietijos kilę komtūrai su savo tarybomis (konventais). Jis šaukėsi Prūsų luomų pagalbos, bet tuo pačiu jis stiprino jų reikšmę ir kenkė Ordino prestižui. Prūsų luomai pagaliau ėmėsi organizuotos kovos prieš Ordiną (žr. Prūsų Sąjunga). Kai Russdorfui vis daugiau sunkumų atsirado iš pačių Ordino pareigūnų ir komtūrų (Livonijos ordino

magistras laikėsi Vokietijos žemių magistro nusistatymo), Russdorf 1441.I.2 atsisakė. Jis buvo jau suvargęs ir paliegęs, tad tuojau ir mirė (I.9). Iki šiol Russdorf buvo nuėjęs istorijon kaip vienas nepajėgiausių did. magistrų, labiausiai Kryžiuočių valstybę susilpninusių. Tačiau patys naujausieji vok. tyrinėjimai nurodo, jog jis nebuvęs silpnuolis, kaip iki šiol laikyta. Jis bandęs daryti reformas ir pirmasis iš did. magistrų ieškojęs patenkinti pozityvius vietinių luomų reikalavimus. (LE XXVI, 170-171).

Erlichshausen Konrad (m. 1449.XI.7) vokiečių ordino didysis magistras nuo 1441.IV.12. Išrinktas didžiuoju magistru, Pauliui Russdorfui atsistatydinus, jis pradėjo vadovauti, kada Prūsų krašto miestai, nepatenkinti kryžiuočių ordino valdžia, spietėsi krūvon ir kovojo už savo teises bajorija. Kovodamas su pasireiškusiu nepasitenkinimu palaikė Prūsų miestų prekybą su užjūriu (Olandija, Danija) ir įvedė prekybinį muitą, vad. Pfundzoll. Dėl Russdorfo blogo valdymo miestai ir krašto gyventojai buvo susispietę į Prūsų Sąjungą (Preussischer Bund, 1440.III.4). Kai Konradui E. nesisekė jos likviduoti, naudojo miesto amatininkų ir kaimo gyventojų reikalų priešingumą, kad sąjunga perdaug neįsigalėtų. Bet 1446 Konrado E. pastangos ją suskaldyti nepavyko, ir ji ėmė labiau įsistiprinti, skelbdama, kad ji nekovojanti prieš ordino teises, bet prieš jėgą ir priespaudą. Tada joje ėmė pasireikšti J. Baisen. Konradas E. valdė 9 metus. Jam mirus, ordino valdžia atiteko į silpno jo pusbrolio rankas. Su Lietuva jis gyveno taikoje. 1446 buvo pradėtos derybos nuo Palangos pajūrio nusmaigstyti sienoms, ir jos buvo per vasarą išvestos nuo Palangos ligi Šventosios upės, įtekančios ties Smalininkais į Nemuną. 1447 buvo pradėtos sienos tvarkyti prie Šešupės ir Širvintos, bet galutinai nusmaigstytos jos nebuvo, nes nenorėdami priimti Vytauto laikų nustatytų ribų Livonijos ir Prūsų pasienyje, lietuviai sau reikalavo naujų sienų. (LE VI, 28-29).

Erlichshausen Ludwig vokiečių ordino didysis magistras 1450.III.21 – 1467.IV.4. Nors jo pusbrolis Konradas E. prieš savo mirtį buvo pataręs Liudviko, kaip nepatyrusio ir jauno, nerinkti didžiuoju magistru, tačiau jis buvo išrinktas. Vos jį išrinkus, tarp jo ir luomų bei miestų prasidėjo trynimasis. Popiežiaus legatas nesėkmingai bandė sutaikinti. Byla buvo perkelta pas imperatorių, kurio sprendimu Prūsų Sąjunga turėjo būti likviduota. Tuoj kilo maištas prieš ordiną, kai tik buvo pagarsintas imperatoriaus sprendimas. Kai Liudvikas E. kreipėsi į Lietuvos ir Lenkijos valdovą Kazimierą Jogailaitį pagalbos, Prūsų Sąjunga jam siūlė kraštą globon paimti. Kazimieras paskelbė ordinui karą, kuris truko 13 metų (1453-1466). Karo metu, kurio pradžioje lenkai gavo prie Choinicų didelį smūgį, ordino karinė padėtis pasitaisė, bet jam trūko pinigų.

Algauninkai, negaudami atlygynimo, pardavė ordino sostinę, Marienburgo pilį, lenkams. Liudvikas turėjo bėgti į Karaliaučių, kuris 1457 tuo būdu tapo kryžiuočių sostine. Nors Marienburgo miestas greitai atkrito nuo Prūsų Sąjungos ir vėl prisidėjo prie ordino, bet apsiginti nepasisekė. Kai abi pusės pavargo ir Prūsai buvo visai nusiaubti, Torunėj 1466.X.19 buvo padaryta taika, kuria ordinas turėjo vak. Prūsus ir Varmę atiduoti Lenkijai ir tapti vasalu. Lietuva tame kare nedalyvavo ir laikėsi ginkluoto neutralumo. Jono Gostauto vadovaujama lietuvių didikų separatistinė ir tautinė srovė, reikalaudama grąžinti neteisėtai atplėštą Podolę, Prūsų karą laikė vien lenkų reikalu, nors Kazimieras už pagalbą Lietuvai siūlė prie Žemaičių prieinančią Prūsų dalį su Nemuno žiotimis ir priėjimu prie jūros. Dlugošas kaltina, kad lietuviai buvę su ordinu sudarę slaptą sutartį. Tik Žemaičiai nuolat puldinėjo pajūrį, nutraukė Prūsų ir Livonijos susisiekimą, buvo užėmę Klaipėdą. Tačiau oficialiai buvo taika. (LE VI, 29).

Reuss von Plauen Henrich (m. 1470.I.2) did. Vokiečių ordino magistras. Kilęs iš Tiuringijos vokiečių kng. Plauenų giminės, davusios Ordinui du pasižymėjusius brolius po Žalgirio katastrofos. Apie 1300 jaunesnioji Plauenų kng. šeimos šaka atsiskyrė nuo bendro kamieno (r. Tiuringijoje prie Saalės ir Elsterio). Jie prisidūrė sau pravardę Reuss, tuo būdu atžymėdami savo linijos pradininką Henriką von Plaueną, kuris buvo žygiavęs į Rusiją (Russlandfahrer). Anksti įstojęs į Vokiečių ordiną, Reuss von P. tapo Elbingo komtūru, o Trylikos metų karo (1454-66) pradžioje jau buvo Ordino maršalas. Karaliaučiaus archyve yra išlikę įdomaus susirašinėjimo tarp Lietuvos Ponų Tarybos ir Reuss von P. Tuo metu Lietuva lenkų ir Ordino kare laikėsi neutralumo. Po antrosios Torunės taikos did. magistrui Ludwig von Erlichshausenui mirus, Reuss von P. dvejus metus (1467.IX-1469) valdė Ordiną vietininko teisėmis. Jis visaip stengėsi įtaigoti Romą, kad būtų sugriauta nepatvirtinta Torunės taika. 1469.X.17 Reuss von Plauen išrinktas Ordino magistru, bet po poros mėn. mirė. (LE XXV, 186).

Tiefen Johann, von (m. 1497.VIII.27 Lvove) didysis Vokiečių ordino magistras (1489-97). Jau nuo 1477 Tiefen užėmė svarbias pareigas Ordino valstybėje, tapdamas did. komtūru ir did. slaugytoju (Grosspittler). Išrinktas did. magistru (1489.IX.1), jis be jokių prieštaravimų skubiai atliko karaliui Kazimierui vasalinę priesaiką, kaip buvo numatyta Torunės taikos sutartyje. Tiefen, jau 35-as Ordino magistras iš eilės, perėmė liūdną did. magistro Truchsess von Wetzhausen palikimą. Kai Ordino riteriai nebeteko savo karinio užsiėmimo ir kovos su vad. ‘pagonimis’ lietuviais jau prieš dvi generacijas (1422) buvo galutinai pasibaigusios, Ordinas ne-

teko savo tikrosios egzistencijos prasmės. Tik mažytė dalis riterių besilaikė Ordino statutų drausmės. Veltui Tiefen, kaip ir jo pirmatakas, stengėsi sušaukti Ordino statutuose numatytą 'generalinę kapitulą', kuri jau 40 m. buvo nesirinkusi. Livonijos ir Vokietijos žemių Ordino magistrai toli buvo nuėję savitu keliu. Tad did. magistras Tiefen buvo bejėgis pravesti kokią nors vidaus reformą, juo labiau, kad Prūsai finansiškai skurdo. Ordinas dar nebuvo išmokėjęs Trylikos metų karo (1454-66) skolos. Stiprią opoziciją jam sudarė laikysena Varmės vysk., kuris su savo žemėmis tiesiogiai priklausė Lenkijos valstybei. Jis ir Romos kurijoje vedė savarankišką politiką, ten stipriai kovodamas prieš Ordino privilegijas ir siūlydamas jį iškraustyti į Podolės pakraštį, kad ten Ordinas toliau kovotų prieš pagonių tautas. Kaip Lenkijos vasalas Tiefen, gavęs karaliaus Jono Alberto įsakymą, turėjo dalyvauti didžiuliame žygyje prieš turkus ir totorius, kuris Lenkijai baigėsi iki tol istorijoje dar negirdėta katastrofa. Išsiruošęs iš Karaliaučiaus (1497.VI.1) su 1500 karių, Tiefen pakeliui, nepakeldamas žygio sunkumų, susirgo ir 1497. VIII.27 Lvove mirė. Jo lavonas buvo tuojau išgabentas palaidoti Karaliaučiun, kuris nuo 1457 buvo tapęs Ordino sostine. Išskyrus tik labai mažyčius likučius, visa Tiefeno žygiui surinktoji kariuomenė Moldavijos miškuose žuvo. Kadangi Ordinas visą Kazimiero valdymo laiką gyveno pavyzdingai taikiai su Lietuva, tai ir Tiefenas jokių ypatingesnių santykių su ja neišvystė. (LE XXXI, 158).

Henrikas Basedow (m. 1523 Aizputėje, vok. Hasenpoth) 1501.II.12 — 1523 Kuršo vyskupas. Kilimo liubekietis ir Lübecko kapitulos kanauninkas, tapęs vok. ordino nariu, buvo Kuršo vysk., kurio rezidencija buvo Piltenėje. Jau 1501, darant Livonijos magistrui Valteriui Pletenbergui karinę sąjungą su D.L.K. Aleksandru, Henrikas buvo pritrauktas patarėju. Paskui jis su Lietuva turėjo įvairių politinių reikalų, dalyvavo sprendžiant sienų ginčus su Žemaičių seniūnu. Kadangi Livonijos vyskupai turėjo teisę tapti imperijos kunigaikščiais ir būti priimti į kunigaikščių luomą, tai Kuršo vyskupų seniai nenaudota teise Henrikas pasinaudojo, ir Vormso seime, kartu su kitais Livonijos vyskupais, 1520 XII 16 jis buvo priimtas į kunigaikščių luomą. (LE VIII, 201).

Galen Heinrich Livonijos ordino magistras 1551-1557.V. 30. Išrinktas Livonijos magistru po Jono von Reckės mirties, jis tuoj pradėjo ginčą su Rygos arkivyskupu Vilhelmu, kurį naujasis magistras norėjo palenkti savo valdžiai. Atsirado ir politinių nesusipratimų. Vilhelmas norėjo pasiduoti Lietuvai ir Lenkijai tokiomis sąlygomis kaip buvo Prūsuose pasidavęs jo brolis Albrechtas Hohenzollernas. Kadangi Vilhelmas, kaip Žygimanto Augusto seserėnas, vadovavo Lietuvos šalininkų partijai, tai santykiai dar labiau

įsitempė. Pasenęs Galenas 1556.III išsirinko sau padėjėju ne Livonijos maršalką Kasparą Münsterį, bet Viljandi (Fellino) komtūrą Vilhelmą Fürstenbergą, sąjungos su Lietuva priešą. Įžeistas Münsteris ėmė dar labiau prieš jį veikti. Jis ir kiti vadai buvo apkaltinti valstybės išdavimu (1556.V). Slėpdamasis Münsteris pabėgo pas Rygos arkivyskupą, o vėliau į Lenkiją. 1556.VI Kuoknesėje (Kokenhusen) Galenas paėmė Rygos arkivyskupą ir jo koadjutorių nelaisvėn. Žygimantas Augustas pradėjo traukti kariuomenę į Lietuvos šiaurę. Galenas sėdėjo Cēsyje (Wenden) ir nieko neveikė, kai jo padėjėjas Fürstenbergas rinko kariuomenę. Visa 1556-57 žiema praėjo derybose. Galenas mirė Tarvaste, nesulaukęs to konflikto galo. (LE VI, 484).

Fürstenberg Johann Wilhelm (apie 1500—1568) Vestfalijos baronas, 1540-1544 Aizkrauklės, Daugpilio ir vėliau Viljandi (Fellin) komtūras. Livonijos magistro Henricho von Galeno pastangomis jis buvo išrinktas magistro padėjėju. Kadangi Galen pasirinko padėjėju ne Livonijos maršalką Kasparą Münsterį, sąjungos su Lietuva ir Lenkija šalininką, bet Fürstenbergą, didelį jos priešą, įtempta vidaus padėtis dar labiau paaštrėjo. K. Münster ieškojo sau pagalbos Prūsuose ir pas Žygimantą Augustą, kuris jį priglaudė. Nesantaika tarp ordino magistro ir arkivyskupo Vilhelmo privedė prie ginkluoto konflikto. Fürstenbergas užpuolė Rygos arkivyskupo pilis, o jį patį su koadjutoriumi paėmė nelaisvėn. Livonija buvo suskilusi į dvi dalis: vienoje arkivyskupo Vilhelmo vadovaujami Lietuvos Lenkijos šalininkai, kitoje, kurios vadu pasidarė Fürstenberg, susitarimo ir su Maskva suartėjimo šalininkai. Kai 1557.V H. von Galen mirė, jis tapo Livonijos magistru. Žygimantas Augustas nenorėjo Livonijoje leisti per jį ir jo partiją įsigalėti Maskvos įtakai, nes ypač Lietuvai tai būtų sudarę didelį pavojų. Be to, išplėtoti prekybiniai ryšiai ir patogus susisiekimas su Ryga buvo skaudžiai nukentėję. Žygimantas Augustas gavo progos aktyviai įsikišti į Livonijos reikalus, kai ten buvo užmuštas jo pasiuntinys Kasparas Lonckis. Ruošdamasis pradėti karą, jis sutraukė didelę kariuomenę, kai Fürstenberg teturėjo 7000 vok. raitininkų ir kelis tūkstančius vok. kariuomenės. Žygimantas Augustas, nesiryždamas karo pradėti, pasitenkino jo stovykloje Pasvalyje padaryta sutartimi 1557.IX. 14, kuria ne tik Rygos arkivyskupas ir jo koadjutorius buvo į savo vietas grąžinti, bet Fürstenberg turėjo sudaryti su Žygimantu Augustu prieš Maskvą nukreiptą puolamąją ir ginamąją sutartį. Jos pasekmėje 1558.I rusai, pasipriešinimo nesutikdami, puolė Livonijos rytus. V.12 rusai paėmė Narvą, VI.30 jiems pasidavė Vastselino pilis, ir Fürstenberg buvo priverstas pasitraukti į Valką, kur jo laukė pralaimėjimas. 1558.VII.9 Viljandi (Fellino) komtūras Gotardas Kettler, su Lietuva ir Lenkija susiartinimo šalininkas, buvo išrink-

tas jo padėjėju, ir savo sumanumu ir apsukrumu pasidarė lyg antruoju magistru. Fürstenberg dar bandė savo nepasisekimuose užmegzti ryšį su Daniją, bet iš to naudos nebuvo. Tuo tarpu Kettler, Žygimanto Augusto paremtas, greit iškilo. Kadangi jis sudarė įspūdį, kad Lietuva ir Lenkija padės Livonijai, jeigu Fürstenberg bus pašalintas iš Livonijos ordino magistro pareigų, tai paskutinysis buvo atstatytas (1559.IX.20), jam iki gyvos galvos paliekant Pärnu, Tarvastės ir Helmės pilis. Dėl Pärnu su Kettleriu, IX.21 išrinktu magistru, įvyko konfliktas. Fürstenberg vietoje jos gavos Viljandi (Felliną) ir Helmę ir sutiko atsisakyti nuo ordino magistro pareigų. Viljandi komtūru jis išbuvo iki 1560.VIII.21. Įsiveržę į tą pilį, rusai jį išsivedė nelaisvėn, kurioje jis mirė. (LE VI, 436-437).

VOKIEČIŲ ORDINO PILYS

D u b y s o s Kryžiuočių tvirtovė Dubysos dešiniajame krante 1406-1409, vokiečių raštuose Dobesinburg, Thobyesburg, Tobisburg, pradėta statyti 1406 vasarą, kai ordinas, 1404 Racionžo taika vėl atgavęs Žemaičius, ėmėsi žygių juos paglemžti. Ragainės komtūrui ištyrinėjus Dubysos pakraščius, piliai vieta buvo parinkta prie upės žiočių. Ten 1336 Ditrichas Altenburg ant salos « Romayn » priešais lietuvių Peštvę (Pistą) buvo pastatęs Marienburgą. Dubysos pilies reikia ieškoti labiau Veliuonos link. Žemaičių pasienio pilių aprašyme XV a. yra pasakyta, kad ji buvusi prie Nemuno deš. intako Armenos, už kurios aukščiau Dubysa įtekanti į Nemuną. Iš kito rašto matyti, kad Dubysos pilis buvo prie Dubysos žiočių ant kalvos priešais Veliuoną. Ją reikėtų lokalizuoti Kalviuose. Ji buvo baigta statyti 1407 pavasarį. Pilies statybai iš Elbingo ir Christburgo buvo atgabenta 800 darbininkų ir 24 meistrai (dailidės). Prie pilies pastatymo buvo prisidėjęs ir Vytautas. Statybą prižiūrėjo Brandenburgo ir Balgos komtūrai. Dubysos pilis buvo ordino vietininko M. Küchmeisterio buveinė nuo 1406.VI ir buvo svarbiausias kryžiuočių centras Žemaičiuose. 1409.V.20 Žemaičių vaitas skundžiasi, kad iš jo pilies į Prūsų pilis išbėgioję ordino bernai. Po 11 dienų Küchmeister rašo jau apie atvirą žemaičių sukilimą. 1409.VIII.7 yra, regis, paskutinis jo raštas iš Dubysos pilies. Pasitraukdamas iš pilies, jis ja sunaikinęs ir sudeginęs. (LE V, 215).

D o b ė (D u o b ė) — Livonijos ordino pilis Žiemgalių ir Žemaičių pasienyje, Aucės vl. Dėl sėkmingų žemaičių karų su vokiečiais, žiemgaliams sukilus (1259 rudenį) ir išvarius ordino ir Rygos arkivyskupo pastatytus viršininkus, 1259-1260 žiemą Livonijos magistras

Burchardas von Hornhauzenas suruošė į jų kraštą didelę sąjungininkų ekspediciją. Latvių, estų ir lybių surekvizuotomis rogėmis atgabenus statybos medžiagą, į vakarus žiemgalių pilies Tervetės Dobės srityje ant kalno (Dobesberg) buvo pastatyta Dobės pilis. Ji buvo priešakinė pilis prieš žemaičius, kliūtis jiems su žiemgaliais susijungti. Talkininkaudami žiemgaliams, žemaičiai 1260.IV atakavo Dobės pilį, bet jos nepaėmę nusigręžė į pietus ir apgulė Georgenburgą, o paskui metėsi į Kuršą, kur įvyko Durbės kautynės. Po šito laimėjimo sukilus ir kuršiams, Dobės igula pasitraukė Kuldingon. Vėliau Dobės pilis nebebuvo atstatyta. Dabar Dobė yra kaimas. (LE V, 87).

Duobė (lat. Dobe), Žiemgalos Alūkstos aps. upelis, Susejos (Nemunėlio, Lielupės) aukštupys, 14,4 km ilgio. Suseją sudaro 3 upeliai: Lačupė kair., D. vidury ir Vilkupė deš.

Duobelė (lat. Dobele), Latvijos Mintaujos (Jelgavos) aps. mstl. prie Beržės, Lielupės intako; 2000 gyv. XII a. buvo žiemgalių pilis, minima jų kovose su kryžiuočiais pirmą kartą 1279. Kronikininkas Wartberge ir vėlesni metraštininkai dažnai painioja Dobę su Duobele. Ši stovėjo toje pat vietoje, kur yra išlikę vėlesni ordino tvirtovės griuvėsiai. Duobelė šalia kitų trijų žiemgalių pilių (Tervetė, Raktė, Sudrabenė) jų kovose su vokiečiais XIII a. pabaigoje turėjo svarbią rolę. 1279 ją du kartus puolė Kuldingos vogtas J. Ostenhuzen. 1280 rudenį ją apsupo Livonijos magistras K. Feuchtwangen, bet buvo lietuvių nuvytas. Kadangi žiemgaliai greit vokiečiams pietuose užleido Tervetės pilį, Duobelė nustojo savo strateginės reikšmės. Vokiečiai suruošė vieną puolimą po kito, sudegino likusią jos dalį (1288-1289 žiemą), o 1289 vasarą taip apiplėšė visą apylinkę, kad, bado verčiami, Duobelės gynėjai turėjo pasitraukti prie lietuvių sienos į Raktę. Žiemgalių kraštą pasidalinus, Duobelė atiteko Livonijos ordinui. Magistras E. Monheim buvusios žiemgalių pilies vietoje 1335 pastatė ordino tvirtovę, kurią magistras G. Herike praplėtė ir sustiprino. 1376-1562 Duobelės pilis buvo vokiečių ordino komtūrijos buveinė. Paskutinis komtūras T. Recke, nenorėdamas išsižadėti turtingų plotų, suėjo į konfliktą su pirmu Kuršo kunig. Gotardu Ketleriu, kuris 1567 jėga pilį paėmė ir Reckę privertė atsisakyti Duobelės pilies. Šioje pilyje 1579, 1613 ir 1628 buvo susirinkę Kuršo seimai. Per did. šiaurės karą Karolis XII buvo joje sustojęs 1701 šešias dienas ir priėmė Lietuvos pasiuntinį. (LE V, 243).

Eckersberg, Eckersburg, XIV a. vokiečių ordino pilis sūduvių žemėje, dabar bžk. Johannisburgo aps. Sunkiai prieinama vieta, jungianti Prūsų ežeryno ežerą Spirdingą su Tirklo ežeru, jau sūduvių buvo naudojama apsigynimo reikalams. Kaip Dusburgas aprašo, toje vietoje vyko XIII a. pusėje kryžiuočių kovos su sūduviais; iš jų yra žinomos kautynės prie Vinse miško. Vėliau toje

pat vietoje (apie 1340) buvo pastatyta ordino tvirtovė. Strategiškai rytų pilių linija nuo lietuvių pusės Ungura (Angerburg) — Lučėnai (Lötzen). — Eckersberg — Johannisburg buvo svarbi ilgam Prūsų ežeryno plotui. 1361-III.21 pagal Wigandą Kęstutis prie Eckersbergo tos pilies viršininko buvo paimtas nelaisvėn. Iš jos pabėgęs Kęstutis 1361 vėl puolė Eckersbergą, o 1378 visai sunaikino. Pilies viršininką (Surbach) liet. norėję paaukoti, tačiau kunigaikštis jį išgelbėjęs. Ordinas pilies nebeatstatė, ir šitas kampas pateko užuomaršon, kol jame XV a. gale atsirado mozūrų kolonistų, kurie Eckersbergą pavadino Okortowo. 1914 vykstant rusų ir vokiečių kovoms, Eckersbergo bžk. buvo sudegintas. Per jį eina geležinkelio linija Lukas (Lyck) — Arys — Nikėlaukis (Nikolaiken). (LE V, 330).

Friedeburg, Fredeburg, Vredebergh, vokiečių ordino pilis Žemaičiuose, kurią ordinas tiksliai nelokalizuojamoje vietoje buvo 1400 spėjęs pasistatyti, kai Vytautas D. po Salyno taikos (1398) užrašė kryžiuočiams Žemaičius iki Nevėžio upės. Friedeburge buvo pasodintas ordino Žemaičiams skirtas viršininkas (Voigt) Michael Kuechmeister. Bet tą pilį 1401 Žemaičiai sudegino. Po Racionžo taikos (1404), kai Vytautas D. vėl Žemaičius atidavė ordinui, kryžiuočių administraciniu centru buvo padaryta naujai pastatyta Dubysos pilis, tačiau ir Friedeburg buvo atstatyta (1408). Dar 1409 pavasarį prie jos taisymo turėjo dirbti 30 vyrų ir 4 dailidės. Tačiau, kai Žemaičiuose įvyko sukilimas, tais pačiais metais Vytauto D. žmonės Friedeburgą apsupo. Maisto pritrūkę, gynėjai turėjo pasiduoti, kol dar nebuvo atvykusi ordino maršalkos kariuomenė kryžiuočių įgulai išlaisvinti. (LE VI, 397).

Gotteswerder, Godeswerder, Gotis insula ‘Dievo sala’ vokiečių ordino pilis Nemune ties Nevėžio žiotimis. Ji buvo pastatyta Vyrgalės (Wyrgalle) saloje, kurioje, kaip neutralioje zonoje, dvi kariaujančios pusės XIV a. susitikdavo pasikeisti belaisviais ir kur šiandien yra Šilelės k.; kaimo žemėje randama liekanų, kurios, be abejo, yra Gotteswerderio liekanos. Kai 1362 ordinas išgriovė Kauno pilį, Kęstutis vėl tuoj pasistatė sau pilį priešais Nevėžį toje Vyrgalės saloje. Ji buvusi pavadinta Naujuoju Kaunu. Toji Kęstučio pilis 1368 ordino didelio žygio proga buvo visai sunaikinta. Kronikininkai Vygandas ir Vartberge toliau pasakoja, kad didysis magistras Vinrich v. Kniprode toj pačioj saloje, kur buvo sugriautas N. Kaunas, 1369. IV-V pastatęs ‘Godeswerderį’. Jau 1369.IX.12 lietuviai puolę ir paėmę Gotteswerderį. Tačiau ta pilis nuo 1369 galo vėl yra vokiečių rankose. 1384 ordino maršalka Konradas Wallenrod, toje pilyje pernakvojęs, darė žvalgybą panemunėmis. Nors įsakmiai nėra minima, bet Vytautui pabėgant iš Prūsų, ir Gotteswerder turėjo būti sunaikintas. Amžinąja Salyno taika laimėjęs Žemaičius (1398),

ordinas pastatė tvirtą akmeninę pilį dabartinio Raudondvario vietoje, kuriai buvo duotas taip pat Gotteswerderio vardas. Apie šitos pilies aprūpinimą ir statymą plačiai informuoja ordino išlaidų knygos, kur 1399.I — 1400.X laikotarpiais yra sužymėta keliasdešimt išlaidų pozicijų, liečiančių Gotteswerderį. Tai buvo ordino pasienio pilis prieš Lietuvą ir drauge kryžiuočių bazė naujai gautiems Žemaičiams užimti. 1405.VI.15 ordino maršalka iš Gotteswerderio rašo didžiajam magistrui, kad Vytautas jam padėjęs prieš žemaičius pastatyti 'Konigsburgą'. Gotteswerderis stovėjo ligi 1409. Tada jis Vytauto buvo sunaikintas. Gotteswerderio vardas tam plotui prie Nevėžio žiočių pažymėti išliko dar XV a. Kazimiero 1463 privilegijoje Kaunui pasakyta, kad miesto žemės plotas eina žemyn Nemuno upe ligi 'Gocvedo'. Dar ir XVI a. 'Gocvedo' vardu vad. Nevėžio žiočių sala ar pieva. Bet, rodos, jau XVII a. tas vardas išnykęs iš žmonių atminimo. (LE VII, 398-399).

Į s r u t i s (vok. Insterburg) M. Lietuvos mst. kairiajame krante Unguros, kuri už 2 km į š. v. susijungia su Įsra ir sudaro Priegliaus upę, 60 km tiesiai į v. nuo Kybartų.

Į s r u č i o   i s t o r i j a. 1336 senoje nadruvių gynimosi vietoje vokiečių ordinas pastatė didelę pilį su 4 mūro bokštais. Ji tapo komtūrija. Iš visų pusių ji apsupta didelių miškų masyvo. Tuo būdu ji pasidarė svarbus sustojimo punktas žygiuojantiems į 'reyzus' Lietuvon ir iš jų grįžtantiems. Paprastai ordino riteriai surinkdavo kryžiaus karo dalyvius Karaliaučiuje. Ordino kelių į Lietuvą aprašuose ('die lit. Wegeberichte') Įsrutis minimas kaip pradinis ar svarbus pakelės punktas eilei suplanuotų žygių į Nemuno sritis. Kad ordino kariuomenei jis galėtų geriau tarnauti kaip žygių bazė, 1347 ten buvo įsteigta ligoninė, tam reikalui užleidžiant pilies dalį ('Pflege'). Ordiną supasaulinus 1525, ta ligoninė buvo panaikinta.

Pravedant visam kraštui naują administracinį padalijimą į 'hauptamtus', kuriuos valdė buvę ordino riteriai, Įsrutis buvo įkurtas plačiai sričiai 'Hauptamt Insterburg', ir 1526 pirmuoju 'amtshauptmannu' buvo paskirtas Jonas Peyn. Pasidaręs svarbiu centru ir gavęs iš markgrafo Jurgio Friedricho miesto teises 1583, jis ėmė labiau augti. Tik ir jo neaplenkė miestų nelaimės, būtent gaisrai, kurių keturi buvo dideli (1414, 1590, 1657, 1690). Dar daugiau jis yra nukentėjęs per karus. Per trylikos metų (1453-66) karą 1457 buvo sunaikinta pati Įsručio pilis. Tik dalis didelių mūrų bebuvo atstatyta. Po švedų karaliaus Gustavo Adolfo žuvimo (1632) toje pilyje keleris metus gyveno jo našlė. Vėliaus Įsručio mūruose buvo įkurtos įstaigos (teismas). Iki II pas. karo iš pirmykščių 4 pilies bokštų buvo išlikęs tik 'kankinimų bokštas'. Per Fridricho D. karus dėl Silezijos rusai, okupuodami Rytprūsius, buvo užėmę ir Įsrutį (1753-

62). Nukentėjo jis per Napoleono karus (1806-07, 1812-13) nuo prancūzų kariuomenės. Bet labiausiai jis nukentėjo per abu pas. karus. I pas. karo pradžioje (1914.VIII.24 — IX.11) Įsrutyje buvo rusų I armijos (gen. Rennenkampfo) štabas, o paskui jau laimėtojo prie Tannenbergo (gen. Hindenburgo). Stipriai jis nukentėjo ir per II pas. karą.

XIX a Įsrutyje vis stovėdavo stiprus kariuomenės garnizonas, kuriame buvo ir vienas eskadronas Lietuvos ulonų pulko (' Litthauisches Ulanenregiment '), išgarsėjusio savo narsa ir ištikimybe Prūsų karaliui. Tam garnizonui priklausė ir kitas dalinys iš lietuvių sudarytas — lauko artilerijos pulkas (' Litthauisches Feldartillerieregiment ').

Iš minėtinų Įsručio mst. paminklų yra barokinė M. Liuterio bažnyčia (1610-12) su 62 m bokštu, piaustytu altoriumi ir medžio plastikomis. Viena jų vaizduoja senprūsį, kita — totorių. Įsrutyje buvo garsus gyvulių auginimo ir veisimo centras, ypač trakėnų žirgų. 5 metiniai arklių prekymečiai ten sutraukdavo daug pirkėjų iš svetur. Karo pasėkoje žirgynai (kitados Prūsų karaliaus pasididžiavimas) sunyko arba buvo evakuoti į V. Vokietiją.

Sovietai, Potsdamo sutartimi 1945 gavę šiaurinę Rytprūsių dalį iki Nemuno, Įsrutį priskyrė prie Kaliningrado (Karaliaučiaus) srities (' oblast ') ir pavadino Černiachovsku. Tokiu vardu Įsrutis figūruoja dabar ir Lenkijos leidžiamuose žemėlapiuose. 1955 ten buvo 32.000 gyv. (daugiausia rusai, kariai ir jų šeimos).

Įsručio aps. yra centrinė nadruvių žemė, kaip Įsručio mst. laikomas jų sostine. Kronikininkas Dusburgas yra priskyręs nadruvius, kurių plote esanti buvusi vyriausioji pagonių prūsų šventykla ' Romowe ', prie senprūsių. Bet klausimas, kaip išaiškinti XVI-XVII a. sutinkamą lietuviškumą (vietovardžių ir pačių gyventojų) Įsručio aps., yra sukėlęs iki šiol neužbaigtą ginčą. Dėl duomenų stokos (vardynas, iškasenos) nėra dar galutinai išaiškinta, ar nadruviai stovėjo arčiau rytinių baltų (lietuvių) ar vakarinių baltų (prūsų). XIX a. žymieji Rytprūsių istorikai (M. Toeppen, K. Lohmeyer ir kt.) ir kalbininkai (Ad. Bezzenberger), skirdami nadruvius prie lietuvių, neabejoja, kad Įsručio sritis ir visa M. Lietuva buvo nuo seno lietuvių gyvenama. Po I pas. karo vokiečių istorikai ir geografai (G. ir H. Mortensen'ams davus istorinius ir geografinius duomenis), ėmė aiškinti, jog nadruviai buvę tik senprūsių kiltis, o pats M. Lietuvos lietuviškumas esąs tik kolonizacijos padaras nuo XVI a. Nadruviai, kaip ir skalviai, priešistoriniais laikais turėjo būti gimingesni rytiniams, negu vakariniams baltams, tik istorinių laikų pradžioje jie galėjo suprūsėti.

Nugalėjęs didįjį prūsų sukilimą (1260-74) vok. ordinas 1274 pradėjo žygius prieš nadruvius Įsručio srityje. Žiauriose kovose retai gyvenamo krašto gyventojai buvo išnaikinti. Įsručio sritis virto dalimi tos didžiulės dykros, kuri apėmė visą kair. Nemuno šoną ir Sūduvą. Didžioji giria tačiau nebuvo likusi visai be gyventojų. Ten lankėsi bitininkai, medžiotojai, žvejai, tiktai (XIV—XV a.) nebuvo nuolatinių uždarų sodybų. Kryžiuočių į Lietuvą veržimosi metu Įsručio girių pamiškėse gyveno kelių vadovai ('leitslute'), 'plėšikėliai' ('latrunculi', 'Struter'), kurių būriai iš čia nuolat puldinėdavo uždarų lietuvių sodybų ploto pasienį. Ordino laikais Įsručio srities apgyvendinimas vyko pamažu. Tik nusistovėjus pravestoms sienoms ir aprimus karams, hercogas Albrechtas ėmė rūpestingiau kolonizuoti Įsručio dykrą, tam uždaviniui ypač įpareigodamas vietos hauptamto 'amtshauptmannus'. Apgyvendinimas vyko ne vien didžiosios girios pakraščiais, kaip ordino laikais, bet ir jos gilumoje. XVI a. tas hauptamtas apėmė vėlesnius Įsručio, Gumbinės. Pilkalnio, Stalupėnų, Galdapės ir Darkiemio aps. Pagal seniausius činšo sąrašus (1539) Įsručio hauptamtas siekė Vėluvos ir Alnos upės. Karaliaučiaus archyvo medžiaga duoda žinių, kokiu būdu nuo XVI a. vyko Įsručio plotų apgyvendinimas. O. Borkowski, pagal archyvinę medžiagą, parašė apie Į. srities apgyvendinimą platų tyrinėjimą. Pagal 1539-54 sąrašus, Įsručio srity (hauptamte) 171 vietovėje gyveno 825 valstiečiai činšininkai. Po dešimties metų (1557-58 sąrašas) jau buvo gyvenama 361 vietovėje, o 1564-65 gyvenamų vietovių buvo jau 411, činšą mokančių 1075 valstiečiai (viso tada sumokėta 9150 markės ir 39 šilingai).

Minėtieji činšo aktai liudija labai įdomų ir ištisai lietuvišką žemės vardyną. Jame atsispindi atskiros miško medžių rūšys, upės, kalnai, laukai, ežerai, degintos ir kirstos vietos, pamiškės, paežeriai. Dalis tų vietovardžių vėliau išnyko. Jie liudija, kaip buvo apgyvendinta Įsručio dykra. Vienos gyvenvietės pavadinimus gavo nuo medžių: Alksnupėnai (Alksnuppenenn), Beržkuriai, Beržlaukiai, Paberžiai, Blindiškiai, Egliniškiai, Lazdėnai ir kt. Yra vietovardžių surištų su girių žvėrimis: Briedausiai (Briedaussay), Meškalaukiai, Meškininkai, Stumbrai, Stumbrakiemis (Stumbrakem), Šeškai, Vilkai. Kiti vietovardžiai parodo, kaip girių plotai buvo įdirbti ir sukultūrinti: Geniškėnai, Išlaužiškiai (Islausischken), Išdagai (Ischdaggen), Užišdegiai (Uschisdeggen), Trakiškiai ir kt. Kaip ir Sūduvos giriose, Įsručio srity yra vietovardžių, turinčių ryšį su atskirų miško plotų eksploatavimu ten statant 'būdas' (Budewethen, Budawietis). Vardyne yra retų žodžių, kaip Apydėmė (Appidame), mitologinių pavadinimų (Kaukerkeimen, Laumessieta), netrūksta įvairių vardų su priedu 'šventas' ir kt. Visas XVI-XVII a. žinomas Įsručio srities

žemės vardynas, kaip rodo minėti mokesčių sąrašai, yra lietuviškas. Tai drauge liudija ir to ploto gyventojų kilmę.

Didysis maras (1710-11) tačiau Įsručio plotui atnešė skaudžių nuostolių, nes per marą iš visų Rytprūsių daugiausia nukentėjo M. Lietuvos gyventojai. Ištyrus oficialias mirimų ir gimimų statistikas, nustatyta, kad žmonių mirtingumas M. Lietuvoje tada buvo padidėjęs 14 kartų, ir nuo maro ten išmirė apie 100.000 žmonių (W. Sahm). Įsručio vienoje srityje, kur prieš 1710 buvo 38 kaimuose 464 sodybos (kiemai), po maro 343 liko visai tuščios, nebeturinčios jokių savininkų. Iš viso tada, esą, iš Rytprūsiuose likusių 10.000 tuščių dubų (Hufen), vien Įsručio sričiai atitekę 4693 dubos. Ankstyvesnis lietuviškas Įsručio plotų charakteris pakito po didžiojo maro, kada Prūsų karalius Fridrichas Vilhelmas I pradėjo čia savo energingą apgyvendinimo politiką, atkviesdamas, šalia šveicarų ir įvairių Vokietijos žemių naujų ateivių, iš Salzburgo arkivyskupijos išvarytuosius (1731-32) protestantus salzburgiečius. Iš naujų kolonistų salzburgiečių (11.000) daugiausia pateko į Įsručio sritį. Iš viso tada Fridrichas Vilhelmas apgyvendino 27.000 vokiečių.

XIX a. pradžioje Rytprūsius padalinus į 4 administracines sritis (' Regierung-Bezirk ') iš Įsručio hauptamtui seniau priklaususių sričių buvo sudarytos 4 aps., kurios visos nuo šiol priklausė Gumbinės ' Reg.-Bezirk'ui '. Tai pačiai ' Lietuvos ' (' Litthauen ') administracinei sričiai priklausė ir naujas ribas gavusi Įsručio aps.

Per gerą šimtą metų naujieji ateiviai stipriai prisidėjo prie Įsručio aps. suvokietinimo. Pagal vokiečių oficialias statistikas, kurios tiksliai nedavė lietuvių skaičiaus (mišrios šeimos ir kt.), 1846 jau 90% gyv. Įsručio aps. kalbėję vokiškai. Valstiečių kaimuose iš 38.860 gyv. lietuviu bebuvę 5038. Dvarų (bajorų) žemėse liet. buvę jau žymiai rečiau išsibarstę (iš 10.399 gyv. tik 306 liet.). Kai, pagal 1638 Įsručio ir kitų lietuviškų ' Ämpter ' bažnytimę vizitaciją, visoje « Lietuvos provincijoje », t. y. ir Įsručio aps., buvo tik lietuviškos pamaldos, XIX a. gale jos berandamos tik retame bažnytkaimyje. 1900 m. Įsručio aps. apėmė 1158 km² su 46.790 gyventojų, 238 valsčiais ir 91 dvaru. (LE IX, 111-114.)

J o h a n n i s b u r g, dabar lenkų vald. Rytprūsių srityje vad. Pisz, aps., mst. in pilis, yra atsiradęs kaip žvejų ir bitininkų kaimas prie up. Plissek, įtek. į Rosch ež. Pirmąją privilegiją davė 1367 Balgos komtūras Ulrich Fricke, 1628-1682 miestas buvo apvestas mūrais, ir 1646 gavo miesto teises. Vyr. Mag. Henrikas Dusemer pastatė 1345 ordino pilį, kurią, nuo šiaurės saugojo visas ežerų ruožas, prasidedąs nuo Angerburgo. Savo iš Marienburgo pilies kalėjimo pabėgimo metais (1361), Kęstutis pusiau iš medžio pastatytą Johannisburgo pilį sudegino. 1379 jis buvo atstatytas ir 1431 iš nauja sustiprintas.

Per 13 m. karą jis buvo vėl 1455 sudegintas. Hercogo Albrechto laikais 1561 ir vėliau (1655, 1698) ta pilis-drauge su miesto mūrais — vėl buvo sutvirtinta. 1787 pilis pateko į privačias rankas. 1890 tame mst. buvo 3222 gyv., iš jų 117 kat. ir 148 izrael. (1895-3377 gyv.). Priklausydamas į Gumbinės administr. sritį (Reg.-Bezirk), Johannisburgo aps. 1680 km² apėmė 3 mst., 166 vls. ir 53 dvarus su 484.77 gyv. 1890; 1895 49.534 gyv. (LE IX, 434-435).

Königsburg Žemaičiuose Vytauto D. pastatyta Ordinui pilis, kai D.L.K. ketvirtą (paskutinį) kartą atidavė kryžiuočiams Žemaičius. Kaip Karaliaučiaus pilies pavadinimas turėjo priminti Čekijos karaliaus vardą, taip Königsburg turėjo išreikšti dar Salyno taikos suvažiavime Lietuvos bajorų Vytautui priskirtą karaliaus titulą. Po Racionžo taikos (1404) Vytautas D. norėjo įtikinti Ordiną, kad juo pasitikėtų, ir jis pats rodė ženklų, jog privers Žemaičius pasiduoti. 1405.VIII.16 did. Ordino maršalas pranešė vyr. magistrui K. Jungingenui, jog Vytautas yra kryžiuočiams ‘Jasučio srityje ant Šušvės kranto’ (‘das lendchen Jassuden off der Sossaw’) pastatęs pilį Königsburg (Konigspurg). Ji turėjo būti labai arti Šušvės žiočių į Nevėžį, kur skyrėsi Ordino ir Vytauto valdos. Pats Vytautas pilį aprūpino šaudmenimis ir tiekė jai maistą, kolei kryžiuočiai perėmė maitinimą maršalo paliktos 60 vyrų įgulos. Vytautas ten buvo palikęs ir savo 250 raitų vyrų. Iš Ordino pareigūnų laiškų matyti, kad jam daug vargo sudarė tolimos pilies gynėjų aprūpinimas priešiškame krašte. Did. maršalas prašė vyr. magistrą, susišaukus savo patarėjus, išspręsti tiekimo klausimą, kada ‘Vytautui įkyrės rūpintis’ Königsburgu. Jungingen Vytautui dėkojo už pilies pastatymą, kurion persikėlė gyventi ir kryžiuočių paskirtas Žemaičiams valdyti vietininkas (Voigt) Mykolas Küchmeisteris. Dėl maisto nepritekliaus iš Königsburgo išvyko Vytauto palikti raiteliai. Matyti su pašaru buvo labai blogai, nes Ordino maršalas prašė Vytautą leisti kryžiuočių įgulai savo arklius pasiganyti Vytauto teritorijoje. Iš čia galima ir spręsti, jog Königsburg turėjo būti arti Nevėžio kranto.

Ordino vietininkas iš ten siuntė vyr. maršalui 7 Žemaičių įkaitus, bet, kai 1407 pasistatė Dubysos pilį, pats persikėlė ten gyventi. Tada buvo atstatytas ir 1401 sunaikintas Friedeburgas. Kokį vaidmenį trečioji Ordino pilis Königsburg toliau vaidino ir koks likimas ją ištiko per Žemaičių sukilimą (1409), nėra duomenų. (LE XII, 342-343).

Laukstyčiai (vok. Lochstädt) bžk. Aismarių kopose, 8 km. į š. r. nuo Piliavos, prie Fischhauseno-Piliavos plento ir geležinkelio.

Istorija. Laukstyčiai buvo sena kryžiuočių pilis. Iš Sembos vyskupo 1264 mainų keliu įgijęs tuomet strategiškai svarbią juostos dalį, baigiantis prūsų sukilimui (1270), Ordinas pastatė

pusiau medinę pilį. Įjungta į aplinkinių pilių sistemą (Balga-Brandenburgas), Laukstyčių pilis, be to, tarnavo riterių ligonine (prieglauda). Čia buvo ir surenkamasis gintaro punktas, kuris laikyta Ordino monopoliu. XIV a. Laukstyčiuose buvo išmūryta didelė pilis. Išplanavimu ji buvo panaši į Marienburgą, nes abi pilys buvo statytos to paties architekto. 1305 yra minimas Laukstyčių komtūras, tačiau jis čia vėliau pasidarė nereikalingas, nes kryžiuočiams užvaldžius Vyslos žiotis ir Pamarėlį, militarinė pilies reikšmė krito. Kryžiuočių ligoninė liko čia ir toliau. Ordiną sekuliarizavus, 1525 Laukstyčiai tapo adm. punktu (Hauptamt). Einant karui su Zigmantu Vaza, švedų karalius Gustavas Adolfas 1622 prie Laukstyčių sustojo stovyklauti. Čia švedai ir vėliau nuo 1623 ilgai turėjo savo bazę. Neprižiūrimai piliai ėmus griūti, 1701-02 Piliavos tvirtovės statybai buvo sunaudota bokšto ir dviejų Laukstyčių pilies šonų medžiaga. Likusioji pilies dalis, savo forma raidė L (prie jos jungiasi dar atskiras grioviu atskirtas mūrinis priešpilis), buvo dar pakankamai didelė. Tad jos didžiojoje salėje (Remter) prieš II pas. karą buvo vietinis krašto muziejus. Geriausiai yra išsilaikiusi gotiška pilies koplyčia. Vidurinių amžių meno vertybių atžvilgiu ji yra tikras pilies papuošalas. 1870 koplyčia buvo atnaujinta. (LE XIV, 274-275)

L ẽ c i u s (vok. Lötzen, lenk. Lec, Łuczany, nuo 1946 Giżycko) po II pas. karo aps. mst., Olsztyno (Allenstein) vaivadijoj.

I s t o r i j a. Lėciaus gyvenvietė atsirado XV a. pradžioje iš bitininkų šalia Vokiečių ordino būstinės. Pradžioje Lėcium buvo vadinamas ' Neuendorf von Leczen ', nuo XVI a. tik Leczen. 1475 Lėciui buvo duota privilegija, o 1612 miesto teisės. Kad būtų galima apsaugoti svarbų kelią tarp ežerų nuo Angerburgo iki Johannisburgo, XIV a. buvo pastatyta pilis, kuriai pradžią davė dar vyr. magistras Dietrichas von Altenburg. Pati Lėciaus pilis gynė siaurą žemės sąsmauką tarp dviejų ežerų — Dargainio ir Negotyno. XIV a. lietuviai puldinėdavo kryžiuočių žemes prie tos pilies. Ten netoliese 1361 Kęstutis buvo paimtas nelaisvėn. Lėciaus pilis, nuo XVI a. stipriai perstatyta ir gavusi įvairių priedų, buvo stačiakampis trijų aukštų blokas, kurio priešpilis buvo atskirtas grioviu. Lėcius įgijo daugiau reikšmės, kai tapo Gumbinės apygardos aps. mst. 1890 buvo 5486 gyv., iš jų 66 katalikai ir 128 izraelitai, o kiti liuteronai. (LE XIV, 317-318).

M a r i e n b u r g a s (kronikose Marienborch, Margenborg, Mergenberg, Mergenburg, Merginborg ' Marijos pilis ') Vokiečių ordino pilys, pastatytos prie Nemuno Marijos garbei. To vardo pilis kryžiuočiai panemunėse yra statę bent kelis kartus. Iš kronikų galima nustatyti trys aiškūs atvejai.

1336.V.30 pats vyr. magistras Dietrich von Altenburg pradėjo statyti tą pilį arti Dubysos žiočių, ' Romainių saloje, tarp Veliuonos ir Peštvės '. Tačiau, nusekus Nemuno vandeniui, lietuviai sukliudė statybą; ten tebuvo padarytas vienas sustiprinimas (fortalicium). Nors trumpos kronikų žinutės ir įneša painiavos, tačiau iš Vygando Marburgiečio duomenų, kurie išliko užrašyti C. Schützo, galima daryti išvadą, jog Marienburgo pilis 1337 vis dėlto buvo pastatyta. Ji turėjo būti svarbus kryžiuočių atramos taškas prieš Veliuoną ir Peštvę (dabar Seredžius), Dubysos žiotyse. Marienburgą turėjo ginti nuolatinė įgula, bet pilis buvo arba greitai lietuvių sunaikinta arba, kaip esanti toli priešo krašte, palikta nenaudojama. Vėliau apie tą pilį šaltiniuose niekur nebeužsimenama.

1367.IV ir 1368.VI kryžiuočiai, talkinami užsienio svečių (jų tarpe buvo ir anglų), pastatė naują Marienburgo pilį. Ji turėjo būti labiau į vakarus, arčiau Veliuonos. Ta pilis stovėjo nebe saloje, bet deš. Nemuno krante, prie Kuvalkės (Qwalke) upelio, tarp Veliuonos ir Armenos upelio, apie 3 km žemiau Seredžiaus. Tolimesnėse kryžiuočių kovose su lietuviais Nemunui vis daugiau įgaunant reikšmės, ši pilis tapo svarbia karine baze. Vytautas, per pirmąjį savo pabėgimą pas kryžiuočius įgijęs Ordino pasitikėjimą, 1383 rudenį gavo valdyti Marienburgą Jogailai labiau pagąsdinti. Naujon Vytauto rezidencijon susirinko jo šalininkai ir Jogailos persekiojami asmenys. Taikindamasis su Jogaila, Vytautas 1384.VII.9 tą pilį sudegino. Kartu buvo sudegintos jo valdytos Jurbarko (Jurgenborg) ir Naujojo Bajerburgo pilys. Apie Marienburgo ir kitų pilių sunaikinimą plačiai aprašo Ordino kronikos (Scriptores rerum Prussicarum III, 131).

Nuo 1384.VIII.14 vėl minima Marienburgo pilis. Gal tai yra buvusi senoji M. pilis. Ir kryžiuočių žygių aprašuose (litauische Wegeberichte) 1394 vis minimas Marienburgas prie Kuvalkės, todėl ta pilis galėjo būti atstatyta savo senojoje vietoje. Vytautas, atsilygindamas už sunaikintas pilis, 1398 Salyno taikos sutartimi buvo pasižadėjęs Ordinui padėti jas atstatyti. Nuo XIV a. galo Marienburgo vardas daugiau jau nebeminimas. Arti buvusiojo Marienburgo, Vytautui padedant, 1406 pastatyta Dubysos pilis. (LE XVII, 318-319).

M a r i e n b u r g o iždininko knygos (vok. Marienburger Tresslerbuch), Vokiečių ordino didžiojo iždininko (Grosstressler) surašytos kryžiuočių kapitulos išlaidų knygos. Jas vedė didysis Ordino iždininkas, centrinio Ordino iždo ir turtų valdytojas. Iš 1399-1409 laikotarpio, kada kryžiuočiams buvo atitekę Žemaičiai (1398-1401, 1404-09), išlikusios pavyzdingai vestos Ordino iždo atskaitomybės knygos, vad. das Marienburger Tresslerbuch der Jahre 1399-1409, išleistos E. Joachimo 1896. Čia yra įdomių žinių iš Vytauto ir Ordino santykių, surašyta daug išlaidų, kai Ordinas po 1404 statėsi Žemaičiuose

savo pilis ir siuntė ten savo pareigūnams įvairių daiktų. (LE XVII, 319).

Marienverderis (vok. Marienwerder 'Marijos sala') Vokiečių ordino pilis Nemuno ir Neries santakoje, Kauno senamiestyje. Kai kryžiuočiai Marienburgo vardo pilis XIV a. kelis kartus prie Nemuno statė, Marienverderis tebuvo pastatytas vieną kartą. 1384 vyr. Magistras Zöllner von Rothenstein, buvusios Kęstučio pilies vietoje pastatė tvirtą mūrinę pilį, kokių iki tol prie Nemuno nėra buvę. Jos sienos siekė 12 pėdų storumo. Pats Zöllneris, kuris 1384.VI.14 Marienverderyje ('Marienwerder ad Nergam') Vytautui duotame rašte pažadėjo pagalbą jo tėviškei atgauti, pastebėjo, jog Marienverderis buvo 'Kauno pusiasalyje (saloje), kur anksčiau stovėjo Senasis Kaunas, kuris, Dievui padedant, mano pirmatako (Kniprodės) savo laiku iš pagonių buvo atimtas'. Naujoji Marienverderio pilis, toliausia į priešo žemę nukelta Ordino tvirtovė, gaudama Dievo Motinos vardą, turėjo priminti to pat vardo Ordino pilį prie Vyslos. Ordinas bandė iš ten visą tą savo Marijos pilių vardyną perkelti ir prie Nemuno. Tačiau Marienverderis trumpai teišsilaikė. Greitai atsimetęs nuo kryžiuočių (1384.VII), jau rudeniop Vytautas su Jogaila užpuolė jį ir sudegino. Ordinui atidavęs Žemaičius Salyno taika (1398), Vytautas padėjo Marienverderį atstatyti, bet 1401 ją pats nugriovė, kad nepatektų priešui. Iš Vytauto vėliau čia rašytų laiškų galima daryti išvadą, jog Marienverderis vėl buvo atstatytas, ir toje pilyje sustodavo Vytautas. Bet toji pilis jau neteko to vardo, ir ji, kaip seniau, vadinosi Kaunu. Šiandieniniuose Kauno pilies griuvėsiuose yra liekanų Marienverderio, kuris po 1384 buvo pakartotinai sugriautas. Bet koks kitoks Marienverderio lokalizavimas (pvz., aukščiau Kauno, plg. Lietuvos Žinios 1932.IX.21) yra klaidingas. Visi patikimi šaltiniai sutinka, kad Marienverderis stovėjo prie Neries, Kęstučio Senojo Kauno vietoje. (LE XVII, 320).

Ritterswerder Vokiečių ordino pilis XIV a. gale prie Kauno, Nemuno saloje, lokalizuojama Lampėdžiuose. Ta pilis pastatyta 1391 rudenį antrojo Vytauto D. pas kryžiuočius pabėgimo metu, kai did. magistras Konradas Wallenrodas suruošė didžiulį užsienio svečių žygi Lietuvon. Dalyvaujant ir Vytautui, did. magistras svečių garbei Kauno pilies vietoje tada iškėlė iki tol negirdėtą puotą — 'garbės stalą'. Anot Vygando Marburgiečio kronikos, tada Ritterswerderio pilis pastatyta 'žemiau senojo Kauno' (Scr. rer. Pruss. II 645). Posilgės kronika, kaip ir Torunės analai taip pat įsakmiai pažymi Ritterswerderio pilį buvus arti Kauno. Iš tos pilies, įkurtos garbei gausiojo žygio riterių, pats Vytautas puldinėjo Jogailos žemes arba siuntinėjo savo įgulos vyrus (t.p. 647). 1392 pavasarį į Ritterswerderį pas Vytautą atvyko Polocko vysk. nominatas,

Mozūrų kng. Henrikas. Jis ten po trijų savaičių pažinties vedė Vytauto seserį Ringalę. Veikdamas kaip Jogailos įgaliotinis, toje pilyje Henrikas įtikino Kęstutaitį baigti kariauti prieš Jogailą ir grįžti valdyti Lietuvos. Nutraukdamas ryšius su kryžiuočiais ir grįždamas Lietuvon, Vytautas, pagal Vygandą ir Posilgę, Ritterswerderio pilį 1392 sudegino. Naujas did. magistras Konrad von Jungingen, sutelkęs žygiui jėgų, kuriame dalyvavo ir svečių iš Vokietijos, Prancūzijos ir kt., 1394 vėl Ritterswerderį atstatė senoje vietoje ' iš stipriausių rąstų ' — ' de fortissimis lignis ' (t. p. 655). Nors apie tos medinės pilies sunaikinimą nėra toliau įsakmių žinių, tačiau ji, matyti, trumpai teišsilaikė. Toji pilis nefigūruoja po Salyno taikos kryžiuočių pastangose prie Nemuno kurtis savo pilis. Kai Vytautas 1404.VIII.17-18 tvirtino trimis dokumentais Raciążo sutarties nuostatus Kaune, did. magistras jam tiek pat dokumentų išdavė Ritterswerderio saloje. Bet tuose dokumentuose niekur neminima ta pilis, o tik sala. Kad VIII.18 Vytautas su did. magistru tarėsi Kaune ir tą pat dieną Ritterswerderio saloje, patvirtina teigimą, jog Ritterswerderis buvo prie Kauno. Jį reikia identifikuoti šiandieniniuose Lampėdžiuose, ten esančioje į kairę nuo prieplaukos pušaitėmis apaugusioje kalvoje. Toje kalvoje nepriklausomybės laikais buvo randama senosios pilies liekanų. Kadangi Nemunas ilgainiui yra stipriai pakeitęs savo vagą, anuo metu Lampėdžių kalva buvo sala, kurios ir deš. pusėje nuolat tekėjo srovė, kuri mūsų laikais tik per didžiuosius Nemuno potvynius ten tenusikreipia. Pats žodis ' Werder ' įsakmiai rodo, jog toji Ritterswerderio pilis buvo saloje. Tą pilį mini ir kryžiuočių žygių aprašai (Litauische Wegeberichte), nurodydami vieną kelią, kuris vedė iš Įsruties per Ūdriją Nemuno krantais iki pat Ritterswerderio.

VOKIEČIŲ ORDINAS IR LIETUVA

Istorija teduoda labai nedaug pavyzdžių, kur vieno žmogaus valios aktu būtų būvusi įkurta stipri valstybē. Tokiu tipišku pavyzdžiu yra vokiečių riterių ordinas, įsikūręs lietuvių giminių — senprūsių žemēje 1230 m. Ordino pradžia buvo Šv. Žemēje. Į ten juk vyko XII-XIII amž. tūkstančių tūkstančiai vakarų krikščionių, vis trokšdami iš muzulmonų — turkų atkariauti Palestiną. Šalia tų kryžininkų — piligrimų tyraus idealizmo, nuostabaus religinio uolumo ir nepaprasto entuziazmo prisiplakdavo avantiūros, žmogaus egoizmo ir jo žemosios prigimties aistrų. Ir vokiečių ordinas gimęs trečiojo kryžiaus žygio metu (1189), išējo tokia dvilypē institucija, kur idealizmas susimaišē su egoizmu, noras ginti krikštytuosius su avantiūra, religinis uolumas su moraliniu palaidumu bei abuojumu maldai.

Tad suprantama, kodėl, šalia pirmykščio idealizmo slaugyti ligonius kariautojus už Kristaus grabą Palestinoje, šalia noro ginti naujakrikštus nuo pagonių užsipuldinėjimų Prūsuose, ordinas greit apsirgo kolektyvinio egoizmo liga. O santykiuose su pagonimis greit perėjo į ofenzyvą, nes pačiam puolant, galima buvo greičiau apsiginti.

Didelio valstybininko ir vyr. ordino magistro Hermano Salzos valia naujoji vienuolių - riterių valstybė per pusę šimtmečio (iki 1283) užėmė visą lietuvių giminių prūsų gyvenamąjį plotą iki Nemuno. Po didelio pralaimėjimo su lietuviais (Saulės kautynėse — 1236) į tą patį ordiną įsijungė Livonijos kardininkų brolija. O per šimtą metų vokiečių ordino plotai jau siekė nuo Neumarko (Brandenburgo) iki Narvos Suomių įlankoj. Galinga tai buvo valstybė savo technika, ginklais, valstybine organizacija. Kryžiuočiai atsinešė iš vakarų puikius administravimo ir valdymo metodus. Su Hanzos miestais buvo išvystyti intensyvūs prekybiniai santykiai ir t. t. O vis tik tam ordinui nepasisekė nė pėdos žemės užimti toliau nuo Nemuno, kuris virto tikra kraujo ir nuolatinių kovų upė. Ir to kylio — Žemaičių, kurie negailestingai skaldė dvi ordino dalis — Prūsus ir Livoniją, niekaip kryžiuočiai nepajėgė išstumti. Veltui ordino politikos vyrai projektavo užimti Lietuvą...

Kur glūdi to priežastys, kad tokia galinga ordino valstybė per du šimtus metų nepajėgė įveikti kliūčių, nepajėgė realizuoti savo planų? Jų yra trys pagrindinės.

1. Labai dažnai istorijoj matome, kad valstybės pačioje didybėje, jos dideliame garse ir nepaprastoje garbėje yra paslėpta jos pražuvimo sėkla. Toji blogio sėkla pamažu išauga ir pačią valstybę paskandina. Šitas pavyzdys tinka ir ordinui. Dar tuo metu, kai ordinas savo išorėj puikiai atrodė ir buvo galingas, kai jis pajėgdavo į didžiulius kryžininkų žygius prieš pagonius lietuvius iš Europos sukviesti karalių, kunigaikščių, hercogų, grafų ir t. t., jau tada aptinkama blogio sėkla, t. y. *religinės dvasios pradingimas*. Ordino riteriams žygis į Lietuvą pasidarė sportu, pramoga. Žygio dalyviai aprašo visokias avantiūras, kur kokie vynai buvo išgerti ir t. t. (P. Suchenwirt). O kai išnyko religinis uolumas, valstybinė vienuolių organizacija nebegalėjo tvirtai laikytis. Ji pagaliau pirmoji atsimetė nuo Romos ir priėmė Liuterio mokslą, kada tie du amžius kardu krikštytieji lietuviai tapo užgrūdintais katalikais.

2. Daug prie ordino pražūties ir jo sunykimo prisidėjo ta aplinkybė, kad Lietuva ir Lenkija daugeliu atvejų prieš jį vedė bendrą kovą, kartu kariavo (Žalgiris), kartu veikė diplomatinėmis priemonėmis (Konstancos koncilija) ir t. t.

3. Bet daug svarbesnē yra trečioji priežastis. Lietuviai parodē kovoje su ordinu retai sutinkamą atsparumą ir karžygiškumą. Kiek daug herojizmo, pagonių pasiaukojimo, kiek daug jų ištvermēs matome net iš tų kronikų, kurios buvo rašytos lietuvių priešų kryžiuočių. Štai Vygandas Marburgietis plačiai mums rašo apie lietuvių kunigaikštį Margerį, kuris Pilēnuose su 4000 pagonių gynēsi iki paskutinio atodūsio (1336.II.24—25). Nenorēdamas gyvas pasiduoti pats, su žmona susidegino, kai visi kiti gynējai buvo žuvę...

Tais pat metais ordinas iškirto ištisus miškų plotus ir ištiesē du vieškelius link Lietuvos, kad būtų galima į pagonių žemę greičiau ir patogiau žygiuoti. Dar daugiau: tais pat metais (1336) buvo pastatytos trys ordino pilys ant paties Nemuno: Georgenburgas, Bajerburgas, Marienburgas. Kiekviena tų tvirtovių stovējo prieš kokią nors strateginiu atžvilgiu reikšmingą lietuvių pilį. Pvz., Marienburgas (Dubysos žiotyse prie Seredžiaus) turējo būti svarbiu punktu prieš Peštvę. Ji šiandien vadinasi « Palemono kalnu ». Vargu kas dabar, įkopęs į tą piliakalnį bejaučia, kokios sunkios kovos čia yra vykusios XIV-tojo amž. viduryje. Dar svarbesnē pilis buvo Bajerburgas. Ji turējo būti atspara prieš Veliuoną ir Junigēdą. Pats Vokietijos imperatorius, Liudvikas Bavarietis, atvykęs žygin prieš lietuvius, tą pilį pastatē. Jis davē ordinui ir privilegiją: kai Lietuva bus užkariauta, Bajerburgas turējo tapti centru, iš kurio kryžiuočiai valdys visą Lietuvą. Dar daugiau: Bajerburgas turējo tapti naujos Lietuvos arkivyskupijos sostinē ir t. t.

Šitaip 1336 m. buvo svarstoma ordine, kad jau greit Lietuva turēs suklupti prieš aštrius ordino ginklus ir kietus jų riterių šarvus. Tad 1336 metų atakomis, pradētomis Pilēnais, ordinas buvo labai norējęs perkelti ir ant Nemuno visą prie Vyslos buvusių pilių — « burgų » sistemą. Bet tos kietos pastangos buvo Gedimino ir ypač jo sūnaus Kęstučio atremtos. Tačiau Gediminas pirmasis sugebējo suorganizuoti plataus mąsto « kolektyvinį saugumą », didžiulę pilių sistemą ant Nemuno.

Iš kairiojo ploto (Suvalkijos) gyventojai išsikēlē į dešinįjį pusēs krantą. Suvalkija apaugo miškais, liko, galima sakyti, negyvenama. Ji virto tyru, dykra. Ano meto šaltiniai ją vadina solitudo, Wildnis. Iš tos Užnemunēs gyventojai išsikēlē ten, kur buvo saugiau, kur bendromis jēgomis buvo galima pastatyti pilis ir sēkmingai gintis. Tai buvo padaryta visu dešiniuoju Nemuno krantu, pradedant nuo Gardino ir baigiant Nemuno žemupiu. Ir visos pilys, išskyrus porą jų, yra buvusios tik dešiniajame Nemuno krante. Per visą XIV-jį amžių daug kartų kryžiuočiai puolē dešines Nemuno kranto pilis, ruože nuo Gardino iki Kauno. Bet čia jie per Suvalkijos girias nepajēdavo atsigabenti statybinēs medžiagos ir statyti savo pilių. Tad

ir lietuvių pilims, nors jos būdavo kartais ir apgriaujamos, būdavo žymiai lengviau laikytis.

Užtad kryžiuočiai nuolat darė bandymus pasistatyti *savas pilis* Nemuno žemupyje. Čia buvo lengviau, plaukiant prieš vandenį iki pat Kauno atsigabenti sau laivais visą statybinę pilių medžiagą. Nuo 1362 metų, didž. magistro Vinricho Kniprodės laikais, prasidėjo naujos ordino atakos. Po sunkaus ir ilgo apgulimo, Velykų Didįjį Šeštadienį ordinas išgriovė tada svarbią lietuvių tvirtovę — patį Kauną. Buvo dramatiškas momentas, kada Kęstutis ir Algirdas nuo Nemuno kranto išvydo liepsnojančią Kauno pilį ir nieko nebegalėjo padaryti... Greit po to kryžiuočiai plaukė Lietuvos gilumon. Nemunu. Kaip 1336 m. jie buvo statęsi savo pilis tarp Mituvos ir Dubysos, taip po 1362 m. jie statydinosi sau pilis tarp Nevėžio ir Neries. Tai buvo Gotteswerderis Nevėžio žiotyse, Ritterswerderis Lampėdžiuose ir pačiame Kaune, Neries ir Nemuno santakoje, Marienwerderis. Šiandieniniuose Kauno pilies pamatuose yra Marienwerderio pilies liekanų.

Vyko nuolatinė kova. Kai tik ordinas pilį pastatydavo, lietuviai tuoj nerimdavo, telkdavo jėgas ir griaudavo. Ir taip kartojosi daug metų. Bet ordino pilims ant Nemuno galutinai sunaikinti reikšmingiausias buvo Vytauto vaidmuo, kai jis dviem atvejais (1384, 1392), pabėgdamas iš ordino ir pasitelkęs lietuvių kariuomenę, vis sunaikindavo ant Nemuno ordino pilis. Šiandien iš tos lietuvių daugelio kartų kovos, kuri ėjo už « to be or not to be », bėra likę labai įspūdingi liudininkai — piliakalniai. Visose tose vietose, kurios žemėlapy pažymėtos, kaip lietuvių pilys, yra išlikę puikūs piliakalniai. Daug tūkstančių kūbinių metrų žemės buvo pajudinta, sunešta krūvon, padaryti statūs, sunkiai užkopiami šlaitai, o ant paties kalno buvo statoma pilis. Labai įdomūs ir gražūs piliakalniai yra Merkinė, Punia, Pypliai, Peštvė (Palemonas), Veliuona. Jie liudija apie nepalaužiamą lietuvių energiją kovoti už savo laisvę. Į užtvarą tų pilių, kurios buvo ginamos narsių vyrų, atsimušė ordino aniems laikams labai moderniški ginklai. Šitaip vokiečių ordinas ne tik negalėjo užimti Žemaičių, bet jam pačiam buvo suduotas didelis smūgis. Ordino užmačios, siekti iki Dniepro, buvo paskandintos pačių riterių kraujuje ...

Tad trečioji priežastis — kietas lietuvio atsparumas — kaip matome, yra pati reikšmingoji.

Litauische Wegeberichte kryžiuočių kelių aprašai, Vokiečių ordino 1387-1402 sudarytas šimto kelių į Lietuvą aprašymas. 53 keliai nurodyti į Žemaičius, 47 — i Aukštaičius, iš kurių 20 liečia Užnemunės dykrą Sūduvą. Karaliaučiuje gyvenąs kryžiuo-

čių maršalka (karo ministras) XIV a. gale susirūpino turėti tikslių žinių apie priešą. Tad per savo žvalgus ir vadovus (leislute) surinko duomenis apie Lietuvon vedančius kelius. Kartais buvo siunčiamos net specialios ekspedicijos ištirti tam tikrų kelių, apie kuriuos žinojo tik keli vadovai. Du kelius (Wgb. 82 ir 100) nurodė Švitrigailos įsakymu jo žmonės, kai jis 1402 buvo išbėgęs pas kryžiuočius. Tačiau labiausiai pasidarbavo ' leislute '. Gyvendami pasienio kaimuose ar lindynėse pačioje dykroje, vadovai ir priešo sekliai dažniausiai buvo prūsai. Jų tarpe tačiau sutinkama ir lietuvių; yra ir vokiškų vardų. Pirma eidami ir išžvalgydami miško kelius, perėjimus kariuomenei paprastai rodydavo keli vadovai. Apie juos dažnai kalba patys Litauische Wegeberichte (toliau: L. W.). Tai patvirtina ir Ordino kronikos. Peržygiavę plačią dykrą ir joje pasislėpę grįžimui maisto atsargas (ir tai nurodo L. W.), kryžiuočiai patekdavo į priešo kraštą, kur užsidėdavo šalmą ir šarvus. Aprašymuose rūpestingai yra suminėti tiltai, keliai, balos, miškai, upės, pelkės. Yra nurodytos žygio kliūtys ir pasakyta, kaip jas pašalinti. Iš L. W. matyti, kur kokios rūšies girios, kur tinkamos vietos nakvynei, kur reikia miške sau kelią prasiskinti, kur patiems tiltą statytis, kur randamos brastos, kur dirbami laukai, lydimai, kaimai, bajorų sodybos, kur yra užtenkamai pašaro, kur geros vietos naikinti. L. W. duoda daug žinių apie apgyventas vietas. Atstumai nurodomi Ordino myliomis, dienos žygiui numatant 2-8 mylias. Kartais atstumai dabar atrodo per dideli. Tada dėl nepereinamų vietų tekdavo daryti vingius. Iš L. W. matyti ir tuometiniai skirtumai tarp Aukštaičių ir Žemaičių. Aukštaičiai, kurių plotai kelių aprašymuose yra apžvelgti tik nuo Kauno iki Gardino dešinėje Nemuno pusėje iki Vilniaus sričių, yra gerai apgyventas kraštas (' gut besatczet land '). Ten yra sričių, kurių iki tol kryžiuočiai niekada nebuvo pasiekę, kaip vadovai įsakmiai pastebi (' und keyn heerschilt ist in etlichen landen ny gewest '). Ten ne tik mažiau sunaikintų vietų, bet žymiai daugiau kaimų, yra net miestelių, pilys (' huser ') nepaliestos. Todėl šitame krašte yra gana daug naikintinų dalykų (' czu heeren gnug '). Daug kaimų pavadinti jų savininkų vardais. Viename aprašyme (L. W. 81) trumpame atstume suminėti 9 kaimai. Kai kurie jų turi aptvaras su vartais. Aukštaičiuose yra suminėta įvairiose vietose aštuoniolika kunigaikščio dvarų (koninges hof, koningis dorf Dwaris, L. W. 82). Tačiau Žemaičiuose Ordino ' leitslute ', kurie rūpestingai surinko visokius duomenis apie kelius ir kliūtis, niekur nepaminėjo nė vieno ' karališko dvaro '. Kraštas čia labiau sunaikintas, nors ir Žemaičių aukštumoje minima daug kaimų, bajorų dvarų.

L.W. leidėjas Th. Hirschas (Scriptores rerum Prussicarum II, 664-708) iš vokiško rankraščio dalį vietovardžių netiksliai išskaitė

arba klaidingai lokalizavo, tačiau L. W. yra didelės svarbos versmė. Gertrud Heinrich ir jos vyras Hans Mortensenas bandė pagal L.W. nustatyti M. Lietuvos ir jos pasienio juostos dykros apgyvendinimo eigą. Tarmių istorijai Žemaičių ploto apgyvendinimo eigą tirdamas, A. Salys netik atitaisė kai kuriuos G. Heinrich netikslumas apie dykros ribas, bet išaiškino ir lokalizavo eilę iki tol nerastų vietovardžių. Nors daug kas jau iki šiol yra L. W. tyrinėjęs, nes jie duoda medžiagos kalbotyrai, ypač vietovardžiams (F. Hoppe, J. Gerullis, K. Būga, Vc. Biržiška, H. Mülleris), santvarkai ir politiniams santykiams (A. Thomas, R. Krumbholtzas, St. Zajączkowskis, L. Krzywickis), mitologijai (A. Mierzyńskis), ūkio istorijai (Z. Ivinskis), tačiau yra eilė neišspręstų klausimų, neaiškių terminų ir vardų. Todėl L. W. tebelaukia pagrindinio tyrinėjimo. K. Alminas 1938 Kaune buvo pradėjęs pagal originalių rankraščių tekstus (iš jų matyti, kad L.W. yra keliais daugiau negu Hirschas išsp.) tiksliai atstatinėti Lietuvos žemės vardyną. Pažinti kaimyno kelius, ypač numatant tokį karinį konfliktą, yra labai svarbu. Apie keliaujančius Lietuvoje XIX a. galo ‘ karabelninkus-vengrus ’ buvo vėliau sakoma, jog jie tada, pardavinėdami ūkininkams galanterijos prekes, esą tyrinėję krašto žemėvaizdį. Prieš pat I pas. karą (1912) vokiečių generalinis štabas įsakmiai tik tarnybiniams reikalams buvo išleidęs kišeninę knygutę apie Lietuvos kelius. Ypač rūpestingai buvo aprašyti keliai v. Lietuvoje, paminint kelių rūšį, išskaičiuojant tiltus, jų pajėgumą, paduodant upių plotį ir kt. 1918 gale vokiečių daliniams traukiantis iš Lietuvos, tokių knygučių buvo rasta karinės valdžios įstaigose. (LE XVI, 281-282; ten yra ir kelių žemėlapis).

LIETUVIŲ PILYS

Priepilis ar piešpilis (lot. suburbium, vok. Vorburg) senovėje ir viduramžiais sodybos šalia pilies, kuriose telkėsi ūkio pastatai. Priepilis būdavo sutvirtinamas ir ėjo pagalbinį ginamąjį uždavinį. Puolimo atveju visų pirma nukentėdavo jis. Kūriavos požiūriu priepilis dažnai yra senesnis už pačią pilį-tvirtovę. Kadangi čia telkėsi pilies laikytojo tarnai, amatininkai ir prisiglausdavo pirkliai, daugely vietų jie sudarė būsimųjų ūkio centrų arba miestų užuomazgas. R. Europos priepilio sodybinis charakteris ryškesnis kaip Vakaruose. Išvystytose V. Europos pilyse ankstyvesniais viduramžiais priepilis nustojo savo pirminio sodybinio bei ūkinio charakterio ir vis daugiau apsiribojo vien ginamosios pirmos kovos linijos

funkcija, ūkines sodybas nukeliant toliau nuo pilies, pvz. jei pilis ant kalno, — pakalnėn.

L i e t u v o j e prie didesnių pilių taip pat yra buvę priepilių, į kuriuos pavojų metu subėgdavo apylinkės gyventojai, ypač moterys su vaikais, seniai su savo manta. Priepilyje būdavo laikomos ir grūdų atsargos. Pvz. Petras Dusburgietis, aprašydamas 1318 kryžiuočių žygį į Lietuvą, mini, kad tais metais prie Veliuonos ir Peštvėnų pilių buvo visiškai sudeginti abu priepiliai, kuriuose tuo metu buvo labai daug naujo derliaus grūdų. Priepilis įsakmiai minimas Veliuonoje ir 1336-37 (Scr. rerum Pruss. I 181 tt., 286; II 8-92, 493 tt.; III 78, 184; V 227, 613). (LE XXIV, 29).

P i l i e s ž i b i n t o j a s — D.L.K. pilių ir dvarų tarnas ar valstietis, kurio pareiga buvo rūpintis apšvietimu. Lietuvos metraščio įvairios redakcijos nuo pat pradžios (XIV a.) mini tokį Jogailos tarną (žr. Lisica Žibintojas), kuris prisidėjo prie Kęstučio nužudymo. Žibintojo pavadinimas randamas iki XVII a. Inventoriai daug kartų mini ‘ žibentiai ’, « Žibentaja » ar ‘ žebentiajskoje ’ valstiečio tarnybą. XVI a. tokie žibintojai, kaip ir kt. valstiečiai, turėjo žemės, iš kurios atlikinėjo savo prievoles. Jų pareigos tiksliau nėra aptartos iki šiol žinomuose šaltiniuose. Gal būt, tokio žibintojo tarnyba išsivystė iš pareigos dvarui ar piliai ne tik balanų ar skalų pristatyti, bet ir tamsoje grįžtančiam ponui pašviesti, kaip dar 1619 turėjo, ‘ pagal seną paprotį ’, Šiaulėnų, Viduklės vls. gyv. savo poną su žiburiais (« zyburami ») palydėti. (Iš Z.I. rankr.).

B i s e n a (Bissena, Byssena, Beyssena) Nemuno deš. kranto pilis tarp Mituvos ir Dubysos ir tarp Skirsnemunės ir Veliuonos. Prieš Biseną 1313 m. ordino įkurta Christmemel pilis, kuri buvusi nuo Ragainės 50 km į rytus. Christmemelio vietoje dabar yra Narkūnų piliakalnis Gelgaudiškio vls., Šakių aps. Christmemel buvęs Nemuno kairiajame krante, o jo dešiniajame krante priešais buvo Bisena. Jos vietoje dabar esąs piliakalnis, Vytenio kalnu vadinamas, nes, kaip vokiečių 1384 (Wegeberichte) buvo rašoma, Bisena seniau vadinęsis Vytenio kiemu (Wythes Hoff), kuris Vytenio laikais buvęs svarbiausioji atrama vokiečių ekspansijai ir puolimui Nemuno ir Neries baseinan. Bisena buvo pastatyta XIII a. pusėje ir kartu su Junigeda bei Welun pilimis buvo apsigynimo baze nuo ordino. Pirmą kartą Bisena ordino pulta 1283: kryžiuočiai nusiaubė priemiesčius ir apylinkę, bet Bisenos paimti neįveikė. Jie apsupo ją 1286, 1293, 1297, 1298, 1307, 1313. Negalėdami įveikti, 1313 jie prieš Biseną pastatė savo pilį Christmemel, puolė 1315, bet tik 1316 ordino magistras Theodoricus de Aldenburgk užklupo Biseną tuščią ir neginamą, išgriovė ir sudegino. Bisena buvo atstatyta, ir kryžiuočiai ją vėl puolė 1318,

1322, 1329, 1343, 1345, 1348, 1357. 1361 ordino magistras Winricus Biseną vėl išgriovęs. 1368 magistras Wynrich statė prieš Veliuoną ir Biseną kryžiuočių pilis Marienburg ir Jurgenburg. Atseit, Bisena ir Veliuona buvo dar sveikos. 1408 Bisenoje kryžiuočiai derėjosi su Vytauto atstovais. Po to dar kelis kartus buvo ją puolę ir sudeginę, išgriovę. 1634 Mykolas Sapiega, Naugarduko vaivada, pastatydinęs Bisenos bažnyčią. (LE III, 31-32).

Darsūniškis, Kauno aps. Kruonio vls. mstl., dešiniajame Nemuno krante, pusiaukelyje tarp Rumšiškių ir Birštono, prie Liutikės žiočių, 8 km nuo Kruonio. Tai buvo nuo seno gyvenama vietovė, o XIV amž. ji įgijo ypatingos reikšmės, kaip viena iš svarbių Nemuno dešinio kranto gynimosi sistemos pilių, ėjusių nuo Merkinės-Alytaus-Pūnios Nemunu žemyn.

Vokiečių ordino kelių aprašymai rodo, kaip jie iš Įsrutės per negyvenamą Sūduvos dykrą (tyrus) buvo prasiskynę kelius į uždarų lietuvių sodybų plotus, Nemuno dešinėj siekdami Darsūniškį (Sript. rer. Pruss. II, 680). Darsūniškis stovėjo prie didžiojo kryžiuočių kelio į Trakus ir Vilnių. Vygando kronika paduoda, kad 1372 m. per Graudulines (Grabnyčias) Insterburgo komtūras netikėtai užpuolė Darsūniškio pilį, ir iš čia, išvedęs, neskaitant užmuštų, našlių ir vaikų, 400 belaisvių. Rudenį vėl jis suruošė žygį į Darsūniškį. Kai XIV amž. gale kryžiuočiai suintensyvino puolimus į Trakų ir Vilniaus plotus, Darsūniškio teriojimai kartojosi (1377, 1381, 1391 ...).

Lietuvą pakrikštijus, Vytautas ten pastatė Šv. Marijos Dangun Ėmimo bažnyčią. Ją žemėmis aprūpino ir valstiečių piliavas užrašė 1473 m. D. L. K. Kazimieras, užrašydamas dar iš Trakų dvaro du «ušėtkus» (did. kibirus) medaus. J. Fijalek samprotauja, jog toji ilgai įvairiose vietovėse lokalizuota Vytauto pilis Posur (Poseur), kurioje 1413 metų žiemą sustojo žymusis flamandų keliauninkas Guillebert de Lannoy, esanti Darsūniškis.

Darsūniškis turėjo būti žymi pilis su did. kun-ščio dvaru. Čia susitikę 1418 spalių mėn. Vytautas su Jogaila ir šio žmona, plaukė Nemunu iki Veliuonos deryboms su kryžiuočiais. Iš ten 1430 metų vasarą Vytautas kvietė vyr. vokiečių ordino magistrą Paulių Rusdorfą (Codex epist. Vitoldi, 1882, 924 p.) savo suplanuotai karūnacijai (IX.8). Iš dvaro išsivystė valsčius, valdovo žemė, kurioje gyveno Darsūniškio girininkas. XVI amž. Darsūniškį valdė Vilniaus vaivada ir Lietuvos kancl. Albertas Goštautas. 1607 m. jį gavo Trakų teisėjas (pakamaris) Bagdonas Oginskis, ir Oginskių šeimoje Darsūniškis išbuvo iki respublikos galo XVIII amž. Antanina Oginskienė (Bialozaraitė) perstatė ten bažnyčią. 1791 m. daugeliui Lietuvos miestų ir miestelių atnaujinant ar suteikiant privilegijas, Darsūniškis gavo herbą: Šv. Kazimierą, su mitra ant galvos, purpuriniu apsiaustu,

šermunėliais pamuštu. Karalaitis išskėstomis rankomis dešinėj laiko leliją, o kairėje kryžių. (LE IV, 337-338).

D u b y s o s p i l i s — lietuvių pilis XIV a. pusėje dešiniajame Dubysos aukštupio krante. 1358.I.24 Livonijos kryžiuočiai ją sunaikino. Ten žuvę apie šimtas lietuvių. Pilies reikia ieškoti Dubysos aukštupy. E. Strehlke taria, kad ją reikia lokalizuoti Padubysyje. Bet greičiau ji buvo arčiau Šiaulių. Berods, ją būtų galima identifikuoti su Bubių piliakalniu. (LE V, 215).

G e d i m i n o p i l i s tiksliai nebeidentifikuojama lietuvių pilis XIV a. pradžioje, kurią Dusburgas, kaip castrum Jedemine, Gedimini, Jedemini mini 1305-30 penkis kartus. 1305 kryžiuočiai, jėję į Pograudės sritį, dalį jėgų nusiuntė į kalną priešais tą pilį. Pačios pilies paimti negalėta, tačiau, po apylinkių plėšimo daugelis žygio dalyvių buvo pakelti į riterius. 1317.VI.24 Gedimino pilis atlaikė smarkų Ragainės komtūro Friedricho Libenzelės puolimą. Buvo sudeginta tik priešpilis (suburbium). 1322.V.22 Ragainės komtūras vėl tik Gedimino pilies priešpilį teįstengė sunaikinti. 1330 žiemą Ragainės kryžiuočiai vėl sunaikino priešpilį. Tačiau, kad data būtų tiksli, reikia abejoti. Prancūzų poetas Guillaume de Machaut, kuris dalyvavo karaliaus Jono Liuksemburgiečio 1329 žiemos žygyje į Žemaičius, sako, kad piligrimai paėmę Medouagle (Medvėgalį) ir dar 4 pilis : Xedeyctain (Kvėdarną ?), Gedemine, Geguse (?) ir Aukahan (Aukaimį). Machaut yra vienintelis šaltinis, kuris be Dusburgo, dar mini Gedimino pilį. Apie ją kartą užsimena (1316) ir Dlugošas, bet jis savo medžiagą ėmė iš Dusburgo. Pasiremiant ypač Dusburgo duomenimis, paprastai buvo ši pilis laikoma D.L.K. Gedimino tėviškės pilimi. Tuo patim buvo samprotaujama, kad Gedimino dinastija yra kilusi iš Žemaičių. J. Puzyna, K. Chodynickis, kurio duomenis lietuviškai parafrazavo A. Kučinskas ir P. Šležas, stengėsi dar kartą įrodyti, kad Gedimino dinastijos kilmė yra Žemaičiuose, o toji pilis jiems tarnavo vienu iš argumentų. Tačiau Dusburgo ir Machaut minimoji pilis galėjo nieko bendro su Gedimino vardu neturėti. Visai paprastai, pvz. J. Jakštas, Gedimino dinastiją kildina iš Aukštaičių, kur buvo nuo Mindaugo ir Traidenio laikų ano meto Lietuvos politinio gyvenimo centras. Pilies lokalizavimas susilaukė įvairių nuomonių. Karamzinas ir J. J. Voigtas samprotavo, kad šitoji pilis reiškia Gedimino kalną Vilniuje, ir todėl ją nukėlė į Vilnių. Tačiau nėra abejonės, kad ji buvo Žemaičių pietvakariuose, Ragainės vokiečiams greit pasiekiama. St. Zajączkowskis iškėlė dvi galimybes: arba castrum Gedimini reikia ieškoti šiandieniniame Gedminiškės k (Kaltinėnų vls), arba Gedminių k. (Kražių vls.). Tuo atveju sritį Pograude, esą, būtų galima identifikuoti su Pagramančiu. Kita St. Zajączkowskio iškelta galimybė yra realesnė. Pograudė galėtų būti identifi-

kuojama su dabartiniu Pagraumenės dv. (Kvėdarnos vls.), Graumenos upės deš. krante. Ji teka per balas, kur yra Gedminaičių k. ir dv. Kadangi vokiečių šaltiniuose minimoji 'graude' turėtų reikšti pelkėtas lietuvių miškų vietas, St. Zajączkowskis taria, kad nuo Bareikių k. (prie Šalpės upės) ligi Jūros (prie Kvėdarnos) yra tęsęsis didelis miško plotas, kuris turėjęs pavadinimą 'graude'. Todėl jo pakraštyje prie Graumenos ir turėjusi būti Gedimino pilis. J. Puzynos nuomone, visi vakarų Žemaičiuose randamieji su Gedimino vardu susiję vietovardžiai rodą, kad tos vietos esančios buvusios Gedimino įkurtos ar jo nuosavybė. Pilies jis ieško ant Minijos prie Dovilų (Klaipėdos aps.), kur yra Gediminų (Gedeminnen) k. ir piliakalnis. (LE VII, 75-76).

I m b a r ė, labai senas kaimas ir piliakalnis Salantų vls. Kaimas yra 2 km į r. nuo upės Salanto. 1253 m. vasarą surašytuose Kuršo vyskupo ir vokiečių ordino dalybų dokumentuose tarp išskaičiuotų Ceclis vietovių yra paminėta Embare. Ją reikia tapatinti su Imbare. Iš dok. matyti, kad dalybininkai anas v. Žemaičių žemes laikė jau pajungtas. Tad ordinas gavo 2/3, o Kuršo vysk. 1/3 visų žemių. Valdyti tų žemių būsimiems savininkams niekada neteko, nes tuoj prasidėjusios smarkios Žemaičių kovos prieš vokiečius, privedusios prie didelio Durbės laimėjimo, iš esmės pakeitė politinę padėtį. Į v.nuo dabartinio Imbarės kaimo pusantro km ant Salanto up. kranto Imbarės pilis apjungė seniūniją, kuriai XVI a. priklausė 6 k. 1585 m. inventoriuje yra prie Imbarės seniūnijos išskaičiuota Imbarė, Barzdai, Klausgaliai, Nasrėdai, Kulupėnai, Vainiutaičiai. 1859 Imbarės k. apėmė 18 kiemų su 170 gyv. ir vandens malūnu. (LE VIII, 425).

J u n i g e d a lietuvių pilis Nemuno deš. krante, kurios vardą nuo 1315 perėmė Veliuona. Junigedos vardas Dusburgo kronikoje, kuri yra jos pagrindinis šaltinis, minimas nuo 1291. Kryžiuočiai plėšė ir degino jos sritį (territorium). Tad 'lietuviai toje žemėje 1291 pastatė pilį, pavadindami srities vardu Junigeda'. Kryžiuočių šaltiniuose jos vardas yra minimas per 29 metus (iki 1319).

Ordinas, norėdamas užvaldyti strategiškai svarbų Nemuną, savo kovų svorį prieš lietuvius perkėlė į tos upės krantus. Jis atsidėjęs stengėsi nuo šlaitų nuvalyti pagonių pilis, kaip Jurbarkas, Bisena, Peštvė ir Junigeda. Nuo XIII a. galo ji atlaikė stiprius kryžiuočių puolimus. 1293 pats didysis magistras dviem atvejais puolė ir sudegino jos priešpilius 'vieną — kalne, o kitą — slėnyje' (Scr. rer. Pruss. I, 157). Keliais atvejais kryžiuočiai 1293-98, puldami Dubysos žiočių pilį Peštvę, atakavo drauge ir Junigedą, kurios priešpilis 1298 vėl buvo sudegintas. XIV a. pradžioje puolimai prieš ją nesiliovė. 1313 Ragainės komtūras, pasistatęs didelį karo laivą, kitų laivų lydimas, nuplaukė pulti jos, bet stiprus vėjas didįjį laivą nubloškė prie

kranto, o ' Lietuvos karalius ' (Vytenis) pasiuntė Nemunu karingą ir narsų vadą Surminą su 100 laivų, kurie vokiečius nuvijo, o didįjį karo laivą paėmė ir sudegino (t. p. 179). Bet po dvejų metų (1315. X.12) kryžiuočiai vėl laivais pasiekę Junigedą sunaikino jos priešpilį. 1318 ordino maršalas Henrikas, su didele kariuomene išsiruošęs, tepajėgė sudeginti jos ir Peštvės priešpilius, ' kuriuose tuo metu buvo prikrauta labai daug naujo derliaus grūdų ' (t. p. 184). Nuo 1319 Junigedos pilies vardas niekur nebeminimas. Apie jos sunaikinimą šaltiniuose nėra pėdsakų. Tad samprotaujama, kad ją reikia tapatinti su Veliuona, kuri toliau dažnai minima kaip svarbi lietuvių pilis. Anksčiau kryžiuočiai Veliuonos pilį galėjo vadinti Junigedos vardu, kadangi ji buvo pastatyta ' J. teritorijoje '. Tik ordino riteriams karuose geriau pažinus Žemaičius, vok. kronikose yra pasirodęs tikrasis pilies vardas Veliuona (A. Salys). Kitaip negalima išaiškinti, kodėl staiga Junigeda išnyksta. Veliuona turi savo atskirą įdomią istoriją (pilis, Vytauto bžn., ginčai su Ordinu dėl Žemaičių sienos B. Makros arbitražas, D. L. K. dvaras ir t.t.). Yra bandoma ją tapatinti su Judagonimis (Nemuno kair. krante tarp Liekės up. ir Riogliškių) ir laikyti J. atskira pilimi kair. Nemuno krante (K. Paunksnis), bet kronikų tekstų analizė verčia Junigedą kelti i Nemuno deš. krantą — Veliuonos sritin. (LE X, 75).

J u r b a r k o i s t o r i j a. Pagal M. Strijkovskio kroniką ir trečiąją Lietuvos metraščio redakciją Jurbarko praeitis turėtų siekti legendinio Palemono. Jo vyr. sūnus Borkus valdydamas Nemuno bei Jūros upių ir Kuršių marių sritis, Nemuno ir Mituvos santakoje esąs įkūręs pilį, pavadintą Jūros ir savo vardu. Bevaikio Borkaus žemės atitekusios antrajam Palemono sūnui, tariamam Kauno įkūrėjui Kūnui, kurio sūnus Gimbutas paveldėjęs Jurbarką ir kt. sritis. Tačiau Jurbarko vardo sudarymas iš upės ' Jūros ' ir ' Borkaus ', lygiai kaip ir visa XVI a. legenda apie Borkaus atliktą pilies ir mst. įkūrimą, nieko bendra su tikrais faktais neturi. Ši legenda tik išryškina, kokiu svarbiu punktu kovose su Ordinu Jurbarkas buvo laikomas ir vėlesnių kartų atmintyje. Nėra duomenų įrodyti, kad vikingų laikais (IX-X a.), kai Nemuno žemupyje buvo jų ' kolonijos ', Jurbarko ir jo apylinkių pilys būtų buvusios naudojamos apsigynimui. Nėra tikra, ar anuo laiku Jurbarkas yra buvęs Žemaičių kunigaikščių ' sostinė '. Iki 1259 apie jį nieko autentiška nežinoma, o anos gyvenamosios Panemunių vietos vadinosi kitais vardais.

Mindaugui užrašius Ordinui Žemaičius, šis tuoj tvirtinosi pasieniais ir su pagonimis vedė kovas. Bet 1257 buvo padarytos su Žemaičiais dviejų metų paliaubos. Nepraėjus taikos laikui, Livonijos ir Prūsų magistrų lygiomis lėšomis, kaip Eiliuotinė Livonijos kronika ir Dusburgas paduoda, Karšuvos srityje, šv. Jurgio kalne (' in terra

Carsovie in monte Georgii ') 1259 buvo pastatyta pilis Geogenburgas. Buvo parinkta (į v. nuo dabartinio Jurbarko mst. prie pat Mituvos žiočių į Nemuną) didesnė iš dviejų kalvų, kuriedvi žmonių yra vad. Bišpiliais arba Pipirkalniais. Šaltiniuose nėra duomenų, kad Jurbarko (Georgenburgo) vietovardis anksčiau būtų žinomas.

Jurbarko pilis buvo svarbus punktas Ordino karo planams prieš Žemaičius. Netrukus Žemaičiai arti pasistatė savo pilį ir iš jos pastoviai puldinėjo maisto trūkstančią Georgenburgo įgulą. Ar tą žemaičių pilį galima identifikuoti su Bišpiliu (' Višpiliu '), arba Jurbarko piliakalniu, esančiu 1 km nuo Jurbarko mst. į šiaurę, Imsrės upelio vingyje, lieka neaišku. Kadangi Bišpilio piliakalnis yra iš kryžiuočių laikų, galėjo jis būti iš tų pat metų kaip Georgenburgas.

Atvykę su stipria kariuomene prie Jurbarko 1260 vasarą Livonijos ir Prūsų riteriai norėjo aprūpinti Georgenburgą maistu. Ten atėjo žinia, jog lietuviai esą įpuolę Kuršan. Kadangi prie Durbės jungtinės Ordino jėgos buvo sutriuškintos, Georgenburgo pilies įgula pasitraukė Klaipėdon, o pilis buvo sunaikinta. Nors kovose dėl strategiškai svarbaus Nemuno kryžiuočiai nenuilstamai kariavo, tačiau Jurbarko ilgai neatstatė. Kai 1328 lietuviai sunaikino Ordino pilį Christmemel (Skirsnemunę), su paties imperatoriaus Liudviko Bavariečio pagalba kryžiuočiai ėmėsi platesnės akcijos prieš pagonis. Iškirtę ištisus Sūduvos dykros ruožus, kad būtų galima nustatytais keliais Lietuvą patogiau pasiekti, jie ant Nemuno krantų 1336 pasistatė tris pilis: Jurgenburgą (Georgenburgą), Bajerburgą ir Marienburgą (Dubysos žiotyse prie Seredžiaus). Atnaujintoji Jurbarko pilis sudarė pavojų Žemaičiams, kaip priešo atramos bazė, ir Gedimino valdymo gale ji buvo sunaikinta, nes 1343 ' Jurgenburg ' vėl turėjo būti atstatytas (Scr. rer. Pruss. III, 73).

Ne kartą vėliau Jurbarko pilis yra minima lietuvių ir kryžiuočių kovose. Savo žygiuose prieš Ordiną, pirmą kartą panaudodamas laivyną ir ' bombardas ' (paraku šaunamus pabūklus), 1382.IV Kęstutis nuplaukė prie Jurbarko ir puolė pilį. Bet ji buvo sunaikinta tik 1384, Vytautui pirmą kartą pabėgant iš Vokiečių Ordino. Vytauto svainis Sudimantas gudrumu suėmė pilies įgulą ir patį Jurbarką sudegino. Kryžiuočiai Jurgenburgą vėl atstatė 1387 (Scr. rer. Pruss. II, 648; III, 149), ir (kronikų žiniomis) buvo pavadinę ją Bajerburgu. Bet tas vardas neišsilaikė. XIV-XV a. sąvartos šaltiniuose (t. p. II-III) yra duomenų apie lietuvių kovas prie Jurbarko pilies. Geresnei apsaugai Ordinas pilį apvedė mūru. Antrą kartą į Prūsus išbėgęs, Vytautas su šeima ir giminėmis pagaliau persikėlė gyventi į tą pilį. Iš čia jis vedė ir naujas derybas su Jogaila, bet Vytautui antru kartu grįžtant Lietuvon (1392), Jurbarko sunaikinti nebepasisekė. 1396 buvo atvykęs į ten didysis magistras Konradas von Jungingen,

ieškodamas taikos su Vytautu. Susipykęs vėl su Ordinu, 1403 Vytautas Jurbarką paėmė (t. p. III, 266). Iš Ragainės komtūro pranešimo matyti, kad Jurbarko pilis, kaip ir anksčiau, buvo prie Mituvos ir Nemuno santakos (Cod. ep. Vit. 135). Toliau Jurgenburg pilis nebebuvo atstatyta, ir Melno taika (1422) Ordino ilgai besisavinama Jurbarko sritis buvo priskirta Lietuvai.

Taikos metu Jurbarkas tapo D.L.K. (' karališku ') dvaru ir valsčiumi. Iš 1502 jau žinomas to dvaro valdytojas (tenutarius) ir karališko Jurbarko valsčiaus tėvūnas (tijūnas), kuris rūpinosi visa administracija, duoklėmis ir teismu. Karališkų žemių valstiečius ir jam pavestus valsčius, 1529 Žygimantas Senasis savo ' Ustava zemli Žomojtskoj ' (Russk. istor. bibl. XXX, 66) atėmė iš jo eilę valsčių, jų tarpe ir Jurbarką. Žygimantas pradėjo tradiciją, kad XVI-XVII a. Jurbarko valsčius, t.y. gyvenamoji juosta palei Prūsų sieną su giria, vis būdavo atiduodama karalienėms. Pirmoji Jurbarką valdė Bona. Ji, kaip ir kitur savo žemėse, kėlė ūkį, kūrė naujus kaimus, rūpinosi girių ūkiu. Buvo įkurta Jurbarko girininkija (leśnictwo), kurios girininkas jam pavestoje girioje turėjo kolonizuoti gyventojus. Ribos Jurbarko girios, kuri ėjo abiem Nemuno pusėmis, yra smulkiai aprašytos 1559 Grigaliaus Valavičiaus padarytoje girių revizijoje (žr. *J. Totoraitis*: Sūduvos istorija, 45). Į v. nuo Jurbarko link Smalininkų likę miškai yra dalis anų miškų masyvų. Sėkmingai vesdama savo ūkį, Bona pasidarė bajorų spaudžiamų valstiečių globėja, ir seimuose (1547, 1551, 1555) bajorai vis skųsdavosi, kad jie negalį iš Bonos žemių atgauti savo pabėgėlių. Ilgai ji tarp Jurbarko ir kitų valstiečių ir smulkių bajorų išliko kaip jų užtarytoja. Kazimiero laikais pradėtoji kolonizacija XVI a. viduryje jau buvo tiek toli pažengusi, kad kuriami dvarai, dvareliai ir kaimai nuo Nemuno krantų buvo stipriai jau nutolę į Jurbarko girios vidurį.

Žygimantas Augustas, kurio karui su Livonija labai reikėjo pinigų, 1561 rudenį užstatė už 30.000 talerių paskolą Prūsų hercogui Albrechtui Jurbarko ir N. Valios (Virbalio) valsčius, sau tik girias pasilikdamas. Kol paskola bus grąžinta, hercogas galėjo į savo iždą imti visus mokesčius, kaip jie 1561 inventoriuje yra aprašyti. 1568 pradžioje Žygimantas paskolą grąžino ir atsiėmė įkeistus valsčius. Karaliaučiaus archyve pasilikusieji Jurbarko inventoriai parodo, kiek mstl. ir vls. tada buvo gyventojų. Yra surašyti namai ' ulyčiomis ' su savininkų pavardėmis, lygiai kaip ir valstiečių 'valakai' su jų pareigomis ir duoklėmis. Paduotos smuklių laikytojų pavardės ir gale pasakyta: ' Viso Jurbarko mstl. yra smuklių: alinių—49, degtinės gėryklų—20, midaus gėryklų—5 '.

1593 seimo nutarimu (' konstitucija ') Jurbarkas su girininkija ir su Bonos įkurtuoju Virbaliumi buvo paskirta aprūpinti Zigmanto

IV Vazos žmonai Onai. Tokiu pat būdu 1638 ir 1646 ‘ konstitucijomis ’ Jurbarkas atiteko Vladislovo IV žmonai Cecilijai Renatai ir Liudvikai Marijai. Taip pat jis 1670 buvo paskirtas ir Mykolo Kaributo Višnioveckio žmonai Eleonorai. Jonas Kazimieras Jurbarko seniūniją paskyrė Polocko vaivadai Aleksandrui Liudvikui Radvilui, o Augustas II — Naugarduko vaivadai Jonui Mikalojui Radvilui.

Nuo seno Jurbarkas buvo svarbus Nemuno prekybos punktas. Jau 1390 Žemaičių bajorai sutarė su Ordinu, jog vienas iš punktų, šalia Ragainės ir Klaipėdos, per kurį vyks prekyba į Prūsus, yra J. Karams pasibaigus, prekyba pro Jurbarką dar labiau padidėjo, ir J. XVI a. išsivystė Lietuvos ir Prūsų prekyboje į žymų muitinės punktą. Per Jurbarką ėjo daug importo ir eksporto prekių, Kaunui ir Vilniui palaikant pastovius santykius su Dancigu ir Karaliaučiumi. 1606 ir 1613 Jurbarko muito registrai gyvai rodo, kaip per ten vyko įvairių žaliavų ir D. L. K-tei skirtų prekių pravežimas. Karaliaučiaus archyvas teikia vėl daug medžiagos, kaip, eksploatuojant ir iškertant prie Nemuno patogiai gulinčią Jurbarko girią, būdavo ištisi plotai išnuomuojami vokiečių pirkliams, kurie pro ten veždavo įvairius miško produktus. XVI-XVIII a. Sūduvos ir Panemunės girių eksploatacijoje Jurbarko girios daugiausia buvo iškirstos, išvežant mišką į Prūsus ir toliau. Ir XIX a. Jurbarkas pasiliko prekybos miestu su daug pirklių, kurių svarbiausia eksporto prekė buvo tapę javai. Tada Jurbarkas, kaip pasienio prekybos ir muitinės punktas, žydėjo. 1862 to miesto pirklių prekybos apyvartos kapitalas siekė 5.361.702 rusų rublių. 1855 per Jurbarko muitinę praėjo prekių Lietuvon ir toliau už 5.430.446 rublių, o išvežta už 4.251.290 rublių. Tik dėl 1863 sukilimo ir pradėjus prekes vežti traukiniais, 1866-74 per Jurbarko muitinę einanti prekyba krito penkis kartus. 1876 ji vėl kilo, nes tada per Jurbarką įvežta prekių už 1.156.621 rublių, išvežta — už 3.002.661 rublį.

Karaliaučiaus archyve taip pat yra daug medžiagos, kaip buvo nusmaigstomos Jurbarko vls. vakarinės sienos. 1598 buvo paskirti karališki komisarai tiksliai pravesti to vls. ir girininkijos ribas nuo Prūsų pusės, kurių gyventojai vis braudavosi į Jurbarko žemę ir girias. Ilgai dar XVII a. pasienio ginčai nesiliovė, ir vis reikėdavo sienas reviduoti.

Pats Jurbarko mst. išaugo XVI a. Magdeburgo teises ir herbą (trys baltos lelijos raudoname lauke) Jurbarkas gavo iš Zigmanto Vazos 1611.XI.4. Privilegijas patvirtino Augustas III 1736 ir Stanislovas Augustas Poniatovskis 1792. Miesto antspaude buvo įrašas ‘ Pieczęć Magistratu Miasta J.K.M. Jurborga ’. 1880 Jurbarke buvo apie 3000 gyv., kurių didelė dalis (apie 2800) izraelitai. Pirmoji kat. koplyčia, priklausanti Veliuonos klebonui, jau buvo

pastatyta XV a. pusėje, vysk. Mikalojaus Dzieržgavičiaus (1424-53) laiku. Medininkų vysk. M. Radvilui užrašius žemių, Jurbarke 1522 Žygimantas Senasis pastatė parapinę bažnyčią. Protestantizmo bangai užliejus, dar XVI a. pusėje Jurbarko pasienyje laikėsi katalikybė, ir Martynas Mažvydas apie 1550 skundėsi hercogui Albrechtui, kad jo parapiečiai (ragainiškiai) važinėja į Šv. Kryžiaus atlaidus į Jurbarką. 1907 kleb. Marcinkevičius pastatė gražią didelę gotiško stiliaus bžn.

Po III padalijimo Jurbarkas buvo patekęs Platonui Zubovui, bet 1840 jis vėl tapo valdžios nuosavybė, ir 1846 imp. Mikalojus I paskyrė miestą kng. Vasilčikovui, kurio šeimoje majoratinis Jurbarko dvaras išbuvo iki nepriklausomos Lietuvos laikų. Yra žinoma, kaip 1856 Jurbarko dvaro valstiečiai skundėsi carui dėl priespaudos. Berods, keršydami rusams už Rytprūsių nuplėšimą, I pas. karo metu vokiečiai Vasilčikovo gražius rūmus sugriovė. (LE X, 119-122).

P e š t v ė, svarbi lietuvių pilis Dubysos žiotyse prie Seredžiaus (XIV a.), vėliau gavusi Palemono kalno vardą. Dusburgo, Wygando Marburgiečio, Hermano de Wartberge kronikose įvairiai užrašoma (Beisten, Bisten, Pista, Pisten, Pistene ir kt.), Peštvė ilgai buvo painiojama su Bisena, kuri jau 1316 kryžiuočių buvo sunaikinta. Tad metraščiuose minimi kryžiuočių puolimai 1318-63 liečia jau ne Biseną, o Peštvės pilį (klaidingai LE III, 31).

Peštvė pirmą kartą yra minima Dusburgo kronikoje 1293, kai kryžiuočiai sudegino stataus kalno apačioje tik priešpilį (suburbium). Paskui vis nesiliauja kronikos minėti dažnų Peštvės puolimų (1294, 1298, 1318, 1319, 1322). Gerai įrengta Peštvė ir toliau atlaikė visus puolimus, nors vėl kelis kartus buvo sudegintas priešpilis. Be kitko, 1318 ten liepsnose žuvo ‘ daug naujo derliaus grūdų ’. O 1322, kaip rašo Dusburgas, kryžiuočių puolimas buvo toks stiprus, jog pilies gynėjai priešo ‘ veržimosi nebeįstengė sulaikyti nei ietimis, nei kalavijais, nei kurios kitos rūšies ginklais. Pagaliau jie dviese, trise, ar daugiau (kovotojų) stvėrė rąstus, atrėmė juos į pilin belipančiųjų krūtinę ar nugarą ir taip bestumdami juos vis nušluodavo nuo sienų. Artėjant nakties tamsai, broliai (kryžiuočiai) pasiliovė puolę’ (Script. rer. Pruss. I, 186). 1336 veiklus ordino magistras Dietrich von Altenburg sugalvojo naują planą įveikti svarbiosioms lietuvių pilims. Arti jų prie Nemuno kryžiuočiai statėsi savo pilis, kad iš jų pagonis vis galėtų jų pilyse puldinėti. Nemuno saloje tarp Veliuonos ir Peštvės buvo tada pastatytas Marienburgas. Nors puolimai nesiliovė, bet Peštvės ilgai nebuvo galima įveikti. Dar labiau žygius prieš lietuvių Nemuno pilis suintesyvino energingasis magistras W. Kniprode. 1362 Velykomis buvo išgriautas Kaunas. Kitais metais atėjo ir Pešt-

vei eilė. 1363 kryžiuočiai ją sudegino. Vygando kronikoje paminėta, kad grįždami nuo Naujojo Kauno (*Nevėžio žiotyse*) sunaikinimo (1363), kryžiuočiai užpuolė Peštvės pilį. Jie patarė įgulai pasiduoti. Peštvės gynėjai išsiderėję laiko pagalvoti, ir nepažadėję apsikrikštyti. Bet, kai tik kryžiuočiai kiek pasitraukė, esą lietuviai nakčia iš pilies išbėgioję. Radę tuščią pilį, kryžiuočiai iš pykčio ją sudeginę (Scr. rer. Pruss. II 545). Pilis nebebuvo atstatyta. Ji pasiliko didžiosios dykros pasienio gyventas ženklas. Vėliau jau apie Peštvę buvo rašoma: 'kur anksčiau buvo pilis' (Scr. rer. Pruss. II 540, 543). Pilies vieta su Peštvės kalnu, dvaru ir jam priklausančiomis žemėmis yra minima 1415.

Peštvės pilis ilgai atlaikė stipriausią ordino spaudimą, nes ji buvo pastatyta gerai parinktoje vietoje, kur iš d. šono į Nemuną tekėjo tada sraunus Peštvės upelis. Vėliau jis sunyko, išdžiuvo, ir pavasariais bepatvinsta. Apdainuodamas savo tėviškę dainoje 'Kur bakūžė samanota', Stasys Šimkus smagų Peštvės upelį liūdnai beprisiminė. Pats Peštvės vardas yra žinomas dar Peštvėnų k., 2 km į š. nuo Seredžiaus (prie Dubysos). Gražus ir stačių šlaitų piliakalnis imponavo vėlesniems palikuoniams. Kadangi plačiojoje Lietuvos metraščio redakcijoje buvo pažymėta, jog į Lietuvą laivais atvykęs Palemonas esąs sustojęs prie Seredžiaus aukštame Dubysos žiočių kalne; nuo XIX a. pradžios iki šiol Peštvės piliakalnis tebevadinamas Palemono kalnu. Taip jį jau vadino Wl. Syrokomla (Kondratavičius), su didele meile praeičiai aprašęs savo kelionę Nemunu. XIX a. romantikai, praeities mylėtojai Peštvės piliakalnį, prie kurio iki 1363 yra vykusios įtemptos kovos, tik Palemono kalnu ir tevadino. (LE XXII, 347-348).

P i l ė n a i, prie Nemuno lietuvių pilis, kurios gynėjų ir jų vado Margirio žuvimą (1336) plačiai aprašė Vygando Marburgiečio kronika. Pilėnų sunaikinimą pažymėjo dar trys to pat laiko šaltiniai. Nepatiekdamas Margirio vardo 'Pillenen' paminėjo Sembos kanauninko metraščiukas. Jobo knygos vertėjas ir trumpoji eiliuotinė Prūsų kronika (Kurze Reimchronik in Preussen) taip pat minėjo Pilėnus (Scr. rer. Pruss. I 646; II 7). Laimingu būdu XVI a. Dancigo istorikas C. Schütz plačiai išrašė apie Pilėnus vėliau dingusį eilėtos Vygando kronikos originalą (t. p. 489-490). P. tragediją minėjo tokie XV a. metraščiai kaip Detmaro kronika, Prūsų ekspedicijų ir Torunės analai (t. p. III, 9, 72) ir Dlugošas. O paskui jau XVI-XVII a. kronikininkų ir istorikų papildomos žinios (M. Stryjkovskio, S. Grunau L. Davido, A. V. Kojalavičiaus yra per toli nuo ano laikotarpio, kad jos galėtų būti autentiškai priimamos. XIX a. istorikai ir praeities

mėgėjai (J. Voigt, T. Narbutas, S. Daukantas, M. Balinskis, M. Valančius ir kt.) dėmesingai aprašė Pilėnų istoriją.

Pilėnų puolimas priklauso į pačią pradžią laikotarpio, kai naujas ordino magistras Dietrich von Altenburg 1336 pradėjo didelę kovą dėl strategiškai svarbaus Nemuno. Nepaliaujamos jo pastangos užvaldyti Nemuno žemupio krantus rodė, kad kryžiuočiai ten įsitvirtinti laikė svarbiausiu kovos uždaviniu. 1336-37 prieš neįveiktas lietuvių Panemunių pilis statėsi savus ' burgus ' : Georgenburgą, Bajerburgą, Marienburgą. Imperatoriaus Liudviko Bavariečio giminaičio įkurtas Bajerburgas turėjo tapti centru greitai užvaldysimos Lietuvos, kurią imperatorius padovanojo ordinui (1337). Visų tų žygių ir planų akivaizdoje, Pilėnų sunaikinimas buvo pradinis didžiojo spaudimo puolimas. Pagal Vygando kroniką, pats vyr. magistras Dietrichas su savo riteriais ir dideliu skaičiumi iš Vokietijos, Austrijos ir Prancūzijos atvykusių kryžininkų (pilgrimų) išsiruošė žygin patogiu žiemos laiku, vasario mėn., kada Lietuvoje upės būna užšalusios. Tarp pačių žymiųjų svečių buvo Brandenburgo markgrafas ir Namuro grafas (dabar Belgijoje). 1336.II.24-25 kryžiuočiai apgulė Pilėnus. Kunigo Margirio vadovaujama įgula (perdėtai minima pas Vygandą ' 4000 apsiginklavusių vyrų ') narsiai gynėsi. Kronikoje yra įsakmiai pabrėžta, kaip lietuviai, negalėdami atsispirti didelei kryžiuočių jėgai, ' kai pylimas ir nuolat puolamos sienų užtvaros jau buvo palaužtos ', pilies viduryje užkūrė didelį laužą ir į jį sumetė savo turtą. ' Nužudę visas moteris ir vaikus ir jų lavonus sumetę į ugnį, vienas po kito (kovotojai) patys žudėsi '. Didelė dalis jų leidusi savo galvas nusirsti pačiam vadui, kuris, ' nepaprastai stiprus karžygys, nežmoniškai priešinosi ginklu, ir ne vieną galvą dar nuskynė, kol atidavė savąją ! Pilin įsiveržę riteriai, beradę vien pelenus ir apdegusius narsių gynėjų lavonus, ' grįžo į Prūsus nuliūdę, ir, išskiriant galvijus, be grobio ! Šis lietuvių herojiškumo faktas istoriškai negali būti ginčijamas. Jis derinasi prie kitų trumpiau užsimintų epizodų, kai nepasidavę lietuviai žūdavo gaisro ugnyje, ar iš rinktinių vyrų įgulos nesužeisti likdavo tik dešimtadalis (Scr. rer Pruss. I, 152 ; II, 548, 562). Samprotavimas, jog Vygando eilės galėjo pirmoje vietoje turėti tikslą parodyti kryžiuočių gailestingumą (jie esą, skubėję pilį paimti, anot kronikininko, kad išgelbėtų likusius gyvuosius nuo nusižudymo ir ugnies), gali turėti tiesos (J. Jakštas). Bet ten minimas lietuvių didvyriškumo faktas yra tik vienas iš ryškesnių ir labiau žinomų lietuvių narsumo pavyzdžių, kurių ordino XIV a. kronikos nepagailėjo.

Jei Pilėnų gynimo istoriškumas neginčijamas, daug sunkiau yra su pačios pilies lokalizacija. Iki šiol tikra Pilėnų vieta dar galutinai nenustatyta. Iš visų aplinkybių ir iš eigos magistro Dietricho žygių nuosekliai reikia daryti išvadą, jog jos tegalima ieškoti Nemuno

žemupio krantuose. Tad klaidingai J. Voigt ir T. Narbutas Pilėnus laikė Pilionių k. prie Dotnuvėlės up. (Nevėžio prieupis). Jau M. Stryjkovskis, kuriuo pasekė V. Kojalavičius, bandė Pilėnus tapatinti su Punia. Bet anuo metu į tolimą ir sunkiai pasiekiamą Nemuno vidurupį kryžiuočiai savo žygių dar nerengdavo. Pvz., Darsūniškio pilis pirmą kartą tebuvo pulta 1372, Perlojos-1375, Alytaus ir Merkinės pilys-1377, Naujapilis 1381 ir tt. Iš ordino kronikų neturima nė jokios žinutės, kad Birštono kilpos Panemuniuose kryžiuočiai jau butų pasirodę apie XIV a. vidurį. Tik Gardiną ir artimiausias Nemuno aukštupio sritis jie teriodavo jau nuo XIII a. galo. Pats magistras Dietrichas po Pilėnų tuojau pat ruošė kelis naujus žygius ir tesirūpino Nemuno žemupį apstatyti savo pilimis. Istoriniai to laiko faktai tad neleidžia Pilėnų identifikuoti su Punia. ' Pillenen ' (kt. šaltiniuose: Pelen, Pileven, Pullen, Polonim, Pilein) reikia ieškoti ne kur kitur, o kuriame nors Nemuno žemupio krante, kur plote iki Nevėžio vyko didžiosios kovos. Belieka tik apdairiai pasižvalgyti, kurią žemupio pilį būtų galima su Pilėnais identifikuoti. Nors taip pat, kaip ir tapatinimui Pilėnų su Punia, nėra įsakmių duomenų, tačiau arčiau tikrovės turi būti jau K. Paunksnio iškeltasis teigimas, jog Pilėnus reikia tapatinti su Pyplių piliakalniu. Stovėdama aukštame kair. Nemuno krante priešais Nevėžio žiotis, ši svarbi pilis priklausė į deš. Nemuno kranto pilių gynybos sistemą (Kaunas, Eiguliai (prie Neries), Pačtuva, Vilkija), kurios ugnies laužų (sargybų bokštų) sistema palaikė ryšį. Pyplių pilis, su XIV a. pilims charakteringu pilies kiemu ir sargybų bokštu, iki šiol yra pasilikusi nepriskirta jokiai ordino šaltiniuose minimai lietuvių piliai. Apie Pilėnus Vygandas Marburgietis ir Torunės metraštininkas užrašė, kad jie buvo ' in terra Troppen '. Bet tos Tropų žemės reikia ieškoti Nemuno žemupyje, o ne vidurupyje. Punios rajone jokie Tropai nežinomi. Iš vėlesnių kronikų duomenų ir Lietuvos kelių aprašymų (žr. aukščiau Litauische Wegeberichte) matyti, jog prie Nemuno Tropų vietovė yra kaip tik buvusi kair. upės pusėje. Kiek toji 'terra' kair. Nemuno pakraščiu tęsėsi į r., negalima tiksliai nustatyti. Bet vienas Jogailos ir kryžiuočių dokumentas (1388) mini Tropų salą, kurion ordinas turėjo pristatyti pasikeitimui belaisvius (Cod. dipl. Prussicus, IV, Nr. 47). O tos salos reikia ieškoti tame ' Salyne ', kuris buvo arti Kulautuvos ir Zapyškio. Jau minėtų kronikų leidėjai (Th. Hirsch ir E. Strehlke) yra teisingai atkreipę dėmesį, jog Tropų reikia ieškoti tarp Veliuonos ir Virgalės salos (arti Nevėžio, Scr. rer. Pruss. 488; III, 72). Pilėnus lokalizuoti Pypliuose, o ne Punioje duomens yra istoriškesni. Negali būti jokiu įrodymu, kad Pilėnai esą Punioje, jeigu ten dabar yra žmonių pasakojama apie pilėniečių didvyrišką kovą su kryžiuočiais. Tie pasakojimai yra atnešti ten *romantiškų* lankytojų XIX a., kaip Seredžiaus Pešt-

vės piliakalnis vietinių tik Palemono kalnu bevadinamas. Kad Pilėnai esą Punioje, ir literatų (V. Krėvė) buvo stipriai išpopuliarinta. Tad bandymas patiekti labiau istoriškus įrodymus, vis dar neturi pasisekimo. Nelaimingai dar, nepatiekdamas jokių svaresnių įrodymų Pilėnus bando tapatinti su Punia R. Varakauskas. Jų tegalima ieškoti tik Nemuno žemupyje, ir greičiausiai jie lokalizuotini Pypliuose. (LE XXII, 497-498).

S i d a b r à (lat. Sudrabė) upė Šiaulių aps., Platonės deš. intakas, 45 km ilgio; teka nuo Rudiškių bžk. pro Joniškio mst. į š.r., 12 km žemupio Latvijoje; deš. intakas Vilkiaušis; baseino plotas 144 km^2, vid. debitas 1,0 m^3/sek.

S i d a b r à XIII a. žiemgalių pilis Sidabros ir jos deš. intako Vilkiaušio santakoje, 4 km nuo Joniškio. Eiliuotinėje Livonijos kronikoje ir kt. šaltiniuose minima eilė Žiemgalos vietovių, bet tik Žagarė, Raktuvės kalnas-Raktės pilis ir Sidabra priklauso dabartiniam Lietuvos plotui. Ji suvaidino svarbų vaidmenį per antrąjį žiemgalių sukilimą 1279-90 (pirmasis sukilimas prasidėjo 1259). Ištisą dešimtmetį Livonijos ordinas negalėjo Sidabros įveikti. Hermanas Vartbergietis rašo, kaip naujai išrinktam Livonijos magistrui Kuno von Hazzigenstein pagaliau pasisekę 1289-90 žiemą nuniokoti visą Žiemgalą ‘ ir iki pamatų sunaikinti jų pilis Raktę (Raktuvę), Duobelę, Sidabrą ir Tervetę ’ (Sript. rer. Pruss. II, 51). Eiliuotinė Livonijos kronika Sidabros vardą (Sidobre, Sydobren, Sydober) minį dvyliką kartų, tačiau vaizdingai ir plačiai aprašyti tik du pagrindiniai pilies puolimai. Per pirmąjį puolimą Sidabroje žuvo 350 gynėjų, o nelaisvėn paimta 60. Iš visų Žiemgalos pilių ji pasidavė paskutinioji. Ją paimti palengvino tik išdavimas, kai dalis žiemgalių, slapta įsitvirtinę Sidabros pilyje, su vokiečiais pradėjo taikos derybas. Jie žadėję duoti įkaitų ir vėl sugrįžti krikščionybėn. Sidabra buvo visiškai sudeginta, o geruoju pasidavusieji buvo iškelti į Mintaują ir ten apgyvendyti. Visi kiti žiemgaliai, kurie Ordinui nenorėjo nulenkti sprando, kėlėsi Lietuvon. Nuo pat sukilimo pradžios žiemgalių sukilėlių vadas Nameikis (Nameise) artimai bendradarbiavo su Traideniu; žiemgaliai lietuviams atiduodavo vokiečius belaisvius ir gaudavo lietuvių talkos. Ordinas pamažu atsistatė Tervetės, Duobelės ir Mežotnės pilis, bet pačiame Lietuvos pasienyje esančių Sidabros ir Raktės pilių nebeįstengė atstatyti. Šitą dėl nuolatinių XIV a. kovų dykra virtusį plotą XV a. sutartimis užvaldė Lietuva. Per šimtmečius toji siena išsilaikė nepasikeitusi. Tuoj po karų su kryžiuočiais Sidabros plote jau kūrėsi lietuviai. Sidabros vietovardis yra išlikęs Joniškio vls. dviejuose k.: Sidabrynė I ir Sidabrynė II. (LE XXVII, 370).

S i r d y č i a i, ar Sidyčiai, Dusburgo kronikoje Žemaičių Medininkų srityje, netoli Medvėgalio, minima pilis ‘ Sisditen ’, ‘ Sixditen ’

ar ' Sirditen ' Galimas dalykas, kad Sirdyčius reikia identifikuoti su Girgždute, kaip manė H. Lowmiański. Kronikos rankraščio ' Girditen ', ar ' Gixditen ' lengvai galėjo būti leidėjų paskaityta panašia raide ' S '. Tarp gyvenviečių Sirdyčių dabar nerandama. (LE XXVII, 498).

Skronaičiai XIV a. pradžioje Žemaičių pilis Karšuvos srityje. Kai prasidėjo iš Ragainės artimųjų p. v. Žemaičių plotų niokojimai, daugiausia kentėjo Nemuno deš. krantas ir Karšuva. P. Dusburgiečio kronikoje 1307 paminėta, jog karšuviai ' su didele kariuomene ' išžygiavo prieš Klaipėdos pilį. Tada Ragainės komtūro riteriai nusiaubė Karšuvą. Kronikos žodžiais, ' matydami, kad nebeįstengs ilgiau priešintis broliams (kryžiuočiams), (karšuviai) pasitraukė ir paliko dvi savo pilis Skronaičius (Scroneyte) ir Bebirvą (Biverwate) '. Jas abi riteriai sudeginę. Skronaičiai yra tipiškas pavydys, kaip intensyvių Ordino puolimų metais iš pasienio žemaičiai traukėsi į krašto gilumą, kur uždarų sodybų plotuose buvo galima pasistatyti daug darbo reikalaujančių naujų pilių. Karšuvos sritis (beveik visas Jūros baseinas) virto dykra, išnyko ir Skronaičių vardas. Gyvenviečių sąrašai nebežino panašaus vietovardžio. ' Biverwate ' gali būti lokalizuojama prie Bebirvos upės (yra Bebirvų k.), o lokalizuoti Skronaičių piliai, N. v. Jeroschino kronikoje užrašytai ' Scroneiten ', nėra jokių duomenų. (LE XXVIII, 96).

LIETUVOS KUNIGAIKŠČIAI IR KILMINGIEJI

XIII — XV AMŽ.

Kunigaikštis lietuvių tautoje yra paliudytas nuo seniausių istorinių laikų, kiek siekia kaimynų kronikos. Jau pirmais keliautojas Vulfstanas IX a. pabaigoj pamini, turtas pas prūsus buvo svarbiausias luominio skirstymosi pagrindas. Pasakodamas apie aisčių socialinę diferenciaciją, Vulfstanas minėjo, jog aisčių krašte (Eastenland) esą daug pilių, kurių kiekvienoje yra kng. (' cyningc '). ' Cyningc ' ir kt. didikai geria kumelių pieną, o neturtingieji ir vergai — midų. Vulfstano ' cyningc ' turėjo greičiausiai kiek kitą reikšmę negu vėlesnė kng. sąvoka. Dar iki XIV a. terminas nebuvo nusistovėjęs. Kng. ir kalbiškai yra sietinas su, ' kuningas ' (lat. kungs), kuris anuomet reiškė narį aukštesnio visuomenės sluoksnio, arba stambų kilmingąjį, ' poną '. Jau Ks. Bagužis teigė, jog kunigas sen. lietuvių kalboje yra reiškęs kilmingąjį poną, ar kng. Nedarant esminio skirtumo kronikose buvo maišoma kariniai žygių vadai, kuriais dažnai

buvo savo turtingumu iškilę atskirų sričių valdytojai ir kng., tada įvairiais vardais vadinami. XIII a. pradžioje Henriko Latvio kronikoj sutinkami žodžiai lot. princeps, dux, senior yra artimi kng. sąvokai. Kronikininkas ir vardais mini lietuvių, kuršių, žiemgalių kng. (Stecse, Suelgate, Vestardus ir kt.). Eiliuotoji Livonijos kronika XIII a., minėdama eilę lietuvių kng., vartoja žodį ' konic ', ' konig ' ' koning ', Kaip Ipatijaus kronika — kniaz, kniazic. Tik seniausiuose šaltiniuose ir Dusburgo kronikoje sutinkami pavadinimai rex, regulus, capitaneus ne visada tiksliai reiškė vėlesnę kng. sąvoką. Išdaviko lietuvio atvesti kryžiuočiai 1286 per vestuves Žemaičiuose išžudė 70 reguli — kunigaikščiukų (Script. rer. Pruss. I, 149), kurie tačiau buvo kilmingieji, bet ne kunigaikščiai vėlesne prasme. Iki lietuvių tautos apjungimo vieno vyriausiojo kng. valdžioje atskirų teritorijų (dalinių) kng., kurie paprastai buvo karo vadai ir sričių valdytojai, turėjo būti tačiau gana daug. Po sėkmingų karo žygių (grobis, belaisviai) tokių vadų-k. valdžia ir įtaka stiprėjo. XII-XIII a. sąvartoje lietuvių, latvių ir prūsų (imant drauge jotvingius) giminėse buvo daug atskirų sričių kng. Įsigalint vieno didžiojo kng. valdžiai kng. skaičius atskirose teritorijose stipriai mažėjo. Visai grupei Lietuvos kng. giminių (21 vardas) darant 1219 sutartį su Volinijos Romano našle, yra minimi pvz. vėliau nebežinomi keturi Deltuvos kunigaikščiai. Eilė smulkių ir silpnų kunigaikštijų nyko, nes Mindaugo valdymas reiškė daugelio silpnesnių kng. išvarinėjimą, net išžudymą.

Yra duomenų spręsti, kad pagonybės laikais kng., šalia karinių ir teisinių funkcijų, svarbiais momentais yra pasireiškę religinėje srityje (žr. Dvasininkas senovės lietuvių religijoje. Z. I. Raštų II tome). Tad jie atlikinėdavo aukojimus, t. y. prisiimdavo vyriausių ' kunigų ' pareigas. Iš žymiausių kilmingųjų (nobiles) tarpo atsiradus aukotojam, pagonių dvasininkų autoritetas pakildavo. K. dalyvavimas aukų metu religinį aktą dar labiau išryškindavo. Kaip ' žynys ' (' volchv i kobnik ') yra žinomas vienas jotvingių kng. Skomantas. Dvasininko (pagonių kunigo), karo vado ir kng. pareigų sujungimas galėjo būti žinomas ir lietuviuose. Svarbiais momentais aukoti galėjo pirmiausia tie, kurie buvo įvesti į paslaptis. Apie Mindaugą Ipatijaus kronikoje yra pasakyta, jog jis, ir krikštą priėmęs, ' slapta aukojo savo dievams '. Yra dar tirtinas klausimas, ar ir vėliau valdantieji Lietuvos kunigaikščiai neatlikdavo aukojimų. Apie Kęstučio priesaikos patvirtinimą, jam pačiam 1351 aukojant, kalba keli šaltiniai, duodami smulkių žinių apie pačias kng. atliktas apeigas. Gal būt, pats Jogailos ir Vytauto per Lietuvos krikštą dalyvavimas ir aktyvumas (tikėjimo tiesų aiškinimas, poterių vertimas ir kt.) yra remtinas aplinkybe, kad kng. atskirais atvejais ir anksčiau pasireikšdavo kaip kunigai (dvasininkų prasme). Sustiprėjus didžiojo kng. valdžiai, net prie

kieto centralizuotojo Vytauto D., kur vietoje kng. sodino savo vietininkus, išsilaikė dar eilė smulkių k-jų (Alšėnų, Giedraičių ir kt.). 1528 Lietuvos kariuomenės sąrašai rodė, kad kng. skaičius Lietuvoje dar buvo didelis. Bet jau tada daug buvo tokių kng., kurie tik titulą bepalaikė, nebeturėjo tėviškės, t. y. savo valdomos srities, arba ji buvo labai maža. Šalia visiems kilmingiesiems garantuotų teisių, kng. pareiga buvo karo atveju statyti karan nustatytą karių skaičių, ir 1528 sąraše yra tokių kng., kurie, dėl savo valdų mažumo, jau nedaug karių bestatė.

Žymėtiną vietą D. L. K-tijoje užėmė valdantieji Gedimino giminės kunigaikščiai. Jie turėjo teisę gauti atskirą sritį. Nuo Gedimino laikų didžiuoju kng. buvo tik tas, kas sėdėjo Vilniuje. Gedimino giminei stipriai dauginantis, ypač iš dviejų Algirdo vedybų atsirado didelis kng. būrys. Tai buvo Gedimino vaikaičiai ir provaikaičiai, kurie davė pradžią kng. Čartoriskiams, Trubeckiams, Bielskiams, Sluckiams, Kobrinskiams, Višnioveckiams, Zbaražskiams ir kt. Bet ir kitų kng. giminė plėtėsi. Pvz. iš Narimanto Gediminaičio atsirado provaikaičiai kng. Koreckiai, Galicynai, Kurakinai, Chovanskiai ir kt. Daugelis rusų kng. XIX a. kildindavosi, pagal tradiciją, iš Gedimino giminės. Patys žymieji lietuvių kilmės kng., kurie XVI a. jautėsi Lietuvoje tikrais ‘karaliukais’, buvo Radvilai. XVII a. įsigalėjo Pacai, vėliau Oginskiai ir kiti. Valdovai paprastai prieš įtakingiausią kng. giminę, kuri buvo karaliui opozicijoj, iškeldavo D. L. K-tijoj kitus kng. varžovus dėl įtakos ir galios (XVII-XVIII a.).

Atskira padėtis buvo Lietuvos kng., kurie nueidavo į D. Naugardą. Akivaizdoje ‘viečės’, kng. vaidmuo ten nebuvo didelis. Jis sėdėjo D. Naugarde pagal sutartis (dogovornyje gramoty). Naugardiečiai tokius kng., kurie buvo laikomi ateiviais, norėjo atitverti ir nuo jų palydovų (vad. družinos).

Dauguma D. L. K-tijos kunigaikščių, kurie išsilaikė po Vytauto reformų, išlaikė savo titulą ir vėliau, nors daugelis virto paprastais, tarnaujančiais kng. — ‘služebnyje kniazja’. Už tarnavimus valstybei gaudami valdyti sritis (iki gyvos galvos, paveldėtinai ar tik iki valdovo valios), jie priklausė jo malonės. Po Liublino unijos teisiniu atžvilgiu jie susiliejo su bajorų sluoksniu, tik savo užimamomis vietomis ir turtingumu įgydavo kartais žymiai daugiau įtakos ir padarydavo sau priklausomus neturtinguosius bajorus. XIX a. carai suteikdavo kartais nusipelniusiems rusams kng. titulą, o D. L. K-jos kng. buvo pripažinti jų titulai, nors jie ypatingų teisių ir nedavė. Nepriklausomoje Lietuvoje savo Gedimino giminės kunigaikštišką kilmę viešai bepabrėždavo tik vienas Jonas Beržanskis, bet Lenkijoje buvo dar eilė lietuvių kilmės kng. Kng. žodžio kilmę žr. Kunigas. (LE XIII, 355-356).

D a u g a u d a i kunigaikščiai (Dovgold); pagal J. Wolfą (Kniaziowie 1895) lietuviškos kilmės, Gedimino kilties, o gal ir senesniosios dinastijos palikuonys. 1401 Jurgis Daugaudas pasirašė unijos aktą. Jo sūnus Hlebas (m. apie 1450) 1436 pasirašė sutartį su kryžiuočiais. 1441 pasirašė privilegiją, suteikiančią Vilniui Magdeburgo teises. K. Stadnicki Jurgį Daugaudą identifikuoja su vaivada Daugirdu, o kitur vadina jį net Lingvenio Algirdaičio sūnumi. (LE IV, 349-350).

D a u m a n t a s (rusų metraščiuose ir kitose versmėse vad. Dovmont, kartais Domont) Lietuvos dalinių kunigaikščių giminė, žinoma nuo XIII a. Jų giminė išliko Daumantų — Siesickių šeimoje. Žemaičiuose tuo vardu buvo daug smulkių akalicų bajorėlių XVI—XVII a. Labiausiai istorijoje Daumanto vardas yra žinomas ryšium su XIII a. kunigaikščiais Daumantais.

D a u m a n t a s, (m. 1299 V 20) Nalšėnų, vėliau Pskovo dalinis kunigaikštis, žymus karo vadas. Pirmą kartą jis minimas Gustyno metraštyje (pagal Hruševskį 1238). Ten pažymėta, kad lietuviai, kuriems vadovavo Daumantas, ir jotvingai užpuolė Mozūrijos kunig. Konrado žemę. Tada Daumantas galėjo būti dar jaunas. Jis vėliau minimas kaip Nalšėnų (Nalsen) kun-tis. Tie Nalšėnai turėjo būti netoli nuo p. Livonijos sienos, žiemr. Aukštaičių žemėje, kairiajame Šventosios krante. H. Paszkiewicz juos nustato XIV a. minimų Tauragnų, Utenos, Balninkų sričių ribose. Toji žemė, vėliausiai 1250, bus jau pripažinusi Mindaugo viršenybę. Tais metais Livonijos ordino kariuomenė plėšė Nalšėnų sritis kartu su tiksliai nežinomos Mindaugo sostinės (turbūt, Kernavos) apylinkėmis. Šioje kovoje Mindaugą parėmė jo svainis, kurį Mindaugas, pats užsidaręs pilyje (« Woruta »), išsiuntė prieš vokiečius (Ipatj. II, 818). Kadangi kitų Mindaugo svainių nėra žinoma, kaip Daumantas, tai čia svainio (rusų šurin) vardu be abejojimo reikia suprasti tą Nalšėnų kunigaikštį. D. žmona, kurios vardas nežinomas, buvo Mortos (Mindaugo žmonos) sesuo. Kaip Mindaugo giminaitis, matyt, buvo stipri karaliaus parama. Tačiau vėliau jis tapo didžiausiu Mindaugo priešu. Pats Mindaugas tam bus davęs progos. Ipatijaus metraštis aprašo, kad mirus Mindaugo žmonai Mortai, Daumantienė buvusi prašyta atvykti ir savo sesers apraudoti. Po laidotuvių Mindaugas įvykdęs mirusiosios valią: jos sesuo, neturėjusi savo vaikų, buvusi sulaikyta Mindaugo rūmuose jo sūnų auklėti (1262) (pagal kitus, ją vedė). Daumantas nutarė atkeršyti. Surado jis talkininką Žemaičių kunig. Trainaitį, kuris, būdamas Mindaugo seserėnas, seniai buvo juo ir jo politika nepatenkintas, pats norėdamas užimti Lietuvos sostą. Abu sudarė sąmokslą ir laukė progos. Tuo tarpu Mindaugas, norėdamas sutrukdyti dviejų jo priešų, Briansko kunig. Romano dukters su Valuinės Vasilko sūnumi vedybas, išsiuntė 1263 didelę kariuomenę į Brianską.

Tame žygyje dalyvavo ir Daumantas, bet jis iš kelio grįžo, apsimesdamas susirgęs. Ipatjevo kronika sako, kad jis pasivijęs ir užmušęs Mindaugą (1263). Palyginus šitą žinią su kitais šaltiniais, reikia daryti išvadą, kad Daumantas tą smurtą bus atlikęs su Trainaičiu, kuris, nedalyvaudamas Briansko ekspedicijoje, iš anksto smurtui rengėsi. Drauge su Mindaugu buvo užmušti du jo sūnūs, Ruklys ir Rupeikis. Jųjų vienas turėjo užimti tėvo vietą, nes vyriausias Vaišvilkas, pasistatęs prie Nemuno vienuolyną, buvo tapęs vienuoliu. Kokiomis aplinkybėmis ir kur Daumantas su Trainaičiu Mindaugą užmušė, versmės nieko nepasako. Didžiojo kun-ščio valdžią Lietuvoje paėmė Trainaitis, kai išsigandęs Vaišvilkas iš Lietuvos pabėgo. Ką gavo Daumantas, nežinome. Jei bent kiek tikėtumėm vėlesnei tradicijai, surašytai Bychovco kronikoje, galima manyti, kad Daumantas tebesėdėjo Utenoje. Kronika jį vadina Utenos kunigaikščiu. Ir Strijkovskis sako, kad tėvas Daumantui davęs Utenos žemę, šis ten vėliau pastatęs pilį ir vadinęsis Utenos kunigaikščiu. Kadangi Utena įeina į nužymėtą Nalšėnų srities plotą, reikia manyti, kad Daumantas ir toliau pasiliko savo žemėse Nalšėnų kunigaikščiu.

Neilgai valdęs Trainaitis buvo nužudytas. Lietuva suskilo į dvi grupes: mindaugininkus ir jo priešus. Sužinojęs tokią padėtį, su rusų kariuomenės pagelba iš Pinsko Vaišvilkas atvyko į Lietuvą. Ipatijaus metraštis (II 863) mini du opozicijos lizdus: Deltuvą (prie Ukmergės) ir Nalšėnus. Mindaugo priešai pasijuto pavojuje. Vieni buvo nužudyti, kiti turėjo bėgti. Dar kurį laiką jautėsi savo pilyje Daumantas nepavojingai, nes vienas pats Vaišvilkas dar buvo persilpnas ir laukė pagelbos iš Volinijos—Haličo. Svainiui Vaišvilkui į pagelbą po savo tėvo Danieliaus mirties (1266) su savo kariuomene atvyko Švarnas. Tada tik Vaišvilkas pradėjo imti pilis Deltuvoje ir Nalšėnuose. Bijodamas pakliūti į Vaišvilko rankas, ir Daumantas turėjo bėgti 1266 į Pskovą. Š. Rusijos kronikos rašo, kad jis su savo palydovais (družina), visa šeima ir savo bajorais priėmė krikštą. Jis buvo pakrikštytas Timotėjo vardu. Betgi šito vardo kronikininkai nevartojo. Apie Daumanto veiklą Pskove rašo visos š. Rusijos kronikos. Pskove tada valdė Naugardo kunig. Jaroslavo sūnus Sviatoslavas. Pamatę Daumanto asmeny didelį karo žmogų, pskoviečiai rinko jį savo kun-ščiu. Dėl tokio Daumanto priėmimo ir savarankiško jo išrinkimo Naugardo kun-tis Jaroslavas Jaroslavaitis ėmė reikšti nepasitenkinimą ir norėjo Daumantą išvaryti. Tačiau prie atviro karo tarp Naugardo ir Pskovo nepriėjo: naugardiečiai atsisakė savo kun-tį paremti, ir jis buvo priverstas paleisti savo kariuomenę. Tais pačiais 1266 Daumantas vedė Aleksandro Nevskio sūnaus Dimitro dukterį, ir tuo būdu susigiminiavo su Riurikovičiais. Nuo pat savo išrinkimo Daumantas stengėsi atsidėti savo naujai tėvynei. Norėdamas atker-

šyti už tariamą skriaudą, jis dar tais pačiais metais su pskoviečiais išsirengė į Lietuvą. Pagal Sofijos metraštį, Daumantas užėmė visą savo tėviškę ir paėmė į nelaisvę kunig. Gerdenio žmoną su dviem jo sūnumis. Nevisai aišku, kodėl Daumantas pirmiausia keršijo Gerdeniui. Šis ir Daumantas buvę giminės: Gerdenio žmona buvusi Daumanto teta. Matyti, Gerdenis buvo Mindaugo šalininkas ir palaikė Vaišvilką. 1260 Mindaugo dovanojimo dokumente ordinui (daugelio istorikų jis laikomas falsifikatu) Gerdenis pavadintas Nalšėnų (Nailse) kun-čiu. Taigi, galimas daiktas, kad Gerdenis buvo gavęs nuo Vaišvilko Daumanto žemės, o, be to, jiedu kaip seni kaimynai galėjo turėti nesutvarkytų sąskaitų. Su keliais kitais kun-ščiais grįžęs namo, Gerdenis radęs namus išplėštus, šeimą išvestą, žemes nusiaubtas. Surinkęs 700 ginkluotų vyrų, lydimas kitų kun-ščių, Gotarto, Lumbėjo ir Lugailos (Hotort, Lumbej, Luhajlo), išvyko ieškoti Daumanto. Perėjus Dauguvą, Daumanto sargai pranešė apie didelę kariuomenę. Su 180 vyrų (kitą 180 vyrų su grobiu jis jau buvo išsiuntęs į Pskovą) puolęs tuos 700 Gerdenio lietuvių ir visai sumušęs (1266 VI 18). Kautynėse krito Gotartas ir daug kitų, dalis nuskendo Dauguvoje, o Gerdenis su mažais likučiais grįžo atgal. Dar kelis kartus Daumantas puolė Gerdenio žemes (antrasis žygis buvo 1266—1267 žiemą). O Gerdenis, veikdamas prieš Daumantą, buvo užmezgęs artimus santykius su Naugardo Jaroslavu ir su Tverės kun-ščiais (vienas jo sūnus, tėvui mirus, būdavęs Tverėje ir ten tapęs Tverės vyskupu). 1267 naugardiečiai drauge su pskoviečiais suorganizavo žygį, kuriam vadovavo Daumantas. Pakeliui kilo ginčai, toliau kur žygiuoti. Vieni, Daumanto raginami, norėjo daryti žygį į Lietuvą ar Polocką, naugardiečiai drauge su Dimitru kvietė Daumantą į pagelbą prieš Livonijos ordiną. Livonijos miestai (Ryga, Tartu) tuojau padarė su Naugardu taiką. Tada Daumantas su visa savo kariuomene nuėjo į. Estiją. Pakeliui naikinę estus, palei Kelogos upę netoli Rokoboro (prie Vesenbergo) sutiko Livonijos magistro kariuomenę, kuri kruvinose kautynėse buvo sumušta (1268 II 18). Prie laimėjimo daug prisidėjo Daumantas, energingai kovodamas su pskoviečiais dešiniajame sparne. Naugardiečiai tuojau pasitraukė, o Daumantas nuplėšė pajūrį ir su dideliu grobiu grįžo į Pskovą. Keršydami vokiečiai 1269 suorganizavo didelį žygį, apsiautė Pskovą, bet po 10 dienų pasitraukė. Kautynėse Daumantas sužeidė patį magistrą. Atėję naugardiečiai su vokiečiais padarė visoje Naugardo respublikoje taiką, trukusią dvejus metus. Vokiečiai 1271 slapta laivais atvykę, puolė kelis Pskovo pasienio kaimus. Tik su 60 pskoviečių penkiais laiveliais pats Daumantas puolė priešą vytis ir, nepaisydamas priešo persvaros, Miropovnos upėje jiems sudavė didelį smūgį. Du vokiečių laivai norėję sprukti į salą. Daumantas uždegė žolę. Vieni žuvo ugnyje,

kiti nuskendo, treti buvo iškapoti. Vokiečiai dar kartą 1272, surinkę daug didesnę kariuomenę, laivais atvyko prie Pskovo, sausuma nusiuntę raitininkus. Daumantas gintis pašaukė daug paprastų žmonių, o į Naugardą išsiuntė prašyti pagelbos. Karo nuotaikoj, net jos nelaukdamas, puolė vokiečius ir laimėjo (1272.VI.8). Buvo sumušta visa Livonijos ordino galybė. Nebedrįso daugiau jis Pskovo puldinėti, ir likusius 27 Daumanto valdymo metus Pskove buvo taika. Kaip karo vado, jo garbė sulaikė ne tik vokiečių, bet ir lietuvių puldinėjimus. Ir naugardiečiuose Daumantas įgijo palankumo. Atsidėkodamas už pagarbą, jis 1282 padėjo savo uošviui Dimitrui, jaunesniojo jo brolio Andriaus pravytam nuo didž. kun-čio sosto, užėmė Naugardui Ladogos sritį ir Koporiją. Po to metraščiai 17 metų Daumanto nemini; 1299 pavasarį vokiečiai vėl atėjo ligi Pskovo. Jie buvo užėmę miestą, apgulę Pskovo pilį. Bet Daumantas, nepaisydamas savo senyvo amžiaus, puolė vokiečius ir Velikaja upės krante juos įveikė. Po šito žygio Daumantas mirė (1299.V.20) ir buvo palaidotas šv. Trejybės cerkvėje. Tiesa, Strijkovskio ir Bychovco kronikos pasakoja, esą, Daumantas buvęs nužudytojo Traidenio giminių užmuštas.

Daumanto valdymo metu Pskovo žemė, kuri kad ir buvo su Naugardu sujungta federacijos ryšiais, tapo savarankiškesnė. Sulaikydamas vokiečių įtaką ir puldinėjimus, Daumantas sulaikė ir savo tautiečių žygius. Pskovui nuo netikėtų puolimų apsaugoti apjuosė pačią pilį naujais akmens mūrais, kurie yra išlikę ir ligi šiol ir tebevadinami « Daumanto sienomis ». Kronikos rašo, kad jis buvęs religingas, padėjęs vargšams, neleidęs silpnųjų skriausti, išmintingai teisęs. Rusų cerkvė laiko jį šventuoju. (LE IV, 371-373).

D a u s p r u n g a s, Daugsprungas, XIII a. pirmosios pusės Lietuvos kunigaikštis. Pirmą kartą Dausprungas minimas Lietuvos kunigaikščių sutartyje su Haličo kunigaikštiene Romaniene ir jos vaikais Danieliumi ir Vasilku 1219. Be kitų, joje dalyvavo penkios vyresniųjų (« stareišej ») kunigaikščių giminės. Tarp jų yra paminėtas Dausprungas (Dovsprunk) su savo broliu Mindaugu. Kaip vadinosi Dausprungo ir Mindaugo tėvas, nežinome. Eiliuotoji Livonijos kronika, nepasakydama jo vardo (vėlesnė tradicija jį vadina Ringaudu), pažymi, kad jam lygaus Lietuvoje nebebuvę. Po tėvo mirties Dausprungas ir Mindaugas buvo palikę dar jauni. Todėl tuo tarpu Lietuvoje didesnės persvaros buvo beįgijąs Živibuntas, apie kurį mes daugiau nebežinome. Ir apie Dausprungo veikimą šaltiniuose daugiau nėra jokių žinių. Ipatijaus (Volinijos) metraštis pažymi, kad kunigaikščiai Tautvilas ir Edividas buvo Mindaugo brolio sūnūs. Kadangi kitas Mindaugo brolis nežinomas (nė toje 1219 sutartyje nepažymėtas), tai istorijoje yra priimta, kad juodu buvo Dausprungo

sūnūs. Jo duktė buvo ištekėjusi už Haličo Danieliaus Romano s., nes vėliau iš Lietuvos bėgdami Tautvilas ir Edividas ieškojo globos pas savo seserį, Danieliaus žmoną. Pats Dausprungas buvo vedęs Žemaičių kunigaikščio (turbūt, 1236 Saulės — Šiaulių kautynių laimėtojo) Vykinto seserį, o Dausprungo (ir Mindaugo) sesuo buvo ištekėjusi už Vykinto arba gal kito Žemaičių kunig. Erdvilo. J. Latkowski ir mano, kad Trainaitis, Dausprungo sesers vaikas, buvo Erdvilo sūnus, o St. Zajączkowski — kad Vykinto. Iš to, kas apie Dausprungą žinoma, galima daryti išvadą, kad jis XIII a. pirmoje pusėje valstybės jungime yra turėjęs svarbų vaidmenį. 1219 taikoje jis yra išskaičiuotas kaip vienas pirmųjų kunigaikščių. Tie dvigubi šeimos ryšiai (Dausprungas veda Vykinto seserį, o šis jo seserį) parodo politinį tų santykių charakterį. Turbūt, prieš abiejų bendrą priešą turėjo būti varoma akcija. H. Paszkiewicz mano, kad tokiu jųdviejų priešu galėjo būti Živibuntas, kuris 1219 sutartyje paminėtas pirmoje vietoje. Dausprungo ryšiai su Žemaičiais, matyt, buvo sėkmingi (apie Živibuntą daugiau nebegirdime). Ir vėliau, jau Mindaugui įsigalėjus, Vykintas yra sąjungoje su Dausprungo sūnumi Tautviln. Dausprungo dukters (jos vardas nežinomas) vedybos su Haličo Danieliumi turėjo, kaip ir visos to laiko rusų ir lenkų kunigaikščių moterystės su lietuvaitėmis, grynai politinį charakterį. Dausprungas turėjo turėti pastovių interesų Rusijos pietuose, jei prie tokios šeimyninės sąjungos buvo prieita. Ji yra analogiška Dausprungo brolio Mindaugo 1254 taikai su Danieliumi, kai šio sūnus Švarnas vedė Mindaugo dukterį (Vaišvilko seserį). Kada Dausprungas susigiminiavo su Danieliumi, tiksliau negalima pasakyti, bet žymiai vėliau po 1219 sutarties. Ipatjevo kronikoje išmėtytos žinutės apie Dausprungo sūnų Tautvilą rodo, kad jis, eidamas tėvo bei šeimos tradicijomis bei paisydamas jo ambicijų, Lietuvoje norėjo užimti žymaus kunigaikščio vietą. Pakrikštytas Rygoje, jis tokiu kandidatu ir buvo siūlytas rusų kunigaikščių ir Livonijos ordino. Matyt, palaikydamas tėvo tradiciją, Tautvilas, ir Mindaugą nužudžius, stengėsi užimti dėdės vietą. (LE IV, 376).

D e l t u v o s k u n i g a i k š č i a i sritiniai kunigaikščiukai XIII a. Lietuvos kunigaikščių sutartyje su Volinijos kunig. Danieliaus Romano našle (1219) lietuvių kun-ščių skaičiuje minimi atskirai; pažymėti keturi kun-ščiai « iz Diavoltvy »: Judki, Pukiek, Bikši, Likiik. Toliau jų vardų neužtinkame. Tik Mindaugo 1260 donacijoje, daugelio istorikų laikomoje falsifikatu, randame liudytojų tarpe « Legeyke », kuris mums primena 1219 « Likiik'ą ». XIII a. kryžiuočių šaltiniai nei Deltuvos žemės, nei jos kun-ščių nepažįsta. Tik jų kelių pranešimuose (Wegeberichte) yra 1385 paminėtas kraštas « Dewilto » (Scr. rer. Pruss. II 694—695), kuris, kaip iš žygio krypties

ir atstumų matyti, neabejotinai yra ta pati Deltuva. Tik tas pat Ipatjevo Volinijos metraštis, kuris aprašo 1219 sutartį, apie Deltuvą žinių paduoda ir toliau. Kai Nalšėnų kunig. Daumantas su Žemaičių kunig. Treniota nužudė Mindaugą, sugrįžęs Lietuvon jo sūnus Vaišvilkas keršijo savo tėvo priešams ir užmušėjams. Šalia Nalšėnų kunig. Mindaugo priešai buvo ir Deltuvos kunig. 1265 tuo būdu dar buvo Deltuvos kun-ščių, kurie norėjo išsivaduoti iš juos slėgiančios Mindaugo valdžios. Jų vardai taip pat nepaminėti. Žinome tik tiek, kad Vaišvilkas, gavęs pagelbos iš savo svainio Volinijos Švarno, atvykęs su kariuomene, ėmė imti Deltuvoje ir Nalšėnuose pilis. Čia Deltuvos žemės figūruoja šalia Nalšėnų kaip galinga ir plati sritis. Jos vardas, be abejo, nuo pilies, stovėjusios į vak. nuo Ukmergės. Deltuvos pilių galėjo būti ir kelios, atskirų kun-ščių sėdybos. Kai didž. kun-ščio valdžia Lietuvoje ėmė stiprėti, tai išnyko ir tie sritiniai Deltuvos kun-ščiai. Galimas daiktas, kad tam jų opozicijos centrui mirtinį smūgį dar sudavė Vaišvilkas. Vėliau Deltuvos vietoje vis daugiau reikšmės gauna Ukmergės, matyt, didž. kun-ščių įkurta pilis. Apie ją kalba 1284 kryžiuočių kelių aprašymai. H. Lowmianskis taria, kad vėlesnis Ukmergės pavietas atitikęs istoriškas Deltuvos žemės ribas. Vėliau Deltuvos vardu suprantama tik dv. ir mstl. Turbūt, Vytautas buvo ištikimiems Valimantaičiams, ar dar jų tėvui Valimantui Deltuvą dovanojęs. Ten buvo jų, žinomų Vytauto politikos rėmėjų, tėviškė. Jaunutis Valimantaitis buvo pirmasis Trakų vaivada. Kęsgaila Valimantaitis, Žemaičių seniūnas, perėjęs iš Švitrigailos šalininkų į Žygimanto Kęstutaičio pusę, yra pasirašęs visoje eilėje Žygimanto dokumentų «De Dawiltowo». Iš XVI a. išsiliko (1593, 1597) du Deltuvos dvaro inventoriai. M. Stryjkovskio, kaip ir Bychovco kronikoje, yra labai sumaišyti ankstyvieji XIII a. istorijos įvykiai. Ten pažymėta, kad Deltuva buvusi įkurta Palemono draugo Dausprungo (LE IV, 430-431).

Dimitras, 1) D. L. K. Algirdo sūnus (m. 1399). Lietuviškas jo vardas šaltiniuose nenurodomas. 1356 atėmęs iš Smolensko Briansko sritį, Algirdas pavedė ją valdyti Dimitrui. Ši sritis, esanti kaimynystėje su Maskvos k-ja, turėjo Lietuvos saugumui didelės svarbos. 1370 Maskvos D. K. Dimitras Doniškis be pasisekimo puolė Brianską. 1372 iškilus karui tarp Tvėrės ir Kašino kunigaikščių, pirmajam talkininkavo lietuviai, antrajam maskviečiai. Lietuviams vadovavo Kęstutis, o su juo dalyvavo ir Dimitras. Karui pasibaigus jis grįžo į savo sritį. Kai mirusio Algirdo sūnus Andrius sukilo prieš Jogailą, Dimitras prie sukilimo taip pat prisidėjo. 1379 Maskvos kariuomenei įsiveržus į Briansko sritį, jis maskviečiams pasidavė ir nuvyko Maskvon. Iš Dimitro Doniškio gavo valdyti Perejaslavlį. 1380 dalyvavo Kulikovo kautynėse su totoriais. 1388.XII.13 savo ir savo vaikų

vardu Dimitras Jogailai ir Jadvygai prisiekė niekada nuo Lenkijos neatsiskirti. Su Jogaila susitaikęs, jis atgavo Briansko sritį. Be pasipriešinimo pripažino Vytauto valdžią. 1399 dalyvavo kautynėse prie Vorsklos ir ten žuvo.

2) Volinijos kunigaikštis buvo tas pats Liubartas Gediminaitis, kuris krikštytas gavo Dimitro vardą. Jis minimas 1347 ir 1379 aktuose. (LE V, 42).

Divanas, Divanė (m. 1273) vad. Clekine, greičiausiai Klekis (prūsų meška), didžiojo prūsų sukilimo metu (1260—1273) bartų vadas. Prasidėjus didž. prūsų sukilimui, šalia kitų keturių prūsų giminių vadų 1260 rudenį bartai savo vadu išrinko Divaną, Klekio sūnų. Kronikininkas Petras Dusburgietis jį vadina bartų «kapitonu». Iš žymesnių jo žygių pažymėtinas kryžiuočių pilies Visenburgo apsupimas Divanui vadovaujant, po trejų metų apsiausties sukilėliams ji atiteko 1263. Vydamasis bado nusilpnintus iš jos pabėgusius riterius, Divanas buvo sunkiai sužeistas. 1271 veikdamas kartu su pagudėnų vadu Linka, jis labai nuniokojo Kulmo žemę, sumušė vokiečius ties Poganste, sunaikino Pamedės sritį ir vos nepaėmė Christburgo pilies. Ten žuvo 200 kryžiuočių ir 500 krikščionių. 1273 su 8000 vyrų Divanas apsupo pilį Schonen, bet čia žuvo kryžiuočio strėle peršautas. (LE V, 78).

Eidivydas, Eidvydas, Eidivinas, XIII a. Lietuvos kunigaikštis, Mindaugo brolio Dausprungo sūnus. Iš 1219 Lietuvos taikos dokumento su Volinija matyti, kad Mindaugas turėjo brolį Dausprungą. O Ipatijaus (Volinijos) metraštis kitoje vietoje rašo, kad Eidivydas ir Tautvilas buvę Mindaugo brolio vaikai. Beveik visoje istorinėje literatūroje yra priimta, kad jiedu buvo Dausprungaičiai. Tas pats šaltinis nurodo, kad Mindaugas tuos savo brolvaikius iš Lietuvos išvaręs ir liepęs jiems drauge su jų dėde Vykintu kariauti prieš Smolenską ir kitas rusų sritis, leisdamas visa, ką jie užkariaus, sau pasilikti. M. Stryjkovskis rašo, kad Tautvilas laimėjęs Polocką, Vykintas užėmęs Vitebską, o Eidivydas (klaidingai jį vadina Erdvilu) Smolenską, Kadangi Dausprungaičiai jau 1239 neteko Smolensko, jie turėjo būti išvaryti iš Lietuvos ne vėliau kaip 1236. Lietuvoje paliktus jų turtus ir žemes Mindaugas pasisavino; juos pačius norėjo, nesiskaitydamas su priemonėmis, Lietuvą vienydamas, užmušti, be jie kurį laiką ramiai valdė pavergtus plotus rusuose. Turbūt, dar nepilnametis tada Eidivydas, nepatenkintas dėdės Mindaugo žygiais, greičiausiai Vykinto raginamas ir kurstomas, drauge su broliu Tautvila sukilo. Bet Mindaugui pasisekė vidaus karą greit likviduoti. Gelbėdami savo gyvybę, visi trys kunigaikščiai, kaip rašo Ipatijaus metraštis, rado prieglaudą pas Volinijos Romanaičius Danielių ir Vasilką Vladimire. Pabėgėlis Eidivydas ir jo talki-

ninkai davė progos Danieliui pradėti karą su Lietuva dėl jos užimtų rusų žemių į pietus nuo Nemuno augštupio ir susidaryti didžiajai koalicijai prieš Mindaugą. Svarbiausias iš tų bėglių kunigaikščių buvo ne Eidivydo, bet Vykinto vaidmuo. Kai stiprios daugelio priešų koalicijos spaudžiamas Mindaugas rado kelią Rygon į Livonijos ordiną ir priešus suskaldė, nuo savo keršto atsisakęs Eidivydas su Tautvilu dalyvavo savo svainio Danieliaus (už jo buvo ištekėjusi Eidivydo sesuo) žygyje į Čekiją. Tai yra paskutinė žinia apie jį. (LE V, 389-390).

Eidivilas, Bulevičius, XIII a. pradžios lietuvių kunigaikštis. 1219 taikoje su Volinijos kunigaikščiais tarp eilės kitų (21 vardas) iš lietuvių pusės taikos sutartyje dalyvaujančių lietuvių kunigaikščių, iš Bulevičių giminės yra minimas Eidivilas, šalia dviejų kitų brolių (Visimantas, Sprudeika). Pagal Ipatjevo metraštį, jis buvęs su kitais Bulevičiais Mindaugo nužudytas. Daugiau Eidivilas niekur nebeminimas. Iš pavardės (Bulevičius), berods galima spėti, kad Eidivilo giminė buvo rytinėje Lietuvos dalyje; ji dar nepriklausė tų sutartyje minimų penkių «vyresniųjų» kunigaikščių eilei. J. Latkowski mano, kad Bulevičiai negalėjo būti rusai, nors jų pavardė rusiška, bet vardai lietuviški. (LE V, 390).

Eigintas lietuvių bajoras XIV a. Nevėžio aukštupio srity. Kronikininkas Herman Wartberge prie 1360 rašo apie Livonijos magistro žygį į satrapo (taip kronikoje vad. aukštesnis luomas) Eiginto dvarą. Jis, esą sakęsis, kaip kronikininkas rašo, galįs ir norįs visus vokiečius ir krikščionis iš Livonijos išvaryti. Jau buvęs paskirstęs giminėms ir draugams jos pilis. Šitame žygyje magistras paėmė jo dvarą. 1370 ir 1372 yra minimi Eiginto srities plėšimai. Prie 1377 vėl kalbama, kad Upytės satrapo Eiginto sūnus Byvainis atvykęs į Rygą krikštytis. (LE V, 392).

Eikša Kariotaitis, Gediminaičio Karioto—Mykolo sūnus. Karioto vaikų daugumos genealogija yra neaiški. J. Wolff savo veikaluose yra išskaitęs tik 7 Kariotaičius, tarp kurių Eikšos vardo nėra. J. Puzyna jų yra suradęs 10. Rusų metraščiai (Voskresenskaja ir Tipografijos) mini, kad 1349—1350 Algirdas išsiuntęs savo broliavaikius Semeną ir Eikšą pas Aukso Ordos chaną Čani-beką, kad prašytų pagalbos prieš Maskvą. Jiedu, rodos, buvo ten pakliuvę į nelaisvę ir paskui Maskvos kunigaikščio išlaisvinti. 1358 Kęstučio žemių ribų nustatymo dokumente su Mozūrijos Ziemovitu, šalia kitų kunigaikščių figūruoja ir Aikša, dėl kurio J. Puzyna neabejoja, kad jis tas pats 1349 minimas Eikša. Daugiau istorinių faktų apie Eikšą nežinoma. Eikšos vardas yra žinomas ir Lietuvos metraščio antrajai redakcijai. Jis yra padaromas Palemono draugu. Iš jo vardo metraštis veda ir Eišiškių pradžią. Įvairiuose variantuose Eikšos vardas yra įvairiai rašomas

(Eikš, Eikša, Eikšis, Ekš, Ečkšis, Eikšnis, Eyksz, Eykšys). Be abejo, Lietuvos metraščio tuose variantuose, neatsižvelgiant į Chronologiją, yra kalba apie Eikšą Kariotaitį, Gedimino vaikaitį, J. Puzyna taria, kad Eišiškės galėjusios būti jo dalinės kunigaikštijos sostinė ir jo įkurtos. (LE V, 394).

Eiviltas, Eywild, XIV a. galo žemaičių bajoras nuo Kražių su broliu Einoru 1390.V.26, tarp 26 kitų žemaičių bajorų, su kryžiuočiais sudarytoje sutartyje, pasižadėjęs remti išbėgusį Vytautą. 1413 unijos aktuose minimas Jonas Eiviltas (Ewild, Eyvild, Eyvyld), kuris buvo priimtas lenkų Ciolek šeimon, yra tas pats 1390 akto Eiviltas arba bent tos pat giminės. (LE V. 408)

Erdvilas XIII a. pradžios Žemaičių kunigaikštis. Ipatijaus kronika, išskaičiuodama 1219 taikos dalyvius su Volinijos Romano įpėdiniais, iš Lietuvos pusės, šalia eilės lietuvių kunigaikščių vardų, mini du Žemaičių kunigaikščius — Erdvilą ir Vykintą. Laikoma, kad XIII a. pradžioje Erdvilas ir Vykintas bus buvę sujungę Žemaičius savo valdžion, jei tik jiedu dviese kraštui per tą laiką teatstovavo. Daugiau Erdvilo vardas šaltiniuose neminimas. J. Latkowskis ir St. Zajączkowskis yra bandę aiškinti jo giminystės ryšius. Vienas iš tų Žemaičių kunigaikščių Vykintas arba Erdvilas, Treniotos tėvas, kaip nurodo šaltiniai, turėjo būti vedęs Mindaugo ir Dausprungo seserį. J. Latkowski samprotavo, kad Mindaugo svainiu buvęs Erdvilas. Tuo būdu ir Treniotą jis laikė jo sūnumi, tačiau St. Zajączkowskis, rodos, yra arčiau tiesos, išvesdamas, kad Erdvilas nebuvo susigiminiavęs per žmoną su Mindaugu, o Treniota buvo Vykinto sūnus. Faktas, kad viena Žemaičių dalis laikėsi Mindaugo ir su juo buvo artimuose santykiuose, įgalina manyti, kad tai buvo Erdvilo valdytoji r. Žemaičių dalis, kai Vykinto Žemaičiai (v. dalis) — Karšuva ir Ceklis — ilgai jam nenusilenkė. Erdvilui išnykus iš istorijos, Žemaičiai toliau yra siejami su Vykinto vardu, kuris galėjo laikinai paimti valdyti Erdvilo palikimą; St. Zajączkowskis išveda, kad jau 1236, kai kalavijuočiai ties Saule—Šiauliais pralaimėjo kautynes, Žemaičiai buvę vieno Vykinto valdžioje. Kadangi Erdvilo valdyta sritis buvo vėliau faktiškoje Mindaugo priklausomybėje, J. Stakausko nuomone, šioje srityje ir reikia ieškoti tų žemių, kurias karalius 1253 ordinui dovanojo. Tuo būdu, į Erdvilo valdytą plotą įėjo Raseiniai, Betygala, Laukuva. Pagal M. Stryjkowskio kroniką ir Bychovco metraštį, Erdvilas buvęs Žemaičių kng. Mantvilos sūnus. Šis, naudodamasis totorių antplūdžiu Rusijon, pasiuntęs Erdvilą užimti Juodosios Rusios. Erdvilas atstatęs Naugarduke Batū sunaikintą pilį ir ten įkūręs savo sostinę. Paskui jis įkūręs Gardiną, atstatęs kitus totorių nusiaubtus miestus ir užkariavęs Pagirį. Tėvui mirus, jaunesnysis brolis Vykintas ėmęs valdyti Žemaičius, o pats Erdvilas Juodąją Rusią ir

Pagirį. Nenorėdamas mokėti totorių chanui duoklės, Erdvilas surinkęs kariuomenę, ir prie Dniepro lietuviai pirmą kartą nugalėję totorius. Vykintui bevaikiui mirus, Erdvilas ėmęs valdyti ir Žemaičius ir t.t. Visos šitos žinios, nors T. Narbutas jomis ir rėmėsi, patikimuose šaltiniuose neturi jokios atramos. Bychovco kronikos paduodamoji Erdvilo giminystė — jis atstovaująs penktajai Palemono giminės kartai — yra supainiota ir klaidinga. (LE VI, 16-17).

Eustachas (m. 1360), aiškiau nežinomos kilmės kunigaikštis, XIV a. pirmoje pusėje valdęs Pskovą, kurį laiką Izborgo vietininkas. J. Bartoszewicz mano jį buvus lietuvių kilmės. Pskove lietuvių kilmės kunigaikščių XIII a. pabaigoje netrūko. Ten valdė XIII a. antroje pusėje Daumantas. Apie 1270 Naugardo metraščiai mini Pskove pasirodžiusį lietuvių kng. Eigustą. Pskovo ir Naugardo nuolatinės nesantaikos metu, rodos, su Gedimino žinia kovojo Pskove prieš vokiečius Dovydas Gardiniškis. Apie Eustachą, kuris taip pat galėjo būti lietuvių kilmės, yra žinoma, kad jis, kai 1323 vokiečiai, apsupę Pskovą ir sunaikinę didelę jo mūrų dalį, jau ruošėsi jį paimti, su savo izborgiečiais greit atvykęs, puolė prie upės Velikaja vokiečių stovyklą ir atėmė iš jų rusų belaisvius; po to tas Dovydas Gardiniškis atmušė priešą nuo miesto. 1343 estų sukilimo metu jis jau su pskoviečiais darė žygį Livonijon prieš kryžiuočius. Juos nugalėjęs, sunaikino Odenpės sritį, kol jį Livonijos magistras Burchardas v. Dreileben išvijo. 1355 pskoviečiai vaidijosi su Polocko Andriumi Algirdaičiu, kuris dažnai puldinėdavo ir plėšdavo Pskovo žemes. Tais metais Eustachas ir padarė naikinimo žygį į Polocko sritį. (LE VI, 125).

Gedetas (ar Jedetas), Sūduvos kng., vokiečiams kryžiuočiams Sūduvą puolant XIII a. antroje pusėje ir viską naikinant, pasidavė jiems. Tie jį ir jo žmones išvarė į jau užimtus Prūsus ir šalia Karaliaučiaus davė jiems žemės gyventi. (LE VII, 61).

Gedgaudas, Gedigaudas (Gedigold, Gedegovt, Dedygold). 1. XIV a. gale yra minimas bajoras Gedygold Minigailos ir Survilos tėvas. Jis buvo 1387 Ašmenos seniūnas ir dalyvavo Jogailai skelbiant savo 1387 privilegijas. 1401 jis jau negyveno, nes Vilniaus unijos akte figūruoja tik jo sūnūs. A. Boniecki sumaišė šitą Gedgaudą su Jurgiu G., laikydamas juos vienu tuo pačiu asmeniu.

2. Jurgis Koilin(i)kavičius, Vaitiekaus Manivydo brolis, kurie abu yra pasirašę Vilniaus 1401 uniją (' Monywid cum fratre germano Gedigoldo '). Čia Gedgaudas Jurgis pirmą kartą pasirodo kaip Vytauto rūmų maršalka. Nuo 1404 jis nebefigūruoja šitose pareigose, bet kurį laiką buvo Kievo vaivada, nes taip Torno taikos dokumente (1411) pažymėta. Nuo 1415 jis buvo Podolės seniūnas, 1415 gale vadovavo Žemaičių delegacijai į Konstancos bžn. susirinkimą. Ulricho

Reichentalio kronikoje, kuris aprašė žemaičių atvykimą, yra išpieštas Gedgaudo Jurgio herbas: dangaus spalvos skyde geltonas Lelivos ženklas (mėnuo ir žvaigždė). Paskutinį kartą jis figūruoja kaip Podolės seniūnas 1423. Broliui Manivydui mirus, jis tapo 1425 Vilniaus vaivada. Po Vytauto mirties palaikė Švitrigailą prieš Žygimantą Kęstutaitį, dalyvavo jo įvairiuose žygiuose ir 1432.VIII.31 kartu su pirmuoju pabėgo į Polocką. 1432.XII.8 pateko į nelaisvę ir nustojo Vilniaus vaivadijos. Susitaikęs su Žygimantu, ligi 1434 jis dokumentuose figūruoja kaip Vyšniavo (Ašmenos aps.) ponas. Vėliau dokumentuose nebeminimas.

3. Gedgaudaitis (Gedygoldovič) Sienko Petras, sūnus Jurgio. Pirmą kartą šaltiniuose minimas 1429. 1430 kartu su Šediboru Valimantaičiu vyko Romon Vytauto vainikavimo reikalais. 1433 ir 1434 dalyvavo Žygimanto Kęstutaičio unijos aktų (Trakuose ir Gardine) sudaryme, dar neturėdamas jokio titulo. 1450 pirmą kartą minimas kaip Smolensko vietininkas, 1451 ir Vilniaus kaštelionas, 1451.IV.9 savo testamentu, užrašęs visą savo turtą žmonai, tėviškės Vyšniavo bažnyčiai užrašė didelius žemių plotus ir Radoškovičiuose (Minsko aps.) pastatė bažnyčią. Apie tą laiką jis ir mirė. (LE VII, 61-62).

G e d ū n a s XIII a. žymus Sembos bajoras, vok. ordino kolaborantas. Kilęs iš Kanedeimių (Kandeymen) giminės, savo žemes jis turėjo Medenuvos srityje. Išgarsėjęs savo palankumu ordinui ir jo Prūsuose atstovaujamai krikščionybei, Gedūnas buvo paminėtas skaičiuj tų 'vitingų' (kilmingųjų prūsų), apie kuriuos vad. 'didžiojoje vitingų privilegijoje' su dėkingumu kryžiuočių magistro 1299 buvo kalbama. Labai palankiai jį mini ir senosios ordino kronikos. Kai Čekijos karalius Otokaras darė savo žygį į Prūsus 1255 (Karaliaučiaus pilies įkūrimas), jis buvo Balgoje karaliui pristatytas kaip Sembos ir sembų ginkluotųjų žinovas. Apžiūrėjęs Otokaro kariuomenę, jis įsitikinęs, kad Semba būsianti įveikta. Iš Čekijos karaliaus Gedūnas gavo ir karinį dalinį šio turtui apsaugoti. Grįžęs namo, jis rado savo namus sudegintus ir brolį nužudytą. Prūsai ji laikė savo išdaviku ir keršijo. Betgi Gedūnas ir toliau bendradarbiavo su ordinu, ir yra laikomas iš prūsų didikų (vitingų) vienu iš tipiškiausių ordino bendradarbių, kokių Prūsuose nedaug tebuvo. Prūsuose Gedūno vardas buvo ir toliau sutinkamas. O pati pavardė yra išsilaikiusi Rytprūsiuose ir iki šiol. (LE VII, 78; L-ji Enc. 1940, VIII, 1146).

G i r s t u t i s vienas iš trijų Mindaugo sūnų, laikomas jauniausiu. Šalia Vaišvilko ir Valuinės kronikos Ruklio, o Mindaugo donaciniuose dokumentuose vad. Replen, figūruoja dar trečias Mindaugo sūnus. Valuinės metraštis vad. jį Repekiu. Rodos, tas pats Mindaugo

sūnus 1254 dokumente, kuriuo duodama naujai įsteigtai vyskupijai žemių, yra vad. Gerstuchen. 1261 sėlių krašto donacijoje, kurios kai kurie istorikai nelaiko autentiška, figūruoja du teisėti Mindaugo įpėdiniai, kurių pritarimu jis daro tą dovanojimą, « Replen et Gherstutten ». Daugiau jokių žinių apie Girstutį nebežinoma. Dar gyvas būdamas Mindaugas norėjo sutvarkyti savo įpėdinystės klausimą. 1255 jis kreipėsi į popiežių Aleksandrą IV Romoje, prašydamas leisti vainikuoti vieną sūnų karaliumi. Popiežius sutikimą davė, bet ar vainikavimas buvo įvykdytas, nežinoma. Kadangi vyriausias Mindaugo sūnus buvo tapęs tada stačiatikių vienuoliu, tai vainikuotas galėjo būti Replis. J. Latkowski ir J. Totoraitis spėja, kad vainikuotu įpėdiniu buvo numatytas Ruklis, nes jis abiejuose dokumentuose figūruoja pirmiau, t. y. buvo vyresnis sūnus. Bet 1263 (6771), kaip Volinijos metraštis paduoda, kartu su tėvu buvo nužudyti ir abu sūnūs: Ruklis ir Repekis, t. y. Girstutis. Kodėl Girstučio vardas iškreiptas į Repekį sunku ką nors aiškaus pasakyti. (L-ji Enc. 1940, IX, 67).

J a s ū d i s, Žemaičių bajoras Nevėžio deš. krante prie Josvainių. Jam mirus (žuvus ?) jo vardu buvo vadinamos jo žemės. Yra žinoma iš vok. ordino maršalo plataus pranešimo vyr. magistrui (1405.VIII.16), kad į rytus nuo Pernaravos ' Jasūdžio žemėje prie Šušvės ' (' (' das lendchen Jassuden off der Sossaw ') Vytautas D. pastatė, kryžiuočiams vėl atiduodamas Žemaičius, pilį ' Konigspurg '. Apie patį Jasūdį ordino šaltiniuose daugiau duomenų nėra. (Nuo XVI a. inventoriuose yra sutinkama valstiečių Jasučio ir Jasiulio pavardės). (LE IX, 330).

J a u n u t i s V a l i m a n t a i t i s, vienas žymiausių Vytauto D. bajorų ir pareigūnų, pirmasis Trakų vaivada 1413-32. Jaunučio tėvas Valimantas (sūnus ordino kronikose du kartus — 1366 ir 1379 — minimo narsaus Buško) yra žinomas tik iš vienintelio jo paminėjimo Vytauto sutartyje su vokiečių ordinu Salyne (1398). Visi šeši šaltiniuose sutinkami Valimantaičiai (Jaunutis, Kęsgaila, Rumbautas, Šediboras, Sudivojus, Gudigerdas ir Segebutas) buvo žymūs D.L.K. pareigūnai. Jaunutis, ano meto versmėse įvairiai rašomas (Jawno, Jawnys, Jawnis, Jawnus, Jownus, Jawnut, Jawnuta), per krikštą gavęs Jono vardą, Valimantaičių šeimoje užėmė vyriausią vietą. 1412 jis jau buvo Trakų seniūnas. Horodlėj gavęs iš Lenkijos maršalo Zbignievo iš Bžezės jo giminės (Zadora) herbą, prie Horodlės akto jau prikabino antspaudą su tuo herbu (išsišiojusio liūto galva su liepsna nasruose). Horodlėje sutarus įvesti vaivadijų santvarką Vilniaus ir Trakų žemėms, Jaunutis tapo pirmoju Trakų vaivada. Matyti jis su savo broliais Rumbautu, Kęsgaila ir Šediboru yra buvę žymieji Vytauto politikos ramsčiai, o jaunesnieji broliai politikoje reiškėsi jau po 1432. Kaip Trakų vaivada Jaunutis pasirašė 1432

Žygimanto Kęstutaičio pažadų aktą su Lenkija, bet jau 1432.XI už ryšius su mirtinu Žygimanto Kęstutaičio priešu Švitrigaila, drauge su savo dviem broliais (Rumbautu ir Šediboru) Jaunutis buvo įmestas kalėjiman, ir visi trys buvo nužudyti. Apie Jaunučio palikuonis nieko nežinoma. Krokuvos univ. imatrikuliacijos sąrašuose figūruojąs 1413 Mykolas iš Trakų yra kai kieno laikomas Jaunučio sūnumi, bet pažymėjimas, kad jis, iš Trakų', dar neteikia jokio įrodymo jį laikyti Jaunučio sūnumi. (LE IX, 356).

J a u š i s, iš Medingėnų, tarp kitų 26 bajorų, 1390.V.26 sudaręs su vok. ordinu Karaliaučiuje sutartį, kuria pasižadėjo palaikyti į Prūsus išbėgusį Vytautą D. Žemaičių bajorams buvo pažadėtos prekybinės lengvatos Prūsuose. (LE IX, 358).

J o d o t a s (Jodatas), žymus Lietuvos bajoras, kuris, tarp Vytauto ir Jogailos parinktų Lietuvos kilmingųjų giminių, 1413 Horodlės aktu buvo nobilituotas. Jan z Grodziny, kaip atstovas giminės Jan z Łańcuchowa, adoptavo Jodotą, prikabindamas Sreniawos herbą. Apie Jodotą (Horodlės aktuose jis dar vadinamas Jadath, Jadald) nieko daugiau nežinoma. Trakų sutarties dokum. su kryžiuočiais 1379 yra minimas Surkanto sūnus Jadut. Gal būt dokum. leidėjas (E. Raczyński, Cod. dipl. Lith. 55) pavardėje Jadat yra vieną raidę klaidingai išskaitęs, iš *a* padarydamas u. Ar tokiu atveju Jodotą Surkantaitį yra galima tapatinti su po 34 m. Horodlės aktu adoptuotu Jodotu, palieka atviras klausimas. Kažkokis Surkont, gal Jodato sūnus, figūruoja XV a. viduryje Žemaičiuose (Dokum. Moskovsk. Archiva I 40). XVI a. pirmoje pusėje Užantalieptėnų valstiečių tarpe yra Jurgis Jadovtovič, o Nemenčinės vls. (1554) inventoriuje-Povilas Jadotovič. (LE IX, 417).

J o t e i k i s, iš Ariogalos, vienas iš 26 Žemaičių bajorų, kurie 1390.V.26 Karaliaučiuje su ordinu sudarė sutartį, pažadėdami remti į Prūsų ordiną išbėgusį Vytautą D. Žemaičiai bajorai ta sutartimi gavo teisę prekiauti su Prūsų žeme. (LE IX, 500).

J o t k i s, iš Tendžiogalos (Kėdainių aps.), Svirdeikos sūnus, kryžiuočių paimtas įkaitas 1406 m. vasarą, kada Žemaičiai buvo ordino valdžioje (iki 1409 m). (LE IX, 501).

J o v i r d a s iš Viduklės, Lašuko sūnus, Dravenio brolis, kryžiuočių paimtas įkaitas 1406 m. vasarą, kada vok. ordinas iš Vytauto D. buvo gavęs Žemaičius 1404 m. (LE IX, 504).

J u d i k i s, vienas iš keturių Deltuvos kunigaikščių, kurie dalyvavo 1219 m. taikos sutarties sudaryme su Volinijos-Haličo kunigaikščiais. J. Ipatijaus kronikos tekste pavadintas « Judki ».

K a r i j o t a s G e d i m i n a i t i s (m. apie 1362-63), Gedimino sūnus, Naugarduko kng. XIV a. viduryje. Apie šį šeštąjį Gedimino sūnų turime gana maža žinių. D.L.K. Gedimino viešpatavimo

metu Karijotas po 1330 savo tėvo pavestas valdė Naugarduko ir Valkavisko sritis. Priėmęs krikščionybę (rytų apeigų), Karijotas gavo Mykolo vardą ir šaltiniuose yra minimas abiem Karijoto ir Mykolo vardais. Karijotas turėjo gausią šeimą, bet ligi šiol nėra tiksliai išaiškinta, kiek jis paliko sūnų. Kronikos priskyrė jam 4 sūnus: Jurgį, Aleksandrą, Konstantiną ir Teodorą (Feodoras). Istorikas J. Puzyna surado dar 5 sūnus: Simaną (Semioną), Eikšą, Dimitrą, Vosylių ir Levą: be to, kng. Hlebas, žuvęs Vorsklos kautynėse, taip pat norima laikyti Karijoto sūnumi. Pagaliau O. Haleckis Karijotaičiu laiko kng. Borisą, aktyvų 1385 Jogailos vedybų dalyvį. Tad Karijotas galėjo turėti 9-10 sūnų, iš kurių vėliau susidarė gana plati surusėjusių kunigaikščių giminė. Po Gedimino mirties Lietuvoje įsigalėjus Algirdui ir Kęstučiui, Karijotas liko Naugarduko kng. ir turėjo įtakos D.L.K. rūmuose, palaikydamas artimus ryšius su Algirdu. 1358 Karijotas dalyvavo sudarant sutartį su Lenkija. Apie Karijoto įtaką tuo metu galima spręsti iš to, jog jo sūnūs (Simanas ir Eikša) 1349 Algirdo buvo siunčiami Lietuvos pasiuntiniais derėtis su totoriais. Tačiau po Karijoto mirties apie 1362 jo sūnūs nebuvo palikti Naugarduke, kurio žemes pasidalijo Algirdas ir Kęstutis. Algirdui sumušus totorius ties Mėlynaisiais Vandenimis, Podolė buvo atiduota Karijoto sūnums Jurgiui, Aleksandrui ir Konstantinui ir jiems buvo pavesta užimti Kamenecą ir kt. Podolės miestus. Pasidarę Podolės kunigaikščiais, Karijoto sūnūs nevisuomet buvo ištikimi Lietuvai, bet vietos aplinkybių verčiami kartais savarankiškai palaikė ryšius su totoriais, Lenkijos karaliumi Kazimieru ir, po Algirdo mirties, su Vengrijos karaliumi Liudviku, kuriam mirus 1382 vėl atsimetė nuo Vengrijos ir turėjo įtakos Jogailos politikai. (LE XI, 15-16).

Kymantas Ginivilas (Kinmundt Gineville), Trakų vietininkas, 1398.X.12 dalyvavęs liudininku sudarant Salyno taikos sutartį. Sudarant Vilniuje 1401.I.18 aktą, kuriuo Lietuvos kunigaikščiai ir bajorai pasižadėjo laikytis Vytauto ir Jogailos sutarties, yra minimas bajoras Kymantas (Kymunth, Kynunth, Kinund) su sūnumi Daukša (Dawxha, Dawxa, Dawscha). Jo vardas dar minimas Vytauto laiške 1409.V.26, kada Žemaičiuose Rumbautas ginklu parėmė sukilimą. Tarp Horodlėje 1413 gavusiųjų lietuvių giminių herbus, yra pažymėtas į Pierzchalos giminę priimtas Kymanto sūnus Daukša. Kymantas turėjo būti žymus bajoras ir Vytauto D. politikos svarbus ramstis. (LE XI, 465).

Kintenis Lietuvos kunigaikštis iš Ruškių giminės, kurios 7 atstovai 1219 dalyvavo su kitais Lietuvos ir Žemaičių kunigaikščiais, sudarant taikos sutartį su Haličo-Volinijos kng. Romano našle ir jos sūnumis (Danielium ir Vasilka). Kintenis (Kitenij) yra minimas

iš eilės kaip šeštasis Ruškių giminės. Niekur daugiau šio sritinio kunigaikščio vardas nebežinomas. (LE XI, 501).

Kintibutas Lietuvos kunigaikštis iš Ruškių giminės, įrašytas pirmuoju tarp 7 jos kunigaikščių, sudarant 1219 taiką su Haličo-Volinijos kunigaikštiene Romaniene ir jos sūnumis. Iš lietuvių pusės yra dar minimi 5 vyresnieji kunigaikščiai, 3 Bulevičių giminės kunigaikščiai, Žemaičių kunigaikščiai. Iš viso ten paminėtas 21 vardas. Daugumas tų sritinių kunigaikščių, kaip ir Kintibutas (Kintibut), daugiau niekur šaltiniuose nebesutinkami. (LE XI, 501).

Kirklys, Žemaičių įkaitas kryžiuočiams. Po Racionžo taikos (1404) Vok. ordinas, antrukart iš Vytauto D. gavęs Žemaičius, statėsi ten savo pilis ir prievarta ėmė įkaitus, ypač ' gerų žmonių ' jaunus sūnus. Kryžiuočių seniūnas Žemaičiams 1406.VI.13 pranešė vyr. maršalui, jog tarp 7 įkaitų iš Raseinių srities yra ir Kirklys (' Kirkly '). Kiti įkaitai buvo iš Ariogalos, Viduklės (žr. Dravenis, Jovirdas), Tendžiogalos (Jotkys) ir kt. (LE XI, 515).

Kirkutis XV a. pradžios Žemaičių bajoras, kurio vardas yra du kartu paminėtas. Vokiečių ordino seniūnas Žemaičiuose Mykolas Küchmeisteris 1408.VII.30 rašė, jog pas Vytautą nenorį grįžti keliasdešimt žymiausių bajorų. Jų tarpe minimas ir Kirkučio (Kyrkutte) vardas. 1416 Žemaičių skunde Konstancos bažnytiniame susirinkime tačiau minima, kaip kryžiuočiai, prieš 1409 valdydami Žemaičius, iš Kirkučio labai žiauria prievarta atėmė jo nuostabaus grožio dukterį. Kirkučio sūnus ' tokios priespaudos ilgiau nebegalėdamas pakęsti, vieną minėtųjų kryžiuočių, kuris jo seserį vertė jėga prie gėdos, nužudė persmeigęs kalaviju ... ' Kitų kelių Kirkučių pavardės yra žinomos tik iš XVI a. dv. inventorių. Tačiau tie Kirkučiai ir Kirkutaičiai jau buvo dvaruose (Jurbarko, Gegužinės) baudžiavą einą valstiečiai (LE XI, 516).

Klausigaila, vienas Raseinių srities bajorų, kuris 1390.V. 26 Karaliaučiuje drauge su kitais 25 Žemaičių bajorais pažadėjo remti pas kryžiuočius pabėgusį Vytautą, Ordinui sutinkant leisti Žemaičių pasienyje laisvą prekybą. Ten buvo po kelis bajorus iš Medininkų, Kaltinėnų, Knituvos, Kražių, Viduklės ir Raseinių sričių. Kaip Vytauto patikėtinis Klausigaila reiškėsi ir per Žemaičių sukilimą 1409. Pagal Ragainės komtūro ir Friedenburgo, ordino pilies Žemaičiuose, viršininko išsamius pranešimus (1409.VI.16-21) Klausigaila (Clawssegail, Clawsygal, Clawsigal von Rossieyn) buvo vienas iš penkių vadovų Vytauto pusėje, kurie atėjo paremti Žemaičių sukilimą ir jo vardu užimti kraštą. (žr. Dramutis, Eikutis, Eimantas, Einoras, Eiviltas, Jaušis, Joteikis ir kt.). (LE XII, 76).

Konstantinas Algirdaitis (m. apie 1393) laikomas trečiuoju Algirdo sūnumi iš Marijos Vitebskaitės, apie save tėra

palikęs tiek maža žinių, kad jau Ig. Danilavičius kėlė klausimą, ar iš viso Konstantinas yra gyvenęs. Danilavičius spėjo, jog šis Algirdaitis buvęs išgalvotas, kad būtų galima Čartoriskių giminę įšvesti iš garsios kng. Algirdo giminės. H. Paszkiewicz, nors galutinių išvadų įsakmiai nepateikė, bandė taip pat įrodinėti, jog Algirdo sūnaus Konstantino iš viso nėra buvę, o jam priskiriami du 1383 ir 1386 faktai liečią Karijoto Gediminaičio sūnų Konstantiną. Prieš tą samprotavimą J. Puzyna iškėlė dar galutinai nesugriautų įrodymų. Jau Wolff buvo nustatęs, jog Konstantinas 1393 turėjo būti miręs. Iš nežinomų vedybų jis paliko du sūnu : Hlebą ir Vosylių, apie kuriuos yra daugiau žinių. Tik vėlesnieji šaltiniai Konstantino valdžios centru laiko Ukrainoj Čartoryską ir Černigovą. Kad jis betarpiškai būtų davęs pradžią plačiajai Čartoriskių giminei, toji tezė dabar laikoma nebeistoriška. (LE XII, 380-381).

K o n s t a n t i n a s K a r i j o t a i t i s (m. apie 1390), Karijoto Gediminaičio sūnus, Podolės kunigaikštis. Dėl žinių stokos kai kurie Konstantiną liečiantieji faktai painiojami su K. Algirdaičiu. Iš Lietuvos Metraščio pirmosios ir platesnės redakcijos yra žinoma apie Konstantiną, jog Lenkijos karalius Kazimieras turėjęs projektą už to Podolijos kng. ištekinti savo dukterį, numatydamas jam perleisti ir savo įpėdinystės teises. Tik jis nenorėjęs priimti katalikybės. O. Haleckio samprotavimu, tas projektas galėjo kilti 1368, po mirties Joanos Algirdaitės, ištekėjusios už V. Pamario kunigaikščio Kazimiero IV. Apie Konstantiną žinoma, kad jis tada vyko du kartu (1368, 1370) Krokuvon. Kai 1385 IV Krokuvoje buvo deramasi dėl Konstantino pusbrolio Jogailos vedybų, Konstantinas vėl lankėsi ten. Tada jis davė Krokuvos miestiečiams privilegiją laisvai prekiauti Podolėje. Jis neatliko Lenkijos karal. Jogailai ir Jadvygai jokio vasaliteto pareiškimo, kaip padarė kiti Jogailos broliai ir giminės. Iš to daroma išvada, jog tada jis buvo Vengrijos vasalas. Yra dar žinomas vienas 1388 Konstantino užrašas dvariškiui Niemirai Podolijos Kamenece, kur buvo jo rezidencija. Toliau jo vardas nebeminimas. Iš čia O. Halecki daro išvadą, kad jis mirė 1388-90, o J. Wolff — 1390. (LE XII, 381).

L a m i k i s XIII a. pradžioje Kuršo kilmingasis, vadinamas Kuršo ‘ karalium ’. Vokiečiams plečiant savo valdžią Livonijoj, Kurše buvo imta su vietiniais sudarinėti sutartis. Pop. Grigaliaus IX legato Otono įgaliotinio Balduino raginamas, Lamikis (‘ Lammechinus rex ’) drauge su kitais Kuršo pagonimis (‘ pagani de Curonia ’) sudarė su Balduinu 1230 XII sutartį. Pasižadėdami priimti krikščionybę, Kuršo kilmingieji pasidavė popiežiaus vasalitetui. Kodėl Lamikis ir kiti Kuršo kilmingieji tą sutartį darė, klausimas lieka neišaiškintas. Tur būt, estų pasipriešinimui prieš kalavijuočius susil-

pus, kuršiai rinkosi lengvesnę galimybę. Balduinas juos įtikino geruoju pasiduoti popiežiui. Kuršiams neofitams buvo garantuota amžina laisvė, kol jie neatsimes nuo tikėjimo. Iš su Lamikiu ir kitais kuršiais sudarytoje sutartyje minimų vietovardžių yra galimos išvados, jog Lamikio valdos buvo Ventos vakariniame krante. Nors su Lamikiu sudarytas aktas ir jo reikšmė teisiniu ir politiniu atžvilgiu daug tyrinėta, tačiau Lamikio asmuo nėra paaiškėjęs. P. Johansen Lamikį laiko lybiu, nes apskritai valdantieji kilmingieji Kurše tada esą buvę lybiai. Lamikis tėra buvęs vienas iš kilmingųjų (nobiles), kokių tada įvairiose srityse, kaip pvz. ' Caupo ' iš Toreidos (quasi rex et senior), Vieštartas iš Tervetės (dux), Nameikis ir kt. Pačiame sutarties dokumente, aptariant pasidavimo sąlygas ir naujakrikštų prievoles, Lamikio vardas nebėra daugiau minimas, nes patys kuršiai derėjosi. Ir vėlesniuose dokumentuose, ir Eiliuotoje Livonijos kronikoje nėra jokių duomenų spręsti, kad Kurše būtų buvusi pastovi ' karaliaus ' ar vieno vyr. kunigaikščio valdžia. Pop. Grigalius IX taip pat neminėjo Kuršo karaliaus, rašydamas ' neophytis de Curonia ', o į rusų kunigaikščius jis kreipėsi ' regibus Russiae '. (LE XIV, 128).

Leliušis Petras (m. po 1448) Trakų vaivada 1434-40. Kilmė Leliušio, kuris šaltiniuose rašomas Leluschius, Lelusch, Lelusszow, nėra tiksliai išaiškinta. Ar galima jį tapatinti su Lalušu Girstautaičiu (Kirstoutouicz), kuris figūruoja vieno akto liudininku XIV a. gale ar XV a. pradžioje, palieka atviras klausimas. Kai 1434. II.27 Gardine Žygimantas Kęstutaitis, gavęs iš Jogailos iki amžiaus galo D. L. K-tiją, pažadėjo jam ištikimybę, liudininkų tarpe yra išskaičiuotas ir Leliušis. Prie akto yra pridėtas gerai išsilaikęs jo antspaudas su aplinkiniu įrašu ' sigillum lelusszowa '. Antspaudo viduryje yra Dolivos herbas (juosta įstrižai iš kairės į dešinę pusę), kurį gavo Načkos giminė iš Dolivų per Horodlės suvažiavimą 1413. Jau 1433.I pasirodo Leliušis kaip Trakų vaivada, pasirašydamas liudininku Žygimanto akte 1433.I.20. Jis tas pareigas tuoj gavo, kai 1432 gale Trakų vaivada Jaunutis Valimantaitis, drauge su savo dviem broliais, Žygimanto Kęstutaičio buvo nužudytas. Pagal versmes galima nustatyti, kad Leliušis Trakų vaivados pareigose išsilaikė iki 1440 vasaros. Nuo 1440.VII.13 aktuose Trakų vaivada yra minimas Jonas Goštautas. Kaip vienam iš sąmokslininkų ir kaltininkų dėl Žygimanto Kęstutaičio nužudymo, Kazimieras iš Leliušio atėmė Trakų vaivadiją. Aprašydamas patį D. L. K. Žygimanto nužudymą, kronikininkas Dlugošas įsakmiai tepamini tik Jono Čartoriskio vardą, pridėdamas, jog jis padarė ' sąmokslą drauge su keliais lietuviais ir rusais '. M. Stryjkovskio kronikoje yra jau žymiai daugiau papasakota, kaip drauge su Čartoriskiu ir Vilniaus vaivada Daugirdu veikė ir Leliušis, nors jis pačiame užmušimo veiksme 1440.III.20 (Verbų

sekmadienį) ir neminimas. Kai Žygimanto sūnus Mykolas tuoj pabėgo ir užsidarė Galvės ež. salos pilyje, Leliušis su Čartoriskiu užvaldė Švitrigailos naudai Trakų pusiasalio pilį, kur buvo žuvęs Žygimantas. Vilniaus vaivada Daugirdas pasiliko dar trumpą laiką savo pareigose, o Leliušis, prieš kurį stojo ir suokalbininkas Daugirdas (Stryjkovskio kronika), neteko savo valdžios, nes jis D. L. Kunigaikščio Taryboje labiausiai buvo pakaltintas, kad jo vaivadijos ribose valdovas buvo užmuštas. Leliušis dar gyveno 1448. Ar ką nors jis ir turi bendra su 1444-52 Gardine minimu vietininku 'Lalušij', negalima išspręsti. Apie Leliušio palikuonis nieko nežinoma. Neaišku, ar gali būti koks ryšys tarp Petro Leliušio ir 1505 minimo D.L.K. dvaro iždininko Jono L. (LE XIV, 375).

Lengvenis XIII a. Lietuvos kunigaikštis, Mindaugo šalininkas, jo seserėnas. Apie Lengvenį yra žinoma tik iš Eiliuotosios Livonijos kronikos, nes ten yra įdėtas ilgas pasakojimas kovos tarp Lengvenio ir trijų brolių 'Milgerin' (Milgerutis), 'Gingeike' (Gineika) ir 'Tucze' ('Dutze'). Toje kovoje Mindaugas palaikė Lengvenį, kuriam buvo artimas giminė, greičiausiai jo dėdė. Lengvenio persekiojami tie trys kunigaikščiai išbėgo su savo šeimomis Rygon pas ordino magistrą ir prašė jo globos; su savo žemėmis ir žmonėmis pasidarė Livonijos ordino vasalais, pasikrikštijo ir atnaujino iš ten kovą prieš Lengvenį. Kai šis pateko į kryžiuočių nelaisvę, 'Gingeike', padedamas savo brolių, su dideliu būriu puolė Lengvenio dv. Žygyje dalyvavo ir Livonijos magistras. Su dideliu grobiu iš Lengvenio dv. grįžo jo priešai Rygon, išsivarydami jo gyvulius ir vesdamiesi belaisvių. Pagal minėtąją kroniką, priešą bandęs vytis Lengvenio brolis (jo vardas nepaduotas), bet su savo būriu buvęs sumuštas ir pats kritęs. Kadangi Mindaugas savo giminaitį rėmė kovoje prieš kitus kunigaikščius, tai jis rūpinosi ir Lengvenio iš nelaisvės išpirkimu, prie kurio bus prisidėję ir kt. Lengvenio giminės. Šitas L. kovos epizodas su kitais kunigaikščiais iki šiol buvo skiriamas Lietuvos 'vienijimosi' laikotarpiui dar Mindaugo valdymo pradžioje (J. Latkowski). Yra spėjama, kad Lengvenis galėjo būti Erdvilo sūnus, paveldėjęs iš tėvo sau priklausomą Žemaičių sritį (J. Stakauskas). Viena Mindaugo sesuo turėjo būti Erdvilo žmona, t. y. Lengvenio motina. Nors Lengvenio artima giminystė su Mindaugu yra nustatyta, tačiau dar nėra įrodyta, ar jis buvo Erdvilaitis. Su Eiliuotosios kronikos minimuoju Lengveniu yra bandoma tapatinti Mindaugo dokumente 1260 VI (jis daugelio laikomas falsifakatu) minimas liudininkas 'Languinus sororius noster' ('Lengvenis' mūsų seserėnas'). A. Sjögren nurodė, jog Ipatijaus kronikoje minimas 'Lekovnii', ar 'Lonkohveni', kuris prie Mielniko (Lenkijoje) paėmė daug belaisvių, turįs būti Lengvenis (LE XIV, 386).

Lengvenis Algirdaitis (apie 1360 – po 1431) vienas iš jaunesniųjų sūnų Algirdo ir Julijonos Tveriškės, D. Naugardo kng. 1389-92, 1407-11, pasižymėjęs karo vadas, Vytauto D. bendradarbis, Mstislaulio k-tijos valdytojas. Nors šis Jogailos brolis, pasikrikštijęs stačiatikiu, vadinosi Simanu (Semen, Szymon), tačiau jis labiau žinomas savo pagonišku Lengvenio vardu. Šaltiniuose jis įvairiai užrašinėjamas lotyniškai (Lingwen, Ligwen), vokiškai (Langwenne, Lengwenne), rusiškai (Lychwen, Lichwen, Luchwen). Jis pats save dokumentuose kartais vadino 'Lingwenis' (Cod. epist. Vit. 17: 'Simeon dux alias Lingwenis'). Lengvenis pirmą kartą minimas, kai 1379 Jogaila drauge su Kęstučiu ir Vytautu darė paliaubų sutartį su kryžiuočiais. Jis jau turėjo savo antspaudą ir prikabino prie to dokumento. Jis dalyvavo, drauge su kitais Jogailos broliais, sudarant su Ordinu ir Dubysos sutartis. Karūnavus Jogailą Krokuvoje karaliumi, čia irgi dalyvavęs Lengvenis buvo išsiųstas į rytus. Jis ten energingai dalyvavo kovose, kurias vedė iš Krokuvos atvykę Vytautas ir Skirgaila prieš Polocko Andrių ir Smolensko Sviatoslavą. Lengvenis padėjo išlaisvinti Mstislaulį.

Kai Narimanto Gediminaičio sūnus Patrikas paliko D. Naugardą, Lengvenis pasiuntė savo patikėtinius, teiraudamasis, ar jis gali gauti valdyti visus tuos Naugardo respublikos mst., kuriuos valdė dėdė Patrikas ir šio tėvas. D. Naugardo taryba sutiko ir kvietė Lengvenį sau vietininku ('namiestnik'). Išvykdamas į Naugardą, jis iškilmingai priėmė stačiatikių apeigų krikštą 1388, gaudamas Simano vardą. Ar jau anksčiau jis buvo priėmęs graikišką krikštą, lieka neaišku. Krikštijantis Jogailai Krokuvoje (1386), Lengvenis taip pat buvo prisijungęs prie lotyniškų apeigų krikšto. 1388.I.31 raštu jis pažadėjo klusnumą Lenkijos karaliui, karalienei ir Karūnai. Čia jis pridėjo rusišką antspaudą su vyčiu 'Semeon alias Lingwen'. 1389.IV.29 vėl atlikęs Jogailai, Jadvygai ir Lenkijos Karūnai naują ištikimybės pareiškimą, 1389.VIII išvyko į D. Naugardą ir tuojau vadovavo respublikos žygiui prieš Pskovą. Paskui jis kovojo prieš vokiečių jūrų piratus Nevoje, juos sumušė ir Naugardan atgabeno belaisvius. Panašiai, kaip ir kiti Gediminaičiai, Lengvenis neįsikūrė pastoviai Naugarde ir nebrangino jau pradėjusios ekonomiškai smukti respublikos. Tad sužinojęs pasikeitimus Lietuvoje po dviejų brolių (Karigailos ir Vygando) mirties ir Vytauto iškilimą į D. L. Kunigaikštį, Lengvenis sugrįžo Lietuvon ir keliolika metų ištikimai tarnavo Vytautui. Iš jo gavęs Karigailos valdytą Mstislaulio k-tiją, Lengvenis 1394.VI.14 vedė Maskvos kng. Dimitro Doniškio dukterį Mariją. Ji buvo sesuo Maskvos d. kng. Vosyliaus I, kuris per Vytauto antrąjį pabėgimą į kryžiuočius vedė jo vienintelę palikuonę – Sofiją. Lengvenio vestuvės buvo Maskvoje, bet jo žmona po penkerių

metų (1399.V.15) Mstislaulyje mirė. Antrąkart jis vėl vedė vieno Maskvos kunigaikščio dukterį, kurios vardas nežinomas. Kai vyr. sūnus Jaroslavas Feodoras (1411-35) žuvo Ukmergės kautynėse, Jurgis Lengvenaitis (1422-56) valdė Mstislaulį, palikdamas jį ir sūnui Jonui (1443-1483).

Tapęs vienu iš veikliausių Vytauto karo vadų, Lengvenis atliko eilę karo žygių. Jam tarpininkaujant, 1396 Vytauto vietininkas Polocke Mantigirdas su rygiečiais sudarė taikos sutartį. Tik Vytautas nepatvirtino jų sudarytos laisvos prekybos sutarties. 1396 nuvykęs į tolimą žygį prieš Riazanės Olegą, Lengvenis nuplėšė jo žemę ir Vytautui pargabeno žymų grobį. Ilgai veikdamas rytuose, 1403 paėmė Smolenskui priklausančią Viazmą ir kovojo pašonėje Vytauto, kai šis po ilgo apgulimo 1404.VI.26 paėmė Smolenską. Lengvenis ir toliau pasiliko ilgai dar rytuose. 1407.VII.3 Vytautas su pasitenkinimu rašė Ordino maršalui, kaip Lengvenis su kitais vadais paėmė Vorotinskių pilį (toli anapus Dniepro) ir ją sudegino (Cod. ep. Vit. 150).

Su Pskovu vis nesantaikoj gyvenąs Naugardas, norėdamas prisigerinti jau stipriai išgarsėjusiam Vytautui, 1407 prašė sutikimo Lengvenį vėl išleisti į Naugardą vietininku. Paėmęs respublikai priklausančius mst. ir pilis, kuriuos buvo pirma valdęs, jis tačiau pastebėjo didelę atmainą. Maskvos įtaka jau buvo Naugarde sustiprėjusi, ir jis valdžia turėjo dalintis su iš Maskvos atsiųstu Konstantinu Dimitraičiu. Palaikydamas su Vytautu sąlytį, Lengvenis 1409.VI buvo atvykęs iš D. Naugardo pas jį į Kauną. Tą svarbų dalyką pranešdamas savo maršalui, Ordino seniūnas Žemaičiuose rašė, jog Vytautas liepė Lengveniui ' atgal namon joti ' (t. p. 184). Bet jam Naugarde nebebuvo miela (t.p. 1058). Apgynęs 1411 Naugardą nuo puolančių švedų ir paėmęs daug belaisvių, Lengvenis grįžo Lietuvon; dalyvavo 1411 Torno taikoje. Veltui naugardiečiai rašė Lengveniui, kad tas, gavęs iš Vytauto leidimą, sugrįžtų ir juos gintų nuo Livonijos ordino. Bet jis nuo 1412 pasiliko pas Vytautą, duodamas tik neaiškias viltis sugrįžti į Naugardą. Iki 1419 veltui laukę, naugardiečiai tada visą valdžią atidavė Konstantinui. Lengvenis pastoviai apsigyveno Mstislaulyje, kur 1421 priėmė metropolitą Focijų. Lengvenis dar gyveno 1431, bet kuriais metais jis mirė, negalima nustatyti. (LE XIV, 387-388).

Lygeikis vienas iš Deltuvos kunigaikščių XIII a. Tarp keturių vardais užrašytų Deltuvos kunigaikščių 1219 Volinijos sutartyje su Lietuvos kunigaikščiais, yra minimas Likiik. Apie jį nieko daugiau nežinoma. Likiik yra tapatinamas su 1260 donaciniame Mindaugo dokumente Livonijos ordinui pažymėtu liudininku Lygeyke (Legeyke), nors šitas dokumentas daugumos yra laikomas

ordino falsifikatu. Liudininkų tarpe galėjo būti paminėtas dar apie 1260 gyvenęs Lygeikis. (LE XVI, 175).

Lisica Žibintojas vienas iš D.L.K. Jogailos kambarinių tarnų, dalyvavęs Kęstutį pasmaugiant. Jau lotyniškoj Lietuvos Metraščio nuotrupoj (' Origo regis Jagyelo et Witholdi ') yra minimas, šalia kitų Jogailos patarnautojų Prokšos, Bilgeno, Mostevo, Gedkos ir Kučuko, ' Lyszycza serws illegitimus wlgariter Žibintha '. Tą pat patvirtina ir Dlugošo kronika. Slaviškame D. L. Kunigaikščių giminės istorijos (' Rodstvo velik. kniaz. Litovskich ') tekste jis yra pavadintas ' Lisica Ibintija '. Nėra abejonės, kad iš pareigos degti ar žibinti šviesą Jogailos dv. Lisica buvo vadinamas ' Zibintiaj '. Taip jis yra minimas platesnės Lietuvos Metraščio redakcijos įvairiuose rankraščiuose (Supraslio, Uvarovo, Akademijos, grafo Krasinskio, Archeologijos komisijos). Olševskio rankraštyje dar randama pastaba ' Lisicza czo swiecil ' (' Lisica, kuris žibino '). Dar XVI a. aktuose (Vitebsko) yra sutinkamas pilyse pareigūnas ' Žibintiaj '. Minima ' zemlia Žebentiajskoje ', ' žebienciale '. Šitas lietuvių žodis pateko į kronikų ir aktų kalbą. Pats Lisica savo kilme turėjo būti rytų slavas, kaip ir kt. tarnai. Prie Gedkos yra lot. Liet. Metraščio tekste pažymėta ' Crewlanyn '. Gal būt, ir Lisica buvo iš krivičių žemės. (LE XVI, 267).

Liubartas Gediminaitis (m. apie 1385) Volinijos (Lucko ir Vladimiro) kng., jauniausias (septintasis) Gedimino sūnus, kurio krikščioniškas vardas Dimitras jau žinomas prieš 1330.

Kaip ir kt. Gedimino sūnūs, Liubartas turėjo savo dalį, tik ji buvo ne tikrojoje Lietuvoje, o Volinijoje. Prieš tapdamas Volinijos kng., jis buvo Geranainyse. Dar tėvui gyvam esant, jis gavo Lucką iš paskutinio Vladimiro kng. Andriaus, kurio dukterį Bučą Liubartas buvo vedęs dar prieš 1322. Paveldėjimo teises į Voliniją jam pripažino ne tik uošvis, bet ir jo brolis Leonas (Levas), drauge su Andriumi žuvęs 1322-23. Gediminui neprieštaraujant, nužudytųjų kunigaikščių palikimą perėmė Mozūrų (Čersko) kng. Traidenio sūnus Boleslovas-Jurgis, kurio motina Marija buvo Andriaus ir Leono sesuo. Liubartas tuo metu valdė rytinę Voliniją. Bet jam greitai atsivėrė naujos galimybės. 1340 bajorai nunuodijo Boleslovą, kuris buvo vedęs (1331 Liubarto seserį Ofką Gediminaitę, vad. Eufemiją. Liubartas galėjo remtis stipriomis paveldėjimo teisėmis ir, kaip stačiatikis, buvo ten bajorams priimtinas kandidatas. Tačiau remdamasis savo giminyste, ir Lenkijos Kazimieras III taikstėsi užimti visą Haličą-Voliniją, nes lenkams rūpėjo per Raudonąją Rusiją ir Podolę artėti link Juodosios jūros. Kadangi Kazimieras nenusileido ir nedelsdamas užėmė Peremišlio sritį, o paskui Lvovą, Liubartas turėjo pakelti daug metų trukusį su Kazimieru karinį konfliktą dėl palikimo. Daugelis tos

kovos detalių liko užmirštos arba šaltiniuose yra neaiškiai paminėtos. Kadangi nė viena pusė nebuvo persveriamai stipri, kova tęsėsi beveik iki pat Liubarto mirties. Jau 1340 jis valdė š. dalį plataus palikimo, įsitvirtindamas ne tik Lucke, bet Belze ir Chelme. Pagal Jono iš Czarnkowo kroniką, po lenkų 1349 žygio Liubarto belikęs tik Luckas, nes Kazimieras tada užėmė ne tik Haličą, dalį Volinijos, bet ir Kęstučio Palenkę su Brasta. Nuo to laiko Liubarto kovose su Lenkija ir Vengrija Kęstutis ėmė dažniau dalyvauti.

Šituo sunkiu momentu, kai Kazimieras smarkiai spaudė, Liubartas mezgė santykius su tolima Maskva, su kuria jis neturėjo jokių teritorinių ginčų. Jo susiartinimas su Maskvos kng. Simanu 1350 buvo Lietuvai reikšmingas. Liubartas siuntė savo pasiuntinius, prašydamas rankos Rostovo kng. Konstantino dukters Olgos. Šitas žygis buvo suderintas su Algirdo užsimojimu, kuris taip pat, darydamas taiką su Maskva (gal būt Liubarto paskatintas), tuo pat metu vedė Tverės kng. dukterį Julijoną. Liubarto santykiuose su Maskva žymus vaidmuo atiteko metropolitui Teognostui, kurį, kurdami atskirą Lietuvos stačiatikių metropoliją, Algirdas ir Liubartas 1345 buvo įsodinę Vladimire. Kai toji metropolija po keletos metų buvo panaikinta, Teognostas Volinijoje užmezgė su juo artimesnius santykius.

Bekovodamas toliau su Kazimieru, 1351 (kai kurie istorikai klaidingai paduoda 1349) Liubartas pateko nelaisvėn, ir tik susitaikius, 1352 buvo paleistas. Pagal sutartį Lietuvos pusėje paliko ‘ Vladimiro, Lucko, Belzo, Chelmo ir Brastos žemės ’. 1353 jis puolė Kazimiero užimtas Haličo žemes tris kartus (V, VII ir IX mėn.). Tuo metu, kai Kazimieras ruošėsi į didelį žygį prieš Liubartą (1355), jis su Kęstučiu davė raštą Torunės pirkliams, leisdami keliauti į Lucką per Palenkės ir Brastos žemes. Nors protarpiais vyresnieji broliai (Kęstutis ir Algirdas) talkindavo, tačiau pagrindinę tolimesnės kovos su Lenkija naštą teko pasiimti jam. Bekovodamas su Kazimieru, jis pateko į konfliktą su Karijotaičiais Jurgiu ir Aleksandru, kuriems Algirdas, sumušęs totorius (1362), buvo atidavęs Podolę. Kai 1366 Kazimieras su Liubartu ir kt. Lietuvos kng. darė taiką, Karijotaičiai ten dalyvavo kaip Lenkijos vasalai. Sutarties tekste smulkiai išskaičiuojant pasidalijamas žemes, Liubartui tebuvo paliktas tik Luckas su keleta valsčių Vladimiro k-tijoje. Kazimierui įgyjant persvarą, 1366 sutartimi, Liubartas metams pateko į šio priklausomybę, ir Kazimiero konflikto atveju su kitais Gediminaičiais turėjo laikytis neutralumo.

Kazimierui mirus (1370), Liubartas su Kęstučiu užpuolė Vladimirą ir atgavo visas 1366 prarastas Volinijos žemes. Su įpėdiniu Liudviku d'Anjou pradžioje vystėsi taikingi santykiai. 1373 pop. Benediktas XI kreipėsi krikšto reikalu į tris brolius — Kęstutį, Algirdą

ir Liubartą, siūlydamas baigti karus tarp lietuvių ir kryžiuočių. 1376 X su Kęstučiu ir Jurgiu Narimantaičiu Liubartas nuplėšė Sandomiro žemę, išvesdami tūkstančius pajėgių darbui. Apskritai ilgamečiuose karuose nuplėštos buvo artimos Liublino, Sandomiro ir Krokuvos sritys. Dideliame Liudviko keršto žygy 1377, nors nepasisekė įveikti Belzo pilies (4 kitos pilys buvo užimtos), Liubartas betgi buvęs priverstas pripažinti Liudviko viršenybę, už valdomą Lucką ir Vladimirą atlikdamas vasalinę priesaiką. Kronikininko Wartbergės duomenimis, savo sūnus tada Liubartas turėjęs atiduoti įkaitais. Liudvikui mirus (1382) jis vėl įgijo daugiau jėgos ir pasiėmė eilę miestų (Kremenecą, Oleską, Peremišlį, Lopatiną, Horodlę ir Ratną), kuriuos Liudvikas buvo pavedęs valdyti vengrams. Savo ilgametėmis kovomis Liubartas ne tik apgynė Voliniją D. L. K-tijai, bet sulaikė Lenkiją nuo tolimesnio slinkimo į rytus. Radusi kietą pasipriešinimą Liubarto, kuris Volinijoje išgyveno per 60 m., Lenkija turėjo tenkintis Haličo žeme. Kilus konfliktui tarp Jogailos ir Kęstučio, Liubartas stojo savo seno talkininko pusėje, ir 1382 prie Trakų atvedė broliui savo pagalbą.

Tarp Liubarto dokumentų yra išlikę du jo antspaudai, kurių parašai nebeįskaitomi. Pirmojo antspaudo centre yra liūtas. Į savo gyvenimo galą jis vartojo antspaudą su Vyčiu. Su pirma žmona neturėjo vaikų; iš antrųjų vedybų jis paliko tris sūnus: Teodorą, Lazarą ir Simaną. Apie du paskutiniuosius, minimus 1385 drauge su motina, žinių daugiau nėra. Gali būti, kad jis turėjo dar du vardais nebežinomus sūnus. Tik Teodoras Liubartaitis, Lucko ir Vladimiro valdytojas, Žalgirio kautynių dalyvis, šaltiniuose yra plačiai paliudytas. Po senuko Liubarto mirties Teodoras betarpiškai perėmė palikimą (Vladimirą). Neaiškiomis aplinkybėmis, prieš pabėgdamas antrąkart į Ordiną (1387-89), Lucką ir Vladimirą laikinai valdė Vytautas. Iš Liubarto yra kildinami kng. Sanguškos ir kng. Kobrinskiai. (LE XVI, 318-320).

L i u g a i l a, rusų metraščiuose rašomas Luhaila, Juhailo, buvo XIII a. vidurio kng. Lietuvoje. Drauge su Gerdeniu, Gatartu, Liumbkiu ir kt. kunigaikščiais 1268 VI persekiojo Daumantą. Jungtinę 700 vyrų kariuomenę Daumantas prie Dauguvos sumušė. Tarp kitų žuvusiųjų Lietuvos kunigaikščių galėjo būti ir Liugaila. (LE XVI, 357).

L i u m b k i s (Liumbis) XIII a. Lietuvos kunigaikštis, veikęs iš vien su Gerdeniu, Liugaila ir kt. kunigaikščiais prieš Mindaugo užmušėją Daumantą. 1268.VI prie Dauguvos tuos kunigaikščius Daumantas nugalėjo. Kautynėse žuvo keli kunigaikščiai. Jų tarpe galėjo būti ir Liumbkis. Jis niekur daugiau nebeminimas. Apie tas

kautynes rašė Pskovo, Naugardo ir kt. metraščiai, Liumbkį užrašydami Ljumbi. (LE XVI, 359).

L u k o t ė Žemaičiuose kryžiuočių paimtas įkaitas 1406. Vokiečių ordinas, po Raciążo taikos vėl užvaldęs Žemaičius, tuoj ėmė įkaitus, kurių tarpe, kaip rodo kryžiuočių pastatyto Žemaičių seniūno (Voigt) M. Küchmeisterio raštas ordino maršalui (1406.I.23), šalia kitų buvo išgabentas į Prūsus iš Viduklės Lukotė, Gadeikos sūnus. Plg. Jotkys, Jovirdas ir kt. (LE XVI, 512).

M ą s t a u t a s, 1413 Horodlės akte minimas lietuvių bajoras, ten priimtas į Bychawų herbo giminę. Mąstautas aktuose yra rašomas Monstold, Monstowd. Kaip ir Mastviltas, jis niekur daugiau nebeminimas. Iš 1408 žinomas Stanislovo Čupurnos aktas, kuriame, aprūpinant pranciškonų Šv. Marijos koplyčią Vilniuje, yra minimas liudininku Montholth (Monstolt) Jolumgowdowicz (!), yra laikomas abejotino autentiškumo. (LE XVII, 478).

M a s t v i l t a s, lietuvių bajoras, minimas 1413 Horodlės akte, priimtas į Dolęgų herbą. Apie jį daugiau nežinoma. Neaišku, ar XV a. pusėje minimas Andrius Mostvilovič galima tapatinti su Mastviltu Horodlės akte minimu. Mastviltas rašomas: Monstvyld, Monstiwyld, Monstvid, Monstthwyld. (LE XVII, 481).

M o s k o s z e w s k i K l e m e n s, arba Klemens z Moskorzewo, Jogailos pastatytas su lenkų įgula Vilniaus seniūnas 1388-91. Po Lietuvos krikšto (1387) paskyręs Skirgailą aukščiau už visus kitus brolius ', Jogaila jam D. L. Kunigaikštijoje visos valdžios neatidavė, bet D.L.K. sostinę sau pasiliko. Ten buvo atsiųsta lenkų kariuomenės įgula, kuriai vadovavo Jogailos vietininkas M. Iš Lietuvos Metraščio, kuris pateisina Vytauto antrąjį išbėgimą, matyti, jog Lietuvoje Moskoszewski buvo nepopuliarus. Metraštyje skundžiamasi, jog lietuvių žemėje ėmę valdyti svetimieji, ' ko anksčiau nebūdavo '. Bet Jogaila nepasitikėjo Lietuvos kng., kurių tarpe vis daugiau atsirado Vytauto šalininkų. Sunkus buvo jo uždavinys nuo kryžiuočių ir jų globojamo Vytauto ginti Vilnių. 1390 rudenį kryžiuočiai suruošė didelį žygį, kuriame dalyvavo ir būsimasis Anglijos karalius Henrikas IV, tada Lancasterio grafas Derby. Vilniuje buvo apgultos trys pilys. Tebuvo sunaikinta vad. ' kreivoji pilis '. Apie Moskorzewskį žinoma, kad per penkias savaites atlaikė kalno (Gedimino) pilies apgulimą. Gyvenimas Lietuvoje jam buvo pasidaręs nemielas, ir jis iš Jogailos išsiprašė atleidžiamas Lenkijon atgal, nauju seniūnu 1391 buvo paskirtas Jaskas Olesnickis (Jasko z Olesnica). (LE XIX, 300-301).

P a r b u s i s (Parbsen, Parbusse de Nere) Mindaugo dovanojimų dokumentuose minimas liudininkas. Spėjama, jog Parbusis galėjęs būti ketvirtasis Mindaugo sūnus. Kai 1254 Mindaugas užrašė

Lietuvos vyskupui Kristijonui žemių Žemaičiuose, buvo ten pažymėta, jog užrašas padarytas pritariant sūnums: ' Replen ', ir ' Gerstuchen ', ir ' Parbsen '. Kitame užrašų dokumente yra minimas prie Neries Parbusse. Ar tie du liudininkai galima tapatinti, neaišku. Kol Mindaugo genealogijos ir jo sūnų skaičiaus iki šiol nėra pasisekę tiksliai išaiškinti, apie Parbusio kilmę nieko galutina pasakyti negalima. Šiaip ar taip, jis turėjo būti žymus kilmingasis. (LE XXI, 542).

P a r n u s Mindaugo pasiuntinys pas pop. Inocentą IV karaliaus karūnos reikalu. Tik Eiliuotinėje Livonijos kronikoje 2 kartus (eil. 3509, 3534) teminimas Parnus yra vadovavęs 1251 Mindaugo į Italiją išsiųstai delegacijai pas popiežių. Tada Inocentas IV Parnų priėmė Milane. Savo laiške Mindaugui popiežius pažymėjo apie jo atvykimą bendrais žodžiais: ' Kadangi nesižeminęs mus prašei per ypatingus ir nepaprastus pasiuntinius ... ' Parnus turėjo būti koks nors žymus Mindaugo dvariškis-kilmingasis. Jo vardas dar buvo žinomas po 40 m. Livonijos kroniką rašiusiam autoriui. (LE XXII, 28).

P e l u ž i s (Peluse) žymus Lietuvos kilmingasis, pabėgėlis į Ordino žemes 1286. Pagal Dusburgo kroniką jis esą buvęs įžeistas vieno kng., kuris savo padėtimi buvo beveik ' antrasis po Lietuvos karaliaus '. Keršydamas Pelužis su iš Karaliaučiaus komtūro gautu būriu užpuolė to kng. namuose vykstančią vestuvių puotą. Kadangi jie ten ' pagal savo paprotį visi buvo nusigėrę ', buvo išžudyta 70 kilmingųjų (reguli). P. Dusburgietis juos vadina ' reguli terre Lethovie '. Pelužis priklausė prie gana retai lietuvių pusėje pasitaikančių išdavikų, kurių yra žinomi pvz. Aukaimyje Draikė, Svirtila (1305). Kartais tokie pabėgėliai iš Ordino Prūsuose laikinai gaudavo žemės, kol Lietuvą užėmus jiems bus grąžinta jų tėviškė. Apie Pelužį tačiau nieko daugiau nebežinoma. (LE XXII, 268).

P r o k š a — vienas iš D.L.K. Kęstučio užmušėjų, minimas šalia Lisicos Žibintojo ir kitų D.L.K. Jogailos tarnų. Pagal Lietuvos metraštį, Prokša esąs buvęs Jogailos vyno pilstytojas- taurininkas (pincerna). Kaip vieną iš Kęstučio žudikų Prokšą pažymi jau pačios pirmosios Lietuvos metraščio nuotrupos. Tą vardą toliau kartoja visos Lietuvos metraščių atmainos bei redakcijos, J. Dlugošas ir M. Stryjkovskis. (LE XXIV, 92).

P u k u v e r a s Lietuvos valdovas, valdęs 1283-94 po Traidenio iki Vytenio, Gedimino dinastijos pradininkas. Apie jį beveik visai nieko nežinoma, nes du svarbūs Pabaltijo istorijos šaltiniai, būtent, Eiliuotinė Livonijos kronika ir Ipatijaus metraštis pasibaigia 1290 ir 1292. Po Traidenio mirties (1282) nėra pėdsakų apie sukrėtimus, kurie būtų lydėję Mindaugo nužudymą. Valstybiniame gyvenime, matyti, neįvyko permainų, ir naujojo valdovo padėtis iš pat pradžių turėjo būti stipri. To įrodymu be kita ko gali būti ir faktas, kad

lietuviai po 1282 pastoviai darė žygius į kaimynus. Jie be pertraukos puldinėjo ir Livonijos ordiną. Pvz. veikdami drauge su žiemgaliais, 1287.III jie visai sumušė kalavijuočius. Kautynėse vien riterių žuvo 35, drauge ir Livonijos ordino magistras Burchardas von Haren. Puldinėjo lietuviai tada D. Naugardo ir kitas rusų žemes. Tad kronikose sutinkami lietuvių kng. vardai neleidžia daryti išvadų, kad po Traidenio būtų vykę kokių staigių pasikeitimų. Jo sūnumi ir tiesioginiu įpėdiniu turėjo būti Pukuveras. Šį vardą tik kartą 1291 temini Petras Dusburgietis, Pukuverą vadindamas Lietuvos karaliumi: Pucuwerus rex Lethowie (Scr. Rer. Pruss. I 155). Samprotaujama, jog Petro Dusburgiečio Pukuveras, Ipatijaus metraščio 1289 minimas Budivydas su broliu Budikidu (Poln. Sobr. Russk. Liet. II, 933) ir Livonijos magistro 1290 užrašytas Butigeidas esąs tas pats asmuo. Jau 1926 K. Chodynickis tezę, jog tie skirtinguose šaltiniuose randami Lietuvos kng. pavadinimai yra to paties vieno vardo variantai. Ryšį tarp Traidenio ir Gedimino, laikydami Pukuverą Traidenaičiu, toliau plėtojo H. Paszkiewiczius ir J. Puzyna. Taip pat ir V. T. Pašuto Pukuverą laiko Traidenio sūnum. Tačiau šaltinių spragos neleidžia išvystyti šitos prielaidos, kad Pukuveras bus buvęs Traidenio sūnus. Tad Pukuveras galėjo būti Gedimino senelis, nes Pukuveras turėjo sūnus: Vytenį, Gediminą, Vainių ir Teodorą. 1295 pagal Petrą Dusburgietį Pukuveras jau turėjo būti miręs. (LE XXIV, 225-226).

Ringaudas XII-XIII a. sąvartoje gyvenęs, dar galutinai neišaiškintas Mindaugo pirmatakas, greičiausia jo tėvas. Eiliuotoji Livonijos kronika, neminėdama vardo, kalba apie Mindaugo tėvą, kaip apie galingą vadą, kuriam nebuvo lygaus. Lietuvos Metraščio plačioji redakcija jį vadina tiesiog Ringaudu. Jo vardas įvairiuose Metraščio rankraščiuose su atmainomis rašomas: Rinkgivilt, Ringolt, Ryngolt, Rinkolt, Ryngolt. M. Stryjkovskio kronika, kaip ir Liet. Metraščio kai kurios santraukos (Bychovco, Krasinskio), Ringaudą vadina D.L.K. — 'velikij kniaz'. Ir gana kritiškai žiūrint, nėra duomenų teigti, kad Mindaugo tėvas nesivadino Ringaudu, bet iš kur Lietuvos Metraštis tą žinią yra paėmęs, nieko nežinoma. Apie Mindaugo tėvą yra galimos išvados, jog jis jau XII a. gale buvo Lietuvą sujungęs vienon valstybėn ir mirdamas joje savo vaikams paskyrė dalis (H. Paszkiewicz). Gal tas politinis veikimas yra priskirtinas Ringaudui. Lietuvos Metraštis težino tik Ringaudo kovą prieš totorius ant Nemuno kranto, prie Mohilnos. Ten jis 'kaudamasis nuo aušros iki vakaro', esąs visai sumušęs totorius (na golovu porazil) ir su dideliu aukso ir kt. grobiu grįžęs namon. Kai kuriuose Liet. Metraščio nuorašuose yra išskaičiuota, kad prieš Ringaudą esą stoję rusų kng., būtent, Kijevo Sviatoslavas, Vladimiro — Levas,

Drucko — Dimitras. Jie buvę pasitelkę kelis tūkstančius totorių, tačiau ‘ Dievas padėjo didžiajam kng. Ringaudui ’ Tos kautynės esančios įvykusios 1234. Yra tikra, kad tuo metu lietuviai yra turėję su totoriais susikirtimų, bet tai buvo neabejotinai jau Mindaugo laikotarpis. Tad Ringaudo chronologiją dar reikia bandyti išaiškinti, bet turimomis versmėmis dar jos tiksliau nustatyti nėra galima. Lietuvos Metraštis sako, jog po Mohilnos pergalės Ringaudas esąs dar daug metų gyvenęs Naugarduke ir savo valstybę palikęs Mindaugui. Kadangi 1219 jau Mindaugas su kitais Lietuvos kng. figūruoja taikos sutarties dokumente, kuriame Ringaudo vardas neminimas, reikia galvoti, jog Ringaudo pagrindinis veikimas priklauso XII a. galui, o jam priskiriamos kovos prieš totorius tegali būti tik Mindaugo laimėjimai. Tad kritiškose Lietuvos istorijos studijose apie Ringaudo kovą prie Mohilnos, kaip kitados pagal Lietuvos Metraštį buvo rašoma Maironio, Prano ir kitų romantikų Lietuvos istorijose, jau nieko nebeminima. Lenkų istorikas J. Puzyna yra bandęs supainiotas to laikotarpio Lietuvos Metraščio žinias suderinti su patikimesnėmis XIII a. versmėmis, bet iki šiolei jo drąsios prielaidos nėra sulaukusios kitų istorikų pritarimo. Tad Ringaudas pasilieka ir toliau dar iš miglų neišryškėjęs Lietuvos kng. vardas. Jo tėvas esąs buvęs Algimantas, apie kurį daugiau nežinoma. (LE XXV, 308-309).

R u k l y s i r R u p e i k i s Mindaugo sūnūs (‘ Rukla ’ ir Repexka) tėra minimi vieną kartą Ipatijaus kronikoje, kai 1263 rudenį Daumantas su Treniota nužudė Mindaugą ir tuodu jo sūnus. Neminėdamas vardų, Dlugošas kalba apie visų Mindaugo sūnų išžudymą, bet čia reikia suprasti, jog su tėvu drauge žuvo tie jo palikuoniai, kurie buvo drauge su juo. Vaišvilkui pasisekė pabėgti į Pinską. Ar Mindaugas daugiau sūnų turėjo, nėra galima nustatyti. Vienas iš Mindaugo sūnų, popiežiaus Aleksandro IV leidimu po 1255 turėjo būti karūnuotas jo įpėdiniu. Šaltiniai nieko nesako, ar tokia karūnacija iš viso yra įvykusi. (Plg. LE XXVI, 102, V. Sruogienės str.).

R u š k i a i (Ruškevičiai), XIII a. Lietuvos kng. 1219 Lietuvos kng. sutartyje su Haličo-Volinijos kng. Romano našle ir jos sūnumis, Ruškiai yra *Ipatijaus kronikoje* išskaičiuoti po vyresniujų (‘ stariešej ’) ir po Žemaičių kunigaikščių. Jie yra minimi šalia kng. Bulevičių. 1219 sutartis mini 7 kng. Ruškių vardus: Kintibutą, Vanibutą, Būtautą (Butovit), Vižeiką ir jo sunų Višlį, Kintenį ir Plikasienę (‘ Plikosova ’). Iš tos pat Ipatijaus kronikos dar yra žinomi kiti du Ruškių giminės vardai: Aišnas (Aišvno) ir Sirvydas. Bulevičių ir Ruškių santykiai nesiderino su Mindaugu. Bulevičius Mindaugas išnaikino. O Ruškių giminė talkininkavo Mindaugui. 1244 ‘ Aišvno Ruškovic ’ kariavo r. Lietuvoje prieš rusus prie Peresopnicos, o

'Syrwid Ruškovič' su Mindaugo palydos (družinos) vadu 'Chvala' kartu kovėsi prie Lucko (Poln. Sobr. Russk. Liet. II, 797, 840). Nėra duomenų nustatyti, kur buvo tų sritinių kunigaikščių valdos. Jos turėjo būti r. Lietuvos žemėse. Iš tų ankstybųjų ir atsitiktinų šaltinių nėra įmanoma toliau nustatyti Ruškių giminės kunigaikščių likimą. (LE XXVI, 219-220).

S a b y n a s (*Sabinė*) prūsų sukilimo vadas Notangoje. Petro Dusburgiečio ir N. Jeroschino kronikose Sabynas (Sabine, Sabin) tėra minimas vienintelį kartą, kai 1295 prūsai paskutinį kartą bandė sukilti Notangoje ir Semboje. Ordino riterių kariuomenei išvykus prieš Mozūrijos kng. link Viznos, Dusburgiečio žodžiais, 'įvairiose vietose' Notangoje pasireiškė 'velniška dvasia', nes notangėnai sukilo. Keturi buvo sukilimo vadai ('pricipales et capitanei'), kuriuos kronikininkas mini: Gavynas, Stanta, Trinta ir Masynas. Jų visų priekyje vyriausiuoju vadu buvo Sabynas, bet jo žygiai toliau neminimi. Ar paties Sabyno įsakymu, ar savo iniciatyva Stanta su savo draugais užėmė Barštyno pilį (Bartėnai), o Masynas su «Sklūnijų žemės vyrais' užgrobė Karaliaučiaus vokiečių arklių kaimenę, kai 'kiti reiškėsi kitose vietose', jie žudė vokiečius, jų kunigus, teriojo bažnyčias. Bet iš ordino žygio Mozūrijon sugrąžintas Karaliaučiaus komtūro dalinys be vargo numalšino Sabyno pradėtą sukilimą. Išsigandę 'Sklūnijų žemės vyrai' grąžino užgrobtus arklius. Greitai 'Notangos žemė nurimo taikoje', kai Semboje sukilimas dar tęsėsi. Bet pats sukilėlių vadas Naudiotas čia išdavė savuosius. Jis pabėgo į Karaliaučių ir išdavė 'šito atsimetimo visas paslaptis'. Tad ordinas galėjo mirtimi nubausti visus kaltuosius. Kronikininkas Jeroschinas mini, jog ir Notangoje prūsai buvo nubausti. Bet kokio likimo susilaukė Sabynas, nežinoma. (LE XXVI, 247-248).

S a g i n t a s, kilmingasis iš Žemaičių. Kai Vytautas po Raciąžo taikos ordinui iš naujo užleido Žemaičius, kryžiuočių paskirtasis Žemaičių valdytojas M. Küchmeister ėmė įvesdinėti visai naują tvarką. Jis apdėjo gyventojus naujais mokesčiais, matavo laukus, vykdė įvairius surašymus, išvarinėjo ūkininkus iš gerų žemių, varė į priverstinus darbus ir t.t. Kryžiuočiai jau buvo pasimokę iš 1401 m. Žemaičių sukilimo, įvykusio greitai po Salyno taikos. Šį kartą ordinas ėmė daug įkaitų. Tarp šešių žymių kilmingųjų sūnų iš Viduklės žemės 1406.I buvo paimtas Naivaičio sūnus Sagintas (Sagynthe, Naywaithen zoen). Apie jo ir kitų įkaitų tolimesnį likimą (kitas didelis ėmimas buvo 1406. VI) nieko nežinoma. (LE XXVI, 263).

S i m a n a s (m. 1387), Polocko Andriaus Algirdaičio sūnus. Jis buvo vienas iš trijų Andriaus sūnų. Mykolas mirė 1385; Jonas ilgai gyveno, su pertraukomis išsilaikydamas Pskovo vietininku

1389-1437. Ar Simanas buvo už tuos brolius vyresnis, nežinoma. Tikra, kad jis dar jaunas (apie 30 m.) žuvo kautynėse prie Polocko. Kai Jogaila Krokuvoje per savo karūnaciją (1387 III) sužinojo apie plačiau įsiliepsnojusį Simano tėvo Andriaus suruoštą sukilimą, kuriame talkininkavo Livonijos ordinas ir Smolensko kng., prieš Andrių iš Krokuvos išsiuntė Skirgailą su Vytautu. D. Naugardo metraštyje pažymėta: ' Skirgaila Andriaus sūnų (Simaną) užmušė, o savo brolį Andrių paėmė nelaisvėn '. Daugiau apie Simaną šaltiniuose pėdsakų nėra. (LE XXVII, 451).

S i r p u t i s XIII a. antros pusės Lietuvos kng., Traidenio brolis. Ipatijaus kronikos mini, kad Traidenis turėjo keturis brolius: Borzą, Lesį, Svilkenį ir Sirputį. Tendencingas kronikininkas narsų pagonių valdovą Traidenį perdėtai lygina tariamu žiaurumu ' Sirijos Antijochui, Jeruzalės Herodui, Romos Neronui ', o graikiškai krikštytuosius jo brolius vadina kilniais vyrais. Bet ir jie palaikė savo brolio politiką. Trys iš jų 1274 žuvo kovose su Danieliaus Romanaičio vaikaičiu Volinijos Vasilku. Sirputis dar eilę metų ištikimai tarnavo Traideniui. Jo valdytos žemės, kaip ir žuvusiųjų brolių, turėjo būti Lietuvai priklaususiose stačiatikių srityse. V. Pašuto mano Sirputį sėdėjus Naugarduke. Težinoma, kad Sirputis 1276 Traidenio pavedimu puolė ' Kamene ' (p. Rusioje) ir niokojo jo apylinkes. Sąjungoje su sūduviais 1278 Sirputis vėl vadovavo Traidenio kariuomenei, kuri tris dienas švaistėsi Lenkijoje Liublino srityje. Sirputis grįžo iš ten su dideliu grobiu. Po Traidenio mirties Sirputis daugiau šaltiniuose nebesutinkamas. Tik Litauische Wegeberichte mini XIV a. gale netoli Neries Aukštaičiuose, kilmingojo Sirpučio tėviškę — ' Sirputtindorff ' (Scr. rer. Pruss. II 695). Bet to Sirpučio ryšį nustatyti su XIII a. S. yra neįmanoma. Dar XVI a. tokiu vardu žinoma kilmingoji Nemenčinės srityje Sierputowa. (LE XXVII, 503-504).

S i r v y d a s R u š k y s (Ruškevičius) XIII a. Lietuvos kng., iš gausios Ruškių giminės, kurios septyni nariai dalyvavo 1219 Lietuvos kng. taikos sutartyje su Volinijos kng. Romano našle. Kurio Ipatijaus kronikoje vardais išskaičiuotų Ruškių sūnus yra buvęs Sirvydas, negalima nustatyti. Istorijoje Sirvydas tepasirodo į Mindaugo gyvenimo galą. Kai daugumas 1219 sutartyje minimų Lietuvos kng., stoję Mindaugui opozicijon, žuvo ar buvo išvarinėti iš savo valdų, Sirvydas pasižymėjo kaip Lietuvos karaliaus politikos rėmėjas. Po 39 m. nuo sutarties su Volinija (1258) Ipatijaus kronika mini Sirvydo žygį, kai drauge su ' Mindaugo karių ' vadu Chvalu jis puolė Volinijos žemes. Kai grįždama Sirvydo ir Chvalo kariuomenė niokojo Lucko (Haličo) sritį, juos pasitiko Volinijos Danieliaus ir Vasilko kariuomenė. Kautynėse Chvalas žuvo, o Sirvydui pasisekė pabėgti.

Daugiau šaltiniai jo nebemini. Nežinoma tiksliau nė jo valdyta sritis. Reikia samprotauti, kad ji buvo stačiatikių krivičių gyvenamuose plotuose, kur Ruškių ir Bulevičių giminė buvo įsigyvenusi dar prieš Mindaugą. (LE XXVII, 510).

Skalda (m. 1313) XIII a. galo ir XIV a. pradžios lietuvių kilmingasis, brolis žymaus kovotojo prieš kryžiuočius Surmino. Skalda pasižymėjo 1313 Nemune sunaikinant didelį Ordino karo laivą, kurį Ragainės komtūras kovoms prieš lietuvius buvo pastatęs. Prie Veliuonos kautynėse, kuriose, anot Dusburgo, žuvę daug lietuvių, krito ir Skalda (Scoldo, Scoldone). Jeroschino kronikoje jis užrašytas Stolde. Daugiau apie jį nežinoma. (LE XXVII, 533-534).

Skarijotas (m. apie 1285) XIII a. antros pusės Lietuvos kilmingasis (kunigas), kartą paminėtas Eiliuotinėje Livonijos kronikoje. Žiemą prieš 1286 lietuviai buvo įsiveržę Livonijon, kur jiems kelią pastojo du Dauguvos krantų pilių komturai (Ašeradės ir Kokenhuzeno). Kruvinose kautynėse, kurioms greičiausiai vadovavo pats Skarijotas, žuvo 60 lietuvių. Apie Skarijotą (Schoriat) sakoma, jog jis ‘ paliko lyg įkaitas karo lauke užmuštas, jo draugams beliekant gedėti ’ (sine vrûnt mochten in clagen ’). Apie Skarijotą daugiau nežinoma, nes iš viso po Traidenio mirties (1282) šaltinių žinios apie Lietuvą yra labai skurdžios ir chaotiškos. Eiliuotinė kronika yra užrašiusi lietuvių kunigų ar žymių kilmingųjų vardų, kurie paskiau daugiau nebeminimi: Žemaičių vadas Alemanas, Gingeika, kunigas Mažeika (‘ Maseke ir kunic hiez ’), Milgerinas, Tušis (Tusche) ir kt. Tai vardų grupei priklauso ir Skarijotas. (LE XXVIII, 17).

Skaudiktas, Žemaičių kilmingasis XV a. pradžioje. Kai vokiečių ordinas trečiu kartu, jau po Raciąžo taikos iš Vytauto gavo Žemaičius, naujai paskirtasis kryžiuočių seniūnas M. Küchmeister Žemaičiuose uoliai ėmė kilmingųjų sūnus įkaitais. Iš Tendžiogalos srities 1406.I.23 buvo paimtas Skaudiktas, Tuteikos sūnus (‘ Scawdicht, Tutteyken zoen ’). Drauge dar buvo išsiųsti į Karaliaučių ordino maršalkai 6 tokie įkaitai iš Viduklės srities. Koks buvo likimas Skaudikto ir kitų įkaitų, kai 1409 Žemaičiai sukilo, nėra žinių. Charakteringa, kad vardų tų kilmingųjų, kurių daug buvo paimta įkaitais (ypač 1406 vasarą), niekur šaltiniuose nebegalima užtikti. (LE XXVIII, 19).

Skirgaila (apie 1353 — 1397 pradžioje Kijeve), per graikišką krikštą gavęs Jono (Ivano) vardą, Algirdo antrasis sūnus iš antrosios žmonos Julijonos, Polocko ir Trakų valdytojas, nuo 1394 Kijevo kng. Skirgaila buvo svarbiausias vyr. brolio Jogailos politikos rėmėjas, reikšmingai prisidėjęs prie visų žymiųjų Jogailos politinių pasisekimų ir D. L. K-tijos gyvenimo įvykių. Šiam gabiam ir gudram politikui

lietuvių istorijos tyrinėjimuose neparodyta atskiro dėmesio. Jis vis teminimas ryšium su beveik nepertraukiama kova prieš pusbrolį Vytautą, ypač su tragiška dėdės Kęstučio mirtimi. Šaltiniuose Skirgailos vardas įvairiausiai rašomas: Skargal, Schirgal, Skirgal, Skyrgallo, Skergello, Sgergalo ir kt.

Iš jo jaunystės nedaug težinoma. Hermano Vartbergiečio kronikoje pažymėta, jog Skirgaila dar prieš tėvo mirtį, valdydamas Drisą, drauge su vyriausiuoju broliu Andriumi (iš pirmosios Algirdo žmonos) dalyvavo kovose prieš Livonijos ordiną. 1373-74 Skirgaila puolė Daugpilį (Scr. rer. Pruss. II, 103-105). Pirmas žymus Skirgailos pasirodymas buvo kelionė į v. Europą 1379 vasarą (kelionės tikslai nėra galutinai išaiškinti). Išvykęs VII mėn. pradžioje, vėlybą rudenį jis jau buvo grįžęs (tikra, kad IX.29 dar nebuvo Lietuvoje). Didysis magistras W. v. Kniprode Marienburge VII.3 vaišingai priėmė Skirgailą, atvežusį brolio dovanų. Čia Skirgaila pasisakė norįs krikštytis ir aplankyti Vengrijos-Lenkijos karalių Liudviką, imperatorių, net ir patį pop. Urboną VI, iš kurio norįs gauti nuodėmių atleidimą (Scr. rer. Pruss. II, 593). Naktį pernakvojęs Marienburge, su savo keliasdešimt palydovų išskubėjo į Mozūrus, kur dalyvavo Ziemovito III vestuvėse. Paskui per Lenkiją vyko jis pasimatyti su Liudviku. Apie tolimesnius jo susitikimus nieko nebežinoma, tik iš Kniprodės pranešimo našlei Julijonai galima daryti išvadą, jog vienas iš Skirgailos kelionės tikslų yra buvęs sustiprinti Algirdienės pradėtą akciją prieš Kęstutį. Klaidingai aiškinta, kad jo kelionei pritaręs Kęstutis (I, Jonynas). Tur būt per toli eina tyrinėtojai, laikydami Skirgailą tikruoju Kriavo akto iniciatoriumi, net bandydami su tuo rišti 1379 kelionę (L. Kolankowski).

Namon sugrįžęs, jis tapo Jogailos žymiausiu talkininku santykiuose su kryžiuočiais. Įvertindamas Skirgailos rūpestingą paramą, Jogaila atėmė iš maištaujančio Andriaus Polocką ir 1379-80 atidavė Skirgailai. Jogaila tvirtino, jog tėvas Polocką buvęs paskyręs Skirgailai; bet tokias pat teises į Polocką tarėsi turįs ir Andrius. Skirgaila Polocką, iš kurio pirmiau kaip pagonis ‘ gėdingai buvo išvarytas ’, bandė imti jėga: 1381 vasarą jis atvedė Jogailos kariuomenę ir pradėjo užsitęsusį apgulimą. Tuo metu, susekęs sąmokslą, Kęstutis Vilniuje įvykdė perversmą. Pabūgęs dėdės, kuris D.L.K. vardu Polocką grąžino Andriui, Skirgaila nutraukė apgulimą ir pabėgo į Livoniją pas savo sąjungininką Ordiną.

Remdami vyr. brolį Jogailą Skirgaila su Kaributu (Jogailos įsodintu Seversko Naugarde) išvien veikė prieš Kęstutį. Kai Kaributas prieš naują Vilniaus valdovą pakėlė maištą rytuose, tai Skirgaila Jogailos vardu kreipėsi pagalbos į kryžiuočius. Ir šį kartą Ordinas jį bičiuliškai priėmė. Su juo susitarę kryžiuočiai 1382 birželio

gale įsiveržė Lietuvon. Jogaila, Skirgaila ir kiti artimi giminės tada Briežuolės sutartimi su Ordino maršalu dar labiau išryškino savo bendradarbiavimą prieš Kęstutį. Kryžiuočių kariuomenė padėjo paimti Kęstučio numylėtus Trakus. Per 12 apgulimo d. (VII.8-20) Skirgaila ir Jogaila grasino, derėjosi ir žadėjo pilies įgulai laisvę. Paimtus Trakus Jogaila tuojau atidavė Skirgailai. Nors jis oficialiai tik 1382.X.31 Dubysos sutartyse tefigūruoja kaip ' herczog czu Tracken ', tačiau galima daryti išvadą, kad dar prieš Kęstučio nužudymą Jogaila buvo numatęs Trakuose pastoviai įsodinti Skirgailą (H. Paszkiewicz). Nėra galutinių įrodymų, tačiau iš jo elgsenos Kęstutį suėmus galima spręsti, jog jis Kęstučio tragedijoje yra suvaidinęs už Jogailą veiklesnį ir tamsesnį vaidmenį. Vėliau, jau būdamas Ordine pabėgėlis, Vytautas lygiai kaltino Jogailą ir Skirgailą dėl savo tėvo ir motinos Birutės mirties (Scr. rer. Pruss. II, 713). Kai prie Trakų su savo kariuomene atvyko Kęstutis, Jogailos vardu Skirgaila prisiekė ir įtikino Kęstutį ir Vytautą vykti tartis į Jogailos stovyklą, kur, laužant duotą žodį, abu buvo suimti. Kronikininkas Vygandas Marburgietis pažymi, kad pats Skirgaila gabeno Kęstutį nelaisvėn Kriavos pilin. Ten belaisvį palikęs pats grįžo į Vilnių. Po 4 d. jis vėl atvyko į Kriavą, ' norėdamas matyti savo surakintą dėdę, ir jį rado mirusį ' (t.p. II, 620). Tur būt tada Skirgaila atsivežė iš Vilniaus sprendimą Kęstutį nužudyti (A. Kučinskas). Ir iš tolimesnės jo neapykantos Kęstutaičiui (Vytautui), atrodo, jog šis Algirdaitis buvo labiausiai kaltas dėl seno dėdės mirties.

Skirgailos ir kitų ištikimųjų padedamas Jogaila vėl atgavo Vilnių, o pačiam Skirgailai atiteko antroji sostinė — Trakai. 1382 rudenį D. L. K-tijoje vėl būtų grįžusi plačiai valstybei valdyti Algirdo ir Kęstučio laikų biarchija, jeigu tos siekiamos sistemos nebūtų sukliudęs iš kalėjimo pas kryžiuočius pabėgęs Vytautas. Bet Skirgailai dar teko atlikti svarbų vaidmenį per 6 d. derybas Dubysos sutartyse, kurios surašytos vyr. brolio ir jo vardu. Tačiau Ordinas visas viltis jau dėjo į Vytautą ir pats didysis magistras K. Zöllner vadovavo 3000 vyrų kariuomenei, kuri IX.11 apsupo Skirgailos Trakus. Po bombardų smūgių kitą dieną jie pasidavė. Vytautui pavestus Trakus, kurių įgulą sudarė Ordino kariai, XI.3 Jogaila ir Skirgaila atsiėmė tik po šešių sav. apgulimo.

Skirgailos vaidmuo Kriavo aktą sudarant ir tolimesnėje kovoje prieš Vytautą. Samprotaujama, kad Jogaila 1383 rudenį nebenorėjęs užantspauduoti sutarčių su Ordinu dėl to, kad turėjęs vilčių gauti Lenkijos karalienės Jadvygos ranką. Gal ne atsitiktinai 1383 Jogaila ir Skirgaila išdavė Liublino pirkliams raštą leidžiantį prekiauti Lietuvoje. Laikydamas jį pačiu gabiausiu Jogailos broliu, L. Kolankowski taria, jog ' unijos '

iniciatyva gal jau nuo 1383 kilo iš jo. Jis dalyvavo ir 1384 pirmosios pusės sutartyse su Maskvos kng., kuriomis Jogaila pažadėjo ne tik vesti Dimitro Doniečio dukterį, bet ir stačiatikiškai pasikrikštyti. Skirgailai pasirodė tikresnis kelias broliui į Krokuvą, ir čia Skirgaila parodė visą uolumą. Tik prieš tai Jogailai reikėjo susitvarkyti su Vytautu. Susitaikant jam buvo žadamos ir jo tėviškės žemės — Trakų kng. Reikšminga, kad Trakų kng. Skirgaila vėl ėmė tituluotis tik Jogailai jau tapus Lenkijos karaliumi, nuo 1386.III.13.

Skirgailos vadovaujama delegacija Krokuvoje pasirodė 1385.I.18. Ten jis vedė derybas su M. Lenkijos ponais. O Vengrijon pas Jadvygos motiną jis pats savo keliu iš Krokuvos siuntė pasiuntinius. Šie gavo, kaip Kriavo akte pabrėžiama, įgaliojimus iš S. ('Skirgalone'). Krokuvos 'kalendoriuje' (Mon. Pol. Hist. II, 909), suminint Vilniaus pasiuntinius pas Jadvygą prašyti jos rankos Jogailai, pirmoje vietoje įrašytas 'Sgergelo'.

1386.II Jogailą į Krokuvos iškilmes atlydėjęs Skirgaila ir kt. kng. čia buvo palikti lyg įkaitais. Padėtis tačiau D. L. K-tijos rytuose darėsi kritiška. Polocko Andrius sąjungon prieš Jogailą įtraukė Livonijos ordiną ir Smolensko kng. Sviatoslavą. Skirgaila, Vytautas ir Lengvenis buvo paleisti sukilėliui sudrausti. Bet tie kng. turėjo įsipareigoti kiekvienu pareikalavimu grįžti atgal Krokuvon. Skirgailai pasisekė rytų pasienio krizę likviduoti, kai 1386.IV.29 prie Mstislavo (ant Vechros kranto) skaudžiai sumušė Smolensko kng., kuris pats kautynėse žuvo. Su jo sūnumi Skirgaila padarė sutartį. Šis atsisakė sąjungos su Andriumi ir pažadėjo Jogailai pagalbą prieš jo priešus. Sunkiau sekėsi jo žygis prieš patį Andrių. Sulaukęs Lietuvoje Jogailos (1386 X), su jo pagalba Skirgaila paruošė kariuomenę. 1387.III po trumpų kautynių, nespėjus nė Livonijos ordinui ateiti į talką, karas pasibaigė Andriaus katastrofa. Sūnus Simanas krito kovos lauke, o pats tėvas pateko nelaisvėn ir buvo išsiųstas Lenkijon. Skirgaila vėl tapo Polocko kng. Yra tikra, kad jis jau prieš 1383 buvo priėmęs stačiatikių tikėjimą, gal net 1381 (H. Paszkiewicz). Už visokias paslaugas Jogaila jį išaukštino 1387.IV.28 dokumentu, kuriuo brolis karalius pažadėjo jį laikyti aukščiau už visus savo brolius. Bet vistik Skirgaila didžiuoju Lietuvos kng. netapo. Jis tebuvo Lietuvoje Jogailos vietininkas, kuris jo pavedimu tvarkė svarbiausius politinius reikalus (Dlugosz, Opera Omnia XII,477). Jeigu kartais jis vadinamas 'supremus dux Lituaniae' (Cod. dipl. Viln. I 38) ar kt. titulais, tai jo padėties nekeitė. Jis visada galėjo būti atstatytas. Taip atsitiko 1391, kai jo vietoje laikinai atsistojo Kernavės kng. Vygandas-Aleksandras (jaunesnis S. brolis, m. 1392) ar pagaliau 1392, kai visą valdžią Lietuvoje Skirgaila turėjo užleisti Vytautui. 1387.VI.18 Lydoje S. buvo išdavęs Jogailai dokumentą,

pripažindamas visų savo valdų vasališką priklausomumą nuo Lenkijos karaliaus, karalienės ir Lenkijos karūnos (Cod. epist. Vit. 11).

Tuo metu, kai Skirgaila buvo išaukštintas, Vytauto padėtis vis nebuvo tikra. Sunkiausiai Kęstutaitis galėjo pakelti, kad Trakuose vėl sėdėjo Skirgaila. Vienašališkas jo iškėlimas įaštrino seną pusbrolių neapykantą tiek, kad Skirgaila savo laiške (Vytauto žodžiais) jį paskelbęs savo priešu: 'saugokis tu manęs, kaip aš tavęs' ('hute dich vor mir und ich vor dir'; Scr. rer. Pruss. II, 712). 1389.V.29 susitarimu Liubline dar bandė Jogaila derinti pusbrolių priešingumus. Vytautas buvo verčiamas Skirgailai išduoti formalų susitaikymo dokumentą, žadėdamas pagalbą prieš visus, išskyrus karalių. Kai Skirgaila sėdėjo Polocke, Vytautas padarė nesėkmingą sąmokslą paimti Vilniui, kuriame Skirgaila buvo pasidaręs nepopuliarus. Tada Jogaila sostinėje savo vietininku padarė irgi jam nusipelniusį brolį Kaributą. Bet jis drauge atsiuntė ir lenkų įgulą, kuriai vadovavo K. Moskorzewski. Skirgailos įtaka D. L. K-tijoje vis dar buvo didesnė už kt. Algirdaičių, nes jis valdė ir daugiausia žemių. Skirgaila buvo ėmęs pats savarankiškai ir su Ordinu ieškoti taikos. Jis pradėjo su kryžiuočiais derybas pretekstu pasikeisti belaisviais. Bet K. Zöllner į jo bandymą šaltai pažiūrėjo. Kaip tik tada buvo pribrendęs antrasis Vytauto išbėgimas, kuris vėl sumaišė Algirdaičių politines kortas tuo metu, kada Skirgaila turėjo padėti savo broliui Lengveniui įsistiprinti D. Naugarde. 1390 pradžioje Skirgaila užėmė visas Vytauto valdas. Tačiau tolimesnė jo kova su Vytautu, kurio šalininkų skaičius Lietuvoje didėjo, nebesisekė. Skirgaila negalėjo sukliudyti 1390 rugpiūčio gale didžiulei kryžiuočių kariuomenei prie Kauno pereiti Nemuno brastą. Kryžiuočiai su Vytautu apgulė Vilnių, kurį gindamas žuvo Karigaila Algirdaitis. Siaurindamas Vilniuje Skirgailos valdžią, Jogaila 1391 iš Lenkijos, vietoje K. Moskorzewskio, atsiuntė naują 'seniūną' Jaśko z Oleśnicy (Joną iš Olesnicos). 1391 rudeniop naujas didysis magistras Konradas Valenrodas, po garbės vaišių užsienio svečiams Nemuno saloje prie Kauno, patraukė link Skirgailos Trakų, kuriuos šis pats tada sudegino.

S k i r g a i l o s n u s t ū m i m a s į K i j e v o k n g. Jogaila suprato, jog kovą su Vytautu Skirgaila pralaimėjo, nes nesugebėjo Lietuvoje suorganizuoti tvirtos gynybos. Jogaila turėjo ryžtis 1392 su pusbroliu susitaikyti ir Kęstutaičiui tuojau pat pripažinti tokią padėtį, kokią 1387 buvo gavęs Skirgaila. Drąsų sprendimą padarė Jogaila, kai Trakus atėmė iš S. ir tuojau atidavė šio didžiajam priešui. Skirgailai buvo numatyta Kijevo k-tija ir Volinijoje Kremencas. Bet Kijeve, kaip ir Volinijoje, buvo kng., kuriuos reikėjo jėga pašalinti. Tad 1392.XII Jogaila, Skirgaila ir Vytautas susitiko Belze ir sutarė veikimo planą. Vytautas įsipareigojo jam padėti iš Kijevo

išvaryti Vladimirą Algirdaitį. Buvę priešai, drauge veikdami, paėmė ką tik mirusios Julijonos valdytą Vitebską, o jauniausią Algirdaitį (Švitrigailą) iš ten nusiuntė Krokuvon. Dvejus m. Skirgaila turėjo pas brolį karalių sėdėdamas laukti, kol su Vytauto pagalba pasisekė Vladimirą jėga išvaryti iš Kijevo (1394). Bet tik dvejus m. Skirgailai teteko Kijeve ir Volinijoje šeimininkauti. Metraščiai mini jo nunuodijimą, nurodydami, kad jis buvo ten ' tironas ir uždėjo sunkią valdžią rutenams ' (Dlugosz, Opera Omnia XII, 509). Bet, ar tikrai Skirgaila ' žolelių skystimu ' buvo vieno stačiatikių vienuolio nunuodytas, lieka nenustatyta. Rusų istorikai, pabrėždami stačiatikio Skirgailos nuopelnus Rusijoje, iš viso nekalba apie nunuodijimą. Yra tikra, kad iš medžioklės sugrįžęs Skirgaila visą savaitę sirgo ir paskui mirė, sakoma, 1397.I.15.

S k i r g a i l o s b e n d r a c h a r a k t e r i s t i k a. Jis atliko gana reikšmingą rolę Lietuvos politinėj ir religinėj kryžkelėj 1379-85. Iki pat 1390 jo veiklos pėdsakai gana žymūs D. L. K-tijoje. Tapęs aktyviu Jogailos įrankiu nugalint ir pašalinant Kęstutį, Skirgaila toliau ilgai bijojo Vytauto keršto. Todėl jis ištikimai atsirėmė ir po 1382 į vyr. brolį. Bet šis negalėjo Lietuvoje atsilaikyti prieš talentingesnį Kęstutaitį. Tada ir Jogailos mylimas brolis Skirgaila, kuris savo keliu ilgai buvo autoritetas jaunesniesiems broliams (Algirdaičiams), turėjo būti paaukotas. Gabumais jis neprilygo Vytautui, bet šalia Jogailos savo apsukrumu ir energija jis buvo žymiausias Algirdo sūnus. Valdydamas Lietuvą, jis atstatė ar sutvirtino Naugarduko ir Ukmergės pilis. Dlugošas (Opera Omn. XII, 479), gal dar remdamasis Skirgailos amžininkų liudijimais, jį charakterizavo kaip drąsų, bet drauge ir žiaurų kng., iš kurio visko buvo galima tikėtis. Skirgaila, ypač į gyvenimo galą, dažnai nusigerdavęs (' assidua ebrietas '). Tokiais atvejais jis sužeisdavęs ir savo dvariškius, kuriuos paskui rūpestingai gydydavo. Skirgaila buvo savotiškai tragiška asmenybė, kuriai teteko, neišvystant savo iniciatyvos, visą gyvenimą tarnauti vyr. brolio (Jogailos) politikai. Jai Skirgaila ir buvo paaukotas. V. Krėvė parašė dramą Skirgailą. (LE XXVIII, 50-53).

S k l a d a s XIII a. prūsų kilmingasis iš Sembos (Quednau). Petro Dusburgiečio kronika mini, kad Skladas (Sclodo, Sclode) aktyviai reiškėsi Ordino kariuomenės pusėje Durbės kautynėse. Jis raginęs saviškius už gaunamą ' saldų midų ' narsiau kautis. Vėliau Skladas atskira privilegija iš Ordino gavo didelį žemės plotą. Iš žinomų apie 100 tos rūšies donacinių dokumentų prūsų kilmingiesiems (vitingams) didžiausią pavaldinių skaičių gavo Skladas. Jis valdė 25 prie žemės pririštų prūsų šeimas. Kai vienas jo sūnus (' Wargule ') nuėjo tėvo pėdomis ir buvo Ordino apdovanotas žemėmis, tai kitas

sūnus Nalubis didžiojo prūsų sukilimo metu pabėgo pas sukilėlius. Nors kryžiuočiai visą jo mantą sunaikino, šis vitingas ir toliau kovėsi už prūsų laisvę. Daugiau šaltinių apie Skladą ir jo giminę nėra. (LE XXVIII, 59-60).

Skomantas vienas žymiausių sūduvių XIII a. sritinių kng. P. Dusburgietis, kuris daugiausia žinių apie Skomantą yra pateikęs, jį vadina 'capitaneus Sudowitarum' ir sako jį buvus 'galingą ir turtingą'. Šiek tiek žinių apie jį ryšium su kovomis prieš Volinijos kng. duoda ir Ipatijaus kronika. Drauge su kt. sūduvių kng. (Borutu) Skomantas šitoje kronikoje vadinamas 'piktu kariautoju'. Iš šio šaltinio žinoma, kad Skomantas, kaip ir kiti kng.-kunigai, tada ėjo ir vyriausio aukotojo-žynio pareigas. Skomantas turėjo stiprią palydą ir puldinėjo Pinską ir kt. sritis. Kada viena po kt. Sūduvos sritys buvo pajungtos Ordino valdžiai, Skomantas befigūravo kaip 'capitaneus' 'Crasima' (Kresmena) srities. Dusburgietis pirmą kartą Skomantą pamini apie 1263 ryšium su jo — žygiu į Kulmo žemę. Dar yra žinomi į Kulmą du dideli Skomanto žygiai. Paskutinysis jų vyko 1277 jau po didžiojo prūsų sukilimo numalšinimo. Šitame žygy tarp 4000 jo vyrų minimi ir lietuvių būriai. Skomantas ilgai bandė atsilaikyti Ordino puolimams. Kai 1280-81 kryžiuočiai visiškai nuniokojo Skomanto sritį ir Kresmenoj sudegino jo dv. su manta, užmušdami ar paimdami nelaisvėn 150 Skomanto vyrų, jis nebeįstengė toliau priešintis. Skomantas buvo laikinai pasitraukęs į Rusią, tačiau ilgėdamasis savo krašto sugrįžęs ir, Dusburgiečio žodžiais, pasidavęs ordinui su saviškiais ('cum omni domo et familia'). Skomantui jau anksčiau vyko persilaužimas, nes jis padėjo 'per savo tarną' iš nelaisvės pabėgti ordino riteriui Liudvikui iš Libencelės. Su savo gimine priėmęs krikštą, Skomantas esą tapęs 'uoliu tikėjimo išpažinėju, garbingu krikščionių tautos vadu'. Ordinas 1284 gausiai apdovanojo Skomantą žemėmis Prūsų krašto gilumoj, nes Sūduva buvo sunaikinta. Trys Skomanto sūnūs ('Rukals, Gedestes' Galms') 1285 paveldimai gavo iš ordino žemių su joms priklausančiu prūsų kaimu. Skomantas šaltiniuose vad. Scumandus, Skomant, Scomond, Skumant ir kt. (LE XXVIII, 70).

Skurda, XIII a. antros pusės sūduvių kng. Apie Skurdą ('Scurdo'), kaip ir apie kt. Sūduvos 'kunigus' — vadus, pagrindinis šaltinis yra Petras Dusburgietis. Skurda buvo paskutinis Sūduvos sritinis 'kunigas' — 'capitaneus', kuris ilgiausiai kryžiuočiams priešinosi. Kai Gedetas, 'capitaneus Sudowitarum de Kymenowia') ordinui pasidavė ir krikštijosi, *Skurda, kuris buvo* 'kitos Sūduvos dalies valdytojas (capitaneus)', ilgiausiai priešinosi ir nenorėjo nusilenkti kryžiuočiams. Jis 1283 su savo žmonėmis pasitraukė į Lietuvą (Scr. rer. Pruss. I 145). Jau prūsų sukilimo metu

iš Prūsų žemės Lietuvoje buvo atbėgėlių. Ipatijaus kronikoje yra minima (1276), jog Traidenis išeivius iš Prūsų pasodinęs Gardino ir Slanimo srityse. Per prūsų sukilimą buvo pasitraukę už Nemuno pagudėnų ir bartų. Kur buvo apgyvendinti Skurdos žmonės, nėra duomenų. Jeigu Gedeto sritis, kurią jis ordinui atidavė, anot kronikininko tesiekė 1500 galvų, išsikėlusių Lietuvon Skurdos pavaldinių skaičius negalėjo būti daug didesnis. (LE XXVIII, 113).

Skvaibutas, XIV a. galo Žemaičių bajoras is Kaltinėnų srities. Kai Vytautas antrukart buvo išbėgęs į ordiną (1389), Skvaibutas drauge su kt. 24 Žemaitijos rinktiniais kilmingaisiais sudarė su kryžiuočiais (Prūsų ordino maršalu) 1390.V.26 Karaliaučiuje svarbią prekybinę sutartį, teikiančią abiem pusėms lengvatų kaimyniniame krašte. Prie sutarties savo antspaudą prikabino Vytautas, nes Skvaibutas ir visi kiti Žemaičių kilmingieji pareiškė savo antspaudų neturį. Iš esmės toji Žemaičių žemės atstovų sutartis reiškė paramą Vytautui, kuris su ordino pagalba kovojo prieš Jogailą. (Žr. kt. sutarties dalyvius: Dramutis, Eikutis, Eimantas, Einoras, Eiviltas, Jaušis, Joteikis, Klausigaila). (LE XXVIII, 114).

Sprudeika XIII a. pradžios Lietuvos kunigaikštis, težinomas iš vienintelio paminėjimo 1219 Ipatijaus kronikoje, kai žymiausieji Lietuvos kng. su Volinijos-Haličio kng. Romano našle ir jos sūnumis darė taikos sutartį. Sprudeika priklausė kng. Bulevičių giminei, kurią vėliau visą Mindaugas išnaikino. Jis nužudė tris Bulevičių sūnus: Vismantą (Višimut), Edivilą ir Sprudeiką. Jo ir jo dviejų brolių vardai niekur daugiau nebeužtinkami. (LE XXVIII, 386-387).

Stanta vienas iš Notangos sukilimo vadų 1295. Vienintelio šaltinio kronikininko P. Dusburgiečio žiniomis, 1295 Notangoje išsivystė platus sukilimas, kurio vyr. vadu notangėnai buvo išsirinkę Sabyną. Šito paskutinio prūsų sukilimo eigoje labiau pasižymėjo keturi vadai (principales et capitanei): Gavynas, Stanta, Trinta ir Masynas. Stanta buvo užėmęs Barštyno (Bartėnų) pilį. Drauge su kt. vadais jis dar turėjo eilę laimėjimų. Išdavimų pagalba sukilimas buvo užgniaužtas, o Stanta, kaip ir kiti vadai, nužudytas. N. Jeroschin savo kronikoje tekartoja Dusburgiečio duomenis, nieko nauja apie Stantą nepateikdamas. (LE XXVIII, 451).

Stegutas, Zebrio sūnus, jotvingių kilmingasis (kunigas) ir karo vadas XIII a. pradžioje, kartą minimas Ipatijaus metraštyje drauge su kt. jotvingių kilminguoju Šutru, Mandūno sūnumi. Kai vadovaujami Steguto ir Šutro jotvingiai 1227 teriojo Liet. Brastos sritį, juos užpuolė Volinijos Danielius su savo kariuomene. Daug jotvingių žuvo. Drauge buvo užmuštas ir Stegutas su Šutru. Ipatijaus metraštis Stegutą vadina 'Zebrovič', t. y. Zebrio sūnumi. (*Iš Z. I. rankr.*).

Steikintas, turtingas XIII a. jotvingių kilmingasis (kunigas), minimas Ipatijaus kronikoje, žuvęs 1254-55 Volinijos Haličo Danieliaus ir jo sūnaus Levo žygyje į Jotvingius. Pagal kronikininką Levas Steikintą nužudęs ir visą jo turtą sudeginęs. Iš sunaikinimo aprašymo matyti jog Steikintas šalia jam priklausančių pilių turėjo savo sodybą su jai priklausančiais javų ūkio kaimais. Sustoję Karkavičių k., « jie (Levo kariai) stebėjosi, kad tokia daugybė karių, ir žirgai ir patys, dviejuose kiemuose pasisotino, ir net nevaliojo visko patys suvalgyti nė žirgai suėsti ». (*Iš rankr.*).

Steksė, žymus XIII a. pradžioe lietuvių kilmingasis (kunigas) ir karo vadas. Ankstybasis Livonijos kronikininkas Henrikas vadina jį karo vadu ir kng. (' dux et princeps ') arba ' karaliuku ' (' regulus '), turėjusiu gana stiprią kariauną (palydą), kronikoje pavadintą comitatus. Matomai XII-XIII a. sąvartoje Steksė buvo daręs į kaimynus daug karo žygių. 1213-14 žeimą jis išsiruošė savo įprastiniam žygiui į deš. Dauguvos krantą. Jungtinės kalavijuočių, danų, vokiečių ir latvių jėgos, suorganizavusios klastą, netikėtai užpuolė Steksę su jo kariauna, iš kurios nedaugeliui tepasisekė pabėgti. Pats Steksė irgi buvo užmuštas. Jo vardas įvairiuose Henriko kronikos rankraščiuose užrašytas Stecse, Stecke, Steke. (*Iš rankr.*).

Stirpeikis, žymus Lietuvos kilmingasis (kunigas), valdęs š. Aukštaičių sritį Upytę XIV a. antroje pusėje (Algirdo laikais). Drauge su kt. lietuvių kilminguoju (' Wajsewistu ') Stirpeikis (' Stirpeyken ') dalyvavo sudarant su Livonijos ordino magistru ir jo maršalu taiką, kad liautųsi Lietuvos-Livonijos pasienio plėšeikos (' struter ', ' latrunculi ') puldinėję kaimyno sritis. Pagal tą sutartį, 1367.XI.7, kurią Stirpeikis sudarė Algirdo ir Kęstučio vardu (čia jis pavaidintas « herczoge »), « hercogo Stirpeikio taikos sritis » prasidėjo Dauguvos krantu nuo Ikškilės iki Eglainės (k. Dauguvos prieupis), iš ten išvedant taikos sritį iki Videniškių. Livonijos ir Lietuvos plėšeikos į tą plotą negalėjo įžengti. Bet ordino reguliari kariuomenė savo žygius galėjo tęsti toliau. 1368 VIII gale, kai Livonijos maršalas nusiaubė Upytės žemėje Molainius, Vaišvičius, Švainikus, Prievaškas ir Nevėžiukus (Panevėžio aps.) nelaisvėn paėmė ten Stirpeikio (' Styrpeiken ') vieną sūnų (Gerdeiką) su šeima, o kitam Stirpeikio sūnui (Misiui-Messen ') vos pasisekė pabėgti. Stirpeikis čia pavadintas ' satrape '. Kronikininko Hermanno de Wartberge kalboje tai reiškė kilmingąjį srities valdytoją. Tą žodį lietuvių kilmingiesiems jis vartoja įvairiais atvejais. Matomai Stirpeikis yra buvęs svarbus Vilniaus valdovo paskirtas valdytojas anai istoriškai Upytės sričiai, kuri ėmė formuotis jau XIII a. (*Iš Z. I. rankr.*).

S u d a r g a s liet. kilmingasis XIV a. pradžioje, D. L. K. pavedimu valdęs ir gynęs didelį plotą p.v. Žemaičiuose, su savo sūnumis pasižymėjęs kovose prieš kryžiuočius. Sudargas teminimas Petro Dusburgiečio kronikoj. 1302 per Draikės išdavimą, kai kryžiuočiai klastingai paimtoje Aukaimio pilyje išžudė visus pilies gynėjus, vienintelis gyvas išliko Sudargo sūnus. Kitas jo sūnus 1314 žuvo prie Medininkų. Pats Sudargas su Manstu 1308 darė žygį į Sembą, o 1311 p. v. Žemaičiuose gynė nuo jų Pograudę. Paskutinį kartą Sudargo vardas minimas, kai 1317 vokiečiai, jam nesant namie netikėtai įsibrovė į jo sodybą (habitatio... Sudargi). Ją su aplinkiniais kaimais sudeginę, išsivedė nelaisvėn Sudargo žmoną su mažamečiais vaikais, su jo šeimyna (tarnais), su daug kt. moterų ir kūdikių. (LE XXIX, 107).

S u d i m a n t a s (m. 1394) Eišiškių kng., Vytauto svainis. Apie jo kilmę beveik nieko nežinoma. 1384.I.30 Vytauto dovanojimo dokumente Ordinui pažymėta, kad Sudimantas buvo iš ' Vesisken '; tai turėtų reikšti ' Vėžiškius '. Bet iš tikrųjų jis buvo Eišiškių kng., kurio seserį Oną buvo vedęs Vytautas. Įvairūs šaltiniai daug kartų minėjo Sudimanto vardą ryšium su Vytauto 1382 išbėgimu į Ordiną, kai jis drauge su Vytautu pasitraukė į Prūsus. Kronikininkas Vigandas mini Sudimantą (Sudemunt ') kaip Vytauto kariuomenės vadą (' capitaneus Wytaudi '). Jau vesdamas su Jogaila slaptas derybas grįžimo reikalu, labiau savo planams nuslėpti Vytautas pasiuntė jį drauge su Ragainės komtūru 1384.V į tolimą karo žygį (iki Ukmergės) Lietuvon. Vytautui, persimetant į Jogailos pusę, Sudimantas padėjo sunaikinti porą Ordino pilių prie Nemuno. 1384 Sudimantas atgavo ir savo tėviškę. Nėra jokių pėdsakų šaltiniuose, tačiau tikra, kad tarp svainių apie 1389 turėjo įvykti koks nors aštrus konfliktas. Sudimantas ne tik nebedalyvavo antrajame Vytauto pabėgime, bet jam iš viso nepritarė. Jis net apie Vytauto sumanymus klasta paimti Vilnių pranešė Jogailos broliui Kaributui. Sudimantas nebeatgavo Vytauto palankumo. 1394 Ordino žygio metu jis pateko kryžiuočių nelaisvėn, kurie Sudimantui keršijo už 1384 pabėgimo metu pralietą riterių kraują: jis buvo žiauriai pakartas (už kojų). Vytauto laikais šaltiniuose daugiau nebeužtinkama nė vieno iš Sudimantų giminės, kurie būtų užėmę kurias nors pareigas. Tik 1433-34 žinomas Kriavo vietininkas Sudimantas, dalyvavęs abiejose Žygimanto Kęstutaičio sutartyse su Lenkija. Nežinoma, ar šis Sudimantas buvo ano kng. sūnus. Kazimiero laikais vieno Sudimanto sūnus Alekna (' Olechno ') vadovavo kariuomenės būriui prie Choinico (1454). Jis buvo uolus Jono Gostauto separatistinės politikos šalininkas, Kazimiero priešas. (LE XXIX, 113).

S u k s ė (m. apie 1273), žymus ir turtingas Nalšios kunigas, po Mindaugo mirties išbėgęs Livonijon.

Vaišvilkui Mindaugaičiui pradėjus persekioti tėvo nužudymo sąmokslininkus ir jo suvienytos Lietuvos priešus, iš jos turėjo pabėgti eilė stambių ir pasižymėjusių kilmingųjų (žr. Daumantas). Jų tarpe buvo ir Suksė kuris su savo artimaisiais ir būriu kariaunos (palydos) pabėgo Livonijon ir prisiglaudė, krikštą priėmęs, pas Rygos arkivyskupą. Suksė tapo jo vasalu. Įdomus 1268 dokumentas parodo, kad Suksė tam arkivyskupui užrašė visą savo tėviškę, susidedančią iš žemių... dirbamų ir nedirbamų plotų, kuriuos jis Nalšios srityje iš savo tėvų buvo paveldėjęs. Matomai Rygoje buvo įsitikinimas, kad Lietuva bus greitai ordino nukariauta. Eiliuotinė Livonijos kronika, vadinama Suksę 'pamaldžiu karžygiu' pamini, kaip jis dalyvavo keliuose žygiuose į Lietuvą. Kovodamas Livonijos ordino pusėje prieš savo tautiečius (pagonis), Suksė viename žygyje tiksliai nenurodytoje Aukštaičių vietoje yra žuvęs. Eiliuotinės kronikos autorius Suksei yra paskyręs keliolika šiltų eilučių, sakydamas, kad 'krikščionys turi raudoti dėl jo mirties'. Traidenio valstybei Suksė buvo kietas priešas. (LE XXIX, 179).

S u n d ė vienas iš šešių Ariogalos srities kilmingųjų, kurie 1390. I.26 dalyvavo Karaliaučiuje sudarant su Ordinu prekybos sutartį. Per Sekmines tada iš septynių Žemaičių sričių paremti kryžiuočių žemėn pabėgusį Vytautą buvo atvykę 30 krašto kilmingųjų. (LE XXIX, 188).

S u r m i n a s XIII-XIV a. sąvartos lietuvių karo vadas, sėkmingai vadovavęs Nemuno deš. kranto gynybai prieš kryžiuočius. Jo vardas težinomas iš Petro Dusburgiečio, kuris jį vadina capitaneus, castellanus, o N. von Jeroschin — houbtmann. Taikant vėlesnį terminą, Surminas buvo karinės srities vaivada. 1290.IV jis su 120 vyrų įgula 'narsiai pagynė' Kolainių pilį. Ji buvusi apgulta net 2000 laivais atvykusios kryžiuočių kariuomenės. Nors šis puolėjų skaičius, kaip paprastai kronikose, yra stipriai perdėtas, tačiau jų atrėmimas reiškė Surmino karinę patirtį. 1290.V jis sėkmingai prieš kryžiuočius suorganizavo klastą, ant Nemuno kranto pasiuntęs lenkiškai mokantį lietuvį, kuris vaizdavo nelaimingą lenkų belaisvį. Atvykę jo gelbėti, Ordino riteriai buvo nužudyti. Žiauriuose ano laiko karuose įvairias klastas ruošdavo abi pusės. Surminui vadovaujant lietuvių šimto laivų kariuomenei, kurioje buvo per 600 vyrų ir 100 raitelių, prie Junigedos (Veliuonos) 1313 buvo sunaikintas Nemune didelis Ordino karinis laivas. Ten žuvo Surmino brolis Skalda. (LE XXIX, 216).

S u r v i l o s XIV a. galo du broliai, Lietuvos kilmingieji, po Butauto perversmo pabėgę pas kryžiuočius ir jiems tarnavę.

1. J o n a s (m. po 1411 ?), Lietuvos bajoras, drauge su broliu Tomu (2) pabėgęs pas kryžiuočius. Šaltiniuose tiedu broliai Survilos dažniausiai kartu minimi. Tad sunku atskirti Jono Survilos veiklą nuo labiau pasižymėjusio jo brolio. Ar jis buvo tapęs Ordino riteriu, nežinoma. Iš Posilgės kronikos ir kt. tekstų neaišku, ar ten kalbama apie ' Ordino brolius ' (riterius) ar tik apie gimimo brolius. Kaip ir brolis, jis figūravo pasiuntiniu Lietuvon. Marienburgo iždininko knygos rodo, jog jis 1398.III atliko trijų savaičių kelionę Lietuvon, išmokėjo pinigus rusui už Vytauto atsiųstą sakalą. 1400 jam buvo pavesta vaišinti Ordine rusų kng. Minėto iždininko užrašai toliau rodo, jog jis pastoviai buvo ' des meisters diner ' t.y. didžiojo magistro patarnautojas. Reiškėsi jis ir kaip kelių vadovas kryžiuočiams į Lietuvą. Tarp Lietuvos kelių aprašymų (Litauische Wegeberichte) 1390 prie Nr. 85 kelio aprašymo minima, jog jis savo žinioje turįs žmones, kurie bus Ordinui kelrodžiais numatyta kryptimi. Mįslė kada jis miręs. Posilgės kronika įsakmiai užrašė, kad abu broliai žuvo Vorsklos kautynėse, tačiau iš Marienburgo iždininko knygų matyti, kad Jonas Survila kuris, atrodo, negalėtų būti tos pat pavardės ir vardo kitas asmuo, dar toliau žinomas ir po Žalgirio kautynių. 1411. VIII.18 Vytautas laišku kreipėsi į didįjį magistrą Henriką von Plauen užtarti Jonui Survilai. Naujai išrinktas griežtasis magistras įtarė, jog tas Survila 1410 pažeidęs Ordino interesus, slapta su Vytautu bendradarbiavęs. Vytautas teisino Survilą, jog tas Ordino paslapčių neišdavęs ir rašė magistrui : ' laikykite jį ir toliau garbingu, nesusitepusiu tarnu ' (Cod. epist. Vit. 226).

Ar Litauische Wegeberichte netoli Trobų minimą Surviliškę (Surwillendorf) (Scr. rer. Pruss. II, 706) reikia laikyti šitų Survilų kilmės vieta, neaišku. Jiedu gerai pažino ir Kauno apylinkes. Survilos pavardė kronikose ir dokumentuose rašoma : Surwille, Sorwille, Surbil(l), Suwerwille.

2. T o m a s (m. Vorsklos kautynėse 1399.VIII.12), žymus Lietuvos kilmingasis, (1) brolis. Survilų vardas pirmą kartą minimas drauge su kng. Butauto Kęstutaičio pabėgimu 1365. Kai Vilniaus viršininkas Dirsūnas, susekęs Butauto perversmo planus, jį įmetė kalėjiman, Survila su kitais sąmokslininkais nužudė Dirsūną. Su išlaisvintu Butautu S. išbėgo į Prūsus. Kelis dešimtmečius Survila su savo broliu uoliai veikė kryžiuočių naudai, iš jų susilaukdamas pilno pasitikėjimo. Jau 1379.IX Kęstučio taikos derybose su Balgos komtūru Dietrichu von Elner Survila yra minimas vertėju. Ne kartą jis figūravo vertėju ir Ordino santykiuose su Jogaila. Pirmą kartą tokiame vaidmenyje jį jau mini kronikininkas Vygandas Marburgietis tuojau po Algirdo mirties 1377 (Scr. rer. Pruss. II.604). Daugiausia tačiau Survila minimas Ordino santykiuose su Vytautu. Kryžiuočiams

Survila pas Vytautą atlikinėjo įvairius uždavinius, net paties didžiojo magistro politines misijas, pvz. 1392 (Cod. epist. Vit. 51). Kryžiuočiams ištikimas Survila ne kartą lydėjo Ordino žemėse Vytauto pasiuntinius. Kartais jam tekdavo su broliu patarnauti ir kelių vadovais Lietuvoje. 1385.IX jiedu išgelbėjo Ordino kariuomenę nuo labai pavojingos situacijos, kai per Nerį prie Kauno surado gerą brastą kariuomenei pereiti. Jau keli žymūs Ordino riteriai (jų tarpe Varmijos vysk. brolis) buvo nuskendę keliantis per kitą tariamai seklią Neries brastą. Tada pats didysis magistras, kaip įsakmiai pamini J. Posilgės kronika ir Torno analai (Scr. rer. Pruss. III, 139), kreipėsi į brolius Survilas, prašydamas būtinai surasti Neryje brastą. Kronistas Posilgė dar prideda, kad 'jiedu buvo seniau tenai gyvenę ir gerai pažino tas vietas'. Kai Vytautas antrukart ruošėsi į Ordiną pabėgti, tarp savo patikėtinių, šalia riterio M. Salzbacho, Ordino didysis magistras atsiuntė ir Survilą. Jis minimas 1389-91 Rastenburgo pily slaugystoju. Iš to daroma išvada, kad Survila buvo tapęs formaliu Ordino 'broliu'-riteriu. Bet tai dar nėra galutinai tikra. Ordino santykiuose su Lietuva Survila atliko ir paskutinį savo gyvenimo patarnavimą. Tuoj po Salyno taikos Ordinas Vytautui atsiuntė raitelių dalinį, kuris jam turėjo padėti kare prieš totorius. Tarp M. Salzbacho vadovaujamų karių buvo ir abu Survilos. Lietuvai labai nuostolingose Vorsklos kautynėse Survila žuvo. Posilgė teigia, jog ten galvas padėję abu broliai, ir užbaigia apie jiedu: 'Tiedu riteriai... buvo ištikimi ir naudingi (Ordinui)' (Scr. rer. Pruss. III, 230). (LE XXIX, 219-220).

S v a l k e n i s (Swolkeen, Swolkenus) XV a. pradžios Žemaičių kilmingasis. Jis teminimas garsiajame Žemaičių skunde Konstancos bažnytiniam susirinkimui 1416. Kalbant apie Ordino padarytas skriaudas ir nuostolius Žemaičiuose, kai po Raciąžo taikos kryžiuočiai penkmetį valdė tą kraštą, sakoma, kad Svalkenis buvo 'žymus kilmingasis'. Jo namus su jam priklausomais kaimais kryžiuočiai sudeginę, o pačius gyventojus išžudę. Tik pačiam Svalkeniui pasisekę, pakeliui į Prūsus 'su Dievo pagalba' iš nelaisvės pabėgti. Visa tai turėjo įvykti prieš 1409. Matyti Svalkenis priešinosi Žemaičiuose Ordino okupacijai. Apie jo tolimesnį likimą šaltiniuose nėra pėdsakų. (LE XXIX, 253).

S v i l k e n i s (Svilkonis), D.L.K. Traidenio brolis, težinomas iš Ipatijaus metraščio. Svilkenis (Svelkenii) drauge su kitais trimis Traidenio broliais Borza, Lesiu ir Sirpučiu buvo priėmę graikišką krikštą. Kronisto žodžiais, visi tie keturi broliai buvo kilnūs vyrai ir geri krikščionys. Tačiau Svilkenis, kaip ir kiti jo broliai, padėjo Traideniui kovose prieš Volinijos kng. Vasilką. Išvaręs iš Lietuvos Švarną, Traidenis turėjo kovoti su Haličo ir Volinijos kng. įsigalėjimu ir

jų įtaka Lietuvoje. Tose kovose 1274 ir žuvo Svilkenis. (LE XXIX, 274).

Svirgaila XIV a. galo kilmingasis minimas tarp Vytauto bajorų 1384 m. Arti Neries, tarp Sverblėnų ir Šilėnų 1402 m. paminėtas « Swirgalendorf ». Gal tai buvo ano Svirgailos sodyba, bet to įrodyti negalima. (LE XXIX, 275).

Svirtila XIV a. pradžios Žemaičių kilmingasis, iš Aukaimio pilies persimetęs į kryžiuočių pusę. Svirtila pasekė Draike kuris 1302 kryžiuočiams Aukaimį jau buvo išdavęs. Svirtila (Swirtil) buvo Aukaimio pilies gynėjų tarpe, kai kryžiuočiai 1305 Gavėnios metu apgulė pilį. Būdamas 'tikėjimo ir tikinčiųjų draugas', Svirtila įleido slapta priešus pilin. Šie išžudė visus vyrus, o moteris ir vaikus išvedė nelaisvėn. Iki pamatų kryžiuočių sunaikintą Aukaimį lietuviai daugiau nebeatstatė. O pats Svirtila 'su visa savo šeima išvyko pas Ordino brolius ir ten priėmė krikšto malonę'. Kokios buvo to priežastys, kad Vytenio valdymo metu Svirtila ir keli kiti Žemaičių kilmingieji persimetė į Ordino pusę, nieko tikra nežinoma. (LE XXIX, 276).

Tautvilas. Kęstučio sūnus (m. 1390 IX Vilniuje). Apie Tautvilą šaltinių labai maža, nes jis paiyginti jaunas žuvo. Jo gimimo m. tiksliai nežinomi, bet jis turėjo būti jaunesnis už Vytautą ir vyresnis už Žygimantą; tas Tautvilas turėjo būti gimęs apie 1352-55. Kokį vaidmenį jis vaidino Kęstučio ir Vytauto kovoje prieš Jogailą 1381-82, nėra jokių duomenų. 1382 Jogaila, ėmęs persekioti visą Kęstutaičių giminę, atėmė iš jo Naugarduko dalį, jis kartu su broliu Vytautu 1382 vidurvasarį bėgo į Mozūrus pas savo svainį Jonušą. Iš ten kartu abu pasitraukė į Prūsus. Kai Ordino did. magistras 1382 gale savo sąjungininko Jogailos prašė, kad tas atgal priimtų abu Kęstutaičius ir jiems ką nors iš tėvo valdytų žemių duotų, supykęs Jogaila 1383.I.6 atsakė (Tautvilas vadinamas čia 'Tokwyl'), jog jis negalįs 'savo užantyje laikyti gyvatės' (Raczyński, Codex diplomat. Lithuaniae 1845, 60). Tada Ordinas ėmė labiau domėtis tais pabėgėliais. Kai 1383.X.21 Vytautas Tepliuvoje krikštijosi, Tautvilas tada gavo Konrado vardą (Gniezno archidiakono kronika, kuri taip plačiai apie to laiko Lietuvos įvykius informavo, yra klaidingai užrašiusi, kad Vytautas tada buvęs Konradu pakrikštytas). Bet iš kitų autentiškų šaltinių žinoma, kad Tautvilas tada priėmė krikšto tėvo Vigando vardą. Ir toliau Tautvilas teveikė savo didžiojo brolio šešėlyje. Garsiajame savo skunde 'Dis ist Witoldes sache wedir Jagaln vnd Skargaln' Vytautas mini, kaip 'mano broliui kng. Tautvilui (Tewtewiln') Jogaila atėmė žemę, kurią jam buvo davęs'. Prieš tai dar, kai Vytautas dar buvo daliniu kng. Jogailos valstybėje, kaip mini kronikininkas Posilgė, 1388 vidurva-

sarį, Tautvilas drauge su Vytautu puolė Ordino valdomą Mozūrų pasienyje Vizną (Script. rerum Pruss. III, 153). O kai Vytautas antrąkart susipyko su Jogaila, Tautvilas ir toliau savo likimą siejo su brolio ateitimi. Per garsųjį beveik 5 savaites užtrukusį Vilniaus apgulimą (1390.IX.6 — X.6), kurį vykdė Ordinas Vytauto ir jo gausių šalininkų padedamas, Tautvilas žuvo imant vieną iš trijų Vilniaus pilių — 'kreivąją' pilį. Kronikininkas Vygandas Marburgietis aiškiai pamini: 'Kng. Konradas buvo ietimi užmuštas' (Scr. rer. Pruss. II, 643). Dlugošo kronikoje tą faktą paminint vietoje kng. Konrado stovi Kęstutaičio Tautvilo vardas. Dar 1401 unijiniame Vilniaus akte (žr. Radomo aktas) yra minimas 'Thowtiwil', kaip buvęs Naugarduko valdytojas. (LE XXX, 466; apie Tautvilą, Mindaugo brolėną, žr. S. Sužiedėlio str. t.p. 465-466).

Traidenis II (apie 1284-1341) dalinis Mozūrų (Čersko-Varšuvos) kng. (1311-41), sūnus Mozūrų kng. Boleslovo II ir pirmosios jo žmonos Gaudimantės, D.L.K. Traidenio dukters. Jo vardas įvairiuose to meto lenkų šaltiniuose nevienodai rašomas (Treyda, Trohida, Troydzen), tačiau dažniau kronikose ir dokumentuose duodama forma yra Troydinus (Droydinus), Troydenus. Apie Traidenio II kilmę turime visą eilę patikimų kronikinių duomenų. Krokuvos pranciškonų analai (Mon. Pol. Historica III, 47) įsakmiai pažymi, kad Traidenio II motina buvo lietuvaitė Gaudimantė. Tai patvirtina ir J. Dlugošo kronika. Stebėdamas savo uošvio D.L.K. Traidenio žymius karinius pasisekimus, kng. Boleslovas vienam iš trijų savo sūnų davė Traidenio vardą. Traidenis II buvo antrasis ir paskutinysis Gaudimantės sūnus. Kitas sūnus vadinosi Zemovitas II (Viznos-Sochačevo kng.). Iš antrosios žmonos Kunigundos, Čekijos karaliaus Pšemislo II dukters, gimė trečias sūnus Vaclovas (Plocko kng.).

Jau 1311 yra žinomas pirmasis Traidenio II dokumentas, kai jis ėmė valdyti iš tėvo gautą Mozūrų dalį — Čerską, Varšuvą, Lomžą, Ciechanovą. Prieš mirdamas Boleslovas II buvo Mozūrus išdalijęs visiems trims minėtiems sūnums. Traidenis II krašto viduje stiprinos, statė pilis, dažnai buvojo savo pamėgtame, tada kaime — Varšuvoje. Bet ir susijungęs su savo dviem broliais negalėjo jis atremti lietuvių puolimų ir Vladislovo Loketkos atakų. Broliai ieškojo sąjungos su kryžiuočiais, bet, kai Vaclovas tos sutarties nesilaikė ir tapo Čekijos vasalu, Traidenis II ir Zemovitas 1329 tapo Vladislovo Loketkos lenininkais. Lenkų istorikai išryškina tą Traidenio II žygį, kuris reiškė Lenkijos valstybės sustiprinimą. Vokiečių ordinas keliais atvejais (1329, 1334, 1335) vis bandė Traidenį II ir jo brolį atplėšti nuo sąjungos su Loketka. Traideniui II buvo didelis šeimyninis smūgis, kai jo sūnus Boleslovas-Jurgis II, Haličo-Vladimiro kng.,

1340 buvo vietinių bajorų nunuodytas; jis buvo vedęs Eufemiją Gediminaitę. Kadangi pats Traidenis II buvo vedęs iš Romanaičių šeimos Danieliaus provaikaitę Mariją, galėjo ir lenkai pareikšti į Romanovičių palikimą (Haličą-Vladimirą) savo pretenzijų (žr. Kęstutis, Liubartas). Traidenis II išdalijo savo k-tiją kitiems dviem likusiems sūnums: Zemovitui III (Varšuvą, Sochačevą), Kazimierui I — Černską.

Traidenis III (tarp 1397-1410—1427), Mozūrų (Plocko) kng., sūnus Zemovito IV ir Algirdaitės Aleksandros, Traidenio I provaikaitis. Traidenio III tėvą, kuris įkyriai buvo siekęs Jadvygos rankos, Jogaila sėkmingai išjungė iš savo priešų, 1387 apvesdindamas jį su savo seserimi Aleksandra ir pridėdamas dar didelį kraitį. Palaikydamas ryšį su Lietuva, Zemovitas IV savo ketvirtajam sūnui davė savo senelio Traidenio vardą. Kadangi Traidenis III jaunas mirė, jo politinio veikimo pėdsakų neliko. Jis nebuvo ir vedęs. (LE XXXI, 369).

Vaidila (m. 1381) Jogailos sesers Marijos Algirdaitės vyras, sąmokslininkas prieš Kęstutį. Pagrindines žinias apie Vaidilą pateikia Vytauto D. politinių interesų dvasioje surašyto Lietuvos metraščio pirmoji redakcija (LE XVIII, 307), įvairiai paduodama jo vardą (Wojdalo, Voidel, Voidlo, Voidolo, Voidul, Voinil, Voydilo ir pn.). Šis metraštis Vaidilą padaro žemos kilmės nelaisvu žmogumi ('parobok nevolnyj'), kuris pradžioje Algirdo dv. buvęs kepėju, vėliau jo kambariniu, pagaliau vandens (vyno) pilstytoju valdovui. Algirdas jį išaukštinęs, pavedęs jam valdyti Lydą. O po dvejų metų po Algirdo mirties 1379 Jogaila išleido už Vaidilos savo seserį Mariją. Kęstučio akyse tai reiškę vedybas su žemos kilmės žmogumi. Pagal Lietuvos metraštį, šitoks Kęstučio nepasitenkinimas sukėlęs prieš jį neapykantą. Su Vokiečių ordinu 1380.V.31 slaptą Dovydiškės sutartį darant, kuri buvo perdėm nukreipta prieš Kęstutį, Vaidila buvo svarbiu veikėju. Lietuvos metraščio žodžiais, Vaidila Jogailai pasidarė tiek įtakingas, kad jis ėmė 'su vokiečiais tartis ir laiškais sąmokslauti' prieš Kęstutį. Kai toliau pindamas nesutikimą tarp dėdės ir sūnėno Jogailos per Osterodės komtūrą Ordinas įspėjo Kęstutį, pažymėjo: 'Ar tu nežinai, kad D.L.K. Jogaila dažnai siuntinėjo pas mus Vaidilą ir jau yra surašęs sutartį, kaip Tave pašalinti ...' (Poln. Sobr. Russk. Lt. XVII, 73). Sąmokslaujant prieš Kęstutį Vaidila yra buvęs, matyti, artimas Jogailos bendradarbis. Tad vykdamas prieš sukilusį Naugardo-Sieversko kng. Kaributą ir palikdamas Vilniaus pilį Vytautui, Kęstutis liepęs Vaidilą pakarti.

Dėl jo kilmės reikia pažymėti, jog prieš Jogailą nukreiptame Lietuvos metraščio fragmente buvo sąmoningai norima jo svainį pažeminti, tyčia nugramzdinant jį į vergo padėtį. Tai buvo supran-

tama ano laiko dviejų pusbrolių (Vytauto ir Jogailos) įtemptos kovos metu. Priešą buvo norima suniekinti, žeminant jo paties kilmę ar rodant jo šeimos santykius su žemos kilmės žmonėmis. Juk ir Vytautą su Jogaila norėdami vėliau pažeminti, kryžiuočiai savo memoriale (apie 1411) dėstė, kad Gediminas tebuvęs Vytenio arklininkas. Esant anuo metu griežtai socialinių bei luominių santykių skalei, sunku įsivaizduoti, kad prastas, nelaisvas žmogus būtų galėjęs įeiti į kunigaikščio, ir dar didžiojo, giminę. Pats Algirdas kaip tik yra turėjęs gana aukštą valdovo asmens vertės supratimą. Kai, pvz., 1340 Algirdo žygyje prieš Livoniją prisiartino prie jo paprastas valstietis, sakydamas, jog jį žmonės 'karaliumi padarę, kad Ordino riterius iš krašto išvarytų', valdovas atsakė: 'Kaimieti (rustice), tu nebūsi čia karaliumi', ir liepęs jį nukirsti (Scr. rer. Prus. II, 72).

Jau K. Stadnicki pirmasis su pagrindu įrodinėjo, jog Vaidila bus buvęs kilmingasis, bajoras. Jis identifikavo Vaidilą, kaip jau darė Vygando Marburgiečio kronikos leidėjas Th. Hirsch, su bajoru 'Weydel' (t.p. II, 576). J. Jakubowski dar pridėjo, kad Vaidilą reikia tapatinti su 'Woydilo', apie kurį Jogaila kalba savo 1387 dovanojimo dokumente Vilniaus vyskupijai, pažymėdamas, jog tokiomis pat teisėmis gauna 'Dambrowno', kuriomis kitados yra valdęs 'fidelis noster' Vaidila (Codex eccl. Vilnensis I 4-5). 'Dambrowna' gali būti lokalizuota Dubravkoje (Dąbrówka) į r. nuo Lydos (prie Zižmos žiočių). Kad jis nebuvo žemos kilmės, rodo ir tai, jog jis turėjo savo antspaudą, kurį A. Prochaska yra aprašęs. Šalia Julijonos Algirdienės, Skirgailos ir Rygiečio Hanulo, Vaidila buvo ketvirtas svarbus asmuo, aktyviai prisidėjęs prie Kęstutaičio nušalinimo. (LE XXXII, 442-443).

V a i d o t a s K ę s t u t a i t i s, Kauno pilies gynėjas prieš kryžiuočius 1362. Vaidotas, kaip ir kiti trys Kęstučio sūnūs — Patirgas (Patrikas), Vaišvilas ir Būtautas — turėjo būti pirmosios jo žmonos, t.y. prieš Birutės vedimą. Apie Vaidoto gyvenimą beveik nieko nežinoma. Jis pirmą kartą minimas ryšium su Kauno pilies paėmimu 1362.IV.16 (Did. šeštadienį). Detaliai aprašydamas Kauno pilies puolimą ir jos išgriovimą, kronikininkas Vygandas Marburgietis pamini, jog visi gynėjai buvo išžudyti, išskyrus 'Vaidotą (Waydot), Kęstučio sūnų, kuris buvo paimtas nelaisvėn su 36 pagonimis (bajorais)' (Scr. rer. Prus. II, 537). Vaidoto (Woydat, Wojdat, Woydoth) paėmimą nelaisvėn mini ir kitos kronikos: Torno analai, Posilgės kronika, Dlugošas. Apie Vaidoto gyvenimo galą nieko autentiška nežinoma. Iš žymiai vėlesnių (1401) Vytauto užrašų patiriame, kad jo broliai Tautvilas ir Vaidotas iš tėvo Kęstučio buvo gavę valdyti po pusę Naugarduko k-tijos (Cod. ep. Vit. 72; Akta unji 35). H. Paszkiewicz daro prielaidą, jog Vaidotas iš Kęs-

tučio gavęs Naugarduką kaip atlyginimą už nuopelnus ginant Kauno pilį. Tokiu atveju reikėtų daryti išvadą, kad iš nelaisvės išpirktu Vaidotu tėvas rūpinosi, duodamas jam dalį. Pagal plačiausią Lietuvos metraščio redakciją-Bychovco kroniką, Vaidotas miręs jaunas be savo dalies Lietuvoje. Tačiau tas kronikos teigimas prieštarauja minėtiems dokumentams. Vaidotas ir Vaidutis (Būtauto sūnus) yra supainioti ne tik išleistų kronikų komentaruose, bet ir istorinėje literatūroje. Tik J. Fijalek ir H. Paszkiewicz tyrinėjimai įnešė aiškumo ir patikslino, kiek iš šaltinių buvo galima, ir Vaidoto genealogiją. Bet dar G. Rhode (Die Ostgrenze Polens I 1955) Vaidotą tapatino su Vaidučiu, o kiti Vaidutį (Waydutte) padarė Būtauto sūnumi, kai Drogičino kng. Joną, istoriškai nustatytą tą patį Vaidutį, įvedė kitu asmeniu, kaip Patriko (Patirgo) sūnų. Vaidoto jokiu būdu negalima identifikuoti su Vaidučiu. Nepriklausomos Lietuvos kariuomenėje 8 pėst. pulkas buvo pavadintas Kauno kng. Vaidoto pulku. (LE XXXII, 446-447).

Vaidutis (apie 1365—1422 Krokuvoje) Kęstučio vaikaitis, Krokuvos univ. rektorius. Apie Vaidutį težinoma, kad jis buvo gimęs savo tėvo Būtauto Kęstutaičio iš Lietuvos išbėgimo metais. Būdamas 16 m. jaunuolis, didžiosios politinės krizės metu, kai dėdė Kęstutis buvo aštriame konflikte su sūnėnu Jogaila, Vaidutis paspruko iš savo dėdės globos ir 1381.VII.3 pabėgo pas tėvą. Ar Būtautas, kuris šiaip jau niekur ano dėdės-sūnėno konflikto metu neminimas, bus kiek prisidėjęs prie sūnaus išbėgimo, negalima nustatyti. Žinoma, kad Vaidutis, gavęs Jono vardą ir tituluodamasis Drogičino kunigaikščiu, iki 1387 studijavo Paryžiaus univ. Toliau jau galima tiksliau kalbėti apie Vaidučio bžn. pareigas, su kuriomis jis pasirodė, kaip Krokuvos kapitulos kustošas nuo 1390.II.2. Drauge Vaidutis tapo ir Sandomiro kanauninku, veikliai dalyvaudamas ano meto Lenkijos bžn. gyvenime. Kaip artimas karaliaus Jogailos giminė (jis Vaidučio tėvo pusbrolis), Vaidutis tapo paskirtas 1401 antruoju Krokuvos akad. rektoriumi. Vaidutis ir Vaidotas buvo ilgai painioti. Savo genealoginėse tabelėse ir aprašymuose T. Narbutas (Dzieje narodu lit. IV, V, VII) yra davęs pagrindo tolimesniems klaidinimams (žr. Vaidotas). Tur būt ir arti Trakų priminimą Wayduttendorf, Waysutendorf (Scr. rer. Prus. II.696, 101) reikia sieti su Vaidučiu o ne su Vaidotu. (LE XXXII, 448).

Vaišvilas Kęstutaitis, retai šaltiniuose teminimas pirmųjų vedybų Kęstučio sūnus, buvo trijų pirmųjų Kęstutaičių: Patirgo (Patriko), Vaidoto, Būtauto tikras brolis. Bet Vaišvilas ilgai nebuvo laikomas Kęstučio sūnumi, todėl ir J. Wolffas savo veikale Ród Giedymina (1886) visai jo nepaminėjo tarp Kęstutaičių. Bet Wolffas tą klaidą jau atitaisė Kniaziowe litewsko-ruscy (160), nu-

rodydamas apie Vaišvilą autentiškus šaltinių duomenis, kurie vienas nuo kito nepriklausomai šį Kęstutaitį mini. Turbūt Lietuvos sutartyje su Livonijos ordinu 1367 minimas ' Waysewist ' (LUB II, 772-773) ir Hermanno de Wartberge kronikoje užrašytas aukštas kilmingasis « Wezewilte » (Scr. rer. Pruss. II, 96 ; II, 92 — « Wysewilte ») reikia tapatinti su Vaišvilu. 1358 Kęstutis buvo paskyręs komisiją sienai su Mozūrais sureguliuoti. Jon įėjo trys kng. : Patirgas, Vaišvilas (« Woyszwylt ») ir Aikša Kariotaitis. Todėl galima daryti išvadą, kad Vaišvilas bus valdęs kokią pilį su sritimi šalia Mozūrų. Vėliau Vaišvilas buvo perkeltas į Lohojską (Gudijoje). Ar Vaišvilas yra tapatintinas su « nobilis satrapa », kuris po 1370 Rudavos kautynių žuvo, nėra aišku. Atrodo, Vaišvilas bus dar prieš Kęstučio nužudymą miręs ar žuvęs, nes pagausėją 1385-87 šaltiniai būtų jį tikrai paminėję, jeigu jis būtų toliau gyvenęs. (LE XXXII, 488-489).

Vaišvilkas (nužudytas apie 1268), Mindaugo sūnus, vyriausias (didysis) Lietuvos kunigaikštis 1264-67, rytų krikščionių vienuolis, bandęs Lietuvą įtraukti Volinijos-Haličo kng. (Danieliaus Romanaičio ir jo sūnų) įtakon. Ar jis buvo vyriausias Mindaugo sūnus, nėra duomenų, nes iš viso Mindaugo vaikų skaičius ir jų vardų klausimai nėra išaiškinti. Nėra duomenų taip pat spręsti, kiek metų galėjo turėti Vaišvilko tėvas, kai 1219 jis ir kiti Lietuvos kunigaikščiai darė taiką su Volinijos kng. Romano našle. Jeigu Mindaugas tada buvo bent 25-30 metų, galėjo jis būti ir vedęs. Po 35 metų nuo anos reikšmingos politinės sutarties pirmą kartą (apie 1254) Ipatijaus kronikoje paminėtas Vaišvilkas turėjo būti jau suaugęs vyras. Tai buvo Mindaugui sunkus laikotarpis, kai jis susijungusius savo priešus gudriu būdu buvo ėmęs nuo 1251 skaldyti. Lietuvos (Mindaugo) vardu taiką su Volinijos Danieliu Romanaičiu darė Vaišvilkas. Taikos santykiams sustiprinti, kaip tada dažnai buvo daroma, Danieliaus sūnus Švarnas vedė jo seserį, nežinomo vardo Mindaugaitę. Nors susitaikius ilgo ginčo objektas Juodoji Rusija su Naugarduku, kur anksčiau valdė Vaišvilkas, pasiliko Lietuvai, tačiau jis, įstojęs į vienuolius ir ketindamas nuvykti į Šventąjį (Atos) kalną Graikijoje, pavedė valdyti Danieliaus sūnui ' nuo Mindaugo Naugarduką ', o ' nuo savęs ' ' visus mst.' (pilis) su Slanymu ir Valkavisku. Tokiu būdu Vaišvilkui veikiant, o gal ir jo vieno iniciatyva, vienas Volinijos-Haličo kng. tapo Lietuvos valdovo, kuris pernai buvo tapęs karaliumi, vasalu. Gyvendamas Mindaugo valdose, kūrios siejosi ar buvo r. krikščionių plotuose, Vaišvilkas turėjo progos pažinti graikų krikščionybę. Jis nebuvo vienintelis Lietuvos kng., kuris XIII a. tapo Rytų apeigų krikščioniu. Apie žymų Lietuvos valdovą Traidenį Ipatijaus metraštis pasakoja ne viena proga, kad jo keturi broliai buvę graikų krikščionys (žr.

Sirputis, Svilkenis). Prieš 1254 Vaišvilkas jau turėjo būti pakrikštytas. Koks buvo jo krikščioniškas vardas, nežinoma. Jo išvykimas į Šv. kalną (Atos), iš kur tik po trejų metų jis esąs grįžęs pas tėvą, nėra galutinai išaiškintas, nes iš autentiškų šaltinių (Ipatijaus) težinoma, kad jis, dėl neramumų Balkanuose, nebaigęs kelionės, grįžo į Naugarduką. Atgailaudamas už tėvo žiaurumus, jis esą pastatęs vienuolyną ant Nemuno kranto 'tarp Lietuvos ir Naugarduko'. O prieš tai Vaišvilkas esąs buvęs trejus metus vienuoliu Grigaliaus vienuolyne (Lenkijoje).

Mindaugo politikoje pačioje Lietuvoje Vaišvilkas nesireiškė. Kai tėvas buvo nužudytas, jis pabėgo į Pinską. Atrodo, kad su jo žinia ar net su aiškiu jo pritarimu buvę Mindaugo dvariškiai-arklininkai ('koniuši') 1264 nužudė vieną iš Mindaugo žudikų Treniotą. Keliose lenkų kronikose yra įsakmiai pažymėta, kad Treniota buvęs Vaišvilko nužudytas. Vos tik sužinojęs apie Treniotos mirtį, jis ėmė telkti savo būrius Pinske. Juodojoje Rusijoje jis surinko savo tėvo šalininkus, krikščionis ir užsitikrino Volinijos-Haličo Danieliaus sūnų pagalbą. Iš Naugarduko Vaišvilkas persikėlė ir 'į Lietuvą' deš. Nemuno krante. Persekiodamas ir išvarinėdamas savo tėvo priešus, kurių skaičius buvo didelis, jis ėmė šeimininkauti Lietuvoje. Atėjo pavojus ir galingajam Mindaugo žudikui Daumantui, kurio vienas pats Vaišvilkas nebūtų galėjęs įveikti. Tad jam į pagalbą su savo kariuomenėmis atėjo Vasilkas ir svainis Švarnas, kurio tėvas (Danielius) buvo ką tik miręs (1264). Tik tada Vaišvilkas traukė prieš didžiuosius priešus ir jų valdas, kurių Ipatijaus metraštis mini du pagrindinius centrus — Deltuvą ir Nalšėnus. Vieną po kitos imdamas pilis, jis tuo būdu Deltuvoje ir Nalšėnuose 'įveikė savo priešus'. Daumantas pabėgo į Pskovą ir įkandin ten pasitraukė dar 300 lietuvių šeimų. Į ordiną Livonijon pabėgo kitas žymus Nalšėnų kng. Suksė. Nors Vaišvilkas pačioje Lietuvoje rado sau šalininkų, kurie energingai persekiojo Mindaugo priešų ir jo žudikų grupę, tačiau jo rėmėjai turėdavo ir skaudžių nepasisekimų (žr. Gerdenis, Liugaila, Liumbkis). Kaip Eiliuotinė Livonijos kronika apie Vaišvilką pažymi, jis paleido iš kalėjimų, nereikalaudamas jokio išperkamojo mokesčio, visus krikščionis belaisvius, kurių tarpe buvo Livonijos vokiečių. Ta pati kronika pažymi, jog taikos reikalu jis siuntęs pasiuntinius pas Livonijos magistrą. Gerdenis buvęs tokios politikos šalininkas. Iš vėlesnių šaltinių peršasi išvada, kad jis buvo sudaręs su Livonijos vokiečiais prekybos sutartį. Iš apie 1265 patvirtintos taikos sutarties tarp Rygos ir Livonijos ordino yra matyti, kad Polockas ir Vitebskas, abu svarbūs Dauguvos prekybos punktai, buvo Vaišvilko valdžioje. Tai paliudija ir kiti šaltiniai.

Savo valstybinėje politikoje Vaišvilkas visai pasidavė Volinijos kunigaikščiams, ypač svainiui Švarnui. Šio įtaka ėjo tiek toli, kad jau apie 1267 Vaišvilkas užleido jam daug valdžios. jo ir Švarno būriai puolė Lenkiją iki pat M. Lenkijos (Krokuvos sričių). Pagaliau V. savo ištikimam svainiui visai perleido ' vyriausią valdžią Lietuvoje '. Pats Vaišvilkas vėl sugrįžo į ankstyvesnį gyvenimą, vėl tapdamas vienuoliu. Bet greitai jį ištiko tėvo likimas. Kai Vaišvilkas apie 1268 atvyko į Vladimirą duoti patarimų Vasilkui ir Danieliaus sūnui Levui, šio per vaišes buvo užmuštas. Levas ' žiauriai keršijo ', kam Vaišvilkas visą valdžią Lietuvoje atidavė tik jo vienam broliui Švarnui. H. Lowmiański, V. T. Pašuto su pagrindu yra priėję išvados, kad apie Mindaugo ir Vaišvilko laikus žinios, kurios randamos Ipatijaus metraštyje, ten yra patekusios iš Vaišvilko vienuolyne jo laikais ir vėliau Lietuvoje rašytos, bet dingusios kronikos. Kadangi pats Vaišvilkas politiškai orientavosi į Volinijos-Haličo valstybę, tautinė lietuvių istoriografija jį kritiškai vertino arba juo iki šiol nesidomėjo. Tačiau ano laiko valstybes ir jų tarpusavio santykius iki pat XVI a. vis reikia matuoti perdėm anų laikų matu. Ne kartą pasienių kng. tapdavo kaimynų vasalais ir pn. (plg. Algirdo laikų Karijotaičius Podolėje). Tad ir Vaišvilko supratimas apie valstybę buvo visai kitoks. Energingai išvystytas baudimas tėvo žudikų ir jų šalininkų sūnui tegalėjo būti laikomas teigiamu bruožu. Palieka atviras klausimas, kodėl Vaišvilkas, kai jo tėvas, savo politinių priešų prispaustas, iš Livonijos priėmė krikštą, beveik tuo pat laiku tapo Rytų krikščioniu. Jis krikščioniu išbuvo iki mirties, kai jo tėvas nuo Vokiečių ordino atstovaujamos lotynų krikščionybės galėjo būti ir atkritęs. (LE XXXII, 489-490).

Vanibutas vienas iš septynių kng. Ruškių (Ruškavičių), kurie Ipatijaus metraštyje vardais išskaičiuoti, kai 1219 Lietuvos kng. darė taikos sutartį su Haličo-Volinijos kng. Po Lietuvos ' vyresniųjų ' ir Žemaičių kng. tada sekė Ruškiai, kurių antruoju paminėtas Vanibutas (Vonibut). Nors Ruškių giminė pasidavė Mindaugo valdžiai ir jo žygius rėmė (žr. Sirvydas Ruškys), tačiau daugumos jų vardai toliau šaltiniuose nebeminimi. Nieko daugiau nebežinoma ir apie Vanibutą. Jis turėjo būti koks smulkus dalinis kng. r. Lietuvoje, kurio valda bus apėmusi nedidelę sritį su viena pagrindine pilimi. (LE XXXIII, 111).

Viešė Trumpos sūnus, XV a. pradžioje Žemaičių kilmingasis. Kai Vokiečių ordinas po Raciąžo taikos gavo Žemaitiją, nepasitikėdamas jos gyventojais, nuo 1406 pradžios ėmė įkaitus. 1406.VI.13 Žemaitijos valdytojas M. Küchmeister savo rašte Ordino maršalui minėjo, jog Balgos pilyje laikomas Viešė turėjęs būti pakeistas nauju atsiųstu įkaitu. Tolimesnis jo likimas nežinomas. (LE XXXIV, 34).

Vykintas (žuvęs 1251 prie Tverų, Žemaičiuose) žymus XIII a. pirmos pusės Žemaičių kng., Mindaugo ir jo politikos priešas, Volinijos Danieliaus sąjungininkas, daugelio istorikų laikomas Saulės-Šiaulių kautynių 1236 laimėtoju, Treniotos tėvu, Žemaičių žymaus karo vado prieš Durbės kautynes Alimino artimu gimine. Vykintas turėjo būti v. Žemaičių dalies, kur Tveruose (' Tvirimet ') buvo jo pagrindinė pilis, iškiliausias kunigaikštis, kuris Petro Dusburgiečio kronikoje yra ' lietuvių karaliumi ' pavadintas (Scr. rer. Pruss. I, 125). St. Zajączkowskio samprotavimu, Vykintas tapęs po kng. Erdvilo mirties ir r. Žemaitijos paveldėtoju. Bet tai dar nėra galutinai įrodyta, nes Erdvilo pilių paveldėtoju galėjo būti ir kng. Lengvenis, kai kurių istorikų laikomas Erdvilaičiu. Nors apie Vykintą iš šaltinių mažai tesužinoma, tačiau galima nustatyti, jog jis Žemaičiuose, šalia Erdvilo, kuris Mindaugui buvo lojalus, tam savo giminaičiui rodė didelį priešiškumą ir su juo kovojo iš visų jėgų. Apytikriai reikia laikyti nustatyta, jog Vykintas buvo vedęs nežinomo vardo Mindaugo seserį, kai paties Vykinto sesuo buvo žmona Mindaugo brolio Dausprungo, pradingusio po 1219. Iš anų ankstyvų ir spragotų šaltinių galima spėti apie Vykinto ir Mindaugo konfliktą, kai abu giminaičiai savo įtakon stengėsi paimti nepilnamečius Dausprungaičius — Tautvilą ir Erdiviną. Mindaugui dar labiau įsigalėjus, Vykintas su abiem Dausprungaičiais rado politinę prieglaudą pas Volinijos Romanaičius — Danielių ir Vasilką. Energingas Vykintas prieš Mindaugą organizavo didelę jo priešų sąjungą. Į ją buvo ' sidabru ir didelėmis dovanomis ', kaip svarbiausias šaltinis, Ipatijaus kronikos, apie Vykintą sako, įtraukti ne tik jotvingiai ir ' pusė Žemaitijos ', bet ir Livonijos ordinas. Ir su Romanaičiais sudarė Vykintas sąjungą prieš Mindaugą. Charakteringas Livonijos vokiečių (ordino) atsakymas Danieliui, jog jie tik dėl Danieliaus darą ' taiką su Vykintu, nes jis pražudė daug mūsų brolių ', leidžia samprotauti, jog čia turėta galvoje vokiečių katastrofa prie Saulės-Šiaulių (1236). Kai apdairiam Mindaugui priešų sąjungą iš dalies pasisekė suskaldyti, vienus brangiausiais metalais ir aukso indais paperkant (jotvingiai), kitiems pasižadant pasikrikštyti (Livonijos ordino magistras), Vykinto ir Mindaugo sūnėno Tautvilo padėtis pašlijo. Į rusų sritis išsikėlęs Vykintas dar bandė išsivaduoti iš sustiprėjusios Mindaugo viršenybės. Susijungęs su Danielium, kuris atvedė net polovcų būrių, Vykintas sukėlė prieš Mindaugą Žemaičius. Bet kruvinose kautynėse prie Vykinto pilies ties Tverais greičiausia Vykintas žuvo, nes jis daugiau šaltiniuose nebeminimas, o pasirodo Žemaičių kng. Treniota. Nuo Tverų ir Mindaugas, vieno polovco strėlės pašautas į šlaunį, turėjo be aiškios pergalės pasitraukti. Apie šitas kautynes težinome taip pat iš Ipatijaus kronikos, kuri be kito pažymėjo, jog Mindaugas,

'surinkęs didelę jėgą, atvyko prie Vykinto pilies, vadinamos Tviremet' (PSRL II, 818). J. Stakauskas pirmasis iškėlė mintį, jog Žemaičių kovose prieš Livonijos ordiną taip pasižymėjęs karo vadas, kuris ir pasikrikštijusiam Mindaugui degęs neapykanta, Eiliuotinės Livonijos kronikos kelis kartus vardu 'Aleman' (Aliminas ar Alminas), turėjęs būti Vykinto brolis arba jo sūnus. Vykinto veikimas prieš Mindaugą padėjo pamatus ar labiau išryškino Žemaitijos kunigaikščių separatistinę politiką, kai iš 'anapus Nevėžio' iš Aukštaičių žemių kilusiems valdovams (Gediminui ir jo įpėdiniams) jie nenorėjo pilnai paklusti, išreikalavo sau vėliau net privilegijų. (LE XXXIV, 63).

V i l a u d ė (Wilawde) Žemaičių XIV a. galo kilmingasis, kuris drauge su kitais bajorais iš septynių tuometinių krašto sričių (Medininkų, Kaltinėnų, Knetuvos, Kražių, Viduklės, Raseinių ir Ariogalos) pažadėjo Vytautui ir kryžiuočiams paramą, kai šiam Kęstutaičiui, antrąkart išbėgus į Prūsus, su Ordino pagalba teko kovoti prieš Jogailą už savo teises. 1390.V.26 Karaliaučiuje Vilaudė, kaip ir kiti Žemaičių kilmingieji, kuriems Ordinas leido prekybos reikalais atvykti į Prūsus per Jurbarką, Ragainę ir Klaipėdą, prašė Vytautą ('könig Witowt') prie jų dokumento pridėti savo antspaudą ('ingesigel'), 'nes mes patys savo antspaudų (dar) neturime'. Bet jau 1392 Vytautui grįžus Lietuvon, šios įdomios sutarties prekybiniai nuostatai, kaip ir pati pažadėtoji taika, nebeteko savo reikšmės. (LE XXXIV, 74).

V i l i k a i l a XIII a. pradžios Lietuvos kunigaikštis, težinomas iš Lietuvos kunigaikščių 1219 taikos sutarties su Haličo-Volinijos kng. Romano našle ir jos sūnumis Danielium ir Vasilku. Apie Vilikailą težinoma, kad jis buvo Daujoto brolis. Bet tie du kunigaikščiai niekur ano laiko šaltiniuose vėliau nebeminimi. Ar prievartinėse ir kruvinose Mindaugo Lietuvos vienijimo pastangose jie bus žuvę, pasilieka paslaptis. (LE XXXIV, 97).

V i s m a n t a s XIII a. pirmos pusės Lietuvos kunigaikštis, 1250 (1251) nukautas prie kng. Vykinto pilies Tverų ('Tviremet'), kai Mindaugas ten bandė pulti susijungusius prieš jį Žemaičius su Tautvila, Volinijos Danielium ir polovcais (kumanais). Kai kas šį Vismantą identifikuoja su 1219 Lietuvos kunigaikščių taikos sutartyje (su Haličo-Volinijos kunigaikščiais) minimu 'Višimutu' (Vismantu) iš kunigaikščių Bulevičių giminės. Bet šitą visą giminę Mindaugas buvo išnaikinęs. Tik Ipatijaus metraštyje teminimų tų dviejų faktų, atskirtų keturių dešimtmečių tarpu, negalima priskirti tam pačiam kunigaikščiui. (LE XXXIV, 330).

V i s m i l a XV a. pradžios Kaltinėnų vls. D.L.K. Vytautui nusipelnęs bajoras, kuris iš valdovo, kaip ir kiti 17 to vls. bajorų,

gavo (1413-30) du valstiečius. Visi tie bajorai ir jiems duoti valstiečiai pavardėmis buvo surašyti Vytauto rašte Žemaitijos vietininkui Kęsgailai ir Kaltinėnų tijūnams. Tą įdomų Vytauto dovanojimų dokumentą yra paskelbęs pirmasis K. Jablonskis. (LE XXXIV, 330).

Višimutas, XIII a. pradžios kng. (kunigas) Bulevičių giminės. Jis dalyvavo 1219 m. Lietuvos kunigaikščių taikos sutartyje su Haličo-Volinijos kunigaikščiais. Ipatijaus metraščio tekste apie Višimutą pasakyta, kad Mindaugas « jį nužudė, paveržė jo žmoną ir jo brolius išžudė ». Nėra aiškių duomenų Višimutą identifikuoti su prie Tverų 1250 (1251) nukautu Vismantu. (Žr. LE XXXIV, 330).

Živibutas (Živibundas), XIII a. pradžios žymus lietuvių kng., minimas pirmuoju 1219 lietuvių ir Volinijos kng. sutartyje tarp ' vyresniųjų ' lietuvių kng., kurių kiti (žr. Daujotas, Dausprungas, Mindaugas, Vilikaila) po Živibuto išskaičiuoti. Gal būt, Živibutas viename Ipatijaus manuskripte užrašytas ' Živinbud ', gali būti laikomas ir savo valdžia aukštesniu už kitus kng. Tada reikėtų pritarti H. Paszkiewicziaus tezei, jog Lietuva jau yra buvusi suvienyta prieš Mindaugą. Ar Živibutas buvo auka prievartinės ir žiaurios politikos Mindaugo, kuris persekiojo ir naikino savo priešus, nėra šaltinių duomenų. Tikra, sekant Ipatijum ir Eiliuotine Livonijos kronika, jog vyriausiojo kng. vietą greitai užėmė Mindaugas, kurio valdos, kaip ir Živibuto, buvo Aukštaičių žemėje. XIII a. pradžioje Živibutas turėjo stovėti aukščiau už kitus kng. ir būti už juos galingesnis. (LE XXXV, 372).

Žvilgotas 1. XII-XIII a. sąvartos lietuvių kilmingasis, pasižymėjęs karo vadas. Žvilgotas (Suelgate, Suellegate), tris kartus minimas Livonijos Henriko kronikoje, 1205 pavasarį vadovavo 2000 vyrų karo žygiui į Estiją. Apie jį kronikininkas pastebi, kad jis buvo ' turtingas ir galingas ', turėjo savo palydą. Detaliai parašyta, kaip baimės apimti rygiečiai išėjo iš mst. ir midumi vaišino jį. Bet su grobiu iš Estijos grįžtančius žiemgaliai ir vokiečiai staiga užpuolė: pats Žvilgotas buvo perdurtas savo rogėse, o paskui dar jam nukirsta galva.

2. D.L.K. Vytenio sūnus. Apie jį težinoma, kad 1309 su didele kariuomene buvo karo žygyje Livonijoje. Apie Žvilgotą (Swalegote; Ronnenburgo metraštyje — Gwalezute) pasakyta, kad jis ' Lietuvos karaliaus sūnus ' (Filius regis Littoviae). Kadangi kronikose tada (Dusburgiečio, lenkų) šitaip tebuvo vadinamas Vytenis, Žvilgotas tegali būti laikomas jo sūnumi. Daugiau apie jį nieko nežinoma. (LE XXXV, 454)

IŠKILIŲJŲ VALDOVŲ ŽYGIAI

MINDAUGAS IR KARAI SU VOKIEČIAIS

XIII a. lietuviai, kuriuos apibūdinome kaip tikrą karių tautą Pabaltijy, susiorganizuoja į vieną valstybę. Kaip visa tai įvyko, šaltiniai mums pašykštėjo žinių. Tik lyg kokia uola iš tos nežinios jūros kyšo Mindaugo, pirmojo ir vienintelio Lietuvos karaliaus, figūra. Su Mindaugo vardu, svetimose kronikose Mindog, Mindove vadinamu, ir yra rišamas lietuvių sujungimas. Mindaugas nurodė kelią į Rusijos kraštus, kurių tokius didelius plotus jo įkurtai valstybei laimėjo įpėdiniai. Tas nepaprastas politikas turėjo ir krikšto mintį, įkūrė Lietuvoje vyskupiją, išrūpino jos priklausomumą tik tiesiog nuo Romos. Ir jeigu jo įžiebtoji krikščionybė, kad ir dėl politinių motyvų priimta, Lietuvoje būtų išsilaikiusi, lietuvių tautos istorija būtų tikrai nuėjusi kitais keliais. Nors naujausiuose mokslo tyrinėjimuose yra keliama mintis, kad Lietuvos susivienijimą pirmasis pradėjo ne Mindaugas, lygiai kaip ir jis ne pirmasis pradėjo ekspansiją į rytus ir kovą su vokiečiais, tačiau Mindaugas vis tik turėjo būti laikomas dar tuo tradiciniu Lietuvos valstybės kūrėju. 1219 m., kai Lietuva daro taiką su Volinijos kunigaikščiais, ją valdo dar penki vyresnieji kunigaikščiai, kurių tarpe yra pirmą kartą minimas ir Mindaugo vardas. Iš viso toje taikoje figūruoja iš lietuvių pusės dar 21-nas vardas. Vadinasi, 1219 m. dar vienos politinės valdžios Lietuvoje nebuvo. Bet to meto gausių kariuomenių žygiai į Padauguvį, Livoniją, Saremą, Lenkiją, rusus, rodo, kad kelių atskirų kunigaikščių valdžioje Lietuvoje jau turėjo būti dideli žemių plotai. Kaip Lietuva buvo suvienyta, t. y., perėjo į vieno Mindaugo rankas, tikrų žinių neturime. Volinijos kronika, kuri taip tendencingai ir nepalankiai atsiliepia apie pirmąjį Lietuvos valdovą, sako: « Iškilęs savo puikybėje Mindaugas ėmęs žudyti savo brolius ir brolėnus ». Jei tai yra tiesa, kas tame rusų metraštyje užrašyta, išeina, kad Lietuvos suvienijimas buvo atliktas jėga ir kardu. 1236 m., — iš to paties metraščio galima išvesti, — jau vienas Mindaugas atstovauja visai Lietuvai. Tikslios datos nežinome, bet paprastai tariama, kad 1226—36 m. laikotarpis, kuris palyginti mažai tėra pažymėtas lietuvių užpuldinėjimais savo kaimynų, nes turėjo būti vedamos vidaus kovos, yra tikrasis Lietuvos valstybės suvienijimo laikas. Nuo 1236 m. Lietuva jau visur stoja kaip galinga valstybė ir su savo kaimynais ima elgtis gana energingai. Štai dar tų pačių metų rugsėjo 22 d. pelkėtose Saulės — Šiaulių lankose, nors pačios vietos tiksliai nurodyti negalima, lietuviai suduoda beveik mirštamą smūgį Livonijoje įsikūrusiam kar-

dininkų ordinui. Mums yra tai seniausias stambus lietuvių laimėjimas prieš vokiečius, kurie buvo rūpestingai suorganizavę pirmąjį kryžiaus karą prieš lietuvius, įtraukdami ne tik šiaurės ir vidurio Vokietijos krikščionis, bet ir Pskovo rusus. Nugalėti europietiškai ginkluotą kariuomenę, iš kurios dalyvių tik retas gyvas tepaspruko, galėjo tik jau gerokai susijungę lietuviai. Vien kardininkų riterių, kurie kautynėse paprastai eidavo karininkų pareigas, žuvo 49 su savo vadu magistru. Smūgis buvo toks didelis, kad kardininkų anksčiau pradėtos derybos dėl susijungimo su Prūsuose jau anksčiau įsikūrusiu kryžiuočių ordinu buvo pagreitintos, ir 1237 m. kardininkai prisijungė prie galingesniojo kryžiuočių ordino. Kas iš lietuvių pusės vadovavo tam atmintinam žygiui, yra beveik dar atviras klausimas, nors kai kurios aplinkybės leidžia manyti, kad Saulės — Šiaulių mūšio vadu buvo vienos Žemaičių dalies kunigaikštis Vykintas.

Bet neseniai sujungtosios ir naujosios valstybės valdovui atsiranda daug sunkenybių. Jam kelią užstoja ne tik užsienio priešai, bet kyla opozicija ir viduje. Tai buvo tie jėga paklusti priversti partikuliariniai kunigaikščiai, kurie ieškojo progos atsigauti. Šitaip susidarė didelė sąjunga prieš Mindaugą, kurioje, be Mindaugo konkurento Vykinto ir kitų, buvo susijungę du pavojingiausieji ir stipriausieji jo priešai, būtent, vokiečių ordinas Livonijoje ir tada galingas Volinijos kunigaikštis Danielius. Iš visų pusių apsuptam stiprių ir gausių priešų, Mindaugui nieko daugiau nebeliko, kaip bandyti diplomatiniu keliu tą koaliciją suskaldyti. Ir čia pasirodė jo didelis politinis talentas. Kovoti su visais priešais, prie kurių dar prisidėjo žemaičių kunigaikščiai, Mindaugo broliavaikis Tautvila, jotvingiai ir, rodos, lenkai, Mindaugas jautėsi per silpnas. Šitokiu kritingu momentu jis nutaria išskirstyti savo priešus. Kada Volinijos kunigaikščiai atmetė jo taikos pasiūlymus ir prašymus nepalaikyti broliavaikių pusės, Mindaugas rado kelią į priešingą stovyklą. Jis siuntė pas Livonijos magistrą slaptą delegaciją su aukso, sidabro dovanomis ir dideliu arklių skaičiumi, žadėdamas jam, jei nužudys arba iš Rygos išvarys Tautvilą, tą pavojingiausią Mindaugo konkurentą, duoti dar daugiau. Magistras atsakęs pasiuntiniams : « Aš Mindaugą laikau savo prietelium, bet jei jis nepriims krikšto ir nepasiųs pas popiežių pasiuntinių, neišsigelbės, nes nenuveiks savo priešų ». Tada Mindaugas pareiškė norą pasimatyti su Livonijos magistru, kuris vaišingai buvo Lietuvoje priimtas. Jis ir įtikino Mindaugą, kad jam reikia priimti krikštą, žadėdamas išrūpinti karaliaus karūną. Šitaip maždaug ano meto šaltiniai atvaizduoja tą didelės reikšmės faktą. 1250 m., o vėliausiai 1251 m. pradžioje, Mindaugas jau buvo su didoku lietuvių būriu pasikrikštijęs. Šituo krikšto priėmimu Mindaugas nusikratė galingiausio savo priešo Livonijos ordino. Jo karūnavimas karaliumi

nusitęsė dar dvejus — trejus metus. Ne vėliau kaip 1253 m. vidurvasaryje Mindaugas yra karūnuotas Lietuvos valdovas. Bet Livonijos ordinas padarė su Mindaugu taiką ir jam padėjo tapti krikščionimi ir karaliumi todėl, kad jam pačiam rūpėjo gauti Lietuvoje žemės. Ir todėl dar 1253 m., kai buvo kuriama pirmoji vyskupystė ir jai užrašomos žemės Žemaičiuose, kita tų pačių žemių pusė buvo padovanota ordinui. Tai buvo atskiros žemaičių ir užnemunės žemių sritys. Dovanojimas buvo laiku padarytas, nes ordinas darė pirmąsias pastangas Žemaičius paimti savo valdžion. Juk 1252 m. jis buvo jau pasistatęs Klaipėdą. Tokiu būdu Mindaugo donacija net tų žemių, kurių jis pats aiškiai nevaldė, Livonijos kryžiuočiams turėjo būti jų juridinis pagrindas. Bet tie dovanojimai ir kiti, kuriais vis ordinui buvo užrašomas Žemaičių kraštas, buvo fiktyvūs. Tai buvo gudriai padaryta. Vokiečiams galėjo tik tiek tos žemės priklausyti, kiek jie patys įstengs savo jėga jas iš Žemaičių paimti. Šitoji aplinkybė aiškiai ir nustatė kryžiuočių ir žemaičių karo santykius, kai pats Mindaugas ištisą dešimtmetį (1251—1261) oficialiai laikosi taikos su ordinu ir gali pareikšti stipresnę ekspansiją į rytus. Čia dar kartą Mindaugas pasirodo kaip sumanus ir didelis politikas. Vadinasi, Mindaugas kryžiuočiams davė Žemaičių žemių, bet tas dovanojimas reiškė savo jėgomis užėmimą ir užkariavimą. Ar jau tada Mindaugas su kuriuo nors Žemaičių kunigaikščiu turėjo politinį ryšį ar slaptą susitarimą, sunku pasakyti. Bet vis tik įdomu pastebėti, kad žemaičiai vėliau visą laiką kariauja su būsimais okupantais kryžiuočiais, tačiau, kiek šaltiniai parodo, nepuldinėja Mindaugo žemių.

Nuo 1256 m. ir prasideda herojiškas laikotarpis XIII amžiaus Žemaičių istorijoje, jų intensyvūs karai su ordinu. Eiliuotinės Livonijos kronikos dideliu ir drąsiu didvyriu atvaizduotas Žemaičių vadas Al(i)minas staigiu puolimu nuterioja vokiečių Kuršą, iš kurio parsiveda daug belaisvių ir prisigrobia turto. Per tryliką metų nuo 1242 m. Mindaugo didelės ekspansijos lietuviai nebebuvo pasirodę stambesnėmis jėgomis Kurše. Tęsdami tą Mindaugo darbą, kuris turėjo vesti į Kuršo prijungimą, žemaičiai toliau nuolat lankosi tame krašte su didelėm jėgom. 1257 m. jie puola Klaipėdą, kur kautynėse krito dvylika ordino riterių, o pats magistras buvo sužeistas. Po šitokių ekspedicijų dviems metams, ligi 1259 m., buvo padaryta taika. Vokiečių kronika pabrėžia, kad žemaičiai laikęsi duotojo žodžio, per tuos dvejus metus viešpatavo tikra taika, buvo užmegzti prekybiniai santykiai, bet paliaubų laikui pasibaigus, dar intensyviau prasidėjo karas. Nors vokiečiai ruošėsi ir Lietuvos pasienyje stiprinosi, pasistatydami kelias pilis, — tada atsirado prie Nemuno dabartinio Jurbarko vietoje Georgenburgas, 1259 m. pastatytas, — tačiau ėjo vienas po kito žemaičių laimėjimai. Kai kurie iš tų lai-

mėjimų buvo taip dideli, kad sudrebino vokiečių ordino galybę visame Pabaltijy. Dar reikėjo kiek sutartinesnio ten gyvenančių tautų veikimo ir jos, atrodė, būtų galėjusios išsilaisvinti iš svetimo jungo. Ir toje tolimesnėje kovoje didelis vaidmuo atitenka žemaičiams. Tiesa, kryžiuočiai dabar ruošėsi savo akcijai savo sujungtomis jėgomis iš Prūsų ir Livonijos. Jei Klaipėdos pilį buvo statęsis tik vienas Livonijos ordinas, tai Georgenburgas, t. y., šv. Jurgio pilis, pirmą kartą Pabaltijo žemių okupacijos istorijoje buvo statoma bendrai abiejų ordino dalių, būtent, Prūsų ir Livonijos. Nuo 1259 m. tos abi kryžiuočių dalys turėjo palaikyti artimesnį kontaktą kovoje prieš pagonis. Jų tikslas buvo pagaliau per Žemaičius susijungti visai neperskiriama teritorija. Kaip šitas ordino užsienio politikos aukščiausias tikslas sudužo į kietą žemaičių bei lietuvių pasipriešinimą, paaiškės kitą kartą.

MINDAUGAS IR LIETUVOS VALSTYBĖS SUSIFORMAVIMAS XIII-ME AMŽIUJE

I. *Lietuvių tauta dvylikto ir trylikto amžių sąvartoje.*

«... Viešpataujant *šviesaus atminimo* Mindaugui («clare memorie Mindota»), kuris, jam priėmus krikšto sakramentą, buvo Apaštališkojo autoriteto vardu vainikuotas karaliumi, tačiau žiauriai užmuštas piktos valios sūnų ...». Šitie žodžiai yra iš popiežiaus Klemenso IV-jo laiško (1268 m.) Čekijos karaliui Otokarui II-am, kai dar tebuvo praėję penkeri metai nuo tragiškosios pirmojo Lietuvos karaliaus Mindaugo mirties.

Minėtasis laiškas įveda mus į reikšmingą Lietuvos istorijos XIII-jo amžiaus problematiką. Ano meto Lietuva, iki tol turėjusi vesti karus su agresyviu vokiečių ordinu, jau XIII-jo amžiaus viduryje užmezgė oficialius santykius su Vakarais. Lietuvių tautos galutinas suvienytojas ir nuo seno laikomas formaliu valstybės įkūrėju, savo veikimu panašus frankų Klodvigui, priėmė Vakarų krikščionybę (1251 m.), o už dviejų metų (1253 m.) buvo vainikuotas Lietuvos karaliumi. Be abejo, Vakarų Europoje tai buvo tikrasis vidurinių amžių kultūros žydėjimas, charakteringojo gotinio meno ir riterių kultūros išsiskleidimas ir sužydėjimas. Rytų Europa, žinoma, tikrojo viduramžio negalėjo pilnai išgyventi. Čia buvo žinomi kaikurie vidurinių amžių Vakarų Europos kultūros atributai su tam tikru pavėlavimu. Tuo metu, pav., kai Anglijai karalius turėjo suteikti «Magna Charta Libertatum» (1215), rytų Pabaltijyje ant Nemuno

ir Neries krantų baigiasi lietuvių tautos suvienijimas į valstybę. Lietuvių tauta nuo XII-jo amž. jau vykdė ekspansiją į rytus, į rusų žemes, ji jau sėkmingai vedė karus su Livonijos ordinu. Tačiau Mindaugas, pirmasis žymus lietuvių tautos valdovas, kuris lyg kokia stipri jūros uola kyšo iš ankstyvesnės miglotos praeities, tuos uždavinius lietuvių tautai dar labiau išryškino. Pagaliau jis pirmasis nurodė lietuvių tautai, kad ji turi nukreipti savo *žvilgsnį į Vakarus.*

Mindaugo priimtoji *Vakarų* krikščionybė buvo ir vėlesniems Lietuvos valdovams (Vyteniui, Gediminui, Algirdui, Kęstučiui, Vytautui, Jogailai) sugestija, kad krikščionybę reikia priimti iš Vakarų. Tad apie visus valdovus XIV-me amžiuje faktai sako, kad jie vedė derybas priimti ne Rytų (bizantinišką), bet Vakarų krikščionybę. O Lietuvoje juk buvo gana dideli plotai rytinių slavų žemių, nors jos ir buvo žymiai rečiau gyvenamos negu Lithuania Propria. XIV-me amž. Lietuvos Valdovai pasistumėdami nuo Dniepro, priėjo prie Juodosios jūros. Natūralu būdavo, kad kokis dalinis kunigaikštis priimdavo rytų krikščionybę, kad ten kokia Lietuvos kunigaikštytė nutekėdavo. Tačiau, kas tik iš kunigaikščių sėdėjo Vilniaus dvare, t. y. buvo vyriausiuoju Lietuvos kunigaikščiu, vedė derybas tik dėl Vakarų krikščionybės, kurią Lietuvos valdovas XIV-jo amž. gale vėl oficialiai įvedė Didžiojoje Lietuvos Kunigaikštystėje (Magnus Ducatus Lithuaniae). Tai buvo pirmojo Lietuvos karaliaus palikimas.

Kaip Mindaugas atsirado ir iškilo? Į tą klausimą atsakant reikia mesti žvilgsnį į Lietuvos XII-XIII-jo amž. laikus. Kai Vakarų Europa gyveno tikrą kryžiaus karų karštį Palestinon ir jaudinančias savitarpines imperatoriaus-popiežiaus kovas, rusų vienuolynų metraščiai («lietopisi») ėmė užrašinėti trumpas žinutes apie lietuvių žygius į rusų žemes. Jau XII-jo amž. antroje pusėje lietuviai buvo sudarę stiprius politinius vienetus, kuriems vadovavo atskiri galingi kunigaikščiai ir karo vadai. Šie nuvesdavo savo kariuomenių būrius į tolimus karo žygius iki turtingų Naugardo ir Pskovo respublikų, rytuose — toli į Dniepro plotus, o Lenkijos žemėse iki Vyslos krantų ir Mažosios Lenkijos.

Lietuviai pasidarė ano meto Pabaltijo *karių tauta.* Seniausias Livonijos kronikininkas Henrikas XIII-jo amž. pirmajame ketvirtyje atvaizduoja lietuvius, kaip galingiausius ir karingiausius ano laiko Pabaltijo žemėse. Kronikininkas rašo, kaip mažas lietuvių skaičius vydavosi daug didesnį skaičių rusų, ir šie bėgdavo nuo lietuvių, kad ir nedaugelio, kaip bėga kiškiai pamatę medžiotoją: Erant eciam tunc Lethones (= Lietuviai) in tantum omnibus gentibus in terris istis existentibus d o m i n a n t e s, tam christianis quam paganis... Et f u g e r u n t Rutheni per silvas et villas a facie Letonum licet paucorum, sicut fugiunt lepores ante faciem vena-

torum ... ». XIII-jo amžiaus Eiliuotinė Livonijos kronika taip pat dažnai mini lietuvių karingumą, jų narsumą, drąsumą, vikrumą.

Bręstant valstybiniam gyvenimui lietuvių tautos energija per kraštus liejosi. Tokių tolimų žygių, kurie nebuvo tik palaidų gaujų nusiaubimai, vis dažnėjo. Yra jau išaiškinta tų puolimų politinis *planingumas* ir prasmė. Yra tada žygius atliekančiuose lietuviuose, — vieno teritorijalinio kunigaikščio valdžioje — ir drausmė ir susiklausymas. Tokiuose žygiuose, kurie kaimynų (vokiečių ordino ir rusų) kronikose yra dažnai minimi, lietuviai turėjo ir techniškų priemonių, pav., pasistatyti tiltui per patvinusią Dauguvą, taranų pilims imti ir tt. O pats jų apsiginklavimas yra ne menkesnis už aplinkinių kaimynų. Jau bronzos ir geležies amžiaus iškasenos proistorikui yra seniai įtikinamai parodžiusios gana aukštą lietuvių materialinę kultūrą. Apie tai liudija kapinynuose iškasamieji papuošalai, ginklai, namų apyvokos reikmens. O ką rūpestingai užkonservavo žemė, raštu mums su detalėmis patvirtina abi minėtos seniausios vakariečių surašytos kronikos.

II. *Mindaugas ir jo karūnavimasis Lietuvos karaliumi.*

Iš dalinių kunigaikštijų-teritorijų XII-jo amž. gale vyko Lietuvos vienijimasis dar prieš Mindaugą. Tada dar negrąsė jokis išorinis priešas. O kaimynystėje, nei Livonijoje, nei Prūsuose dar nebuvo vokiečių ordino, kuris per du šimtmečiu (XIII-XV amž.) privertė Lietuvą tapti nuolatinio karo stovykla, nes lietuviai ant kardo galo siūlomo kryžiaus iš visų jėgų purtėsi, ir krikščionybei priimti jie rado kitą, būtent, *taikų* būdą.

Lietuvos susijungimas į vieną stiprią valstybę vyko savaime, jis buvo *vidaus* procesas, kuris vystėsi be išorinių veiksnių. Vienijimasis ėjo iš pačios tautos, kai vienas didesnis ir vis stiprėjąs kunigaikštis, įgavęs pastovios tendencijos savo valdžią didinti, pagaliau sujungė Nemuno ir Neries plotų lietuvius.

XIII-jo amž. pradžioje Lietuvos valstybė pasirodė politiškai jau tiek *stipri*, kad ji *visuose*, net ir gausesniuose to šimtmečio susitikimuose su Livonijos ordino ir jo vakaruose surinkta kryžininkų kariuomene, ateinančia į Lietuvą iš Livonijos, atvirame kovos lauke išeina vis laimėtoja: 1236 m-Saulės kautynės, 1260 m-didysis laimėjimas prie Durbės ežero, 1267 m. laimėjimas Livonijoje prie Lenevardeno, 1270 m.-didelis kryžininkų ir Livonijos ordino sumušimas šiaurės Lietuvoje. Yra žinoma, kad iš 20-ties Livonijos ordino magistrų XIII-me amžiuje, šeši jų yra padėję galvas kovose su lietuviais.

Centriniu XIII-jo amž. lietuvių valdovu, kuris daugiausia traukė ir kelių kronikų dėmesį, yra, žinoma, Mindaugas (+ 1263), beveik

pilnas Anglijos Henriko III-jo amžininkas (+ 1272). Šis vyras, nuo seno laikomas galutinu Lietuvos valstybės įkūrėju, išgarsėjo dar tuo faktu, kad jis priėmė krikščionybę. Kaip frankų — Klodvigui, lenkų — Mieškui, čekų Šv. Vaclovui, ir Mindaugui kelias į krikštą buvo padiktuotas *politinių* aplinkybių. Livonijos ordino magistras, į kurį bėdos verčiamas Mindaugas siuntė savo pasiuntinius, padėjo jam išsisukti iš didelės politinių priešų sąjungos, pasiūlydamas Mindaugui apsikrikštyti. Mindaugas tai padarė, ir vidaus ir užsienio priešų koalicija buvo išardyta. Kaip krikštytas valdovas Mindaugas, gaudamas iš popiežiaus Inocento IV-jo karaliaus vainiką, tuo pačiu buvo priimtas į Europos krikščioniškųjų tautų ir valstybių bendruomenę. Ceremoningai laikantis Vakaruose vartojamų karūnavimo apeigų, Mindaugas su jo žmona Morta buvo pateptas šventais aliejais ir karūnuotas Lietuvos karaliumi.

Mindaugo karūnavimas buvo atliktas popiežiaus Inocento IV-jo vardu. Jis buvo paimtas ypatingon Romos globon ir tapo dvasiniu sūnumi: « filius specialis Sanctae Romanae Ecclesiae ». Inocento III -jo laikais, pagal ano meto visuomeninę santvarką, dvasiniais popiežiaus leninkais buvo tapę Anglijos, Čekijos, Portugalijos, Bulgarijos ir Vengrijos karaliai. Ispanijos (Aragonijos) Petrą 1204 m. pats Inocentas III Romoje Šv. Pankracijaus bažnyčioje vainikavo Aragonijos karaliumi. Jo legatas Merseburge (Saksonijoje) Čekijos karaliumi patepė Otokarą I. Per legatus buvo karūnuoti bulgarų ir serbų karaliai. Mindaugo karūnacija tačiau vienu atžvilgiu skiriasi labai nuo ką tik minėtųjų, net nuo frankų Pipino, ar vengrų Stepono, ar pagaliau Volinijos Danieliaus. Visi šitie vainikavosi karaliais jau būdami krikščionys ir valdydami *jau seniau* krikštytas tautas. Mindaugas šituo atžvilgiu yra vienintelis ir įdomus pavyzdys: kada dar visa tauta tebeskendėjo pagonybėje, Mindaugas, padedamas savo kaimyno-priešo, kuris nedviprasmiškai taikstėsi į jo teritorijas, su būriu ištikimųjų, ne tik oficialiai priėmė krikštą, bet ir karūnavosi pagal visas Vakarų apeigas.

Iki šiol per eilę dešimtmečių yra sukėlęs labai daug kontroversijų anas svarbus klausimas, ar Lietuvos karalius vėliau atkrito nuo krikščionybės. Jo karas prieš Livonijos ordiną yra daugelio suprastas ne tik vien atsimetimu nuo politinės sąjungos su Livonijos magistru, per kurį Mindaugas krikščionimi tapo, bet iš viso aiškinta, kaip sugrįžimas pagonybėn. Tik tokiu atveju pasiliktų didelė mįslė, kaip galėjo Romos Kurija, kuri apie tokį svarbų Rytų Europoje įvykusį faktą tikriausiai turėjo turėti žinių (informavo ordinas etc.), labai apgailestauti Mindaugo mirtį ir pavadinti jį «clare memorie». Apie apostatą atkritėlį pagonybėn Roma jokiu būdu taip nebūtų galėjusi atsiliepti.

Tvirtai į savo rankas paėmęs valdžią, Mindaugas toliau plėtė Lietuvos užkariavimus rytuose, t-y. vykdė ekspansiją į rusų žemes. Valstybės viduje jis buvo kietas nepaklusniems teritorijaliniams kunigaikščiams, ir jis tapo tokių dalinių kunigaikščių auka. Lygiai tuo pat laiku, kai Anglijoje Henrikas III turėjo vesti karą prieš oligarchiškai nusistačiusius ir sukilusius baronus (« The barons ' war »), Mindaugas buvo klastingai dviejų kunigaikščių su visa savo šeima nužudytas (+ 1263).

Kada pirmasis Lietuvos karalius Mindaugas žuvo, formaliai žlugo ir karaliaus titulas Lietuvai. Nors nė vienas XIV-jo amž. Lietuvos valdovas nebesivainikavo Lietuvos karaliumi, tačiau kartais jie patys vadinosi, ar kronikose buvo tituluojami karaliais. Pav., pats Gediminas savo laiškuose titulavosi Lietuvos ir daugelio rusų karaliumi: « Rex Lithuanorum ac multorum Ruthenorum ». Dažniausias Lietuvos valdovo titulas tačiau buvo « didysis Lietuvos kunigaikštis » (« Magnus Dux Lithuaniae »). Toli sklido plačiai Lietuvos garsas. Ji išplėtė savo valdžią anapus Dniepro, energingai per du šimtmečiu atlaikė visus ordino puolimus. Vytautas, pats žymiausias Lietuvos valdovas, dar stengėsi, jau 80 metų senelis, pasekti Mindaugu ir karūnuotis Lietuvos karaliumi (1430). Jo neužbaigtos pastangos darė palikuoniams didelio įspūdžio per šimtmečius. Dar XIX-jo amž. lietuviai jaudinosi dėl to fakto ir, sklindant tautiniam lietuvių atgimimui, sąmoninosi savo atskirą likimą. O Mindaugas išliko per septynis šimtmečius kaip monumentas « pastovesnis už varį », kuris pirmasis surišo lietuvių tautą su lotynišku krikštu ir Vakarų kultūra. O tas Mindaugo suręstas politinis kūrinys pasirodė gajus per eilę šimtų metų (iki 1795).

Roma, 1954.XI.11.

TRAIDENIS IR JO TAUTINĖ POLITIKA

Durbės kautynės 1260 metų liepos mėn. 13 d. turėjo labai skaudžių pasekmių vokiečių ordinui. Prūsuose prasidėjo didysis gyventojų sukilimas. Livonija taip pat judėjo. Lietuvių padedami, kuršiai užėmė beveik visas kryžiuočių pilis. Besilaikė tik Kuldiga ir Klaipėda. Lietuviai padarė didelę ekspediciją į Uždauguvį. Surinkę savo paskutines jėgas ir atvykusius piligrimus, vokiečiai bandė ant Dauguvos kranto prie Lielvardės lietuviams pastoti kelią. Tai buvo 1261 metų vasario 3 šv. Blažiejaus dieną. Savo smarkiu puolimu lietuviai pralaužė riterių ir piligrimų frontą. Šį kartą vokiečiai nebesidavė apsupami. Kai piligrimai ėmė bėgti, neatlaikė ir riteriai. Tada jų krito

10, o kiek žuvo kitos ordino kariuomenės, į kurią buvo suverbuoti lybiai ir estai, nežinome. Lybiai ir estai, sekdami kuršių ir žiemgalių pavyzdžiu, taip pat sukilo. Todėl ir šis kryžiuočių pralaimėjimas ties Lielvarde tuo pačiu laiku, kai senprūsiai sėkmingai kovojo su riteriais, paimdami į savo rankas visą eilę priešo tvirtovių, darė amžininkams didelį įspūdį. Mūsų netobuli šaltiniai nepasako, kas ir šioms kautynėms vadovavo. Tur būt, ir šį žygį reikia priskirti Mindaugo seserėnui Treiniotai. O Mindaugas, kuris ligi tol tik oficialiai laikėsi taikos su Livonijos ordinu, o iš tikrųjų žemaičius tose nuo 1256 metų vis intensyvėjančiose kovose slapta palaikė, dabar rado patį tinkamiausį laiką ir viešai su vokiečiais nutraukti ryšius. Ar Mindaugas, tapdamas vėl viešu taip susilpnėjusio ordino priešu, nusigręžė ir nuo krikščionybės, yra dar atviras klausimas, kurį istorikai įvairiai sprendžia. Greičiausiai Mindaugas atsisakė krikščionybės, kurios atstovais jo akyse buvo kryžiuočiai, visokiomis priemonėmis besistengę nuolat iš Lietuvos karaliaus iškaulyti vis daugiau užrašų ir dovanojimų. Dabar Mindaugas, paėmęs iniciatyvą į savo rankas, padaro prieš vokiečius sąjungą su Didžiuoju Naugardu, siunčia jis savo kariuomenės į talką prūsams — puola kryžiuočių Livoniją. Gal būt, jis būtų su sukilusiais prūsais spėjęs sueiti į dar glaudesnį kontaktą ir jiems teikti paramą, jei ne didelė nelaimė. Tuo pačiu laiku, kai prūsų sukilimas buvo pačiame savo pasisekime, t. y. 1263 metais, Lietuvoje žuvo Mindaugas. O po jo mirties jau prasidėjo Lietuvos vidaus sumišimai, kurie neleido išnaudoti patogaus politinio momento. Sujungęs grynai šeimynines ir asmenines savo sąskaitas svainis Daumantas su vis įsigalinčio ir dideles politines ambicijas turinčio Treiniotos pagalba įvykdė sąmokslą. Ne tik Mindaugas, bet ir jo du sūnūs, kurių vienas jau buvo vainikuotas karaliumi, žuvo nuo sąmokslininkų rankos.

Septynerių metų laikas po Mindaugo mirties, taip svarbus laikas, per kurį išsisprendžia Livonijos ir Prūsų tautų sukilimai kryžiuočių naudai, yra tikra krizė lietuvių politiniame gyvenime. Vienas po kito keičiasi kunigaikščiai, Mindaugo šalininkai, jo giminės ir priešai, kol pagaliau iškyla naujas Lietuvos valdovas *Traidenis*. Mažai ištyrinėtas ir nedaug žinomas jo 12-kos metų laikas (1270 — 1282). Traidenis vėl pradeda energingus žygius, kurie prie besivaidijančių Mindaugo įpėdinių buvo pasiliovę. Ir štai 1269 metų gale ar 1270 pradžioje lietuviai jau plėšė Dauguvos pakraščius ir trukdė vokiečių prekybą, o 1270 metų vasario 16, šv. Julijonos dieną, Traidenis savo lietuvius atvedė per užšalusią jūrą į Saremos (Ezelio) salą. Tai buvusi ypač šalta žiema. Vykusiai užsibarikadavę tiesiog ant ledo savo rogėmis, lietuviai tuo būdu subadė puolančių kryžiuočių didelės kariuomenės arklius. Įvyko smarkios ir kruvinos kautynės. Riteriai turėjo kautis

pėsti. Eiliuotinės kronikos autorius sako, kad lietuvių kritę 1600. Tačiau kronikininkas savo eilėse rašo:

" Riteriai pasitraukt turėjo,
Ko lietuviai nesigailėjo.
Jiems paliko mūšio ledas,
Draug ir pergalės vainikas.
Greit namon lietuviai grįžo.
Jie rankas turėjo pilnas,
Nes laimėjo šitą mūšį ".

Iš kitų plataus kautynių aprašymo posmų sužinome, kad vokiečiai, atremti lietuvių žygiui ir, kaip paprastai, jiems su grobiu grįžtantiems pastoti kelią, buvo suorganizavę didelę kariuomenę. Dalyvavo ne tik šiaurės Estijoje gyveną danai, du vyskupai su savo būriais, bet ir būriai vietinių. Šitose kautynėse žuvo vienų ordino riterių 52, o jų skaičius, po Durbės katastrofos ir sukilimų, gana negausingas Livonijoje buvo likęs. Žuvo čia ant to ledo ir pats ordino magistras.

Šitokiu laimingu ženklu prasidėjo energingas Traidenio 12-kos metų valdymas, apie kurį paprastai tiek mažai tegirdima. Jo laiku Lietuva pasidaro vėl galinga, puolimuose rodanti daug energijos į visas puses. Traidenio laikai yra tai nuolatinių į kaimynus puolimų periodas, ir visas to kunigaikščio valdymo laikas praeina kovose su stipriais Valuinės arba Volinijos kunigaikščiais, žygiuose prieš lenkus, nuolatiniuose susirėmimuose su kryžiuočiais Livonijoje ir Prūsuose. Šitą labai veiklų ir griežtai prieš minėtus kaimynus nusistačiusį kunigaikštį, Valuinės arba Ipatjevo metraštis stengiasi piešti labai tamsiomis spalvomis. Vadinamas jis prakeiktuoju pagonim, negailestinguoju bedieviu, lyginamas su Antiochu, Herodu, Romos Neronu. Bet visi tie Traideniui priešų skiriami palyginimai iš dalies daro jam garbės, nes tas faktas, kad apie jį taip priešų rašoma, aiškiai parodo, kad Traidenis buvo karingas ir veiklus kunigaikštis. Apie tokį pagonių valdovą, kuris energingai kariavo su krikščionimis kaimynais, rusų stačiatikių kronika negalėjo palankiai atsiliepti. Apie tą Traidenį, kuris, galima sakyti, vedė ano meto tautinę politiką, žinome, kad jis rūpinosi prūsais; jis įkurdino jų išeivius iš kryžiuočių užimamos jų žemės Lietuvoje, sudarė jų garnizoną Gardino, Slanimo pilyse. Tai buvo tas giminės solidarumo jausmas, kuris vertė kunigaikštį rūpintis baigiamais slopinti viengenčiais. Dėl tos pat priežasties palaikė jis jotvingius kovose su Valuinės kunigaikščiu ir kryžiuočiais. Bet labiausiai yra ryškus Traidenio veikimas iš ano meto šaltinių prieš Livonijos ordiną. Norėdamas apsisaugoti nuo dažnų lietuvių puolimų, naujasis to ordino magistras ant Dauguvos pasistatė

tvirtą pilį Dinaburgą — Daugpilį, kuris turėjo sulaikyti lietuvių puolimus į šiaurę. Eiliuotinė kronika rašo, kad Traidenis tą naują pilį tuoj apgulė. Bet po ilgo apgulimo turėjęs atsitraukti, vaizdingai sakydamas saviesiems:

" Aš tą skausmą
Nešt turiu širdyje savo!
Jūs lietuviai man tikėkit.
Ta pilis mano širdyje
Pastatyta. Pačiame jos viduryje ".

Po šitokios Traidenio nesėkmės ir įveikęs daugumą sukilusių Livonijos tautų, ordinas bandė tuoj pereiti į ofenzyvą. 1279 metais buvo suorganizuota plataus masto ekspedicija į Lietuvą. Didžiulė jungtinė, bet pačių ordino riterių vadovaujama kariuomenė, buvo atėjusi ligi pat Kernavės. Nuo Mindaugo valdymo pradžios ji nebebuvo buvusi prisiartinusi prie Lietuvos valdovo sostinės. Visas Kernavės kraštas, — rašo Eiliuotinė kronika, — buvęs nuteriotas. Bet Traidenis vėl pasirinko patogų momentą. Surinkęs didelę kariuomenę, sekė jis grįžtančius priešus ir juos užpuolė tiksliai nebežinomoje vietoje prie Ašeradės. Užpuolimas buvo taip vykusiai įvykdytas, kad vokiečių kariuomenės dalis, nebesitikint jokio pavojaus, buvo jau namon anksčiau nujojusi. Baisiose skerdynėse, nuo kurių paraudonavęs ištiso ploto sniegas, lietuviai iš pradžių susvyravę. Bet kai jie vėl iš naujo susitvarkę puolė, rašo mūsų kronika, pro riterių šarvus šviesiuosius ėmęs tik upeliais sunktis kraujas. Jų vėliava likusi perpus perkirsta. O kai iš vokiečių kariuomenės pasitraukė žiemgaliai, lietuviai baigė pilniausiu laimėjimu. Pats Livonijos ordino magistras ir 71-nas ordino riteris, neskaitant didelio skaičiaus kitos kariuomenės, paklojo galvas. Lietuvių laimėjimas buvo visuotinis.

Šitos dvejos kautynės — 1270 m. ant ledo ir 1279 m. prie Ašeradės, — kurios mums daug mažiau žinomos negu Saulės ir Durbės mūšiai, yra Traidenio gabaus vadovavimo rezultatas. Po 1279 metų kautynių sukilę žiemgaliai tuoj susijungė su Traideniu ir vadovaujami savo vado Nameizės pridarė vokiečiams daug nuostolių. Traidenis ir toliau rėmė žiemgalių pastangas. Tuo pačiu laiku jis vedė energingą ginkluotą akciją prieš Prūsų ordiną. 1279 ar 1280 metais lietuviai, susijungę su jotvingais, plėšė Sambiją, o kitais metais Traidenis padarė žygį į kryžiuočių valdomų Prūsų gilumą. Nuo 1282 m. apie Traidenį, per kurio visą valdymą buvo karai, nieko nebegirdima. Jo vardo iš šaltinių išnykimas rodo, kad jis baigė savo amžių. Bet kaip ir kur tai įvyko, nieko nežinoma. Tikiuosi, kad po šitų, kad ir trumpų pastabų to energingojo Traidenio vaizdas Lietuvos istorijoje nebebus

toks blankus. Tai yra vienas iš energingiausių Mindaugo įpėdinių, kuris labai tvirtai pagrindžia savo valdžią Lietuvoje. Istorikas Enrikas Paškevičius, kuris daugiausia apie Traidenį ligi šiol parašė, pripažįsta jam ir didelius politinius gabumus. Tad verta šituo mūsų iš dalies pamirštu kunigaikščiu arčiau susidomėti!

VYTENIS IR KARAS SU KRYŽIUOČIAIS

Su Traidenio mirtimi 1282 metais prasideda Lietuvos istorijoje vienuolikos metų laiko tarpas, apie kurį šaltiniuose labai maža teišliko pėdsakų. O kadangi mūsų žinojimas priklauso nuo to, kiek ano laiko svetimųjų rašytuose metraščiuose yra atsitiktinai užfiksuota žinių apie Lietuvą, tai ligi 1293 metų turime tenkintis neaiškiais samprotavimais, kuriuos galima sau susidaryti iš kronikų. Ligi šiol dažnai buvo galvojama, kad 1293 metais pasirodo visiškai nauja Vytenio ir Gedimino giminė. Dabar linkstama manyti, kad tarp Traidenio ir Gedimino yra nepertraukiamas giminystės ryšys. Vytenio ir Gedimino tėvu minimas Liutavėras, Liūtauras, arba Pukuveras, kaip sprendžia lenkų istorikas J. Puzyna, esąs ir kitais vardais šaltiniuose minimas, būtent, Budividas, Budevedas, Budieviedas. Išeitų, kad Vytenio ir Gedimino tėvo tikrasis vardas buvo Budvietis. Toliau J. Puzyna taria, kad iš šaltinių matyti, jog Traidenis turėjo sūnų Budvietį. Jis esąs tas pats Budvietis - Liutavėras, kuris figūruoja Vytenio ir Gedimino tėvu. Traidenis yra jųdviejų senelis. Kol kas dar tie aiškinimai yra hipotetiški, tačiau galima galvoti, kad po Traidenio Lietuvoje sosto paveldėjimas ėjo ramiu keliu. Bent šaltiniai apie tai tyli.

Jei Lietuvos valdovo klausimas po Traidenio mirties nėra dar galutinai išaiškintas dėl šaltinių trūkumų, tai daug daugiau esame informuoti apie lietuvių santykius su vokiečių ordinu. Didysis prūsų sukilimas pasibaigė 1274 m. galutinu sukilusių giminių pajungimu. Pagal ordino metraštininko Dusburgo kroniką, paprastai 1283 metai laikomi galutine viso senprūsių krašto užėmimo data. Ne tik Maž. Lietuvoje gyvenę nadruviai ir šiapus Nemuno skalviai, bet ir Užnemunės sūduviai buvo nukariauti. Tuo būdu po 53-jų metų kovos vokiečių ordinas pasiekė Nemuną ir prislinko prie lietuvių tautos ribų. Šitame plote nuo Ragainės ligi Veliuonos ir Kauno ir prasidėjo ta didžioji ir kruvinoji drama, kuri truko ištisas 5—6 generacijas, t. y. pusantro šimto metų. Pradėdamas ją aprašinėti, Dusburgas ant savo kronikos puslapio deda paprasčiausią užrašą: *Explicit bellum Prussie. Incipit bellum Lethowinorum*, t. y. pasibaigė karas su Prūsais, prasidėjo karas su lietuviais. Ir iš tiesų tuojau jo kronika mirgėte mirga nuo žinių žinelių apie vokiečių puolimus Lietuvon,

teriojimus, deginimus, naikinimus, žudymus. Lietuviai atkakliai ginasi ir tuo pačiu atsimoka. Liūdnas ir vis tas pats yra tos kovos balansas: užmušti žmonės, sudegintas turtas, išvesti arkliai ir galvijai. Bet toji nepertraukiama kova nerodo lietuvių silpnėjimo, nes jie, paties kronikininko Dusburgo žodžiais, yra galinga, kariavimo srityje išsimiklinusi ir kiečiausio sprando tauta. Paskaitykime tik tos kronikos vieną kitą puslapį, ypač nuo 1293 metų, kai Lietuvos kunigaikščiu ima figūruoti to Liutavėro-Budviečio sūnus Vytenis. Su traideniška energija ir karingumu vykdo jis, rodos, savo senelio paliktus uždavinius. Bet dar niekada ligi tol vokiečiai nebuvo taip intensyviai gulę ant Lietuvos, kaip jie pradėjo Vytenio laikais. Štai faktai: 1293 m. kryžiuočiai jau bando šeimininkauti pačiame Nemuno žemupyje ir plėšia apie Vilkiją Paštuvos ir Gaižuvos sritis. Tais pat metais pats ordino magistras apgula Veliuonos ir Peštvės (ant Dubysos) pilis, bet, jų nepaėmęs, nuterioja tik apylinkes. Tuo pačiu laiku « rex Lethoviae », t. y. Lietuvos kunigaikštis, nusiunčia savo kariuomenę prie vokiečių pilies Skalvoje, kuri sudegina priešpilį. 1294 , t. y. kitais metais, vėl Ragainės vokiečių įgula nuplėšia apylinkes apie Peštvės pilį, t. y. prie Seredžiaus, ir paima nelaisvėn didelę kaimenę ir 70 žmonių. Tais pat metais Nemunu tolyn nuplaukę vokiečiai sudegina lietuvių kaimą Romene, t. y. Romainius. Kronikininkas prideda: jis pagal jų paprotį šventas buvo. Dar neužteko to. Tais pat metais kryžiuočiai nuplėšė Pograudės sritis apie Švėkšną; bet jau kitais metais, t. y. 1295 lietuviai nusivarė Ragainės vokiečių arklius, o vėliau sudegino Ragainės ir Skalvių priešpilius. Vokiečiai tačiau bandę pulti Gardiną, ten kritę 700 lietuvių. Atplaukę jie vėl prie Veliuonos arba Junigedos pilies, bet buvę atmušti, o kita vokiečių kariuomenė sudegina lietuvių pilį Kymelę. Bet jau kitais metais, t. y. 1296, « rex Vithenus », pažodžiui verčiant « karalius Vytenis » su didele kariuomene puola Livoniją. Kryžiuočiai taip pat neilsi. Balgos komtūras sunaikina Gardino priešpilį, kur žūva 200 lietuvių. Bando jis dar kartą pulti Gardiną, bet vėl atmušamas. Už tat lietuviai Kulmijoje (prie Vyslos) apiplėšia 5 kaimus. Tai tik trejų metų faktai. O tų puolimų, teriojimų ir naikinimų registrą galima dar būtų tęsti. Jis aiškiai parodo, kad prieš vokiečių ordino ofenzyvas lietuviai stato savo atakas. Jie ne vien tik narsiai ginasi, bet ir puola, nes geriausia defenzyva arba apsigynimas yra pačiam pereinant į puolimą. Todėl lietuviai kasmet vis atakuoja, puola, daro tolimus žygius į Natangus, Dobrynės žemę, Sambiją, Varmiją. Vis tai sritys kryžiuočių užimtuose Rytprūsiuose.

Negalime čia ties tais nuolatiniais žygiais, tuo savotišku dienoraščiu ar katalogu, kurį Dusburgas mums pateikė, plačiau sustoti, tačiau vienas epizodas reikia paminėti. Tarp tų monotoniškų žinių,

kurios dėl savo vienodumo darosi ir nuobodžios, bet labai gyvai ir akivaizdžiai atvaizduoja tą dvasią ir atmosferą, kurioje turėjo bręsti XIII amž. galo Lietuvos Kunigaikštija, yra Vytenio sąjunga su Rygos miestu ir arkivyskupu. Pasirodo, tas karingas ir labai žiauriu laikomas pagonis, apie kurio žygius į Lenkiją ir Prūsus buvo rašoma, kad jis niekinęs švęstus bažnytinius indus ir vesdavęsis tūkstantines minias belaisvių, mokėjo palaikyti gerus santykius su katalikų Bažnyčios atstovu Rygos arkivyskupu ir suėjo į artimą sąjungą su jo miestu, t. y. Ryga. Aniems laikams tai yra labai įdomus politinis reiškinys, ypač, kai krikščionį ir nekrikštą pagonį, kuris buvo laikomas velnio sėklos padaru ir visokių blogybių įkūnytoju, skyrė begalinė, tiesiog šiandien sunkiai besuprantama siena.

XIII amž. Livonijoje santykiai taip susidėjo, kad kryžiuočių ordinas čia tapo Rygos arkivyskupo ir jo miesto didžiausiu priešu. Ordinas reiškė pretenzijų į vyskupo įkurtą miestą, kur dėl patogių prekybinių santykių ypač kilo gyventojų gerovė. Nenorėdamas klausyti arkivyskupo valdžios, ordinas, kuris jautėsi esąs militariškai gana galingas, per visą XIII-jį amžių tęsė ginčus, kurie pagaliau virto atviru karu. Pačiu kritiškiausiu momentu, 1298 m., rygiečiai susidėjo net su pagonimis lietuviais prieš bendrą priešą ordiną. Tais pat metais pagonys padarė du žygiu prieš Livonijos vokiečius. Gegužės mėn. gale, sugriovę ordino pilį Karkusą, jie susitiko su vokiečiais prie Toreidos upės, kur, paties magistro vadovaujama, kariuomenė buvo visiškai sumušta. Pats magistras, Felino komtūras ir 20 riterių, neskaitant kitos kariuomenės, žuvo. Birželio mėnesį lietuviai vėl atvyko, nors šiame susitikime prie Neuermühleno jie laimės nebeturėjo. Prūsų ir Livonijos sąjunginė kariuomenė laimėjo mūšį ir padarė su rygiečiais paliaubas. Bet šie ir nekariaudami palaikė sąjungą su lietuviais, o kai vėl prasidėjo karas, nuo 1305 m. Vytenio lietuviai Rygai vėl talkino. Rygiečiai lietuvius buvo pasikvietę apsaugoti net pačiai Rygai ir jo apylinkėms. Vytenio laikais pradėta sąjunga su Ryga, dar glaudžiau buvo atnaujinta prie jo įpėdinio Gedimino.

Šitokiu būdu mes esame baigę Lietuvos istorijos svarbaus I-jo laiko tarpo apžvalgą, kurią galima trumpai apibūdinti, kaip Lietuvos susivienijimą. To I-jo laiko tarpo objektą sudaro visas XIII-sis amžius, į kurį dar reikėtų priskirti Vytenio valdymas (ligi 1316 metų). Tas amžius nustato Lietuvos politikos kryptį, t. y. amžiną kovą su vokiečių ordinu iš vienos pusės, ir iš kitos — ekspansiją arba skverbimąsi į rytus. Šitos rūšies palikimas atitenka XIV-jo amžiaus lietuvių kunigaikščiams, kurį jie, sakytume lyg kokį testamentą, įvykdo su kaupu, nes tie iš eilės einą kunigaikščiai, kaip matysime, nuostabiu būdu yra vis energingos ir stiprios asme-

nybės. Šitos pastabos čia apie XIII-jį amžių yra tik trumpos nuotrupos. Jei kas domisi plačiau apie XIII-jo amž. Lietuvos istoriją, gali pasiskaityti lietuviškoje literatūroje: Apie Lietuvos suvienijimą ir Mindaugą Dr. J. Stakausko *Lietuva ir vakarų Europa XIII amž.* 1934 m. (su 3 žemėl., 282 psl., Šviet. Min. leid.). Prof. J. Totoraitis yra parašęs monografiją apie Mindaugą (1932 m., 124 psl., Marijampolė, Marijonų kongregacijos leidinys, Kaina Lt 1,50). Apie Saulės—Šiaulių mūšį yra Simo Sužiedėlio studija: *Kautynės ties Šiauliais 1236 metais.* Ji yra atspausta žurnalo «Athenaeum» VI-tome (1936 m.). Mano taip pat rašyta apie Saulės—Šiaulių kautynes «Karo Archyvo» VII-me t. (1936). Kariuomenės Štabo Spaudos ir Švietimo skyrius yra išleidęs atskira knygute. Tas pats leidėjas yra taip pat iš «Karo Archyvo» VIII ir IX t. išleidęs 114 psl. darbą: *Žemaičių karai su vokiečiais* 1256—70, kurių centre stovi plačiai apžvelgtos 1260 m. Durbės kautynės. Apie Vytenį yra Dr. J. Jakšto darbas, išspausdintas 1935 m. istorijos žurnale «Senovėje», I t.

VYTENIS

Vytenis didysis Lietuvos kunigaikštis (1295/1296—1315/1316), brolis D.L.K. Gedimino, Polocko kng. Voino ir Kijevo kng. Teodoro, pagarsėjęs savo kovomis prieš Vokiečių ordiną ir sąjunga su Rygos mst. Pradedant J. Puzino tyrinėjimais, Vytenis dabar daugelio istorikų yra kildinamas iš Traidenio giminės, nors tas klausimas ir nėra galutinai išaiškintas. Kad būtų galima įtikinamai teigti, jog Vytenio senelis buvo Traidenis, reikia dar tikslesnių įrodymų. Bet nėra taip pat duomenų neigti, kad Traidenis negalėjo būti Vytenio ir visos Gedimino giminės pradininkas. Kronikininko Dusburgiečio minimoji Žemaičiuose castrum Gedimini, XIV a. gale ten randamas Wythes hof (Scr. rer. Prus. II 709) ir antrosios Lietuvos metraščio redakcijos dėstymas, jog Traidenis Vytenį dar vaiką suradęs žemaičių Ariogaloje, jį savo dvare užauginęs ir padaręs savo maršalu, vedė į klaidingą prielaidą, esą, Vytenis, kaip ir visa Gedimino giminė, kilusi iš Žemaičių. Dabar jau laikoma galutinai įrodyta, jog tą giminę reikia kildinti iš Aukštaičių žemės. Vytenis buvo Pukuvero sūnus, kaip tai 1292 savo kronikoje Petras Dusburgietis įsakmiai pažymėjo (t.p. I 155). Jeigu jau tada jis vadovavo žygiui didelės kariuomenės į Lenkiją, turėjo jis būti dviejų dešimtų metų jaunuolis. 1296 (1295) Dusburgietis, kuriam anksčiau Vytenis tebuvo 'Lietuvos karaliaus sūnus' (t.p. I 156), užrašė, jog rex Vitehnus darė žygį Livonijon (t.p. I 163). Visas Vytenio valdymo dvidešimtmetis yra praėjęs dviejų frontų kovose su Vokiečių ordinu

ir žygiuose į Lenkiją. Tęsdamas savo tėvo nurodytą politiką, Vytenis nemažiau intensyviai iki 1307 puldinėjo Lenkiją. 1296 lietuviai įsiveržė į Sandomiro ir Kujavijos žemes. 1300 jie vėl pasirodė Dobrinės ir Kujavijos srityse, čia patirdami smūgį iš kryžiuočių. Drauge su rusais tada Vytenio lietuviai vėl puolė Sandomiro ir Liublino žemes, o 1307 buvo įsiveržę į Kališo sritį.

Vytenio kovos su ordinu. Dar svarbesnis kovų frontas išsivystė prieš Vokiečių ordiną. Kryžiuočių kronikos yra pagrindinis šaltinis, parodąs kaip Vytenis energingai kovojo su ordinu, prieš Livonijos riterius surasdamas gerų sąjungininkų. Ne kartą ordinas savo žygiams į Lietuvą pasirinkdavo laiką, kai lietuvių kariuomenė būdavo išvykusi Livonijon ar Lenkijon. 1296 Vyteniui įsiveržus į Livoniją, Prūsų kryžiuočiai nutarė naikinti 'karaliaus žemes', kaip jie anksčiau buvo nutarę sistemingai puldinėti Žemaitiją. Jo laikais jie darė keletą žygių užimti Lietuvai svarbią pilį Gardiną. Pradinis žygis vokiečiams nepasisekė, nes gynėjai taip smarkiai priešinosi, jog 'broliai (kryžiuočiai), buvo priversti sugrįžti nieko nepadarę' (t.p. I, 163). Nors ordino kariuomenei pasisekdavo prieiti prie lietuvių priešpilių ir juos sunaikinti, kaip pvz. Brandenburgo komtūras 1298, išsiruošęs su gausiu būriu, sudegino Junigedos ir Peštvės priešpilius, tačiau pačių lietuvių pilių neįveikdavo (t.p. I, 164). Pradedant 1300, per penkiolika tolimesnių Vytenio valdymo metų, Dusburgiečio kronikoje, kuri yra iki 1326 (1330) pagrindinis šaltinis ordino ir lietuvių kovoms, yra sužymėta per 20 kryžiuočių žygių į Lietuvą. Jų didelė dalis buvo skirta naikinti Žemaičių sodyboms ir pulti jų pilims. Po 2-3 kartus buvo siaubta Pograuda, Karšuva, atakuotos Bisenos, Junigedos, Putvės ir Aukaimio (abi Karšuvos srityje) pilys. Lietuviai užsispyrę gynėsi, ir kryžiuočiai pilis teįveikdavo, kai pasitaikydavo koks išdavimas (žr. Draikė, Svirtila). Vytenio laikais lietuviai tose kovose parodė daug energijos ir išvystė veiklią gynybos sistemą. Dusburgiečio žodžiais, 'Lietuvos karalius' pasienio pilims ginti paskirdavo mėnesiui ar ilgesniam laikui 'tam tikrą skaičių ginkluotų vyrų', kurių pakeisti atvykdavo paskui kiti apylinkės vyrai (t.p. I, 174). Turėdamos nuolatines įgulas, pilys visada buvo pasirengusios sulaikyti netikėtą užpuolimą. Kadangi priešas, ilgai svetimame krašte nepalikęs, vis turėdavo grįžti atgal. Vytenio lietuviai senas pilis sustiprindavo, uoliai atstatydavo sudegintus priešpilius ir sunaikintas pilis, užpuldavo jie ir iš žygių grįžtančius kryžiuočius, pagaliau atsimokėdavo savo puolimais į ordino žemes. Ne kartą lietuviai puldinėjo Sembą. Pats Vytenis 1311 plėšė Sembą ir Natangą, paskui Varmę, bet Voblaukių lygumose jo kariuomenė buvo sumušta (t.p. I, 176-177). Kai 1313 kryžiuočiai, pasistatę 'karo laivą su sienomis ir daug kitų laivų', atplaukė pulti Juni-

gedos, ' išgirdęs apie to laivo sukeltą garsą, lietuvių karalius ' Vytenis atsiuntė narsų kilmingąjį Surminą su 100 laivų. Jie priešą nuvijo ir jo laivą sudegino (t.p. I, 199). 1315.VIII ' lietuviai iš Žemaitijos ' (Lethowini de Samethia) puolė Ragainės pilį, o pats Vytenis IX mėn. per 17 d. apgulė ką tik ordino magistro Karolio iš Triero pastatytą Christmemelį (Skirsnemunę), bet naujos pilies nepasisekė paimti, nors Vytenis panaudojo porą akmenų svaidomųjų mašinų ir daug lankininkų (t. p. I, 181-182).

Vytenio sąjunga su Ryga. Ieškodamas sąjungininkų prieš kietą priešą ordiną, jis sėkmingai įsimaišė į Livonijos vidaus kovas. Krikščionių pasauliui atrodė nuostabu, kaip galėjo pagonis Vytenis tapti ištikimu sąjungininku Rygos mst. ir Livonijos arkivyskupo. Lietuvių ir rygiečių sąjunga, pagrįsta gyvenimo dėsniu, mano priešo priešas yra mano draugas, Vytenio pradėta ir vėliau Gedimino atnaujinta, iš viso tvėrė tris dešimtmečius. Nuo Mindaugo laikų besitęsią nesutikimai tarp ordino ir Rygos, kuriuos visada palaikė prieš ordiną arkivyskupas (Rygos), 1297 virto atviru karu. Apie jį patikimų žinių duoda liubekietis kronikininkas Albertas von Bardewik. Kariškai daug stipresnis ordinas arkiv. Joną III paėmė nelaisvėn ir užėmė dvi jo pilis Kokenhusen ir Treyden. Norėdami trukdyti Rygai susisiekimą su kitais Hanzos miestais, Livonijos kryžiuočiai prie Dauguvos pasistatė tvirtovę Neuermühlen ir kitą rengėsi statyti Dauguvos žiotyse. Rygiečiams mirtinai reikėjo stipresnio sąjungininko ir jie nepabūgo susidėti su pagonimis lietuviais, su kuriais Rygos vokiečiai jau nuo seno palaikė prekybinius santykius. Tų nusistojusių prekybinių santykių rėmuose labiau suprantama, kodėl rygiečiai su lietuviais lengvai rado kelią į politinę sąjungą, iš kurios išsivystė glaudus karinis bendradarbiavimas. Nepatogu buvo Rygai girdėti priekaištą apie bendravimą su nekrikštais pagonimis. Tad Rygos arkivyskupo paraginti, Lietuvos pasiuntiniai, 1298 atvykę Rygon sutarties reikalu, pareiškė, jog Mindaugo pavyzdžiu lietuviai norį jungtis su krikščionimis ir krikštytis. Savo pažadus jie patvirtino dar pagoniško papročio priesaika (Liv.-, Est-u. Curl. Urkundenbuch I, 714-715). Su Livonijos ordinu pastoviai kariaująs Vytenis, prie Dauguvos dar turėjęs svarbų prekybos punktą Polocką, Rygai buvo geras pagalbininkas. Bendrai veikdami, lietuviai ir rygiečiai 1298 pavasarį sudegino prie Neuermühleno ordino sukrautą medžiagą, skirtą sustabdyti rygiečių laivininkystei Dauguva. Atvykęs pats Vytenis sunaikino gegužės gale į šiaurę nuo Rygos ordino pilį Karkhaus (Karkus). Veltui kryžiuočiai grįžtantiems prie upės Toreidos VI.1 pastojo kelią. Čia žuvo pats magistras Bruno, Fellino komtūras ir 20 riterių. Tačiau tolimesnius Vytenio pasisekimus sukliudė Prūsų kryžiuočiai, kai, vadovaujant Karaliaučiaus

komtūrui, atvyko stipri pagalba. Su rygiečiais atvykę laivais griauti Neuermühleno pilies, lietuviai pralaimėjo. Prie ano meto didelių skaičių pamėgimo Dusburgietis užrašė, jog ten kautynėse esą žuvę 4000 lietuvių ir rygiečių (t.p. I, 164). Bet ir padarę su ordinu paliaubas, rygiečiai toliau palaikė su Vyteniu sąjungą. Kaip Rygos sąjungininkai lietuviai vėl 1305 įsiveržė Livonijon. Nors prie Dobės jie pralaimėjo, bet karo veiksmus tęsė iki 1307 vasaros.

Sustabdęs trumpam savo žygius į Livoniją, Vytenis visa jėga nusikreipė į be paliovos Lietuvą, ypač Žemaitiją puolantį Prūsų ordiną. Tačiau rygiečiai, nors ir verčiami, nenutraukė savo naudingo susitarimo su lietuviais, ir Vytenis jiems vėl teikė pagalbą. 1309 jo sūnus 'Swalegote' (žr. Žvilgotas) su didele kariuomene buvo Livonijoj. 1310 savo ištikimą sąjungininką ginklu parėmė pats Vytenis. Tie santykiai ne tik davė Lietuvai politinės naudos kariaujant su ordinu ir teikė turto, bet ypač buvo naudingi pakelti pagoniškosios Lietuvos vardui svetur. Kai popiežiui įsikišus prasidėjo ordino ir rygiečių tardymo procesas (1312), rygiečiai turėjo progos parodyti, jog ordino propagandinės paskalos apie Lietuvą yra tendencingos. Ilgoje byloje ir apeliacijose į Avinjoną Rygos arkivyskupas ir mst. teigdavo, jog Lietuva priimtų krikštą, jeigu jos nesulaikytų ordino žiaurumai ir jo žodžio laužymas. Dėl ordino kaltės ir Mindaugas esąs metęs krikščionybę. 1309 popiežius ordinui buvo metęs interdiktą. Vakarų akyse ordino geram vardui, kuris vis laukė sau kovotojų — svečių bei piligrimų — žygiams į pagonišką Lietuvą, kenkė Rygos arkivyskupo ir Rygos mst. kaltinimai.

Ir intensyviose kovose su ordinu Vytenis nepamiršo ir kaimyninių rytų žemių. Naudodamasis proga, jis apie 1300 ilgiems laikams Lietuvai užvaldė Polocką. Mindaugui mirus, šis turtingas ir svarbus prekybos punktas (prie Dauguvos) buvo atsipalaidavęs nuo Lietuvos. Polocko žemę prijungus, Vytenio valstybėje ėmė didėti rytų slavų skaičius. Jų kariai jau ėmė rodytis ir lietuvių karo žygiuose. Paties Vytenio rūpesčiu apie 1300 Lietuvos graikų tikėjimo gyventojams Naugarduke buvo įkurta atskira metropolija, nors ji, tegyvavusi 30 metų, žlugo.

Vytenio mirtis ir jo palikimas. Jo mirties aplinkybės nėra tiksliai žinomos. Perrašinėtojui padarius klaidą, rusų metraščiuose atsirado žinia, esą, Vytenis buvęs perkūno nutrenktas nuo arklio. Tikra yra tik tiek, kad nuo 1315 jo vardas daugiau nebeminimas. Dusburgietis yra paskutinis, kuris pažymi, jog 'Vithenus rex Lethowinorum' 1315.IX buvo apgulęs Christmemelį (t.p. I, 181-182). Galėtų arčiau tiesos būti išvada, kurią galima pasidaryti iš Vigando kronikos, jog Vytenis bus žuvęs kovose su kryžiuočiais, kurie jam visą valdymo laiką nedavė ramybės. Pėdsakų

apie Vytenio giminę, jo palikuonis, galima sakyti, istorijoje nėra. Iš 1309 yra tik vienintelė žinutė apie jo sūnų Žvilgotą (Svelgaitį). Trys Vytenio broliai (Voinas, Teodoras ir Gediminas) turėjo būti žymiai už jį jaunesni. Lieka neišspręstas klausimas, kokiu būdu Gediminas paėmė Lietuvoje vyriausią valdžią: ar taikiu būdu po Vytenio mirties, ar apeidamas sūnėną Žvilgotą? Tik aišku, kad jis, kaip ir brolis Vytenis, turėjo kariauti su tais pačiais priešais. Gediminas tapo tikruoju pagrindėju Lietuvos valstybės galybės, kurią jo nustatytose vėžėse per pusantro šimtmečio išlaikė jo vaikai, vaikaičiai ir provaikaičiai iki pat Kazimiero Jogailaičio. Vytenis tokiems įpėdinio Gedimino užmojams buvo atlikęs gerą paruošiamąjį darbą, ypač įtemptomis kovomis su kryžiuočiais panemunėse (ten Vytenio laikais lietuviai pasistatė eilę naujų pilių) ir sąjunga su Ryga.

DIDIEJI GEDIMINO DARBAI LIETUVAI

Gediminas priklauso tai grupei didžiųjų Lietuvos valdovų, kuriems mes skiriame daug dėmesio, kurių darbais ir energija gėrimės ne tik mes, bet ir svetimieji, kurie tik turi progos arčiau su jų gyvenimu susipažinti. Jei apie Vytenį buvo galima pasakyti, kad jis parodė didelius karinius gabumus, tai jo brolis Gediminas sujungė ir kario ir diplomato gabumus. Gediminas pasirodo aukščiausio laipsnio politikas. Jis susigiminiuoja, pvz., su lenkų Piastais ir susijungia su jais kovoje prieš kryžiuočius. Noromis prisideda jis prie Livonijos ordinu nepatenkintų rygiečių ir daro su jais sąjungą prieš bendrą priešą. Plėsdamas savo įtaką ir valdžią, Gediminas politikai plačiai panaudoja savo vaikų vedybas. Savo sūnus ir dukteris apvesdina su kaimynų kunigaikščių giminės nariais. Keturios ar penkios jo dukterys nutekėjo į Tverę, Plocką, Lenkiją, Voliniją ir, rodos, į Maskvą. Savo kaimynų nesutikimus Gediminas panaudoja kaip teisėjas arba ginkluotas kurios nors pusės rėmėjas. Tokiu būdu jis galutinai sujungė Lietuvą ir padarė ją Europos rytuose, nežiūrint to, kad lietuviai vis dar buvo pagonys, viena svarbiausių ir didžiausių valstybių. Kai pati tikroji Lietuva nedaug buvo didesnė už šiandieninę Lietuvą, prijungdamas naujų žemių, Gediminas ją keliais kartais padidino. Jis įgijo savo valstybei Vitebsko kunigaikštiją, Palenkę ir Voliniją. Pskovas ir Naugardas buvo jo įtakoje. Gedimino valstybės sienos rytuose jau siekė Dnieprą, o pietuose Bugą. Tai buvo Gedimino kunigaikštija, padidinta daugiau taikos nei karo priemonėm.

Gediminas, pagaliau, Lietuvoje yra žinomas kaip pilių statytojas ir miestų kūrėjas. Jo laiko tarpui priklauso taip pat pirmos laisvos ir savarankiškos pastangos praplėsti Vakarų Europos kultūrai. Čia turima galvoje Gedimino noras krikštytis, pareikštas laiškuose popiežiui ir Vakarų Europos miestams.

Šitaip trumpai galima charakterizuoti Gedimino valdymą. Dabar kai kuriuos dalykus reikia konkrečiau pažymėti. Pirmiausia, dėl Gedimino sąjungos su Ryga. Tęsdamas Vytenio pradėtą politiką Livonijoje, sueina į artimus santykius su Rygos miestu ir jam visą eilę metų talkininkauja kovoje prieš Livonijos ordiną. Šitokioje lietuvių ir rygiečių artimo bendradarbiavimo atmosferoje yra atsiradę garsieji Gedimino laiškai, dėl kurių istorikai yra daug ginčijęsi, vieni laikydami juos falsifikatais, padarytais Rygos miesto prieš ordiną, kiti stengdamiesi įrodinėti, kad juos rašė pats kunigaikštis Gediminas. Tie laiškai, kurių yra išlikę šeši (visi nuorašuose), buvo parašyti ir išsiuntinėti kaip tik tuo metu, kada lietuviai vėl buvo susijungę su rygiečiais prieš ordiną, t. y., 1323 m. Vienas tų laiškų nedatuotas buvo pasiųstas popiežiui, kitas, rašytas 1323 m. sausio 25 d. « visai krikščionijai », trys laiškai (iš 1323 m. gegužės mėn. 26 d.) siųsti Saksų provincijos domininkonams ir pranciškonams ir keliems vokiečių pajūro Hanzos miestams ir, pagaliau, šeštasis laiškas (1325 m. birželio 2 d.) rašytas Revelio ir Tartu vyskupams, Danijos vietininkui Revelyje ir Rygos miesto tarybai. Turėjo būti dar ir septintas Gedimino laiškas, apie kurio turinį mes tik šiek tiek žinome iš popiežiaus atsakymo Gediminui. Visų laiškų turinį trumpai galima išreikšti trimis posakiais. Pripažindamas popiežiaus autoritetą, Gediminas pasižada krikštytis. Norėdamas pakelti savo valstybės kultūrinį lygį, kviečia į Lietuvą svetimšalių pirklių ir įvairaus amato žmonių, suteikdamas jiems gyvenimo lengvatų. Pagaliau, jis labai smarkiai kaltina vokiečių ordiną, kad šis *kliudo* lietuviams krikštytis.

Iš tų laiškų sužinome, kad Gediminas nėra krikščionių priešas. Jo dvare gyveno pranciškonų. Did. kunigaikštis rašo, kad Lietuva geruoju gyvenanti su krikščionimis, nes domininkonų ir pranciškonų bažnyčių esą Naugarduke ir Vilniuje. Paties kunigaikščio keli sūnūs buvo rytietiškai krikštyti krikščionys; krikštijosi taip pat ir jo dukterys, kai tekėjo už rusų ir lenkų kunigaikščių. Lietuvos valdovui plati tolerancija tikrai buvo nesvetima. Tai buvo Lietuvos politinės situacijos gryna konsekvencija. Čia painiojosi įvairiausi klausimai ir motyvai, kurių išsprendimas nebuvo lengvas. Norint nukreipti nuo savęs ordino nuolatinį spaudimą ir išmušti iš jo rankų ginklą, žinoma, reikėjo eiti Mindaugo keliu, t. y., priimti Romos krikštą. Norint tačiau surišti ir sulipdyti etnografines ir rusiškąsias Lietuvos dalis, būtų reikėję eiti Mindaugo sūnaus Vaišvilko pėdomis ir priimti rytų

bažnyčios, t. y., stačiatikių krikštą. Ir pagaliau, norint turėti savo valdinių lietuvių ir žemaičių simpatijas, juos stiprinti kovoje prieš vokiečius ir palaikyti kiekvienai kovai reikalingą ūpą, reikėjo toliau likti pagoniškų tradicijų. Visa tai bendrai sudarė pilną priešingumų situaciją, iš kurios Lietuvos valdovai taip ilgai nesurado išeities. Jie ilgai stovinėjo kryžkelėse ir nesiryžo nuspręsti. Vertinant ir Gedimino pasiūlymus krikštytis ir neva atsisakymą vėliau nuo to, kas buvo laiškuose rašyta, reikia visas tas aplinkybes turėti galvoje, nes tapti Gediminui krikščionimi nebuvo taip lengva. Gediminas ir paliko nesikrikštijęs. Tik jo vaikaitis Jogaila įvykdė tai, ką senelis buvo ketinęs.

Iš Gedimino laiškų visai atsitiktinai patiriame didelės svarbos dalyką. 1323 m. rašytieji laiškai yra išėję jau iš naujos jo sostinės — Vilniaus. Keliuose tų laiškų yra pažymėta «Datum Vilna...», t. y., surašyta Vilniuje. Viename jų Vilnius vadinamas «karališkuoju mūsų miestu» («Civitas nostra regia Vilna»). Vadinasi, nėra abejonės kad jau 1323 m. Vilnius yra didžiojo Lietuvos kunigaikščio sostinė. Be abejo, ir anksčiau Vilniuje, patogioje Vilnelės ir Neries santakoje, turėjo būti sodybų. Bet sostinę čia perkėlė Gediminas. Jo laikais tarp Vilniaus ir Rygos išsirutuliuoja intensyvūs prekybos santykiai. Ryga anuo metu Lietuvai buvo, berods, vienintelis tarpininkas gauti Vakarų Europos prekėms, ypač geležiai, druskai, ginklams. Vilniuje atsiranda pirklių ir amatininkų, o kai Gediminas laiškus rašė, ten buvo jau ir krikščionių bažnyčių. Vilnius pasidaro ne tik tikru Gedimino miestu, bet ir didžiojo kunigaikščio sostine. Giliai įeina į didžiųjų kunigaikščių sąmonę — kas valdo Vilnių, yra vyresnis už kitus kunigaikščius, t. y., didysis. Vytautas, pvz., savo skunde prieš Jogailą pasakoja žymiai vėliau (t. y., po 70 metų), kad Gediminas atidavė Jaunučiui s a v o m i e s t ą ir jam suteikė v y r i a u s i ą valdžią. Algirdas ir Kęstutis turėjo užimti Vilnių, kad galėtų iš to kunigaikščio atimti vyriausią valdžią. Ir toliau ėjo per Lietuvos istoriją toji nerašyta Gedimino miesto tradicija: kas valdė Vilnių, tas buvo didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu.

Nors Gediminas, kaip minėjome, atsisakė krikštytis, tačiau jo 1323 m. su Rygos miestu sudarytoji sąjunga vis dėlto neiširo. Ir kada rygiečiai jau paskutinį kartą griebėsi ginklo prieš ordiną, jie vėl šaukėsi savo sąjungininkų lietuvių pagalbos. Tenkindamas Rygos miesto prašymą, Gediminas, kaip šaltiniai paduoda, 1329 m. įsibrovė į Livoniją. Tiesa, ordinas, numatydamas lietuvių įsiveržimą, Lietuvos pasienyje penkiose pilyse sutelkė savo įgulas, tačiau lietuviai vis dėlto prasiveržė ir atsidūrė į šiaurę nuo Rygos. Bet kai lietuviai pasitraukė, ordinas apgulė Rygą. Miestas gynėsi šešis mėnesius, bet bado verčiamas buvo priverstas kryžiuočiams atidaryti vartus.

Ordinas laimėjo. 1330 m. kovo 30 d. rygiečiai davė jam vadinamą «atgailos raštą», kuriame, be kitko, prisipažino, jog, susidėdami su pagonimis lietuviais prieš ordiną, jam esą daug žalos padarę. Tai yra paskutinė žinia apie rygiečių sąjungą su lietuviais, nes kai Ryga atiteko ordinui, miesto sąjunga su Gediminu savaime turėjo iširti. Taip per eilę metų Vytenio ir Gedimino buvo vykusiai išnaudota Rygos miesto padėtis prieš Livonijos ordiną, gerokai susilpninant jo poziciją. Būdamas sąjungoj su Ryga, Gediminas neleido ordinui dažnai pasitraukti iš savo krašto ir daryti stambesnių žygių į Lietuvą.

Netekęs dabar pagalbininkų, Gediminas turėjo per likusius savo viešpatavimo dešimtį metų (ligi 1341 m.) vienas pats atremti gausius kryžiuočių puolimus. Užėmęs Rygą, ordinas turėjo vėl atvirą kelią į Lietuvą. Todėl ir prasidėjo dažni Livonijos ordino puolimai. Šalia jų, žinoma, savo žygius į Lietuvą tęsė ir ordino šaka Prūsuose. Kovodamas su dviem priešais kartu, Gediminas buvo priverstas tik gintis ir rečiau begalėjo pats pulti priešą. Todėl beveik visos kovos su ordinu vyko Lietuvoj. Visų tų kovų čia jokiu būdu negalėtumėme išskaičiuoti. Skaitant kronikas, įspūdis susidaro nė kiek ne silpnesnis, kaip Vytenio laikais. Tai yra tas pats amžinasis karas su kryžiuočiais, kuris visą vakarinę Lietuvą pavertė nuolatinio karo stovykla.

Užėmęs Rygą, ordinas jau 1330 m. rugsėjo mėn. puolė Lietuvą, Nesitenkindamas Žemaičiais, jis nuėjo į Aukštaičius, pasiekdamas ir krašto gilumoje esančias sritis. Po trejų metų, t. y., 1333 m., Livonijos vokiečiai teriojo Ukmergės apylinkes, o metais vėliau nuėjo ligi Šešuolių ir Dubingių. Atnaujino savo žygius ir Prūsų ordinas. Naujasis jo magistras Ditrichas von Altenburgas su naujais planais ėmė ruoštis užkariauti Lietuvą. 1336 m. turėjo būti ant paties Nemuno pastatytos net trys naujos ordino pilys. Tais pat metais buvo ir suruoštas didelis žygis, kuris pateko į istoriją Pilėnų gynimo vardu.

KRYŽIUOČIŲ ŽYGIAI Į LIETUVĄ KĘSTUČIO LAIKAIS

Nė vienas XIV-jo amžiaus lietuvių kunigaikštis nežavi Lietuvos praeities mylėtojo taip, kaip Kęstutis. Nuo XIX-jo amžiaus pradžios romantiškai nusiteikę mūsų istorijos mėgėjai jam ėmė rodyti daugiau dėmesio. Vokiečių ordino kronikininkas Vygandas Marburgietis apie šitą pagonių kunigaikštį kalbėdamas, nors jis buvo didžiausias kryžiuočių priešas, nesigaili jam gerų žodžių. Jis pažymi jo tiesumą ir taurumą. Su Kęstučiu vokiečiams, kurie jo valdymo laiku išvysto tokį didelį aktyvumą, prisiėjo daug kartų susitikti karo lauke.

Pasiremiant ordino kronikų duomenimis, įprasta yra skaičiuoti, kad kryžiuočiai iš Prūsų į Lietuvą padaro 70 žygių, iš Livonijos — 30. Vadinasi, 100 priešo puolimų 37-riems Kęstučio valdymo metams. Bet šitas nuolatinių ordino puldinėjimų ir teriojimų skaičius turi būti gerokai padidintas, jeigu dar pridėsime prie pat sienos gyvenančių plėšikų, vadinamų « latrunculi », žygius. Ordinas mielai žiūrėjo į puldinėjimus Lietuvos pasienio gyventojų, iš kurių jie galėdavo parsivesti galvijų, arklių ir prisivogti mantos. Tas puldinėjimas buvo virtęs tikru amatu. Kęstutis tačiau nelikdavo skolingas. Jis įpuldavo į Prūsus, rečiau į Livoniją, ir tuo pačiu atsimokėdavo. Vokiečiai už tai vėl keršydavo, ir taip ėjo karas metai po metų be vilties kada nors jį baigti taika, be aiškios persvaros. Šitaip Kęstutis išgyveno ištisus 37-rius nuolatinio karo metus, didžiausią savo gyvenimo dalį praleisdamas žygiuose ir ant žirgo.

Ne kartą Kęstučio laikais kryžiuočiai Lietuvą plėšė per metus 3 — 4 kartus. 1375 metais jie buvo įsibrove net 7 kartus; o 1378 metais iš Prūsų ir Livonijos buvo padaryti aštuoni karo žygiai. Daugiausia tų puolimų tekdavo Žemaičiams. Ypač tas kraštas kentėdavo nuo didesnių « Litauer reizų », t. y. žygių, kuriuos darydavo ordinas susitelkus iš vakarų didesniam svečių skaičiui. Vakarų Europos riteriui tolima ir egzotiška pagonių šalis buvo proga pasižymėti, pagarsėti, o riterio palydovas «knapp'as» galėjo būti pakeltas į tikrus riterius. Ordinas taip pat nesigailėjo vaišių, vadinamų « garbės stalų », pritraukti didesniam skaičiui Vakarų europiečių, kuriems už dalyvavimą žygyje prieš pagonis būdavo teikiamas nuodėmių atleidimas. Tad ir traukė šimtai užsienio svečių į tokius « reizus », apie kuriuos mums žinių yra palikusi ne viena kronika. Bet niekas taip gyvai ir vaizdžiai nėra aprašęs tokio žygio, kaip austrų poetas Petras Suchenvirtas, kuris pats su Austrijos hercogu Albrechtu Algirdo mirties metais (1377 m.) dalyvavo didžiuliame žygyje į Lietuvą. Kad galėtume susidaryti vaizdą, kaip tokie žygiai Kęstučio laikais į mūsų žemę buvo daromi, čia paduosiu keletą ištraukų iš tų Suchenvirto eilių. Iš jų tuoj pamatysime, kaip senoji į Palestiną traukiančio riterio pamaldumo dvasia užleidžia savo vietą naujiems kryžiaus karams su pagonių kraštu, per kuriuos įsivyrauja sekuliarizuota, pasaulietiška dvasia, kuri su senuoju vidurinių amžių religiniu uolumu turi maža bendra. Supasaulėjusio nuotaika dvelkia ir tie poeto garbingų riterių žygių, jų puotų pagonių krašte ir knapp'ų pakėlimų į riterius aprašymai.

Štai, pasakoja poetas, kaip jie per magistro Vinricho von Kniprodės sostinę Marienburgą atvyko į didžiausią bazę žygiams prieš Lietuvą — Karaliaučių. Iš ten per Sambiją ir Įsrutį (Insterburgą) traukė ordino kariuomenė ir riteriai ligi Šešupės, kurios gilumas

esąs ieties ilgio. Per Šešupę, čia pavadintą « Suppe » buvo padaryti keturi tiltai, kurie nuo žygiavimo ir spūsties lingavo. Toliau kariuomenė nesustodama pasiekė Nemuną (Mimil). Jo vandens platumas — lanko strėlės šūvis. Žygio dalyviai per upę kėlėsi šešiais šimtais valčių nuo vidurdienio ligi vakaro. Tokiu būdu per Nemuną buvę perkelta 30.000 karių. « Tikrą tiesą sakau », prideda poetas. Besikeliant per Nemuną nuskendo trys arkliai ir vienas tarnas. « Mes juos ten ir palikome, tegul jiems Dievas atlygina ».

Persikėlę per Nemuną į Žemaičius skubėjo svečiai pasiekti pagonis. Bet kokios Lietuvos miškų sunkenybės. Koks tūkstantis vyrų turėjo per dykrą kirsti ir valyti kelią. Gana vaizdingai rašo Suchenvirtas, kaip ta gausinga kariuomenė vyko per duobes, laukus, vandenis, pelkes, upokšnius. Net Vengrijos klaikiuose tyruose tokių biaurių vietų nesą. Ypač varginusios pelkės. Kariuomenei reikėjo daug kur skintis kelias, šokinėti, slidinėti, susigūžiant lankstytis tiek, kad daug kam nuo to ėmę sprandus skaudėti. O vėjo privartytų didelių medžių buvo taip pat labai daug, per kuriuos teko vargingai karstytis. «Visa tai buvo, rašo jis, įdomu ir varginga». Vienur kitur susigrūdus kildavęs riksmas. Arkliai ir kuinai buvę didelės naštos apkrauti. Daug ju apsirgo, apšlubo, išsisukinėjo kojas. « O mes keikėme ir juokėmės ». Pagaliau atėjo vakaras. Pernakvoję kryžiuočiai ir svečiai įžengė į Žemaičius (Sameit). Vienoje vietoje jie užtiko vestuves. « Į jas atvykome kaip neprašyti svečiai ir tokį su pagonimis padarėme šokį, kad jų tuoj krito koks šešiasdešimt negyvų ». Paskui buvo padegtas kaimas ir raudonos liepsnos aukštai kilo į padanges. Suchenvirtas, to vaizdo dalyvis, rašo: « Kaip gyvas nebūčiau norėjęs tose vestuvėse jaunikiu būti. Mane būtų jaunoji tuoj lauk išvijusi, nes ten siautė vien dūmai ir liepsnos ». Šitaip « pasižymėję » 73 dalyviai buvo pakelti į riterius, suduodant jiems kardu per petį ir tariant: « Geriau būk riteriu, negu knechtu ». Toliau kariuomenė ėmė visur siausti. Bėgančius žemaičius vijosi, kirto, dūrė, žudė. Ramiai poetas rašo: « kas jiems buvo skausminga, tai mums buvo malonumas » (« War in tet we, dar tet uns wol »). Krikščionys laimėjo daug grobio, o pagonys didelių nuostolių.

Vėl gyvai rašo Suchenvirtas, kaip kitą naktį, sudeginus ir išžudžius kaimą, žemaičiai nerimsta, renkasi, spiečiasi, ginkluojasi. Štai jo žodžiai: « Nakties pagonys ramiai nepraleido: jie aštriais ginklais kartkartėmis smarkiai puldavo kariuomenę, badydami, kirsdami, strėlėmis šaudydami. Per visą naktį jie vis nenurimo: kaip laukiniai žvėrys rėkdavo jie didžiais balsais, badydavo žmones. šaudydavo arklius ir vėl paskui pabėgdavo į pelkes. Šitaip tęsiasi kiaurą naktį ».

Nuo ankstaus ryto, kai tik buvo galima vienas kitą pažinti, vokiečių kariuomenė, pasidalinusi į septynis būrius, vėl gaisrais ima deginti kraštą, ir liepsnų liežuviai aukštai kilo į padanges. Klykdami bėgdavo miške slėptis pagonys, bet daug jų buvo mirtinai nudobiama. Į nelaisvę būdavo pagaunama moterų ir vaikų, kurie dabar bus dvarų vergai.

Šiurpas eina, skaitant tokius žodžius: Buvo matyti ne viena moteris, kuri prisirišusi vieną savo kūdikį prieky, kitą ant nugaros, stengėsi pabėgti ant arklio (raita), basa ir be pentinų. Šitokių pagonių buvo daug paimta, ir jie buvo taip prie vienas kito pririšti, kaip priraišiojami vedami medžiokliniai šunys.

Bet ne tik žmonės išvedami. Vokiečių kariuomenėje dalyvaują prūsai prisigrobia žąsų, vištų, avių, karvių, arklių, namų apyvokos daiktų ir daug medaus. Jiems buvo tikros Velykos, džiūgauja poetas.

Trečią dieną didžioji kariuomenė linksmai įžygiavo į kitą kraštą, vadinamą Russenia — Raseiniais. Čia vėl teriota, deginta, žudyta, šaudyta ir drąsiai pulta miškuose pagonys, lygiai taip, kaip medžiojama lapės ir kiškiai. Jie bėgo, prideda poetas, slėptis į miškus, krūmus ir pelkes. Kas juos per toli nusivydavo, tam žirgas ligi balno nugrimzdavo į balą ir tuoj ginkluoti ir įsiutę pagonys triukšmingai tą puldavo.

Kaip atpildą už tokius svečių «pasižymėjimus», jiems ordinas iškėlė vakare didelę puotą. Ir šis autorius, nebeturėdamas pažymėti svarbesnių įvykių, aprašo tą dekadentišką tos riterijos vaizdą, paduodamas, kaip jie lėbavo, kokius vynus gėrė ir t. t. 82 vyrai buvo padaryti riteriais. Kitas aštuonias dienas vėl buvo deginta, niokota ir žudyta Ariogalos (Aragel) srityje. Vėl šimtas aštuoni dalyviai tapo riteriais. Iš to mes matome, kokiu būdu Vakarų europietis «pasižymėdavo» pagonių krašte ir tapdavo riteriu.

Suchenvirtas toliau rašo: «Mus užklupo vėjas, lietus ir kruša su dideliu šalčiu. Emė rudyti šarvai ir gesti valgių atsargos. Lietus mus pylė tris kiauras dienas ir naktis ir labai privargino arklius ir žmones. Dargana tokia šalta pasidarė, jog kai kurie arkliai, perdrebėję naktį, nebeėdė nei lapų, nei žolės». Tada kryžiuočių kariuomenė per laukus, daubas, pelkes ir smiltynus ėmė grįžti namon. Sunku buvo persikelti per patvinusį Nemuną, ir ne vienas žuvo vandenyje. Kai žirgas į molį ar į gilią balą ligi balno nugrimzdavo, kai reikdavo perlipti priešais perverstą didžiulį medį, buvo labai varginga kelionė. Šitaip kariuomenė pasiekė Karaliaučių.

Tai toks vaizdas tų kovų, kurios pasikartojo beveik kasmet Kęstučio laikais Bet narsusis Lietuvos kunigaikštis prieš tą didelę vokiečių ordino jėgą išplėtojo aktyvius partizaniškus veiksmus, kuriuose jis buvo neįveikiamas.

KĘSTUČIO ŽYGIAI Į ORDINO ŽEMES

Keturioliktasis amžius yra nepaliaujamų ir žiaurių kryžiuočių žygių į Lietuvą šimtmetis. Minėtos austrų poeto Suchenvirto eilės vaizdžiai parodo, kaip tokiuose žygiuose buvo žudoma ir naikinama, plėšiama ir teriojama. Ugnis ir kraujas žymėdavo priešų praeitą kelią. Nelaisvėn išvestos moterys su vaikais ir užgrobti dideli gyvulių būriai būdavo nuolatinis ir kasmet besikartojąs tų vieno į kitą kaip vandens lašas panašių žygių balansas. Lietuviai su kryžiuočiais paprastai kariaudavo taip pat panašiu būdu. Ir jie plėšdavo, degindavo, žudydavo ir vesdavosi į nelaisvę. Tik kadangi ordino žemės buvo tirščiau gyvenamos, aprūpintos pilyse stovinčiomis įgulomis, lietuviai galėdavo Prūsuose pasirodyti tik su didesne kariuomene, kuriai surinkti reikėjo daugiau energijos ir laiko. Todėl Kęstučio valdymo metu vokiečiai į Lietuvą žymiai daugiau padaro žygių nei jis suorganizuoja puolimų į Prūsus. Bet nuveikti ir sumušti lietuvius nėra lengva! Vieną kartą kryžiuočiai terioja vieną, kitą kartą — kitą sritį, bet pagonys sugeba laiku sužinoti apie pavojų, išsislapstyti miškuose, sutraukti vyrus ant savo sutvirtintų piliakalnių. Todėl ir tęsiasi tos kovos dešimtmečius be aiškios pergalės. Šitokiu būdu, naikinant, žudant, alinant, buvo lašinamas kraujas iš lietuvių tautos kūno, kai priešo jėgos vis pasipildydavo naujais riteriais — ordino broliais arba ateiviais — svečiais, atvykusiais atlikti bent vieną žygį pas nekrikštus. Bet lietuvių palaužti negalima. Tiesa, ordinui pasiseka užvaldyti Nemuną ligi Kauno, bet toliau žengti jis nebepajėgia. Vieninteliai šaltiniai, kurie mus apie tas Kęstučio laikų kovas su ordinu informuoja, yra tik to paties ordino metraščiai. Vadinasi, turime tik vienašališką informaciją. Bet ir lietuvių nuolatinių priešų kryžiuočių kronikos neduoda mums jokio pagrindo išvesti, kad Kęstutis ir jo lietuviai būtų vokiečiams užleidę nors mažiausią sritį. Priešingai! Iš tų pačių šaltinių sužinome ne tik apie priešinimąsi, bet ir apie energingą puldinėjimą, nes geriausia defenzyva yra pačiam pulti, t. y., pereiti į ofenzyvą. Tos pačios kryžiuočių kronikos mums parodo kitą įdomų dalyką, būtent gerą lietuvių technišką pasiruošimą. Lietuvių pilių tinklas anuo metu buvo toks didelis, kad dažnai iš vienos pilies ugnies ryšių pagalba buvo susižinoma su kita pilimi. Kiekviena tokia naujai pastatyta pilis būdavo įjungiama į jau esamą apsigynimo sistemą. O vietos tokioms pilims būdavo parenkamos strateginiu ir taktiniu atžvilgiais pačios tinkamiausios. Būdavo sumaniai parenkami natūraliai apsaugoti punktai, o daug kubinių metrų žemės pajudinus būdavo jie sustiprinami. Pilys būdavo apvedamos pylimais ir vingiuotomis

sienomis. Tos sienos būdavo paprastai medinės, bet taip sudarytos, kad pro jas prasikasti ir urviniu būdu pilį paimti būdavo paprastai neįmanoma. Šitokios medinės pilys, tikrasis ano meto lietuvių karinis pastatas, charakterizuoja Kęstučio laikų Lietuvą. Tos pačios vokiečių kronikos rodo, kad ginklų atžvilgiu lietuviai taip pat nebuvo atsilikę. Pav., 1362 m., apguldami Kauno pilį, kryžiuočiai pavartojo judamus bokštus ir sienoms griauti mašinas. Už 7-rių metų tokiais pat pabūklais lietuviai paėmė vokiečių pilį Gotesverderį, kuris buvo pastatytas Nevėžio žiočių lankoje, Kęstučio pilies — Naujojo Kauno vietoje. Čia ant Nemuno vyko nuolatinis ir įtemptas karas. Kryžiuočiai puldinėjo lietuvių piliakalnius, o pagonys negailestingai griaudavo vokiečių naujai atsiradusias tvirtoves. 1381 m. kryžiuočiai, šturmuodami lietuvių pilį Nauenpilį — Naujapilį, pavartojo savotiškus akmenų svaidomuosius pabūklus — bombardas. Mūsiškai tariant tai buvo patrankos, kurių užtaisą sudarė akmenys. Po metų, t. y., savo mirties metais, Kęstutis su tokiomis bombardomis puolė Georgenburgo pilį, lokalizuojamą maždaug dabartinio Jurbarko vietoje. Iš tų visai atsitiktinai kryžiuočių kronistų sužymėtų faktų, rodos, galima neabejotinai išvesti, kad lietuvių ginklai buvo nedaug blogesnės kokybės už priešo ginklus.

Šalia didelės daugybės lietuvių ir kryžiuočių susirėmimų, kurių nė negalima bandyti išskaičiuoti, yra Kęstučio laikais keletas žymesnių kautynių, kurias galime tik trumpai suminėti. Keršydamas lietuviams už jų pasisekusį žygį į Prūsus, kuriame vien kryžiuočių riterių žuvo 14, ordino did. komturas Vinrichas von Kniprodė 1348 m. sausio mėn. gale įsiveržė į Lietuvą. Vokiečių kronikos mini 40.000 kariuomenės, bet tas skaičius yra, be abejo, perdėtas. Ano meto metraštininkai sirgo didelių skaičių liga: matydami dešimtis, jie rašė apie šimtus, o kai dalyvaudavo šimtai, jie rašė apie tūkstančius. Devynias dienas terioję vokiečiai per Grabnyčias, t. y., vasario 2 d. atsidūrė ties Strėvos upe (netoli Žiežmarių). Čia jie susitiko su Kęstučio ir Algirdo kariuomene. Nors lietuviai daug priešų išžudė, bet persvara buvo kryžiuočių pusėje. Įvairūs šaltiniai duoda didelius, net dešimtis tūkstančių siekiančius, lietuvių kritusiųjų skaičius, kurie, žinoma, yra perdėti. Ordinui buvo svarbu savo laimėjimą išreklamuoti. Karaliaučiuje ir Vėluvoje Marijos garbei buvo pastatyti vienuolynai, o pasauliui skelbiama apie didelį laimėjimą prieš pagonis. Bet tai, matyti, buvo sunkiai ir didelėnis pastangomis išplėšta pergalė, nes po Strėvos kautynių, nė nebandę išnaudoti savo pasisekimo, kryžiuočiai grįžo atgal.

Kai vokiečių ordino didžiuoju magistru 1351 m. buvo išrinktas veiklusis Vinrichas von Kniprodė, kryžiuočių spaudimas į Lietuvą dar sustiprėjo. Pirmasis naujojo magistro žygis, dalyvaujant užsienio

svečiams, buvo į Gaižuvos, Ariogalos ir Raseinių žemes. Nuteriota buvo baisiai. Bet staigus atlydys ir vanduo privertė kryžiuočius palikti grobį ir belaisvius. Pačių kryžiuočių arkliai balose klimpo ir krito dėl pašaro stokos. Žuvo daug ir žmonių. Nespėjo nuliūdęs magistras po nepasisekusio žygio atsipeikėti, kai atėjo žinia apie Kęstučio ir Algirdo įsiveržimą į Nemuno žemupį. Pasidalíję į penkis būrius, lietuviai nusiaubė plačias sritis. Kitais metais, t. y., 1353 ir 1354, kunigaikščiai vėl teriojo didelius Prūsų plotus. Kryžiuočiai, žinoma, atsimokėdavo savo įprastinėmis kelionėmis. Kęstutis vėl drąsiai jodavo į Prūsus. Čia jis turėjo savo kelius ir puikiai pažino vietas. Pvz., 1361 m. vykdamas į ordino žemę Gregersdorfo kaimu žinojo esant tarp dviejų arti vienas kito esančių didelių ežerų (Spirdingsee ir Gross Schaimosee) mažą upelį, kurį buvo galima pereiti. Šitą vietą Kęstutis ir toliau ne kartą perjodavo. Todėl vokiečiams buvo nuostabu, kaip jis taip greit ir paslaptingu būdu atsirasdavo Rytprūsiuose. Įdomu pažymėti, kad prūsai tą vietą, kur laisvėje gyvenančių brolių lietuvių valdovas perjojo, dar beveik šimtą metų vėliau vadino Kinnstottinbrast, t. y., Kęstučio brasta. Ir prūsų atmintyje Kęstutis buvo giliai įsmigęs kaip tikrasis karžygys. Kaip Karaliaučiaus valstybinio archyvo dokumentai rodo, 1437 m. du vokiečiai gauna žemės prie Kęstučio brastos. Bet 1361 m. šitos brastos perjojimas Kęstučiui vis dėlto baigėsi nelaimingai. Per susirėmimą su kryžiuočiais nutrenktas nuo arklio, jis Verbų sekmadienį, t. y., kovo m. 21 d., pateko kryžiuočiams į nelaisvę. Marienburgo pilyje jis buvo kalinamas. Kryžiuočiai jau galėjo turėti vilčių, kai jų narsusis vadas paimtas, greitai lietuvius parblokšti. Bet Kęstučiui pasisekė gudriu būdu iš Marienburgo mūrų tų pačių metų lapkričio pusėje pabėgti. Bet kitų metų, t. y., 1362, pavasarį Vinricho von Kniprodės kryžiuočiai su dideliu svečių būriu atplaukė ligi Kauno ir čia apgulė jo pilį. Tris savaites ėjo kova tarp uždarytos pilies įgulos ir gausios priešų kariuomenės. Pagaliau Didįjį Velykų šeštadienį, kada iš pilies sienų nuo griovimo ir gaisro nedaug kas bebuvo likę, Kauno pilis buvo vokiečių paimta. Negalėdami prie pilies prieiti, kaip Vygandas Marburgietis rašo, Kęstutis su Algirdu tik nuo kalno viršūnės žiūrėję ir liūdėję. O kryžiuočiai iškilmingai šventę Velykų rytą ir gavę savo puotai iš kažkokio lietuvio 12 riebių kiaulių ir vieną liesą karvę. Nekliudomi, nuo išgriauto Kauno laivais grįžo kryžiuočiai atgal, tikėdamiesi jau palaužti paskutines lietuvių pasipriešinimo jėgas. Tolimesni metai, ypač 1366 — 69, praeina todėl atkakliomis lietuvių ir kryžiuočių kovomis. Tačiau lietuvių įveikti vis dar nesiseka. Lietuviai žino, kad jiems ant kardo galo siūlomas kryžius tik vergovę ir nelaisvę tereiškia. Todėl priešinasi iš visų jėgų. Dar vieną nepasisekimą lietuviams tenka išgyventi.

Pagal kryžiuočių šaltinius, 1370 m. vasario 17 d. Kęstučio ir Algirdo kariuomenė ties Rudava (Sambijoje) turėjusi didelių nuostolių. Bet ir čia negalėjo lietuvių žūti daugiau kaip tūkstantis, nors kryžiuočių šaltiniai rašė apie daug tūkstančių kritusiųjų. Ir šitos taip metraščiuose išpūstos kautynės, reikia pripažinti, didelių rezultatų neturėjo. Dar tais pačiais metais Kęstutis vėl buvo Prūsuose.

Nors ordinas buvo labai gerai organizuotas, bet jis buvo kartu ir per silpnas vesti sėkmingai kovai prieš lietuvius. Jam, kaip matėme, pavykdavo atskiri žygiai, gudriu būdu sugebėdavo jis kartais pilis paimti, bet per visą Kęstučio valdymo laiką nuo Nemuno pakraščių kryžiuočiai toliau užimti Lietuvos nepajėgė. Tačiau ir lietuvių kunigaikščiams nepasisekė įvykdyti savo planų, t. y., sutriuškinti vokiečių ordiną arba perkelti jį į Rusijos stepes, kaip derybose dėl krikšto buvo kunigaikščių pareikšta. Šitaip susidarė jėgų pasiausvyra. Toji pusiausvyra pasiliko ateičiai. Ją turėjo išspręsti Vytautas ir Jogaila, ko nebuvo galėję įvykdyti judviejų tėvai.

Nuolatiniai ir žiaurūs karai su kryžiuočiais buvo savotiškas kraujo lašinimas iš lietuvių tautos kūno. Tai galėjo privesti prie tautos sunykimo. Bet lietuviai, papildydami savo jėgas naujų rusų žemių užėmimu, kartu įvykdė didelę ekspansiją rytuose, kuri sudaro atskirą Lietuvos istorijos epizodą.

LIETUVIŲ VERŽIMASIS Į RYTUS ALGIRDO LAIKAIS

Esame jau davę populiaraus Trakų kunigaikščio tauriojo riterio Kęstučio vaizdą. Rašėme apie jo laikų kryžiuočių nuolatinius žygius į Lietuvą ir apie Kęstučio sėkmingas pastangas partizaniškoje ir nepaliaujamoje kovoje silpninti savo priešą. Bet, Kęstutį ir jo veiklą minint, reikia stabtelti ties jo broliu, jo ištikimiausiu 33-jų metų bendradarbiu, būtent didžiuoju Lietuvos Kunigaikščiu Algirdu. Tiesa, tas žymusis valdovas, kurį dar XIX amž. vokiečių istorikas Th. Schiemannas yra apibūdinęs kaip vieną iš žymiausių vidurinių amžių politikų, mūsų galvose yra ne toks ryškus ir apčiuopiamas, mažiau žinomas. Iš tikro gi iš visų Gedimino sūnų Algirdas neginčijamai buvo didžiausias politikas, nors jo darbas lietuvių tautai nebuvo toks patvarus, kaip jo brolio Kęstučio.

XIV-jo amžiaus Lietuvos svarbiausias veiksnys yra permanentiška lietuvių kova vakaruose su vokiečių ordinu. Tuo pačiu laiku į rytus yra kreipiama pastovi ir sėkminga ekspansija, kurios svarbiausiu įkūnytoju yra Algirdas. XIV-jo amžiaus Lietuva turi visai kitokį veidą nei esame linkę kartais manyti. Kai kalbama apie to

laiko Kunigaikštiją, tą « Magnus Ducatus Lithuaniae », ir kai jai pridedamas Lietuvos vardas, tai nenoromis mums kyla šių dienų sienų vaizdas, ta pati maždaug etnografinė Lietuva su tomis pat sienomis vakaruose ir rytuose. Tačiau Algirdo ir Kęstučio laikų Lietuva visai kitaip atrodė. Prie nedidelės etnografinės Lietuvos teritorijos prisišliejo keliomis plačiomis juostomis plotai, kurie buvo keliskart didesni už ją pačią. Algirdo politinė programa jau buvo: « Omnis Russia ad Letuvinos deberet simpliciter pertinere », t. y. visa Rusija turi Lietuvai priklausyti. Tai turėjo reikšti, kad Maskvoje sėdį Riurikaičiai turėjo būti pakeisti lietuvių kunigaikščiais.

Šitoji Algirdo suformuluota politinė programa ilgam laikui tapo kelrodžiu lietuvių kunigaikščiams. Viso to akivaizdoje ilgą laiką galėjo būti neaišku, ar toji etnografinė Lietuva nebus įtraukta į rytų akiratį ir ten bus surusinta ir ar ji, likdama artimesnė vakarams, išsaugos savo elementą?

Tuos didžiuosius lietuvių užkariavimus, tą nuostabią ekspansiją rytuose, kurią taip sėkmingai po savo tėvo Gedimino vykdė Algirdas, yra gana sunku teisingai įvertinti Lietuvos istorijoje. Ne vienas šiandien bando kaltinti didžiuosius Lietuvos kunigaikščius, kad jie be reikalo blaškėsi po tas lygumas, kuriose žuvo ir švedų Karolio XII-jo garbė, kuriose buvo palaidota prancūzų Napoleono Didžiojo galybė, kurių neįveikė nė kaizerio Vilhelmo II-jo gausios divizijos. Daug kam atrodo, pavyzdžiui, kad teisingai ir patenkinamai išspręsti lietuvių tautos gyvenimo klausimus, ypač iškovoti iš kryžiuočių naudingas sienas prie Nemuno žiočių ir Baltijos jūros, kliudė lietuvių kunigaikščiams perdidelis nukrypimas į rytus, į Rusijos reikalus. Tie visi žygiai prieš totorius, tas noras užimti Riazanę, Kalugą, Tulą, tos brangios ekspedicijos prieš Maskvą, Kijevą, Naugardą esančios atitraukusios lietuvių kunigaikščius nuo tikrųjų, artimųjų uždavinių ir kliudžiusios įvykdyti programą, kurią statė lietuvių tautos gyvieji reikalai. Be abejo, dėl tų kraštų ir juose vedamos politikos, pvz., vėliau Vytautui teko dviem atvejais atiduoti ordinui Žemaičių kraštą. Jei visos tos jėgos, kurios žuvusios mūšyje prie Vorsklos, tie dideli materialiniai ištekliai, kuriuos prarijo tos tolimosios ekspedicijos. būtų buvę suvartota kovai prieš ordiną savame krašte, atrodo, kad Lietuvos kunigaikščiai būtų sulaukę geresnių rezultatų ir Lietuvai vakaruose iškovoję naudingesnes sienas.

Bet šitokiais samprotavimais vertinant Algirdo ir jo palikuonių ekspansijos politiką į rytus, reikia pasakyti, kad istoriškai vargu jie gali būti pateisinami. Didžiųjų mūsų kunigaikščių politikos negalima vertinti vien tik mūsų laikams tinkančiomis sąvokomis. Kiekvienas laikmetis turi būti matuojamas iš to pat laikmečio pasiimtu

mastu. Kitokiu atveju vertinimas pasidarys visai nebe istoriškas. Vidurinių amžių žmogus nebuvo modernus mūsų laikų žmogus. Nacionalinė-tautinė problema mūsų prasme tada dar neegzistavo. Kaip santykiai su lenkais buvo, žinoma, pagrįsti kitokiais pamatais, nei mūsų šiandieniniai norai kartais leistų matyti, taip ir savo užsienio politikoje į vakarus ir rytus didieji kunigaikščiai veikė tik savo laiko ribose. Tuo metu, kai ordinas stipriai laikė apgniaužęs Panemunes, Nemuno žiotis ir visa jėga gulė ant pajūrio juostos ir apskritai vakarinės Žemaičių sienos, tai Lietuvos kunigaikščių ekspansijai bebuvo likęs išėjimas tik priešingoje pusėje — rytuose. Iš tų rytų jie, be to sėmėsi sau jėgų kovai su tuo pačiu ordinu. Lietuviams rytai pasidarė savaime natūraliausias kelias išeiti į pasaulį, nes ten buvo mažesnis pasipriešinimas. Ieškodami sau ten jėgų kovai prieš kryžiuočius, ne tik sumokamų duoklių ir mokesčių, bet ir žmonių pavidalu, kunigaikščiai didino savo valstybinį pajėgumą. Bet Algirdo Lietuva, berinkdama tas rytų žemes, pati virto beveik tikra rytų valstybė. Tik lotyniškasis Romos krikštas ją vėliau atitraukė nuo rytų, nuo rusų stačiatikių kultūros, kuri turėjo jau savas tradicijas Vilniuje ir kunigaikščių šeimose, kartais tik politiniais sumetimais priėmusiose graikišką krikštą.

Jau XIII-jame amžiuje Lietuvai buvo nurodytas kelias į rytus. Juodosios Rusijos miestai yra lietuvių valdžioje nuo Mindaugo laikų. Toliau eina kelias į Polocką, Minską. Su dar didesniu pasisekimu į rytus eina Gediminas, kuris jau valdo Vitebsko, Slucko, Pinsko-Turovo, Kobryniaus ir Volinijos sritis. O Algirdo visas viešpatavimas yra tik jo politinis veikimas rytuose. Jei partizaniškosios Kęstučio ištisų keturių dešimtmečių kovos vakaruose padaro jį populiarų lietuvių tautos karžygį, tai be gudraus, rytietiško pobūdžio ir didelio valstybininko Algirdo lietuvių ekspansija rytuose XIV amž. antroje pusėje neįsivaizduojama. Viskam čia Algirdas uždeda savo antspaudą. Siekdamas įkurti Lietuvos imperiją plačioje rytų Europos lygumoje, tas Vilniaus kunigaikštis sutinka savo planams didelį priešą, būtent didįjį Maskvos kunigaikštį Dimitrą Doniškį, kuris taip pat siekia įsiviešpatauti visose rytų rusų žemėse, žinoma, pirma jas surinkdamas apie Maskvą. Tad Algirdas visais būdais stengiasi palaikyti visus rusų kunigaikščius, kurie priešinasi Maskvos iškilimui arba konkuruoja su tuo kunigaikščiu dėl pirmenybės. Ir Algirdas, kaip ir jo tėvas, veikia išbandytu diplomatijos būdu, būtent *politinėmis* moterystėmis. Ir pirmoji jo žmona Vitebskietė ir antroji, energingoji Tverės kunigaikštytė Julijona, buvo rusės. Kelios Algirdo dukterys ištekėjo už rusų kunigaikščių. Bet teko jam ir ginklu susikirsti su Maskva, ypač kovojant dėl Tverės kunigaikštijos. Maskva nuo Algirdo laikų tampa amžinas Lietuvos priešas. Algirdas įvykdo

prieš ją tris karo žygius, visus tris kartus prisiartindamas prie pačios Maskvos mūrų. 1368 metais Algirdas su didele kariuomene netikėtai, kaip jis visados mėgdavo elgtis, apgulė Maskvą, pirma nuteriojęs jos kraštą. Kai Maskvos Dimitro kariuomenė buvo sumušta, sudeginęs Maskvos priemiesčius, kunigaikštis užsidarė neseniai pastatytoje mūrinėje pilyje, būtent Kremliuje. Tris dienas Algirdas prastovėjo prie tvirtovės ir privertęs Dimitrą nesikišti į Tverės reikalus, su dideliu grobiu grįžo atgal. Po dvejų metų, t. y. 1370, Algirdas vėl su didele kariuomene žygiavo prieš tolimą Maskvą ir ją apgulė. Bet šį kartą ją rado geriau pasiruošusią. 8 dienas prastovėjo prie Kremliaus, bet jo nepaėmė. Su Dimitru buvo padarytos laikinės paliaubos, pasiimant daug belaisvių ir turto. Praėjo dar dveji metai, ir Algirdo kariuomenė trečią kartą atvyko į Maskvos žemes. Kai dalis Algirdo priekin pasiųstos kariuomenės buvo sumušta, pastovėję vienas prieš kitą, Algirdas ir Dimitras susitaikė ir grįžo kiekvienas sau. Didysis Lietuvos kunigaikštis šia taika atsisakė nuo bet kurio kišimosi į Maskvos ir Tverės kunigaikščių santykius. Kad Maskvos kunigaikščio Algirdui galutinai nepasisekė įveikti, buvo dvi svarbiausios priežastys: jis negalėjo ilgesniam laikui pasitraukti iš Lietuvos. Turėjo vis eiti padėti prieš ordiną Kęstučiui. Jis negalėjo pilnai pasitikėti ir savo valdiniais stačiatikiais, kuriems jų metropolitas, žinoma, sėdįs Maskvoje, grasė prakeikimu už dalyvavimą kare prieš Maskvos kunigaikštį.

Bet šitie trys Algirdo žygiai ligi Maskvos Kremliaus mūrų plačiai išgarsino jo vardą. Rusų metraštininkai, žinoma, jį pravardžiavo « žvėrišku », « klastinguoju », « laukiniu ». Šitokie Algirdą tamsiną posakiai yra patekę iš kronikų ir į rusų istorijos vadovėlius. Tačiau Algirdo ekspansija rytuose nesibaigia jo žygiais prieš Maskvą. Užėmęs Smalensko kunigaikštijos tokius strateginius punktus, kaip Bielaja, Rževa ir Mstislavlis, Algirdas iš jos padaro laikinai lenininkę, nors galutinai Smalenską prijungė tik Vytautas 1405 m. Toli anapus Dniepro užima jis Briansko, Černigovo, Sieverijos Naugardo žemes. Visas Desnos baseinas ligi Putivlio ir Rilsko (ant Seimos upės) atitenka dar 1355 m. jo valdžion. Tada pasidarė galimas žygis ir į Kijevą. Artindamasis į pietus, Algirdas susitiko su totoriais ir juos sumušė 1362 m. prie Mėlynųjų vandenų (« Sine Vody »). Dabar galutinai jau aišku, kad Kijevą užėmė ne Gediminas, kaip anksčiau būdavo samprotaujama, bet Algirdas. Ten jis pasodino savo sūnų Vladimirą. Iš totorių chanų valdžios jis išvadavo ir Podolę. Dėl Algirdo brolio Liubarto valdomos Volinijos ir jo siekiamo užimti Haličo teko smarkiai susikirsti su Lenkijos karaliumi Kazimieru, kuriam galiausiai teko užleisti Haličas.

Kaip gudrus politikas, Algirdas įsimaišydavo į rusų kunigaikščių vidaus ginčus, panaudodamas juos savo interesams. Jo įtaka siekė net šiaurines pirklių respublikas, būtent D. Naugardo ir Pskovo. Kaip matome, Algirdas įsigalėjo Dauguvos aukštupiuose, užvaldė visą Dniepro baseiną, išplėtė savo valdžią net ligi Volgos ir Okos aukštupių miestų. Šitokiu būdu jis sudarė didžiulę feodalinę kunigaikštiją, kurioje tokios rusų žemės kaip Polockas, Vitebskas, Kijevas Volinija, Černigovas-Sieverija, Podolė išlaikė savo vidaus struktūrą, tačiau priklausė Vilniaus karališkųjų rūmų.

Algirdas yra tikras savo didžio tėvo įpėdinis. Savo energija ir protu jis pralenkė visus to laiko lietuvių kunigaikščius. Jis gyveno jau savo tėvo rytuose sudaryta politine programa, ir daug naujo, daug savos originalios minties ir didelių naujų užsimojimų nematyti. Kaip ir Gediminas, jis pasižymi tolerancija krikščionims, bet kaip ir Gediminas palieka jis ištikimas ir senajai tradicijai ir senajam tikėjimui. Kronikininkas Vartbergė mums vaizdžiai pasakoja, kaip Algirdas buvęs senu lietuvišku papročiu sudegintas su savo 18-ka žirgų, medžioklės šunimis ir daugybe kitų daiktų. Su Algirdo mirtimi (1377) yra susijusios didžios Lietuvos vidaus gyvenimo atmainos.

LIETUVA PO ALGIRDO MIRTIES

Algirdas, tas didysis lietuvių kunigaikščių politikas ir valstybininkas, 1377 m. užmerkė akis. Su jo mirtimi baigiasi toji žavi idilija, tas reikšmingas kunigaikščių tarpusavio bendradarbiavimas. Nuo Algirdo mirties prasideda penkiolikos metų laiko tarpas, kuris yra nepaprastai turtingas ir kondensuotas įvykiais. Jei Kęstučio ir jo brolio laikais per ištisus dešimtmečius nuolat ėjo vis tie patys kryžiuočių deginimai, teriojimai, plėšimai ir naikinimai, tiesa, kartais paįvairinami žymesnių puolimų ir kautynių, tai Algirdo mirtis įneša daug pasikeitimų. Užėmęs tėvo vietą vyriausiame Lietuvos mieste, Vilniuje, jau 1378 m. jaunas Jogaila sudaro su totoriais sutartį prieš Maskvos kunigaikštį. Kitais metais yra jau nauja sutartis su kryžiuočiais, kurioje, tiesa, dar dalyvauja ir Kęstutis su savo sūnumi Vytautu. Dar kitais metais naujasis Vilniaus kunigaikštis sudaro dvi naujas sutartis su Prūsų ir Livonijos kryžiuočiais, kuriose jau senasis Trakų kunigaikštis ne tik apeinamas, bet sutartys yra jau tiesiai prieš jį nukreiptos. Čia dėl visos eilės priežasčių prasideda tai, kas dažnai įvyksta gyvenime, būtent — nesutikimai tarp jaunosios ir senosios kartos. Jaunieji dažnai nemėgsta

pripažinti senųjų autoriteto ir klausyti jų patarimų, o senieji, gal perdaug vertindami savo nuopelnus ir sunkiai įgytą patyrimą, reikalauja sau atitinkamos pagarbos ir pelnyto pripažinimo. Koks amžiaus skirtumas! Apie 30 metų vyras Jogaila ir 80 metų senukas jo dėdė Kęstutis. Negalime čia išanalizuoti visų tų priežasčių, kurios dėdę ir sūnėną suveda į aštrią koliziją, tačiau bene didžiausias vaidmuo čia turėjo atitekti Jogailos motinai Julijonai, kuri, pajutusi laisvę po savo vyro mirties, ėmė labai dominuoti Vilniuje ir savo sūnaus politiką nukreipti prieš nemėgstamą mirusiojo jos vyro brolį Kęstutį. Ir štai toliau įvykiai vejasi įvykius. 1382 m. Lietuvoje užverda vidaus karas, jei neskaitytume Jaunučio iš Vilniaus išvarymo, visai nebežinomas nuo Mindaugo mirties metų. Tai buvo Lietuvos istorijoje pats tragiškiausias momentas, kai prie Trakų susitiko lietuvių kunigaikščių kariuomenės, kurios turėjo pradėti brolžudišką kovą. Jos buvo šiaip taip išvengta. Bet Jogaila ir jo broliai įmeta seną Kęstutį į Krėvos kalėjimą, kur jis rugpiūčio 15 d. žūva. Ten pat ir tą pačią rugpiūčio dieną už trejų metų bus surašomas tas Krėvos aktas, kuriuo nurodomi pagrindai visai naujai Lietuvos politikai. Įdomu, kad Kęstučio žuvimo metais miršta ir jo didžiausias poros dešimtmečių priešas, vienas pačių žymiausių kryžiuočių magistrų, būtent Vinrichas von Kniprodė. Pagaliau, tais pat metais į karstą įžengia Vengrijos ir Lenkijos karalius Liudvikas (iš Anžu dinastijos). Šitos trys vienu metu įvykusios mirtys ypač daug atneša pasikeitimų Lietuvos ir Lenkijos valstybėse.

Nuo Kęstučio mirties laiko įvykių ratas ligi tol nežinomu būdu pradeda suktis dar greičiau. Štai Kęstučio mirties metais Dubysos žiotyse kryžiuočiai ir Jogaila surašo tris sutartis, kurių viena jam užleidžia Žemaičių kraštą ligi Dubysos, kita žada tarpusavio karinę paramą, o trečioji kalba, kad Jogaila ir Lietuva per ketverius metus pasikrikštys. Bet Vytautas, ištrūkęs iš kalėjimo, pabėga pas kryžiuočius ir sumaišo kryžiuočių ir Jogailos politines kortas. Po nemažų savo pasisekimų kovoje prieš pusbrolį, Vytautas su juo susitaiko. Krėvos aktas, Lenkijos karūna Jogailai, Lietuvos krikštas, antrasis Vytauto išbėgimas pas kryžiuočius, naujos sutartys su jais ir pagaliau Ostrovo unija ir Kęstutaičio taika su Algirdaičiu (1392 m.) yra tik patys svarbiausieji septynmečio įvykiai, tarp kurių gausiai pinasi visa eilė kitų reikšmingų faktų. Visų jų smulkiai apžvelgti nė neįmanoma.

Pradedant apie tą laiko tarpą kalbėti, pirmiausia keleta pastabų apie Algirdo įpėdinį Jogailą. Dažnai mums jau pats to kunigaikščio vardas sukelia tamsias aliuzijas, nes su juo rišamas ne tik Kestučio nužudymas, bet ir lietuvio nemėgstamoji unija, kuri Lietuvos istoriją pasuko jai labai nenaudingu keliu. Ypač per mūsų tautinio atgimimo

laiko tarpą, kada kiekvienas aiškios linijos pravedimas ir nuo lenkų atsiribojimas buvo ne tik naudingas, bet ir labai reikalingas, Jogailos sąskaiton buvo surašyta, dažnai be istorinės perspektyvos, kaltinamieji aktai, kurių atgarsiai gyvai dar jaučiami ir šiandien. Tačiau kiekviena istorijos epocha, kiekvienas laiko tarpas tegali būti matuojamas tik ano laiko matu. Juokinga, pvz., būtų Tanenbergo kautynių istoriją analizuojant daryti Vytautui priekaištą ir peikti jo karinį talentą, kad jis neturėjo automatinių ginklų, su kuriais būtų galėjęs iškloti tankias kryžiuočių gretas. Tai būtų juokinga, nes automatiniai ginklai teatsirodo tik po penkių šimtmečių. Bet taip pat naivu ir neistoriška yra bandyti mūsų dienų jausmus ir resentimentus, susidariusius per ištisas generacijas, mūsų santykiuose su lenkais, perkelti kunigaikščiui Jogailai ir daryti vien jį už tai atsakingą. Ano meto įvykiai, kai nacionalinių ir tautinių problemų dabartine prasme dar visai neegzistavo, negali būti išplėšti iš ano laiko rėmų ir pagrįsti tik mūsų dienų santykiais ir tuo patirtu kartumu. Ir Vytautas savo ekspansijos politika į rytus, ir Jogaila savo noru laimėti kaimyninės valstybės karūną, negalėjo atitrūkti iš savo laiko tarpo. Prie to Krėvos akto, dėl kurio Jogaila yra taip peikiamas ir kaltinamas, pridėjo savo antspaudus ir kiti lietuviai kunigaikščiai, jų tarpe ir Vytautas. Ir tam didžiajam politikui anuo metu atrodė, jog naudinga yra lietuviui kunigaikščiui tapti kaimyninės valstybės karaliumi ir sudaryti bendrą frontą prieš galingus kryžiuočius. Tuo pačiu Vytautas pats, be abejo, tikėjosi užimti žymesnę vietą Lietuvoje, kai Jogaila bus išsikėlęs karaliauti į Lenkiją. Šitaip dar pagoniškosios Lietuvos lietuvis kunigaikštis atsisėda karaliumi krikščioniškoje valstybėje. Kai su Vytauto mirtimi baigiasi jo dinastija, Jogaila palieka įpėdinių. Vienas jo vaikaitis yra vienintelis Lietuvos šventasis. Kitas vaikaitis pasidaro net Vengrijos ir Čekijos karaliumi. Keturi Jogailos vaikaičiai buvo karūnuoti valdovai.

Lietuvių Jogailaičių laiko tarpas, t. y., jų valdymas Lenkijoje yra pats garbingiausias tos valstybės laiko tarpas. Tai jų iš Lietuvos atėjusiam seneliui ar proseneliui Jogailai teikia tik garbę. Kad Lietuva XVI — XVIII a. nuėjo stipraus lenkėjimo keliu buvo eilė kitų veiksnių, dėl kurių objektyvus vertintojas negali mesti atsakingumą tik Jogailai. Tie pigūs priekaištai tam lietuvių kunigaikščiui, kurie ir dabar dar vis periodikoje kartojami arba su tam tikru aplombu nukreipiami prieš tuos, kurie bando teisingoje faktų šviesoje pažiūrėti į anuos laikus, neturėtų atitrūkti nuo ano meto istorinės tikrovės, kurioje tautų santykiai buvo kitaip pagrįsti. Jogailos mirties 500 metų sukakties proga, t. y., 1934 m., prof. Jonynas plačiai ir ano meto rėmuose įvertindamas to kunigaikščio veikimą, teisingai pastebėjo, kad jau XV a. raštai, kurie buvo Jogailos priešų sukurti, daž-

nai jam buvo nepalankūs. Ir tas tendencingasis lenkų kronikininkas Dlugošas, kuris apie Jogailą tiek daug prirašė, labai nemėgsta to lietuvių kunigaikščio. Jis reiškia savo nepasitenkinimą visa Jogailos gimine. Mūsuose taip pat su Jogailos vardu plačiai siejamos tautinės ir politinės aistros. Tas lietuvių kunigaikštis vis palieka atitrauktas iš savo gyventų laikų tikrovės ir vis dar dažnai daromas savotiško kiekvieno iš anksto užsibrėžto nusistatymo simboliu. Negalima čia nė bandyti duoti pilną ir tikrą to žymaus Lietuvos ir Lenkijos valdovo vaizdą. Tačiau tomis pastabomis ir tuo, kas dar bus vėliau dėstoma, norėtume, kad būtų atsipalaiduota nuo neistoriškų įtarinėjimų ir nekritiškos pažiūros dėl jo.

Šituos bendrus teigimus dabar reikia konkretizuoti faktais. Iš visų savo sūnų, kurių Algirdas turėjo iš viso dvylika, antrosios žmonos Julijonos Jogailą paliko jis vyriausiuoju, t. y., didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu Vilniuje. Greitai tarp Jogailos ir jo dėdės Trakų kunigaikščio atsirado nesutarimų, kurie išardė tą nuostabią Trakų ir Vilniaus dvaro harmoniją. Tą plyšį gudriai pasiseka išnaudoti kryžiuočių ordinas, kuris pradeda Lietuvos atžvilgiu naują taktiką. Tai buvo to sumaniojo ir gabiojo magistro Vinricho von Kniprodės politika. Ko negalima įgyti žygiais, naikinimu, reikia siekti diplomatija, derybomis, sutartimis. Šitaip per aštuonis mėnesius buvo padarytos trys sutartys. Trečioji, padaryta Dovydiškių medžioklėje, yra visai slapta ir savo turiniu aiškiai nukreipta prieš Kęstutį. Šitaip užsimezga dramatinis konfliktas tarp dėdės ir sūnėno, kuriame ordinas nori vaidinti trečią besidžiaugiantį. Rezultatas mums yra žinomas. Kęstutis sužinojo apie Jogailos žygį prieš jį, užėmė Vilnių. Jogailai jis paliko tik jo tėvo seniau valdytus Vitebską ir Krėvą, o pats pasiėmė aukščiausią valdžią Lietuvoje ir pirmą kartą pasidarė didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu. Bet Kęstučiui atsirado naujų rūpesčių. Kai Kęstutis buvo išvykęs į rytus prieš Naugardo-Sieversko kunigaikštį, Vilniuje buvo įvykdytas perversmas. Tik ginklas begalėjo surasti išeitį iš to būvio.

JOGAILA LIETUVOS ISTORIJOJE

Jogaila[1] (apie 1350-1434.V.31), D. L. K. (1377-81, 1382-92) ir Lenkijos karalius (1386-1434), vienas iš žymiausių didžiojo valstybininko Algirdo sūnų.

---

[1] Žr. rinkinį: Jogaila, Kaunas 1935, iš kurio toliau duodamas vienas straipsnis.

Skirtingi Jogailos veikimo ir jo asmens vertinimai. XIV-XV a. sąvartoje jis šalia Vytauto D. yra žymiausias rytų Europos valdovas. Beveik vienmečiai pusbroliai iki 1381 veikė kaip jaunystės draugai, dviem atvejais (1382-84, 1389-92) jiedu buvo pasidarę atkaklūs politiniai priešai, o vėliau per keliasdešimt metų, iki pat Vytauto mirties (iki karūnos klausimo), jiedu buvo neperskiriami sąjungininkai. Jogailos laikais buvo daug įvykių, bet koks buvo jo paties vaidmuo, istorikų nuomonės skiriasi. Jam teko nelengvas tėvo palikimas, nes Algirdui nepasisekė savo valdžioj sujungti visų rusų žemių ir sukliudyti Maskvos augimo, nebuvo iškeltas į totorių pasienį ir vok. ordinas, negalėjo būti D. L. K-tėn prijungtos likusios lietuvių giminių žemės Prūsuose. Nors yra paskelbta gana daug šaltinių ir paskirta gausių tyrinėjimų Jogailai ir jo epochai, tačiau jis per maža tėra vertintas istoriniu matu, paimtu iš paties laikotarpio. Jo vardas labiausiai pasidarė nepopuliarus tautinio atgimimo metu, nes jo pradėtoji ‘ unija ’ lietuvių tautai atnešė daug tautinių ir kultūrinių nuostolių. Jogaila buvo padarytas atsakingas ir už Kęstučio mirtį. Jo kova su Vytautu ir jo vainikavimo sutrukdymas dar labiau nužemino Jogailą lietuvių akyse. Pasidarė sunku bešališkai jį įstatyti į tikruosius istorijos rėmus. Tad lietuvių ir lenkų vertinimai jo politikos ir jo asmens taip skyrėsi (dažnai ir dabar skiriasi), kaip skiriasi ne tik jų dabartiniai tautiniai siekimai, bet ir pažiūros į anuos unijinius laikus.

Teisingą Jogailos vertinimą apsunkina net to paties laiko amžininkų šališki liudijimai, iš kurių matyti kovų aistros, svetimo elgesio pasmerkimai, o savojo teisinimai. Nėra nė vieno jo paties rašyto rašto, nes tuo metu nebuvo nė papročio, kad patys valdovai mokytųsi rašyti (tam buvo kanceliarijos). Gyvendamas Lenkijoje tarp svetimų žmonių, kurie juo nepasitikėjo ar buvo priešai (pvz. Karūnos kanceliarija), jis negalėjo net tinkamai sukontroliuoti, kas buvo jo vardu rašoma. Gana daug nepalankumo jam ir jo visai giminei rodė beveik oficialiu virtęs ano meto kronikininkas Dlugošas. Kada Dlugošui būtinai reikėjo Jogailą pagirti, ‘ tai jis atliko tik puse lūpų, o kai jį barė, tai visa gerkle ’ (K. Kantecki). Prie jo nemėgimo prisidėjo iš dalies ir jo šeimyniniai ketverių vedybų nepasisekimai, nes jis beveik dėl visų žmonų turėjo įvairių sunkumų. Būdamas iš gausios šeimos, kur buvo 12 brolių ir 7 seserys, pats Jogaila tesulaukė gyvenimo pabaigoje vos dviejų sūnų, neminint poros mirusių kūdikių.

Jogailos jaunystė ir santykiai su Kęstučiu ir Vytautu. Jis buvo Algirdo antrosios žmonos Julijonos Tveriškės vyriausias sūnus. Turėjo 3 seseris (Joaną, Aleksandrą, Teodorą) ir 6 brolius (Skirgailą, Kaributą, Lengvenį, Karigailą, Vygantą, Švitrigailą). Daugumas jo brolių (ypač Skirgaila) nuo pat pradžios jo

politikoje vaidino aktyvų vaidmenį. Visi 5 pirmosios Algirdo žmonos Marijos Vitebskietės sūnūs (Andrius, Dimitras, Konstantinas, Vladimiras ir Teodoras) labiau reiškėsi tik rusiškose D.L.K. žemėse, pradžioje sudarydami Jogailai opoziciją.

Jo gimimo metus galima nustatyti apytikriai. Konrado Bitčino kronika jį kiek pasendina, kai prie Rūdavos 1370 kautynių aprašymo pamini, jog su savo tėvais ten dalyvavo 22 m. Jogaila ir 20 m. Vytautas. Tad jis būtų turėjęs gimti 1348. Bet pagal Voskresensko metraštį [2] tik 1350 našlys Algirdas siuntė savo žygininką pas Maskvos didįjį kng. Simaną, prašydamas jam leisti vesti Tverės kng. Aleksandro dukterį Julijoną. Taigi vedybos tegalėjo įvykti 1350 ar kiek vėliau, nors Gustino metraštis jų datą atkelia į 1349. Pasirinkdami 1349 ar 1350 jo tėvų vedybų metus, istorikai nesutaria. Arčiau tiesos turi būti Voskresensko metraštis, nes Algirdo vedybos buvo patvirtintos taika su Maskva, padaryta 1350. Tad Julijonos pirmagimis Jogaila buvo gimęs ne anksčiau kaip 1350 gale ar greičiausiai tik 1351. Iki Algirdo mirties apie jį maža težinoma. Gimė ir augo jis Vilniuje ir čia jis labiau sutapo ir su etnografine Lietuva, išmokdamas lietuviškai. Priešingai daugelio istorikų teigimams, tvirto charakterio Algirdas nebuvo surusėjęs, visą laiką pasiliko svetimas stačiatikybei ir mirė pagonimi kaip ' ugnies garbintojų karalius ', Jogailą ir jo brolius tėvas užaugindamas pagonybėje, nors jo motina, išgyvenusi Vilniuje per 30 metų, čia turėjo savo bažnytėlę ir stačiatikių dvasininkus.

Prieš pat tėvo mirtį jis buvo įsodintas Vitebsko kunigaikščiu. Lietuvos metraštis (Litovskomu rodu počinok) paduoda dažnai kartojamą idilę, jog ' iš savo sūnų Algirdas labiausiai mylėjo Jogailą, o Kęstutis — Vytautą, ir jiedu dar gyvi būdami susitarė, kad po jųdviejų mirties šiedu bus jų vietose... O gyveno jiedu (jis ir Vytautas) didelėje bičiulystėje ' [3]. Šis metraštis sudarė tradiciją, jog vad. diarchijos sistema buvusi norima ir toliau palaikyti, ir į tėvų vietas turėję stoti pusbroliai Jogaila ir Vytautas. Kęstutis ir Algirdas tačiau nebuvo lygiateisiai. Valdąs D. L. K-tės vyriausią miestą turėjo ir D. L. K. titulą. Atsisėdęs tame pat senelio Gedimino mieste, Jogaila tą titulą (D.L.K.) paveldėjo iš savo tėvo, nors Algirdo bendravaldis Kęstutis dar tebegyveno. Ir Vytauto skundas (iš 1390) prieš jį ir Skirgailą sakė, jog Kęstutis laisvu noru pripažinęs Jogailai valstybėje pirmąjį rangą. Taip jis vadinamas 1379

---

[2] Poln. Sobr. Russk. Let. VII, 215.
[3] Poln. Sobr. Russk. Let. XVII, 72, 154, 207.

sutartyje vyriausiu Lietuvos kunigaikščiu (' obirster hercoge der Littowin ').

Tiriant konfliktą jauno sūnėno su kovose prieš kryžiuočius pasižymėjusiu senu dėde, reikia jo šaknų ieškoti sustiprėjusioje įtakoje našlės Julijonos. Jeigu apskritai Jogaila savo gyvenime išgarsėjo lėtumu, tai čia (jaunystėje) iš tiesų labiausiai aktyvi buvo motina, po vyro mirties pasijutusi galinti veikti.

Ar pirmieji jo kontaktai su kryžiuočiais turėjo reikšti bandymą ieškoti naujų kultūrinių bei religinių — tuo pačiu ir politinių — kelių, negalima tiksliai išaiškinti. Tapus Jogailai D. L. Kunigaikščiu, buvo peržiūrėtas Vilniaus dvaro archyvas. Domėtasi popiežių, imperatorių ir kitų valdovų raginimais priimti krikščionybę. Be to, 1379 su 30 palydovų į V. Europą per ordino žemes buvo išsiųstas Skirgaila, kuris, kryžiuočių pareigūnų iškilmingai priimamas, skelbėsi norįs aplankyti Vengrijos Liudviką, imperatorių ir popiežių[4].

Jogaila iš pat pradžių atsidūrė didelėse sunkenybėse. Jo vyresniųjų brolių ir dėdžių jungimasis su D. L. Kunigaikščio priešais darėsi sistema. Tikėdami paramos prieš Jogailą Vengrijos Liudvikui pasidavė Kobrinės (Ratno) kng. Teodoras, dėdė Liubartas ir dėdės Karioto sūnus. Dar kritiškesnę padėtį padarė vyriausias Algirdo sūnus, Polocko kng. Andrius, kuris laikė save tiesioginiu įpėdiniu į Vilnių ir, nuvykęs į Maskvą, sudarė sąjungą su kng. Dimitru. Su Maskva susijungė ir kitas Jogailos brolis, Briansko kng. Dimitras. Koalicijon buvo pritrauktas ir Livonijos ordinas. Prieš susijungusius priešus jis ieškojo išeities pats jungdamasis su totorių chanu Mamajumi (čia jis sekė tėvo pėdomis). ' Su visomis Lietuvos jėgomis ' Jogaila vyko padėti Mamajui prieš Maskvos Dimitrą. Bet J. nebespėjo susijungti su Mamajumi (pritrūko vienos žygio dienos), ir šį Dimitras sumušė prie Dono Kulikovo laukuose (1380 IX 8). Maskvos Dimitro (Doniečio) pusėj kovojo ir du Jogailos broliai (Andrius ir Dimitras). Jo ' pavėlavimas ' nėra galutinai išaiškintas.

Priešų laimėjimas dar labiau vertė jį palaikyti pradėtus santykius su kryžiuočiais. 8 mėnesių tarpe su ordinu buvo sudarytos 3 sutartys. 1379 jis buvo prikabinęs savo antspaudą prie paliaubų akto (IX 29), kurį darė dar drauge su Kęstučiu. Toliau jis jau darė atskirai vienas sutartis su kryžiuočiais, ir tuo būdu ordinui pasisekė privesti prie vidaus karo Lietuvoje. Nesantaika buvo pasėta, kai jo sutartyje su Livonija (1380 II 27) sąmoningai buvo išjungtas Kęstutis ir Žemaičiai. Dar aiškiau prieš Kęstutį buvo nukreipta kita, jau visai slapta jo sutartis su vok. ordinu (1380 V 31), pasirašyta Šiaudiš-

---

[4] Scr. rer. Pruss. III, 111.

kiuose ar Dovydiškėse, Sūduvos girioje (apie Gardiną), per medžioklę, kurion buvo pakviestas ir Vytautas. Ar Kęstutaitis drauge su juo veikė, lieka neišaiškinta. Iš kryžiuočių Osterodės komtūro sužinojęs apie slaptą sutartį, Kęstutis užėmė 1381 XI Vilnių, pats pirmą kartą tapdamas D.L.K., o Jogailai palikdamas tik Vitebsko ir Kriavo k-tes. Tačiau jis su savo šalininkais nutarė Kęstutį išvilioti į rytus. Šiuo metu sukilo Naugardo Seversko kng. Kaributas, jo brolis, kuris drauge veikė su juo ir Skirgaila. Kai Kęstutis išvyko Kaributo tramdyti, Vytautui saugoti paliktame Vilniuje įvyko Jogailos naudai Vilniaus vokiečių paruoštas perversmas. Kada iš Vitebsko į Vilnių atskubėjo jis pats (1382 VI 12), jam vokiečių pirklių bendruomenės vyresnysis Hanulis atidarė miesto vartus.

Prasidėjusiame namų kare, kada Vytautui nepasisekė atsiimti sostinės, jis dar kartą Briežuolės sutartyje su kryžiuočiais 1382 VII 6 padarė laikiną susitarimą. Tik ginklas begalėjo spręsti dėdės ir sūnėno santykius. Neišaiškinta, kuri pusė yra buvusi stipresnė, tik Lietuvos metraštis aiškiai pabrėžia, kad Jogaila savo duotąjį žodį Kęstučiui sulaužęs, kada tas su Vytautu, jo vardu Skirgailos paragintas, atvyko tartis į jo karo stovyklą. Įvairioms ordino kronikoms skirtingai aprašant šituos faktus prie Trakų ir pabrėžiant, kad Kęstutis pasidavęs nesitikėdamas laimėti. Vytautas savo skunde (1390) teigia, jog Skirgaila Jogailos ir savo vardu laidavęs abiem kunigaikščiams laisvą grįžimą prie savo kariuomenės. Vienų norima svarbiausią atsakomybę už 1382 tragediją suversti Skirgailai, nes jis vaidinęs svarbiausią vaidmenį ir net davęs įsakymą Kęstutį nužudyti (I. Jonynas). Iš antros pusės daroma išvadų, jog Kęstučio mirtis yra įvykusi Jogailos noru ir valia (A. Kučinskas). Bet, kiek pats Jogaila prie dėdės mirties betarpiai prisidėjo, iki šiol dėl pačių šaltinių prieštaravimų ir trūkumų lieka neišaiškinta. Vienam Jogailai visos atsakomybės suversti negalima. Konfliktą prieš Kęstutį buvo pradėjusi Julijona, kuri turėjo savo bendradarbių. Betgi šaltiniuose nėra pėdsakų, kad Jogaila būtų nubaudęs Kęstučio mirties kaltininkus.

Po mirties Kęstučio, kurio teisių paveldėtojas Vytautas iš Kriavo pilies kalėjimo paspruko pas kryžiuočius, Jogailai susidarė savotiška būklė. Iš vienos pusės jis turėjo toliau vystyti santykius su vok. ordinu ir vykdyti pažadus. Iš kitos pusės, ordine rado prieglaudą jo priešas Vytautas, pradėjęs kovą dėl tėviškės. Dar 1382.X.31 susivažiavo jis su Skirgaila ir ordino atstovais Dubysos žiočių saloje ir sudarė tris sutartis, bet kitų metų vasarą jis visaip išsikalbinėjo ir nevyko Nemunu iki Skirsnemunės susitikti su didžiuoju magistru, kuris turėjo su savim ir du vyskupus krikšto reikalu. Pačiam Jogailai savo antspaudo neprikabinus, Dubysos sutartys neteko politinės

reikšmės. Šitaip jis nutraukė savo jaunystės santykius su ordinu ir liko iki pat savo mirties jo didžiausias priešas. Kada ordinas, pakrikštijęs Vytautą, labiau juo susidomėjo ir kaulijo Žemaičius, jis stengėsi su Vytautu susitaikinti, nes jau nuo 1383 buvo ženklų, kad jam atsiveria galimybės tapti kaimyninės valstybės karaliumi. Todėl jis ir atsimetė nuo sutarčių su ordinu.

Jogailos kandidatūra į Lenkijos karalius. Pačios iniciatyvos ir pirmųjų sąlyčių klausimas šaltiniuose yra neaiškus. Lietuvos metraštis iniciatyvą priskiria lenkams. Kada bekaralmečiu (1382-84) lenkų partijos vaidijosi, už ko išleisti sosto teisių paveldėtoją Jadvygą, M. Lenkijos ponai stengėsi nusikratyti Jadvygos kūdikystės sužadėtiniu Vilhelmu ir žvalgėsi Vilniun. Jau 1383 buvo užsimezgę su Jogaila pirmieji mažlenkių kontaktai, greičiausia šių iniciatyva. Tada Lietuvon tuo reikalu buvo nuvykęs Liublino seniūnas Vlodka iš Charbinovičių. Su mažlenkiais susitaręs, Jogaila 1383 puolė Mozūrus ir atsiėmė iš Zemovito Drohičiną, tuo būdu norėdamas jam sutrukdyti įsėsti Lenkijos soste, nes Zemovito viltys laimėti Jadvygos ranką 1383 pavasarį buvo žymiai padidėjusios. Tik Krokuvos ponai jo labai kratėsi.

Tuo pat laiku jam buvo iškilusi ir kita įdomi galimybė. Siekdamas taikos su D.L. kunigaikščiu, Maskvos kng. Dimitras Donietis 1384 bandė už jo ištekinti savo vyriausią dukterį Sofiją. Pačios sutarties originalas yra žuvęs. Archyvines žinias apie dokumentą 1947 paskelbė rusų istorikas L. Čerepninas Maskvoje. Lenkų istorikai (H. Paszkiewicz ir kt.) iš to padarė toli einančias išvadas, jog šiuo atveju pats Jogaila būtų tapęs stačiatikiu ir visą lietuvių tautą būtų nuvedęs į rytų Bažnyčią. Jo vedybos su Maskvos kunigaikštyte tačiau dar nebūtinai būtų reiškusios lietuvių graikišką krikštą. Jo tėvas du kartus buvo vedęs stačiatikes pats išlikdamas pagonimi iki mirties. Apie vestas derybas dėl Dimitro Doniečio dukters rankos daugiau nežinoma. Matyti, Maskva nenorėjo tuo būdu Lietuvos stiprinti kovoje prieš ordiną. Labiau susiderino mažlenkių ir Jogailos norai, nors kiekviena pusė turėjo vis savus išskaičiavimus.

1384 rudenį Krokuvoje lankėsi jo pasiuntinys, o 1385.I.18 atvyko D. L. Kunigaikščio vardu Skirgailos vadovaujama delegacija, kurioje dalyvavo ir Alšėnų kng. Jonas, patikėtinis prieš keletą mėnesių iš ordino vėl Lietuvon sugrįžusio Vytauto. Krokuvos ponai uoliai rūpinosi, kad Vilhelmo (1385 vasarą jau įsikrausčiusio ir į Krokuvos pilį pas jaunutę karalienę) pastangos būtų sutrukdytos. Ir Jadvygos motina Elzbieta Bosnietė, iš pradžių dviprasmiškai veikusi, Lenkijos karalienės ištekinimą pagaliau pavedė patiems lenkams. Jogailos pilyje Kriave 1385.VIII.14 buvo surašytas aktas, kuris patvirtino pažadus, jo vardu anksčiau jo pasiuntinių duotus Lenkijos ponams

ir Jadvygos motinai. Visos didžiosios 1384-85 kliūtys (Zemovitas, Vilhelmas, Dimitro dukters kandidatūra) jo kelyje buvo pašalintos. Tik vokiečių ordinas 1385.VIII iš Prūsų ir žiemą iš Livonijos suruošė didelius plėšimo žygius į Lietuvą, norėdamas sutrukdyti Jogailos planus, nes kryžiuočiams jo sumanymas buvo labai nemielas (kryžiuočiai dar 1401 ironiškai skelbė, jog jis ' dėl karalystės ir dėl gražios moters leido sau ant galvos užpilti truputį vandens '[5]. Nepaisydamas kliuvinių, jau 5 mėn. po Kriavo akto Jogaila išsiruošė Lenkijon. Karūnos luomų atstovai jį pasitiko Valkaviske (1386.I.12), ir čia buvo surašytos sąlygos, kuriomis jis turėjo priimti Lenkijos sostą. Pakeliui į Krokuvą, Liubline, (II, 2) Lenkijos ponai ir bajorai formaliai pareiškė, jog jie jį priima savo karaliumi. Prie Sandomiro pasitiko Jadvygos pasiuntinys Zaviša iš Olesnicos, kuris jį sveikino karalienės vardu.

Jogaila atvyko Krokuvon 1386.II.14 drauge su lietuvių kunigaikščiais (jų tarpe Vytautas, Skirgaila, Lengvenis). Rytojaus dieną (II.15) 35 m. pagonis Gniezno arkivyskupo buvo pakrikštytas Vladislovo vardu, ir Lenkijos istorijoje jis yra vad. Vladislovu II Jogaila (Władysław II Jagiełło). Rusų istorikų teigimui, kad vyriausias stačiatikės Julijonos sūnus jaunystėje buvęs ortodoksas (Jokūbas), nėra autentiškų duomenų. II.18 buvo vestuvių iškilmės, o III.4 Krokuvos (pilies) katedroje jis buvo vainikuotas Lenkijos karaliumi. Jį lydėję kunigaikščiai Krokuvoje buvo palikę įkaitais. Jogailai greitai juos pasisekė išsiųsti Lietuvon, nes ten vėl neramumus kėlė Polocko Andrius, sudaręs vasalinę sutartį su Livonijos ordinu ir sąjungon pritraukęs Smolensko kng. Sviatoslavą. Skirgaila su Vytautu įveikė maištininkus, o pats Andrius pakliuvo nelaisvėn. Šitaip Jogaila išėjo iš didžiųjų politinių krizių, kurios buvo jį ištikusios po 1377, labiausiai 1382. Karaliaus titulas pakėlė jo autoritetą tarp kitų Algirdaičių ir kaimynų.

Jogailos vaidmuo Lietuvą krikštijant. Vykdydamas Kriavo akto pažadus, jis 1387 pradžioj atvyko Vilniun, lydimas Lenkijos didikų ir kunigų. Neatvyko tik nė vienas Lenkijos vyskupas, nedalyvavo nė Jadvyga. Šitas aukštų dignitorių neatvykimas lyg ir buvo simboliškas ženklas, kad kaimyno nuolat skelbiamas Lietuvos ' krikštijimas ', iš tikrųjų daugiau reiškė tik politinį momentą (prieš Vakarus ir ordiną), o ne tikrą apaštalavimą, kurio iš Lenkijos vis nebuvo iki jėzuitų misijų XVI a. gale. Paties D.L.K. ir Lenkijos karaliaus Jogailos atvykimas Vilniun, kur buvo sukviesta susirinkti Lietuvos bajorija, reiškė, jog valdovo akivaizdoje paval-

[5] Cod. dipl. Pruss. VI, 120.

diniai turi atsisakyti senosios pagonybės, kaip pats Jogaila prieš metus Krokuvoje buvo padaręs. Kiekvieno bajoro krikštijimasis drauge reiškė paklusnumo pareiškimą jam. Iš čia suprantama, kodėl jis, kaip mini Dlugošas ir magistras Kozlovskis (pamoksle po jo mirties), esąs lietuvių kalbon išvertęs 'Tėve Mūsų' ir 'Tikiu į Dievą Tėvą' ir susirinkusiems žmonėms aiškinęs tas maldas. Tas poterių vertimas bei aiškinimas reiškė ir svarų paties valdovo pareiškimą, kad ir jo valdiniai paklustų tam pačiam naujam tikėjimui, kurį jis pats priėmė. Net ir Jogailos nemėgstąs Dlugošas vadina jį lietuvių krikštytoju ir apaštalu. Viešai Lietuvoje Mindaugo pradėtą krikščionybę restauruojant jis parodė uolumo važinėdamas po žymesnius centrus, statydamas bažnyčias, naujas parapijas aprūpindamas žemėmis, liturginiais drabužiais, indais, varpais. Įkūrė Vilniaus vyskupiją (1387.II.17) ir ją gausiai aprūpino žemėmis bei kitais turtais. Antru dokumentu (II.20) jis suteikė eilę privilegijų, kuriomis galėjo naudotis tik naujai krikštyti Lietuvos bajorai (leido jiems paveldimai valdyti savo turtą ir laisvai tekinti savo dukteris, atsisakė nuo bajoro patarnavimų, išskyrus karo tarnybą, naujų pilių statymą ir senųjų taisymą). Norėdamas apsaugoti jauną katalikų tikėjimą nuo Lietuvos valstybės rytinėje dalyje žymiai senesnės stačiatikybės, jis trečiu dokumentu (II.22) uždraudė lietuviams katalikams vesti stačiatikius, ir stačiatikiškoji pusė (net kūno bausmėmis) galėjo būti verčiama priimti Romos tikėjimą. Šituo Jogailos aktu tarp lotynišką krikštą priėmusio lietuvių elemento ir stačiatikių rusų (gudų) buvo pravesta aiški riba. Savo dokumente jis akcentavo, kad, jo broliams ir visai bajorijai sutinkant, jis esąs nutaręs į katalikų tikėjimą atversti visus liet. tautos žmones. Bet kryžiuočiai vis tiek varė propagandą, kad Jogaila ir lietuviai esą apgaulingi krikščionys. Jam pasisekė tą priešišką opiniją Romoje įveikti, ir 1389 pop. Urbonas VI patvirtino jo atliktą krikštijimo darbą Vilniuje ir naujos vyskupijos įkūrimą.

Jogailos santykiai su Lietuva. Iki pat savo mirties jis, ir būdamas Lenkijos karaliumi, buvo ir vyriausiu Lietuvos valdovu. Kriavo akte jis buvo pažadėjęs 'savo žemes Lietuvoje ir Rusijoje amžinai prišlieti (applicare) Lenkijos karalystei ». Nuo XIX a. galo lenkų istorikai (F. Koneczny, A. Lewicki, vėliau Kutrzeba, Balzer ir anksčiau Halecki) buvo ėmę aiškinti, jog tada Lietuva, kaip savarankiška valstybė, visai nustojusi egzistuoti ir tik Vilniaus-Radomo aktais 1401 buvusi vėl atstatyta. Jau M. Čubatyj ir J. Pfitzner pagrįstai kėlė mintį, jog ir po 1385 akto Lietuvos valstybė nebuvo panaikinta. A. Šapoka ir G. Rhode davė naujų įrodymų tokiai tezei. Pats Kriavo akto vienintelis pavartotas terminas ' applicare ' yra perdaug lakoniškas, kad būtų galima iš jo išvesti D. L.

K-tės 'inkorporaciją' (Halecki). Jogailai tada buvo aišku, jog jis pats valdys abi valstybes. Tad jam buvo vis tiek kuri valstybė prie kurios bus prijungta. D.L.K-tė turėjo būti 'šliejama' prie Karūnos, nes šios titulas buvo aukštesnis. Lietuva netapo tačiau Lenkijos 'provincija'. Ordinas pvz. nuo 1386 kariaudamas tik su Lietuva, su Lenkija iki 1409 gyveno taikoje. Prieš kryžiuočius kovojantiems lenkų kariams karai Lietuvoje buvo žygiai užsienyje. Reikšminga, kad Jogaila ir Jadvyga kaip karaliai abu valdė tik Lenkijoje. Tuo tarpu Lietuvoje, kaip valdančiosios dinastijos galva, reiškėsi tik vienas D.L.K. Jogaila.

Po Lietuvos krikšto jis vėl išvyko karaliauti Krokuvon. Gedimino sostinėn ir į kitus Lietuvos miestus buvo atsiųstos lenkų įgulos. Atrodė, kad jis vienas pats nori aprėpti ir valdyti iš Lenkijos abi valstybes. Lietuvoje kilo nepasitenkinimas, kuriuo vikriai pasinaudojo Vytautas. Nors iš kryžiuočių grįžęs Vytautas iki 1387 ištikimai tarnavo jam, tačiau šis Kęstutaičiui vis rodė nepasitikėjimo. Vytauto tėviškę Trakų k-tę jis atidavė Skirgailai, kurį pažadėjo 'laikyti aukščiau už visus kitus savo brolius'. Tačiau formaliai Skirgaila buvo tik Jogailos vietininkas Lietuvoje, nes D.L.K. titulą jis pasilaikė sau. Matydamas nieko geruoju nelaimėsiąs, Vytautas vėl pasiryžo prieš jį pradėti kovą. Jis susiartino su Maskvos Dimitru ir pažadėjo už jo sunaus Vosyliaus išleisti savo dukterį Sofiją. Kada nepavyko jėga paimti Vilniaus, Vytautas grįžo į Gardiną ir iš ten vėl išsikėlė pas kryžiuočius, pažadėdamas vykdyti 1384 sutartį (Žemaičių atidavimas). Pačioje Lietuvoje Vytautas rado daug pritarimo ir su kryžiuočių pagalba tarp Kauno ir Gardino ėmė pilis vieną po kitos. Buvo apgultas net Vilnius. Pamatęs pusbrolį vis labiau stiprėjant, Jogaila sutiko jam duoti ne tik tėviškę, bet žymiai daugiau žemių. Vytautas tik turėjo, su juo susitikęs Astrave (prie Lydos), pažadėti nesiskirti nuo Lenkijos karalystės ir reikale padėti jam ir Jadvygai (1392.VIII.5). Astravos aktu jis grąžino Vytautui Trakų ir Lucko žemes. J. manė Vytautą padaryti savo vietininku, kurio santykiai su pačiu Jogaila dokumente nėra tiksliai nustatyti. Vytautui reikėjo išsikovoti valdžią šalia Lietuvoje esančių sritinių kunigaikščių, jo brolių, kurie, laikydamiesi brolio karaliaus, nebuvo linkę pusbroliui pripažinti daug valdžios. Tai jis padarė trumpiausiu laiku, nors tvarkydamas sritinius kunigaikščius Vytautas vis sakėsi veikiąs Jogailos titulu. Kai kurie lenkų istorikai eina gana toli teigdami, jog D. L. K-tėje Vytautas tebuvęs jo valios vykdytojas (A. Prochaska). Vytautas veikęs jo nurodymais, kad savarankiškai atstatyta Lietuva reikale galėtų pasinaudoti pats. Šitaip jo vietininkas Kęstutaitis tarnavęs dinastiniams jo planams. Jo ir Vytauto santykiai 1392-1401 rodo, jog ir Jogaila norėjo, Vytauto darbus remdamas,

išlaikyti Lietuvą atskiru politiniu vienetu (A. Šapoka). Vytautas tačiau iš jo vietininko virto savarankišku Lietuvos valdovu.

Vytautui, prie Vorsklos (1399.VIII.12) iš totorių patyrus skaudų smūgį (krito 20 kunigaikščių ir daug aukštos bajorijos), reikėjo ieškoti polininės atramos pas Jogailą. Tuo metu, 1399 vasarą, buvo mirusi Jadvyga, nedavusi šiam laukiamo įpėdinio, kuris būtų sustiprinęs jo paveldimas teises Lenkijoje. Esą Jogaila tuo metu net norėjęs atsisakyti Karūnos ir atgal grįžti į savo pamėgtą D. L. K-tę (Dlugošas). Jis buvo betgi naujai patvirtintas Lenkijos karaliumi, o planuojamos vedybos su Kazimiero D. dukraite (Cilijos Ona) turėjo labiau sustiprinti jo padėtį. Po Jadvygos mirties ir Vytauto katastrofos buvo nustatyti nauji Lietuvos ir Lenkijos santykiai (Vytauto ir jo bajorų aktais Vilniuje 1401.I.18 ir Lenkijos Ponų Tarybos dokumentu 1401.III.11 Radome). Vilniaus-Radomo aktai rodo, jog kiekvienos pusės delegacijos atskirai tarėsi, nedarydamos bendro suvažiavimo. Formaliai buvo atstatyta D. L. K-tė, ir Vytautui ji buvo atiduota iki jo gyvos galvos. Jam mirus Lietuva turėjo grįžti Jogailai ir Lenkijos karalystei. Vilniaus-Radomo aktai reiškė abipusį kompromisą. Jie apdraudė tai, ką Vytautas iki tol jau buvo pasiekęs. Iš kitos pusės, kad sajunga neiširtų, jeigu nepalikęs sūnų Jogaila mirtų, Lenkijos bajorai pažadėjo nerinkti sau naujo karaliaus be žinios ir pritarimo Vytauto ir Lietuvos bajorų. Su Lietuva susitarę lenkai žadėjo rinkti Lenkijos karaliumi tą, kas Lietuvoje bus pripažintas didžiuoju kunigaikščiu. Nors titulai tada dar nebuvo griežtai nusistovėję, tačiau Jogaila formaliai ir toliau buvo laikomas aukščiausiu Lietuvos kunigaikščiu (supremus dux), o Vytautas jau prieš 1410 vartojo D. L. K. titulą. Po laimėto prieš ordiną didžiulio karo buvo vėl peržiūrėti Lietuvos ir Lenkijos santykiai ir iš naujo aiškiau nustatyti Horodlės aktais kuriais buvo pradėtas Lietuvos vidaus ir socialinės santvarkos panašinimas su Lenkijos (vaivadijos, herbai). Po 1413 aktų neįvyko jokių pasikeitimų, ir Jogaila sėkmingai bendradarbiavo su Vytautu, kuris pačiam Jogailai ir Lenkijoje įgijo vis daugiau įtakos. Vytautas dažnai pabrėžė ir pripažino jo viršenybę.

Jogailos ir Vytauto draugiški santykiai pairo tik po 1429 Lucko suvažiavimo, kada iškilo Vytauto vainikavimo klausimas. Bičiulystė jau trumpai buvo sušlubavusi, kai Kezmarko suvažiavime (1423) Jogaila visą kaltę dėl čekų husitų rėmimo suvertė Vytautui. Lucke greičiausiai pirmasis imp. Zigmantas iškėlė Vytauto karūnos klausimą. Jogaila iš pradžių Zigmanto planą rėmė, savo pritarimą pakartojo Zigmanto ir Vytauto akivaizdoje, bet vėliau, Lenkijos Ponų Tarybos spaudžiamas, savo sutikimą atšaukė, kaip priešingą Horodlės

aktams. Savo argumentus jis plačiai išdėstė Zigmantui [6], kur pažymėjo, kad Vytautui Lietuvą pavedęs tik iki šio mirties; gi Vytautui tapus karaliumi, po jo mirties Lietuvos ponai-bajorai galėtų išsirinkti kitą karalių be jo ir Lenkijos ponų žinios. Dėl to įsižeidęs Vytautas nutarė nepriklausomai užsidėti Karūną, ir Lietuva ginklu ruošėsi ginti savo teisę. Tuo įtemptu momentu, kada Lietuva galėjo atsiskirti, lenkai prašė Jogailą atiduoti savo karūną Vytautui [7], kad tik šis netaptų atskirtos Lietuvos karaliumi. Pagaliau pasienyje lenkų kariuomenė sulaikė imp. Zigmanto delegaciją Vytautui. Prieš pat Vytauto mirtį Vilniun atvyko pats Jogaila. Čia abu 80 m. seneliai pusbroliai sutarė, jog apsivainikavusio Vytauto karūną po jo mirties turi gauti vienas iš Jogailos sunų [8]. Jis buvo naujai karčiai nusivylęs lenkais, kad už pripažinimą įpėdinystės sūnui, jie reikalavo sau naujų privilegijų. Naujus jo susitarimus su Vytautu sutrukdė šio mirtis (1430.X.27).

Po Vytauto mirties Jogaila ir Lenkija turėjo laikytis Kęstutaičio nužymėto kelio. Jogaila buvo priverstas D. L. Kunigaikščiu pripažinti savo brolį Švitrigailą, kai apie jį susibūrė Lietuvos bajorai. Dėl lenkų jėga po Vytauto mirties užgrobtos Podolės ūmus Švitrigaila suėjo su juo į aštriausią konfliktą. Prie Vilniun atvykusio Jogailos ir jo palydovų Švitrigaila pastatė savo sargybas, laikydamas Lenkijos karalių savo belaisviu. Todėl, kai Vytauto dvasios lietuvių bajorai nutarė pastatyti D. L. Kunigaikščiu Vytauto brolį Žygimantą, lenkai juos palaikė. 1432.VIII.31 Ašmenos sąmokslininkų užkluptas Švitrigaila paspruko ir pradėjo aštrią kovą prieš Kęstutaitį. 1432.X.15 Gardine pasirašyta sutartimi Žygimantas pripažino iš Jogailos Lietuvoje valdžią tegavęs iki savo mirties, o paskui D. L. K-tė turėjo grįžti Lenkijos karaliui. Atkakliai veikdamas prieš Švitrigailą, Žygimantas atsikvietė Lietuvon patį Jogailą. 1434 pradžioje Krynkuose (į p. nuo Gardino) sutiktas Jogaila ponų akivaizdoje Žygimantą patvirtino D. L. K., o Gardino aktas vėl buvo atnaujintas, Jogailai pakartojant savo 1433 Korčyne išduotą dokumentą. Kai netrukus Lietuvos gamtą ir lakštingalas pamilęs Jogaila mirė (iš V.31 į VI.1), Lietuvos bajorai, lenkų nesiklausę, vietininku atsiųstą jo sūnų Kazimierą paskelbė D. L. Kunigaikščiu, o vyriausias jo sūnus Vladislovas tapo Lenkijos karaliumi.

J o g a i l o s k o v o s su v o k i e č i ų o r d i n u. Nuo 1383, kada kryžiuočiams atsisakė vykdyti Dubysos sutartis, iki pat savo

---

[6] Cod. epist. Vit. 1341, 1343 nr.

[7] Cod. epist. Vit. 1363, 1426 nr.

[8] Cod. epist. Vit. 1456, 1458-60 nr.

mirties santykiuose su ordinu jis laikėsi aiškios linijos, kur kova pirmavo. Nė kiek nekeitė tų santykių nei jo ir Vytauto Lietuvos pakrikštijimas, nei ordino šalininkės Jadvygos pastangos vaidinti tarpininkės vaidmenį. Kryžiuočiai ir toliau Vakaruose skelbė, jog karą su lietuviais reikią tęsti, nes jie pasilikę tokie pat pagonys. Susitaikęs galutinai su Vytautu (1392), Jogaila kovą prieš ordiną vedė sąjungoje su juo. Atidengdamas grobuoniškus ordino siekimus, jis pasiekė, kad jau 1395 imp. Vaclovas uždraudė ordinui puldinėti Lietuvą, Lenkiją ir Rusiją, reikalaudamas visus ginčus su tais kraštais jam pavesti spręsti. Jogaila nepripažino jokių ordino pretenzijų, kurias šis tarėsi turįs į Lietuvą nuo senesnių laikų, kaip į pagonišką kraštą. Tada Vokietijos kunigaikščiams ordinas skundėsi, jog Vytautas norėjęs su ordinu susitarti, bet tik Jogaila jį nuo to atitraukęs [9].

Atskirai vienas pats su kryžiuočiais susitaikęs Salyno ‘amžinojoje’ taikoje 1398.X.12 ir 1399.VIII prie Vorsklos pražudęs savo kariuomenę, Vytautas vyko pas Jogailą Krokuvon ir, Vilniaus-Radomo aktais sustiprinęs savo padėtį, vėl nutraukė ryšius su ordinu ir atsiėmė iki Nevėžio jam atiduotus Žemaičius. Kai ordinas vėl bandė gadinti Jogailos ir Vytauto santykius, gerindamasis karaliui, šis nepaliko Vytauto vieno. Kronikininko Posilgės liudijimu, kryžiuočiams ėmus pulti Lietuvą, Jogaila atsiuntė Vytautui 300 karių. Priėmęs pabėgėlį Švitrigailą (1402), kuris žadėjo vykdyti senus Vytauto pažadus, ordinas tęsė karą prieš Lietuvą ir skelbė Vakaruose Vytautą esant išdaviką ir krikščionybės priešą. Tada Jogaila prašė popiežių uždrausti kryžiuočiams puldinėti Vytauto žemes, nes šis esąs geras krikščionis. Po ilgų vienų prieš kitus nukreiptų propagandinių raštų jis, kaip Lietuvos suverenas, pradėjo derybas su vyr. magistru Konradu Jungingen ir Racionže 1404.V.22 sudarė taiką, Vytautui apsiimant vykdyti Salyno nuostatus. Šį aktą patvirtindamas, jis pažadėjo įsakyti Vytautui atiduoti Žemaičius ordinui, jeigu jis prieštarautų. Kada Vytautas jėga talkininkavo ordinui užimti Žemaičius, atsiuntė kariuomenės ir Jogaila. Abu pusbroliai nuosekliai bendradarbiavo. Jųdviejų nusistatymas ordino atžvilgiu, su kuriuo jaunystėje, vienas prieš kitą kovodami, abu paeiliui buvo pasidarę partneriais, dabar jau nesiskyrė.

1409 santykiuose su kryžiuočiais vėl buvo prieita prie krizės. Vytauto nurodomi Žemaičiai nusikratė ordino valdžios. Ordino vyr. magistras Ulrich von Jungingen vėl bandė atskelti Jogailą nuo Vytauto, prašė jį neremti Žemaičių sukilimo ir žadėjo visus ginčytinus su

---

[9] Cod. dipl. Pruss. VI, 99 nr.

Lenkija sienų pilių klausimus atiduoti spręsti trečiųjų teismui. Kai pasidarė aišku, jog jis laikysis ir toliau vienybės su Lietuva, U. von Jungingen tuoj nukreipė ordino ginklus prieš Jogailą, laikydamas dabar jį savo didžiausiu priešu, ir 1409.VIII.6 paskelbė Lenkijai karą, vėliau tikėdamasis atskirai lengviau įveikti Vytautą ir Žemaičius. Bet rudenį, po pirmų sėkmingų ordino karo veiksmų Dobrinės žemėje, čekų karalius Vaclovas pasiūlė paliaubas iki 1410. VI.24. To norėjo ir Vytautas, kad labiau pasiruoštų karui. Gi ordinas jautėsi laimėjęs ir atskyręs Vytautą nuo Jogailos, nes paliaubų sutartyje D. L. K. ir Žemaičiai buvo išskirti. Tad kryžiuočiai planavo atskirai kariauti su Vytautu dėl Žemaičių. Bet Jogaila nė nemanė palikti vieno pusbrolio tokioje būklėje, ir jau 1409.XI jiedu tarėsi Brastoje dėl būsimo bendro karo su ordinu. Nutarę iš vieno veikti ir nuo ordino nuslėpę savo karinius planus, Vytautas su Jogaila ir Žalgirio kautynėse artimai bendradarbiavo. Jogaila reikalavo visiško ordino pasidavimo; Vytautui staiga pasitraukus nuo Marienburgo pilies apgulimo, karas nebegalėjo būti pabaigtas iki galo. Lieka neaišku, ar Vytauto pasitraukimas neįvyko su jo pritarimu, nes su Vytauto pulkais (pastoti kelio Livonijos kariuomenei) buvo duotos 6 lenkų kariuomenės vėliavos (pulkai). Torunės taikoj 1411. II.1 buvo susitarta, jog kariavusieji pasilieka tai, ką prieš karą valdė, tik Žemaičiai, nors jie laikomi ordino nuosavybe, buvo palikti Jogailai ir Vytautui iki jų gyvos galvos. Iki Melno taikos 1422 dar buvo atkakliai kovojama, ypač dėl Žemaičių. Jogaila vis palaikė D. L. K-tės ir Vytauto pusę.

Vesdamas vengrų didiko, Cilijos grafo dukterį Oną, Jogaila darėsi pavojingas kryžiuočių rėmėjui imp. Zigmantui Liuksemburgiečiui, kuris nesugyveno su Vengrijos magnatais. Tad imperatorius nustojo remti ordiną, padarė su Jogaila taiką ir tapo arbitru jo ir Vytauto valstybių ginčijamų sienų, kurioms išvesti atsiuntė savo įgaliotinį Benediktą Makrą. Šis pripažino, be kitko, kad ir Klaipėda yra pastatyta Žemaičių žemėje ir turi priklausyti Lietuvai.

Tolimesnėje Vytauto kovoje dėl Žemaičių vis yra aptinkami ir Jogailos žygiai, ir iš gausios dokumentinės medžiagos matyti abiejų valdovų nuoširdus bendradarbiavimas (J. Jakštas). Jis labiausiai išryškėjo Konstancos suvažiavimo metu. Dar prieš jį 1414.IV. jo ir Vytauto pasiuntiniai Grabovo suvažiavime iš ordino pareikalavo Žemaičių, Sūduvos, Pamario, Kulmo, Michalavos ir Niešavos žemių. Su pačiu Jogaila susitikęs vyr. magistras Mykolas Küchmeisteris buvo sutikęs išsižadėti Žemaičių, bet deryboms iširus, amžinai nesibaigiąs ginčas turėjo būti sprendžiamas ginklu, ir 1414 vidurvasaryje Jogailos, Vytauto ir Mozūrų kunigaikščių kariuomenė ėmė niokoti Prūsus. Atvykęs popiežiaus pasiuntinys abiem pusėms pasiūlė pavesti

konfliktą spręsti Konstancos suvažiavimui. Šiame suvažiavime gausi delegacija, gavusi iš Jogailos įgaliojimus ne tik jo, bet ir Lietuvos vardu, pasiekė, kad Vakarų akyse kryžiuočių vardas buvo labai nukritęs. Jo delegatai, kaip ir Algirdas prieš 60 metų. pasiūlė perkelti ordiną į totorių ir turkų pasienius. Jis pasirodė kietas vok. ordino atžvilgiu ir tuo būdu atitaisė savo jaunystės klaidas, padarytas motinos Julijonos įtakoje. Kai Konstancoje nebuvo pajėgta sutaikyti senų priešų, 1418.X abi pusės antrą kartą susirinko Veliuonoje, kur 9 dienas truko derybos. Jogaila iš ordino primygtinai reikalavo išsižadėti Žemaičių, pusės Sūduvos ir užgrobtų lenkų žemių, tačiau derybininkai išsivažinėjo nė neatsisveikinę. Naujame Gnievkovo suvažiavime dalyvavo ir Konstancoje išrinkto pop. Martyno V legatas. Bet jo palankumas ordinui Košicuose 1419.IV suvažiavusius Jogailą ir Vytautą vertė savo arbitru vėl rinktis imp. Zigmantą. Šis Breslavo sprendimu (1420) tik patvirtino Torunės taikos nuostatus, Žemaičius Lietuvai palikdamas iki valdovų mirties. Rygos arkiv., Jogailai protestuojant Romoje, jau rūpinosi išgauti iš popiežiaus sutikimą, kad Medininkų vyskupija būtų jam priskirta. Atkeršiję Zigmantui už Breslavo sprendimą (Vytautas su žymia karine jėga nusiuntė į Čekiją pas sukilusius husitus Žygimantą Kaributą), Jogaila ir Vytautas 1421 pavasarį sudarė naują sąjungą prieš kryžiuočius ir pradėjo karą kuris pasibaigė Melno taika.

Toliau Jogaila pasirodė ordinui kietesnis už Vytautą. Sienas nusmaigstant lenkai užsispyrę ginčijosi dėl pasienio tvirtovės-malūno Liubičo, Vytauto pažadėto atiduoti kryžiuočiams. Kęstutaitis lenkams pagrasino atlyginsiąs ordinui nuosava žeme. Iš tiesų, Vytautas žadėjo, jeigu Jogaila nenusileistų, ordinui atiduoti Palangą, ‘ tą mažutį pakraštį ir lopelį vandens ’, nes tas pakraščiukas mažiau reiškiąs, negu didžiojo kunigaikščio garbė[10], Jogaila kuris iš viso 1427 pirmą kartą atvyko prie Palangos pamatyti jūros[11], yra 1426 Vytautui pasakęs : ‘ Jeigu atiduotum Palangą, turėtų verkti Lietuva, Žemaičiai ir tu pats ’[12]. Jei Vytautas būtinai norįs kryžiuočiams dovanoti kokį žemės sklypą, tegul jis duodąs jį rusų žemėse. Nepaisydamas jo patarimų, Vytautas pažadėjo vyr. magistrui Pauliui Rusdorfui išduoti Palangos donacijos dokumentą, jeigu lenkų kilmingųjų suvažiavimas Vartoje ordinui nepripažins Liubičo malūno. Jogaila pagaliau turėjo patenkinti Vytauto norą ir pirmą kartą nusileido ordinui,

---

[10] Cod. epist. Vit. 726.
[11] Cod. epist. Vit. 781.
[12] Cod. epist. Vit. 728.

siekdamas išlaikyti santarvę su pusbroliu, kryžiuočiams davusiu tvirtus pažadus išgauti aną malūną.

Naujas D. L. K. Švitrigaila, susivažiavęs su didžiuoju magistru Skirsnemunėje, įtraukė ordiną į kovą prieš Lenkiją, sudarydamas karinę puolimo ir gynimosi sąjungą (1432.VI.19). Ordinas vėl naudojosi nesutikimais tarp Gediminaičių, dviejų brolių, tikėdamasis padaryti Melno ežero taikos reviziją ir iškovoti sau patogesnes sienas prie Klaipėdos. Todėl kryžiuočiai iš Švitrigailos kaulijo Palangą[13]. Bet konflikte su Žygimantu Kęstutaičiu Švitrigaila neteko atramos Lietuvoje. O Lenkija atmokėjo ordinui už Švitrigailos rėmimą, praleisdama plėšti pratusius husitus. Smarkiai nusiaubtas ordinas turėjo 1433 vad. Brastos (Kujavijoje) paliaubose atsisakyti nuo visų sutarčių su Švitrigaila. Jau Jogailai mirus, prie Šventosios (1435) buvo sulaužyta Livonijos ordino galia. O Kazimieras Jogailaitis antrojoje Torunės taikoje (1466) nusilpusį Prūsų ordiną padarė Lenkijos vasalu.

J o g a i l a - L e n k i j o s k a r a l i u s. Vesdamas Jadvygą jis nebuvo tik ' karalienės vyras ', kaip įrodinėjo Piekosiński, — jis gavo pilną valdžią ir atlikinėjo visus suvereno aktus. Iki tol Lenkijos karaliaus valdžia Piastų giminėje buvo paveldima. Svetimas žmogus Jogaila tos teisės betgi nebegavo. Visų luomų suvažiavime Liubline (1386.II.2), kur Lenkijos karaliumi jis buvo išrinktas, nieko nebuvo pasakyta apie paveldėjimą. Jis tuoj susidūrė su ponais, kurie galėjo atėjūną karalių spausti ir reikalauti sau nuolaidų. Karaliaus valdžia Lenkijoje, ypač palyginus ją su D. L. Kunigaikščio nevaržomomis teisėmis, nebuvo tvirta. Valdydamas jis turėjo klaustis patarimo vis daugiau teisių įgyjančios Ponų Tarybos (senato). Ypač jam sudarė sunkumų suvaržymas karaliaus paveldėjimo teisių, dėl kurių jis turėjo ilgai kovoti, duodamas, kad ir labai nenoromis, eilę privilegijų (pvz. jis turėjo atsisakyti ir pinigus kalti be ponų pritarimo).

Kai jam gimė pirmasis sūnus Vladislovas (1424.X.31), Lenkijos bajorija (Kujavijos Brastoje) reikalavo už sūnaus pripažinimą įpėdiniu patvirtinti visas ikitolines privilegijas. Kai jis atsisakė tai padaryti, perpykę bajorai Lenčicos suvažiavime 1426.V pakėlė triukšmą ir kardais sukapojo pirmykščių pažadų raštą, kuriuo Vladislovas buvo pripažįstamas būsimuoju karaliumi. Ponai ir bajorai gynė savo elekcijos teises, bet nenusileido ir Jogaila. Tik 1430, kilus nesutikimams su Lietuva dėl Vytauto vainikavimosi, už patvirtinimą senų bajorų privilegijų, Jedline jo sūnui buvo suteiktos įpėdinystės teisės. 1433 Krokuvoje atnaujinta privilegija reiškė bajoro asmens neliečiamybę, kaip 1422 Červinsko privilegija jis buvo laidavęs

---

[13] Livl. Urkundenb. VIII, 650 nr.

bajoro turto neliečiamybę. Šitos Červinsko, Jedlino ir Krokuvos privilegijos tapo pagrindu visų paskesnių laisvių, kuriomis buvo varžoma karaliaus valdžia. Jedlino privilegija jis atšaukė ir duotą sutikimą Vytauto vainikavimui.

Apsuptas įtakingų magnatų, pretenzingų aukštų dignitorių ir varžomas privilegijų bajorams, Jogaila turėjo ilgėtis valdovo teisių tėvynėje. Ypatingai jam apkartino jo paskutinį dešimtmetį Zbignievas Olesnickis. Bet ir taip suvaržytam ir kontroliuojamam karaliui pasisekė Lenkijoje įvykdyti daug planų. Palaikydamas Bažnyčią, jis kunigams suteikė bajorų teises (Červinsko privilegija). Remdamas Bažnyčią kovoje su bajorija (dešimtinė ir kt.) ir vertindamas jos vaidmenį valstybės gyvenime, jis ją stengėsi naudoti grynai politiniams ir dinastiniams tikslams. Pvz. vyskupais jis vis nominuodavo tokius, kurie buvo ištikimi jam ir jo šeimai. Tik Krokuvos vysk. Zb. Olesnickiui iškilus, tie jo užsimojimai ėmė nebesisekti.

Jeigu neskaitysime karų su ordinu, Jogailos valdymas Lenkijai atnešė ramumo. Išlaikydamas karaliaus orumą, sutinkamus pasipriešinimus jis atremdavo kantrumu ir politine išmintimi. Jis vykdė senelio Gedimino taip sėkmingai vykdytą vedybų politiką. Jis susigiminiavo net su neramiuoju Lenkijos sosto pretendentu Opolės Vladislovu, apvesdindamas savo brolį Vygantą su Opoliečio dukterimi Jadvyga. Buvusį pavojingą karalienės Jadvygos rankos konkurentą Mozūrų Zemovitą IV Jogaila patraukė, išleisdamas už jo savo seserį Aleksandrą (1387), o Silezijos (Ratiboro) kng. vedė jo brolio Kaributo dukterį Eleną ir t. t. Jis išvengė pavojų, kad jo kaimynai Lenkijos neišsidalintų. Zigmantas Liuksemburgietis ir Vladislovas Opolietis buvo sudarę sąjungą su ordinu ir numatę konkrečius planus visoms Lenkijos žemėms tarp savęs pasidalinti. Tik mirus Jadvygos seseriai, Zigmanto žmonai Marijai (1396), prieš Jogailą labai nusistatęs Liuksemburgietis ėmė su juo ieškoti taikos.

Nors pats Jogaila nebuvo išlavintas, bet mokslą brangino ir daug prisidėjo prie Krokuvos univ. atnaujinimo. Šalia gausių donacijų, jis didžiosioms šventėms univ. profesoriams vis siuntinėdavo gausių medžioklės laimikių, o prie univ. laikė teologijos studentams ‘ bursas ’ (bendrabučius).

J o g a i l o s ž m o n o s i r v a i k a i. Jis buvo keturis kartus vedęs, bet trijų sūnų, kurių vienas kūdikiu mirė, susilaukė tik iš Vytauto D. jam išpirštos dukterėčios Sofijos (‘ Sonkos ’) Alšėniškės. Užaugo Vladislovas ir Kazimieras. Iš pirmosios žmonos Jadvygos jis susilaukė dukters, kuri mirė 4 dienas prieš motinos mirtį, tik tris savaites tepagyvenusi (1399.VII.15). Mirdama Jadvyga jam patarusi imti Cilijos grafo Vilhelmo, kuris buvo vedęs lenkų

Kazimiero dukterį, palikuonę Oną. Ši Kazimiero dukraitė buvo laikoma vienintele teisėta pretendente į Lenkijos sostą. Per 14 metų su antra žmona Ona Ciliete (m. 1416.III.21) jis susilaukė dukters Jadvygos, kuri mirė netekėjusi. Trečioji jo žmona buvo turtinga gražuolė našlė Elzbieta iš Pilicos, Sandomiro vaivados duktė. Elzbietą vesdamas jis turėjo nugalėti didelę opoziciją. Tų triukšmingų vedybų klausimas būtų atsidūręs net Konstancos suvažiavime, nes paaiškėjo formalinių kliūčių, dėl kurių reikėjo gauti dispensą: Elzbietos motina buvo Jogailos krikšto motina. Tad, pagal dvasinę giminystę, už jo ištekėjusi buvo jo dvasinė sesuo. Vėliau didelį nepasitenkinimą Jogailiene reiškė karaliaus dvaro kanceliarija, kuri nebegalėjo jo kanceliarijoje laisvai šeimininkauti, nes mokanti skaityti Elzbieta visada galėjo raštus patikrinti.

Mirus Elzbietai (1420), po dvejų metų Jogaila vėl sutiko nemalonumų, kol, jau ketvirtą kartą vedęs, gavo teisę vainikuoti žmoną Sofiją (1424). Sūnums vienam po kito nelauktai gimus, kada pats Jogaila jau ėjo 76, atsirado naujų nemalonumų — šmeižtų apie Sofijos įtartinus santykius su kai kuriais lenkų riteriais. Dlugošas rašo, kad 1427 tuos gandus jam išdėstęs pats Vytautas. Kai kurie lenkų istorikai samprotauja, jog Sofijos neištikimybės byla buvusi sąmoningas Vytauto darbas užkirsti Jogailaičiams kelią į Lenkijos sostą. Šaltinių kritika yra įtikinamai parodžiusi, jog pats Dlugošas, mėgęs pikantiškas istorijas ir nekentęs Vytauto, nuo savęs yra daug pridėjęs (A. Sarnes). Labai nesmagiai pasijutusi Sofija ašarodama bažnyčioje prisiekė, jog jai daromi kaltinimai buvo melas.

Jogailos politikos ir asmens apibūdinimas. Lietuvis davė Lenkijai naują Jogailaičių dinastiją, kuri per 186 metus jai padarė daug gera. Jogailos laikais Karūnos teritorija buvo praplėsta naujais plotais. Liudviko d'Anjou į Vengriją prievarta įjungtosios Raudonosios Rusijos (Galicijos) su Lvovu atgavimas, Moldavijos vaivados ir Valakijos 'gaspadoriaus' ištikimybės pareiškimai buvo pirmieji Jogailos laimėjimai.

Drauge su Vytautu veikdamas, jis beveik per šimtą metų nesėkmingomis derybomis pasibaigiančias pastangas dėl lotyniško krikšto pagaliau išsprendė praktiškai. Lietuvos kultūriniam gyvenimui buvo duota aiški kryptis. Iš stačiatikybės ir rytų kultūros pavojaus ji buvo pakreipta į Vakarų kultūrą. Turėdamas galvoje tuo laiku galiojančius dinastinius interesus, Jogaila žadėjo Lietuvos žemes 'pritapdyti' prie Lenkijos. Bet tuo jis visai nemažino savo paties suvereninės valdžios Lietuvoje, nes, tapdamas Lenkijos karaliumi, jis nenustojo būti Lietuvos valdovu. Prie šitaip suprantamo Kriavo akto pridėjo savo antspaudą ir Vytautas.

Anot Dlugošo, labiau mylėdamas Lietuvą ir jai daugiau dirbdamas negu Lenkijai[14], jis padėjo D. L. K-tei įeiti į Vakarų krikščioniškųjų tautų šeimą. Dešimtimis metų kartu veikdamas karalius, užmiršęs jaunystės nesantaikas, padėjo pusbroliui Vytautui pagaliau įveikti kryžiuočius. Ko nebuvo pajėgta padaryti Žalgirio laukuose, turėjo būti baigta su ne mažu vargu diplomatinėje kovoje, arbitro B. Makros misijoje, Konstancos suvažiavime, pagaliau naujuose trijuose karo žygiuose iki Melno taikos, kur jis vis buvo šalia Vytauto. Tik lietuviui kunigaikščiui sėdint Lenkijos soste, kai ordiną vis dar palaikė popiežius, imp. Zigmantas ir kitos jėgos, buvo galima Lietuvai suteikti tokią reikšmingą pagalbą, nors ir patys lenkai turėjo su ordinu didelių teritorinių ginčų. Jogaila niekada nebuvo žymus karo vadas ir kariauti nemėgo, bet prie Žalgirio ten reikšmingą vaidmenį įgijusiam Vytautui jis atvedė kautynėse labai reikalingas lenkų kariuomenės jėgas. Neistoriška yra statyti klausimą, katras laimėjo Žalgirio kautynes — Vytautas ar Jogaila. Kautynių eiga parodė, kaip sąjungininkai valdovai, pavyzdingai sutartinai veikę ir slaptus planus sudarydami, vienas kitam buvo reikalingi.

Dar pusiau pagonis patekęs į vakarietišką ir savo visa struktūra jam svetimą valstybę, Jogaila sugebėjo palikti gana palankų savo 48 m. valdymo atminimą. Patys lenkų istorikai, nepabrėždami plačiau, kad jis buvo Krokuvoj svetimas ateivis iš lietuviškos Gedimino dinastijos, laiko jį labai žymiu savo valdovu.

Kada lietuvių tautai reikėjo labai ryškiai atsiskirti nuo bendrojo palikimo su lenkais ir specialiai pabrėžti unijos Lietuvai padarytus nuostolius (Daukantas, aušrininkai), buvo suprantamas savos tautinės orientacijos diktuojamas Jogailos nuvertinimas. Jam nepalanki yra ir rusų istoriografija, ypač už jo vienašališką katalikų privilegijavimą ir stačiatikių sričių sukatalikinimą. Istorijos rėmuose jis išeina ramus ir taikus monarchas, o ne žiaurus barbaras, kerštuolis (ordino šaltiniai). Išlikusios jo dvaro išlaidų knygos įtikinamai rodo, kaip jis kukliai gyveno, jau spėjęs priimti krikščioniško gyvenimo formas. Jo griežtas pasninkų laikymasis ir labai uolus maldingumas pilnai telpa į viduramžiais suprasto religingumo rėmus. Pats Jogaila kaip neofitas, šaltu nepasitikėjimu lenkų kunigų sekamas, savo maldingumą vis pabrėžė. Tik jame dar buvo likę kažkokių jaunystės prietarų, kurie pykino lenkų dvasiškiją.

Patekęs iš savo senosios tėvynės į visiškai naujas kultūrinio ir visuomeninio gyvenimo sąlygas, jis turėjo Lenkijoje nejaukiai jaustis.

---

[14] Opera omnia XIII, 536.

Buvo skundžiamasi dėl jo prisirišimo prie savo brolių Lietuvoje ir priekaištaujama, kad jis Lietuvos labui įpaniojo Lenkiją į sunkius karus su ordinu[15].

Kantrus ir ištvermingas Jogaila buvo lėtas, paties Dlugošo žodžiais, ' paprastos bei kilnios širdies '[16], nelabai vikrus ir nemėgstąs pavartoti griežtesnių priemonių (tai visų paskesnių Jogailaičių bruožas), kai reikėjo kovoti su lenkų bajorijos užsimetimais. Jis nebuvo nepaprastas karžygys, žymus didvyris, bet jis nebuvo nė kokis menkas kunigaikštukas, pasodintas kaimyno soste. Jo pusšimčio m. politikoje matyti stipri individualinė jėga ir nemažas veiklumas. Jogailos pradėta politikos kryptis (' unija ') prie jo įpėdinių pakenkė Lietuvos valstybės bei tautos interesams, nes Lietuvos visuomenė (bajorija) žymiai vėliau iš Lenkijos mechaniškai perėmė kultūrines ir socialines formas, nieko nauja nebekurdama. Istorijos rėmuose atsistoja klausimas, ar už vėliau nueitą Lietuvos valdovų ir politikų (didikų) kelią, galima nors dalimi uždėti Jogailai atsakomybę. Karaliaudamas Lenkijoje jis kultūrino taip pat pamėgtą Lietuvą, kurios giriosna kasmet atvykdavo medžioti, įtraukdamas ją Vakarų sferon (lotyniškas krikštas), padėdamas nugalėti kryžiuočius. Jo planai, kiek jie buvo surišti su Lietuvos krikštijimu ir ordino įveikimu, buvo iki galo išvesti. Jis turėjo ištikimų bendradarbių: Skirgailą, Lengvenį ir kitus brolius. Didžiausias, veikliausias ir visą savo gyvenimą artimiausias jo talkininkas, žymiai prašokęs savo asmeniškomis ypatybėmis Jogailą, buvo Vytautas D.

JOGAILOS SANTYKIAI SU KĘSTUČIU IR VYTAUTU IKI 1392 METŲ

I. Lietuvos būklė po Algirdo mirties. Trakų ir Vilniaus dvaro priešingumai.
II. Politinė Lietuvos krizė ir Jogailos santykiai su Ordinu.
III. Jogailos konfliktas su Kęstučiu.
IV. Kęstučio suėmimas ir jo mirties kaltės klausimas.
V. Jogailos ir Vytauto kovos iki 1384 m.
VI. Jogaila — lenkų karalius ir jo santykiai su Vytautu.
VII. Antrasis Vytauto išbėgimas pas Ordiną. Jogailos ir Vytauto konflikto pabaiga.

---

[15] Opera omnia XIII, 536.
[16] Opera omnia XIII, 535.

I

1377 metais Vilniuje ant laužo su didelėmis iškilmėmis buvo sudegintas didysis Lietuvos kunigaikštis Algirdas[1]. «Su juo nužengė į grabą vienas didžiausių vidurinių amžių politikų»[2]. Per ištisus 32 metus Lietuvos Kunigaikštystė buvo darniai dviejų kunigaikščių valdoma. Tai nepaprastas istorijoje atsitikimas, kad du broliai, turėdami beveik lygią valdžią, ilgą laiką išgyventų sutarime, nesivaržydami dėl valdžios. Tai negalėjo neimponuoti jų amžininkams. Apie Algirdo ir Kęstučio bičiuliavimąsi nuo pat jaunystės liudija svetimos kronikos, kalba apie jį ir Vytautas savo rašte prieš Skirgailą[3]. Ir štai dabar vienas iš tų valstybės ramsčių, kuris buvo laikomas visos Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu, pabaigė savo dienas. Koks likimas laukė valstybę toliau?

«Didysis kunig. Algirdas turėjo dvyliką sūnų, o kunig. Kęstutis šešis. Iš savo sūnų kunig. Algirdas labiausiai mylėjo kunigaikštį Jogailą, o kunigaikštis Kęstutis — kunigaikštį Vytautą. Ir juodu, dar gyvi būdami, susitarė, kad po jų mirties šiuodu bus didžiojo kunigaikščio įpėdiniais. O Jogaila ir Vytautas gyveno tokioje pat bičiulystėje, kaip jų tėvai». Taip kalba metraštis, kilęs Vytauto kovų metu su Jogaila[4]. Iš čia mes ir turime tą tradiciją, kad toji diarchijos — dualizmo sistema buvo norima toliau palaikyti. Į Kęstučio ir Algirdo vietas turėjo stoti Jogaila ir Vytautas.

Tikrai sakant, nelengva suprasti, kodėl Algirdas skyrė Jogailą sosto įpėdiniu. Anoji tradicija mums sako, kad šis buvęs labiausiai

---

[1] *Scr. rer. Pruss.* II p. 13 (*Hermann de Wartberge*).

[2] *Schiemann*, Th.: Russland, Polen und Liviand, Bd. I (Berlin), psl. 244: «In ihm starb einer der grössten Staatsmäner des Mittelalters». Plg. Liet. Encikl. prof. *Jonyno* straipsnį «Algirdas».

[3] *Scr. rer. Pruss.* II 712 (*«Dis ist Witoldes sache wedir Jagaln und Skargaln»*). Visai kitaip galvoja *L. Kolankowski's*: Dzieje w. ks. Litewskiego z Jagiellonów, tom I, 1930, psl. 8: «Jau reikėtų baigti kalbėti apie Vytauto kryžiuočiams sugalvotą idiliją, kuri viešpatavo per kelius amžius moksle». Žiūr. ten jo argumentus. Kolankowskio mintys vargu kada nors galės prigyti. Visi jo žinomi dokumentai yra daug vėlesnio kilimo, ir todėl juos reikia traktuoti labai atsargiai. Plg. *Henryk Paszkiewicz*: Jagiełłonowie a Moskwa, I t., Warszawa 1933, psl. 377. *I. Jonynas*: Jogaila. Pirmieji Jogailos politiniai žingsniai. 1934 m. N 10 «Židinio», psl. 258.

[4] *Polnoje Sobranije Russk. Lietopisej*, t. XVII (1907) psl. 72, 154, 207 (*«Litovskomu rodu počinok»*) etc. Plg. *Smolka*, St.: Kiejstut i Jagiełło. Pamiętnik Akademii Umiejętnośči w Krakowie, t. VII (1889), psl. 83 sq.

tėvo mylimas. Matyti, Jogaila buvo antrosios Algirdo žmonos, Julijonos, vyriausias, o gal ir gabiausias sūnus. O Julijona labai aiškiai nemėgo savo posūnių, ir kaip įmanydama stengėsi į pirmąsias vietas sukišti tikruosius sūnus, o juos nustumti į paskutines. Pavyzdžiui, su Ordinu daromose sutartyse figūruoja motina, Jogaila, Skirgaila ir visi kiti broliai (« *alle yren andirn gebruder* ») [5], bet niekur neminimi Marijos Vitebskietės, pirmosios Algirdo žmonos, vaikai.

Kai Algirdo vietą užėmė jo įpėdinis Jogaila, Algirdo bendravaldis Kęstutis dar tebegyveno. Dabar Kunigaikštystės dvarui labiausiai rūpėjo, kokie nusistatys santykiai tarp dėdės ir sūnėno.

Po brolio mirties Kęstutis tuojau, pats netapęs didžiuoju kunigaikščiu, užleidžia Jogailai Vilnių ir pripažįsta jo valdžią. Tame savo memorandume « *Dis ist Witoldes sache wedir Jagaln und Skargaln* » (maždaug, iš 1390 metų) Vytautas aiškiai pabrėžia : Kęstutis l a i s v u n o r u pripažinęs savo pirmąjį rangą Jogailai, norėdamas pagerbti atmintį brolio, kurį jis labai mylėjęs [6]. Ir 1379 metais Jogailos titulas jau yra : « Vyriausias Lietuvos kunigaikštis » — « *o b i r s t e r herzoge der Littouwin* », tuo tarpu Kęstutis tesivadina Trakų kunigaikščiu [7].

Kęstutis ir po 1377 metų gyvena taip pat kaip pirma ; jis k a r i a u j a su Ordinu, kuris tada smarkiai puola Lietuvą. 1377 metais kryžiuočiai įsiveržia į Žemaičius, jie bando imti prie Gardino Bielicos tvirtovę ; metais vėliau jie naikina kitas Kęstučio žemes. Tais pačiais metais Kęstutis jiems atsilygina, sudegindamas Ekersbergo tvirtovę ir 1379 m. puldamas Klaipėdą. Tuo pat laiku Ordinas puola Palenkę, apgula Mielniką ir Liet. Brastą, sunaikina sritis tarp Brastos ir Gardino. Tais pat metais Ordinas naikina Žemaičius ir pas Kauną susitinka su Kęstučiu [8].

Jogaila nuo visų tų karų laikosi nuošaliai. Ir tuo tarpu, kai Kęstutis su savo kardu švaistėsi Lietuvos pasienyje ir sunaikino Klaipėdą [9], Jogaila siuntė savo brolį Skirgailą į Prūsus. Tikrasis kelionės tikslas mums nėra aiškiai žinomas [10]. Iš Prūsų Skirgaila vyksta pas

---

[5] *Cod. epist. saec.* XV, tom. 2, psl. 1 (*Mon. med. aevi hist. res gestas Pol. illustr.* t. XII).

[6] *Scr. rer. Pruss.* II p. 712.

[7] *Cod. dipl. pruss.* III p. 180 sqq. N 134.

[8] *Scr. rer. Pruss.* II p. 116, 583, 594, 601 sq. : t. III, p. 106 sq., 110 sq. Plg. mano str. *P. Šležo* redag. monografijoje (Vytautas Didysis), « Vytauto jaunystė ir jo veikimas iki 1392 m. », psl. 7, žr. žemiau.

[9] *Scr. rer. Pruss.* III, psl. 110 sq. (Annales Thorunenses).

[10] Plg. *I. Jonynas* : Jogaila. Pirmieji Jogailos politiniai žingsniai, 1934 m. N 10 « Židinio », psl. 260, 269.

Čekų ir Romos karalių, o iš ten į Vengriją[11]. Jogailai, tur būt, rūpėjo susiartinti su Vakarais[12], rasti ten sau naujų atramos punktų. Tačiau Skirgailos iškilmingas priėmimas Prūsuose (tuoj po Klaipėdos sudeginimo), rodosi, sakytų, kad ir ši kelionė jau turėjo tokių tikslų, kurie nebesiderino su valstybės vienybe ir ardė dešimtmečiais nusistovėjusią tvarką[13]. Minint atskirus faktus, privedusius prie žinomos katastrofos, reikia atsakyti į klausimą, kurios buvo platesnio pobūdžio priežastys, privertusios senąją sistemą griūti.

Algirdui mirus, šalia viena antros atsistojo dvi kartos — senoji ir jaunoji: 28 metų vyras Jogaila ir 80 metų senukas Kęstutis. Koks amžiaus skirtumas! Jaunieji, paprastai, nemėgsta pripažinti senųjų autoriteto ir klausyti jų patarimų, o senieji, gal perdaug vertindami savo nuopelnus, ir sunkiai įgytą patyrimą, reikalauja tinkamos pagarbos ir pripažinimo. Toliau, Jogaila turėjo labai daug brolių. Lengva suprasti, kad jie norėjo vadovauti ir savo giminę išvaduoti iš juos savo gyvenimo patyrimu ir garbinga praeitimi slėgiančio Kęstučio autoriteto. Tad Jogailai bus turėję įtakos ir jaunosios generacijos jo giminių kurstymai. Daug stipresnė turėjo būti didž. kunigaikščio motinos Julijonos įtaka. Juk dokumentuose dažnai sakoma, kad tas ar tas aktas daromas «jai žinant», «jai sutinkant». Sakysime, 1381 metų Jogailos sutartyje su Prūsų Ordinu Julijonos vardas yra padėtas pirmoje vietoje. Ji pati vadinama «didžiąja»[14].

Be Kunigaikštystės viduje susidariusios padėties, priešingumų tarp Trakų ir Vilniaus dvaro, jų santykiams daug reikšmės galėjo turėti vokiečių ordinas. Kryžiuočiams kunigaikštystės valdovų pasikeitimas buvo proga su naujais valstybės valdytojais ieškoti kitokio kontakto ir bandyti laimėti tai, kas iki tol nepasiekta ginklu atvirame lauke. Nuo magistro Kniprodės laikų kryžiuočiai ėmėsi naujos taktikos, būtent, remti sukilėlius, palaikyti pabėgėlius, kiršinti

---

[11] *Scr. rer. Pruss.* t. II p. 592, III t., p. 111 (Ann. Thor.).

[12] *Jos. Pfitzner*: Didysis Lietuvos kunig. Vytautas kaip politikas (vert.), Kaunas 1930, psl. 61: «Ši kelionė turėjo, matyt, aiškų tikslą — apkrikštijus Lietuvą susiartinti su vakarais. Tai, rodo, kad jaunoji karta pagaliau nutarė padaryti tą žingsnį, kurį kadaise Mindaugas mėgino ...».

[13] Plg. *Smolka*: Kiejstut i Jagiełło o. c. psl. 92; *Prochaska*: Król Wlad. o. c. I, psl. 34.

[14] *Livl. Urkundenbuch.* II, I, p. 395. Plg. *Smolka*: Kiejstur i Jagiełło o. c. psl. 88.

valdančiuosius, vienu žodžiu, skaldyti Lietuvą. Prie Vilniaus dvare susidariusios nuotaikos Ordinui buvo nesunku padėti tarpti nesantaikos grūdui. Užteko tik tvirtinti, kad Kęstutis nori paglemžti savo rankosna visą valdžią. Ir Magistras tai aiškiai tvirtina viename savo laiške Julijonai[15]. Prasidėjo trynimasis, ir, pav., kai kryžiuočiai naikino Palenkę, Jogaila nedavė Kęstučiui pagalbos.

Tur būt, būtų ne visai tikslu, jei tokių Jogailos santykių su Kęstučiu priežastį laikytumėm vien tik ambiciją ir asmeniškus interesus. Reikėtų paieškoti dar bendresnio pobūdžio motyvų, kurie pasenusį dėdę ir jauną sūnėną skyrė nuo vienas antro.

II

Iki tol Algirdo ir Kęstučio programa buvo aiški. Nuo pat valstybės įsikūrimo užsienių politikoje buvo viena tiesi linija — kovoti ir ginti Lietuvos savarankiškumą. Tas kovos tikslo aiškumas buvo jiems tvirtas pamatas vykdant savo programą, ir todėl per 32 metus Algirdas su Kęstučiu veikė nesvyruodami. Iki tol lietuviai atkakliai kovojo su vokiečių Ordinu, ir Kęstutis, matyti, buvo šalininkas tokios kovos iki pat galo. Bet Jogaila, tur būt, pradėjo suprasti, kad toji kova ir užsispyrimas neduos gerų vaisių, nes į Algirdo viešpatavimo pabaigą laimėjimas pradėjo svirti į Ordino pusę. Toji įtempta kova labai vargino kraštą. Be to, Kęstučio laikais vokiečių kariuomenė plėšė nebe tik pakraščius, bet ir tolimiausias Lietuvos apylinkes, pačius Lietuvos centrus — Trakų ir Vilniaus sritis[16]. Tiesa, lietuviai dar turėjo jėgų priešintis. Jie sumaniai ir energingai vedė partizanišką kovą, jie galėjo dar užpuldinėti Prūsiją[17], ją plėšti, bet kariuomenės organizacija, valstybine santvarka ir karo technika Ordinas pasirodė esąs žymiai aukščiau. Iš tolimesnių įvykių matysime, kad stojęs prie Lietuvos vairo, Jogaila pasijuto ypatingoje būklėje. Jam rodėsi, kad reikia keisti frontas. Bet kaip mūšyje kariuomenės pergrupavimas, taip politikoje programos keitimas yra nelengvas daiktas, o senosios tvarkos šalininkai esti pirmi naujenybių priešininkai.

Šalia šitokios užsienio politikos būklės aktuali ir artimai su ja susijusi buvo Lietuvos vidaus krizė. Ta įtempta kova su Ordinu

---

[15] *Cod. dipl. Pruss.*, t. IV, plg. *ibd.* III t., psl. XXIV.

[16] Plg. *Prochaska, A.*: Król Władysław Jagiełło, I (1908), p. 30 sq.

[17] *Jonynas Ign.*: Jogaila, did. Lietuvos kun-tis ir Lenkijos karalius, 1931 m. Židinys » N 8—9, psl. 144. Prof. Jonynas mano, kad lietuviai dar energingai organizavo kontrapuolimus.

buvo kovojama iš dalies dėl tikėjimo. Lietuvių tauta buvo jau perdaug pavėlavusi priimti krikščionių tikėjimą. Ištisi keturi amžiai skyrė nekrikštytąją Lietuvą nuo X-me amžiuje krikštytų kaimynų, rusų ir lenkų. Prieš naująjį tikėjimą sunku bebuvo atsispirti. Juk ir didžiojo pagonyės šulo, Kęstučio, duktė buvo krikščionė, o sūnus Būtautas ir sūnaitis Vaidutis pabėgo pas Ordiną ir ten apsikrikštijo [18]. Matyti, kad pati Kęstučio šeima pergyvena šiuo atžvilgiu krizę. Tikėjimas veržėsi pro visus plyšius. Kęstutis ir Algirdas tebetikėjo senuosius dievus, ir abu mirė pagonimis, bet naujoji karta jau kitaip galvojo. Naujosios kartos vyrams, Jogailai ir Vytautui, matant aplink save visur krikščioniškas tautas, ne kartą turėjo kilti abejojimas, ar beišsilaikys pagonybė, ar ne pats laikas priimti tą Evangeliją, kurią jau priėmė visos aplinkinės tautos [19]. Štai ir vėl skirtumas tarp Kęstučio ir Jogailos.

Apie Jogailą šiuo atžvilgiu žinome tik tiek, kad jam tapus didžiuoju kunigaikščiu buvo tuoj žiūrėtas dvaro archyvas, vartyta popiežių, Vokietijos ciesorių ir krikščionių kunigaikščių atsišaukimai, kuriais lietuvių tauta buvo raginama priimti krikščionių tikėjimą. Jogailai reikėjo išsivaduoti iš tos susidariusios būklės, iš nuolatinio pavojaus, dėl pagoniškos tikybos [20]. Taigi Skirgaila, keliaudamas į Vakarus, turėjo misiją nuvykti pas Romos imperatorių ir pagaliau pas patį popiežių [21].

Buvo dar ir trečios rūšies krizė. Po Algirdo mirties Lietuvoje nebebuvo autoritetingo žmogaus, galinčio išlaikyti valstybėje vienybę tarp gausingų brolių kunigaikščių. Jogaila, kaip jau sakyta, buvo, tur būt, vyriausias Algirdo sūnus iš antrosios jo žmonos, Julijonos, bet už jį vyresni buvo dar penki Algirdo sūnūs iš jo pirmųjų vedybų. Jie, žinoma, turėjo jaustis skriaudžiami, matydami, kad pirmasis sūnus stengiamasi iškelti juos aplenkiant. Visų brolių seniausias ir vyriausias buvo Andrius. Jis dar tėvo laikais užėmė politikoje žymią vietą, kad ir nebegyveno Lietuvoje (jis buvo Polocko kunigaikštis). Todėl Andrius ėmė pirmas ardyti santykius ir nepripažinti Jogailos. Jis dabar pakėlė maištą Rytuose ir pasidarė didžiausiu Jogailos

---

[18] Žiūr. apie Būtautą Liet. Enc. str. Plg. *P. Šležas*: « Ko bėgo Kęstučio sūnus iš Lietuvos ? » 1932 m. Židinys, N 12, psl. 449 sqq. Plg. *Scr. rer. Pruss.* III p. 115 (Vaidoto pabėgimas).

[19] *Lewicki, An.*: Powstanie Swidrigiełły, Kraków 1902 psl. 5 sqq. Plg. *Jonynas, I.*: Jogaila. 1934 m. « Židinys » N 8—9, psl. 143.

[20] *Pfitzner*: D. L. kun. Vytautas o. c. psl. 63.

[21] *Smolka*: Kiejstut i Jagiełło o. c. psl. 92. *Prochaska, A.*: Król Wład. o. c. I psl. 34 sq. Plg. *Pfitzner*, o. c. psl. 62.

priešu. Jis išėjo į Pleskavą, susijungė su Maskva ir Livonijos ordinu. Matyti, Ordinas prie sukilimo yra pridėjęs savo ranką. Andriaus sukilimas Jogailai buvo skaudžiausias daiktas [22].

Prieš tą koaliciją Jogaila ieškojo sąjungos su totoriais, su chanu Mamajumi, kuriuo ypač norėjo pasinaudoti kovoj su rusais [23]. Bet iš tos karo sąjungos (1379—80) Jogaila nieko nelaimėjo. « *So vseju litovskoju siloju* » [24] vyko jis sąjungininkui padėti, bet pavėlavo, ir Maskvos kunigaikštis Dimitras Doniškis sumušė totorius Kulikovo laukuose. Tad Jogaila, iš tos krizės turėjo ieškoti kitos išeities. Reikėjo mėginti susitaikinti su Vokiečių Ordinu, reikėjo išsižadėti senųjų dievų — keisti tikėjimas; reikėjo, pagaliau, sutvarkyti savo santykius su kaimynais ir nutildyti kitus nepatenkintus Algirdo gimines. Ką jis turėjo daryti? Nuo ko pradėti?

Šitokioje sunkioje būklėje didysis Lietuvos kunigaikštis ieško taikos su Ordinu, su kuriuo kova ligi tol Lietuvą daugiausia slėgė. Ir kai 1379 m. Kęstutis su kryžiuočiais pradeda derėtis, Jogaila atsiunčia į tuos pasitarimus ir savo pasiuntinius, tuo būdu jis gauna progą įsikišti, parodyti savo viršenybę ir padaryti taiką.

Ordino politikos vadovams jau buvo įkyrėjusi vieno tik kardo kova su Lietuva. Todėl jis nepraleidžia momento nepasinaudojęs ir kitokiomis priemonėmis. Ordino politikos tikslas — užimti Lietuvą — lengviausia galima pasiekti naudojantis Lietuvos valdovų nesantaika ir žinomu dėsniu « *divide et impera* ». Todėl mes matome, kad Jogaila palaikomas prieš Kęstutį, vėliau Vytautas prieš Jogailą, paskui Švitrigaila prieš Vytautą, neskaitant aukščiau persimetusių brolių Survilų, Būtauto, Vaidučio ir k., kurie Ordino buvo priimami ir remiami. Kryžiuočiai ir dabar gudriai naudojasi palankiomis sąlygomis. Jie sutinka taikintis, bet t a p a č i a t a i k a stengiasi pasėti nesantaiką tarp konservatyvaus senovės šalininko Kęstučio ir jo sūnėno Jogailos.

1379 m. rugsėjo mėn. 29 d. Jogaila ir Kęstutis drauge daro su Ordinu dešimčiai metų sutartį. Tai yra pirmoji Jogailos sutartis su kryžiuočiais, davusi pradžią visai sutarčių eilei. Bet ji yra paskutinis aktas, pasirašytas Jogailos ir Kęstučio drauge) [25]. Sutarties tekstas keistokas [26]. Taika pripažįstama toms rusų žemėms, kurios

---

[22] Žiūr. prof. *Jonyno* str. « Andrius », Liet. Enc. t. I. psl. 575—585.

[23] Plg. *Smolka*: Kiejstut i Jagiełło o. c. psl. 99 sqq.

[24] Plg. *ibid.* psl. 110 sq.

[25] *Cod. dipl. Pruss.* III N 134; Cod. ep. Vit. N 1.

[26] Plg. *I. Jonynas*: Jogaila, Pirmieji Jogailos politiniai žingsniai. 1934 m. N 10 « Židinio », psl. 261.

prieina prie Nemuno ir yra greta vokiečių Ordino sričių; suminėtos yra šios sritys: Volkoviskas, Suražas, Drohičinas, Mielnikas, Brasta, Bielskas, Kamiencas ir Gardino apskritis. Prūsuose ta taika apima šias žemes: Osterodę, Ortelsburgą, Allenšteiną, Gunlaukeną ir Zeburgą. Jų gyventojams duodama teisė naudotis gretimųjų didžiųjų «Tyro» girių plotais: medžioti, žuvauti, ganyti, kurti sodžius. Tos sutarties vietovardžiai mums rodo, kad Ordinas sutinka daryti taiką su krikščionimis rusais, bet ne su pagonimis lietuviais[27].

Žemaičių kraštas buvo išimtas kaipo artimiausioji vokiečių ekspansijos teritorija. Tuo Ordinas, prisidengdamas krikščionyste[28], matyti, tikėjosi pasėti nesantaiką tarp Lietuvos valstybės tautų, sukiršinti D. Kunigaikštystės rusus su lietuviais. Tai pasunkino ir kovą su kryžiuočiais. Paskelbus toms sritims taiką, kovoje su kryžiuočiais buvo sunkiau naudotis rusų pagalba; pagaliau, norėdami atsivesti kariautojų iš kitų rusų sričių, lietuviai su jais turėjo eiti į Prūsus aplinkui, per Žemaičius. Šitoks kelio tolumas, be abejo, sunkino naudotis rusų pagalba. Nors ta taika apėmė daugiausia Jogailos žemes (iš Kęstučio sričių teįėjo pietinės, krikščioniškosios provincijos), tačiau ir Kęstutis, kaip «*herzoge zu Tracken*», pridėjo prie tos sunkios sutarties savo antspaudą. O visas tolimesnės kovos sunkumas užgulė ant jo valdomų žemių)[29].

Mums neaišku, kodėl Kęstutis dėjosi į tokią sunkią sutartį. Ji mums nieko nepadeda Jogailos ir Kęstučio santykiams suprasti ir liks visada kažkokia mįslė. Gal ir Kęstutis pagaliau pamatė, kad senoji jo politika, ta kova be atodairos, sutinka kas kartą vis didesnių sunkumų? Gal ir tam senam riteriui pagaliau ėmė rodytis, kad reikia ieškoti kompromisų politikos?

III

1379 metais Jogaila veikia dar išvien su dėde. Bet netrukus jis jau vienas daro su Ordinu dvi naujas konvencijas. Pirmoji jų yra lyg kokia papildomoji sutartis su Livonijos ordinu (1380 m. vasario mėn. 27 d.)[30]. Tai paliaubos porai mėnesių (iki tų pačių metų Sekminių) Jogailos žemėms apsaugoti. Tarp jų suminėta ir

---

[27] Plg. *Smolka*: Kiejstut i Jagiełło o. c. psl. 89 sq.

[28] Plg. *R. Krumbholtz*: Samaiten und der Deutsche Orden bis zum Frieden am Melno-See. Königsberg i. Pr. 1899, psl. 83.

[29] Plg. *Prochaska*: Król Wład. o. c. I psl. 31 sqq.

[30] Tos sutarties tekstas buvo paskelbtas *A. Prochaskos* Kwart. histor. t. XXIII (1909) psl. 565.

Polocko kunigaikštystė. Bet iš tos apsaugos išimamas Kęstutis ir Žemaičiai[31]. Joje pritaikomi dėsniai, nustatyti jau bendra 1379 metų sutartimi. Tolimesnis etapas yra kita Jogailos sutartis su Ordinu, pasirašyta jau neribotam laikui 1380 m. gegužės mėn. 31 d. Šiaudiškiuose, arba Dovydiškiuose, Suvalkijoje, tur būt, arti Gardino[32].

Tad didžiojo Lietuvos kunigaikščio santykiai su Ordinu gauna visai naują kryptį. Pirma kryžiuočio santykius su pagonimi normavo amžinas karas, su juo krikštytas riteris neturėjo jokios kalbos. Ištisus dešimtmečius jie kardo smūgiais tesikalbėjo. Dabar tie santykiai keičiasi. Ordino priešakyje atsistoja vienas iš gabiausių ir sumaniausių Ordino Magistrų — Vinrichas von Kniprodė. Jis pradeda naują taktiką. Ko negalima pasiekti žygiais, naikinimu, reikia siekti diplomatija, derybomis, sutartimis. Taip per aštuonius mėnesius padarytos trys sutartys. Ordinui buvo svarbu ir toliau palaikyti pasidaręs plyšys tarp Trakų ir Vilniaus.

Trečioji sutartis buvo padaryta visai slaptai; stengtasi, kad apie ją Kęstutis nieko nežinotų. Ji buvo tiesiog prieš jį nukreipta, aiškiai numatant, kaip turės elgtis abi pusės, kai Ordinui teks kariauti su Kęstučiu[33]. Tokiu būdu Kęstutis paliekamas prieš Ordiną vienas.

Užmaskuoti visai šitai akcijai Dovydiškiuose buvo suruošta medžioklė. Kad nebūtų įtarimo, į tą tariamai nekaltą pramogą buvo pakviestas ir Vytautas. Jis buvo, vadinasi, liudininkas to liūdno Lietuvos ateičiai akto, kuris baigėsi Kęstučio mirtimi, paties Vytauto išbėgimu pas kryžiuočius ir visa eile kitų įvykių, palikusių gilius savo pėdsakus Lietuvos istorijoje.

Žinoma, Vytautas galėjo nesuprasti tikrųjų Jogailos intencijų su Ordino svečiais, jis galėjo perdaug pasitikėti Jogaila ir visos tos politikos nepastebėti. Tačiau vargu taip bus buvę. Medžioklės svečiai buvo ne pasienio komtūrai, bet atstovai iš pat Ordino gilumos (Elbingo, Dirschauo)[34]. Tai negalėjo būti paprastas daiktas. Todėl

---

[31] « Ab istis vero pace et treugis rex Keystuten sui ac terrae suae, ac illis de Samoythen omnino esse debeant exclusi, ita quod nullas pacem et treugas inter praedictos regem Keystutem et illos de Samoythen volumus obtinere », Livl. Urkundenb., hgg. v. Bunge, t. III, psl. 362 — N 1152.

[32] Prof. *Jonynas* mano, kad tai bus Dovydiškė, « Liet. Aid ». 1932 m. N 231 ; *Jonynas* : Jogaila, 1934 m. N 10, « Židinys », psl. 264. Plg. *Scr. rer. Pruss.* II psl. 576, 604.

[33] *Livl. Urkundenbuch*, hgg. v. *Bunge*, t. III, N 1153.

[34] *Scr. rer. Pruss.* II p. 604. Plg. *Smolka*: Kiejstut i Jagiełło o. c. psl. 106.

rodosi, kad Vytautas galėjo Jogailai ir pritarti, ir tai nebūtų perdaug nuostabu. Žuvus po Algirdo mirties vienybei, užgulus visoms toms krizėms, jaunos kunigaikščių galvos, Jogaila ir Vytautas, galėjo visai kitaip galvoti, ne kaip senųjų buvo galvojama. Konservatyvus senis Kęstutis galėjo jų ir nesuprasti[35]. Juk istorijoj tokie faktai ne naujiena, jais yra pagrįsta visa eilė praeities konfliktų[36]. Vadinasi, Vytautas ir Jogaila galėjo vienodai žiūrėti į pasikeitusią būklę, galėjo turėti ir vienodą programą.

Šiaip jau Dovydiškių sutartis priklauso prie sunkiai išaiškinamų Lietuvos istorijos klausimų. Daug lengviau yra mums kalbėti apie jos sąlygas. Ta sutartimi tarp Jogailos ir Ordino nustatoma amžina taika. « Jei Ordinas užpultų Kęstučio žemes ir Jogaila atvyktų su kariuomene, nebūtų sulaužyta taika, jei nestotų į mūšį ... « Jei netyčiomis, per nežinojimą, Ordino kariuomenė patektų į Jogailos žemę ir paimtų žmonių į nelaisvę, tai šie turi būti grąžinami, taip pat ir Jogaila turi grąžinti kryžiuočių belaisvius. Kad to grąžinimo kiti nepastebėtų, jis taip atliekamas, lyg belaisviai būtų išperkami. Tokiu būdu ši sutartis buvo tiesiog nukreipta prieš Kęstutį, ir jaunieji kunigaikščiai senuką stačiai apgaudinėjo.

Rezultatai mums yra žinomi. Gal Kęstutis ir pats pastebėjo, kad Jogaila pasikeitė. Bet šaltiniai kalba, kad Kęstutį įspėjęs Osterodės komtūras Kuno von Liebenšteinas, Kęstučio dukters (ji buvo ištekėjusi už Mozūrijos kunigaikščio) krikšto tėvas. Komtūras pranešęs, kad Vaidyla dažnai vykstąs į Prūsus ir kad ten sutarta atimti iš Kęstučio žemes. 1383 m. Liebenšteinas gavo paaukštinimą — jis buvo paskirtas didžiuoju komtūru. Vadinasi, išeitų, kad komtūro įspėjimas buvo ne gero pažįstamo pranešimas, bet Ordino tyčia sugalvoltas norint padidinti nepasitikėjimą tarp Trakų ir Vilniaus dvaro[37]. Gana to, kad įvyko žinomasis 1381 metų perversmas. Vilniuje Kęstučio visai nelaukta. Skubiai paėmęs pilį ir peržiūrėjęs

---

[35] *J. Pfitzner* : Did. Liet. kunigaikštis Vytautas o. c. psl. 64 : « Tur būt Vytautas pritarė tam ir tylėjo todėl, kad jam buvo, ištikrųjų, tikrai pažadėta kunigaikštystė ir tai dabartiniame padėjime, nes šiaip buvo pavojaus, kad jis, Kęstučio pusėje būdamas, galėjo visai netekti valdžios. Pagaliau Vytautas turėjo rūpintis labiausiai savo ateitimi. Ir kiek kartų, pasako istorija, kad baimė dėl tėvo politikos netekti palikimo, sūnus paskatino smarkiai kivirčytis su tėvu ? » Plg. *Jonynas*, Kęstutis, 1932 m. « Liet. Aidas », N 222.

[36] Plg. Wilhelmo II-jo konfliktą su Bismarku 1890 m. (« *Bismarcksturz* »).

[37] *Jonynas, I.* : Kęstutis, 1932 m. « Liet. Aid. » N 233.

archyvą, rado sutarties dokumentą («iškėlęs nešiojo»). Dabar iš Jogailos buvo atimtas Vilnius, jam paliktos tik jo tėvo žemės — Vitebskas ir Krėvės kunigaikštystė. Kęstutis pats paėmė aukščiausią valdžią Lietuvoje ir pirmą kartą tapo didžiuoju kunigaikščiu, priimdamas titulą «*supremus dux Lithuaniae*».

Kodėl Kęstutis nuvertė Jogailą ir atėmė Vilnių? Iš duotų žinių, rodosi, tegali būti vienas atsakymas. Tačiau esama gana skirtingų aiškinimų. Mūsų tradicinė pažiūra yra tokia: Kęstutis buvo priverstas pašalinti Jogailą todėl, kad šis, žaisdamas Lietuvos likimu, darė labai pavojingas Kestučiui ir pačiai Lietuvai sutartis. Tuo būdu į Kęstučio žygius mes žiūrime kaip į Lietuvos nepriklausomybės saugojimą. Reikšdami antipatiją Jogailai, tuo pačiu mes visiškai atsistojame Kęstučio pusėje.

Lenkų istorikas Kolankowskis bando šį klausimą kitaip aiškinti. Iki šiol tebėra neaišku, kodėl Kęstutis, pačioje savo valdymo pradžioje paėmęs Vilnių ir nuvertęs Jaunutį (1345 m.), pats nepasiskelbė didžiuoju kunigaikščiu, o užleido sostą Algirdui. Kolankowskio nuomone, šitame laikotarpyje tarp kunigaikščių buvę konfliktų, ir, pagaliau, Kęstutis buvęs užgniaužtas [38]. Todėl po Algirdo mirties Kęstutis vis dar norėjęs atsigriebti ir ieškojęs progos, kaip pašalinti Jogailą. Kolankowskio pažiūra vargu kada nors galės prigyti, nes jo tam reikalui minimi dokumentai yra atsiradę visu šimtmečiu vėliau [39]. Jei tai tezei apginti atsirastų daugiau ir stipresnių argumentų, tai Jogailos ir Kęstučio santykių klausimas būtų visai kitaip nušviestas. Tuo tarpu mūsų tradicinė pažiūra duoda patenkinamą faktų išaiškinimą.

Atrodė, kad Jogaila yra visai likviduotas. Jis buvo pašalintas iš didžiųjų kunigaikščių. Jo vietoje atsistojo Kęstutis. Užėmus didžiojo kunigaikščio vietą, atsirado jam naujų rūpesčių. Rytuose Kęstučio valdžia buvo netvirta. Ten sukilo Dimitras, Kaributas, Novgorodo-Sieversko kunigaikštis, Jogailos šalininkas. Kęstutis buvo sumuštas. Tuo tarpu Vilniuje, kurį Kęstutis buvo palikęs saugoti Vytautui, įvyko didelių permainų: Jogailos šalininkų partija ten buvo didelė. Tuo tarpu, kai Vytautas, užuot Vilnių saugojęs, sėdėjo Trakuose [40], rygiečio pirklio Hanulo [41] vadovaujami miestiečiai išžudė

---

[38] *L. Kolankowski*: Dzieje wielkiego księstwa Litewskiego za Jagiellonów, t. I, Warszawa 1930, p. 8, 20 sq.

[39] Plg. *H. Paszkiewicz*: Jagiellonowie a Moskwa, t. I, Warszawa 1933, psl. 377. *Jonynas*: Jogaila. 1934 m. «Židinys» N 10, psl. 258.

[40] *Scr. rer. Pruss.* III psl. 122.

[41] Žiūr. Wł. *Semkowicz*: Hanul, namiestnik wileński (1382—87) i jego ród. Ateneum Wileńskie, t. VII (1930), psl. I sqq.

Kęstučio sargybas. 1382 m. birželio mėn. 12 d. Jogaila iš Vitebsko atvyko į Vilnių ir Hanulo įteikė jam miesto raktus[42]. Vytautas nebegalėjo atitaisyti savo apsileidimo[43]. Apskritai, Vytauto vaidmuo šitose Kęstučio ir Jogailos kovose gana neaiškus[44].

Netekęs Rytuose savo kariuomenės, Kęstutis iš Gardino miškais atvyko į konservatizmo ir senojo tikėjimo tvirtovę — Žemaičius. Pasirodo, kad ir Žemaičiai iš pradžios palaikė Jogailos pusę, tik su sąlyga, kad šis pasiliks senajame tikėjime. Bet, matyti, gavę neigiamą atsakymą, jie davė, kaip Vygandas rašo, Kęstučiui 9000 vyrų[45].

Tik ginklas begalėjo surasti išeitį iš tos būklės. Prie Trakų susitiko abiejų pusių jėgos. Neminėsime čia visiems žinomų faktų[46]. Ar Kęstučiui buvo vilties laimėti mūšį, sunku pasakyti, tik aišku, kad ordino kariuomenei atėjus Jogailai padėti, Kęstučio pozicijos atrodė labai silpnos. Nesiryžtant nė vienai pusei pradėti mūšio, Jogaila atsiunčia į Kęstučio stovyklą pasiuntinius tartis. Vytautas su tėvu nuvyksta į Jogailos stovyklą, ir juos suima.

IV

Ties tolimesniais Jogailos ir Kęstučio-Vytauto santykiais mums čia reikia kiek plačiau sustoti. Juk norint kalbėti apie Jogailą ir jį vertinti, reikia žinoti, ar yra pakankamo pagrindo kaltinti jį Kęstutį nužudžius, nors dėl to Lietuvos istorijoje jis pasidaręs toks nepopuliarus. Čia turime problemą, pilną neaiškumų ir priešingumų. Pirmiausia esama įvairių nuomonių dėl to, ar Jogaila sulaužė duotąjį žodį; antra, neaišku, ar Kęstutis nenusižudė pats; pagaliau, abejojama ir dėl Jogailos kaltės bei atsakomybės. Remdamiesi anų laikų šaltiniais, mėginsime atsakyti į visus tris klausimus, stengsimės išspręsti, kuri iš tų nuomonių turi daugiausia pagrindo.

Dėl paties Kęstučio suėmimo aplinkybių yra dvi versijos. Kai kurios Ordino kronikos, pav., Torno analai[47] ir kronikininkas Posilgė,

---

[42] *Scr. rec. Pruss.* II psl. 611; III psl. 121.

[43] Plg. *Pfitzner*: D. L. kun. Vytautas, o. c. psl. 67.

[44] Plg. *Jonynas,* Kęstutis, 1932 m. « Liet. Aidas », N 234.

[45] *A. Kučinskas*: Kęstutis, « Athenaeum » t. III (1932 m.), psl. 52—54 aiškina, kad ši Vygando žinia esanti netiksli. Jis įrodinėja, kad Žemaičiai su Jogaila jokių derybų nevedę ir Kęstučiui tuoj davę kariuomenės.

[46] Žiūr. 1932 m. « Liet. Aido ». N 241, kur prof. *Jonynas* su smulkmenomis aprašo 1379—82 m. revoliucijos ir katastrofos įvykius.

[47] *Scr. rer. Pruss.* III p. 122 (Ann. Thor.): Jagel tamen rex et illi de Livonia, quia in suum venerant adjutorium, processit ad pugnandum

sako, kad Kęstutis, matydamas vokiečių būrius[48] ir nebeturėdamas vilties laimėti, tiesiog pasidavęs Jogailai tikėdamasis susitaikinti. Tokios pat nuomonės yra ir senosios Magistro kronikos (*ältere Hochmeisterschronik*) autorius. Pabūgęs Ordino galybės, Kęstutis manęs, kad Jogaila jo, kaipo savo artimo giminaičio, pasigailės, ir todėl su savo sūnumi Vytautu pasidavęs jo malonei[49]. Šitoks aiškinimas interpretuojamas lenkų istoriografijoje (Prochaska, iš dalies Smolka)[50]. Jogailos ir Livonijos magistro kariuomenė buvo daug didesnė už Kęstučio pulkus. Ir šis, nebesitikėdamas kautynes laimėti arba sveikas pasitraukti, nebematęs kitokios išeities kaip pasiduoti savo broliavaikiui.

Bet reikia pastebėti, kad Vygandas Marburgietis neaiškiai aprašo Kęstučio suėmimo aplinkybes. Vienoje vietoje jis sako, kad Kęstutis nuvykęs į Jogailos stovyklą, o kai norėjęs grįžti, Jogaila jį klastingai (*in dolo*) sulaikęs[51]. Kitoje vietoje sakoma, kad Kęstutis ir Vytautas pasidavę į nelaisvę su savo kariuomene. Abu juodu buvę kaipo belaisviai nuvesti į Vilnių[52]. O Torno analinininkas, kaip sakyta, jau stačiai tvirtina, kad Kęstutis ir Vytautas, matydami nebeištrūksią, pasidavę Jogailai[53].

Kituose šaltiniuose nurodomos kitokios Kęstučio suėmimo aplinkybės. Daug aiškesnis už Ordino metraščius šiuo atžvilgiu yra žinomasis Vytauto skundas prieš Jogailą ir Skirgailą, įteiktas kryžiuočiams apie 1390 metus. Jį yra rašęs pats Vytautas arba jo šalininkas. Skunde smulkiai išdėstomas Kęstučio ir Vytauto suėmimas[54]. Atvykę Jogailos pasiuntiniai su pasiūlymu taikintis. Paskui juos pasirodęs Skirgaila, kurs savo ir Jogailos vardu laidavęs laisvą sugrįžimą ir padavęs ranką kaip pasitikėjimo ženklą. Kęstutis su Vytautu įtikėję ir nuvykę tartis į Jogailos stovyklą. Jogaila klastingai juos sulaikęs, pareikšdamas, kad čia ne vieta tartis ir kad tam nebėsą laiko. Laužydamas duotąjį pažadėjimą, nusivedęs

contra eum. Kinstut videns, quia evadere non poterat, sed cum Wytot filio regi Jagel subjugavit, qui eos captivos suscipiens ».

[48] *Ibd.* p. 122: « Do Kinstotte sach der Dudeschen banner, do gaf he sik in siner vedderen der koninge, gnaden mit sime sone ».

[49] *Scr. rer. Pruss.* III p. 603.

[50] Apie Kęstučio suėmimą žiūr. *Kučinskas*: Kęstučio mirtis, 1932 m. « Athenaeum » N 1, psl. 54.

[51] *Scr. rer. Pruss.* II p. 614.

[52] *Ibd.* p. 614. Plg. *Kučinskas*: Kęstučio mirtis, o. c. psl. 55.

[53] *Scr. rer. Pruss.* III 122.

[54] *Scr. rer. Pruss.* II, p. 712 sq.

juos į Vilnių. Kęstutis buvęs surakintas geležiniais pančiais ir Skirgailos nugabentas į Krėvę, o Vytautas Vilniuje uždarytas kalėjime.

Panašiai, kad ir ne taip smulkiai, tą suėmimą aprašo istorikas Jonas Dlugošas [55] ir Lietuvos metraštis [56]. Abu pabrėžia duotojo žodžio neišlaikymą. Kęstučiui buvusi žadėta laisvė, o paskui tas pažadas buvęs negarbingai sulaužytas. Tiesa, čia suminėti šaltiniai yra žymiai vėliau atsiradę; Dlugošas rašė antroje XV-tojo amžiaus pusėje, o Metraštis atsirado apie XVI-tojo amžiaus vidurį. Be abejo, Dlugošas lengvai galėjo naudotis lietuvių tradicija. Jis pažino dar patį Jogailą ir jo laikų žmones. Lietuvos metraštis galėjo turėti šiokių tokių žinių. Jis galėjo užrašyti lietuvių visuomenėje užsilikusią nuomonę, nes apie tokį svarbų įvykį negalėjo nelikti tradicijos. Tik Vytauto skundui ir kitiems minėtiems dviems šaltiniams galima prikišti didelis tendencingumas. Vytauto memorandume yra daug netikslumų ir perdėjimų; rašytas jis tada, kada Vytautas antrąkart turėjo ieškoti kryžiuočių pagalbos kovoj dėl tėviškės. Dlugošas taip pat yra surinkęs daug dalykų, kurie neturi nieko bendra su istorine tikrove [57]. Vadinasi, galutinai dar neįrodyta, kad Posilgės metraštis ir Torno analai negalėtų turėti tiesos. Visai aiškaus ir argumentuoto kaltinimo Jogailai dar neturime ir nežinome, ar iš tikro jis naudojosi klasta.

Kęstutis buvo nugabentas į Krėvės kalėjimą, ir po penkių dienų (15.VIII) ten baigė savo gyvenimą. Jo kūnas buvo Vilniuje stabmeldžių papročiu iškilmingai sudegintas [58]. Šio Gediminaičio gyvenimo pabaiga buvo labai traginga. Jis žuvo ne kautynėse su kryžiuočiais, bet sūnėno, kurio tėvui per visą savo gyvenimą ištikimai padėjo, kalėjime. Kas buvo tos mirties kaltininkas?

Traginga Kęstučio mirtis nėra visai aiški. Minėtieji šaltiniai, ją aprašydami, taip pat skiriasi. Vygandas kalba apie ją dviejose vietose. Vieną kartą jis, lyg pats abejodamas tuo teigimu, sako, kad Kęstutis buvęs pasmaugtas kalėjime, Vytautas sulaikytas, Kęstučio žmona prigirdyta [59]. Kitoje vietoje jis vėl sako, kad Skirgaila po 4 dienų sugrįžęs į Krėvę ir radęs Kęstutį nebegyvą. Kaip jis žuvęs, niekas niekados nesužinojęs [60]. Ir tikrai, Kęstutis

---

[55] Opera Omnia, t. XII 410 p. sq.

[56] *Poln. Sobr. Russk. Liet.* t. XVII, psl. 76, 89, 160, 212 etc.

[57] Plg. *Bobrzyński-Smolka*: Jan Długosz. Jego życie i stanowisko w piśmiennictwie. Kraków 1893. *Semkowicz, Aleks.*: Krytyczny rozbiór Dziejów Polskich Jana Długosza (do roku 1384). Kraków 1892.

[58] *Scr. rer. Pruss.* II p. 620.

[59] *Scr. rer. Pruss.* II p. 614.

[60] *Ibd.* p. 620.

žuvo tokiose aplinkybėse, kad tikrų žinių vargu ar galėjo būti. Juk ir dabar panašias mirtis patikrinti ne visada lengva. Todėl ir tada reikėjo tenkintis tik spėliojimais ir gandais. Ėjo, matyti, ir tokie gandai, kad Kęstutis pasismaugęs. Tokią nuomonę paduoda Torno analai [61], viena Lenkijos kronika (Gniezno archidiakonas) [62], senasis magistro metraštis [63] ir Posilgės kronika [64]. Torno analininko Posilgės tvirtinimai abejotini. Jiedu pakartoja tik kitų pasakojimus (« *ut dicebatur* », « *als man sagete* ») lyg ir stengdamiesi susilaikyti patys pasakyti savo nuomonę. Šitą prūsų metraščių nuomonę apie Kęstučio nusižudymą interpretuoja lenkų istorininkas Prochaska [65]. Paprastai kalėjimas tada būdavęs sunkus. Lietuvoje buvusi vartojama bokšto bausmė: nusikaltėlį sodindavę į gilią duobę po bokštu, kokių 8 metrų (4 sieksnių) gilumo. Tokiose vietose būdavo tamsu, šalta, drėgna; net ir sveikas bei tvirtas žmogus ilgai negalėdavęs ištverti. O Kęstutis buvo jau senas. Prie senatvės prisidėjęs dar nusiminimas dėl nepavykusios kovos, susikrimtimas. Todėl, galimas daiktas, sako Prochaska, kad jis terado vieną išeitį — nusižudyti.

Visai kitaip tą dalyką aiškina Lietuvos šaltiniai, pagal kuriuos mūsų istoriografijoje prigijo nuomonė, kad Kęstutis buvęs nužudytas Jogailos įsakymu. Vytautas du kartu kalba apie tą įvykį. Tame 1390—91 m. memorandume jis rašo, kad Jogaila pražudęs jo tėvą ir motiną, o jį patį laikęs kalėjime. Tiesa, tvirtinimas apie tėvų mirtį neaiškus. « Davę priesaiką, jiedu (t. y. Jogaila ir Skirgalla) paėmė mūsų tėvą ir jį nužudė » [66]. Tą patį sako Vytautas ir savo oficialiame dokumente, duotame Ordinui 1394.I.30. [67]. Vytauto pasakojimą yra užrašęs ordino magistras 1384.VI.14 su juo sudarytoje sutartyje. Magistras (Zollner von Rotenstein) sutarties pradžioje pareiškia, kad, atvykęs į Prūsus, Vytautas skundęsis, jog Jogaila ir Skirgaila atėmę jam tėviškę, nužudę jo tėvą ir motiną [68]. Kitu atveju

---

[61] « Kinstut videns, quia evadere non poterat, se cum Vytot filio regi Jagel subiugavit, qui eos captivos suscipiens. Kinstut postea circa festum assumptionis Marie, ut dicebatur, se ipsum interemit ». *Scr. rer. Pruss.* III p. 122.

[62] *Scr. rer. Pruss.* II p. 718.

[63] *Scr. rer. Pruss.* III 603.

[64] *Scr. rer. Pruss.* III p. 123: « totte sich Kinstod selbir in deme gefengnisse, als man sagete ».

[65] *Prochaska*: Upadek Kiejstuta, Kwart. hist. XXIII (1909).

[66] « ... uff der truwe nomen sy unszu fatir und vorterbtenin ... » *Scr. rer. Pruss.* II 713.

[67] *Cod. ep.* XV, t. I, N 1, *Cod, ep, Vit,* N 133.

[68] *Cod. dipl. Pruss.* IV 22.

Ordinas, polemizuodamas su žemaičiais Konstancos bažnytiniame susirinkime, sako, kad Jogaila kalėjime pasmaugęs Kęstutį, prigirdęs Birutę, o Vytautas, žmonos padedamas, pabėgęs [69]. Dar drąsiau kalba Dlugošas. Jis ne tik kaltina Jogailą, bet nurodo ir žmones, Jogailos tarnus, kurie, jo įsakyti (panašiai kaip ir 1384 m. oficialūs šaltiniai nurodo), pasmaugę Kęstutį [70].

Tą pačią žinią pakartoja ir Lietuvos Metraštis. Tik nužudytojų vardus jis yra truputį kitaip užrašęs. Kęstutį pasmaugę Jogailos kambariniai tarnai: « *Prora, što vodu jiemu daval, Moster brat, Lisica, Žibintiaj...* » [71]. Vienas Lietuvos Metraščio rankraštis (Olševskio teksto) Mosterą vadina Moszczejov brat. Kai kas mano, kad « *Moster brat* » tai Magistro brolis. Bet taip manyti nėra jokio pagrindo. Pažymėtina, kad paduodamame Kęstučio nužudytojų tarpe nėra nė vieno lietuviško vardo, o visi gudiški.

Paskui Dlugošą ir Lietuvos Metraštį tą nuomonę kartoja visi vėlybesnieji Lietuvos istorininkai (Stryjkauskas, Narbutas ir k.) ir tokiu būdu mūsų istoriografijoje įsigalėjo pažiūra, kad Kęstutį pasmaugė Jogailos tarnai, jo paties įsakyti.

Iš to, kas iki šiol pasakyta, mums aiškėja atsakymas į antrąjį klausimą. Rodos, kad teisingesnė nuomonė, jog Kęstutis ne pats pasismaugė, bet buvo kitų nužudytas. Tai nuomonei yra daugiausia argumentų. Žinoma, absoliučiai nė to tvirtinimo negalima įrodyti. Kas galėtų tokius dalykus patikrinti? Tik daug mažiau tikėtina, kad tas senukas, per savo gyvenimą matęs tiek sunkių ir karčių valandų, tiek iškentėjęs ir užsigrūdinęs, būtų dabar nėręsis kilpą ant kaklo.

Tariant, kad Kęstutis ne pats nusižudė, tenka atsakyti į trečią klausimą: kas gi galėjo būti jo mirties kaltininkas? Čia atsakymas yra daug sunkesnis. Juk Kęstutį galėjo nugalabyti jo tarnai-saugotojai ir be Jogailos žinios. Tiesa, mes niekur nerandame nė mažiausio užsiminimo, kad kas nors iš Kęstučio mirties kaltininkų būtų buvęs nubaustas. Skirgailos lankymasis Kęstučio kalėjime po jo mirties ir pačios iškilmingos laidotuvių apeigos, rodosi, sakytų, kad Jogailai buvo svarbu savo valdinius įtikinti Kęstutį mirus natūralia mirtimi arba patį nusižudžius iš nusiminimo. Oficialiai skleidžiama versija sakė, kad Kęstutis pats pasidaręs galą. Ji rado atgarsį Torno metraštyje ir Posilgės kronikoje. Tie du šaltiniai apie

[69] *Cod. ep. Vit.* p. 1027.

[70] *Joh. Dlugosz*: Opera Omnia, t. XII, p. 411.

[71] *Polnoje Sobr. Russk. Lietop.* t. XVII, psl. 76, 89, 160, 197, 212, 225 etc.

Kęstučio mirtį kalba svetimais žodžiais (« kaip buvo sakoma... »). Jie yra tolimesni liudytojai. Daug geriau galėjo žinoti Vytautas. Tik jojo tvirtinimu dar negalima visiškai tikėti, nes jis buvo suinteresuotas. Kovodamas tuomet su Jogaila, jis turėjo šį savo skunde kuo daugiausia kaltinti. Dlugošo ir Lietuvos Metraščio nuomonė galėjo būti paremta Lietuvos visuomenės tradicija; nors ir vienas ir antras šaltinis yra aiškiai tendencingi, jie buvo parašyti žmonių, kurie buvo Jogailos ir jo dinastijos priešininkai.

Tiesa, Jogailos garbę dar smarkiai galėtų aptemdyti vėlesnė akcija prieš visą Kęstučio giminę, apie kurią kalbama kai kuriuose šaltiniuose. Vygandas sako, kad, Kęstučiui žuvus Krėvės pilyje, jo žmona, tada gyvenusi Liet. Brastoje, buvusi prigirdyta (tik nepasako kur?) [72]. Vytautas savo skunde prieš Jogailą ir Skirgailą taip pat mini, kad ji buvusi nužudyta [73]. Jei buvo reikalo žudyti Kęstučio žmoną, tai labiau panašu į tiesą, kad ir jis pats galėjo būti nužudytas. Birutės mirtis lengviau buvo galima patikrinti negu Kęstučio, žuvusio kalėjime. Tačiau ir čia esama nesutarimų. Anksčiau minėtas Vytauto teigimas 1416 m. Konstancos susirinkime paneigiamas. Ji, Birutė, ilgai gyvenusi ir garbingai baigusi savo dienas [74]. Kad apie Birutės nužudymą būtų visai tikrų žinių, tai, be abejo, labiau galima būtų tikėti, kad ir Kęstutį pasmaugė Jogailos įsakymu. Tad išeitų, jog sąmoningai buvo naikinama visa Kęstučio giminė. Bet gerai žinoma, kad Vytauto žmonai buvo leidžiama laisvai lankyti savo vyrą. O jei žmona buvo laisva, tai kam būtų reikėję žudyti motiną ir kaip būtų galėjusi prasidėti akcija prieš visą giminę?

Žinoma, Kęstutis galėjo būti nužudytas ir kitokiais sumetimais. Šiek tiek įtartina ir tai, kad Jogaila niekados neprotestavo prieš tada jam daromą priekaištą, bent mes nežinome tokio protesto jokio dokumento. Bet pats Jogaila bus nemokėjęs rašyti, o kas kitų buvo rašoma, kad ir jo kanceliarijoje, jis negalėjo kontroliuoti [75]. Kita vertus, ir šaltiniai, kurie Kęstučio mirties priežastimi laiko Jogailą, nėra bešališki. Kęstutis žuvo tokiose aplinkybėse, jog niekas tikrai negali pasakyti, kaip jis mirė. Tad suvedus visas aplinkybes krūvon, Kęstučio mirties kaltininkas lieka neišaiškintas ir vargu ar kada galės būti pakankamai įtikinamai surastas. Čia galima pasirinkti argumentų, kurie kaltina Jogailą, bet yra ir įrodymų, kurie jį teisina.

---

[72] *Scr. rer. Pruss.* t. II psl. 614.

[73] *Scr. rer. Pruss.* t. II p. 713.

[74] *Lites ac res gestae inter Polonos ordinemque Cruciferorum.* Posnaniae, 1856, t. III, psl. 179.

[75] Plg. *Jonynas, I.*: Jogaila, 1934 m. « Židinys » N 8—9, psl. 136.

Lietuvių istoriografijos nuomonė iki šiol vis buvo pirmojoje vietoje, o kadangi Jogaila apskritai nebuvo populiarus, tai buvo aiškiai teigiama, kad jis Kęstutį nužudęs. Bet tam teigimui pakankamai stiprių argumentų nėra, ir negalima be atodairos tvirtinti, kad Jogaila būtų nužudęs Kęstutį. Vadinasi, istorijos akyse Jogaila išeina neišteisintas, bet ir neapkaltintas [76]. Todėl to painaus klausimo motto visada gali būti paprasti heroldo Vygando žodžiai: « Ir kokiu būdu žuvo, niekas niekados nežinojo » (« *Sed quomodo obierit nemo umquam cognovit* ») [77].

V

Kęstutis buvo nugalėtas. Į Lietuvos istorijos sceną turėjo išeiti jaunoji karta, nauji žmonės, kurie valstybei gelbėti iš suirutės turėjo ieškoti naujų kelių. Tokiu būdu prasidėjo naujas istorijos lapas. Lietuvoje tokia susidarė padėtis, jog atrodė, kad Jogailos giminė galėjo įsistiprinti. Šalia paties didž. kunigaikščio Jogailos, Kęstučio vietą dabar užėmė Skirgaila. Julijona ir kiti Jogailos broliai taip pat palaikė savo įtaką, ir šitame laikotarpyje dalyvauja kaip svarbių politinių aktų liudininkai. Ir Jogailai būtų pavykę išlaikyti paklusnume visą Gedimino giminę ir užgniaužti dėdės vaikų reakciją, jei iš Krėvės kalėjimo nebūtų ištrūkęs Vytautas. Vytautas buvo Jogailai labai pavojingas priešininkas. Su juo ėjo nemaža Kęstučio šalininkų partija, be to, dėl didelių savo politinių gabumų jis buvo Jogailai sunkiai suvaldomas žmogus.

Tam kartui Vytautas galėjo prisiglausti pas savo giminaitį Mozūrijos kunigaikštį Konradą, bet mažas kunigaikštukas nenorėjo eiti į konfliktą su tokia pajėga, kaip didysis Lietuvos kunigaikštis [78]. Vytautui beliko rinktis kryžiuočius, pavesti save Ordino globai ir prašyti jo pagalbos savo tėviškei atvaduoti. Su Vytauto išbėgimais pas kryžiuočius mes esame apsipratę, nes žinome laimingą jų pabaigą. Bet to laiko lietuvio akimis žiūrint buvo tai baisus, nepaprastas dalykas, buvo naujas Survilų, Būtauto ar Vaidučio žygis. Jogaila buvo jau pramynęs kelią prieš savo priešus išnaudoti Ordiną. Dabar tą patį ginklą pavartojo ir jo priešai. O Ordinui miela buvo skaldyti

---

[76] Plg. *A. Kučinskas,* Kęstučio mirtis o. c.

[77] *Scr. rer. Pruss.* II p. 620.

[78] *Cod. dipl. Pruss.* V psl. 3—4 (N 13), Plg. *F. Koneczny*: Jagiełło i Witold. Częśč pierwsza: podczas unii Krewskiej (1382—1392). Lwów 1893, psl. 9.

Kunigaikštystės pajėgas. Neaišku tik buvo, kas pagaliau išeis laimėtoju.

Laikinai nuveikęs Kęstučio giminę, Jogaila turėjo pradėti galvoti apie savo tolimesnę programą, apie naujų būdų suradimą įvesti Kunigaikštystėje tvarką. Vienas iš tos programos punktų buvo priėmimas naujojo tikėjimo. Algirdas ir Kęstutis, kad ir iki paskutinės valandos išbuvo pagonys, tačiau jau vedė derybas dėl krikščionybės priėmimo. Tapęs didžiuoju kunigaikščiu, ir Jogaila susirūpino nauju tikėjimu. Tik jis nežinojo, kurią iš krikščioniškųjų tikybų pasirinkti. Jogailos motina, visa jo giminė ir santykiai su Rusijos žemėmis jauną kunigaikštį labiau traukė į Rytus. Bet jau nuo Mindaugo laikų įprasta tartis su Vakarais. Be to, šitokią (pirmtakūnų) tradiciją Jogaila galėjo derinti ir su Lietuvos interesais, pagaliau ir su Ordino aspiracijomis, nes priimdamas katalikų tikybą Jogaila galėjo tikėtis, kad ir karai su Ordinu pasibaigs. Dar 1382 m. spalių mėn. 31 d., susivažiavęs su Ordino magistru Dubysos saloje, savo motinos Julijonos — « didžiosios karalienės », — savo brolių: Skirgailos, Kaributo, Lengvenio, Korigailos, Vygando, Švitrigailos ir Vilniaus miesto viršininko rygiečio Hanulos (*Hannike*) vardu Jogaila sudarė tris dokumentus. Atiduodamas kryžiuočiams Žemaičių kraštą kaip atlyginimą už suteiktą pagalbą, Jogaila pasižadėjo gyventi su jais taikoje ir be Ordino sutikimo nepradėti jokio karo. Pfitznerio nuomone, tai buvo tam tikras Ordino viršenybės pripažinimas Lietuvoje[79]. Jogaila lyg ir pripažino save kryžiuočių vasalu. O atiduodamas Žemaičių kraštą, jis stiprino Ordino poziciją. Be to, didysis kunigaikštis pažadėjo teikti vokiečiams pagalbą ir per kelerius metus priimti katalikų tikėjimą. Pažadai buvo labai dideli. Reikėjo tik, kad Jogaila nesitrauktų atgal. Ordinui reikėjo ieškoti kokių nors priemonių, tiesiog imtis represijų, priversti jį tesėti. Geriausias įrankis buvo Vytautas.

Taip prasideda Jogailos ir Vytauto kova, trukusi su maža pertrauka visą dešimtmetį. Jei Jogailos grumtynės su Kęstučiu pasibaigė, galima sakyti, pilna Jogailos pergale, tai apie broliavaikių kovą to pasakyti negalima. Koks didelis 1392 m. laimėjimas to beginklio kunigaikščio, kalėjimo pabėgėlio, kuris 1382 m. drįso išstoti prieš didįjį Lietuvos kunigaikštį! Čia mes atvaizduosime pačius svarbiausius tos kovos etapus.

Priėmus Ordinui pabėgėlį Vytautą, Jogailos santykiai su kryžiuočiais turėjo pasikeisti. Pradžioje magistras bandė užtarti Vytautą prieš Jogailą. Jogaila sakėsi negalįs priimti į savo malonę

---

[79] D. L. kun. Vytautas, o. c. psl. 70.

« buvusiųjų Lietuvos kunigaikščių »; argi galima, esą, « dėti gyvatę į savo antį » [80]. Ir tokiu atveju Ordinui Vytautas, kuris, paties Ordino žodžiais, nebeturėjo « nei žemės, nei žmonių », buvo labai reikalingas, kad galima būtų Jogailą gąsdinti ir išsiderėti iš jo geresnes sąlygas. Juk sutarties dokumentas, kuriuo Jogaila buvo kryžiuočiams užrašęs Žemaičių kraštą, pažadėjęs priimti katalikų tikėjimą, buvo visai neantspauduotas, t. y. neratifikuotas. 1383 m. vasarą (liepos mėn.) Dubysos saloje turėjo įvykti naujas suvažiavimas prie praeitų metų sutarčių antspaudams pridėti. Magistras pasiėmė su savim belaisvių apsikeisti ir vyskupų lietuviams krikštyti, bet dėl vandens sėklumo nuo Skirsnemunės Magistras nebegalėjo laivais plaukti [81]. Neturėdamas kitų susisiekimo priemonių, Magistras nebegalėjo pasiekti paskirtos vietos, nors abi puses beskyrė poros mylių tarpas. Prie Dubysos Magistro laukė Jogaila, Julijona ir kiti broliai (vėl visa šeima kartu). Prasidėjo dramatiškos scenos. Magistras kvietė Jogailą atvykti, nes jis pats neturįs arklių nujoti. Jogaila teisinosi norįs joti, bet taryba neleidžianti. Perpykęs magistras pareiškė: « Buvote Kęstučio išvyti kunigaikščiai, ir tik Ordinas padėjo jums sugrįžti ». Tuos dramatiškus dialogus paskui paskelbė Ordinas savo gana ilgame ir įdomiame dokumente [82]. Toliau magistras iškelia visą eilę kaltinimų: Jogaila nenorįs baigti pernai padarytos sutarties, iš puikybės atsisakąs nujoti 3—4 mylias, sulaikąs Ordino belaisvius ir parduodąs juos Rusijai, be Ordino žinios puoląs Mozūriją ir neatiduodąs Žemaičių. Vadinasi, iškilmingas suvažiavimas nebeįvyko. Kokios buvo priežastys? Vytauto atbėgimas pas Ordiną turėjo keisti Jogailos nusistatymą kryžiuočių atžvilgiu. Bet galėjo čia būti ir kitų motyvų. Rodosi, kad jau 1383 metų pavasarį Mažosios Lenkijos ponai, kurie tada vadovavo Lenkijos politikai, siuntė pasiuntinius pas Jogailą su savo pasiūlymais. Tuo galima būtų paaiškinti, kodėl Jogaila griežtai atsisakė vykdyti 1382.X.31 sąjungą su Ordinu, nebijodamas iš jo pusės nė karo paskelbimo. Paprastai dar manoma, jog stačiatikė Julijona nenorėjusi, kad Lietuva būtų apkrikštyta Romos būdu. Jos įtaka, matyti, bus buvusi dar gana didelė, ir Torno analininkas, turbūt, su pilna racija bus parašęs, kad Jogaila atsisakęs vykti tartis, savo motinos Julijonos, rusės, kuri pirma r o d ž i u s i s ištikima (*devota*) ir krikščionių draugė, prikalbėtas » [83] ...

---

[80] *Raczyński*, Cod. dipl. Lith., 60. Plg. Cod. dipl. Pruss. IV p. 15.
[81] *Scr. rer. Prus.* III p. 125.
[82] *Bunge*, t. III p. 399.
[83] *Scr. rer. Pruss.* III p. 126.

Žuvus kryžiuočių viltims pakrikštyti Lietuvą ir gauti už tai kompensaciją Lietuvoje, Ordinui, matyti, nebebuvo ko daryti, teko naudotis pabėgėliu ir jį labiau palaikyti. Kadangi nepatogu buvo prieš krikščionių pasaulį turėti reikalų su pagonim, tai Vytautas turėjo apsikrikštyti, ir jam leno teisėmis buvo duota valdyti Naujojo Marienburgo pilis. Vytautas, iš savo pusės, turėjo užrašyti Ordinui nuosavybe Žemaičius iki Nevėžio ir Užnemunę su Kaunu iki Rumšiškių. O savo tėviškėje jis skaitėsi Ordino vasalas. Šios sąlygos buvo daug sunkesnės už Jogailos 1382 m. sutarties. Kaip seniau Jogaila kovoje su dėde, taip dabar Vytautas kovoje su didž. kunigaikščiu ėjo su kryžiuočiais. Į kokias formas dabar turėjo įsilieti Jogailos ir Vytauto santykiai?

Ordino padedamas Vytautas, dabar griebiasi tikrų karo veiksmų. Kartu su kryžiuočiais Lietuvos kunigaikštis traukia į Lietuvą. 1383 m. rudenį Vytautui lengvai buvo pasisekę paimti Trakus, nes ten buvo jo šalininkų, nors paskui Skirgaila juos vėl atsiėmė. Dabar Vytautas nuėjo iki Vilniaus, bet jo imti nė nemėgino, nes čia buvo visai kitaip — savo šalininkų čia jis neturėjo. Iki šiol viršus vis dar buvo didžiojo kunigaikščio, vadinasi, Jogailos, pusėje. Vis dėlto Vytautas Jogailai buvo pavojingas, nes jį palaikė Ž e m a i č i a i ir T r a k ų kunigaikštystė. Kryžiuočiai kartu su Vytautu ilgai galėjo tęsti kovą, tuo tarpu Jogaila dėl vieno mūšio pralaimėjimo galėjo netekti visos valdžios valstybėje. Jei visai Lietuvai buvo ne lengva priešintis Ordinui, tai kova buvo dar sunkesnė, kai pati Lietuvos kunigaikštystė buvo pasidalinusi ir viena jos dalis ėjo išvien su Ordinu. O Jogaila juk ieškojo taikos, juk jam jis buvo žadėjęs priimti ir katalikų tikybą. Vytauto susijungimas su kryžiuočiais visus jo planus suardė.

Jogailai nebeliko nieko kita, kaip mėginti atitraukti Vytautą nuo sąjungos su Ordinu, ir Jogaila siuntinėjo savo bajorus pas Vytautą kviesdamas jį susitaikinti[84]. Vytautas reikalauja grąžinti jam tėviškę, vadinasi, visas žemes, kurias buvo valdęs jo tėvas Kęstutis kaipo Trakų kunigaikštis. Vytauto reikalavimo Jogaila iš pradžių negalėjo patenkinti. Trakai jau buvo atiduoti Skirgailai, ir sunku būtų buvę iš ten jį išvaryti, nepakeičiant vieno naminio karo kitu. Jogaila, tiesa, iš principo žadėjo Vytautui vėliau atiduoti tėviškę, bet tuo tarpu jis tegalėjo grąžinti jam tik Gardino kunigaikštystę su Brestu. Dėl Trakų reikėjo pirma patenkinti Skirgailą, duodant šiam atlyginimą kitur. Skirgaila rengėsi į Polocko kunigaikštystę ir neseniai buvo priėmęs stačiatikybę.

---

[84] *F. Koneczny*: Jagiełło i Witold. 1893, psl. 24 sq.

Dar tebevyko Jogailos derybos su Vytautu, kai aiškiai buvo fiksuoti Ordino ir Vytauto santykiai. 1384 m. birželio mėn. 14 d. magistras paskelbė Vytautą savo vasalu. Vytautas mieliau sutiko priimti Ordino leną, negu nusileisti Jogailai, ir kietai laikėsi savo reikalavimų. Tokis Vytauto užsispyrimas padarė blogą įspūdį jo šalininkams. Tiktai pagaliau pasidavęs šių prikalbinėjimams, Vytautas sutiko taikytis su Jogaila. Staiga, ir Ordinui visai nelauktai, jis sudegino Marienburgą (ant Nemuno) ir Jurbarką. 1384 metų rudenį susijungę abu kunigaikščiai su patrankomis apgulė Marienverderį (prie Kauno) ir išsprogdino jį. Taip Jogailos ir Vytauto taika išvadavo Lietuvą nuo trijų Ordino pilių, kurios buvo pastatytos jos žemėse ir turėjo būti atramos punktais ekspedicijoms į krašto gilumą[85].

Šitas didelis Ordino politinis pralaimėjimas buvo tik prologas toms kovoms ginklu ir plunksna (diplomatija), į kurias Ordinas įsitraukė su Lietuva per ištisą vieno žmogaus amžių. Jos baigėsi iš pamatų sukrėsdamos Ordino galybę (Tannenbergas). Šalia Kęstučio išbandytų priemonių veikti prieš Ordiną tik su ginklu rankoje, reikėjo griebtis ir kitokių priemonių. Jogailai su Vytautu susijungus, Ordinui dienos buvo jau beveik suskaitytos. 1384 m. laikytini tos sėkmingos kovos pradžia.

Sugrįžusiam į Lietuvą Vytautui Jogaila atidavė visas senąsias Kęstučio žemes, išskyrus Trakus. Vietoj tos kunigaikštystės jam, rodosi, buvo pažadėta Volinijos sritis. Vytautas buvo padarytas aiškiai nuo Jogailos priklausomu, sakysim, jis turėjo pasižadėti nesiuntinėti pasiuntinių į svetimas valstybes. Susitaikęs su Vytautu, Jogaila galėjo dabar kelerius metus nekliudomas atsidėti iškilusiam unijos su Lenkija klausimui, nes Kęstutaitis jam iki 1388 m. ištikimai tarnavo.

VI

Susijungimas su Lenkija turėjo Lietuvai padėti kovoje su vokiečių Ordinu, turėjo stiprinti sunkią jos būklę valstybės viduje. Juk tos derybos vyko kaip tik tada, kai Andrius buvo atkritęs nuo Jogailos ir kaipo vasalas pasidavęs Livonijos Ordino valdžiai, o Vytautas buvo pas kryžiuočius ir kovojo prieš Jogailą. Tuo tarpu, kai kitas kandidatas į Jadvygos vyrus slapstėsi Krokuvos pilyje ir norėjo kokiu nors būdu ją laimėti, Lenkijos įgaliotiniai Krėvėje baigė derybas su Jogaila, ir 1385 m. rugpiūčio mėn. 14 d. buvo surašyta sutartis. Nusipirkdamas, taip sakant, žmoną už 200.000 florenų, Jogaila tu-

---

[85] Plg. *Koneczny*: o. c. psl. 27.

rėjo Lietuvos žemes amžinai « prišlieti » (*applicare*) prie Lenkijos [86]. Krėvės unijos aktas buvo surašytas ne tik Jogailos, bet ir kitų Gedimino giminės kunigaikščių vardu. Figūruoja taip pat ir Vytautas. Taigi ir jis tam sumanymui p r i t a r ė. Visai įtikimas dalykas, jog jis jau tuomet suprato, kad Jogailos išsikėlimas į Lenkiją padės jam užimti žymesnę vietą Lietuvoje. Bet tai yra tik spėliojimai, kuriems patvirtinti šaltiniuose neturime jokios medžiagos. Tiesa, Ordino sluoksniuose viešpatavusi nuomonė, kad Vytautui jau 1384 m. buvęs žadėtas d i d ž i o j o kunigaikščio titulas Lietuvoje [87].

Ordinas į naujus Jogailos politinius laimėjimus žiūrėjo su dideliu nepasitenkinimu. Jis norėjo jam sutrukdyti išvažiuoti iš Lietuvos. Bet nežiūrint Ordino rengiamų žygių į Lietuvą ir Andriaus susijungimo su Smolensko kunigaikščiu, savo kelionės į Krokuvą Jogaila neatidėjo. Krėvėje surašytų pažadų realizavimas, žinoma, daug parėjo nuo Vytauto palaikymo. Tos kelionės į Lenkiją proga Magistras atsiuntė Vytautui pasiūlymą padėti atgauti savo tėviškę, kurios visų plotų Jogaila Vytautui dar nebuvo atidavęs. Vytauto persimetimas į Ordino pusę būtų tikrai nebeleidęs Jogailai išvažiuoti į Lenkiją, bet Vytautas, matyti, rimtai palaikė Jogailos planus, gal tuo pačiu ir tikrai tikėdamasis, tapus pusbroliui Lenkijos karaliumi, laimėti Lietuvoje daug žymesnę vietą. Todėl Vytautas Ordino pasiūlymo nepriėmė, ir Jogaila galėjo baigti įvykdyti savo sumanymą.

Tuo tarpu atskiros sukilėlių kariuomenės (Livonijos Ordinas, Polocko Andrius ir Smolensko kunigaikštis Sviatoslavas) naikino Lietuvą. Tačiau šis pavojus greitai buvo likviduotas. Livonijos magistras, nuniokojęs dalį Lietuvos, sugrįžo namon. Negaudamas didesnės pagalbos iš Ordino, Andrius pasitenkino nedideliais laimėjimais. O Sviatoslavas buvo sumuštas grįžusių iš Lenkijos kunigaikščių, Vytauto ir Lengvenio.

Lenkija išpildė visas savo sutarties su Jogaila sąlygas. Jos karalaitė tapo Lietuvos kunigaikščio žmona, o jis pats buvo išrinktas ir vainikuotas Lenkijos karaliumi. Atėjo laikas ir Jogailai pildyti savo pažadus. Pagal Krėvės aktą reikėjo Lietuvą pakrikštyti ir « pritapdyti » prie Lenkijos. Tokiu būdu Kunigaikštystė turėjo būti inkorporuota į Lenkiją. Bet, rašydamasis su Lenkais Krėvės sutartį, Jogaila, tur būt, vaizdavosi, kad jis ir jo vaikai valdys abi valstybes. Toks visų Lietuvos žemių « prišliejimas » prie Lenkijos (unijai išreikšti pavartotas tik vienintelis žodis « *applicare* »), be abejo, nemažino

---

[86] Plačiau žiūr. *A. Šapokos* str. Valstybiniai Lietuvos santykiai su Lenkija Jogailos laikais.

[87] Collectanea ex Archivo Collegii historici, t. XI, 1909—13, psl. 252.

paties Jogailos valdžios. Juk tapdamas Lenkijos karaliumi, Jogaila nenustojo buvęs Lietuvos valdovu[88]. Bet gyvenimas pasirodė ir čia galingesnis už Jogailos politinį nusistatymą. Krokuva buvo per toli nuo Lietuvos, kad iš jos būtų buvę galima diriguoti tokią didelę Kunigaikštystę kaip Lietuvą. Jai valdyti vis vien reikėjo sudaryti kokią nors instituciją. Geriausiai ir tikriausiai Jogailai buvo pasiremti savo artimaisiais giminaičiais. Be abejo, pirmosios Algirdo žmonos sūnūs tam netiko. Pav., grįžęs į Lietuvą Jogaila tuoj pašalino iš Polocko Andrių, bet jis turėjo dar daug tikrųjų brolių. Geriausiu Jogailos pagalbininku iki tol buvo jo brolis Skirgaila. Todėl šiam buvo duota proga iškilti. 1387 m. atvykęs Lietuvos krikštyti, Jogaila sutvarkė ir Lietuvos valdymą. Jis užrašė Skirgailai beveik viską, ką turėjo Lietuvoje kaipo didysis kunigaikštis, neskaitant Trakų kunigaikštystės, kurią Skirgaila jau ligi tol turėjo. Davė jis Skirgailai dalį ir Vilniaus žemės, tačiau patį Vilnių sau pasiliko. Savo broliui naujasis karalius davė didelę valdžią, kuri buvo išreikšta šiais žodžiais: « *deržati mi jeho vyše u seja našeja bratije* »[89]. Skirgailai, matyti, buvo duota tokia didelė valdžia, jog senoji tradicija turėjo šiek tiek pagrindo laikydama jį didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu. Bet didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu Skirgaila niekados nebuvo (nors kartais jis taip ir vadinamas), nes pilnos valdžios Lietuvoje niekados neturėjo[90]. Jis buvo, taip sakant, Jogailos vietininkas Kunigaikštystėje, jis turėjo būti parama broliui išlaikyti Lietuvą karaliaus valdžioje. O Vilniuje buvo pastatyta lenkų kariuomenės įgula, kuri Jogailos vardu turėjo jį saugoti ir laikyti klusnume.

Tuo tarpu Vytautas paliko bestovįs nuošaliai. Iki 1387 metų jis ištikimai tarnavo Jogailai ir jo klausė, tikėdamasis atgauti savo tėviškę arba gauti kaip atlyginimą — Voliniją. Bet už savo ištikimumą tinkamo atlyginimo jis negavo. Jo tėviškė, Trakai, buvo palikta Skirgailai, ir Vytautas neteko vilties juos kada nors atgauti. 1387 m. Skirgaila gavo Polocką. Atėjo pats momentas ir Vytautui gauti ką nors Kunigaikštystėje. Tiesa, tais pačiais metais Jogaila davė Vytautui Voliniją su Lucku ir Vladimiru, bet, nepasitikėdamas

---

[88] Žiūr. mano str. « Jogaila, unija ir Lietuvos krikštas », 1934 m. « Nauj-Rom. » N 172, psl. 342. *Ten pat* Nr. 171 ir 173 kiti du straipsniai apie Jogailą, *žr. žemiau*. Plg. *Koneczny* : o. c. psl. 33.

[89] *Cod. ep. saec.* XV, t. I, psl. 9.

[90] Plg. *K. Stadnicki* : Bracia Władyslawa — Jagiełły, Lwów 1867, psl. 267 sqq.

Vytautu, nedavė jokio dokumento, pripažįstančio jam kalbamąsias žemes. Tokiu būdu Vytautas priklausė Jogailos malonės. Labiausiai jis buvo nepatenkintas, kad Trakus valdė jo priešas Skirgaila. Jogaila stengėsi juodu sutaikinti, bet tai jam nesisekė. Vytautas pagaliau įsitikino, kad geruoju niekados neatgaus sau priklausomos vietos Lietuvoje. 1387 metų pabaigoje jis apsigyvena Lucke. Palengva jis ima vesti savo politiką, stoja opozicijon prieš Jogailą; palengva jam pribrėsta sumanymas atimti iš Jogailos Vilnių. Norėdamas atgauti sau tinkamą vietą Lietuvos valstybėje, o pačiai Kunigaikštystei — prarastą politinį savarankiškumą, Vytautas pasiryžta išnaudoti tuolaikinę Jogailos ir Lietuvos būklę.

VII

Pirmas Vytauto neištikimybės žingsnis buvo jo susijungimas su Maskva. Didžiojo Maskvos kunigaikščio Dimitro įpėdinis Vosylius, bėgdamas iš totorių Ordos, grįžo per Moldaviją, Podoliją ir Voliniją. Toje kelionėje jis apsistojo Lucke pas Vytautą. Čia buvo sudaryta sutartis, kad Vosylius ves Vytauto dukterį Sofiją. Vytautas davė Vosyliui kariuomenės būrį, kuris palydėjo šį iki Maskvai, ir čia jo pasiuntiniai vedė dar kažinkokias slaptas derybas.

Toks Vytauto elgimasis buvo nebelegalus. Jis neturėjo teisės siuntinėti pasiuntinius į svetimas valstybes ir daryti su jomis sutarčių, juo labiau su Maskva. Šiuo savo susijungimu su Maskva Vytautas supainiojo Jogailos planus, kuris tais pačiais metais buvo pradėjęs akciją D. Naugarde, siųsdamas ten savo brolį Lengvenį kunigaikščiu ir priimdamas iš jo paklusnumo priesaiką. Šiaurės Vakaruose D. Naugardas buvo dominuojanti valstybė. Ji buvo savotiškas graikų «polis» — laisva pirklių respublika. Savo nepriklausomumą Maskvos ir Lietuvos atžvilgiu ji palaikydavo tuo būdu, kad savo kunigaikščiais rinkdavo pakaitomis nežymius asmenis, šeimos narius, tai Lietuvoje viešpataujančios giminės — Gediminaičius, tai Maskvoje — Riurikaičius, destis, kuri valstybė tuo laiku buvo stipresnė [91]. Dabar Jogailai rodėsi atėjęs patogus momentas įtraukti Naugardą Lietuvos įtakon. Respublikos kunigaikščiu buvo išrinktas jo brolis Lengvenis. Įkėlimas kojos į Naugardą reiškė respublikos kovą su Maskva. Tokiu svarbiu momentu Vytautas pasirodė Maskvos sąjungininkas. O Jogaila su Skirgaila buvo jau išsiuntę Lengvenį

---

[91] *L. Kolankowski*: Dzieje w. ks. Lit. I psl. 45.

į Naugardą, rūpinosi greičiau padaryti su Ordinu taiką, kad būtų galima Naugarde pradėti prieš Maskvą akciją [92].

Vytautas jau nesislėpė, jis pasisakė noris atgauti savo tėviškę, tuo dar labiau padidindamas nesutikimą su Skirgaila. Jogailai rūpėjo išlyginti Skirgailos ir Vytauto nesutikimus, kurie jam, akivaizdoje naujų jo planų šiaurėje, buvo labai nepatogūs [93]. Todėl per suvažiavimą Liubline karalius privertė Vytautą išduoti Skirgailai tam tikrą susitaikinimo dokumentą. Bet per tą patį suvažiavimą Vytautas sužinojo, kad Trakai paveldimai atiduoti Skirgailai. Taip pat paaiškėjo ir tai, kad Jogaila neduos jam Volinijos valdymui patvirtinti atskiro dokumento. Todėl oficialus susitaikinimas negalėjo turėti realių padarinių.

Važiuodamas į Liubliną, Vytautas pasitenkino nedideliais reikalavimais: jis norėjo Trakų arba dokumento Volinijai. Nepatenkinus tų reikalavimų, Vytautas pasiryžo visai nutraukti santykius su Jogaila ir vėl pradėti su juo kovą, norėdamas Jogailą visai išvaryti iš Lietuvos ir atimti iš jo Vilnių, o drauge su Vilniumi ir visą Lietuvos Kunigaikštystę.

Jau anksčiau buvo pradėta Vytautas sekti, suiminėti jo bajorai. Vytauto šalininkams, Tautvilui ir Jonui Alšėniškiui, buvo atimtos žemės. To paties galėjo laukti ir Vytautas, neturėdamas rašto Volinijai.

Sugrįžęs iš Liublino, Lucke Vytautas ėmė spiesti apie save visą Jogailos opoziciją. Sušauktame pasitarime jis teisina savo žygius politiniais motyvais: «*I byst jemu nužno, iž če ho preže nebyvalo v litovskoj zemli, s t o r o n i m vladiejušči velikim kniaženijem*» — ir buvo tai reikalinga, nes s v e t i m i e j i ėmė valdyti didž. kunigaikštystėje: to anksčiau lietuvių žemėse visai nebuvo [94]. Ir tikrai Vilniaus įgulos viršininku tada buvo lenkas, Klemensas Moskoževskis.

Vytautas turėjo planą paimti Vilnių, bet jis buvo išduotas. Tada Vytautas, kaipo aiškus konspiratorius, nebegalėjo palikti Lucke, ir skubiai su savo šalininkais susispietė Gardine. Iš ten jis pradėjo tartis su Ordinu, apsiimdamas vėl pildyti 1384 metais pasirašytą sutartį. Ordinas tuo pačiu metu vedė derybas ir su Vytautu ir su Jogaila, su pastaruoju per Skirgailą. Bet Jogailos susivažiavimas su Ordino atstovais nedavė vaisių. Jogaila rengėsi, lenkų padedamas, atsiimti kryžiuočių užimtas žemes, tik Vytauto sukilimas jam viską

---

[92] *F. Koneczny*: Jagiełło i Witold, psl. 101 sqq.

[93] *K. Stadnicki*: Bracia Wład. Jagielly, psl. 272.

[94] *P.S.R.I.*, t., XVII psl. 79, 164, 200 etc.

pagadino. Šitokiose aplinkybėse Magistras maloniai priėmė Vytauto pasiūlymą veikti iš vieno prieš Jogailą [95].

Vytauto susitarimas su Ordinu įvyko dar 1389 metais. Bet Ordinas, kartą jau Vytauto apgautas, nenorėjo be jokių garantijų siųsti savo kariuomenės į Vilnių. Nusiuntus Vytautui į Prūsus įkaitus (brolį Žygimantą su jo sūnumi Mykolu, seserį ir apie šimtą bajorų), Ordino atstovai atvyko į Gardiną ir padarė su Vytautu sutartį (1390. I. 19) [96].

Tokiu būdu Vytautas antrą kartą stojo prieš savo pusbrolį, ieškodamas savo teisių Kunigaikštystėje. Jogaila su Skirgaila buvo priversti atsisakyti nuo visų kitų savo sumanymų, jiedu nebegalėjo plačiau varyti užsibrėžtos politikos Naugarde (Lengvenis nebeturėjo jokios paramos), jiedu turėjo kariauti su kryžiuočiais ir jų sąjungininku Vytautu, bet šį kartą daug sunkesnėmis aplinkybėmis negu pirma buvo manyta.

1390 m. pradžioje Ordino kariuomenė užėmė Gardiną. Tarp Vytauto ir Jogailos vasarvidį prasidėjo tikras karas. Vasarvidžiu kryžiuočiai apgulė Vilnių, laimėjo mūšį ir sudegino vieną pilį (medinę), bet pačios didžiosios Vilniaus pilies paimti neįstengė [97]. Tuo pačiu metu, kada kryžiuočių kariuomenė traukė į Vilnių, pas Vytautą atvyko ką tik į sostą įžengusio Maskvos kunigaikščio Vosyliaus pasiuntiniai. Jie turėjo baigti tartis dėl Vosyliaus sužieduotuvių su Vytauto dukterimi Sofija, pradėtų 1387 m. Lucke.

Susijungęs su Maskva ir Ordinu, Vytautas galėjo būti Jogailai labai pavojingas, bet tuo tarpu visas Vytauto laimėjimas tebuvo tas dukters išleidimas už Vosyliaus. Tais pačiais metais Jogaila išvarė iš Gardino kryžiuočių įgulą, ir Vytautas neteko svarbaus atramos punkto. Vis dėlto karas su Vytautu ir jo sąjungininku reikalavo didelio jėgų įtempimo. Dėl Jogailos nepasisekimų su Vytautu Lenkijoje susidarė partija, kuriai rodėsi, kad unija su Lietuva Lenkijos ne tik nestiprinanti, bet dar eikvojanti nereikalingai jos jėgas Lietuvos naudai. Reikią ieškoti t a i k o s su Ordinu, paliekant Kunigaikštystę savo likimui. Lenkijoje imta galvoti, kad unijos klausimas esąs klaidingai pastatytas. Ar ne geriau, sakė tos partijos šalininkai, būtų pastatyti Lietuvoje vieną didįjį kunigaikštį, kuris būtų Lenkijos vasalu, ir neturėti tiesioginių reikalų su dideliu Lietuvos kunigaikščių

---

[95] Plg. *K. Heinl*: Fürst Witold von Litauen in seinem Verhältnis zum Deutschen Orden in Preussen während der Zeit seines Kampfes um sein litauisches Erbe: 1382—1401. Berlin 1925, psl. 61 sq.

[96] *Cod. ep. Vit.* psl. 20 — Nr. 63.

[97] *Scr. rer. Pruss.* I. II p. 166.

skaičiumi; vienas didysis kunigaikštis, sako, geriau suvaldytų visus kitus kunigaikščius ir apsaugotų nuo dinastinių kovų. Kandidatu į tokius kunigaikščius buvo numatytas Jogailos brolis Vygandas Aleksandras [98], bet tai kandidatūrai nepritarė Jogaila ir Skirgaila. Pastarajam Jogaila išdavė dokumentą, kad niekados niekam, net savo broliui, neatiduos Vilniaus, Gardino, Merkinės ir Vitebsko. Matyti, tas projektas bus buvęs jau rimtai svarstomas.

Tuo tarpu kova ėjo toliau. 1391 m. Vytautui buvo laimingi. Jis paėmė Ukmergę, bet iš po Vilniaus kryžiuočiai turėjo pasitraukti, sužinoję, kad Jogaila su kariuomene pasirodė pietinėse Ordino žemėse. Vytautas buvo apgyvendintas Ritersverderio pilyje, pastatytoje vietoje senosios Marienverderio tvirtovės. Jis čia suspietė ir savo šalininkus. Jogailos padėtis ėmė sunkėti, laimė sviro į Vytauto pusę. 1391 m. rudeniop Konradas Valenrodas suruošė didelį žygį į Lietuvą, o Vytautas užėmė Merkinę ir Gardiną, atgaudamas didelę dalį savo tėviškės. 1392 m. pradžioje, sumušęs Kaributą, jis paėmė Naugardą, o iš D. Naugardo, nebeturėdamas paspirties, sugrįžo į Lietuvą ir Lengvenis. Skirgaila Lietuvoje neįstengė likviduoti to susiskaldymo, nesugebėjo išlaikyti savo rankose valdžios. Vytauto šalininkų skaičius augo, nauji būriai pereidavo į jo stovyklą. Tie nepasisekimai turėjo įtikinti Jogailą, kad, Vytautą nustūmus į šalį, sunku bus išlaikyti Lietuvą. Be to, buvo matyti, kad Jogailos padėtį sunkino ne tik jo paties nesutikimas su Vytautu. Buvo platesnio pobūdžio priežasčių, kurios kalbėjo Vytauto naudai. Krėvės unijos inkorporacija buvo dar perankstyva. Vienas valdovas nepajėgė tvarkyti įvairių reikalų. Toks greitas Lietuvos prijungimas, toks sucentralizavimas abiejų valstybių reikalų į vienas rankas kenkė ir Lietuvai ir Lenkijai. Juk po 6-rių metų Lietuvos inkorporacijos Lenkijon bendras kovos prieš kryžiuočius reikalas stovėjo daug prasčiau negu pirma. Prieš uniją Kęstutis energingai kovojo Vakaruose, o Algirdas tvirtino pozicijas rusų žemėse. Todėl dabar buvo aiškiai jaučiamas reikalas pastatyti Lietuvoje atskirą didįjį kunigaikštį. Jogaila turėjo suprasti padaręs didelę klaidą atiduodamas valdžią Lietuvoje savo broliui Skirgailai, užuot ją atidavęs Vytautui. Todėl karalius dabar turėjo ne tik atstatyti didžiojo kunigaikščio valdžią Lietuvoje, bet ir pavesti ją Vytautui. Buvo tai didelis nusižemininas pusbroliui, bet kito išėjimo nebebuvo. Tai tokia yra genezė 1392 m. Astravos susitarimo, kuriuo buvo atstatyta didžiojo kunigaikščio valdžia Lietuvoje ir pavesta iki gyvos galvos Vytautui [99].

---

[98] *F. Koneczny*: Jagiełło i Witold, psl. 147 sqq.
[99] *F. Koneczny*: Jagiełło i Witold, psl. 159 sqq.

Tur būt, ta kryptimi Lenkijos ponai bus ir veikę karalių, nes vargu galima prileisti, kad Jogaila savo iniciatyva, aplenkdamas savo brolius, būtų galėjęs pasiryžti tokiam žingsniui. Prisidengęs noru tartis su Ordinu dėl taikos, į Prūsus atvyko jaunas Plocko nominatas Henrikas. Mozūrijos kunigaikščiai visados norėjo taikos su Ordinu, unijos jie nelaikė dideliu Lenkijos laimėjimu, todėl Henriko pasirodymas Ordinui nekėlė kokio nors įtarimo. Oficialios misijos Henrikas neturėjo, bet jis atstovavo didelės grupės nusistatymą Lenkijoje. Šį kartą Vytautui nebuvo reikalo derėtis kaip 1382 metais. Jis galėjo gauti visa, ko norėjo, daug daugiau, negu jis galėjo tikėtis iš Ordino. Antra vertus, jis vistiek turėjo pripažinti save vasalu, kad ne Lenkijos, tai Ordino. Bet Lietuvos Kunigaikštystė buvo per didelė, kad vasališkas jos priklausomumas Lenkijos būtų galėjęs žymiai varžyti Vytauto valdžią.

Henrikui gavus Vytauto sutikimą, Jogaila išsiuntė savo įgaliotus atstovus stačiai į Ritersverderį. 1392 m. birželio mėn. pabaigoje Vytautas traukė Lietuvos linkui, apsimesdamas darąs ten karo žygį. Bet staiga jis grįžo atgal ir sudegino Ritersverderį, o paskui sunaikino dar Naujojo Gardino ir Meteno pilis [100].

Taip baigėsi Jogailos ir Vytauto kovos, su pertrauka trukusios visą dešimtmetį. Pirmojoje kovoje su Jogaila Vytauto tikslas buvo atgauti tėviškę (Trakus, Gardiną, Brastą; Žemaičiai čia figūruoja tik kaip pagonys), antrajame perijode Vytautui pasiseka tapti didžiuoju kunigaikščiu. Pilnas jo laimėjimas!

1392 m. rugpiūčio pabaigoje Jogaila paėmė iš Vytauto dokumentą (išduotą skyrium karaliui ar Jadvygai), kuriuo pastarasis pasižadėjo niekados nesiskirti nuo Lenkijos, o karo metu duoti jai pagalbos. Už tai Vytautas gavo Lietuvoje didžiojo kunigaikščio valdžią. 1392 m. Vytautas pažada Skirgailai Kijevą, vadinasi, jis galėjo dalinti kunigaikštystes. Didž. Kunigaikščio titulą Vytautas pavartoja pirmą kartą 1395 m. Juridiškai Vytauto valdžia gal ir tebuvo kaip Jogailos vietininko, bet jau pačioje pradžioje jis elgiasi kaip didysis Lietuvos kunigaikštis. Kas galėjo tikėtis, kad tas kunigaikštis, vos-ne-vos ištrūkęs iš kalėjimo, neturėjęs jokių teisių tapti didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu, paims į savo rankas visą valdžią Lietuvoje?

Jogaila du kartus taikosi su savo pusbroliu. Politinių santykių verčiamas, jis jam grąžina deramą vietą Lietuvoje, atiduodamas ne tik tėviškę, bet ir visą Kunigaikštystę. Paskui jau abu valdovai ilgą metų eilę veikia iš vien: ir bendrai vesdami akciją prieš Ordiną, ir kariaudami su juo atvirame lauke, ir stodami prieš jį Konstancos susirinkime, ir krikštydami Žemaičius.

---

[100] *Scr. rer. Pruss.* III p. 180.

JOGAILA, SANTYKIAI SU KRYŽIUOČIAIS

TANENBERGAS, JOGAILOS APIBŪDINIMAS [1]

Kaip Jogailos santykiuose su Kęstučiu, taip pačioje pirmoje jo unijoje su lenkais ir krikšto priėmime nėra dar pakankamo pagrindo mesti Jogailai iki šiol darytų apkaltinimų. Lietuvos padėtis prieš uniją buvo sunki. Per ilgą kovos laiką su ordinu paaiškėjo, kad toje varginančioje kovoje Lietuvai sunku yra laikytis. Jogaila ieškojo išėjimo. Nauja orijentacija ordino atžvilgiu ištraukė Lietuvą iš to permanentiško karo. Ieškojimas kaimynuose atramos sakytų apie Jogailos sveiką politinį orijentavimąsi. Tik pasižadėjimai buvo perdideli. Ir lengvesnėmis sąlygomis Jogaila būtų galėjęs pasiekti tą patį tikslą, įgyti Lenkijos karūną. Unija suteikė Lietuvai daug paspirties kovoje su vokiečių ordinu. Romos krikštas atpalaidavo ją iš Rytų sferos ir labiau suartino su Vakarais.

Ir toliau ėjo kova su ordinu. Toji kova ėjo ginklu, bet pradėta kovoti naujais būdais, propaganda užsienyje, publicistika, diplomatija. Čia Jogaila ir Vytautas veikė išvien, ėjo ranka į ranką.

Vargu mes sau galime dabar gerai įsivaizduoti, kokia galinga organizacija buvo kryžiuočiai. Trumpai sakant, tas ordinas buvo sumanus ir rūpestingas ūkininkas, geriausias vėlybojo viduramžio administratorius, pavyzdingiausias finansistas, kurio joks Vakarų Europos kraštas negalėjo pralenkti. Puikus jis buvo taip pat prekybininkas, išvystęs ryšius su Ispanija, Portugalija, Anglija, Flandrija. Tas ordinas užėmė labai didelę teritoriją. Ordino valstybė siekė nuo Vyslos iki Narvės. Ji buvo apžiojusi jau didelius lietuvių, latvių giminių ir slavų tautų plotus. Trūko jai tik Žemaičių. Ir to pleišto laimėjimas, pasidarymas sau kontinentalinio tilto tarp prūsiškųjų ir livoniškųjų dalių, buvo aukščiausias ordino politikos tikslas. Vesdamas savo politiką Rytuose, blaškydamasis po Rusijos kraštus, Vytautas kartkartėmis aukojo jai Žemaičius, užrašydamas juos ordinui. Jei Jogaila tai 1382 m. darė, tai pyktinamasi. Vytautas, paėmęs iš Jogailos valdyti Lietuvą, 1398 metais susitaikė su kryžiuočiais ir atidavė ordinui Žemaičius iki Nevėžio upės, vadinasi pusę etnografinės Lietuvos. Tuo būdu jis pats rausė savo politinės egzistencijos pamatus, silpnino valstybėje lietuvių elementą. Bet taip ilgai tęstis negalėjo!

---

[1] Žr. str. « Jogaila Lietuvos istorijoje ir mes » — Naujoji Romuva 171 nr., ir « Jogaila, unija ir Lietuvos krikštas » — 172 nr.

Per du amžiu kovų su vokiečių ordinu abiejų kraštų reikalai buvo taip susipainioję, buvo pasidarę tiek daug priešingumų, prirūgę tiek neapykantos, jog taikos būdu sunkiai bebuvo galima tikėtis išeities. Taip prieiname prie Tanenbergo. Iš pat pradžių matyti Jogailos ir Vytauto sutartinis veikimas, rivalizacijos nėra. Abu jiedu gerai pasirengė į karą. Jiedu mokėjo sumaniai sumobilizuoti savo didelių valstybių jėgas, jiedu mokėjo taip gerai užmaskuoti savo planus, jog ordinas iki paskutiniojo momento negalėjo jų susekti. Čia veikė šalia Vytauto ir Jogaila.

Ordinas negalėjo sukoncentruoti savo jėgų vienon vieton. Magistras turėjo palikti daug kariuomenės nuo Žemaičių pusės rytų pakraščio pilims saugoti. Iš kitos pusės, ordino manymu, lenkai turėjo užpulti Pamario sritį kairiajame Vyslos krašte. Taip ordino jėgos lietuvių ir Jogailos vadovaujamų lenkų buvo išdalytos, išskaidytos. Ordinui nepasisekė greitu laiku Europoje prisamdyti kariuomenės. Livonijos dalys kautynėse dalyvauti negalėjo. Bet ir su tomis jėgomis ordinas, jei būtų neleidęs Vytautui su Jogaila susijungti, o kiekvieną būtų skyrium užpuolęs, turi būti, būtų galėjęs juos nuveikti. Vytautas tai suprato. Todėl artindamasis prie Červinsko jis paprašė Jogailos pasiųsti dalį Lenkijos kariuomenės, kad kryžiuočiai jo vieno neužpultų. Ordinas tačiau to nė nemanė daryti.

Strategijos bei taktikos atžvilgiu apie Tanenbergo kautynes yra gana daug rašyta. Lenkų, be abejo, daug remiamasi Dlugošu, kuris gana plačiai aprašė ir patį mūšį ir rengimąsi į karą. Autorius pats prie Tanenbergo nedalyvavo, tik jo tėvas. Dlugošas yra gana šališkas. Jis jau sąmoningai nori iškelti lenkų nuopelnus. Ta pati tendencija matoma kitoje versmėje « Cronica conflictus », rašytoje dar apie 1410 metus kažinkokio lenkų dvasiškio.

Klaidinga yra, be abejo, jei norima vien Jogailai ir lenkams priskirti Tanenbergo laimėjimas. Ir ant Krokuvoje pastatyto paminklo šalia Jogailos turi stovėti ir Vytauto statula. Bet netikslu būtų taip pat tik vienam Vytautui pripažinti visą laimėjimo garbę, kaip Vytauto sukaktuvių proga beveik visų buvo daryta. Be Jogailos pagalbos ir pats Tanenbergas vargu būtų įvykęs. Žinome, kad net sujungtos abiejų valstybių jėgos vos ne vos čia kovos lauke ir paskui diplomatiniu keliu nuveikė ordiną. Todėl Vytautas vienas, turi būti, nebūtų jo nugalėjęs. To vieno Jogailos nuopelno, berods, pakaktų išteisinti jo kitoms politinėms klaidoms.

Paprastai pradedama nuo pas Tanenbergą dalyvavusiųjų kariuomenės skaičiaus, bet jį gana sunku nustatyti. Dlugošas tepaduoda tik vėliavų, t. y. pulkų, skaičius : 40 Lietuvos ir 50 Lenkijos. Neaišku, kiek gi pulke (arba vėliavoje) buvo kareivių. Paprastai norma

būdavo maždaug 300 raitelių vėliavoje. Tuo remiantis galima būtų nustatyti lietuvių kariuomenės 12.000, lenkų — 15.000.

Iš pačios kautynių eigos prie Tanenbergo reikia kai kas čia, ryšy su Jogaila, pastebėti. Lietuvių kariuomenę išrikiuoti Jogaila pavedė Vytautui, lenkų — Žindramui iš Maškovicų. Čia matyti skirtumas tarp Jogailos ir Vytauto. Vytautas rikiuoja kariuomenę, Jogaila nueina į pastatytą koplyčią išklausyti mišių. Sustatęs kariuomenę Vytautas ragina Jogailą į mūšį, Jogaila laukia, kad visa būtų geriausioje tvarkoje parengta. Ordino kariuomenė išsirikiavusi jau gana nekantravo. Ji buvo nevalgiusi ir pavargusi, nes, kaip minėta, magistrui labai vėlai tepaaiškėjo sąjungininkų planas; buvo daryta žygiai užstoti jiems kelią ir neleisti jiems susijungti, bet jau buvo vėlu. Magistras laukė mūšio. Tad pasiuntė per heroldus du kalaviju, kviesdamas greičiau pradėti mūšį. Jogaila, kaip visados, pabrėždamas savo krikščionišką taikumą, priėmęs kalavijus ir atsakęs, Dievui pavedąs skirti mūšiui vietą. Taip visos aplinkybės yra sudariusios pagrindo kalbėti apie Jogailos b a i l u m ą.

Dar kartą apjojęs kariuomenę, Jogaila liepė trimituoti. Jis pats mūšyje nedalyvavo. Jam duota apie 60 raitelių maža vėliavėlė. Ji turėjo apsupusi saugoti karalių. Pakelyje buvo pastatyti arkliai, kad Jogaila galėtų išsigelbėti, jei mūšis nepavyktų. Kai kas mato ir tame Jogailos bailumą, bet teisingiau bus su K. Lohmeyeriu manyti, kad tai buvo protingas atsargumas. Paties karaliaus žuvimas būtų galėjęs įnešti tik didesnį nusiminimą ir suirutę pačioje kariuomenėje. Pats vadovavimas atiteko Vytautui. Jodinėdamas dažnai pakeičiamais arkliais jis visur prižiūrėjo tvarkos, davinėjo paliepimus.

Labai dažnai yra statoma klausimas, kas laimėjo Tanenbergą, Jogaila ar Vytautas? Kurie labiau nusvėrė, lietuviai ar lenkai? Kurie pagaliau iš tikrųjų laimėjo? Be reikalo daug karščiuojamasi. Trumpai apie eigą. Mūšis prasidėjo dešiniajame lietuvių sparne. Ordinas pasiuntė prieš lietuvius geriausias savo rinktines jėgas. Lietuviai laikėsi vieną ar dvi valandi, bet jie buvo pralaužti ir pradėjo bėgti. Dlugošas kalba apie paniką. Kai kurie bebėgdami atsidūrę Lietuvoje ir paskleidę žinią apie pralaimėjimą. Be abejo, mažai įtikima žinia, nes lietuviai mūšiui baigiantis vėl atsiranda. Aiškinama taip pat, kad tokia buvusi lietuvių ir totorių kovos taktika, trauktis ir vėl grįžti. Visai galimas dalykas, nes XV-tojo šimt. rašytojas Enėjas Silvijus Piccolomini rašo, kad lietuviai a p s i m e s d a m i bėgę.

Tik trys lietuvių kariuomenės vėliavos ir Smolensko pulkai dar ilgesnį laiką sulaikė vokiečių puolimą ir prasimušę susijungė su lenkų kariuomene. Lietuvių p a s i t r a u k i m a s atliko svarbų patarnavimą, toli nuo mūšio atitraukė žymias vokiečių jėgas. Tuo tarpu

kairiajame sparne jau ėmėsi lenkų kariuomenė su vokiečiais. Sulaužę lietuvių sparną, vokiečiai buvo beapsupą lenkus. Didžioji lenkų vėliava buvo jau nukritusi, ir didelėmis pastangomis tepavyko ją atgauti. Pagalios lenkams pribaigti magistras pasiuntė 16-ką mūšyje dar nedalyvavusių vėliavų. Tie vokiečių pulkai ėmė pulti lenkų dešinįjį sparną ir būtų jį sulamdę.

Tame pavojingame momente Vytautas atveda paskutinius rezervus, atsirada vėl pradžioje išblaškyta lietuvių kariuomenė. Iš šono ji supa vokiečius ir užeina užpakalin. Vokiečių kariuomenėje kilsta panika. Apsupti ginasi, tačiau žūva, nes nesuskumba pabėgti... Labai trumpai aš čia miniu Tanenbergo kautynių eigą. Ji parodo, kaip sąjungininkai vieni kitiems buvo reikalingi. Nei lenkai vieni, nei lietuviai vieni esamomis aplinkybėmis mūšio nebūtų laimėję. Tik ypatingas sutarimas privedė kautynes prie laimingo galo. Turėtume būti objektyvūs ir atiduoti ir vieniems ir kitiems tai, kas jiems priklauso. Bet kalbant apie Jogailą, tai nėra tiek svarbu; pati mūšio eiga, ar lietuvių ir lenkų dalyvavimo santykis, apie patį karalių Jogailą nieko nepakeičia.

Kaip paskutinė kovos lauko scena tegu bus paminėta viena smulkmena. Kada prie Jogailos kojų buvo atneštas negyvas magistras, Jogaila apsiverkė, apsiaustu pridengė jo kūną, liepė jį parvežti į Marienburgą ir garbingai palaidoti. Vytautas buvo ne taip jausmingas. Jam atvedė kaip belaisvį jo gerą pažįstamą Markvardą Zalcbachą. — «A, tu čia Zalcbachai!», sušuko Vytautas. Kryžiuotis neprašė pasigailėjimo ir atsakė: visų likimas esąs netikras. Įpykęs Vytautas liepė jį nukirsdinti. Bausmė buvo tuoj įvykdyta. Jogaila Vytautui dėl tokio negailestingumo darė smarkių priekaištų. Tai pasakoja mums Dlugošas. Dėl to fakto nereikėtų abejoti. Zalcbachą buvo suėmęs Dlugošo tėvas. Čia pasirodo būdo skirtumas!

Baigiant apie Tanenbergo kautynes reikia dar pakartoti: Tanenbergo mūšis yra labai svarbus. Jis amžiams sulaikė vokiečių slinkimą į Rytus. Jei ne tas mūšis, tai Lietuva, o gal ir Lenkija, nebūtų išsilaikiusios, nes vokiečių valstybė, gali būti, būtų turėjusi savo sienas kur nors apie Dauguvą—Dnieprą. Tas laimėjimas — tai unijos vaisius, bendrų pastangų rezultatas. Nei vieni lenkai nei vieni lietuviai vokiečių sulaikyti nebūtų galėję. Todėl šitoks susijungimas kartais yra labai svarbus ir reikalingas. Tas laimėjimas tai daugiausia lietuvių nuopelnas. Du lietuviu surengė tą karą, mobilizavo jėgas, statė planus. Vytautas vadovavo mūšyje, ir jis yra tikrasis pergalėtojas. Bet Jogailos vaidmuo taip pat didelis. Jogaila b e n d r a i k o v o j o. Reikia žinoti, jei kas kitas, o ne lietuvis Jogaila būtu sėdėjęs Lenkijos soste, lenkai savo jėgų nebūtų aukoję.

Sutartinis Jogailos veikimas prieš ordiną matyti kovoje prieš Tanenbergą. Jis matyti dar visą eilę metų po Tanenbergo. Nors tos kautynės vokiečiams nuleido daug kraujo, bet ir tolimesnė kova, kad ir diplomatinė, su kryžiuočiais buvo sunki.

Nežiūrint jau tuoj po Torno taikos prasidėjusių ginčų dėl Klaipėdos ir Veliuonos, apie kuriuos « N. R. » jau buvo rašyta [2], reikia sustoti ties pačiu dramatiškiausiu kovos epizodu Konstancos susirinkime.

Jogailos vaidmuo šitoje kovoje yra didelis. Be į Vak. Europą siunčiamų atsišaukimų, memorijalų prieš kryžiuočius, bažnytinis susirinkimas Konstancos mieste (1414—18) išnaudojamas kovai prieš ordiną, pakirsti jo autoritetui ir įtakai pas popiežių ir Vakaruose. Visas vadovavimas pačioje Konstancoje šitoje akcijoje atitenka, be abejo, Jogailai ir lenkams. Vytauto įsakymu ten buvo nusiųsti 60 žemaičių vyrų, kurie inscenizavo tą žinomą sceną. Bet diplomatinė kova gulėjo ant Jogailos valdomų lenkų pečių. Pats Žemaičių ilgas skundas (vad. « Propositio Samaytarum ») buvo sustatytas Krokuvos rektoriaus Pauliaus Vladimiraičio. Lenkai patys taip pat išėjo su visa eile apkaltinimų prieš ordiną, iškeldami visą eilę neteisybių: ordinas yra daug nusikaltęs uzurpatorius ir jam priskaitoma daug nuodėmių. Krokuvos rektorius tuo pačiu laiku parašė traktatą, iškeldamas abejojimus apie ciesoriaus galią dalyti pagonių kraštus. Krikščionių tikėjimas turi būti platinamas ne ginklu, bet įtikinimu.

Tos akcijos vaisiai greit matėsi. Jau susirinkimo pradžioje (1415. II) popiežius Jonas XXIII paskelbė bulę, kuria buvo atimamos visos iki tol ordinui pripažintos teisės į Lietuvos ir Rusijos kraštus, kaip krikščionybės gynėjams, katalikų tikėjimo platintojams.

Maždaug tuo pačiu laiku krikštijama žemaičiai (1413). Žemaičių krikštyti atvyko ir Jogaila. Lydėjo juos lenkų dvasiškiai. Jie nemokėjo lietuviškai. Tad jų lenkiškas kalbas Jogaila atpasakodavęs lietuviškai. Vytautas ir Jogaila patys prikalbinėjo ir aiškino tikėjimo tiesas. Gal Dlugošas perdeda iškeldamas Jogailą, lyg jis vienas būtų naują tikėjimą skelbęs.

Konstancoje Žemaičių krašto klausimas liko neišspręstas, tik vyskupijos steigimu susirūpinta. Bet kam jis turėjo priklausyti, ordinui ar Vytautui? Turėdamas diferencijų su ordinu, Jogaila tuo pačiu palaikė Vytautą. Porą kartų buvo dar bandoma žvanginti ginklus. Paskelbus imperatoriui Breslavo sprendimą, kuriuo Žemai-

---

[2] Žr. mano str. « Lietuvos Vakarų sienos bei Klaipėdos klausimas Vytauto laikais » — Naujoji Romuva 1933, 120 ir 121 nr. (Naujai išsp. Z. Ivinskio Rinktinių Raštų II tome).

čiai po Vytauto mirties turėjo grįžti ordinui, Vytautas ir Jogaila solidariai veikė. Išgirdę sprendimą, Dlugošas sako, abu bliovę lyg liūtai. Dar prieš pat Melno taiką (1422) Jogaila bandė kariauti su ordinu. Ši taika visiems 500 metų išsprendė Klaipėdos krašto ribas, nustatė Lietuvos sieną pajūryje.

Taip pasibaigė ilga Lietuvos kova su vokiečių ordinu dėl Žemaičių krašto, kurioje Jogailos asmenyje buvo stipri parama. Ne visas tikslas buvo pasiektas, ir ateityje lietuviams paliko dar kovoti, kol jie galutinai gaus priėjimą prie jūros. Svarbu buvo ir tai, kad ordino teritorijos buvo perkirstos. Livonijon nebegalėjo eiti vokiečių kolonizacija. Lietuvių pastangomis latvių tauta buvo išgelbėta nuo prūsų likimo.

Dar lieka pasakyti apie Jogailos asmenį, nes Jogaila kaip žmogus mums mažiausiai pažįstamas. Lenkų istorijografija nesiliauja jį garbinusi. Juk Jogailos dinastija Lenkijos valstybei atnešė daug naudos. Pas mus galvojama kitaip. Jogailos padarytoji unija lietuvių tautai *ateityje* davė tik nuostolius. Šis nepasisekimas politikoje perkeliama ir ant Jogailos asmens. Jogailos kova su Vytautu dar labiau sukompromitavo Jogailą lietuvių akyse. Iškėlęs Lietuvos nepriklausomybės mintį, Vytautas patraukė savo pusėn savo ir visų laikų Lietuvos visuomenę, įgijo jos pritarimą. Taip Jogaila ir perėjo istorijon kaip savo tautos priešas, kaip koks išdavikas, silpnavalis žmogus (tai dažnai kartojama), kuris dėl svetimos karūnos naikina savo valstybės ir tautos nepriklausomybę. Bet ar jis buvo toks tamsus?

Pačiuose pirmuosiuose jaunystės žygiuose, savo santykiuose su Kęstučiu, Jogaila atrodo suktas, vylingas, bet čia, be asmeninių interesų, būta dar politinės programos skirtumų. Paskui, mes matome, Jogaila pasikeičia. Krikščionybės etika, pagaliau aukštos doros Jadvyga bus padarę jam pozityvios įtakos. Iš tikrųjų Jogaila nebuvo toks, kaip dažnai kas iš lietuvių sau jį įsivaizduoja.

Po Jogailos mirties (1434-V-31) Bazelyje per ekzekvijas (liepos mėn.) magistras Kazlauskas pasakė pamokslą. Jame pažymėta: Jogaila viršijo kitus savo brolius savo sugebėjimais, doros ir kūno privalumais. Todėl Algirdas jį paskyrė savo įpėdiniu. Jau ta aplinkybė, kad nemokytas, nešviestas žmogus, patekęs į svetimą valstybę, sugeba ją energingai valdyti ir palieka didelį atminimą, rodo, kad Jogaila negalėjo būti taip sau silpnas ir ištižęs žmogelis. Lenkams Jogaila yra svetimtautis, atėjūnas. Bet jie jį priskaito prie didžiųjų savo karalių. Mes pamirštame ir atsižadame. Juk tai lietuvis Lenkijos soste!

Jogaila buvo labai menko išsilavinimo, nei skaityti nei rašyti jis nemokėjo. Vargu galėjo jis gerai išmokti ir lenkiškai. Tačiau tas barbaras su žymėtinu atsidėjimu kuria vienuolynus, rūpinasi bažnyčiomis. Pats Krokuvos universitetas jo įkurtas ir turi Jogailos vardą.

Nereikia Jogailos vertinti vien iš mūsų tautinio punkto. Toks vertinimas kartais istorijoje gali prasilenkti su plačiau imamu visuotiniu įkainojimu. Šitas vertinimas bus tikresnis. Jis, tiesa, ne retai nesutiks su vien tautiniu, siaurai imamu asmens vertinimu. Šituo atžvilgiu žiūrint, Jogailos vertė gali tik pakilti, nes jo nuopelnai kultūros ir christijanizacijos srityje yra nemaži ir daro tai tautai, iš kurios Jogaila kilo, garbės.

Iš Jogailos gyvenimo, jei vieta čia leistų, galima duoti smulkmenų. Mums yra išlikusios jo dvaro išlaidų sąskaitos (« rachunki domowe »). Jos rodo Jogailą turėjus daug teigiamų pusių. Matyti Jogailos religingumas. Griežtai laikėsi jis pasninkų, buvo drausmingas. Penktadieniais tevalgė tik duoną ir vandenį. Net ligoje pasninko nemažino. Kasdien klausė mišių. Kazlausko pamoksle yra pasakyta, kad didįjį ketvirtadienį pats plaudavo kojas pavargėliams; prie stalo jiems patarnaudavo, did. ketvirtadienį basas lankydavo bažnyčias ir dalydavo išmaldas. Apie ką tik mirusius nušnekama ir perdaug gerai... Bet iš tų sąskaitų matyti, kad Jogaila buvo tikrai kuklus žmogus. Kitiems dalydavo brangias dovanas, pats gi nemėgo iškilmingumo. Turėjo jis daug brangių kailių, o kasdien vaikščiojo paprastame avikailyje, tik per iškilmes vilkosi aksominiu ploščiu (be jokių papuošimų). Lenkijoje karaliaudamas, kaip Kazlauskas sakė, nepasmerkė nė vieno žmogaus mirtin.

Jogaila buvo tikras gamtos sūnus, ir jis ją mylėjo. Mylėjo jis labai savo tėvynę Lietuvą. Mėgdavo jis dažnai atvažiuoti čia pamedžioti, mėgo jis klausytis lakštingalų čiulbėjimo. Jų besiklausydamas 1434 m. gegužės mėn. 31 d. mirė, Nemune peršalęs prie Gardino.

Dabar (1934) sueina nuo jo mirties lygiai penki šimtai metų. Tų straipsnių autorius žino, kad jis yra pasiėmęs nedėkingo darbo, tačiau jis mano, kad nebus klaidingai suprastas. Lenkai Jogailą perdaug idealizuoja, vokiečiai iš ramaus ir taikaus valdovo (ordinas pagarsino labai tamsią nuomonę) padarė žiaurų ir kerštingą barbarą. Prie to prisidėjo rusai, kuriuose Jogaila dėl savo uolumo katalikybę platinant niekada neturėjo simpatijų. Lietuviams apie lietuvį Jogailą reikia turėti savarankią nuomonę, ir jau būtų laikas ją susidaryti, atsipalaiduojant nuo visų mitų ir legendų.

VYTAUTO JAUNYSTĖ IR JO VEIKIMAS IKI 1392 M.

I. Gedimino dinastijos pradžia. Vytauto jaunystės laikotarpis. Kęstučio šeima ir giminės. Vytauto vaikystė ir auklėjimas. Pirmi Vytauto žygiai (iki 1377 metų).

Vytautas Jogailos kovoje su Kęstučiu. II. Pirmi Vytauto žygiai tėviškei atgauti (1382—1384). Kęstučio mirtis ir Jogailos santykiai su Ordinu. Vytauto bėgimas pas Vokiečių Ordiną. Jogailos santykiai su Ordinu po Vytauto pabėgimo. Vytauto pastangos atsiimti tėviškę ir susitaikinimas su Jogaila. III. Vytauto santykiai su Jogaila ir Skirgaila (1384—1389). Jogailos nepasitikėjimas Vytautu ir Skirgailos išaukštinimas. Krėvos unija. Polocko kunigaikščio Andriejaus ir kitų kunigaikščių maištas. IV. Antras Vytauto bėgimas į Prūsus (1390—1392). Vytauto derybos su kryžiuočiais. Jo kovos su Jogaila. Vytauto žygių sėkmingumas. V. Antras Vytauto susitaikymas su Jogaila. Mozūrų kunigaikščio Henriko, Jogailos pasiuntinio, taikos pasiūlymas Vytautui. Vytauto taktika su Ordinu ir antras sugrįžimas į Lietuvą.

I.

Lietuvių tauta, kaip politiškai organizuotas vienetas, istorijoj pasirodė viduramžių pabaigoj. Tada Vakarų Europoje jau buvo susitvarkiusios valstybės, kuriose valdžią turėdavo savo rankose atskiros galingos dinastijos. Ir Lietuva, berods, negalėjo apsilenkti su ta viduramžių valdymo sistema. Tryliktas amžius Lietuvai davė kelis didžiuosius kunigaikščius, kurie lyg ir atbaigė vieną Lietuvos istorijos epochą. Jų tarpe žymiausias buvo karalius Mindaugas, padėjęs pamatus Lietuvos valstybei. Pačioje XIII amž. pabaigoje Lietuvos istorijos šaltiniai mini mažai žinomą ir palikusį istorijos miglose Lietuvos kunigaikštį Liutaverą (Pukaverą). Jo sūnus Gediminas dar labiau sutvirtino Mindaugo įkurtą valstybę ir davė pradžią naujai galingai dinastijai. Jis mirdamas paliko Lietuvai veiklius ir energingus kunigaikščius Algirdą ir Kęstutį. Jiedu davė vėl valstybei visą eilę kunigaikščių, kurie Lietuvą valdė daugiau kaip pustrečio šimto metų, iki pat Liublino unijos.

Vytautas, apie kurį mes čia kalbėsime, buvo žymiausias šios dinastijos atstovas, kaip galingas ir labai didelis ąžuolas, išaugęs kitų miško medžių tarpe. Jo tėvas Kęstutis, nuolatinis Žemaičių krašto gynėjas, turėdamas per 40 metų vedė žinomo Žemaičių bajoro Vydimanto dukterį Birutę. Anuo laiku, tiesa, buvo paprotys vesti svetimų kraštų kunigaikštytes, mat, galingiems valdovams buvę nepatogu susirišti giminystės ryšiais su savo pavaldiniais. O, be to, jie šitai darydavę ir kitokiais sumetimais. Tačiau Kęstutis neieškojo sau žmonos svetur. Iš visų Gedimino giminės kunigaikščių jis sudarė lietuviškiausią šeimą. Ir ta lietuvė, kuri, anot legendos, turėjusi

visą amžių tarnauti dievams, pasitraukusi nuo jų aukuro į šeimos židinį, išaugino Lietuvai nemažame savo vaikų būryje didelį vyrą — Vytautą. Negalima ginčyti istorikų nuomonės, kad Birutė esanti ne visų Kęstučio vaikų motina. Istorikas Wolffas sako, esą sunku prileisti, kad Kęstučio sūnus Patirgas, kuris istorijos lapuose 1348 metais pasirodo jau subrendęs vyras, ir duktė Ringailė, ištekėjusi 1392 metais, vadinasi, po 44 metų, — būtų buvę gimę iš vienos motinos. Kęstutis, matyt, buvo buvęs du kartu vedęs. Pirmoji Kęstučio žmona mums nežinoma, ir turėjo būti trijų vyresniųjų Kęstučio sūnų motina. Birutė bus pagimdžiusi tris jaunesniuosius sūnus ir tris dukteris [1]. Taigi iš viso Kęstutis bus turėjęs penkis ar šešis sūnus ir keturias dukteris. Istorija yra nustačiusi tokią Kęstučio vaikų eilę; sūnūs: Patirgas, Butautas, Vaidotas, Vytautas, Tautvila ir Zigmantas; dukterys: Miklausa, Danuta, Ringailė ir vienos vardas nežinomas.

Patirgas, vyriausias Kęstučio sūnus, 1348—65 metų laikotarpyje buvo nuolatinis Algirdo ir Kęstučio žygių palydovas ir, palyginti, jaunas mirė. Butautas, kuriam šaltiniai duoda įvairius vardus ir kartais vadina Vaidotu, kuris vėliau dažnai dalyvaudavo vokiečių derybose vertėju, su savo draugu Survila 1365 metų liepos mėn. 25 d. išbėgo Karaliaučiun ir apsikrikštijo Henriko vardu. Nuvykęs Vakarų Europon buvo Romos ciesoriaus Karolio IV pakeltas imperijos kunigaikščiu ir gyveno jo dvare (1369—81), paprastai vadinamas «lietuvių karaliumi Henriku». Butauto sūnus Vaidotas, turėdamas vos šešioliką metų, taip pat pabėgo iš savo senelio Kęstučio globos į Prūsus (1381 m.), iš kur nuvyko pas ciesorių, norėdamas priimti krikštą [2]. Kitus Kęstučio sūnus mes vėliau minėsime sąryšyje su politiniais įvykiais.

Kęstučio duktė Miklausa 1375 metais ištekėjo už Tverio kunigaikščio Jono ir apsikrikštijo Marijos vardu. Danuta 1380 m. ištekėjo už Mozūrijos kunigaikščio Jonušo, apsikrikštydama taip pat Marijos vardu. 1392 m. Ringailę vedė Ritesverderyje kitas Mozūrijos kunigaikštis Henrikas. Ji gavo krikšte Elžbietos vardą. Ketvirtoji gi ištekėjo už Kazimiero Štetiniečio [3]. Tiek, trumpai kalbant, galima pasakyti apie Kęstučio giminę. Tačiau čia yra dar ir neišaiškintų dalykų. Pav., lieka dar labai ginčytinas klausimas, ar Vytauto motina Birutė buvo vaidilutė, ar nebuvo. Ano laiko šaltiniai apie tai visai nutyli. Iš daugelio kronikų tik viena XVI amžiaus Bychovco kronika

---

[1] Wolff, 47 psl.

[2] T. p., 55 psl. ir Scr. r. Prus. II, 551 psl, ir III, 594, 595 psl.

[3] Hist. Pol., X t., 405 p.

rašo apie šį romantišką Kęstučio susitikimą su Birute Palangos pajūryje. Ir jei XIX amžiuje ta kronika nebūtų buvusi rasta, tai mes apie šį padavimą visai nieko nežinotumėm.

Vytautas buvo Kęstučio iš eilės ketvirtas, o Birutės bene pirmagimis sūnus. Kuriais metais jis gimė, tiksliai sunku pasakyti. Konradas Bitschinas savo kronikoje sako, kad Vytautas, turėdamas dvidešimt metų, dalyvavęs 1370 metais Rudavos mūšyje [4], 1430 metais mirdamas jis turėjęs aštuoniasdešimt metų, vadinasi turėjo gimti apie 1350 metus [5].

Kalbėti apie Vytauto jaunystę ir jo veikimą beveik iki pat Kęstučio mirties (1382 m.) yra sunkoka, nes trūksta tam tikslesnių žinių. Mat, anų laikų kronikininkai bei metraštininkai nedaug domėjosi šeimyniškais kunigaikščių dalykais. Jie rašė daugiausia tik apie tokius įvykius, kurie galėjo turėti visuomeninės bei politinės reikšmės. Todėl niekur ir nerandame užrašyta, kaip Vytautas praleido savo jaunas dienas, ką jis veikė ir t. t. Tik vėliau, kai Vytautas pasirodė viešame politikos gyvenime kaip subrendęs vyras, pradėjo rastis ir apie jį žinių, kurios paskui vis gausėjo.

Vytautas buvo kilęs iš grynai lietuvių kunigaikščių šeimos. Ir visą gyvenimą pasiliko tikras lietuvis. Tik pasaulėžiūros atžvilgiu nebuvo jis toks vieningas. Iš pat mažens teko Vytautui augti dviejų tikėjimų įtakoje. Jo tėvai buvo pagonys; ypač Birutė turėjo jam įkvėpti savo nusistatymus bei pažiūras apie lietuvių tikybos dievus, pomirtinį gyvenimą etc. Iš vėlybesnio Vytauto veikimo matyti, kad jis prie savo motinos buvo labiausiai prisirišęs. Todėl ji savo grynai lietuviškomis tradicijomis bei papročiais ir bus jam daugiausia įtakos padariusi. Bet iš kitos pusės, Vytautui teko gyventi ne vien pagoniško tikėjimo pasaulėžiūros rate. Kaip Trakuose, taip ir dėdės Algirdo šeimoj Vilniuj tekdavo jam susidurti ir su krikščionybės idėjomis, nes čia dažnai atvykdavo iš Vakarų ir Rytų Europos įvairūs pasiuntiniai, riteriai, vienuoliai, kurie lankydavos ne tik naujo tikėjimo skelbimo reikalais, bet ir apsigyvendavo kunigaikščių dvaruose raštininkais, patarėjais. Vienas Vytauto mokytojas buvo kryžiuotis, nes tėvo dvare vokiečių belaisvių nestigdavo; todėl jis iš jų bus išmokęs skaityti ir rašyti. Vadinas, Vytautas augo ir pagoniško ir krikščioniško tikėjimų įtakoje. Jo pirmoji žmona Marija, Rusijos kunigaikštytė, berods, buvo stačiatikė. Antroji jo žmona Ona pradžioj taip pat buvusi stačiatikė, tik paskui pasidarė labai uoli katalikė.

---

[4] Scr. r. Prus., III 880 psl.

[5] Tur būt klaidingai lenkų istorikas Dlugoš'as nurodo, kad Vytautas bus gimęs apie 1348 metus. Žiūr. Hist. Pol., IX t., 364 psl.

Istorikai nurodo, kad Vytautas turėjo tris žmonas [6]. Trečios žmonos vardas buvęs Julijona.

Vytautas brendo audringu Lietuvos valstybės laikotarpiu, kada jo tėvas, gindamas Žemaitijos bei lietuvių laisvę, negalėjo išleisti ginklo iš rankų, nes du galingi priešai, kardininkai iš šiaurės ir kryžiuočiai iš žiemos vakarų pusės, tuo laiku ypač smarkiai puldavo Lietuvą. Vokiečių Ordinas, bekariaudamas įsigijo Prūsuose didelius žemės plotus ir juos kolonizuodamas, darėsi vis stipresnis. Laimėję Vyslos žiotis ir Pamarį (1309 metais) ir išplėtę savo prekybą su tolimais Vakarų Europos miestais, nors vis labiau tolo nuo pirmykštės Ordino dvasios, bet turėdami pilną iždą pinigų, daug stiprių pilių ir nuolat iš Vakarų Europos plaukiančių jėgų, kryžiuočiai kasmet po kelis kartus puldavo Lietuvą, išniokodami plačias jos sritis, degindami gyvenamas vietas ir žmones išsivesdami nelaisvėn. Kęstučiui dar smarkiau, negu pirmtakūnams, tenka gintis nuo Ordino įsiveržimų, nes tada magistro valdžią turėjo veiklus ir energingas vokietis Vinrichas von Kniprodė (1351—1382). Tiesa, savo valdymo pradžioje Kęstutis su Algirdu buvo pradėję tartis dėl krikšto. Apsikrikštijus būtų turėję pasiliauti nuolatiniai Ordino puolimai. Lietuvos politiniame gyvenime galima buvo laukti naujų atmainų. Tam reikalui didieji Lietuvos kunigaikščiai 1358 metais buvo pasiuntę Nürnbergan pas ciesorių Karolių IV vieną savo giminaitį tartis dėl priėmimo krikščionių tikėjimo. Iš savo pusės, sutikdami apsikrikštyti, jiedu pirmiausia reikalavo, kad Vokiečių Ordinas Lietuvai grąžintų žemes iki Deimės ir Alės upių Prūsijoje ir Žiemgalius bei Kuršius Livonijoje. Kadangi Lietuvai apsikrikštijus Ordino egzistencijai Lietuvos pasieniuose nebūtų buvę pagrindo, tai jiedu siūlė Ordinui išsikelti į Rusijos pietus, ginti krikščionis nuo totorių užpuldinėjimo.

Kai ciesorius ir Vokiečių Ordinas su dideliais Lietuvos valdovų reikalavimais nenorėjo sutikti, vėl reikėjo griebtis kardo. Nuo to laiko per visą savo gyvenimą, iki pat žilos senatvės, Kęstutis turėjo nepaliaujamai kariauti su tariamaisiais Lietuvos krikštytojais. Kiek tos kovos Kęstučio valdymo laiku padidėjo, rodo ir ta aplinkybė, kad vokiečiai tiek jau buvo įsidrąsinę, kad 1362 m. išgriovė Kauno pilį ir pradėjo brautis vis gilyn į Lietuvą, pasiekdami net Vilniaus ir Neries sritis, kurių dar niekad priešai nebuvo pasiekę.

Tokiu nuolatinių kovų laiku augo Vytautas savo tėvo dvare Trakuose, todėl ir jo auklėjime turėjo vyrauti kariški dalykai, ir užtat nenuostabu, kad jis labai anksti (1368 m.) pradeda dalyvauti įvairiuose karo žygiuose: 1368 ir 1372 metais į Maskvos žemes;

---

[6] Wolff, 56 psl.

1376 metais, jau kaip Gardino kunigaikštis, jis dalyvauja kartu žygyje prieš lenkus. Pirmąją gi didelę karinę pamoką Vytautas gavo viename mūšyje su kryžiuočiais. 1370 m. buvo Kęstučio ir Algirdo suruoštas didelis Prūsų puolimas. Šitam karo žygiui buvo surinkta kariuomenė ne vien tik iš Žemaičių [7], kaip paprastai Kęstutis darydavo, bet ir iš antros Lietuvos dalies, kurią valdė Algirdas. Sužinoję apie didelį lietuvių įsiveržimą, vokiečiai iš savo pusės irgi rengėsi. Kai jų žvalgai pranešė lietuvių planus, puolimui atremti buvo sumobilizuota daug Prūsų krašto gyventojų. Pasidalinę mažais būreliais ir nuterioję kelias Sambijos krašto sritis, lietuviai 1370 metų vasario mėn. 17 d. (sekmadienį) prie Rudavos bažnytkaimio, netoli Karaliaučiaus, vėl susirinko krūvon. Mūšis pasibaigė dideliu lietuvių pralaimėjimu. Iš vokiečių pusės žuvo jų žymus maršalka Šindenkopfas, 23 ordino broliai riteriai ir mažiausia bent 300 žmonių kariuomenės. Lietuvių pusėje žuvę apie 5000 žmonių. Aprašinėdamos vokiečių kronikos lietuvių nuostolius, be abejo, perdeda.

Vytautas, vos dvidešimties metų jaunuolis, žinoma, čia dalyvaudamas, vadovaujamos reikšmės dar neturėjo, bet buvo tik Kęstučio pratinamas prie karo. Tuo pat tikslu, matyt, ir Algirdas buvo pasiėmęs su savim Jogailą, dviem metais vyresnį už Vytautą.

Po kiek laiko kronikos vėl mini 1377 metų Vytauto žygį. Jis, tėvo pavedamas, surengė žygį, Algirdui dar gyvam tebesant, į Ordino žemes. Tuokart jis pasirodė savarankiškas lietuvių kariuomenės vadas. Kada Kryžiuočių Ordino maršalka Gotfrydas von Lindenas įsiveržė į Lietuvos gilumą ir, nueidamas net lig pat Vilniaus, degino kaimus, plėšė žmonių turtą ir juos pačius ėmė nelaisvėn, tuo metu Algirdas, negalėdamas skubiai suorganizuoti apsigynimo, užsidaręs Vilniaus pilyje, pasikvietęs maršalką ir išmetinėjęs jam neriterišką elgesį; o Kęstutis, keršydamas už krašto teriojimą, pasiuntė Vytautą į Užnemunę sunaikinti vokiečių maisto atsargą. Pavestą uždavinį Vytautas labai puikiai atliko, sunaikindamas visą vokiečių maisto atsargą nuo Nemuno iki Tamovos (aukščiau Insterburgo). Kryžiuočiai, kaip rašo kronikininkas Vygandas Marburgietis, šešias dienas turėjo išbūti nematę duonos, o arkliai — pašaro [8].

Tokios tat trumpos pirmosios žinios apie Vytautą iki 1377 m. Be abejo, Vytautas bus dalyvavęs ar bent padėjęs ir kituose žygiuose savo tėvui ir savo dėdei. Bet kadangi jam neteko juose turėti lemiančio vaidmens, todėl jo vardas kronikose ir neminimas [9].

---

[7] Krum., 79 psl.

[8] Scr. r. Prus., II, 590 psl.

[9] Hist. Pol., X t., 382, 383 psl.

Toliau nuo 1377 metų istorijoj Vytautas vis labiau aiškėja, ir kadangi su jo gyvenimu ir laime turi glaudų ryšį tolimesni įvykiai, tai juos iki Kęstučio mirties beveik visus paminėsime. Tuojau po 1377 metų Vytauto sėkmingo žygio baigė savo amžių didysis Lietuvos kunigaikštis Algirdas. Didžiojo kunigaikščio valdžią Vilniuje, kaip Kęstučio su Algirdu buvo sutarta, užėmė jo vyriausias sūnus Jogaila, Vytauto amžininkas. Jaunam Jogailai tapus didžiuoju kunigaikščiu, Kęstutis vis tiek, kaip ir pirmiau, stengėsi palaikyti gerus santykius su Vilniaus kunigaikščio dvaru ir važinėjo ten į didžiojo kunigaikščio tarybą. Jogaila gi po kiek laiko, savo motinos ir brolių įkalbėtas, ėmė savo dėdės vengti, norėjo atsikratyti jo patarimais. Santykių pablogėjimui, tur būt, daugiausia bus prisidėjus Julijona, Algirdo žmona, ir jos žentas Vaidyla. Algirdui jau pasenus, dar, palyginti jauna ir energinga moteris, ėmė vis daugiau įgyti reikšmės Vilniaus kunigaikščio dvare, o vyrui mirus, jos įtaka, kuriai turėjo pasiduoti ir Jogaila, dar labiau padidėjo. Kunigaikštienės godumą valdyti, garbės troškimą mokėjo išnaudot kryžiuočiai, vadindami ją kartais savo laiškuose didžiąja kunigaikštiene, siųsdami dovanų ir, žinoma, ieškodami būdų įrodyti, kad Kęstutis noris užvaldyti visą Lietuvą. O Lietuvos valdovų tarpe nesantaika jiems buvo labiausiai reikalinga. Tuo tarpu Julijonos politinė įtaka vis augo. Iš tikrųjų, 1381 m. sutartyje jos vardas yra parašytas pirmoje vietoje, arba kitur rašoma, kad jai žinant ar sutinkant daromas tas ar kitas žygis. Ji buvo stačiatikė ir linko su visa savo politika į Rytus. Todėl Kęstučio veikimas ir pasiaukojimas vien Lietuvos reikalams, žinoma, negalėjo būti sutaikomas su politiniu jos nusistatymu. Tokiose aplinkybėse pamažu pradėjo niauktis buvusi giedri Lietuvos valdovų padangė. Naujos politikos linkmė, kuri rodė nepalankumo Kęstučiui, negalėjo vokiečiams nepatikti. Turėdami Lietuvoje savo šnipų, jie žinojo, kas reikia daryti, kad visiškai suvestų Jogailą su dėde į nesantaiką. Nurodymų Jogailai netrūko nei iš Rygos pirklio Hanulo (Hannele, Hans von Rege), kuris buvo Vilniuje įsigyvenęs ir vedė vokiečių politiką, nei iš Vaidylos, paprasto dvaro tarno, įgijusio didelį Julijonos pasitikėjimą.

Naujų galimumų akivaizdoje Jogaila pasiuntė į Vakarų Europą savo brolį Skirgailą su slaptais įgaliojimais į kažkokius pasitarimus. Ordinas, matyti, apie Skirgailos pasiuntinystės tikslus žinojo ar bent nujautė, nes jis Marienburge buvo draugiškai ir vaišingai priimtas. Nors jo kelionės tikslas sunku aiškiai nusakyti, bet vis dėlto jis negalėjo neturėti ryšio su tais santykiais, kuriuos vėliau Jogaila užmezgė su Vokiečių Ordinu. Pažvelgę į abiejų Ordinų žygių istoriją dviejų metų laikotarpyje, mes matome, kad jiedu daro 5—6 puolimus į Kęstučio žemes, o Jogailos kraštai tuo metu

beveik neliečiami. Daugiausia tų žygių vokiečiai suruošdavo įprastu laiku žiemą, vasario mėn., kada būdavo užšaluosios visos balos ir upės. Ypač 1378 metų žiemą smarkiai buvo teriojama Lietuva: Vokiečių Ordino kariuomenė, įsiveržusi iš Prūsijos, nuėjo į pietus ligi Bresto ir Pripetės upės, o kardininkai apsilankė nuolat naikinamose Upytės apylinkėse. Livonijos kronikininkas Hermanas iš Vartbergės baigia savo kroniką žinute, kad kardininkai iš to žygio parsivedę 500 lietuvių belaisvių ir 723 arklius.

Kęstutis kryžiuočių daug smarkiau spaudžiamas, negu Jogaila, pirmas pasiūlė Ordinui pasikeisti belaisviais ir padaryti paliaubas. Čia reikia pastebėti, kad Vinrichas von Kniprodė, būdamas gabus ir lankstus politikas, nuolat kariaudamas su Kęstučiu, ėmėsi kitokios taktikos, negu jo pirmtakūnai. Nors Vokiečių Ordino įstatai draudė su pagonimis daryti kokias nors sutartis, vis dėlto jiedu pradėjo pasikeisti belaisviais, daryti tarpukarius, vienas kitą riteriškai pavaišinti.

Kada 1379 metais liepos mėn. pabaigoje Kęstutis su Ordino maršalu vyko Kaunan pasikeisti patekusiais nelaisvėn kareiviais, Jogaila prašės leisti ir jam atsiųsti savo pasiuntinius į tuos pasitarimus. Po trijų dienų sunkių derybų Trakuose buvo pasirašyta (1379.IX.29) sutartis. Tai buvo pirmas XIV amž. Lietuvos istorijoje parašytas lietuvių susitarimas su kryžiuočiais, bet šitas dokumentas buvo ir paskutinis, kurį pasirašė drauge Kęstutis ir Jogaila, dar bent formaliai veikdami išvien. Nauja sutartis buvo padaryta dešimčiai metų. Abu magistrai (Livonijos ir Prūsų) su didžiaisiais Lietuvos kunigaikščiais sutarė, kad pietinė Prūsijos dalis ir prie jos prieiną Lietuvos kraštai nei vienų nei kitų nustatytų metų bėgy nebebūtų puldinėjami. Lietuviai pasižadėjo nebeužpuldinėti pietinės Prūsijos dalies, kurią sudarė Osterodės, Ortelsburgo, Vartenburgo ir Gunlaukeno apskričiai. O Vokiečiai apsiėmė tik su krikščioniškomis Trakų kunigaikštijos žemėmis: Gardinu, Volkovisku, Drohičinu, Melniku, Bielsku, Brestu ir Kamiencu laikytis taikos kaipo priedangos, kad su pagoniškomis Lietuvos sritimis galį taikos ir nesilaikyti [10].

Iš tos sutarties teksto matyti, kad šiaurinė ir vakarinė Lietuvos kunigaikštijos dalis, kuri priklausė Kęstučiui, turėjo palikti atvira karų bei plėšimų pavojui. Žilas kunigaikštis Kęstutis vis tiek padėjo Jogailai sudaryti tą sutartį, iš kurios jam daugiau galėjo būti nuostolių nei naudos, nes turėdamas ramybę iš pietinių kraštų, Ordinas galėjo visu smarkumu pulti kitas Kęstučio žemes [11].

---

[10] L. E. K. U., III t., 144 nr.

[11] Krum., 83 psl.

Būdamas pilnateisis kunigaikštis, šitą aktą pasirašant dalyvavo ir Vytautas. Pačiame tekste yra pažymėta, kad be magistro ir Jogailos savo antspaudus prie dokumentų prikabino «Kinstutte herczoge czu Tracken und Wytould unsir son». Iš tikro prie šitos sutarties buvo Vytauto antspaudas su jo ženklu ir užrašu «S. Ducis Vitaute», kas reiškia kunigaikščio Vytauto antspaudą. 1379 metai yra pati pirmoji Vytauto antspaudo pasirodymo data [12]. Prūsų istorikas Voigtas (apie 1825 metus) ir kiti to laiko istorikai, t. y. prieš šimtą metų, žiūrėdami tos sutarties originalą, sakė esą matę visų keturių valdovų sveikus antspaudus [13].

Iš 1379 metų taikos kryžiuočiai galėjo tikėtis naudos. Kęstučio žemėms dabar dar didesnis pavojus grėsė, o ilgai tvėrusi didžiųjų Lietuvos kunigaikščių tarpe vienybė pradėjo nykti ir pamažu vedė prie tos katastrofos, kuri įvyko 1382 metais.

Kryžiuočių pasėtas nesantaikos grūdas augo. Jogaila ir pats ta linkme veikė. 1380 metų vasario mėn. jis jau vienas pats padarė su Livonijos magistru Vilhelmu von Vrymersheimu penkiems mėnesiams paliaubas. Tačiau viešai jis dar palaikė Kęstutį. Kada Vytautas, išvykęs į Panemunę žvalgybų, pranešė savo tėvui, kad Bajerburgo pilyje, netoli Veliuonos, yra susimetę kryžiuočiai, o Jogaila, sužinojęs apie tai iš Kęstučio, vis dėlto atsiuntė savo brolį Kaributą pagalbon. Bet pilis vis tiek pasiliko vokiečių rankose [14].

Eidamas dar toliau ir norėdamas daugiau laimėti, negu pirmom dviem sutartim buvo laimėta, savo patarėjų nurodomas ir padedamas, 1380 metų pavasarį Jogaila pasirašė naują sutartį, iš kurios Kęstutis jau aiškiai yra išskiriamas. Naujo žygio kurstytoju ir sumanytoju buvo Vaidyla, kuris jau iš seno pyko ant Kęstučio už nepripažinimą jo lygiu su kitais kunigaikščiais. Į šitą luomą jis pateko vesdamas Jogailos seserį Mariją; iš dvaro duonkepio padėjėjo buvo pakeltas didžiojo kunigaikščio rūmininku, o vėliau Julijonos malone — ir vyno pilstytoju. Yra žinių, kad Vaidyla keletą kartų slaptai keliavęs į Marienburgą ir iš Vokiečių Ordino magistro gavęs sutikimą sudaryti naują sutartį.

Norėdamas paslėpti nuo Kęstučio savo paskutinius sumanymus, Jogaila padarė Dovydiškiuose neva medžioklę [15]. Į šitą «medžioklę» Vokiečių Ordino magistras atsiuntė savo pasiuntinius. Pats Jogaila atvyko su Vaidotu, Algimanto sūnum Jonu ir Vytautu. Iškilminga

---

[12] Soch., III R., 10—11, 375 psl.
[13] Voigt., V t., 288—292 psl.
[14] Scr. r. Prus., II, 606 psl.
[15] Scr. r. Prus. II t., 576, 604 psl.

medžioklė truko dvi dienas; trečią dieną Jogaila su Ordino svečiais sudarė slaptą sutartį. Seniai tiesdami savo rankas į Kęstučio ginamą Žemaičių kraštą, kryžiuočiai gana sumaniai suformulavo sutarties aktą. Jis buvo tiesiog nukreiptas prieš Kęstutį ir jo vaikus, kas aiškiai matyti iš paties teksto: Jogaila pasižadėjo laikytis taikos ir tais atvejais, jeigu abu Ordinai pultų Kęstučio ar jo vaikų žemes. Jei Jogaila, dėdės Kęstučio priverstas, pasiųstų savo kariuomenę prieš Ordinus, ir jei Ordinų kariuomenės per apsirikimą įpultų į Jogailos kraštus ir padarytų ten nuostolių, ar paimtų belaisvių, tai ir tuokart sutartis nebūtų sulaužyta, o paimti nelaisvėn vienos ir kitos pusės žmonės, turi būti grąžinami dovanai. Kad susitarimas neišeitų aikštėn, reikia taip daryti, tartum belaisviai būtų išperkami už pinigus. Nors Vytautas ir dalyvavo medžioklėje, bet šitos slaptos sutarties sudarymo nepajuto. Jo dalyvavimu, be abejo, Jogaila norėjo prisidengti nuo visų Kęstučio įtarimų.

Dabar kryžiuočiams bereikėjo toliau veikti: jie turėjo pradėti pulti Kęstučio žemes. Tas uždavinys atlikti buvo pavestas Ordino maršalkai, Kunui von Hattenštein. Jis padarė du didesnius įsiveržimus. Tuo tarpu nesnaudė ir Livonijos Ordinas. Pasiųsdamas savo kariuomenę į Žemaičių krašto gilumą, padarė daug nuostolių: Minijos aukštupy iš Medingėnų srities parsigabeno daug grobio, parsivedė nelaisvėn apie 700 žmonių ir parsivarė apie 1400 arklių.

Vokiečiai Kęstučio žemes mygo visu smarkumu. 1381 metų žiema Kęstučiui buvo labai sunki, nes į jo kraštą puldinėjo ne tik organizuotos kariuomenės, bet ir pasienio tvirtovių vokiečiai. Pav., Ragainės komtūras vienu puolimu išsivedė 100 žmonių nelaisvėn. Kita kariuomenės dalis paėmė Naujapilį su 3000 žmonių. Tuose kruvinuose 1380—81 metų susirėmimuose Kęstutis neteko per 4000 žmonių. Tie pralaimėjimai jį slėgė juo labiau, kad tuo laiku jo anūkas Vaidotas pabėgo pas kryžiuočius. Daug daugiau vilčių Kęstučiui žadėjo Vytautas, kuris šiuo laiku, kada tėvas pats turėjo įtempti visas savo pajėgas frontui atlaikyti, padarė keletą sėkmingų žygių į Prūsų žemę.

Nesutikimas tarp Jogailos ir Kęstučio jau buvo pasiekęs aukščiausią laipsnį. Esant Kęstučiui jau ir taip keblioj padėty, kryžiuočiai sumanė juos tarp savęs dar labiau sukiršinti. Tuo tikslu Kęstučio gerai pažįstamas riteris, Osterodės komtūras Kuno von Lybenšteinas, pranešė jam 1381 m. rugpiūčio mėn. Jogailos slaptą sutartį su Ordinu. Tiesa, kai kurie istorikai samprotauja, esą Lybenšteinas Jogailos neištikimybę Kęstučiui pranešęs, kaip savo geram draugui, neturėdamas jokios piktos minties. Dėl šitos hipotezės tenka rimtai paabejoti. Kad Kęstučiui perspėjimas buvo padarytas su Ordino žinia, matyti ir iš to, kad Lybenšteinas paskui buvo paaukštintas,

ko nebūtų atsitikę, jei jis būtų padaręs išdavikišką žygį Ordino atžvilgiu.

Vytautas su Jogaila norėjo palaikyti draugiškus santykius. Todėl, tikrai pasitikėdamas jo nekaltumu, iš pradžių norėjo nuplauti Kęstučio akyse nuo savo pusbrolio įtarimo dėmę, manydamas, kad tai yra tik kryžiuočių sugalvota provokacija. Bet prityręs Kęstutis suprato, kad Jogailos pusėj ne viskas tvarkoje. Jis tuojau nusprendė ne tik veikti, patikėdamas Vokiečių Ordino įspėjimui, bet jau ir anksčiau iš visos susidariusios situacijos nujautė slaptus Jogailos susitarimus su kryžiuočiais. Kai šie, pavyzdžiui, naikino Kęstučio žemes, tai Jogaila pagalbos siuntimu visai nesirūpino, o kada tuo pačiu laiku Skirgaila apsiautė Polocką, iš kurio jis buvo išvytas po Algirdo sūnaus Andriejaus Algirdaičio išėjimo, tai Jogailos kariuomenė kartu su Livonijos magistru tuoj atsiuntė jam talkon savo būrius[16]. Kęstutis jau nebegalėjo abejoti, kad Kuno v. Lybenšteino žinia apie Jogailos slaptą sutartį būtų buvus neteisinga. Visą savo gyvenimą atsidavęs tik Lietuvos reikalams ir savo kraštą nuo priešų narsiai gindamas, Kęstutis nebegalėjo daugiau pakęsti Jogailos politikos. Reikėjo pakelti maištą ir atmokėti Jogailai už jo klastingumą.

Nusiuntęs Vytautą Gardinan, pats atsargiai surinko Žemaičiuose kariuomenę ir pasiskelbė einąs į Prūsus. Bet kelionėjo greit pasuko į Vilnių, kurį be kovos paėmė tuo pačiu laiku (1381 m.), kai Polockas jau 13-toji savaitė, kaip su dideliu atkaklumu gynėsi nuo apsiautusių priešų: Skirgailos ir Livonijos Ordino kariuomenių. Suėmęs Jogailą ir visą jo šeimą, peržiūrėjęs pilies archyvą ir radęs abi sutartis (padarytas su Livonijos Ordinu ir kryžiuočiais medžioklėje), Kęstutis turėjo aiškų Jogailos vylingumo įrodymą. Visą savo gyvenimą elgdamasis riteriškai, Kęstutis negalėjo žiauriai pasielgti ir šį kartą. Atsižvelgdamas į Vytauto užtarimą ir bičiulystę su Jogaila, be to, atsimindamas, jog pats buvo davęs mintį pirmam susitarimui su kryžiuočiais, — Kęstutis atėmė iš Jogailos tik didžiojo kunigaikščio vardą, ir, paėmęs iš jo priesaiką, kad prieš jį nerengs jokio sukilimo ir jo klausys, kaip didžiojo Lietuvos kunigaikščio, pavedė jam valdyti jo tėviškę: Krėvos ir Vitebsko žemes. Draugišku Vytauto užtarimu gavęs tėviškę, Jogaila, jo palydėtas, tuojau išvyko Vitebskan. Ir su kitais Jogailos šeimos nariais šitoj revoliucijoj Kęstutis pasielgė gana švelniai. Tik Vaidylą, Jogailos švogerį, kaip aiškų tų sutarčių su vokiečiais kaltininką, liepė pakarti. Bet, kaip mes žinome, šito perversmo kaltininkas buvo ne vienas tik Vaidyla. Į jį

---

[16] Barb., I t., 21 psl.

savo pyktį Kęstutis, tur būti, nukreipė dėl to, kad Jogaila, priimdamas jį, žemo luomo žmogų, į kunigaikščių šeimą, buvo suteršęs jos garbę, kuri anais laikais buvo labai saugojama. Šičia gal glūdėjo ir pirmoji nesusipratimų priežastis tarp Kęstučio ir Jogailos. Bent Lietuvos metraštis nurodinėja, kad šeimyninė nesantaika, kilusi tarp Kęstučio ir Jogailos dėl Julijonos didybės ir Vaidylos išaukštinimo, privedė prie tos revoliucijos ir katastrofos, kuri pakeitė Lietuvoje jau trisdešimt šešius metus įsigyvenusią tvarką.

Po šitų permainų Lietuvoje vėl buvo ramu. Visa kariuomenė su kitais kunigaikščiais prisiekė naujam didžiajam kunigaikščiui savo ištikimybę. Kęstučiui sutvarkius reikalus Vilniuje, žinoma, labai rūpėjo ir Skirgailos bei Polocką apsiautusios kariuomenės nusistatymas. Reikėjo laukti, kaip atsilieps ir jie apie naujai susidariusią padėtį. Todėl Kęstutis tapęs didžiuoju kunigaikščiu, tuojau įsikišo į Skirgailos karą su Polocku. Kariuomenė, nudžiuginta naujos valdžios, perėjo Kęstučio pusėn. Skirgaila, savųjų apleistas, pabėgo Livonijon, pasak vokiečių Ordino, turėdamas aiškų norą Kęstučiui atkeršyti [17].

Tokiu būdų 1381 metų Kęstučio revoliucija visame krašte įvyko be kraujo praliejimo, nes garbingas Lietuvos valdovas visuomenėje turėjo daug simpatijų. Kaip visame krašte įtakingo žmogaus, Kęstučio valdymas turėjo būti gana tvirtas. Tuojau jis nustatė sienas su Maskva, kurios paskui iki XV amžiaus pabaigos dokumentuose buvo minimos sutarčių pagrindu. Šiaip jau Kęstutis, tapęs ir didžiuoju visos Lietuvos valstybės kunigaikščiu, daugiau rūpinosi jos vakarais, t y. politika su Vokiečių Ordinu. Jis darė 1382 m. sausio mėn. žygius į jo žemes, teriodamas Varmijos kraštą; tų metų pavasarį net patrankomis ginkluotas nuplaukė laivais Nemunu į Ordino sritį ir sustojo ties Jurbarku. Bet pilis nebuvo paimta, nes apsiautimui užtrukus, Kęstutis išgirdo, kad galingas Jogailos šalininkas Dimitras Kaributas, Novgorodo Sieversko valdytojas, atsisakė jo klausyti ir mokėti duoklę didžiojo kunigaikščio iždui. Čia reikia, bendrai, pažymėti, kad Kęstučio valdžia Rytuose buvo netvirta. Kaip Lietuvos metraštis sako, Kęstutis, palikęs Vytautą Vilniuje, pats išsirengė sudrausti nepaklusnaus kunigaikščio. Iš Jogailos pažadėtos pagalbos negavęs, jis ne tik Dimitro nenuveikė, bet dar turėjo nuostolių. Tuo tarpu Vilniuje, dar stipri Jogailos partija ir visi Kęstučio priešai apie ją susispietę, pasinaudodami Vytauto iš miesto išvykimu, Jogailos vardu užėmė pilį. Paminėtina tai, kad Jogailos kontrevoliucijos pasisekimui daug turėjo įtakos vokiečių Rygos

---

[17] C. D. Prus., VI t., 2 nr.

pirkliai, kurie tada varė gyvą ir didelę prekybą su Vilniaus miestu. Nepatenkinti lietuviškai tautiška Kęstučio politika, kuri kenkė jų prekybos reikalams, jie laukė tik progos padėti Jogailai atgauti valdžią, kurio jie anksčiau buvo stipriai palaikomi. Vokiečių Ordinas, gerai žinodamas, kas dedas Lietuvoje, irgi nemiegojo.

Tą pačią dieną, kada Vilniuje miesčionys užėmė pilį ir išmušė Kęstučio sargybas, t. y. 1382 m. birželio 12 d., Jogaila su ta kariuomene, kurią buvo Kęstučiui žadėjęs pagalbai, atėjo nuo Vitebsko Vilniun ir, šalininkų remiamas, tuojau jį paėmė, o Rygos pirklys Hanulo įteikė jam pilies raktus [18].

Manydamas, kad Jogailos jėgos Vilniuje tėra gana silpnos, Vytautas tuojau panoro jį atsiimti ir atvyko su Trakų įgula. Iš abiejų pusių krito per 1000 žmonių, bet Vilniaus Vytautas neatgavo [19]. Tai buvo pirmas savarankiško Vytauto žygio pralaimėjimas. Po nenusisekusios kovos dėl Vilniaus, Vytautas pirma pasitraukė į Trakus, o paskui, išgirdęs apie prisiartinančius Jogailos talkininkus — Skirgailą ir kryžiuočius su kardininkais — skubiai išvyko Gardinan, iš kur manė organizuoti naują karą. Vytautas norėjo kreiptis į ištikimuosius Žemaičius, bet ir čia nepavyko, nes Vokiečių Ordino kariuomenė užstojo jam kelią. Skirgaila, nieko nelaukdamas, ėmė siausti Trakus.

Šitokiu tai Lietuvos politinio gyvenimo momentu įsimaišė ir Vokiečių Ordinas. Ordino maršalka Kuno von Hattenšteinas su savo kariuomene taip pat sustojo netoli Trakų. Išgirdęs apie greitą kryžiuočių atsikraustymą Lietuvon, Jogaila iš pradžių nežinojo, kieno jie pusę palaikys, bet išgirdęs, kad Ordinas žada jam eiti talkon, tuojau, Skirgailai tarpininkaujant ir kng. Julijonai bei broliams dalyvaujant, 1382 m. liepos 6 d. su magistru sudarė puolimo sutartį, pagal kurią karo paliaubos tarp Jogailos ir vokiečių turėjo trukti iki rugsėjo 6 d. Per tą laiką Vokiečių Ordinas negalėjo daryti jokių sutarčių su Kęstučiu ir jo sūnumis. Patvirtinus tą aktą savo antspaudais Balgos, Brandenburgo ir Ragainės komtūrams, maršalka atsitraukė nuo Trakų. Iš šito fakto aiškiai matyti, kad Jogaila suėjo su Ordinu į dar artimesnius santykius. Norėdamas skubiai Trakus paimti, praėjus porai savaičių (liepos mėn. 20 d.), Skirgaila vėl pasišaukė pagalbon maršalką. Kada Vytauto paliktieji Trakų pilies gynėjai nenorėjo nė kalbėti apie pasidavimą kryžiuočiams, vokiečių kariuomenės maršalka, grasindamas sugriausiąs pilį, reikalavo, kad jie pasiduotų geruoju nors Jogailai. Kai įgula pasidavė Jogailai,

---

[18] Scr. r. Prus., III, 121 p.
[19] T. p., II, 611.

pilyje buvo pastatyti jo kareiviai. Skirgaila, Trakų piliai ginti gavo iš maršalkos dovanų keletą didelių patrankų.

Dabar Kęstučio padėtis žymiai pablogėjo. Netekęs Vilniaus ir Trakų ir neturėdamas saugios vietos, jis norėjo kreiptis į savo žentą Mozūrijos kunigaikštį Jonušą, bet ir šis, pasinaudodamas Lietuvoje kilusiais sūmaisčiais, paėmė pasienio sritis, Drohičiną ir Melniką. Negavęs pagalbos Mozūrijoje ir palikęs savo žmoną Brastoje, Kęstutis slaptai išvyko į Žemaičius, iš kurių ir begalėjo laukti paramos. Pagonys žemaičiai iš pradžių norėjo laikytis Jogailos ir nusiuntė jam pasiuntinius, klausdami, ar jis laikysis jų tikybos. Jogaila jiems nieko neatsakė. Tikėjimo bendrumas palenkė jų simpatijas Kęstučiui ir jie davė jam 9000 vyrų [20]. Atvykęs su tuo būriu prie Trakų, Kęstutis ten jau rado savo sūnų Vytautą, kuris buvo atsivedęs kariuomenės būrį iš Gardino. Prie jųdviejų prisidėjo dar ir Algirdo sūnus Liubartas.

Jogailos ir Kęstučio kariuomenės 1382 metų rugpiūčio mėn. 3 d. sustojo netoliese nuo Trakų viena priešais antrą nesiryždamos pradėti mūšio. Jogaila, kuriam į talką buvo atėjęs ir Livonijos Ordinas, nors manė su savo kariuomene ginti Trakus, bet, matyti, abejojo mūšio pasisekimu, ir todėl stovėjo nejudėdamas iš vietos. Tik kiek laiko praslinkus, jis atsiuntė į Kęstučio stovyklą pasiuntinius, prašydamas, kad Vytautas patarpininkautų derybose, kurių pagrindu jis siūlė atstatymą pirmiau buvusios padėtis, t. y. Kęstutis pasilieka didžiuoju kunigaikščiu, o Jogaila grįžta į savo žemes. Tuos pasiuntinių pasiūlymus Jogailos vardu patvirtino ir Skirgaila, prašydamas abu juodu atvykti į Jogailos stovyklą. Kęstutis, vengdamas tarpusavio karo ir nenorėdamas be reikalo lieti savo valdinių kraujo, o čia nesulaukdamas žadėtosios Mozūrijos kunigaikščio pagalbos, sutiko su Skirgailos pasiūlytu projektu. Tada jis pirma pasiuntė Vytautą, o paskui, gavęs iš Skirgailos Jogailos vardu pažadą, kad jam su sūnum bus garantuota neliečiamybė, ir pats atvyko į Jogailos stovyklą.

Vokiečių metraščiai paduoda kitokią versiją, pasakodami, jog Kęstutis, teturėdamas maža kariuomenės, nedrįsęs stoti su Jogaila į atvirą mūšį ir be jokių sąlygų jam geruoju pasidavęs. Kas pažįsta Kęstutį ir jo būdą iš jo ilgamečio veikimo, tam šitokia versija atrodys mažai įtikima.

II.

Iš Jogailos ir jo brolių pusės buvo pasielgta labai neriteriškai. Vos tik Kęstutis su Vytautu ir Tautvilu atvyko derėtis į priešo

[20] Proch., D. W., 35—36 psl.

stovyklą, kaip visi trys, lyg karo belaisviai, buvo nuvežti Vilniun į tariamąsias « derybas ». Iš Vilniaus į jų kariuomenę greitai buvo atsiųsti pasiuntiniai, kurie pranešė, kad tarp kunigaikščių jau padaryta santaika ir karo toliau nebebūsią. Tokią žinią gavusi kariuomenė išsiskirstė. Ir Livonijos Ordino magistras iš Jogailos stovyklos ramiai patraukė namon.

Skirgaila gi iš Vilniaus Kęstutį nuvežė į Krėvos kalėjimą. Po keturių dienų atvykęs neva jo aplankyti rado jį pasmaugtą. Apie Kęstučio mirtį ėjo visokios kalbos, mažiausiai buvo įtikimos tos, kurios oficialiai buvo paskelbtos, esą Kęstutis pats pasismaugęs iš nusiminimo. Vyras, kuris per visą savo gyvenimą buvo iškentėjęs daug karčių valandų ir prityręs įvairių smūgių, negalėjo desperatiškai nusiminti šituo momentu ir užnerti sau ant kaklo kilpą. To laiko kronikos bei metraščiai ne visi vienaip nušviečia šį įvykį. Vieni jų stengiasi palaikyti Jogailos pusę, kiti šaltai pažymi tik mirties faktą. Lietuvos metraštis, kartu su rusų kronikomis ir lenkų Dlugošu sako, kad Kęstutis buvęs užmuštas tikrai Jogailos paliepimu, ir dargi nurodo užmušėjų vardus: Prokša, Mostjev brat, Kučik ir Lisica [21]. Vokiečių gi šaltiniai, kuriais daugiausia remdamiesi lenkų istorikai nori Jogailą išteisinti, pasisako arba nežiną mirties kaltininko, arba taip kalba, kad negalima padaryti jokių išvadų. Apie Kęstučio mirtį jie kalba tik bendrais pasakiais. Pav., kronikininkas Vygandas Marburgietis, kuris Vytauto laikotarpiui nušviesti duoda daug brangios medžiagos, nerandamos oficialiuose raštuose, vienoje vietoje sako, kad Kęstutis pats nusižudęs, o kitoje vietoje rašo: « Kęstutis buvo pasmaugtas nelaisvėje..., bet kaip jis žuvo, niekas nežinojo ». Kitas kronikininkas, Lindenblatas (Jonas Posilgė), sako, kad Kęstutis pats nusižudė, bet prideda: « kaip buvo pasakojama ». Vytautas Kęstučio mirties kaltininku laikė Jogailą. 1384 metų sausio mėn. 30 d. sutartyje su Ordinu aiškiai pasakyta: « ir mano tėvas buvo užmuštas tų pačių pusbrolių » [22]. Paskui vėl, rašydamas skundą prieš Jogailą ir Skirgailą, Vytautas abu laiko savo tėvo mirties kaltininkais. Vokiečių Ordinas dar griežčiau pareiškė dėl Jogailos kaltės Konstancos susirinkime, atsakydamas į priešų priekaištus: « Jogaila, dabartinis lenkų karalius..., net Kęstutį kalėjime pasmaugė ir jo žmoną, Vytauto motiną, paskandino » [23]. Ilgai būtų galima inter-

---

[21] « Prokša što vodu daval jemu, a byli inyi: Mostev brat, a Kučik, a Lisica žibientaj ». ... et iugulavit eum cubicularius M. Ducis Jagellonis, Proxa dictus, qui dabat sibi aquam et Brigeni frater Mostov, Gedko Krevlanin, Kuczyk, Lisica servus illegitimus vulgariter zibintha ».

[22] C. ep. V., 133 nr.

[23] T. p. 1026 nr.

pretuoti tas šaltinių vietas, aiškintis jų smulkmenas ir ginčytis dėl jų žodžių prasmės apie Kęstučio mirtį, bet suglaudžiant reikia pasakyti, kad yra pagrindo mesti Jogailai dėl Kęstučio mirties kaltės šešėlį. Kiek Jogaila buvo prie jos prisidėjęs, sunku nustatyti, bet jo kaltė dar padidėja akivaizdoje to fakto, kad ir Kęstučio žmona Birutė tuo pačiu laiku buvo jo šalininkų paskandinta Trakų ežere. Dlugošas taip pat nurodo[24], kad žiauriai buvę pasielgta ir su kitais Kęstučio giminėmis: Birutės dėdė Vydimantas ir anukas Butrimas buvę nukankinti su ratu.

Kęstučio kūnas Vilniuje buvo senu papročiu iškilmingai sudegintas kartu su jo mylimais arkliais, sakalais, šunimis ir ginklais[25]. Ne pro šalį pažymėti tai, kad Kęstutis pabaigė savo amžių tuo pat laiku, kaip ir Vinrichas Kniprodė, kuris mirė tik porą savaičių anksčiau (1382 metų birželio mėn. 24 d.). Su juo Kęstučiui per 31 metus teko turėti tiek daug visokių reikalų ir susirėmimų.

Žuvus Kęstučiui, į jo vietą Krėvos kalėjiman buvo atsiųstas Vytautas. Veltui jis prašė Jogailą, žadėdamas savo ištikimybę jam, kad paleistų iš kalėjimo, kuriame jam buvo sunkios ir neaiškios dienos. Gal ir jo tame drėgname rūsy laukė jo tėvo likimas. Krėvos kalėjime išgyventas nelaisvės valandas Vytautas vėliau atsimindavo, kaip liūdnos atminties dalykus, ir iki pat žilos senatvės 1382 metų katastrofos atsiminimas slėgė jo sielą. Tačiau kalėjime vis tiek jis laikėsi su ta pačia ištikimybe Jogailai, kokią ir anksčiau jam rodydavo. Todėl Jogaila suteikė Vytautui vieną lengvatą — leido jo žmonai (Onai) su vaikais lankyti jį kalėjime, bet apie jo paleidimą visai neužsimindavo. Suprantamas daiktas, Jogaila nenorėjo skubintis šį painų klausimą išspręsti, nes jam reikėjo pagalvoti, kokias formas įgis dabar jo santykiai su kryžiuočiais, kurie po Kniprodės mirties su juo laikėsi labai neaiškiai. Kai Vytautas liūdnai leido savo dienas Krėvoje, Jogaila nepaliovė veikęs, kad patrauktų savo pusėn kryžiuočius, darydamas su jais sutartis. Jo nusiųsti pasiuntiniai — Skirgaila ir mums žinomas Hanulo, 1382 metų spalių 31 ir lapkričio 1 d. susivažiavo su Vokiečių Ordino delegatais saloje, kur Dubysa įteka į Nemuną. Negalėdamas pats atvykti neseniai išrinktas magistras Konradas Zöllneris von Rothenšteinas (1382-90), atsiuntė didoką delegaciją. Iš jos dalyvių pažymėtini maršalka Konradas Vallenrodas ir Balgos komtūras Marquardas Salzbachas. Naujų sutarčių buvo sudaryta trys atskiri aktai. Pirmoje sutarty Jogaila pasižada su abiem Ordinais ketverius metus laikytis taikos, antrojoje

---

[24] Hist. Pol., X t., 412 psl.
[25] Scr. r. Prus., II, 620.

žada 4-rių metų bėgy kartu su savo tautiečiais apsikrikštyti, trečiąja sutartimi, kuri buvo vokiečių Ordinui pati svarbiausioji, jis užrašė kryžiuočiams beveik visą Žemaičių kraštą, t. y. vakarinę jo dalį iki pat Dubysos upės. Žadėdamas Jogailai padėti karo jėgomis, Ordinas išgavo iš jo sutikimą, kad jis be Ordino žinios ir pritarimo su niekuo nepradės karo. Padarę su Jogaila ir Skirgaila taiką, abu Ordinai iš tikrųjų galėjo džiaugtis, nes turėjo didelių politinių laimėjimų. Jogaila pasidarė tarytum Ordino vasalas.

Tuo tarpu Vytauto padėjimas blogėjo. Šalia Jogailos užėmė jo vietą Skirgaila. Kada Vytauto prašymai nieko negelbėjo, jis turėjo ieškoti būdų pabėgti iš Krėvos. Jį dažnai lankydavo jį mylinti pati Ona. Su ja kartu ateidavo ir jos palydovė. Kadangi Vytautas savo paviršutine išvaizda buvo šiek tiek moteriškas: mažo ūgio, be ūsų ir be barzdos, gal žmonos įkalbėtas ir padedamas, apsirėdė jos palydovės rūbais ir, sargybų nepastebėtas, pabėgo iš kalėjimo.

Sunku buvo tuo laiku įsivaizduoti, kad bejėgis kunigaikštis, neturėdamas nei kariuomenės nei kunigaikštijos, vos savo galvą iš kalėjimo išnešęs, paskui galės taip aukštai iškelti Lietuvos galybę. Vytautui dabar reikėjo atgauti savo teises, atsiimti neteisingai Jogailos užgrobtą tėviškę, kurią sudarė dideli didžiosios Lietuvos kunigaikštijos plotai: Žemaičiai, Trakų kunigaikštija su Gardinu ir žemės tarp Jasioldos ir Pripeties balų, ligi Alšėnų ir Mozūrijos. To siekiant, jam teko eiti labai sunkiu ir vargingu keliu, kokiu nebuvo ėjęs nė vienas iš Gedimino giminės. Tolimesnis 10-ties metų (1382—1392) Vytauto gyvenimo laikotarpis, apie kurį mums čia ir teks ištisai kalbėti, yra sunkus, pilnas vargų ir žygių, ligi jis atgavo tai, kas jam teisėtai priklausė. Čia, neįsileisdami į smulkmenas, paminėsim tik svarbesnius įvykius.

Vytauto padėtis Lietuvoje buvo labai bloga; jam reikėjo ieškotis pagalbos svetur. Kur kreiptis? Iš ko prašyti paramos? Iš Maskvos nieko gero nebuvo galima laukti, nes Tochtamyšo vadovaujami totoriai 1382 metų vidurvasarį buvo užėmę Maskvą. Išžudę per 24.000 žmonių ir visiškai nugriovę kunigaikščio Dimitro valdžią, jie privertė paklusti jų valdžiai ir mažesniuosius Rusijos kunigaikščius. Todėl pagalbos reikalu 1382 metų pabaigoj Vytautas kreipėsi į švogerį Jonušą. Kaip mes jau žinome, šis ne tiktai atsisakė padėti Kęstučiui jo kritiškiausiame momente, bet dar užpuolė jo kraštą ir paėmė Podliachiją [26] (Palenkę). Mozūrijos kunigaikštis priėmė Vytautą pas save, bet prašomos Palenkės grąžinti jam nesu-

---

[26] C. ep. V., 13 nr., 3—4 psl. Vytautas pats rašo, kaip ji piėmė Mozūrijoje.

tiko, tik pažadėjo duoti jam mažą miesčiuką ir tai su sąlyga, kad jis apsikrikštytų. Tai padarė tik Vytauto brolis Tautvilas, krikšte gavęs Konrado vardą, o Vytautas pasiryžo pasukti kitu keliu. Kur ieškoti pagalbos prieš savo priešus, jam gerą pavyzdį davė jo pusbrolis Jogaila. Toks geradarys buvo Ordinas. Todėl jis ir pasuko savo likimą į jo pusę. Šitokiose aplinkybėse kreiptis į kryžiuočius reikėjo daug drąsos, nes tarp lietuvio ir kryžiuočio jau seniai virė neapykanta. O jei teko prašyti savo priešų pagalbos, tai, matyt, Vytauto ir jo krašto padėjimas buvo gana prastas.

Tarpininkaujant maršalkai Konradui Vallenrodui, kaip kronikininkas Vygandas rašo, dar 1382 metų pačioje pabaigoje Vytautas persikėlė pas Ordiną. Insterburge (Įsrutėje) jis pirmą kartą savo gyvenime pasimatė su naujuoju Ordino magistru Zöllneriu. Pareiškęs jam paklusnumą ir norą priimti krikštą, iš magistro Vytautas gavo sutikimą, kad kryžiuočiai padės jam atsiimti tėviškę. Vytautas kurį laiką išbuvo Ordino sostinėje Marienburge. Čia jis ir pradėjo savo veikimą. Vytautas, norėdamas rasti ir Lietuvoje sau kokią nors atramą ir manydamas, kad jo garbingo tėvo kovų dėl jų laisvės atminimas dar nebus Žemaičiuose išdilęs iš atminties, bandė per savo pasiuntinius paveikti ir patraukti juos į savo pusę. Iš pradžios tas darbas nepasisekė. Tada jis pats nuvyko pas juos ir aiškiai juos įtikino dėl savo likimo. Jam, kaip jų gynėjo sūnui, pasisekė gauti iš jų pagalbos. Be abejo, Vytauto pasisekimas turėjo būti apribotas tuo, kad žemaičiai pasižadėjo duoti jam tik paramą. Atsiminus, kad jie su Ordinu buvo didžiausioje nesantaikoje, reikia čia rimtai paabejoti, ar jie galėjo Ordino naudai ką nors žadėti. Žinoma, Ordinas, matydamas Vytauto pasisekimą Žemaičiuose, norėjo juos ir sau laimėti. Todėl magistras jiems porą kartų siuntė ginklų, drabužių ir maisto[27]. Kodėl Ordinas tai darė, lengva suprasti. Kryžiuočiai Žemaičių krašto buvo labai reikalingi. Laimėję XIV šimtmečio pradžioje Vyslos žiotis ir Pamarį, jie turėjo betarpišką susisiekimą su Vokietija, kur įvairiose srityse buvo išmėtyta daug Ordino žemių, valdomų atskiro magistro, vadinamo Deutschmeisteriu. Norėdami sukurti didelę Baltijos pakraščio galybę ir išplėtoti savo prekybą, jie būtinai buvo reikalingi to ploto, kuris kyšojo lyg koks pleištas tarp dviejų vieno kelmo dalių — Prūsijos ir Livonijos Ordinų, kuriuodu dėl šito plyšio negalėjo suaugti organiškai į vieną kūną. Tas pleištas buvo Žemaičiai. Livonijos Ordinas vienas prieš lietuvius buvo per silpnas, bet jo padarytoji 1237 metais su Prūsų Ordinu sąjunga galėjo laiduoti bendrą didelę jėgą, ypač sujungus

---

[27] Scr. r. Prus., II, 622 psl.

abu Ordinu teritoriniu, nepertraukiamu ryšiu, kurio jie iki šiol neturėjo. Žinoma, žemaičių užkariavimas, jų išnaikinimas ar kolonizavimas būtų reiškęs mirties dekretą visai Lietuvai, nes atsispirti prieš tokią susijungusių vokiečių galybę Lietuvai būtų buvę neįmanoma[28]. Iki tol per 100 su viršum metų Vokiečių Ordinas kariavo ginklu, bet jo kardas jėga į Žemaičių kraštą įsiskverbti buvo jau atšipęs. Nors galinga kryžiuočių organizacija, valdydama didelius turtus, senprūsių krašte apsistačiusi tvirtomis pilimis, nuolatos papildoma naujų pajėgų iš Vakarų Europos, dažnai galėjo žemaičius pulti, bet vis dėlto iki 1382 metų jie nebuvo užėmę nė vienos jų žemės pėdos. Ko nesisekė padaryti per ištisą šimtmetį ginklu, reikėjo dabar laimėti derybų bei gudrios politikos keliu.

Iš pradžių, tiesa, Ordinas į Lietuvos pabėgėlį šaltai žiūrėjo, laukdamas, kada jis galės būti naudingas politikos įrankis prieš Jogailą. Mums yra žinoma, kad Ordinas Vytauto nekrikštijo ištisus metus. Bet pamatęs jo įtaką bei reikšmę Žemaitijoj esant gana didelę, Ordinas negalėjo tuo nepasinaudoti. Štai pagrindinė priežastis, dėl kurios Vytautas vėliau taip nuoširdžiai buvo Ordino remiamas jo kovoje dėl tėviškės. Tačiau norint aiškiau suprasti, kas iš tikrųjų pastūmėjo Ordiną priimti Vytautą ir taip remti jo planus, reikia giliau pažvelgti į Jogailos ir Ordino santykius ir į pastarojo politiką su Lietuva.

Vokiečių Ordinas, kaip anksčiau buvo minėta, iš Jogailos buvo daug laimėjęs 1382 metų sutartimis. Ir jei visos tos sutartys būtų buvusios realizuotos, tai Ordino pasisekimams Lietuvoje būtų atsidariusios plačiausios galimybės. Bet visi šitie pažadai buvo tik popieriuje. Žinoma, jie tada būtų įgavę didesnės vertės, jei Ordinas savo politika būtų Jogailą privertęs juos vykdyti, bet šitas uždavinys buvo nelengvas. Tuo tarpu, pagalbos ieškodamas, atvyksta į Prūsus Vytautas. Ordinui akys nušvito ir visos viltys nukrypo į jo pusę. Iš jo, kryžiuočių akimis žiūrint, buvo galima gerokai pasipelnyti. Vytautas, pereidamas į Ordino pusę ir priimdamas krikštą, pasižadėjo visą savo tėviškę valdyti, kaip Ordino lėną, jei tik šis jam padėtų ją atgauti[29]. Šitas pasižadėjimas Ordinui buvo svarbus tuo, kad, jo laimei, kaip tik Vytauto tėviškei priklausė ir Žemaičiai, kuriuos jis dabar, Vytautui tarpininkaujant, tikėjosi sau laimėti. Toliau, priimdamas Jogailos priešininką ir konkurentą Vytautą, Ordinas galėjo Jogailai daryti spaudimą, kad ištesėtų 1382 metų pažadus.

---

[28] Per drąsus tvirtinimas. *Red.*
[29] C. ep. V., 13 nr., 3—4 psl.

Taigi Ordinas iš Jogailos ir Vytauto, savo politikai naudingų įrankių, pasirinkdavo tą, kuris būdavo jo rankose. Šiuo atveju toks įrankis buvo Vytautas. Be to, kryžiuočiai žinojo, jog paveikti Žemaičius Vytautui tarpininkaujant yra vaisingas darbas. Iš pradžios Ordinas vaidino tarp susikivirčijusių pusių kaip ir taikintojo vaidmenį ir, Vytauto prašomas, magistras parašė Jogailai laišką, prašydamas, kad savo pusbroliui leistų sugrįžti Lietuvon ir atiduotų valdyti jo tėviškę; be to, iš savo pusės dar pasiūlė savo tarpininkavimą paliauboms padaryti su Mozūrijos kunigaikščiais, su kuriais Jogaila po Vytauto pabėgimo buvo pradėjęs karą.

1383 metų sausio mėn. 6 d. Jogaila atsakė į šį Ordino raštą. Be kitų reikalų, liečiančių Mozūrijos klausimą, Jogaila tame rašte pažymėjo, kad pusbrolį priimti atsisakąs, motyvuodamas tuo, jog nepasitikįs pabėgėlio tiesumu ir negalįs jo priėmimo suderint su savo krašto gerove. Atsisakydamas jį priimti, Jogaila pažymėjo, jog laikymasis su Vytautu išvien reikštų savo užantyje maitinti gyvatę. Baigdamas savo atsakymą, didysis Lietuvos kunigaikštis pastebi magistrui, kad šis paliautų toliau žemaičius viliojęs, nes pastarieji yra pasidavę jam ir jo broliui Skirgailai[30].

Mozūrijos klausimas buvo rakštis, kuri tuojau paaštrino Ordino ir Jogailos santykius. Suprantama, kokias išvadas iš Jogailos rašto ir visos tos situacijos turėjo padaryti Zöllneris. Matydamas Jogailos abejingumą ir netvirtas savo pozicijas dosniuose jo užrašuose, magistras dabar norėjo paskubinti 1382 metų spalių mėn. sutarties ratifikavimą. Penkis kartus jis skyrė tam terminą, bet Jogaila vis nedavė sutikimo. Taip pat į Ordino paklausimą dėl Lietuvos krikšto Jogaila visai nekreipė dėmesio. Galų gale po ilgo delsimo, 1383 metų vasarą turėjo įvykti Ordino magistro ir Jogailos susivažiavimas. Gavęs Jogailos apsaugos raštą, Ordino viršininkas, lydimas kunigų, liepos 19 dieną laivu nuvyko iki Christmemelio (Skirsnemunės) salos ir ten sustojo, prisidengdamas ta priežastimi, jog dėl Nemuno seklumo esą nebegalima toliau plaukti. Jogaila tuo tarpu apsistojo su savo motina ir broliais sutartoje vietoje prie Dubysos įtakos į Nemuną. Nerasdamas kito būdo atvykti į paskirtą vietą (nes arklių neturėjo, o pėsčiam eiti anais laikais būtų buvęs didelis nusižeminimas), magistras per savo pasiuntinius prašė atvykti patį Jogailą. Nors juodu teskyrė tik trijų mylių tarpas, bet nė katras neišdrįso toliau keliauti. Jogailos pasielgimu supykintam magistrui nieko daugiau nebeliko, kaip grįžti namon. Žinoma, visai dar galima abejoti, ar iš tikrųjų būta kliūčių pačiam magistrui susitikti su Jogaila, nes ir vasaros

[30] C. D. Prus., IV, 14 nr., 15 psl.

metu vandeningas Nemunas vargu galėjo perdaug nusekti. Kai kurie istorikai aiškina, kad Jogaila nenuvykęs pas magistrą savo stačiatikės motinos ir brolių perkalbamas. Mat, Ordinas, norėdamas pasirodyti uolus tikėjimo skelbėjas, norėjęs pradėti krikštyti Lietuvą, ir, be to, kartu su magistru atvykę dvasininkų, tarp kurių buvę ir du vyskupai. Stačiatikiams Jogailos šeimos nariams tai būtų buvę nepatogu.

Akivaizdoje paskutiniųjų Jogailos pasielgimų, magistras nusiuntė jam ilgą raštą, išdėstydamas jo netiesų elgesį, belaisvių riterių perdavimą Rusijon, neteisingą pasisavinimą Žemaičių krašto, kuris priklausęs Ordinui, ir neteisėtą karą, kurį Jogaila be jo žinios ir sutikimo pradėjo su Mozūrijos kunigaikščiu. Magistras už tai Jogailai pagrasino karu, jei šis per tam tikrą laiką neapsvarstysiąs reikalo ir neduosiąs jam jokių kompensacijų [31].

Praslinkus nustatytam laikui vėl ginklai turėjo spręsti, katroje pusėje yra teisybė.

Vytautui nuvykus pas kryžiuočius, daug žadą Jogailos ir Ordino draugiški santykiai galutinai suiro ir vedė prie karo, prie kurio Ordinas dabar uoliai ir rimtai ruošėsi. Vytautui tai buvo didelis politinis laimėjimas, ir jis kartu su kryžiuočiais turėjo pradėti veikti prieš Jogailą.

Nuo visų tų ką tik minėtų įvykių Vytautas stovėjo nuošaliai. Tuo laiku jis veikė Žemaičiuose, kad iš jų galėtų sau susidaryti pastovią jėgą. Jam buvo aišku, kad Ordino pagalba yra brangiais pažadais pirkta tik tam kartui. Be to, žinodamas, kad Jogaila Žemaičius vis dar savinasi, tuo labiau turėjo rūpintis ten savo padėjimą sustiprinti. Bet tai, be abejo, taip pat turėjo vesti Jogailą su Vytautu prie karo.

Vytautas žemaičiams padarė daug įtakos. Jam pasisekė, kad ir laikinai išlyginti ir nudildyti tuos aštrumus, kurie šimtmečio bėgyje buvo atsiradę tarp žemaičių ir Ordino. Prie to prisidėjo ir Zöllneris, nenustodamas žemaičių ir toliau šelpti ginklais bei kita karui reikalinga medžiaga (rūbais, arkliais) [32]. Tos visos pastangos nenuėjo niekais. Kai buvo pasiruošta žygin į Lietuvą, atvyko ir Vytautas su 3000 surinktos Žemaičiuose kariuomenės. Taip buvo ruoštasi į karą ir pagaliau pradėtos kovos su Jogaila.

Zöllneris ir Vytautas 1383 metų rugsėjo 11 d., didele kariuomene vedini, atvyko prie Skirgailos valdomų Trakų. Po trumpo puolimo pilis buvo paimta. Čia buvo palikta tik įgula iš 60 žmonių su kapi-

---

[31] L. E. K. U., III, 1189 nr.
[32] Scr. r. Prus., II, t., 622 p.

tonu Jonu Rabe. Nemaža lietuvių dar čia pat perėjo į teisėto Trakų valdovo Vytauto pusę. Po to Ordino ir Vytauto kariuomenės patraukė į Vilnių. Bet puolimui nepasisekus ir Vilniaus nepaėmus, o bijant, kad nepritrūktų maisto, rugsėjo 22 d. jie ėmė trauktis atgal. Šiame žygyje žemaičiai pakeitė savo nusistatymą su Vokiečių Ordinu: atsitraukdami nuo Vilniaus, jie davė vokiečiams savo įkaitus. Tiesa, tie įkaitai buvo duoti ne nuo visos Žemaitijos sričių. Bet ir tai, kas buvo padaryta, reikia laikyti Vytauto nuopelnu.

Kai tik Vokiečių Ordino kariuomenė pasišalino iš Lietuvos, Jogaila ir Skirgaila tuoj, rugsėjo 25 d., ėmėsi darbo. Nors Jonas Rabė Trakų pilyje per šešias savaites ir energingai gynėsi, bet priešai puolė su nemažesniu ištvermingumu ir pasiryžimu, todėl įgula, gavusi teisę laisvai išeiti iš pilies, lapkričio 3 d. pasitraukė. O magistras su Vytautu Trakų gelbėti nebuvo atėję. Tą jųdviejų neveiklumą galima išaiškinti tik tuo, kad žygis į Vilnių buvo padaręs didelių nuostolių.

Grįždamas iš šito žygio, Kryžiuočių Ordinas 1383 metų spalių mėn. 21 d. Tapiau miestelyje Vytautą be jokių iškilmių pakrikštijo. Tai įvyko tuo pačiu laiku, kai Trakuose palikusi jų įgula be vilties kovojo su gausiu priešu. Krikšte Vytautui buvo duotas Vygando vardas. Tuo pat vardu buvo ir jo krikštatėvis, Ragainės komtūras.

Kryžiuočių viršininkas dabar jau labiau Vytautui pasitikėdamas, Ordino kapitulai sutikus, pavedė jam valdyti prie Nemuno, žemiau Dubysos įtakos, Naują Marienburgo pilį. Naujasis Marienburgas pasidarė Vytauto giminių bei šalininkų centras. Čia atvyko ir Vytauto jauniausias brolis Zigmantas, čia persikraustė ir Alšėnų kunigaikštis ir kiti. Žinoma, Vytautas buvo tyčia pasodintas pasienyje, kad lengviau galėtų susisiekti su Žemaičiais. Į šį Vytauto politikos centrą atvykdavo iš Lietuvos ir Žemaitijos taip pat žmonių būriai, pasiryžę kartu kariauti prieš Jogailą ir Skirgailą.

Magistras iš savo pusės davė Vytautui raštišką pažadą teikti jam paramos atgaunant tėviškę. Bet ir Vytautas taip pat turėjo visus savo pažadus dokumentu patvirtinti. Todėl 1384 metų sausio mėn. pabaigoje mes matome jį Karaliaučiuje, kur atvykęs su savo giminaičiais sausio mėn. 30 d., kaip « Herczog von Traken von Gottes Gnaden » išdavė magistrui raštą, pasižadėdamas būti jo vasalu. Tame pačiame dokumente Vytautas pasivadino Vygandu, vietoje pirmiau rašomo Vytauto vardo. Tuo aktu jis patvirtino visus pirmiau duotus pažadus ir užrašė, kaip lėną Ordinui visus savo kraštus, kuriuos valdė jo tėvas. Jeigu Vytautas mirtų, nepalikęs jokio įpėdinio, tai jie turėtų atitekti Ordinui. Atiduodamas vokiečiams visą Žemaičių kraštą iki pat Nevėžio upės, Vytautas dar pažadėjo Ordinui Kauną. Prie šito akto Vytauto antspaudas neišliko. Kiek vėliau

padarytas jo nuorašas aprašo keturius antspaudus, tarp kurių pirmoje vietoje yra Vytauto: Sigillum Vitowdi ducis in Tracken.

Dėl šitos sutarties autentiškumo keliama abejonių. Istorikai Danilavičius ir Koneczny tą dokumentą laiko falsifikatu; tačiau didelis Vytauto epochos žinovas Prochaska priima jį kaip autentišką.

Įgijimas šitos Žemaičių srities, kurią Vytautas Ordinui ką tik minėta sutartimi užrašė, buvo pelningas Ordino triūso vaisius. Nekalbant jau apie Žemaičių reikšmę Ordinui politiniu bei strateginiu atžvilgiu, reikia pažymėti, kad ši sritis, išsiplėtusi tarp dviejų didelių ir vandeningų Dauguvos ir Nemuno upynų galėjo Ordino prekybai teikti daug patogumų ir didelio pelno.

Po šito susitarimo, žemaičių santykiai su Ordinu vis daugiau švelnėjo. Tai, žinoma, negalėjo atsitikti be Vytauto patarimo ir pritarimo, nes tėviškė dar nebuvo atgauta, t. y. jo planas dar nebuvo realizuotas, todėl gražus su kryžiuočiais sugyvenimas buvo garantija, kad Ordinas neatsisakys ir toliau remti Vytauto jo kovoje dėl teisės į savo tėviškę. Todėl ir nenuostabu, kad žemaičiai savo vakarykščiams priešams ėmė daryti ištikimybės priesaikas. Taip 1384 metų vasario mėn. pradžioj Žemaičių krašto (Medininkų, Vangių ir kt.) gyventojai pareiškė Ordinui savo paklusnumą. Iš tų gyventojų pusės buvo tai pirmas savarankiškas mėginimas pasiduoti naujai jėgai [33]. Kiek Ordinas buvo paveikęs žemaičių mases dovanomis, jų vadams ir Vytautui tarpininkaujant, sunku spręsti, bet vis dėlto, kaip matome, lieka aišku, kad žemaičiai aštrų savo nusistatymą su Ordinu pakeitė.

Tuo tarpu kryžiuočiai budėjo: jiems labai rūpėjo šia proga tinkamai pasinaudoti. Vytauto atiduotame Kaune jie rado tinkamiausią vietą pasistatyti pilį, kuri turėjo būti vartai į Lietuvą. 1384 metų gegužės 13 d. ir buvo pradėta statyba. Vytautas, tam dalykui pritardamas, dalyvavo čia kartu su Vokiečių Ordino magistru, tvarkiusiu statybos reikalus.

Ordino kariuomenė tuo pačiu laiku veikė ir ginklu. Ji staiga įsiveržė Lietuvon ir nuteriojo Ukmergės sritį. Sujungtos Jogailos ir Skirgailos kariuomenės gavo smūgį. Nežiūrint neramumų, po keturių savaičių nepaliaujamo darbo pilis buvo baigta ir pavadinta Naujuoju Kvidzinu. Tvirta ir naujoviškai pastatyta pilis galėjo būti tvirta atrama prieš lietuvius. Ir pats magistras vėliau popiežiui rašė, jog su tokiomis pilimis būsią nesunku nuveikti visą Lietuvą [34].

---

[33] Scr. r. Prus., III t., 139 nr., 1 p.
[34] Scr. r. Prus. II t., 625.

Vytauto autoritetas Ordino akyse, matyti, vis kilo. Be abejo, ta įtaka, kokią Vytautas, būdamas Kęstučio sūnus, buvo laimėjęs Žemaičiuose, Ordinui negalėjo neturėti didelės reikšmės; o kadangi jo pagalba buvo galima tiesti savo rankas į seniai geidaujamą kraštą, reikėjo sudaryti jam tinkamas aplinkybes. Todėl ir Naujojo Kvidzino tvirtovė buvo pavesta valdyti Vytautui. Joje 1384 metų birželio mėn. 14 d. Vytautas ir magistras iš naujo patvirtino vienas antram anksčiau duotus pažadus. Magistras vėl pakartojo Vytautui savo sutikimą padėti atgauti jo žemes, o Vytautas iš savo pusės jam pasižadėjo savo vasalystę. Sutarties akte buvo pažymėta, jog po Vytauto mirties, nesant teisėtų įpėdinių, jo žemės turi tekti Ordinui. Bet buvo dar pridėtos šios sąlygos: Jeigu Vytautas paliktų savo dukterį, tai ji ir jos tėvo žemės po jo mirties pereina magistro ir Ordino globon, kuris turi pasirūpinti ją išleisti už vyro; o jeigu ji numirtų nepalikusi vaikų, tai ir jos žemės tenka Ordinui, nes jos vyras neturi jokių teisių į jos dalį. Jeigu Vytautas mirtų nepalikęs įpėdinių, tai jo brolis Zigmantas paveldėtų visas teises į jo žemes ir tas sąlygas, kokias Vytautas su Ordinu buvo sutarę[35].

Šitoks paskutinio akto sąlygų lengvumas rodo tų laikų Ordino politinį silpnumą. Netrukus po sutarties pasirašymo nauji įvykiai Lietuvoj visiškai netikėtai pakeitė Vytauto santykius su Ordinu: iš draugų jie vėl virto priešais.

Kada Jogailai pasirodė perspektyvos į Lenkijos sostą, pirmiausia jis ėmė rūpintis, kad nurimtų pačios valstybės viduj kilę ginčai, nes kiekvieną valandą buvo galima laukti Vytauto ir jo talkininkų puolimo, o tai būtų galėję ne tik pasunkinti, bet ir visiškai sutrukdyti susitarimą su lenkais. Nors ant savo pusbrolio jisai geros širdies ir neturėjo, ir pats už jo draugiškumą buvo jam labai nedėkingai atsimokėjęs, bet akivaizdoj naujų konjunktūrų Jogailai nebeliko kitos išeities, kaip tiesti Vytautui taikos ranką. Todėl dar 1384 metų pavasarį jis pradėjo siuntinėti Vytautui pasiuntinius, kad šis grįžtų į Lietuvą, žadėdamas jam sugrąžinti jo tėviškę ir siūlydamas dar pridėti Voliniją su Lucku. Kaip Vytautas žiūrėjo į tuos pasiūlymus, sunku ką nors tikro pasakyti. Viena tik yra žinoma, kad jis iš pradžios kietai laikėsi savo sąlygų, reikalaudamas iš Jogailos grąžinti jam visą tėviškę. Tuo tarpu Trakuose viešpatavo Skirgaila, kurio išvarymas vėl galėjo sukelti naują karą. Tada Jogaila Vytautui pažadėjo ir Trakus atiduoti, kai Skirgaila atgaus Polocką. Po šito pasižadėjimo Vytautas galų gale nusileido ir po netrumpų slaptų derybų, savo šalininkų patariamas, sutiko su Jogaila susitaikyti.

---

[35] C. ep. V., 5 psl.

Jo galvoj 1384 metų vasarą subrendo mintis palikti Ordiną ir grįžti į Lietuvą, nors aiškiai ir nenujautė, ką mano Jogaila, žadėdamas jam ne tik grąžinti tėviškę, bet ir pridėti pietinius Lietuvos plotus. Tačiau ilgai galvoti, delsti nebuvo laiko. Tad praslinkus trims savaitėms nuo paskutinio susitarimo su Ordinu, Vytautas pradėjo vykdyti savo atsimetimo nuo kryžiuočių planą. Nors ateitis, kuri Vytauto laukė Lietuvoje, jam nebuvo aiški, bet jis savo išsiskyrimą su Ordinu vykdė apgalvotu būdu, norėdamas padaryti jam kuo daugiausia nuostolių. Visos trys Vytauto valdžioje buvusios pilys (Marienburgas ant Nemuno, Jurbarkas [Georgenburgas], Marienverderis arba Naujasis Kvidzinas prie Kauno) turėjo būti sunaikintos. Pirmiausia Vytautas, pranešdamas vokiečiams, kad Skirgaila rengiasi juos pulti, su 400 žemaičių nuvyko iš Naujojo Kvidzino į Marienburgą. Vokiečiai Vytauto pranešimu patikėjo, o jis pats, pareiškęs norą pamedžioti, tą pačią dieną vakare pasiekė Jurbarką. Riterių prašomas įeiti pilin pasivaišinti, atsisakė. Tik sulaukęs tinkamo laiko, jis su savo ištikimu vyru Sudimantu paėmė nelaisvėn pilies gynėjus, o pačią pilį pavertė į pelenus. Paskui Vytautas vėl sugrįžo į Marienburgą (prie Nemuno), suėmė buvusius jame vokiečius, o pilis, kaip ir Jurbarkas, susilaukė tokio pat likimo. Turimomis savo jėgomis nespėjęs paimti Kauno, Vytautas paskubom sugrįžo vėl į Lietuvą. Po dviejų mėnesių poilsio, rugsėjo mėn. pabaigoje, abu kunigaikščiai su didele kariuomene atvyko ir šitos pilies griauti. Lapkričio 6 d. Marienverderis buvo paimtas ir sunaikintas. Kiek pilis buvusi stipri, matyti iš jos įgulos, kurios pateko nelaisvėn 55 riteriai ir 250 kareivių.

III.

Pereidamas į Jogailos pusę, Vytautas dabar tikėjosi atgauti ir tėviškę, bet greitai apsivylė, nes su Jogaila buvo susitaikęs be aiškiai nustatytų bei dokumentuotų sąlygų. Jogaila ir toliau palaikė tokius pat ryšius su Skirgaila, stiprindamas jo įtaką Lietuvoj. Trakai, tikroji Vytauto tėviškė, ir toliau pasiliko Skirgailos rankose, o Vytautas turėjo pasitenkinti gavęs valdyti mažos reikšmės turinčius kraštus prie Narevo ir Bugo. Tą plotą sudarė Bresto, Drohičino, Mielniko, Bielsko, Suražiaus, Kamienco, Volkovisko, Gardino miestai ir kitos mažesnės sritys. Imdamas valdyti tuos kraštus. Vytautas turėjo pripažinti visišką savo priklausomybę nuo Jogailos [36] ir, vietoj tapti Trakų ir kitų jam priklausančių žemių valdytoju,

[36] Sk. D., 1 nr., 498 psl.

Vytautui Jogaila lėmė būti nežymiu provincijos žemių kunigaikščiu, kokių tais laikais Lietuvoje buvo daug.

Vytautui kol kas nieko daugiau nebeliko, kaip laikinai susitaikyti su savo likimu, o paskiau žvalgytis, kokių galimumų duos ateitis, kokios susidarys Lietuvos valstybėje sąlygos, kurias taip meistriškai jis visuomet mokėdavo panaudoti savo politikai ir galybei. Tokios perspektyvos, rodos, jau artinosi, kai Jogaila buvo pakviestas į Lenkijos sostą. O to kvietimo priežastys buvo tokios.

Mirdamas Lenkijos karalius Liudvikas paliko dvi dukteris, kurių vienai, Jadvygai, turėjo tekti Lenkijos sostas ir karūna. Lenkų didikai ieškojo jai tinkamo vyro, o savo valstybei gero valdovo. Jų krašto svarbūs reikalai, kaip antai — gyventojų perteklius, kolonizacijos klausimas rytuose, kur jau buvo įsigalėję lietuviai, nulėmė, kad jie sau valdovo ieškotųsi Lietuvoj. Tokiu tinkamiausiu kandidatu buvo numatytas didysis Lietuvos kunigaikštis Jogaila, į kurį jie patys pirmieji ir kreipėsi, nežiūrint į tai, kad jų sosto kandidatė buvo sužieduota su kitu.

Po trumpų tarp abiejų pusių trukusių derybų, 1385 metų rugpiūčio mėn. 14 d. toje pačioje pilyje, kur pabaigė savo dienas garbingas kunigaikštis Kęstutis ir tokio pat likimo buvo laukęs jo sūnus Vytautas, Jogaila dokumentališkai patvirtino visus pažadus, kuriuos jo pasiuntiniai buvo davę lenkams Krokuvoj ir vengrams Budapešte. Prie to dokumento, kuris turėjo fatališkos reikšmės Lietuvai, savo antspaudus, be Jogailos, pridėjo dar Vytautas, Skirgaila, Kaributas ir Lengvenis.

Lenkų ir vengrų pasiuntiniai, gavę iš Jogailos atstovų raštą, kad Lietuva visiškai sujungiama su Lenkija ir kad visa Lietuva prižada apsikrikštyti, sugrįžo atgal. O 1386 m. sausio mėn. 12 d. Lenkų legatai Volkoviske pranešė Jogailai, kad jis yra išrinktas Lenkijos karalium ir Liudviko įpėdinės Jadvygos vyru. Jogaila tuojau išsirengė į Lenkiją. Vytautas taip pat vyko drauge. 1386 m. vasario mėn. 12 d. jis kartu su Jogaila ir jo broliais atvyko Krokuvon. Rytojaus dieną Vytautas ir Skirgaila įteikė Jadvygai Jogailos vardu brangias dovanas. Vasario 15 d. įvyko iškilmingas Jogailos ir kitų jo giminaičių krikštas. Vytautas taip pat atnaujino tikėjimo išpažinimą, prisidėdamas prie naujai pakrikštytų kunigaikščių. Todėl nuo 1386 metų Vytauto dokumentuose mes visur pirmoj vietoj užtinkame Aleksandro, o paskui Vytauto vardus. Vasario 18 d. įvyko jungtuvės, o kovo 4 d. Jogaila buvo karūnuotas Lenkijos karalium.

Po visų tų iškilmių įvyko dar vienas faktas. Būtent, lenkai pareikalavo Vytauto, Skirgailos ir kitų kunigaikščių įkaitais, kaip garantijos, kad visi Jogailos duoti pasižadėjimai bus išpildyti. Tas lenkų

reikalavimas buvo patenkintas. Bet nauji įvykiai, kaip toliau pamatysim, privertė lenkus leisti Vytautui ir Skirgailai grįžti į Lietuvą.

Su Krėvos unija ne visi Gediminaičiai sutiko: nepasirašę Krėvos akto, matyt, turėjo laisvas rankas. Prieš ją pirmas pakėlė ginklą Algirdo sūnus, Polocko kun. Andriejus. Ir tai atsitiko tada, kai Jogaila išvažiavo iš Lietuvos ir džiaugdamasis vyko į Krokuvą krikštytis, kad paskui galėtų vesti gražią lenkų karalaitę Jadvygą ir karūnuotis Lenkijos karalium. Bet jo džiaugsmą ir triumfą ėmė drumsti ateinančios neramios žinios iš tėvynės, kurią jis paliko pavojuose veik be globos. Tamsūs šešėliai slinko iš rytų, be abejo, inspiruoti iš vakarų Vokiečių Ordino. Skubiai vykdomas unijos pasirašymas ir jos realizavimas, aišku, negalėjo duoti progos Jogailai pagalvoti apie esamą krašte padėtį, juo labiau — apie ateitį. Andriejus, kryžiuočių padedamas, drauge su Smolensko kunigaikščiu Sviatoslavu sukilo prieš Jogailą, sukurstydami visą Rytų Lietuvą. Pavojus buvo juo didesnis, kad šį sukilimą ėmė palaikyti ir Livonijos landmistras. Tuo laiku, kai kryžiuočiai savo žygiu buvo atsidūrę net už Vilniaus, keršydami Lietuvai už padarytą uniją, Livonijos landmistras 1385 m. spalių 10 d. Andriejų su visa Polocko kunigaikštyste paėmė savo globon. Iš savo pusės landmistras žadėjo pagalbos prieš visus tuos, kurie Andriejų arba jo įpėdinius kėsintųsi išstumti[37].

Tas maištas kilo tuo metu, kai Lietuva buvo beginklė, todėl Livonijos mistras galėjo laisvai triumfuoti. Savo tris savaites trukusiu žygiu nuteriojo 18 Lietuvos apskričių, sudegino dvi tvirtoves, paėmė keletą tūkstančių arklių, o nelaisvėn išsivedė trejetą tūkstančių žmonių. Tų žygių metu Andriejus paėmė Vitebską ir kažkokią kitą pilį, o jo sąjungininkas Sviatoslavas prijungė du Lietuvos apskričiu prie savo kunigaikštijos.

Tuo tarpu iš Krokuvos skubėjo Vytautas su Skirgaila, kurie, susijungę su Kaributu ir Lengveniu, netikėtai atvyko pas Mstislavlį ir apsiautė Smolensko kunigaikštį. Prie Vechros upės įvyko kruvinas mūšis. Čia žuvo Sviatoslavas ir jo giminaitis Jonas. Kunigaikščio sūnūs Jurgis ir Hlebas pateko nelaisvėn. 1386 m. bal. 29 d. Lietuvos laimėjimas buvo visiškas. Kng. Jurgiui buvo duota Smolensko kunigaikštija su sąlyga, kad nesidės su Andriejum; Hlebas buvo paimtas Lietuvon įkaitu. Buvo tai Vytauto švogeriai, tikri jo žmonos Onos broliai[38].

---

[37] Sk. D. 509 nr.
[38] Proch Dr. W. 52.

Sumušus vieną maištininką, viskas buvo nukreipta ir prieš patį Andriejų. Nepadėjo jam nė kardininkų protekcija: landmistras nedrįso padėti jam, matyt, darydamas tai Ordino magistro įsakymu. Skirgaila po kelių mėnesių apsiausties paėmė Polocką, o Andriejų pasiuntė karaliui, kuris jį pasodino kalėjiman.

Tu būdu, Vytautui aktingai dalyvaujant, sukilimas Lietuvoj buvo numalšintas, o pačiame krašte vėl buvo grąžinta tvarka. Dabar, rodos, turėjo įvykti visiška Vytauto ir Jogailos santaika, vienas kitu pasitikėjimas ir bendradarbiavimas. Bet taip nebuvo. Kaltinti reikia ir Jogailą ir Skirgailą, jei Vytautas, daug kuo rizikuodamas, turėjo leistis ir antrą kartą į Prūsus ieškoti paramos savo teisėms atgauti. Tad peržiūrėsime tas visas priežastis, kurios jį privertė taip pasielgti.

Nugalėjus Andriejų, iš jo buvo atimtas Polockas, kuris vėliau (1387.IV.28) su visomis jo žemėmis buvo atiduotas Skirgailai. Ta pačia proga Jogaila, savarankiškai be Jadvygos ir lenkų didikų žinios, išdavė privatinį dokumentą, kuriuo aprašė Skirgailai dar ir Trakų kunigaikštijos plotus, Vitebsko sritis, Vilniaus kraštą ir prie to pridėjo: deržati mi jeho vyše vseje našeje bratije, t. y. laikyti jį aukščiau visų mūsų brolių[39].

Vadinas, tuo raštu Jogaila sulaužė duotus Vytautui pažadus, kad Trakai, kai tik Polockas bus atiduotas Skirgailai, bus grąžinti jam. Po šito įvykio Vytautas negalėjo nesusimąstyti ir nepareikšti savo nepasitenkinimo. Jogaila, norėdamas iš savo pusės tą įspūdį šiek tiek sušvelninti, atidavė Vytautui Voliniją su Lucko ir Vladimiro kunigaikštijomis. Bet pačią Lucko pilį pasiliko sau ir pavedė ją valdyti kažkokiam lenkui, be to, Vytautui nebuvo išduotas joks, net privatiškas, dokumentas, kas turėjo reikšti, kad jis tuo atžvilgiu turėjo visai priklausyti nuo Jogailos malonės ar nemalonės; tai taip pat reiškė, kad jis nepasitiki savo jaunystės draugu.

Matyt, Jogaila Vytautą laikė savo rimtu konkurentu Lietuvoj, todėl jis ir norėjo jį laikyti savo rankose, toliau nuo Lietuvos, kad jisai neskleistų Jogailai nepatinkamos įtakos. Bet kaip ten bebūtų, šitoks Jogailos elgesys paskatino Vytautą griebtis su juo ir Lenkija nepalankios politikos ir ieškoti už Lietuvos ir Lenkijos ribų sau palankių kaimynų, o vidaus politikoj—sukelti lietuviškąjį elementą separatiniams žygiams, ką mes ir pamatysime vėliau.

Tuo tarpu Vytautas demonstruoja savo gabumus ir jėgas: išveja iš Raudonosios Rusijos vengrus, o iš Volinijos — nepaklusnų Feodorą Liubartą. Po šių Vytauto pasisekimų Jogaila smarkiai susirūpina Lietuvos reikalais: norėdamas pašalinti Vytauto įtaką krašte,

---

[39] Kon. 114, 115.

laužydamas jam duotus pasižadėjimus ir nusidėdamas neseniai padarytos unijos dvasiai, paskyrė Lietuvai savo vietininką pravoslavą Skirgailą « dux Russiae ».

Bendrai, galime pasakyti, kad Vytauto santykiai su Jogaila ir Lenkija iki 1387 m. buvo geri, taikingi. Bet kai Polockas buvo atiduotas Skirgailai, o Vytautui, kaip buvo žadėta, Trakai nebuvo grąžinti, nuo to laiko jis liovės buvęs ištikimas Jogailai, liovės pildęs 1384 m. jų sutarimą, kuriam pats Jogaila nusikalto pirmutinis. O iš čia kilę tolimesni persekiojimai Vytautą dar labiau pastūmėjo į didesnę ir aktingesnę opoziciją. Tada Vytautas ėmė vesti savarankišką, net priešingą politiką, nesutinkančią su Jogailos nusistatymu, ir galų gale jis pasiryžo visiškai sutraukyti 1384 m. sutartį, atimti iš Jogailos Lietuvą ir pasiskelbti jos didžiuoju kunigaikščiu. Tai vyko palaipsniui. Išgelbėti blogėjančią situaciją galėjo tik atsargi ir švelni politika. Bet Jogaila su Skirgaila elgėsi priešingai: nuolat pylė alyvos į ugnį, su kuria taip atsargiems reikėjo būti. Bet tuo metu ir jis pritrūko kantrybės. Jį drąsino tai, kad aplink tikėjosi draugų: vakaruose galėjo laukti pagalbos iš nepatenkinto unija Ordino; Jogaila ir lenkais buvo nepatenkinti ir lietuviai, ypač žemaičiai, kurie tikruoju Kęstučio įpėdiniu laikė Vytautą; Rytuose kreipė Vytauto dėmesį totorių slėgiama Maskva. Aplinkybės taip susidėjo, kad ir su Maskva labai greitai buvo susitarta.

Tai atsitiko taip: tuo metu vyko iš totorių nelaisvės per Voliniją į Maskvą jos kunigaikščio sūnus Vosylius. Pabaigoj 1387 m. apsilankė jis Vytauto dvare Lucke. Čia jie padarė sutartį. Kad ji būtų tvirtesnė, būsimas Maskvos viešpats turėjo vesti Vytauto dukterį Sofiją. Tai buvo pirmas nelegalus Vytauto žingsnis, nukreiptas prieš lenkus ir jų valdovą Jogailą, ir be jo žinios buvo slaptai pasiųsta Vytauto delegacija galutinai baigti derybas su Maskva. Tas ir buvo atlikta geg. mėn. 3 d.

Jogaila, matyt, nejuto besiartinančių juodų debesų ir todėl nesistengė Vytautui atiduoti tai, ką žadėjo. Iš kitos pusės atrodo, kad Jogaila tyčia norėjo su Vytautu piktuoju gyventi. Taip antai, tarytum pajuokai, pasikvietė jį į Liubliną ir pareikalavo iš jo priesaikos, kad jis mylės Skirgailą kaip savo tikrą brolį ir padės jam kovose prieš visus jo priešus, išskyrus Lenkiją[40]. Be to, Jogaila išdavė Skirgailai ir tokį raštą, kuriame pažymėjo, kad iš Skirgailos nebeatims jokių žemių ir jį laikys aukščiau už kitus brolius, pasitikės jo darbais ir neskriaus. Tarytum šiai sutarčiai patvirtinti tarp Vilniaus ir Trakų pastatė pilį, kurią pavedė jam valdyti.

---

[40] C. ep. V. 53 p.

Ši sutartis buvo aiškus Vytauto ignoravimas ir pažeminimas. Jį dabar labiau erzino ir ta aplinkybė, kad Jogaila nė nemanė jam atiduoti nei pažadėto Lucko, nei Trakų. Padaryta buvo dar viena reforma Lietuvoj, kuri, galima sakyti, visiškai palaidojo Vytauto viltį taikiu būdu atgauti savo teises. 1389 m. pabaigoj siautusieji įvairūs neramumai prieš Skirgailą privertė Jogailą padaryti didelės reikšmės pakeitimą Lietuvos valdyme. Jis ne tiktai atsiuntė čia kariuomenės iš Lenkijos, bet ir Vilnių pavedė pakancleriui Klemensui iš Moskorzewo. Atstumtam nuo didžiojo Lietuvos kunigaikščio vietininko valdžios Skirgailai buvo palikta valdyti tik Trakų kunigaikštija, o Vilniaus generaliniu seniūnu iškilo jo gynėjas lenkas Moskorzewskis [41].

Bet ir tokio fakto akivaizdoj, Vytautas dar kartą pareikalavo iš Jogailos ištesėti savo pažadus. Tai buvo paskutinis Vytauto bandymas taikos keliu išspręsti nesusipratimus. Bet Jogaila, tarytum pasityčiodamas iš tokių Vytauto reikalavimų, ėmė jį persekioti ir visaip varžyti: be jo sutikimo uždraudė jam savo dukterį Sofiją išleisti už Maskvos kunigaikščio; ėmė sekioti kiekvieną jo žingsnį, gaudyti jo bajorus ir torturuoti, kad sužinotų ką Vytautas mąsto; buvo periminėjami jo laiškai: labai buvo saugojamas, kad jis į kokią nors pusę ne tik pasiuntinio, bet ir laiško nepasiųstų. Vytautas, kaskart labiau įsikarščiuodamas, ėmė nebesislėpti su savo planais, kad jis norįs atgauti savo tėviškę. Skirgaila, matydamas čia sau pavojų, atsiuntė pas Vytautą savo tarną Waršą su formaliniu perspėjimu dėl tolimesnių represijų ir tarytum su karo paskelbimu: « Saugokis manęs, kaip ir aš tavęs saugaus ». Ir tikrai jis saugojos Vytauto, dažnai kreipdamas Jogailos dėmesį ir išgaudamas iš jo sutikimą padaryti atitinkamų nedviprasmiškų žingsnių. Iš Tautvilo buvo atimtas Naugardukas, iš Vytauto dieverio Jono Algimanto buvo atimti Alšėnai [42], kuriuos gavo 1384 m., kai su Vytautu grįžo iš Prūsų ir atsiprašydamas padovanojo Jogailai auksinę grandinę. Šitų faktų akivaizdoj Vytautas turėjo pagalvoti, ar ir iš jo nebus atimtos jo valdomos žemės, nes Volinijai valdyti neturėjo jokio dokumento [43].

Tuo laiku Vytautas pasiskundė, kad jį Skirgaila žadėjęs nužudyti. Žodžiu, atmosfera ėmė sunkėti, padažnėjo įtarinėjimai, o šie visuomet baigiasi smarkesniais susikirtimais. Pagaliau, Vytautas įsitikino, kad iš Jogailos nebereikia laukti teisybės, todėl jis ėmė rengtis nugalėti ir išvyti Jogailą iš Lietuvos. Įsitikino, kad abu, jis ir Jogaila,

---

[41] Hal. 133.
[42] Scr. r. Pr. II, 713, 714.
[43] Kon. 127.

negali kartu sutilpti Lietuvoj, todėl nuėjo savo sumanymuose daug toliau, negu norėjo 1382-4 m. Tada jis norėjo būti tik lygiu Jogailai d. kunigaikščiu Trakuose; dabar panoro vienas didžiuoju kunigaikščiu palikti ir Jogailos viešpatavimui Lietuvoj padaryti galą.

Vytautas, norėdamas pašalint Jogailą iš Lietuvos, tuo pačiu priešinos ir Krėvos aktui, kuris jungė Lietuvą su Lenkija. Priešinantis lenkų įtakai, Vytautui reikėjo kovoti su Skirgaila, Jogaila ir Lenkija. Jis įsitikino, kad savo jėgomis nieko nepadarys: reikėjo ieškoti pagalbos pas Ordiną. Tam tikslui Vytautas paleido iš nelaisvės nuo 1384 m. laikomus Rheinecką ir Marquardą von Salzbachą ir išsiuntė juos į Prūsus prašyti pagalbos Vilniui atgauti[44].

Tuo laiku Ordino santykiai su Lenkija buvo įtempti: viena ir kita pusė rengės į karą. Nadzborko suvažiavimas įpylė tik alyvos į ugnį. Tuo momentu Ordinas gauna Vytauto pakvietimą užimti bendromis jėgomis Vilnių. Bet Ordinas paabejojo Vytauto nuoširdumu, atsimindamas 1384 m., kai jis, pabėgdamas iš Prūsų, sulaužė sutartį ir padarė jiems nuostolių, sudegindamas keletą pilių. Kadangi ir lenkai Nadzborke nedviprasmiškai pasisakė už karą, tai Ordinas pamanė sau: ar tik Vytautas nenori jo apgauti savo pinklėmis. Todėl Vytautas ir nesusilaukė iš jo jokių pažadų. Tokia padėtis truko iki 1390 metų.

Vytautas, pasitikėdamas iš karto savo krašto jėgomis, manė galėsiąs apsieiti be Ordino pagalbos, nes ir pačioj Lietuvoj buvo didelis nepasitenkinimas Jogailos politika. Kalbamuoju laikotarpiu jau ir čia buvo susidariusi dalimi iš buvusių kunigaikščių, dalimi iš turtingų bajorų sava aristokratija. To luomo žmonės čia kariuomenei vadovavo, čia buvo pilių viršininkais. Lietuvos savarankiškumo panaikinimas ne tik įžeidė jų tautinę arba, taip sakant, provincialinę ambiciją (savigarbą), bet ir juos asmeniškai: po Krėvės unijos didžiojo Lietuvos kunigaikščio dvarą sudarė lenkai, pilis užėmė lenkų įgulos su savo vadais, o patys lietuviai savo krašte liko nustumti į antrą vietą. Lietuvos didikai negalėjo pakęsti dar ir to, kad jų aukščiausias žmogus, Skirgaila, visiškai neimponavo dorovingumu: buvo didelis girtuoklis, pasigėręs nustodavęs proto, mušdavosi, kardu kapodavo apie save susirinkusius žmones, o atsipeikėjęs pats sužeistuosius apraišiodavo, nes tais laikais buvęs geras chirurgas. Jie taip pat aiškiai matė ir suprato, kad tas pats Skirgaila buvo iškilęs tik todėl, kad buvo aklas Jogailos tarnas, ir dėl tos priežasties negalįs likti tikruoju Lietuvos valdovu. Vytautas, pasinaudodamas visuotiniu krašto nepasitenkinimu, sušaukė į Lucką savo artimuosius žmo-

---

[44] Kon. 129.

nes ir pareiškė jiems, kas reikia daryti svetimiems kraštą valdant. Tame slaptame susirinkime buvo nutarta Vilnių paimti ir atiduoti Vytautui. Tam padaryti sumanyta pasinaudoti apgaule. Kaip tik tuo metu Skirgaila buvo išvykęs į Polocką. Tada Vytautas kreipėsi į Kaributą, Skirgailos pavaduotoją, prašydamas leisti pasinaudoti Vilniaus rūmais savo dukters vestuvėms kelti. Kaributas sutiko. Be to, jis buvo pradėjęs derėtis ir su Vilniaus miestiečiais, kad šie jam išduotų Lietuvos sostinę. Bet šis jo sumanymas vieno vokiečių šnipo buvo praneštas Kaributui. Todėl sąmokslininkai laiku buvo suimti, ir tuo būdu 1389 metų planas, sugalvotas Vilniui paimti, visiškai nenusisekė ir tik dar labiau pasunkino Vytauto padėjimą [45], kas jį ir privertė pagalbos ieškoti svetur — bėgti vėl į Prūsus.

IV.

Taip tatai Jogailos nepasitikėjimas Vytautu, o Vytautui tekusi kukli padėtis ir nepalankumas Skirgailai, pagaliau, auganti kryžiuočių įtaka, pastūmėjo Vytautą padaryti priešingų Jogailos politikai žygių ir pasirinkti tą kelią, tiesa, labai rizikingą ir pavojingą, kuris jam turėjo grąžinti nekenčiamo žmogaus valdomą tėviškę ir aplamai, — pašalinti tuo krašto valdymo svetimą elementą, kurį išimtinai sudarė lenkai. Vytautas ir dabar, atsiminęs pirmame pabėgime gautą Ordino pagalbą, nors jį buvo paskum apvylęs, vėl rizikavo ir pagalbos ieškojo sau tenai. Ir neapsiriko : kryžiuočiai ne tokie, kad degintų paskui save esamus tiltus, nes tikėjo, kad gali tekti vėl jais naudotis. Kad vokiečiai šįkart juo labiau pasitikėtų, išsiuntė į Prūsus užstatą : savo seserį Ringailę, brolį Zigmantą su jo sūnum Mykolu ir per šimtą bajorų. Tik dabar magistras pasiuntė į Gardiną Marq. von Salzbachą, komtūrą Arnoldą von Burglen ir žinomą lietuvį Tomą Survilą. Su jais buvo padarytas naujas 1390 m. sausio mėn. 19 d. traktatas [46]. Derybas su Vytautu Ordinas užmaskavo tuo būdu, kad tik iki paskutinės valandos Skirgailai buvo duota suprasti, kad su juo bus padaryta taika, ir net jam buvo išduotas tam tikras dokumentas. Skirgaila dėl tų derybų net sugrįžo iš Polocko į Vilnių. Ir tada, kai jis laukė padarytos sutarties ratifikacijos, M. von Salzbacbas, Vytauto padedamas, užėmė Gardiną, kurį pavesdamas Ordinui, Vytautas, kaip ir pirma, įkaitais garantavo, kad jų susitarimas bus išpildytas. Be to, pastarąja sutartim jis pasižadėjo už pagalbą kovoje dėl tėviškės grąžinti kryžiuočiams jų visas tam reikalui padarytas išlaidas.

---

[45] Jon. 25.
[46] C. ep. V. 63 nr.

Įdomu būtų šioje vietoje pažiūrėti, kodėl Ordinas Vytautą taip maloniai priėmė. Norint šitą faktą išaiškinti, reikia pažvelgti į tą padėtį, kurioje Ordinas atsidūrė 1386 metais, kai jo priešas Jogaila tapo Lenkijos karaliumi. Kryžiuočiams čia atsirado nemažas pavojus. Būdamas galingas suvienytų valstybių valdovas, Jogaila galėjo iš Ordino atsiimti ne tiktai iš lenkų pagrobtą 1309 m. Pamarį, kuris būtų visiškai užkirtęs kelią susisiekti sausuma su dažnai paramos teikiančiais Vakarų Europos kraštais, bet nemažesnis pavojus grėsė netekti susisiekimo ir su kardininkais per Žemaitiją. Vadinas, po Krėvės unijos Ordino padėjimas rytų kaimyno atžvilgiu pasidarė kritiškesnis, nes Jogaila, kurio draugystės Ordinas nė nemanė laimėti, galėjo imti reikalauti iš kryžiuočių tų žemių, kurios priklausė jo dviem valstybėm: Lenkijos karalystei arba didžiajai Lietuvos kunigaikštijai, nes ta pareiga jam buvo uždėta pasirašant Krėvos uniją. Iš viso to aišku, kad magistras, nors ir atsiminė 1384 metų Vytauto elgesį, negalėjo nesudaryti su juo sąjungos, kuri ateičiai galėjo duoti naujų galimybių.

1390 m. vasario mėn. pradžioj buvo sumobilizuota didžiulė armija (iš 40.000 žmonių), kuri įsiveržė į Lietuvą, pasiekdama net Kernavę (prie Neries). Jos pilis buvo sudeginta pačių tvirtovės gynėjų. Kariuomenė dar nuėjo iki Maišiogalos, paėmė jos pilį, smarkiai nuteriojo apylinkes ir, pabuvusi apie dvi savaites Lietuvoj, su grobiu grįžo namon[47]. Bet tas žygis tuoj susilaukė ir atpildo. Lenkų remiamas Skirgaila netrukus įsigalėjo Vytauto žemėse ir visos pilys iki pat Gardino pateko į jo rankas, nes sužinojęs apie Vytauto išbėgimą, tuoj ėmėsi veikti, atimdamas paskutines jo žemes Lietuvoje. Dar 1390 metų kovo mėn. pradžioj Jogaila su Skirgaila apsiautė Brestą ir jį paėmė. Laimėta Bresto pilis buvo pavesta valdyti vienam lenkui. Nestabdydami žygio, nors dalį kariuomenės dėl maisto stokos ir reikėjo atleisti, su nedideliu kareivių būreliu pats Jogaila nuvyko į Lietuvos Kamiencą. Be sunkenybių jį paėmęs ir palikęs ten Zindramą iš Moškovičių, Jogaila užėmė ir kitas Vytauto valdytas sritis — Suražių ir Lucką. Jam pasisekė paimti ir paskutinę Vytauto šalininkų ginamą Gardino tvirtovę. Į pagalbą buvo atėjęs ir Skirgaila su kitais Lietuvos kunigaikščiais, o Kaributas net pats atvedė savo būrį. Norėdamas gelbėti paskutinę savo tvirtovę, Vytautas pats atvyko prie jos su kryžiuočiais. Ieškodamas būdo susisiekti su miestu bei pilimi — tiekti maisto, priimti sužeistuosius ir t. t., Vytautas buvo padaręs per Nemuną laivelių tiltą. Esą Jogailos kariuomenės lenkai primėtę aukščiau upėje daug medžių, kurie srovės nešami,

[47] Proch. D. W. 59.

išardę tą tiltą. Tam sumanymui nenusisekus, Vytautas su riteriais pasitraukė nuo Gardino, o miestas po šešių savaičių apsiautimo turėjo pasiduoti Jogailai.

Taip Vytautas vėl neteko visų savo žemių ir vėl, kaip prieš septynerius metus, būdamas be jokios nuosavybės, turėjo pasiduoti Ordino malonei.

Visa Vytauto atrama, kurios jis Lietuvoje dar galėjo tikėtis, — buvo žemaičiai. Vytautui ir nebeliko nieko daugiau, kaip gavus jų pasitikėjimą, vesti toliau savo politiką. Žemaičiai jam pritarė ir rėmė jo planus. Apie Sekmines (1390 m.) iš įvairių Žemaitijos vietų pas Vytautą į Karaliaučių atvyko trisdešimt atstovų. Gegužės 26 d. jie pasižadėjo laikytis savo « karaliaus Vytauto » ir su Ordino atstovais sudarė karo bei prekybos sutartį, garantuodami kryžiuočiams savo krašte visišką prekybos laisvę. Žemaičiai, klausydami Vytauto valios, neatsisakė palaikyti santykių ir su Ordinu. Iš šitos sutarties mes ir matome, kad Vytautas ir Ordinas žemaičiams jau buvo padarę daug įtakos. Kryžiuočių akyse Vytauto prestižas turėjo taip pat pakilti, nes jiems buvo jis jau ne tik pabėgėlis, bet ir Žemaičių karalius. Dabar vokiečiai iš tikro galėjo tikėtis, kad Žemaitijos klausimas, dėl kurio jie tiek daug buvo kovoję, galutinai bus išspręstas jų naudai. Todėl jie vėl rėmė savo kaimynus ir maistu ir rūbais, o kai kuriems jų davė teisę dėvėti net Vitingo drabužiais (šita teisė buvo laikoma labai garbinga).

Akivaizdoje paskutiniųjų įvykių Ordino ir Jogailos nesutikimai bei ginčai dar labiau paaštrėjo. Į juos buvo įsimaišęs ir popiežius Bonifacas IX, stengdamasis sutaikyti abi pusi ir norėdamas Ordinui pabrėžti, kad Jogaila jau esąs krikščionis. Vargais negalais vos pasisekė popiežiaus legatams (1390.X.13) paskirti Jogailos pasimatymą su Ordino magistru Torne. Kadangi karas nesiliovė, tai iš to nieko ir neišėjo. Magistras tuo tarpu šį tą Žemaičiuose laimėjęs, maža beturėjo noro taikintis su savo priešu, iš kurio nieko gero ir nelaukė. Dar pačių derybų metu, kai 1390 m. vasarą pasitaikė proga pulti Lietuvą, magistras neatsisakė. Į Ordiną tą vasarą atvyko daug svečių iš Vokietijos, Anglijos ir Prancūzijos ieškodami karo garbės. Žymiausieji jų buvo iš Anglijos grafas Henrikas Derby, vėliau tapęs Anglijos karaliumi vadinosi Henrikas IV, markgrafas Fridrichas, Saksonijos hercorgas ir t. t. Su gausia kariuomene buvo surengtas Lietuvon vasarinis žygis. Pats magistras jame negalėjo dalyvauti, nes buvo susirgęs, todėl kariuomenei vadovavo Ordino maršalka Engelhardas Rabė. Traukdami Lietuvon riteriai buvo apsirūpinę dideliu skaičiumi sienoms griauti reikalingų mašinų. Jų skaičiuje buvo mūrų griaunamieji taranai, akmenų mėtomieji pabūklai, savo didumu galėję prilygti nedideliam namui, judomieji bokštai ir vadina-

mieji stogai (vok. schirmen), kuriais prisidengdami apsiaučiantieji artindavosi prie miesto sienų. Be to, šitame žygyje buvo vartojama daug naujo išradimo patrankų. Kadangi su tokiu apsiginklavimu svečiams ir riteriams būtų buvę sunku neišeinamais ir neišvažiuojamais Lietuvos keliais žygiuoti, kaip paprastai žygiuodavo Lietuvon, jie yrėsi pirma Nemuno, paskui Neries upėmis iki pat Vilniaus.

Tokia daugybė svečių, Prūsų Ordino riterių ir gerokas žemaičių kariuomenės būrys prisiyrė prie Kauno, kur savo kariuomenę papildė dar Livonijos magistro būriais.

Didžiulė kariuomenė, įžengdama į Lietuvos apylinkes, susiskirstė trimis būriais: pirmame jų, kuriam vadovavo pats maršalka Rabė, buvo kryžiuočių riteriai ir svetimšaliai anglai, vokiečiai ir prancūzai; antrajam vadovavo Livonijos magistras ir trečiam — Vytautas.

Po nežymių susirėmimų ties Kaunu su Skirgailos kariuomene, priešai patraukė į Vilnių. Jo tvirtovę sudarė keturios[48] pilys, kurių dvi buvo žemai pastatytos, dar beveik visai naujos (Kreivoji ir Lukiškių) ir turėjo stiprius akmeninius sutvirtinimus, dvi ant kalno (viršutinė ir pietinė), kurios stovėjo daug aukščiau, buvo apvestos tik medžio sienomis. 1390 metų rugsėjo 4 d. ta visa kariuomenė jau buvo prie Vilniaus. Prie žemosios pilies sustojo vokiečių Ordino maršalka, savo kariuomenę sustatydamas Neries paupyje. Livonijos magistras sustojo prie kažkokio kaimo («Miszeholi ? »), taip pat ant Neries kranto. Dar apsiautimui neprasidėjus, Vytauto šalininkai uždegė Kreivąją. Jos viršininkas Karigaila Kazimieras, Jogailos brolis, nesuspėdamas užgesyti gaisro, turėjo bėgti, bet buvo sugautas ir nukirsdintas. Įvaryti baimės kitiems pilies dalių gynėjams, jo galva buvo užmauta ant iešmo ir demonstruojama. Bet žemosios Vilniaus tvirtovės dalis, vadovaujama Klemenso Moskorzevskio, Jogailos pastatyto lenkų pakanclerio, smarkiai gynėsi.

Kad ir didelių pabūklų skaičiumi apsirūpinę priešai negalėjo stiprių Vilniaus mūrų įveikti. Jų gynėjai kovojo su didele ištverme ir per šešias savaites atlaikė smarkią ataką. Šio žygio nuostoliai ir vieniems ir kitiems buvo dideli. Kritusiųjų skaičiuje iš Vytauto pusės buvo ištikimas jo brolis Tautvilas Konradas. Kryžiuočiai dar galėjo ir toliau Lietuvoj kariauti, nes Vytauto pusėn perėjusieji lietuviai ir žemaičiai pakankamai buvo aprūpinami maistu. Tik nuovargis ir vėlybo rudens prastas oras privertė visus svečius ir Vytautą grįžti atgal į Prūsus.

Nors iš to žygio Vytautas apčiuopiamos naudos ir neturėjo, bet grįžęs iš jo pamatė, kad Skirgailos valdžia Lietuvoj yra silpna ir

---

[48] Kolankovskis ir kiti mini tik tris pilis. *Red.*

turės greit griūti, nes joje buvo daug žmonių nepatenkintų Skirgailos valdymu. Sudarydama didelę opoziciją Jogailos vietininkui Skirgailai, aukštoji bajorija savo noru prisidėjo prie Vytauto ir didelė dalis pasekė juo į Prūsus. Tuo būdu viltis atgauti Lietuvoj prarastas teises pasidarė daug aiškesnė. Bet grįžęs į Prūsus, jis negalėjo tuojau atnaujinti žygio į Lietuvą, nes tuo tarpu mirė magistras Konradas Zöllner'is von Rathenšteinas.

Nauju Ordino magistru buvo išrinktas Konradas Vallenrodas (1391—1393). Tai buvo audringo charakterio žmogus, didesnis karo dalykų ir ginklo mėgėjas, negu vienuolio ar kunigo rūbo. Nors Konrado Vallenrodo išrinkimas Vytauto ir vokiečių santykių nė kiek nepakeitė, bet jis vis tik turėjo laukti tinkamos valandos, kad galėtų pradėtus žygius toliau vykdyti.

Tuo tarpu Vytauto giminaičiai buvo išsiuntinėti į atskiras pilis, o jam pačiam buvo duota valdyti Bartenšteino tvirtovė. Ir čia būdamas Vytautas turėjo diplomatinių pasisekimų. Jokių kliudymų nesutikdamas, priėmė jis Maskvos kunigaikščio Dimitro pasiuntinius, kurie vėliau, drauge su Vytauto delegatais, išlydėjo jo dukterį Sofiją į Maskvą. Šis Kęstučio susigiminiavimas su Maskva galėjo būti jam naudingas, kaip įgijimas sąjungininko prieš Jogailą. Tie santykiai irgi pakėlė Vytauto politinę reikšmę.

Po to beveik per ištisus metus Ordinas tarytum ir pamiršo Vytauto reikalą, nes dabar ypač buvo užimtas ginču su Jogaila dėl Dobrynės. Šią žemę (ir pilį Zlotoriją su 5 kaimais) Vokiečių Ordinas buvo atpirkęs iš kng. Vladislovo Opoliečio, kuris nenorėjo lenkams nusilenkti. Ordinas jau buvo bepradedąs ieškoti kelių susitaikinti ir kalbėti su Jogaila apie derybas. Bet nuo tolimesnių žingsnių susilaikė, matyt, buvo Marienburge prisirinkę daugiau svečių, todėl vėl panoro jis ginklu bandyti savo laimę. Karo jėgoms padidinti magistras paskelbė didelę mobilizaciją, pranešdamas visoje Vokietijoje, kad pagonių krašte bus atliktos didžiulės garbės stalo (Ehrentisch) iškilmės. Ir tikrai, Marienburgan tada susirinko daug svečių iš visos Europos. Be to, čia buvo pakviesti Pamario ir Silezijos kunigaikščiai. Ordino pusėn buvo patrauktas ir Vladislovas Opolietis (Oppeln yra pietryčiuose nuo Breslavo, prie Oderio upės), kuriam buvo sumokėta didelė pinigų suma už jo Zlotoriją. Iš Misnijos atvyko markgrafas Fridrichas su 500 raitarijos, iš Saksonijos grafas Schvarzburgas, Glichenas ir Plauenas. Taip pat atvyko daug vokiečių, prancūzų ir anglų riterių. Svečių prisirinko labai daug. Viso labo apie 70.000 žmonių. Todėl vietoj derybų prasidėjo karinis pasirengimas. Devyniasdešimt pirmųjų metų rugpiūčio 15 d. visa ta kariuomenė susirinko Karaliaučiuje, kame jai vadovauti pasiėmė neseniai išrinktas

magistras Konradas Vallenrodas[49]. Rugsėjo 1 d. prie Senojo Kauno (Alt-Kauen) stovėjusiems vienoje Nemuno saloje užsienio svečiams ir riteriams pagerbti buvo surengtas didžiulis garbės stalas, kokio, pasak kronikininkų, nebuvo buvę. Tam Vallenrodas, mėgstąs didelį triukšmą ir vaišes, paaukojo nepaprastai dideles pinigų sumas (apie 70.000 Ordino pinigų, mūsiškais būtų keli milijonai litų).

Po tos triukšmingos puotos, Ordino ir jo talkininkų didžiulės kariuomenės minios pasklido Kauno apylinkėse. Tada Skirgaila, matydamas, jog jam gali būti blogai, pats sudegino Trakus. Prie jų atvykęs Vallenrodas, rado tik pelenų krūvą. Vytautas tuo tarpu veikė Bopartėnų (į šiaurės vakarus nuo Kauno), Ukmergės ir Kulvos srityse. Po užgrobimo poros nežymių pilaičių, didžiulei Vallenrodo kariuomenei, kuri taip smarkiai buvo užsirekomendavusi per garbės stalo iškilmes, per kurias buvo pravalgyta ir pragerta milžiniškos pinigų sumos, reikėjo atsisakyti nuo žygio Vilniun, nes Skirgailos būriai visur aplinkui buvo išgrobstę ar sunaikinę maistą taip, jog kariuomenės arkliams nebuvo nė žolės. Rugsėjo 20 d., bijodama susilaukti bado, kariuomenė ėmė trauktis atgal. Grįžtant buvo pastatyta pusę mylios atstumo nuo Kauno ant salos du mediniai sustiprinimai bei apsaugos. Rittersverderis buvo iš naujo sustiprintas. Visos trys tvirtovės buvo pavestos Vytautui. Tai jam buvo reikalinga surinkti čia atvykstančius savo tautiečius iš Skirgailos valdžios ir pulti Lietuvą.

Iš šio žygio Vytautas turėjo nemaža naudos; po to jo galybė diena iš dienos vis augo, ir jo ginklams taip pat sekėsi. Tų pačių metų rudenį Vytautas paėmė Merkinę. Rodydamas magistrui palankumą, pasiuntė jam čia paimtų lenkų belaisvių. Paskui greitai jis užėmė ir Gardiną. Šios pilies garnizoną sudarė lietuviai, rusai ir lenkai. Pastarieji rengėsi atremti Vytauto puolimą, bet lietuviai ir rusai juos suėmė, uždarė pilies bokšte ir miestą atidavė tikrajam savininkui.

Iš viso to mes galime matyti, kad 1391 m. Vytautui buvo labai laimingi. Jis galėjo džiaugtis dvejopu laimėjimu: iš vienos pusės jo galybė ir reikšmė vis didėjo, iš kitos pusės Skirgailos valdžia Lietuvoje vis ėjo silpnyn. Tuo tarpu Jogaila Krokuvoje jau galvojo apie susitaikymą su Vytautu. Taip galvoti vertė jį du dalyku. Pirmiausia, jo planas prijungti Lietuvą prie Lenkijos nepasisekė : tauta ir toliau pasiliko nusistačiusi prieš naują santvarką ir lenkų elementą. Antra,

---

[49] Apie Konradą Vallenrodą, kuris Lietuvos istorijoje yra gana populiarus ir minimas A. Mickevičiaus poezijoj, žiūr. Allgemeine Deutsche Bibliographie 40; Voigt., Gesch. Preus. V t., Caro, Gesch. Polens, III t.

Lietuvos visuomenė labai buvo nepatenkinta Skirgailos valdymu, nes savo gyvenimu nebuvo jos tarpe populiarus ir nesugebėjo sujungti vienon galybėn skylančių Lietuvos jėgų. Tai buvo kartu ir įrodymas, kad Jogailos politika Lietuvoje tikrai neranda pritarimo. Žinoma, su nepasitenkinimu Jogaila turėjo konstatuoti, kad Skirgailos valdžiai turės ateiti galas, nes krašto jėgos, nusilpnintos savitarpio karais bei sunaikinimu derlingų žemės plotų, turėjo išsekti. Skirgailos pozicijoms dar daug kenkė ir ta aplinkybė, kad Vytauto stovyklą nuolatos stiprino iš nuniokoto krašto jo pusėn pereinantieji vis nauji lietuvių būriai. Lietuvoje buvo jaučiamas aiškus susiskaldymas, kurio likviduoti neįstengė nė pats Lenkijos karalius, nors jis ir laikė Lietuvos pilyse lenkų įgulas ir Vilniuj lenką storastą. Žvalgydamasis tuo laiku po Lietuvą, tikrai galėjai manyti, jog Krėvos unijos akte įrašytas Lietuvos prijungimas prie Lenkijos tuo tarpu negalės įvykti.

Jogailai nebeliko nieko daugiau daryti, kaip visų nekenčiamą Skirgailą pašalinti nuo valdžios. Jis tai ir padarė, didžiosios kunigaikštijos vietininku pastatydamas Joną Olesnickį, kuriam buvo pavesta valdyti ne tiktai Vilnius, bet ir visa Lietuva. Nors Jogaila jį gausiai šelpė ir ginklais ir kareiviais, tačiau įsibėgėjusio skilimo sulaikyti jau ir jis nebepajėgė.

Po šito nepasisekimo Jogaila rengėsi Lietuvą atiduoti valdyti broliui Vygandui Aleksandrui iš Kernavės, kurį Jogaila ir lenkai mėgo dėl jo didelio atsidavimo Lenkijai. Tačiau jis greitai buvo nunuodytas. Lenkijoje buvo kalbama, kad tai bus padarę Vytauto šalininkai. Kaip ten būtų buvę su jo žuvimu, mes galime tik tai konstatuoti, kad Vygando mirtis pagreitino Jogailos susitaikymą su Vytautu.

V.

Šitokiose aplinkybėse Jogailos padėtis buvo nepavydėtina. Unijos reikšmė beveik visai buvo anuliuota, o brolių tarpe nebuvo nė vieno, kuris pajėgtų valdyti Lietuvą. Vienintelis asmuo, kuris tam tiko, buvo tik Vytautas. Jis dabar, būdamas Prūsuose, puikiai mokėjo Jogailos nepasisekimus panaudoti savo politikos naudai. Ir tik jis, būdamas Kęstučio sūnus ir turėdamas dideles simpatijas Žemaičiuose ir Lietuvoj, galėjo įvesti krašte tvarką ir ramybę, ko jau taip seniai buvo išsiilgę jo gyventojai. Todėl Jogaila turėjo galutinai pasiryžti su Vytautu susitaikinti. Tarpininką deryboms Jogaila pasirinko Mozūrijos kunigaikščio brolį Henriką. Šis 1392 metų pradžioj staiga pasirodė prie Balgos ir Christburgo. Tų pilių komtūrų klausiamas, kuriais reikalais čia atvykęs, pareiškė norįs Lenkijos karaliaus vardu

pasimatyti su vokiečių magistru ir padaryti su juo pastovią taiką [50]. Šie pirma jį nusiuntė į Rittersverderį pas Vytautą. Henrikas, pasinaudodamas proga, Jogailos vardu pasiūlė Vytautui visą tėvo ir dėdės palikimą, vadinas, didžiąją Lietuvos kunigaikštiją su Rusijos kraštais, kad tik jis taikintųsi. Kad tikroji Henriko misija Ordino akyse nesukeltų įtarimo, kaip pasakoja kai kurie šaltiniai, jis įsimylėjęs vedė Vytauto seserį Ringailę.

Vytautas, gavęs tokius didelius pasiūlymus, negalėjo pasilikti abejingas. Bet šį kartą atsikratyti Ordinu jam buvo daug sunkiau, nes daugybė šalininkų ir artimųjų buvo duoti įkaitais kryžiuočiams. Todėl reikėjo didelio slaptumo ir atsargumo, kad ir antras jo atsimetimo planas vokiečių nebūtų pastebėtas. Dar 1391 m. pabaigoj, matyt, nujausdamas, kad santykiai su Ordinu turės kada nors vėl pasikeisti, ėmė Vytautas savo šalininkus rankioti į Rittersverderį iš kitų Ordino pilių.

Po kiek laiko Vytautui pasisekė išlaisvinti savo žmoną, išrandant priežastį, jog norįs pasiųsti ją Lietuvon, varyti Ordino naudai propagandos. Vėliau Vytautas gavo leidimą pasiimti gyvenusį Marienburge Smolensko kunigaikštį. Tuojau po to jis pasimatė ir su magistru ir prašė leisti keletai jo kunigaikščių persikelti į Jurbarką, tai aiškindamas tuo, kad norįs taupyti Ordino lėšas, išleidžiamas jų pragyvenimui ir pasižadėjo juos pats čia išlaikyti. 1392 m. iš tikrųjų pas Vytautą iš įvairių Prūsijos pilių atvyko daug bajorų ir Belzo kunigaikščiai Jonas ir Jurgis.

Paminėjus tuodu vardu, norisi tarti keletą žodžių apie tariamus Vytauto sūnus Joną ir Jurgį, kurie, pasak kai kurių šaltinių, buvę po 1384 ar 1392 m. Vytauto atsimetimo Ordino nunuodyti Karaliaučiuj. Bet čia, kaip mes pamatysime, yra grynas prasimanymas ar faktų supainiojimas. Vytautas 1384 m. savo rašte mini tik savo seserį ir brolį Zigmantą, buvusius įkaitais kartu su juo pas Ordiną. Apie sūnus nė žodžio nepasakyta. Ir vėliau, ginčydamasis su Ordinu laiškais, dažnai juose prikaišiodavo jam įvairias skriaudas bei neteisybes, bet Ordiną jo sūnus nužudžius niekados nekaltino. Neabejotina, kad Vytautas būtų tai padaręs, jei iš tikrųjų jo vaikai būtų buvę nužudyti. Gi 1390—92 m. Vytauto duotų Ordinui įkaitų sąraše mes randame iš tikrųjų du kunigaikščiu: Jurgį ir Joną. Tačiau jie buvo ne Vytauto sūnūs, bet jo giminaičiai. Tai ir galėjo duoti pagrindo legendai apie Vytauto sūnus, nors ir anie iš Ordino sugrįžo sveiki [51].

---

[50] Scr. r. Prus., II t., 648.
[51] Wolff., 58—59 psl.

Vytautas savo vykusia taktika iš Ordino išgavo beveik visus įkaitus. Tik savo brolį Zigmantą, vengdamas vokiečių įtarimo, paliko Marienburge, kame jis nelaisvėje išbuvo ligi 1398 m. Kad dar labiau nukreiptų nuo savęs bet kokį įtarimą, Vytautas 1392 metų sausio mėn. su Ragainės komtūru ir Sambijos vaitu (Vogt) padarė į Lietuvą žygį, sėkmingai pasiekdamas Lydą, kur jam pasisekė visai sumušti Naugarduko valdytoją Jogailos brolį Kaributą.

Keliems mėnesiams praslinkus ir susirinkus į Rittersverderį daug svečių, Vytautas vėl gavo magistro leidimą žygiuoti Lietuvon. Jam tada talkininkavo Marquardas v. Salzbachas. Apie gegužės m. 20 d. jis įsiveržė į Vilniaus srities Medininkus ir, pabuvęs ten aštuonias dienas, grįžo su dideliu grobiu [52].

Matydamas Vytauto pastangas neinant veltui, Ordinas matė reikalą taip pat išplėsti Lietuvos pasienyje akciją. Dar vasarą tam reikalui magistras įsakė netoli Gardino pastatyti dvi pilis: Naująjį Gardiną ir Metenburgą (Meteną), kame buvo patalpintos kryžiuočių įgulos.

Iš čia aišku, kad Vytautas, nežiūrint Jogailos didelių pasiūlymų, palaikė dar gana gerus santykius su Ordinu dėl to, kad jam, matyti, dar nebuvo atėjęs laikas veikti. O apie Vytauto sugalvotus planus Ordinas nieko nenujautė: taip labai vykusiai Vytautas mokėjo paslėpti savo planus nuo Ordino akių. Bet ir tokia padėtis nebeilgai tęsėsi. Tų pačių metų gegužės mėn. pradžioje pas Ordino magistrą atvyko Vengrijos karaliaus Zigmanto pasiuntiniai, norėdami iš jo nupirkti Dobrynę ir Kujaviją. Prasidėjus deryboms, Ordino dėmesys buvo atitrauktas nuo Lietuvos reikalų, ir dabar mąstyti apie Vytautą bei jo veikimą jam nebebuvo laiko. Tuo tarpu kaip tik patogiu momentu Vytautas ir pasiryžo pereiti į Jogailos pusę, kuris Ordino derybomis su vengrais taip pat buvo labai nepatenkintas. Vytautui dabar beliko tik veikti, o jau kalbamų metų liepos mėn. staiga jis pasirodė prie Rittersverderio pilies, kurią tuojau sudegino. Po to skubiai atvyko prie Gardino, jį labai sustiprino ir tuojau atsigręžė prieš Neu-Gardiną ir Meteną. Tos pilys taip pat buvo visiškai ligi pamatų sunaikintos. Tose pilyse buvusius Ordino karius ir pirklius Vytautas paėmė nelaisvėn.

Painformuotas apie galutinius Vytauto žygius, Jogaila rugpiūčio mėn. 5 d. atvyko Ostrovan, netoli Lydos. Čia Jogailos dvariškių ir Vytauto bajorų akivaizdoj įvyko iškilmingas jųdviejų susitaikinimas. Šį kartą daug ko pamokytas, Jogaila tikrai ryžosi savo žodį ištesėti. Ostrovo sutartim atidavė jis Vytautui valdyti visą didžiąją

---

[52] Scr. r. Prus., II t., 647.

Lietuvos kunigaikštiją su rusiškąja jos dalim, o Vytautas su savo žmona pažadėjo Jogailai ir Lenkijos karūnai savo ištikimybę. Kokios reikšmės turėjo šis unijos aktas ir kokias formas gavo Vytauto valdžia Lietuvoj, apie tai bus kalbama kitoje vietoje.

Tokia tai buvo Vytauto dešimties metų kovos pabaiga dėl teisių į Lietuvos didžiąją kunigaikštiją. Visoje šioje talkoje su Vokiečių Ordinu prieš Jogailą matome mes, kad Vytautas savo gudria ir sumania politikos taktika laimėjo daug daugiau, negu galėjo tikėtis po 1382 m. katastrofos, vos savo gyvybę išgelbėjęs iš kalėjimo. Vytauto tarpininkai bei priešai pralaimėjo. Mažiausia iš to pelnė Vokiečių Ordinas, kuris iš dviejų Vytauto viešėjimų turėjo tik didelius nuostolius. Vytautas gi po dešimtmečio sunkių kovų, paėmęs į savo rankas Lietuvos valstybę, greit ir aukštai iškėlė jos galybę, priversdamas jai lenktis ir tuos, kurių pagalbos buvo anksčiau ieškojęs.

VYTAUTAS PAS KRYŽIUOČIUS

Nuo Kęstučio ir Algirdo mirties į Lietuvos istorijos areną išeina nauji žmonės, jaunoji karta. Tai du pusbroliai Vytautas ir Jogaila. Iš pradžių juodviejų santykiai prasidėjo energinga savitarpio kova. Algirdo palikuonių skriaudžiamas ir kalinamas Vytautas randa prieglaudą pas savo tėvo didžiuosius priešus kryžiuočius, su kuriais Kęstutis visą savo gyvenimą kovojo. Tai buvo drąsus Trakų kunigaikščio Vytauto žygis. Iš pradžių į tą atbėgėlį ordinas šaltai žiūrėjo ir laukė, kada jis galės būti naudingas įrankis prieš Jogailą. Yra žinoma, kad kryžiuočiai Vytauto nekrikštijo ištisus metus. Bet pamatę, kad jo įtaka Žemaičiuose yra labai didelė, nusprendė juo pasinaudoti, nes įsigyti Žemaičius buvo ordino aukščiausias užsienio politikos tikslas. Be to, turėdamas savo rankose Jogailos priešą, ordinas visada galėjo spausti Vytautą vykdyti 1382 m. pasižadėjimus.

Tačiau, kryžiuočiams priėmus pabėgėlį Vytautą, Jogailos santykiai su ordinu turėjo pakitėti. Iš pradžių ordino magistras vaidino lyg ir taikintojo vaidmenį. Bet Jogaila atsakė negalįs « gyvatės dėti sau į antį », t. y. priimti į savo malonę buvusį Lietuvos kunigaikštį. Bet ir tuo atveju kryžiuočiams Vytautas, kuris jų žodžiais nebeturėjo « nei žemės, nei žmonių », buvo labai reikalingas, kad būtų galima Jogailą gąsdinti ir išsiderėti iš jo geresnes sąlygas. Juk 1382 m. sutarties dokumentai, kuriais Jogaila kryžiuočiams buvo užrašęs Žemaičius ir pažadėjęs pasikrikštyti, buvo Jogailos neantspauduoti. 1383 m. liepos mėn. Dubysos žiočių saloje turėjo įvykti naujas suvažiavimas

praeitų metų sutarčių dokumentams patvirtinti. Ordino magistras pasiėmė su savim net vyskupą lietuvių krikštyti, nors iš tikrųjų jam rūpėjo būtinai laimėti Žemaičius. Bet štai atsirado netikėta ir nenumatyta smulkmena.

Dėl vandens seklumo (vidurvasaryje) ordino delegacija nuo Skirsnemunės nebegalėjo toliau laivais plaukti. Teisindamasis kitų susisiekimo priemonių neturėjimu, magistras nebegalėjo pasiekti Dubysos žiočių vietos, nors abi puses beskyrė keleto mylių tarpas. Prie Dubysos laukė Jogaila, jo motina Julijona ir kiti jo broliai. Čia vėl matome, kaip Julijona su savo vaikais veikia politikoje išvien. Dabar prasidėjo dramatiškos scenos ir derėjimasis. Magistras kvietė Jogailą atvykti pas save, nes jis pats neturįs nė arklių nujoti. Jogaila teisinosi norįs joti, bet jo taryba neleidžianti. Pagaliau perpykęs magistras pareiškė «Buvote Kęstučio išvyti kunigaikščiai, ir tik ordinas padėjo jums sugrįžti». Visas tas derybas su tais savotiškais dialogais paskui paskelbė ordinas ilgame savo dokumente. Vadinasi, iškilmingasis suvažiavimas, kuris turėjo užbaigti pernykščių metų pradėtą darbą, nebeįvyko. Pykčiu degdamas magistras iš Skirsnemunės grįžo atgal. Kurios buvo to staigaus posūkio priežastys? Ordino ir Jogailos ankstyvesnieji susitarimai buvo pridengti kiekvienos pusės savais ir gana gudriais sumetimais. Tik buvo laiko klausimas, kuri pusė katrą spės anksčiau prigauti. Bet Kęstučio giminę nugalėjus, o, be to, Vytautui pas ordiną radus prieglaudą, Jogaila turėjo keisti savo nusistatymą kryžiuočių atžvilgiu. Bet galėjo būti dar ir kitų motyvų.

Rodos, jau 1383 metų pavasarį Mažosios Lenkijos ponai, kurie tada vadovavo Lenkijos politikai, buvo atsiuntę pas Jogailą pasiuntinius su savo viliojančiais pasiūlymais priimti Lenkijos karaliaus karūną. Jogailai galėjo tada atrodyti, kad jam atsiveria plačios galimybės ir daug žadančios perspektyvos. Tuo ir galima būtų paaiškinti, kodėl Jogaila griežtai atsisakė vykdyti 1382 metų sąjungą su ordinu, nebijodamas iš jo pusės nė karo paskelbimo. Dar kartais iškeliama ir kitas samprotavimas. Stačiatikė Julijona labai nenorėjusi, kad Lietuva būtų pakrikštyta lotyniškuoju Romos krikštu. Jos įtaka, matyti, bus buvusi dar gana didelė; ir Torno metraštininkas, tur būt, teisingai bus pažymėjęs, kad Jogaila atsisakęs vykti tartis savo rusės motinos Julijonos prikalbėtas, kuri pirma rodėsi esanti ištikima krikščionių drauge.

Žuvus ordino viltims išlaikyti su Jogaila sąjungą ir už tai gauti Žemaičių kraštą, nebebuvo ko daugiau daryti, kaip naudotis Vytautu ir jį labiau palaikyti. Kadangi nepatogu buvo prieš krikščionių pasaulį turėti reikalų su pagonimi, tai Vytautas turėjo pasikrikštyti,

ir jam leno teisėmis buvo duota valdyti ant Nemuno pastatyta vokiečių Marienburgo pilis. Vytautas iš savo pusės turėjo ordinui užrašyti Žemaičius ligi Nevėžio, o savo tėviškėje Trakuose, kuri buvo Jogailos rankose, jis skaitėsi kryžiuočių vasalas. Ordino padedamas Vytautas dabar griebiasi tikrų karo veiksmų. Kartu su kryžiuočiais Lietuvos kunigaikštis traukia į Lietuvą. Jam buvo pasisekę atsiimti net Trakus, bet Vilniaus įveikti negalėjo. Viršus vis dar buvo Jogailos pusėje, bet vis dėlto Vytautas jam buvo labai pavojingas, nes jį palaikė Žemaičiai ir Trakų kunigaikštija. Vytautas kartu su kryžiuočiais ilgai galėjo tęsti kovą, kai tuo tarpu Jogaila dėl vienų kautynių pralaimėjimo galėjo netekti visos valdžios valstybėje. Jei visai Lietuvai buvo nelengva priešintis ordinui, tai kova buvo dar sunkesnė, kai pati Lietuvos kunigaikštija buvo pasidalinusi ir vienas jos kunigaikštis ėjo išvien su ordinu. O juk Jogaila ieškojo taikos. Jis buvo žadėjęs pačiam ordinui priimti katalikų tikybą. Bet Vytauto susijungimas su kryžiuočiais visus Jogailos planus suardė. Šiam nebeliko nieko kito, kaip bandyti Vytautą atitraukti nuo sąjungos su kryžiuočiais. Todėl Jogaila ir pradeda siuntinėti savo bajorus, kviesdamas pusbrolį susitaikyti. Vytautas reikalauja grąžinti jam tėviškę, vadinasi, visas žemes, kurias buvo valdęs jo tėvas Kęstutis, kaip Trakų kunigaikštis. Bet Vytauto reikalavimo iš pradžių Jogaila negalėjo patenkinti. Trakai jau buvo atiduoti Jogailos ištikimajam broliui Skirgailai, ir sunku būtų buvę jį iš ten išvaryti, nepakeičiant vieno naminio karo kitu. Jogaila, tiesa, iš principo žadėjo Vytautui atiduoti tėviškę, bet tuo tarpu jis tegalėjo jam grąžinti tik Gardino žemes su Brasta. Dėl Trakų reikėjo pirma patenkinti Skirgailą, duodant šiam atlyginimą kitur. Skirgaila rengėsi į Polocko kunigaikštiją ir neseniai buvo priėmęs stačiatikybę.

Tuo pačiu laiku, kai dar tebevyko Jogailos derybos su Vytautu, buvo aiškiai sužymėti ordino ir to Kęstutaičio santykiai. 1384 m. birželio 14 d. didysis magistras Vytautą paskelbė savo vasalu. Šis mieliau sutiko priimti ordino leną nei nusileisti Jogailai, ir kietai laikėsi savo reikalavimų. Toks Vytauto užsispyrimas padarė blogą įspūdį jo šalininkams. Tiktai pagaliau pasidavęs šių prikalbinėjimams, Vytautas sutiko taikytis su Jogaila. Labai gudriai ir slapta suplanavęs, staiga ir ordinui visai nelauktai, Vytautas sudegino kryžiuočių ant Nemuno (prie Seredžiaus) statytąjį Marienburgą ir Jurbarką. 1384 m. rudenį susijungę abu kunigaikščiai su pabūklais apgulė Nemuno ir Neries sąntakoje Kaune vokiečių pastatytąjį Marienverderį ir išsprogdinę sugriovė jį. Šitaip Jogailos ir Vytauto taika išvadavo Lietuvą nuo trijų ordino pilių, kurios buvo pastatytos panemuniais lietuvių žemėse ir turėjo būti svarbiais atramos punktais ekspedicijoms į krašto gilumą.

Vytauto gudrumu ir sumanumu padarytas skaudus smūgis ordinui buvo lyg įvadas į prasidėjusias kryžiuočių ir Lietuvos kunigaikščių kovas, kurios užtrunka beveik ligi Vytauto mirties. Tos įtemptos kovos yra vedamos ne tik ginklu, bet ir plunksna, būtent, propaganda. Tų kovų metu ordino galybė buvo iš pamatų sudrebinta Tanenbergo (Eglėkalnio — Žalgirio) laukuose. Bet šalia Kęstučio išbandytų priemonių veikti prieš ordiną tik su ginklu rankoje, reikėjo griebtis ir kitokių būdų. Tik Vytautui su Jogaila susijungus ir kartu veikiant po 38 metų kovos sėkmingai buvo baigti veiksmai prieš kryžiuočius. 1384 metai yra laikytini tos kovos pradžia.

Sugrįžusiam į Lietuvą Vytautui Jogaila atidavė visas senąsias Kęstučio žemes, išskyrus Trakus. Vietoj tos kunigaikštijos jam neaiškiai buvo žadėta Volinijos sritis. Vytautas pasidarė Jogailos priklausomas. Jis turėjo pasižadėti nesiuntinėti pasiuntinių į svetimas valstybes. Susitaręs su Vytautu, Jogaila dabar galėjo kelerius metus atsidėti iškilusiam unijos su Lenkija klausimui, nes Kęstutaitis jam ligi 1388 m. ištikimai tarnavo.

Susijungimas su Lenkija Jogailos samprotavimu turėjo padėti Lietuvai kovoti su vokiečių ordinu. Jis turėjo stiprinti Lietuvos vidaus būtį. Juk tos Jogailos derybos dėl Lenkijos karūnos vyko kaip tik tada, kai Jogailos vyriausias brolis Andrius buvo nuo Lietuvos atkritęs ir kaip vasalas pasidavęs Livonijos valdžiai, o Vytautas buvo pas kryžiuočius ir kovojo prieš Jogailą. Tuo tarpu, kai kitas kandidatas į Jadvygos vyrus, būtent austrų Habsburgų Vilhelmas, slapstėsi Krokuvos pilyje ir norėjo laimėti jaunosios karalaitės ranką, Lenkijos įgaliotiniai baigė derybas su Jogaila. Ir toje pačioje Krėvoje, kur paslaptingomis aplinkybėmis prieš trejus metus buvo pasmaugtas Kęstutis, 1385 metų rugpiūčio 14 d. buvo surašyta nepaprastos svarbos pasižadėjimai. Gaudamas Jadvygą ir tapdamas Lenkijos karaliumi, Jogaila žadėjo Lietuvos žemes amžinai « prišlieti » prie Lenkijos. Žinoma, jis samprotavo, kad ir jo palikuoniai valdys abi valstybes. Todėl jam nesvarbu buvo, katra valstybė prie kurios yra jungiama, nes Jogaila turėjo būti abiejų jų šeimininku. Kadangi Lenkija jau nuo seniau buvo krikščioniška karalija, tai prie jos, ano meto pažiūromis, reikėjo « pritapdinti » pagonišką ją Lietuvą. Pagaliau, Lietuvos kunigaikščiams, jau dariusiems ne vieną sutartį su kryžiuočiais, galėjo atrodyti, jog ne viskas, kas dokumente surašoma, aplinkybėms pasikeitus, yra gyvenime įvykdoma. Be Jogailos brolių prie Krėvos sutarties pridėjo savo antspaudą ir Vytautas, matyt, turėdamas tvirtą viltį, kad pusbrolio, t. y. didžiojo kunigaikščio išsikėlimas į Vilnių, padės jam užimti daug žymesnę vietą pačioje Lietuvoje.

VYTAUTAS DIDYSIS IR JO VAIDMUO LIETUVIŲ TAUTAI

1. Pagarba praeičiai.

Tremties gyvenime labiau verta kreipti savo žvilgsnį į Lietuvos praeitį. Per eilę šimtmečių ji parodo, jog mes nesame vienintelė dabarties karta, kuriai tik vienai yra uždėtas toks sunkus bandymas. XIX-tojo amž. knygnešių epochos lietuviai, kai ano meto dabartis jiem atrodė tokia liūdna ir beviltiška, — nes daugumai nesimatė jokio artėjančios šviesos žiburėlio, — žvelgdavo į tuos garbinguosius Lietuvos valstybės laikus ir jais žavėdavosi. Niūrių ir sunkių dienų dabartyje jie guosdavosi ir stiprindavosi ypač šviesios ir garbingos praeities šimtmečiais. Taip darė aušrininkai. Taip veikė visą amžių Basanavičius. Per tą praeitį, parodydami lietuviams jų ankstyvesnį veidą, jie budino, sąmonino ir prikėlė tautą. Tad lietuvių sąmonės kilimas yra atėjęs per savo praeities kėlimą.

Ir dabar, kuris gi iš lietuvių nemėgsta ir negerbia savos istorijos. Jeigu dabarties klausimais gali būti įvairių nuomonių, tai toji senoji praeitis visus mus jungia į vieną aiškų nusistatymą jos atžvilgiu. Toji istorija mums miela, artima. Mes esame daugumoje dar romantikai. Todėl ir mūsų istorija mums turi daugiau reikšmės negu kitoms tautoms jų praeitis. O kartais labiau reikalinga praeities mistika negu brutalios dabarties realybė.

Šiandien ir verta kreipti veidą į tą praeitį. Į ją mes pažiūrime ir iškilmingomis progomis. Vasario XVI-tosios šventė yra įvertinimas ir pagerbimas naujosios Lietuvos, gimusios po I-jo Didž. karo. Ji turi priminti drąsius didžiųjų veikėjų darbus, vedusius organizuotą kovą už Lietuvos laisvę, kuriai ginti reikėjo ir kraujo aukų. Ji turi parodyti, kaip Lietuvos Tarybos akte susikondensavo ir pasireiškė visa Lietuvos žemės sąmoninga ir valinga energija, kuri Lietuvoje pamažu augo ir stiprėjo per visą XIX-tąjį amžių ir kuri ypatingai intensyvi tapo mūsų tautiniame atgimime. Tokia vasario XVI-tosios paskirtis.

Kita tautos šventė — rugsėjo 8-ji yra labiau sutapusi su Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės praeities minėjimu. Jos kulminaciniame punkte stovi Vytautas ir jo politinis veikimas, atbaigiamas jo pastangomis karūnuotis. Ar neverta šiandien, į tą, kad ir labai tolimą, mūsų praeitį pažvelgti? Gal būt nublukę, ar be jokio turinio, sudilę mūsų galvose nuo dažnų minėjimų, yra valdovų vardai, ar tokios istorinės sąvokos kaip ordinas, unija ir t. t. Tačiau objektyviai istorijai jie reiškia daugiau negu mes kartais pirmu žvilgsniu pastebime.

2. LIETUVOS VAIDMUO KOVOJE PRIEŠ GERMANIZMĄ.

Mes, o ypač svetimieji, paprastai pamiršta tą reikšmingą faktą, kad lietuvių tauta yra buvusi labai svarbus pylimas prieš totorių invaziją į Europą. Beveik nežinoma, kad ji XIII-tame amž. jau sėkmingai atrėmė tų aziatų puolimus, grasančius vakarų kultūrai. Nepakankamai atkreipiama dėmesio, kad anoji valstybė, per šimtus metų pasirodžiusi kaip naudingas faktorius rytų ir vakarų Europos sąvartoje, sudarė kryžiuočių ordinui ir apskritai germanų ekspansijai į rytus taip pat stiprų barjerą, kuris labiausiai išryškėjo Vytauto laikais.

Jeigu ne kieta lietuvių užtvara, ordino, t. y., vokiečių valstybė, būtų XV-tame amž. pasiekusi ir Dnieprą, taip, kaip ji siekė nuo Oderio krantų iki Narvos, Suomių įlankoje. Bet Lietuvoje aštrus kylis (nuo Nemuno žiočių iki Liepojos) tą ekonomiškai žydinčią ir militariškai stiprią valstybę du šimtmečius negailestingai skaldė pusiau. Jeigu tos užtvaros nebūtų buvę, visa rytų ir vidurio Europos istorija būtų nuėjusi kitu keliu. Baltų žemėse germanizmas būtų galutinai užviešpatavęs ir Vokietijos ateičiai nešęs didelio triumfo vaisius, nes, totorių jungo ir savitarpio susiskaldymo nuvarginti, rusai nebūtų pajėgę sudaryti atsparos. Dniepras, toji reikšmingoji upė, jungianti 2100 klm. atstumu rytų Europos šiaurę su pietumis, tikroji rytų Europos ašis, suvedanti Pabaltįjį į rytų slavų gyvenamus plotus net su Bizantija ir su Viduržemio jūra, tas Dniepras būtų tapęs vokiečių pasienio upe. O pasiekti Dnieprą ir prie jo įsitvirtinti buvo vokiečių planuose aiškiai įrašyta net per du pasauliniu karu, ir 1914, ir 1941. Bet jau XV-tojo amž. lietuviai prieš tokias germanizmo pastangas buvo atsistoję skersai kelio ir vedę sėkmingas kovas.

Jų viršūnėje iškyla Vytautas. Laimingu sutapimu jis yra pirmasis lietuvių valdovas, apie kurį istorija nepagailėjo žinių. Labai retas yra daiktas istorijoje, kad vienas po kito sektų eilė gabių valdovų. Paprastai dešimtimis pavyzdžių prikišamai rodo, jog po žymiojo valdovo sekė epigonai, silpni palikuonys. Ir taip daugelyje Europos valstybių. XIV-tojo amž. Lietuvoje buvo kitaip.

Štai Gediminas, Vytauto senelis. Apie jį, tur būt, šimtą kartų daugiau žinių negu apie anūką. Bet ir iš tų versmių nuotrupų yra šiek tiek nujaučiama jo didybė. Tik jis yra tikrasis senosios Lietuvos statytojas, davęs pradžią savo plačiai ir garbingai dinastijai, nurodęs jai uždavinius rytų ir vakarų link. Kai rytuose jis vykdė kiekvieno tikybinių įsitikinimų gerbimą ir nesikišimą į krašto vidaus reikalus, vakaruose vedė atkaklią kovą su ordinu. Tik Gedimino valdymo metodai ir krašto saugumo organizacija su dešimtimis pilių paupiais, galėjo tiek sustiprinti Lietuvą, kad jo įpėdiniai sėkmingai

sustabdė vis didėjantį kryžiuočių veržimąsi ir apsaugojo lietuvių tautą nuo išnykimo. Dar, gal būt, pasiseks kada nors tvirčiau pagrįsti, ar Gediminas iš viso nėra žymiausias lietuvių valdovas? Atkreiptinas dėmesys: visi vienalaikiai oficialūs dokumentai išeiną iš užsienio valdovų, visi metraštininkai ir jis pats vadino save tik Lietuvos arba Lietuvos ir Rusų karalium. Didžiuoju kunigaikščiu jis tapo pavadintas lenkų kronikininko Dlugošo 130 metų vėliau. Toks buvo Gediminas.

Nemažesnio dėmesio, pagal gausėjančius šaltinius, susilaukia ir Algirdas su Kęstučiu, kurių pirmasis laikomas vienu iš didžiausių lietuvių politikų viduriniais amžiais. O tas į Kartaginos Hanibalą panašus Kęstutis, visą amžių praleidęs ant žirgo įtemptose pusiau partizaninėse kovose prieš ordiną imponavo ir priešams.

Vytautas, didelio tėvo žymusis palikuomis ir vertas Gedimino anūkas, labiausiai yra išsilaikęs per šimtmečius lietuvių atmintyje. Prieš 16 metų t. y., jo garbei skirtaisiais jubiliejiniais metais buvo apie jį daug kalbėta ir rašinėta. Bet, tarp tų apoteozės ir skambių frazių, tikrasis Vytauto vaidmuo Lietuvos ir pasaulio istorijoje vis dar nebuvo pajaustas.

3. NEVIENODAS VYTAUTO VERTINIMAS ŠALTINIUOSE IR MOKSLE.

Didybė žmogaus, pasiekusio savo darbais ir veikimu tam tikro garso, labai nevienodai vertinama: vienų ji aukštinama, keliama į padanges, bet tuo pačiu laiku kitų šmeižiama ir su purvais maišoma. Pirmuoju atveju tą didybę stengiamasi garbinti, iškelti ją tiesiog iki antžmogiškumo, tuo pačiu siekiant padidinti ir savo vertę. Antruoju — norima ją visais galimais būdais sumažinti, kad ne taip aiškiai reikėtų pajausti savo paties nevertingumą ir menkumą. Bet visada yra ta pati priežastis — pirmu akimirksniu neapžvelgiamos didžiojo asmens veikimo ribos. Toks dualistinis yra išlikęs ir Vytauto vertinimas. Taip buvo jam dar gyvam tebesant. Maždaug taip pasiliko ir penkiems amžiams nuo jo mirties praėjus.

Vytauto šalininkai, jo draugai, tikrieji jo politikos nešėjai — Lietuvos bajorai, nors buvo amžininkai, tačiau įžvelgė jame aukštesnį žmogų. Nedelsdami, panegyriškais himnais ir raštais, reiškė jam savo klusnumą ir pagarbą. Šitaip ir yra atsiradę ne anksčiau, o tik Vytauto laikais, arti Lietuvos valdovo dvaro, pirmieji «Lietuvos Metraščio» fragmentai, pirmoji lietuvių istoriografija.

Tie, kurie laikėsi nuo Vytauto pakankamai atstu, kad galėtų savarankiškiau spręsti, irgi jautė Vytauto didybę. Tai buvo vakarų Europos kultūros rašytojai, politikai. Jie nesigailėjo Kęstutaičiui

palyginimų į pačius didžiuosius antikinio pasaulio vyrus. Juk net didysis Vytauto priešas Dlugošas, kuris apie jį tiek daug prirašė Zbignievo Olesnickio įtakoje, pasigaudamas Vytauto krikščioniškojo vardo Aleksandro, lygina jį su didžiuoju senovės Aleksandru Makedoniečiu. Kiti irgi panašiai darė, nevisada aklais pagyrimų sumetimais arba gražiais komplimentais. Tik jie negalėjo kaip reikiant suprasti Vytauto būdo. O tas valdovas buvo pilnas charakterio priešingumų, tokių kontraštų, kurių istorikas dar nėra pajėgęs pilnai suderinti. Juk, šalia politikoj reikalingo didelio nuolankumo, kyšojo nepaprasta ambicija; šalia taupumo — didelis švaistymasis materialinėmis gėrybėmis, ypač kai reikėdavo pasirodyti užsieniečiams; šalia kronikininkų užfiksuoto švelnumo šliejosi didelis kietumas, kuris rubežiavosi su žiaurumu ir t. t.

Lengviausiai ir greičiausiai Vytautą įvertino jo politiniai ir religiniai priešai — amžininkai, būtent, kryžiuočių ir Maskvos rusų istoriografija. Jie laikę jį negailestingu, susikruvinusiu, žiauriu valdovu, ir jo didybė tebuvusi tik tiranijoj. Štai tas labai nevienodas paveikslas gaunamas iš XV-tojo amž. istorijos versmių. Bet ir šių dienų mokslininkai bei istorikai labai skiriasi vertindami Vytautą.

Jei mūsų vertinimai nuo Vilniaus universiteto lituanistinio sąjūdžio laikų, o dar labiau nuo romantiškai nusiteikusių aušrininkų, nedvejojant duoda Vytautui Didžiojo vardą, tai rusų istorijos mokslo akyse ta jo didybė žymiai sumažėja. Rusai niekuomet negalėjo užmiršti Vytauto lenktyniavimo su Maskva. Jiems skaudus buvo jo priešingas nusistatymas ortodoksinei (stačiatikių) bažnyčiai, aiškus prijautimas Romos krikščionybei. Juk Vytauto laikais įvyksta tikrasis lietuvių tautos pasukimas į vakarų tikėjimą ir jo kultūrą.

Tad Vytautas, pradedant didžiuoju Karamzino veikalu ir baigiant žinomais naujausiais leidiniais iki 1941 metų, išėjo rusų dvasiai ne tik ne mielas, bet vos ne eilinis kunigaikštis. Vokiečiai, kurie dar daugiau apie Vytautą prirašė, — tiesa, pripažino jam gabumus, — bet greičiau buvo linkę jame matyti klastingą ir neištikimą vokiečių ordino išdaviką ir priešą. Juk 15-kos metų laikotarpyje Vytautas, vesdamas didelę kovą už tėvų palikimą ir pagaliau Lietuvą, negailestingai panaudojo kryžiuočių ordiną, kaip efektyvią tos kovos p r i e m o n ę. Ordinas jam patapo tik įrankiu savai politikai, įrankiu kokiu jis Lietuvos valdovams niekada nebuvo buvęs.

Tris kartus Kęstutaitis ordiną apgavo, ir kiekvieną kartą, kai jis slapta pabėgdavo iš kryžiuočių žemių, pridarydavo jiems daug skaudžių nuostolių, sunaikindavo ir jų pilis ant Nemuno, kurios jau siekė patį Kauną. Pagaliau jis taip nuvedė visą politiką, kad vakarinę Lietuvą (Žemaičius), labiausiai reikalingą abiejų ordino dalių susijungimui, ištraukė iš pavojaus ir pagaliau

nustatė Lietuvai penkiems amžiams pastovią vakarinę sieną. Baisus buvo ordinui smūgis netekti žemaičių, kuriuos — anot didžiojo magistro — jie laikė jau rankoje, bet « kaip (slidų) ungurį už uodegos » (« sicut anguillam per caudam »). Tad Liubeko pirkliai (hanzestai) nukalė net ironišką patarlę : ir laimėjo, kaip ordinas Žemaičius. Tad ar galėjo vokiečių istorikai teigiamai vertinti tuos Vytauto žygius, kurie labiausiai pakenkė ordino egzistencijai ir rytų germanizavimui. (Retą išimtį čia sudaro J. Pfitzner'io monografija, kurios vertimą turime ir lietuviškai. Ji tiekia daug įdomios medžiagos. Autorius, tiesa, kaip Pragos miesto burmistras, buvo 1944 m. vasarą pakartas).

Koks gi yra lenkų vertinimas, davusių apie Vytauto darbus ir jo epochą net kelis šimtus knygų — studijų ir straipsnių ? Jiems Vytautas yra ir bus daugiausia Lietuvos separatistas, kuris, kaip lenkų profesorius Zajączkowski sako, dirbo tik dėl lietuvių nepriklausomybės ir politinės laisvės. Jis labiausiai sutrukdęs puikaus unijos darbo pabaigimą. Teisybė, Vytautas visą amžių stengėsi išsaugoti Lietuvos nepriklausomybę nuo Lenkijos įtakos, nežiūrint tos neginčijamos kultūrinės naudos, kuri Lietuvai teko po unijos. Vytautas tačiau daugiausia darė pastangų unijos nuostatams pakeisti. Visur, kur tik buvo įmanoma, prieš lenkų valią ardė jis uniją ir stengėsi Lietuvą, kiek galima, išvaduoti iš unijos pančių. Apie tai liudija ir dažni karūnavimosi planai, iškilę jam bevaldant.

4. Reikalas Vytautą vertinti Lietuvos valstybės matu.

Tokis yra įvairumas vertinant Vytauto charakterį ir jo darbus. Kiekviena tauta vis žiūrėjo į jį savo interesų kampu. Kaip galima iš to vertinimų ir sprendimų įvairumo išsipainioti ? Galima. Bet tik vertinant Vytautą Lietuvos akimis, nes kiekvienas kitoks vertinimas teduoda nepilną ir išvirkščią Vytauto darbų vaizdą. Reikia žiūrėti iš Lietuvos, t. y., iš to krašto, kur Vytautas dirbo ir veikė. Be to, reikia neužmiršti, kad Vytautas pirmoje eilėje buvo politikas, o ne kultūrininkas. Kaip teisingai J. Pfitzneris pastebi, kultūrinis palikimas, kurį jis iš tėvų paveldėjo, buvo nedidelis, bet politikos — labai daug. Valstybė Vytautui buvo didžiausia vertybė. Todėl ir kultūrą jis tiek teugdė, kiek ji tarnavo ir buvo naudinga jo valstybei.

Beveik machiavelistiškos prigimties valstybininkas, nežinąs jokio dėkingumo, jokių ištikimybės pažadų, kurių jis negalėtų nutraukti, jei tik reikės pasukti į naujus kelius, labiau naudingus jo valstybei,

kuri jam skaitėsi absoliutus gėris. Toje jo politikoje matyti ir karšto, nesuvaldomo temperamentingumo ir asmeniško kietumo.

Štai vienas pavyzdys. 1422—ais, t. y. metais kada penkiems amžiams vėliau bus sudaryta Melno taika, vis dar reikėjo, trečiukart nuo Tannenbergo, prieš ordiną mobilizuotis. Galima, tiesa, įsivaizduoti kokia ta kova buvo sunki. Tie Grunwaldo — Žalgirio kraujo upeliai nebuvo galutinai paskandinę kryžiuočių pretenzijų į vakarinę Lietuvą. Karas vyko toliau. Ordino žemėse buvo gauta tokių žinių: Vytautas išleidęs atsišaukimą visiems stoti su savo ginklais, šarvais ir arkliu. Kas neturi žirgo, turi p a r d u o t i žmoną ir vaikus, bet negali drįsti stoti pėsčias.. Šiandien sunku galutinai atsakyti, ar toji žinia yra autentiška. Bet nujaučiamas Vytauto charakteris ir didelis jo pasinešimas į m i l i t a r i z m ą, visur ieškojimas tik valstybinės naudos, paaukojant ir atskiro žmogaus gerovę, paaiškina tokį sakinį, juo labiau, kad jį minėjo visada gerai apie Lietuvos reikalus informuotas Daugpilio komtūras.

Vytautas yra pirmasis lietuvių valdovas, kurio turime patiektą beveik detalią būdo charakteristiką, jo išvaizdą ir t. t. Bet kodėl mes jį gerbiam? Ar tik todėl, kad jis buvo militaristas, griežtas valdovas, autokratas? Šiais demokratizmo laikais tai lyg per daug ir netiktų, nors praeitį ir negalima išplėšti iš ano meto rėmų, nors ją reikia matuoti tik to paties laiko mastu.

Mūsų pagarba Vytautui kyla iš to, kad jis sugebėjo išrišti Lietuvai naudinga linkme pagrindinius jos uždavinius. Ir kas svarbiausis — tie daugiau kaip prieš penkis amžius Vytauto darytieji sprendimai s u t a m p a su mūsų šiandieniniais norais ir reikalais. Tiesa, tas trankymasis anapus Dniepro apie Kalugą, Riazanių, Brianską, lygiai kaip ir Vytauto senatvės išlaidingi garbės žygiai į Pskovo ir Novgorodo respublikas, šiandien atrodo nereikalingas lietuvių genijaus jėgų eikvojimas toje beribėje erdvėje, kur prasmego ir švedų Karolis XII, ir prancūzų Napoleonas, ir vokiečių Vilhelmas II, ar Hitleris. Bet Vytauto padėtis buvo iš dalies kita. T i e r y t a i j a m teikė jėgų prieš vakarų a g r e s i j ą.

5. Kova su kryžiuočiais ir rytų erdvės tvarkymas.

Štai ordino problema. Juk ji ištisus 200 metų daugiausia svėrė ir lėmė Lietuvos istorijoje. Ją Vytautas išsprendė galutinai. Mažai žinomas faktas, kad Vytautas siekė ir tolimesnio politinio tikslo, kuris pasidarė aktualus tik tautinei 1918 metų Lietuvai. Jis naudojo revindikacijų politiką, t. y. rūpinosi atimti iš ordino visą lietuviams priklausantį žemutinį Nemuną, jo tėkmę ir žiotis. Pagaliau jis buvo pareiškęs: ordino riteriai — vokiečiai yra svetimų ateivių institu-

cija, negalinti jokių paveldėjimo teisių turėti. Savo pretenzijas į Mažąją Lietuvą Vytautas taip formulavo: « Pruszen ist och miner older land gewesen und ich will is anspreche bis an die Osse » — « Prūsų kraštas taip pat mano tėvų (protėvių) žemė, ir aš jos reikalausiu iki pat Osos, nes ji yra mano tėvų palikimas ». Paskui — ne be ironijos — Vytautas pridūrė: « O kur gi yra ordino tėvų palikimas? » Žinia, visi ordino nariai buvo vienuoliai. O jų skaičius galėdavo pasipildyti — be jokio ryšio su vietiniais gyventojais — tik iš Vokietijos atvykstančiais nariais.

Bet jeigu po šitų skambių žodžių pilnai nepasisekė Vytautui įvykdyti savo plano, negalima daryti išvadų, kad jis tuos reikalus būtų pamiršęs. Kaip kryžiuočiai nepajėgė realizuoti visų savo užmačių Lietuvos atžvilgiu, taip ir Vytautui iš jo plano buvo šis tas išbraukta, juo labiau, kad prieš jį kalbėjo buvusieji keturi žemaičių atidavimo dokumentai ir susijungusios universalinės jėgos, imperatorius ir Romos Kūrija. Nebaigtas Vytauto darbas vakarinėje Lietuvoje, t. y., galėjimas laisvai plaukioti jūra, paliko užbaigti iškovoti mūsų generacijai. O ordino palikuonys tik už penkių šimtmečių vėl sudarinėjo naujajai Lietuvai rimtų rūpesčių.

Šiandien mums labai tolima tema yra totoriai. Ir juos Vytautas, nežiūrint Vorsklos pralaimėjimo, tvarkė, atėmė iš jų ne vien rusų žemes, vertė pripažinti viršenybę, skyrė jiems chanus. Pietų Rusijoje saugojo jis Europą nuo tų aziatų naikinančių puolimų, statė tvirtoves, kolonizavo pačius stepės gyventojus nomadus — totorius, susiskaldžiusių totorių puolimus atremdamas pačiais totoriais. Šitaip Vytautas įveikė stepę, jos klajoklius ir pasiekė Juodąją jūrą, išlygindamas Lietuvos valstybės perdėm kontinentalinį charakterį. Ten, šalia daugybės tvirtovių, buvo įtaisytos ir dvi muitinės: Tavan' ir Chortica. Ten dar XVII—tame amž. buvo likę Vytauto veiklos atminimų. Apie rodė ir žemėlapiuose sutinkami pavadinimai: « Vytauto pirtis », « Vytauto brasta » ir t. t.

Užsienio politikoje Vytautas turėjo daugiausia pasisekimų. Jis buvo perėmęs savo dėdės Algirdo 1356 užbrėžtą programą: « Omnis Russia debet ad Litwinos simpliciter pertinere » — « Visa Rusija turi, be abejo, Lietuvai priklausyti ». Tai buvo tolimosios erdvės politika, kuri taip yra įgimta rytų žmogui. Tad didysis istorikas Leopoldas Rankė sakė apie Vytautą: « Vytautas, kurio gyslose tekėjo toks kraujas, kuris buvo giminingas didžiojo chano garbės troškimui, pareiškė, esąs skirtas pasaulį valdyti ».

Trakų kunigaikščiukui, Krėvos kalėjimo pabėgėliui, atrodė pilnai įmanoma iš Vilniaus valdyti visą Rusiją, kurios Lietuvai prijungtuose miestuose (Smolenskas, Brianskas, Černigovas, Kijevas ir t. t.) buvo sodinami vietininkai. Štai kodėl Kęstutaitis suėjo į konfliktą su

konkurente Maskva, nors ten sėdėjo jo žentas Vosylius. Ji irgi rinko apie save rusiškas žemes kaip ir Vilnius. Bet tai nereiškė, kad Lietuva būtų turėjusi tapti tik rusiška. Vakarinių valstybės dalių gyventojai, lietuviai kunigaikščiai, didikai, bajorai, buvo tikrieji Vytauto bendradarbiai. Kai skaitome vardus dalyvavusiųjų žymesnių aktų sudaryme, daug daugiau figūruoja lietuviškos pavardės. Kai išskaičiuojame pareigūnus, kurių tiek daug reikėjo Vytauto imperijai, vis daugiau randame lietuvių. Tad galima kalbėti apie savotišką p a n l i t u a n i z m ą.

Tikrosios Lietuvos («Lithuania propria»), t. y., Žemaičių seniūnijos, Trakų ir Vilniaus karvedijų gyventojai, buvo pasidarę toji v a l s t y b ė s tauta, kuri vairavo pačią valstybę. Jie ir toliau būtų vadovavę tai valstybei, kad ir kažin kiek rusų plotų bebūtų prie Vytauto imperijos naujai prisidėję. O tie iš totorių jungo atkariauti ir suvargę rusai noriai dėjosi prie Lietuvos, juo labiau, kad šioji vedė tikrai gerai suprastos tolerancijos politiką, jau išvystytą Vytauto senelio.

6. Vytautas ir unija.

Pagaliau prieiname prie Vytauto pažiūrų į uniją ir santykių su Lenkija. Nuo pat pradžios matome, jog Vytautas tą uniją, nors kovoje prieš ordiną naudojosi jos vaisiais, jautė lyg kokį geluonį. Bet atsižvelgiant į Maskvos, totorių ir ordino pavojus, Vytautui atrodė geriau galutinai nenutraukti saitų, naudotis unijos suteiktąja ramybe lenkų fronte, negu kelti senus, dar nenugalėtus priešus. Visų tų, anais laikais įvykdytų, unijų istorija parodo, jog Vytautas pastoviai s i e k ė s a v a r a n k i š k u m o, kiek tik jo buvo galima atgauti visiškai neperkirpus unijos siūlo. Vytautas nesibaidė net revoliucingų žygių. Štai 1398 Nemuno saloje per iškilmingą suvažiavimą bajorai išrinko jį savo karalium. Už dešimties metų imperatorius Zigmantas jam siūlė karaliaus vainiką. Bet prieš lemtingą kovą, užsibaigusią Grunwaldu, tas karūnos projektas atrodė bendro kovos fronto prieš ordiną su Jogaila ardymas. Po Melno taikos tačiau išoriniai pavojai buvo praėję. Vytautas jau buvo spėjęs išjudinti net platesnių bajorijos sluoksnių sąmonę. O tai padaryti buvo galima, nes iš pat pradžių, po Krėvos akto, atsirado lenkams opozicija Lietuvoje. Ji kilo dėl to nemalonaus įspūdžio: ne Vilniuj ir ne vietos žmonėms buvo norima leisti spręsti savo krašto reikalus, net daryti sprendimus apie save patį. Atrodė, kad visa Lietuvos politika paliekama Krokuvai ir svetimiems, Maž. Lenkijos ponams, bajorams ir prelatams, to krašto nė kartą nemačiusiems. Štai kodėl piestu stojo lietuvių ambicija. Pabudo krašto ir jo istorijos meilė. Kaip tik tada

išpopuliarėjo ir pateko net į svetimas kronikas, — kai lietuvių bajorai norėjo būti lygaus laipsnio su lenkais, — juk lietuvių tauta esanti kilusi iš romėnų. Vytautas davėsi ne tik nešamas šito pakilimo vilnių, bet jis jį skatino ir padarė savo politinių nusistatymų varikliu. Gal būt, Vytautas būtų tos unijos ir visai nusikratęs, jeigu ji nebūtų buvusi susieta dar su vienu labai svarbiu dalyku, būtent, su Lietuvos christianizacija.

Kad suskeldėjusios pagonybės nebuvo galima apginti, buvo aišku. Jau nuo senelio Gedimino laikų eidavo derybos dėl krikšto. O dabar, Vytauto jaunystėje, buvo rastas toks taikingas būdas krikštui priimti, ir ne iš tos institucijos, kuri jį per kelias generacijas kardu siūlė. Bet štai griežtai katalikiškai nusistačiusios Lenkijos įtakoje įvyko taip, kad tik katalikai bajorai, t. y., buvę pagonys lietuviai sudarė svarbiausią politinį Lietuvos sluoksnį, kuris turėdamas viešajame gyvenime persvarą, gavo ir gausias privilegijas. Žinoma, apdairus tolerantas galės daryti priekaištų tokiems potvarkiams. Bet kas būtų atsitikę lietuvių elementui Lietuvoje, jeigu būtų įvykę kitaip.

Šiaip ar taip, unijos sujungimas su lietuvių tautos christianizacija, patį jo norą, silpninti uniją ir vesti galutiną kovą už nepriklausomybę, sukomplikavo. Juk galutinas unijos sulaužymas būtų reiškęs baisią nuodėmę visų vakarų krikščionių akyse. Jis būtų davęs progos kryžiuočių ordinui vėl vesti piktą propagandą. Šitoji institucija beveik iki pat Vytauto mirties vis pasauliui skelbė, kad lietuvių krikštas esąs falšyvas.

Bet ir privengdamas galutinai nutraukti unijos ryšius, Vytautas, iš Krėvos kalinio, vėliau iš paprasto vietininko pasidarė nepriklausomu valdovu. Kaimynuose, net ir pačioje Lenkijoje, buvo didelis autoritetas, kol neatėjo nauji žmonės à la Zbignievas Olesnickis, visur pabrėžė savo savarankiškumą. Vytauto tragedija: jis buvo bevaikis, o Jogaila — jau 74—76-rių metų senukas, — susilaukė dviejų sūnų. Už praplėtimą Lenkijos bajorijai privilegijų, buvo Jogailos vaikams garantuota įpėdinystė. Atrodė, kad abu sostus — bent taip samprotavo lenkai — gaus Jogailos sūnūs ir unija tokiu būdu išliks be rūpesčių ir sukrėtimų ir senukams pusbroliams mirus.

7. Karūna.

Lucke per politinį suvažiavimą, kuriame buvo susirinkę daug rytų Europos valdovų ir delegatų aktualiems politikos klausimams aptarti (turkų pavojus, čekų-husitų klausimas ir t. t.), vėl imperatoriaus Zigmanto iniciatyva iškilo ir Vytauto karūnavimo klausimas. Karaliaus titulą viduriniais amžiais popiežius ar imperatorius teikdavo tiems pagonių kunigaikščiams, kurie, tapę krikščio-

nimis, būdavo priimami į krikščioniškų valstybių ir tautų bendruomenę. Taip buvo buvę su pirmuoju Lietuvos karaliumi Mindaugu. Ir kai jis atkrito nuo krikščionybės, karalystės titulas dingo. Gedimino karališkojo titulo jo įpėdiniai nepaveldėjo. Tad Vytautas buvo paskutinis Lietuvos valdovas, kuris daugiausia darė pastangų, norėdamas tapti jos karaliumi. Kartą jis ryžosi tai daryti ryšyje su popiežiumi, du kartu — su imperatoriumi. Šis, kaip Romos karalius, nors popiežiaus ir nepateptas, skaitėsi turįs teisę pasodinti naujus karalius.

Kada dėl Vytauto karūnos prasidėjo aštrus ginčas, užsitęsęs dvejis metus, susidūrė tos dvi universalios jėgos. Romos Kūrija, lenkų prašoma, turėjo uždrausti Vytautui karūnuotis, o Krokuvos universitetas darė pastangų įrodyti, jog karaliaus vainiką gali teikti tik popiežius. Bet iš kitos pusės Vienos universiteto teisių fakultetas, ir ypač italų Romos karaliaus taryboje esąs teisių žinovas Jonas Cigala, turėjo išaiškinti, jog patepimas ir pašventinimas yra grynai bažnytiniai aktai ir nepriklauso vainikavimo ceremonijoms.

Kai Lenkijoje Vytauto karūnacijai priešingos jėgos vis augo, Vytauto noras tapti karaliumi dar labiau sustiprėjo. Jam svarbu pasidarė ne vien tik asmeniškos garbės vainikas, bet ir Lietuvos pakėlimas į aukštesnį, t. y., į karalystės laipsnį, padarymas jos nepriklausoma. O to lenkai labiausiai bijojo. Kai lenkams nepasisekė suklaidinti Vytauto dėl imperatoriaus teisių jį karūnuoti, 1430 m. rugsėjo 8-sios šventei buvo paskirta karūnavimo iškilmių data. Į tas didžiules iškilmes suvažiavo visi rytų Europos valdovai ir jų delegacijos. Imperatorius Zigmantas jau rugpiūčio mėnesį buvo išsiuntęs vainikavimo ceremonijoms paruošti pasiuntinius su minėtuoju Cigala. Bet jie pateko lenkų nelaisvėn ir buvo jų apiplėšti. Karūnacijai vėl buvo skirta nauja data, rugsėjo gale, dar kita data — lapkričio 8 d. bet savaitę prieš tai žilagalvis Kęstutaitis baigė savo amžių. Tai buvo spalių 27, kada vienas prieš kitą stovėjo du 80-ties metų seneliai — pusbroliai, Vytautas ir Jogaila, skirtingų programų simboliai ir įkūnytojai, nors abu kilę iš tos pačios šeimos, bet kiekvienas pasidaręs skirtingos tautos herojumi. Vienas mūsų istorijoje vėlesnių generacijų nekenčiamas, sujuodintas, kuriam priskiriami visi politiniai Lietuvos ir jos didikų nepasisekimai. Kitas gi, garbinamas ir aukštinamas, nes su jo garbe ilgai buvo laikoma pasibaigus ir Lietuvos garbės dienas. O tai ir yra sudarę baisų tragizmą lietuvių istorijoje.

8. Vytauto reikšmė vėlesnėms kartoms.

Dar gilesnis jis buvo todėl, kad Vytautas turėjo skirtis su šiuo pasauliu ir palikti tą žemišką didvyrių areną tuo momentu X. 27.,

kada dėl tautos ir tėvynės buvo pasiryžęs žengti svarbiausią savo gyvenimo žingsnį.

Bet tos Vytauto pastangos, kad ir neužbaigtos dėl force majeure, buvo labai stiprus kreditas ateičiai. Jos darė gilaus įspūdžio vėlesnėms kartoms. Kaip Dariaus ir Girėno pilnas jaunatviško bravūro žygis per Atlantą, nors ir nebuvo pasiektas Kaunas, turi įkvėpti drąsos ir ryžtingumo kiekvienam jaunuoliui, taip politinėje srityje Vytauto, kad ir neužbaigtas paskutinių metų žygis, darė ir tebedaro įtakos lietuvių tautai. Dar dešimtis metų po jo mirties yra lyg jo valdymo tąsa. Vytauto politinėje mokykloje išaugę Lietuvos bajorai dar XV-tojo amž. gale sėkmingai kovoja už Lietuvos « separatizmą ». XVI-tojo ir XVII-tojo amž. lietuvių didikams Vytauto kovos už nepriklausomumą vis dar buvo kelrodžiu Liublino seime ir vėliau. O bajorai iki pat XVIII-tojo amž., kai tik reikdavo įrodinėti savo teises į bajorystę, dažniausiai pateikdavo teismams ar įstaigoms popierius, nuorašus, ar net dažnus falsifikatus, jog jie tą bajorystę yra ištarnavę ar gavę iš Vytauto. Vytautas pasidarė užburtas vardas.

Mirtis sutrukdė paskutinius Vytauto svarbius žygius. O likimas lėmė, kad Lietuva po Vytauto mirties nebeturėjo didesnio valdovo. Todėl dar labiau minėtinas Vytauto vardas ir jo darbas. Juk rugsėjo 8-toji buvo mūsų didžiajam Vytautui 1430 metais laukimo ir vilčių diena tapti karalium Lietuvos, iš kurios jis buvo sukūręs visą imperiją. Mums rugsėjo 8-toji turi būti tautinės vienybės ir toji šventė lietuvių valstybingumo, kuris eina per Lietuvos istoriją septynis šimtus metų. Nepaliaujamoji kova už savo valstybę, už jos egzistenciją, už savo teritoriją, už savo tautą, prasidėjusi dar prieš pirmąjį karalių Mindaugą, nepertraukiamai eina per kartų kartas. Mūsų generacijai irgi tenka tą kovą pakelti. Bet šitas kietas ir mums nepriprastas bandymas turės mus labiau užgrūdinti nepriklausomam gyvenimui Lietuvoje.

ŽYMESNĖS KAUTYNĖS SU KRYŽIUOČIAIS

Saulė-Šiauliai 1236 m.

Kasmet pasitaiko keturių, penkių, šešių šimtmečių minėjimai iš tų herojiškųjų anos garsiosios kunigaikštystės laikų, kurie — jau visa generacija — gaivina praeitį mylinčias širdis ir įkvepia joms tėvynės meilės.

Šitas jubiliejus yra seniausias iki šiol. Septyni amžiai mūsų naujoje, jau antroj Lietuvos valstybėje, kuri atsistatė tik ant etnografinių tautos žemių, yra didelis ir reikšmingas skaičius.

Lygiai prieš septynis šimtus metų rugsėjo mėn. 22 d., ką tik susijungusi lietuvių tauta laimėjo dideles kautynes prieš įsiveržusią Livonijos ordino ir jo talkininkų kariuomenę. Kas tuos 1236 metus dar tebelaiko atbaigiamąja Lietuvos kaip valstybės suvienijimo data, tai su šituo mūšio minėjimu reikia pažymėti ir mūsų pirmosios valstybės, tos kunigaikštystės įsikūrimą. Dvigubas ir labai žymus jubiliejus, oficialus valstybės gimimas ir jos triumfališkas krikštas priešo kraujuose.

Žvelgdami į tuos žilus faktus, iškelsime čia tik reikšmingiausius momentus. Tiesa, dėl istorijos versmių trūkumo daug kas iki šiol negalėjo būti atbaigta ir pilnai išaiškinta: kalavijuočių žygio tikrosios priežastys buvo tik nujaučiamos, mūšio eiga tik fragmentiškai pažįstama, lietuvių kariuomenės vadas tik spėjamas, o tikrosios kautynių vietos klausimas vis dar iki šiol kėlė kontroversijų.

Livonijos vokiečių ordinas jau egzistavo visą ketvirtį šimtmečio, kai tas jo įkūrėjas — valstybininkas vyskupas Albertas užmerkė akis. Su vyskupo mirtimi ordinui pavojai didėjo, jo sucementuota organizacija iro. Negausus kalavijuočių riterių skaičius vis nyko, nes, atsiradus naujai ginkluotų misijų institucijai artimesniuose Prūsuose, į Livoniją ateivių riterių atvykdavo vis mažiau. Kalavijuočių tarpusavio ginčai, nespėtų dar pavergti vietinių tautų, ypač žiemgalių, priešingumas, nesantaika su danais ir rusais silpnino jo padėtį. Didžiausiais kalavijuočių priešais skaitėsi lietuviai, ne vien todėl, kad jie buvo pagonys, bet ypač dėl savo energingų ir drąsių žygių Livonijon. Jų įsiveržimams ordinas ilgai priešinosi tik pasyviai.

Kalavijuočių magistras pradėjo ieškoti išėjimo norėdamas susijungti su Prūsų ordinu. Derybos ėjo labai lėtai ir paskutinė jo prieglauda bebuvo Romos Kūrija. Reikėjo smarkiu ir dideliu laimėjimu žemaičiuose paruošti kelią susijungti su kryžiuočiais ir tuo būdu atsikvėpti bent kiek viduje. Tuo pačiu laiku Baltijos kraštų santykius sutvarkyti paskirtas legatas Vilhelmas Modenietis gavo 1236 m. vasario mėn. iš popiežiaus bulę skelbti kryžiaus karą prieš netikinčius. Visose šiaurės Vokietijos diecezijose tas karas buvo rūpestingai rengiamas. Nuodėmingi riteriai, nuvykę Livonijon į karą prieš « gentiles » — lietuvius pagonis, galėjo laimėti atlaidus. Be kryžininkų svečių, iš Vokietijos į žygį buvo sutelkta naugardiečiai, 200 pskoviečių, surinkta estai, jiems gimininingi lyviai ir lietgaliai. Nedalyvavo tik žiemgaliai ir kuršiai.

Gerai yra pažįstama tada vokiečių taktika veikti Baltijos tautas skaldant. Toji taktika, yra sėkmingas ginklas net moderniškame kare.

Daug faktų turime iš ano laiko santykių, kaip vokiečiai sugebėdavo tas Baltijos tautas, kuriose tik retai pabusdavo vienybės ir solidarumo jausmas, vieną su kita supjudyti. Toli į priešų ir nedraugų kraštą nukišta vokiečių salelė labiausiai bijojo, kad giminingos ir tarp savęs susijungusios aisčių tautos, nepradėtų prieš juos kovoti.

Jau buvo vėlyva vasara, kai susirinko svečiai iš Vokietijos. Didikai, riteriai ir jų palydovų būriai, skubiai norėdami savo nuodėmes atpirkti, nekantraudami laukė Rygoje žygio, kad dar, neužšalus jūrai, spėtų atgal grįžti. Jie ragino ir skubino. Kalavijuočių magistratas žinojo rudens žygio pavojus. Bet kai jo perspėjimai svečių karščio nenutildė, sukvietė jis minėtus talkininkus. Šitoji jungtinė kariuomenė, savo sudėtimi ir apginklavimu marga, išsiruošė į tą « bedievišką Lietuvą » tiksliau, į Žemaičius. Su ta ekspedicija, jos pergale ar pralaimėjimu rišosi ne maži planai.

Sunku yra vidurinių amžių mūšiuose tiksliai kalbėti apie kariuomenių skaičius. Ano laiko kronikininkas, matydamas dešimtis — užrašė šimtus, girdėdamas apie šimtus — žymėjo tūkstančius. Bet šiose kautynėse nė tokių skaičių neturime. Kronikininkui buvo įdomus tik ordino riterių likimas. Buvo vedami jų sąrašai. Visa kita, kas dėjosi su talkininkais, ir kiek jų žuvo, jam nesvarbu. Todėl tikrų skaičių nėra.

Reikia prileisti, kad sąjunginės vokiečių kariuomenės galėjo būti keli tūkstančiai. Sėkmingiau galima kalbėti apie kautynių eigą, vietą, ir vadovybę.

Bet ir mūšio eigą atpasakoti tiksliai negalima. Eiliuotosios Livonijos kronikos autorius nėra jų liudininkas ar amžininkas, kaip mes turime, pav., Tannenbergo ar Šventosios mūšio liudininkų. Jis gyveno pusę amžiaus vėliau. Be to, savo kronikos forma rimuotomis eilėmis, — mažiau paduodamas konkrečius faktus, o daugiau, ieškodamas poetiškų vaizdų, galūnėmis besiderinančių žodžių ir savo stiliaus formulėmis kurios periodiškai pasikartoja, jis yra tikrąjį vaizdą sudaręs ir padavęs tik atskirus epizodus. Bet jis yra mūšio eigai vienintelis šaltinis, ir jei tų 108 kronikos eilučių neturėtume, kaip vyko tos kautynės nieko negalėtume pasakyti.

Nusiaubusi iš Kuršo pusės įpultą žemaičių krašto dalį, kryžiaus kariuomenė jau ramiai grįžo atgal. Persekiojantieji lietuvių būriai niekur nesirodė. Bet tai buvo tyla prieš audrą.

Rugšėjo 21 d. vokiečių kariuomenė traukė per balas ir šilynus, kai visai netikėtai prie vieno upelio pasirodė pirmas lietuvių būrys. Magistras Volkevinas ragino per tą avangardą prasimušus sau kelią toliau žygiuoti.

Kai kryžininkai išsisukinėjo ir argumentavo : « Pražudysim savo žirgus », magistras jiems pranašavo : « Su žirgais ir *galvas padėsit.* »

Rytojaus dieną prie vokiečių prisiartino daug didesnė lietuvių kariuomenė. Ir ten pelkėtoje vietoje jie buvo priversti kautis. « In were was in dem bruche krank », — « Ihr Gegenwehr war im Bruche schwach » — jų gynimasis pelkėje buvo silpnas — ligotas. Ano laiko lietuviai buvo pratę, išnaudodami vietos sąlygas, įvilioti priešą kuriuo nors būdu į natūralius spąstus.

Kaip bobos, rašo kronikininkas, visi tie didvyriai kurie pirma Rygoje nekantraudami veržėsi į žygį, « ane wer » — nesigindami leidosi žudyti. Kautynių sūkuryje yra iškeltas kalavijuočių magistro ir jo riterių narsumas. Smarkiai šarvuoti riteriai, arkliams žuvus, kuriuos pirmiausia paprastai stengdavosi lietuviai sužeisti, kovojo nuo kitų talkininkų atskirti ir vienas prie kito arti ratu sustoję prieš juos apsupančių lietuvių kariuomenę. Per saugojančius šarvus įveikti tokį priešą buvo galima tik dideliu ir staigiu smūgiu.

Iš čia mes ir turime tą kronikininko pasakymą, kad lietuviai su « boumen » medžiais, t. y. stipriais medžio kamienais išdaužė riterius. Vokiečių nuostoliai buvo dideli : krito 48 riteriai ir pats jų magistras Volkevinas. Aniems santykiams tai didelis skaičius, nes ir pačiais ordino klestėjimo laikais tikrų ordino riterių vienuolių niekados nebūdavo labai daug. Per mūšius vietinių ir kryžininkų kariuomenėse ėjo jie paprastai karininkų pareigas. Jų žuvimas visada reiškė pralaimėjimą. Bėgančius likučius žudė žiemgaliai, energingiausi visų latvių tautų. Kovose su vokiečiais ir vėliau jie rodė daug atsparumo ir tik vėlai Livonijos ordinui tepasidavė.

Nuveikti europejiškai apsiginklavusią didelę vokiečių kariuomenę, galima buvo turint taip pat ne žemą karo techniką. Toji pat eiliuotoji kronika daug kartų mini mums gerus lietuvių ginklus. Jietis, skydas, šalmas, kalavijas, kuokos ar medinės buožės, geležimi aptrauktos, yra jų ginklai. Ne kartą kronikininkas — poetas vaizdžiai pasako, lietuvių ginklai buvę sidabrinės spalvos, žibėję kaip veidrodis, šalmai papuošti, kartais paauksuoti buvę, krūtinės šarvai spindėję kaip stiklas. Turėjo lietuviai ir pentinų ir balnų, mokėjo jie čia pat miške pasidirbti akmenų svaidomųjų mašinų, pasistatyti per vieną naktį tiltą per plačią upę pereiti ir t. t. Daug yra dar toje pat kronikoje vietų, kuriose matyti lietuvių ginklo gerumas. Bet ir geras ginklas, kad galėtų jis priešą įveikti, turi būti tinkamose rankose. Šaltiniai vėl mums duoda daug žinių. Ano laiko lietuvius Baltijoj jie laiko karingiausiais. Rusai sprukdavo nuo jų, rašo Henriko Latvio kronika, kaip kiškiai pamatę medžiotoją. Tikra karių tauta. Ant greitų arklių jie smarkiai puldavo, perplaukdavo patvinusią pavasario Dauguvą ir t. t. Tų pagonių drąsumą ir narsumą galima būtų čia dar pailiustruoti daugybe ištraukų iš kitų ano laiko krikščionių kronikų.

Šitos dvi aplinkybės (ginklo gerumas ir tas tikrai didelis lietuvių karingumas), paimta to paties laiko versmių rėmuose, padeda mums suprasti tą lietuvių laimėjimą.

Įdomus yra klausimas, kokią poziciją kautynių metu užėmė vokiečių pagalbiniai naujakrikštų estų, lyvių ir latvių būriai. Apie juos kautynių eigoje nebėra tose 108-niose eilutėse nieko pasakyta. Kai kas mano, kad mūšiui prasidedant jie bus pasišalinę iš kovos lauko. Tačiau tokia išvada vargu gali būti daroma. Kronikos autorius ordino riterių gėdai sumažinti, kaltę suverčia ant nenorėjusių kautis kryžininkų. Jei tik neofitai išdavikiškai būtų persimetę arba atsimetę, kronikininkas atskirai būtų pažymėjęs — kaip yra 1260 metais ties Durbe paminėtas kuršių atsimetimas, — nes tai dar labiau būtų švelninę ordino pralaimėjimą.

Kaip sakyta, bandžiusius bėgti namon, nukovė žiemgaliai. Ši kronikininko pastaba kelia irgi tam tikro neaiškumo. Kad žiemgaliai būtų drauge su lietuviais kovoję pačiame mūšyje, iš šaltinio teksto išvesti negalima. Reikia manyti, kad paspruke iš kovos lauko dalyviai, tiesiausiu keliu bėgo į Rygą, o jis vedė per žiemgalių kraštą. Ten ir pastojo jiems kelią žiemgaliai. Tai buvo pralaimėtos kovos paskutinis finalas. Pats kautynių laimėjimas priklauso lietuviams. Jie sugebėjo grįžtančius priešus pasekti iki klampių pelkių ir jiems pastoti kelią. Tokiam žygiui suorganizuoti reikėjo sumanumo, disciplinos ir susiklausymo. Apskritai masėmis krūvon susitelkusių žmonių žygiai be vieno valdžios ir tada negalėjo būti įmanomi. Ir tose kautynėse, kurios virto dideliu lietuvių laimėjimu, turėjo būti vienas vadas. Tyrinėtojams jau yra pakankamai paaiškėję, kad lietuvių vadu bus buvęs galingiausias žemaičių kng. Vykintas, tas Vykintas, apie kurį mes labai maža težinome, bet kuris neabejotinai, šalia Mindaugo, yra stambiausioji figūra. Po 12-kos metų nuo tų kautynių, kada prieš Mindaugą buvo organizuojama didelė koalicija, Livonijos ordino magistras, kaip rusų metraštyje užrašyta, pasakė Volinijos kunigaikščiui: « Tik dėl tavęs darome taiką su Vykintu, nors jis pražudė daug mūsų brolių ». Reikia manyti, kad magistras tuo posakiu turėjo galvoje 1236 metų ordino nelaimę.

Daug painesnis yra kautynių *vietos* klausimas. Topografinių smulkmenų iš pačios kronikos žinome labai maža. Pelkių ir upelių ano laiko Lietuvoje juk buvo labai daug. Ir jei nebūtų pasakyta; « gen Soule sie karten wider » — « nuo Saulės jie grįžo atgal », visai negalėtume nei apytikriai kautynių lokalizuoti. Anksčiau buvo beveik visuotinai priimta, kad jos įvyko ant lietuvių — latvių sienos prie Bauskės, kur yra latvių vietovardis Vec-Saule. Bet dabar aišku, kad jis aniems laikams yra dar nežinomas. Lenkų istorikas Zajączkowskis pirmasis patiekė argumentus, kad kautynių vietos

reikia ieškoti Šiaulių žemėje. Latvių istorikas Berzinis tai tezei davė naujų argumentų. Ir mūsų visi istorikai pasisako už Šiaulius, pabrėždami tai vieną, tai kitą atžvilgį. Žinant, kad žygis buvo taikytas į žemaičius ir ėjo kokio nors vakarinio Lielupės prieupio pakraščiu, galime jau apytikriai orientuotis. Tiksliau paaiškinti kautynių vietą padeda mums kitas kronikininkas — Hermanas Wartbergė. Jis mini, kad tas Saulės mūšis įvyko « in terra Sauleorum ». Jo kronikai šis vietovardis dar ir toliau porą kartų pažįstamas. Aiškiai galime nustatyti, kad toji terra Sauleorum yra Šiauliai, Šiaulių kraštas. Tiksliai kautynių vietą atsekti dar nėra galima. Bet jau keliamas klausimas, kad reikėtų, pav., archeologiškai ištirti netoli Šiaulių esančią vietą prie upelio Savelis, kur yra 3 piliakalniai ir karo metu rasta liekanų. Bet kas pagaliau būtų didelis skeptikas ir naujoms reveliacijoms nenorėtų tikėti, tam galima pasakyti, vietos klausimas ne tiek svarbus. Svarbiau yra : *lietuviai* sumušė vokiečius, ar arčiau ar toliau prie sienos. Jų laimėjimas yra paminėtas keliolikoje kronikų. Istorikui — tyrinėtojui tačiau yra aišku, kad ir toji skepsis nebeturi racijos. Daug duomenų kalba už tai, kad kautynės yra įvykusios Šiaulių žemėje.

Klaidinga būtų manyti, kad lietuviams laimėti padėjo vien pelkėta vieta. Netikslu taip pat būtų šitas kautynes laikyti pačiu stambiausiu lietuvių laimėjimu XIII-tajame amžiuje. 1260 metų Durbės kautynės yra sudrebinusios ordino galybę Livonijoje ir Prūsuose ilgais sukilimais. 10 metų vėliau Ozelio saloje mūšyje su lietuviais krito magistras ir 52 riteriai, vadinasi, ordino vienuolių daugiau negu Šiaulių kautynėse, o 1278 m. Lietuvoje kautynėse paliko paties magistro ir vien riterių 71-nas lavonas. Žodžiu, didelių lietuvių laimėjimų tam herojiškam XIII-tajam amžiui netrūksta. Tačiau Šiaulių laimėjimas yra pirmas stambiausias *suvienytos* Lietuvos, kaip valstybės, laimėjimas, *savajame* krašte, prieš pirmą didelį kryžiaus karą. Populiariomis daro tas kautynes dar ta aplinkybė, kad ilgai jos buvo nevienodai lokalizuojamos. Bet ir be to, neperdedant jų reikšmės, reikia pasakyti, tai buvo labai stambi ir pirmoji didelė ką tik susijungusios Lietuvos pergalė : ordinui buvo nuleista daug kraujo, kryžiaus kariuomenė išmušta iš kovos, nebegrįžo magistras. Sukilo kuršiai, žiemgaliai ir dalis estų. O rusų, šiaurėje danų ir pietuose lietuvių puolimai pasidarė vėl atviri. Tokių pavojų akivaizdoje kalavijuočių unija su Prūsų ordinu tuoj buvo įvykdyta, nes toji kolonijalinė ateivių valstybė viena laikytis nebegalėjo. Tiesa, tuo ordinų susijungimu žemaičiai vėliau pateko tarp dviejų kryžminių ugnių. Sujungti abi ordino dalis ir *teritorijos* ryšiu, per tą jas pusiau skaldantį žemaičių kraštą, pusantro šimtmečio laikotarpyje buvo ordino politikos aukščiausias tikslas ; tačiau vis dėlto keliolika metų

po Šiaulių pergalės Lietuvai negrėsė joks pavojus. Valstybė viduje pradėjo konsoliduotis, o ją ėmė valdyti pirmasis Lietuvos karalius Mindaugas, kurio asmenybė kaip kokia uola kyšo iš miglomis pridengtos tos žilosios senovės jūros.

Tokie yra faktai, turį septynių amžių senumo. Mums neišliko tos lietuvių pergalės smulkmenų. Vokiečių krikščionių kronikininkai labai vengdavo apie pagonis lietuvius teigiamai rašyti. Bet aišku, tų žilųjų lietuvių laimėjimas įvyko tik jų herojizmo, didvyriškumo, narsumo ir vienybės dėka. Mes stebimės ir žavimės jų darbais. Ir septyniems amžiams praslinkus, tik šitos savybės palieka tikras saugumo ir nepriklausomybės laidas.

* * *

Saulės-Šiaulių kautynės — pirmasis žymus naujai susijungusios Lietuvos laimėjimas prieš kalavijuočius, įvykęs 1236. IX.22 tiksliau nenustatomame Šiaulių srities plote. Nuo XIII a. pradžios lietuviai dažnai puldinėdavo Livoniją, kur nusiaubdavo ir valdas čia naujai įsikūrusio Kalavijuočių ordino. Apie tuos lietuvių žygius įdomių žinių yra užrašęs Livonijos pirmasis metraštininkas Henrikas.

Kalavijuočių santykiai su lietuviais. Jie pora dešimtmečių nekėlė kojos Lietuvon, kol stiprinosi Livonijoje ir ten prieš vietinius (kuršius, žiemgalius ir estus) gyventojus kariavo. Tik vysk. Albrechto mirties metais (1229) Ordino magistras Volkevinas padarė Lietuvon pirmą žygį, kuriame, be kalavijuočių riterių, dar buvo surinkti estų, latgalių ir lybių būriai. Patraukusi į Nalšėnų sritį, anot Eiliuotosios Livonijos kronikos, Volkevino kariuomenė susitikusi didelę lietuvių jėgą, iš kurios žuvę 2000, o karo grobio buvę 2500 arklių. Bet ir čia, kaip ne kartą Eiliuotosios kronikos skaičiai, kurie kartojasi lyg kokios stilistinės ir poetinės formulės, yra perdėti. Tai iš dalies rodo ir ta aplinkybė, jog kalavijuočiai ištisus septynerius metus — iki pat Saulės kautynių — nebekėlė Lietuvon kojos. Tuo tarpu Livonijoje augo kalavijuočių su Rygos mst. ir vyskupu interesų priešingumai, kurių nepajėgė sėkmingai išnarplioti nė popiežiaus legatas Vilhelmas Modenietis. Bet augo ir pavojus iš pietų šono. Kalavijuočiai pastebėjo, jog ten yra atsiradusi stiprėjanti lietuvių jėga, kuri Ordinui vis labiau grasė. O skaičius piligrimų-kryžininkų, kurių pagalba kalavijuočiai Livonijoje buvo įsistiprinę, ėmė mažėti. Mat V. Europos piligrimai galėjo tuos pačius atlaidus laimėti, vykdami kryžiaus karan žymiai arčiau į Prūsų žemę, kur nuo 1231 savo sėkmingus užkariavimus buvo pradėjęs Kryžiuočių ordinas. Jau nuo 1231 kalavijuočių magistras Volkevinas

buvo nesėkmingai ėmęs derėtis su kryžiuočių did. magistru Hermannu von Salza, tikėdamasis savo riterius prijungti prie kryžiuočių.

Kalavijuočių žygis Lietuvon 1236 rudenį. Kalavijuočių padėčiai sustiprinti legato Vilhelmo Modeniečio užtarimu, popiežius Grigalius IX 1236.II.19 bule leido skelbti kryžiaus karą prieš pagonis lietuvius visoje š. Vokietijoje. Šalia iš Vokietijos atvykusių piligrimų, į karą prieš lietuvius kalavijuočiai dar pasitelkė vietinių Livonijos tautų (latgalių, lybių ir estų) būrius. Šaltiniai neužrašė, kuria kryptimi Volkevino kariuomenė žygiavo. Iš Kuršo ar Žiemgalos ji pasiekė š.v. Lietuvą, t. y. Žemaičius. Jau priešas buvo pasukęs atgal nuo Saulės-Šiaulių (' kein Soule sie karten wider '), kai jį Šv. Maurikijaus dieną (IX.22) pasitiko lietuvių kariuomenė. Tiksliai težinoma, kad krito 48 Ordino riteriai ir pats jų magistras Volkevinas. Anot S. Daukanto, ' su brūkliu užsiaustas per makaulę sukneito su 48 broštviais ' (Lietuvos istorija, I, 249). Pop. Grigaliaus IX bulė minėjo žuvusių 50 riterių (Livl. Urkundenbuch, I, 191). Tiek pat užrašyta Olivos ir Hermano Vartbergiečio kronikose. Kiti kritusiųjų skaičiai jokiame šaltinyje nepažymėti, nors keliolika XIII a. analų ir kronikų trumpai paminėjo kalavijuočių katastrofą.

Matyti, per pusmetį skelbtasis kryžiaus karas prieš pagonis lietuvius turėjo regimo pasisekimo, nes Eiliuotoji Livonijos kronika sako, jog kryžininkų buvę ' daug ' (' vil '). Vardais yra paminėti du didikai (Haseldorf ir grafas von Dannenberg), kurie nerimę ir nelaukdami didesnės kryžininkų jėgos veržęsi pulti pagonis. Trys D. Naugardo kronikos ir Tvėrės metraščiai kartoja tą patį, jog ' vokiečiai atvyko iš užjūrio Rygon su didele jėga ' (' priidoša Nemce v sile velice iz zamorija v Rigu '). Eiliuotosios kronikos žodžiais, neklausydami Volkevino atkalbinėjimo, kryžininkai skubėjo į pagonių žemę, nes buvo atvykę joje kariauti. Kalavijuočiai dar pasikvietė talkon rusų, ir D. Naugardo metraščiai mini, jog pskoviečiai atsiuntė pagalbon 200 vyrų. Bet didumo tos visos jungtinės kariuomenės, kurioje kalavijuočių riteriai ėjo lyg karininkų-vadovų pareigas, nustatyti negalima. Metraštininkams paprastai nerūpėjo kitų kariuomenės likimas. Pirmiausia buvo paduodami kritusiųjų Ordino riterių skaičiai, kad būtų galima jų žuvimo dieną mišiose atsiminti. Popiežiaus bulėje, Olivos ir H. Vartbergiečio kronikose apskritai kalbama apie mirtį ' daugybės piligrimų '.

Kautynių eiga ir vieta jokiame šaltinyje nėra nuosekliai nusakyta, tačiau iš aprašymų matyti, jog mažai kam tepasisekė pabėgti. Pakrikusios kariuomenės likučius dar persekiojo žiemgaliai. Tad, anot D. Naugardo metraščio, tik kas dešimtasis karys tegrįžęs namo. Žymiai vėlesni šaltiniai minėjo perdėtus skaičius. O S. Daukantas (Lietuvos istorija, I, 249) taip samprotavo: ' Tų

laikų rasztai gyvai sako, jog deszimtasis vos pargrįžęs isz tos muszos; nuo to gali spręsti, jog maž (daug) 20.000 karvietėje paliko'. Apie pačių lietuvių nuostolius Eiliuotoje kronikoje tepasakyta, jog 'riteriai ne vieną čia nudėjo, kol jie liko nugalėti'. Iš kautynių eigos žinomas svarbus epizodas, kad lietuviai vokiečius 'medžiais' ('mit boume') pribaigė. Visaip buvo aiškinamas tas žodis. Anksčiau manyta, jog lietuviai kautynių įkarštyje esą rovę jaunus medžius-ąžuoliukus ir jais tvoję priešus. Rodos, arčiau tiesos buvo Maironis, kuris kalbėjo apie brūklius (Liet. Ist. ³1906, 39). Iš šaltinių žinoma, kad lietuviai tada, šalia įvairių kitų ginklų, vartodavo sunkias medines buožes, ar kuokas. Tad tokios kuokos ('keyen') galėjo būti naudotos ir Saulės kautynėse. Bet pasitaikydavo, kad pačiu kritiškiausiu momentu sunkiai šarvuoti riteriai laiku spėdavo nušokti nuo žirgų ir susimesti krūvon ratu. Šitaip susigūžę jie pasidarydavo lyg gyva tvirtovė, kuri paprastais ginklais (ietimis, durtuvais) nelengvai buvo įveikiama, juo labiau, kad patys susigūžusieji riteriai dar galėjo gintis. Tada lietuviai panaudodavo stambesnius ilgus pagalius, kuriais smarkiu smūgiu, keliese tokiu rąstuku trenkdami riteriui per jo šarvus, išskirdavo vieną po kito iš rikiuotės. Gal tie 'medžiai' čia ir reiškia tokius rąstukus (V. Bilkins). Kautynių vietos klausimas yra sukėlęs taip pat neaiškumų. XIX a. buvo manoma, jog jos yra įvykusios Bauskės apylinkėje, nes ten rastas vietovardis Vec-Saule (vok. Alt-Rahden). Bet visas Eiliuotosios Livonijos kronikos aprašymas vertė reviduoti šitą aiškinimą, nors jam paremti buvo surasta ir archeologinių iškasenų (A. Bielenstein). Naujieji lenkų (St. Zajączkowski), latvių (J. Berzinš) ir pačių lietuvių (S. Sužiedėlis, Z. Ivinskis) tyrinėjimai sutaria, jog Eiliuotosios kronikos 'Soule', kaip ir Vartbergiečio 'terra Sauleorum' ir 'Saulia' reikia tapatinti su Šiauliais. Kalavijuočių žygis bus ėjęs per Kuršą. Jie naikino š. Žemaitiją. Tad natūralu, kad jie grįždami kliudė Šiaulių sritį.

Sekant pagrindiniu šaltiniu (Eiliuotąja kronika), 'džiaugsmingai sunaikinę šen ir ten', kalavijuočiai su piligrimais jau buvo ėmę atgal traukti, kai juos prie vieno upelio netikėtai pasitiko pirmas lietuvių būrys. Kryžininkai nepaklausę Volkevino įkalbinėjimų tuojaus kautis, nes bijoję tokioje pelkėtoje vietoje 'pražudyti savo žirgus'. Metraštininkas išryškino Ordino riterių narsumą, kai piligrimai, kaip bobos, leidęsi nesigindami žudyti ('ane wer'). Su arkliais ir sunkiais šarvais klampiose vietose buvo sunku kovoti. Šaltiniuose nieko nėra pasakyta, kokį vaidmenį suvaidino pagalbiniai vietinių Livonijos tautų būriai. Tad apie jų pasitraukimą iš kautynių lauko, kaip įvyko su kuršiais ir estais Durbės kautynėse, čia negali būti kalbos. Eiliuotojoj Livonijos kronikoj tepasakyta, jog nuo kalavijuo-

čių atkrito žiemgaliai, kurie žudė per jų žemę bėgančius pralaimėtų kautynių likučius.

Saulės kautynių vadas ir laimėjimo politinė reikšmė. Šaltiniuose nėra žinių, kas vadovavo Saulės kautynėje liet. pusėje. Iš kitų versmių žinoma, jog apskritai drausmingi ano laiko lietuvių žygiai buvo vadovaujami vieno vado. St. Zajączkowski su pagrindu yra iškėlęs tezę, jog lietuvių kariuomenei Saulės kautynėse vadovavo tada galingiausias Žemaičių kng. Vykintas. Tam teigimui patvirtinti yra netiesioginis įrodymas. Kai 1248 prieš Mindaugą buvo organizuojama jo priešų sąjunga, į ją buvo įtrauktas Vykintas, Danielius Romanaitis ir Livonijos ordinas. Jo magistras Danieliui įsakmiai pabrėžė: ‘ Tik dėl tavęs mes darome taiką su Vykintu, nes jis pražudė daug mūsų brolių’ (Polnoje Sobranije Russkich Letopisej [2]II, 816). Vykintas Saulės kautynėse daugiausia rėmėsi Žemaičių jėgomis, bet tada taikoje su Vykintu gyvenąs Mindaugas galėjo jam atsiųsti pagalbos. Šis ankstyvasis lietuvių laimėjimas ilgai buvo XIX a. istorikų ir lietuvių vadovėliuose laikomas didžiausia lietuvių XIII a. pergale prieš vokiečius. Saulės kautynes labiausiai išpopuliarino K. Skirmuntaitės knygos. Iš tiesų čia pradėjo lietuviai laimėjimų seriją, nes vien XIII a. Livonijos riteriam lietuviai dar daug kartų kirto smūgius. Pvz. iš 20 Livonijos ordino magistrų XIII a. šeši jų yra žuvę kovose su lietuviais. Saulės kautynių laimėjimas stiprino jauną lietuvių valstybę, dar turinčią įvairių vidaus ir užsienio pavojų. Keliolikai metų jos sustabdė Livonijos vokiečių puolimus. Bet šis skaudus smūgis kalavijuočiams pagreitino jau keleri metai besitęsiančias derybas dėl kalavijuočių susijungimo su kryžiuočiais. Jos buvo įvykdytos per 8 mėn. po Saulės kautynių, nes jau 1237.V.12 popiežius patvirtino abiejų Ordinų susijungimą. XIII a. gale priėjęs prie Nemuno žiočių ir turėdamas už pusantro šimto km kitas valdas Livonijoje, Ordinas troško kokiu nors būdu susijungti per Žemaičių žemę. Juk visų Ordino kovų ir derybų su lietuvių kng. XIV-XV a. vienas pagrindinių tikslų buvo laimėti v. Lietuvos dalį bent iki Dubysos ar Nevėžio.

Skuodo Kautynės 1259 m.

Skuodo kautynės — Žemaičių pergalė prieš Livonijos kryžiuočius 1259 prie Skuodo. Mindaugui susitaikius su Livonijos ordinu (1251), žemaičiai toliau tęsė savo atskirą politiką — intensyviai puldinėjo Livoniją. Tik 1257 buvo sutartos dvejų m. paliaubos, kurios reiškė naujus abiejų pusių pasirengimus tolimesnei kovai. Vos tik pasibaigus paliauboms, žemaičiai pradėjo vėl savo žygius į Kuršą. Eiliuotinė Livonijos kronika gana plačiai aprašo tuos įvykius,

įdomius ir senosios religijos bei kultūros istorijai. Kai žemaičių 3000 vyrų kariuomenė įsiveržė Kuršan, jų žynys-aukotojas (blûtekirl) metęs burtus ir nuspėjęs žemaičiams pergalę. Buvo užmuštas ir paaukotas gyvulys, o kariai pažadėję dievams trečdalį laimėto grobio. Kronika aprašė Žemaičių 'kunigų' (= kng.) pasitarimą puotos metu, tačiau nedavė nei tų kng. vardų, nei apskritai paminėjo šio žygio vadą. Patyrę apie priešą, Kuršo pilių riteriai rinko atvykusius piligrimus, mobilizavo vietinius kuršius, net Klaipėdos įgula atsiuntė savo žmonių. Tuo tarpu žemaičiai rinko Kurše grobį, nes jie, anot kronikos, buvo nutarę pasipūtėlius kuršius nubausti, pagrobti moteris ir vaikus, parsiginti arklių ir raguočių, pasiimti nelaisvėn bernų ir mergų, o visą paskutiniųjų metų derlių turėjo dalytis tie, kurie bus šiame žygyje dalyvavę. Vienas iš pagrindinių žemaičių žygių į Kuršą tikslų yra buvęs, kaip jų vadas Aliminas 1256 buvo pareiškęs, neleisti kryžiuočiams įsikurti Žemaičių pasienyje — Kurše. Kuldigos (Goldingen) komtūras Bernhardas von Haren, prisivijęs su grobiu grįžtančius žemaičius bandė *Skuodo* laukuose pastoti kelią. Bet užpuolėjai buvo visai sumušti, žuvo 33 riteriai ir didelė dalis jų pusėje kovojusiųjų. Kompilatyvinė Fabricijaus XVI a. Livonijos kronika nurodo, jog Ordino kariuomenės žuvę 1500 (Scr. rer. Livon. II 452). Tų vėlybų duomenų negalima laikyti autentiškais, tačiau jie parodo, kad Skuodo kautynėse žuvusių piligrimų ir Livonijos vokiečių skaičius buvo didelis. Kautynių eigoje kuršiai, 'per anksti netekę drąsos', pasitraukė iš kovos lauko ir tuo dar labiau padidino žemaičių laimėjimą. Žemaičių pergalė paskatino jau 1259 ilgiems metams sukilti žiemgalius ir išvaryti iš savo krašto Ordino ir Rygos arkiv. pastatytus viršininkus. Patys žemaičiai buvo dar labiau padrąsinti į naujus žygius, kurių pats svarbiausias buvo 1260 laimėtosios Durbės kautynės. Apie Skuodo kautynių vietą kronikoje pasakyta, jog jos įvyko laukuose 'uf des veldes ort, daz da Schoten ist genant'. 'Schoten' čia reikia skaityti 'Skoten' ar 'S-choten'. Iš visos žemaičių grįžimo krypties 'Schoten' tegali būti identifikuojamas su Skuodu, kuris kt. XIII a. šaltiniuose nuo 1253 yra žinomas kaip 'Scoden'. Remiantis kasinėjimų duomenimis bandyta aiškinti, jog Skuodo kautynės turėjusios įvykti 6 km į p.v. nuo paties Skuodo, Luknių k. XIX a. veikaluose Skuodo kautynių vietos klausimu yra painiavos.

Didysis lietuvių tautos laimėjimas prie Durbės 1260 m.

700 metų nuo Durbės kautynių (1260-1960) ir jų politinis vaidmuo.

Lietuvos istorijoje yra eilė herojiškų momentų. Nors juos vis labiau užgula laiko dulkės, tačiau atsiranda jubiliejinių progų tokius

reikšmingus įvykius prisiminti. Užtenka tiktai pasižvalgyti į atitinkamus šimtmečius ir jų šaltinius. Beveik kiekviename amžiuje lietuviai yra turėję didelių ir įspūdingų karinių laimėjimų. Pvz., XVII a. pradžioje (1605) ties Salaspiliu (Kirchholmu) Lietuvos lauko hetmanas Jonas Karolis Chodkevičius, Europos dideliam nustebimui, su 3,800 kariuomenės sumušē švedų Karaliaus Karolio IX-jo 14,000 kariuomenę. XVI amž. lietuviai ne kartą sėkmingai kovėsi su Maskva. Steponas Batoras sėkmingai vadovavo Lietuvos ir Lenkijos karuose dėl Livonijos. Bet ir vieni lietuviai suduodavo rusams stiprių smūgių. Pvz., 1514 m. Konstantino Ostrogiškio vadovaujama Lietuvos kariuomenė (25,000 vyrų) prie Oršos sumušė masinę Maskvos kariuomenę (80,000). Didelį laimėjimą lietuviai turėjo prieš rusus 1564 prie Ulos.

XV a. visų kautynių centre, neskaitant kitų laimėjimų, stovi Tannenbergo (Žalgirio) pergalė. Jau plačiai rašoma visur, kad nuo šitų reikšmingų kautynių liepos 15 dieną sueina 550 metų. Bet rodos, pamiršta kad liepos 13 d. prieš 700 metų yra įvykęs prie Durbės ežero (arti Liepojos) mūšis, kuris savo politinėmis pasėkomis stovi visų XIII amž. laimėjimų viršūnėje. Jis ne tik sudrebino vokiečių ordino viešpatavimą Pabaltijy, bet ir didele dalimi lėmė tolimesnį lietuvių tautos likimą. Jeigu lietuviai XIV-jo amž. nepertraukiamuose karuose su kryžiuočiais sėkmingai gynė savo žemę, tai geras pamatas buvo padėtas 1260 m.

1. *Kariniai lietuvių pasisekimai iki Durbės kautynių.*

Nuostabus yra XIII-sis amž. lietuvių tautos istorijoje. Lietuviai buvo tapę tikra *karių* tauta. Jie darė savo žygius į visas puses. Rytuose ir pietuose jų puolimus užrašė rusų metraščiai — 'letopisiai'. Savo žygiuose lietuviai kontroliavo Dauguvą iki pat jos tolimųjų aukštupio sričių. Pačiais Dauguvos pakraščiais jie pasiekdavo ir Smolensko žemes. Kai Polockas turėjo nesutikimų su Didžiuoju Naugardu, savaime jis tapo lietuvių ir polockiečių bendru priešu. O kada Livonijos ordinas, 1202 įsikūręs Padauguvyje, ēmē įsigalēti ir didinti savo valdas, į lietuvius, kaip į savo natūralius gynėjus ir sąjungininkus, žiūrėjo ne tik Polockas, bet ir kiti Dauguvos krantų miestai ir pilys, kaip Gercikė ir Kukenois[1]. Turėdami ten savo karo žygiams saugią bazę, lietuviai XIII-jo amž. pradžioj nusitrenkdavo iki Velikajos, Lovatės upių, ateidavo iki Ilmenio ežero. Tolimesniuose savo žygiuose jie siekdavo prekybos kelių iki Volgos aukštupių, iki Polos, Msta, Tvercos upių.

---

[1] *H. Paszkiewicz*: The Origin of Russia, 1954, 194.

Pripetė buvo kitas vandens kelias, kuris, traukė lietuvių dėmesį, nors kraštas ten buvo skurdesnis negu Dauguvos, Lovatės ir Dniepro žemės. Yra suprantama, kodėl seniausias Latvijos kronikininkas Henrikas vaizdingais posakiais yra parodęs to meto lietuvių jėgą ir jų karingumą. Jų žygių, esą, baiminęsi visi kaimynai, nes lietuviai viešpatavę visoms aplinkinėms krikščionių ir pagonių tautoms. Daug kartų pažymėdamas ant eiklių žirgų lietuvių karingumą, kronikininkas užrašė, jog nuo mažo lietuvių skaičiaus bėgdavę daug didesni rusų būriai, kaip nuo medžiotojo sprunką kiškiai... — Et fugerunt Rutheni per silvas et villas a facie Letonum licet paucorum, sicut fugiunt lepores ante faciem venatorum»[2]... 1246 iš Volinijos į Kijevą keliavęs pranciškonas Plano Carpini pastebėjo, jog buvę baugu važiuoti per tą kraštą, nes lietuviai dažnai užpuldinėdavę pietų Rusiją[3].

Bet į kaimynų žemes gausūs lietuvių žygiai, kurių vien 1200-63 yra priskaičiuota 75[4], nereiškė kokio neplaningo daužymosi į gretimųjų žemių šonus. Tie žygiai buvo organizuoti vadų turinčių *stiprią* valdžią, palaikančių *drausmę* ir *susiklausymą*. Jie parodė didelę lietuvių *energiją*. Drauge jie buvo įrodymas, kad viduje buvo prasidėjęs procesas, kuris paruošė lietuvių susijungimą į vieną valstybę.

Jaunai valstybei tačiau buvo atsiradęs didelis pavojus iš Livonijos, kurioje sėkmingai stiprinosi kalavijuočių ordinas, vis palaikomas iš Vokietijos atvykstančių kryžininkų. Su pagonimis ordinas težinojo tik karo santykius, nors antrasis jo magistras Volkevinas (1209-36) ilgai nekėlē pačion Lietuvon kojos. Bet ordino įkūrējo — vyskupo Alberto mirties metais (1229) kalavijuočiai, surinkę ir vietinių (estų, lybių ir latgalių) būrius, padarē pirmą žygį Lietuvon. Jie nužygiavo link Nalšēnų (Neries ir prieupio Šventosios upēs plotai). Eilētoji Livonijos kronika rašo, jog iš didelēs lietuvių kariuomenēs esą žuvę 2000, o karo grobio buvę 2500 arklių[5]. Paprastai tačiau šios kronikos autorius skaičius perdėdavo. Kad tas žygis ir ordinui brangiai atsiėjo, yra matyti iš to, jog per 7 metus kalavijuočiai nebekėlė kojos Lietuvom.

Kaip tik tuo metu atsirado ir kitas svarbus *ginkluotų* misijų kraštas, būtent, Prūsų žemė. Prie Vyslos krantų, krikščionims ginti ir naujakrikštams apsaugoti nuo pagonių prūsų užpuldinėjimų,

---

[2] *Heinrici* Chronicon Livoniae (Script. Rerum Germanicarum), 1955, 69.

[3] *D'Avezac, M.*: Relations de Mongols ou Tartares par le frere Jean du Plan Carpin, 1838, 344.

[4] *Paszkiewicz* o. c., 197.

[5] *Livlaendische* Reimchronik, hggb. von Leon Meyer, 1876, eil. 1800-46.

1231 pavasarį atvyko vokiečių ordino riterių būrelis. Iš gynimosi pozicijos kryžiuočiai greitai perėjo į daug sėkmingesnę ofenzyvą, juo labiau, kad imperatorius Friedrichas II jiems amžinai padovanojo Kuršą, Žiemgalius ir Lietuvą. Reikėjo tik tas žemes užkariauti.

Tuo tarpu Livonijos kalavijuočiai, kuriems Prūsų ordinas tapo rimtas varžovas, skubėjo labiau įsitvirtinti, ir 1236 pavasarį ruošė *pirmąjį* kryžiaus žygį prieš lietuvius. Kalavijuočiai jau buvo pastebėję, kad jų pašonėje yra atsiradusi stipri jėga, kuri galėjo būti pavojinga ordinui pačioje Livonijoje. Vėl pasitelkę jungtinę vietinių tautų kariuomenę ir gavę Vokietijos kryžininkų paramos, riteriai suruošė didelį žygį į šiaurinę Lietuvą. Grįždami prie Saulės (' kein Soule sie kerten wider '), t. y. Šiaulių srityje, *pelkėtoje* vietoje jie, Žemaičių kunigaikščio Vykinto vadovaujamų būrių, Šv. Mauricijaus dieną (1236.IX.22) buvo skaudžiai sumušti [6]. Tarp daugybės žuvusiųjų buvo pats magistras Volkevinas ir 48 riteriai, o kitus bėglius pakeliui išžudė žiemgaliai.

Šitas smūgis paskubino kalavijuočių į vokiečių ordiną Prūsuose *įsijungimą*. Jis buvo įvykdytas 8 mėnesiai po Saulės kautynių (1237. V.13). Tas susijungimas reiškė kryžiuočių atsiradimą ir prie Dauguvos krantų. Ateityje jis davė pastovų akstiną abiem ordino dalim (Prūsuose ir Livonijoje) būtinai jungtis tiesioginiu *teritoriniu* ryšiu per Žemaičius. Kaip nemalonus pašinas ordino kūne, Žemaitija atsirado tarp dviejų ugnių, ir ją užimti pasidarys kryžiuočiams *aukščiausias užsienio politikos tikslas*, ypač Kęstučio ir Vytauto laikais. Bet Livoniją ir Prūsus jungiančiam tiltui nutiesti jau buvo pastangų daroma ir Mindaugo laikais. Iš jo buvo iškaulyti dovanojimai, o Žemaičiams palaužti buvo vedami intensyvūs karai.

Kai Mindaugas savo priešų sąjungą suskaldė, priimdamas iš Livonijos ordino siūlymą krikštytis ir vainikuotis Lietuvos karaliumi, Lietuvos vakaruose kova vyko toliau. Gavęs iš Mindaugo žemių, Livonijos ordinas tuojau stengėsi įsistiprinti. 1253-54 buvo pastatyta strategiškai svarbi Klaipėdos pilis [7]. Ji turėjo per patogią Kuršių Neringą ne tik ginti svarbų kelią tarp Prūsų ir Livonijos, bet dar jai teko uždavinys saugoti artėjančias iš Kuršo į pietus ir nuo kairiojo Nemuno kranto iš Prūsų riterių jėgas, siekiančias susijungti vakarų Žemaičiuose. Nors Klaipėdai nė iš tolo tada neteko suvaidinti tokios rolės, kuri buvo skirta prieš lybius ir latvius pastatytai Rygai, ar prie Priegliaus Karaliaučiui (1255), tačiau Klaipėda beveik aklinai uždarė

---

[6] *Livl.* Reimchronik o. c. eil. 1860-1965.

[7] *Livl.* Reimchronik o. c. eil. 3723-3928.

Lietuvai išėjimą į jūrą, juo labiau, kad Prūsų ordinas XIII-jo amž. gale užvaldė Nemuno deltą.

Žemaičiai, tiesa, savo įtakoje laikydami pajūrio plotą, tuojau pat ėmė puldinėti Klaipėdą. Tuo pat laiku tačiau buvo ženklų, kurie rodė, kaip Livonijos ordinui rūpėjo laimėti sau platų užnugarį ką tik imtai statyti piliai. Dalydamasis su Rygos vyskupu plotus tarp Minijos, Ventos ir Jūros upių, jis savo valdžion paėmė du trečdaliu vėlesnių Kretingos, Telšių, Mažeikių ir vakarų Šiaulių apskričių. Dalybų dokumentuose, aprašant pasidalintas valdas, vien Ceklio srityje (vak. Žemaičiuose) yra paminėti 44 vietovardžiai. Tuo pat laiku ordinas buvo gavęs ir Mindaugo užrašų dokumentus.

Bet visi tie pergamentiniai užrašai ir dalybų dokumentai tiek tereiškė, kiek patys kryžiuočiai savo jēgomis įstengē užvaldyti. Žemaičiai nesidavė nulenkiami. Eilėtoji Livonijos kronika nėra pagailėjusi eilučių parodyti, kaip žemaičiai nuo 1256 esą pradėję energingus karo žygius prieš ordiną. Jiems vadovavęs Alemanas (Aliminas) [8]. Ar jis buvo kokis artimas giminaitis nuo 1250 nebeminimo Vykinto, galima tik spėlioti.

Pati Eilėtoji kronika, kuri šitiems karams yra pagrindinis šaltinis, nuostabiu būdu pažymi pagonių kovingumą ir vis iškelia priešų lietuvių pasisekimus. 1257 žemaičiai, pvz., prie Klaipėdos vėl sumušę Livonijos riterius, kurių kritę 12, neskaitant sąjungininkų kuršių. Tose kautynėse buvo sunkiai sužeistas ir naujas veiklus Livonijos magistras Burchardas von Hornhausenas, buvęs Karaliaučiaus komtūras (komendantas). Su likučiais sunkiai prasiveržęs į Klaipėdos pilį, ten jis gydęs savo žaizdas [9].

Pasveikęs magistras tuojau ėmė organizuoti didelę jėgą prieš žemaičius. Iš to laikotarpio yra užsilikusios popiežiaus Aleksandro IV-jo, didelio ordino rėmėjo, kelios bulės. Jomis įsakoma dar intensyviau skelbti kryžiaus karus prieš pagonis. Vienoje bulėje rašoma, jog netikėliai esą nužudę beveik 500 kryžiuočių riterių [10]. Iš nauja skelbdami kryžiaus karą Vokietijoje, Čekijoje, Danijoje, Švedijoje, Norvegijoje, Gotlande, domininkonai turėjo atvesti ordinui naujus kovotojų-kryžininkų (pilgrimų) būrius.

Tuo tarpu žemaičiai, prašydami taikos, leido Rygon savo pasiuntinius, kurie ten šaltai buvo priimti. Neįprasta ir negirdėta buvo juk su pagonimis laikyti taiką. Todėl Livonijos magistras tarėsi su kom-

---

[8] *Livl.* Reimchronik o. c. eil. 4085 sqq.

[9] *Livl.* Reimchronik o. c. eil. 4503-4508.

[10] *Liv*=, Est= und Kurlaendisches Urkundenbuch, hggb. von F. G. Bunge, I, 1852, 402.

tūrais, arkivyskupu ir pačiu Rygos miestu[11]. Vistik buvo nutarta žemaičiams duoti dvejų metų (1257-59) paliaubas, nes, turbūt, manyta, kad tokio laikotarpio užteks įsitvirtinti 1253 Mindaugo užrašytose žemėse. (Ar vėlesni Mindaugo vardu surašyti dovanojimų dokumentai yra autentiški ar falsifikuoti, yra daug ginčytasi ir rašyta, bet galutinai klausimas dar nėra išspręstas).

1257 padarius taiką, Rygos miesto pirkliai Žemaičių plotą įtraukė į savo prekybinius interesus. Be pavojaus, esą, žemaičiai ir rygiečiai galėję vieni pas kitus keliauti ir prekiauti[12]. Rygai rūpėjo Lietuvoje neišsenkami kiekiai žaliavos, ypač vaško ir kailių[13]. Taigi, vos tik Mindaugas susitaikė su Livonijos ordinu, rygiečiai buvo išsirūpinę sau (1253) prekybos teisę ir Mindaugo valstybėje[14].

Dvejų metų paliaubos buvo pasirengimas tolimesnei kovai. Kai kurie istorikai su 1259 data sieja Mindaugo naują donaciją. Šituo dokumentu, kuris gali būti ir pačių kryžiuočių falsifikatas, esą Lietuvos karalius užrašęs ordinui atskiras sūduvių (jotvingių) sritis, skalvių žemę ir *visus Žemaičius*, išskyrus vyskupui dovanotus plotus[15]. Kaip ten bebuvę, kiekvienu atveju žemaičiai nesidavė geruoju nulenkiami. Tad ordinas statėsi Žemaitijos pakraščiais savo pilis. Ieškodami per nadruvių, sūduvių ir skalvių plotus rasti kelią į šiaurę ir į pietų Žemaitiją, Prūsų ir Livonijos kryžiuočiai pirmą kartą Pabaltijo žemių okupacijoje 1259 statėsi *bendrą* pilį. Tai buvo prie Mituvos ir Imsrės žiočių į Nemuną (Karšuvos srityje) nauja pilis Georgenburgas-Jurbarkas. Vis labiau artėdamos viena prie kitos, abi ordino šakos rūpestingai sudėjo lėšas ir drauge atliko Georgenburgo statymo darbus. Tolimesnėse kovose prieš pagonis jos ėmė megzti dar artimesnius sąlyčius, tikėdamos pagaliau visai susijungti *neperskiriama* teritorija. Iš Livonijos pusės 1259-60 žiemą Žiemgalos-Žemaičių pasienyje buvo pastatyta stipri pilis Dobė[16].

Vos tik paliaubos pasibaigė, žemaičiai tuojau puolė Kuršą. Kai narsus Kuldingos (Goldingen) komtūras Bernardas von Haren Skuodo

---

[11] *Livl.* Reimchronik o. c. eil. 4545-70.

[12] *Livl.* Reimchronik o. c. eil. 4600-4620, 4644.

[13] Plg. *Z. Ivinskis*: Die Handelsbeziehungen Litauens mit Riga im 14. Jahrhundert. Congressus primus historicorum Balticorum, Riga 1938, 276.

[14] *Livl.* Urkundenbuch o. c. I, 312.

[15] *Preussisches* Urkundenbuch, hggb. von Philippi und Woelky, I, 1, 1882, 69-70.

[16] *A. Bauer*: Semgallen und Upmale in fruchgeschichtlicher Zeit, Baltische Lande, I, 1939, 313 ir pstb. 7.

laukuose pastojo kelią su gausiu grobiu grįžtantiems žemaičiams, šie persekiotojus sumušė taip, kad vien riterių krito 33. Pradėjus kuršiams trauktis iš vokiečių eilių, pagonių laimėjimas buvo didelis [17]. Savo pasisekimo padrąsinti, jie greit antru kartu įsiveržė Kuršan. Nors ordinas buvo surinkęs didelę kariuomenę, tačiau vengė pagonis pulti ir leido jiems pasitraukti. Eilėtosios kronikos autorius įdomiai aprašinėja, kaip riteriai savo taryboje esą stengęsi tą neveiklumą išaiškinti ir pasiteisinti [18]. Tų žygių įtakoje jau 1259 sukilo žiemgaliai ir išvarė ordino ir Rygos arkivyskupo pastatytus viršininkus. Kai kryžiuočiams nepasisekė paimti žiemgalių pilies Tervetės (į šiaurę nuo Žagarės) [19], jie pasistatė minėtą Dobę, kurią tuojau, sukilėliams talkininkaujant, žemaičiai apgulė, bet jos paimti negalėjo. Tada jie patraukē į pietus. Georgenburgo kaimynystēje pasistatė savo pilį. Iš jos žemaičiai vis puldinėjo nykstančią ir maisto trūkstančią kryžiuočių įgulą Georgenburge.

Šitokios padėties akivaizdoje Livonijos ir Prūsų kryžiuočiai pasiryžo toliau *bendrai* veikti. Jiems rūpėjo savo padėtį pataisyti kokiu nors vienu žymesniu laimėjimu. Donacijų dokumentuose buvo gauta tiek daug žemių. Reikėjo tik suvaldyti nenuoramas ir vis puolančius žemaičius.

2. *Durbės kautynės ir jų eiga.*

Apie Ordino ruošiamą žygį ir pačias kautynes žinome tik iš paties ordino šaltinių, iš jo kronikų, įvairių nekrologijų ir trumpų metraštėlių. Kadangi tas žymus kryžiuočių pralaimėjimas plačiai nuskambėjo, tai apie jį žinoma žymiai tiksliau negu apie prieš 24 metus įvykusias tada Šiaulių-Saulės kautynes. Jeigu apie Saulės kautynes tėra poezijos formoje apdarkytas Eilėtosios kronikos kautynių aprašymas, tai Durbės kautynes plačiai aprašo ne tik Eilėtoji kronika, bet ir lotyniškas Prūsų kronikininko Petro Dusburgo metraštis. Jį pamini trumpiau ar plačiau visos Prūsų ir Livonijos kronikos XIV amž., pradedant nuo Jerošino, kuris Dusburgą eilėmis išvertė ir papildė, ir baigiant Torno analais bei paminėjimais vakarų Europos kronikose iki pat Zalcburgo, Durbės mūšį sumaišant su kovomis prieš totorius [20].

Iš Dusburgo kronikos yra įsakmiai žinoma, jog Prūsų ordino maršalas, mūsiškai karo ministeris, iš Prūsų atvedė ne tik riterių,

---

[17] *Livl.* Reimchronik o. c. eil. 4829-31, 4845-59.
[18] *Livl.*. Reimchronik o. c. eil. 5190-5238.
[19] *Livl.* Reimchronik o. c. eil. 5240-61.
[20] Scriptores rerum Prussicarum I. 1861, 250.

bet ir sąjungininkų kariuomenės iš prūsų kilčių. Kronikoje yra paminėti pamedėnai, sembai, natangai ir varmėnai. Livonijos ordino jėgos buvo dar didesnės. Dalyvavo iš Talino (Revalio) danai, estai, kuršiai. Iš Hanzos miestų laivais buvo atvykę — užuot su vargais keliavę į tolimą Palestiną — Vokietijos kryžininkų-pilgrimų. Tai *kelių tūkstančių* kariuomenei vadovavo per 200 riterių.

Kokių Lietuvos žemių buvo surinktos jėgos iš pagonių pusės, kronikos neužrašė. Nėra taip pat jokių duomenų galutinai išaiškinti, kas toms kautynėms vadovavo. Apskritai krinta į akis, kad keletą sėkmingų kovos metų nėra paminėti jokie vadai, jokie žemaičių ar lietuvių kunigaikščiai, kurie vis kautynėse įveikdino ordino būrius. Tas Eilėtosios kronikos ir kitų vokiečių šaltinių *anonimiškumas* Žemaičių karų laikotarpyje (1257-60) ir dar kiek vėliau yra charakteringa žymė. Nėra abejonės, kad tie žygiai sistemingai buvo vedami ir vadovaujami planą turinčios rankos.

Nors nėra tiesioginių žinių, tačiau iš visų to meto politinių aplinkybių galima padaryti išvadą, jog iš lietuvių pusės Durbės kautynių vadu yra buvęs Žemaičių kunigaikščio Vykinto sūnus, narsus Treniota. Pats Mindaugas čia, žinoma, laikydamas oficialiai taiką su ordinu, nedalyvavo. Bet yra ženklų spręsti, kad karalius, viešai palaikydamas draugiškus santykius su Livonijos ordinu, nuo 1256-57 yra *slapta* rėmęs nenorinčius kryžiuočiams pasiduoti žemaičius[21]. Iš Mindaugo taikingų santykių su Treniota po Skuodo ir Durbės kautynių peršasi natūrali išvada, jog jis dar gerokai anksčiau prieš didžiuosius karinius Vykintaičio pasisekimus jau yra turėjęs su Žemaičių kunigaikščiais slaptų susitarimų. Sunkioje politinėje padėtyje vikriai sugebantį sukinėtis Mindaugą šituo atžvilgiu galima laikyti Vytauto Didžiojo pirmataku, kuris vis taip meistriškai slapta sugebėdavo žemaičius sukurstyti prieš ordiną.

Apie pačią karo eigą, kurio kulminacinis punktas buvo priešų susitikimas prie Durbės ežero, kronikose randame šiek tiek duomenų. Atvykęs Baltijos krantu, Prūsų ordino maršalas Henrikas Botelis prie Klaipėdos sujungė savo jėgas su Livonijos ordino magistro Burchardo von Hornhauseno kariuomene. Šitaip, anot Eilėtosios kronikos autoriaus, « dvi gražios kariuomenės »[22] patraukē link žemaičių apgulto ir badaujančio Georgenburgo. Bet pakeliui į pietų Žemaitiją jungtinė kryžiuočių kariuomenė turėjo staiga keisti savo žygio planą.

---

[21] Plačiau *Z. Ivinskis*: Mindaugas und die Žemaiten, Liber saecularis (Oepetatud Eesti Seltsi Toimetustet, XXX) Tartu 1938, 930-957.

[22] *Livl.* Reimchronik o. c. eil. 5592.

Ji patyrė, kad priešas su didele jėga — Dusburgas mini 4000 karių[23] — esąs pasukęs į šiaurę ir įpuolęs Kuršan.

Jeigu tas lietuvių skaičius nėra perdėtas, tai jis aniems laikams turėjo reikšti gana didelę kariuomenę, nes prie ano meto gyventojų tankumo (Pabaltijyje vienam kvadr. km. 2-4 gyventojai), susisiekimo galimybių aprūpinimo bei maitinimo sąlygų, kariuomenės negalėdavo būti didelės. Tad paprastai kronikų skaičius reikia mažinti, o ne didinti. Vidurinių amžių žmogus sirgo didelių skaičių liga. Kur susitikdavo karo lauke šimtai, įspūdžiui padidinti kronikininkai žymėdavo tūkstančius ar dešimtis tūkstančių. Tad esam linkę manyti, jog kiekvienu atveju prieš kelis tūkstančius ordino karių negalėjo būti žymiai didesnė lietuvių kariuomenė, nes jau ir keturi tūkstančiai viduriniams amžiams buvo tikrai didžiulė kariuomenė[24].

Žemaičių-lietuvių kariuomenės vadai pasiskubino užimti patogesnes pozicijas būsimoms kautynėms pietiniame, t. y. drėgname ežero krante. Jie iš savo patyrimo (plg. Saulės kautynes) gerai žinojo, kad drėgnose, pelkėtose vietose yra labai nepatogu judėti ir kautis sunkiai apsišarvavusiems kryžiuočių ir jų sąjungininkų raiteliams. Faktas, kad kryžiuočių kariuomenėje buvo iškeltas sumanymas kautis tik pėstiems, rodo aną kautynių vietą raiteliams nebuvus tinkamą.

Dar kita aplinkybė kalbėjo kryžiuočių nenaudai. Prieš pradedant mūšį, kryžiuočiai buvo sušaukę savo karo tarybą. Atskiri joje vykę pokalbiai ir pasitarimai rodė, jog jau iš pat pradžių didžiulėje vokiečių kariuomenėje nebuvo bendros karinės dvasios ir vienybės. Toji kariuomenė buvo marga, sudėta ne tik iš ordino riterių ir vakarų Europos (daugiausia Vokietijos) kariautojų-kryžininkų, bet ir iš Prūsų ir Livonijos vietinių tautinių grupių. Tad vidaus pasitikėjimo savitarpyje nebuvo[25].

Dusburgas pasakoja, kaip maršalas Botelis prūsų kilmingąjį pamedėną Matą (Matto), Pipino sūnų, pačioje kautynių pradžioje paklausęs patarimo. Šis atsakęs, jog arklius reikią kuo toliausiai nuo kautynių lauko nuvaryti. Visą jėgą jis siūlė vesti prieš lietuvius pėsčią. « Ir taip žmonės, nebesitikėdami raitelių pagalbos, pasiliks kautynėse, kitaip, be abejo, jie pasileis bėgti »[26]. Atrodo, galima daryti išvadą,

---

[23] *Scr.* rer. Pruss. I 95; plg. t. p. 425 Nikalojaus Jerošino vertimą.

[24] *Z. Ivinskis*: Saulės-Šiaulių kautynės 1236 m. Kaunas (Kariuomenės štabo Spaudos ir Švietimo skyriaus leidinys) 1936, 22-28.

[25] *A. L. Ewald*: Die Eroberung Preussens durch die Deutschen III, 1886, 142-143.

[26] Scr. rer. Pruss. I, 96.

kad jau pačioje pradžioje buvo pasireiškę netikrumo ar išdavimo ženklai. Iš kitos pusės tačiau žinoma, kad vietinių (latvių, prūsų) kariuomenės dažnai žygiuose dalyvaudavo pėsčios. Jeigu buvo siūloma visiems nusipėstinti (net riteriams), tai to priežastis galėjo būti ir minėtas karo lauko pelkėtumas. Bet Danijos karaliaus kariai iš Talino su kitais raiteliais ėmė priešintis tokiam pasiūlymui, nes sunkiai apsišarvavusiems riteriams pėstiems būsią neįmanoma kautis [27]. Tad Mato pasiūlymas buvo atmestas.

Tuojau atsirado kita rimta sunkenybė. Kuršiai kreipėsi į Livonijos magistrą ir jo pagalbininkus, « nužemintai prašydami, jei Dievas krikščionims duosiąs pergalę, tuomet turi būti jiems grąžintos jų moterys ir vaikai » [28], kurie buvo paimti įkaitais. Kaip Dusburgas pamini, ordino riteriai buvę linkę išpildyti kuršių prašymą, tačiau pasipriešinę Prūsų ir Livonijos kariuomenės žmonės (populus).

Šitokiomis aplinkybėmis prasidėjo didžiausios XIII-jo amž. kautynės Pabaltijyje. Kaip galima buvo laukti, kuršiai greitai pasitraukė iš kovos lauko. Esą jie samprotavę, jei ordinas pralaimės mūšį, tai jie liksią be savo ponų, ir likusius išmušdami nusikratysią ir kitais vokiečiais [29]. Kronikininkas Dusburgas įsakmiai pažymėjo, kad kuršiai ne tik pasitraukė, bet dar esą puolę krikščionis iš užpakalio. Kuršiais pasekė estai, kurie taip pat paliko kautynių lauką. Gal ir prūsai bus pasekę jų pavyzdžiu. Tik prūsų kilmingieji likę ištikimi. Dusburgas iškėlė ypač sembą Sclodo iš Quednau. Jisai karštai į kovą raginęs savo tautiečius, gimines ir draugus, ir jiems priminęs iš ordino gautas malones, gėrybes, — ir saldų midų, ir gražius rūbus. « Po tokios kalbos jie narsiai stojo į kautynes ir kovėsi, lyg antri Makabėjai » [30].

Pasilikęs ordino riterių kariuomenės branduolys su savo vasalais, kryžininkais ir danų karaliaus kariais smarkiai kovėsi prieš lietuvių atakas. Bet pagonys čia parodė vėl savo įprastinį narsumą. Kitų smulkmenų iš paties susikirtimo neturime. Ordino kronikininkas Dusburgas tad, jausdamas didelę negarbę dėl šito pralaimėjimo, savo aprašymą apie Durbės kautynes užbaigia : « Susilpnink, Dieve, jų (netikėlių) jėgą ir išsklaidyk juos, kad jie suprastų, jog ne kas kitas, bet Tu, mūsų Dieve, kariauji už mus ».

Kokiu būdu buvo išžudyti kautynėse dalyvavusieji Livonijos ir Prūsų ordino vadai ir riteriai, mūsų šaltiniuose mažai kas tepasakyta.

---

27 Scr. rer. Pruss. I, 97.
28 Scr. rer. Pruss. I, 97.
29 *Livl.* Reimchronik o.c. eil. 5614, 5630-31.
30 Scr. rer. Pruss. I, 97-98.

Eilėtoji kronika įsakmiai pamini, jog pagonių kariuomenė *apsupusi* ordino kariuomenę:

> *« sie wurden ummeringt gar*
> *von der heideschafte schar »* (eil. 5625-6)

O kryžiuočiai ir sembai, neturėdami nė mintyje, kad kas nors yra pasitraukęs, esą, toliau kovęsi, netekdami daug žmonių. Būreliais, ar atskirai apsupti (« ummeslozzen ») vokiečių kariai buvo išmušti. Ordino kariuomenės likučiai norėjo išsislapstyti gretimame lapuočių miške, bet čia jie, anot Eilėtosios kronikos, apsigavo, nes buvo pastebėti. Dusburgo teigimu, bėgantieji buvę taip įsibauginę, jog 3-4 pagonys esą išžudydavę šimtą krikščionių, arba jie bėgę su didele gėda. Šitoji kronikininko žinia, užrašyta jau praėjus visam vienos generacijos amžiui nuo šito mūšio, buvo girdėta iš kryžiuočių vėlesnių pasakojimų. Ji perdėtu, bet psichologiškai suprantamu būdu charakterizuoja mums kryžiuočių kariuomenės žlugimą prie Durbės. Ji drauge parodo, kokie pasakojimai buvo likę ordine.

Lietuvių laimėjimas buvo nepaprastas. Geriausios ordino karo jėgos buvo kritusios kautynių lauke, o menki ištrūkę likučiai skleidė baimę ir nusiminimą. Nors ir nežinome tiksliai kautynių smulkmenų, tačiau yra aišku, jog mūšis buvo laimėtas lietuvių-žemaičių organizuotumo, drausmingumo, narsumo ir geros vadovybės dėka. Pagonys lietuviai tada jau turėjo ir gerą apginklavimą. Jie negalėjo būti tokie sunykę ir suvargę « barbarai », kaip juos savo studijose yra atvaizdavęs Al. Briukneris.

Daug kartų lietuviai prieš Livonijos kryžiuočius laimėjo kautynes. Sąrašas tokių susitikimų būtų ilgas. Pažymėtina, jog iš 20 Livonijos ordino magistrų XIII amž. vien karo lauke su lietuviais yra kritę šeši[31]. Ir šį kartą žuvo magistras Burchardas von Hornhausenas, su juo drauge Prūsų ordino maršalas Botelis, ir viso 150 ordino riterių. Kryžininkai ir kiti kritusieji buvo neskaičiuoti. Ordino nekrologijoms buvo visada svarbu žinoti tik tikslų savųjų kritusiųjų skaičių, kuris atitinkamomis metų dienomis būdavo bažnyčioje paminimas. Tad riterių aukų skaičius visada reikia laikyti tiksliais. Pvz., prie Saulės 1236—užrašyta 49 kritę riteriai, 1257 prie Klaipėdos — 12 riterių. 1259 prie Skuodo — 3, 1261 prie Lenevardeno — 10, 1270 drauge su magistru prieš lietuvius krito 52 riteriai, o 1279 vėl prieš lietuvius žuvo magistras ir 71 riteris.

Kiek prie Durbės žuvo kitos vokiečių ordino kariuomenės (Vokietijos kryžininkų ir vietinių rekrūtų), pirmieji kronikininkai neįstengė

---

[31] *R. Wittram*: Baltische Geschichte, 1954, 26.

nors apytikriai nurodyti. Pagrindinis mūsų kronikininkas Dusburgas pasiteisina: « Dievo kariautojų (tautos) žuvo tokia daugybė, kad aš jų (tikro) skaičiaus negirdėjau »[32]. Apie lietuvių nuostolius taip pat duomenų neturime. Tas pats Dusburgas labai bendrais žodžiais sako, jog iš *abiejų* pusių daug žuvę. Bet lietuvių žuvusiųjų turėjo būti nepalyginamai mažiau. Apsupimas jų priešui reiškė pražūtį. Tad Eilėtoji kronika ir pažymi, jog daug drąsių didvyrių, dar nespėję pradėti kautis, turėję pakloti Durbės lauke savo galvas.

Kadangi nė vienas šaltinis nėra pateikęs Durbės laimėtojo vardo, tai šita aplinkybė davė progos tyrinėtojams duoti įvairių aiškinimų. Pirmasis stambios monografijos autorius apie Mindaugą, lenkų istorikas J. Latkowskis, yra su pagrindu įrodęs, jog to Lietuvos karaliaus jokiu būdu negalima laikyti[33] 1260 žygio vadu. Negalėjo juo būti žymus karys Nalšėnų Daumantas. Su pagrindu eilė kritiškų istorikų yra priėję prie išvados, jog Durbės kautynių vadu bus buvęs energingas Žemaičių kunigaikštis Treniota. Nors šaltiniai visų spragų neužpildo, bet jį reikia laikyti narsaus ir savo laiku Žemaičiuose išgarsėjusio Vykinto sūnumi[34]. Artima giminystė rišo jį ir su Mindaugu, kurio brolis Dausprungas buvo vedęs Vykinto seserį, o Dausprungo-Mindaugo sesuo buvo ištekėjusi už Vykinto. Tad pagal tuos šeimyninius ryšius Mindaugas buvo Treniotai dėdė. Ir tolimesnė Treniotos ir Žemaičių laikysena santykiuose su Mindaugu, kuris vis dar oficialiai laikėsi su ordinu taikos, paremia samprotavimą, kad Treniota buvo Durbės laimėtojas. Šitą vardą XVI amž. mini ir kronikininkas S. Grunau[35], nors dar jo kronikoje reikia stipriai grūdus nuo pelų išsijoti.

3. *Durbės kautynių politinės pasėkos.*

Iš visų kovų su ordinu iki pat XV amž. pradžios Durbės kautynės, kurios buvo žymiausias lietuvių laimėjimas XIII amž., savo pasėkomis buvo pats skaudžiausias smūgis. Amžininkai jas laikė didžiausia ordino katastrofa, kuris atsistojo ant bedugnės krašto, šiaip taip išsilaikydamas penkiose pilyse Prūsų žemėje. Betarpiškai prasidėjęs prūsų sukilimas, kuris užsitęsė 14 metų (1260-74),

---

[32] Scr. rer. *Pruss.* I, 97.

[33] *J. Latkowski*: Mendog król litewski, 1892, 90-92.

[34] *St. Zajączkowski*: Studya nad dziejami Żmudzi w XIII wieku, 1925, 64; *H. Paszkiewicz*: Jagiellonowie a Moskva, I, 1933, 55.

[35] *S. Grunaus* Preussische Chronik, I, 1876, 255.

porai dešimtmečių nuo Lietuvos sienų atitraukė kryžiuočių stipriai susilpnintas jėgas. Pirmuosius savo žygius Lietuvon Prūsų ordinas tepradējo jau tik 1283 m.

Po Durbės kautynių *sukilo* beveik visos rytų Pabaltijo tautos. Labiausiai ordinui tačiau priešinosi prūsai. Ordinas Prūsuose šiaip taip atsilaikė dėka vis naujų kryžininkų—pilgrimų būrių, kuriuos energingai sukėlė Romos Kūrijos prieš pagonis skelbiami kryžiaus karai. Vietinėse baltų tautose sporadiškai buvo pabudęs solidarumo jausmas prieš kietą ateivių jungą. Sukilėlių prūsų vadai (Herkus Mantas, Divanas, Glapas, Linka) kiekvienas, dažnai atskirai vesdami savo būrius, neturėjo pakankamai ir techniškų priemonių įveikti stipriųjų vokiečių ordino tvirtovių. Jų didelę dalį paėmė tik ilgu apgulimu, kai įgulos iš bado turėdavo pasiduoti.

Lietuvių tautos ateičiai Durbės kautynės turėjo reikšmingų pasėkų. Kadangi Prūsų kryžiuočiai ilgai buvo užimti krašto viduje, Traidenio ir jo įpėdinių valdžioje Lietuva spėjo sutvirtėti, nors po Mindaugo nužudymo (1263) ji buvo išgyvenusi neramumų septynmetį. Mindaugo nužudymas buvo valstybę sukrėtęs ir užnuodijęs vidaus santykius taip, jog dar toliau vyko kunigaikščių kraujo praliejimas. Per tą septynmetį vienas po kito Lietuvoje buvo nužudyti *keturi* kunigaikščiai, kurie turėjo vyriausią valdžią, arba jos siekė. Pagaliau Kernavės kunigaikštis Traidenis (1270-82), dar Prūsų ordinui kovojant su sukilėliais viduje, įkūrė Lietuvoje stiprią valdžią. Vėliau tad per eilę generacijų Lietuva pajėgė sėkmingai vesti įtemptas kovas prieš riterius.

Tuo metu, kai prūsai iš paskutiniųjų kovojo savo didžiąją kovą prieš kryžiuočius, vidaus nesutikimai Lietuvoje (1263-70) nesudarė kraštui išorinio pavojaus, juo labiau, kad ir Livonijoje buvo sukilusios tautos: estai, kuršiai, žiemgaliai. Kuršas buvo pajungtas tik po 7 metų kovos (1267), o kol žiemgaliai buvo nugalėti, praėjo 30 metų (1290). Į ordino su Rygos arkivyskupu pasidalintą Ceklį ir į Mindaugo užrašytas žemes Žemaičiuose ordinas jau *nebegalėjo* įkelti kojos.

Tuojau po Durbės pergalės, naudodamiesi kryžiuočių silpna padėtimi, žemaičiai tęsė savo žygius Livonijon. Bendradarbiaudami su kuršiais, jie šiem padėjo užimti pilis į vakarus nuo Ventos, kur teatsilaikė tik Klaipėda ir Kuldinga. Surinkę savo ir Rygos atvykusių kryžininkų jėgas, Livonijos riteriai pastojo pagonims kelią prie Lenevardeno (Lielvardės) and Dauguvos kranto. Lietuviai grįžo su gausiu grobiu. Bet susitikimas ordinui buvo nesėkmingas. Turėdami Durbės patyrimą, kryžiuočiai atsargiai laikėsi, nesidavė apsupami, ir jų tekrito tik 10. Bet kryžininkų esą žuvę daug. Keliose kronikose

Lielvardės kautynės (1261.II.3) yra atvaizduotos, kaip skaudus ordino pralaimėjimas [36].

Pagal Eilėtąją kroniką Žemaičiai esą po šito laimėjimo siuntę savo pasiuntinius į Mindaugo dvarą ir prašę Treniotą, kad karalių atitrauktų nuo sąjungos su kryžiuočiais. Ir Žemaičiai, ir pats Treniota sėkmingose kovose buvo įsigiję tokią didelę įtaką, jog jie sugebėjo priversti Mindaugą, kurio su Livonijos magistru dovanomis keitimosi laikotarpis buvo pasibaigęs [37], viešai nutraukti santykius su kryžiuočiais ir įsijungti prieš juos į kovą.

Šitą palikimą, iš kartos į kartą einantį karą prieš kryžiuočius perėmė ir vėlesni Lietuvos valdovai, kol Tannenbergo-Žalgirio kraujo upeliuose buvo paskandinta ordino galybė. Tada buvo ne tik išgelbėti Žemaičiai, Lietuva išsikovojo (dar tris kartus po Tannenbergo iki 1422 Vytautas ir Jogaila mobilizavo kariuomenę) ir pastovias sienas (Melno taika 1422).

Pabaltijo tautų likimas, neišskiriant ir vakarinės Lietuvos, tikrai būtų nuėjęs kitu keliu, jeigu Lietuva prieš 700 metų nebūtų turėjusi anos didžiosios pergalės.

Dar trumpai apie Durbės kautynes.

Durbės kautynės lietuvių laimėjimas prieš sujungtas Livonijos ir Prūsų ordino jėgas, įvykęs prie Durbės ežero 1260.VII.13. Po vokiečiams nelaimingų Saulės kautynių ilgai Livonijos ordinas aktyviai nebesidomėjo Lietuva, nors per latvių žemes artėjo į jos ribas. 1250, po nusiaubusio vokiečių žygio, žiemgaliai apsiėmė ordinui mokėti duoklę. 1242-52 buvo pavergtas Kuršių kraštas ir apstatytas pilimis. Siekdamas toliau į pietus, Livonijos ordinas 1253 pastatė Klaipėdą. 1253 dalinosi ordinas ir Kuršo vyskupas vakarinius Žemaičius — Ceklį. Nors iš kito šono tuo laiku Prūsų ordinas dar tebekariavo su sembais ir dar Nemuno krantų nebuvo pasiekęs, bet Livonijos riteriams atsivėrė naujų vilčių, kai Mindaugas jų pastangomis priėmė krikštą ir tapo karaliumi. 1251-1261 truko oficiali Mindaugo taika su ordinu, bet žemaičiai, kurių tik rytinė dalis galėjo Mindaugui priklausyti, nuo 1256 pradėjo intensyvius karus su ordinu. 1256 žemaičių vado Alimino žygiui į Kuršą pasisekus, 1257 jie sumušė vokiečius prie Klaipėdos. Abipusiu susitarimu padarius 2 metų paliaubas (1257-59), toliau žemaičiai dar intensyviau darė savo žygius į Kuršą. Dar nepasibaigus taikos laikui, abiejų ordino dalių

---

[36] *Livl.* Reimchronik o.c. eil. 5966-6098.
[37] *Livl.* Reimchronik o.c. I, 4337-60.

lygiomis lėšomis ir darbu buvo pastatyta Georgenburgo (šv. Jurgio) pilis, prie Mituvos ir Imsrės žiočių ant Nemuno kranto. Tuo būdu abi ordino dalys per žemaičių plotus turėjo vis labiau prie viena kitos artėti. Tuo pačiu laiku šiaurėje ant lietuvių-žiemgalių ribų Livonijos ordinas buvo pasistatęs Dobės pilį. Pasidalinęs Ceklį ir oficialiai laikydamas Žemaičius savo nuosavybe, ordinas turėjo juos užimti ginklu. Bet žemaičiai vėl leidosi į aktyvias kovas. Pasibaigus taikai, 1259 jie suruošė žygį į Kuršą ir grįždami sumušė vokiečius Skuodo laukuose. Kitą kartą ordinas subūrė didelę pavergtųjų tautų kariuomenę, bet žemaičiams pasisekė vėl nusiaubti Kuršą ir pasprukti nuo priešų. Tų jų žygių įtakoje sukilo ir žiemgaliai (1259). Žiemgaliams talkindami, 1260 pavasarį žemaičiai puolė Dobę. Nepasisekus jos paimti, žemaičiai iš šiaurės persimetė į pietus, prieš 1259 pastatytąjį Georgenburgą; prieš ordino pilį jie pasistatė savo tvirtovę ir iš jos nuolat puldinėjo nykstančią ir maisto stokojančią vokiečių įgulą. Ordinui atsirado uždavinys Georgenburgo gynėjus išgelbėti; jis ruošė plataus masto žygį, kuris turėjo kryžiuočių padėtį pataisyti kokiu nors dideliu laimėjimu. Į bendrą kovą buvo įtrauktos ir Prūsų ordino jėgos. Jo maršalka Henrikas Botel atvyko su riterių būriu ir prūsų (pamedėnų, sembų, notangų ir varmėnų) kariuomene. Livonijos magistro sutelktos jėgos buvo dar didesnės. Atvyko Talino danų kariuomenė, kuriai vadovavo švedų kunig. Karolis; buvo surinkta daug piligrimų, laivais atvykusių iš Hanzos uostų. Pagalbinius būrius sudarė estai ir kuršiai. Šitokiai mišriai, kelių tūkstančių siekiančiai kariuomenei, vadovavo du šimtai ordino riterių. Nuo Klaipėdos artindamasi prie Georgenburgo, kryžiuočių kariuomenė patyrė, kad su didele jėga lietuviai (Dusburg mini 4000), atsitraukę nuo Georgenburgo, siaubią Kuršą ir ten grobią turtą. Eiliuotoji kronika (Reimchronik), plačiai aprašydama šitas kovas, pastebi, kad lietuviai, matydami daug aukų reikėsiant tai piliai paimti, nutarė rengtis į atviras kautynes. Abi kariuomenės susitiko 1260.VII.13 (šv. Margaritos dieną) Kurše prie Durbės ežero, pietiniame jos krante—slėnyje. Prieš pradėdami kautynes, kryžiuočiai buvo sušaukę savo karo tarybą. Dusburgo pasakojimu, kai maršalka Botel vieną kilmingą pamedėną klausęs patarimo, šis pasiūlęs nusipėstinti, nes kitaip kovotojai iš kautynių lauko greičiau galį pabėgti. Pasipriešinus Danijos karaliaus riteriams, šis pasiūlymas buvo atmestas. Vokiečių talkininkai kuršiai tada kreipėsi į Livonijos magistrą: «jei ... Dievas krikščionims duosiąs pergalę, kad tuomet jiems būtų grąžinta jų moterys ir vaikai». Kariuomenei atsisakius tai padaryti, vos prasidėjus kautynėms, kuršiai pasitraukė iš kovos lauko, o jų pavyzdį paėmė ir estai. Dusburgas dar prideda, kad kuršiai iš užpakalio puolę krikščionis. Tarp lietuvių ir kuršių galėjo

būti ir susitarimo; sukilę kuršiai vėliau į savo pilis priėmė, pvz., žemaičių igulas. Vok. kronikininkai, aprašydami savųjų didyriškumą, niekur nepažymi, kaip kovės lietuviai, nes pagonių laimėjimas krikščioniams buvo didelė gėda. Iš Eiliuotosios kronikos galima nustatyti. kad, kuršiams ir estams pasitraukus, vokiečių kariuomenė buvo apsupta. Buvo užmušti prūsų maršalka, Livonijos magistras Burchhardas v. Hornhausen, 150 ordino riterių. Kitų kritusiųjų proporcingai turėjo būti kelis ar net dešimtį kartų daugiau. Kariuomenės likučiai slapstėsi gretimame miške, bet ir ten jie buvo pastebėti. Dusburgo liudijimu, jie buvę taip įbauginti, jog 3-4 pagonys išžudydavę šimtą krikščionių. Kas buvo šių kautynių laimėtojas, nė vienas šaltinis nemini. Tik S. Grunau XVI a. yra užrašęs *Treniotą*, Vykinto sūnų. Pats Mindaugas kautynėse nedalyvavo, nors kautynėse šalia žemaičių dalyvavo ir aukštaičių jėgos. Yra duomenų, kad Mindaugas, oficialiai ordinui davinėdamas dovanojimo dokumentus, jau nuo 1256-57 žemaičius slapta rėmė kovose su Livonijos ordinu ir prie Durbės laimėjimo netiesiogiai yra prisidėjęs. Nė vienas pralaimėjimas vokiečių ordinui Pabaltijy XIII-XV a. nebuvo toks skaudus savo padariniais, kaip šis. Tuojau po jų prasidėjo prūsų sukilimas, kuris truko 14 metų (ligi 1274). Livonijos tautos (kuršiai, žiemgaliai, estai) taip pat sukilo. Kuršas tebuvo vėl atgautas po 7 metų kovos (1267), o kol ordinas vėl užėmė žiemgalius, praėjo 30 metų (1290). Vokiečių įgulos tuoj po Durbės Kautynių pabėgo iš pasienio tvirtovių (Georgenburgo, Dobės). Nuolatinis vokiečių karas su vietinėmis gentimis Prūsuose ir Livonijoje dviem dešimtmečiams atitraukė jų pastangas nuo Lietuvos. Ir į tą didžiąją Ceklio sritį, kurioje ordinui ir Kuršo vyskupui buvo tekę dideli žemės plotai, vokiečiai nebegalėjo įkelti kojos. Livonijos ordino skverbimasis per Kuršą ir Žiemgalius į Lietuvą buvo stabilizuotas, ir greit to Ceklio (žiemv. Žemaičių dalis) plotai pateko į lietuvių rankas. Neteko savo prasmės ir Mindaugo dovanojimai. Bet ir patys amžininkai Durbės kautynes laikė labai reikšmingomis. Jau Dusburgas didįjį prūsų sukilimą betarpiškai siejo su Durbės Kautynėmis: matydami visais atžvilgiais šiose kautynėse susilpnintą ordiną, prūsai sukilę. Jei visdėlto kryžiuočiai, kelerius metus stovėdami ant bedugnės krašto, šiaip taip atsilaikė, tai labiausiai dėl Romos kurijos skelbiamų kryžiaus karų. Po Durbės laimėjimo vietinėse tautose sporadiškai pabudo vienybės ir solidarumo jausmas. Karo lauke užsimezgęs lietuvių ir kuršių bendradarbiavimas augo toliau. Kuršių prašomi, lietuviai užėmė dvi jų pilis. Tęsdami savo žygius, jie 1261.II.3 laimėjo prie *Lielvardės* (Lennewarden) kautynes su vokiečiais. Po jų ir Mindaugas rado tinkamą laiką su vokiečiais oficialiems ryšiams nutraukti. Jis padarė sąjungą su D. Naugardu ir išžygiavo į Livoniją. Operacijos nepasisekimas tarp

jau susenusio karaliaus ir jauno vis daugiau įsigalinčio Treniotos įnešė nesklandumų. Mindaugo nužudymas tokiu laiku (1263) sudarė nepalankias aplinkybes tinkamai išnaudoti susidariusias galimybes. Tais pačiais metais, kai Lietuvoje prasidėjo sąmyšiai, vokiečiai sunaikino Kretingos ir Impilties pilis ir ilgainiui išvarė iš Kuršo lietuvius.

Durbės Kautynės stovi visų XIII a. kovų centre. Nors jos ir neapsaugojo prūsų ir latvių tautų nuo tolimesnės vokiečių dar žiauresnės okupacijos, negu iki tol (ypač Prūsuose), tačiau Lietuvos valstybei to laimėjimo vaisiai buvo pozityvūs.

Lielvardės kautynės

Lielvardės (Lennewardeno) kautynės, įvykusios prie Lielvardės 1261.II.3. Naudodamiesi silpna kryžiuočių padėtimi, kai visame Baltijos pakraštyje po Durbės kautynių svyravo ordino pamatai, lietuviai tęsė savo žygius į Livoniją. Bendradarbiaudami su sukilusiais kuršiais, jie padėjo užimti vokiečių pilis ir ginamuosius punktus į v. nuo Ventos. Laikėsi tik Kuldigos ir Klaipėdos pilys. Lietuviai buvo užėmę Dzintarės (Sintele) pilį. Nors Livonijos kryžiuočiai, kaip vaizdingai aprašo Eiliuotinė Livonijos kronika, Dzintarę paėmė ir visą lietuvių įgulą sudegino, tačiau lietuviai siuntė naujus būrius į lybių žemę. Surinkę savo ir Rygon atvykusių piligrimų jėgas, Livonijos kryžiuočiai apstatė sargybomis kelius, ir ant Dauguvos kranto prie Lielvardės (Lennewardeno) pilies, kuri jau buvo žinoma iš Henriko Latvio kronikos aprašymų, pastojo kelią su gausiu grobiu grįžtantiems lietuviams. Ilgai buvo neaišku, kas laimės, nes iš pradžių vokiečiai laikėsi stipriai. Ypač pasižymėjo vienas sparninis būrys. Kai vikriai energingai besiginantieji lietuviai jo dalį išmušė, kryžiuočių sumobilizuoti vietiniai ėmė bėgti iš kovos lauko. Eiliuotinėje kronikoje, kuri yra pagrindinis šaltinis apie Lielvardės kautynes, nepasakyta, kokios vietinių tautos prie Lielvardės dalyvavo. Galėjo būti tik lybiai, ar estai, kurie sukilo tuoj po Lielvardės mūšio. Vietinių būriams ėmus trauktis, lietuviai dar smarkiau ėmė spausti ir pralaužė riterių ir piligrimų frontą. Matydami didelį pavojų, kai jau buvo žuvęs didelis kovotojų piligrimų skaičius, jie taip pat traukėsi iš kautynių ir bėgo Rygos link. Nebegalėdami vieni gintis, ir riteriai paliko mūšio lauką. Lietuviams teko didelis grobis, kurio žymi dalis buvo paaukota dievams už pagalbą. Šį kartą vokiečių riteriai, turėdami kartų Durbės patyrimą, nebesidavė apsupami, ir spėjo laiku pabėgti. Kiek žuvo kitos kariuomenės, nežinoma; riterių krito 10. Ir šis kryžiuočių pralaimėjimas, įvykęs tuo pačiu laiku, kai senprūsiai sėkmingai kovojo su riteriais, paimdami visą eilę priešo tvirtovių, darė amžininkams stiprų įspūdį.

Keliose kronikose tuoj po Durbės kautynių, kaip labai skaudus vokiečių pralaimėjimas šv. Blažiejaus dieną (II.3) 1261 m. yra minimos Lielvardės kautynės. Kas joms iš lietuvių pusės vadovavo, nežinoma. Kadangi Mindaugas dar oficialiai su Livonijos ordinu laikėsi taikos, jis pats Lielvardės kautynėse dalyvauti negalėjo. Tur būt, šį žygį reikia priskirti Treniotai. Tos kautynės yra laikomos Žemaičių laimėjimu, kurie siuntė savo pasiuntinius į Mindaugo dvarą ir prašė Treniotą, kad tas padėtų Mindaugą atitraukti nuo kryžiuočių, su kuriais jis iki tol laikėsi taikos. Eilė istorikų bando įrodinėti, jog Mindaugas, priverstas Žemaičių pergalių prie Durbės ir Lielvardės, ne tik nutraukęs ryšius su Livonijos ordinu, bet atsitraukęs ir nuo krikščionybės. Yra tačiau duomenų tarti, jog dar anksčiau Mindaugas slapta Žemaičius rėmė jų kovoje prieš Livonijos kryžiuočius. Lielvardės laimėjimas reiškė Mindaugui viešą santykių su ordinu nutraukimą.

Lielvardė Henriko Latvio kronikoje daug kartų vad. Lennewarde, Lenewerde, buvo lybių pilis deš. Dauguvos krante. Kai tik vokiečiai įkėlė koją Livonijon, jau 1201 toji sritis buvo atiduota vysk. Alberto vasalui Danieliui. Vėliau čia vokiečiai pastatė savo pilį.

Didžioji 1336 m. tragedija Pilėnuose

Kalbant apie karalių Gediminą, reikia sustoti ties jo santykiais su kryžiuočiais, kurie vis intensyviau ruošėsi pulti Lietuvą. Naujas ordino magistras Ditrichas von Altenburgas nuo 1336 m. pradeda savo didįjį spaudimą. Po kelerių metų pertraukos, atnaujinti žygiai į Lietuvą prasideda garsiosios Pilėnų istorijos ženklu. Kas iš mūsų nėra skaitęs istorijos apie tą Pilėnų kunigaikštį Margį, apie tą narsų lietuvių gynimąsi, kai jie geriau sutiko ugnyje sudegti, negu gyvi priešui pasiduoti. Tas įvykis pažįstamas iš plačių Daukanto ir Narbuto istorijų. Neiškentė jo neaprašęs ir vysk. Valančius savo « Antano Tretininko pasakojimuose », iš kurių ištrauka yra dedama mokyklų skaitymo knygose. Toks dramatiškas Lietuvos istorijos epizodas rado gyvą atgarsį ir dailiojoje literatūroje. I. Kraševskis parašė lenkiškai patriotišką apysaką « Kunigą », o pagal ją M. Šikšnys (Šiaulėniškis) sudarė penkių veiksmų tragediją « Pilėnų kunigaikštį ». Yra pagaliau šis dėmesio vertas įvykis ir eilėraščiais apdainuotas. Tai Liudviko Kondratavičiaus (Vlad. Syrokomlės) poema « Margis ».

Kur buvo Pilėnai? Jau jėzuitų istorikas XVII amž. Kojalavičius bandė Pilėnus arba Pullen identifikuoti su Punia, kur dešinėje Nemuno pusėje yra nuostabaus grožio piliakalnis. Taip pat galvojo ir Balinskis, o poetai — rašytojai Syrokomlė ir Kraševskis jau nebeabejodami Pilėnus nukėlė į Punią. Ir šiandien Punioje žmonės

gali apie tą narsų lietuvių gynimąsi ir nemirštamos garbės kunigaikštį Margį daug papasakoti. Tačiau tie pasakojimai žmonėse nėra senų senovės tradicija, o tokių romantikų ir praeities mėgėjų, kaip Kondratavičius — Syrokomlė ir kiti, ten vietiniams atnešti aiškinimai. Pats Kondratavičius pasakoja, kai jis atvykęs prie Punios (tai buvo lygiai prieš šimtą metų), vietiniai gyventojai ir bažnytkaimio žydeliai net buvę pamiršę piliakalnį, apie jį nebežinoję ir jam parodę netikrą kelią. Inteligentai atnešė tad žmonėms iš kronikų išskaitytą pasakojimą, kurį jie mielai pasisavino, lygiai tai pat, kaip, pav., tokių pat praeities mėgėjų Seredžiaus didysis pilies kalnas buvo pakrikštytas Palemono vardu, nors Palemonas neistoriškas asmuo. Žmonės dabar tą piliakalnį vadina Palemono kalnu ir vargu kam šiandien beateina į galvą, kad tame piliakalnyje stovėjo garsioji lietuvių Peštvės pilis, kuri tiek daug kartų buvo kryžiuočių apgulama, puolama, pagaliau sugriaunama ir vėl atstatoma. Tai pavyzdys, kaip tikroji istorija buvo sukeista su vėlybais fantastiškais aprašymais.

Daug kas, tiesa, tebesilaiko tos nuomonės ir šiandien, kad Punioje yra įvykusi Margio tragedija. Bet toji pažiūra yra reviduotina, nes ji istoriškų duomenų akivaizdoje negali būti pateisinama. Pilėnų išgriovimą mini kelios kronikos, bet plačiausiai šį faktą yra aprašęs ordino kronikininkas Vygandas Marburgietis. Visa, kas apie Pilėnus žinoma, yra imta iš jo aprašymo, kurio originalas buvo surašytas eilėmis, bet mums teišliko iš antrų ir trečių rankų. Vygandas savo kronikoje kalba apie Pillenen in terra Troppen. Vadinasi, norint pilį lokalizuoti, reikia nustatyti, kur buvo tie Tropai. Vieni Trapai yra minimi XIV amž. gale prie Skaudvilės, kiti — Trapėnai, ant Nemuno prie Viešvilės; bet yra dar ir tretieji « Trappen », būtent, į vakarus nuo Neries įtakos į Nemuną. Juos mini mums vienas 1388 metų dokumentas. Jogaila turėjo į Trappen salą atsiųsti savo žmones apsimainyti su ordino belaisviais. Šitie Trapai ir yra mums kelrodžiu.

Iš XIV a. karų ir kryžiuočių dažnų žygių į Lietuvą yra aišku, kad tuo metu, kai įvyko toji Pilėnų istorija, t. y., 1336 m., kryžiuočiai Punios dar niekada nepasiekdavo. Apskritai, pirmoje XIV a. pusėje, kaip rodo gausūs kronikų faktai, kryžiuočiai tų Nemuno vietų dar nelankydavo, o daugiausia savo žygius kreipdavo į Nemuno žemupio sritis. Kadangi « Pillenen » pilis turėjo būti ant Nemuno, tai jos reikia ieškoti žemiau Kauno, vakarų link, toje Trapų srityje tarp Kauno ir Nevėžio. Įdomų samprotavimą čia iškėlė K. Paunksnis. Toji Trapų žemės sala, kurioje buvo keičiami belaisviai, esanti toji pat Nevėžio žiočių sala, kuri kituose šaltiniuose vadinama Virgalė. Todėl Pilėnų reikia eiškoti kaip tik apie tą salą, kur Nevėžis įteka į Nemuną. Kas yra bent kiek keliavęs Nemunu ir žvalgęsis į jo krantus, tai žino, kad Nemuno kairiajame krante, beveik prie-

šais Raudondvarį, yra Pyplių piliakalnis, kurio negalima identifikuoti su kuria nors kita ant Nemuno minima lietuvių pilimi. Tai yra bene įdomiausias ir gražiausias Sūduvos — Užnemunės piliakalnis, kuriuo susižavėjęs mokytojas J. Radziukynas, didelis mūsų praeities mylėtojas, dar 1909 m. rašė: « Mylėtojams piltinių kalnų linkiu pamatyti Pyplių piliakalnį. Lietuvis archeologas neišpasakytai džiaugiasi pamatęs šitą piliakalnį ir jaučia tuomet savyje dėkingumą bočiams, kurie supylė piliakalnį taip gražioje vietoje ir suteikė jam taip gražią išvaizdą ».

Bet mūsų protėviai tai darė ne dėl to, kad palikuonių akiai būtų pažiūrėti malonu, o žiaurios gyvenimo būtinybės verčiami, kada kiekvienu metu galėjo ateiti ginkluotas riteris deginti jų turto ir trobų, imti į nelaisvę jų vaikus ir moteris, o juos pačius žudyti. Per eilę metų lietuviai ir sudarė ištisas grupes piliakalnių, kad tik galėtų nuo įsibrovėlių apsiginti. Pyplių piliakalnis panašus į daugelį kitų XIV a. lietuvių piliakalnių, ant kurių stovėjo jų pilys. Daug kūbinių metrų žemės reikėjo pajudinti, kol jis buvo supiltas ant stačios didelės Nemuno kranto kalvos. Piliakalnio viršūnėje didoka plokštuma. Tai pilies kiemas, kuriame turėjo būti vienas prie kito nameliai įgulai, aptverti aukšta tvora, nuo kurios tuoj prasidėjo statūs šlaitai. Greitai nuo kalno riedą akmenys ir rąstai sudarydavo besiartinantiems kryžiuočiams pavojų. Iš viso piliakalnis 42 metrų. Pietiniame jo šone yra dar supiltas gražus ir dar statesnis 14-kos metrų kūgis. Tai dažnai lietuvių XIII—XIV a. piliakalniuose aptinkamas sargų sekimo bokštas, drauge ir ugnies pagalba ryšiams palaikyti su kaimyniniais piliakalniais.

Stūkso dabar Pyplių piliakalnis paslaptingai uždengęs visą savo praeitį. Bet kokia jo paslaptis? Ji labai dramatiška. Nes Pypliuose, tur būt, yra buvusi toji Pilėnų istorija, nes tos pilies reikia ieškoti apie Nevėžį arba žemiau Raudondvario. Vokiečiai, žinoma, galėjo iš žodžio Pypliai, antrąją raidę p išleisdami padaryti Pilen, Pillenen. Tokių deformuotų, kartais nelengvai suprantamų vietovardžių yra pilna vokiečių kronikose. Bet galimas daiktas kad « Pillenen » yra bendrinis daiktavardis ir turi reikšti pilį. Pasitaiko, kad į kryžiuočių kronikas tikriniais vardais pateko lietuvių žodžiai, kaip šilas, upė, dvaras. Todėl ir jų tas žodis « pilis » galėjo būti išverstas į Pillenen, t. y., Pilėnus.

1336 m. vasario 24—25 d. įvyko ši istorija. Didvyriškų kovų, kur lietuviai kovodavo ligi paskutiniojo, ne maža yra buvę XIII—XV a. karuose su kryžiuočiais. Metraštininkai dažnai tačiau trumpiausiai pamini: pilis su gynėjais sudeginta ar išgriauta. Tačiau Pilėnų įvykis vokiečiams tikrai buvo padaręs įspūdį. Kronikininkas šį kartą neiškentė nepagyręs pagonių, nors jie buvo jo didžiausi priešai.

Kai lietuviai nebegalėjo apgulimo išlaikyti, patys ėmė eiti tiesiai į mirtį, t. y., žudytis. O laužas, į kurį šokęs ir pats vadas, (kronikos vadinamas Marger), savo paties kardu nužudęs savo žmoną, priglaudė jų lavonus, paversdamas juos pelenais. Tas kronikininko Vygando aprašymas, šiek tiek primenąs Kartaginos išgriovimą, smulkmenose yra, gal būt, perdėtas. Į Pilėnus vargu galėjo subėgti 4000 gynėjų, kurių skaičius vėlesniuose aprašymuose išaugo į dešimtis tūkstančių. Panemuniais lietuvių pilių buvo daug, o pagal ano laiko susisiekimą ir gyventojų tankumą, kalba galėjo eiti tik apie keletą šimtų gynėjų. Vargu įtikėtina taip pat, kad viena sena lietuvė kirviu išžudžiusi 100 savo tautiečių, kurie, tiesa, noromis ėjo mirti. Paskui ir ji pati žuvusi. Bet visų faktų neigti negalima. Apie Pilėnų paėmimą kalba dar Sambijos kanauninko metraštis, trumpa rimuotoji kronika ir, pagaliau, jį aprašo vienas Senojo Testamento Jobo knygos eiliuotas vertimas.

Mums šiandien vargu besuprantama, kad ano laiko lietuviai gyvybę daug mažiau brangino ir mirties mažiau bijojo. Žmonės tuomet savo noru pasirinkdavo mirtį. Štai XIII a. kronikininkas Livonijos Henrikas pasakoja, kad pagal savo religines pažiūras penkiasdešimt lietuvių moterų, sužinojusios apie kautynėse žuvusius savo vyrus, pačios savo noru nusižudžiusios. Ir kronikininkas prideda: « Nuostabu! Nes jos tiki greit su jais (t. y., savo vyrais) kartu gyventi aname gyvenime ». Toks buvo lietuvių tikėjimas.

Kadangi pagonys vyrai, jei patekdavo kryžiuočiams, būdavo dažniausiai be gailesčio žudomi, tai ir jų moterys jausdavosi šiame gyvenime nebereikalingos ir stengdavosi persikelti kartu su jais gyventi į kitą pasaulį. Lietuviai konkrečiai tikėjo, kad aname gyvenime jiems bus reikalingi tie patys žirgai, tarnai, sakalai ir t. t., kuriuos kartu sudegindavo. Todėl Pilėnų tragedija, su garbingu šūkiu — geriau žūti, bet nepasiduoti, yra ano meto lietuvių religiškai — psichologiškais motyvais suprantama. Tai buvo tikras lietuvių pasiaukojimo pavyzdys, kuris palikuonis po šešių šimtų metų stebina.

Kronikininkas šitame gražiame Pilėnų aprašyme nori parodyti ne vien tik nepaprastą pagonių narsumą ir pasiaukojimą. Jis baigia pasakojimą, kaip kryžiuočiai stengėsi būti gailestingi ir gelbėti nuo mirties likusius pagonis, kai pastebėjo, kad lietuviai patys, uždegę pilį, leidosi savo vado nukertami ir į ugnį įmetami. Bet užbėgę į degantį pilies kalną, kryžiuočiai radę tik Margirį su kardu rankoje, kuris ne vienam jų dar nukirtęs galvą ir, nužudęs savo žmoną, dar spėjęs pats šokti į ugnį. Tad kryžiuočiams paliko tik pelenai ir degėsiai...

Gražiai baigia Valančius savo pasakojimą apie Pilėnus. Atgal į stačią pakalnę leisdamiesi, kryžiuočiai kalbėję: « Ką mes uždirbome,

kabindamiesi į tą pliką kalną? Būtinai nieko! Išmušėme keturis tūkstančius žemaičių (lietuvių), savųjų pritrūkome nelygiai daugiaus, o nupelnėme pelenų saują. Iš tikro sunku bus tokius žmones pamušti, kurie geriaus velija sudegti, nekaip mūsų vergučiais būti ». O Prūsų istorikas J. Voigtas savo veikale prideda, kad kryžiuočiai niekados nesugrįžę taip nuliūdę, kaip nuo Pilėnų.

Kiek labai netobuli šaltiniai leidžia, atgaminęs tą senąją Lietuvos praeitį, ne be susijaudinimo lips kiekvienas nuo stataus Pyplių kalno, kuris buvo mūsų protėvių narsumo ir didelės aukos vieta.

Pilėnai — prie Nemuno lietuvių pilis, kurios gynėjų ir jų vado Margirio žuvimą 1336 aprašė Vygando Marburgiečio kronika. Pilėnų sunaikinimą pažymėjo dar 3 to pat laiko šaltiniai. ' Pillenen ' (be Margirio vardo) paminėjo Sembos kanauninko metraštukas Pilėnus, Jobo knygos vertėjas ir Trumpoji eiliuotoji Prūsų kronika (Scr. rer. Pruss. I, 646; II, 7). XVI a. Dancigo istorikas C. Schütz plačiai išrašė apie Pilėnus vėliau dingusį Vygando kronikos originalą (t. p. 489-490). Pilėnų tragediją minėjo XV a. metraščiai: Detmaro kronika, Prūsų ekspedicijų ir Torunės metraščiai (t. p. III, 9, 72), Dlugosz. O XVI-XVII a. kronikininkų ir istorikų papildos žinios (M. Stryjkovskio, S. Grünau, L. Davido, A. V. Kojalavičiaus) yra per toli nuo ano laikotarpio, kad jos galėtų būti autentiškai priimamos. XIX a. istorikai ir praeities mėgėjai (J. Voigt, T. Narbutas, S. Daukantas, M. Balinskis, M. Valančius ir kt.) dėmesingai aprašė Pilėnų istoriją.

Pilėnų puolimas priklauso pačiai pradžiai laikotarpio, kai naujas Ordino magistras Dietrich von Altenburg 1336 pradėjo kovą dėl strategiškai svarbaus Nemuno, norėdamas užvaldyti jo žemupio krantus. 1336-37 prieš neįveiktas panemunės lietuvių pilis jis statėsi Georgenburgą, Bajerburgą, Marienburgą. Imp. Liudviko Bavariečio giminaičio įkurtas Bajerburgas turėjo tapti centru greitai užvaldysimos Lietuvos, kurią imperatorius padovanojo Ordinui (1337). Tuose planuose Pilėnų sunaikinimas buvo pradinis tikslas. Pagal Vygando kroniką, pats vyr. magistras Dietrichas su savo riteriais ir dideliu skaičiumi (minima 6000) iš Vokietijos, Austrijos ir Prancūzijos atvykusių kryžininkų išsiruošė žygin patogiu žiemos laiku, vasario mėn., kada Lietuvoje upės užšalusios. 1336.II.24-25 kryžiuočiai apgulė Pilėnus. Margirio vadovaujama įgula (perdėtai Vygandas mini ' 4000 apsiginklavusių vyrų ') narsiai gynėsi. Kronikoje įsakmiai pabrėžta, kaip lietuviai, negalėdami atsispirti kryžiuočių jėgai, ' kai pylimas ir nuolat puolamos sienų užtvaros jau buvo pralaužtos ', pilies viduryje sukūrė didelį laužą ir į jį sumetė savo turtą. ' Nužudę visas moteris ir vaikus ir jų lavonus sumetę į ugnį, vienas po

kito (kovotojai) patys žudėsi'. Didelė dalis jų leidusi savo galvas nukirsti pačiam vadui, kuris, 'nepaprastai stiprus karžygys, nežmoniškai priešinosi ginklu ir ne vieną galvą dar nuskynė, kol atidavė savąją'. Pilin įsiveržę riteriai, beradę pelenus ir apdegusius narsių gynėjų lavonus, 'grįžo į Prūsus nuliūdę, ir išskiriant galvijus, be grobio'. Šis lietuvių herojiškumo faktas istoriškai negali būti ginčijamas. Jis derinasi prie kitų trumpiau užsimintų epizodų, kai nepasidavę lietuviai žūdavo gaisro ugnyje ar iš rinktinių vyrų įgulos nesužeistų likdavo tik dešimtadalis (Scr. rer. Pruss. I, 152; II, 548, 562).

Pilėnų lokalizavimas. Tikra Pilėnų vieta galutinai nenustatyta. Iš visų aplinkybių ir iš magistro Dietricho žygių eigos nuosekliai reikia daryti išvadą, jog jų tegalima ieškoti Nemuno žemupio krantuose. Klaidingai J. Voigtas ir T. Narbutas Pilėnus laikė Pilionių k. prie Dotnuvos upės (Nevėžio intako). J. Basanavičius bandė Pilėnų ieškoti šalia savo gimtinės — Piliakalnių k. M. Stryjkovskis, kuriuo pasekė V. Kojalavičius, bandė Pilėnus tapatinti su Punia. Bet anuo metu į tolimą ir sunkiai pasiekiamą Nemuno vidurupį kryžiuočiai savo žygių dar nerengdavo (pvz. Darsūniškio pilis pirmą kartą pulta tik 1372, Perlojos 1375, Alytaus ir Merkinės 1377, Naujapilio 1381 ir t. t.). Ordino kronikose nėra jokios žinutės, kad Birštono kilpos Panemuniuose kryžiuočiai jau būtų pasirodę apie XIV a. vidurį. Tik Gardiną ir artimiausias Nemuno aukštupio sritis jie niokojo jau nuo XIII a. galo. Pats magistras Dietrichas po Pilėnų tesirūpino Nemuno žemupį apstatyti pilimis. Istoriniai to laiko faktai tad neleidžia Pilėnų identifikuoti su Punia. 'Pillenen' (kitur Pelen, Pileven, Pullen, Polonim, Pilein) reikia ieškoti kuriame nors Nemuno žemupio krante, kur plote iki Nevėžio tada vyko didžiosios kovos. Nors taip pat, kaip ir tapatinimui Pilėnų su Punia, nėra įsakmių duomenų, tačiau arčiau tikrovės turi būti jau K. Paunksnio iškeltasis teigimas: Pilėnus reikia tapatinti su Pyplių piliakalniu. Stovėdama aukštame Nemuno kair. krante priešais Nevėžio žiotis, ši svarbi pilis priklausė Nemuno deš. kranto pilių gynybos sistemai (Kaunas, Eiguliai prie Neries, Paštuva, Vilkija), kurios ugnies laužų (sargybų bokštų) sistema palaikė ryšį. Pyplių pilis, su XIV a. pilims būdingu pilies kiemu ir sargybų bokštu, iki šiol pasilikusi nepriskirta jokiai kitai Ordino šaltiniuose minimai lietuvių piliai. Apie Pilėnus Vygandas Marburgietis ir Torunės metraštininkas užrašė, kad jie buvo 'in terra Troppen'. Punios rajone jokie Tropai nežinomi. Iš vėlesnių kronikų duomenų ir kryžiuočių aprašymų matyti, jog prie Nemuno Tropų vietovė yra kaip tik buvusi kair. upės pusėje. Vienas Jogailos ir kryžiuočių dokumentas (1388) mini Tropų salą, kurion Ordinas turėjo pristatyti belaisvius pasikeisti (Cod. dipl.

Prussicus IV nr. 47). O tos salos reikia ieškoti tame ' Salyne ', kuris buvo arti Kulautuvos ir Zapyškio. Jau minėtų kronikų leidėjai (Th. Hirsch ir E. Strehlke) teisingai atkreipė dėmesį, jog Tropų reikia ieškoti tarp Veliuonos ir Virgalės salos, arti Nevėžio (Scr. rer. Pruss. 488 ; III, 72). Tad Pilėnus lokalizuoti Pypliuose, o ne Punioje duomens yra istoriškesni. Negali būti joks įrodymas, kad Pilėnai esą Punioje, jeigu ten dabar žmonių yra pasakojama apie pilėniečių didvyrišką kovą su kryžiuočiais. Tie pasakojimai yra atnešti ten romantiškų lankytojų dar XIX a., kaip Seredžiaus Peštvės piliakalnis vietinių dabar tik Palemono kalnu bevadinamas. Kad Pilėnai esą Punioje, literatai (V. Krėvė) išpopuliarino. Nelaimingai, be jokių svaresnių įrodymų, naujai Pilėnus bando tapatinti su Punia R. Varakauskas. Jų tegalima ieškoti tik Nemuno žemupyje, ir greičiausiai jie lokalizuotini Pypliuose.

Strėvos kautynės 1348 m.

Strėvos kautynės — Kęstučio ir Algirdo susikovimas su Ordino kryžiuočiais 1348.II.2 prie Žiežmarių. Tokių žygių Ordinas XIV a. yra daug padaręs. Strėvos kautynės eiliuotame Vygando Marburgiečio kronikos originale buvo išpopuliarintos kaip didelis kryžiuočių laimėjimas. Paminėjo Strėvos kautynes ir eilė kt. kronikų, vis pateikdamos nepaprastai išpūstus lietuvių nuostolius. Tačiau dėl šaltinių trūkumų apie šias kautynes tegalima kalbėti tik su spragomis.

Pasiruošimai. Į savo žygį Ordino riteriai surinko ne tik įprastinę savo kariuomenę, kurion prievarta buvo rekrutuojami vietiniai gyventojai, bet ir ne maža kryžininkų iš Anglijos ir Prancūzijos, atvykusių kautis su pagonimis savo nuodėmių atleidimui. Ordino kariuomenei vadovavo pats maršalas Siegfried von Dahenfeldt, didysis komtūras (nuo 1351 didysis magistras) Winrich von Kniprode ir didysis intendantas Ludwig von Wolkenburg. Pačių vokiečių versmių liudijimu, kryžiuočiai vyko ' atkeršyti Nukryžiuotojo gėdos ', patirtos iš pagonių 1345, kai šie Ordino žemėje turėjo didelių karinių pasisekimų. Vygando ir Olivos kronikos minimas kariuomenės skaičius (40.000) yra bent dešimteriopai perdėtas. Paprastai vidurinių amžių kronikininkai, lyg kokios ligos apsėsti, turėjo vis palinkimą skaičius net keliasdešimt kartų padidinti. Ypač tai galioja Strėvos kautynėms. Ano laiko susisiekimo, maitinimo ir ypač gyv. tankumo (apie 2 gyv. viename km^2) sąlygomis poros tūkstančių kariuomenės telkinys turėjo būti labai retas atvejis, nes anais laikais tai jau buvo visa ' armija '.

Kryžiuočiai išsiruošė Lietuvon 1348.I. Vėlesnės kronikos, kaip J. Dlugoszo ir C. Schützo iš XIV a. kronikų yra padariusios du žygius iš šito išsiruošimo. Supainiotos yra ir datos. Schützas Strėvos kautynes paankstina (1346), o Dlugoszas nukelia į 1349. Kokia kryptimi kryžiuočiai patraukė Lietuvon, niekur nepasakyta. J. Voigt samprotavo, jog jie ties Veliuona buvo persikėlę per Nemuną. Žymi dalis kariuomenės (ne mažiau 800 vyrų) patraukė į Aukštaičių žemę, ir ten 7 d. labai niokojo. Autentiškame vieno dalyvio aprašyme pasakyta, kad ‘didelė krikščionių kariuomenė lietuvių žemėje, Aukštaičiuose, tokiu žiaurumu (mit solcher grausamkeit) plėšė, degino ir užmušinėjo, kokio anksčiau dar nebuvo girdėti’, nes ‘Ordino maršalo įsakymu abiejų lyčių pagonys, seni ir jauni buvo žudomi, o jų žemė naikinama ugnimi’ (Scr. rer. Pruss. II, 511). Šitaip niokodami, vasario 2 kryžiuočiai pasiekė, jau pakeliui namon, Strėvos upelį ir ten susitiko su Kęstučio ir Algirdo būriais. Klaidingai C. Schützas, pagal S. Grünau, Strėvą nukelia prie Labguvos. Gal būt, ir šį kartą lietuviai jau iš anksto ruošėsi didesniam žygiui į Prūsus, nes jie buvo irgi sutraukę daug kariuomenės. Jos buvo ir iš rusų žemių. Abu pagrindiniai kronikininkai (Vygandas ir Wartberge) mini Volinijos Vladimiro, Lietuvos Brastos, Polocko, Vitebsko ir Smolensko karius.

K a u t y n i ų e i g a. Išgirdę apie artėjančią lietuvių kariuomenę, kuriai vadovavo du žymieji broliai Gediminaičiai, kryžiuočiai turėjo stoti atmokėti ankstyvesnę pralaimėjimo ‘gėdą’. Pirmiausia pagonys esą pradėję mėtyti savo ietis, o rusai iš kilpinių strėles. Ordino pusėje buvę sužeista daug vyrų ir jų arklių. Kryžiuočiai staigiai puolę lietuvių kariuomenę. Ordino patronė Šv. Marija padariusi stebuklą. Pergalė buvusi nepaprasta. Pagal Vygandą, lietuviai pradėję bėgti — trauktis per Strėvos upę, kurioje daugelis lietuvių prigėrę. Stebuklingos pergalės įspūdžiui sustiprinti Vygandas mini 18.000 žuvusiųjų lietuvių pusėje, o iš kryžiuočių pusės prie vėliavos tekritę Dancigo komtūras, 8 riteriai ir 60 kt. karių. Kitų kronikų skaičiai apie lietuvių nuostolius svyruoja tarp 10.000 ir 20.000. Tik Annales Expeditiales Prussici temini 6000. O rusų metraščiuose figūravo, jog lietuvių ties Strėva esą žuvę 40.000. Tai būtų reiškę, jog Strėvos kautynėse yra kritę visi galį ginklą pakelti lietuvių tautos vyrai, jeigu priimtume H. Lowmiańskio tezę, kad XIII a. lietuvių tebuvę 175.000, o jų per nuolatinius karus tikrai negalėjo priaugti (paprastai tegali būti mobilizuotas kas penktas gyv.). Strėvos kautynėse lietuvių nuostolių skaičiai yra ypatingai perdėti. Įspūdžiui apie pagonių didelę nesėkmę sustiprinti Vygandas pažymėjo, jog su Šv. Marijos pagalba kryžiuočiai esą perėję sveiki plonu Strėvos ledu, daug tūkstančių lietuvių ten esą prigėrę. Bet nedidelė Strėvos upelė negalėjo priimti daug aukų, nes tai buvo žiemos šalčių, o ne

didelių potvynių pavasarinis metas. Vygando vokiško originalo nuotrupoje pasakyta, jog ' krikščionys be vargo perėjo virš žuvusiųjų, kuriuos jie buvo užmušę, sausa koja per upės brastą' (Scr. rer. Pruss. II, 512). Skubotas kronikos vertėjas (Dlugošui, kuris nemokėjo vokiškai) lotyniškai išvertė, jog krikščionys per užmuštus ir paskendusius žygiavo sausomis kojomis. Pats Vygandas tad duoda įrodymų, kad Strėvos vanduo nebuvo gilus, ten buvo lengvai pereinamų brastų. Pamatuotai tų labai perdėtų lietuvių nuostolių niekingumą yra užakcentavęs A. Kučinskas, tačiau šaltiniuose nėra duomenų samprotauti, kad Ordinas ' gal net buvo lietuvių sumuštas' (Kęstutis 1938, 60). Kryžiuočiai jautėsi laimėję tas kautynes: Karaliaučiuje pergalės ir padėkos ženklan tuojau buvo pastatytas vienuolynas benediktinėms, o 1349 Vėluvoje — pranciškonams. Kiek lietuvių aukų buvo, negalima tikrai pasakyti. Jeigu tikėsime anuo minėtu pareiškimu vieno dalyvio, kad ten tebuvo atsiskyręs vokiečių dalinys iš 800 vyrų, lietuvių aukų skaičius jokiu būdu negalėjo pralenkti priešo kariuomenės skaičių. Strėvos kautynėse krito Gediminaitis Norimantas. Kronikos neduoda jokios atramos samprotauti, kad lietuviai nebūtų pralaimėję tose kautynėse. Nors pagoniškam priešui Ordino kronikininkai paprastai neturėjo gero žodžio, bet jo aiškių laimėjimų nepaversdavo savo pergalėmis. Tačiau, jeigu kur būdavo laimėta, pūsdavo ir ieškodavo stebuklo, nes tos rūšies propaganda buvo reikalinga naujiems talkininkams laimėti. Tad įspūdžiui sustiprinti reikėjo Strėvos kautynių aprašyme nekrikštų lavonais užtvindyti upelę, minėti dešimtis tūkstančių žuvusiųjų. Kad Strėvos kautynės nereiškė tokio didelio nuostolio lietuviams, parodo faktas, jog jie greitai vėl darė savo žygius į Prūsus.

Rudavos Kautynės 1370 m.

Rudavos kautynės, 1370.II.18 Kęstučio ir Algirdo kariuomenių susikirtimas su kryžiuočiais Semboje, ordino kronikose atžymėtas kaip didelis jo laimėjimas, nors toji pergalė tebuvo pasiekta dideliais kryžiuočių nuostoliais.

Kai energingasis did. magistras W. Kniprode organizavo į Lietuvą intensyvius žygius, lietuviai atsilygindavo puolimais į kryžiuočių žemes. Kęstučio *ir Algirdo* valdymo laikotarpyje Hermanno de Wartberge ir Vygando Marburgiečio kronikos yra sužymėjusios eilę tokių lietuvių žygių. 1366-69 lietuviai vis nelikdavo skolingi už ordino teriojimus ir puldavo įvairiose vietose ordino valdas. 1369. VIII po žiauraus lietuvių pilies įgulos sudeginimo (109 žmonės) Nevėžio žiotyse, Kęstutis įspėjo ordino maršalą, jog jis kitais metais

aplankysiąs Prūsus (Scr. rer. Pruss. II, 94, 561). Jau 1370 pačioje pradžioje Karaliaučiuje ir Marienburge buvo žinoma, jog Lietuvoje jau ruošiamasi žygiui į ordino žemes. Tad tuojau iš daugelio ordino pilių, neaplenkiant nė tolimo Kulmo, buvo sutrauktos kryžiuočių jėgos į Karaliaučių. Iš tiesų, išnaudodami žiemos sąlygas, jau vasario pradžioje Kęstutis ir Algirdas Nemuno žemupiu ir Kuršių Marių pakraščiu atvedė didelę lietuvių ir rusų kariuomenę į Sembą. Pakeliui jie nesustojo prie ordino pilių. Remdamiesi Dlugošu, XIX a. istorikai aiškino, jog Algirdas į Sembą atvykęs iš Žemaičių, o Kęstutis nuo Gardino. Tikra yra tačiau, kad savo karo veiksmus jungtinė brolių kariuomenė pradėjo arti Karaliaučiaus, ir 18 km į šiaurę nuo jo užėmė Rudavos pilį. Ankstybesnis lietuvių pasirodymas negu ordino šnipai buvo numatę, ordino eilėse sukėlė susijaudinimo. Didysis mag. Kniprode naktį II.17-18 savo karo taryboje nutarė su visa turima jėga vykti prie degančios Rudavos lietuviams pastoti kelio. Pietų metu II.18 ten ir įvyko kautynės, kurių eigą atvaizduoti yra neįmanoma, nes kronikos jos nėra užfiksavusios. Vis dėlto T. Narbutas savo istorijoje davė Rudavos kautynių aprašymą ir paties mūšio planą. Kęstutis, anot Vygando Kronikos, po kautynių bėgęs atgal į savo žemę (T. p. II, 567). Kryžiuočiai privertę pasitraukti ir Algirdą, kuris po Rudavos kautynių pasitraukęs girion ir apsikirtęs medžių užtvaromis. Bėgančius lietuvius persekiojęs ordino maršalas Schindenkop, kurį lietuvis ietimi mirtinai sužeidęs į veidą. Tuojau po Rudavos kautynių maršalui ten buvo pastatytas mūrinis paminklinis kryžius, kuris, per šimtmečius atnaujinamas išsilaikė iki II pas. karo.

Ordino šaltiniuose Rudavos kautynės išgarsintos kaip žymus pagonių pralaimėjimas. Vygandas žuvusiųjų lietuvių užrašė 1000, o ordino pusėje aukų tik 100 vyrų ir 26 riteriai. Daug lietuvių esą žuvę nuo žaizdų, šalčio ir bado (II, 565-8). Wartberge pažymėjo, jog dykroje po Rudavos kautynių nuo šalčio žuvęs lietuvių kilmingasis (nobilis satrapa) Wezewilte (II, 96). Toje kronikoje perdėti lietuvių kritusiųjų skaičiai. Jų buvę 5.500, daugiausia žuvę rusų (' Rutenorum '), kai kryžiuočių tekritę 300. Rudavos kautynių tyrinėtojui K. Hechtui reikia pritarti, jog visi kronikų skaičiai yra perdėti. Jeigu lietuvių kariuomenės buvo 2000-3000 vyrų, ir didelis žuvusiųjų procentas (25%) tebūtų reiškęs aukų 500-750. Bet jų turėjo būti mažiau. Abiejų pusių nuostoliai galėjo būti beveik lygūs, nes savo laimėjimą ordinas tebus tik dideliu vargu iškovojęs. Teisingu K. Hechto teigimu, lietuviai buvo ne menkiau ginkluoti už ordino karius. Išnagrinėjęs kronikų užrašus apie Rudavos kautynes, Ant. Kučinskas yra priėjęs išvados, jog Rudavos kautynes iš viso ' negalime įrašyti į Lietuvos pralaimėjimų skaičių, kaip iki šiol buvo skel-

biama vokiečių ir lenkų istorikų '. Kad Rudavos kautynės nebuvo tokis žymus ordino laimėjimas, matyti iš kelių aplinkybių. Ordino kronikininkai nutylėjo pačių kautynių eigą. Rudavos kautynėse žuvo eilė žymių kryžiuočių pareigūnų: maršalas, keli komtūrai ir kt. aukšti riteriai. Kautynės ir Ordinui buvo gana nuostolingos. Ne anksčiau kaip nuo XVI a. Karaliaučiuje iš lūpų į lūpas ėjo pasakojimas, kaip to miesto kurpiaus mokinys ('gizelis') Hans von Sagan savo energingu puolimu atnešęs jau nuo priešo smūgio lūžtančioms ordino eilėms pačiu paskutiniu momentu pergalę.

Lietuviai prie Rudavos neturėjo tūkstantinių nuostolių. Tai rodo Kęstučio tolimesni žygiai tais pat metais. Jis dar 1370 puolė Ortelsburgo pilį, drauge su broliu Liubartu atliko didelį žygį Lenkijon ir rudeniop talkino Algirdo žygiui į Maskvą. Ordino žemių gyventojų atmintyje lietuvių įsiveržimas į Sembą išliko kaip baisus pagonių žygis, kuris per plauką tebuvo atremtas.

ŽEMAIČIŲ KLAUSIMAS IR ŽALGIRIO KAUTYNĖS

1. *Kryžiuočių dviejų šimtmečių pastangos užvaldyti Žemaičius.*

Nuo XIII-jo amž. vidurio Žemaičiai buvo pasidarę vokiečių ordino ir Lietuvos valdovų politinių derybų ir mainų objektu. Už karūnos išrūpinimą 1251 Mindaugas užrašė Livonijos ordinui žemių Žemaičiuose. Kryžiuočių rankose atsirado (su 1257 ir 1259 datomis) dokumentai, kuriais esą Mindaugas ordinui užrašęs visą Žemaitiją[1]. Jokiai kitai žemei laimėti kryžiuočiai nėra padėję tiek daug pastangų kaip šitam pleištui tarp Nemuno žemupio ir Kuršo-Žiemgalos. Todėl per visą XIV-jį amž., iš visų pagoniškosios Lietuvos žemių, Žemaičiai buvo daugiausia puolami. Kai ginklu jų nebuvo galima laimėti, kryžiuočiai patys skatino arba sėkmingai maišėsi į Gediminaičių *vidaus* kovas. Jie rėmė ar mielai teikė prieglobstį kiekvienam kunigaikščiui, kuris tik užrašydavo Žemaičius. Taip kartojosi per 36 metus (1382-1418).

Jogaila turėjo pažadėti Žemaičius kryžiuočiams, kai jų remiamas nugalėjo Kęstutį. Du kartu iš Lietuvos pabėgęs Kęstutaitis abiem atvejais už Žemaičių užrašymą naudojosi ordino pagalba (1382-84, 1390-92). Tapęs didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu, du kartu jis darė taikos sutartis (1398, 1404). Visais keturiais atvejais buvo auko-

[1] *Preussisches* Urkundenbuch I, 2 p. 33-35, 69-70.

jami Žemaičiai. Vytauto pramintu keliu ėjo ir jauniausias Algirdaitis. Du kartu Švitrigaila ištrūko pas kryžiuočius (1402, 1418), jiems atiduodamas Žemaičius...

Po Žalgirio kautynių ir Torno taikos, dvylika metų Žemaičių klausimas buvo svarbiausias nesutarimų objektas. Imperatoriaus Zigmanto arbitras Benediktas Makra apvažiavo ginčijamas sienas (1413). « Žemaičių skundas » nuskambėjo ir tarptautiniame Konstancos koncilijos forume. Eilėje suvažiavimų su ordinu vis nesėkmingai buvo svarstomas Žemaičių ir sienų klausimas, kol pagaliau jis buvo išspręstas Melno taikoje (1422). Visi tie santykiai su ordinu, su kuriuo konfliktas tepasibaigė į Vytauto gyvenimo galą, iš jo reikalavo daug lankstumo. Atsimesdamas nuo pažadų, Kęstutaitis turėjo savo išskaičiavimus ir savos valstybės labą, kai ordino akyse tokie žygiai reikšdavo didžiausius išdavimus.

Vytauto laikais ir vyko pačios dramatiškiausios kovos su ordinu dėl Žemaičių. Už savo netikėtą antrą atsimetimą (1392) Vytautas susilaukė kieto keršto dideliais priešo žygiais iki pat Vilniaus. Bet už kelerių metų ordino magistras Konradas von Jungingenas suminkštėjo. Už įgijimą Žemaičių « tilto », kuris buvo taip reikalingas sujungti Livonijos ir Prūsų žemėms, ordinas buvo linkęs užmiršti ankstybesnes skriaudas. O Lietuvos valdovui, kuris siekė rytuose sutvarkyti dalinius kunigaikščius ir domėjosi totorių vidaus santykiais (1399 Vorsklos kautynės), taip pat reikėjo ramybės vakaruose. Tad 1396 jau buvo padarytos paliaubos, o 1398.X.12 iškilmingai sudaryta prie Kulautuvos Salyno « amžinoji » taika. Pastovus jos įgyvendinimas tačiau būtų reiškęs ne tik grynai lietuvių gyvenamų žemių (Žemaitijos, dalies Sūduvos) atidavimą ordinui, bet ir visišką Lietuvos *nustūmimą* nuo jūros.

Jeigu ikitoliniai Žemaičių « dovanojimai » ordinui buvo pasilikę tik pergamentiniais pažadais, tai 1398 užrašas jau teikė jam pagrįstų vilčių. Atsilygindamas kryžiuočiams už sunaikintas jų pilis prie Nemuno (1392), Vytautas pažadėjo pastatyti dvi pilis Žemaičiuose ir padėti juos užvaldyti. Bet, po pusantrų metų ordino valdžios Žemaičiuose, Vytautas vėl surado pretekstą ginčui, kai atsisakė grąžinti į laisvą Lietuvą išbėgusius nuo ordino valdžios Žemaičių ūkininkus. Žemaičiai buvo sukurstyti, ir 1401 pavasarį ten kryžiuočių pilys buvo paimtos.

Vėl nelauktai Žemaičių netekęs, ordinas prieš « išdaviką » Vytautą vakaruose išvystė stiprią *propagandą*. Iš viso kryžiuočiai intensyviau ėmė rūpintis savo naudai laimėti vakarų krikščionių, popiežiaus ir valdovų opiniją. 1401-03 ir 1409 prieš ordinui ir krikščionybei skriaudas darantį Vytautą (iš dalies ir jo pusbrolį karalių) buvo paleista dešimtys raštų. Siųsdamas skundą po skundo dva-

siškoms įstaigoms ir pasauliniams valdovams, ordinas puolė Vytautą už trigubą išdavimą. Bet Vytautas kovojo, ne tik ginklu atakuodamas ordino pilis (1402-03 Daugpilį ir Jurbarką) [2], bet ir plunksna, nors jo propagandos aparatas buvo nepalyginamai silpnesnis. 1401.III. išleido jis į Vakarų Europos valdovus vieną atsišaukimą, kuriuo kaltino ordiną už neteisingas pretenzijas į laisvus žmones, iš Žemaičių išvykusius [3].

Per keletą kovos metų (1401-03) ordinas nieko nelaimėjo, taigi ėmė darytis nuolaidesnis. Jis žadėjo neberemti nė Švitrigailos, jeigu tik atgautų išslydusius Žemaičius. Vytautas taip pat linko prie taikos. Jis nebuvo dviejų frontų karo šalininkas: jeigu jis ką nors turėjo tvarkyti rytuose, tuomet kryžiuočiams pakišdavo Žemaičius. Jam rūpėjo atsiimti maištaujantį Smolenską ir sudrausminti svyruojančius bei neištikimus rytų pasienio kunigaikščius. 1403 vasarą prasidėję pasitarimai privedė prie paliaubų ir pagaliau prie taikos Racionžo suvažiavime (1404.V.22). Tuo metu pats Vytautas kariavo prieš Smolenską. Jis siuntė savo įgaliotinius, kurie per Jogailos ir didžiojo magistro susitikimą pateikė aktus. Jogaila, kuris atnaujino Kališo taiką (iš 1343) ir atsisakė Pamario, Kulmo, Michalovos ir kitų su ordinu ginčijamų pasienio sričių, patvirtino Vytauto įgaliotinių sutartį. Vėliau ją patvirtino ir Vytautas [4].

Vėl žadėdamas ordinui Žemaičius Salyno taikos sąlygomis, Vytautas įsipareigojo per metus atiduoti kraštą. Be to, jis apsiėmė *priversti*, kad Žemaičiai pasiduotų ordino valdžiai ir užstatan duotų žmonių. Kol Žemaičiai ordinui pasiduos, Vytautas turėjo su jais nutraukti santykius, nepalaikyti jų prekybos, nepardavinėti jiems javų, druskos ir kt. [5]. Kadangi iki tol ordinui vis rodėsi kenksminga Kęstutaičio įtaka Žemaičiuose, tad jis, be paties didžiojo magistro prašymo, negalėjo žemaičių jėga versti pasiduoti.

Bet ir 1404 sutartin buvo įrašytas punktas, kuris vėliau vedė prie ginčų ir konflikto. Pasižadėdamas be ordino žinios iš Žemaičių nieko nepriiminėti, Vytautas išsiderėjo teisę Lietuvon išsigabenti 250 šeimų. Konfliktą baigus, ordinas vėl ėmė talkininkauti Vytautui. Į šio tris žygius prieš Maskvą ir į tolimą rytų erdvę (1406, 1407, 1408) kryžiuočiai atvedē ir jėga surinktų žemaičių... [6].

---

[2] *Scriptores rerum* Prussicarum III p. 263, 266.

[3] *Codex* epistolaris Vitoldi p. 75-76.

[4] *E. Weise*: Staatsvertraege des Deutschen Ordens in Preussen im 15. Jh. I, p. 9-12. Codex epist. Vit. p. 96-99.

[5] Codex ep. Vit. 97.

[6] Cod. ep. Vit. 129, 131, 136, 140, 977. Scr. rer. Pruss. III 282-283.

Iš Lietuvos valdovo ordinas buvo laimėjęs savo valstybei sujungti reikalingą žemę — vakarinę lietuvių tautos dalį. O didžioji Lietuvos kunigaikštystė tada dar negalėjo suprasti etnografiškai tautinio principo. Šis todėl buvo paaukotas teritorialiniam. Pati Racionžo taika ordinui reiškė laimėjimą — ir santykiuose su Lenkija, bet labiausiai — su Lietuva.

Šį kartą kryžiuočiai jau galėjo turėti stipresnių vilčių, jog pagaliau pasiseks įsistiprinti Žemaičiuose. Grįžęs iš laimingai baigtos Smolensko operacijos, 1404 rugpjūčio viduryje Vytautas su didžiuoju magistru susivažiavo prie Lampėdžių (arti Kauno) Riterswerderio saloje [7]. Jis rodė ordinui didelį palankumą. Akivaizdoje savo žymiųjų didikų, kurie patvirtino susitarimus su Konradu von Jungingenu, Vytautas pažadėjo per dešimtį metų nepriiminėti iš ordino žemių (Žemaičių) činšininkų. Jis leido naudotis Nevėžio kairiuoju (Lietuvos pusės) krantu ordino statomoms malūnų užtvankoms. Matyti, paties Vytauto patvarkymu į Rittersweřderio suvažiavimą buvo atvykęs būrys Žemaičių bajorų, kurie pasižadėjo didžiajam magistrui patys pripažinti ordino valdžią ir dar kitus paraginti jam pasiduoti. O didysis magistras — draugystės ženklan — pasižadėjo būti Vytautienės globėju, jeigu ji liktų našlė.

Prasidėjo tragikomiškas Žemaičių ir Vytauto santykių epizodas. Atvykęs su kariuomene 1405 pradžioje, didžiojo Žemaičių žemės gynėjo sūnus padėjo kryžiuočiams užimti prie Dubysos Raseinių, Viduklės ir Ariogalos sritis. Liepos mėn. Dubysos rajone Vytautas vėl pasirodė su karine jėga, kurioje buvo rusų ir lenkų. Anot Dlugošo, Žemaičių gyventojai išsislapstę giriose. Primindami savo ištikimybę Kęstutaičiui, jie jo maldavę, kad neatiduotų jų kryžiuočiams — « Vakkis Ahridlis » ir neatplėštų nuo kitų lietuvių, nes žemaičiai esą tos pačios tautos, tos pat kalbos ir papročių [8]. Šitaip buvo aiškinama ir « Žemaičių skunde » Konstancoje [9]. Labai temperamentingai tą patį rašė ir pats Vytautas 1420 imperatoriui Zigmantui [10].

Už visus skundus stipresnė buvo realioji Vytauto politika, nes jis norėjo taikos vakaruose, kad galėtų tvarkyti rytų žemes. Kaip paprastai naujai įgytose ordino žemėse, Žemaičiuose vėl buvo tyrinėjami upių (Dubysos, Jūros) pakraščiai ir statomos pilys. Ordino

---

[7] Scr. rer. Pruss. III 272; Cod. ep. Vit. 102-105. *J. Voigt*, Geschichte Preussens VI 272-274. *R. Krumbholtz*: Samaiten und der deutsche Orden bis zum Frieden am Melno See 1422, 1890 p. 139.

[8] *Dlugosz*: Opera omnia XII, 563.

[9] Cod. ep. Vit. 1018.

[10] Ten pat p. 467.

amatininkams vadovaujant, Vytauto kariuomenė netoli Josvainių ant Šušvės kranto (Jasučio žemėje) pastatė pilį Koenigsburgą[11]. Gal pilies pavadinimas turėjo priminti per Salyno suvažiavimą Vytautui teiktą karaliaus titulą. Kadangi ordinui daug vargo sudarė priešo krašto pilių aprūpinimas, Koenigsburgui Vytautas teikė ne tik maistą, pašarą ir ginklus[12], bet paliko ir įgulą. Šalia 40 kryžiuočių ten buvo 400 lenkų. Nors Vytautui iš Žemaičių pasitraukus 1405 rudenį žemaičiai puolė Koenigsburgą, bet jo neįstengė paimti. Ten persikėlė gyventi ordino vietininkas Žemaičiuose M. Kuechmeisteris.

Pats ordinas statėsi savo pilis Skirsnemunėje ir kitur[13]. 1407 buvo atstatytas ir Friedeburgas[14]. Svarbiausia kryžiuočių tvirtovė Žemaičiuose buvo 1407 m. baigta statyti Dubysos pilis Dobesinburg (Tobisburg). Dubysos pakraščius ištyrinėjus, naujoji lietuviškai pramokusio Kuechmeisterio sostinė ir krašto administracijos centras buvo pastatytas prie Dubysos žiočių (kur 1336 buvo stovėjęs Marienburgas), arti Nemuno dešinio intako Armenos[15]. Prie Dubysos pilies skubiai dirbo 800 darbininkų ir 24 meisteriai. Apsimetęs ordino draugu, ir čia Vytautas teikė pagalbą. Jis pastoviai mainėsi draugiškais laiškais, davinėjo patarimus, keitėsi įvairiomis brangiomis dovanomis, tarėsi nematąs, kas dėjosi Žemaičiuose. Vytautui paslaugus ordinas iš Karaliaučiaus atsiuntė savo meisterį į Trakus garsiajai salos piliai statyti Trakų (Galvės) ežere. Šitas vienintelis Pabaltijo « Wasserburg », kurio mūrus iš visų pusių skalavo ežero vanduo, stebino ir flamandų keliauninką Ghilebert de Lannoy[16].

Tuo metu kai rytuose Vytautas vedė savo aktyvią politiką ir vis tolyn skverbėsi prie Maskvos sienų, vakaruose ordinas visu Baltijos ruožu išlygino savo valstybės sienas. Prie turimų Vyslos ir Dauguvos žemupių turėjo būti prijungtas ir Nemunas su savo žymiaisiais žemupio prieupiais (Nevėžis, Dubysa, Jūra, Šešupė).

Ordino vietininkas Žemaičiuose įvesdinėjo savo tvarką. Jo « kamarninkai » ėmė vėl matuoti laukus, surašinėti gyventojus. Tada ypatingai ūkiškai klestintis ordinas nesigailėjo išlaidų. Jis siuntė į

---

[11] Dlugosz XII, 563. Cod. ep. Vit. 116, 119, 123.

[12] Cod. ep. Vit. 117, 133.

[13] Cod. ep. Vit. 175, 178, 184, 980. Scr. rer. Pruss. III, 291, 300.

[14] Cod. ep. Vit. 186 (Fredeburg, Vredeburg).

[15] Cod. ep. Vit. 127, 133, 134, 143, Scr. rer. Pruss. III, 286, 291.

[16] Apie Vytauto draugystę ir dovanas ordinui, ir Trakų pilies pastatymą žr. *Z. Ivinskis* : Trakų Galvės ežero salos pilis (atsp. iš Vytauto D. Kultūros Muziejaus metraščio I 1941).

Žemaičius kolonistų — ūkininkų, amatininkų ir pirklių. Su pačiais gyventojais kryžiuočiai darė visokius bandymus: tai ėmė įkaitus ir vykdė kruvinas egzekucijas[17], tai siuntė į sunaikintą kraštą javų, gyvulių ir kitko[18].

Jau 1407 Žemaičiai vakarų krikščionims pateiktame savo memoriale, kuris Konstancoje buvo ištisai paskelbtas, skundėsi kieta ordino priespauda ir jo žiaurumais. Dar nėra tiksliai ištyrinėta, ar labai vienašališkas buvo Konstancoje (1416) įteiktas « Žemaičių skundas », kuriame išsamiai buvo išvardintos ordino riterių skriaudos[19]. Žmonės esą buvę verčiami į sunkiausius darbus, trukdomas susisiekimas ir prekyba, atiminėjamos nuosavos žemės, žiauriai imami įkaitai, grobiant vaikus ir žmonas, nukertant galvas ir t.t. Dauguma žemaičių, kurie ordinui skaitėsi « mūsų priešai », nesidavė palenkiami. Anot paties vietininko, jie šiandien sakė « taip », o rytoj jau « ne »[20]. Pats ordinas Konstancoje pripažino Žemaičius telaikęs lyg slidų ungurį už uodegos (« sicut anguillam per caudam ») [21]. Kaip rodo Žemaičių skundas 1407, nuo pat naujo kryžiuočių užvaldymo Žemaičiuose buvo daug nepasitenkinimo[22].

1409 pradžioje ordinas aklinai uždarė Žemaičių sieną Lietuvon. Jis uždraudė ten pardavinėti arklius, galvijus ir medų. Vytautas ėmė skųstis tokiu kaimyno griežtumu[23]. O kryžiuočius pykino tai, kad Vytautas vis delsė atsiimti Racionže jam pažadėtas 250 šeimų, nes ordinas norėjo žinoti, kurie gyventojai jam priklauso.

Santykiai tarp Vytauto ir ordino vėl artėjo į naują krizę, nes pusbroliai 1408 gale, baigę tvarkyti rytų reikalus, sutarė iš ordino *atsiimti* Žemaičius. Tuo laiku nepasitenkinimas Žemaičiuose, kurie šimtais turėjo duoti įkaitus (minimi 500)[24], dar labiau įaštrėjo ir išsiliejo į atvirą sukilimą. Jo slaptu inspiratorium kryžiuočiai laikė

---

[17] Cod. ep. Vit. 127, 170, 182. *Voigt*, Gesch. preuss. VI, 353-6. *J. Jakštas*: Jogailos ir Vytauto kovos su vokiečių ordinu (rink. Jogaila) 1935, 146-151.

[18] Codex dipl. Pruss. VI, 117. Marienburger Tresslerbuch 396-7, 404-5. *Fr. A. Doubek*: Skarga Żmudzinów i odpowiedz zakonu niemieckiego z roku 1416 (Ateneum Wileńskie VII, 1930, 885). Faktai surinkti: Z. *Ivinskis:* Geschichte des Bauernstandes in Litauen 1933, 69-70, 202-3. ('') Lietuvos prekyba su Prūsais I, 61-62.

[19] Cod. ep. Vit. 1018-24. Doubek: Skarga Żmudzinów o.c.

[20] Cod. ep. Vit. 129, 133.

[21] Cod. ep. Vit. 999.

[22] Cod. ep. Vit. 1021-22.

[23] Cod. ep. Vit. 166.

[24] Scr. rer. Pruss. III, 276-277, 282.

Vytautą[25]. Žemaičiai, kuriems buvo atneštos žinios, kad « javams nunokus » prasidėsiąs karas[26], sukilo dar gegužės mėn. (1409). Jie sudegino ordino vietininkui reikalingą Skirsnemunę, be to, puolė Žemaičiuose kitas dvi naujas pilis ir Klaipėdą[27].

Paprastai daug žinių apie Lietuvą didžiajam magistrui surenkąs Ragainės komtūras rašė, jog Vytauto pasiuntiniai padrąsinę Žemaičius. Didysis kunigaikštis juos paremsiąs, nes « jis pats nori traukti Karaliaučiun su kariuomene ir vokiečius taip sunaikinti ir sumušti, kad jie patys turėtų bėgti vandenin ir skandintis »[28].

Vytautas viešai dėjosi nekaltas ir norėjo « savo rankas nusiplauti ». Vedant derybas, Markvardas Salzbachas jį įžeidė, pasakydamas, jog jis jau *tris* kartus esąs išdavęs ordiną ; o ketvirtą kartą sulaužius priesaiką, sunku būtų pasiteisinti prieš krikščionių valdovus. Užsigavęs dėl tokių kalbų, Vytautas skundėsi magistrui[29]. Bet ir šiam netrukus atsisakė duoti patarimų, kaip Žemaičių sukilimą numalšinti, nes ordinas jau seniai jo patarimų nepaisąs. Oficialiai tačiau Vytautas dar laikėsi taikos. Jis, pvz., Kaune viešai barė sukilusių Žemaičių pasiuntinius už nepaklusnumą ordinui, bet Vilniuje slapta jiems žadėjo paramą prieš kryžiuočius[30], pareikšdamas, jeigu ordinas pradės karą, « kol aš gyvas, niekada nebebūsiu jų draugu »[31] Kai santykiai visai pablogėjo, ir abi pusi viena kitą apibėrė priekaištais, Vytautas labiausiai kaltino ordiną už sulaikymą prie Ragainės 20 laivų su grūdais, kurie 1408 vasarą — dėl pernykščio nederliaus — Jogailos iš Torno buvo siunčiami Vytautui[32]. Ordinas teisinosi, kad laivuose buvę slapta gabenami ginklai.

Grūdų sulaikymas Vytautui akivaizdžiai parodė, ką reiškė neturėjimas Nemuno žiočių, ir tai paskatino jį veikti. Jo pareigūnas Rumbaudas ir dar keli kiti bajorai (Galminas, Getautas, Klausigaila, Vasibutas) persikėlė per Nevėžį ir nuo Surviliškio—Krekenavos pradėjo užimti sukilusį kraštą. Įdomu tai, kad Raseinių bajoras « Clawssgail » 1390 Karaliaučiuje su kitais Žemaičių kilmingaisiais

---

[25] Cod. ep. Vit. 182.

[26] Cod. ep. Vit. 187.

[27] Scr. rer. Pruss. III, 300.

[28] Cod. ep. Vit. 182-3 : (« das sie selbir solden in die wasser loufen und sich vortrenkin »).

[29] Cod. ep. Vit. 171-172, 175-76.

[30] Cod. ep. Vit. 182, 185, 981.

[31] Cod. ep. Vit. 187 : « zo wil ich nimmermer ire frunt sin die wiele ich lebe ».

[32] Cod. ep. Vit. 192. Dlugosz XII, 572.

buvo pažadėjęs remti į ordiną pabėgusį Vytautą. 1409, kaip Vytauto patikėtinis, jis buvo vienas iš penkių vadovų, kurie turėjo Kęstutaičio vardu paremti Žemaičių sukilimą. Tik beginkliams vokiečių buvo įsakyta nieko nedaryti[33].

Kai sukilimas apėmė visą Žemaičių kraštą, kuriame jau nuo 1408 galo buvo atsiradę iš Vytauto Lietuvos « pašaliečių », ordinui išsilaikyti nebebuvo vilties. Krito jo statytos pilys, kurių įgulos buvo gabenamos toli į rytus. Tik Klaipėda atlaikė žemaičių puolimus. Ordino vietininkas su savo įgula pasitraukė į Prūsus, savo sotinę — Dubysos pilį pats sudegindamas[34]. Tuo pat laiku, kai kryžiuočiams galutinai išslydo Žemaičiai, jie buvo priversti skelbti karą Lenkijai (1409.VIII.6), nes ordinui nepasisekė Jogailą atskirti nuo ketvirtą kartą atsimetusio Vytauto.

Kryžiuočiai rūpinosi sudaryti tokią padėtį, kad Jogaila ordino ir Lietuvos konflikte pasiliktų neutralus. Bet kai ordino pasiuntiniai pagrasino, jog Vytauto padarytų nuoskaudų daugiau nebapakęs ir puls Lietuvą, Gniezno arkivyskupas atkirto, jog tokiu atveju karalius pasiųs savo kariuomenę į Prūsus[35].

Šitaip pribrendo didysis konfliktas, kuris turėjo kraujuje paskandinti visą abiejose pusėse nuo seno susitelkusią tulžį. O neatrišamas Žemaičių priklausomybės mazgas turėjo būti kardu perkirstas.

2. *Pasiruošimai lemiamai kovai.*

1409 įvykiai Žemaičiuose turėjo vesti Vytautą ir karalių į karą su kryžiuočiais. Šiems nepasisekė atitraukti Jogailos nuo pusbrolio, tad jie planavo kiekvieną jų mušti *atskirai*. Per pasiuntinius aiškiai įsitikinęs, kad Jogailą rems Kęstutaitis, ordinas rugpjūčio viduryje užpuolė dar karui nepasiruošusią Lenkiją. Tuoj jis užėmė Dobryniaus žemę ir turėjo kitų karinių pasisekimų. Kai lenkai veržėsi į pietines ordino žemes, Ragainėje buvo laukiama, kad puls ir žemaičiai[36]. Bet jie teužėmė Klaipėdos miestą, išsivesdami šimtus belaisvių.

Tarpininkaujant imperatoriui (čekų karaliui) Vaclovui, 1409 rudenį (X.8) iki kitų metų šv. Jono (VI.24) buvo padarytos paliau-

---

[33] Cod. ep. Vit. 184.

[34] Cod. ep. Vit. 184-185, 191, Scr. rer. Pruss. III, 300, 303. Apie ordino pilių: Dubysos pilies, Friedeburgo ir Koenigsburgo likimą žr. plačiau Lietuvių Encikl., *ir aukščiau šioje knygoje.*

[35] Dlugosz XII 580.

[36] Cod. ep. Vit. 205.

bos[37]. Nors Vytautas paliaubų sutartyje nebuvo minimas, bet ordinas ir jo nepuldinėjo. Tad ir Lietuva iki 1410 vasaros laikėsi taikos. Per tą laiką nesutikimus turėjo spręsti imperatorius.

Karui besiruošdamas, ordinas pasirūpino dar vieną savo teisių įrodymą į Žemaičių žemę. Sprendimu Vaclovo, kuris iš kryžiuočių už tai gavo keliasdešimt tūkstančių vengriškų « raudonųjų », Pragoje 1410.II.14 buvo surašytas naujas dokumentas. Jis skelbė, jog Žemaičių kraštas ir Sūduva, taip pat ir keli lenkų pasienio punktai (Drezdenka ir Santoko pilis Dobryniuje), turį priklausyti kryžiuočiams. Kol šiems Žemaičiai nebuvo atiduoti, negalėjo būti grąžintas Dobrynius. Pusbroliai nesutiko su tokiu sprendimu. Lietuvos vardu protesto pareikšti Pragon nuvyko Butrimas ir Vytauto sekretorius Cibulka. Vaclovas tačiau gąsdino, jog ordino pusėje stosiąs jis pats ir jo brolis Vengrijos Zigmantas, kuris siūlėsi tarpininkauti.

Zigmantas galėjo tapti rimtu kryžiuočių sąjungininku ir pavojingu pusbrolių priešu. Su juo tartis į Vengrijos pasienio miestą Kezmarką nuvyko pats Vytautas. Kaip 1409 vasarą ordinas buvo bandęs Jogailą atitraukti nuo Kęstutaičio, taip su šiuo dabar elgėsi Zigmantas. Pats rūpindamasis tapti Vokietijos imperatoriumi, jis viliojo Vytautą, siūlydamas jam karaliaus vainiką[38]. Bet sutartinis pusbrolių veikimas, kai visi priešingumai ir iš seno prirūgusios neapykantos su kryžiuočiais begalėjo būti ginklu sprendžiamos, buvo lemiamas juodviejų valstybių ateičiai.

Vytautas ir Jogaila buvo pasimokę iš kryžiuočių propagandos. Kovodami prieš vakaruose ordino skleidžiamus priekaištus, dar 1409 rudenį jiedu buvo prieš jį paskleidę tarp krikščionių kunigaikščių savo skundus. Vytautas priekaištavo kryžiuočiams ne tik dėl bado metu užgrobtų javų. Jis priminė, be kitko, jog ir po dviejų šimtmečių ordino valdymo, Prūsų žemėje dar esą pasilikę pagoniški papročiai[39], t.y. ordinui buvo daromas skaudus priekaištas, kad jis nekrikščionina. Dėl Žemaičių užėmimo Vytautas teisinosi, jog juos palaikęs, nes norėjęs išvengti dar didesnių nelaimių.

Ir Jogaila savo skunde prieš ordiną 29 punktuose darė įvairių priekaištų. Buvo paminėta, jog kryžiuočiai trukdę ir patį Lietuvos krikštijimą, net, esą, naikinę bažnyčias (per Vilniaus apgulimą 1390). Jie, esą, nepaisę popiežiaus uždraudimo kariauti prieš Lietuvą. Bet abu valdovai, skųsdami ordiną vakarams, tedarė jam moralinius

---

[37] *E. Raczyński*: Codex diplom. Lithuaniae, 104-107.
[38] Dlugosz XIII, 6-7.
[39] Cod. ep. Vit. 201.

priekaištus. Anuo metu dar negalėjo būti minima, kad kryžiuočiai pretenduoja į etniškai svetimas teritorijas.

Būsimo karo pasisekimas turėjo priklausyti nuo apgalvotos strategijos ir gausiai sutelktos kariuomenės. Vytautas ir Jogaila 1409.XII. sutarė *bendrą* karinį planą, kuris už pusmečio buvo įvykdytas. Susijungusios Červinske prie Vyslos lietuvių ir lenkų jėgos turėjo žygiuoti į Marienburgą[40]. Pusbrolių kariuomenės buvo surinktos iš savų žemių. Ragainės komtūro liudijimu, iš kiekvieno Žemaičių valsčiaus buvo paimta po 3000 ginkluotų vyrų[41]. Kai ordinas iš vakarų Europos pasitelkė daug algauninkų, pusbrolių pulkuose samdytos kariuomenės mažai tebuvo. Jai verbuoti Vytautas buvo Jogailai pasiuntęs 20,000 kapų grašių[42]. Bet tebuvo pasamdyta vos viena « vėliava » čekų, kuriems vadovavo Jonas Žižka.

Nors vakarų Europą ir vargino nepaliaujami karai (tarp Prancūzijos ir Anglijos tęsėsi šimtmetinis karas), tačiau ordinui samdinius-algauninkus rinkti žymiai geriau sekėsi. Dėl šaltinių trūkumo nėra pasisekę iki šiol išaiškinti, kokios jėgos iš abiejų pusių buvo surinktos. Lietuvoje tik pirmą kartą už šimtmečio (1528) tebuvo daromi mobilizaciniai sąrašai, vad. « Popis voiska litovskogo ». « Popis » įsakmiai parodė, jog etnografinės lietuvių žemės buvo nepalyginamai *tankiau* gyvenamos negu slaviškosios[43]. Bet pats mobilizacinis krašto pajėgumas tada paprastai tegalėjo siekti 5 % visų gyventojų.

Kokio dydžio kariuomenės ruošėsi kautis, įvairių kronikų duomenimis negalima pasitikėti. Tik perdėti šimtatūkstantiniai dalyvių ir kritusiųjų skaičiai[44] rodo, kokį didelį įspūdį amžininkams šis karas yra palikęs. Dlugošo žiniomis, Vytautas esąs atvedęs 40 pulkų, o Jogaila — 50. Kadangi pulke ar « vėliavoje » buvo skaičiuojama 300 karių, Lietuvos kariuomenės galėję būti 12,000, o Lenkijos — 15,000. Ordino kariuomenės turėjo būti mažiau. Iš pačių savo komtūrijų surinktus pulkus papildęs 9-10 samdinių « vėliavomis »[45], ordinas turėjo 51 vėliavą.

« Vėliavos » tačiau tikro jėgų skaičiaus neduoda. Iš abiejų pusių turėjo dalyvauti daugiau kariuomenės. Bet didinant skaičius, vėl buvo perdėta: esą, ordino pusėje buvę sutelkta 40,000 karių, o

---

[40] Dlugosz XII, 593.
[41] Cod. ep. Vit. 209.
[42] Cod. ep. Vit. 210; Dlugosz XIII, 55.
[43] *M. Liubavskij*: Litovsko-russkij sejm, 1900, 355-360. Plg. *J. Jakubovskis*: Tautybių santykiai Lietuvoje prieš Liublino uniją, Kaunas 1921, 11.
[44] Scr. rer. Pruss. III, 411, 455.
[45] Dlugosz XIII, 42-46, 71.

lietuvių ir lenkų — dvigubai (85,000)[46]. Arčiau tikrovės turi būti naujai pateikti skaičiavimai[47], jog sąjungininkų buvo 39,000, o kryžiuočių — 33,000. Kiekvienu atveju kryžiuočių kariuomenės negalėjo būti dvigubai mažiau. Karinių jėgų proporcija lietuvių - lenkų naudai siekė 2 : 3 ar 3 : 4.

Iki pat paskutinio momento pusbroliams pasisekė nuo ordino *nuslėpti* savo karo planus. Kryžiuočiai savo kariuomenę išsklaidė. Tardamas, kad Jogaila puls kairiajame Vyslos krante, didysis magistras pagrindines ordino jėgas surinko prie Vyslos (Schwetz). O saugoti nuo lietuvių įsiveržimo buvo palikti pasienio komtūrų daliniai. Priešui suklaidinti Vytautas iš tiesų į rytines ordino žemes pasiuntė karių būrius. Šie prirakino vietinių komtūrų jėgas. Ragainės komtūras laukė visos lietuvių kariuomenės antpuolio.

Ordino vadai iš aukšto žiūrėjo į priešo karinį pajėgumą. Jie abejojo, ar lenkų kariuomenė, pvz., galės per plačią Vyslą pontoniniu tiltu persikelti. Tačiau sąjungininkai nugalėjo kliūtis, ir Vytautui pasisekė jau liepos 1 d. ateiti iki Červinsko. Atskirų dalinių susijungimas ir pačių operacijų planingumas rodė, kad buvo veikiama apgalvotai[48]. Kai sąjungininkai artėjo prie ordino žemių sienos (ją perėjo liepos 8 d.), ties Ježevu (VII.5) atskubėjo Zigmanto pasiuntiniai, siūlydami taikos derybas. Pagal Dlugošą[49], Jogaila pareiškęs, jog jis noris teisingos taikos. Ji įvyksianti, kai Lietuva vėl valdys Žemaičius, o Lenkija atgaus Dobryniaus kraštą. Tad jungtinė kariuomenė toliau traukė ordino sostinės link.

3. *Kautynių eigos skirtingi aiškinimai ir Vytauto Didžiojo vaidmuo.*

Į eilę svarbių klausimų Žalgirio kautynėse turimieji XV-jo amž. šaltiniai neduoda aiškaus atsakymo. Ne tik galutinai nėra išaiškintas jėgų santykis, bet ginčijamasi dėl pačios taktikos mūšio metu; nesutariama, kas buvo tikras vadas sąjungininkų pusėje. Labiau remdamiesi XVI-jo amž. versmėmis, lenkų tyrinėtojai[50]

---

[46] Plg. *O. Stavenhagen*: Livland und die Schlacht bei Tannenberg, (Baltische Monatschrift 54, 1902).

[47] *St. M. Kuczyński*. Wielka wojna z Zakonem Krzyżackim w latach 1409-11. Warszawa 1955, 186, 192.

[48] *M. Oehler*, Der Krieg zwischen dem Deutschen Orden und Polen-Litauen 1409-11, Elbing 1910, 57. *L. Kolankowski*, Dzieje w. Ks. Litewskiego za Jagiellonów I, 1930, 92.

[49] Dlugosz XIII, 19.

[50] Kuczyński, Laskowski, Kolankowski, Prochaska ir kt.

pirmon eilėn yra iškėlę Jogailos vaidmenį. Esą, jis paruošęs visus planus ir paskui vadovavęs.

Kai neatsargiai imama dalinti laimėjimo nuopelnus tarp pusbrolių, patenkama į perdėjimus. Apskritai, sąjungininkų pusėje ieškojimas tikrojo karo vado ir tik *vieno* kurio pusbrolio vienašališkas iškėlimas antrojo sąskaiton sunkiai gali atitikti faktus. O jiedu kiekvienas veikė savo srityje ir atliko pasiimtus uždavinius. Dlugošas, kuris 1400-10 karui yra pagrindinis šaltinis, perdėm buvo kritiškas apie abu Lietuvos kunigaikščius, t.y. Jogailą ir Vytautą. Bet kronikininko tėvas buvo dalyvavęs kautynėse. Dlugošas turėjo žinių ir iš kitų dalyvių, pasižymėjusių riterių, kaip Zbignievas Olesnickis. Pagal kronikininką, karalius formaliai skaitėsi vyriausiuoju vadu. Jis šventino riterius, priėmė ordino pasiuntinius, o pačių kautynių metu 60-ties raitelių buvo saugojamas « tarp vežimų ir palapinių » [51]. Esą, karalius iš tolo, šaukdamas iki užkimimo, karius skatinęs kovai [52]. Tuo metu Vytautas tvarkė pulkus, davinėjo įsakymus, keisdamas žirgus visur jodinėjo, kautynių metu atstatinėjo pralaužtas vietas ar keitė naujais daliniais [53]. Pats Kęstutaitis, kuris veikė lyg vyriausias štabo viršininkas, jau turėjo trijų dešimtmečių kovos patyrimą. Jo kariuomenės vadai buvo taip pat kautynėse grūdinti vyrai. Vyriausias jų buvo Vilniaus seniūnas Manvydas [54]. Kiti vadai buvo maršalas Čupurna, per Žemaičių sukilimą pagarsėjęs Rumbaudas, Kauno seniūnas Sungaila, Ukmergės — Kinsgaila ir kt. Nemažinant bendrojo vaidmens Jogailos, kuris naujoje lenkų istorio-grafijoje vis labiau keliamas, tikruoju pačių kautynių vadu sąjungininkų pusėje reikia laikyti Vytautą Didįjį.

Kautynių *strategija* taip pat nėra dar tiksliai išaiškinta ir pilnai įvertinta. Įvairių tautų tyrinėtojai skirtingai išryškino jose ir atitinkamų tautų (lietuvių, lenkų, Smolensko pulkų) vaidmenį.

Gana vėlai tepatyręs Jogailos ir Vytauto planus, ordino didysis magistras Ulrichas von Jungingenas skubėjo priešui pastoti kelią. Nuo Torno Drevencos krantų iki Loebau (VII.13) atvedęs savo pulkus, magistras iš pabėgėlių patyrė, jog sąjungininkai, paėmę Gilgenburgą, žygiavo Tannenbergo kryptimi. Kryžiuočiai patys numatė kautynėms vietą. Bet iki kol sąjungininkus toje vietoje pasitiks, nakties metu (iš liepos 14 į 15 d.) jie turėjo dar skubiai nužygiuoti tris mylias kelio. Jie užėmė plotą tarp kaimų: Tannen-

[51] Dlugosz XIII, 48, 50.
[52] Ten pat XIII, 64.
[53] Ten pat XIII, 53, 63.
[54] Ten pat XIII, 22. Cod. ep. Vit. 209.

bergo (« Eglėkalnio ») ir Grunwaldo (Žalgirio), o lietuvių lenkų kariuomenė išsidėstė tarp Laubeno ežero ir Ludwigsdorfo kaimo.

Kariuomenės taip išsirikiavo, kad ordino dešinysis sparnas buvo pastatytas prieš lenkų kairįjį sparną, kuris siekė Ludwigsdorfo mišką. Kairysis kryžiuočių sparnas, kuris buvo sutelktas prieš dešiniajame sąjungininkų sparne pastatytus lietuvių pulkus, buvo sudarytas iš stiprių dalinių [55]. Pačios kautynės, nors valandos negalima tiksliai nustatyti, prasidėjo jau po pietų. Kryžiuočiams būtų buvę geriau, kad lietuvių-lenkų kariuomenė, kuri buvo sustojusi krūmais ir medžiais apaugusioje vietoje, būtų puolusi pirmoji. Ordino kavalerija nenorėjo priešo atakuoti tarp medžių. Nesulaukdamas tačiau priešo atakos, Jungingenas atsiuntė Jogailai ir Vytautui po nuogą kalaviją, siūlydamas « nesislapstyti krūmuose » ir tuoj pradėti mūšį » [56].

Anot Dlugošo, Jogaila delsęs, buvęs neryžtingas, meldęsis — klausęs mišių ir norėjęs taikytis [57]. Matyti, sąjungininkai stengėsi puolimo iniciatyvą palikti ordino kariuomenei, kad ji būtų išviliota iš savo gerų pozicijų [58].

Kiek eilių Vytautas su Jogaila išrikiavo kautynėms, ir ar buvo palikti kokie rezervai, žinomos versmės neduoda atsakymo. Dešinysis Vytauto kariuomenės sparnas, po geros valandos smarkaus susikovimo, ėmė trauktis link Seewaldo. Pagal Dlugošo kroniką, lietuvių pasitraukimas, esą, reiškęs bėgimą [59]. Šitas « bėgimas » tačiau galėjo reikšti iš totorių paimtą taktiką—apsimesti bėgti, kad būtų galima patraukti priešą ir suardyti jo eiles. Kronikininkas Posilgė, kuris apie kryžiuočius kautynių pabaigoje rašė, jog jie, esą bėgę (« in der flucht geslagin »), apie lietuvius tiek tepasakė, kad jie buvę atmušti [60]. Centre tarp lietuvių ir lenkų (kariuomenės kairiojo sparno) pasilikusieji Smolensko pulkai, kuriems vadovavo Lengvenio sūnus Jurgis, anot Dlugošo, « laimėjo didelę . . . garbę karių ir herojų » [61]. Rusų autoriai perdėtai pabrėžia tų kelių pulkų rolę ir aiškina, jog dėl jų gero kovingumo lietuvių ir lenkų kariuomenė galėjusi persiorganizuoti ir iš naujo pulti.

Kautynių svoris tada persimetė į kairįjį (lenkų) sparną. Į kovos lauką sugrįžo atsitraukiančią Lietuvos kariuomenę persekioję kry-

---

55 Scr. rer. Pruss. III, 437-8.
56 Cod. ep. Vit. 1014, Dlugosz XIII, 51.
57 Dlugosz XIII, 36.
58 Cod. ep. Vit. 1014, 1032.
59 Dlugosz XIII, 53-54.
60 Scr. rer. pruss. III, 316.
61 Dlugosz XIII, 54-55.

žiuočių daliniai. Tuo lemtingu momentu Jungingenas į kautynes dar pasiuntė 16 rezerve stovėjusių pulkų. Sąjungininkų eilės susvyravo. Vyriausioji Lenkijos vėliava pateko į priešų rankas. Kryžiuočiai jau tikėjo savo pergale ir ėmė giedoti laimėjusių giesmę « Christ ist erstanden ». Jiems galėjo atrodyti, jog susilpnėjęs priešas pakriks. Bet tas įspūdis nepasitvirtino. Kaip tik tuomet Vytauto vadovaujami Lietuvos pulkai, kurie paskui save buvo patraukę eilę priešo vėliavų, sugrįžo į kovos lauką. O nauji Lenkijos pulkai ėmė pulti ilstančią kryžiuočių kariuomenę. Tad šių eilės nebeatlaikė. Lentingosios kautynės baigėsi visišku ordino kariuomenės sutriuškinimu. Tarp 200 kritusiųjų kryžiuočių riterių buvo pats didysis magistras, maršalas Fr. Wallenrodas, daug aukštųjų pareigūnų ir komtūrų.

Sumuštieji, kaip galėdami, bėgo į savo stovyklą (prie Frogenau) ir ten slėpėsi gurguolėje, bet ir čia jų daug žuvo [62]. Belaisviai buvo rakinami tomis pat grandinėmis, kurios buvo rastos ordino stovykloje [63]. Tarp žymiųjų belaisvių buvo ir Žemaičių seniūnas N. Kuechmeisteris. Nelaisvēn pateko ir M. Salzbachas, kurio įžeidimą per derybas Vytautas buvo paēmęs širdin. Kai Jogaila jį perdavē pusbroliui, tuoj pat Vytautas jį atidavē nukirsdinti. Dauguma belaisvių, ypač algauninkai, buvo paleisti. Nelaisvėje liko tik tie, už kuriuos tikėtasi išpirkimo.

Dėl skaudaus pralaimėjimo Prūsų žemės pilys ir miestai patys pasidavinėjo ordino priešams. Anot Posilgės, « jokioje kitoje žemėje negali būti tokios didelės neištikimybės ir tokio greito pasikeitimo, nes visas kraštas karaliui pasidavė per vieną mėnesį [64] ». Kryžiuočiams liko ištikimos 8 pilys — jų tarpe Ragainės ir Klaipėdos. Po pirmo katastrofos smūgio ordinas tačiau ėmė atsipeikėti. Kai Schwetzo komtūras Henrikas von Plauen į Marienburgą surinko apie 5000 vyrų įgulos, tik liepos 25 teatvykę pusbroliai tvirtovės jau nebeįstengė paimti.

Buvo laikoma Vytauto svarbiu laimėjimu, kad jis su Livonijos ordinu atskirai padarytomis paliaubomis Livonijos kryžiuočius *sulaikė* nuo dalyvavimo Žalgirio kautynėse. Bet 1410.VIII. Livonijos kariuomenė laivais atvyko Sembon. Nuo Marienburgo mūrų pasitraukęs, Vytautas prie Heilsbergo susitiko su Livonijos maršalu B. Hevelmannu ir pradėjo taikos derybas.

---

62 Scr. rer. Pruss. III, 438.
63 Dlugosz XIII, 61.
64 Scr. rer. Pruss. III, 318.

4. *Karo pabaiga ir Torno taika* (1411).

Nevienodai yra aiškinamas Vytauto pasitraukimas nuo apgultos ordino sostinės. Tam pagrindą iš dalies davė Dlugošas, kuris tą kronikos dalį rašė 20-30 metų po Vytauto mirties. Kronikininko žodžiais, « Vytautas ėmė smarkiai bijoti, kad karaliui (Jogailai) visą Prūsiją paėmus, jis (Vytautas) gali būti numestas nuo sosto [65] ». Tad, Jogailos pasiųstas prieš Livonijos kariuomenę [66], Vytautas padaręs taiką, nes iš Livonijos ordino gavęs pažadą, kad jam bus pripažinta Sūduva ir Žemaičiai. Vytautui labiau rūpėjęs Lietuvos atstatymas, o ne Lenkijos reikalas [67]. Ar taip tegalvojo Dlugošas ir jo globėjas Zb. Olesnickis, lieka neaišku.

Yra duomenų spręsti, kad Jogaila ir Vytautas yra veikę drauge ir sutartinai [68]. Vytauto kariuomenė buvo stipriai išretinta ne tik Žalgirio kautynėse, bet ir prie Marienburgo prasidėjusių ligų [69]. Be to, didelis nuovargis ir maisto trūkumas vertė Vytautą grįžti atgal. Tuoj pat sekęs *sutartinis* pusbrolių veikimas yra taip pat įrodymas, jog Dlugošo samprotavimai neatitiko tikrąją padėtį.

Nuo Marienburgo apgulimo po Vytauto greitai pasitraukė ir Jogaila. Nebaigtas karas turėjo būti toliau tęsiamas. Karingas magistras von Plauen samdėsi naują kariuomenę, tuo tarpu kai Vytautui Prūsuose rūpėjo išlaikyti užimtas pilis, jų tarpe ir Karaliaučių [70]. Be gailesčio plėšiamos ordino žemės gyventojai vėl ėmė linkti prie ordino. Žiemos sąlygomis abi pusi ėmė derėtis ir XII. 9 pasirašė vieno mėnesio paliaubas. Joms pasibaigus, pusbroliai vėl žygiavo į Prūsus. Atvykę prie Torno pilies, kur buvo užsidaręs pats didysis magistras, jiedu 1411. II.1 padarė taiką. Ją Dlugošas vėl kritikavo, kad « visai klaidingu būdu ir beveik pajuokai buvo atsisakyta tosios garbingos ir atmintinos [71] Gruenwaldo (Grinfeldensis) pergalės. Ji nedavė jokios naudos Lenkijos karalystei, tačiau — labai didelę Lietuvos kunigaikštijai ».

Bet Torno taika abiem valstybėm nedavė to, ko jos po Žalgirio galėjo tikėtis. Dar reikėjo dėti pastangų ištisus 12 metų, kol buvo

---

[65] Dlugosz XIII, 65.
[66] *O. Stavenhagen,* Livland o.c. 235.
[67] Dlugosz XIII, 84.
[68] Plg. *Kolankowski,* Dzieje o.c. I, 94.
[69] Dlugosz XIII, 86.
[70] Cod. ep. Vit. 214.
[71] Dlugosz XIII, 119.

sutvarkyti ginčijamų sienų ir žemių klausimai. Jų centre stovėjo Žemaičiai ir pasidalinimas didžiosios Sūduvos girios.

Ordinas nesidavė greitai įveikiamas. Vienos laimėtos kautynės dar negalėjo sėkmingai išspręsti visų klausimų, juo labiau, kad popiežius ir imperatorius vis buvo kryžiuočių pusėje. Pvz., Zigmanto skatinamas Transilvanijos vaivada 1410 rudenį puolė Lenkiją su 10 vėliavų [72]. Vokietijos kunigaikščiai galėjo paremti ordiną.

Torno taika ordino ir Lenkijos santykiuose vėl įgalino kryžiuočiams naudingus Racionžo susitarimus. Ginčijamos žemės turėjo atitekti jų prieškariniams valdytojams. Tik Dobryniaus kraštas tebuvo grąžintas Lenkijai. O Žemaičiai didžiajai Lietuvos kunigaikštijai tebuvo pripažinti iki pusbrolių gyvos galvos. Jiedu jau buvo septintą dešimtį pradėję senukai. Pinigais ordinas turėjo sumokėti 100,000 kapų čekų grašių, kurie buvo numatyti žymiesiems belaisviams išpirkti.

Žalgirio kautynės plačiai nuskambėjo Europoje. Jas laimėjo Vilniaus ir Krokuvos sostuose sėdį du Gediminaičiai savo sutartiniu veikimu. Nors ordino valstybė nuo šio smūgio laikinai atsipeikėjo, bet jis stipriai atsiliepė tolimesnei jos egzistencijai.

KOVOS BRUOŽAI DĖL ŽEMAIČIŲ IR JŲ SIENŲ

Nuo Tannenbergo iki 16-tojo amžiaus pradžios

I. Įžanga: Reikšmingesnieji Žemaičių istorijos momentai 13-me ir 14-me amžiuje. Iš Žemaičių santykių su vokiečių Ordinu kovose už savo žemę.

II. Vytauto politika ir kovos dėl Žemaičių ir jų vakarinės sienos nuo Salyno taikos iki Melno sutarties (1398—1422).

1. Vytauto politikos pasyvumas Žemaičių atžvilgiu (iki 1409 m.).
2. Vytauto veikla ir jo pastangos kovoje už Žemaičius ir patogią vakarinę sieną nuo Tannenbergo iki Melno taikos (1409—1422).

III. Žemaičiai nuo Melno taikos Švitrigailos, Žygimanto Kęstutaičio ir Kazimiero laikotarpyje.

1. Žemaičiai ir jų sienų klausimas po Melno sutarties Žygimanto Kęstutaičio ir Švitrigailos kovų sukūryje iki Žygimanto mirties.
2. Žemaičiai Kazimierui pradedant valdyti.

---

[72] Dlugosz XIII, 29, 119.

IV. Vakarinių sienų klausimas trylikos metų (1453—1466) kare.
1. Žemaičiai trylikos metų kare.
2. Žemaičių rolė Vakarų pasienio sargyboje. Prūsų ir Livonijos susisiekimo trukdymai.

V. Žemaičių santykiai su vokiečiais iki 16-tojo amžiaus pradžios.

Dažniau tekste cituojamų šaltinių rinkinių sutrumpinimai

CeV = Codex epistolaris Vitoldi, ed. A. Prochaska, Monumenta medii aevi res gestas Pol. illustr., Cracoviae 1882.

CeXV = Codex epistolaris saeculi XV, ed. Sokolowski, Szujski, Lewicki, Mon. medii aevi res gestas Pol. ill. t. II (=CeXV¹), t. XII (=CeXV²), t. XIV (CeXV³).

Lites = Lites ac res gestae inter Polonos ordinemque Cruciferorum, ed. Dzialyński, Ž. Celichowski, t. II, Posnaniae² 1892; t. III Posnaniae¹ 1856.

LUB = Liv- Esth - und Curländisches Urkundenbuch, hgg. v. Bunge, Hildebrand, Bulmerincq Schwartz, Arbusow, Bd. IV—XII; 2. Abteilung Bd. I—III.

SrPr = Scriptores rerum Prussicarum, hgg, v. Hirsch, Toeppen, Strehlke, Bd. II—V. Leipzig 1865—74.

OrdBr = Ordensbriefarchiv. Karaliaučiaus valstybinis archyvas (Preussisches Staatsarchiv zu Königsberg).

OrdFol = Ordensfolianten, ibd.

HerBr = Herzogliches Briefarchiv. ibd.

OstFol = Ostpreussische Folianten, ibd.

Prie spausdintųjų šaltinių nurodomi skaičiai reiškia puslapius arba skiltis. Tik atskirais atsitikimais, cituojant CeV, LUB, kur viename puslapyje pasitaiko keletą dokumentų, nurodoma nr.

I. Reikšmingesnieji žemaičių istorijos momentai 13-me ir 14-me amžiuje. Iš žemaičių santykių su vokiečių ordinu kovose už savo žemę

Jau vokiečių ordino istoriografijoje jo kronikininkai ir metraščių rašytojai žinojo, kad Žemaičiai buvo labiausiai reikalingas kryžiuočiams žemės sklypelis sujungti dviem jokiu teritorijaliniu ryšiu nesusisiekiančiom Ordino dalim, Prūsams ir Livonijai. Šitą kronistų ir ano laiko Ordino raštingų žmonių pastabą mūsų laikų tyrinėjimai tik patvirtino. Laimėti Žemaičius, ypač jų vakarinį pakraštį buvo Ordino teritorijalinės politikos aukščiausias tikslas. Vos tik susidūrus su vokiečiais, Žemaičiuose vyko, jų gyventojams kovojant už savo žemę, patys svarbieji kovų momentai. Šitame plote Mindaugas 1251 metais, Žemaičių kunigaikščių Tautvilo, Vykinto ir kitų priešų

apspįstas, po ilgamečių kovų pirmą kartą susitaikęs su kalavijuočiais, daro pirmąsias donacijas. Tos pirmosios dovanotosios žemės buvo pačiame Žemaičių viduryje (Ariogala, Betygala, Karšovė, Kražiai, Raseiniai). Už metų vokiečiai, konkrečiai išreikšdami savo politinius pasisekimus Lietuvoje, Žemaičių pasienyje sau pasistatė Mümelburgo (Klaipėdos) tvirtovę. Dar už kitų metų Mindaugas dovanojo Ordinui žymiai daugiau sričių [1]. Kalavijuočiai galėjo jau svajoti greit užvaldysią visą Žemaičių kraštą [2].

Tie įsidėmėtini smūgiai 1252—1259 metų laikotarpyje dar visai jaunai Lietuvos valstybei iš *vakarinio* šono turėjo ateičiai didelės reikšmės. Tai buvo pirmiausiai *moralinis* vokiečių laimėjimas. Ordino rankose atsirado keletas Mindaugo dovanojimų. Jie davė paskui Prūsų Ordinui progos jau po 160 metų (1412—13 m.) per ginčą dėl Žemaičių krašto ir jo ribų tvirtinti, kad *Žemaičiai*, net visa Lietuva Mindaugo buvusi Ordinui dovanota ir jam priklausanti [3]. O Klaipėda Žemaičių pasienyje buvo pats pirmasis vokiečių forpostas. Šis saugojo visą pajūrio juostą dar tuo laiku, kai kryžiuočiai Prūsuose, pamažu skverbdamiesi pirmyn, dar nebuvo daugiau pasiekę kaip Prieglïaus upę ir Sambijos pakraščius. Tos Klaipėdos geografinė padėtis buvo labai svarbi. Jos paskirtis irgi ne mažiau. Ji turėjo būti atspirties punktu kalavijuočiams palaikant per kopas su Prūsų Ordinu *susisiekimą* pro pagonių žemės pakraštį. O su Prūsais reikalų buvo daug, nes po nelaimingo mūšio ties Saule (Šiauliais) 1236 m., kalavijuočiai su kryžiuočiais buvo padarę uniją. Be to, dar toji Klaipėdos pilis turėjo trukdyti žemaičių susisiekimą su sambiais, kurie, kovoje su vokiečiais, vieni kitus remdavo. Tada jie keliaudavo per Kuršių juostą arba tada dar per kryžiuočių neužimtą, laisvą skalvių žemę. Bet taip strategiškai gerai parinktoje vietoje įkurta pilis buvo kartu gana pavojingame punkte. Ji neturėjo jokio « hinterlando ». Dar 14-me — 15-me amž., kaip iš Ordino išlaidų knygų matyti, buvo ji dar labai bėdna. Pilies įgulai vis reikėdavo pristatinėti iš Ordino žemių grūdų, arklių ir kitų reikalingų dalykų. Iš Livonijos žiūrint ji buvo per toli nukišta į pietus ir sunkiai saugojama pilis, nes jos užpakalyje tęsėsi didžiulė giria, toji dykra, šaltiniuose

[1] Naujos reveliacijos apie Mindaugo dovanojimus : Philipp *Klymenko* : die Urkunden Mindoves für den livländischen Orden, Altpreuss. Forschungen, Jahrg. VI (1939), Heft 2, 201—220. Plg. Juozapas *Stakauskas* : Lietuva ir Vakarų Europa XIII-me amžiuje. Kaunas, 1934, 135.

[2] Stanisław *Zajączkowski* : Studya nad dziejami Žmudzi XIII. We Lwowie 1925, 78 sqq.

[3] Lites II 297—298.

« *Wildnis* », *solitudo* vadinama. Per ją gi atkaklūs žemaičiai tą Mimelės pilį, kurią dėl tolumo, kaip Eiliuotosios kronikos autorius rašo, pats Dievas turėjo saugoti, lengvai galėdavo pasiekti. Pirmo apgulimo jau būta 1253 m., ką tik pilį įkūrus, paskui 1259 m., 1260 m. po didelio ordino pralaimėjimo ties Durbės ežeru [4], toliau visa eilė puolimų 14-me šimtm. Gedimino, Kęstučio kovų metu su Ordinu. Toji maža vokiečių salelė į svetimą kraštą toli nukišta, sunkiai laikėsi [5]. Ją saugojo tik Vakarų pusėje jūra. O visi kiti šonai Žemaičiams per tos dykros plotus buvo pasiekiami. Tuo tarpu kryžiuočiai per keliasdešimt metų jau buvo arčiau prislinkę prie pat Nemuno. Pasiekus Žemaičių ribas ir ši pilis pasidarė jiems labiau reikalinga nei kalavijuočiams. Todėl kalavijuočiai ją perleido Prūsų Ordinui. Šitas Klaipėdos perleidimas buvo svarbus epizodas ne tik Klaipėdos, bet apskritai, Žemaičių vakarinės sienos istorijoje. Klaipėdos komtūrijai buvo nustatytos ribos, kurios turėjo apimti visą Žemaičių pajūrį, šiaurėje iki Šventosios, rytuose toli į Žemaičius iki Minijos aukštupio [6]. Tokiu būdu iš Žemaičių buvo išskirta didelis plotas. Klaipėdos komtūras turėjo tą plotą užvaldyti. Naujoji Ordino siena turėjo sujungti Livoniją su Prūsija visu jūros pakraščiu per keliasdešimt kilometrų su Palanga ir šiandieniniais Telšių ir Kretingos apskritimis. Nuolatinių karų metu su kryžiuočiais vakaruose Lietuva, žinoma, su jais negalėjo turėti aiškių ir nustatytų sienų. Todėl ir Ordinas tarpusavio sutartyje galėjo sienas nusikelti, kaip tinkamas, jas taip išvesti, kaip jis pageidavo savo *susisiekimo* palaikymui. Vadinasi 1328 m. Lietuva skaitėsi, bent teoretiškai visai *atstumta nuo jūros*. Kad ir neplati žemės juosta *vienijo* abi Ordino valstybės dalis.

Žemaičių klausimas, jau egzistavęs 13-me amžiuje ypač Mindaugo laikais ir pastačius Klaipėdos pilį, dar labiau figūruoja Lietuvos ir Ordino politikoje 14-me amžiuje. Dauguma Ordino « reizų » buvo nukreipta prieš Žemaičius. Didelė Kęstučio kovų dalis buvo iškovota Žemaičių teritorijoje. Daugiau kaip pusę šimtmečio nuo Vytenio laikų ėjo čia įtemptos kovos, buvo statomos ir naikinamos pilys.

---

[4] Ne pas Darbėnus, kaip R. *Valsonokas*, Klaipėdos problema, Klaipėda 1932, 2 rašo. Plg. Kun. Pr. *Žadeikio* strp.: Istorinis žemaičių mūšis su kryžiuočiais prie Durbės, « Nauj. Rom. » 1931, Nr. 28.

[5] Klaipėdos pilies įkūrimo ir jos tolimensės istorijos faktus žiūr. *Sembritzki* Joh.: Geschichte der Stadt Memel, 1926[2]. Paulius *Šležas*: Klaipėdos miesto istorijos bruožai (1252—1466), Atsp. iš « Mūsų Žinyno » 1933 m. Nr. 101, 4—8.

[6] LUB I 733. Sienos išvestos žemėlapyje *A. Salys*: Die Žemaitischen Mundarten. Diss. Leipzig. Kaunas 1930 (Atsp. iš « Tautos ir Žodžio », t. VI).

Dešimtmečių bėgyje Nemuno žemupio vaga tapo apsodinta tai lietuvių tai vokiečių pilimis.

Šalia deginimų, niokojimų, naikinimų, kurių dažnai ne po vieną per metus turėjo pakelti Žemaičiai[7], vokiečių magistras Kniprodė griebėsi ir naujų priemonių. Kas nebuvo atsiekta ginklu, turėjo būti atbaigta diplomatija. 14-tojo amžiaus paskutiniame ketvirtyje Lietuva įėjo savo santykiuose su Ordinu į sutarčių orbitą. Į sutartis ordinas nepamiršdavo įrašyti ką nors ir apie pagonių krikštą. Bet svarbiausia buvo teritorijaliniai nuostatai. Dar labiau negu 13-me amžiuje Žemaičiai pasidarė Ordinui pati reikalingiausioji teritorija, jo dviejų dalių tiltas. Todėl tie Žemaičiai tada labiau negu kitados tapo jo teritorijalinės politikos aukščiausiu tikslu.

Pirmą kartą 14-me amžiuje nuo 1380 metų Ordinui atėjo laiminga proga įsimaišyti į Lietuvos vidaus gyvenimą. Jogailos slaptoji sutartis su Prūsų Ordinu, Kęstučio nužudymas, pagaliau Vytauto ieškojimas globos pas kryžiuočius Žemaičių krašto istorijoje ir jo sienų likimui buvo svarbios rūšies įvykiai. Trys iš eilės sutartys septynerių metų laikotarpyje, 1382 m. Jogailos sutartis ir dvi Vytauto sutartys (1384, 1389), *užleido Žemaičius vokiečių Ordinui*. Jogaila atidavė juos iki Dubysos, o Vytautas iki Nevėžio[8]. Išnaudodamas vidaus nesutikimus, palaikydamas vienus prieš kitus, Ordinas pasiekė tai, ko jau seniai troško: Žemaičiai atiteko jo valdžion.

II. Vytauto politika ir kovos dėl Žemaičių ir jų vakarinės sienos nuo Salyno taikos iki Melno sutarties (1398—1422)[9].

1. *Vytauto politikos* p a s y v u m a s *Žemaičių atžvilgiu* (*iki* 1409 *m.*)

Pas Ordiną pabėgęs Vytautas norėjo išsikovoti savo teises Lietuvoje. Bet su jo pagalba atgauti savo tėviškę, tapti didžiuoju Lietuvos

---

[7] *A. Kučinskas*: Kęstučio kovos su vokiečių ordinu, « Athenaeum », t. IV, 1933 m., 106 sqq. *Z. Ivinskis*: Geschichte des Bauernstandes in Litauen, 63—66.

[8] Smulkiau apie tas sutartis Robert *Krumbholtz*: Samaiten und der Deutsche Orden bis zum Frieden am Melno-See. Königsberg in Pr. 1890 (Diss. Königsb)., 91 sqq. Karl *Heinl*: Fürst Witold von Litauen in seinem Verhältnis zum Deutschen Orden 1382—1401, Berlin 1925 (Diss. Berlin), 9 sqq.

[9] Kai kas iš Vytauto kovos dėl Žemaičių mano jau buvo paduota strp.: « Lietuvos vakarų sienos bei Klaipėdos klausimas Vytauto laikais », Naujoji Romuva 1933 m., Nr. 120, 121. Ten duotoji medžiaga čia yra sunaudota ir papildyta. (*Naujai atsp. Z. Ivinskio Raštų II t.*).

kunigaikščiu ir *kartu* išsaugoti Lietuvos Vakarus Žemaičius, kurių Ordinas už pagalbą labiausiai norėjo, tada galėjo atrodyti du sunkiai suderinamu dalyku. Ordino valstybė tada buvo pačiame savo galybės laikotarpyje. 1398 metais, tais pačiais metais, kada Vytautas kryžiuočiams Salyno taikoje (LUB IV 218—227) *užleido visus Žemaičius* iki pat Nevėžio upės, Ordinas savo kovoje su vadin. « Vitalijos broliais » kuriam laikui Baltijos jūroje užėmė Gotlando salą. Iš Vladislovo Opoliečio įsigijo jis Zlotoriją, perėmė Dobrynių. 1402 m. prie Oderio nusipirko jis Naująją Markę (Neumarką). Tuo būdu Ordinas gana plačiu ruožu, kai kur siekiančiu porą šimtų kilometrų, užėmė beveik *visą pajūrį* nuo pat kryžiuočių tėviškės Vokietijos iki pat Revalio (1346 m. iš danų karaliaus Valdemaro IV-tojo buvo nupirkta Estija). Vadinasi, Žemaičių laimėjimas per Salyno sutartį labai derinosi į bendrus Ordino teritorijalinės ekspansijos rėmus. Ir tie Žemaičiai iš visų Ordino laimėtų sklypų labiausiai jam buvo reikalingi.

Pati Lietuva — Aukštaičiai jau buvo bent oficijaliai pakrikštyti, kai pagonimis dar paliktų Žemaičių laukė sunkus likimas. Jų pagonystė Ordinui buvo geidžiamas pretekstas ginkluotiems misijų žygiams. Ordinas tarėsi turįs teisių į Žemaičius nuo Mindaugo laikų, keliskart jie buvo jam Jogailos ir Vytauto dovanoti. Bet užvaldyti jam jų vis neteko. Salyno taika Vytautas apsiėmė *padėti Ordinui paimti Žemaičius* į savo faktiną valdžią. Bet kryžiuočiams tos pagalbos nereikėjo. Kai Vytautas ruošėsi žygiui į totorius, jie suruošė kruvinas ekspedicijas [10] priversdami duoti šimtus įkaitų. Atrodė, kad šitaip varginami Žemaičiai bus galutinai įkūnyti į Ordino valstybę.

Bet po žygių rytuose Vytautui taika su Ordinu pasidarė nebereikalinga. Ir jis 1401 m. pradėjo dėl Kunigaikštijos vakarų kovą. Vytauto pakurstyti Žemaičiai sukilo, paėmė Ordino pilis prie Dubysos (svarbiausia jų Fredeburg) ir visą jo valdžią nugriovė. Bet Ordinas vėl sudaro talkininką *pačių lietuvių kunigaikščių* tarpe. 1402 m. pradžioje atvykęs į Ordiną rado čia prieglaudą Švitrigaila. Jis buvo taip pat palaikomas prieš Vytautą, kaip ankščiau Vytautas prieš Jogailą. Prisiekė jis už tėviškės atkariavimą, pildyti Salyno sutarties sąlygas (CeV 82); ir jis žadėjo Ordinui atiduoti Žemaičius, nors pats ant jų valdžios neturėjo. Žemaičiai dar kartą buvo atiduoti Ordinui, nes jau buvo tokia būtinybė, kad kiekvienas Lietuvos kunigaikštis, kuris tik norėjo Ordino pagalbos, turėjo išsižadėti

---

[10] Kad nereikėtų kartoti visų tų paprastai literatūroje minimų smulkmenų, nurodome *R. Krumbholtz*: Samaiten, o p. 121 sqq lietuviškai. *J. Jakštas*: Jogaila ir Vytauto kovos su vokiečių ordinu, Rink. « Jogaila », red. A. Šapoka, 1935, 139 sqq.

Žemaičių. Žemaičiai tarnavo savotiškais jaukais. Ir Vytautas savo politikoje su kryžiuočiais tai dar karta išnaudojo, atiduodamas jiems Žemaičius kaip meškeriotojas ant vašiuko žuviai slieką.

Vytauto nurodomi Žemaičiai 1401 m. sukilo. Reikia tinkamai suprasti Vytauto politiką dėl Žemaičių. Iki 1409 m. toji jo kova buvo daugiau pasyvaus pobūdžio. Jis atvejų atvejais, kelis kartus, atidavinėjo ir atiminėjo Ordinui Žemaičius vesdamas savo politiką Rytuose, stiprindamas ten savo pozicijas. Reikia jo pastangas imti to laiko politinėje perspektyvoje[11]. Eiti su kryžiuočiais imtynių reiškė tada griebtis gana svarbaus uždavinio. Apie 1400 Ordinas buvo pačioje aukštybėje. Tai jo didžiausio *teritorijalinio* įsigalėjimo laikotarpis. Be to, aiškinantis Žemaičių klausimą Vytauto laikais, reikia nepamiršti naujos, jo laikotarpyje kaip tik išvystytos kovos priemonės — *propagandos*.

Ordinas, kaip perdėm krikščioniška institucija, naudojosi, žinoma, Vakarų Europos simpatijomis. Tinkamai informuoti krikščioniškąją Europą buvo jam egzistencijos reikalas, nes kryžiuočiai buvo grynai iš vokiečių žemių *ateivių* susidedanti organizacija. Kaip vienuoliai su vietos gyventojais jie negalėjo būti surišti jokiais giminystės ryšiais. Toji propaganda raštu turėjo dvejopą uždavinį; Ordinas, kaip sakyta, šituo būdu galėjo iš Vokietijos « Reicho » dalių nuolat laukti ne tik savo narių papildymo, bet svarbiausia, kariautojų svečių, kurie padėtų užimti pagonių kraštą. « Litauerreisen » buvo virtęs tam tikra linksma pramoga, sportu. Jis turi panašumo su egzotiškomis medžioklių ekspedicijomis 19-tojo — 20-tojo amžiaus princų[12]. Vieną tokių žygių dar Algirdo laikais yra gyvai aprašęs eilėmis poetas Petras Suchenwirt'as[13] Iš vaizdaus jo aprašymo matyti tikrai *supasaulėję* riteriškos kultūros laikai. Religinis ir pamaldus ankstyvesnių žygių charakteris užleidžia savo vietą naujiems kryžiaus karams į lietuvių pagonių kraštą, kuriuose įsivyrauja *sekuliarizuota* dvasia. Trūkstant išvidinių akstinų tiems žygiams, reikėjo prie jų raginti *iš šalies propaganda*, nukreipta prieš lietuvių kunigaikščius. Dar nėra ta Ordino propaganda tinkamai suprasta ir įvertinta. Netyrinėjant jos plačiau negalima nenujausti, kad Ordino ir lietuvių pusėje šiuo atžvilgiu buvo nelygios jėgos.

---

[11] Šitą Vytauto politiką bandė aiškinti *I. Tijunaitis*: Ar galima Vytautą kaltinti dėl Žemaičių atidavimo ordinui, « Jaunoji Karta », 1930 m. Nr. 6, 361—368.

[12] Erich *Caspar*: Vom Wesen des Deutschordensstaates. Königsberg 1928, 18.

[13] SrPr II 159—160, 165—167.

Vesti akciją plunksna Ordinas turėjo daug daugiau galimumo, sugebėjimo ir praktikos. Šitoji jo kova sudarė visą « publicistiką ». Vytautas galėjo imtis kontraakcijos tik daug paprastesnėmis priemonėmis. Negalėjo jis turėti su Vakarais tokių glaudžių ryšių. Be to, du kartu jis buvo Ordiną apgavęs. Tas dvigubas jo « Verrat », nuo 1401 m. prisidėjęs ir trečias, Vytauto argumentacijoje buvo silpnoji vieta. Šitoje kovoje kryžiuočiai iki 1410 metų paleido į Europos karalius, valdovus, kunigaikščius, Ordinus etc. dešimtimis memorijalų, apkaltinimų, skundų[14]. Vytautas parašė jų porą[15]. Kiek daugiau kartu su Jogaila[16].

Nuolatinis karas su abiem ordinais, nuo 1401 m., Rytuose, Smolensko netekimas silpnino Vytauto jėgas. Bet po keletos metų Ordinas pasidarė nuolaidesnis ir davė suprasti, kad *už Žemaičių kraštą* nustosiąs rėmęs Švitrigailą. Tokiu būdu abi pusi linko prie taikos. Žemaičiai vėl buvo svarbiausias objektas. 1404 m. gegužės m. 23 d. Vyslos saloje Racionže buvo pasirašyta Salyno taikos sąlygomis nauja sutartis. Vytautas apsiėmė per metus atiduoti Ordinui Žemaičių kraštą ir priversti, kad žemaičiai pasiduotų Ordino valdžion ir duotų užstatan žmones. Jei to jie nepadarytų, žadėjo jis pertraukti su jais visus santykius, nepardavinėti jiems javų, druskos etc. (CeV 97). Leido jis malūnams statyti Ordinui naudotis ir kairiuoju, t. y. Vytautui priklausančiu Nevėžio krantu (CeV 103 ; už Nevėžio prasidėjo Ordino žemė — Žemaičiai). Pagaliau jis pats 1405 m. įėjo į pietinę Žemaičių dalį ir *privertė* tris apskritis pasiduoti Ordinui. Padėjo jis *pastatyti* pilį « Königsburgą » (CeV 116, SrPr III 278), paliko joje savo įgulas, o kadangi jai išlaikyti trūko maisto ir pašaro (CeV 117, 133), Vytautas turėjo laikinai ja rūpintis ir tiekti jai maisto. Tuo tarpu Ordinas ėmė iš žemaičių įkaitus (CeV 123, 126—127, SrPr III 282), statėsi kitas pilis (CeV 143, SrPr III 291, 300). Žmonių palankumui įgyti siuntė į sunaikintą kraštą javų, gyvulių ir kt.[17], norėjo surašyti gyventojus (« *die lewthe tzu beschreiben* »..., CeV 170 ; plg. 127), išmatuoti jų laukus[18] ir pritaikyti savo socijalinę santvarką (CeV 127). Paskirtas

---

[14] Codex-dipl. Prussicus, ed. I. Voigt V (1857) 89, 155, 163, 179, 181 ; VI (1861) 111, 113, 118, 131, 149, 156, 173. CeV 77, 464 (skundas į popiežių), 976 sqq. OrdBr (1409) O. D. K. XXIX, 119.

[15] CeV 75, 192, 199. OrdBr (1409) O.D., K. XVIIa 138 ; (1409 ?) O. D. K. XVI 4 ; XVIIa 160a.

[16] Lites II 436, 439. CeV 194.

[17] Plačiau apie tai plg. mano Geschichte des Bauernstandes, Berlin 1933, 69—70. Lietuvos prekyba su Prūsais I, 1934, 61—62. OrdBr 1406—1409 XVIII 28, 29, 30. plg. 1406—1409, XVII 20.

[18] CeV 127 ; OrdBr 1406—1409, LVII 53.

Žemaičiams vietininkas (Voigt) Mykolas Küchmeister'is energingai valdė juos nepagailėdamas savo egzekucijų[19] Greitai jis patyrė, kad jo valdomi žemaičiai yra jam neištikimi, jo nuomone lengvatikiai: šiandien jie (sako) taip, rytoj ne — « *die Samaiten synt lewthe leichtfertigen synnes hewte jo morgen neyen* »[20]. Beveik penkerius metus Ordinas valdė Žemaičius. Jų klausimas jau atrodė išspręstas: Žemaičiai turėjo būti įjungti į vokiečių Ordino valstybę ir atbaigti jų laimėjimų rinkį Pabaltijyje. Atrodė, kad Vytautui besiskverbiant į Rytus ir ten aktyviai vedant savo politiką, lietuvių tautos reikalai Vakaruose bus pamiršti. Buvo įspūdis, kad Lietuva neįstengs atlaikyti Vakarinės sienos ir nepajėgs sukliudyti pasidaryti Ordinui *vienalyte valstybe* Baltijos pajūryje pradedant nuo Brandenburgo sienos iki suomių krašto, kur jis susitiko su švedų ekspansijos sritim. Į šitą plotą šalia Vyslos, Prieglio ir Dauguvos upių ir jų *žiočių*, Ordino valdžion turėjo patekti ir *Nemuno žiotys.*

2. *Vytauto veikla ir jo pastangos kovoje už Žemaičius ir patogią vakarinę sieną nuo Tannenbergo iki Melno taikos* (1409—1422).

1409 met. Vytauto santykiai su Ordinu priėjo prie krizės[21]. Vytautas ir Jogaila nusprendė iš Ordino atimti Žemaičius, kurie porą kartų Lietuvos politikai buvo išpirkę laisvą veikimą rytuose. 1409 m. pavasarį Žemaičiai sukilo. Jiems raginimas atėjo iš Vilniaus. Vytautas buvo slaptas sukilimo inspiratorius (CeV 182). Iš lūpų į lūpas ėjo nurodymas laikyti paruoštus ginklus, nes « javams nunokus » būsiąs karas (CeV 187). Sukilę Žemaičiai sudegino Ordino vietininko Voigt'o Skirsnemunę (SrPr III 300) ir apgulė kitas dvi Ordino pilis Žemaičiuose. Su susirūpinimu rašė 1409 m. birželio mėn. 3 d. Žemaičiuose pasodintas Ordino vietininkas Küchmeisteris vyr. magistrui: jis patyręs iš savo šnipų, kad Žemaičiai nori pulti Klaipėdą ir laukia Vytauto atvykimo (CeV 179, plg. 191). Iš kryžiuočių skundo matyti,

---

19 Apie Ordino valdymą Žemaičiuose *R. Krumbholtz*: Samaiten o. c. 131—170, *J. Jakštas*: Jogailos ir Vytauto kovos, o. c., 146—151. Įdomiai aprašyta Ordino valdymas Žemaičiuose pas Joh. Voigt'ą: Gesch. Preussens, VI (1834) 353—356.

20 OrdBr (1406) VI. 29 XVIII, 21. Regestas paduotas CeV 129—nr. 343. Šitas dokumentas paminėtas pas J. *Voigt'ą*: Gesch. Pr. 354 pst. 2.

21 Apleidžiame čia kitų įvykių eigą, kuri yra nuodugniai atpasakota pas *Krumbhotz'ą*: Samaiten o. c. 164 sqq. *J. Jakštas*: Jogailos ir Vytauto kovos o. c. 149 sqq.

kuriame atpasakota visa 1409 metų įvykių eiga, kad Žemaičiai iš tiesų atakavo Klaipėdą (CeV 980, plg. 988).

Paprastai Ragainės ir Klaipėdos komtūrai gyvendami pasienyje galėjo iš lietuvių pabėgėlių ir šnipų rinkti žinias ir jas pranešinėti magistrui. Jiedu dažnai gaudydami visas žinias ir gandus žinodavo, kas dedasi Lietuvoje. Viename iš tokių pranešimų Ragainės komtūras praneša savo viršininkui, ką Vytauto pasiuntiniai pasakę žemaičiams: «... Jie labai sustiprino žemaičius (dvasioje) ir sakė jiems reikia vyriškai laikytis (gintis), ir jie neturi abejoti, kad pats Vytautas juos savo jėgomis nori paremti, Jo žinioje jau yra devynios sritys, kurios jam padeda prieš vokiečius. *Jis pats nori Karaliaučiun traukti su kariuomene* (mit gewalt) ir nori vokiečius sunaikinti ir sumušti (dirslon) taip, kad jie patys turėtų vandenin bėgti ir girdytis »[22].

Tiems Vytauto žodžiams mažų daug už metų atitiko jo darbai. Viso Žemaičių judėjimo kurstytoju buvo, žinoma, pats Vytautas, nors jis Ordino akyse, kaip rašė iš Žemaičių jų vietininkas magistrui: « savo rankas nori nuplauti ir (apie savo kaltybę) nieko nenori žinoti ». (CeV 138). Abi pusi viena kitai ėmė daryti priekaištus, kaltinti, uždarė sieną. Skaudu buvo Vytautui, kai Ordinas nederliaus metais Nemunu sutrukdė didelį kiekį Jogailos siunčiamų grūdų ir pačius javus su laivais paėmė[23]. Vytautas už tai darė Ordinui didelių priekaištų. Naujo karo akivaizdoje Lietuva gavo pajusti į kokią jautrią vietą ją Ordinas, *trukdydamas susisiekimą Nemuno žemupyje*, buvo palietęs. Ordinui Nemuno žiočių turėjimas pasirodė labai naudingas santykiuose su Lietuva. Lietuviai gi šitame javų sulaikyme gavo skaudžiai pajusti, ko jiems trūksta, kai pačios žiotys jų krašte prasidedančios ir per jį tekančios upės yra svetimose rankose[24].

Besiruošiant karui 1410 m. vasario m. 15 d. Ordinas gavo dar vieną įrodymą — dokumentą, kad jam priklauso visas Žemaičių kraštas. Tai buvo imperatoriaus ir čekų karaliaus Vaclovo sprendimas, kad Žemaičiai su Sudavija iki Gardino yra vokiečių žemė. Bet tiek daug jau buvo tarp Ordino ir Lietuvos pasidarę priešingumų, prirūgę neapykantos, kad tik ginklu bebuvo galima pasitikėti.

---

[22] « das sie selbir solden in die wasser laufen und sich vortrenkin » (CeV 182—183). Plg. *J. Pfitznerio*: Grossfürst Witold von Litauen als Staatsmann 1930, 130, netikslią parafrazą.

[23] CeV 169, 192. *Dlugosz I.*: Opera omnia, ed. Žegota — Przezdziecki, Kraków 1876, t. XII, 572 (toliau cituojame jį sutrumpintai *Dlug.*). Plg. Das *Marienburger* Tresslerbuch 1399—1409, ed. v. E. Joachim, Könbg. 1896, 395.

[24] *J. Pfitzner*: Witold o. c. 131.

Aktyviai turėjo būsimame kare dalyvauti ir žemaičiai, dėl kurių krašto likimo Lietuva pirmiausiai stojo į karą. Iš kiekvienos jų apskrities buvo pašaukta po 300 vyrų.

Po laimingo Tannenbergo mūšio Vytauto ir Jogailos kariuomenės pasiekė Marienburgo mūrus. Su nusižeminimu atvykęs pas Jogailą naujas magistras (Henrikas von Plauen) prašė nenaikinti galutinai Ordino «parodyti taiką pasitenkinant atsiėmimu Lenkijai priklausančių kraštų (Pamario, Kulmijos, Mikalovišķės). Bet laimėjimas, kaip sako Dlugošas, išpūtė Jogailą. Jis ir jo patarėjai, pasitikėdami lengva pergale, nesutiko ir reikalavo *atiduoti Marienburgą*. Sunku tiksliai atspėti, kodėl buvo kitaip pasielgta negu Vytauto buvo anksčiau nurodyta (CeV 182) ir Jogailos dabar norėta. Kodėl Vytautas pasitraukė nuo Marienburgo apgulimo, kurio paėmimas būtų galėjęs turbūt, reikšti Ordino pabaigą Prūsuose? Sunku visas priežastis tiksliai atsekti. Iki šiol buvo dažnai manoma, kad Ordinas buvo bendras Lietuvos ir Lenkijos reikalas, tas pats priešas, kuris jiedvi jungė (plg. Krėvės sutartį 1385) ir kuris jas *skyrė*. Po Tannenbergo galėję tai atsitikti, kas ne kartą istorijoje įvyksta. Pats nugalėtojas išsigandęs dėl savo didelės pergalės. Visiškas Ordino išnykimas Lietuvus ir Lenkijos pasienyje, susiaurėjimas jo teritorijos tik ant Vokietitijoje esančių žemių, kurias valdė «Deutschmeister», galėjęs reikšti Lietuvai pavojingą Lenkijos rivalizaciją resp. hegemoniją. Iš Dlugošo kronikos, kuri yra rašyta, 20—30 metų po Vytauto mirties, matyti, koki jo laikais buvo nuomonė dėl šio Vytauto žygio ir koks paties kronisto nusistatymas. Jis yra gana įdomus. Kronisto žodžiai: «... Vytautas ėmė smarkiai bijoti, kad karaliui (Jogailai) visą Prūsiją paėmus, jis (Vytautas) gali būti numestas nuo sosto» (Dlug XIII 86). Jogailos pasiųstas prieš ateinančią Prūsų gelbėti Livonijos kariuomenę[25], Vytautas slapta susitaręs su Liv. magistru. Jis gavęs iš jo pažadą, kad Vytautui bus grąžinta Suvalkija ir *Žemaičiai*, dėl kurių jis buvo pradėjęs karą. Ir Dlugošas pyksta, kad Vytautui daugiau rūpėjęs Lietuvos atstatymas, o ne Lenkijos reikalas (Dlug XIII 84). Aiškindamasis, kad jo kariuomenėje kilusios ligos (dizinterija), Vytautas visai pasitraukęs.

Šitas Dlugošo mintijimas, galbūt jis teisingai atvaizduoja to laiko ūpą ir nusistatymą Vytauto ir lietuvių atžvilgiu, tačiau jis yra vienašališkas. L. Kolankowski's yra linkęs manyti, kad taip Dlugošo ir vėlesnių kronistų-istorikų smerkiamas Vytauto žingsnis, — paliaubos su Livonijos Ordinu, — buvo padarytos susitarus su Jogaila.

---

[25] Plg. Oskar *Stavenhagen*: Livland und die Schlacht bei Tannenberg., Baltische Monatsschrift, Bd. LIV (1902) 235 sqq.

Jis mano, kad to laiko aplinkybėse tas susitarimas buvo naudingas, nes buvo laimėta dvi savaiti laiko ramiam Marienburgo apgulimui; tada dar atrodė, kad tiek laiko užteks tai tvirtovei paimti[26]. Tačiau Vytauto būriai, išretinti kovoje pas Tannenbergą ir ligomis pas Marienburgą[27], grįžo į Lietuvą. Nuo jo su lenkų kariuomene vėliau pasitraukė ir Jogaila.

Lietuvos istorijoje tai yra gana reikšmingas momentas. Dviem sąjungininkams tarp savęs rivalizuojant ir skersuojant priešas išėjo kaip *tertius gaudens*. Šitokių reikšmingų momentų Prūsų istorijoje ateityje dar buvo pora. Po Vytauto mirties 14-tojo amžiaus antroje pusėje Ordinas ir jo valdomi Prūsai laikėsi *Lenkijos ir Lietuvos nesutarimų dėka.* Šiuo atžvilgiu šimtmečių bėgyje pasikeitė tik kartos, atėjo naujos generacijos, bet politinės veikiančios jėgos liko tos pačios. Tai parodo dar pati naujausioji pokarinė istorija, atsistatančios Lietuvos ir Lenkijos santykiai.

Karas nebuvo privestas iki galo. Torno taika neatitiko pergalę. Dlugošas taip pat ja labai nepatenkintas. (Lenkijai beveik nieko nepripažinta), nes visas laimėjimas atitekęs lietuviams: «... tosios garbingos ir atmintinos Tannenbergo (Grinfeldensis) pergalės, visai klaidingu būdu ir beveik pajuokai, atsisakyta. Jokios naudos ji nedavė Lenkijos karalystei, tačiau labai didelę Lietuvos kunigaikštijai» (Dlug XIII 119). Šitokie kronikos *passus* charakterizuoja ano laiko lietuvių — lenkų santykius, arba bent nusako, kaip jie atrodė kronisto galvoje. Šitokioje atmosferoje toji pergalė iš tiesų naudos nedavė tiek daug, kiek iš jos buvo galima tikėtis. Žemaičiai grįžo Vytautui ir Jogailai, bet tik iki jųdviejų mirties (Lites II 81, plg. 457). Vadinasi, Tannenbergas, kitais žodžiais Torno taika, ne tik nedavė Lietuvai pastovios taikos ir nė šmočiuko naujos teritorijos prie Nemuno, bet galutinai neišsprendė nei Žemaičių nei jų sienos klausimo. O tos sienos buvo dar neaiškios. Ir Vytautui dešimtį metų vėl reikėjo vesti žodžiu, raštu ir ginklu kovą už Žemaičius ir jų sienas.

Nuo Torno taikos Vytauto politikoje Žemaičių atžvilgiu aiškiai matyti *permaina.* Jei iki tol (iki 1409 m.) Žemaičių teritorijos reikšmę suprato tik vienas Ordinas, Vytautui pasyviai už juos tevedant kovą ir juos ne kartą beaukojant rytų politikai ir išperkant taiką iš Ordino, tai nuo 1411 m. Vytautas už Žemaičius pradėjo aktyvią

---

[26] L. *Kolankowski*: Dzieje wielkigo ks. Litewskiego za Jagiellonów, I. Warszawa 1930, 105—106.

[27] CeV 214, plg. 213, Antoni *Prochaska*: Dzieje Witolda, w, księcia Litwy, Wilno 1914, 146 sqq.

politiką ir čia vėl parodė savo politinį genijų. Ankštai su Žemaičių klausimu susijęs buvo Nemuno, jo žiočių ir Klaipėdos klausimas. Šitą Vytauto politikos persilaužimą jau yra vykusiai pastebėjęs Pfitzner'is [28], nurodydamas, kad Vytautas vėl grįžo prie Algirdo politikos, kuris galutinoje sąskaitoje norėjo laimėti Priegliaus, Nemuno ir Dauguvos žiotis (SrPr II 80). Ir Vytautas dabar, aiškiai pareikšdamas savo reikalavimus už Nemuno laimėjimą, suprato, kad toji upė, jo laikais jau, palyginti, aukštai išsivysčiusioje Lietuvos prekyboje ir jos ūkyje, turės turėti didelės reikšmės, Jis pradėjo suprasti, kad jam reikia priėjimo prie jūros ir ten uosto, tuo tarpu kai Palanga šitam reikalui nedaug tebuvo naudinga [29]. Tas Vytauto politikos suaktyvėjimas vakarinės Lietuvos sienos atžvilgiu po Torno taikos konkrečiais faktais yra aiškiai apčiuopiamas ir bus čia išdėstytas.

Trim savaitėm praėjus po taikos sudarymo, Vytautas ėmė reikalauti, kad kartu su sugrąžintais Žemaičiais būtų atiduota jam ne tik negyvenamosios girios pakraštys («Wildnis»), ant Nemuno pastatytos pilys, bet taip pat Klaipėdos tvirtovė [30]. Tai buvo, žinoma, drąsus Vytauto reikalavimas, nes jau beveik 160 metų Klaipėda buvo buvusi Ordino valdžioje. Bet jis ir pats stiprino savo pozicijas tvirtindamas Žemaičių pakraščius prie Nemuno. 1412 metų liepos mėn. Vyriausias magistras rašė Ordino maršalkai, kad Vytautas *pastatęs* labai tvirtą *Veliuonos* pilį su 400 kareivių įgula. Jis referuoja: Vertėjas mums pasakojo, kaip jo akivaizdoje tūlas Nigail garsiai pranešęs susirinkusiems kariams pilyje, kad jų valdovas, kunigaikštis Vytautas, *tas pilis pastatęs prieš vokiečius*, su kuriais jis dar *daug* turi reikalų. Toliau jis papasakojo, kad dabar Vytautas trauksiąs *Ragainėn*, paskui gi *Karaliaučiun*, *nes tos žemės kitados Lietuvai priklausė ir todėl jas jis vėl turi atgauti*. Vytauto girti bajorai kreipėsi į vertėją šiais žodžiais: «*Mūsų kunigaikštis turi atsiimti Karaliaučių, nes tai jo tėviškė*» [31]. Tai buvo panašus Vytauto pasisakymas kaip anas 1409 m., kuriame Vytautas žadėjo traukti su kariuomene prieš Karaliaučių ir taip vokiečius sumušti, kad jie patys skandintųsi (CeV 183). Tokio Vytauto pasisakymo iki 1409 metų *niekur neužtik-*

---

[28] Witold o. c. 132.

[29] Plg. *Pfitzner*: Witold o. c. 132.

[30] Christian *Krollmann*: Politische Geschichte des Deutschen Ordens in Preussen. Königsb. 1932, 95—96. *Krumbholtz*: Samaiten o. c. 178 psl. 1. Žr. toliau pst: 36.

[31] OrdBr (O. D.) XXI, 82. Regestas CeV 232—nr. 494. Prochaska tą dokumentą priskiria 1412 metų liepos mėnesiui.

sime. Galime manyti, kad šitame ir panašiuose Ordino pranešimuose bei ganduose, kuriuos Ordino šnipai nugirsdavo iš Vytauto žmonių galėjo būti iš dalies *sąmoningai* pasakyto Vytauto perdėjimo, kad po neseniai įvykusio pralaimėjimo kilusį Ordino bailumą, nerimą, ir nervingumą dar labiau sustiprintų. Tačiau šitokios mintys dveji metai po Tannenbergo Vytautui galėjo būti visai nesvetimos ir turėti savo pagrindą. Tos mintys parodo, kad Vytautas po Torno taikos turėjo visai konkrečias aspiracijas nusitiesti sau naudingas sienas Žemaičių vakaruose. Bet dar buvo neaiškus svarbiausias klausimas, būtent, kokia ateitis laukia pačių Žemaičių. Juk po Vytauto ir Jogailos mirties, pagal Torno taiką, turėjo jie *grįžti* Ordinui, o valdovai buvo jau 60 su viršum metų seniai.

Kryžiuočiai vėl griebėsi plunksnos ir skundėsi Vokietijos kunigaikščiams ir valdovams. Propagandinėje kovoje jie buvo daug miklesni ir su rašymo menu labiau sutapę negu Vytauto kanceliarija. Vokiečių istorijoje jau yra pažinta, kad ne tik savo finansų bei administracijos, bet ir kanceliarijos sutvarkymo atžvilgiu 14—15-tojo šimtmečio Ordinas buvo Vakarams pavyzdžiu. 1412 metų spalių mėnesį Torno pilies komtūras išvyko į Vokietiją veždamasis platų atsišaukimą (12 psl. in 4°), kuriame pirmoje vietoje buvo kaltinamas Vytautas (CeV 234) dėl Žemaičių. Toliau skundžia jis Vytautą čekų karaliui ir prašo *Ordiną gelbėti* (CeV 262).

Iš tikro Ordino baimė buvo pagrįsta. Apžiūrėjęs Žemaičių pasienį Vytautas, kaip buvo rašoma Ordino reliacijoje, buvo pastatęs Veliuonos pilį, nukreiptą, kaip Kolankowski's mano, prieš Karaliaučių, nes jį paimti buvęs to laiko Vytauto politikos tikslas[32]. Toliau buvo jis tariamąjį Ordino pasienį — panemunę sargybomis ir sau ištikimais žmonėmis apstatęs *iki pat Ragainės* (CeV 263 nr. 546). Kita Livonijos magistro reliacija rodo, kad Vytautas, ruošdamasis *naujam karui su Ordinu* padarė sutartis su Pskovu ir Novgorodu (CeV 262—263). Bet ginčas dėl Žemaičių šį kartą nebeprivedė prie karo. Ordinas jau buvo juos laikinai pagal Torno taiką grąžinęs, bet dar nebuvo aiškiai nustatytos to Žemaičių krašto sienos. Kai Vytautas Veliuonoje ir kitur prie Nemuno statė sau tvirtoves, Ord. prieš tai protestavo tvirtindamas, kad *Nemuno dešinysis krantas nesą Žemaičiai,* kad *tie pakraščiai nuo senovės priklausę Ordinui*, ir savinosi didžiąją girią kairiajame Nemuno krante. Vytautas gi laikėsi nuomonės, kad *Žemaičių kraštas eina iki Nemuno.* Visų tų klausimų išsprendimas buvo pavestas naujam ciesoriui Zigmantui Liuksemburgiečiui. Jis tada

---

[32] Dzieje w. ks. Litewsk. za Jag. I. 111.

bent teoretiškai turėjo dar ne mažą autoritetą. Budoje (1412. XIII. 24) padarė jis savo sprendimą: per 6-šius mėnesius Vytautas ir Jogaila privalėjo dar kartą išduoti dokumentą, jog Žemaičių kraštas po jų mirties grįžta Ordinui (Lites II 52—69). Todėl jiedu 1413 metų pradžioje *turėjo* raštu pareikšti, kad Žemaičius valdo iki gyvos galvos ir pažadėti, kad paskui, neįžeisdami svetimų teisių, juos perduos kryžiuočiams (Lites II 81, 145; plg. 458—459). Bet neužteko to ginčui užbaigti. Juk čia pat Ordinas nepripažino į Žemaičių teritoriją dešiniojo Nemuno kranto su Veliuonos ir kitomis pilimis, o *lietuviai pareiškė savo pretenzijas į Klaipėdos pilį,* tvirtindami, kad ji yra *Žemaičiuose* (Lites II 59). Šitą klausimą, ir iš viso klausimą, ar Vytautas turėjo teisės panemunėse statyti tvirtoves, į kurias taip baimingai žiūrėjo magistras (Lites II 46 — doc. 16), turėjo nutarti imperatoriaus įgaliotinis, apžiūrėjęs jas ir vietoje pamatęs visas aplinkybes (Lites II 68). Tokiu arbitru atvyko teisių daktaras Benediktas Makra. Jam buvo duotas 1412. X. 1 įgaliojimas (Lites II 70). Makros uždavinys atvykus buvo išspręsti ginčą, ar prie Nemuno Vytauto statyta pilis Veliuona ir Klaipėdos tvirtovė yra Žemaičių žemėje, t. y., ar jos turi atitekti Vytautui ar Ordinui, jei jos pasirodytų įkurtos ne Žemaičiuose, kryžiuočiams priklausančiose srityse. Ordinui rūpėjo atidavus Žemaičių branduolį pasilakyti sau nors panemunės ir pajūrio svarbesnius punktus. Prasidėjo abiejų partijų konkurencija dėl įtakos arbitrui ir pačių derybų vietos. Vytautas, nors pyko, kam per vėlai jam buvo pranešta apie Makros atvykimą, tačiau gausiomis dovanomis ir pakeldamas jį į riterius (SrPr III 332), laimėjo jo prielankumą. Pertraktacijoms parinktas Kaunas.

Abu pusi ėmė karštai ginčytis, įrodinėdamos savo teises[33], darydamos priesaikas, pristatinėdamos liudininkus, paklodamos savo dokumentus. Daugiausia jų turėjo Ordinas. Jis savo teisėms į Žemaičius turėjo surinkęs iš savo archyvo nuo 13-tojo amžiaus pradžios, pradedant Fridricho II-jo žinomąja privilegija (Rimini, 1226), baigiant Vaclovo ir Zigmanto Budoje padarytais dekretais, visus dokumentus, kur tik buvo minimi Žemaičiai (Lites II 296—298, 303). Jų tarpe buvo ir žinomosios Mindaugo donacijos (Lites II 297—298), kurių daugumą istorikai paprastai atmeta laikydami netikromis[34]. Vadinasi, nebuvo bijomasi nė falsifikatų. Jų Ordinas savo istorijoje

---

[33] Pas *J. Jakštą*: Jogailos ir Vytauto kovos o. c. 157—161 ir *R. Krumbholtz*: Samaiten o. c. 181 yra svarbesnieji momentai pažymėti.

[34] Ph. *Klymenko*: Die Urkunden Mindowes o. c. 201 laiko jas tikromis. J. *Stakauskas*: Lietuva ir Vak. Europa o. c. 135.

iki tol buvo jau nuo pat savo Prūsuose įsikūrimo pradžios ne vieną sau pasigaminęs[35].

Vokiečių Ordinas šitais kalavijuočių iš Mindaugo gautais aktais norėjo įrodyti, kad jau anksčiau Žemaičiai, net visa Lietuva, buvusi jam užrašyta. Vytauto gi *keturis kartus* daryti Žemaičių dovanojimai taip pat buvo čia byloje nuolat minimi. Bet Makra svarstė ne visą Žemaičių klausimą. Jis tik turėjo įgaliojimą išspręsti, kas, Vytautui tik iki savo gyvos galvos tebevaldant Žemaičius, priklausė Lietuvos Kunigaikštystei ir kas Ordinui. Vadinasi, reikėjo žinoti, ar tos Vėliuonos ir Klaipėdos ginčijamos pilys įeina į Žemaičius ar ne.

Vytautas nuo savo nenorėjo nusileisti. Nugriauti savo pilių jis, žinoma, taip pat negalėjo. Ordino skunduose figūruoja dvi pilys: Veliuona ir Bisėnai (Bisten, Beisten, CeV 46), bet jų Vytautas buvo daugiau pasistatęs. Jau 1411 m. vasario mėn. 1 d. tas pats buvęs Žemaičiuose Ordino vietininku Küchmeisteris apie Vytautą pranešė, kad Vytautas be Veliuonos norėjęs dar statyti pilį prie Dubysos ir, be to, dar klausęs žemaičių, ar Jurbarkas jam priklausąs ar ne[36]. Iš tikrųjų Vytautas, ko anksčiau niekados nebuvo daręs, buvo paėmęs su savo žmonėmis *visą panemunę* beveik iki Ragainės[37]. Dar niekada iki tol Vytautas nebuvo parodęs tokio veiklumo už Žemaičių vakarinę sieną.

Ordinas pirmiausiai ginčijo Vytautui teisę statytis Veliuoną. Nuolat jis įrodinėjo, kad tai kryžiuočiams priklausanti žemė, t. y. Nemunas jų upė (Lites II 74—75). Pagal « senų žmonių pasakojimus apie Ordino žemių ribas » dykroje (« Wildnis ») prie Žemaičių sienos, kryžiuočiai pristato parodymą, kad vietiniai gyventojai « *den heren von Prusen alle jar jerlich* » už medžiojimo teisę mokėjo « *eine mark phennige pruscher muncze* » (SrPr II 711; Lites II 101, III 150). Kiek tik žmonės atmeną niekados Veliuona ir panemunis nebuvę Žemaičių valdžioje, tos žemės priklausančios su savo medžioklės, žuvavimo

---

[35] *Gebhardts*, Handbuch der Deutschen Geschichte, hgg. v. Rob. Holtzmann, I (1930) 485.

[36] « Note von den Samaytischen Grenizen: « Also spricht herzog Wytowt, her wil eyn hoff buwen of der Thobys und eyne czu Welune und spricht, her wisse nicht, ap Jorgenburg syn hore und hat gefraget die Samayten umb die wiltnisse zwischen in und dem lande » OrdFol 5, p. 15. Ši ištrauka buvo jau išspausdinta pas R. Krumbholtz'ą: Samaiten o. c. 178 pst. 1.

[37] « Ouch so hat er (Witold) alle den sinen ussgeboten; dorczu so hat her mit den sinen des ordens grenczen vaste bestald rohe het het bis an Ragnith ... » (CeV 263—nr. 546).

ir kitomis teisėmis Ordinui (Lites II 97); Ordinas jau seniai ten buvęs pasistatęs Jurbarko (Georgenburgo), Marienburgo, Ritersverderio, Gotesverderio ir k. pilis (Lites II 98) ir t. t. ir t. t. Kartojosi nuolat tie patys argumentai, kurių tikslas buvo vienas ir tas pats: įrodyti, kad Žemaičių sienos prasideda keturios mylios nuo Veliuonos pilies taip vadinamais « Žemaičių šilais » (« *wlgariter der Samayten Heyne* », Lites II 100).

Vytautas iš savo pusės byloje irgi turėjo patiekti akivaizdžius įrodymus. Iš jo įrodymų buvo aišku, kad Veliuonos pilis ir jai priklausąs domėnas nuo seno yra Žemaičių ribose, nes tenykščiai gyventojai kasmet sunešdavo į pilį savo duokles javais ir kitais produktais (« in aliis victualibus », Lites II 138). Labai įdomus istorinės geografijos atžvilgiu yra Veliuonos pilį supančių vietovių ir jos padėties aprašymas. (Lites II 137). Vytautas, pritraukęs savų žmonių, turėjo pakankamai liudininkų, kad šita pilis, jau senai, kryžiuočių nugriaujama bei sunaikinama ir vis lietuvių atstatoma (Lites II 138), nuo seno lietuviams priklausė[38]. Šitoje byloje Vytautas aiškiai nusakė

---

[38] Įdomi Vytauto ir Jogailos argumentacija išdėstyta Lites II 137—151. Vienoje vietoje skaitome: « Item ponit et probare intendit, quod castrum Veluna ac predium et territorium ipsius castri fuit et est fundatum, situatum et erectum per principes et duces Lithwanie ... subiecta inter villas prescriptas in primo articulo (ten išvardijama eilė kaimų) et quasi centro earundem villarum et territorii ipsarum, confinantes et confrontantes immediate cum eodem castro Veluna, videlicet a parte meridionali ultra fluvium Nemen et versus fluvium Suppa, villa seu predium et possesio que dicebatur Peygowa cum ipsius territorio et districtu, ad partem vero orientalem dicti castri Veluna territorium dictum Pestwa cum sua possessione seu predio et monte ubi alias castrum erat erectum, item versus occidentem dicti castri Veluna ex una parte fluviy Nemen, villa que vocabatur Woygowa, et ex alia parte fluvii predicti Nemen silva dicta Ventus, que alias Sancta in paganismo vocabatur, circa quam silvam fuit et erat villa dicta Calsina, item versus partem septentrionalem dicti castri Veluna fuit et erat villa dicta Gastowdi, in quorum quidem tam castri, quam villarum possessione ... rex et Vitoldus cum predecessoribus ipsorum fuerunt pacifica vel quasi, habentes merum et mixtum imperium ac universale dominium et iurisdiccionem « omnimodam in dictis castro et villis ac hominibus et incolis earum ... » (Lites II 137—138). Toliau argumentuoja: « ... ville in preterito articulo descripte, sint per inimicos dictorum regis seu ducis despoliate, vastate ac deserte, nichilominus tamen agri earundem villarum et terrarum ac districtus ipsarum arabantur et arari soliti sunt prout arantur, necnon prata falcabantur, falcari solita sunt et falcantur ... » (p. 138). Toliau eina dar visa eilė įrodymų, liudijimų, parodymų, kad Veliuona tikrai yra Žemaičių sienų ribose.

Žemaičių krašto ribas: rytuose — Nevėžis, *vakarinė jų siena* eina iki *pat Kuršių įlankos* ir Baltijos jūros[39]. Verta dar pažymėti Veliuonos ginče Žemaičių atstovų protestas: « Tais pat pareiškiame, kad prieš 10, 20, 30, 40, 50, 100 ir daugiau metų Žemaičių žemėje nebuvo jokio kunigaikščio ir jų valdovo, bet buvo viena, pagal žmonių teisę, santvarką ir įstatymus gyvenanti, bendruomenė. Taip buvo iki minėtų valdovų Lenkijos karaliaus (Jogailos) ir Lietuvos kunigaikščio (Vytauto). Jų valdžiai dėl tam tikrų priešų puolimų ne kaip vergai, bet kaip laisvi žmonės pasidavė. Todėl jie nedavė nei jiedviem, nei vienam kuriam jų galios save nusavinti ». (Lites II 150). Teisingai mano Jakštas, kad šis protestas bus pasirodęs ne be pačių valdovų insinuacijų[40].

Pasirėmęs patiektais įrodymais Benediktas Makra nusprendė, kad Veliuona yra pastatyta tikrai Žemaičių žemėje, kitais žodžiais tariant, kad *panemunė priklauso* Vytautui[41].

Iš Vytauto tolaikinio bylinėjimosi yra užsilikęs vienas gana įdomus ir dramatiškas epizodas. Jis charakterizuoja Vytauto nusistatymą Vakarinės sienos atžvilgiu, jo politikos pozityvų persiorientavimą Žemaičių naudai po Torno taikos. 1413 m. sausio mėn., betyrinėjant Makrai sienų bylą, ant Nemuno salos, vadinamos Sallin

---

[39] « *Item quod terra Samagitarum ex una parte isto limite clauditur sive limitatur,* qui incipit a flumine Szeszuppa in superiori parte *versus* eius ortum circa confinia, u s q u e a d l a c u m d i c t u m H a b k (= Kuršių įlanka) e t d e i n d e a d s a l s u m m a r e ab alia parte usque ad terras Livonie, ex alia parte limitatur in confinio terrarum Lithwanie et clauditur per fluvium dictum Newesa, qui in ascensu suo dictas terras Samagitarum et Lithwaniam distingwit per longa spacia. Ita fuit tentum et servantum, ac tenetur et servatum » (Lites II 139).

[40] *J. Jakštas*: Jogailos ir Vytauto kovos o. c. 161.

[41] « Item nisa fuit probare per tredecim literas (Ordino dokumentai), quarum quinque fuerunt imperiales, tres regales et quatuor papales et una parcium. Pars vero regis et ducis proposuit, quod castrum Veluna ac fundus ipsius essent in terra Samagitarum in patrimonio ipsorum, ad quod probandum produxerunt testes proprios ... et ante omnia predicti dominus rex et dux nobis requirentibus, testibus et publico notario presentibus iurarunt, quod predictum castrum est edificatum in terra Samagitarum in patrimonio ipsorum. Quibus auditis, testibus citatis utriusque partis iuratis et examinatis, instrumentis copiatis partibus traditis, condicionibus auditis aliisque protestacionibus filiarum ducis ac procerum terre Samagitarum invenimus tali modo: quod castrum Veluna est edificatum super solo terra seu fundo Samagitarum, que terra Samagitarum eciam ante centum et sexaginta annos fuit patrimonium dominorum regis et ducis ... » (Lites II 303).

(ties šiandienine Kulautuva), susirinko Vytautas, vokiečių Ordino ir lenkų pasiuntiniai bei įgalioti atstovai. Vytautas pakvietė svečiuosna gerai Lietuvos ir jos sienų reikalus pažįstantį, ankstyvesnį Žemaičių vietininką Küchmeisterį, kuris jau buvo pakilęs iki Ordino maršalkos, ir kelis jo valdininkus. Užvedus kalbą apie paimtų prie Tannenbergo belaisvių išpirkimą, prasidėjo pašnekesys, kuris ne tik nušviečia šiek tiek Vytauto dvasios struktūrą ir duoda šviesos kai kuriems jo būdo bruožams, bet šitas pašnekesys (užrašytas Ordino valdininkų korespondencijoje) taip pat rodo apie Vytauto pastangas pravesti Žemaičių pasienyje Lietuvai naudingas sienas. Leidžiame kalbėti pačiam aktui (CeV 257): « Tada atsakė Vytautas ir tarė: — « Maršalka ! Tu gerai žinai, kad piktuoju iš manęs niekas nieko nelaimi. Jei kas manęs negerbia, tą aš taip pat niekinu, ir aš nieko nepaisau, nes niekas negali mane priversti (wen mich kan nimant betwingen). Jūs norite man taip pat tėvo palikimą išplėšti, kaip ir Veliuonos pilį atimti. Kol aš jums ją atiduosiu, turės padėti ne vienas (savo) galvą ». Tada prabilo maršalka: « Mielas Viešpatie ! Mes tam turime tikrus dokumentus ir įrodymus [42], ir kas mums nepriklauso, mes visai nenorėtume reikalauti ». Vytautas užsirūstino ir tarė: « *Prūsai yra taip pat* (buvusi) *mano tėvų žemė, ir aš jų reikalausiu iki Osos* [43], *nes jie yra mano tėvų palikimas* » [44]. Ir tada jis maršalką paklausė: « Kur gi yra Ordino tėvų palikimas » (*welchs des ordens vetirlich erbe were?*) [45]. Maršalka tada atsakė: « Mielas Viešpatie ! Kur yra mūsų tėvų palikimas mes labai gerai žinome, ir jeigu bus reikalas (bėda), turiu vilties, kad mums pasiseks tai puikiai įrodyti ». Tada Vytautas dar labiau supyko ir tarė: « Jūs norite su manimi kovoti (kariauti), kokie tik bebūtų pavojai (« es gee obir lang addir obir korcz ») ir neieškote mano prietelystės ». Į tai betgi atsakė maršalka nuolaidžiai tardamas: « Mielas Viešpatie ! Mes nieko nežino-

---

[42] Pirmon galvon, turbūt, turi jis čia Mindaugo donacijas ir Vytauto 1384, 1398, 1404 m. sutartis. Iš viso byloje Ordinas buvo patiekęs trylika dokumentų.

[43] Osa yra dešinysis Vyslos prieupis.

[44] « Pruszen ist och miner elder geweszen und ich wil is ansprechen bis an di Osse, wen is io min vetirlich erbe ist » (CeV 257). Klaidingai mano *R. Valsonokas*: Klaipėdos problema 1932, p. 9, kad tie dažnai cituojami ir minimi žoižiai buvo pareikšti sudarant Melno sutartį.

[45] Ordinas buvo *ateivių* institutas. Kiekvienas jo narys, atykęs iš tolimos Vokietijos, Prūsuose baigdavo savo amžių, neturėdamas jokių *giminystės* ryšių su vietos gyventojais. Vadinasi, nei atskiri Ordino nariai — ateiviai, nei visa Ordino įstaiga, atsikėlusi tik 13-me amžiuje į Prūsus, negalėjo turėti jokios tėviškės.

me apie jokį karą ir geidžiame tik (jūsų) draugiškumo ir malonės. Mes norime pasilikti mūsų žemėse ir mums priklausančiose ribose. Jeigu Dievas panorės, kad tai įvyktų, niekados su nieku karo nepradėsime ». Nekantrumu ir pykčiu degdamas Vytautas skyrėsi su maršalka ir nujojo. Tada mūsų atstovai reikalavo duoti jiems dokumentą, kad Žemaičių kraštas yra Ordino » (CeV 257).

Tai yra vienintelis tos rūšies išlikęs, taip gyvai užfiksuotas dialogas. Iš jo aiškėja, kad Vytauto planai, nors dar neiškovojus Lietuvai po savo mirties Žemaičių, siekė daug toliau už Nemuno. Vytautas žadėjo iš Prūsų reikalauti Osos, t. y. maždaug visą senprūsių gyvenamą plotą, kurie Vytauto laikais dar, žinoma, visur Prūsuose gyveno ir laikėsi. Vytautui paėmus vieną Ordino žemių dalį, kita jų apie Vyslą su Pamariu turėjo atitekti Jogailai bei lenkams. Tokiu būdu jau buvo iškilęs Rytprūsių pasidalijimo klausimas, tas pats klausimas, kuris vėl pasidarė Lietuvos — Lenkijos politikoje aktualus už penkiasdešimt metų, kuris buvo svarstomas ir po Didžiojo Karo. Vėl matyti politinių jėgų permanentiškumas besikeičiant generacijoms istorijos bėgyje.

Vytauto laikais konkrečiai tas klausimas vedant kovą už Žemaičių sienas, nebuvo pastatytas. Minėtas Vytauto pokalbis tačiau aiškiai rodo, kokią jis aktyvią politiką manė pradėti vesti po Tannenbergo Vakarų link. Tam yra ne maža įrodymų. Verta čia paminėti, kad praėjus keletai mėnesių po Torno taikos sudarymo Livonijos magistras rašė vyr. magistrui prie progos šiuos žodžius (1411. VII. 11): « Taip pat mes ištikrųjų patyrėme iš mūsų slapto patikimo draugo Lietuvoje, kad Vytautas visai rimtai galvoja, kokiu būdu *jis mūsų Ordinui galėtų atimti Nemuną* »[46]. Šitoji Livonijos magistro žinutė gerai derinasi į bendrus tos Vytauto politikos rėmus, kurią mes nuo 1409 m. apčiuopiame kaip aktyvų nusistatymą Nemuno bei Vakarų link.

Šalia Lietuvai teigiamai išspręsto Vėliuonos pilies klausimo, kitas Žemaičių krašto pasienio punktas — Klaipėda, Benedikto Makros vedamoje byloje, sudaro atskirą pertraktacijų skyrių. Vytautas buvo pareiškęs, kad Žemaičiai siekia Nemuno, Kuršių marių ir jūros (Lites II 139). Tuo būdu buvo kvestijonuojama, lygiai kaip iš Ordino pusės Vytauto statyta Veliuona, taip iš Vytauto pusės Klaipėdos priklausomybė Ordinui, aiškinant, kad ji yra pastatyta Žemaičių ribose.

---

[46] « Ouch so haben wir von unsen hemelichen getrewen frenden us Letthowwen warlichen dirfaren, das Witant gar hertlich damite umme gee, w i e d a s h e r d i e M e m e l u n s e m o r d e n a b d r e n g e n m o g e ». Plg. *R. Krumbholtz*: Samaiten o. c. 178 psl. 3.

Tokiu būdu Makra turėjo išspręsti, kam ji turi priklausyti, Žemaičiams resp. Vytautui ar kryžiuočiams.

Kartojosi vėl tos pačios scenos, tie patys argumentai, tos pačios priesaikos, pareiškimai etc. Kryžiuočiai, žinoma, visaip stengėsi nuneigti Vytauto teises į Klaipėdą (Lites II 74, 140—144). Jei Vėliuonos byloje jie, tvirtindami, kad visas panemunis ir pats Nemunas jiems priklauso, reikalavo nugriauti Veliuonos pilį[47], tai Klaipėdos byloje jiems tereikėjo įrodyti, kad ji yra pastatyta už Žemaičių sienų. Vytautas gi nuolat tvirtino vis tą patį, rasdamas tam savo tvirtinimui savo įrodymų, kad Klaipėda yra pastatyta Žemaičiuose (Lites II 59). Keliais atvejais buvo į Makros vedamos bylos dokumentus įtraukti lietuvių pusės teigimai, kad « Memele » pilis, kuri kitaip « Caloypede » vadinama, « su visa savo priklausomybe, turtu ir nauda *yra pastatyta tikroje Žemaičių žemėje* (« in vera terra Samagitarum est situatum ») ir todėl iki minėtų valdovų, karaliaus ir kunigaikščio (Jogailos ir Vytauto) mirties turi jiedviem priklausyti (Lites III 139; III 41, 43). Tam reikalavimui pagrįsti buvo argumentuojama, kad Žemaičių riba vakaruose eina iki pat jūros, Kuršių įlankos (« ad lacum Keririschhab », t. y. Kurisches Haff)[48], nes tokia esanti tikra ir *vieša nuomonė*.

1413 metų gegužės mėn. 3 d. Benediktas Makra imperatoriaus Zigmanto vardu paskelbė, kartu su Veliuonos ginčo ištarme, ir apie

---

[47] CeV 251 (įdomus regestas Ordino instrukcijos savo atstovams), 256, 259,.

[48] Benediktas Makra savo aktuose paduoda visą debatų ir ginčų eigą: « Pro declaracione articulorum super castro Memla oblatorum, quod probare intendit procurator dominorum regis et ducis, dicitur ac declaratur, quod terra Samagitarum, que ad tempora vite utriusque domini eis manere debeat distingwitur limitibus ex una parte flumine Szesszuppa inclusive in superiori parte, ubi confynat cum Sindland, alias Jacwesi, et infra ubi confluit cum flumine Nemen, et deinde inclusive dicto flumine defluente ad lacum Keririschhab usque ad medium lacum, et a loco, ubi dividitur Nemen aliis nominibus nuncupatus (Nemuno šaka Rusnė ir Gilija), limes continuatur terre Samagitarum in flumine dicte Beste (turbūt, Nemuno deltos šaka) inclusive usque adversus terram Lyvonie sunt limites et ad terram Samaytharum spectant inclusive. Item hoc fuit et est verum. Item de hoc est fama publica et vera.

Item castrum Memel est infra prefatos limites terre Samaytharum, que alio antiquo vocabulo Caloypede nuncupatur ... Quare petitur, ut possessio eiusdem castri Memel realiter cum effecta cum omnibus suis obvencionibus et emolimentis regi et duci assiquetur a Cruciferis, perpetuumque silencium magistro et Ordini predictis super eo inponatur ... » (Lites II 140).

Vakarinę Žemaičių sieną savo sprendimą. Apie Klaipėdą buvo pasakyta: « Drauge mes randame, kad Klaipėdos pilis yra pastatyta Žemaičių žemėje, ir nei magistras nei Ordinas nieko priešinga įrodyti negalėjo ... Tokiu būdu pranešame, kad Klaipėdos tvirtovė yra Žemaičiuose » [49]. Makra, pasiremdamas pačiais Ordino patiektais Mindaugo ir kitų donacijų dokumentais, įrodė, kad Žemaičiai yra Vytauto ir Jogailos « patrimonium ». Nes jei buvo tas kraštas dovanota, reiškia jis prieš tai lietuvių kunigaikščiams priklausė. Tuo tarpu tie dovanojimai neteko savo galios (Lites II 304). Į Žemaičių plotą turėjo įeiti ir Klaipėdos pilis. Kitoje vietoje Makra pareiškė, kad *liudininkų* parodymais Klaipėda yra pastatyta Žemaičių žemėje [50].

Tokiu būdu Vytautas laimėjo ne tik jam priklausantį panemunį, bet dar į Žemaičius buvo priskirtas platokas ruožas prie jūros nuo Nemuno žemupio. O kadangi ten per dykros plotus ribos dar visai nebuvo išvestos — buvo ginčijamasi tik dėl tvirtovių, — kurių priklausomybės išsprendimas išsprendė ir viso ploto klausimą, tai Klaipėdai, pagal sprendimą, atitekus į Vytauto rankas, galėjo jis išvesti Žemaičiams naudingas sienas.

Benediktas Makra buvo žadėjęs, nors posėdžiavo Kaune, spręsti bylą objektyviai ir neįžeisti Ordino teisių (CeV 255-nr. 523), tačiau iki Ordino ausų atėjo žinia, būk arbitras pasakęs: tik karaliams ir kunigaikščiams reikalingos žemės, Ordino gi riteriams pakaktų šmočiuko duonos [51]. Vokiečių Ordinas, žinoma, tokios ištarmės nepriėmė, nebeatsiuntė savo atstovų išklausyti sprendimą (Ce XV 1 40), nutraukė su arbitru visus santykius ir nebepripažino

---

[49] « Similiter invenimus quod castrum Memel aedificatum est in terra Samaijtarum nec magister et ordo potuerunt probare contrarium, unde predictis partibus vocatis, ad hunc diem et ad hunc locum parte Cruciferorum contumaciter absente, parte vero regis et ducis praesente, interloquendo pronuntiavimus et per praesentes pronuntiamus, auctoritate regis Romanorum nobis commissa, quod castrum Veluna est aedificatum in terra Samaijtarum, que fuit patrimonium regis et ducis praedictorum, etiam ante centum et sexaginta octo annos. Item pronuntiamus, quod castrum Memel est in terra Samaijtarum » ... (Ce XV1. 40). Visai klaidingai manė leidėjai (Sokolovskis — Šuiskis), kad « Memel » čia bus « Christmemel » — Skirsnemunė, 3 mylios nuo Veliuonos pilies tvirtovėlė.

[50] « Item invenimus ex deposicione testium, quod castrum Memel est edificatum in terra Samagitarum et interloquendo pronuntiamus, quod castrum Memel est edificatum in terra Samagitharum ... » (Lites II 304).

[51] Plg. Chr. *Krollmann*: Politische Geschichte o. c. 111. *J. Jakštas*: Jogailos kovos o. c. 164. *Krumbholtz*: Samaiten o. c. 181.

jo ne tik arbitru, bet ir riteriu. Jau 1413 m. sausio mėn. Vyr. magistras, rašydamas Livonijos magistrui pastebėjo, kad Makra labiau linkstą į lietuvių — lenkų pusę[52]. Ordinas kvestijonavo ir patį vietos pasirinkimą Kaune. Kryžiuočių nurodyti Prūsų luomai, susirinkę posėdžiams Marienburge (1413. III. 26), nutarė rašyti į Vokietijos imperijos luomus raštą, kuriame išdėstė, kad Makra Ordinui parodęs priešingą nusistatymą[53]. Pasirinkus Kauną kryžiuočiams buvę dėl tolumo nepatogu atsiųsti savo liudininkus jie buvę pasiūlę visas ginčijamas ribas nuo kapčiaus iki kapčiaus apeiti (« czu bozeen in allis weyse ... von czeychin czu, czeychin, von eyner yegenot an dy andir ... », Acten d. Ständt. Pr. I 217), tuo tarpu arbitras tai atsisakęs padaryti ir t.t.

Imperatoriaus Zigmanto ir jo arbitro autoritetas tokios padėties akivaizdoje buvo per menkas, kad iki tol niekada nesibaigiąs ginčas dėl Žemaičių būtų jų žodžio galia išspręstas ir likviduotas, juo labiau, kad Vokiečių Ordinui per bylą ėmė aiškėti, jog sprendžiant Žemaičių pasienių klausimą, gali jis jų visų netekti. Pav., bylai einant lietuvių ir lenkų atstovai įteikė reikalaujamą dokumentą (1413. I.) apie Žemaičių grįžimą Ordinui po valdovų mirties, bet šitas svarbus raštas tebuvo patvirtintas mažąja antspauda ir savo turiniu buvo neaiškus (CeV 257), o, be to, Vytauto dukters Sofijos ir Jogailos dukters Jadvygos (kitų vaikų jiedu neturėjo) vardu buvo įteiktas protestas prieš Žemaičių krašto atidavimą Ordinui (CeV 257). Teisingai vyr. magistras Henrikas von Plauen buvo pramatęs, kad vokiečių Ordinui Žemaičių kraštą bus labai sunku išlaikyti, jei jis bus ilgoką laiką pabuvęs Vytauto įtakoje ir valdžioje. Bet nenorėdamas atsisakyti Ordino teisių į Žemaičius, pravedė jis Torno taikoje nors tokį punktą, kad jie turės *grįžti*. Greitai pats gyvenimas ateityje parodė, kad Plauen'o nujautimas buvo teisingas.

Tuo tarpu Makros vedama byla nieko konkrečiai neišsprendė. Byla buvo laimėta Vytauto naudai, bet Ordinas buvo perdaug persiėmęs savo reikalavimais ir kovojo už kiekvieną žemės sklypą jo senai nuo pat Mindaugo laikų trokštamuose Žemaičiuose, kurių teritorijoje kryžiuočiai buvo beveik per šimtą metų jau tiek daug

---

[52] « Wir vorsehen uns gentczlich, daz der meister Benedictus dem Polen und Littauwen me gevallen si wen uns. Wen alzo balde her quam czu Witolde czu Tracken, do sluck her in vor dem tische czu ritter, und begobete in mit vorgolthen gorteln, spornen, schouben nud ander kleinoth ... » (CeV 256).

[53] Acten der Ständetage Preussens, hgg. v. Dr. Toeppen, Bd. I (1874) 216—222.

išlieję kraujo. Kažin iš viso, ar imperatoriaus Zigmanto bandymas savo autoritetu spręsti Žemaičių bylą buvo vykęs žingsnis. Dlugošas, pav., į tą istoriją, šiaip gana plačiai aprašinėjęs santykius su Ordinu, nekreipia atydžios ir vos kartą trumpai užsimena (Dlug. XIII 149). Vokiečių Ordino ir lietuvių kunigaikščių byla dėl Žemaičių buvo toks klausimas, kurio trečia pašalinė jėga išspręsti negalėjo [54]. Abi pusės turėjo taikiu ar kruvinu būdu betarpiškai viena su kita kalbėtis. Tik šitokiu būdu vedamos derybos privedė už dešimties metų prie Melno traktato.

Vytautas negalėjo pasitenkinti valdyti Žemaičius tik iki savo mirties. Reikėjo užsitikrinti sau Žemaičių kraštą ir ateičiai, kai abu valdovu Vytautas ir Jogaila bus mirę. Tų pačių metų rudenį, kai Makra sprendė ginčijamų sienų klausimą, iš Kauno Nemunu ir Dubysa Vytautas su Jogaila nuplaukė į *pagonių* Žemaičių kraštą. Čia buvo jų krikštijami gyventojai ir pradėta statyti pirmosios bažnyčios (Medininkuose, Raseiniuose, Kražiuose, Viduklėje, Ariogaloje, Dlug XIII 159-162) [55]. Tas Žemaičių krikštas buvo lyg mirties dekretas kryžiuočių teisėms į Žemaičių teritoriją. Tuo būdu Vytautas rodė, kad jis Žemaičius valdo ne laikinai. Be to, Žemaičių krikštijimas Ordinui atėmė ir moralinį pagrindą jų reikalauti, nes tik pagonių kraštai buvo tam, kad kryžiuočiai juos galėtų kariauti, užimti ir «krikštyti». Gi tas Žemaičių krikštijimas 1413 m. iš Vytauto bei Jogailos pusės buvo paskui puikiai išnaudotas už dviejų metų Konstancoje. Aišku, Žemaičių, paskutinės pagonystės salelės Pabaltyje, krikštas labai silpnino Ordino pozicijas. Ir tai gal geriausiai suprato naujasis vyr. magistras, buvęs Žemaičiuose kelerius metus Ordino vietininku, Küchmeisteris, išrinktas magistru po Henriko Plaueno atstatymo [56]. Jam labiausiai širdį gildė ir skaudino, kaip aiškėja iš Jogailos ilgo pasikalbėjimo su juo, Žemaičių klausimas (CeV 285—286). Jis nėjo ta kryptimi, dėl kurios Plauenas ir savo vietos neteko, būtent prie karo, bet bandė *taikytis* per pasiuntinius ir suvažiavimus. Vienas iš tokių pasitarimų buvo 1414 m. gegužės mėn. Grabove tarp vyr. magistro ir Vytauto — Jogailos (CeV 285—288). Derybose paaiškėjo, kad Küchmeisteriui svarbus klausimas buvo, be lietuvių reikalaujamos Suvalkijos girios, atsižadėjimas teisių prie Žemaičių,

---

[54] Plg. pav., imperatoriaus Zigmanto sprendimą Breslavo reichstage (1420 m.) dėl Žemaičių, kurio nepriėmė Vytautas ir Jogaila. Apie tai žiūr. toliau.

[55] Plg. J. *Fijalek*: Uchrześcijanienie Litwy przez Polskę, Polska i Litwa w dziejowym stosunku, 1914, 71 sq.

[56] Plg. *L. Kolankowski*: Dzieje w. ks. w. ks. Litewskiego za Jag. I 123.

dėl kurių Ordinas tiek daug buvo pastangų padėjęs (CeV 288) [57]. Nors reikalavimas Ordinui atrodė labai didelis, tačiau vyr. magistras, kaip jis rašė kitiems savo valdžioje esantiems magistrams, kad «išvengti krikščionių kraujo praliejimo», sutiko Žemaičius «a m ž i n a i a t i d u o t i». (CeV 289) [58], nes Ordinas pats nebesijuto toks stiprus, kad galėtų visas savo pozicijas apginti. Tačiau lietuviams ir lenkams nuo savo kitų reikalavimų neatsisakius (pst. 57) iširo Grabovo derybos [59]. Įtempti santykiai dar labiau paaštrėjo, ir abi pusės ruošėsi prie naujo karo. Kaip prieš ketverius metus, lenkų ir lietuvių kariuomenės rinkosi pas Vyslą, ir 1414 metų liepos mėn. sujungtos jėgos, *didesnės* kaip Tannenbergo mūšyje, puolė Prūsus. Nusilpnintas Ordinas atvirame mūšyje į karą nestojo. Ordino kariuomenei užsidarius pilyse, kurių lietuviai — lenkai nemokėjo paimti ir trūkstant maisto spalių mėn. padarė paliaubas. Ir šitas karas Žemaičių klausimo neišsprendė. Paliaubos buvo vis prailginamos, o pats Žemaičių klausimo išsprendimas, tarpininkaujant popiežiaus atstovui, buvo pavestas visuotinam bažnytiniam susirinkimui, žinoma, tokiai institucijai, kuri visai netiko šitą reikalą spręsti. Tokiu būdu tas niekada nesibaigiąs ginčas dėl Žemaičių pasiekė aukščiausią tada krikščioniškojo pasaulio forumą, sakytume, to laiko tautų sąjungą. Ordinas trečią kartą iš eilės griebėsi tos pačios senos priemonės propagandos. Bet Vytautas su Jogaila irgi ruošėsi kontraatakai. 1413 m. lapkričio mėn. jiedu tik vienai savaitei buvo nuvykę į Žemaičius ir ten kiek pakrikštiję, galėjo į Konstancos konsiliją 1415 m. gruodžio mėn. nusiųsti

---

[57] Taikos sąlygose be Žemaičių klausimo iš Lenkijos pusės dar figūravo grąžinimas tų žemių, dėl kurių Lenkija jau 1409—11 metais kariavo: Pamaris, Kulmija, Michalovo žemė, Niešavas. Reikalavo sugrąžinti kitų užstatytų žemių (Naujosios Marchijos, Drezdenkos, Drahimios, Santokos). Be to, reikalavo grąžinti nuostolius Mozūrų pasieniui. CeV 287. Plg. *L. Kolankowski*: Dzieje w. ks. Lit. o. c. I 123 — 124, Apie Grabovo suvažiavimą žiūr. *J. Voigt*: Gesch. Pr. VII 231 sqq. *Caro*: Geschichte Polens II p. 425.

[58] «... dem herren, konige io in aller demut enkegen wolden geen noch unser und noch unser ordens vormogen, und das got weis mee den unser vormogen im die land czu S a m a y t e n, d i e g a r g r o s u n s e r o r d e n h a b e n g e k o s t, in eigener persone czu im in sein land czogen umbe frede und gemaches willen und czuvormeiden vorgissunge cristenliches blutes, uff. das, das eintracht und gnade beider lande blebe, dirboten wir uns im abczutreten ewiclichen die im czu behalden und ire noczcze und die czu keren wo seine gbade welde».

[59] Žiūr. *Caro* nuomonė: Gesch. Pol. III 421. Plg. *Krumbholtz*: Samaiten o. c. 185.

60 krikštytų žemaičių [60], kurie vaizdžiai ir gyvai, žinoma, su aiškiais perdėjimais nupasakojo Ordino jiems darytas skriaudas (« Propositio Samaytarum », CeV 1018 sqq.). Išdėstydami visokias kryžiuočių nedorybes, ypač iš jų valdymo 1404—1409 [61], jie nurodo, kad *prūsus* vokiečiai, užėmę jų žemes, laiko sunkioje vergystėje ir varo prie sunkiausių darbų. Toliau nurodo skundas, kaip jie mažai tikėjimo tepramokyti, kaip prūsus panaudoja kryžiuočiai savo žygiuose į svetimus kraštus, juos pirmiausia siųsdami žudyti ir deginti ir t. t. Šitas prūsų prisiminimas yra vertas dėmesio ! Juk 1412 m. pabaigoje Vytautas irgi buvo prisiminęs prūsus ir pareiškęs : « Prūsai yra mano tėvų buvusi žemė, ir aš jų reikalausiu iki Osos ... » (CeV 257).

Ilgesnis už žemaičių buvo lenkų skundas. Ordinas atsakinėjo savo irgi ilguose su tiesa prasilenkiančiuose ir perdėjimų taip pat pilnuose memorijaluose. Toje « publicistikoje » tačiau mažai kas naujo bepasakoma. Dažnai pasikartoja jau anksčiau skunduose minėtieji argumentai. Kryžiuočiai, žinoma, priminė Vytautui jo išdavikiškumą ir skelbė pasauliui, kad jis užpuolęs Klaipėdą, išvesdamas 3.000 žmonių nelaisvėn (CeV 1035). Nors kryžiuočiai Žemaičius, kaip jie 1409 m. skunde buvo pareiškę, laikė lyg ungurį už uodegos (« sicut anguillam per caudam »), CeV 999), tačiau siuntę į sunio-

---

[60] Apie žemaičius-lietuvius Konstancos bažnytiniame susirinkime : J. *Pfitzner* : Witold o. c. 136, 142. *R. Krumbholtz* : Samaiten o. c. 189. Specijalesnės monografijos : *Prochaska A.* : Na soborze w Konstancyj. Atsp. iš. Rozpr. akad. Um. hist.-fil., XXXV (1897—98) 1893. *Bellée H.* : Polen und die Römische Kurie in den Jahren 1414—1424. Kiti darbai ir dizertacijos (Nieborowski, Springmann etc.) žiūr. *Z. Ivinskio* : Vytauto Didžiojo darbų ir jo periodo bibliografija, « Athenaeum », 1931 (t. II) Nr. 1, p. 120 nr. 551—563. Apie lietuvius Konstancoje lietuviškai yra Br. *Dundulio* diplominis darbas Teologijos fil. f-to fil. skyriuje. *A. Janulaitis* : Žemaičiai ir bažnytinis seimas Konstancoje, « Praeitis » II (1933) 291 sqq.

[61] « ... Nuo senovės buvome ir tebėsame laisvi, savo žemės paveldėtinai iš savo ir savo tėvų pilna laisve turėjome ir nebuvome niekieno nelaisvėje. Tačiau vokiečių Ordino broliai stengėsi atimti mums mūsų laisvę ir turtus, žiauriai mus kamuodami ... Kur mes tikėjomės, kad jie pamokins tikėjimo, tenai mes patyrėme juos esant be jokio gailestingumo, todėl daugelis bevelijo mirti senuosiuose paklydimuose, negu priimti katalikų tikėjimą, suteptą jų nedorybėmis. Jie atėmė mums mūsų žemes, tepalikdami mažus laukelius, atėmė mums mūsų laisves. Jų valdžioje arba teisingiau sakant, priespaudoje esant mums būtų reikėję elgetauti, vogti, užmušinėti ir vargingai maitintis su savo žmonomis ir vaikais. Stebimės, kad tie broliai drįso save vadinti krikščionijos durimis, iš tikrųjų jie turėtų vadintis uždoris tiems, kurie ieško išganymo ... ».

kotą kraštą javų, gyvulių, įvairių reikmenų ir t.t. (plg. Cod. dipl. Pruss. VI 114, 117, 118).

Ordino atsakyme į Žemaičių «Proposicio» figūruoja labiausiai Žemaičių krašto klausimas. Jame nurodyta, kad Žemaičiai buvo Vytauto jam atiduoti ir turėtų jam priklausyti. Apie pačius Žemaičius buvo taip pasakyta: «... Samaytharum gens durissime cervicis et ferocissima ...» (CeV 1034). Po savo atsakymų Ordino atstovai buvo manę, kad Žemaičių klausimas bus išspręstas jiems teigiamai. Tačiau bažnytinis Konstancos susirinkimas šito klausimo iš esmės neėmė, pasitenkindamas christianizacijos reikalais ir pasiųsdamas žemaičiams krikštyti Lvovo ir Vilniaus vyskupus [62]. O įgaliodamas Jogailą ir Vytautą įvesti Žemaičių krašte katalikų tikėjimą, įsteigti vyskupystę, ir tuo *sujungdamas* Žemaičių kraštą su Aukštaičiais bažnytinės organizacijos ryšiais, tik *pasunkino* Ordinui Žemaičių krašto atgavimą po valdovų mirties. Tuo būdu iš Konstancos Ordinas išėjo ne laimėtoju, o Žemaičių klausimas liko ateičiai vis dar neišspręstas. Ir galutinas Konstancos balansas buvo tas, kad Vytauto ir Jogailos argumentai, lotyniškai sustatyti Krokuvos universiteto rektoriaus Pauliaus Vladimiro (Vlodkovičiaus) buvo pakankamai stiprūs pakenkti Ordino autoritetui Vakaruose [63].

Tolimesnė kova dėl Žemaičių susideda iš visos eilės detalių, suminėtų pas Krumbholtz'ą, J. Voigt'ą, J. Jakštą [64], bet jos į ginčą ko nors charakteringesnio nedaug beįneša. Abi pusi susivažiuoja, derasi, grumoja, mobilizuoja, pagaliau prieina prie karo. Paminėsime čia tik pačius reikšmingiausius momentus, kuriuose labiausiai buvo apčiuopiami kovos dėl Žemaičių ir jų Vakarinės sienos reikalai.

Konstanca Žemaičių krašto klausimo išsprendimą, kaip minėjome, tik pasunkino, pavesdama jame *ne Ordinui* sudaryti bažnytinę organizaciją. Todėl to krašto klausimui išspręsti Ordinas vėl turėjo kreiptis į Vytautą. Naujų derybų iniciatorium buvo Livonijos magistras. Savo laiške vyr. magistrui jis siūlė *nuo Žemaičių visai atsisakyti* ir palaikyti juos Vytautui su Jogaila. Jis motyvavo, kad kova už juos, nors jie esą *svarbiausias teritorijalinis objektas*, dėl kurio kilę

---

[62] *Pr. Penkauskas*: Vytauto Didžiojo nuopelnai dvasinės kultūros srityje, « Athenaeum » 1931 m. Nr. 1, 19 (plačiai aprašyta Žemaičių krikštas psl. 13—20).

[63] Žiūr. apie P. Vladimirijų (Vlodkovičių) : *Korbut* Gabrjel : Literatūra polska od początków do wojny swiatowej T. I. (X—XVII) Varszawa 1929, 21 (apie jį ir Konstancą nurodyta plati literatūra).

[64] *J. Jakštas*: Jogailos kovos o. c. 171 sqq. *Krumbholtz*: Samaiten o. c. 187 sqq.

tiek daug ginčų ir nesutikimų, yra per sunki. Tuo būdu rizikuojama ir kitais kraštais, kuriuos Ordinas valdo [65]. Abi pusi, jo nuomone, turėjo susivažiuoti ir tartis (CeV 352). Iš jo pasikalbėjimo su Vytautu, apie kurį jis smulkiai laišku referavo vyr. magistrui, matyti, kad Vytautas šį kartą kalbėjo daug draugiškiau, ir pareiškė: « Dieve duok, kad mes susitaikytume. Jei ką nors iš mūsų *draugiškai* nori gauti, galės greičiau laimėti negu grasinimais arba prievarta » [66]. Taip pat charakteringas Vytautui pasakymas lygiai kaip ir tas ankstyvesnis — Ordino maršalkai (« ... be draugiškumo nieko iš manęs niekas nelaimi ... », CeV 257). Toliau Vytautas, Livonijos magistrui nurodžius, kad Ordinas turi teisių į Žemaičius, dar draugiškiau pareiškė, kad jis esąs jau senas žmogus (« ein oltman »), jo brolis (Jogaila) taip pat senis (« ein oltmann »), todėl kam kitam jiedu galėtų Žemaičius palikti jei ne Ordinui [67]. Bet vyr. magistrui vis dar atrodė, kad šitokiu taikingu tonu Vytautas su karaliumi norėjo Žemaičių klausimą išimti iš tada dar posėdžiaujančios koncilijos, popiežiaus ir imperatoriaus dispozicijos [68]. Pagaliau po pakartotinų raginimų ir derybų susivažiavo abi pusės pasitarimams Veliuonon (1416 m. IX. 15—17). Bet čia abi jos kietai laikėsi savo, nuo Torno taikos žinomų reikalavimų. Kryžiuočiai vėl pareiškė savo pretenzijas į jiems priklausančius Žemaičius, o Vytautas su Jogaila be kitų žemių (Niešavos, Pamario, Michalovo ir k.) reikalavo, žinoma,

---

[65] « Sunderlichs umme das lant zu Sameyten ist unsir allis gutdunken, als verre euch das gut und geroten dunket, mocht es zu einem ewigen guten Cristlichen frede zwischen dem koninge von Polan, herzog Wytovdt und unsem orden komen, und das gute ein dracht und vruntschaft under uns und unsen landen were, das wir dan d a s l a n t z u S a m e y t e n o b i r g e b i n, wante wir doch alreit des landes nicht enhon, und soldin wir in zu komenden ziten do ume kriger und mit erloge gewinnen, so musste wir unser lande, die licht besser sein d o r u m e v o r t e r b i n, und wedir zu wage setzen, umme die grenitz zwischen Polan und Prussen ... » (LUB V 120). Plg. *Krumbholtz*: Samaiten o. c. 187.

[66] Liv. magistras referavo apie savo pokalbį: « Do, spreke wi, here, dat dunket uns ok gelik unde dat iuwe gnade u n s z e r m o r d e n S a m a y t e n dar to lethe, als gi id ame vor unthethen hebben. Do sprach he: Got gevs dat wi eindrech tich werden. W a t m a n d e n n e m i t v r u n t s c h o p v o n u n s h e b b e n w o l d e, d a t m o c h t e m (a n) e e r g a w i n n e n, d e n n e m i t d r o w e n e d d e r m i t g e w o l t ... » (CeV 352). Plg. *Krumbholtz*: Samaiten o. c. 188.

[67] « Dar to Wytowte sprak: unser broder der is ein oltman unde wi och ein oltman; weme wolde wir denne dat land bes gunnen, wen dar id wol wer(e), wemmes von dank neme » (CeV 353).

[68] Plg. *J. Jakštas*: Jogailos kovos o. c. 172.

Žemaičių ir dar *Suvalkijos* iki Mozūrijos sienos (CeV 367 — nr. 703). Derybos nieko pozityvaus nedavė ir abiejų valstybių galvos nieko nenutarusios ir nebaigusios išvažinėjo [69]. Tuo tarpu Vytautas 1417 m., norėdamas Žemaičius dar labiau surišti pastovesniais ryšiais su savo valstybe, ėmėsi vėl žygių, kurie Ordinui labiausiai buvo nemalonūs, būtent, įvesti Žemaičiuose bažnytinę organizaciją, įkurti vyskupiją [70]. Tuo būdu Konstancos koncilijos į Žemaičius išsiųstieji delegatai, krikštydami žmones, kurdami bažnyčias, šventindami vyskupą, žodžiu christianizuodami Žemaičius, bet *ne Ordino vardu*, dirbo Vytauto naudai [71]. Todėl Ordinas mielai sutiko žinią apie Žemaičių sukilimą 1418 m. vasarą, kuriame jie, daugiausia ūkininkai, reaguodami prieš juos slėgiančius *naujoviškumus* socijalinėje srityje [72], nukreipė savo pyktį prieš bažnyčias, kunigus, vyskupą [73]. Kryžiuočiai, kaip iš jų kronisto Posilgės kronikos aiškiai matyti (Sr Pr III 376—377), įžiūrėjo tame sukilime *nenusisekusią* Vytauto christianizaciją, kurios nepasisekimu jie džiaugėsi [74]. Sukilime, turbūt, savo rankas bus pridėjęs ir Švitrigaila (LUB V 448) tada vėl gerą prieglaudą prieš Vytautą pas kryžiuočius radęs. Sukilėliai savo reakcijos metu pyktį išliejo ir prieš vokiečius, *puldami Klaipėdą* ir ten pridarydami Ordinui nuostolių (CeV 408, 411; LUB V 403, 426), tačiau ribos vakaruose pasiliko tos pačios.

---

[69] CeV 369, 370—371, 374. Veliuonos suvažiavimą aprašo Posilgė. SrPr. III, 365.

[70] Plg. *Pr. Penkauskas*: Vytauto D. nuopelnai o. c. 24—28 (ten yra sužymėta visi svarbesnieji Žemaičių krikšto įvykiai). *W. Holtzmann'o* strp. Zeitschrift für Geschichte des Oberrheins Bd. XXXII (1917) 79—83. *Andziulytė* (M. Ruginienė): Die Anfänge des Bistums Samaiten. Diss. Fribourg (Masch - Schr.) 1923.

[71] *Kliausis* Ignaz: Die Kirchenpolitik in Litauen unter Jogaila und Vytautas (1377—1421). Diss. Graz 1929 (Masch. - Schr.).

[72] Plg. *Ivinskis Z.*: Geschichte des Bauernstandes in Litauen. Berlin 1933. 94—99. Ten apie šį sukilimą ir jo priežastis p. 99—106. Santrauka « Athenaeum'e » 1933 m. Nr. 1, p. 35. *K. Jablonskis*: Nauji Vytauto laikotarpio aktai « Praeitis » t. II (1932) 386 sqq. (visa eilė Vytauto dovanojimų valstiečių bajorams). Sukilimą liečianti Vytauto korespondencija (CeV 411, 439, 441) ir Livonijos magistro pranešimai (LUB V 403, 426, 448) parodo, kad šita ūkininkų revoliucija turėjo *socijalinį pobūdį*. Bažnyčių aprūpinimas žemėmis bei valstiečiais, surištas su naujos tikybos įvedimu, bus šitą reakciją sukėlę.

[73] Plg. *Fijalek*: Uchrzescijanienie Litwy o. c. 106 sqq. *Prochaska*: Dzieje Wit. o. c. 95. *Krumbholtz*: Samaiten o. c. 121 sqq.

[74] SrPr III 376. Plg. *A. Lewicki*: Powstanie Swidrigielly, 61 sqq.

Vytauto pastatytas Žemaičių seniūnas Kežgaila Valimantaitis, paaukodamas 60 sukilėlių vadų galvas sukilimą nuslopino, ir Vytautas vėl buvo Žemaičių ponas. Kryžiuočiai, nors buvo informuoti, kad keli tėvūnai ir vietininkai remtų Švitrigailą, jei Ordinas duotų pagalbos, nedrįso perdaug rizikuoti [75]. Abi pusės vengė karo, atidėliojo jį paliaubomis ir sutarė, kai koncilija išsiskirstė lietuvių — lenkų ir Ordino ginčuose nieko nenutarusi, vėl tęsti *tiesiogines* derybas. Jos buvo pradėtos 1418 m. spalių mėn. vėl Vėliuonoj (Sr. Pr. III 379). Abi pusės pasiliko prie savo reikalavimų. Tiesa, Ordinas iš savo pusės, kaip ir 1414 m. (CeV 257) sutiko *pripažinti Vytautui Žemaičių kraštą*, jei tik būtų *palikta kryžiuočiams* jiems priklausanti *Klaipėda su pakraščiu prie jūros* (Sr. Pr. II. 380) [76]. Bet ir Vytautas ir Jogaila tada vėl pareiškė tą patį, kas buvo sakyta Makros misijoje, kad Žemaičių sienos eina panemuniu iki Kuršių įlankos ir jūros.

Dvi aukščiausios instancijos, popiežius ir imperatorius, ėmė tada siūlytis sutaikinti. 1419 m. popiežius Martynas V bandė tarpininkauti, bet jo tarpininkavimas nedavė rezultatų. Jogaila nenorėjo Martyno arbitražo, bet vis dėl to nusiuntė savo atstovus į Gnievkovo suvažiavimą, kur turėjo būti sprendžiama byla. Vytauto ir Jogailos išdėstytose taikos sąlygose yra paduota gana plačiai, kokių sienų jiedu nori Žemaičiuose. Klaipėda turi būti priskirta prie Žemaičių, nes esanti jų žemėje, toliau reikalaujama Lietuvai pajūrio iki Šventosios, Suvalkijos [77]. Bet Ordinas, atsisakydamas nuo Žemaičių, jokiu būdu nenorėjo atiduoti Klaipėdos, nes ji niekada nepriklausiusi Žemaičiams, bet Kuršo žemei, ir Ordinas savo teisėms į ją turįs tvirtus dokumentus [78].

---

[75] Plg. *Kolankowski*: Dzieje w. ks. Lit. I 136.

[76] *E. Raczyński*: Cod. diplm. Litwy 1845. 229.

[77] « Item in partibus Litwanie et Samaytharum incipiantur limites et Marisalco vsque ad fluvium Memel ita quod Castrum Memel maneat prout est in terra Samaytharum, et ipsa Terra Samaytharum cum eodem Castro perpetuis temporibus circa dominos Regem et Magnum ducem Litwanie remaneat conseruata et ascendatur ... » (Toliau detaliai nustatoma, kokios turėtų eiti ribos nuo Prūsų Mozūrijos: Šešupė, Širvinta, Lepuona etc.). ... Item ad aliam partem inter Terras, Samaytharum et Livonie continuando in marisalco usque ad introitum fluvii qui dicitur A ... « *Raczyński*: Cod. dipl. Litwy, 237—238. Apie ribas Suvalkijoje žiūr. Ernst *Kroehnert*: Die deutsch-russische Grenze von Eydtkuhnen bis Soldau. Diss. Königsberg. 1912. 16 sqq.

[78] « Item super Castrum Memmil respondetur quod illud Castrum nunquam spectabat ad terram Samagitarum sed ad terram Curonien et ordo habet bonas litteras quod castrum ad eum spectat ». *Raczyński*: Cod. dipl. Litwy, 239.

Vytautas dabar, nuo Veliuonos susivažiavimo, dar ryškiau negu po Torno taikos, išėjo su savo reikalavimais, tvirtindamas, kad Žemaičiai tęsiasi ligi pat Nemuno žiočių ir jūros. Iš to jo reikalavimo buvo aišku, kad prekybai vis kylant ir didėjant, Lietuva ieško jau priėjimo prie jūros. Kai Žemaičių ir jų sienų klausimas vis dar nepajudėjo iš vietos, turėjo jį vėl imti spręsti imperatorius Zigmantas [79]. Jogaila, tikėdamas dideliu Zigmanto palankumu, išdavė jam savo ir Vytauto vardu įgaliojimą išspręsti Torno taikos klausimą. Susidėjus politinėms apystovoms, kitaip negu 1412—13 metais, norėdamas patenkinti Vokietijos visuomenę ir kad husitams čekams gimininga lenkų tauta neimtų jų šelpti, padarė Breslavo reichstage (1420. I. 6) tokį sprendimą, kurio nei Vytautas nei Jogaila nesitikėjo: Torno taika buvo patvirtinta, o Žemaičiai pripažįstami Ordinui. Ordinas tuojau turėjo paimti pakraštį nuo Raudonės upės įtakos į Nemuną iki Klaipėdai, palikdamas Vytautui iki gyvos galvos dešinįjį Nemuno krantą. Vytautui mirus Žemaičiai turėjo atitekti Ordinui (Lites III 61). Breslavo sprendimas buvo Torno taikos patvirtinimas. Bet jame buvo šis tas ir nauja. Vytautas gavo visus sustiprinimus («indagines»), gulinčius Nemuno srityje iš Žemaičių pietų pusės, Ordinui atiteko visos užtvaros į vakarus (prie Nemuno žiočių ir Klaipėdos) [79a]. Toks išsprendimas labai suerzino Vytautą ir Jogailą, kurie tada buvo susivažiavę Dauguose ir patyrę apie ištarmę rėkę ir raudoję kaip sužeisti liūtai (Dlug XIII 245). Tuoj abu jiedu pasiuntė savo protestus, kuriuos nuvežė į Breslavą, savo diplomatinę karjerą pradėdamas, Zbignevas Olesnickis. Ilgame savo laiške, kuris dėl savo aiškinimų, kas yra Žemaičiai, yra plačiai žinomas, Vytautas pareiškė, kad Žemaičiai nuo senovės paveldėjimo teise buvę didžiųjų kunigaikščių valdomi. Net Ordinui priteistoje dykroje (tyre) *buvę Žemaičių pilių*, ką rodą dabar tebėsantys kalniukai. Tarp Lietuvos ir Prūsų gulįs Sūduvių kraštas esanti jo tėviškė, teisėtai paveldėta iš prosenių (CeV 468). Visu savo temperamentingumu Vytautas kreipėsi prieš kryžiuočius. «Kryžiuočiai yra *svetimšaliai* ir *ateiviai* iš Vokietijos. Jie užėmė prūsų kraštą, o dabar stengiasi ir mus,

---

[79] Apie Vytauto laikais augančią komercinę Lietuvos ir jos upės Nemuno reikšmę žiūr.: *Remeika* Joh.: Die Handel auf der Memel von Anfang des 14. Jhs. bis 1430. Diss. Kiel 1927 (Atsp. iš «Tauta ir Žodis», t. III). *Forstreuter Kurt*: Die Memel als Handelstrasse Preussens nach Osten. Königsberg 1931. *Z. Ivinskis*: Lietuvos prekyba su Prūsais. Pirma dalis. Iki XVI amžiaus pradžios, Kaunas, 1934, 53 sqq. (Ten nurodyta kita literatūra ir šaltiniai).

[79a] Plg. *Krumbholtz*: Samaiten o. c. 200.

tikrus mūsų žemės paveldėtojus ir valdovus jėga ir iškilmingais pasakymais išvaryti ». Kol gyvas būsiąs jis ir jo įpėdiniai nuo tų žemių *niekada neatsisakysią* (CeV 468).

Šitame Vytauto proteste, kaip ir dviejuose ankstyvesniuose pareiškimuose, yra prisimenama prūsai, jų žemė, kaip jo *tėviškė*. Vadinasi, vokiečiai kryžiuočiai Prūsuose buvo jaučiami kaip svetimšaliai. Vytauto laikais lietuvių kunigaikščių sąmonėje buvo jaučiamas ryšys tarp lietuvių gyvenamų žemių ir Ordino užimtų prūsų sričių [80]. Bet Vytauto protestas prieš Breslavo sprendimą nedaug ką galėjo padėti. Imperatorius atsakė sprendžiąs žiūrėdamas ne prietelystės, bet teisybės. Jis teisingai pastebėjo, jei esą jiedu su Jogaila, *nuveikę* Ordiną 1410 metais ir jo žemėje *stovėdami*, sutiko jam pripažinti Žemaičių kraštą, kaip kitaip galėjęs išspręsti bylą pats imperatorius [81].

Situacijai gelbėti reikėjo ieškoti kitų priemonių. Jogaila apeliavo į popiežių prašydamas panaikinti Breslavo nutarimą. Vytautas tačiau suprato, kad remdamasis senais dokumentais, mažai ką laimės, ir nutarė klausimą perkelti į kitą plotmę. Tik karas galėjo vėl spręsti ginčą. Kad Zigmantas Ordinui negalėtų duoti pagalbos, Vytautas rado geros progos jam namie sudaryti sunkenybių. Iš čia ėjo jo santykiai su husitais čekais ir visa toji jo akcija Čekijoje su Žygimantu Kaributu. O kartu su tais žygiais Vytautas jau nuo 1420 m. pavasario ruošėsi naujam karui su Ordinu (LUB V. 616—617, 620). Tuo pačiu laiku Ordinas, remiamas aukščiausios pasaulinės galybės — imperatoriaus, kreipėsi į Romą. Jau nuo seno Ordinas visada, kai tik jam būdavo didelė bėda, naudodamasis Romos simpatijomis tai tariamai misijų institucijai, kreipdavosi į Kūriją pagalbos, užtarimo, globos ir t. t. O buvo Ordinas ilgą laiką Romos saugojamas ir globojamas pupillus ! Todėl dabar Ordino vyr. magistras, kai ginčas dėl Žemaičių klausimo ne tik nesibaigė, bet ėmė įgyti dar rimtesnes ir aštresnes formas, skundė Vytautą popiežiui. Vytautas, rašė jis,

---

[80] Plg. J. *Jonynas*, Prof.: Iš Mažosios Lietuvos istorijos, « Vasario 16-ji », Liet. nepriklt. 15-kos m. sukaktuvėms, Lietuvos šaulių sąj. leidinys, Kaunas 1933, 88.

[81] « Quomodo enim potuissemus terram Samaytarum in perpetuum vobis adiudicare, cum tamen *vestro* consensu *ex* tenore pacis ... Thorun illa debebat post mortem vestram ad Cruciferos pervenire, aut quomodo honeste valuissemus cum essemus inermes et sedendo inter partes iudicaremus, plus vobis dare de iure partis alterius quam vos *victores et armati stantes in territorio inimicorum vestrorum sci*vistis aut voluistis ab eis petere ». (CeV 474).

norįs būtinai visiems laikams gauti Žemaičius tokiose ribose, kokiose jie pirmiau visai nėsą buvę. Jis argumentavo: Šitų sienų plotan įeina Klaipėdos pilis; tuo būdu Livonijos ir Prūsų žemės liktų *perskirtos*. Kadangi toliau Vytautas visomis jėgomis to siekia, išdavoje Ordinas taptų visiškai sunaikintas[82]. Šitie žodžiai pakankamai rodo, kiek Ordinui ir Vytautui buvo svarbi Klaipėda.

Tokiu būdu Vytauto tarptautinė pozicija Žemaičių ginče turėjo pašlyti, nes tam klausimui įgavus vėl tarptautinio pobūdžio, jo nenaudai stojo ir imperatorius ir popiežius.

Vytauto kova dėl Žemaičių ir patogių jiems vakarinių sienų 1420—21 metais pasiekė savo kulminacinį punktą. Diplomatinėje kovoje vėl abi pusi ėmėsi savo propagandos. Iš šito laikotarpio turime vieną šaltinį dar kartą rodantį, kaip kryžiuočiai Klaipėdos nenorėjo iš savo rankų išleisti. Ordino prokuratorius prie Kūrijos, Jonas Tiergard'as patyręs apie Vytauto pas popiežių daromus žygius, rašė iš Romos 1421 m. balandžio mėn. 8 d. vyr. magistrui: «... taip pat Vytautas stengiasi gauti Klaipėdos pilį, kurią jis mielai norėtų valdyti, tačiau Ordinas jam jokiu būdu negali užleisti, nes jeigu tai įvyktų, *liktų Livonijos ir Prūsų žemės padalytos ir viena nuo antros atskirtos*. Kadangi Ordinui tai būtų skriauda ir didelis nuostolis ir kadangi jūsų malonybė šios tvirtovės reikalui esate padėję daug triūso su įvairiopu jos apsaugojimu, tai norėtume (turime vilties), kad karalius ir Vytautas su savo galybe jos niekados negautų»[83]. Iš tos reliacijos aiškiai matyti, kaip visu rimtumu buvo svarstomas Žemaičių klausimas prie Kūrijos popiežiaus akivaizdoje (Ce XV² 121). Tuo tarpu Vytautas tvirtino savo pozicijas pačiame Žemaičių krašte padary-

---

[82] «Petivit autem in modum future concordie districtum Samagittarum in proprietatem perpetuam, ultra hunc limites granicierum, de quibus retroactis temporibus, quin ad ordinem pertinuerint, nulla umquam dubitacio fuit. In quorum limitum spacio castrum Memel includitur et eo modo fieret discontinuatio terrarum Lyvonie et Pruszie. Unde ulterius quod totis viribus struit, finalem ordinis subversionem consequetur» (CeV 464).

[83] «... der glich her ouch bewerte fom hwse zur Memele, das Witawt gerne hette und doch der orden in keiner weise obergebe, wend so das geschege, so wurden Lieffland und Pruszenland geteilit und fon enander gescheidit, das dem orden ein vorstoren und gruntlich vorterber were, und dorumme so hette euwer gnade uff das hws groszen fleis gelegt mit mancherhand fastemachunge und hoffen, das is der koning und Witawt mit irer macht nymmer gewinnen moge». (CeXV² 120).

damas jo vyskupijai donacijas žemėmis ir valstiečiais[84], tuo tarpu kai 1417 m. vyskupijai buvo paskirtos tik iš didžiojo kunigaikščio iždo mokamos pajamos (CeV 393—394). Šios Vytauto pastangos turėjo savo tikslą. Kuršių vyskupai nuo seno turėjo vilties praplėsti savo dieceziją Žemaičių teritorija. 1420 m. kovo mėn. kreipėsi Kuršo vyskupas į vyr. magistrą prašydamas įkuriant Žemaičių vyskupystę jam priskirti atitinkamą sritį (LUB V 622—623). Bet Vytautui rūpėjo, kad Žemaičiai ir bažnytiniu atžvilgiu būtų laisvi nuo svetimų įtakų. Martynas V, tvirtindamas Vytauto darbą, paėmė savo globon Žemaičius ir patvirtino tik nuo jo priklausomą Žemaičių vyskupiją (CeV 530). Bent tuo atžvilgiu popiežiaus tarpininkavimas buvo Lietuvai naudingas. Jis ne tik pripažino Žemaičių vyskupiją, bet dar uždraudė Livonijos Ordinui užpuldinėti. Žemaičiai vis labiau buvo įjungiami į didžiosios kunigaikštystės sudėtį. Bet Vytauto kova dėl Žemaičiams patogios ir naudingos vakarinės sienos ėjo jau prie galo. Per naują derybų suvažiavimą su Vytautu Vėliuonoje 1420 m. rugsėjo mėn. 8 d. did. kunigaikštis dar kartą pareiškė, kad Žemaičių ribos yra Nemuno žiotys, Kuršių marės, jūra[85]. Tai esančios *senos* ir *tikros* Žemaičių sienos[86], tačiau dėl « geros taikos »[87] Vytautas sutiko atsisakyti nuo Klaipėdos su ruožu per tris mylias nuo jūros (CeV 494—495). Ši naujoji siena, kaip ji buvo pasiūlyta, išvesta buvo paskui Melno taika 1422 m. Bet per Veliuonos derybas Ordinas nė su tokiu Vytauto pasiūlymu nenorėjo sutikti[88], nes Vy-

---

[84] *Semkowicz* Wl.: Pierwsze przywileje fundacyjne Witolda dla Kościoła na Žmudzi. Kwart, hist. t. 44 (1930) 384 sqq. *Ivinskis*: Gesch. d. Bauernstandes. 96, 121.

[85] Plg. pst. 48.

[86] « Nota: Isti sunt antiqui limites nostre terre Samaytarum per fluvium Memel usque in divisionem ipsius fluvii ubi dividitur in tres fluvios (Nemuno delta) et tunc descendendo ipsius terciam que appelatur Russna ubi influit happ, et ulterius de haap per decursum eiusdem fluvii Memel usque ad mare salsum » (CeV 494).

[87] « Et quamvis isti limites sunt antiqui et veri limites nostri, amen p r o p t e r b o n u m p a c i s perpetue stabilivimus in eo mentem nostram et sic volumus granicies nostras habere et presignari »: (detaliai nurodomos sienos) » ... et eundo fluvium Jura, transeundo per transversum continuando per solitudinem tenendo fluvium Memel, Rusna, Wintenburg haap, castrum Memel alias Klawpeda et mare salsum undique in sinistra per duo miliaria, CeV 494).

[88] « Uff die ussatczunge der grenitczen ... das das land czu Samayten und ouch die wiltnisse uff jenseit der Memel mit iren usgesatczten grenitczen sulden eweclichen abgetreten werden und die alden briffe dor methe getotit

tautas pareikalavo, kad visi popiežių ir imperatorių raštai į Žemaičių kraštą būtų panaikinti. Kai visi mėginimai susitarti pasirodė bergždi, ginklas vėl turėjo spręsti bylą. Trečią kartą iš eilės po Torno taikos (1411) Vytautas ir Jogaila rinko kariuomenę ieškodami teisių į savo žemes. 1422 m. liepos mėn. 14 d., pasibaigus atvejų atvejais pratęsiamoms paliauboms, paskelbė Jogaila Ordinui karą. Kaip ir 1410 metais, didelė Vytauto ir Jogailos kariuomenė, skaitoma iki 100.000, vėl susijungė prie Červinsko. Bet kariauti tokio ūpo kaip aną kartą nebuvo. Bajorijai Jogaila, kuri grasino sugrįžti, turėjo praplatinti privilegijas. Ordino magistras Paulius Russdorf'as nebuvo į karą pasiruošęs. Jo kariuomenės užsidarė pilyse. Karas susmulkėjo į daugybę atskirų susirėmimų ir pilių apgulimų. Neginamą kraštą baisiai teriojo jungtinės kariuomenės, ypač totoriai ir valakai. Ištisos sritys buvo nudegintos (pietvakarių Prūsuose). Magistras, ilgai laukęs pagalbos iš Vokietijos kunigaikščių ir imperatoriaus, nesiskubino daryti taikos, bet prieš milžinišką kariuomenę atsispirti negalėjo. Jis paprašė taikos. Ji buvo pasirašyta netoli tos pačios Osos upės, apie kurią Vytautas 1413 m. buvo kalbėjęs (CeV 257), prie Melno ežero lenkų kariuomenės stovykloje 1422 m. rugsėjo mėn. 27 d.

Melno taika galutinai turėjo išspręsti ginčijamų teritorijų klausimus. Vytautas reikalavo, kad Žemaičių siena eitų Nemunu, nes tikrosios jų sienos esančios Nemunas, Rusnė, įlankos kraštas, « hap » ir jūra. Tačiau jis dėl taikos — propter bonum pacis » (LUB V 880) sutiko priimti tas sienas, kurios jau anksčiau (1420 m.) per derybas Veliuonoje su magistru jo buvo pasiūlytos (CeV 494). Melno taikos sutarties dokumente jos, palyginti, aiškiai nužymėtos: Mozūrijos pasienyje nuo brastos Kamienny Brod Lyko upės aukštupyje, aukščiau Grajevo ir Točiloto ežero stačiai per dykrą (tyrumą) į Rogorso ežerą, kurį siena kerta pusiau. Toliau tiesiai vėl per dykrą į Preivosto lauką, tiesiai į Meruniškį ir Vyštyčio ežerą (jis pasilieka Ordino pusėje), paskui iki Lepuonos ištakos, ja iki Širvintos, Širvintos upe iki tos vietos, kur ji įteka į Šešupę, nuo Šešupės tiesiai į Nemuną, kur iš dešinės pusės įteka Šventoji. Tokia buvo siena Suduvijoje[89]. Vadinasi, didelė Ordino ginčijamos girios (« Wildnis ») dalis atiteko Lietuvai. Anapus Nemuno arba Žemaičių pusėje siena ėjo dvi myli

---

und nuwe dorobir gemachet werden etc. Die antwort: das ist uns alczu swer czu thuen, wend wir musten obirgeben pabstliche und kaiserliche briffe und doreczu den ussproch czu Ungern gescheen, den ir doch selbir vorliebet habt und ouch euwir maiestat ingesegeln bevestent ... » (CeV 495).

[89] Plg. Ernst *Kroehnert*: Die deutsch — russische Grenze von Eydtkuhnen bis Soldau. Diss - Königsberg. 1912, 18 sqq.

Šventąja, paskui stačiai per dykrą į Jūros upę, paliekant kairėje vokiečiams visur Nemuną per dvi myli (LUB V 880). Toliau siena ėjo vieną mylią Jūros upe, paskui tiesiai per dykrą, paliekant Nemuną, Rusnę ir Klaipėdą per tris mylias iki marių Ordinui. Trys mylios nuo ginčijamos Klaipėdos prie jūros prasidėjo Žemaičių teritorija. Su Livonijos Ordinu siena buvo nustatyta Šventosios upe, toliau paliekant senas sienas (« antiquos limites », LUB V 881), bet ne tas, kurios buvusios tuo laiku, kai Žemaičių kraštas priklausė Ordinui, bet tas, kurios buvusios senovėje tarp Livonijos iš vienos pusės ir Žemaičių, Lietuvos ir Rusijos iš kitos pusės.

Pagal Melno taikos sutartį Lenkija gavo Niešavos kraštą, o Vytautas, kaip nužymėtoji siena rodo, Žemaičių didelę dalį ir pusę Sūduvijos. Beveik nuo visų Žemaičių Ordinas turėjo visai atsisakyti. Iš Vytauto apibrėžtos Žemaičių sąvokos, kurios jis visą laiką nuo Torno taikos metų visada laikėsi, Ordinui teko nedidelis ruoželis 3-jų mylių platumo, bet užtat jis buvo labai svarbus: Nemuno *žiotys* ir *priėjimas* prie jūros. Tokiu būdu Vytautas neteko Nemuno ir Klaipėdos. Klaipėda, kaip *Ordino statyta* pilis ir visada jo valdžioje buvusi, turėjo palikti kryžiuočių rankose. Bet užtat Ordinas amžinai turėjo atsisakyti nuo Žemaičių, nuo Nemuno žemupio dešiniojo kranto, nuo Vėliuonos.

Apginti visas pozicijas cielybėje Vytautui buvo sunku. Iki 1409 m. Žemaičių atžvilgiu jis buvo vedęs pasyvią politiką. Atidavinėdamas Žemaičius jis davė Ordinui į rankas dokumentus, už kurių jis paskiau, talkininkaujamas imperatoriaus ir iš dalies popiežiaus, galėjo nusitverti ir ginti savo pozicijas. Šituo būdu pablogėjo Vytauto tarptautinė padėtis. Todėl jau paskui Vytautas ir būdamas nuo Torno metų gana aktyvus Vakarų atžvilgiu nebegalėjo visai išlyginti ankščiau pralaužto fronto. Melno taika reiškė *abipusį kompromisą*. Į Klaipėdą Ordinas žiūrėjo kaip į labai svarbią jo egzistencijai rytuose atramą ir jokiu būdu jos nenorėjo išsižadėti. Ribos tačiau jos komtūrijos tapo *pakeistos*. Senos komtūrijos sienos, siekiančios Šventąją ir Žemaičius iki Minijos aukštupio, buvo *susiaurintos* taip, kaip jos šiandien eina tarp Žemaičių ir Klaipėdos krašto. Pačiai Klaipėdai reikalingas « Hinterland'as » — užnuguris atiteko žemaičiams. Tuo būdu nė viena pusė neišėjo sveika. Kiekvienai jų iš jų užsibrėžto ir siekiamo plano *buvo šis tas išbraukta, bet kai kas ir palikta* [90]. Vokiečiams atiteko Nemuno žiotys, o Lietuva gi gavo tada beveik visai *nenaudingą pajūrį* ties Palanga iki Šventosios. Bet tas mažas žemės šmočiukas, siauras gabalėlis priėjimo prie jūros

---

[90] Plg. J. *Pfitzner*: Witold o. c. 138 sq.

turėjo vis dėlto savo reikšmės. Čia buvo to pleišto — kylio pats smaigalis kuris skėlė abi vokiečių Ordino sritis livoniškąją ir prūsiškąją į dvi dalis. Šitame sklypelyje ryšys tarp Prūsų ir Livonijos, tas Ordino politikos aukščiausias noras turėti teritorijalinį *nedalomumą* nuo Oderio iki Suomių įlankos ištisiems amžiams buvo sutrukdytas. Buvęs Lietuvai dideliu pavojumi tas teritorijalinis siūlas, kaip tik ties Palanga buvo visai *perkirptas*. Todėl tas žemės lopas ir tolimesniuose santykiuose turėjo didelės reikšmės ne tik lietuvių bet ir latvių tautai. Daug tiesos yra tame teigime, kad Ordino teritorijas perskyrus vokiečių įtaka (tarp kitko kolonizacija) Livonijoje negalėjo eiti sėkmingai. Tuo būdu latvių tauta iš dalies buvo išgelbėta nuo prūsų likimo, nuo pavojaus paskęsti germanizmo jūroje.

Kovoje su kryžiuočiais, baigdamas Lietuvos ilgai vestą kovą su vokiečių Ordinu dėl Žemaičių krašto, Vytautas pasiekė savo tikslą, nors jo pasisekimas buvo ne visiškai pilnas. Žemaičių krašto pasienis ir dideli lietuvių giminaičių gyvenamos teritorijos plotai paliko vokiečių Ordino valdžioje. Paprastai istorija mano, kad teisingai ir patenkinančiai išspręsti tuos lietuvių gyvenimo klausimus kliudė Vytautui perdidelis nukrypimas į rytus — Rusijos reikalus. Tie visi žygiai prieš totorius, tas noras užimti Riazanes, Kalugas, Tulas, tos brangios ekspedicijos prieš Novgorodą esančios atitraukusios lietuvių kunigaikštį nuo tikrųjų, artimųjų uždavinių ir kliudžiusios įvykdyti programą, kurią statė lietuvių tautos gyvieji reikalai. Be abejo, dėl tų kraštų ir juose vedamos politikos Vytautui prisiėjo iš dviejų atvejų (1398, 1404) *atidavinėti Ordinui* Žemaičių kraštą. Jei visos tos jėgos, kurios žuvo mūšyje prie Vorsklos, tie dideli materijaliniai ištekliai, kuriuos prarijo ekspedicijos į Maskvą, Riazanę, Novgorodą, į Čechus, Vytautas būtų suvartojęs kovai prieš Ordiną savame krašte, reikia manyti, būtų jis didesnių ir geresnių rezultatų susilaukęs ir Lietuvai iškovojęs naudingesnes sienas Vakaruose. Bet šitoks mintijimas *istoriškai* vargu gali būti pateisinamas. Negalima Vytauto politikos vertinti tik mūsų laikams tinkančiomis sąvokomis. Vidurinių amžių žmogus nebuvo moderniškas mūsų laikų žmogus. Nacijonalinė — tautinė problema mūsų prasme tada dar neegzistavo. Kaip santykiai su lenkais buvo, žinoma, visai kitokiais pamatais pagrįsti negu mūsų šiandieniai norai kartais mus leistų matyti, taip ir savo užsienio politikoje į Vakarus Vytautas veikė tik savo laiko ribose. Kai Ordinas stipriai laikė apgniaužęs panemunes, žiotis, visa jėga gulė ant pajūrio juostos ir apskritai vakarinės Žemaičių sienos, tai Vytautui bebuvo likęs jo ekspansijai išėjimas tik priešingoje pusėje — rytuose. Iš rytų jis, be to, sėmėsi sau *jėgų kovai su tuo pačiu Ordinu.* Nėra reikalo čia ilgai aiškinti, kad jūros reikalas, nežiūrint pakilusios ir vis besiplečiančios prekybos, tada dar nebuvo toks aktualus. Tauta

dar nebuvo tada labai aktyviai į jūrą nusistačiusi, todėl jos vadui būtų buvę sunku ją iškovoti. Pats gyvenimas tada pajūrio ir Klaipėdos dar būtinai nereikalavo, nes šiandieninės susisiekimo problemos dar neegzistavo. Nors žemaičiai kovų bėgyje su kryžiuočiais pasiekdavo Klaipėdą, jūrą, tas sritis dažnai puldinėdavo, tačiau patys dėl tų pačių kovų ir kitų aplinkybių gyveno susispaudę, susigrūdę Žemaičių vidurio aukštumoje. Užteks pasakyti, kad jūrų prekybos, didelio laivyno, išvystytos laivininkystės tada Lietuvoje taip pat dar nebuvo [91]. Vadinasi, Vytautas ir pati tauta *tada dar galėjo* apsieiti be Klaipėdos. Ji nebuvo su jos egzistencija surišta. Bet iš viso to, kas čia iš šaltinių pacituota ir nurodyta matyti, kad Vytautas po Tannenbergo aktyviai kovojo už Lietuvos interesus Vakaruose ir pajūrio bei Klaipėdos klausimo nebuvo išleidęs iš savo akių iki pat 1420 metų, vis dėdamas pastangų laimėti Žemaičius su Nemuno žiotimis.

Bet vis dėl to gal kils ne vienam abejojimas, kodėl po Vytauto skambių žodžių ir didelių pažadų nesekė atitinkami žygiai? Kodėl jis, užbrėždamas ribas iki Karaliaučiaus, Osos, nepasiekė net Nemuno žiočių. Nėra šio straipsnio uždavinys Vytautą teisinti ar kaltinti. Reikia jo politiką imti to laiko rėmuose. Reikia neužmiršti, kad Ordinas, nors Tannenbergas jam buvo gerokai nuleidęs kraują, laikė dar giliai įleidęs savo šaknis Pabaltyje. Iš Lietuvos ir Lenkijos diferencijų, Vytauto ir Jogailos nesutikimų 1382—1392 m. laikotarpyje, paskui ir vėliau galėjo jis gelbėti savo sunkią būklę. Tuo būdu likdavo jis lietuvių kunigaikščių arba lenkų — lietuvių tarpusavio nesantaikoje kaip tertius gaudens. Toliau svėrė taip pat popiežiaus ir imperatoriaus autoritetai. O paties Vytauto užrašai buvo irgi aštrus Ordino ginklas. Vadinasi, visų savo reikalavimų patenkinti jis negalėjo. Melno taika buvo kompromisas, bet ir tuo kompromisu Vytautas iš Ordino atimtiems Žemaičiams buvo daug laimėjęs.

III. Žemaičiai nuo Melno taikos Švitrigailos, Žygimanto Kęstutaičio ir Kazimiero laikotarpyje.

1. *Žemaičiai ir jų sienų klausimas po Melno sutarties Žygimanto Kęstutaičio ir Švitrigailos kovų sūkuryje iki Žygimanto mirties.*

Melno sutartimi nustatytos sienos išbuvo lyiai 500 metų, tačiau toji taika anais laikais ramybės ir taikos neatnešė. Nereikia manyti, kad su tąja taika tuoj baigėsi ir Žemaičių klausimas bei ginčas dėl

[91] Plg. *J. Remeika*: Der Handel auf der Memel o. c. 42 sq.

jų sienų. Paprastai yra įprasta po Melno taikos kovą dėl Žemaičių ir jų sieną laikyti baigtu klausimu. Krumbholtz'as savo disertacijoje baigia jį 1422 metais, ir dauguma tos datos laikosi. Melno taika sienos buvo tik popieriuje nustatytos. Išvestos jos turėjo būti vėliau. Bet tas jų išvedimas paskui buvo priežastis didelių nesusipratimų. Čia duosime pačius svarbiuosius Žemaičių istorijos etapus 15-me amžiuje, iškeldami aikštėn kovas dėl sienų.

Melno taika Vokiečių Ordinui buvo didelis smūgis [92], net pačiame akte apie kryžiuočius buvo pareikšta gana neigiama nuomonė. O kad tuojau vėl nekiltų naujų nesusipratimų, Ordinas turėjo atiduoti Jogailai ir Vytautui visus dokumentus, kuriuos jis buvo anksčiau gavęs paremti savo teisėms į žemes, Melno taika amžinai pripažintas Lietuvai ir Lenkijai. Tuo būdu Vytautui privalėjo būti grąžinta visi anksčiau juridinės galios į Žemaičių kraštą turėję dokumentai bei užrašai. Kitos gi privilegijos ir raštai, vis viena kieno jie buvo duoti, bažnytinės ar pasaulinės vyriausybės, jei jie prieštaravo Melno sutarčiai, buvo paskelbti nustoją savo galios. Kilusius nesusipratimus turėjo spręsti susivažiavę abiejų pusių atstovai (LUB V. 877—889).

Vokiečių ordinas tikėjosi, susilaukęs didesnės pagalbos iš Vokietijos kunigaikščių ir imperatoriaus Zigmanto, kurie savo globojamo ir remiamo Ordino tokiu nuskriaudimu buvo labai nepatenkinti, *atgauti savo pozicijas* ir nenorėjo vykdyti Melno sutarties. Veliuonos suvažiavime 1422 m. turėjo pridėti prie Melno taikos antspaudas vienos ir kitos pusės atstovai. Bet dėl įvairių priežasčių, ypač dėl Ordino aiškaus delsimo, tos antspaudos nebuvo pridėtos. Tokiu būdu taikos patvirtinimas tapo atidėtas vėlesniam laikui. Vytautui buvo labai svarbu kuo greičiausiai vykdyti taiką. Vokietijoje Melno sutartis darė blogą įspūdį, ir Vokietijos kunigaikščiai, palaikydami Ordiną, norėjo tą reikalą pavesti tam tikram teismui. Bet kada Jogaila ir Vytautas iš naujo ėmė grasyti karu ir rengti kariuomenę [93], Ordinas turėjo nusileisti. Įžeistas jautėsi Melno taikos sąlygomis imperatorius Zigmantas, nes buvo anuliuoti jo sprendimai (1412 ir 1420 metų Budoje ir Žemaičiuose). Bet ir jam 1423 m. susitaikius su Jogaila (jis pažadėjo remti prieš husitus), Ordinas turėjo nusileisti ir galutinai užantspauduoti beveik metus neratifikuotą sutartį. Kryžiuočiai dar dėjo pastangų įdėti į sutartį punktą, kad ją privalo patvirtinti *popiežius*. Tuo būdu norėjo rasti formalių priekabių, dėl kurių paskui ta sutartis būtų sugriauta. Tačiau Jogaila nesutiko to punkto priimti.

---

[92] Jau *A. v. Kotzebue* laikė Melno taikos sąlygas Ordinui *pažeminančiomis*: Preussens ältere Geschichte, t, III (1808) 211—213.

[93] Plg. OrdBr XXII a. 100. 1422. VI. 24.

Ordinas turėjo galutinai visai nusileisti ir sutartį pripažinti. 1423 m. geg. m. Vyriausias magistras ir Livonijos magistras susivažiavę su Vytautu ir Jogailos atstovais Veliuonoje [94] šiaip taip ratifikavo Melno susitarimų sąlygas.

Melno taikos sutartimi Vytautas buvo pilnai patenkintas ir tą taiką laikė galutina. Nuvarginta ilgų karų Lietuva labai troško taikos. Todėl Vytautas skubėjo greičiau įvykdyti taiką ir nuo jos jo santykiai su Ordinu pasidarė beveik prieteliški. Iki jo valdymo galo daugiau kovos už Žemaičių vakarines sienas jo politikoje nebematyti.

Melno taikos silpna vieta buvo ta, kad joje ne tik antspaudų prikabinimas, bet *ir sienų išvedimas* buvo atidėta tolimesniems susivažiavimams. Jis ėjo labai sunkiai. Iš abiejų pusių, darbui prasidėjus, buvo paskirti atstovai, bet ginčai nesibaigė, sienų išvesti nepavyko [95]. Kaip pirma nesusitarimų objektu buvo visi Žemaičiai ir kitos Lenkijos pasieniuose ginčijamos sritys, taip dabar, besitariant sienas išvesti, diferencijos kilo dėl mažų lopelių. Ordinas labai norėjo, garantavęs sau Klaipėdą (OrdBr. LVIII a 4, 1424, VIII. 23), dėl kurios ėję tiek daug ginčių, išvesti sau ten, kiek galima, *naudingesnę sieną* [96]. Labiausiai Žemaičių pasienyje toje vietoje siena buvo ir vėliau iš Ordino pusės kvestijonuojama. Labiausiai jis geidė to sklypo, kuris sujungtų abi Ordino dalis nuo Palangos iki Šventosios. Dar Vytautui gyvam esant, paskui Švitrigailos laikais ši vieta — buvo projektai — turėjo atitekti Ordinui [97]. Dar 16-me amžiuje kunigaikštis Albrechtas ir markgrafas Jurgis Fridrichas veltui stengėsi įgyti nuo Besočių (Nimmersatt'o) iki Šventosios Palangos sritį. Albrechtas 1560 m. buvo gavęs Grobiną, o Jurgis Fridrichas 1585 m. Pilteno sritį. Nuo to laiko iki 1609 resp. 1611 Prūsų valdovų rankose buvo ir Kuršių žemių. Bet jiems taip pageidaujamas tiltas į Kuršą paliko Kunigaikštystės valdžioje [98]. Dar 18-me amžiuje prūsų pirklių sferose buvo kilęs sumanymas prijungti aukščiau Klaipėdos esančią sritį iki Šventosios prie Prūsų [99]. Tokių pastangų buvo ir daugiau,

---

[94] OrdBr. XXII 32, 1423, IV. 30. OrdBr. XII 29, 1423. VI. 1.

[95] 1423 m. sienos buvo dalimis apeitos ir apžiūrėtos, pav., tarp Žemaičių ir Livonijos (OrdBr. O. S. 1423).

[96] OrdBr X (L. S.) nr. 6, 1423. XII. 22. OrdBr XXII 69, 1424. I. 5. OrdBr XXII 44, 1423. XII. 3.

[97] Apie tai žiūr. atitinkamus šaltinius žemiau.

[98] *K. Forstreuter*: Die Memel als Handelsstrasse Preussens nach Osten. Königsberg į. Pr. 1931, 44 (nurodyta pst. 97 svarbios archivalijos Karaliaučiaus archyve).

[99] *K. Forstreuter*: Die Memel o. c. 44 (autorius paduoda šią žinią iš Berlyno — Dahlem'o Geheimes Staatsarchiv R. 7 nr. 196).

bet vis dėlto nuostabiu būdu ši siaura Palangos juostelė išliko nepaliesta ir saugojo abiejų Ordino dalių teritorijalinį *persiskyrimą*.

Nustatant sienas tarp Žemaičių ir Prūsų reikėjo jas *išmatuoti*, vietoje apžiūrėti ir apeiti. Jau 1424 m. pavasarį, matyti, buvo pradėti darbai. Osterodės komtūras rašė jau tada iš Labguvos Ordino maršalkai laišką, klausdamas, koks turėtų būti vartojamas sienas su Lietuva pravedant matas (Ord. Br. XVI 28, 1424. V. 17). Tokiu būdu turėjo būti išvestos *pirmosios* tikros (taikos) sienos tarp Kryžiuočių žemių ir Lietuvos, nes iki tol du amžiu trukęs *karas čia nepripažino jokių sienų*. Turime žinių, kad 1425 m. gegužės mėn. prisilaikant Melno sutartyje nužymėtų punktų sienoms, buvo pradėta pravesti sienas nuo Šventosios upės. Ordino atstovai su Vytauto įgaliotiniais čia turėjo konfliktą dėl vieno ežeriuko priskyrimo [100]. Kiek vėliau buvo imta sienos žymėti prie Klaipėdos [101]. Vyr. magistras pasiūlė Vytautui, kad sienos būtų nuo tenai pradėtos išvesti ir prašė, kad did. kun-tis iš savo pusės šitam reikalui atsiųstų Žemaičių seniūną « den stregen ritter » Kežgaila (Kingsgail). Jis davė nurodymus, kaip ten prie Klaipėdos turėtų būti sienos išvestos [102].

Iš tikrųjų, tuoj prasidėjo darbas. Ir 1425 m. rugpjūčio 20 d. Klaipėdos komtūras pranešė vyr. magistrui, kad jis jam duotus nurodymus teisingai supratęs ir pradėjęs su Vytauto atstovais darbą,

---

[100] OrdFol XVIa 41, 1425. V. 24. Brandenburgo komtūro (Ordino įgailiotinis sienoms pravesti) raštas vyr. magistrui. Regestas CeV 696—nr. 1193.

[101] OrdBr XVI a. 42, 1425. X. 19. (Vyr. magistro pasimatymas su Vytautu ir Jogaila Gardine). OrdBr LVIII a 65, 1425. VIII. 27 : Klaipėdos pasienio matavimas : Įvairaus ilgio matai. Minima « Burgwall bei Polangen ». Šitas « Burgwall » prie Palangos minima dar viename Livonijos magistro laiške vyr. magistrui LUB VII 221. OrdBr. XXII (L. S.) nr. 55. Plg. Ord.Br LVIII a 52, 1428. III. 3. (Palangos reikalas). Apie Lietuvos sienų reguliavimą su Ordinu 1425 m. žiūr. OrdBr XVI a 36, (1425. XI. 19) ?. OrdBr XVI 29 (1425 ?) s. d. Plg. OrdBr XVI a 24. 1425. VIII. 20. Labai *įdomi* Dancigo komtūro reliacija apie Ordino ir Lietuvos sienas *Suvalkijoje*. CeV 711 (*daug vietovardžių*).

[102] « Sundir uns bequeme duncket sein, als wir euch och is vormals geschrebin habin, das man von dem hwsze Memel anhube czu messen, an dem stronde uff, als verre, als die drei milen czusagen, und obir von dem husze Memel anhebende czu messen durch wiltnisse ouch wo die drei meilen sich enden, und also alumme offte messnde als ferre wo sie off die czeit enden und rechen werden mogen, also das man deste bas muchte von im czechen czu dem andern incwere finden und die czechen czu machem und ushuwen ... » (CeV 699—nr. 1197). Plg. CeV 698—nr. 1195.

matuodamas su jais nuo pajūrio tolyn į Žemaitiją[102a]. Vytautas davė, toliau, visai *konkrečių nurodymų*, kaip turėtų būti *išmatuota sienos plotas tarp Nemuno ir jūros prie Klaipėdos* (CeV 709), rodydamas Ordinui savo taikingą nusistatymą. Pagaliau Vytautas ir Jogaila su vyr. magistru, kaip buvo iš anksto sutarta (OrdBr. XVIa 42, 1425. X. 19), susivažiavo Gardine sienų pravedimo reikalu[103]. Ten turėjo būti aptarti techniški sienų pravedimo reikalai. Čia dar kartą paaiškėjo, kad Lenkijos ir Ordino sienų nustatymas turėjo sutikti daug daugiau sunkenybių negu Lietuvoje (CeV 712 - nr. 1209). Ypač didelis ginčas iškilo Lenkijos ir Prūsų pasieny dėl prie Drevencos upės stovinčio malūno Liubič. Jis buvo kartu ir tvirtovė, abiem pusėm svarbus strateginis punktas[104]. Vytautas, turėdamas dabar nusistatymą taikiai su Ordinu gyventi, parėmė kryžiuočių reikalavimus. Suerzintas kaip lenkai nepriėmė jo pasiūlymų dėl Liubičo malūno, kuriuos jis buvo žadėjęs Ordinui pravesti, Vytautas rašė vyr. magistrui žadėdamas *perleisti Ordinui nuosavos žemės* kokį plotą, be abejo, Žemaičių pasienyje, jei lenkai priešintųsi atiduoti Liubičą[105]. Lenkai ištikrųjų kietai laikėsi savo sąlygų. Jau pradėjo atšalti Vytauto santykiai su Lenkija nuo 1422 m. dėl šito, rodos, menko daikto ėmė dar labiau irti. Vyr. magistras Russdorf'as džiaugėsi, kad Melno taikos vykdymas vis buvo toliau atidėliojamas, nukeliamas spręsti susivažiavimuose; ir sienų klausimas buvo svarstomas keliuose susivažiavimuose Lenkijoje ir Lietuvoje. Tuo tarpu abiejų iki šiol prieš Ordiną daugiau kaip 12-ką metų bendrą akciją vedusių valstybių *tarpusavio nepasitikėjimas augo*. Vytautas užtikrino kryžiuočiams, kad Ordinui bus leista atstatyti ir sustiprinti tas Liubičo malūnas. O jei lenkai ištikrųjų jo neduotų, tai Vytautas žadėjo jam *atiduoti Palangą* (CeV 720—721). Matyti, ta žemės juosta, dar keleri metai baigus kruvinus ginčus dėl vakarinių Žemaičių sienų, buvo kryžiuočiams vis dar pats reikalingiausias plotas, kurio atitekimas būtų sustiprinęs abiejų Ordino šakų teritorijalinį ryšį. Tuo pačiu,

---

[102a] « ... von dem oberfall bis uff den hoken; der strand nerne neer ist czu treffen wen kein den hoken ... » OrdBr XVI a 24, 1425. VIII. 20. Regestas CeV 702 sq. — nr. 1202.

[103] *E. Raczyński*: Cod dipl. Lith. 315—317; plg. 313—314.

[104] Plg. *J. Jakštas*: Jogailos ir Vytauto kovos o. c. 179.

[105] « Geschege obir, das unser beget dort czu Polan vor nicht ginge, so habin wir euch gloubit *etwas unsirs landis* dikegen czu geben und dorinne wit steen als wirs uns *vormessen habin*, unsir entwirt euch un mitfaste ffehist komende czu thun ... » (CeV. 714—nr. 1214). Plg. LUB VII 269—nr. 378.

žinoma, būtų padidėjęs Ordino pavojus Lietuvai, o kartu ir Lenkijai. Vadinasi, šita savo donacija Vytautas būtų Ordinui daug pasitarnavęs. Ir čia, Lietuvos ir Lenkijos nesutikimų ir abipusio nepasitikėjimo išdavoje, Ordinas būtų išėjęs kaip *tertius gaudens*. Jis būtų laimėjęs tą sritį, kuri jam labiausiai buvo reikalinga. Iš Lietuvos būtų buvęs atimtas tas plotas, kuris taip romantiškai tapo įpintas į Lietuvos istoriją ir lietuviams išsaugojo priėjimą prie jūros siauru ruoželiu per šimtus metų. Jogaila Vytautui keletą kartų aiškino, kad jis jokiu būdu neturįs dovanoti Ordinui tokios svarbios vietos kaip Palanga, kur yra vienintelis Lietuvos priėjimas prie jūros. Jei jis atiduotų Ordinui Palangą, tai dėl to turėtų *verkti* bei gailėtis Lietuva, *Žemaičiai* ir jis pats[106]. Jeigu Vytautas norįs pasilikti prie savo ir dovanoti kryžiuočiams žemės, tai Jogaila siūlė jam dovanoti kokį nors sklypą Rusijos žemėse[107]. Įdomūs mums yra ir dabar dar tie žodžiai Jogailos, kuris tik 1427 m. *pirmą kartą* atvyko prie Palangos *pamatyti jūros*[108]. Gal ir šitas jo atvykimas, iš lietuviškos Ordinui neatitekusios ir ilgai kovotos žemės, pažvelgti į jūrą, turėjo šiokios tokios reikšmės nurodant Palangos svarbą kunigaikštystei. Iš šio laikotarpio turime įdomų Livonijos magistro laišką vyr. magistrui, kuriame jis aprašo Palangos pajūrio pylimus (« burgwall zu Palangen »), pastebėdamas, kad šitas pylimas labai tinkąs padaryti tvirtovei. Magistras pataria dėti pastangas, kad tas pylimas sienas vedant neatitektų Vytautui, nes jį sutvirtinus galima perskirti Prūsus ir Livoniją[108a]. O tai labai svarbu abiem Ordino dalim.

---

[106] « Item dominus rex scripsit bina vice domino magno duci : Si dederis P o l a n g a m Cruciferis, terra Litwanie, Samagittie et solusmet dominus deberent pro eo p l o r a r e, quem ploratum dominus magnus dux et omnes baiori eius alte sibi ponderant, quare plorare deberent, cum et prius non plorarunt quando eadem Polange e o r u m n o n f u e r a t ». Ištrauka iš *Vytauto kanceliarijos dokumentų* (CeV 728).

[107] « Item. dominus rex... quod nullomodo P a l a n g a m daret Cruciferis, sed tamen si dare vellet, quod eis daret in Russia et Palangam non daret : et ita prohibuit hic dare ubi d(omin)us magnus dux c u m i u r a m e n t o et a n a t h e m a t e dare promiserat ... » (CeV 727).

[108] Vytautas — vyr. magistrui : « Ouch wisset, das der herre konig morgen von hinen us reiten wil, uns neder ferdt uff dem wasser bis ken Jurenburg, und vordt durch di Samagyten obir landt bis ken P o l a n g e und wil do di s e e s c h a h o n, wenn her v o r n i c h t m e r r e g e s e h e n h a t ... » (CeV 781). Plg. *K. Forstreuter* : Die Memel o. c. 17.

[108a] « ... das wir seyn geweszen uff dem burgwall czu Palangen und haben den gar eigentleich besehen also, das der gar feste ist und man mochte daruff gar eyn fest hawssz buwen, beiden landen zcu Prusszen

Ordino daliai Livonijoje buvo labai svarbu, kad visos kliūtys susisiekti Žemaičių pasienyje su Prūsais būtų prašalintos. Magistras iš anksto išžvalgė Palangos pajūrį ir bijodamas, kad tas vietos pylimas, turbūt, pačių Žemaičių įstatytas trukdyti vokiečių susisiekimui, — atitekęs žemaičiams netaptų dideliu pavojum Ordinui, pasiskubino informuoti savo viršininką.

Tuo tarpu Vytautas su lenkais susipyko ir rizikavo visu pajūriu. Pakancleris Oporovskis užgavo Vytautą pabrėždamas, kad jis kaip priklausomas nuo karaliaus bei lenkų, *neturįs teisės* Palangos dovanoti. Vytautas pasijuto dar labiau žeminamas. Ir kada lenkai su Jogaila užsispyrė neleisti Ordinui sustiprinti Liubičo, tai Vytautas tuoj žadėjo Ordinui už *poros dienų*[109] išduoti Palangos sričiai, « tam mažučiui pakraščiui ir lopeliui vandens » dokumentą, nes tai pakraščiukas mažiau reiškiąs negu didž. kunigaikščio garbė[110].

Lenkai buvo labai nepatenkinti tokiu Vytauto nuolaidumu ir pataikavimu Ordinui. Labai audringai praėjo jų bajorijos susivažiavimas Lenčicoje. Karalius atsisakė patvirtinti jų privilegijas, o bajorai kardais sukapojo išduotą pažadą, kad išrinks, už privilegijų patvirtinimą, nesenai gimusį sūnų Vladislovą įpėdiniu. Šitaip pažeminusi karalių bajorija pagaliau sutiko nusileisti ir Vytauto reikalavimui — atiduoti Liūbičo malūną Ordinui. Jogaila jį užleido kryžiuočiams (Dlug XIII 337), bet buvo pastatyta sąlyga, kad Ordinas jo vėl nepaverstų tvirtove (Raczyński: Cod. d. Lit. 320). Lenkų bajorų delegacija atvykusi pas Vytautą prašė, kad jis ateityje daugiau

---

und czu Lifflanden zcu eyner abeteylunge und unvorwyntlichin ewigem schaden. Hirumme so duncket uns mit unszen gebittigern hoch gerathin, kan man das mit eynichim gelympe undirsteyn, daz der burgwall herczoge Wytowdte nicht czugefalle. Daz ist hoch vor vnszer beider lande. Doch settze wir daz allesamen czu euwir vorsichtigen gnade ». LUB VII 220—nr. 308. Plg. OrdBr LVIII a 65, 1425. VIII. 27. (« Burgwall zu Polangen »). Apie Palangos pilį žiūr. LUB VIII 255, 258 (castrum Palangen), 259 (castrum Palanghen).

[109] Balgos komtūras — vyr. magistrui: « ... so welde her uns bis sontag obir Palangen sinen briff geben, uff das her io sinen worten und geloubde halden und gancze worhafftige macht allewege geben welde ... » (CeV 726).

[110] « Ex quo dominus magnus dux satis clare intellegit, quia dominus rex non curat, levipendit sibi honorem, iuramenta, anathemata et promisca domini magni ducis, sed magis et alcius sibi pensat hanc parvam ripulam et pauxillum aque, quam honorem magni ducis, quia ibi dare noluit et hic quod suum est dare prohibuit (CeV 728).

tokių pažadų Ordinui nebedarytų, nes ne tik karalius Jogaila, bet ir Lenkijos bajorai, žinoma, ir pats Vytautas suprato, ką reiškė Palangos srities perleidimas kryžiuočiams. Tačiau jis savo grasinimu atiduoti taikė į skaudžiausią vietą, į tą punktą, į kurį buvo nukreiptos Ordino akys, kad tuo priversti Jogailą ir lenkus atsisakyti nuo menkesnės reikšmės turinčio malūno, kurio grąžinimą Ordinui jis buvo autoritetingai pažadėjęs. Savotišką atspalvį Vytauto ginčas su lenkais dėl Palangos bei Liūbičo yra radęs Dlugošo kronikoje (Dlug. XIII 336—340). Vytautui, turbūt, nė kiek nemažiau buvo suprantama Palangos pajūrio reikšmė. Šitas jo laikymasis Liubičo — Palangos byloje vėl duoda progos pažinti Vytauto charakterį. Jis nieko nepaisė ten, kur nebuvo žiūrima jo nuomonės, ypač ten, kur buvo liečiama jo garbė[110a].

Liubičo malūno byla paliko blogą įspūdį ir kenkė tolimesnėms deryboms dėl sienų. Susivažiavimai sienoms išvesti išsiskirstydavo nieko nenutarę. Bet dabar ginčai sukosi nebe Žemaičių pasieny, o Lenkijos teritorijoje dėl Naujosios Markės ir Drizeno. Jų išsprendimą dar labiau supainiojo imperatoriaus įsikišimas.

Iki Vytauto mirties Žemaičių sienų klausimas nuo 1426 metų nebebuvo judinamas. Blogėjant Vytauto santykiams su lenkais tuo pačiu gerėjo jo santykiai su vokiečių Ordinu. Ir iki savo mirties nuo 1422 m. varė Vytautas kryžiuočių atžvilgiu labai taikią politiką. Tos jo politikos tęsėjas buvo jo įpėdinis Lietuvoje Švitrigaila. Energingai Švitrigaila ėmėsi ginti Lietuvos kunigaikštystės reikalus, kai lenkai, vos tik Vytautui užmerkus akis, su kariuomene užėmė Podoliją ir siekė paimti Volyniją. Naturalus lietuvių kunigaikščių sąjungininkas, kai jie tarpusavyje nesutardavo, o dar labiau kai kildavo konfliktas su lenkais, buvo vokiečių Ordinas. Švitrigailos politikai ten jau buvo praminti takai, nes jau du kartu (1402, 1418) jis buvo anksčiau ieškojęs Ordine globos prieš kryžiuočių ir Švitrigailos priešą Vytautą. Šį kartą taip pat Švitrigaila, jau kaip didysis Lietuvos kunigaikštis, susivažiavęs su Magistru Skirsnemunėje, įtraukė jį į kovą prieš Lenkiją ir padarė su juo puolimo ir gynimosi karinę sąjungą (1431.VI.19, LUB VIII 272 sq.). Sutartyje Švitrigaila pažadėjo tarp Livonijos, Prūsų ir Žemaičių palikti Vytau-

---

[110a] Pav., kartą Vytautas, — taip mums pasakoja Dlugošas, — savo patikimam notarui, matant jo žmonai, Julijonai, dovanojo 100 markių. Kai ši savo vyrui prikišo, kad davęs per didelę dovaną, Vytautas nusijuokė ir liepė jam dar šimtą markių išmokėti. Tada Julijona ėmė pykti. Vytautas davė dar šimtą, po to dar šimtą markių. Pagaliau dovana pasiekė 800 markių. Tada Julijona pamatė, kad ji tylėdama daugiau laimės. Plg. *Caro* Gesch. Polens III. 624—625.

to nustatytas ribas (LUB VIII 273). Vokiečių Ordinas dabar vėl galėjo *naudotis* nesutikimais Lietuvoje. Jam atgijo viltis, Švitrigailai surišus savo likimą su kryžiuočiais, padaryti Melno ežero taikos *reviziją*, iškovoti sau patogesnes sienas prie Klaipėdos. Todėl kryžiuočiai kaulijo iš Švitrigailos Palangą. Šis sutiko ją atiduoti žadėdamas dar pridėti 3 mylias girios — dykros (« Wildnis »), žodžiu visą priėjimą prie jūros nuo Klaipėdos iki Šventosios trijų mylių atstumu[111]. Tuo tarpu vokiečių Ordino pasienio valdininkai (Ragainės ir Klaipėdos komtūrai), kaip nuo seno buvo įprasta, siuntinėjo žinias apie žemaičius savo vyr. magistrui, informavo apie tai, kas dėjosi Žemaičiuose[112]. Šis gi ragino Livonijos magistrą į Žemaičius pasiųsti patikimą ir patyrusį žmogų, kad dviejų kunigaikščių, Švitrigailos ir lenkų remiamo Žygimanto Kęstutaičio, konflikte būtų ramūs (LUB VIII 373 — nr. 637.

Lietuvoje Ordino remiamam Švitrigailai nesisekė. Tiesa, toji parama buvo nedidelė. Ordinas Švitrigailai neatsiuntė pagalbos, nepuolė Lenkijos. 1432 m. gruodžio mėn. 8 d. Žygimantas sumušė prie Ašmenos Švitrigailos kariuomenę[113]. Tada Švitrigaila, netekęs atramos pačioje Lietuvoje, ir susispietęs savo jėgas rusiškoje kunigaikštystės dalyje, per Mevės komtūrą kreipėsi į vyr. magistrą, ragindamas skubiai užimti ir sustiprinti Palangą, kad abi Ordino dalys turėtų nekliudomą susisiekimą[114]. Bet Švitrigaila tada dovanojo Palangą,

---

[111] Mevės komtūras (vedęs reikalus su Švitrigaila) — vyr. magistrui: « Ouch ... ich habe den heren grosforsten angelanget alz van Palangen wegen, darvan mir euwir gnade hat geschreben. Des so hath der here obengedocht uns Palangen wedirgegeben czu buwen unde unserm orden czu nutcze machen nach unserm besten nutcze, unde sal van dannen drey meile haben an die grentczen in die wiltnisse, do sowol alz eyn andern wegen an den grentczen » (LUB VIII 382 — nr. 650). P. g. *J. Danilowicz*: Skarbiec diplomatów. t. II (1862) 146—nr. 1642.

[112] OrdBr XXIX 116/a, (1432) ? s. d. OrdBr O. S. 1432. XI. 14 (plg. LUB VIII nr. 637). OrdBr XVI 13², 1432. XII. 11 (Klaipėdos komtūro raštas apie judėjimą Žemaičiuose. Žemaičių nuomonės apie jų nusistatymą, jei su lenkais kiltų karas). OrdBr O. S. (1432. XII. 12) ? Klaipėdos komtūro raštas apie padėtį Žemaičiuose. Plg. OrdBr LVIII. 55, 1432. VIII. 14.

[113] *Matusas* J. Dr.: Ukmergės mūšis, « Vairas » 1935 m. Nr. 9, 27.

[114] « Bey namen so ist der her grosforste uffthegedacht gantcz bogernde, das euwir gnade yo ee yo besser inneme Palangen, es czu befestigende unde czu haldende uff eyn sulches, das seyne unde euch euwir gnade botschaft deste felicher, boquemer unde ungehindert die wege uss mochte gehen unbeschediget ». (LUB VIII 383—nr. 651). Tą pačią dieną (1432. XII. 26) kreipėsi Mevės komtūras (Liudvikas von Lannsee) į Ordino maršalką išdėstydamas tą patį Palangos reikalą (OrdBr XVII a 15, 1432. XII. 26).

kai jis jos jau faktinai nebevaldė [115]. Todėl Ordinui šitas dovanojimas nieko nedavė, ir jis vėl turėjo laukti laimingos progos, kol pasiseks, pasinaudojus Lietuvos kunigaikštystės vidaus santykiais, derybose ar vienos kurios pusės palaikymu, išspausti ar išreikalauti sau pajūrio juostą.

Neliesdami Švitrigailos ir Žygimanto tarpusavio santykių ir tolimesnio vidaus karo detalių [116], iškelsime čia tik reikšmingesnius momentus iš Žemaičių santykių su Ordinu. Kunigaikščių kovose Žemaičių vaidmuo nebuvo aktyvus. Jie nesidėjo labai noriai prie Žygimanto [117], bet savo veiksmus nukreipė prieš Švitrigailos sąjungininkus vokiečius, g i n d a m i s a v o ž e m ę prieš visus tuos, kurie jiems kenkė [118]. Jau 1433 m. balandžio mėn. gale Ordinas gavo žinių, kad Žemaičiai ruošiasi jo žemes pulti [119]. Spalių mėn. jie, kaip labai dažnai ir anksčiau atsitikdavo, perėmė netoli Klaipėdos (5 mylios prieš pačią Klaipėdą) savo pajūryje su laiškais Ordino pasiuntinius (LUB VIII 428 — nr. 733). 1434 metų pradžioje Žemaičiai apiplėšė Ordino žemes Palangos pajūryje, išsivesdami jo žmones nelaisvėn (LUB VIII 453 — nr. 780). Svarbu buvo, kada Livonijos Ordino magistras su savo kariuomene švaistėsi po Lietuvą degindamas Utenos, Tauragnų, Užpalių apylinkes (1433 m.), eiti sargybą Lietuvos vakarų pasienyje ir neleisti susisiekti livoniečiams su savo metropolija Prūsuose. Iki Dinaburgo komtūro ausų atėjo gandai, kad pats Žygimantas į pajūrį buvęs pasiuntęs savo kariuomenės būrį (LUB VIII 475). Bet sunku buvo kam nors iš Livonijos ir be to prasmukti per Žemaičių pajūrį, nes jie susimetę ties jūra,

---

[115] Plg. *K. Forstreuter*: Die Memel als Handelstrasse Preussens nach Osten, o. c. 44.

[116] Naujų dalykų iškelia dr. J. *Matusas*: Ukmergės mūšis o. c. 27—29. Šis straipsnis yra tik fragmentas jo plačios studijos apie Švitrigailą.

[117] Ragainės komtūro raštas vyr. mag.: « Och geruche ewer erwirdige gnode czu wissen, daz die Samaythen alczumole seyn heymgeczogen unde haben gesprochen kegen hertczogk Zegemunt, sie wellen ym nicht me helfen unde sie wellen doheyme legen unde wellen warnemen, ab y m a n d k o m m e t y n e r e l a n y n v o r d r i s w i l t h u m d a z w e l l e n s i e w e r e n (LUB VIII 421—nr. 720). Vadinasi, Žemaičiai kovojo ne tiek prieš Švitrigailą (LUB VIII 378 pst. 1, 423 psl. 2. Plg. Dlug. XIII 519. OrdFol XXIX a 95, 1433. VII. 25), kiek kovą vedė prieš Ordiną.

[118] Žiūr. pst. 117 citatos paskutinę — praretintąją dalį.

[119] OrdBr XVI a 26, 1433. IV. 29. Plg. OrdBr XVII a 174, 1433. I. 16. OrdBr XXIII 86. 1433. X. 8. (Žinios apie Žemaičius iš jų pabėgėlių). OrdFol 13, 159 (1433. V. 23). Plg. *A. Lewicki*: Powstanie Świdr. o. c. 171.

nuolat budriai saugojo pakraštį[120]. 1434 m. vidurvasary į Žemaičius vokiečiai pasiuntė kariuomenės. Bet Rugsėjo mėn. 1 d. Goldingos komtūras pranešė Klaipėdos komtūrui, kad iš 800 kareivių, kurie įpuolė į Žemaičius, beveik niekas nesugrįžo (LUB VIII 498 — nr. 853)[121]. Visi jie buvo užmušti arba pateko nelaisvėn (LUB VIII 500—501). Ir Goldingos komtūras patarė saugotis tų žemaičių (ibd. 498). Jie gi ištikimai ėjo savo pareigas *nepraleisdami Baltijos pakraščiu* iš vienos Ordino dalies į kitą[122].

Tuo tarpu daug reikšmingesni įvykiai sprendė dviejų Lietuvos sosto pretendentų likimą. Švitrigailos padėtis buvo dar tvirta. Jis buvo padaręs sutartį ne tik su Prūsų Ordinu, bet ir su Vokietijos imperatoriumi Zigmantu Liuksemburgiečiu. Šis visur norėjo pakenkti nepriklausomai, Vokietijos imperijos pašonėje esančiai, Lenkijos karalystei. Ordinas turėjo, jo liepiamas ,kovoti ir padėti Švitrigailai. Bet prieš kryžiuočius lenkai pavartojo Zigmanto priešus—husitus. Jų bandos, gerai išsilavinusios kovose ir pripratusios plėšimu gyventi, lenkų buvo praleistos į Ordino žemes anapus Vyslos (Pamarėlę, Naująją Markę). Smarkiai nuteriotas ir baisiai apiplėštas Ordinas turėjo nusileisti ir 1433 m. pabaigoje vadinamose Bresto paliaubose Lenčicoje pasižadėjo atsisakyti nuo visų sutarčių su Švitrigaila ir jo šalininkais Lietuvoje. Tokiu būdu lemiamoje valandoje Prūsų Ordino pagalba Švitrigailai buvo paraližuota, tačiau Livonijos magistras, vesdamas savarankišką politiką, susijungė su Švitrigaila. Jis, žinoma, teisingai samprotavo : jei nuveikusi Švitrigailą Lenkija atgaus Lietuvą, tai Ordinui bus didžiausia nelaimė. Bet Švitrigailai ir jo sąjungininkui buvo ruošiamas lemiamas smūgis. Mūšyje prie Šventosios ties Ukmerge[123], apie kurio eigą mums ne mažai žinių duoda vieno lenkų dvasiškio laiškas kitam savo kolegai į Bazelį (LUB VIII 596), išsisprendė Švitrigailos likimas. Toli nuo kovos lauko laikėsi surinkęs

---

120 « ... do wir ouch liebes nach guttes nicht sicher woren vor den Samayten, dy stetes uff dem Littawesschen strande legen und warten, so das nymandes ane schaden kan durchkomen ». (LUB VIII 492—nr. 848).

121 Tikslesnės žinios apie tą vokiečių pralaimėjimą LUB VIII 502—503—nr. 856. Dlug. XIII. 552. Plg. OrdBr XVI 45, 1434. IX. 1. OrdBr XIV (L. S.) n. 11, 1434. IX. 9. OrdBr XVI 13[1]. (1434) ? XI. 4.

122 « ... wente de Lettauwessche strant is overpalt, dat nemant umme lant komem kan » (LUB VIII 583—nr. 962). Plg. LUB VIII 516—nr. 873 (žinia, kad 5 Ordino kariuomenės būriai įsiveržė į Lietuvą ir Žemaičius).

123 *Matusas* J. Dr.: Ukmergės mūšis o. c. 30—45 (daugiausia apie jį, pasiremiant pirmaeiliais šaltiniais, paduoda žinių). Bogdan *Barvin'skij* : Žigimont Keistutovič, 1432—40. Žovkva 1905, 64.

Ordino kariuomenę atsargus ir delsiąs Prūsų magistras Russdorf'as, kai tuo tarpu Livonijos magistras su daug savo riterių ir ne maža kariuomenės dalimi žuvo ties Pabaisku. O Žemaičiai tuo tarpu Žygimantui rodė savo prielankumą ekspedicijomis į Ordino kraštus, į Kuršą[124], nors kryžiuočiai ir darė žygių joms atremti (LUB VIII 611). Tų pačių metų paskutiniąją dieną (XII.31) tarp abiejų pusių Kujavijos Breste buvo pasirašyta taika. Ordinas turėjo galutinai atsisakyti nuo Švitrigailos. Jis tegalėjo didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu tik tą pripažinti, ką patvirtino Lenkijos karalius. Tokiu būdu Ordino ir lietuvių kunigaikščio sąjunga, eventualiai nukreipta prieš lenkus, ateityje buvo visai palaidota. Šita sutartimi Ordinas pasižadėjo niekados daugiau nebesikišti į Lietuvos reikalus ir nebedrumsti jos gyvenimo palaikydamas maištininkus kunigaikščius, kaip kad iki tol jis darydavo. Žemaičių klausimas Bresto taikoje nebebuvo iškeltas. Čia buvo paminėta, kad pasilieka tos pačios senosios jau 1422 metų sutartimi nustatytos ribos. Nuo Livonijos pusės taip pat kaip tada buvo pažymėtos senosios ribos (« antiquos limites »), bet ne tos sienos, kai Ordinui buvo atitekę Žemaičiai, tačiau ankstyvesnės (LUB VIII 636)[125].

Bresto sutartis galutinai ilgam laikui nustatė pastovią padėtį Europos rytuose. Lietuviai laimingai pabaigė savo įtemptas kovas su Ordinu, beveik pilnai pasiekdami savo tikslų. Jas iki galo sėkmingai privesti padėjo lietuvių kunigaikščių sugebėjimas *neduoti* abiem Ordino dalim *susijungti*. Prie Tannenbergo Vytautas neprileido Livonijos magistro pradėti karą, mūšyje prie Šventosios husitais užšachuotas *Prūsų* Ordinas negalėjo visomis savo jėgomis dalyvauti ir paremti savo livoniškosios dalies. Nuo Bresto taikos vokiečių Ordinas pradeda pamažu skursti. Livoniškajai daliai Šventosios mūšis atnešė tam tikrą pagyvėjimą. Prūsų Ordinas, turėdamas savo kaimynystėje energingesnę Lenkiją ir nemokėdamas nusileisti savo pavaldinių reikalavimams, ėjo greičiau prie dezorganizacijos.

Jau nuo Torno taikos prūsų krašte vis labiau augo opozicija prieš Ordino valdymą. Ordino galybės laikais sustiprėjusi bajorija ir išaugę miestai vis labiau buvo nepatenkinti, kad Ordinas pats vienas valdo kraštą ir jų atstovų neprileidžia prie valdymo. Griežtai prieš Ordiną nusistatę luomai ėmė ieškoti net su *svetimos* valstybės pagalba nu-

---

[124] OrdBr XVI 65 (1435. X. 17, Žemaičių puolimas Kuršan), OrdBr XVII a 99. (1435. X. 17), Ordbr XIV (L. S.) n. 9 (1435. X. 22). Plg. OrdBr XVI 20, 1435. VIII. 11 (žinios apie Žemaičius). LUB VIII 612—613 B. *Barvin'skij* : Žigimont Keistutovič o. c. 57.

[125] Plg. Dlug. XIII 568—569.

griauti jo valdymą. Lietuvos vakarinių sienų klausime svarbu buvo, kokį vaidmenį šituose Ordino vidaus santykiuose suvaidins Lietuvos kunigaikštystė. Bet kol priėjo prie atviro vidaus karo, nuo Bresto sutarties praėjo dar keliolika metų.

Su betarpiškais savo kaimynais Žemaičiais Ordinas, žinoma, vis dar turėjo nuolatinių reikalų. Nežiūrint visuotinos taikos tie santykiai buvo gana nedraugiški. Žemaičiai vėl įprastu savo būdu puldinėjo pajūrį, kryžiuočių ir livoniečių žemių pakraščius. Per « Littouweschen strande » iš Kuršo patekti į Klaipėdos pilį būdavo nemažų sunkenybių (LUB IX 70 — nr. 109). Kelias ten paprastai būdavo pavojingas. Kai vokiečių Ordino magistras 1438 m. prašė iš kunigaikščio Žygimanto leidimo Kijevo metropolitui Izidoriui vykti per Žemaičius į Florenciją, tai šis atsakė, kad jis Izidoriui leidžiąs su savo palydovais vykti per *Lietuvą*. Už Žemaičius, pareiškė jis, negalįs garantuoti. Kas jis esą per žmonės (« was die Samaytten lewte ... sint »), vyr. magistras, be abejo, gerai žinąs[126]. Per juos atsisakė did. kun-tis duoti apsaugos raštą. Gavęs tokią žinią Ordino magistras, kuris, be abejo, turėjo iš Ordino pasienio gyvenimo pakankamai prityrimo apie žemaičius, pranešė Izidoriui patardamas pasitarti su Livonijos magistru ir Rygos arkivyskupu[127]. Jie turėjo išspręsti, ar metropolitui reikia per Žemaičius joti ar kito kelio pasiieškoti. Norėdamas išvengti netikrų žemaičių Izidorius plaukė laivu į Liubeką.

Žemaičių nusistatymas link visų iš Ordino žemių vykstančių žmonių (Izidorius keliavo su 100 palydovų būriu) buvo netikras. Bet Žygimanto ryšiai su Žemaičiais, buvo, matyti, tada jau atsipalaidavę[128]. Užtad jis užmezgė, kai Ordinas Švitrigailą liovėsi rėmęs, draugiškus santykius su kryžiuočiais. Jie greitai išsivystė į sąjungą su Livonijos Ordinu[129]. Žemaičiai vis dar skaitė kryžiuočius savo nedraugais. Did. magistras skundėsi Žygimantui, kad pagal Klaipėdos komtūro žinias, jie ruošėsi 1438 m. vidurvasary puolamam žygiui į Kuršą[129a]. Did. kun-tis paneigė tą žinią pareikšdamas ir duo-

---

[126] « ... nicht wff Samaytten ... wir wor die Samaytten mit nicht mogen glowben, sintdemol euwer erwirdikeit ummer selber wol mag dirkennen und wissen, was die Samaytten lewte sint, das sie an nichtis begunden und vorsuchten adir diplich teten ... » (LUB IX 159—nr. 267).

[127] LUB IX 162—nr. 270.

[128] Klaipėdos komtūras buvo pagavęs gandą, kad žemaičiai norį užpulti patį did. kunigaikštį (OrdFol 13, p. 119, 1438. VII. 15). Plg. OrdBr XVI 52, 1438. III. 26. OrdBr XX (L. S.) nr. 7, 1438. VI. 30.

[129] Boh. *Barvin'skij*: Žigimont Keistutovič o. c. 93—98, 99.

[129a] LUB IX 197—nr. 319; plg. ten pat 255—nr. 377.

damas vilties, kad jis ir jo pavaldiniai laikysis amžinosios taikos. Už mėnesio iš Prūsų Livonijon turėjo būti nusiųstas kariuomenės būrys. Žygimantas vyr. magistrui turėjo pranešti, kad Žemaičiai atsisakė jį per savo kraštą praleisti.[130] Jam tik beliko vienintelis kelias — pačiu jūros pakraščiu. Ordinas vis dar turėjo saugotis žemaičių puolimų (LUB IX 255 – nr. 377). Jie skaitėsi dar tikri Ordino priešai[131]. Tačiau iki Žygimanto Kęstutaičio mirties dokumentuose fiksuotų incidentų, pasienio konfliktų nebeužtinkame. Bet užtat did. kunigaikštį nužudžius ir pradedant valdyti Žygimanto įpėdiniui, Žemaičių vidaus santykiuose, jų ryšiuose su kita kunigaikštystės dalimi, įvyko reikšmingų dalykų.

2. *Žemaičiai Kazimierui pradedant valdyti.*

Žygimantui žuvus, tuoj kilo naujo didž. kunigaikščio kandidatūros klausimas. Susidarė trys partijos, nes buvo trys kandidatai į sostą: Algirdo sūnus Švitrigaila, Jogailos sūnus Kazimieras ir Žygimanto sūnus Mykolas. Kazimierą rėmė dauguma aukštųjų Kunigaikštystės valdininkų. Jų tarpe buvo ir Žemaičių seniūnas Kežgaila Valimantaitis. Gavę žinią apie Žygimanto nužudymą ir patyrę, kad Kežgaila yra Kazimiero šalininkas, Žemaičiai išvijo patį seniūną, jo pastatytus apskričių valdytojus ir išsirinkę savo seniūnu Daumantą stojo už Mykolo kandidatūrą[132]. Tuolaikiniai Lietuvos valdytojai Jonas Goštautas ir Daugirdas ginklu bandė užgniaužti Žemaičių sukilimą. Pasiųsta į juos buvo kariuomenės, bet Žemaičiai savo pozicijas atlaikė[133]. Malšinimas nepasisekė. Iš vieno Ordino maršalkos laiško vyr. magistrui (1441. II. 27) atrodo, kad naujasis Žemaičių seniūnas, sukilimo vadas Daumantas turėjo santykių su maršalka. Jis bus,

---

[130] « Als uns ewer erwirdikeit hat geschreben, das wir ewer gewopenthe dorch unser, lande cziehen, wancken sulden lassen etc. : wir haben umbe deswillen den hewpthmane ven Samagitten und die Samagitten bey uns gehabet und mit en geredt, ap irkeyn stros und weg dorch ere lande were und sie sprechen, das nywerlde dorch ir lande irkeyne weg were gewesd und noch hewtis tagis n y m a n d e w e l d e n d o r c h e r l a n d e l a s s e n, sunder obir den strand mag ewer erwirdikeit die ewer wol senden ... » (LUB IX 227 r. 347).

[131] Plg. LUB IX 269—nr. 392.

[132] *O. Halecki*: Litwa, Ruś i Žmudź jako części składowe w. ks. Litewskiego, Rozpr. Akad. Umiej. Serya II, tom. XXXIV (1916) p. 243—248.

[133] OrdBr XXI 80 (1441 ?) s. d. Žinios apie lietuvių ir žemaičių kovas. Mūšyje žemaičiai « das felt haben behalden ».

turbūt, Ordino *prašęs pagalbos*[134]. Bet šį kartą Ordinas į Kunigaikštystės vidaus santykius nebesimaišė[135].

Pačias geriausias informacijas apie Žemaičių sukilimą, jo eigą ir žemaičių derybas su Kazimieru vis dar tiekia Ordinas, jo šnipai, pasienio komtūrai, nors Bresto taiką padarius ir Ordinui atsisakius vesti savo politiką Lietuvoje ir maišytis į jos reikalus, kryžiuočiai turėjo mažiau besidomėti Lietuvos politiniu gyvenimu. Tačiau jie vis dar gyvai sekė, kas dėjosi Lietuvoje, ypač Žemaičiuose. Jie mielai, be abejo, pritarė sukilėliams, palaikė su jais net prekybos ryšius[136], bet bijodami užsitraukti amžinos sutarties laužymo priekaištą, tylėjo[137].

Sukilimui likviduoti 1441 m. vasarą į Kauną buvo sutrauktos žymesnės jėgos, tačiau prie kruvino susirėmimo nebebuvo prieita. Žinomam Žemaičiuose Kontautui, kuris buvo buvęs vieno apskrities vietininku, Goštautui pasiūlius, buvo pavesta su Žemaičiais vesti derybas. Jam greitai pavyko atkalbėti juos nuo Mykolo Žygimantaičio palaikymo. Juos paveikė Kontauto žinia, kad Mykolas pats apleidęs Lietuvą ir jau daugiau nebegrįšiąs. Žemaičiai tada sutiko pereiti į Kazimiero pusę, bet už tai sau reikalavo autonomijos. Derybų eiga yra įdomiai ir smulkiai atpasakota Prūsų Ordino maršalkos laiške vyr. magistrui[138]. Iš jo matyti, kaip gerai Ordino aukštas valdininkas buvo informuotas apie įvykius Žemaičiuose. Susitaikius Žemaičių kraštui buvo duota privilegija. Pačioje pradžioje turėjo būti pasakyta, jog niekas Žemaičiams neturįs daryti priekaišto, kad jie esą kardu ir ginklu užkariauti bei įgyti ir priversti klausyti didž. kunigaikščio. Jie esą *geruoju* patys prisidėję prie didž. kun-čio. Be visos eilės lengvatų ir laisvių (medžiojimas, šieno piovimas, domėnų statymas), seniūnu jiems didž. kunigaikštis turėjo duoti jų pačių žmogų, kurio jie panorės. Reikėjo tik valdovo sutikimo[139]. Tuo tarpu laikinai Žemai-

---

[134] *O. Halecki*: Litwa o. c. 245 *L. Kolankowski* Dzieje w. ks. Lit. I, 233.

[135] OrdBr XVI a 19, 1441. II. 27. *O Halecki*: Litwa o. c. 245.

[136] Index corp. hist. — dipl. Liv., Est., Cur. hgg. v. *Napiersky,* I (1833), 317—nr. 1483.

[137] Plg. *O. Halecki*: Litwa o. c. 245.

[138] OrdBr XVI 32, 1441. X. 1. Tas laiškas yra in extenso paduotas *O. Halecki'o*: Litwa o. c. 243—244, pst. 5.

[139] Pirma Žemaičiams Kazimiero duotoji privilegija buvo žinoma iš 1492 m. Aleksandro patvirtinimo. Konst. *Jablonskis* 17-tojo amžiaus Žemaičių pilies teismo knygose surado jo lenkišką vertimą « Praeitis » II (1933, 423—424). Bet tame vertime yra, matyti, gerokų spragų, pav. neminima apie tai, kad did. kun-tis turi savo *placet* duoti Žemaičių seniūno paskyrimui, kad žemaičiai pasisako laisvu noru pasidavę.

čių seniūnu buvo pastatytas tas derybas vedęs Kontautas, o paskui į savo vietą grįžo Kežgaila. Gyvenimas Žemaičiuose grįžo į normales vėžes. Aprimo ten ir politinis judėjimas. Kuriam laikui nieko nebegirdime ir apie tą permanentišką karo stovį tarp Žemaičių ir abiejų Ordino dalių. Kelerius metus liaujasi pasienio susirėmimai. Ir Ordino žinių tiekėjai nieko nebepranešinėjo. 1444 m. pavasarį rašo Klaipėdos komtūras vyr. magistrui, kad jau ilgą laiką jis jam negalėjęs apie Žemaičius ir Lietuvą patiekti žinių. Dėl pakilusio vandens ir potvynių negalįs pas Žemaičius ir lietuvius nusiųsti savo žmonių (OrdBr XV (L. S.), 7, 1444. IV. 9 ?). Už poros savaičių patiekė jis apie Žemaičius pirmąsias žinias, pažymėdamas, kad Kontautas esąs atvykęs Palangon [140]. Tuo pačiu laiku žinių apie Žemaičius Klaipėdos komtūro prašė ir Goldingo komtūras. Jis artimoje praeityje dėl Žemaičių puolimų Kuršan buvo įgijęs atsargumo ir patyrimo. Todėl jis prašė klaipėdiškio kolegos pasiųsti į Žemaičius žinių rinkėjus, kad jie sužinotų žemaičių gyventojų ūpą ir jų nusistatymą. Pagal tai jis turėjo žinoti, ar reikia sustiprinti pilis žmonėmis ir jas maistu aprūpinti [141]. Iš kitos livoniečių reliacijos, patiektos vyr. magistrui matyti, kad Žemaičiai vėl ruošėsi užpulti Kuršą ir jų naujai statomą pilį [142].

Įdomesnių žinių Vyr. magistrui galėjo patiekti Klaipėdos komtūras 1445 metų pabaigoje. Jis gavo žinių, kad dalis žemaičių vietoje Kazimiero savo didžiuoju kunigaikščiu nori turėti Naugardo kun-tį Jurgį, Algirdaičio Lengvenio sūnų. Tačiau tas nurodęs, kad jų teisėtas valdovas esąs kunigaikštis M y k o l a s, kurį jis norįs paremti [143]. Klaipėdos komtūras buvo pasiuntęs savo žmones į kraštą. Iš jų patyrė, kad žemaičiai prie Šventosios yra užėmę didįjį pajūrio kelią (LUB X 123). Ordino magistrui kaip tik rūpėjo žinoti, kaip laikėsi žemaičiai politiškai, kad būtų aišku, ko galima iš jų laukti pasienyje.

Tuo tarpu Ordino ir Kunigaikštystės santykių programon vėl buvo įtrauktas sienų nustatymo ir sureguliavimo klausimas [144]. Ordino pasiuntiniai Vilniuje su didž. kun-čiu sutarė 1446 metų vasarą nuo Šventosios (Palangos pajūryje) pradėti sienų žymėjimą. Birželio mėn. 3 d. savo atstovams Ordinas įteikė sutartiems pasitarimams prie

---

[140] OrdBr LVIII a 56, 1444. IV. 22.

[141] LUB X 24—nr. 24 (petitu), 1444, III. 31.

[142] LUB X 33. Leidėjai nurodo, kad ta naujai statomoji pilis buvusi Bauskė, LUB IX nr. 994.

[143] LUB X 123: plg LUB X 127—nr. 192 (OrdBr XVI 72 a. 1446. I. 1): žinia, kad žemaičiai savo valdovu vietoje lenkų karaliaus Kazimiero nori turėti Mykolą.

[144] OrdBr XVI a 25, 1446. IV. 30.

Šventosios ilgą instrukciją[145]. Iš lietuvių pusės buvo atvykę Vilniaus vyskupas ir Kauno, Trakų ir Vitebsko seniūnai[146]. Tačiau derybos, kuriose pirmiausia buvo pradėtos tikrinti sienos tarp Lietuvos ir Livonijos, dokumentuose vadinamos « antiqui limites » — senosios sienos, ėjo gana nesklandžiai. Iš pradžių nieko nebuvo galima susitarti. Lietuviai, kaip vyr. magistras rašė Livonijos magistrui, nenorėję priimti Vytauto laikų ribų, bet reikalavo sau naujų sienų (LUB X 248). Vokiečiai reikalavo laikytis amžinosios Bresto taikos ribų, vadinasi tarp Žemaičių ir Livonijos tokios sienos, kokios buvo prieš Ordinui gaunant valdyti Žemaičius (LUB X 248). Lietuvių atstovai irgi tvirtino tą patį, kad ir jie nori išvesti ta sutartimi numatytas, bet konkrečiau nenužymėtas ribas. Tačiau buvo neaiškus svarbiausias klausimas, kur tada prieš keliasdešimt metų, tos ribos tarp Žemaičių ir Livonijos ėjo. Prūsų magistras pasiūlė Livonijos magistrui apklausinėti senų žmonių, kaip tarp abiejų valstybių, dar Ordinui Žemaičių negavus, ėjusios sienos (t. p. 248). Ilgais tarpais sienos buvo apeitos ir apžiūrėtos, Kazimieras patvirtino pačią Bresto taiką su visais nuostatais apie ribas (t. p. 271). Tiksliau fiksuotos, pažymėtos kapčiais ir kitais ženklais Livonijos sienos buvo tik už trisdešimt metų (1472)[147]. Tada jos buvo nuo Šventosios pro Bauskę iki Dauguvos (ties Breslauja) taip nustatytos, kaip jos ėjo per kelis šimtus metų vėliau. Tos sienos su Livonija su mažomis atmainomis išliko ir po D. Karo.

Tą pačią vasarą sienų apžiūrėjimo ir apėjimo darbas buvo tęsiamas ir nuo Prūsų Ordino pusės, nors tarp abiejų kraštų pasienio gyventojų būta nepasitikėjimo. Ragainės komtūras pranešė Vyr. magistrui, kad lietuviai ir Žemaičiai pasienio ir vidaus pilis stiprina, jas aprūpina įgulomis. Ką jie maną ir ką darysią, jis negalįs dar pasakyti (LUB X 259). Bet stambesnių susirėmimų neįvyko. Iki rugpiūčio mėn. ribos buvo apeitos šiapus Nemuno nuo Palangos iki Šventosios upės, įtekančios ties Smalininkais į Nemuną.[148] Paskui sienos buvo pradėtos reguliuoti Suvalkijos pusėje prie Šešupės ir Širvintos[149]. Bet jos nebuvo galutinai nustatytos. Visoje eilėje vietų paliko neaišku, kaip turėjo eiti ribos. Tas jų nenužymėjimas vėliau

---

[145] OrdFol 15, p. 441—446 (1446. VI. 3).

[146] LUB X 248 (OrdFol 16, p. 567—1447. VI 25).

[147] *Dogiel* Math.: Limites regni Poloniae et magni ducatus Litvaniae ex originalibus et exemplis authenticis descripti. In lucem editi anno 1758. Vilno, 207—211.

[148] OrdFol 16, p. 1200, 1447. VIII. 13.

[149] OrdBr XVI a 16, 1447. IX. 19. Plg. OrdFol 16, p. 689, 1447. IX. 11.

davė pagrindo rimtiems pasienio nesusipratimams. Ištisus dešimtmečius nuo 16-tojo amžiaus pradžios ėjo ginčai, sienų perėjimai, užgrobimai ties Katyčiais (Coadjuthen)[150], kur buvo nenatūralus sienos įlinkimas į Žemaičių pusę. Šitame punkte būdavo daugiausia nesusipratimų. Ginčų buvo dėl sienų ties « Koczicze » (pasienio kaimas netoli Nemuno), prie Šventosios šalia Jurbarko ir Klaipėdos. Tai buvo pasienio atviros žaizdos, kurios, pereidinėjamos, vienos ir kitos pusės nepaisomos, sukeldavo ginčų. Labiau *aktyvūs* toje pasienio kovoje buvo žemaičiai. Prūsų valdininkai be perstojo skųsdavosi, kad jie nepaiso nustatytų ribų[151]. Tai buvo pasienio gyventojų noras užimti, kiek galima, naudingesnę sieną. Bet šitie smulkūs egoistiniai pasienio konfliktai niekada nė nebandė spręsti Žemaičių sienos klausimo iš esmės. Tai buvo tokie nedidelio maštabo žemaičių puldinėjimai, sienos perėjimai, kurie, nors sudarydavo abiem pusėm keblumų, bet platesnės reikšmės neturėjo. Tuo tarpu Kazimiero valdymo antrajame dešimtmetyje nauji politinio gyvenimo įvykiai pastatė Lietuvos ir Prūsų Ordino santykius visai kiton plotmėn. Buvo iškilęs klausimas Lietuvai duoti Vakaruose daug patogesnes sienas, *grąžinti jai ne tik Klaipėdą, bet ir didelę dalį Rytprūsių.*

IV. VAKARINIŲ SIENŲ KLAUSIMAS TRYLIKOS METŲ KARE (1453—1466)

1. *Žemaičiai trylikos metų kare.*

Nuo Henriko Plaueno laikų Prūsų vidaus gyvenime ėmė reikštis judėjimas, kuris rodė, kad vokiečių Ordinui kaip riterių vienuolių ateivių įstaigai nebebus lemta tęsti savo praeito šimtmečio garbingos egzistencijos. Daug buvo diferencijų tarp norinčių ne tik visą valdžią, bet ir prekybą savo rankose išlaikyti negausingų riterių ir didelio skaičiaus praturtėjusių *miestiečių*. Nedaug Ordino brolių valdė visą kraštą. tuo tarpu Ordino žemių bajorija matė, kiek daug teisių *Lenkijoje* turėjo šlėkta. Lenkijos santvarkos pavyzdys buvo juo labiau prieinamas, kad Ordinas buvo užgrobęs gana daug lenkiškų

---

[150] Katyčiai yra į pietvakarius nuo Šilutės, Klaipėdos krašto pusėje, netoli sienos.

[151] Iš šito laikotarpio, neskaitant labai skaitlingos korespondencijos, kuri yra HerzBr skyriuose B 1 ir B 2 surinkta ir atitinkamuose foliantuose OstprFol palikusi nurašyta, yra susidariusios dar ištisos bylos Karaliaučiaus archyve vad. « *Litauische Grenzsachen* » visam 16-tajam amžiui. Tiksliau sužymėta: *Z. Ivinskis*: Lietuvos prekyba su Prūsais, I, 152 pst. 48.

žemių, o šitų kraštų bendravimas su Lenkija buvo gana stiprus. Jau 1410 m. vedant karą Prūsuose miestai lengvai pasidavė Jogailai, reikalaudami sau karališkų teisių. Vėliau opozicijos centru tapo Dancigas. Jis vadovavo visam judėjimui. Tas miestas buvo sau išsiauklėjęs sumanių ir gudrių pirklių. Dancigas vis kilo ir laukė sau daug naudos iš prekybos ryšių su Lenkija — Lietuva, iš to milžiniško « hinterlando », kuris tiekė taip pelningą žaliavą (miško produktus, kailius, vašką, javus). Jau 1440 m. prūsų miestai, perpykę ant Ordino valdžios politikos, sudarė savo sąjungą (« Städtebund »). Taikus magistras Liudvikas von Erlichshausenas darė pastangų, kokiu nors būdu tą sąjungą likviduoti, tačiau be pasisekimo. Ir kada imperatorius Fridrichas III-sis, Erlichshauseno prašomas, įsakė uždaryti « Städtebundą », visose Prūsų krašto dalyse kilo maištas ar bent smarkus pasipriešinimas. Magistras Erlichshausenas kreipėsi į Kazimierą pagalbos. Tuo pačiu laiku miestiečių sąjunga — « Bund'as » siūlė Kazimierui - paimti Rytprūsius savo globon. Iš tokios savotiškos situacijos Kazimieras rado ir savotišką išėjimą. Jis paskelbė Ordinui karą[152].

Lietuvoje gi, ypač nuo Kazimiero karūnavimosi Lenkijos karalium, augo ir didėjo nepasitikėjimas bei nepasitenkinimas lenkais. Nuo pat Kazimiero atvykimo Lietuvon, nuo jo paskelbimo didžiuoju kunigaikščiu, Jonui Goštautui vadovaujant susidarė stipri separatistinė bei tautinė lietuvių srovė, kuri vaidijosi per seimus su lenkais ir reikalavo grąžinti neteisėtai iš Lietuvos Kunigaikštystės atplėštą Podoliją. Lietuviams jis buvo davęs privilegiją (1447) ir pažadėjęs nesusiaurinti Lietuvos valstybės ribų, tuo tarpu tapęs karaliumi jis turėjo po ilgamečių ginčų ir nesutikimų prisiekti, kad Lenkiją paliks nesumažintą ir dar žadėjo atimti lenkams tas žemes, kurios iš jų buvo neteisingai atplėštos. Tuo buvo atimta viltis geruoju atgauti Podoliją. Dar niekada iki tol lietuvių santykiai su lenkais nebuvo taip pablogėję kaip šitame Kazimiero laikotarpyje. Lietuviai apie uniją nenorėjo nė kalbėti, reikalavo panaikinti inkorporaciją. Tačiau šaukiami susivažiavimai nieko tuo klausimu negalėdavo nutarti. 1453 m., kai Lietuvos delegatai atvyko į seimą, Parčove, buvo jie pradėti mušti, draskyti ir stumdyti.

Kazimieras manė, kad tokioje nepakenčiamoje tarpusavio santykių ir nesutarimų būklėje, nesusipratimams likviduoti ir ginčams nuslopinti reikėjo iškelti naują svarbų ir bendrą klausimą *Prūsus*. 1454 m. Prūsuose buvo pradėtas karas. Miestų sąjungos sukilimas

---

[152] Plg. *Gebhardts* Handbuch d. deutschen Gesch, herggb. von R. Holtzmann, I (1930)[7], 529—530.

kaip gaisras jau buvo apėmęs visą kraštą. Ordino sudemoralizuotos pilys silpnai gynėsi ir per keturias savaites sąjungininkų valdžion perėjo 56 miestai ir pilys. Lenkija tvirtai palaikė savo karaliaus nusistatymą. Pats Kazimieras 1454 m. su karaliene atvyko į Prūsus. Torne visas kraštas su vyskupais jam padarė priesaiką, o Karaliaučiuje Lenkijos vardu ją paėmė Lenkijos kancleris[153]. Atrodė, kad Prūsų žemės klausimas yra pastatytas visai rimtai ant kortos. Nuo Lenkijos jėgų stiprumo parėjo Ordino likimas Prūsuose, žinoma kartu ir pačių Rytprūsių likimas. Šitokioje situacijoje labai buvo svarbu, kokią poziciją užims Lietuvos Kunigaikštystė. Suspausti iš dviejų pusių kryžiuočiai būtų buvę visai parblokšti. Ir stojusi greta lenkų Lietuva, kaip jai Kazimiero buvo siūloma, būtų gavusi prie Žemaičių prieinančią Prūsų dalį su Nemuno žiotimis ir priėjimu prie jūros[153a].

1410—1425 metų laikotarpyje Lietuva, tai kartu su Lenkija veikdama, tai viena pati kariaudama, kovodama, buvo apgynusi savo tautinius ir valstybinius interesus ties vakarų ir šiaurės sienomis. Ji sau užtikrino Žemaičius ir neleido Prūsų Ordinui teritorijališkai susivienyti su Livonijos Ordino šaka. Šituo momentu lietuvių politikai, jei jie nebūtų pamiršę savo tautinių aspiracijų ir susirūpinę savo giminaičiais prūsais, kurie tada dar apsčiai gyveno Prūsuose, būtų sau pareikalavę bent Nemuno žiočių arba dar ir tą Rytprūsių dalį, kurią Algirdas ir Kęstutis prieš šimtą metų buvo reikalavę Niurnbergo seime[154]. Jiedu tada pageidavo, kad Lietuvos valstybės siena eitų nuo Mozūrų žemės, Alės upės, pradedant nuo jos aukštupio, iki Priegliaus. Paskui Priegliaus upe turėjo ji eiti iki jūros. Šiaurėje jai buvo numatytos ribos Dauguvos upe nuo jos žiočių iki Vitebsko. Lenkai, kaip Kolankowski's pasiremdamas Karaliaučiaus valstybinio archyvo medžiaga, yra paskelbęs, šituos dalykus jau karui baigiantis, kada jų pačių jėgos buvo visai išsekusios, priminę Lietuvos ponų tarybai ir įrodinėję, kad Lietuvai drauge su Lenkija kariaujant prieš Ordiną, Kunigaikštystė įgytų dalį Prūsų ir Nemuno žiotis[155].

---

[153] Plg. čia plačiai ir naujoviškai paduotą 13-kos metų karo įstoriją pas Chr. *Krollmann'ą*: Politische Geschichte des Deutschen Ordens I (1932).

[153a] *L. Kolankowski*: Dzieje w. ks. Lit. 285 sqq., 295.

[154] SrPr II 80. Plg. *L. Kolankowski*: Dzieje o. c. I 295.

[155] Klaipėdos komtūro laiškas vyr. Magistrui. (1463. XI.). Jo tekstas paduotas L. *Kolankowskio*: Dzieje o. c. 295 pst. 4.

Dlugošas, kuris Kazimiero viešpatavimo laikotarpį, būdamas jo amžininkas, taip plačiai aprašė, taip pat mini, kad lenkai į trylikos metų karą norėjo įtraukti ir Lietuvos ponus (Dlug XIV 159). Kaip lenkai laimėjo Vyslos žiotis ir Dancigą, taip Lietuvai būtų turėję atitekti Nemuno žiotys su Klaipėda [156]. Karalius dar ir toliau ieškojo lietuvių paramos [157], o jie reikalavo, kad karalius grįžtų į Lietuvą ir kad Lietuvai grąžintų Podoliją (Dlug XIV 227). Dlugošas savo kronikoje juos kaltina su kryžiuočiais buvus sudarius slaptą sutartį [158]. Šitokio nedraugiško nusistatymo lenkams kaltininku buvo Goštautas (Dlug XIV 228, 240). Dar 1464 metų pradžioje, dešimtuose karo metuose, buvo žadama Kunigaikštystei « prie Žemaičių prisišliejusi Prūsų žemės dalis » [159], tačiau nieko nebuvo laimėta, nes Ponų taryba vėl pareikalavo grąžinti Podoliją (Dlug XIV 386).

Vadinasi, kompensacija buvo siūloma tokiu laiku, kai tarp lenkų ir lietuvių antagonizmas buvo pasiekęs aukšto laipsnio. Stojusi greta lenkų Lietuva būtų gavusi, žinoma, Rytprūsių dalį ir kelią jūron, bet jai būtų reikėję atsisakyti nuo Podolijos ir vakarinių Volynijos dalių. Ano laiko lietuvių akimis nedidelis plotas Rytprūsiuose negalėjo kompensuoti prarastų rusų žemių. Lietuviai tada neįvertino tų kraštų. Kokia jiems vėliau buvo nelaimė, kad Nemuno žiotys pasiliko vokiečių rankose! Lietuviai tada būtų laimėję tautiniu, bet ne teritorijaliniu, jų nuomone, valstybiniu atžvilgiu. Todėl šitokiu sprendžiamu momentu jie norėjo laikyti *neutralumą*. Neatrodo, kad jie būtų tikėjęsi atsiekti ir vieno ir antro. Tuo būdu geriausia proga įsigyti sau tinkamas sienas vakaruose, atitaisyti Melno taikos klaidas, tapo beveik penkiems šimtams metų palaidota. Ne kartą Lietuvos istorijoje tautinis principas buvo nugalėtas teritorijalinio. Juk pats

---

156 Plg. *O. Halecki*: Dzieje unii Jagiełłonskiej I (1919) 387.

157 *O. Halecki*: Dzieje unii o. c. 390.

158 « Constabat enim tunc Lithuanos cum Cruciferis de Prussia quaedam foedera recenter et clandestine iunxisse, et nova amicitia inescatos, animos tam superbos induisse ... Flagrabant insuper tunc Lithuani occupatae Luczensis terrae, et Podoliae occupandae desiderio ... » (Dlug XIV 228).

159 « Spectatores se quidem Lithuani in eam diem (385 p.) Pruthenici belli magis, quam adiutores praebuerant, nec conditionibus iustis, quibus illis aliqua pars terrae Prussiar in Samagitiam spectans, per Regem et Regnum debebatur, perlici poterant ad solatia Polonis contra Cruciferos ferenda et quonam belli Pruthenici, decennio iam continuati, res evasurae forent, quieti usque in id tempus opperiebantur, rati ex discrimine tam Polonicarum, quam Crucifericarum rerum, suis accedere profectum » (Dlug XIV 386).

Vytautas kurį laiką vedė rusų kraštuose teritorijalinę politiką; atidavinėdamas kryžiuočiams Žemaičius, jis ten grobė Smolenską ir kitas žemes. Lietuvos ponai politikai 13-kos metų kare manė, kad reikia kaip nors prievarta atsiimti iš lenkų Lietuvai priklausantį Podolijos kraštą. Jiems buvo svarbiau tolimoje Podolijoje Kamiencas, negu pajūryje Klaipėda. Bet šitokias mintis iš dalies diktuoja šių dienų politiniai resentimentai, tuo tarpu tie faktai turi būti imami ano laiko rėmuose.

Didž. Kunigaikščio ponų taryba Lietuvoje, gavusi iš lenkų raginimą prisidėti prie karo už teritorijalines kompensacijas, negalėjo prie to ryžtis dėl jos ginčų su Lenkija Podolijoje — Volynijoje. Nenorėjo ji taip pat nutraukti gerų santykių su Ordinu[160]. Nuo Vytauto valdymo pabaigos Lietuva vedė su ordinu, palyginti, taikią politiką. Ne kartą ji buvo padariusi su kryžiuočiais politines sutartis[161]. 1448 m. buvo patvirtinta amžinoji taika (OrdBr XXV 83). Taiki politika buvo pamatas gerų ir gyvų prekybinių santykių, kuriuos išvystė pirmoje eilėje Kaunas ir Vilnius su Karaliaučiumi ir Dancigu[162]. Beeinant ginčui dėl Volynijos 1453 m. Lietuvos ponų taryba iš Ordino stengėsi gauti net pagalbos[163], tuo tarpu už metų Kazimieras ir lenkų Karūnos delegatai Breste kalbino lietuvius prisidėti prie karo. Bet ponų taryba įtempto ginčo akivaizdoje, norėdama visai atsiskirti nuo lenkų, laikėsi neutraliai. Ji vis tvirtino norinti laikyti amžinosios taikos sutartį[164]. Tą savo norą Lietuvos ponų taryba reiškė beveik kas metai kol ėjo karas. Vis buvo pabrėžiama, kad reikia laikyti amžinoji taika. Tokiu būdu Lietuva per visą tryliką metų kare laikėsi neutraliai. Tiesa, kautynėse prie Konitco, kuriose lenkai gavo didelį smūgį, galima sakyti, išgelbėjusį vėliau Ordiną,

---

[160] Plg. *L. Kolankowski*: Dzieje w. ks. Lit. I 284—285.

[161] Plg. *Kolankowski*: Dzieje o. c. 245, 285.

[162] *Z. Ivinskis*: Prekyba su Prūsais I (1934) 75—136 (Kazimiero ir Aleksandro laikai). Plg. *Kolankowski*: Dzieje o. c.

[163] *I. Daniłowicz*: Skarbiec diplomatów II 196—nr. 1910. Plg. OrdBr XXVI 62[1], 1453. X. 10: Ordino maršalkos laiškas vyr. magistrui. Lietuvių tarybos pasiuntiniai praneša apie didelį lietuvių nepasitenkinimą lenkais. Plg. Index actorum saeculi XV (Mon. Pol. hist. res. g. med. aevi ill. t. XIi 329—nr. 2839, *I. Kolankowski*: Dzieje o. c. 275—276, 285. *O. Halecki*: Ostatnie lata Świdrygiełły i sprawa Wołyńska za Kazimierza Jagiełłończyka. W. Krakowie 1915, 215—220.

[164] LUB XI 394—nr. 490. *Daniłowicz*: Skarbiec dipl. II 204—nr. 1940: Dar neskelbti niekur laiškai ir kita medžiaga iš Karaliaučiaus archyvo nurodyta pas *Kolankowskį*: Dzieje o. c. 285 pst. 9.

bus dalyvavę ir lietuvių, nes jų buvo paimta nelaisvėn[165]. Tačiau tai buvo pasirodymas tik trumpam laikui. Tarpusavis ginčas ir nesutikimai tarp Lietuvos ir Lenkijos vėl gelbėjo blogą Ordino situaciją. Ordinas kelintą kartą jau buvo *tertius gaudens*. Jis galėjo išgelbėti savo žemes nuo visiškos jų likvidacijos Prūsuose. Jis stengėsi, išnaudodamas lietuvių — lenkų nesantaiką ir Lietuvos ponų tarybą palenkti į savo pusę ir gauti pagalbos [165a]. Bet jos negavo.

Visai atskirą politiką karo metu vedė Ordino pasienyje žemaičiai. Nesigilindami toliau į bendrą karo eigą, į lietuvių — lenkų santykius jo laikotarpyje, duosime Žemaičių santykius su Ordinu. Karo metu jų nusistatymas Ordino atžvilgiu buvo labai svarbus dėl jų geografinės padėties, galinčios bet kada sutrukdyti Prūsų susisiekimą su Livonija. Ordino pasienio komtūrai (Klaipėdos, Ragainės) sekė Kunigaikštystės ir Žemaičių gyvenimą [165b], siųsdavo pranešimus vyr. magistrui kilus bet kokiam pasienio konfliktui [165c] ir apskritai domėjosi žemaičiais. Tuo tarpu žemaičiams Kazimieras, ponų tarybai neprieštaraujant [165d], pavedė uždavinį, kurį jie savo noru ir pirma vykdydavo. Jie turėjo atskirti Prūsus nuo Livonijos. Jau 1453 m. per Visus Šventus Klaipėdos komtūras rašė vyr. magistrui, kad žemaičiai yra apsiginklavę («gantz gerust synt»), prie Klaipėdos Ordinui pridarė daug nuostolių ir Ordino pasienio gyventojams įvarė daug baimės. Komtūras skundžiasi, kad susisiekimas su Livonija yra visai sutrukdytas (LUB XI 275 - nr. 314). Panašios žinios apie skriaudas, užpuolimus, sienos nepaisymus toliau vis dažniau kartojasi (LUB XI 279 - nr. 318; 280, 281). Žemaičiai tai darė tikėdami, kad galutinai bus sutvarkyta siena nuo Ordino pusės, kurią Kazimieras, kaip matėme, bandė jau nuo seniau sureguliuoti. Tikrai sienai išvesti buvo sutarta 1453 m. rudenį (per Šv. Mykolą) susivažiuoti Užpaliuose (LUB XI 261), tačiau iš tų derybų niekas neišėjo (t. p. 280—281). Žemaičių sieną su Ordino kraštais savotišku būdu

---

[165] *O. Halecki*: Dzieje unii o. c. I 388 ir pst. 4. OrdBr 68 nr. 3, 1455. V. 28. OrdBr LXXXII a 105 (paimtų belaisvių sąrašai. Jų tarpe yra lietuvių).

[165a] *Daniłowicz*: Skarbiec dipl. II 196—nr. 1904: plg. *J. Voigt*: Gesch. Pr. VIII 302. *Daniłowicz*: Sk. d. II 199—nr. 1923.

[165b] *Daniłowicz*: Sk. dipl. II 196—nr. 1904. OrdBr XVI 36. 1451. VI 29 (Žinios iš Lietuvos. Siena su Žemaičiais).

[165c] OrdBr O. S., 1452. IX. 1 (Sienos sulaužymas iš Žemaičių pusės). OrdBr XIV (L. S.) 5, 1452. VIII. 7 (Žemaičiai apiplėšia Klaipėdos komtūriją). Plg. LUB XI 71—nr. 97.

[165d] Plg. *Kolankowski*: Dzieje o. c. 286.

stengėsi nustatyti žemaičiai su savo seniūnu Jonu Kežgaila užpuldinėdami Livonijos kaimus ir plėšdami Klaipėdos apylinkes[165e]. Bet jie nesitenkino vien lokalinio pobūdžio plėšikavimu ir grobimu. 1454 metų pradžioje visas Kuršo pasienis buvo apstatytas ginkluotais būriais. Prūsų ir Livonijos susisiekimas buvo visiškai perkirptas[165f]. Trukdoma buvo eiti ne tik Livonijos kariuomenei, bet niekas nebuvo leidžiamas įeiti į Ordino žemes. Tai buvo padaryta ne vien dėl to, kad Žemaičių seniūnas atsidėjęs pildė Kazimiero norus, kuris buvo įsakęs nieko iš Livonijos nepraleisti (Dlug XIV 174). Žemaičiai buvo apsiginklavę ir sieną saugojo taip pat ne vien dėl to, kad ponų taryba norėjo laikyti nesulaužytą amžinąją taiką[165g] bet jie, beveik visada būdami karo santykiuose su Ordinu, instinktyviai norėjo pareikšti savo teises į tuos pajūrio pakraščius, kuriuos Vytautas buvo paskelbęs esant Žemaičiais. Šitas jų nusistatymas ryškėja iš tolimensės trylikos metų karo eigos. Toliau Lietuvos Kunigaikštystė galima sakyti tiek ir tedalyvavo kare, kiek jame pasireiškė Žemaičiai.

Kryžiuočiai kelis kartus bandė prasilaužti[165h], bet žemaičiai dar stipriau priešinosi ir gynė sieną. Tiesa, 1456 m. pavasarį per Verbas jie buvo pajūryje, kaip Elbingo komtūras pranešė, smarkiai sumušti. Jis džiaugėsi, kad pakraštys, apvalytas nuo žemaičių, bus laisvas susisiekimui su Livonija (*Napiersky*: Index II. 30—nr. 1957). Tačiau tokie pasisekimai būdavo trumpi. Žemaičiai, turėdami Kazimiero uždavinį uždaryti visus kelius pajūryje (LUB 326—nr. 386) ir kad geriau galėtų sieną saugoti, 1455 m. užėmė pačią Klaipėdą, tą Lietuvos pajūrio kelių raktą (LUB XI 382—nr. 470 ir pst. 4, 384—nr. 474). Tačiau greitai jie buvo priversti ją palikti,

---

[165e] LUB XI 275, 280, 281 (stambūs žemaičių ūkininkų užpuldinėjimai, 337—nr. 402. OrdBr XXIII (L. S.) nr. 19, 1453. XI. 1. OrdBr XVI 22. 1453. XI. 8, OrdBr XXIII 38, 1453. XI. 27. OrdBr XVI 21, 1453. XI. 4.

[165f] LUB XI 297, 298 (« Der houptman in Samayten hat czwene wege lossen rewmen eynen off Polangen, des andern off dy Memel, und al seyn volk ist bereith ; her hoffet den Leifflendern wol czu weren obir den strandt czu czyende »). Plg. *O. Halecki*: Dzieje unii o. c. I 388.

[165g] OrdBr LXXXI a 11 (1457. IV. 10): « Item so geruche ewer gnod czuwissen, das die Littawen czu desen gescheften stille sitzen, sunder sie lossen nymand herab czu uns czyhen adir uns czufuren und sie wollen auch den ewigen freden unvorbrochen halden ». Cituota iš *L. Kolankowski'o*: Dzieje o. c. I 287 psl. 1. Plg. LUB XI 319—nr. 537 ; psl. 320 « nemlichen die czu Symmeyten das landt sitczen stille, Russen unde Littawe ouch des glichen etc ... » LUB XI 394 — nr. 490 ; plg. 501—nr. 630.

[165h] Plg. *Daniłowicz*: Sk. dipl. II 204—nr. 1939. *Napiersky*: Index II 30.nr. 1957. *Kolankowski*: Dzieje o. c. I 287.

bet pirmiau jie miestą ir pilies dalį sudegino[166]. Klaipėdą užėmė Livonijos Ordino kariuomenė ir ją šiaip taip aprūpinusi žmonėmis (200 įgulos) ir maistu (LUB XI 385—nr. 475, nr. 500), valdė iki 1468 metų. Ar šitas Klaipėdos užėmimas buvo surištas su kokiais kitais tikslais (pav. nuolatinis Klaipėdos atėmimas iš Prūsų Ordino), neturint šaltiniuose tikrų nurodymų, nieko tikra negalima pasakyti. Bet tai nebuvo vienintelis jų ginklo žygis, kaip kad mano K. Forstreuteris[167]. Dar nepraėjus mėnesiui po Klaipėdos puolimo, žemaičiai su kauniškais (« Kowern ») pajūryje pastatė savo sutvirtinimus (« bolwerg »). Ten įvyko kruvinų susirėmimų, kuriuose žuvo 10—12 žemaičių (LUB XI 386—nr. 478). Praėjimas iš Livonijos į Prūsus vėl buvo neįmanomas, nes pajūryje susimetė aštuonių šimtų žemaičių būrys (LUB XI 404—nr. 507). Vėl visas pasienis buvo kaip anksčiau smarkiai apgultas. Pavojus buvo net Livonijos Ordino pilims (LUB XI 446—nr. 562)[168]. 1456 m. pavasarį žemaičiai su tūkstančiu žmonių kariuomenės, pasistatę sau sustiprinimus (« posteyen und bolwerg »), saugojo sieną ir pajūrį, kad niekas nesusisiektų. Ordino kariuomenė (per keturis šimtus žmonių) tą žemaičių būrį užpuolusi jį išblaškė, 50 užmušdama, daug sužeisdama ir paimdama nelaisvėn[169]. Bet pajūris tik laikinai tebuvo laisvas. 1456 m. vasarą vėl susidarė pavojai patekti iš vienos Ordino dalies į kitą (LUB XI 446). Toliau Žemaičiai darėsi dar labiau agresyvūs. Karaliui Kazimierui 1458 m. atvykus Lietuvon, atėjo iki Klaipėdos komtūro ausų žinia, kad žemaičiai, kartu su totoriais ir rusais be Klaipėdos pulsią dar ir Karaliaučių[170]. Tos žinios iš tiesų nepasitvirtino; žemaičiai, jei ir buvo ketinę, Karaliaučiaus nepuolė. Ordinas kurį laiką besilaikė tik rytinėje Prūsų dalyje. Iš 1456 metų mes turime

---

[166] « Item kurtz dornoch branten die Samaiten aus das schlos Memell. Do komen die Leifflender und nomen es in und besatzten es mitt II C man ». SrPr IV 150 ir pst. 1 (« Geschichte wegen eines Bundes »). LUB XI 382—nr. 470, 384—nr. 474, 385—nr. 475, 399—nr. 500 Plg. *O. Halecki*: Dzieje unii o. c. I 390. *P. Šležas*: Klaipėdos miesto istorijos bruožai o. c. 14.

[167] *K. Forstreuter*: Die Memel als Handelsstrasse Preussens nach Osten, o. c. 45: « ... bei Memel haben die Litauer ihre einzige Waffentat vollbracht (m. pabr.), indem sie 1455 die Stadt besetzten ... ».

[168] Plg. *O. Halecki*: Dzieje unii o. c. I. 390.

[169] LUB XI 411—nr. 517. Plg. SrPr IV 154 (« Geschichte wegen eines Bundes ») mini, kad buvę užmušta 100 žmonių.

[170] LUB XI 575—nr. 728. Plg. *O. Halecki* Dzieje unii o. c. I 398. Šitam skyriui žiūr. jo psl. 388—397.

tikslų Ordino rankose likusių ir lenkams patekusių pilną sąrašą (CeXV³ 90). Ordinas dar valdė, perkeldamas savo sostinę į Karaliaučių, Klaipėdos, Tilžės, Labguvos, Tėpliavos ir kitas rytines pilis[171]. Puolimas iš rytų pusės nuo Nemuno, Ordinui būtų buvęs lemiamas smūgis. Bet žemaičiai, nenurodomi ir neskatinami Lietuvos kunigaikštystės valdymą tada turėjusių politikų, pasitenkino tik smulkaus pobūdžio puldinėjimais, kaip visada, atkakliai gindami savo pajūrį. Iki pat trylikos metų karo galo jie tą savo pareigą atliko. 1459 metais vokiečiams iš Livonijos nebuvo galima nė kojos į Prūsus įkelti (LUB XI 624 — nr. 782)[172], jokia prekyba, joks Livonijos ir Prūsų pavaldinys negalėjo jų teritorijos peržengti (653 — nr. 834). Buvo, tiesa, protarpių, kada Žemaičių pajūriu vokiečiai praslinkdavo[173], bet šiaip jau visą laiką iki karo galo, Lietuvos Kunigaikštystei laikant neutralitetą, žemaičiai su ginklu rankoje saugojo sieną. Dar 1466 m. Livonijos kariuomenė, skubėdama padėti Prūsų Ordinui, įėjo į Žemaičių pajūrio kelią, bet ji buvo visai sunaikinta (Dlug XIV 427). Karo pabaigoje Žemaičiai, nors įtempti santykiai tarp Lietuvos ir Lenkijos nė kiek nešvelnėjo, vis neleido ateiti Livonijos Ordino būriams[174].

Tuo tarpu 1466 m. karas pasibaigė. Abi pusės buvo prialsintos ir nuvargusios. Torne buvo pasirašyta taika. Lenkija karą vedė savomis jėgomis. Lietuvos pagalba, puolimas Prūsų nuo Nemuno pusės, lenkams būtų suteikę didelę paramą. Iš Žemaičių ėjusi pagalba buvo, palyginti, nedidelė. Todėl Torno taika visas laimėjimas atiteko tik lenkams. Kryžiuočiai buvo siūlę, kad taikos derybos būtų vedamos Lietuvoje ir lietuviams tarpininkaujant[175]. Tačiau Kazimieras tai sutrukdė, pakviesdamas Lietuvos tarybą derėtis į Marienburgą[176]. Bet Lietuva, kaip nedalyvavo kare, nedalyvavo ir taikos derybose. Priežastis buvo vis ta pati. Lietuvos ponų taryba ir po Jono Goštauto mirties († 1458) savo akis buvo nukreipusi visai į priešingą pusę. Jai rūpėjo išlaikyti « Vytauto sienos » ir atsiimti visą Podoliją[177].

---

171 Ten yra paduotas CeXV³ 90 visų Ordino valdomų pilių skaičius.

172 Plg. LUB XI 629—nr. 794.

173 LUB XII 2 — nr. 4 (« Vor den Sammayten uffim strande bedorffen wir unns nicht sere besorgen ... »). Plg. OrdBr LXXII 112, 1458. I. 12. OrdBr V (L. S.) 29, 1458. V. 2. OrdBr XVI a 29. 1459. VI. 6.

174 Plg. OrdBr XVI a 45, 1461. III. 27. OrdBr XXIII (L. S.) 4, 1461. XI. 6, OrdBr XXIII (L. S.) nr. 9, 1462. VIII. 29. OrdBr LXXXII 131, 1464 III. 13. OrdBr XVI 35, 1466. III. 5.

175 Plg. *L. Kolankowski* : Dzieje w. ks. L. I 288 ir pst. 5.

176 *O. Halecki* : Dzieje unii o. c. I 407. Apie lietuvių santykius su lenkais karui baigiantis ir ginčą dėl Podolijos plg. psl. 399—406.

177 Plg. *L. Kolankowski*: Dzieje o. c. 289. Plg. Dlug XIV 464.

Kaip Lenkija tada buvo nukreipusi savo jėgas į įsigijimą miestų ir pilių prie Baltijos jūros, taip Lietuvos ponų taryba žiūrėjo į Lietuvos pietus, į Podolijos pilis[178], kurių dešimtis priklausė karaliui ir keliolika Podolijos ponams. Saugodama « Vytauto sienas » toji ponų taryba buvo jau pamiršusi, kad ir Vytautas, nors vedė aktyvią politiką rusų kraštuose, nuo 1409 m. dėjo daug pastangų iškovoti Kunigaikštystei patogias sienas vakaruose ir priėjimą prie jūros.

Ordinas turėjo Lenkijai atiduoti Vyslos žiotis su Pamarėliu, Varmiją, Kulmiją ir Marienburgo sritį. Dancigas, Marienburgas, Elbingas, Tornas tapo tikrais Lenkijos miestais. Tokiu būdu Ordino žemių sienos Vakaruose buvo labai apkarpytos, ir jis pats dar paskelbtas Lenkijos vasalas. Tik prie Nemuno visos sienos su Lietuva paliko kaip buvusios. Lietuvos Kunigaikštystė nieko nelaimėjo. Žinoma, nebuvo atlyginta nė žemaičiams išvedant naudingesnes ir patogesnes jiems sienas pajūryje. Už jų ginkluotą neutralitetą, sutrukdymą siųsti iš Livonijos pagalbą, jiems nieko nebuvo duota. Net Nemuno žiotys paliko kryžiuočių rankose[179]. Tokiu būdu to laiko Kunigaikštystės politikai praleido gerą progą išvesti natūralesnes ir platesnes Lietuvai sienas vakaruose. Žemaičių pastangos, nekoordinuojamos aukštesnės jėgos, nedaug tegalėjo reikšti. Torno taika Ordinui paliko Karaliaučių ir rytinius Prūsų kraštus, anksčiau Lietuvai numatytus. Tokiu būdu buvo palikta bazė, kuri paskui, Rytprūsius ėmus valdyti Brandenburgo Hohenzollernams, išugdė tą Prūsų galybę.

Žemaičiai, kovodami per trylikos metų karą vakariniame savo pasienyje, nuolat t r u k d y d a m i Livonijos pagalbą Prūsams, atliko svarbų uždavinį. Šiuo atžvilgiu jie 14-tojo ir 15-tojo amžių Lietuvos istorijoje yra atlikę žymų vaidmenį. Neleidimas iš P r ū s ų patekti į Kuršą silpnino vokiečių galią ir įtaką Livonijoje. Tuo buvo, žinoma, gerokai patarnauta latvių tautai. Žemaičių pastangomis ji buvo labiau apsaugota nuo svetimųjų. Susisiekimo trukdymai iš L i v o n i j o s su Prūsais, ypač kritiškais momentais, silpnino vokiečių galybę Prūsuose.

Čia tai dar trumpai turi būti pailiustruota istorijos faktais.

2. *Žemaičių rolė vakarų pasienio sargyboje. Prūsų ir Livonijos susisiekimo trukdymai.*

Jau anksčiau prie progos buvo minėta visa eilė faktų, aiškiai parodančių, su kokiu aktyvumu žemaičiai saugoje savo vakarines sienas,

---

[178] Plg. *L. Kolankowski*: Dzieje o. c. 289.
[179] Plg. *O. Halecki*: Dzieje unii o. c. I 408.

vesdami su Ordinu permanentišką karą. Dvi vokiečių Ordino dalys, Prūsai ir Livonija, kurios buvo organiškai suaugusios, jokios kitos aplinkybės nebuvo taip trukdomos, kaip nepatogių *susisiekimo* sąlygų[180]. Įkūrus Klaipėdos pilį buvo imta vis dažniau susisiekti iš Prūsų su Livonija *pajūriu*. Taip vadinamas « Standweg », kuris ėjo per « Litauischer Strand' », prasidėdamas nuo Sambijos per Kuršių juostą, Klaipėdą, pajūrį, pro Palangą, Liepojos link, o paskui suko į krašto vidurį į rytus, — ėjo Rygon[181]. Tai buvo svarbiausias susisiekimo kelias tarp abiejų Ordino dalių. Kitas kelias, atsiradęs žymiai vėliau, vedė iš Tilžės per Katyčius, pro Naumiestį Klaipėdon. O iš čia vėl Žemaičių pajūriu pro Palangą reikėjo keliauti tolyn į Livoniją[182]. Tokiu būdu kiekviename atsitikime, keliaujant sausumos keliu, reikėjo paliesti siaurą, bet pavojingą Žemaičių pajūrio juostą. Žemaičių gyventojai šitoje vietoje, savindamiesi pajūrio sritis, užpuldinėdavo keleivius, pasiuntinius, prekių transportus (SrPr 710). 1328 m. pietinė Kuršo dalis su vakarine Žemaičių juosta ir Klaipėda Livonijos magistro buvo perleista Prūsų Ordinui. Buvo manoma, kad šis ir Klaipėdos pilį ir patį pajūrio kelią labiau sugebės apsaugoti[183]. Kelio pavojams išvengti reikėdavo keliautojus apsaugoti ginkluotais palydovų būriais. Iš 1372 metų turime smulkių žinių apie vieną tokią kelionę. Spalių mėn. Livonijos magistras, grįždamas iš Marienburge vykusio Ordino kapitulos posėdžio, buvo lydimas skaitlingo būrio namon. Ant Kuršių juostos prie Rositės jį pasitiko Klaipėdos komtūro pasiuntinys. Jis pranešė, kad pajūryje netoli Klaipėdos pusketvirto šimto lietuvių (« latrones Letwinorum ») esą susimetę. Tada magistras, laukdamas naujų žinių, sustojo Klaipėdoje. Klaipėdos komtūro išsiųsti pasiuntiniai Grobino pilies viršininkui, kurie vengdami paties pajūrio šiaip taip slaptais keliais prasiskverbė per dykrą, atnešė žinią, kad pajūryje nebėsą priešų. O Grobino komtūras su gerai ginkluotų vyrų būriu atjojo iki pat Klaipėdos

---

[180] *P. Babendererde*: Nachrichtendienst und Reiseverkehr des deutschen Ordens um 1400. Diss. Königsberg. Elbing 1913, 33.

[181] Šituo keliu maž daug važiavo 1413 m. Gilbert de Lannoy, SrPr III 445—446. Plg. *K. Forstreuter*: Die Memel als Handelstrasse o. c. 26—27. *L. Weber*: Preussen vor 500 Jahren. Danzig 1878, 103. *P. Babendererde*: Nachrichtendienst o. c. 33. *Z. Ivinskis*: Lietuvos prekyba su Prūsais I 122—123, 186.

[182] Plg. *K. Forstreuter*: Die Memel o. c. 26—27.

[183] SrPr II 63 (Hermann de Wartberge). Ten pat pst. 1 nurodyta daug kitos medžiagos tuo pačiu klausimu. Plg. LUB II 733. *E. Žurkalowski*: Studien zur Gesch. d. Stadt Memel o. c. 1906, 17—18.

pasitikti savo magistro. Visi jie kartu pajūriu keliavo namon. Tuo tarpu netoli Šventosios užpuolė juos žemaičiai ir neleido pereiti upės. Kruvinoje kovoje, — iš abiejų pusių buvo užmuštų ir sužeistų — Ordino būriai šiaip taip išsikovojo sau persikėlimą per upę. Žemaičiai pasitraukė. Livonijos magistras, tik po tokių sunkenybių, galėjo keliauti tiesiai Rygon[184]. Tokiu žemaičių puldinėjimu ant Ordino pajūrio keliautojų, einant įtemptiems karams 14-me amžiuje, yra buvę daug. Be palydovų Žemaičių pasieniu, iš viso, atrodo, nebuvo keliaujama. 1399 m. Rygos arkivyskupo pasiuntiniai grįžo su 28 arkliais[185]. 1400 m. Kuršo vyskupui specijaliai palydėti Žemaičių pajūriu, buvo duota 60 žmonių[186]. 1406 m. Livonijos magistras keliavo su 144 arkliais[187]. Visi, kas tik iš vokiečių Ordino žmonių, keliaudavo Žemaičių pajūriu iš Prūsų į Livoniją ir atvirkščiai, sustodavo Klaipėdoje. Vietinis komtūras juos aprūpindavo maistu ir duodavo palydovus[188].

Klaipėdos komtūro pagrindinis uždavinys ir buvo suteikti bazę keliaujantiems vokiečiams pajūriu. Be to, jis rūpindavosi laiškų siuntinėjimu Livonijon ir dar, kaip matėme, per savo agentus rinko žinias Lietuvoje. Klaipėdos komtūras turėjo savo žinioje daug Žemaičių kelius pažįstančių žinių rinkėjų, šnipų, pasiuntinių ir specijalius palydovų būrius. Tokiu būdu Klaipėdos svarba pajūryje buvo matomai gana didelė. Todėl Žemaičiai ją ne kartą puolė[189].

Ir 15-me amžiuje, ne mažiau kaip 14-tajame, atidavinėjant Žemaičius kryžiuočiams, žemaičių santykiai pajūryje su vokiečiais nepasikeitė. Apie 1408 metus jų puldinėjimai pajūryje padidėjo. «Jie viską pagrobdavo, ką tik pajūryje rasdavo ir puldinėdavo dykroje visur» (LUB IV nr. 1778). Žemaičiai užpuldinėjo Klaipėdos pasienį (CeV 312), 1402 m. sudegino pačią Klaipėdą (SrPr III 257),

---

184 SrPr 102—103 (Hermann de Wartberge). Žiūr. ten pat psl. 103 pst. l.: «die kwamen zu dem m e i s t e r z u P o l a n g e und sprachen, daz der strant reine waere ...».

185 Das Marienburger Tresslerbuch 1399—1409, ed. v. Joachim, 1896, 30.

186 Marienb. Tresslerbuch, o. c. 60: «... 60 man, die in beleyten obir den strand ...».

187 Mar. Tresslerbuch, o. c. 454.

188 Mar. Tresslerbuch, o. c. 60, 338, 407, 454. Plg. *P. Babendererde*: Nachrichtendienst o. c. 35.

189 Plg. *E. Żurkalowski*: Studien zur Geschichte der Stadt Memel o. c. 15, 17, 22—23.

puldinėjo pajūryje pirklius (CeV 497) ir vargu kada pajūryje laikėsi tarp didž. kunigaikščių ir Prūsų Ordino sutartos taikos[190].

Iš viso to mums aiškėja, kodėl Ordinas, tiek daug kentėdamas nuo jo Prūsų ir Livonijos žemes skaldančių žemaičių, savo politikos aukščiausiu tikslu laikė, kokiu nors būdu tą sklypelį sau laimėti. Jam būtinai reikėjo nepatogų, bet labai reikalingą susisiekimą su Livonija kokiu nors būdu pataisyti. Todėl jis dar ir toliau, 1382—1422 metų laikotarpyje netekęs vilties laimėti visus Žemaičius, vėliau, kaip matėme, darė pastangas laimėti nors siaurą Palangos pajūrį. Bet ir tai nepasisekė. O žemaičiai ir toliau, kiek iš mums dabar prieinamos medžiagos galima matyti, pro Palangą į Kuršą keliaujančius vokiečius dažnai užpuldinėdavo (LUB VIII 453)[191]. Pats Žygimantas Kęstutaitis negalėjo metropolitui Izidoriui leisti keliauti per Žemaičius, pareikšdamas vyr. magistrui, jog ir jis žinąs, kokie žmonės esą tie žemaičiai (LUB IX 159). Antroje 15-tojo amžiaus pusėje, nors oficijaliai turėjo būti laikomasi taikos, pajūrio keliautojas niekada nebuvo tikras. Jis visados buvo pavojuje būti apiplėštas, apvogtas, užmuštas. Nebeišskaitinėdami smulkiai atskirų faktų, turime pasakyti, kad Livonijos ir Prūsų Ordinas, jų pasiuntiniai pirkliai, kariuomenių būriai ir t. t. čia nuo žemaičių dažnai nukentėdavo[192]. Jau buvo minėta, kad jie čia prie jūros buvo sau pasidarę sustiprinimus, kuriuos vokiečiai vadino «borgwal»[193]. Pajūris praeiti dažnai buvo pati pavojingoji Ordinui vieta. Žemaičių kovos ir jų pastangos nepraleisti Livonijos kariuomenės 13-kos metų kare jau buvo minėta praeitame skyriuje. LUB 11-tojo tomo atitinkami pastaboje (192) nurodyti puslapiai duoda šitam laikotarpiui

---

190 Plg. *R. Krumbholtz*: Samaiten o. c. 179 ir pst. 2, 197 sq., 203.

191 Plg. OrdFol XVI a 24, 1425. VIII. 20. OrdBr XVI a 26, 1433. IV. 29.

192 Daug įdomios medžiagos tam pailiustruoti yra paskelbta rinkinyje LUB VIII (1420—1435 nr. 731. IX (1436—1443) X (1441—1449) 24—nr. 34, 33, 123, 259. XI (1450—1459) 70—nr. 97, 275—nr. 314, 279—nr. 318, 280—281, 297, 312—nr. 366, 326—nr. 386, 337—nr. 402, 384—nr. 474, 385—nr. 475, 386—nr. 478, 399—nr. 500, 404—nr. 507. 411—nr. 517. 446, 501—nr. 630, 575—nr. 728, 624—nr. 782, 629—nr. 794, 653—nr. 834. XII (1460—1472) 155—nr. 274, 169—nr. 300. 2. Abteilung, I (1494—1500). 2. Abteilung II (1501—1505) 426, 2. Abteilung III (1506—1510) 272. 281, 348.

193 LUB VII 220. Plg. OrdBr LVIII a 65, 1425. VIII. 27. Gal tai bus buvęs supiltas koks pylimas, status kalnas, pilis. Reikėtų manyti, kad jis buvo kur nors šalia šiandieninio Birutės kalno. O gal Birutės kalnas yra to «borgwal» liekana?

daug įdomios medžiagos. Bet ir toliau, nors puolimų intensyvumas pasiliovė, ne kartą vakariniame pasienyje pasitaikydavo įvairių ekscesų. Ypač kai viena ir antra pusė dėl neaiškių ir nenustatytų ribų pereidinėdavo sieną, plėšdavo pasienius. Sienų nustatymo klausimas nuo 15-tojo amžiaus pabaigos vėl buvo įtrauktas Ordino ir Kunigaikštystės santykių programon.

V. Žemaičių santykiai su vokiečiais iki 16-tojo amžiaus pradžios

Iš Kunigaikštystės santykių su vokiečiais antroje 15-tojo amžiaus pusėje, po trylikos metų karo, stambių ir žymių įvykių nebeužtinkame. Jau šito karo laikotarpyje Lietuvos ponų taryba ir jos politikai Kunigaikštystės interesus buvo pakreipę nuo Vakarų į pietus ir į rytus. Ginčas su lenkais dėl Podolijos — Volynijos, santykiai su Aukso Orda, Šach-Achmetu, Mengli-Gireju[194], žodžiu, visa eilė politinių faktorių rytuose nukreipė valstybės dėmesį nuo vakarų. Nuo Kazimiero viešpatavimo antrosios pusės Lietuva nebeturėjo laiko užsiimti vakarais, nes ją ėmė labiau atakuoti iki šiol pasyvus jos priešas Maskva. Nuo Kazimiero mirties ji pereina į ofenzyvą. Todėl visas Kunigaikštystės dėmesys Aleksandro ir paskutiniųjų dviejų Jogailaičių Žygimantų laikais turėjo krypti į rytus. Karus su Ordinu pakeitė ilgamečiai ir sunkūs karai su vis stiprėjančia Maskva. Tokio politinių interesų ir politikos persiorientavimo akivaizdoje politikos centras pasitraukė į rytus. Šitame laikotarpyje kova vakaruose vedama už siauresnius interesus, vėl kovojama pasieniuose, ginčijamasi dėl rubežių. Išsivysčius Nemuno prekybai daroma diplomatinių žygių dar 16-tajame amžiuje laimėti Nemuną ir jo žiotis[195], bet tos pastangos, kaip ir 15-tajame amžiuje, nuėjo niekais.

Kiek iš gausios Ordino korespondencijos, susirašinėjimo su Žemaičių seniūnu, didž. kunigaikščiu matyti, santykiuose su Ordinu daugiausia rūpesčio sudarydavo žemaičių gyventojų pasienio konfliktai ir nuo senai diplomatiniuose santykiuose valkiojamas klausimas: sienų reguliavimas bei jų nužymėjimas. Ypač paskutiniuoju klausimu Kazimiero valdymo pabaigoje, dar labiau nuo Aleksandro ir Žygimanto Senojo laikų prasideda įkyri korespondencija.

Ordino valdininkai akylai žiūrėjo, kad jų žemės sienos žemaičių nebūtų peržengtos, reikalavo, kad pasienio ežeruose, upėse, pasienio

---

[194] *L. Kolankowski*: Dzieje o. c. I 297 sqq.
[195] *K. Forstreuter*: Die Memel o. c. 13.

gyventojai nežuvautų [196], neeitų į miškus ir t. t. [197]. Kadangi tokių sienos nepaisymų, pereidinėjimų, dažnai nežinant, kur ji prasideda, būdavo begalės, reikėjo ją sureguliuoti. Nuo 1481 metų, Kazimiero valdymo pabaigoje, vėl prasidėjo tuo reikalu susirašinėjimas [198], bet galutinai nieko nebuvo nustatyta. Žemaičiai, kiek iš Ordino korespondencijos matyti, nepaiso nė žinomų sienų ribų, pajūryje sustabdo susisiekimą su Livonija (OrdBr 1495.VIII.28), puola Ordino gyventojus, sulaiko jų pirklius [199]. 1489 metais Radomo seime Ordino atstovai skundėsi, kad žemaičiai užėmę pajūrį ir Ordino nenaudai pakeitę sienas [200]. Ordinas vis dar smulkmeniškai apie Žemaičius rinko žinias. Jo foliantuose, tuose tomuose, kur buvo surašomi siunčiamų laiškų nuorašai, suskirstytų dažnai alfabeto tvarka pagal kraštus, šalia « Lithauen » paprastai atskiras puslapių skaičius buvo skiriamas « Samaiten » [201]. Jų reikalai būdavo atskirai svarstomi nuo visų, Lietuvos Kunigaikštystės reikalų. Ordino magistras ir jo komtūrai (ypač Ragainės ir Klaipėdos) dažnai susirašinėdavo su Žemaičių seniūnu. Matyti, ir Ordino magistro kanceliarijoje į Žemaičius buvo kitaip žiūrima. Tas kraštas savo laiku buvo skirtas

---

[196] OrdBr XVI a Nr. 16, 1447, IX. 19.

[197] OrdBr XXVII 32, 1480. V. 17. OrdBr LX a 25, 1480. IX. 7 OrdBr XXVIII 21, (1481 ?).

[198] OrdBr XVII 9. 1481. I. 20. OrdBr XLIII (L. S.) nr. 16, 1481. II. 4. OrdBr XXVIII 39, 1481. V. 31. OrdBr XVI 61, 1484. I. 13 (Ordino derybos dėl sienų). OrdBr LXIX 36, 1493. V. 30.

[199] OrdBr XXVIII 11 a, 1499. I. 16. OrdBr c. 1500, s. d. OrdBr LXX a 34, 1503. IV. 23.

[200] Acten d. Ständetage Preussens, Bd. V (1458—1525), 1886, 410. Plg. ten pat 415, 484.

[201] OrdFol 27. OrdFol 29, p. 56—60 (p. 18, 75 etc. Samayten). OrdFl 29 a. p. 46, OrdFol 30, p. 292, 308. OrdFol 31, p. 12 (tuščias Žemaičiams skirtas puslapis). OrdFol 33. p. 247—250. (Litauen und Samaiten). OrdFol 34. p. 247—255 (Littawen und Samayten). OrdFol 35, p. 74 (Samayten). OrdFol 36, (1514), p. 60 sqq. Samayten). OrdFol 37 (1515 m.) p. 68 (tuščias Žem. skirtas puslap.) OrdFol 38 (1516 m.) p. 205 sqq. (Littauen) 221 sqq. (Samayten). OrdFol 42 (1519), p. 96 sqq. (Littauen), 100 sqq. (Samayten) etc.

Tuose ir kituose foliantuose, kurie čia nesužymėti, yra įdomios medžiagos apie Lietuvos Kunigaikštystę ir apie Žemaičius. Sienų ir kelių nustatymo klausimas yra vienas iš toje korespondencijoje figūruojančių objektų. Dėl vietos stokos čia tos medžiagos ir jos turinio detaliau paduoti negalime. Iš jos ir iš keliolikos kitų bylų, mano tiksliau nurodytų Lietuvos prekyba su Prūsais I 154 pst. 48, galima būtų sudaryti plačią Lietuvos resp. Žemaičių sienų istoriją su Prūsais 16-tajame ir 17-jame amžiuje.

Ordino žemėms sujungti terenas. Ordinas su juo ir toliau, mažai beturėdamas vilties laimėti, kaip su artimiausiu kaimyniniu kraštu, vis daugiau turėjo reikalų.

Šalia Prūsų sienos sureguliavimo klausimo buvo svarstomas ir Livonijos sienos klausimas. Nors sienos su Livonija 1472 buvo aprašytos[202], tačiau joms tiksliau nustatyti reikėjo dar atsidėjusio abiejų pusių atstovų darbo. 1506 metų pradžioje buvo bandoma sienas nustatyti. Ordino tam reikalui paskirti komisoriai, išsėdėję keturias savaites ir nieko iš lietuvių pusės nesulaukę, dėl siaučiančio maro turėjo pasitraukti atgal. Livonijos sienų nustatymo derybos buvo atidėtos kitai žiemai (LUB 2. Abt., II, 640—641), bet tada jos (1507 m. sausio mėn.), kaip Klaipėdos komtūras rašė magistrui, buvo pertrauktos. Rusiškai rašytame Aleksandro laiške Livonijos magistro pasiuntiniui yra plačiai išdėstytas ir sienų apėjimo klausimas (LUB 2. Abt., III, 30). Sienų apžiūrėjimas nuo Žemaičių pusės turėjo prasidėti prie Šventosios. Bet Aleksandro mirtis neleido tęsti darbo. Tokiu būdu su įvairiais sunkumais 1505 m. pradėtas sienų apėjimas (LUB 2. Abt., II, 646), dėl naujo valdovo karūnacijos turėjo būti vėl atidėtas (LUB 2. Abt., III, 102). Bevedant sienas 1508 m. kilo ginčas dėl pasienio žemių priklausomumo tarp Kuršo vyskupo ir Goldingos komtūro (t. p. 315—316). Komtūro atstovai pareiškė, kad ginčijamos žemės (Presselis ir Damė) esančios Žemaičiuose, nes Žemaičių vyskupas buvo davęs tokius parodymus[203]. 1509 m. Žemaičių sienų reguliavimas su Livonija buvo tęsiamas toliau. Mums yra išlikusios iš lietuvių pusės dalyvavusių komisorių pavardės[204].

Tuo pačiu laiku Žygimanto Senojo valdymo pradžioje buvo dėta pastangų sutvarkyti ir Žemaičių — Prūsų sieną[205], Ordinas nuolat skųsdavosi, kad Žemaičių gyventojai, nepaisydami rubežių, vis juos peržengia[206], užpuola gyventojus, susimetę i pajūrį trukdo susisiekimą[207]. Tačiau ir iš Ordino gyventojų pusės pasitaikydavo

---

[202] *M. Dogiel*: Limites o. c. 207—211.

[203] LUB 2. Abt., III., 310—311—nr. 429; plg. 294—nr. 409 (Damė ir Presselis to paties vyskupo priskiriama Amboteno sričiai). Plg. 388—nr. 542.

[204] LUB 2. Abt. III, 388—nr. 542. *Napiersky C. F.*: Russisch—Livländische Urkunden, hgg. v. Archäogr. Komm. von St. Petersbg. 1868, 254.

[205] OrdBr O. S., 1513. III. 6. OrdBr O. S. 1516. VI. 18.

[206] OrdBr XVI a. 44, 1513. IV. 30. OrdBr. O. S. 1514. XI. 6.

[207] *Joachim* E.: Die Politik des letzten Hochmeisters in Preussen Albrecht von Brandenburg II 193 (1518 m.); plg. I 126, 252, 257, 258. OrdBr O. S. 1515. I. 1. (Žemaičiai apgula Palangos pajūrį).

tokių užpuldinėjimų, svetimoje žemėje medžioklių, žvejojimų ir t. t., nors jų buvo žymiai mažiau[208]. Todėl reikėjo abiem pusėm susitarus apeiti sienas[209], atsiųsti savo komisorius[210]. 1517 metais buvo sureguliuota siena nuo Širvintos pusės iki Šventosios įtakos į Nemuną[211]. Bet tuo pačiu laiku atsirado tarp Lietuvos Kunigaikštystės — Lenkijos karalystės ir Prūsų daug rimtesnių dalykų.

1466 m. Vokiečių Ordinas Prūsuose buvo tapęs Lenkijos vasalas. Pirmieji penki magistrai vykdė vasaliteto sutartį ir darė reikalaujamą priesaiką, bet jie neatsisakė nuo minties pasiliuosuoti iš priklausomybės. Buvo numatyta Ordino magistru rinkti kokį nors Vokietijos kunigaikštį, kuris savo jėgomis įstengtų apginti Ordiną. Todėl 1498 m. vyr. magistru buvo išrinktas Saksonijos kunigaikštis Fridrichas, o po jo Ansbacho Hohenzollernų Albrechtas. Jis, kaip Žygimanto Senojo seserėnas, tikėjo greit nusikratyti nemalonia vasalo pareiga. Bet paaiškėjo, kad Albrechtui nevykdant Torno taikos, Žygimantas, nežiūrėdamas giminystės, ryžosi jį ginklu priversti. Kai Ordinas neteko sąjungininkų imperatoriaus Maksimilijono ir Maskvos caro asmenyse, Albrechtui beliko viena išeitis — pradėti su Lenkiją karą. Matydamas, kad tik savo jėgomis tegali pasitikėti, 1516 m. Albrechtas atsikvietė į Klaipėdą Livonijos magistrą pasitarti apie bendrą karą su Žygimantu. Livonijos magistras turėjo paimti Žemaičių krašto pilis, jų žemę nuplėšti bei nuterioti ir susijungti savo žemėmis su Prūsų Ordinu[212]. Atsargus Livonijos magistras Pletenbergas nepritarė fantastiškiems Albrechto planams. Jis težadėjo pagalbą tokiu atveju, jei tikrai padės kariauti Vokietija. 1519 m. Albrechtas paskelbė Lenkijai karą, bet iš jo išskyrė Lietuvą ir Mozūriją. Visos žadėtos pagalbos kariuomene ir pinigais magistrą apvylė. Ir atėjusi iš Vokietijos kariuomenė nedaug tepadėjo. Karas truko visus 1520 metus. Ordinas išeikvojo visus savo išteklius ir nebega-

---

[208] OrdBr XXIX a 11, 1516. II. 15. OrdBr XVI a 58, 1516. III. 30.

[209] OrdBr O. S. 1516, VI. 18. OrdBr. XVI a 57, 1516. VI. 27. OrBr XVI a 57, 1516, VI. 27. OrdBr. XVI. a 56, 1516. VII. 5. (Žemaičių seniūno Stanislovo Kežgailaičio laiškai, Ordino sienų komisoriams lydimas raštas). OrdBr C 360, 1517. I. 2.

[210] OrdBr 5. 16. 15/16, 1517. I. 14. OrdBr XXIX (L. S.) nr. 76. OrdBr XXIX 80, 1517. II. 14.

[211] OrdBr V/16 n. 15/16, 1517. III. 29 (Sienas vedant panaudota kompasas!). OrdBr V/16 n. 15/16, 1517. IV. 23. OrdBr V 16 n. 15/16, OrdBr 1517. IV. 23. Plg. OrdBr O. S., 1519, V. 17 (sienos su Prūsais prie Šventosios).

[212] *J. Voigt*: Gesch. Preussens, IX (1839) 486—487.

lėdamas išmokėti savo kariuomenei algos, buvo priverstas su lenkais, kurių būriai stovėjo jau prie Karaliaučiaus, daryti ketveriems metams paliaubas. Per tą laiką bylą turėjo išspręsti superarbitrai.

Lietuvos Kunigaikštystė šitame kare oficijaliai taip pat nedalyvavo kaip ir trylikos metų kare, bet jos rolė buvo didelė. Visą nedraugiškumą Ordinui, kaip trylikos metų kare, vėl parodė žemaičiai. Jie kovojo tomis pačiomis senomis išbandytomis priemonėmis. Jau 1517 metų vasarą Goldingos komtūras rašė vyr. magistrui, kad Žemaičiai visai užbarikadavę pajūrį[213]. 1517 metų pabaigoje pagaliau visi keliai į Prūsus ir Livoniją iš Žemaičių buvo uždaryti[214]. Kurį laiką dar protarpiais Ordino žmonės galėjo su Livonija susisiekti[215], bet 1520 m. pradžioje, tarp Livonijos ir Prūsų prasidėjus karo veiksmams, Žemaičiai vėl apstatė pajūrį savo sargybomis, rinko žinias po Klaipėdos miestą ir darė žygių trukdyti bet kokį vokiečių susisiekimą pajūriu[216]. Pagaliau jie ėmė grąsyti pulti Ordino žemes, imti Klaipėdą[217]. Tuo tarpu Ordino pasienio valdininkų žinios apie žemaičius Ordinui buvo vis nemalonesnės[218]. Žemaičiai ėmė rengtis pulti ne tik Klaipėdą, bet Tilžę ir Ragainę[219]. Ragainę, matyti, žemaičiai bus dar 1518 m. kartą atakavę, nes tų metų vasarą Ragainės komtūras padarė į Žemaičius keršto žygį (OrdBr 1518. VIII. 31; X. 24). Klaipėdos vietininkas vyr. magistrui rašė, kad esą paties karaliaus Žygimanto įsakyta Žemaičių seniūnui nieko per sieną nepraleisti[220]. Vadinasi, lygiai kaip Kazimiero laikais Žemaičių pajūris, gera jų geografinė būklė, tarnavo savotišku barjeru dviem Ordino žemių dalims. Iki 1520 metų galo žemaičiai vis saugojo pajūrį ir nuolat grūmojo vokiečiams[221].

---

[213] OrdBr O. S. 1517. VI. 7. OrdBr O. S. 1517. XII. 23.

[214] OrdBr XVI a 53, 1518. I. 1. *Joachim* E.: Die Politik des letzten Hochmeisters Albrecht von Brandenburg, II, 193.

[215] OrdBr O. S., 1518. III. 19.

[216] OrdBr O. S. 1520. II. 7. OrdBr O. S. 1520. II. 22. OrdBr. O. S., 1520) II. 26 (trys Klaipėdos komtūro vietininko — Statthalter'io — laiškai vyr. magistrui).

[217] OrdBr O. S. 1520. II. 26 OrdBr XVII (L. S.) 1, 1520. III. 6.

[218] OrdBr O. S. 1520. I. 31. OrdBr O. S. 1520. II. 2 (Žemaičiuose išvesti nauji keliai). OrdBr XVII (L. S.) 9, 1520. III. 10 (Žemaičiai nepraleidžia pagalbinės Livonijos kariuomenės). OrdBr O. S., 1520. III. 23.

[219] OrdBr O. S. 1520. V. 5. OrdBr O. S. 1520. VI. 2.

[220] OrdBr O. S. 1520. V. 4. OrdBr O. S. 1520, V. 23. OrdBr O. S.; 1520; V. 30.

[221] Kiekvieną nugirstą gandą ar patirtą žinią Ordino pasienio valdininkai paprastai siųsdavo savo vyr. magistrui. Todėl turime OrdBr visą eilę raštų (1520, VIII. jų nusistatymas ir t.t.

Šitokioje politinėje atmosferoje Prūsų pasienyje 1516—24 metų laikotarpyje, ypač 1517—20 m. buvo įvairių nesusipratimų, sienų peržengimų, užpuolimų ir t. t. Skundai iš Ordino pusės nesiliovė. Iš Ordino tarpusavio korespondencijos ir susirašinėjimo su Žemaičių seniūnu Stanislovu Kežgailaičiu [222] matyti, kad sienų reikalas buvo iš svarbiausių Lietuvos ir Ordino santykių objektų. Įkyrus ir nuobodus susirašinėjimas ėjo dėl ginčijamų Katyčių (Coadjuthen) [223], kuriuos pasienio gyventojai žemaičiai sau prisiskirdavo, kasmet ten sieną pereidavo. Tuo būdu nustumę vokiečių sieną tolyn, elgdavosi jie ten kaip savame krašte. Katyčiai buvo labiausiai ginčijama vieta. Pirmieji skundai dėl jų žinomi jau iš Aleksandro valdyno pradžios (1492 OrdBr XVI 62, 1492. XI. 2) [224]. 16-tajame amžiuje skundai nesiliauja. 1516—18 m. laikotarpyje yra viena — antra dešimtis Katyčių kaimą liečiančių skundų [225]. Rezultatas jų buvo paprastai nepatenkinamas. Kiekviena pusė nuolat skundėsi antrąja ir vis reikalavo savo teisių į ginčijamus Katyčius. Žemaičių ūkininkai, medžių kirtėjai ir t. t. gadino Ordino vyriausybei kraują naudodami tą sklypą kaip savo. Nenustosime čia plačiau ties tais klausimais. Bet jie liko nesutvarkyti ir po Ordino sekuliarizacijos. Nuo 1527 m. vėl prasideda gausus susirašinėjimas sienų sureguliavimo reikalu [226]. 1529 m. buvo notifikuotos tarp Prūsų ir Žemaičių tokios sienos, kokios buvo numatytos 1422 m. ir 1435 m. taikomis [227]. Bet šitas trumpas sienų nužymėjimas nesustabdė įsisenėjusių diferencijų. 1530—1560 metų laikotarpyje įvykdavo prie sienos konfliktų konfliktai. Vėl buvo ginčijamasi dėl Katyčių, dėl sienų perėjimų ir t. t. Sutartyse buvo nustatyta, kad kas penkti metai būtų reguliuojama abiejų valstybių siena [228]. Tačiau to nuostato 16-tajame amžiuje niekuomet

---

[222] Viename OrdBr iš man žinomų laiškų, kuriuose yra liečiamas Žemaičių sienų klausimas, 1516—1524 metų laikotarpiui yra 25. Iš jų matyti, kiek daug bėdos sudarydavo pasienio konfliktai. Plg. *E. Joachim*: Die Politik des letzten Hochmeisters in Preussen Albrecht v. Brandenburg, I. 126, 252, 257; II 324, 327.

[223] *Joachim* E.: Die Politik des letzten Hochmeisters o. c. I 106. 108, 132; II, 3, 21.

[224] Plg. OrdBr s. d. 1499. VII.

[225] OrdBr 1516—1518.

[226] Nebesigilindami į sienų istoriją 16-tajame amžiuje, kuriai esame iš HerzBr B 1 ir HerzBr B 2 išrinkę skaitlingą medžiagą, pasitenkiname čia tik baigiamom pastabom. Prie šito klausimo tąsos teks grįžti vėliau.

[227] *M. Dogiel*: Limites o. s. 206—207.

[228] HerzBr H: Verhandlungen über die Grenzregulierung zwischen Litauen und Prussen 1541—1542.

nebuvo žiūrima. Iki 1541 metų sienų komisorių susivažiavimai vis buvo atidedami tai dėl neišvažiuojamų kelių, tai dėl lietuvių karo su Maskva, tai dėl maro ir t. t. Todėl daug kur sienos buvo neaiškios, nepravestos. Nežinia, kur jos prasidėdavo ir baigdavosi. Kaip matyti iš gausios korespondencijos 1530—1544 m. laikotarpyje, iki pat 1545 m. nebuvo tiksliai gyventojų žinoma, kur pasibaigia Prūsų sienos į šiaurę nuo Klaipėdos[229]. Smulkiau čia žemaičių kovą už sienas 16-tajame amžiuje nebegalime atvaizduoti, nes tai pareikalautų daug vietos. Todėl pasitenkiname tomis bendresnio pobūdžio pastabomis.

Suglausdami visa tai, ką šiame straipsnyje patiekėme, rodos, esame pakankamai įrodę Žemaičių krašto ir jo geografinės padėties svarbą Lietuvos Kunigaikštystės santykiuose su vokiečių Ordinu. Yra pakankamai faktų aiškiai teigti, kad Vytautas yra vedęs aktyvią kovą už Nemuną, jo žiotis ir Klaipėdą. Dar po jo mirties Švitrigailos laikais, vokiečių Ordinas bando atsigriebti, tačiau jo pralaimėjimas yra kartu Ordino interesų pralaimėjimas Žemaičių pasienyje. Toliau vakarinės sienos ir Klaipėdos klausimas kuriam laikui išnyko iš politinių santykių horizonto. Tačiau ir tada buvo abipusių pastangų naujai sureguliuoti dokumentuose nužymėtas sienas. Kovota dėl patogesnio jų pravedimo. Trylikos metų karas buvo lietuviams proga laimėti Žemaičiams natūralesnes sienas, įgyti taip reikalingas žiotis ir platesnį pajūrį. Ordinas kaip *tertius gaudens* ištikrųjų galėjo džiūgauti dėl lietuvių — lenkų nesutarimų ir ginčų. Lietuvos politikai paprastai tarėsi pasirenką iš dviejų blogių mažesnį. Juk padėdami lenkams pribaigti Prūsų Ordiną jie būtų tuo pačiu Karūną labai sustiprinę. Ji būtų galėjusi Kunigaikštystei būti dar pavojingesnė. Tokiu būdu lietuviai nedalyvavo nė trylikos metų kare, nė 1519—20 metų ekspedicijose, nors apsiginklavę žemaičiai budriai saugojo pajūrį ir nuolat puldinėjo vokiečius. Kunigaikštystės interesai nukrypo į priešingą pusę. Ją taip smarkiai užatakavo rytai — Maskva, kad savo vakarų interesams nebeliko kada atsidėti. Bet ir Prūsų valdovų (Albrechto ir Jurgio Friedricho) dar kartą mėgintos pastangos laimėti Palangos pajūrį, nuėjo niekais. Nuostabiu būdu ta siaura žemės juostelė atkaklių žemaičių dėka tapo šimtmečiams išsaugota. 15-tojo amžiaus gale ir 16-tojo pradžioje politiniai Lietuvos ir Ordino santykiai susmulkėja. Žemaičiai Ordinui nenori savo pasieniuose užleisti nė trupučiuko žemės. Kadangi pačios ribos nebuvo dar natūroje tiksliai pravestos,

---

[229] Daug laiškų, pranešimų apie lietuvių — prūsų sieną 16-tajame amžiuje be specialių bylų « Litthauische Grenzsachen » (žiūr. *Ivinskis*: Lietuvos prekyba o. c. I 154) HerBr B 1 (karališkos Žygimanto šeimos susirašinėjimas), HerBr B 2 (magnatų susirašinėjimas), HerzBr H, OstpFol 48, 55 etc.

davė jos pagrindo ilgoms ir nepaliaujamoms diferencijoms, ir iki pat 16-tojo amžiaus antros pusės vis buvo nesunormuotos, nenustatytos.

Žemaičių kova už savo žemę, jų pastangos atkariauti sau Palangos pajūrį, arba bent neišleisti tai, kas buvo laimėta Vytauto veikla, yra vienas iš įdomesnių mūsų istorijos momentų [230].

TAIKOS SUTARTYS IR TAIKINTOJAI

DUBYSOS SUTARTYS

D u b y s o s s u t a r t y s — trys Jogailos ir Skirgailos vardu surašytos sutartys su vokiečių ordinu Dubysos saloje 1382.X.31. Užmezgus diplomatinius santykius su kryžiuočiais, atvirame naminiame kare su ordino pagalba Jogailai buvo pasisekę nugalėti Kęstutį. Šiam žuvus (1382.VIII.15), vokiečiai norėjo greitai realizuoti Jogailos ir Skirgailos pažadus, duotus 1381—1382 ordinui. Susitarta susivažiuoti 1382.X pabaigoje Dubysos žiočių saloje. Nors did. magistras Konradas Zöllner von Rotenstein ir negalėjo į tą suvažiavimą atvykti, tačiau į jį nuvyko did. komturas Rüdiger von Ellner, did. maršalka Konradas von Wallenrod, Balgos, Brandenburgo, Ragainės komturai, Sambijos vogtas (vietininkas). Iš Livonijos dalyvavo magistras Vilhelmas von Vrimersheim, krašto maršalka Robin von Elz ir Pernavos ir Ventspilio komturai; iš lietuvių pusės Jogaila ir Skirgaila. Apie derybų eigą, kurios truko šešias dienas, neturime jokių žinių. Yra išlikę trys sutarčių tekstai, datuoti 1382.X.31. Du tų dokumentų yra pergamentiniai originalai, trečias 1410 transumptas. Viena sutartimi Lietuvos kun-ščiai pasižadėjo per 4 metus

---

230 Nesunaudota čia apie lietuvių — prūsų sienas naujas strp., kuriame be prūsų — lenkų sienų istorijos yra medžiagos ir apie Lietuvą:

Srokowski Stanisław: Granica Prus Wschodnich, jej przebieg, powstanie i znaczenie. Bellona, XV (1933) 471—494. Tekstas jau buvo surinktas, kai autoriui į rankas pateko šis straipsnis.

Šitas klausimas, ypač Vytauto kova už Klaipėdą, randa vis daugiau susidomėjimo. 1935 m. gruodžio mėn. per radio skaitė Kaune dr. *J. Matusas* apie tai porą paskaitų. 1936 m. Nr. 2 « Trimite » yra jo straipsnis ta pačia tema « Vytauto kovos už Klaipėdą », psl. 26—28. Apie l i e t u v i u s i r j ū r ą p r a e i t y j e, turi išeiti p. V. *Pryšmanto* knygutė, kuriai medžiagą davė jo paskaitos per radio.

su visais savaisiais pasikrikštyti; antrąja jiedu pažadėjo per ketverius metus nuo ateinančių Kalėdų ordinui padėti prieš jo priešus ir be šio žinios, patarimo ir valios nepradėti karo. Bet ir ordinas įsipareigojo. Net konkrečiai numatyta: siunčiant į Lietuvą pagalbinę kariuomenę ligi Vilniaus, ji turi apsirūpinti maistu. Nuo Vilniaus jau Lietuva rūpinasi kariuomene ir jos arkliais. Darydamas šitokią militarinę sąjungą su ordinu, atrodo, lyg Jogaila būtų ordino naudai leidęs labai aprėžti Lietuvos suverenumą. Tačiau antroje sutartyje yra abipusių pasižadėjimų. Kad ji reikštų ordino viršenybės pripažinimą Lietuvoje ar vasalitetą, kaip kad mano J. Pfitzner, negali būti kalbos. Svarbiausia yra trečioji sutartis, nors jos originalo nėra. Už ordino « draugiškumą, patarimus, pagalbą, darbą ir įvairų triūsą » atiduota jam Žemaičių plotas tarp abiejų ordino dalių ligi Dubysos upės. Riba išvesta pradedant nuo Dubysos žiočių ligi jos aukštupio šaltinių. Šiaurėje liko mažas kampas, kur siena nebuvo nustatyta. E. Bonnel ir Fr. Boldt, kaip natūralią tolimesnę šiaurės ribą, priėmė netoli nuo Dubysos šaltinių prasidedančią Ventą. Ligi jos siekė 1253 Ceklio dalybomis tarp ordino ir Kuršo vyskupo numatytos valdos, kurios paskui, nors teoretiškai, atiteko ordinui. Visose trijose sutartyse liudytojais yra paminėti Jogailos ir Skirgailos broliai: Kaributas, Lengvenis, Karigaila, Vygandas, Švitrigaila, taip pat Vilniaus « pilietis » Henike-Hannulo. Žemaičių dovanojimo dokumente yra dar paminėta didžioji karalienė Julijona ir kun-ščio taryba.

Ordinas Dubysos sutartimis buvo daug laimėjęs. Žemaičiai jam buvo labai reikalingas tiltas į Livoniją. Yra manančių, kad Jogaila rimtai nežiūrėjęs į Dubysos saloje surašomus dokumentus. Tačiau visa jo 1380—1382 politika neleidžia tam pritarti. Kai ordinas ėmė globoti išbėgusį iš kalčjimo Vytautą, tikėdamasis iš jo padaryti sau naudingą priemonę spausti Jogailai, did. Lietuvos kun-štis ėmė nusigręžti nuo kryžiuočių. 1383 vasarą jau K. Zöllner skelbdamas Jogailai karą, rašo apie jo « didelę puikybę ir kraštutinį išdidumą ». Bet prieš tai dar, po ilgų derybų, buvo sutarta 1383.VII.19, ratifikuoti Dubysos sutartis ir aptarti belaisvių grąžinimo ir kt. klausimams, susivažiuoti vėl Dubysos saloje. Šį kartą pats did. magistras su dviem vyskupais ir daugybe komturų išsirengė laivu, bet pasiekęs Skirsnemunę, dėl vandens seklumo, nebegalėjo toliau plaukti. Jogailai atsisakius vykti ten, did. magistras grįžo atgal. Karo paskelbimo dokumente jis rašė Lietuvos kun-ščiams, kad Jogaila ir Skirgaila esą patys užantspaudavę dokumentus, kuriais Žemaičių kraštas turįs kryžiuočiams priklausyti ligi Dubysos. Tas pat dar ryškiau pažymėta 1387.III didž. magistro ilgame skunde. Šitie faktai neleidžia manyti, kad 1382 Žemaičių dovanojimas būtų falsifikatas. Tiesa, J. Danilevičius jau kėlė abejonę, kurią dar labiau sustiprino

I. Jonynas (Židinyje 1935), kad šitoji sutartis esanti paties ordino sufalsifikuota. Paskutinysis bandė iškelti paties sutarties teksto nenuoseklumus, kurie tačiau yra lengvai išaiškinami. Visa tai, kas buvo Dubysos sutartyse žadėta ir surašyta, 1383 vasarą jau Jogaila perbraukė. O. Halecki ir kt. daro išvadą, kad jau 1383 pavasarį Jogaila žinojo apie projektus kviesti jį Lenkijos karaliumi ir apvesdinti su Jadvyga. Ryšium su tuo Jogailos politika turėjo įgauti kitokią kryptį. Todėl jis taip savarankiškai ir savotiškai laikėsi 1383.VII, atsisakydamas vykti į Skirsnemunę. Tuo būdu Dubysos sutartys, dar nespėjus prie jų prikabinti ordino antspaudų, neteko savo politinės reikšmės. Nutraukę su Jogaila santykius, kryžiuočiai labiau susidomėjo Vytautu ir, jį pakrikštiję, vėl kaulijo Žemaičių.

SALYNO TAIKA

S a l y n o t a i k a Vytauto Didžiojo su Kryžiuočių ordinu 1398.X.12 Nemuno saloje sudarytoji sutartis, kuria D.L.K. Ordinui užrašė Žemaičius iki Nevėžio upės. Apskritai Salyno taika sudarė reikšmingą posūkį Vytauto ir Ordino santykiuose.

Keršydamas už antrąjį Vytauto persimetimą į Jogailos pusę (1392), Ordinas ruošė vieną po kito žygius Lietuvon. Su gausiais v. Europos svečiais kryžiuočiai 1394 vasarą suruošė didelį žygį. Vadovaujami paties did. magistro Konrado von Jungingen, jie jie atėjo iki pat Vilniaus, kurį laikė apgultą tris savaites (Scr. rer. Pruss. III.192-6). Bet sostinės ginti stojo ne tik pats Vytautas, bet ir pusbrolio Jogailos iš Lenkijos atsiųstos jėgos. Marienburgo politikos vairuotojams ėmė pagaliau aiškėti, jog įprastiniais žygiais nebebus galima įveikti Lietuvos, kuri pašonėje turėjo sąjungininką. Tada kryžiuočiams tik derybomis teliko ieškoti būdų užtikrinti sau taip reikalingą ' tiltą ' į Livoniją per Žemaičių žemę. Visas ankstyvesnes Vytauto skriaudas Ordinas už Žemaičius buvo linkęs užmiršti. O Kęstutaičiui taip pat reikėjo taikos. Jis geidė ramybės vakarinėje pusėje, nes rytuose turėjo sutvarkyti dalinius kunigaikščius. Atsidėjęs sekė jis ir vidaus santykius totorių, į kurių reikalus jis norėjo aktyviai įsikišti (žr. Vorsklos kautynės). Tolimesni santykiai taip vystėsi, kad jau 1396 su Ordinu buvo padarytos paliaubos, o 1398.IV.23 Gardine surašyta preliminarinės taikos salygos (Cod. ep. Vit. 51-54). Gardino derybose, be kitų, iš Ordino pusės dalyvavo komtūrai Elbingo — Kyburg ir Ragainės — M. Salzbach. Jis jau antrą kartą pasirodė veiklus dviejų pusių priešingumų derintojas. Tą pat rudenį (X.12), susivažiavę arti Nevėžio žiočių Nemuno saloje, vad. ' Sallinwerder ' — Salyne, Vytautas ir K. Jungingen

galutinai patvirtino sutartį, prie kurios savo antspaudus prikabino ir eilė Vytauto pareigūnų, Lietuvos bajorų. Kalbininkas A. Salys su pagrindu Salyno ieško Nemune tarp Nevėžio ir Dubysos, kiek žemiau Kulautuvos. Salynas turėjo būti viena iš didesnių Nemuno salų, kurią supo mažesnės salelės. Anais laikais buvo įprasta, kad suverenūs valdovai derybų ir sutarčių susivažiuodavo jų valdas skiriančių upių salose, kurios formaliai buvo laikomos terrae nullius, t. y. ' neutralios ' vietos. Ordinas visą laiką ginčijo D.L.K. teises ir reiškė pretenzijų į visą Sūduvos dykrą. Tad savo teritorija jis laikė visą kair. Nemuno žemupio krantą.

Svarbiausias Salyno taikos dokumento punktas yra Žemaičių užrašymas Ordinui. Pasilikdamas sau Nevėžio žiotis, Vytautas kryžiuočiams perleido visus Žemaičius. Taikos akte pirmą kartą apytikriai buvo nužymėtos Ordinui tenkančių žemių sienos. Žemaičiuose jos ėjo Nevėžio tėkme, o jo aukštupyje nuo Vaišvilčių k. buvo pratęstos toliau per Mūšos upę (Raudonpamūšis) tiesiai iki Smardonės žiočių ir pro Apasčios ež. (dabar Biržai) į šiaurę iki Pskovo respublikos valdų. Ordinas nesitenkino vien Žemaičiais. Pirmą kartą jis išreikalavo ir žymią dalį Sūduvos dykros į kurią, kaip į jo paties XIII a. pabaigą nukariautą kraštą, vis savinosi. Bet Vytautas kryžiuočiams teatidavė tik dalį didžiųjų girių. Sūduva buvo padalyta. Salyno taikos akte pažymėta, jog kryžiuočiai gauna dykrą tiesiai nuo Salyno į Šešupę. Toliau siena per girių masyvus buvo taip pat nužymėta upėmis (Šešupė, Neta, Bebras, Narevas). Ordinas gavo anksčiau sūduvių gyventos žemės dalį linijoje į vakarus nuo vėlesnių Zapyškio, Kazlų-Rūdos, Marijampolės, Suv. Kalvarijos gyvenviečių.

' Amžinoji ' Salyno taika, kurios įgyvendinimas būtų reiškęs ne tik grynai lietuvių gyvenamų žemių atidavimą Ordinui, bet ir visišką Lietuvos nustūmimą nuo jūros, palietė dar kitus politinius, prekybinius ir religinius reikalus. Ji nužymėjo politines įtakų sferas. D. Naugarde įsistiprinti Vytautui žadėjo padėti Ordinas, o šio pretenzijas į Pskovą turėjo paremti D. L. Kunigaikštis. Kaip dažnai ano laiko sutartyse, nebuvo pamiršti ir ekonominiai reikalai. Buvo sutarta tarp Lietuvos ir Ordino žemių nevaržoma prekyba. Pagaliau Vytautas įsipareigojo savo valstybėje skleisti katalikybę ir klusnumą Romos popiežiui. Pasižadėdamas Ordinui padėti užimti Žemaičius, Vytautas žadėjo ten jam pastatyti dvi naujas pilis, kurios turėjo būti atlyginimas už sunaikintąsias prie Nemuno kryžiuočių pilis per 1392 Kęstutaičio atsimetimą. Ordino ir Vytauto tolimesnių santykių raidai buvo reikšminga, kad abi pusės pasižadėjo iš kito krašto nepriiminėti činšą mokančių ir nelaisvų valstiečių. Tuo būdu Ordinas siekė uždrausti Žemaičių valstiečių kėlimąsi į D.L.K. valdas.

S a l y n o t a i k o s r e i k š m ė i r O r d i n o p a s t a n g o s į s i g a l ė t i Ž e m a i č i u o s e. Salyno suvažiavimas buvo žymus Vytauto galybės pademonstravimas. Jis šiek tiek panašus į Lucko suvažiavimą savo iškilmingumu ir vaišėmis, kurios truko visą savaitę. Dar vienu atžvilgiu Salyno suvažiavimas priminė po 30 metų įvykusį Lucko suvažiavimą. Per iškilmingą puotą, kurią surengė Vytautui ir gausiems jo palydovams Prūsų ir Livonijos magistrai, Lietuvos didikai ir bajorai paskelbė jį Lietuvos karaliumi. Tai turėjo būti atsakymas į Karalienės Jadvygos reikalavimą, kad Vytautas Lenkijai — ženklan D. L. K-tijos tariamos priklausomybės nuo Karūnos (Lenkijos) — mokėtų tam tikrą mokestį (Scr. rer. Pruss. III, 224). Lenkų istorikai (ypač O. Halecki) yra suabejoję, ar vienintelio kronikininko J. Posilgės žinia apie Vytauto paskelbimą karaliumi yra autentiška. Šiaip jau Posilgė visada buvo gerai informuotas apie Lietuvą. Tad nėra pagrindo samprotauti, kad jis čia būtų suklydęs ar ką sąmoningai išsigalvojęs.

Jeigu ikitoliniai Žemaičių ‘ dovanojimai ’ Ordinui buvo pasilikę tik pergamentiniais pažadais, tai 1398 užrašas ir dar paties Vytauto pažadas padėti užvaldyti Žemaičius, kryžiuočiams kėlė pagrįstas viltis. Tačiau pačius gyventojus reikėjo lenkti jėga. Kai Vytautas organizavo žygį į tolimąsias totorių stepes (žr. Vorsklos kautynės), Ordinas 1399 suruošė vieną po kito žygius į Žemaičius, išvesdamas daug belaisvių ir gyvulių (t. p. III, 226, 228). Po Vorsklos kautynių pats Vytautas 1400 pradžioje ėmė Ordino labui tramdyti Žemaičius, o kryžiuočiai ėmė šimtais įkaitus iš įvairių vietų. Iš to laikotarpio svarbių žinių yra pateikęs kronikininkas J. Posilgė. Jis pastebėjo: ‘ Ordinui šį kartą pasidavė visa Žemaičių žemė, ir daug įkaitų davė krašto kilmingieji ; dar niekados jis Ordinui nebuvo taip pasidavęs ’ (t. p. III, 236-7).

Kryžiuočiai visaip stengėsi po Salyno taikos su Vytautu išlaikyti draugiškus santykius. Vytauto žmona Ona 1400.VII lankė Prūsuose stebuklingas vietas ir buvo su dideliu dėmesiu priimta (Cod. ep. Vit. 961-3, Scr. rer. Pruss. III, 238). Santykius su D.L.K. kryžiuočiai palaikė pataikaujančiomis padėkomis (pripažino net jo didelius nuopelnus krikščionybei) ir vertingomis dovanomis (Cod. dipl. Pruss. VI, 99, 105 ; Cod. ep. Vit. 67-8). Ir žemaičius kryžiuočiai siekė palenkti dovanomis (per 1400 Kalėdas į Karaliaučių nuvykę kilmingieji buvo apdovanoti vilnoniais audiniais ir druska, t. y. tada branginamomis importo prekėmis). 1401.I į patį Marienburgą atvykęs Žemaičių būrys bajorų ne tik ieškojo savo turimų luominių teisių pripažinimo, bet ir patys krikštijosi. Jie prašė pakrikštyti ir jų įkaitais paimtus vaikus, kurie Prūsuose turėjo sunkią dalį. Į pačius Žemaičius krikšto reikalais Ordinas siuntė kunigų ir vienuolių, o žmonėms teisti ir valdyti

— kamarininkų (Scr. rer. Pruss. III, 237, 240; Cod. ep. Vit. 78). Kryžiuočiai skubėjo Žemaičiuose įsitvirtinti ir ten įvesti savo tvarką. Savo pareigūnams, kolonistams ir jų šalininkams į nuniokotą kraštą Ordinas gabeno įvairiausio maisto ir gyvulių. Išlaidos yra rūpestingai sužymėtos (žr. Marienburgo iždininko knygos). Kryžiuočių žygių aprašai Litauische Wegeberichte) iš dalies parodo liūdnus padarinius nepaliaujamų karo žygių naikinimų, kurie iki tol daugiausia buvo palietę Žemaitiją.

Kraštui užvaldyti Ordinas negalėjo išsiversti be savų pilių. Dabar gautuose Žemaičiuose, kur per šimtą su viršum metų buvo puldinėję gausias pagonių pilis, pagaliau pirmą kartą kryžiuočiai galėjo pasistatyti savo pilis. Vieną Ordino pilį prie Nevėžio padėjo pastatyti pats Vytautas (Cod. ep. Vit. 68). Kita pilis, 1400 pastatyta tiksliai nebenustatomoje vietoje arti Dubysos, buvo pavadinta Friedenburg. Joje įsikūrė Ordino vietininkas — Žemaitijos vaitas (' Voigt ') Mykolas Küchmeister, mokėjęs ir lietuviškai. Žemaičius Ordinas tevaldė vos pusantrų metų. Tuo tarpu Vytautas buvo spėjęs po Vorsklos kautynių sustiprinti savo pašlijusią padėtį, ir 1401 Vilniaus ir Radomo aktais jis formaliai įgijo D.L.K. titulą iki savo gyvos galvos. Taip didysis magistras Vytautą jau titulavo ir Salyno taikoje, o jis pats tesivadino ' supremus dux '.

Vytautui buvo lengva surasti pretekstą ginčui su Ordinu, kai šis iš jo pareikalavo grąžinti per Nevėžį Lietuvon išbėgusius būrius valstiečių. Tvirtindamas, kad laisvieji gali nevaržomai kilnotis, Vytautas plačiai dėstė, jog kryžiuočiai prie valstiečių (' gebuwer ') yra priskaičiavę tokius laisvus žmones, kurie esą giminiavęsi net su ' tvirtais bajorais ' (Cod. ep. Vit. 75-80). Išdėstydamas Ordinui luominių santykių padėtį Žemaičiuose, kur tada dar buvo daug laisvų ūkininkų, Vytautas tesutiko grąžinti tuos, kurie anksčiau buvo priklausę bajorams, buvę jų ' eygene ' — baudžiauninkai, arba jiems mokėję duokles, vad. ' czinshaftige '. Bet ilgas ir įkyrus aiškinimasis su Vytautu, kas Žemaičiuose yra laisvas ir kas činšininkas-duoklininkas, nieko gera Ordinui nedavė. Pabėgusieji, kurių buvo skaičiuojama apie 4000, nebuvo grąžinti, o pačiuose Žemaičiuose ankstybą pavasarį 1401 (III viduryje) prasidėjo sukilimas. Eilėj skundų ir atsišaukimų į v. Europą Ordinas tuojau ėmė kaltinti Vytautą, kad jis pats esąs sukurstęs Žemaičius ir šitaip padaręs naują ' išdavimą ' (Cod. ep. Vit. 81; Cod. dipl. Pruss. V, 156-184; VI, 114-131, 155-63). Paėmus abi Ordino pilis (Friedenburg buvo sudegintas), baigėsi ir kryžiuočių valdymas Žemaičiuose. Ordinui beliko vėl daryti įprasto stiliaus žygius Lietuvon. 1401 rudenį buvo niokojamos Kauno ir Gardino sritys (Scr. rer. Pruss. III, 247-8). O kitų metų pradžioje abi Ordino šakos vėl lankė įvairias Lietuvos vietas. Žygiais atsimokėjo ir Vy-

tautas. Nevėžio žiotyse jis sugriovė Gotteswerderį, o Žemaičiai sudegino 1402.V Klaipėdą. Bet Ordinas vėl susirado talkininkų tarp pačių lietuvių kng. Kaip anksčiau jis buvo du kartus globojęs Jogailos priešą Vytautą, taip 1402 pradžioje Marienburge priglaudė iš Podolės pabėgusį jauną Vytauto pusbrolį ir jo priešą — Švitrigailą. Už tėviškės atkariavimą šis Algirdaitis taip pat prižadėjo pildyti Salyno taikos sąlygas (Cod. ep. Vit. 82). Tad Švitrigaila Ordinui žadėjo irgi Žemaičius ir dalį Sūduvos, nors jis pats ten jokios valdžios neturėjo. Tokia buvo tačiau kryžiuočių politikos sąlyga, jog kiekvienas Lietuvos kng., kuris tikėjosi Ordino pagalbos, turėjo pažadėti Žemaičius. Bet juos gauti jis tegalėjo tik vėl susitaikęs su Vytautu (žr. Raciąžo taika).

Raciąžo taika

Raciąž, arba Raciążek, Lenkijos miestas prie Vyslos. XIII a. priklausė Kujavų vyskupui ir vėliau buvo pastatyta stipri pilis.

Raciąžo (Racionžo) taika, pasirašyta Vyslos saloje 1404.V, 22 Vytauto įgaliotinių ir Jogailos su Vokiečių ordinu. Po Salyno taikos 1398 Vytautas D. buvo savo dėmesį nukreipęs į rytus, bet po Vorsklos kautynių su totoriais vėl grįžo prie Žemaičių klausimo. Kryžiuočiai ten jau buvo pradėję statytis savo pilis, kurių viena, skirta gyventi Ordino vietininkui M. Küchmeisteriui vadinosi Friedeburg. Slaptai Vytauto padedami, 1401.III Žemaičiai sukilo. Be kitko, jie sudegino Klaipėdą (1402.V), o pats Vytautas Nevėžio žiotyse sunaikino Ordino pilį Gotteswerderį. Lietuvai keršydami kryžiuočiai ne tik 1401 rudenį smarkiai niokojo Kauno ir Gardino sritis, bet dar 1402 pradžioje Marienburge priglaudė iš Podolės pabėgusį Vytauto priešą, jo jauną pusbrolį Švitrigailą. Nors šis Algirdaitis apsiėmė vykdyti Salyno sutarties sąlygas, tačiau iš jo kryžiuočiai neturėjo daug naudos. Kovoje su Vytautu per porą metų (1401-03) jie nieko nebuvo laimėję. Kad tik galėtų atgauti prarastus Žemaičius, jie jau 1403 mezgė santykius su Vytautu, žadėjo neberemti Švitrigailos. Tad 1403 vasarą jau įvyko pirmieji pasitarimai dėl paliaubų (Codex epist. Vitoldi 93). Vytautui buvo vėl svarbu nukreipti savo dėmesį į rytus, nes jis norėjo ne tik vėl susigrąžinti 1401 atsimetusį Smolenską, bet ir sudrausminti svyruojančius bei neištikimus pasienio kng. Taiką darydamas su Ordinu, Vytautas sutiko sugrąžinti Švitrigailai seniau jo valdytą Podolę ir už jo buvimą Ordine sumokėti išlaidas. Galutinai susitarus, taika sudaryta Lenkijos ir Ordino žemių pasienio saloje prie Dravantos ir Vyslos žiočių. Tuo metu jau Vytautas sėkmingai kariavo prieš Smolenską, ir į Raciąžo suvažiavimą, kur susitiko Jogaila su Ordino did. magistru Konradu von Jungingen, atsiuntė

savo įgaliotinius. Jie Vytauto vardu davė Salyno taikos sąlygomis dokumentus, kuriuos vėliau Vytautas su savo bajorais ir Jogaila dar atskirai patvirtino. Raciążo taika Ordinas vėl atgavo Žemaičius iki Nevėžio ir didelę dalį Sūduvos dykros. Vytautas įsipareigojo kraštą atiduoti per metus. Jis sutiko priversti, kad Žemaičiai pasiduotų Ordino valdžiai ir duotų užstatui žmonių. Kol Žemaičiai kryžiuočiams pasiduos, Vytautas turėjo su jais nutraukti visus santykius, nepardavinėti jiems javų, druskos ir kt. (t. p. 97). Jogaila Raciążo taika atnaujino Kališo taiką iš 1343. Jis atsisakė Pamario, Kulmo, Michalovos ir kt. su Ordinu ginčijamų pasienio sričių. Jo susitarimus Raciąže vėliau taip pat patvirtino Vytautas. 1404 Raciążo sutartin Vytauto buvo įrašytas punktas, kuris vėliau vedė prie ginčų ir aštraus konflikto, pagaliau prie karo su Ordinu. Pasižadėdamas be Ordino žinios iš Žemaičių nieko nepriiminėti, Vytautas išsiderėjo teisę išsigabenti savo Lietuvon 250 šeimų. Tuo tarpu kryžiuočiai, šį kartą būdami jau tikri, kad galutinai įsitvirtins Žemaičiuose, ten vėl siuntė M. Küchmeisterį statyti pilių, įvesti naujos tvarkos, matuoti žemių ir imti įkaitų. O Vytautui jie talkininkavo trijuose jo žygiuose prieš Maskvą (1406-08) ir kt. rusų k-tijas, duodami savo kariuomenės būrių. Ir pats Vytautas iš pradžių po Raciążo taikos grįžęs iš laimingai baigtos Smolensko operacijos, dėjosi dideliu Ordino bičiuliu. Jis 1404.VIII viduryje susitiko prie Lampėdžių (Ritterswerderio saloje) su did. magistru. Patvirtindamas, kas buvo Raciążo taikos įgaliotinių sutarta, jis leido Ordinui naudotis Nevėžio kairiuoju (Lietuvos pusės) krantu kryžiuočių statomoms malūnų užtvankoms. Matyti, paties Vytauto patvarkymu į Ritterswerderio suvažiavimą buvo atvykęs Žemaičių bajorų būrys, kuris pasižadėjo did. magistrui ne tik pripažinti Ordino valdžią, bet ir kt. paraginti pasiduoti. Draugystės ženklan magistras pasižadėjo būti Vytautienės globėju, jeigu ji liktų našlė. Bet Ordino ir Vytauto santykių krizė prasidėjo, kai 1408 Vytautas baigė tvarkyti rytų frontą. 1409 Žemaičių sukilimas vedė į naują karą, kuris vainikuotas Žalgirio laimėjimu.

Vytauto santykiuose su Ordinu Raciążo taika sudaro svarbų epizodą. Šita sutartis įgalino Vytautą rytuose, ypač santykiuose su Maskva, ilgiems laikams užsitikrinti sau taiką. 1408.IX taika su Maskvos did. kng. visam XV a. nustatė pastovią sieną Ugros vidurupiu (kair. Okos prieupis) tarp Maskvos ir Lietuvos žemių. Aktyvi rytų politika buvo galima po Raciążo taikos turint Vytautui laisvas rankas vakariniame fronte, nors ir paaukojant laikinai Žemaičius.

BENEDIKTAS MAKRA, TAIKINTOJAS

M a k r a Benediktas, imp. Zigmanto Liuksemburgiečio arbitras Vokiečių ordino ir Lietuvos bei Lenkijos ginčams spręsti po Žalgirio (Tannenbergo) kautynių. Po Torunės taikos (1411) byla dėl Žemaičių vis labiau aštrėjo. Taikos sutartimi Vytautas ir Jogaila po savo mirties Žemaičius turėjo grąžinti Ordinui. Tačiau Vytautas tuojau pasistatė tvirtą pilį Veliuonoje ir reiškė pretenzijų į Žemaičių pasienyje stovinčią Ordino tvirtovę Klaipėdą. Ordinas protestavo prieš tuos Vytauto žygius, nes, jo nuomone, deš. Nemuno krantas nuo seno priklausęs Ordinui ir niekada nebuvęs Žemaičių ribose, todėl Vytautas neturįs teisės panemuniais statytis pilių. Ir Lenkija turėjo su Ordinu nepabaigtų ginčų dėl pasienio tvirtovių ir sienų (Drezdenka, Michalovo žemė). Tuomet geruoju ėmę gyventi su naujuoju imp. Zigmantu, pusbroliai jam pavedė spręsti bylą su kryžiuočiais. Zigmantas 1412. VIII.24 nusprendė, jog per 6 mėn. Vytautas su Jogaila turi dar kartą išduoti dokumentą, kad Žemaičiai po jųdviejų turi sugrįžti Ordinui. Ginčijamoms Žemaičių riboms nustatyti buvo išsiųstas Lietuvon imp. Zigmanto arbitras Makra, vengrų kilmės, didelis teisių žinovas. Jis turėjo išspręsti, ar prie Nemuno Vytauto statytoji Veliuona ir Klaipėda stovi Žemaičių žemėje, t. y., ar jos turi priklausyti Vytautui, ar Ordinui. Gavęs iš Zigmanto įgaliojimus (1412.X.1), Makra atvyko į Prūsus, nes tik vietoje susipažinęs su ginčijamais punktais ir ten abi puses apklausinėjęs, turėjo padaryti sprendimą. Kryžiuočiai sąmoningai Makros atvykimą laikė paslaptyje ir, priešingai jo instrukcijoms, vieni patys bandė aprodinėti sienas. Vytautas pyko ant Ordino, kam jam per vėlai buvo pranešta apie Makros atvykimą. Prasidėjo abiejų pusių varžybos dėl įtakos arbitrui Makrai ir dėl pačių derybų vietos. Susitikęs su lietuvių atstovais, Makra 1412.XII atvyko į Trakus pas Vytautą. Dideliam kryžiuočių susijaudinimui Vytautas sugebėjo gausiomis vaišėmis ir brangiomis dovanomis laimėti Makros palankumą. Vyr. Ordino magistras rašė, jog Trakuose Vytautas, pakeldamas į riterius, apjuosęs jį aukso diržu, dovanojęs pentinus, retų kailių ir kt. brangenybių (Cod. ep. Vit. 256). Kaunas pasirinktas derybų vieta. Čia 1413. I abi šalys ėmė karštai įrodinėti savo teises. 1413.I.25 iš Vytauto su Jogaila išreikalavus raštus Ordinui, kad Žemaičius jiedu tevaldo iki savo gyvos galvos, tuojau jųdviejų dukterų įgaliotiniai įteikė protestus, įrodinėdami, kad valdovai neturį teisės atiduoti Žemaičius be teisėtų įpėdinių žinios. Ypačiai įdomus buvo protestas Sofijos Vytautaitės, Maskvos kng. Vosyliaus žmonos. Suorganizuotas taip pat ir Žemaičių protestas. Jų įgaliotiniai įteikė Makros raštą, kuriame pabrėžiama, kad Lietuvos valdovai negalį jų krašto atiduoti be gyventojų sutikimo. Abi šalys pristati-

nėjo liudininkus ir klojo dokumentus, kurių daugiausia pateikė Ordinas, pradėdamas nuo Mindaugo donacijų. Padrindinis kryžiuočių noras buvo įrodyti, jog Žemaičių sienos teprasidedančios 4 mylios nuo Nemuno krantų; tuo norėta užvaldyti strategiškai svarbią upę. Pasiremdamas Vytauto žmonių liudijimu piliai ir kad ji vis priklausė Lietuvos kng., Makra išsprendė bylą ir 1413.V.3, jau būdamas Lenkijoje (Gnievkove), paskelbė, jog Veliuona pastatyta Žemaičių žemėje. Tokį pat sprendimą jis padarė ir Klaipėdos klausimu, motyvuotame savo sprendime teigdamas, jog Klaipėda (Caloypede) ‘ su visa savo priklausomybe, turtu ir nauda yra pastatyta tikroje Žemaičių žemėje ’ (‘ in vera terra Samagitarum est situatum ’) ir todėl iki pusbrolių mirties turi jiemdviem priklausyti (Lites II, 139). Ordinui sprendimas buvo nepriimtinas, todėl jis neatsiuntė savo atstovų ištarmės išklausyti, juo labiau, kad Ordino pareigūnų ausis pasiekė Makros mestas posakis, jog tik karaliams ir kng. tereikalingos žemės, o Ordino riteriams pakaktų gabalėlio duonos. Makros arbitražas abiejų šalių nesuartino, bet dar labiau išskyrė. Makra, grįždamas pas imp. Zigmantą duoti atskaitomybės, keliavo per Lenkiją. Ten jis surinko kryžiuočiams nepalankių faktų ir 1413.VI.10 paskelbė raštą, jog ne Vytautas su Jogaila, bet Ordinas laužąs ir nesilaikąs Zigmanto Budoje paskelbto sprendimo. Makra buvo apvažiavęs ilgą Lietuvos ir Lenkijos sieną su Vokiečių ordinu nuo Nemuno krantų iki Dancigo. Susipažinęs su sienų konfliktų ir nuolatinių ginčų priežastimis, jis įsitikino, jog Žalgirio laimėtojai neturį agresinių tikslų. Todėl Makra buvo linkęs Vytautą ir karalių teisinti, o kryžiuočius smerkti. Ordinas, nepripažindamas jo sprendimo, kaltino jį šališkumu, kyšių ėmimu, norėjo skųstis pačiam imperatoriui ir kurfiurstams. Kai Jogaila skundėsi Ordinu, paniekinusiu Makros sprendimą, kryžiuočiai pasiūlė valdovams betarpiškai derėtis. Bet, kai iš derybų Grabove nieko neišėjo ir konfliktas išvirto į atvirą karą, pagaliau paklausyta popiežiaus, bylą perkelti į Konstancos susirinkimą. Iš Makros vestos sienų bylos yra palikę gausios ir įdomios protokolinės medžiagos, kuri visa yra išspausdinta.

Konstancos Bažnytinis susirinkimas

K o n s t a n c o s   s u s i r i n k i m a s sukviestas imp. Zigmanto Liuksemburgiečio prie Bodeno ež. Konstancoje, posėdžiavęs beveik 4 metus (1414.XI.5—1418.IV.22), buvo iš eilės 16 visuotinis susirinkimas. Jis turėjo atlikti 3 pagrindinius uždavinius: 1. vesti kovą su erezija (causa fidei), 2. sutarti schizmos panaikinimą (causa unionis) ir 3. Bažnyčios reformą ‘ jos viršūnės ir narių ’ (causa reformationis in capite et membris).

Bendroji Konstancos susirinkimo eiga. Kai Pizos sinodui nepasisekė schizmos panaikinti, Bažnyčios vienybei atstatyti turėjo įsikišti pasaulinė valdžia. Netekęs valdovų paramos (jų tarpe ir Neapolio karalius), Romos Jonas XXIII 1413 kreipėsi į imp. Zigmantą. Šis pareikalavo susirinkimo, kurio programą su Jonu XXIII sutarus, 1414.XI.1 buvo nustatyta pradžia Konstancos susirinkimo. Jis buvo iškilmingai pradėtas XI.5 katedroje, kur vyko ir pilnaties posėdžiai. Į juos susirinko 29 kardinolai, 3 patriarchai, 33 arkivyskupai ir 300 vyskupų ir vienuolynų abatų, keli šimtai (teolog.) daktarų, daug pasaulinių dvasininkų ir vienuolių. Privažiavo dar visokių prašaleivių, prekiautojų. Konstancos susirinkimas virto ano meto Tautų Sąjunga, kai ten pasirodė pats imp. Zigmantas, atstovai įvairių valdovų bei kunigaikščių ir universitetų.

1. Erezijos pavojus buvo išspręstas be sunkenybių, pasmerkiant Viclifo, Huso ir Jeronimo Pragiškio tezes. Nebuvo tik baigtos domininkono J. Falkenbergo ir Jono Parvuso bylos.

2. Sunkiausiai buvo įveikiamas Bažnyčios suskilimas (schizma). Jonas XXIII tikėjosi, jog Konstancos susirinkime bus atmesti kiti du antipopiežiai, ir jis bus pripažintas tikruoju popiežiumi. Susirinkimas tačiau nuėjo kitu keliu, atmesdamas visus tris (Joną XXIII, Grigalių XII ir Benediktą XIII). Pamatęs savo pablogėjusią padėtį, Jonas XXIII pabėgo iš Konstancos. Jo įtakoje buvusių italų dignitorių įtakai sumažinti, Konstancos susirinkimas nutarė, ne parlamentarinį balsavimą (galvomis), bet nacijomis, kurių iš pradžių buvo 4, o paskui 5. Buvo atsižvelgta ne vien į vyskupų, bet ir į daktarų ir valdovų pasiuntinių balsus. Savo padėčiai sustiprinti Konstancos susirinkimas, energingai pasidarbavus italų kard. Zabarellai ir prancūzams d'Ailly ir Gersonui, išleido vad. ‘Konstancos dekretus’. K. Susirinkimas pasiskelbė savo valdžią turįs iš Dievo ir stovįs aukščiau už popiežių, kuris negalįs susirinkimo paleisti, ar jo kitur perkelti. Apkaltintas palaikymu schizmos ir simonijos, 1415.V.29 Jonas XXIII buvo atstatytas. Grigalius XII pats atsisakė 1415.VII.4. Ir Benediktas XIII, po neigiamo ispanijos kunigaikščių nusistatymo Narbonoje (1415.XII.13), 1417.VII.26 buvo atstatytas. Ilgai buvo svarstyta, ar pirma atlikti Bažnyčios reformas, ar rinkti naują popiežių. Imp. Zigmantas pirmiausia stojo už reformos atlikimą. Bet ji buvo atidėta į galą, ir 1417.XI.11 kard. Odo Colonna buvo išrinktas pop. Martynu V. Tad Konstancos susirinkime buvo baigta didžioji schizma. Martyno V rinkimuose dalyvavo 23 kardinolai ir 30 delegatų (5 nacijų).

3. Bažnyčios reformos klausimas Konstancos susirinkime jau nebebuvo išvestas iki galo. Iš eilės 43 posėdyje (1418.III.21) buvo sutarti 7 dekretai. Jie lietė reformą Bažnyčios viršūnės ir pačios

Romos Kūrijos (reformatio in capite et curia Romana). Kai kurie dalykai terminuotai (5 m.) su Vokietija ir romanų tautomis buvo sutvarkyti konkordatais. Su Anglija tokia sutartis buvo sudaryta pastoviai. Bet visuotinė reforma nebuvo padaryta. Vad. ' reformatio in membris ' (Bžn. nariuose) buvo atidėta būsimam sinodui, kuris buvo numatytas 1423 Pavijoje.

Pop. Martynas V 1418.IV.22 uždarė Konstancos susirinkimą nieko aiškaus nepareikšdamas, ar jį reikia laikyti visuotiniu Bažnyčios sinodu. Tik pop. Eugenijus IV priėmė 1446 Konstancos susirinkimo nuostatus, išskyrus popiežiaus viršenybės varžymus (' absque tamen praejudicio juris, dignitatis et praeeminentiae Sedis Apostolicae '). Konstancos susirinkimo 3-5 posėdžių dekretai, kritiškoje ano meto Bažnyčios padėtyje galėjo būti istoriškai suprantami. Savo turiniu tačiau jie buvo priešingi Bažnyčios santvarkai ir nesiderino su dieviškąja primato teise. Popiežiai tų Konstancos susirinkimo dekretų niekada nepatvirtino. Jie tapo galikanizmo ir 1682 deklaracijos pagrindiniu ramsčiu.

Žemaičių klausimas Konstancos susirinkime. Čia teko užsiimti vienu nenumatytu klausimu: turėjo spręsti nesibaigiantį Vytauto ir Jogailos ginčą su ordinu dėl Žemaičių. Po Torno taikos (1411.II.1) Žemaičiai teatiteko Jogailai ir Vytautui tik iki jųdviejų gyvos galvos. Kryžiuočiai tuoj ėmė reikšti savo pretenzijas, tvirtindami, jog deš. Nemuno krantas nepriklauso prie Žemaičių žemės, bet įeina į Ordino valdas. Be to, kryžiuočiai savinosi didžiąją Sūduvos girią. Nė imper. Zigmanto Liuksemburgiečio Lietuvon atsiųstas arbitras Benediktas Makra, priskyręs panemunius Vytautui, t. y. į Žemaičių plotą, nepajėgė suderinti perdaug priešiškų interesų. Nutrūkus įkyrioms deryboms Grabove, 1414.VII vėl prasidėjo karas, kuriame vėl Jogaila ir Vytautas ėjo išvien. Įsikišus pop. Jono XXIII delegatui ir prašant ginčą pavesti spręsti Konstancoje susirenkančiam bžn. susirinkimui, Prūsų Strasburge 1414.X.7 buvo padarytos vis prailginamos paliaubos. Žemaičių klausimas tad buvo pavestas spręsti aukščiausiai to laiko krikščioniškai institucijai. Aukštieji bžn. dignitoriai, valdovai, kunigaikščiai, teologai turėjo pasakyti savo žodį apie ilgai Bažnyčios globoto Ordino misijas ir apie jo santykius su neofitais lietuviais ir ką tik (1413) Vytauto ir Jogailos imtais krikščioninti žemaičiais. Kai abi pusės pasidavė Konstancos susirinkimo nuožiūrai, kiekviena tikėjosi apginti savo teises. Duodamas įgaliojimus ne tik savo, bet ir Vytauto vardu, Jogaila paskyrė iš keletos vyskupų ir Krokuvos univ. profesorių stiprią delegaciją, kuri drauge atstovavo ir Lietuvai. Jai vadovavo Gniezno arkiv. Nikalojus Trąba. Išvykusi 1414, XI iš Lenkijos, delegacija 1415.I.29 pasiekė Konstancą.

Vok. ordinas sudarė irgi gausią delegaciją, kurios pirm. buvo arkiv. J. Wallenrode. Atvyko į Konstancą ir Ordino prokuratorius pas popiežių—Petras iš Vormedytės-Wormdito. Abi pusės šitai kovai tarptautiniame forume skyrė daug dėmesio. Jau nuo pat XV a. pradžios viešais atsišaukimais į V. Europą buvo vedama propaganda prieš Ordiną. O Konstancos susirinkimui skundus ir traktatus ruošiant daug pasidarbavo Jogailos univ. Krokuvoje profesoriai. Kai tas V. Europai tolimas ginčas buvo įneštas Konstancos susirinkime, Krokuvos univ. rektorius Paulius Vladimiri (Vlodkovičius), savo rašte (De potestate papae et imperatoris respectu infidelium) 1415.VII.5 stipriai atakavo Ordiną, dėstydamas, jog negalima pagonims skelbti karo vien krikšto reikalu, 'nes krikštas yra laisvos valios ir Dievo malonės dalykas'. O karai Ordino, kuriam nerūpėjo pagonių krikštas buvę tik neleistini plėšimo ir grobimo žygiai. Šitaip Jogailos ir Vytauto delegacija siekė pakirsti net pačius kryžiuočių egzistencijos pagrindus, nesitenkindami vien ginčijamų teritorinių klausimų išsprendimu, kaip to siekė abi šalis į Konstancos susirinkimą kviečiantieji tarpininkai. 'Krikščionybės sargu' R. Europoje besidangstąs Ordinas buvo aštriai puolamas, nurodant, jog jis savo nuolatiniais žygiais lietuvius atgrasė nuo krikšto ir trukdė pradėtą Žemaičių krikščioninimą. Reikšmingas buvo 1416.II.13 pilnaties posėdis, kuriame buvo paskaitytas per 40 punktų Jogailos ir Vytauto skundas. Jis vaizdavo iš Ordino patirtas skriaudas. Čia buvo drąsiai įškeltas reikalavimas, kurį kitados buvo siūlęs Algirdas, t.y. perkelti Ordiną į jo pašaukimui labiau tinkančią vietą, į totorių ir turkų pasienį. Aštrioje polemikoje su kryžiuočiais buvo sugalvotas veiklus būdas Ordinui pulti.

Ž e m a i č i ų   a t s t o v a i   K o n s t a n c o s   s u s i r i n k i m e. Iš Žemaičių į susirinkimą Vytautas 1415.XI atsiuntė šešiasdešimt jau pakrikštytų žemaičių. Pasirodymas iš nežinomo Žemaičių krašto delegacijos, kuriai vadovavo du Vytauto didikai Jurgis Gedgaudas, Jurgis Galminas ir Vytauto sekretorius Nikalojus Sepienskis, atkreipė didelį Konstancos susirinkimo dėmesį. Kronikoje Konstancos mst. nario Ulricho von Richental, kuris plačiai aprašė susirinkimo darbus, yra atskirai paminėtas žemaičių atvykimas, pažymint, kad žemaičiai esą rimti, karingi, aukšto ūgio. Čia buvo nupiešti ir vadovų herbai (pvz. Gedgaudo herbas —mėnuo ir žvaigždė dangiškame skyde). Šv. Barboros dieną (1415.XII.4) Žemaičių delegacija buvo įškilmingai priimta Konstancos katedroje. Ją sveikindamas Poznanės vysk. A. Laskaris pabrėžė, jog, Jogailos ir Vytauto pastangų dėka, buvę pagonys prisijungė prie Kat. Bažnyčios. Konstancos susirinkimo posėdžiui žemaičiai tebuvo pristatyti po 3 mėn. Jų ilgas skundas, vad. Proposicio Samaytarum (Cod. ep. Vit. 1018-1024), kurio redaktoriumi J. Fijałek laiko Paulių Vladimirijų (prie jo prisidėjo Jogailos ir Vy-

tauto sekretoriai), buvo paskaitytas posėdyje. Gana vaizdžiai, nevengiant ir perdėjimų, buvo išdėstytos kryžiuočių žemaičiams padarytos skriaudos ir visokios nedorybės, įjungiant faktus iš 1404-9, kai kryžiuočiai valdė Žemaičius. Atvaizduodami kaip kliudytojus žemaičiams krikštytis savo pavergėjus, 'kuriems rūpėjo ne Dievo karaliją platinti, o tik svetimus turtus grobti', Vytauto delegatai stebėjosi, 'kaip išdrįso kryžiuočiai vadintis 'krikščionybės vartais', kai jie buvo 'labiau kliūtis ir atstumianti užtvara tiems (žemaičiams), kurie buvo ir tebėra verti tyra širdimi vadintis išganingojo tikėjimo prieangiu' (Cod. ep. Vit. 1020). Pavyzdžiais buvo iškeltas vokiečių ordino godumas ir žiaurumai Žemaičiuose. Čia buvo prijungtas ir 1407 m. V. Europai išsiuntinėtas skundas, nurodant, kaip kryžiuočiai gaudę ir žudę bajorus, gėdinę jų dukteris ir t.t. Žemaičių skundas darė stiprų įspūdį. Pop. Grigaliaus XII įgaliotinis, Ragūzos kard. Jonas Dominici susigraudinęs buvo pareiškęs norą vykti į žemaičius apaštalauti. Patys Žemaičių atstovai pasiūlė, kad Lenkijos ir Lietuvos valdovams ir Vilniaus ir Lvovo vyskupams būtų pavesta juos atversti į krikščionybę. Žemaičiai prašė įkurti jiems vyskupiją, pastatyti krašte bažnyčias, ir juos kaip laisvus narius priimti į Bažnyčios bendruomenę, apsaugojant nuo kryžiuočių vergijos. Jau išvykus Žemaičių delegacijai namon (1416.III.1), Konstancos susirinkimas nutarė (VI.14), kad Žemaičių žemė politiškai turinti priklausyti Vokietijos imperatoriui, o Bažnyčios dalykuose — klausyti savo vyskupų. Tenkindamas tad Žemaičių ir Vytauto-Jogailos prašymą, Konstancos susirinkimas įgaliojo Vilniaus vysk. Petrą ir Lvovo vysk. Joną vykti į Žemaičius. Tai misijai ordinas norėjo priskirti savo atstovą. Jis taip pat nesėkmingai bandė naują vyskupiją subordinuoti Rygos arkivyskupui. Aukštieji Bažnyčios hierarchai tačiau pamatė, jog jau nebebuvo galima kryžiuočių laikyti R. Europoj vieninteliais kovotojais už krikščionybę. Konstancos susirinkimui dalyvius pavyko įtikinti, jog Vytautas ir Jogaila atstovauja krikščionims tose srityse, kur pagonybė ėmė nykti prieš Ordino valią. Konstancos susirinkimas (Martynas V) pripažino anų dviejų valdovų nuopelnus, ir jiedviem buvo suteiktas apaštališkųjų vikarų titulai žemiškuose dalykuose Naugardo ir Pskovo srityse. O Konstancos susirinkime su pasitenkinimu buvo sutikta, kai Žemaičių krikštyti paskirtieji vyskupai (1418.II.1) davė atskaitomybę apie ten atliktą krikštijimo darbą. Patvirtindamas tą masinį žygį ir Medininkų vyskupijos įsteigimą, tuo pačiu Konstancos susirinkimas, nors ir netiesiogiai, silpnino Ordino pretenzijas į tą kraštą. Jau nuo pat pradžios jis turėjo stipriai įtempti savo jėgas, kad nors iš dalies galėtų atitaisyti tą įspūdį, kurį sudarė lietuvių-lenkų skundai. Pačioje Konstancoje Ordino atstovai turėjo laiko paruošti savo atsakymus į prieš jį nukreiptus

traktatus ir Žemaičių atstovų kaltinimus. Tarp įvairių priemonių kenkti Konstancoje savo priešui, buvo panaudotas vieno su lenkais susipykusio domininkono J. Falkenbergo prieš Jogailą Paryžiuj parašytas aštrus traktatas. Kitas raštas buvo pagamintas pačioje Konstancoje. Bet šituo traktatu, kuriame Falkenbergas patarė žudyti Jogailą ir kt. kunigaikščius kaip tironus, Ordinas negalėjo perdaug viešai naudotis. Lietuvių-lenkų delegatai sujudo, reikalaudami Falkenbergą pasmerkti, ir jis buvo kalinamas 7 m. (iki 1424).

Konstancos susirinkimas savo posėdžius baigė, iš esmės tačiau Žemaičių priklausomybės klausimu nieko nenutaręs. Išklausęs dviejų įsipykusių pusių ilgų ginčų, jis įkūrė Medininkų vyskupiją. Nors Žemaičių ir kt. klausimais Ordinas su Jogaila ir Vytautu dar tąsėsi iki Melno taikos (1422), tačiau Konstancos susirinkimas Ordinui reiškė didelį smūgį. Jam buvo nemalonus jo prestižo sumažėjimas krikščioniško pasaulio akyse. Jam nebuvo pripažinta jokių specialių teisių ginčijamose srityse.

B a ž n y č i o s k l a u s i m a s K o n s t a n c o s s u s i r i n k i m e. Bažnyčios unijos reikalą iškėlė Vytautas, kurio bžn. politikoj turėjimas valdinių dviejų skirtingų tikėjimų, teikė daug sunkenybių. Jis susirūpino, kaip jau Algirdas buvo daręs, turėti nuo Maskvos nepriklausomą atskirą Kijevo metropoliją. Kovodamas prieš Maskvai ir Lietuvai Konstantinopolio patriarcho bendrai paskirtą metropolitą Fotijų, Vytautas 1415.X surinko į Naugarduką stačiatikių vyskupus, kunigaikščius ir vienuolynų viršininkus. Čia Lietuvos stačiatikių metropolitu buvo išrinktas Grigas Camblakas. Kada prieš jį į kietą kovą išėjo pats Konstantinopolio patriarchas (Camblakas buvo iškeiktas), Vytautui dar labiau parūpo pairę Lietuvos stačiatikių reikalai, jis iškėlė bažnyčių unijos klausimą. Šiuo reikalu jis kreipėsi ir į Konstancos susirinkimą, įrodinėdamas, jog kryžiuočiai trukdę stačiatikius rusus pritraukti į Romos Bažnyčią. Konstancos susirinkimui einant į pabaigą, Vytautas ten atsiuntė 1418.II.18 metropolitą Camblaką su 6 vienuoliais. Priimdamas Camblaką iškilmingoje audiencijoje (II.25), kurioje dalyvavo ir imper. Zigmantas, pop. Martynas V žadėjo unijos klausimui paskirti laiką. Bet prie svarstymų nebebuvo prieita. Vytauto tolregiškai iškeltas bažnyčių unijos klausimas, kuris Konstancos susirinkimui pasirodė dar ankstyvas, visu uolumu buvo svarstomas XV a. viduryje, kai padidėjo turkų pavojus.

K.s. baigėsi (IV.22 paskutinis visuotinis posėdis katedroje) eilės klausimų nesvarstęs. Pasilikę Konstancoje teologai ir politikai dar ginčijosi dėl Falkenbergo ir Jono Parvuso erezijų. Lietuvių-lenkų delegacija vyko namon (apie 500 žirgų), pamačiusi, jog dar su kryžiuočiais reikės kovoti, nes Konstanca nedavė politiniais klausimais

pastovios taikos. Delegacijos grįžo nepatenkintos, matydamos, kad ginčas su Ordinu paties pop. Martyno palaikomu, tuoj tęsis toliau. Bet Konstancos susirinkimas pasiliko istorijoje kaip pirmas krikščioniškosios Lietuvos prisistatymas v. Europai.

Ulrich von Richental, Konstancos susirinkimo kronikininkas

Ulrich von Richental (m. apie 1438, nes tada paskutinį kartą teminimas) Konstancos bžn. susirinkimo kronikininkas, davęs svarbių žinių ir apie Vytauto ir Jogailos delegaciją, Žemaičių atstovus.

Apie patį U. v. Richental beveik nieko nežinoma. Jis buvo turtingo Konstancos mst. raštininko (' Stadtschreiber ') sūnus, bet, atrodo, negalėjo būti dvasininku (Konstancos kapitulos nariu), kaip ilgai buvo samprotauta. Jis buvo namų savininkas pačioje Konstancoje ir turėjo žemės už mst. Tikro miestiečio žvilgsniu U. v. Richental aprašė jo mst. įvykusį bžn. susirinkimą. Jis užrašinėjo viską, kas vyko susirinkimo metu. Jis pateikė žymių dalyvių atvykimo datas, kartais neaplenkdamas išvardyti ir jų palydovus bei tarnus, aprašė įvairias iškilmes, sužymėjo joms padarytas išlaidas, maisto produktų kainas, jų svyravimus ir t.t. Gal būt jis iš mst. valdybos gavo visas reikalingas žinias, ar pats, kaip ir jo tėvas mst. valdyboje kokias nors pareigas yra ėjęs. Apie pačius bžn. susirinkimo posėdžius U. v. Richental gaudavo žinių iš jo dalyvių, nes sugebėjo užmegzti daug pažinčių, apklausdamas net heroldus. Bet kronikininkas rėmėsi ir oficialiais šaltiniais. Jis pats mini ' libri papales '. U.v. Richentalio kronika, kurią jis ištisai surašė vokiškai Konstancos dialektu, remdamasis savo plačiais dienoraštiniais užrašais, jau po Konstancos susirinkimo, yra žinoma iš penkių išlikusių rankraščių. Jų kiekvienas reiškia pretenzijų į pirmykštį originalą, tačiau paties teksto ir visos kompozicijos atžvilgiu Aulendorfo kodeksas, kuris suredaguotas prieš 1431, yra laikomas seniausiu. Gausiai iliuminuotas rankraštis turi didelę kultūrinę vertę, ypač heraldikos ir drabužių istorijos tyrinėjimui. Šitame kodekse yra 119 folio pieštų spalvotų paveikslų, 804 susirinkimo dalyvių herbai, 31 herbas pradėtas piešti, arba numatyta tekste jam vieta. Uolus piešėjas užfiksavo įvairias bažnytinio susirinkimo scenas, net kartais nežymius dalykus, pvz., kaip staliai lentomis kala konklavei numatytą patalpą. Šitą kodeksą išleido H. Sevin (Karlsruhe 1881). Antras svarbus savo vertės atžvilgiu yra Konstancos kodeksas, surašytas po 1433. Čia jau U. v. Richental kalba apie save trečiuoju asmeniu. Brangus fotografinis kodekso

leidimas buvo parūpintas Konstancoje fotografo G. Wolfo 1869 (naujai 1894). U. v. Richental buvo dar XVI a. tris kartus išspausdintas. Dviejuose Augsburgo leidimuose (1483, 1538) U. v. Richental Konstancos tarmė buvo perdirbta į švabų (vokiečių) dialektą. Frankfurto (a. M.) leidime (1575) tekstas apgadintas ir sutrumpintas. Kronika buvo išversta ir lotyniškai. Iš vad. Gagarino rankraščio lotynišką tekstą išleido Petrapilio archeologinė komisija 1895. Bet Petrapilio viešosios bibliotekos kodekse tebuvo 72 pav. Iki šiol pats geriausias ir kritiškas teksto leidimas (tik, gaila, be iliustracijų) yra Richardo Buck (Chronik des Constanzer Concils 1414 bis 1418, Hildesheim 1882, naujai fotostatiškai 1962). Iliustracijų ir herbų reikalu svarbus lieka G. Wolfo fotografinis leidimas, gaunamas tik žymiose bibliotekose, ir vėlesnis (1923) Bouillieme ir Vercliem leidimas.

U. v. Richentalio kronikoje yra daug statistinių ir chronologinių duomenų, kuriuose tačiau pasitaiko ir įvairių netikslumų bei klaidų. Dar labiau jų žymu, kai U. v. Richental vertina bažnytinio gyvenimo ir bažnytinės politikos įvykius.

A p i e L i e t u v ą (' Lütow ', kartais ' Littow '), kuri U. v. Richentalio kronikoje yra minima 14 kartų, yra įvairių ir įdomių žinių. Vardai yra iškraipyti. Vytautas, pvz., vadinamas ' hertzog Allexander genannt W i r o l t, grosser hertzog in Littow ' (Buck leidimas 88 psl.). Kronikininkas paminėjo, kaip 1417 karalius Jogaila imperatoriui Zigmantui atsiuntęs ' didelį žvėrį, kuris gyvas buvo pagautas Lietuvoje ' (100 psl.). Iš tolimesnio detalaus aprašymo matyti, kad tai stumbras. Kiti stumbrai, susūdyti į statines, iš Krokuvos buvę atsiųsti vyskupams į Konstancą. Žemaičiai Aulendorfo rankraštyje vad. ' Samaritanen ', Konstancos kodekse — ' Samagitanem ' (Buck 89, 92-93). Minėdamas Žemaičių delegacijos vadus, kronikininkas pažymėjo gana iškraipytai Vytauto sekretorių Mikalojų Sepienskį, Jurgį Galminą ir Jurgį Gedgaudą, paduodamas ir jų herbus. Kronikininkas toliau pamini, kaip Ragūzos kardinolas, domininkonas G. Dominici, susijaudinęs išklausęs Žemaičių skundo, tuojau norėjęs su dviem kitais vyskupais ir trimis elgetaujančių vienuolių daktarais vykti į Žemaičius. Nepraleido U. v. Richental ir Žemaičių didžiojo ginčo su Ordinu ir stačiatikių arkiv. Grigo Camblako atvykimo, kurį kronikininkas vadina ' Jerg ertzbischof '. U. v. Richental aprašė Camblako ir jo palydovų išvaizdą, duodamas ir paveikslą. Jis taip pat pažymėjo, kad Lietuvoje esą keli stačiatikių vyskupai (Buck 136). U. v. Richentalio kronika yra daug naudota. Iš lietuvių, kurie rašė apie Konstancos bžn. susirinkimo laikotarpį, paminėtini U. v. Richentalio panaudotojai: A. Alekna, M. Andziulytė-Ruginienė, B. Dundulis, J. Jakštas, A. Janulaitis, Z. Ivinskis, Pr. Penkauskas.

Melno taika

Melno taika — sutartis, sudaryta 1422.IX prie Melno ež. (deš. Vyslos krante, į r. nuo dabartinio Grudziąz) tarp Lietuvos (Vytauto) ir Lenkijos (Jogailos) su Vokiečių ordinu. Ta sutartimi nustatyta siena tarp Lietuvos ir Rytprūsių išliko iki Versalio taikos 1919. Nepatogias Melno taikos sutarties sienas, kurios už D. L. K-tijos ribų paliko Nemuno žemupį, kair. upės krantą, pačias žiotis ir patogų išėjimą į jūrą, Lietuva vis labiau ėmė justi, kai daugiau reikšmės įgijo laivininkystė jūra ir vandens kelias Nemunu. Masinių prekių gabenimas į Vakarus upėmis tapo nuo Vokiečių ordino ir jo palikuonių priklausomas, juo labiau, kad visos Š. Žemaičių ir Š. Aukštaičių upės tekėjo į Kuršą. Pakilus tautinei lietuvių sąmonei ir ieškant būdų sudaryti stipresnius ryšius tarp D. ir M. Lietuvos, istoriškai neatsižvelgiant į XV a. pradžioje susidariusią padėtį, buvo pakaltinami Melno taikos sudarytojai, jog jie Ordinui atidavė Lietuvai būtinai reikalingas žemes.

Ordino ir Lietuvos sienos iki Melno taikos. Iki 1422 Lietuva ir kryžiuočiai pastoviai nustatytų sienų neturėjo. Dideli miškų masyvai skyrė uždarų sodybų plotus. Tik Žemaičių atidavinėjimas kryžiuočiams iki Dubysos (1382) ir Nevėžio (1384 ir vėliau) iš dalies užbrėždavo trumpam Lietuvos vakarų sieną. Melno taika buvo pirmas bandymas nustatyti iki tol nuo Mindaugo laikų kariavusių kaimynų sienas. Per ilgą laiką susidėstę D. L. K-tijos santykiai su Ordinu sudarė tas priežastis, kurios sukliudė Lietuvai gauti naudingesnes vakarines sienas. Melno taika buvo kompromisinis susitarimas, abiem pusėms padarius nuolaidų. Melno taikos sienos nepatenkino senų Ordino pretenzijų, nes jų nuo XIII a. vidurio pastangos atimti iš Lietuvos Žemaičius baigėsi nesėkme. Nuo XIII a. galo kryžiuočiai užkariavimo teise buvo savinęsi visą Sūduvos dykrą iki Nemuno, bet jos tegavo dalį. Prie Žemaičių buvo prijungta ir dalis Kuršo (žr. Ceklis). Tačiau Lietuvai nepasisekė apginti natūralinių V. Žemaičių sienų. Neminint Mindaugo užrašų Livonijos ordinui, Melno taikos sienų istorijoj svarbi buvo aplinkybė, kad popiežius ir imperatorius, kurie XIII-XIV a. Lietuvą buvo dovanoję Ordinui, vis tebestovėjo jo pusėje. Be to, patys lietuvių kng., tarpusavio nesutikimų ar vidaus politikos verčiami, iki Raciąžo taikos penkis kartus išdavinėjo dokumentus, kuriais Žemaičiai buvo užrašomi Ordinui: Jogaila 1382 (žr. Dubysos sutartys), Vytautas 1384, 1392 (1389), 1398, 1404. Net Torunės taika — po garsaus Žalgirio laimėjimo — Žemaičiai Jogailai ir Vytautui tebuvo pripažinti iki jų gyvos galvos. Ginčo neišsprendė nei imp. Zigmanto arbitras B. Makra, nei Konstancos susirinkimas, nei eilė suvažiavimų.

Nesėkmingos sienų derybos su Ordinu 1418-22. Po nieko galutinai neišsprendusio Konstancos susirinkimo, kaip ir 1416, Veliuonoje 1418.X vėl buvo pradėtos tiesioginės derybos tarp lietuvių-lenkų ir Ordino. Tačiau derybos dar labiau išryškino skirtingus ir nesuderinamus šalių nusistatymus; Lietuvos kng. reikalavo iš kryžiuočių (kaip jie jau anksčiau buvo užsiminę) galutinai išsižadėti Žemaičių ir pusės kair. Nemuno kranto dykros, o kryžiuočiai spyrėsi, kad jiems būtų pripažinta Klaipėda su pakraščiu prie jūros (Scr. rer. Pruss. II, 380). Vytautas su Jogaila, kaip ir Makros misijos metu, vis tebeįrodinėjo, jog Žemaičių sienos eina visu panemuniu iki Kuršių įlankos ir toliau iki jūros. Veltui kryžiuočiai tikėjosi ką nors dar laimėti iš atbėgusio Švitrigailos ir iš pačių Žemaičių kelių apskričių sukilimo (1418). 1419.V įvykęs suvažiavimas Gnievkove, kur dalyvavo ir popiežiaus legatas Milano arkiv. Baltramiejus Capri, praėjo vėl nesėkmingai. Vytauto ir Jogailos taikos sąlygose buvo aiškiai išdėstyta, kokių sienų jie nori Žemaičiuose. Buvo reikalaujama Klaipėdos, 'nes ji yra Žemaičių žemėje', o pajūrio riba turėjo eiti iki Šventosios (E. Raczyński, Cod. dipl. Lith. 237-239). Atsisakydamas nuo Žemaičių, Ordinas jokiu būdu nenorėjo atiduoti Klaipėdos, nes ji, jų tvirtinimu, niekada nepriklausiusi Žemaičiams, o Kuršo žemei. Pusbroliai vėl ėmė kryžiuočiams ginklu grasinti, ir sujungę savo kariuomenes, 1419.VII įsiveržė gilyn į Prūsus. Tikras karas nekilo, nes legatui tarpininkaujant, buvo padarytos paliaubos. Abiem pusėms sutikus, lietuvių ir lenkų ginčas su kryžiuočiais turėjo būti išspręstas imp. Zigmanto, kurio palankumo ypač tikėjosi Vytautas. Jo santykiai su imperatorium kaip tik tuomet buvo geri. Tačiau Zigmantas, susirūpinęs Čekuose prasidėjusiu husitų sąjūdžiu ir paisydamas viešosios nuomonės ir nusistatymo kurfiurstų, kurie stojo už Vokiečių ordiną, 1420.I.6 Breslave (Vroclave) paskelbė sprendimą: iš naujo patvirtino Torunės sutartį, pagal kurią Žemaičiai ir Sūduva po pusbrolių mirties turėjo amžinai atitekti kryžiuočiams. Ordinui buvo priskirtos ir ginčijamos žemės lenkų pasienyje. Dauguose pasiekė ši nelaukto sprendimo žinia Jogailą ir Vytautą, kurie raudoję, kaip du sužeisti liūtai (Długosz, Opera Omnia XIII, 245). Visos Vytauto 9 m. pastangos Žemaičius glaudžiau įjungti į D. L. K-tiją per bžn. organizaciją (1417 Medininkų vyskupijos įkūrimas) turėjo eiti niekais. O Rygos arkivyskupas Romoj jau stengėsi gauti sutikimą, kad Žemaičių vyskupija būtų jam pajungta. Savo pagarsėjusiame rašte Vytautas imperatoriui energingai įrodinėjo, jog Žemaičiai yra ta pati Lietuva: 'viskas yra viena, viena žemė ir tie patys žmonės'. D.L.K. nuo seno Žemaičius paveldėjimo teise valdė. Net Ordinui priteistoje dykroje esą buvę Žemaičių pilių, ir tai įrodą likę kalniukai. Sūduvių kraštas esanti taip pat jo tėviškė, teisėtai

paveldėta iš prosenių. Visu savo temperatingumu Vytautas kreipėsi prieš Ordiną: ' Kryžiuočiai yra svetimšaliai ir ateiviai iš Vokietijos. Jie užėmė prūsų kraštą'. Dabar jie norį Vytautą iš jo paveldėtų žemių išvaryti, bet, kol gyvas būsiąs, jis ir jo įpėdiniai nuo tų žemių niekada neatsisakysią (Cod. ep. Vit. 468). Kryžiuočiai savo keliu, imperatoriaus remiami, kreipėsi Romon. Ten Vytautas buvo skundžiamas popiežiui, kad jis visomis jėgomis siekiąs gauti tokias ribas Žemaičių, kokių nesą buvę. Atiduodant Klaipėdą, Livonijos ir Prūsų žemės būtų perskirtos, ir tai reikštų Ordino sunaikinimą (t. p. 464). Nors ir atkakliai Ordinui priešinantis, Vytautas vis reikalavo visų Žemaičių iki Nemuno ir Klaipėdos (Mon. Pol. med. aevi XII, 120). Tęsdami nepabaigiamas derybas, 1420.IX.8 Vytautas vėl susivažiavo Veliuonoje su kryžiuočiais. Šiems vis laikantis savo, D.L.K. pareiškė, jog senos ir tikros Žemaičių ribos yra Nemunas, Rusnė, žiotys, Kuršių Marės ir jūra, tačiau jis sutiko ' taikos labui ' (propter bonum pacis) atsisakyti Klaipėdos su 3 mylių ruožu nuo jūros (t. p. 494). Tai buvo jau naujos sienos projektas, kuris Melno taikos buvo priimtas. Bet Veliuonoje nieko nebuvo pasiekta, nes kryžiuočiai vis laukė įsikišimo Romos, kur buvo pradėta byla. 1421 kova pasiekė kulminacinį punktą. Kryžiuočiai jokiu būdu nenorėjo išleisti iš savo rankų Klaipėdos. Ordino prokuratorius Romoje kovojo prieš Vytauto pas popiežių padarytus žygius. Kai visi mėginimai susitarti pasirodė bergždi, ginklas vėl turėjo spręsti bylą. Tad trečią kartą iš eilės po Žalgirio Vytautas ir Jogaila 1422 pavasarį rinko savo kariuomenes. Vidurvasarį pradėtas karas, ir kariuomenės, kaip ir 1410, susijungė prie Červinsko. Tuo metu Ordinas buvo pasilikęs be pagalbos, nes imp. Zigmantas buvo gana užimtas Čekijoje su husitais, o Vytautas iš keršto imperatoriui už Breslavo sprendimą buvo priėmęs čekų kvietimą tapti jų karalium. Tokioje sunkioje padėtyje kryžiuočiai, 1422.III.10 atsistatydinus vyr. magistrui Küchmeisteriui, turėjo išsirinkti naują vyr. magistrą (juo išrinktas Povilas Russdorfas). Pusbroliams ėmus kariauti, Ordino būriai tegalėjo silpnai priešintis, ir jie užsidarinėjo pilyse. Karas susmulkėjo į daugybę atskirų susirėmimų ir pilių apgulimų. Du mėnesius lietuvių ir lenkų kariuomenės naikino kryžiuočių valdas. Ištisos sritys Prūsų pietvakariuose buvo nudegintos. Ypač naikino valachai ir totoriai. Veltui Ordinas ilgai laukė pagalbos iš vokiečių kunigaikščių ir imperatoriaus. Negalėdamas atsispirti didelei jungtinei jėgai, Ordinas paprašė taikos. Ir ji 1422.IX.27 pasirašyta prie Melno ež., lenkų kariuomenės stovykloje.

Melno taikos dokumente sienos nebuvo tiksliai išvestos, nes jos ėjo daugiausia per dykras bei miškų plotus. Aiškiau nusmaigstytos jos tebuvo žymiai vėliau. Pagal susitarimą, Lenkija

gavo Niešavos kraštą, o Lietuvai atiteko didelė dalis Žemaičių ir Sūduvos dykros. Siena ėjo, pradedant nuo Akmenų Brastos (Kamienny Bród) Luko (Lycko) aukštupyje, aukščiau Grajevo ir Točilovo ež.; toliau stačiai per tyrą į Raigardo ež., kirsdama jį pusiau; šiauriau vėl per dykrą tiesiai į Preivosto (Prawdzisken) šilus, ir iš ten tiesia linija į Mėrūniškius ir Vyštyčio ež., kuris liko Ordino pusėje. Sūduvos dykroje siena buvo nužymėta upių krantais: visu Lieponos paupiu iki Širvintos upės, ir šios krantu iki įtekant Šešupėn; toliau siena ėjo Šešupės krantu per girių masyvus tiesia linija į Nemuną ten, kur į jį deš. pusėje įteka Šventoji. Žemaičių pusėje siena turėjo eiti 2 mylias Šventąja, paskui stačiai per dykrą į Jūros upę, Ordinui paliekant Nemuną 2 mylių atstumu. Jūros upės krantu siena turėjo kilti 1 mylią į š., į v. per girias pasukdama taip, kad Nemunas, Rusnė ir Klaipėda vis 3 mylių atstumu nuo Nemuno ir Marių buvo palikta Ordinui. Su Livonijos ordinu siena buvo nužymėta Šventosios upe, toliau paliekant senas ribas (antiquos limites), bet ne tas, kai Žemaičių kraštas priklausė Ordinui, o sienas, kurios buvusios senovėje tarp Livonijos ir Žemaičių, Lietuvos ir Rusijos žemių. Kiekvienai pusei iš jos užsibrėžto plano buvo šis tas išbraukta, bet kai kas ir palikta. Kryžiuočiai turėjo Lietuvai atiduoti beveik visus Žemaičius, bet iš Vytauto apibrėžtos Žemaičių sąvokos, kurią jis nuo Torunės taikos metų gynė, teko Ordinui atiduoti 3 mylių pločio ruožą. Tuo būdu kryžiuočiams buvo užleistos pagrindinės Lietuvos upės žiotys ir patogus priėjimas prie jūros; Lietuvai tepaliko tada menkai naudingas pajūris prie Palangos iki Šventosios. Klaipėdai reikalingas užnugaris atiteko Lietuvai, nes senos Klaipėdos komtūrijos sienos (1328), siekusios Minijos aukštupio, buvo stipriai susiaurintos. Už 3 mylių nuo keliolika metų ginčytos Klaipėdos prasidėjo Žemaičių žemė. Ties Palanga Žemaičiai, lyg koks pleištas, smaigaliu negailestingai skėlė Ordino valdas (Prūsų ir Livonijos) į dvi dalis.

Ordino bandymai pakeisti Melno taikos sienas. 1422 nustatytos sienos nuostabiu būdu išsilaikė penkis amžius, o Sūduvos-Rytprūsių pusėje nuo Vištyčio iki Nemuno jos išliko ir toliau. Kryžiuočiai tačiau tuojau pat didžiai stengėsi panaikinti Melno sutartį. Pačiame akte su pažeminimu buvo pareikšta neigiama nuomonė apie Ordiną. Kad nekiltų naujų ginčų, amžinai pripažindamas iki tol ginčytas žemes Lietuvai ir Lenkijai, Ordinas turėjo Jogailai ir Vytautui atiduoti visus tas žemes liečiančius dokumentus. Išgyvendamas Melno taiką kaip didelį smūgį ir tikėdamas atgauti prarastas pozicijas, Ordinas nenorėjo vykdyti susitarimų, juo labiau, kad ir vokiečių kng. jautėsi esą įžeisti tokia skriauda savo globotiniui. Priversti tačiau susivažiuoti Veliuonoje su Vytautu ir

Jogailos atstovais 1423.V, vyr. magistras ir Livonijos magistras ieškojo formalių priekabių sutarčiai sugriauti. Jiems tačiau nepasisekė įrašyti punkto, kad Melno taiką patvirtintų popiežius. Sutartis turėjo būti ratifikuota, pridedant antspaudus. Bet vis tik pačių sienų galutinai išvesti tada nepavyko, nes tarp Ordino ir lenkų iškilo naujų nesutarimų ir ginčų, kurie erzino Vytautą. Šis Melno taika buvo patenkintas, ir su kryžiuočiais iki pat savo mirties palaikė draugiškus santykius. Lenkai toliau tęsė ginčą dėl pasienio malūno Liubičo (prie Dravantos upės), kuris, paverstas tvirtove, buvo svarbus karinis punktas. Tada Vytautas perpyko ir žadėjo, jeigu lenkai toliau priešintųsi, kryžiuočiams perleisti Palangą (Cod. ep. Vit. 714, 720). Ten Ordinas kaip tik labiausiai troško pataisyti sieną, kad nebūtų nukirstas tiltas į Livonijos valdas. Atsirado rimtas pavojus, kad kryžiuočiai gali gauti tą pajūrio lopelį, kuris vėliau šimtus metų ne tik išsaugojo lietuvių priėjimą prie jūros, bet taip pat romantiškai tapo įpintas į Lietuvos istoriją (Birutė ir jos kalnas). Jogaila, kuris tik 1427 pirmą kartą atvyko prie Palangos pamatyti jūros (t. p. 781), keliais atvejais Vytautui rašė, kad jokiu būdu nedovanotų Ordinui tokios svarbios vietos, kaip Palanga, kur esąs Lietuvai vienintelis priėjimas prie jūros. Greičiau kng. galįs dovanoti kokią žemę Rusioje. ‘ Jeigu atiduosi Palangą kryžiuočiams, turės dėl to verkti Lietuva, Žemaičiai ir pats valdovas ’ (t. p. 727-728). Kai lenkai su Jogaila, kuris buvo kietesnis sienų reikalu negu Vytautas, užsispyrė dėl Liubičo, Vytautas žadėjo po poros dienų išduoti ‘ tam mažiukui pakraščiui ir ruoželiui vandens ’ dokumentą, nes jis mažiau reiškiąs negu D.L.K. garbė (t. p. 728). Ir iš Švitrigailos laikų yra žinoma, kaip Ordinas stengėsi padaryti Melno taikos reviziją ir išsikovoti sau patogesnes sienas prie Klaipėdos. Kryžiuočiai 1432 kaulijo Palangą iš Švitrigailos, kuris dar žadėjo pridėti 3 mylias dykros, t. y. visą priėjimą prie jūros nuo Klaipėdos iki Šventosios 3 mylių atstumu nuo jūros (Livl. Urkundenb. VIII, 382). Bet 1435 amžinojoje Kujavijos Brastos taikoje Ordinas turėjo pripažinti Melno taikos sienas. Lietuviai laikėsi ištikimai taikos su Ordinu, nors buvo pasitaikiusi gera proga savo vakarines sienas pataisyti Kazimiero laikais, per Trylikos metų karą (1454-66). Kaip Dlugošo kronikoje įsakmiai pažymėta, dar dešimtais karo metais D. L. K-tijai už dalyvavimą kare buvo žadama ‘ prie Žemaičių prisišliejusi Prūsų žemės dalis ’ (Opera Omnia XIV, 228, 366, 386). Bet Gostauto vadovaujama Lietuvos Ponų Taryba buvo smarkiai susipykusi su lenkais dėl po Vytauto mirties užgrobtos Podolės. Tik Žemaičiai, laikydamiesi nuošaliai Vilniaus vedamos politikos, Kazimierui per karą padarė paslaugų. Jie trukdė kryžiuočių abiejų dalių susisiekimą pajūriu, o 1455 buvo užėmę Klaipėdą. Vakarinės sienos nepasikeitė.

1529.VI.21 Vilniuje su Žygimantu ir jo mažamečiu Augustu darydamas sutartį, hercogas Albrechtas turėjo pripažinti Melno taikos sienas (buvo ištisai pakartotas tekstas). Sutarta kas penkeri metai sienas apeiti (M. Dogiel, Cod. Dipl. IV, 228). Tačiau Albrechtas ir markgrafas Jurgis Fridrichas stengėsi įgyti Palangos krantą nuo Nemirsetos iki Šventosios. Tas žemės sklypas jiems juo labiau parūpo, kai į Prūsų valdovo rankas pateko Kuršo žemės (Gruobynas, Piltenė). Tačiau sienos nebuvo pakeistos. Projektu pasiliko ir XVIII a. prūsų pirklių tarpe kilęs sumanymas prie Rytprūsių prijungti ruožą iki Šventosios. Tokių pastangų buvo ir daugiau, bet ši Palangos juostelė, kurią rusai XIX a. prijungė prie Kuršo gub., išsilaikė nepaliesta.

Jau 1425.VIII sienos prie Klaipėdos pradėtos matuoti ir nusmaigstyti. Karaliaučiaus archyve iš XV a. galo ir XVI a. yra labai daug medžiagos (su kartografiniais duomenimis), kaip tos sienos buvo reguliuojamos. Vis dar kildavo neaiškumų dėl atskirų vietų. Pvz. Katyčiai ilgai ėjo iš rankų į rankas. Kadangi Melno taikos sienos buvo vestos per girių plotus, dar ir XVII a. atsirasdavo pasienio konfliktų. Padidėjus pasieniuose daugiau sodybų ir kaimų, sienos buvo tiksliau sureguliuotos.

TORUNĖS TAIKOS SUTARTYS

Torunės taikos sutartys — dvi svarbios politinės sutartys, pasirašytos Torunėje tarp Vokiečių ordino ir Lietuvos-Lenkijos valstybės po dviejų karų su kryžiuočiais: pirmoji pasirašyta po Žalgirio mūšio 1411.II.1 Vyslos saloje priešais Torunę ir antroji — po Trylikos metų karo tarp Ordino ir Lenkijos 1466.X.19.

1411 sutartis. Kai Vytautas ir Jogaila, po triuškinančios Žalgirio pergalės savo išvargusiai kariuomenei davė pailsėti ir tik po 10 d. (VII.25) teapgulė stiprią Marienburgo tvirtovę, nebegalėjo sėkmingai išvesti vad. ‘didžiojo karo’ (1409-11) iki galutinės pergalės. J. Diugošas yra vienintelis šaltinis, kuris teigia, jog apgulimo metu Ordinas siūlęs geras taikos sąlygas, žadėjęs, be kita ko, Lenkijai grąžinti net Pamarėlį, Kulmo žemę ir kitas sritis (Dlugosz, Opera Omnia XIII, 81-84). Kai kurie tyrinėtojai (S. Kujot, F. Thunert) šitą Dlugošo žinią nelaiko autentiška. Vytautas pirmasis pasitraukė nuo Marienburgo ir rugpiūčio gale išskubėjo prieš Semboje išsikėlusią Livonijos ordino kariuomenę. Po kelių savaičių ir Jogaila turėjo nutraukti apgulimą. Tuo tarpu Ordinas Vokietijoje verbavo naują samdinių kariuomenę, o karalius Zigmantas Liuksemburgietis ruošėsi Lenkiją pulti iš p. pusės. Nepasisekė nugalėtojams (Vytautui ir Jogailai) išlaikyti ir daugelio pilių bei miestų, kurie, pirmo didžios

pergalės įspūdžio pritrenkti, buvo atidarinėję savo vartus laimėtojams. Per keletą savaičių daugumas Ordino pilių vėl grįžo į kryžiuočių rankas. Marienburgo apgynėjas, naujasis did. magistras Heinrich von Plauen buvo pasiryžęs toliau tęsti karą, kuris Vytautui ir Jogailai, išskyrus žymesnį lenkų laimėjimą kair. Vyslos krante prie Koronovo, naujų ginklo pergalių nebeteikė. Sajungininkų kariuomenė, prasidėjus rudens orui, dar labiau juto maisto nepriteklių, pašaro trūkumą, beplintančias ligas. Kai XII.9 buvo sutartos laikinės paliaubos, toliau kariauti norėjo tik H. von Plauen, kuris tik kitų Ordino pareigūnų spaudžiamas, pradėjo taikos derybas. Per pačias taikos derybas Vyslos saloje prie Torunės su visą Ordiną atstovaujančiu Livonijos magistru Konradu von Vietinghofu Lietuvos ir Lenkijos vardu, aukštų lenkų pareigūnų asistuojamas, derėjosi D.L.K. Vytautas ir 1411.II.1 pasirašyta sutartis. Jos sąlygose buvo mažiau atsižvelgta į didžią VII.15 pergalę, o daugiau paisyta tolimesnė karo eiga. Todėl ši anomis sąlygomis išėjo Ordinui palyginti palanki. Visas aplinkybes suvesdamas krūvon, St. M. Kuczyński prieina išvados, kad ji sąjungininkams dar buvo reliatyviai gana gera taika. Bet Žemaičių žemę, dėl kurios kova buvo tapusi viena iš pagrindinių to karo priežasčių, Vytautas ir Jogaila atgavo tik iki savo gyvos galvos. Jiedu pasižadėjo Ordinui duoti dokumentą, kad po jų mirties kryžiuočiai nekliudomai galės užvaldyti Žemaičius. Tad Torunės taikos sutartimi teisiškai Žemaičiai buvo laikomi teritorija Ordino, kuris ją tik laikinai pavedė dviejų pusbrolių valdžiai. O šiedu dar turėjo iki 1422 tris kartus karui mobilizuotis ir įtemptai kovoti (žr. Makra, Konstancos susirinkimas, Melno taika), kol galutinai atgavo Žemaičius. Kadangi šia sutartimi Žemaičių žemės sienos nebuvo tiksliau nustatytos, tą darbą turėjo atlikti abiejų pusių įgaliotiniai, ir čia tuojau prasidėjo nesutikimai. Vytautas Žemaičiais laikė visą plotą deš. Nemuno kranto nuo Nevėžio santakos iki Nemuno žiočių, Kuršių Marių ir jūros, įimant ir Klaipėdą. Tačiau Ordinas kryžiuočių valstybės dalimi jau laikė ir deš. Nemuno kranto juostą, kur buvo pasistatęs anksčiau savo pilių, t.y. tarėsi nukariavimo teise tas sritis įjungęs savo teritorijon.

Lenkija Torunės taikos sutartimi teatgavo Dobrino žemę, Ordino 1409 užgrobtą. O Pamarėlis, Kulmas, Nešava, Michelavas ir kitos nuo seno ginčijamos pasienio sritys toliau pasiliko Ordinui. Tad suprantama, kodėl J. Dlugošas, savo globėjo Zbignievo Olesnickio įtakotas, buvo labai nepatenkintas Torunės taikos sutartimi, nes visas laimėjimas atitekęs lietuviams: '... tosios garbingos ir atmintinos Žalgirio (Grinfeldensis) pergalės atsisakyta visai klaidingu būdu ir beveik pajuokai. Jokios naudos ji nedavė Lenkijos karalijai, tačiau labai didelę — Lietuvos kunigaikštijai' (Opera omnia XIII,

119). Sunki našta Ordinui buvo, kaip papildomoje sutartyje buvo numatyta Lenkijai, kilmingųjų Ordino belaisvių išpirkimo ir karo nuostolių atlyginmo sąskaiton, sumokėti keturiais nustatytais terminais 100.000 kapų čekiškų grašių. Šita milžiniška suma aniems laikams, ypač, kad Ordino iždas dėl karo buvo tuščias, buvo sunkiai pakeliama, nes reikėjo apkrauti naujais mokesčiais gyventojus, kurie sunaikintame krašte reiškė nepasitenkinimą kryžiuočių valdymu. Tokiu būdu Torunės taikos sutarties sąlygų dėlei dar labiau paaštrėjo Ordino ir luomų santykiai (žr. Driežų sąjunga), kurie vedė vėliau prie Trylikos metų karo.

Torunės taikos sutartimi abi pusės įsipareigojo savo žemėse plėsti krikščionybę, garantavo priešingos pusės pirkliams laisvę. Ginčams spręsti turėjo įeiti po 6 abiejų pusių atstovus, o susitarti nepavykus, arbitru turėjo būti pats popiežius. Tačiau did. magistras von Plauen vis ieškojo būdų tos sutarties nesilaikyti, ją sugriauti, nemokėjo laiku nustatytų kontribucijos sumų, nors Torunės taikos sutartis 1411.V buvo ratifikuota. Ordinas kaltino Jogailą ir Vytautą, kad vis nepaleidžiami žymieji karo belaisviai. Nesibaigiąs ginčas buvo toliau tęsiamas prie Plaueno (šis buvo atstatytas) įpėdinio M. Küchmeisterio.

1466 sutartis. Ši Torunėje tarp Ordino ir Lenkijos sudaryta taika užbaigė vad. Trylikos metų karą. Kai Vokiečių ordinui Prūsų miestai ir luomai (kilmingieji kolonistai) vis daugiau rodė opozicijos, santykiai tiek paaštrėjo, kad Prūsų sąjungos atstovai kreipėsi pagalbos į karalių Kazimierą. 1454.IV.22 šis pradėjo prieš Ordiną karą. Nors Ordino žemėje Kazimieras turėjo stiprių šalininkų, tačiau did. magistrui Ludvikui von Erlichshausenui pasisekė išsilaikyti karo padėtyje 13 m. Lietuva tame kare nedalyvavo. Jono Gostauto vadovaujami Lietuvos didikai, perpykę ant lenkų dėl Podolės atplėšimo, paskelbė neutralitetą. Veltui, Dlugošo žodžiais, lenkai stengęsi lietuvius įtraukti į karą, kad jie gautų Nemuno žiotis ir kair. žemupio krantą (Opera omnia XIV, 386). Kai abi kariaujančios pusės buvo perdėm nuvargusios, pagaliau pasisekė pop. Povilo II legatui vysk. Rudolfui iš Rüdesheimo tarpininkaujant, padaryti taiką. Antroji Torunės taikos sutartis keliais atžvilgiais sudavė labai stiprų smūgį tolimesnei Ordino egzistencijai. Iš jo buvo atimtas Pamarėlis su Dancigu, Kulmo žemė, Michelavo sritis. Lenkijai turėjo būti perleisti žymieji Ordino miestai su jų teritorijomis (Elbingas, Torunė ir kt.). Marienburgą dar karo metu (1457) samdytoji Ordino kariuomenė buvo pardavusi Lenkijai. Kulmo vyskupija bažnytiniu atžvilgiu buvo subordinuota Gniezno arkivyskupui. Betarpiškai Lenkijai priklausė ir Varmės vyskupija. Tad vad. ‘ Karališkieji Prūsai ’ tapo Lenkijos karūnos dalimi iki pat padalijimų. Beveik du kartus suma-

žėjusiame Ordino valstybės plote (su sostine Karaliaučiuje) did. magistras tapo Lenkijos karaliaus vasalu, ir kiekvienas naujas did. magistras turėjo jam prisiekti, o reikale net vykti karo tarnybon (žr. Tiefen). Remdamiesi ta aplinkybe, kad Torunės taikos sutarties tekste vasalitetą išreiškią posakiai (feudum, vassus, homagium) neminimi, vokiečių tyrinėtojai (priešingai lenkų istorikams, pvz. B. Biskup) yra ėmę aiškinti, jog ne visa Ordino valstybė, o tik did. magistras pats tebuvo Lenkijos karaliaus vasalas. Pagal tos sutarties tekstą į Ordiną toliau turėjo būti priimami ir lenkai, su teise jame pasiekti ir įvairių pareigūnų vietų. Antrąja Torunės taikos sutartimi viena pati Lenkija susėmė didžiųjų Žalgirio ir Šventosios kautynių ir jų pergalių vaisius.

KOVA — LIETUVIŲ TAUTOS EGZISTENCIJOS SVARBIAUSIAS VEIKSNYS

Kovos elementas raudonu siūlu eina per visą Lietuvos istoriją iki pat šiai dienai. Ir dabar niekur kitur Pabaltijyje, o tik mūsų tėvynėje išgyvenama egzistencijos kovos daugybė faktų ir jaudinančių epizodų. Jie išliks ateities kartoms kaip nerūdijantis ir nenykstantis paminklas, nes mirusieji dažnai stipriau prakalba negu gyvieji ...

Kiekviena įprasminta kova grūdina, stiprina, sąmonina. Muziejinės vertės ginklais, surūdijusiais ir senais šautuvais lietuviai 1919-1920 kovojo už savo tautos nepriklausomybę. Didelis entuziazmas, idealizmas, nepaprasta tėvynės meilė, su dideliu užsispyrimu siekiamas tikslas padarė tuos aprūdijusius ginklus *taiklius* ano meto priešams. O tie pasigėrėtini savanorių žygiai, tos nepriklausomybės kovų aukos buvo, sakytume, lyg tas didžiulis kapitalas, tautiškai - patrijotinis dvasios penas, kuriuo buvo maitinama, netik mokyklinė jaunuomenė, bet ir suaugusioji visuomenė. Nepriklausomybės kovų idealizmas auklėjo ir sąmonino, skatino ir kvėpė.

Viena - dvi generacijos anksčiau taip pat ne mažiau pasigėrėtinai apsireiškė reikšmingi kovos momentai, turėję nepaprastos reikšmės lietuvių tautai subręsti, įsisamoninti ir pasidaryti tuo, kas ji dabar yra. Tai buvo knygnešių gadynė. Toje « knygnešių gadynėje » (1864-1904) į kovą prieš pravoslavinimą ir rusinimą buvo įtraukti ir paprasti sodiečiai, net bažnytkaimių moterėlės. Iš paprastos katalikiškos liaudies atsirado tie garsūs knygnešiai, kurie, su dideliais pavojais, per sieną slapta nešdavo lietuvišką spaudą ir paskleisdavo visame krašte. Tos iš paviršiaus nelygios kovos dalyviai patys labiau

užsigrūdino, įsisąmonino. Ir šiaip, lietuvių tautinis atgimimas, sutapęs su spaudos draudimu, kovoje už lietuvišką knygą lotynų raidėmis, įtraukė platesnius sluogsnius ir toje kovoje padarė pačią tautą žymiai sąmoningesnę, nors kai kam ir atrodydavo, kad tai yra «mažo, mažutytės tautos kareivio-uodo kova prieš didelį siaubūną». Didelę dalį tautos buvo apėmusi *įprasmintos* ir *tikslingos* kovos dvasia, kuri ją saugojo ir gelbėjo nuo paskendimo klastingose rusifikacijos pinklėse. Ir tas idealizmas ir kovingumas buvo panašios rūšies kaip antai 1919-20, kai lietuvių jaunuomenė, šalia savų šviesuolių moralinių - dvasinių pastangų, sugebėjo sutelkti fizines jėgas, kurios išvedė lietuvių tautą iš 1-jo D. Karo chaoso į nepriklausomybę.

O dabar gilesnėje praeityje ar nesimato tokios kovos dvasios? Ji reiškiasi, tiesa, ne vienodu įtempimu, per visus amžius. Atskiras kelias temas sudarytų dviejų šimtmečių karai su Maskva, švedais, kazokais, sukilimai prieš rusų jungą. Visai atskirai reikėtų kalbėti apie Mindaugo-Vytauto laikų kovas su totoriais, kai Lietuvos pirmoji valstybė iškilo kaip labai svarbus ir naudingas veiksnys, saugojąs Europą nuo tolimesnės totorių invazijos. Bet labiausiai toji kovos dvasia, kuri išsaugojo lietuvių tautą, apsireiškia kovose su vokiečių ordinu. Šitie karai truko lygiai *du amžiu*, jeigu Saulės Šiaulių mūšį (1236) laikysime jų pradžia ir 1435 m. kautynes prie Ukmergės—jų pabaiga. Šitie per 8 kartas besitęsusieji karai įdomiai parodo vieną reikšmingą dalyką: kur išsigimsta idėja, kur krinta entuziazmas, ten kovojančioji pusė negali laimėti, nors ji ir sutelktų daug materialinių gėrybių ir fizinių jėgų. Tik dvasios užsidegimas, idealizmas gali įgalinti ir fizinius ginklus.

Kryžiuočių ordinas, susitvėręs Palestinoje (XII-tojo amž. gale) laikė savo uždaviniu senprūsių (liet. giminių) žemėje ginti naujakrikštus nuo užkietėjusių pagonių. Bet greitai tie riteriai-vienuoliai perėjo į *puolimą*, nes sėkmingiau buvo pačiam pulti, negu būti defenzyvoje. Tad greitai, pamirštant tikruosius ordino tikslus, buvo užimtos senprūsių ir latvių žemės. Kai žmogus įgyja daug, jis nori vis daugiau ir daugiau. Ta tendencija didinti vis auga, ir pagaliau žmogus nebežino ribų, nors žmogui asmeniškai visada reikia mažiau negu jis pats manosi. Panašiai yra ir su organizacija. Vokiečių ordine išbujojo nenumalšomas kolektyvinis *egoizmas*, t. y. dažna ypatybė, kuri žmones ir organizacijas padaro labai nesimpatiškais.

Ne kokių nors tokių misijų priemonių ieškoti, bet užimti, užkariauti Lietuvos plotą, pasidarė svarbiausiu ordino tikslu nuo 1283, ir jo siekė jis visomis priemonėmis. Iš tiek daugybės kovų ir žygių epizodų, apie kuriuos tuzinas pagrindinių paties ordino kronikų

duoda tiek daug smulkmenų per generacijų generacijas, težinome vos kelis atvejus, kur kryžiuočiai atsimena krikštyti lietuvius. Ir tai įvyksta tada, kai patys pagonys pradeda derybas.

Užbaigė ordinas kaip krikščioniška institucija labai nelaimingai. Jo garbė paskendo prie Tannenbergo-Žalgirio. Piktai ir su dideliu pavydu iš šono jis turėjo stebėti, kaip Lietuva visai be ordino pagalbos tapo katalikiška. Už šimtmečio pats ordino vyr. magistras metė vienuoliškus apžadus, įkūrė pasaulinę kunigaikštiją, riteriai vedė žmonas... ir priėmė heretišką Liuterio mokslą. Lietuviai gi išliko ištikimi Romai bei katalikiškam tikėjimui iki šiol. Tai yra vienas iš įdomiausių dalykų Lietuvos istorijoje. Kryžiuočiai, kurie du amžius « krikštijo » Lietuvą ir Vakarų Europai save perstatydavo vieninteliais tikėjimo gynėjais, patys pirmieji nusigręžė nuo to, ką jie skelbė. Kodėl taip įvyko? Kodėl jie pirmieji atskilo?

Nesunku atspėti! Kai idėja išsigimsta, kai sunyksta idealizmas, turi nykti ir galutinai žlugti pati organizacija. Taip yra su valstybėmis, taip yra su kitais kolektyvais. Tai patvirtina ir vokiečių ordinas. Akivaizdoje kovingumo lietuvių, kurie turėjo aiškius tikslus, ir todėl dėjo visas pastangas savo laisvei apginti, vokiečių ordino žlugimo pirmieji ženklai jau matėsi nuo XIV-tojo amž. antros pusės, nors tai skaitėsi ordino galybės žymiausioji epocha.

Štai atsiverskime to laiko austrų poeto Petro Suchenwirto eiles. Jis buvo Algirdo mirties metais (1377) žygyje į Lietuvą, kokių tada kasmet buvo daroma po kelis, drauge su Austrijos kunigaikščiu Albrechtu ir kitais riteriais. O šalia jų dalyvavo daug « knechtų », t. y. kandidatų į riterius. Tuos riterius ir gausius būrius « knechtų », vykstančius į pagonių žemę - « Litauerreise », lyg į kokią sporto šventę, Marienburgo kryžiuočiai savo sostinėje labai iškilmingai pasitinka su « gerais gėrimais ir gausiais valgiais » (« Gut gentranch und reiche chost »), o Karaliaučiuje, kur nuolat sėdėjo ordino maršalka (karo ministeris), dar iškilmingiau elgiamasi: « Prieš kiekvieną valgį girdisi trimitų ir švilpimų garsai ». Vokiečių ordinas visaip stengėsi pataikauti supasaulėjusiems kryžiaus karų dalyviams, juos iškilmingai priimdamas, pildydamas riterišką ceremonijalą. Bet kryžiuočiai nė nepastebėjo, kad ir jie patys užsikrėtė tokia dvasia, *supasaulėjo* ...

Austrų poetas rūpestingai rašo ne apie kokį, sakysim, žygį tikrų misininkų, ar kryžininkų, bet greičiau pramogautojų à la XIX-tojo amž. anglų, kurie vykdavo į Indiją dramblių gaudyti... Paminimos didelės lėkštės valgių, su pipirais gardžiai iškeptų... Paminimas Reino ir Italijos vynas, iš « gerų indų » gertas. Ir vis kartojasi tas pats. Bet nėra įdomesnio anų laikų Lietuvos girių aprašymo už šitą. Daug

vargo kryžininkai po miškus, liūnus, balas, upelius. Sirgo arkliai, kiti išsinarino kojas. Žemaičiuose vienoje vietoje buvo aptiktos vestuvės:

« Svečiai atėjo neprašyti,
Su pagonimis buvo pradėtas toks šokis,
Kad jų lavonų liko 60.
Visas kaimas tuoj ugnimi paraudo,
Nes liepsnos aukštai į orą šoko.
Aš nebūčiau norėjęs būti jaunuoju ... »

Po šitokių « žygdarbių » vienas grafas (Hermaans von Zil) ištraukė kardą iš makščių ir su žodžiais:

« Pezzer ritter wenne chnecht » (« geriau riteris negu tarnas ») sudavė kardu 74 jaunuoliams, juos pakeldamas į riterius. Toliau prasidėjo formalus teriojimas, žudymas, deginimas. Ne vieną moterį, sakosi poetas, matęs lekiančią raitą be pentinų, basą, prisirišusią « prie savo kūno iš priekio ir ant nugaros po kūdikį ». Smulkmeniškai ir plačiai aprašyti tolimesni teriojimai, žudymai ir deginimai Raseinių srityje. Vėl buvo puotaujama (sužymėtos trys gerų vynų rūšys!), ir ten 82 « knechtai » tapo riteriais. Per 8 siaubimo dienas Ariogalos srityje buvo pakelti 108 dalyviai į riterius. Bet prasidėjo liūtys, ėmė gesti maistas, rūdyti šarvai, ir vargo nenorintieji kęsti kryžininkai grįžo Karaliaučiun, kur vėl buvo geriama ir valgoma iš auksuotų ir sidabrinių indų ...

Štai vienas iš stambesnių įvykių, kurio aprašymas apima per 500 eilučių. O tokių « Litauerreisen », kur priėmimai, vaišinimai, išlydėjimai pasidarė esmine žygių dalimi, buvo labai daug. Tuose žygiuose nebematyti religinės dvasios, jau nekalbant apie pastangas pagonis atversti. Štai yra viena iš svarbiausių ordino žlugimo priežasčių. Ordino gi priešus pagonis lietuvius apjungė viena aiški idėja — *kovoti*, gintis, kariauti visu kietumu ir užsispyrimu, nes tik tuo būdu galima išsaugoti laisvę. Niekada niekas negalės apskaičiuoti, kiek tai laisvei apginti buvo suklota aukų, kiek paaukota materialinių gėrybių. Buvo kariaujama prieš visą ano meto Europą, iš kurios ordinui plūdo naujos kryžininkų jėgos. Visa Lietuva buvo tapusi viena karo stovykla. Ano meto lietuvis gynė savo Žemę, savo laisvę, bet gindamas ją, apgynė, išsaugojo savo valstybę, dar daugiau — jis sulaikė vokiečių ekspansiją Dniepro ir Ukrainos link.

Kaip knygnešių gadynėje kietas užsispyrimas niekais pavertė rusifikacijos pastangas, kaip jaunuomenės idealizmas 1918-20 m. sugebėjo realizuoti nepriklausomybės idėją, taip prieš šešis amžius šitos nepalaužiamos kovos garantavo Lietuvos valstybės egzistenciją.

Jis tapo tuo imponuojančiu turtu, iš kurio ir mūsų romantikai sėmėsi jėgų lietuvių dvasiai atgaivinti aušrininkų gadynėje.

Nors pasikeitė kartos, bet pagrindiniai kovos rūpesčiai liko tie patys nepasikeitę. Jeigu laikinai nėra galimybės būti tuo XIX-tojo amž. galo « uodu », kuris puola didelį « siaubūną », jeigu dabar negalima būti anuo knygnešiu, ar Vytauto laikų kariu, tai vis tik tos pat rūšies kovinga ir idealistinė dvasia tegali mus išsaugoti ir išlaikyti. Kovoti su nutautėjimo reiškiniais, kovoti su mūsų visuomenės negerovėmis, būti tuo kietu lietuvišku žvirgždu, kurio nesumaltų į vienus miltus, yra tos pačios nuo seno besitęsiančios kovos nauja išraiška. Kova su suglebimu, kova su sumaterialėjimu ir sumiesčionėjimu gali nuo to sumalimo apsaugoti. Kova plačia prasme, kova dvasinė ir fizinė, yra per šimtmečius lietuvių egzistencijos garantija.

HEROJIŠKIEJI MOMENTAI LIETUVOS ISTORIJOJE

Šiandien labiau negu bet kada mums reikalinga stiprybės mūsų kelyje į laisvę. Dėl to yra būtina dirstelėti atgalios į šimtmečių bėgyje mūsų tautos nueito kelio žūtbūtinius momentus ir iš ten pasisemti dvasiai stiprybės.

Aušros pirmojo numerio pats pirmasis sakinys skambėjo: « Homines historiarum ignari semper sunt pueri » — « Žmonės, kurie istorijos nepažįsta, visada lieka vaikais ». Šitas garsus, per šimtmečius nuolat iki banalumo kartojamas posakis tačiau tik sąlyginai begali būti priimtas. Juk per paskutinius keliasdešimt metų eilė Europos nacijų, kurių istorijos tyrinėtojai savo tautoms tiek daug istorijos veikalų prirašė, buvo ar dar ir tebėra nuėjusios klystkeliais. Šiandien tat nebeužtenka savo istoriją gerai pažinti. Reikia jau kažko daugiau!

Mūšių laukuose užtikrintas tautinis ir vastybinis išlikimas.

Garsūs praeities žygiai kvėpė lietuviui pasitikėjimą savimi.

Kodėl ano meto aušrininkai taip rūpestingai žvelgė į lietuvių tautos istoriją? Kodėl jie, keldami žymiuosius praeities žygius, stengėsi virpinti tada sustingusią lietuvių tautinę sąmonę? Jų pastangos

buvo aiškios. Ano meto, t. y. XIX-tojo amžiaus galo liūdnoje dabartyje, kada po caristinės Rusijos jungu dar nesimatė jokio *vilties* žiburėlio, jie (Aušros veikėjai) per garsius praeities žygius kvėpė lietuviui daugiau *pasitikėjimo* savimi.

Tiesiog nuostabu, kokiu brangiu turtu aušrininkams pasidarė Lietuvos praeitis. Jos pagalba jie stengėsi budinti, kelti ir sąmoninti tautą, nes, anot to pirmojo *Aušros* numerio propagandinės prakalbos, « Per ilgus tuos amžius mūsų giminė taip buvo paniekinta ir prispausta, jog už tiesą dywitis reikia, kad tik per Wiešpaties malonę jiji iki šiai dienai dar gyva liko » !

Užtat ano meto patriotai taip labai gilinosi į lietuvių tautos praeities žygius. Ir šiandien tikrai dar didelė nuostaba ima, kai paskaitai, kokiu pakilusiu jausmu nuo pat pirmojo *Aušros* numerio apie piliakalnius Lietuvoje ėmė rašyti didysis patriotas Jonas Basanavičius, visą savo gyvenimą paaukojęs pažinti senajai lietuvių didybei ir jos garsiai kultūrai. Kiekvienas praeities daiktas, koks akmens kirvukas, « Perkūno kulka » ar net senovės lietuvių lapinė kepurė vis turėjo tikslą parodyti labai seną lietuvių tautos praeitį ir drauge skatinti tėvynės meilę.

Šitaip puoselėdami jau seniai mirusias ir užuomarštin patekusias praeities vertybes, aušrininkai stipriai prisidėjo prie tautos sąmoninimo. Kada ano laiko dabartis buvo tokia tamsi ir juoda, tie vyrai, teturėdami dar tik neaiškią laisvės viltį, guodėsi lietuvių tautos praeities žygiais ir džiaugėsi jos spindinčiais darbais.

Vilties tauta.

Šiandien mes vėl, kaip Valančiaus ir Aušros laikų lietuviai, esame virtę vilties tauta. Mes tikime, mes turime viltį, ir tokia viltimi šią vasarą mes jau pradėjome dešimtmetį valstybinių sutemų. Viltis jungia ir palaiko mus, nes vis dar « naktis be aušros », kurios galo nesimato. Ne vienas prieš keliolika metų tarėsi matąs didžiąją viltį išsipildant, kai skelbė, jog tik prieš pačią aušrą esąs dangus tamsesnis, kad vilties žvaigždės būtų aiškiau įžiūrimos.

Galima, tiesa, su pagrindu guostis, kad dabar mūsų tarptautinė padėtis yra nepalyginamai geresnė, kad turime pasaulyje nemaža užtarėjų ir nuoširdžių draugų. O vis dėlto ne vienu atžvilgiu esame panašūs į aušrininkų laikų lietuvius. Ir mums yra reikalinga sau stiprybės pilkoje tremties kasdienybėje ir pasidrąsinimo į ateitį pasijieškoti 19-jo amžiaus veikėjų idealuose. Vėl darosi kartais labiau tikslinga dirstelėti atgalios į šimtmečių bėgyje nueitą kelią, į tautos didžiuosius žygius. Bet mes čia ne vien tik herojiškiausiais žygiais norime pasiguosti. Kaip tik norime parodyti ir anuos sunkius,

tragiškus momentus, kada tauta išsilaikė, nepalūžo, rado kelią į šviesesnę ateitį, kada ji vis nepametė vilties.

Herojiškos kovos su ordinu.

Čia ir bandysime peržengti šuoliais visus Lietuvos istorijos šimtmečius, iškeldami juose pačius reikšmingiausius mūsų tautos epizodus. Tai bus herojiškos kovos su ordinu. Jų centre stovės beveik visą Pabaltijo istoriją nulėmusios *Durbės* kautynės (1260.VII.13). Pusantro šimto metų vėliau yra įvykusios kitos garsios kautynės, kurias šią vasarą taip iškilmingai Lenkija atžymėjo. Tai *Tannenbergas-Žalgiris*, kur Vytautas su pusbroliu Jogaila 1410.VII.15 lemiamai išsprendė žymios dalies etnografinių Lietuvos žemių likimą. Paminėję trumpai įtemptus ir nelaimingus karus su Maskva, rasime Lietuvos istorijoje dramatiškų momentų taip pat XIX-jo amžiaus antros pusės knygnešių, kaip ir 1919-20 metų savanorių ir partizanų žygiuose.

Į mūsų senąją istoriją nuo XIII-jo amžiaus pradžios yra stipriai įaugęs vokiečių ordino, ar kryžiuočių vardas. Jau nuo pat Mindaugo laikų pradžios turėjo Lietuva vis kariauti su kryžiuočiais. Pirmiausia prasideda energingos kovos su Livonijos kalavijuočiais, kurie po didžiojo lietuvių laimėjimo prie *Saulės-Šiaulių* (1236 m.) įsijungė į senprūsių žemėn ką tik atsikėlusį vokiečių ordiną. Šis prieš lietuvių tautą, gavęs įgaliojimus ją krikštyti, tęsė kovą per du šimtus metų.

Vokiečių ordino valstybė senprūsių žemėje buvo, galima sakyti, vieno žmogaus valios aktu įkurta valstybė. Tai buvo didelio valstybininko ir vyriausio ordino magistro Hermano Salzos kūrinys. Imperatorius Friedrichas II Hohenštaufenas ordinui dovanojo Lietuvos ir kitas aplinkines pagonių žemes, kurias ordinas turėjo ginklu užimti. Pradžia atrodė gana sėkminga. Per pusę šimtmečio (iki 1283-jų metų) kryžiuočiai užkariavo visą lietuvių giminių prūsų gyvenamąjį plotą iki Nemuno. Už šimto metų ordino plotai jau siekė nuo Neumarko Brandenburge iki Narvos Suomių įlankoje. Kryžiuočių ordinas pasidarė tikrai galinga valstybė su savo originalia pilių statymo sistema, vakarų technika, gerais kovos ginklais ir pačia valstybine organizacija. Iš Europos Vakarų naujieji ateiviai atsinešė puikius *kolonizavimo* administravimo bei valdymo metodus.

Riterių-vienuolių valstybė labai praturtėjo, nes ji išvystė su Vakarų Europos miestais, ypač su vadinama Hanza, intensyvius prekybinius santykius. XIV-me amžiuje ordino valstybė labai klestėjo. Ją palaikė daugelis valstybių ir gausūs būriai riterių su savo « knechtais » vykdavo į Prūsus, kad galėtų dalyvauti žygiuose prieš pagonis, vadin. « Litauer-reysen ». Garbės ištroškę « knechtai » kur nors Žemai-

čių-Aukštaičių nudegintuose kaimuose, kur pagoniui nebuvo jokio pasigailėjimo, turėjo būti pakelti į riterius.

O vistiek tam galingam ordinui, kuris stiprią atramą turėjo neišsenkamuose vakarų kryžininkų rezervuose ir didelį palankumą pačioje Romoje, nepasisekė užimti nė pėdos žemės toliau už Nemuno. Apie šitą upę galima tikrai pasakyti, kad ji virto, dėl savo didelės strateginės reikšmės, kovų ir kraujo upė.

Nepasisekė kryžiuočiams pajungti Žemaičių, to taip svarbaus kylio, kuris negailestingai skaldė dvi vis labai norinčias susijungti ordino dalis, būtent Prūsus ir Livoniją, t. y. šiandieninę Estijos ir Latvijos teritoriją.

Karių tautos kovingumas.

Kur glūdi tos priežastys, kad tokia galinga ir tiek daug Vakaruose atramos turinti ordino valstybė per du amžius vis tik nepajėgė įveikti lietuvių ir įgyvendinti didžių ordino politikų trokštamų planų — būtent, užimti visą Lietuvą?...

Atsakymą duoda paties ordino kronikos, kurios jokiu būdu neturėjo noro iškelti priešų pagonių. O vistik iš tų šaltinių neabejotinai kiekvienas gali pasidaryti aiškią išvadą: nuo pat pradžios lietuviai stojo prieš ordiną kaip tikra *karių tauta*. Vargu mes šiandien pilnai begalime įsisąmoninti tos kietos kovos tikrąjį svorį ir prasmę. Sustokime dabar kiek prie XIII-tojo amžiaus kovų, kurių viršūnėje stovi DURBĖS laimėjimas. Paminėtinas čia faktas: Iš XIII-jame amžiuje buvusių 20-ties Livonijos ordino magistrų šeši savo galvas yra padėję kovoje prieš lietuvius. Taip atsitiko ir 1260-jų liepos 13 arti Liepojos.

Tada prie Durbės ežero žemaičių ir lietuvių kariuomenė, kuriai turbūt vadovavo Saulės kautynių laimėtojo Vykinto sūnus Treniota, taip sumušė jungtinę Prusų ir Livonijos kryžiuočių kariuomenę, jog ordino viešpatavimas Pabaltijyje pateko į *pavojingą krizę*. Sukilusios kuršių ir žiemgalių giminės sudarė daug rūpesčio Livonijos ordinui. O Prūsų ordinas ištisą 14-ka metų turėjo įtemptai kariauti, kol įveikė visų senprūsių giminių sukilimą. Iš vėlesnių kovos santykių perspektyvos žiūrint, galima daryti išvadą: jeigu lietuviai XIV-jo amžiaus nepertraukiamuose karuose su kryžiuočiais sėkmingai apgynė savo žemę, tai jau prie Durbės buvo padėtas pamatas tai lietuvių tautos egzistencinei kovai.

Pergalė prie Durbės lėmė Lietuvos ir Pabaltijo išlikimą.

Lietuvių tautos istorijoje Durbės vaidmuo iki šiolei vis nėra dar pakankamai įvertintas. Žymiai daugiau kalbama apie Tannen-

bergo-Žalgirio laimėjimą, nors jo pasėkos toli gražu nebuvo tokios didelės. Taip buvo praeityje, taip yra ir šiemetiniais jubiliejiniais metais. Kai lenkai, perdėtai vertindami lenkų pulkų nuopelnus Tannenbergo kautynėse, iš to laimėjimo stengiasi padaryti jų šių dienų politinėms užuomačioms atitinkantį sukakties minėjimą, mūsuose uoliai stengiamasi įrodyti, jog ir Vytautas, ir Didžiosios Lietuvos kunigaikštijos vėliavos (t. y. pulkai) yra labai reikšmingai, net lemiamai prisidėję prie tos pergalės. Šitokioje tat poleminėje padėtyje spindintis vien pačių lietuvių laimėjimas, kur jokios kitos svetimos jėgos nėra gelbėjusios, beveik nueina užuomarštin.

Durbės kautynių ir jos žymių pasėkų vaidmuo labiausiai išryškėja, kai žvelgiama į padėtį, kuri susidarė Mindaugo valstybei po 1253 metų. Mindaugas, tiesą, užsidėjo karaliaus vainiką, bet turėjo užrašyti Livonijos ordinui ir nemažus žemių plotus. Pasidalinę su Kuršo vyskupu visą vakarų Žemaitiją, Livonijos ordinas 1253-54 pasistatė prieš pagonis naują pilį Klaipėdą, kuri turėjo ginti ir svarbų perėjimą Neringon į Prūsus. Nors Klaipėda nesuvaidino tokios rolės, kuri buvo skirta prieš lybius ir latvius įkurtai Rygai, ar prie Priegliaus 1255 pastatytam Karaliaučiui, bet Klaipėda beveik aklinai uždarė Lietuvai išėjimą į jūrą, juo labiau, kad XIII-jo amž. gale Prūsų ordinas užvaldė Nemuno žiočių plotą.

Prasidėjo pavojingas vakarinės Lietuvos supimas iš trijų pusių. Šiaurės pasienyje Livonijos kryžiuočiai pasistatė tvirtą Dobės pilį. O pietų Žemaičiuose prie Mituvos ir Imsrės žiočių į Nemuną abi ordino dalys bendromis jėgomis pasistatė ir bendrą pilį — Georgenburgą. Juk greitai abi ordino šakos — Prūsuose ir Livonijoje — per Žemaičius turėjo sau susidaryti bendrą tiltą, tvirtą ir pastovų *teritorinį* ryšį.

Žemaičiai laiku suprato pavojų. Jie pradėjo ilgą Georgenburgo apgulimą ir būtų privertę įgulą iš bado pasiduoti. Tuo metu kryžiuočiai jau ruošėsi lemiamam smūgiui, kuris turėjo užkirsti kelią visiems žygiams pagonių, kurie beklausė karaliaus Mindaugo. Livonijai talkon atėjo pats Prūsų ordino maršalas, mūsiškai karo ministeris ir karo vadas. Jis mobilizavo ir prūsų kilčių pamedėnus, sembus, natangus ir varmėnus. Pačioje Livonijoje buvo surinkti Talino (Revalio) danai, estai ir kuršiai. Net iš Hanzos miestų laivais buvo atvykę pilgrimų-kryžininkų, kurie, užuot vargais keliavę į tolimą Palestiną, tą patį galėjo laimėti kaudamiesi prieš Pabaltijo pagonis. Tai kelių tūkstančių kariuomenei vadovavo per *200* ordino riterių, kurie ėjo lyg karininkų pareigas.

Šitoji aniems laikams didžiulė jėga turėjo nenuoramas pagonis galutinai sudrausti. O šie, kai jau link Georgenburgo buvo išžygiavusi ordino kariuomenė, staiga nuo pilies pasitraukė ir puolė Kur-

šan. Kai čia pagaliau prie Durbės dvi kariuomenės susitiko, kuršiai greitai iš kovos lauko pasitraukė. Nors ordino kariuomenės branduolys su savo vasalais, kryžininkais ir danų riteriais rodė įprastinį narsumą, bet buvo apsupti.

« Sie wurden *ummeringet* gar von der heidenschafte schar » (eil. 5625-26), pasakoja mums svarbus šaltinis — Eilėtoji Livonijos kronika. Ordino kariuomenės likučiai norėję išsislapstyti gretimame lapuočių miške, bet ir čia jie apsigavo, nes buvę pastebėti. Anot Prūsų kronikininko Dusburgo, bėgantieji taip buvę įsibauginę, jog net 3—4 pagonys esą išžudydavę šimtą krikščionių arba jie bėgę su didele gėda. Kad ir perdėtu, bet psichologiškai suprantamu būdu čia yra charakterizuojamas vokiečių kariuomenės žlugimas prie Durbės.

Lietuvių laimėjimas buvo nepaprastas. Geriausios ordino karo jėgos buvo kritusios kautynių lauke. O menki likučiai, kuriems dar pasisekė ištrūkti, skleidė baimę ir nusiminimą. Kautynių lauke, drauge su Prūsų maršalu ir Livonijos magistru, buvo kritę ir 150 kryžiuočių riterių. Kiti žuvusieji buvo neskaičiuojami. Dusburgas, kuris yra svarbus šaltinis toms kautynėms, pasiteisina: « Dievo kariautojų žuvo tokia daugybė, kad aš jų tikro skaičiaus negirdėjau ». (Script. rer. Pruss. I, 97).

Lietuviai yra daug kautynių laimėję. 1605 ties Salaspiliu (Kirchholmu) Lietuvis lauko hetmanas Jonas Karolis Chodkevičius, dideliam Europos nustebimui, su *3,800* karių sumušė švedų Karolio IX-jo 14,000 kariuomenę. XVI-me amžiuje lietuviai ne kartą sėkmingai kovėsi su Maskva. Pvz., 1514 Konstantino Ostrogiškio vadovaujama Lietuvos kariuomenė (25,000 vyrų) sumušė masinę Maskvos kariuomenę (80,000) prie Oršos. Taip pat didelį laimėjimą lietuviai prieš rusus turėjo 1564 prie Ulos. Pačiame XIII-me amžiuje jie daug kartų supliekdavo ordino riterių kariuomenę. Pvz., 1270 drauge su Livonijos magistru prieš lietuvius krito 52 riteriai. 1279 — vėl panašiai — magistras ir 71 riteris ir tt. Durbės kautynėse tačiau savo pasėkomis buvo pats skaudžiausias smūgis. Jau amžininkai jas laikė didžiausia ordino katastrofa, nes jis atsistojo ant bedugnės krašto, šiaip taip išsilaikydamas penkiose pilyse Prūsų žemėje. Betarpiškai prasidėjęs senprūsių sukilimas (kam nežinomas Herkus Montė !) porai dešimtmečių atitraukė stipriai susilpnintas kryžiuočių jėgas nuo Lietuvos sienų.

Kryžiuočiai Prūsuose teatsilaikė dėka vis naujų pilgrimų-kryžininkų būrių. Kai Prūsų ordinas Lietuvon pradėjo savo žygius 1283, Lietuva jau buvo spėjusi sustiprėti. Reikia neužmiršti, jog Mindaugo nužudymas 1263 valstybę viduje buvo taip sukrėtęs ir jos kunigaikščių santykius taip užnuodijęs, jog dar toliau vyko kraujo praliejimas.

Per septynmetį Lietuvoje vienas po kito buvo nužudyti keturi kunigaikščiai, kurie turėjo vyriausią valdžią, arba jos siekė.

Pagaliau su Traideniu Lietuvoje buvo įkurta 1270 stipri valdžia, kuri per eilę generacijų sėkmingai pajėgė vesti įtemptas kovas prieš šarvuotus riterius.

Pabaltijo tautų likimas, neišskiriant ir Lietuvos, tikrai būtų nuėjęs kitu keliu, jeigu Lietuva prieš 700 metų nebūtų turėjusi anos didžiosios pergalės — Durbės.

Ordino riterių supasaulėjimas, kolektyvinis egoizmas ir lietuvių pasiaukojimas laisvę ginant.

Pereidami prie kito žymaus lietuvių laimėjimo. nuo kurio jau suėjo 550 metų, turime trumpai mesti dar žvilgsnį į lietuvių santykius su ordinu XIV-me amžiuje. Aš čia nekalbėsiu apie pačią ordino organizaciją, kurioje, šalia pirmykščio idealizmo, kada ji buvo sukurta, nuo XIII-jo amž. galo vis daugiau ėmė atsirasti kolektyvinio riterių egoizmo.

Išorėje ordinas buvo galingas. Į didžiulius kryžininkų žygius prieš pagonis lietuvius jis sukviesdavo iš Europos Vakarų grafus, hercogus, kunigaikščius, net karalius (visų kilmingųjų vardai paprastai būdavo kronikose minimi!), neskaitant daugybės riterių ir kitokių pilgrimų. Bet drauge su tais gausiais būriais į « Litauerreysen » *nyko religinė dvasia.*

Tokiems aukštiems ordino svečiams — kaip ir patiems kryžiuočiams — žygiai į Lietuvą virto tik pramoga, sportu, lyg kokiems XIX-tojo amžiaus anglų princams kelionės į Indiją dramblių medžioti ...

Čia būtų galima pacituoti iš Algirdo mirties metų, t. y. iš 1377-jų, labai įdomų šaltinį — Austrijos poeto Petro Suchenwirto eiles. Vaizdingi posmai ano dalyvio, kuris į Lietuvos žygį lydėjo Austrijos hercogą Albrechtą, gyvai parodo, kaip kryžiuočių ordinas visaip stengėsi pataikauti supasaulėjusiems kryžiaus karų dalyviams, juos iškilmingai priimdamas ir uoliai atlikdamas visą vidurinių amžių riterišką ceremonijalą.

Iš Suchenwirto dar kartą turime patvirtinimą, kaip šimtų šimtai tokių svečių kryžininkų kur nors apie Raseinius ar kitose gyvenvietėse sustodavo, puotaudavo. Poetas gana rūpestingai sužymėjo visas išgertų vynų rūšis. Bet jis aprašė ir kaip buvo deginamos sodybos, ir paskui žodžiais « Besser Ritter wenn Knecht » būriai žygių dalyvių būdavo keliami į riterius. Patys kryžiuočiai nė nepastebėjo, kaip išnyko ordino pirmykštis idealizmas, kaip patys ordino riteriai supasaulėjo.

Bet vokiečių ordinas, ypač nuo antros pusės XIV-jo amžiaus, buvo dar gana stipri ir galinga valstybė. Tik *kovingumas* lietuvių, kurie turėjo labai aiškius savo tikslus ir dėjo įtemptas pastangas savo laisvei apginti, galėjo pagaliau atlaikyti prieš didelį gerai ginkluoto priešo spaudimą.

Kovoje su ordinu lietuviai parodė retai sutinkamą atsparumą ir karžygiškumą. Kiek daug heroizmo, lietuvių pasiaukojimo bei jų neišsekančios ištvermės matome net iš tų kronikų, kurios metai iš metų buvo surašytos pačių lietuvių p r i e š ų kryžiuočių.

Negalint sustoti plačiau ties atskirais epizodais, užteks čia paminėti kronikininko Vyganto Marburgiečio taip vaizdingai eilėmis apdainuotą kunigo, t. y. kunigaikščio Margerio neužmirštamą istoriją. Tai visiems, be abejo, žinomas didvyriškas epizodas, kaip *4000* lietuvių Pilėnuose (tai buvo pilis ant aukšto Nemuno kranto priešais Nevėžio žiotis !) gynėsi iki paskutinio atodūsio. Šitą 1336 metų vasario 24—25 dienos faktą minėjo savo dainoje ordino riteriai. Ir jiems darė didelio įspūdžio, kaip lietuviai pilies viduryje užkūrė didelį laužą, į jį sumetė visą savo turtą. Kronikininko žodžiais, « nužudę visas moteris ir vaikus ir sumetę lavonus į ugnį, vienas po kito patys išsižudė ». Pilin įsiveržę kryžiuočiai berado vien pelenus ir apdegusius narsių gynėjų lavonus. Skaitant šitą plačiai aprašytą epizodą, žvilgsnis savaime krypsta į pokarinį dešimtmetį, kada daug lietuvių drąsiai stoiškai pažvelgė mirčiai į akis ir ją paniekino, tuo būdu atiduodami savo didžiausią žemišką auką — gyvybę.

Tragiškai herojiška Pilėnų istorija yra tapusi vienu iš brangiųjų romantiškosios Lietuvos istorijos lapų. Ji yra nuėjusi ir dailiojon literatūron. XIX-jo amžiaus tautinio atgimimo laikotarpyje lietuviams stiprų įspūdį darė Vl. Kondratavičiaus (Syrokomlės) poema *Margier* ir Igno Kraševskio apysaka *Kunigas*. Okupuotoje Lietuvoje Vytautas Klova yra sukūręs operą *Pilėnai*.

Kai Pilėnų gynėjai aukojosi, tais pat metais (1336) kryžiuočiai iškirto plačiau miško juostas ir ištiesė du vieškelius link Lietuvos, kad būtų galima greičiau ir patogiau žygiuoti į pagonių žemę. Dar daugiau ; tais metais buvo pastatytos trys ordino pilys ant paties Nemuno krantų iki pat Dubysos žiočių. Tai buvo « burgai » : Georgenburgas, Bayerburgas, Marienburgas. Jau prie Gedimino įpėdinių ordinas stengėsi veržtis vis aukštyn prieš Nemuno srovę. Tarp Nevėžio ir Kauno buvo pastatyti trys « werderiai » : Gotteswerderis, Rittersswerderis, pagaliau Nemuno ir Neries santakoje, t. y. pačiame Kaune ordino pasididžiavimas — stipri mūro tvirtovė — Marienwerderis.

Jau atrodė, kad taip kariškai svarbus Nemunas bus pagaliau ordino užvaldytas. Tačiau kietos Gedimino, o ypač šio sūnaus Kęstučio pastangos vis atstatydavo pralaužtą frontą. (Jeigu kas nors, nebūtinai

remdamasis bent dešimčia to laiko ordino šaltinių, kurie uoliai suregistruodavo tas kovas, pavertusias Lietuvą nuolatinio karo stovykla, pastatytų filmą, būtų tai šiurpūs negailestingos kovos vaizdai).

Vyko nepertraukiama kova. Kai tik ordinas kur lietuvių žemėje pasistatydavo pilį, lietuviai tuojau reaguodavo, telkdavo jėgas ir griaudavo. Ir taip kartojosi per daug metų! Ordino pilims prie Nemuno galutinai sunaikinti reikšmingiausias buvo Vytauto Didžiojo vaidmuo. Dviem atvejais, kai Kęstutaitis bėgo iš kryžiuočių (1384 ir 1392) jis nuvalė nuo kryžiuočių pilių Panemunius.

Žalgiris — Žemaitijos išlaisvinimas.

Bet Vytautas Didysis ne vien tik pilis sunaikino. Jis taip pat galutinai išsprendė Lietuvos naudai ir patį didįjį pavojų, kuris jai nuo XIII-jo amžiaus galo lyg kokis Damoklo kardas kabojo. Nuo Mindaugo laikų ordinas iš Lietuvos valdovų vis reikalaudavo Žemaičių. Su kiekvienu kunigaikščiu kryžiuočiai mielai dėdavosi, kuris jiems Žemaičius užrašydavo. Taip darė kartą Jogaila (1382), du kartu (1402, 1418) jo brolis Švitrigaila ir keturis kartus (1384, 1390, 1398, 1404) Vytautas. Jo laikais dėl Žemaičių išsivystė pačios didžiosios kovos.

Už šitą taip reikalingą tiltą tarp Livonijos ir Prūsų ordinas buvo linkęs Kęstutaičiui atleisti visas ankstyvesnes skriaudas ir 1398 Nemuno saloje prie Kulautavos darė su juo « amžinają » taiką. kuri pasirodė taip laikina, nes jau už pusantrų metų Žemaičiai sukilo ir nugriovė ordino valdžią. Kad tai įvyko su Vytauto pagalba, ordinas skelbė savo prieš jį nukreiptuose atsišaukimuose į Vakarus.

Niekaip nenorėdamas Žemaičių išsižadėti, kurie « išslydo kaip už uodegos laikomas ungurys » (paties ordino formulavimas apie jų santykį su Žemaitija), ordino magistras vėl surado kelią į taiką. O Vytautui tada reikėjo laisvų rankų rytų erdvėje. 1404 tad Žemaičiai vėl buvo atiduoti kryžiuočiams. Šį kartą tačiau ordino viltys atrodė taip tikros, kaip niekuomet anksčiau; juk pats Vytautas pažadėjo padėti užvaldyti Žemaičius ir dar pastatyti vakarykščiams priešams dvi pilis savo paties žemėje, už kurią per ištisas kartas tiek buvo pralieta kraujo.

Bet 1404 metų sutartin buvo įrašytas punktas, kuris už penkerių metų vedė prie naujų ginčų ir konfliktų. Mat Vytautas buvo išsiderėjęs iš kryžiuočių pasiimti iš Žemaitijos 250 šeimų. O jų atsiimti jis vis nesuskubino. Tuo tarpu ordinas skubėjo naujai laimėtoje žemėje įvesdinėti savo tvarką, matavo laukus, surašinėjo gyventojus, statėsi pilis ir negailestingai ėmė kilmingųjų sūnus įkaitais.

Bet Vytauto taktika vēl pasikartoja : jam su kryžiuočiais, paaukojus laikinai Žemaičius, taika tol tebuvo reikalinga, kol jis veikē rytuose. Kai jis buvo ten atlikęs tris sēkmingus žygius ir padaręs pastovią taiką su savo žentu, Maskvos kunigaikščiu Vosylium, Žemaičiai 1409 pavasarį gavo ženklą sukilti, nes javams nunokus prasidēsiąs karas.

Abi pusi jau žinojo, kad kruvinas konfliktas nebeišvengiamas, nes nuo seno buvo susitelkę daug neapykantos. Tad nebaigiamas vis atnarplioti Žemaitijos priklausomybēs mazgas turējo būti kardu perkirstas.

Kryžiuočiai visaip stengēsi sudaryti tokią padētį, kad karalius Jogaila liktų neutralus. Bet abu pusbroliai veikē išvien. Jiedu paruošē *bendrą* karo planą taip slapta, kad kryžiuočiai iki pat paskutinio momento nežinojo, kur priešas puls.

Žalgiris, Vytauto ir Jogailos bendradarbiavimas, dabartinē lenkų politinē propaganda, galutinis Žemaičių išgelbējimas.

Čia nedēstysime pačios 1410-jų karo eigos. Dēl šaltinių trūkumo kai kurie dalykai tiksliau ir nežinomi. Tebesiginčijama dēl kariuomenių skaičiaus bei jēgų santykio, dēl pačios kautynių eigos, dēl dešiniojo sparno, t. y. lietuvių pulkų bēgimo, dēl paskubēto atsitraukimo nuo ordino sostinēs Marienburgo apgulimo. Labiausiai tačiau vis dar nesutariama, kas yra buvęs tikrasis vadas lietuvių — lenkų jungtinēs kariuomenēs pusēje. Katram priklauso laimējimo garbē — Vytautui ar Jogailai ?

Lenkijoje šiemet (1960) ypatingai iškilmingai atžymēta 550 metų sukaktis nuo tų kautynių, kurias lenkai paprastai vadina Grunwaldu, o mes pasidarēme vertimą — Žalgirį.

Politinės naujosios Lenkijos aspiracijos vis dar tebereikalauja iškelti kiekvieną žymesnį lenkų pasireiškimą prieš germanus. Tad pergalės minējimo proga lenkų spauda buvo užversta straipsniais, kurie tačiau buvo rašomi ne ano laiko akimis. Vargu kada Tannenbergo kautynēs yra tarnavusios tiek politikai, kiek šį kartą. Pačioje kautynių vietoje, kuri dabar atsidējus kasinējama, liepos 17 buvo surinkta keliasdešimt tūkstančių organizuoto jaunimo (iš viso per 200.000 dalyvių !) ir atidarytas kelioliką milijonų zlotų kainavęs paminklas. (Pats partijos sekretorius Gomulka ten pasakē aiškią politinę kalbą !).

Kai šitokiomis nuotaikomis Varšuvos Lenkija atžymējo Tannenbergą, kyla klausimas, kas lietuviams beliko sakyti ? Ar bēra prasmēs apie Tannenbergą kalbēti ? Galbūt šį plačiai Europoje tada

nuskambėjusį žygį belieka palikti lenkų istorijai? Taip jau yra siūlęs prieš kelis mėnesius *Drauge* poetas Aistis.

Tačiau tai būtų neistoriškas klausimo pastatymas. Ir šią pergalę prieš ordiną reikia aiškintis tik ano laiko rėmuose, ieškant ištirti, anot Rankės, « kaip iš tikrųjų yra buvę ». O kai suderinami šaltinių faktai, yra galima tik viena istoriška išvada, būtent, jog Tannenbergo kautynių laimėjimas tada buvo Algirdaičio ir Kęstutaičio *bendro ir sutartino* veikimo vaisius.

Nors Dlugošas yra ir gerokai tendencingas, bet iš jo kronikos apie Tannenbergo kautynes daugiausia žinoma. Pagal jį formaliai karalius skaitėsi vyriausiuoju vadu. Jis šventino riterius, priėmė ordino pasiuntinius, bet pačių kautynių metu buvo saugojamas 60-ties raitelių « tarp vežimų ir palapinių » (XIII 48, 50). Jis esą iš tolo, šaukdamas iki užkimimo, skatinęs karius kovon (t. p. 64). Apie Vytautą rašo tas pats Dlugošas, kaip jis tvarkė pulkus, davinėjo įsakymus, keisdamas žirgus visur jodinėjo, o kautynių metu atstatinėjo pralaužtas vietas, ar keitė naujais daliniais (t. p. 53, 63).

Pats Vytautas, kuris veikė lyg vyriausias štabo viršininkas, jau turėjo trijų dešimtmečių kovos patyrimą. Jo kariuomenės vadai buvo taip pat kautynėse grūdinti vyrai. Vyriausias jų buvo Vilniaus seniūnas Manvydas, šalia jo maršalas Čepurna, per Žemaičių sukilimą pagarsėjęs Rumbaudas, Kauno seniūnas Sungaila, Ukmergės Kinsgaila ir kiti. Nemažinant bendrojo Jogailos vaidmens, kuris naujojoje lenkų istoriografijoje vis labiau perdėtai keliamas, tikruoju pačių kautynių vadu sąjungininkų pusėje reikia laikyti Kęstutaitį. Šiandien yra netikslu ir neistoriška bandyti visus laimėjimo nuopelnus tepriskirti tik vienam kuriam iš pusbrolių. Abu jiedu prieš mūšį ir po jo veikė sutartinai. Katras jų laimėjo? Katro didesni nuopelnai?

Šiandien tai yra sunku ir benusverti tiksliai. Vyriausiam ordino magistrui pusbroliai buvo lygiaverčiai priešai, ir šaukdamas greičiau pradėti kautis, Ulrichas von Jungingen pasiuntė po kardą abiem: Vytautui ir Jogailai.

Dabar yra bandoma, davus fantazijai nemaža laisvės, iki smulkmenų aprašyti visą kautynių eigą. Kai kurie autoriai — jų netrūksta ir lietuvių tarpe — taip vaizdingai piešia visus kautynių epizodus, lyg tai visa būtų iš naujai surastų šaltinių išskaityta. Šiandien mes tačiau dar galutinai negalime atsakyti į klausimą, ką reiškė Vytauto kariuomenės dešiniojo sparno, praėjus gerai valandai po susikovimo, traukimasis link Seewaldo. Pagal lenkų Dlugošą tas lietuvių pasitraukimas reiškęs « bėgimą » (t. p. 53-54). Bet šitas tariamas bėgimas galėjo reikšti ir iš totorių paimtą taktiką — apsimesti bėgti, kad būtų galima priešą patraukti ir suardyti jo eiles. Dažnai, rašant ir apie Tannenbergą, yra užmirštama, kad

vidurinių amžių kovojimo būdas buvo visai kitoks. Yra žinoma, kai kautynių svoris persimetė į kairįjį, t. y. lenkų, sparną ir kai kryžiuočiai jau ėmė giedoti laimėjimo giesmę *Christ ist erstanden*, Vytauto vadovaujami Lietuvos pulkai, kurie paskui save buvo patraukę eilę priešo vėliavų, sugrįžo į kovos lauką. Ir kai dar prisidėjo rezerve stovėjusieji Jogailos pulkai, ilstanti kryžiuočių kariuomenė nebeatsilaikė... Tarp 200 kritusiųjų ordino riterių buvo pats didysis magistras, maršalas, daug aukštųjų pareigūnų ir komtūrų. Visos kariuomenės kritusiųjų skaičius vis įvairiai apskaičiuojamas. Karinių jėgų proporcija pradedant kautynes yra buvusi lietuvių-lenkų naudai 2:3 ar 3:4. Sąjungininkų galėjo būti apie 27,000: Vytautas atvedė 40 pulkų, o Jogaila — 50. Viename pulke, ar «vėliavoje», tada skaičiuota 300 vyrų. Naujais skaičiavimais randama, kad sąjungininkų iš viso buvo 39,000, o kryžiuočių 33,000. Anais laikais tai *tikrai milžiniškos* kariuomenės.

Skaudaus pralaimėjimo pasėkoje pasidavinėjo prūsų žemės pilys ir miestai. Kryžiuočiams beliko tik 8 pilys ištikimos: jų tarpe Ragainė ir Klaipėda. Bet pusbroliai, ilgai užtrukę pergalės vietoje, tik 25 liepos teatvyko prie Marienburgo, kur jau buvo surinkta 5000 vyrų įgula.

Kai dėl nuovargio, karo nuostolių žmonėmis ir maisto trūkumo vienas po kito Vytautas ir Jogaila nuo Marienburgo apgulimo pasitraukė, laimėjimas nebuvo užbaigtas iki galo. Žiemos sąlygomis vėliau kariauti jau buvo sunku. Atvykę prie Torno pilies, kur buvo užsidaręs karingas magistras Henrikas von Plauen, pusbroliai pasirašė 1411 vasario 1 d. taiką, apie kurią Dlugošas sakė savo kronikoje: «... visai klaidingu būdu ir beveik pajuokai buvo atsisakyta tosios garbingos ir atmintinos Grunwaldo pergalės. Ji nedavė jokios naudos Lenkijos karalystei, tačiau labai didelę Lietuvos kunigaikštijai» (t. p. 119). Bet ir Lietuvos valstybei Žemaičiai tebuvo pripažinti iki gyvos abiejų pusbrolių galvos.

Reikia neužmiršti: ordinas nesidavė greitai įveikiamas. Vienos laimėtos kautynės dar negalėjo sėkmingai išspręsti visų klausimų, juo labiau, kad imperatorius ir popiežius buvo kryžiuočių pusėje. Bet Tannenbergo kautynės, kurias laimėjo Vilniaus ir Krokuvos sostuose sėdį Gediminaičiai *sutartinu* veikimu, stipriai atsiliepė tolimesnei ordino egzistencijai. Pradėjus dar dvylikai metų po jų, pagaliau buvo galutinai išgelbėti Žemaičiai, ir 1422 pravestoji siena pasidarė pastoviausia per šimtmečius.

Europinės kultūros sargygoje.

Didžiųjų Lietuvos kunigaikščių laikais lietuvių tauta buvo parodžiusi didelį gajumą. Tuo pačiu metu, kai vakaruose buvo vedama

atkakli kova, rytuose buvo skleidžiamas Lietuvos valstybingumas į tuos gudų ir ukrainiečių plotus (kalbant šiandieniniais tautų pavadinimais !), kur *totoriai* jau buvo uždėję savo jungą, ar dar taikstėsi pavergti.

Lietuviai stojo kaip nepereinama užtvara prieš tą azijatų jungą, reiškiantį europinės kultūros griovimą. Didieji Lietuvos kunigaikščiai buvo labai pakantūs, t. y., nesuardydami rusiškų žemių vieningumo ir negriaudami vietinių institucijų, sėkmingai rinko rusų žemes. Priklausyti Lietuvos valstybei reiškė būti *laisvam* nuo totorių valdžios. Tad Lietuva ne vien kardu, bet ir taikiu būdu, bet šeimyniniais ryšiais, laimėjo daug rytinių slavų žemių.

Priežastys, nuvedusios į uniją.

Šitas faktas nulėmė Lietuvos santykius su kita valstybe, kuri taip pat rinko rusų žemes. Tai buvo *Maskva* ! Nuo XV amž galo prasidėjo daug lėšų reikalaują ir varginantys karai su maskoliais. Šie ėmė draskyti nuo Vilniaus dvaro gana toli esančius Lietuvos valstybės pasienius. Lietuvos bajorijai, ypač smulkiajai, atrodė per sunku *vienai* nešti prieš Maskvą gynimosi jungą. Lietuvos bajorija tad nesipriešino, kad *drauge* su Lenkija būtų kovojama prieš bendrą priešą, kaip kitados buvo sėkmingai kovota prieš kryžiuočių ordiną. Toji būsimosios pagalbos viltis, kuri vėliau iš tikrųjų pasirodė tokia netikra ir mažai ką gelbstinti ir nuvedė ne kur kitur, o į realią uniją.

Karuose su ordinu lietuvių tauta gynė plotus, kurie buvo etnografiškai lietuviški. Visa tauta buvo vieninga. Visiems rūpėjo apginti savo laisvę, nes iš senųjų prūsų likimo buvo gerai žinoma, koks kryžiuočių jungas yra sunkus.

Kovose su Maskva padėtis pasidarė kitokia. Lietuvos valdovai valstybės sudėtin buvo įjungę žemes, kurios nebuvo lietuviškos. Jos skyrėsi nuo vakarinių valstybės sričių ir savo religiniu, ir tautiniu atžvilgiu. Kada Maskva perėjo į atvirą agresiją, pamažu prasidėjo rytinių Magni Ducatus žemių trupinimas, nes tuos plačiausius rytų plotus apginti, siųsti ten iš Lietuvos įgulas ir apskritai iš tolimo Vilniaus organizuoti sienų apsaugą buvo sunku. Tat per visą XVI-jį amžių, nežiūrint eilės žymių pergalių ir laimėtų kautynių, Maskva, išdavimu pagrobusi Lietuvai svarbų Dniepro gynimo ‘raktą’— Smolenską, vis toliau skverbėsi į Vakarus.

Čia toliau nebus dėstoma toji kruvina ir slėgianti Maskvos ir Lietuvos santykių istorija. Toji kova susidėjo iš įvairių susitikimų karo lauke, kur dažnai Lietuvos kariai rodė prieš masines Maskvos kariuomenes patvarumą ir narsumą. Bet apginti tas rusiškas ir stačiatikiškas žemes prieš rusus ir dar stačiatikius, darėsi vis sunkiau.

Kai 1655 metais rusai užėmė Kauną ir Vilnių, buvo imta bažnyčiose giedoti garsi giesmė, kurios graudingi posmai buvo giedami iki pat XIX-jo amžiaus vidurio. Pabaigos posme buvo mums šiandien labiausiai suprantami žodžiai:

Wysi paszaley aszaromis plusta,
Jau regim musu Karaliste žusta.
Biaurybes dides kasdien platinosi,
Miestai yr sodas pustiniems stojasi.

Kai toji graudi giesmė per kartas graudeno žmonių širdis, didžiosios Maskoliaus okupacijos nelaimės buvo pasibaigusios, bet išvengti rusų jungo, kuris atėjo su trečiuoju Lietuvos-Lenkijos padalinimu, nepasisekė. Rusija visokiais būdais stengėsi nudelsti ar sunaikinti visų reformų bandymus ir valstybę sprogdino iš vidaus.

Šitaip buvo prieita prie antrojo respublikos padalinimo, kuris elementariai brutalia jėga buvo išreikalautas seime 1793. Tai buvo paskutinis bendrosios respublikos seimas iš viso.

(Šioje vietoje peršasi gyva paralelė ir projekcija į ateitį. Gardino seimo metu, galima sakyti, buvo suduotas Lietuvos valstybingumui panašus smūgis, kokį nepriklausomos Lietuvos valstybė patyrė iš tos pačios Maskvos už 147 metų, t. y. prieš dvidešimtį Kaune 1940 « Liaudies seimo » scenoje. Brutalus ir su jokiomis priemonėmis nesiskaitąs Rusijos atstovas Sieversas, daugeliu atžvilgių primenąs 1940 metų Kaune siautėjantį sovietų emisarą Dekanozovą, įbauginimui areštavo keletą seimo atstovų, sunaikino kaikurių dvarus. Areštai buvo vykdomi Lietuvoje ir liepos 7—8 prieš pat balsavimus į tariamą « Liaudies seimą »).

Ta pati rusinimo politika praeityje ir dabar.

Kai Lietuva 1795 buvo rusų užimta, carienė Katryna II išleido savo manifestą, kuriame, be kitko, buvo pasakyta, jog « iš Lenkijos susigrąžintos gubernijos, senos rusų žemės, turi būti rusiškos ne tik iš vardo, bet ir savo dvasia ». Įdomu, kad po 160 metų, t. y. 1955, Lietuvos komunistų partijos generalinis sekretorius Sniečkus, aiškindamas XX-jo partijos kongreso Maskvoje nutarimus, į aną Lietuvos okupavimą pažiūrėjo kaip į gana progresyvų žygį, ir reikalavo sukaktį reikšmingai atžymėti.

Lietuvoje iš tiesų tos sukakties proga buvo daug rašyta, vis pažymint, kaip esą naudinga nuo amžių buvusi lietuviams didžiosios rusų tautos kaimynystė. Pats J. Paleckis savo knygutėje apie « vyresnį brolį » yra juk dabar pasakęs: nevienodai dosniai saulė

apšildo savo spinduliais Ukrainos ir Jakutijos, Uzbekistano ir Karelijos laukus. Bet lygiai dosniai tačiau vyresnis brolis — didžioji rusų tauta teikia savo šilimą visoms sąjungos tautoms (61 p.).

Šitokis požiūris nešamas į praeities lietuvių-rusų santykius, net ir į šimtmetį, kai prasidėjo didysis lietuvių tautos rusinimas. Šitaip prieinama prie kito herojiško lietuvių tautos epizodo, būtent, prie spaudos draudimo, neužmirštamos knygnešių epochos, savanorių ir partizanų kovų.

Vyskupo Motiejaus Valančiaus gadynė.

Spaudos uždraudimas ir knygnešiai.

Ne kartą tremties spaudoje yra jau buvęs cituotas reikšmingas prof. St. Šalkauskio posakis:

Jei mūsų tauta panorėtų dabar tinkamai pažymėti tą garbingą mūsų istorijos lapą, jai tereikėtų pastatyti paminklą *nežinomam knygnešiui*, kuris iškėlęs viena ranka švyturį, o antra kylodamas raštų naštą, reikštų mums tą pat, ką kitoms tautoms reiškia triumfo arkos, ar laisvės statulos.

Ir iš tikro, kova už lietuvišką spaudą buvo ta patvarumo, pasiaukojimo, drąsos ir didvyriškų pasiryžimų mokykla, be kurios lietuvių tauta nebūtų pasiruošusi nepriklausomybei laimėti...

Šitaip prieš 30 metų filosofas yra išryškinęs knygnešių reikšmę (*At-kų ideologija*, 177 p.).

Ar mes begalime šiandien pilnai įsivaizduoti visas tas sąlygas ir aplinkybes, kuriosna pateko lietuvių tauta. Anuo metu ji buvo kultūriškai atsilikusi. Jos liaudis dar buvo tautiškai nesusipratusi. Tautos tradicinė inteligentija buvo pasiryžusi eiti tik lenkų kultūros ir jų politinių nuotaikų keliais.

Kaip tik šitokioje sunkioje būklėje lietuvių tauta ir neteko vienos iš svarbiausių priemonių užpildyti savo kultūrinėms spragoms, būtent, ji neteko savo *spaudos* lotyniškomis raidėmis. Mūsų tautai susidarė labai pavojinga padėtis. Nuo 1865 m. knygos savomis raidėmis buvo uždraustos, o pradėtieji spausdinti *raštai ir maldaknygės* «graždankos» raidėmis, arba rusiškais «kirvukais», — kaip tada žmonės rusiškąsias raides vadino — turėjo lietuvių tautą suartinti su rusų kultūra, o paskui per gudriai brukamą pravoslaviją ir visai surusinti.

Politiškai ir kultūriškai visai apsiniaukusiame danguje atrodė tebuvo galima rasti tik du gana *pavojingus* kelius. Vienas jų reiškė visai išsižadėti lotyniškų raidžių knygų ir kitos spaudos. Bet tuo būdu būtų buvęs tik dar labiau pagilintas kultūrinis atsilikimas

kaip tik tuo metu, kada jau buvo prasidėję pirmieji tautinio susipratimo ženklai.

Kitas kelias buvo patogus: jis reiškė graždankos — « kirvukų » prisiėmimą. Bet šituo nuolaidų keliu lietuvių tauta būtų buvusi pastūmėta rusifikacijon.

Iš tos tikrai tragiškos būklės lietuvius išvedė jos tikrasis vadas, būtent, Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius. Savo blaivybės brolijų tinklu jis buvo per trumpą laiką lietuvių liaudį atpratinęs gerti. Per gausiai lankomas parapijines mokyklas jis buvo jau spėjęs dar prieš spaudos draudimą išmokyti liaudį skaityti. Kągi būtų reiškę visokie lietuviški raštai, lietuviškos knygelės ir laikraščiai, jeigu žmonės nebūtų mokėję jų paskaityti. (Tai būtų buvę tikrai panašu į geros radijo stoties puikias transliacijas, kai žmonės neturi elektros srovės ir aparatų).

Du dalyku Valančius žmonėms įkalė į galvą: 1) saugotis ir stropiai budėti, kad maskolius negadintų tikrosios « vieros » (tikėjimo) ir 2) į rankas neimti jokių « kirvukais » spausdintų raštų, ir kai vaikas iš mokyklos tokią knygą namon parneš, ją tuojau *sudeginti.*

Šitokia savo aiškia programa Valančius tapo nepajudinama uola, kuri kietai atsistojo prieš pravoslavinimo pastangas. Jis išugdė stiprų atsparumą, *kuris apsaugojo lietuvių tautą nuo surusinimo.*

Bet neužteko tik *drausti*! Reikėjo liaudžiai ką nors ir duoti! Čia ir pasireiškė vėl Valančiaus didybė ir jo nujautimas, ką reikia padaryti. Valančius gerai žinojo, kad priešinimasis rusams, atmetimas jų raidžių, reiškė kovos, mūsiškai rezistencijos kelią, kuris buvo erškėčiais klotas. Bet tame sunkiame kelyje Valančius įžiūrėjo ir laimėjimo viltį.

Pirmasis knygnešys ir tautos žadintojas.

Valančius, tas pirmasis knygnešys, ir nukreipė tautą *slapta* savo knygas spausdinti už sienos, Prūsuose, arba Maž. Lietuvoje. Jis pats vieną po kitos parašė 9 knygutes ir jas išleido Tilžės klebono Zabermano vardu. Pirmieji slapti knygnešiai buvo Valančiaus kunigai ir bažnyčių tarnai. Vėliau buvo įtraukti paprasti kaimiečiai, net bažnytkaimių moterėlės, kurios kartais vargu ar pajėgdavo įžvelgti visos tos kovos prasmę ir didybę. Sugebėjimas visą lietuvių tautą įtraukti į tą ryžtingą kovą, iš esmės jau reiškė tos kovos laimėjimą.

Knygnešių epocha, Dovydo kova prieš Galijotą, yra iš tikro vienas iš herojiškųjų lietuvių tautos istorijos epizodų. Tam tikru atžvilgiu jis gali būti lyginamas su kryžiuočių kovų laikotarpiu, nors jis ir tesitęsė 40 metų.

Lietuvių tautos įsisąmoninimui, jos atgimimui spaudos draudimo epocha turėjo didelės reikšmės. Paprasti liaudies sūnūs, anie garsieji knygnešiai, kurie su dideliais pavojais per sieną nešė spaudą ir ją skleidė krašte, buvo, žinoma, dalyviai nelygios kovos. Bet joje jie patys labiau užsigrūdino ir įsisąmonino, nes kiekviena *įprasminta* kova grūdina ir sąmonina. Šitas kovos elementas, kuris įvairia forma Lietuvos istorijoje yra sutinkamas, savo gana dramatiška forma yra aptinkamas ir pačiuose naujausiuose dešimtmečiuose. Nuo knygnešių laikotarpio veda beveik nepertraukiama grandinė prie nepriklausomybės metų *savanorių* ...

Savanoriai nepriklausomybės žygiuose.

Tauta išeina laisvės ginti.

Prieš septynis šimtmečius nepalaužiamos kovos prieš ordiną, kurių viršūnėje stovi Durbės kautynės, garantavo jaunos Lietuvos valstybės egzistenciją. Prieš 550 metų prie Tannenbergo iš kryžiuočių buvo atkovota svarbi lietuvių tautos žemė. Knygnešių gadynėje kietas lietuvių užsispyrimas niekais pavertė rusifikacijos pastangas. Kova buvo laimėta spaudos grąžinimu.

Visai panašiai, kai tik atsirado minimalinės politinės sąlygos 1918-1920 metais, lietuvių jaunuomenės idealizmas sugebėjo realizuoti nepriklausomybės idėją. Ginklai tada buvo tikrai muziejinės vertės, seni ir surūdiję šautuvėliai. Nedarydami ilgų svarstymų ir racionalių skaičiavimų, jais lietuviai 1919 metais kovojo už savo tautos nepriklausomybę. Bet to laiko didelis entuziazmas, idealus nusistatymas dėl tautos ateities ir nepaprasta tėvynės meilė padarė tuos aprūdijusius ginklus *taiklius* ano laiko priešams. Kai tikslas siekiamas su aiškiu nusistatymu ir užsispyrimu, kelias į laimėjimą darosi artimesnis.

Anie pasigėrėtini savanorių žygiai, tos nepriklausomybės kovos (kada mirusieji dažnai stipriau prakalba negu gyvieji!), buvo, sakytume, lyg tas didžiulis kapitalas, tautiniai-patriotinis dvasios penas. Juo nepriklausomoje Lietuvoje per porą dešimtmečių buvo maitinama ne tik gausi mokyklinė jaunuomenė, bet ir visa lietuvių tauta. Nepriklausomybės kovų idealizmas ją auklėjo, sąmonino, drąsino, kvėpė pasitikėjimo savimi. Savanoriai ir kariai reikšmingai pratęsė knygnešių darbą.

Čia nebandysime sistemingai apžvelgti savanorių ir nepriklausomybės kovotojų palikimo. Okupuotoje Lietuvoje jau eilė metų anie kariai perstatomi tik kaip antisovietinės anglo-saksų intervencijos ir jų imperializmo įrankis. Visaip niekinant anų kovotojų atminimą, naujai perdirbama, perrašoma ir pati nepriklausomy-

bēs kovų istorija. Esą lietuvių tautos dauguma jau 1919 metais norējusi prisijungti prie Tarybų Sąjungos ir esanti daug pastangų padējusi, bet tik anglai-amerikiečiai esą tai sutrukdę. 1958 Vilniuje išleistas Lietuvos TSR istorijos šaltinių III tomas, kuris patiekia neva 1918-1919 metų kovų dokumentus, yra grubiausio Lietuvos istorijos falsifikavimo ir perdēm neteisingo vaizdavimo pavyzdys. Tauta yra apvagiama, jos istorija naujai pertaisoma pagal okupanto užuomačias, nuslepiant jos geriausių pastangų ir laimējimų ryškiuosius epizodus.

Kągi sako objektyvi, realiais faktais ir autentiškomis versmēmis paremta istorija? Trumpai. Neužteko juk pasauliui lietuvių tautos vardu pasakyti, jog naujai steigiamoji Lietuvos valstybē atsiskiria nuo visų valstybinių ryšių, kurie yra buvę su kitomis tautomis. Reikējo Vasario 16-tosios akto žodžius įgyvendinti. Reikējo juos energingai paremti pačios tautos *valia.*

Gerai yra žinoma, kaip karą pralaimējusi vokiečių militarinē valdžia 1918-jų gale ruošēsi Vilnių palikti, kai aplinkui komunistai ir svetimi gaivalai grūmojo Gedimino sostinēje ką tik Lietuvos Valstybēs Tarybos pastatytajai vyriausybei.

Kada 1919 metų pradžioje raudonieji užēmē Vilnių, nepriklausomos Lietuvos Valstybēs Taryba ir Ministerių kabinetas skubiai išsikēlē Kaunan. Bet ir čia reikējo stipriai budēti, kovoti su netvarka ir destruktyviais elementais. Šie gi stengēsi ką tik gimusią valstybę paskandinti anarchijos bangose, kad ją būtų galima atiduoti bolševikams. Jų kariuomenē slinko vis gilyn Lietuvon ir siekē ją perskelti pusiau. Iki 1919 metų vasario pradžios rusų raudonieji suspējo ateiti iki pat Telšių.

Čia vēl buvo dramatiškas momentas, kurių lietuvių tautos istorijoje netrūksta. Šalia negausaus ir lietuvių tautai svetimo gaivalo bei suirutę mēgstančių išdykautojų, kurie ieškojo raudonąją sēklą Lietuvoje įdaiginti, staiga išējo viešumon pozityvios, kilnios jēgos. Jas vedē nuo seno paliudyta pasiaukojimo dvasia savo tēvynei. Šitaip ir prasidējo Lietuvos plote šviesos kova prieš iš rytų nešamas tamsias galias.

Jau vasario pirmomis dienomis 1919-ais partizaniškose lietuvių pirmųjų dalinių kovose su bolševikais pirmasis savanoris Povilas Lukšys prie Kēdainių savo krauju užantspaudavo Vasario 16-sios akto įgyvendimą. Panašių aukų gyvenimas vis daugiau ir daugiau reikalavo.

Bet kaip tik per šitas savanorių kovas, per iš rytų nešamo raudono chaoso rūkus vis labiau švito artējančios *giedros spinduliai*, nes vis daugiau ir daugiau atsirado savanorių. Pagausēję būriai buvo verčiami kuopomis, o kuopos tapdavo batalijonais ir pulkais. Galima sakyti,

jog visas kraštas pabudo ir sujudo ginti savo laisvės. Išlaisvintosios Lietuvos plotas vis labiau didėjo.

Pirmosios *planingos* karinės operacijos prie Panevėžio reiškė jaunutei Lietuvos karinomenei didelį laimėjimą ir jai įkvėpė daugiau drąsos, kai iš raudonųjų buvo atimtas pats miestas. Gegužės mėnesį bolševikai jau buvo išstumti ir iš Ukmergės. Rugpiūčio pabaigoje buvo laisvi ir Zarasai. Lietuvių kariai bei savanoriai ne tik sulaikė, bet taip pat atmušė pro Vilnių ir Daugpilį Lietuvon plūstančią komunistų bangą, kurios vienintelis tikslas buvo įkurti čia jau Minske proklamuotą Tarybinę Lietuvos - Gudijos respubliką, siekiančią užgniaužti tikrąsias nepriklausomybės pastangas.

Vos tik išmušus iš Lietuvos komunistus, tuojau atsirado kitas nepriklausomybės priešas, kurį taip pat ginklu reikėjo tramdyti. Tai buvo po pirmojo pasaulinio karo Pabaltijyje likę vokiečių kariuomenės daliniai. Prisijungę prie rusų karių, kurie Bermonto vadovaujami kovojo prieš bolševikus, šitie kariai bandė įsiviešpatauti Pabaltijyje, taigi ir Lietuvoje. Jie siekė čia pastoviau įsikurti ir stojo skersai kelio atbudusių tautų laisvei.

Bet ir čia lietuvių tautos valia gyventi savo nepriklausomą gyvenimą pasirodė žymiai *stipresnė* negu jai priešingos jėgos. Bermontininkai prie Radviliškio buvo sumušti ir išvaryti iš mūsų krašto. Paskutiniai jų daliniai 1919 metų gale (tiksliau — gruodžio 15) pasitraukė iš Lietuvos.

Sėkmingai nugalėjus antrą Lietuvos priešą, kovos už Lietuvos laisvę dar nesibaigė. Neišvengiamai teko kardus kryžiuoti ir su lenkais. Naujoji Lenkija buvo tačiau atstatoma elementų, kurie santykiuose su Lietuva nieko sena nebuvo užmiršę (jie perdėm svajojo apie unijos laikų valstybės ribas!) ir dar nebuvo nieko nauja išmokę (turiu galvoje lietuvių tautinį atgimimą !). Tad atsistatančioji Lenkija nenorėjo pripažinti teisės gyventi *atskirai* Lietuvos valstybei.

Naujoji rezistencija laisvės kovose ir tautinio išlikimo sargyboje.

Dvidešimt metų išgyvenome nepriklausomi. Per tą, palyginti, trumpą laiką pasiekėme didelių laimėjimų ūkio, švietimo ir apskritai įvairiose kultūrinio gyvenimo srityse. Bet 1960 m. birželio 15 d. jau praėjo ir antri *dvidešimt,* kai nepriklausomybė iš didelių sutemų *nebeišeina.* Šią vasarą būtų reikėję kokiu nors būdu prisiminti tuos dvidešimt metų sunkios ir juodos okupacijos. Bet vis dėlto nepajėgėme jokiu reikšmingesniu ženklu tai padaryti, nei kokiu nors kolektyviniu leidinėliu, ar kokiu paskaitų ciklu.

Pasidavimas be šūvio ir aimanos.

Žvelgiant į tuos du paskutiniuosius dešimtmečius, mūsų žvilgsnis iki šiol vis dažniausiai nukrypdavo į kietą okupaciją, į kalėjimų bei priverčiamojo darbo stovyklų žiaurumus, į brutalų sovietinimą, o ypač į 1941 metų birželio vidurio ir vėlesnes (po 1944) deportacijas. Aimanų virtinė, skundai ir pagrįsti kaltinimai okupantui pasiberdavo per minėjimus, sukaktis, tautos šventes. Okupanto žiaurumui pavaizduoti ir įspūdžiui sustiprinti vis būdavo žeriami didžiuliai ištremtųjų skaičiai. Kartais jau buvo galima pasidaryti išvadą, kad « genocidas » Lietuvoje tautą jau yra privedęs prie visiško sunaikinimo. « Gal iš viso Lietuvoje jau neliko, ar neliks lietuvių », paklausdavo su užuojauta ne vienas lietuvių tautos draugas svetur. Žinoma, reikia labai apgailestauti deportacijų nuostolius, atskirų šeimų tragedijas.

Bet ir šitame okupacijos siautėjime, kurio ribas tiksliai iš tremties darosi sunku nustatyti, reikšmingiausias elementas ateičiai yra tautoje išsilaikiusi *rezistencinė dvasia.* Kol bus rezistencija lietuvių tautoje, kol ji sugebės surasti *raudonajam « tvanui »* pasipriešinti įvairių formų, jos nesunaikins nė sunki okupacija.

Tad yra tikrai pribrendęs laikas, žvelgiant į tuos paskutinius du dešimtmečius, pirmoje vietoje sustoti prie žymių rezistencijos faktų, kurie atsistoja greta Pilėnų Margerio aukos ir visada atmintinos knygnešių ir Kražių skerdynių kovotojų dvasios.

Ir iš pačios kenčiančios Lietuvos yra betarpiškai atvežtas ne vienas autentiškas pareiškimas, jog, užuot minėję trėmimo dienas, laisvojo pasaulio lietuviai turėtų labiau atžymėti didvyriška kankinių mirtimi žuvusius partizanus. (Taip laisvajai lietuvių spaudai yra pareiškęs Amerikos Lietuvos Atsiminimų radijo programos direktorius Jokubas *Stukas,* kuris šį pavasarį lankėsi Kaune ir Vilniuje).

Mūsų jaunoji karta, kuri dar pradžios mokyklą Lietuvoje lankė, kai 1940-jų birželio mėnesį daug kas pasigedo nors « garbės šūvio » galinčio pasauliui parodyti lietuvių tautos rezistenciją, aktyviai ima reikštis tremties periodikoje. Ji išeina, žinoma, su savo kritiškomis pastabomis.

Štai *Metmenų* Nr. 2 (1960) jaunas rašytojas Algimantas Mackus savo straipsnį (« Ties nepriklausomybe ir ties žemėn neįaugusia karta ») pradeda Jono Aisčio strofomis iš *Pilnaties* :

Vienas kraujo lašas būt tave nuplovęs,
Bet varge jo vieno tu pasigedai —
Nors stiprybę sėmėm iš didžios senovės,
Liko netesėti mūsų pažadai ...
Vienų vienas žodis būt tave apgynęs,

Bet varge jo vieno tu pasigedai, —
Nors visi žadējom mirti už tēvynę,
Liko netesēti mūsų pažadai.

Taip ! Jaunoji generacija dēl 1940 metais pasireiškusio pasyvumo dabar daro priekaištus vyresniajai kartai. Mat gyvenimas dažnai mēgsta paradoksus ir savotišką ironiją ! 1919 metų didieji patriotai nedelsē ir ilgai nesvarstē. Gal neatsirado jų tarpe atsargių ir protingų apskaičiuotojų ir realistų. Kas galējo, šoko ginti Lietuvos! Tikrai ant vienos rankos pirštų tada buvo skaičiuojami štabo karininkai, moką surašyti karo operacijų įsakymus. Už dvidešimtmečio jau turējome dešimtimis žymiais ordenais atžymētų specialistų genštabistų. Jie, žinoma, sugebējo ir gana aiškiai įvertinti visus pavojus ir vaizdingai išdēstyti, kaip neprotinga būtų gintis.

Tautos nelaimēse, žinoma, paprastai iš visuomenēs, ypač iš jos pačios judriausios kartos, kyla skundas. Tad per 20-metį nēra dar pasiliovę priekaištai mūsų vadovaujančiai karininkijai, ypač tiems jų, kurie išliko nedeportuoti ar nebuvo išsiųsti į įvairius « kursus » Rusijon. Jiems tremtyje beteko rašyti apologinių atsiminimų tomus ar per tautos ir kariuomenēs šventes visuomenei pasakoti apie buvusį didį kariuomenēs vaidmenį Lietuvos valstybę atstatant.

Rezistencijos herojiškumas.

Bet būtų labai neteisinga per oficialaus nesipriešinimo faktą vertinti visos lietuvių tautos rezistencinį potencijalą. Ir 1940 metų okupacijoje rezistencija greit ēmē reikštis. Ji kaip tik prasidējo tuose sluoksniuose, kurie buvo perdēm *lietuviškos* mokyklos auklētiniai, būtent, puskarininkių ir jaunų leitenantų kadruose, studentuose, vyresnių klasių moksleiviuose.

1941 metų birželio gale Lietuvių Aktyvistų Fronto krašte įvykdytas sukilimas ir jo pastatytoji vyriausybē akivaizdžiai įrodē, jog rezistencinē dvasia lietuvių tautoje tikrai nebuvo palūžusi. Priešingai, ji išsiskleidē iki tol nežinomų formų po 1944 m. okupacijos.

Tai buvo herojiškas septynmetis aktyvios ir organizuotos rezistencijos. Aušrininkų žodžiais tariant, tai buvo mažo « uodo » energinga kova prieš didelį « siaubūną ». Tai buvo žymiausias ir kulminacinis lietuvių tautos pasipriešinimo epizodas, kuris iš kiekvieno kovotojo pareikalavo aukščiausio fizinių jēgų įtempimo, nepaprastos drąsos mirties pavojuje, kaip ir sugebējimo pačią mirtį paniekinti. Tai titaniška kova bevardžių ir neapdainuotų didvyrių, kuriems negaliojo vadinamų « gudruolių » parolē : jeigu negali priešo įveikti, tai susidēki su juo.

Tai buvo anų senųjų « karių tautos » tradicijų toks išryškinimas, kur herojiškas momentas pasiekė pačią viršūnę. Mirti vis dar galima spėti: kalėjime, ištrėmime, priverčiamojo darbo stovykloje. Anie drąsuoliai, žvelgdami kitomis akimis į žmogaus žemišką egzistenciją, pasirinko aktyviausią formą, kuri terodė kelią ar į žuvimą nuo priešo kulipkos ar pačiam beviltiškoje padėtyje slėptuvėje susisprogdinant, ar žūstant per kankinančius tardymus, ar paskui kenčiant dvidešimt penkerių metų priverčiamojo darbo sunkiai pakeliamą baudžiavą... Šitos rūšies rezistencija pralenkia visas iki tol mūsų istorijoje žinomas pasipriešinimo formas ir frontalines kautynes.

Ar mes 'tariamieji' Lietuvos «ambasadoriai» svetur, kurie esame užsitraukę iš tėvynės *pasitraukimo* priekaištą jos sunkiausioje valandoje, galime imtis kalbėti ir vertinti partizanų žygius iš mūsų perdėm saugios ir patogios emigracijos? Iš viso čia kyla klausimas, ar mes kada sulauksime laiko, kada galėsime pasakyti, jog ir mes turime teisės į partizanų didžios kraujo aukos palikimą? Ar mes galėsime tai pat prisitaikyti prie to ateities turto paveldėtojų?!

Jau pats visų anų tautiečių pasilikimas tėvynėje, kai ji atsidūrė didžiausiame savo pavojuje, drauge reiškia jiems didelį nuopelną ateičiai, jeigu jų kuris nepasimetė klystkeliuose ir nenuėjo priešui tarnauti.

Priekaištai esantiems laisvėje.

Anie beviltišką jungą kenčiantieji, kaip vėl iš tėvynę lankiusiųjų girdime, su pagrindu darą pabėgusiems iš jos priekaištų. Jų tarpe jie randą ir tokių veiksnių, kurie 1944 vasaros rezistencinėje lietuvių spaudoje skelbė atsišaukimus apie reikalą pasilikti tėvynės ginti, tuo tarpu jie patys esą pasitraukę į Vakarus. Tada Žemaičių, ypač Platelių miškuose, jau bolševikams okupavus didelę dalį rytų Lietuvos, per 1944 metų vasarą nuostabiai greitai ir gana pavyzdingai susiorganizavo vadinamieji « Vanagai », vėliau pagarsėję miškų « bunkerių » kovotojai prieš okupantus. Kai dalis jų vadų esą greitai *saugesnės* vietos ieškojo, likusiems tėvynėje beliko nelygioje kovoje laukti, kol jie bus, lyg lapės iš savo olų, « išrūkyti », sugaudyti, išžudyti. Šitie vyrai J. Aisčio reikalautą « kraujo lašą » yra atidavę su kaupu ...

Jeigu tikėti minėtam Lietuvos lankytojui J. Stukui, esą ir dabar tėvynėje *tebekaltinami* laisvojo pasaulio lietuviai, kam jie esą per *radiją klaidinę*, aiškindami, jog greit ateisią išvaduoti ... Tuo būdu esą gražiausias Lietuvos jaunimas patikėjęs iš užsienio ateinantiems raginimams — bėgęs į miškus, kovojęs, laukęs ir ten buvęs žiauriai išžudytas. (Jų akimis, čia visu nuogumu iškyla jautrus klausimas,

kurio čia plačiau neliesime, būtent, ar tremtiniai esame jų viltis pateisinę?).

Yra neabejotinų šaltinių patvirtinti faktai, jog partizanai, kaip ir patriotinė Lietuvos visuomenė, ilgai tėvynėje yra palaikiusi nuotaikas, kad iš *vakarų* ateis išvadavimas. Tam nusistatymui paremti kiekvienas ryškesnis šaltojo karo faktas (ypač 1948 įtampa ar vėliau Korėjos karas) buvo sau naudingai išaiškinamas.

Kas liečia lietuviškuosius veiksnius, tai jie iš Vakarų Europos labai ilgai neturėjo su kraštu pastovaus ir tikro ryšio ir prie tokio visuotino ir nerealaus nusistatymo palaikymo negalėjo reikšmingai prisidėti. Matyti, tačiau tokie priekaištai Lietuvoje dabar dar iškyla, kai iš arti ryškiai matomi ir apgailėtinai dideli, tiesiog tragiški nuostoliai, kurių beprasmiškumą kaip tik ten norima patikimomis progomis prisiminti.

Šitokiose tad gana nepalankiose aplinkybėse reikia imti vertinti jau lietuvių tautos praeitin nuėjusią partizanų veiklą, nors tokiam vertinimui vis dar nėra tikros ir objektyvios istorinės perspektyvos. Ar buvo, pav., galima tuojau po Kražių įvykių tiksliai įvertinti jų istoiinę reikšmę? Ar galėjo Durbės laimėtojai nujausti, kad jų smūgiai stipriai sulėtino rytuose germanizacijos procesą ir ordino vykdomą kolonizaciją? Tikrosios *laiko perspektyvos neturime* ir šiuo jautriu klausimu, nors jis mus iki sielos gelmių jaudina nuo pirmųjų tremties metų.

Antra, taip pat svarbus dalykas: mes žinome labai nedaug ir tik fragmentariškai apie tai, kas dėjosi pačios didžiosios rezistencijos metais. Didelę daugumą kovotojų, kuie kartais aplinkai tik savo slapyvardę tepaliko, pridengė velėna. Jie nusinešė į nebylius kapus svarbių, tiesiog dramatiškų kovos momentų. Štai stovime prieš herojiškos kovos paslaptis miškuose, kur apsuptose slėptuvėse arba apie jas vyko pačios didžiosios tragedijos.

Jeigu apie metai iš metų besikartojančius kryžiuočių žygius Lietuvon mums taip rūpestingai užrašinėjo paties ordino kronikos, tai šį kartą esam ypatingai nelaimingoje padėtyje. Neturime jokių, nors ir inventoriškų, duomenų. Nežinome nė apytikslių aukų skaičių!

Be to, dar yra kitas žymus skirtumas. Kryžiuočiai negalėdavo susilaikyti apie narsų, nors ir nekrikštytą priešą riteriškais žodžiais neatsiliepę. Iš jų gražių posmų sužinome ne tik apie Margirį, bet ir apie kitus drąsius žygius pagonių, kurie juk iš esmės, kaip didžiausieji Dievo karalystės priešai žemėje, vidurinių amžių krikščioniui turėjo būti nepriimtini. O kronikininkai vis tik iškeldavo — ir tai sutinkame dešimtimis kartų — patyrusį ir kariauti mokantį priešą.

Partizanų žygių niekinimas ir istorijos klastojimas.

Visai kitaip yra okupuotoje Lietuvoje su partizanų drąsiausiais žygiais. Falsifikuojant visa, ypač naujausią Lietuvos istoriją, visą partizanų veiklą siekiama iš pagrindų *suniekinti*. Jie nuolat spaudoje ten yra pristatomi kaip didžiausi nusikaltēliai, vadinami paprastai banditais, kuriems priskiriami nebūti, iš piršto išlaužti nusikaltimai. Šitaip norima — ir dabar vis pastoviai siekiama — šmeižtų negarbēje paskandinti šviesiąją atmintį kovotojų, kurie sudējo aukščiausią žemišką kainą tēvynēs ir jos laisvēs labui.

Kovodami su partizanais, sovietų organai iš visų jēgų rinko apie juos visokią galimą medžiagą. Papildydami ją per žiaurius tardymus iš paimtų išgautais duomenimis, jie tik dešimtmečiui praējus ēmē savaip sudarkytą ir pusiau falsikuotą medžiagą skelbti savo dienraščiuose ir žurnaluose. Tuo būdu jie nori dabar parodyti, jog jie žino, viską yra susekę ir iššifravę, kas tik kur yra bandęs pradēti konspiratyvinę antikomunistinę veiklą.

Jie įveikē mirties baimę.

Šitaip stovime ties retai pasitaikančia padētimi, kad partizanų veiklai nors kiek tiksliau pavaizduoti ir jai įvertinti mažai teturime duomenų. Net nesame padarę bandymų nors kiek tos mažiau žinomos medžiagos sutelkti, taip, kaip, pvz., yra padarę latviai, nors jų partizaninis judējimas nepalyginamai silpnesnis buvo. Štai magistras Adolfas Šildē Stockholme 1960 pavasarį išleido knygą *Važu ravēji* — Grandinių sutraukytojai !. Žymusis partizanų vadas Daumantas, kuris 1951 pavasarį krito kaip išdavimo auka, paliko mums brangų didelēs aukos testamentą. Aš turiu galvoje tremtyje išleistą knygą « Partizanai ». Joje žymusis partizanas tēra apžvelgęs tik trejus pirmuosius partizanų veiklos metus. Jis labiau išryškino, kaip buvo vykdomas pasipriešinimas Prienų ir Kazlų Rūdos girių tam tikruose rajonuose. Bet vistik iš Daumanto knygos, iš atskirų į Vakarus atējusių nuotrupų, net iš pačių bolševikų *Tiesoje* paskelbtų dviejų tuzinų straipsnių (« Vanagai iš anapus ») galima pasidaryti kai kurių išvadų. Atskiri faktai primena, o kartais ir pereina, anas nuostabias mūsų romantikų išgarbintas XIV-jo amžiaus kovas su kryžiuočiais, kada būrelis ryžtingų kovotojų iš paskutiniųjų gindavo kokią pilaitę.

Lietuvos partizanų kovos ir jų kartais normaliomis žmogaus gyvenimo aplinkybēmis sunkiai beįvertinamos pastangos savo pavojingumu ir kovotojų parodytu drąsumu dažnai viršija paprastą karą ar jo metu vykusių apsupimų pačius žinomiausius epizodus. Jeigu gausus priešas, kurio municijos ir puolējų rezervai neriboti,

prisiartina pagaliau su automatiniais ginklais prie pasiryžėlių slėptuvės per keliasdešimt metrų, paskutiniesiems išbėgti jau nebėra jokios vilties. Įveikę mirties baimę, jie kovoja iki paskutiniojo šovinio. Tokie kovotojai pagaliau žino, kad jiems jokio kito kelio nebėra ! Miškas nuo 1945, o ypač nuo 1946 Lietuvoje buvo sutraukęs narsaus jaunimo, kurių labai maža dalis tepaklausė amnestijos atsišaukimų, kai dauguma terado kelią į mirtį ar į sunkiausius priverčiamuosius darbus 25-iems metams.

Lietuvos partizanų padėtis daugeliu atžvilgių buvo nepalyginamai sunkesnė negu anų II pasaulinio karo partizanų įvairiuose Europos kraštuose. Lietuviams partizanams kaip tik reikėjo išsilaikyti priešo užimtame krašte eilę metų ir tada, kai pašonėje nebeliko juos *palaikančio fronto.* Nebeliko pagaliau ir jokios valstybės bei jėgos pašonėje, kuri lietuvius partizanus remtų. Reikia tikrai stebėtis, kaip galėjo partizanai tiek ilgai vykdyti savo rezistenciją, kai viltys sulaukti pagalbos iš *Vakarų* vis labiau darėsi iliuzoriškos.

Jeigu maisto klausimas dar nebuvo toks aštrus, ypač kol ūkininkai nebuvo suvaryti į kolchozus (plačiai išsivystęs partizanų veikimas, be kitko, gerokai sutrukdęs 1947-8 metais kolchozų steigimą), tai municijos, ginklų, medikamentų atžvilgiu padėtis darėsi vis labiau ir labiau kritiškesnė. Be to, lyginant su II Pasaulinio karo partizanais, Lietuvos partizanai ir kitu atžvilgiu turėjo daug blogesnę padėtį. Išskyrus kelis didesnius miškų masyvus, jų veikimo plotas buvo gana siauras. Nebuvo čia Jugoslavijos partizanams patogių kalnynų ir vingiuotų tarpeklių bei sunkiai įžengiamų skardžių ir šlaitų, dengiamų tankių miškų.

Kritusieji iš kapų byloja gyviesiems.

Neminėdami plačiau atskirų jaudinančių epizodų, turėtume čia tačiau sustoti ties vienu svarbiu klausimu, būtent, kokios įtakos darė ir tebedaro krašte ir tremtyje lietuvių visuomenei, ypač jos bręstančiam ir mokyklą lankančiam jaunimui, didelės partizanų aukos? Tas aukas aš norėčiau palyginti su kryžiuočių karų aukomis ! Tat, kiek daug tas lietuvių patriotų kraujas įtaigoja Lietuvoje likusiųjų tautiečių, ypač jaunuomenės, patriotinį nusistatymą ?

Yra žinomas faktas, kad Lietuvoje yra stipriau išryškėjusi santykiuose su rusiškuoju bei bolševikiniu elementu lietuviškoji linija. Už tėvynę pralietasis kraujas daro savo įtakos ! Tiesa, jau bus greitai dešimtmetis, kaip turgavietėse nebeišstatomi paniekai nežinomųjų didvyrių lavonai. Gal jau visai ir nebeliko ko beišstatyti, nes tauta perėjo į pasyvią rezistenciją.

Bet kritusieji iš kapų byloja gyviesiems ! Kodėl tik dabar bolševikams taip labai prireikė šmeižti, pulti ir niekinti partizanus spaudoje? Kodėl tik po devynerių metų tebuvo paskelbta eilė straipsnių apie Juozo Lukšos ir Juliaus Butėno žuvimą, iš visų jėgų stengiantis juodu suniekinti ir parodyti perdėm svetimų valstybių agentais, parsidavusiais už pinigus.

Visa tai tik gali būti įrodymu, kad tų vyrų atminimas geros valios lietuviuose yra *šventas*. Kaip tik iš minėtų *Tiesos* straipsnių (« Vanagai iš anapus ») patys komunistai nejučiomis parodo, kokias dideles jėgas bolševikai buvo sutelkę, kad tik galėtų pagauti Lukšą.

Neužteko lietuvių tautos partizanams įveikti panaudoti porą specialių divizijų, neužteko visą Lietuvą aptraukti specialių dalinių partizanams gaudyti — « istrebitelių » (vad. « stribokų ») tinklu, neužteko panaudoti miškuose specialiai apmokytus šunis ir t. t. Reikėjo dar imtis klastos ir žemos diversijos.

Šalia įvairių kitų priežasčių, dėl kurių ėmė silpnėti partizanų veikimas, reikia pažymėti ypatingą bolševikų kovos *klastą*. Jau 1945 vasarą Kazlų Rūdos miškuose jų pasiųsti apsimetėliai « partizanai » žiauriai išžudė patriotų partizanų būrelį, kuris leidosi pirmųjų gera valia įtikinamas. Toji diversinė ir klastinga sistema, kuri turėjo paraližuoti ir siaurinti partizaninį veikimą, vis labiau ir labiau buvo naudojama 1949-51 metais.

Tiesa, partizanų vienetai darėsi vis labiau uždari, surinkti iš patikėtinių, turinčių slapyvardžius ir žinančių dažnai keičiamus slaptažodžius. Bet savais tardymų bei kankinimų ir kitais klastos metodais bolševikų agentai prieidavo ir prie pačių slaptažodžių. Pas ryšininkus ar net į pačius kovos vienetus atsiųsdavo savo gudriai apmokytus išdavikus, kurie tam tikrą laiką neva nuoširdžiai bendradarbiaudavo. Kai dar kuriuo nors būdu bolševikams ėmė tarnauti kuris ryšininkas, partizaninis veikimas buvo išstatytas didžiausiems pavojams, kur kovotojas gyvas begalėjo laikytis jau tik savaitėmis, ar porą mėnesių.

Patys komunistai yra davę, kad ir gudriai sujauktos medžiagos — ir gana gausios — kaip išdavimo aukomis krito *Lukša* ir *Butėnas*. Bet tokių išdavimų buvo žymiai ir daugiau! Šitokios pragariškos klastos pasėkoje žuvo ir žymus partizanas « Beržas » ir eilė kitų vadų, ilgamečių kovotojų, arba jie pateko į spąstus. Esamų kovos vienetų, slapyvardžių ir slaptažodžių sistema toliau nebegalėjo išsilaikyti.

« *Mes mirėme, kad jūs laisvi gyventumėte* ».

Minėjau, jog ne kartą yra kalbama apie tokios aukos beprasmiškumą. Bet ar mes galime taip klausimą statyti? Kai 1919 metų

savanoriai aukojosi, jų žygiai reikšmingai prisidėjo, kad per dvidešimt metų Lietuvoje buvo išaugintos kelios patriotinės kartos. Nepriklausomybė turėjo išaugti jos gerųjų vaikų-karžygių krauju palaistyta, taip kaip mūsų mėgiamoji žalioji rūtelė, anot dainos, išauga karčiomis ašarėlėmis laistoma.

Daugelis gerai prisimename: kai prie Nežinomojo Kareivio kapo — ant aukuro Kaune (jis okupantų išardytas!) vakarais pasmilkdavo eglišakių dūmai, pagarbiai ten atsistojant Radviliškio, Giedraičių, Širvintų kautynių invalidams, jie primindavo anuos porą tūkstančių nepriklausomybės kovose žuvusių karių. Jie savo gyvybės auką įprasmino ne tuo, kad jie stojo su ginklu prieš kitus, bet tuo, kad jie patys nepabūgo už tėvynę mirti, kad kiti galėtų laisvai gyventi.

1941 pirmomis karo dienomis vienas iš 73-jų Rainių miškelio kankinių ant cininio puoduko Telšių kalėjimo celėje paliko išraižęs žodžius « Mes mirėme, kad Jūs laisvi gyventumėte ». Su tokiu nusistatymu, bet abejo, žuvo ir mūsų partizanai, kurių susitikimus su mirtimi pridengė miškas, ir piktos priešo pastangos jų atminimą suniekinti visai nepasisekė.

Šiandien dar nesame pilnai pajėgūs iš arti (esame dar tikrai perdaug arti) tos aukos istorinės prasmės įvertinti. Bet čia norėtume su vengrų sukilėliu pakartoti širdį veriančius žodžius:

« Motin, yra ir mirtyje vilties ! »

Tokia viltis mumyse palaiko ir tikėjimą lietuvių tautos ateitimi, kaip idealistų pasiryžimas ir jų stipri viltis išvedė lietuvių tautą iš I Pasaulinio karo chaoso.

Kartoju: kartais tautos istorijoje būna momentų, kada mirusieji stipriau prakalba negu gyvieji. Prakalba jie tada, kada jų gyvieji tautiečiai supilkėja, ima glebti,materialėti, miesčionėti, gyventi ginčais ir nesantaikomis.

Dariaus ir Girėno pilnas drąsos ir jaunatviškos bravūros žygis, kuris jiedviem beveik prie pat tėvynės durų (jiedu per 37 val. 11 min. perskrido 6411 km.) atnešė mirtį, daugeliui jaunuolių Lietuvoje įkvėpdavo skaidraus idealizmo.

O partizanų žygiai? Kitados knygnešių kovos metais mūsų pranašiškas dainius Maironis, kada buvo anų pilkųjų-nežinomųjų didvyrių laikais, kada tęsėsi ilgos bandymų dienos, rašė:

Jei po amžių kada skaudūs pančiai nukris,
Ir vaikams užtekės nusiblaivęs dangus,
Mūsų kovos ir kančios, be ryto naktis —
Ar jiems besuprantamos bus?

Gal panašiais žodžiais norėtų mus dabar paklausti anie didžiosios aukos herojai, anie šimtų šimtais, net tūkstančiais savo galvas padėję partizanai! Bet mes čia norėtume kito pranašiško poeto

lūpomis, kurio poezija guodžiasi ir tremtiniai Sibire, žuvusiems atsakyti:

Jūs toliau negu tolimos žvaigždės
Juodą naktį juodam danguje,
Bet čia pat jūsų kovos ir žaizdos
Gyvos dega mūsų širdyje.

Jūs skaidriau nei šaltinis nuplaujat
Mūs kaltes ligi žemės širdies,
Ir mes jaučiam — Jūs degantis kraujas
Mūsų kraujo srovėj vis žydės ...

LIETUVIŲ IR VOKIEČIŲ SANTYKIAI

Įvadas

Lietuvių ir vokiečių santykiai! Sakyčiau, lietuvių ir vokiečių santykiai *istorijos perspektyvoje.*

O tie santykiai yra tiek seni, kiek sena yra pirmoji Lietuvos valstybė. Net dar senesni. Jie griebia dar toliau į žilą praeitį. Štai šiemet (1953) vidurvasaryje sukako lygiai septyni amžiai, kaip Mindaugas, užmezgęs santykius su vokiečiais, su Livonijos ordinu, *karūnavosi Lietuvos valdovu,* jos karaliumi. Santykiai su vokiečiais prasidėjo bent 45–ri metai anksčiau. Jeigu tikėti pirma, galima sakyti, autentiška versme, būtent Henriko (vad. Latvio) kronika, tai pirmasis ginkluotas lietuvių susirėmimas su 1202 metais įsikūrusiu Padauguvyje Livonijos kalavijuočių ordinu buvo už 6–rių metų, t.y. 1208 metais. Nuo tada prasideda lietuvių ir vokiečių santykiai!

Jeigu kalbėti apie germanų ir lietuvių protautės santykius, tai mus faktai nuvestų dar giliau, beveik į Tacito laikus. Mūsų Būga aiškiai nustatė, jog devyni germanų gotų kalbos žodžiai per senprūsius, kai gotai buvo prie Vyslos, pateko ir lietuvių kalbon. Bet tai ne mūsų tema.

Lietuvių ir vokiečių septynių amžių su viršum santykiai pasiskirsto į septynius, labai nevienodus savo laiko apimtimi tarpsnius. Kiekvienas tų septynių tarpsnių vis atneša ką nors nauja, ką nors pakeičia.

1. Lengviausiai yra apčiuopiama *pirmoji* epocha. Lietuvis susitinka su vokiečiu tik kardo smūgiuose. Pagal viduriniųjų amžių filosofiją, gimusią dar šv. Augustino « De civitate Dei » veikale, pagonis savo žemiškų turtų nesunaudoja Dievo garbei, jis juos savaime pa-

naudoja stiprinti velnio karalystei. Iš čia, imant visus mastus ano meto rėmuose, reikia suprasti ir karus prieš pagonis. Kad prie *per se* kilnios kryžiaus karų idėjos prisiplakė žemiški reikalai ir ji išsigimė, parodė tokių kryžininkų ordino kontaktas su Lietuva. Pirmoji epocha yra ne kas kita, kaip nuolatinis karas su vokiečiais. Ji užsibaigia Melno taika 1422 metais.

2. Nuo 1422 iki 1915 metų — beveik penkis šimtus metų (be septynių metų!) eina antroji epocha. Vytauto nusistatytoji siena pasilieka pastoviausia rytų ir vidurio Europoje. Ji keisis tik, kai 1923 m. pradžioje Mažosios Lietuvos sukilėliai pasiskelbs prisijungią ją prie Didžiosios Lietuvos.

3. Gana verpetinga yra trečioji epocha, kitais žodžiais vokiečių okupacija pirmojo pas. karo metu. Mes ją vedame iki 1919 metų vidurvasario, nors jau 1918 m. lapkričio 11 d. ir buvo sudaryta Lietuvos valdžia. Tik 1919 m. liepos mėn. paskutinieji vokiečių daliniai paliko Lietuvą.

4. Ketvirtasis laikotarpis yra nepriklausomos Lietuvos santykiai su Vokietija iki didžiosios Klaipėdos krašto krizės 1932 m. ir iki nacionalsocializmo atėjimo. Klaipėdos krašto prijungimo neskiriame atskiru tarpsniu, nes tuometinuose santykiuose tai labai nedaug tepakeitė.

5. Penktasis tarpsnis yra iki 1939 m. rugpiūčio 23 d., t. y. iki tos datos, kai Ribbentropas pasirašė su Maskva nepuolimo sutartį. Čia galima būtų dar atžymėti skyrium Klaipėdos netekimą 1939 m. kovo 22 d. Tačiau daug reikšmingesnis dalykas yra vokiečių politikos posūkis 1939 m. rudenį.

6. Dvi sutartys Hitlerio su Maskva (1939.VIII.23 ir IX.28), sovietinių įgulų žiema ir metai po komunistiniu jungu sudaro atskirą santykių epizodą, ir gal patį svarbiausią.

7. 1941 m. birželio 22 d. karas su sovietais ir greita Lietuvos okupacija pastato Lietuvos ir Reicho santykius visai naujon plotmėn. Tuos santykius reikia pratęsti iki 1944 m. vidurvasario, respektyviai net iki karo galo.

8. 1945-47 metai yra, galima sakyti, tuščias tarpas, ir tikrieji santykiai pradeda ryškėti nuo 1948 metų, t.y. nuo atsiradimo Vakarų Vokietijoje savos vyriausybės.

Mažiausiai kompetentingas yra šiandien istorikas kalbėti apie paskutinius keturius tarpsnius nuo 1933 metų. Memuarai, šaltinių nuotrupos, tik iš dalies tepaskelbti archyvų duomenys dar jokiu būdu neatveria pilno vaizdo. Tad daug kas, kas kalbama ar rašoma apie paskutiniuosius dvidešimtį metų, yra dar žalia publicistika, dar nenusistovėjęs, nesusifermentavęs vynas. Tad ir mano pastabas apie tą dvidešimtmetį priimkite kaip laisvus, neakademiškus paste-

bėjimus, nors apie tai Jums daugiau ir tiksliau norėtųsi žinoti. Bet čia dar žodis priklauso labiau politikui negu istorikui. Ugniakalnis dar nėra užgesęs, lava dar nesukietėjo, ir istorija paprastai ten piršto nededa, kur dar galima sudegti.

Klausimas dabar, kuri epocha iš tų yra svarbiausia mūsų istorijoje? Dauguma bus linkę sustoti prie dviejų amžių karų su ordinu. Gal būt. Ten irgi juk galima dar išdalinti tokį ilgą laiką į atskirus epizodus, ir kaikurie jų labai svarbūs, pvz., nuo Saulės mūšio (1236) iki Durbės kautynių (1260), kai buvo pavojus vokiečiams visai sužlugti Pabaltijyje. Arba vėl štai Vytauto pabėgimų laikotarpis— dešimtmetis (1382-92), kurio gale visos ordino pilys ant Nemuno tapo griuvėsiais! Palikime tačiau tuos senus laikus. Kuri kita epocha yra svarbiausia po Melno taikos? Aš manau — nustebsite — 1939-41 metai — šeštoji epocha. Tai yra dveji lūžtviniai vokiečių Pabaltijo traktavimo metai. Tie dveji metai ir nusako tolimesnį Lietuvos likimą. Tiems dvejiems metams užtat skirsime didesnį dėmesį.

Lengva pastebėti, jog pradžioje, I–me periode, yra lietuvio ir kryžiuočio santykis, II–me — jau santykis su hercogu, su Prūsų karaliumi (nuo 1701). Pagaliau pačiame krašte su vokiečiu atsiranda santykis. Du kartu lietuvis santykiauja su vokiečiu (iš viso 8 metus) kaip su okupantu, kada jis išstatomas jo malonei ar nemalonei. Tik 22 metus (gal 21) Lietuva santykiauja su vokiečiu, su jo Reichu, kaip valstybė su valstybe. Visa tai turi atsispindėti mūsų paskaitoje.

I. 1200 — 1422

Ir vokiečių ir mūsų istorikai daugiausia triūso yra padėję ištirti seniausiam santykių laikotarpiui, apie kurį gal mažiausia benorime žinoti. Tie santykiai su vokiečiais tada yra ne kas kita, kaip santykiai su kryžiuočių ordinu. Dviejų šimtų metų iš kartos į kartą besitęsiančios kovos, kurios Lietuvą pavertė nuolatinio karo stovykla, davė tiek daug faktų, tiek daug herojiškų epizodų. Štai išgarbintasis Pilėnų gynimas 1336 m., kai visi lietuviai drauge su savo vadu Margiriu susidegina, bet nepasiduoda kryžeiviams. Štai Adomo Mickevičiaus į gražų literatūrinį apvalkalą įtrauktas magistras Konradas Valenrodas. Štai vėl per visą Europą nuskambėjęs Žalgiris—Tannenbergas. Tų lietuvių kovų centre stovi du didieji herojai: hanibališko gudrumo partizaniškų metodų įkūnytojas Kęstutis ir jo didysis sūnus. Kryžiuočiai, tiesa, jau rengė Lietuvai Livonijos ar Prūsų likimą. Ties Veliuona, Nevėžio žiotyse, ir pačiame Kaune jau stovėjo vokiečių mūrinės pilys: Bayerburg, Marienburg, Marienwerder ir t.t. Bet « durae servicis » lietuvių pilys ir jų užsispyrimas ginti savo žemę pasirodė kietesnis negu supasaulėjusių ir vienuoliškos

dvasios nebetekusių riterių šarvai ir jų jietys. Lietuviai savo žemės neužleido, ir ordino paskutinius mūrus Vytautas ant tos didžiosios strateginės upės Nemuno jau 1392 m. nušlavė. Tų didžių kovų liudininkai Lietuvoje liko prie Panemunių ir prie kitų apdairiai parinktų vietų — *piliakalniai.*

Negalima pasakyti tačiau, kad lietuviai ir vokiečiai daužėsi tik kardo smūgiais. Jau nuo Mindaugo krikšto ir karūnacijos (1253) vis atsirasdavo santykių. *Nota bene,* pirmasis Lietuvos vyskupas Kristijonas (iš Livonijos) buvo vokiečių ordino kunigas. Jo įpėdinis Johannes (de Letovia) taip pat buvo vokietis.

Vytenis ir Gediminas palaikė santykius su Rygos miestu ir arkivyskupu, kurie tiesiog ant peilių ėjo su Livonijos ordinu. Tą nesantaiką ypač išnaudojo Gediminas. Rygon buvo priimta net lietuvių pagonių įgula, turėjusi tikslą ginti ją nuo ordino riterių. Tuo metu vystėsi ir prekybiniai santykiai. Įdomu, kad tarpukarėmis ir paliaubų metu vis būdavo prekiaujama.

Čia iš tų santykių nuotaikos reikia suprasti ir Gedimino laiškus. Tie laiškai buvo lietuvių ir vokiečių *bendradarbiavimo* vaisius (Rygoje). Gediminas kreipėsi į Pabaltijo vokiečių miestus, į domininkonus ir pranciškonus Vokietijoje. Jis kvietė vokiečių kunigus, pirklius, amatininkus, net ūkininkus Lietuvon. Kokios to kvietimo pasėkos buvo, nežinome. Bet jau XIV amž. gale yra vokiečių miestuose: Vilnius, Trakai; Kaunas — vėliau. Jie dažniausiai vyko iš Livonijos. Jogailos perversmo metu, kai 1382 m. jis atgavo Vilnių, vokietis Hannulis vaidino tam tikrą vaidmenį. Jis dalyvavo nuo Jogailos ir derybose su Jadvygos motina. Vilnius 1387 m. gavo Magdeburgo teises.

Kai Ghillebert de Lannoy — flamų keliautojas lankė Trakų pilį, kurią prieš Tannenbergą architektas iš *Karaliaučiaus* buvo pastatęs, flamų turistui krito į akis, kad Trakuose buvo visokių tautų mišinys. Pirmoje vietoje jis mini vokiečius.

Apie Kauną žinome, kad čia 1408 m. vokiečiams buvo suteiktos Magdeburgo teisės. Tai tik pavyzdžiai, kaip, nežiūrint karų, skverbėsi Lietuvon vokiečiai. Jie čia rado patogią prekybą. Žaliavos buvo labai pigios. Toji pagunda pigiai pirkti kailius, vašką, vėliau medžius ir pelenus, reikalingus potašui ir ano meto chemikalams bei stiklui, buvo tokia didelė, jog pirkliai nebodavo pavojų. Kraštui jie pristatinėjo druską, geležį, gelumbes ir kitus audinius. Dar Vytauto laikais iki jo mirties (1430) žinome tiek daug faktų prekybos ant Nemuno. Ją ištyrinėjo Remeika, Forstreuter ir aš. Prekės Dauguva buvo plukdomos Rygon.

Yra įdomus reiškinys: vokiečių ordino riteris kariavo, atlikinėjo savo neva misijinius uždavinius taip, kaip jis suprato. O tuo pačiu

laiku vokietis kolonistas—pirklys, kiek tik sąlygos leido, traukė Lietuvon. Juk pirmasis toje erdvėje ir atsirado pirklys. Jis « užplaukė », surado Pabaltįjį (« Aufsegelung »). Po jo atėjo misijonierius ir ginkluotas riteris. Tačiau, kaip matome, pirklio vaidmuo ir toliau neišnyko. Dar labiau jis padidės po 1422 metų Melno taikos.

II. 1422 — 1915

Trumpai užbaigę herojiškąjį periodą, siekiame paliesti laikotarpį, kuris tęsiasi beveik penkis šimtus metų (1422–1915).

Kodėl taip? Todėl, kad, nežiūrint įvairių pasikeitimų gyvenime vieno ir kito krašto viduje (net labai esminių), jų išoriniai santykiai tačiau iš oro *nesikeitė*. Jeigu imsime tik Klaipėdos kraštą, tai toji siena, kurią Vytautas su ordinu sudarė, pasirodė nepasikeitusi iki pat I–jo pas. karo. Tai buvo pastoviausia siena.

Melno taika tikrai atnešė taiką. Tiesa, dar vokiečių riteriai bandė, dar Vytautui gyvam esant, įnešti korektūrų. Jiems labai rūpėjo gauti nors siaurą takelį — tilčiuką į Livoniją, nes Žemaičių pleištas negailestingai abi ordino žemes skaldė — skėlė pusiau. Jeigu tos pastangos, ordinui tiek daug kraujo kainavusios, buvo anksčiau niekais nuėjusios, tai nepasisekė to liepto gauti nė diplomatiniu keliu. Dar bandė Livonijos ordinas, remdamas Švitrigailą jo konflikte su Zigmantu Kęstutaičiu, sau laimėti naudos. Bet tik prie Ukmergės Livonijos ordino magistrui paklojus galvą, tuo baigėsi bet kokios ordinų (Prūsų ir Livonijos) karinės operacijos su Lietuva.

Kazimiero laikai Lietuvai yra pusė šimtmečio taikos (iš viso). Dancigo, Karaliaučiaus ir Rygos vokiečiai pirkliai ėmė lankyti kraštą, supirkinėti jo žaliavas. Tuo metu klestėjo Vokietijoje pirklių sąjunga *Hanza*. Apie 1440 metus Dancigo, Karaliaučiaus, Elbingo ir Torno vokiečiai pirkliai, kurie lankydavosi Kaune, įsteigė čia Hanzos kontorą. Toji kontora laikėsi beveik šimtmetį (1532 m. ji minima paskutinį kartą). Bet prekyba ėjo ir toliau. (Būdavo visokių nesusipratimų. Prieš hanzeatus buvo nusistatę ne tik vietiniai miestų žmonės, bet ir čia įsikūrę vokiečiai). (Žr. mano knygą: Lietuvos prekyba su Prūsais, Kaunas 1934. Ji numatoma perspausdinti Rinkt. Raštų V–me tome. *Red.*).

Jau Vytautas buvo davęs pradžią plėstis vokiečių kultūrai Lietuvoje. Jis nuolat taikos metais santykiavo su pačiu vokiečių ordinu. Traukėsi sau vokiečius amatninkus, pilių statytojus. Jo *visa* korespondencija su vokiečiais, net kartais ir į kitas valstybes, yra vokiškai (mittelhochdeutsch) rašyta. Pats Vytautas gerai mokėjo vokiškai. Šitaip Vytauto tradicijomis vokietis laikėsi Lietuvos miestuose, čia

dominavo prekyboje, darėsi įkyriu įnamiu. Jo uždara laikysena neapsaugojo kartais nuo nemalonių incidentų.

Vokiečių skaičius Kaune ir Vilniuje XVI-me amž. taip padidėjo, kad miesto knygos (Kaune), pvz., buvo rašomos vokiškai. Visa eilė vokiečių tapo Kauno ir Vilniaus burmistrais (P. Karge).

Būtų atskira ir plati tema dėstyti trijų šimtmečių vokiečių ir lietuvių kultūrinius ir pirmiausia prekybinius santykius.

Jeigu vakarų Žemaitija buvo iškirsta, tai šitą vaidmenį lietuvių pačių rankomis atliko vokiečiai. Pelenų tūkstančiai tonų, rąstai *klapphole* ir *wagenschoss* plaukė upėmis į Prūsus.

Dar įspūdingesnis pavyzdys yra *Suvalkija.* Kai kur dabar ten nė su žiburiu miškelio nerasi, pvz., Vilkaviškio apskr. O buvo liūliuojančios girios! Traškančios ir vos pereinamos girios! Liko jų tik lopelis — Kazlų Rūdos girios už Zapyškio. XVI–XVIII amž. vokiečiai iš Karaliaučiaus ir Dancigo tas girias pavertė pelenais arba statybos medžiaga. (Šitaip Lietuvos girias iškirto vokiečiai ir mūsų Nemunėliu nuplukdė).

Šitie prekybiniai santykiai, kurių faktais yra užversti Karaliaučiaus ir Dancigo archyvai, darosi monotoniški. Čia nepatieksime jokių tos rūšies statistikų ir tabelių. O būta kitos rūšies gana įdomių santykių.

Kazimiero laikais vokiečių ordinas, kaip jau visiškai nunokęs ir jau patręšęs vaisius, gyveno savo paskutinius dešimtmečius. Tiesa, dar buvo lietuviams progos 13–kos metų kare (1453–1466) pataisyti Melno taikos sienas, kurios buvo Nemuno žiotis palikusios vokiečių ordinui. Kai lenkai paėmė Marienburgą, kai ordinas ieškojo sau prieglobsčio Karaliaučiuje, užkariavimas kryžiuočių nuo Nemuno būtų sudaręs ordinui sunkią padėtį. Kaip Dlugošas rašo, Lietuvai buvęs siūlomas net kairysis Nemuno krantas. Bet lietuviai su lenkais tada nedraugavo. (Tertius gaudens!)

Tertius gaudens ordinas, ir jau antrą kartą. Štai pirmą kartą po Tannenbergo, nuo Marienburgo apgulimo Vytautas pasitraukęs, bijodamas, kad Lenkija nesustiprėtų, jeigu visai žlugtų ordinas! Ordinas tertius gaudens.

Kai Liuteris patarė ordino riteriams mesti falšyvą skaistybę ir gyventi tikroje skaistybėje—moterystėje, tai jie su Albrechtu — paskutiniu magistru — tai padarė. Įdomu — ordinas pirmasis atkrito.

Bet tas ordino atkritimas išvystė įdomius santykius.

Ko nebuvo padaręs ordino riteris kardu, atrodė, atliks ex—vienuolis protestantas hercogas Albrechtas, buvęs paskutinis magistras.

Jo apaštalavimo *zelus* buvo tokis didelis.

Kodėl 1547 m. buvo išleistas lietuvių kalba katekizmas, kuris iš viso yra pirmoji lietuviška knyga? ...

Albrechto santykiai su Lietuvos magnatais yra nuostabiai intensyvūs. Jis turi tokį šnipelį Gabrielių Tarlo Vilniuje, kuris prirašė šimtus laiškų (jie visi Karaliaučiaus archyve). Plg. vokiečių ordino kitados parašytus «Die litauischen Wegeberichte». Taip dabar Gabrielius Tarlo.

Bet patys didikai (Radvilai, Kiškos, Chodkevičiai, Valavičiai ir t.t. — litanija galėtų būti ilga), nuolat susirašinėja su hercogu, laiko jį Lietuvos protestantų globėju.

Du kartu hercogas buvo Vilniuje (Žygimantas Senasis jam buvo dėdė, o Žygimantas Augustas — pusbrolis).

Jam vaidenosi, jog galės paveldėti bent Lietuvą...

Galima būtų dar atskirai kalbėti apie lietuvių ir vokiečių *pasienio* santykius.

Vyko nuolatinis santykiavimas. Ne tik į Vakarus, bet ir į *Prūsus* žiūrėjo Lietuvos bajoras, kaip į kraštą, kur jis galėjo gauti ir pasiekti tai, ko jis Lietuvoje nerado.

Bajoraičiai dešimtimis vyko studijoms į Karaliaučių ir į kitus vokiškus universitetus. Dažnai jie mokslo nė nebaigdavo, bet prasilavindavo, išmokdavo vokiškai. Pasitaikydavo, kad kokis veiklesnis—žymesnis Lietuvos ponas savo sūnų atiduodavo, pvz., prasilavinti, pramokti vokiečių kalbos — į Prūsų hercogo dvarą.

Santykiai su vokiečiais tad nuolat buvo mezgami. Jie pačiame pasienyje kartais išvirsdavo į nemalonius, amžinus, nesibaigiančius konfliktus. (Pvz., vokiečiai užpindavo Nemuno, Rusnės, Minijos žiotis, kad iš marių, Kuršių marių, geros žuvys neplauktų gilyn į Žemaitijos upes!)

Apskritai paėmus, tačiau tie santykiai buvo pakenčiami. Lietuvos bajorams ir didikams gadindavo, tiesa, kraują, kad jų *pabėgusieji* valstiečiai į Prūsus beveik niekada nebuvo grąžinami.

Visa tai nekliudė tęsti tai, kas buvo pradėta didžiųjų kunigaikščių. Nuo XVI amž. pradžios Lietuvos stambieji didikai sau parsigabendavo iš Prūsų amatninkų, faktorių, t. y. prekybininkų, kurie jų miškus pardavinėjo, ruošdavo statybines medžiagas, degino pelenus, kitais žodžiais tariant, buvo jų prekybiniai agentai. Dažniausiai jais buvo vokiečiai. Tie santykiai dar labiau ryškėjo, kai bajorija ir magnatai — atsistodami opozicijoje prieš valdovo dvarą — virto *protestantais*. Protestantai vokiečiai, protestantiška bajorija — nors jos žymieji ponai buvo ne liuteronai, o kalvinistai — vis daugiau rado susipratimo.

Štai keli faktai. Grafas Jonas Chodkevičius 1572 m. savo dvare Skuode (Schoden) įkūrė pagal vokiečių teisę vokiečių kolonistams

miestelį — savo vardo — Johannisberg. Nors privilegijos dar 1710 metais buvo atnaujintos, bet tas vokiečių miestelis neišsivystė. (Lietuva vis tik ne Livonija. Per maža buvo vokiečių).

Kitas didelis ponas protestantas kunigaikštis Kristupas Radvilas 1587 m. savo naujai pastatyton tvirtovėn į Biržus atkvietė vokiečių. Nuolat per XVI–XVII amž. ten traukėsi ir Prūsų artilerija ir specialistai. Jau 1561 m. randame vokiečių Jurbarke, Sudarge, Virbalyje — karalienės Bonos Sforzos dvaruose.

1567 m. Jonas Šemetas (Szemet) savo žemėse Tauragėje įkūrė protestantų—evangelikų bendruomenę.

1629 m. Kristupas Radvilas (Junior) vokiečių kolonistus atkvietė į Kėdainius.

Šitie atskiri faktai parodo, kaip *religinė giminystė* padėjo Lietuvos to meto tikrajai visuomenei, t. y. bajorijai, išvystyti artimesnius santykius su vokiečiais, su Prūsų hercogu, su jo tarėjais—Oberräte. Karaliaučiaus archyve yra įvairių Lietuvos ponų daugybė laiškų, didele dalimi rašytų taisyklingai vokiškai (kiti laiškai lenkiškai arba lotyniškai). Dažnai kreipiamasi ne vien pabėgėlių, sienų, skriaudų, prekyba, bet grynai religiniais reikalais. Pvz., reikia pastoriaus, arba kai jau turimas pastorius, reikia jį išegzaminuoti, reikia bažnytinių knygų ir t.t.

Didysis Maskvos įsiveržimas Lietuvon 1655 m., kuris nusiaubė, nuteriojo, išdegino Lietuvos miestus Vilnių, Gardiną, Kauną, buvo smūgis ir vokiečiams Lietuvoje. Didelė dalis Lietuvos vokiečių — ypač Kauno ir Vilniaus — drauge su kitais bėgliais pasitraukė į Prūsus. Didžiojo kurfürsto įsakymu tie bėgliai buvo suregistruoti. (Tai pirmieji DP iš Lietuvos!) Toji įspūdinga pabėgėlių knyga yra Karaliaučiaus archyve. Iš tų bėglių sąrašų, kuriuos vokiečiai jau 1917 m. rūpestingai sunaudojo, yra matyti, kad vienas iš Kauno burmistrų tada buvęs vokietis. Kaune yra daug vokiečių pirklių ir amatninkų. Vilniuje buvo panašūs santykiai.

Bet kaip paprastai atsitinka — ir tai yra pamoka mūsų ateičiai — gera dalis vokiečių jau *nebegrįžo* atgal. Lietuvos miestų vokiškumas susilpnėjo, nors dar, pvz., 1765 m. Kauno burmistru buvo vokietis. Tačiau XVIII–me amž., kai katalikybė pasidarė, galima sakyti, valstybinė religija, disunitai (stačiatikiai) ir disidentai, t. y. *protestantai*, vis mažiau bebuvo pakenčiami viešajame Lietuvos ir Lenkijos gyvenime. Tai buvo bendra linkmė. Vokiečiai buvo miestuose išspausti iš savivaldybių ir, kaip ir žydai, pasidarė tik toleruojami amatninkai, suskurdo.

Įdomi buvo istorija dviejų didelių žemių kompleksų, būtent Tauragės ir Seirijų (Suvalkijoje). Didžiuliai dvarai užstato keliu pateko nuosavybėn, kaip kokios enklavės, į Prūsų—Brandenburgo

Hohenzollernų rankas (1688–90). Šimtą metų išbuvo Tauragės dvarai Hohenzollernų valdžioje (iki II–jo Lietuvos—Lenkijos padalinimo). Čia tad atsikėlė vokiečių amatninkų ir ūkininkų. (Aš čia neminėsiu plačiau bendro istorijos fakto, kad 1618 m., išmirus Prūsų Hohenzollernams, Rytprūsiai pateko Brandenburgo Hohenzollernams. Dvi perskirtas žemes ėmė valdyti vienas dvaras. Būtina buvo tas žemes sujungti!). Ką sako mūsosios statistikos, neturiu jų po ranka, bet vokiškosios mini, kad Tauragės evangelikų bendruomenėje 1863 m. buvę 3500 vokiečių « sielų », 1910 m. priskaičiuota ten 4000 vokiečių.

Šiaip su vokiečiais kontaktas per XVIII–jį amžių buvo išblėsęs. Suvargo jie. Miestų Lietuvoje neatsirado. (Čia buvo nelaiminga bajoro privilegija — kas « šinkuoja » ir matuoja, kas krautuvėse sėdi, negali būti bajoras).

Pasitaikydavo, tiesa, kad vienur kitur apsireikšdavo kokis naujas kolonistas vokietis, ir tai iš kokio didiko malonės. Štai pačiame XVIII–jo amž. gale kunigaikštis Kazimieras Nestoras Sapiega įkurdino vokiečių amatninkų šeimų Prienuose. Čia vokiečiai gavo žemės. (Dar 1941 m. Prienų vokiečių žemės suvaidino kolonizacinį vaidmenį!). XVIII–jo amž. gale į Jonavą (prie Kauno, ant Neries) buvo patekę vokiečių audėjų—tekstilininkų. Bet Lodzės vokiečių konkurencija buvo tokia stipri, kad po 50 metų Jonavos audėjai žlugo. Tas pat atsitiko su žinomojo grafo Tiesenhauso Šiauliuose įkurtais audėjais 1772 m. (Kai 1793 m. Šiauliuose buvo kuriama evangelikų bendruomenė, bebuvo likę tik 3 audėjų šeimos). Kai 1941 m. vokiečiai Šiauliuose rado « Vokiečių gatvę » — ji vadinosi tada « Didžioji gatvė », jie darė išvadas, jog tai sena audėjų kolonija. Ten buvo tarp daugelio medinių namų ir vienas senas mūrinis, atseit anų audėjų palikimas.

Jeigu dar pridėsime prie Jurbarko Švirius (prie Nemuno), kur vokiečiai iki pat I–jo pas. karo sudarė uždarą kalbos plotą, tai bus viskas, ką vokiečiai Lietuvoje yra turėję iki Magni Ducatus Lituaniae galo. Jokio monumento, jokios pilies, jokios vertos dėmesio bažnyčios. Tai buvo, palyginti, negausūs smulkūs bürgeriai, siauri amatninkėliai, kurie nesukūrė kultūros, nei davė jokio kultūrinio tono. Visai kitoks buvo vokiečių vaidmuo, pvz., Livonijoje su miestais Riga, Reval, Dorpat ir t.t., su daugybe žymių vyrų, pradedant Joh. Gottlieb Herder.

Lietuvos vokiečių, jeigu jau ieškosime kaip adatos, nebent galime paminėti Vilniaus burmistro Ulricho Hozijaus brolį, didelį Varmijos vyskupą Stanislovą Hozijų, kardinolą.

Lietuvių—vokiečių santykiuose per tris šimtmečius (XVI–XVIII) nieko ypatinga neapsireiškė. Net Maž. Lietuvos lietuviai gyveno savo gyvenimą, kuriuo vokiečiai menkai domėjosi.

Politiniai santykiai ėjo per valdovą, kuris sėdėjo paprastai Lenkijoje.

Kai prasidėjo periodas renkamųjų karalių, kai bendrosios žečpospolitos karaliaus karūna lyg ant rinkos buvo išnešama, vis siūlant, kas daugiau duos, Hohenzollernų (Brandenburgo—Prūsų) kurfürstas nedrįsdavo siūlyti savo kandidatų.

Tačiau Prūsų valstybė nuostabiai greitai stiprėjo. Ji darėsi nuo Didžiojo Kurfürsto laikų absoliutinė valstybė, kur luomai neteko savo reikšmės, kur kurfürstas jau sugebėjo išlaikyti 83.000 kariuomenės.

Lietuva—Lenkija, pagal šūkį « Polska nierządem stoi » — ėjo priešinga linkme. Buvo labai fatališka, kad toji respublika nebesurado kelio *iš luominės valstybės* į *absoliučią*.

Pasidarė Turicelli tuštuma! O natura abhorret vacuum!

Aš čia nepasakosiu visų respublikos susilpnėjimo priežasčių. Bet tik pažymėsiu: Lietuvos—Lenkijos padalinimo iniciatorius buvo *Prūsai*. Fridricho II–jo (« der alte Fritz ») brolis Heinrichas vyko į Petersburgą su planu. Tai buvo kabinetinės—dinastinės politikos laikai, kada teritorijos būdavo visaip karpomos. Svarbu buvo tik kuo didesnis « sielų » skaičius. Jokie kitokie tautiniai etc. argumentai negaliojo. Tik teritoriniai! Išlyginti interesams reikėjo kompensacijų (karas su turkais), o Prūsams — to *koridoriaus*! Tik per *trečią* padalinimą (1795) Prūsų karalija (nuo 1701 metų) gavo visą kairįjį Nemuno krantą, t.y. visą *Suvalkiją*. Tas kraštas turėjo vadintis « *Neuostpreussen* ».

Nuostabu, per 12–ką valdymo metų (1795–1807) Freiherr von Schrotter, kuris buvo Oberpräsident tuose Naujuose Rytprūsiuose, padarė tiek daug, kiek kitur dešimtimis metų nepadaroma. Tuoj buvo, pvz., Kidulių domene (priešais Jurbarką, antroje Nemuno pusėje) užkolonizuota ūkininkais iš Rytprūsių. Buvo padarytos 6 kolonijos. Traukiami buvo amatninkai, ypač dailidės ir mūrininkai, ir jų atsirado daugelyje miestelių.

Kai rusų imperijai po Vienos kongreso (1815) atiteko ir Sūduva, vokiečių kolonistų vis dar atsirasdavo. Kadangi jie kaip taisyklė buvo liuteronai ir priklausė atskirai savai evangelikų bendruomenei, tai jų kontaktas su lietuviais, nors jų vaikai puikiausiai lietuviškai kalbėjo, vis buvo reliatyvus. Tokis žmogus lietuviui visada liko « prūsas ».

XVIII–me ir XIX–me amž., šalia vokiečio smulkaus amatninko ir ūkininko, buvo pasisekę vokiečių vienam kitam bajorui įsigyti Lietuvoje stambesnės nuosavybės. Tai buvo Baltijos baronai, dažniausiai iš Kuršo, kurie vedybų ir kitais būdais apsireiškė ir Lietuvoje.

Štai grafai Keyserlingk, baronai (Freiherrn) von der Ropp, baronai von der Recke, baronai Rutzen ir dar eilė kitų.

Livonijos vokiečiai dar davė Lietuvai malūnininkų, vaistininkų, gydytojų, girininkų, tam tikrą skaičių valdininkų. Rusų imperijoje nebuvo ribų, ir todėl iš *Kurliandskoj gubernii* galėjo atsirasti Kauno ar Vilniaus gubernijose kiekvienas Baltijos vokietis (teoretiškai).

Tokiu būdu įsikūrė Kaune Tillmanns ir Schmidto geležies įmonės. Šančiai («Schanze») pasidarė vokiečių metalo darbininkų kolonija. Tie Šančių vokiečiai — atkelti iš vakarinių Vokietijos pramonės sričių — tarp Lietuvos vokiečių turėjo savo *atskirą* veidą.

Apskritai paėmus, vokiečiai Lietuvoje nelengvai laikėsi. Kai 1915 m. atėjo vokiečių kareivis į Lietuvą, nustebo jis iš viso, kad čia dar rado vokiečių. Jie buvo užmiršti. Tik dabar buvo imta vokiečių okupacinėje spaudoje apie juos rašyti.

Vienintelis veiksnys, kuris Lietuvos vokiečius jungė, buvo tik bažnytinė—liuteriškoji bendruomenė. Mokyklų Lietuvoje jie neturėjo. Šiaurės Lietuvos vokiečiai dvarininkai, gydytojai ir aptiekoriai siuntė savo vaikus i Liepojos, Mintaujos ir Rygos gimnazijas (ten mokėsi ir nevienas lietuvis), o pietvakarių vokiečiai turėjo šiokius tokius kontaktus su kaimyniniais Rytprūsiais.

Kadangi vokiečių buvo Lietuvoje tik saujelė, tai jie neturėjo didesnės reikšmės ir tada, kai prasidėjo *tautinis* judėjimas. Romantiškos nuotaikos (à la Sauerveinas!), kalbinis susidomėjimas senąja mūsų šnekta, įsteigimas «Litauische Litterarische Gesellschaft» prisidėjo prie mūsų tautinio judėjimo palaikymo. Tai buvo lokalinės nuotaikos anapus sienos.

(Kai kas iš vokiečių šovinistų—nacionalistų yra nekartą kėlęs klausimą, jog vokiečiai esą *pažadinę* tautinius judėjimus ... čekų ir ... lietuvių).

Tačiau tai yra perdaug lėkštas teigimas, kad būtų reikalo prie jo ilgiau sustoti.

Tuo ir baigiame tą *nykią* epochą. Nėra čia, išskyrus hercogą Albrechtą, lietuvių ir vokiečių santykiuose didelių herojų, nėra stambių įvykių. Gyvenimas plaukia be didesnių sukrėtimų, išskyrus 1655 metus, net padalinimas į tuos santykius pakeitimų neįneša. Vokietis, pasižiūrėjęs į tą praeitį, visada su gailesčiu ir rezignacija galvą lingavo: 1) nepasisekė ordinui savo geležinėmis replėmis perkąsti kieto lietuviško riešuto. O tai daug reiškė latvių tautai! Nebuvo kelio į Latviją, tik vandeniu, o vandeniu kolonizacijon trauktis baueris tada nemėgo. Lietuva tuo atžvilgiu latviams yra atlikus didelę misiją. 2) Nepasisekė Lietuvos vokiečiams sau susidaryti savos kultūros pėdsakų. Tačiau politinis gyvenimas jiems pastatė rytuose naujus uždaviniua, kad jie, ir būdami be jokių

kultūrinių ir etnografinių šaknų Lietuvoje, panoro tą kraštą savo Reichui *užvaldyti*. Bet tokios mintys sukiojosi galvose militaristų ir politikų, kai jau savo kalbą buvo pradėję pabūklai.

Prieiname labai įdomią temą: kokie buvo vokiečių ir lietuvių santykiai per I–jį pas. karą?

III. 1915 — 1919

Lietuviai ir vokiečiai per D. karą! Tema labai plati ir gausiai dokumentuota. Ir rašyta yra gana daug. Gal tik patys lietuviai nepakankamai domėjosi.

Atėjo vokiečiai į Lietuvą nuo 1915 m. balandžio iki rugsėjo mėn. (Kaunas buvo užimtas VIII.5, Vilnius IX.3). Atėjo jie čia kaip nugalėtojai į priešo kraštą. Lietuva jiems buvo nežinoma sąvoka. Visi žmonės, išskyrus apskurusių miestelių žydus, kalbėjo jiems nesuprantama kalba. Smarkiai žygiavo vokiečiai. Tačiau nuo 1915 m. galo, galima sakyti, *dvejus*, metus, frontas nesikeitė. Vokiečiai jau buvo okupavę visą Lenkiją, *beveik visą etnografinę Lietuvą*, dideles gudų plotų dalis ir *visą Kuršą*. Vokiečiai stovėjo netoli Rygos. Neperėję Dauguvos, jie buvo apsikasę prie pat Daugavpilio (Düneburgo). Pro Vidžius, Naručio ežerą, Smurgainį, Nemuno Beržūnę fronto linija ėjo į pietus, nuo rusų imperijos atskirdama keliolika jos buvusių gubernijų. Ir čia, kaip ir vakaruose, buvo pereita prie pozicinio karo. Užimtame plote vokiečiai suorganizavo savo karinę administraciją (« Militärverwaltung »). Lietuvai irgi buvo sukurta tokia karinė administracija. Vokiečiai (istorikai) nekartą užsimena dabar, jog tada, kai kariuomenės pranešimai (Heeresberichte) ėmė minėti žodį « Litauen », spausdinant apie karo veiksmus biuletenius, — tik tada žodis Lietuva išėjęs iš siauro mokslininkų ratelio į platesnius sluoksnius. Taip pat nuo Lietuvos—Lenkijos padalinimo (1795) pirmą kartą buvęs panaudotas vardas « Lietuva », kai buvo organizuojama Militärverwaltung. Iš čia vokiečiai iškelia, jog jie pirmieji tą žodį į gyvenimą grąžinę ...

Iš tiesų buvo sukurta Militärverwaltung Litauen—Nord ir Militärverwaltung Litauen—Süd.

Tai buvo tarytum atskira valstybė, kuri turėjo savo nustatytą plotą ir sienas. Konstituciją jai atstojo vokiečių Rytų kariuomenės vado Verordnung (nuostatai) apie Lietuvos karinę administraciją. Turėjo ji savo ūkio planą, savo pajamas—muitus, mokesčius ir rinkliavas. O tai buvo taip griežtai sutvarkyta, kad 1917 m. sausio 14 d. « Kownaer Zeitung » galėjo rašyti: « Ob—Ost ne tik pati išsimaitina ir išlaiko visą savo fronto kariuomenę, ko nei Belgija, nei Lenkija negali, bet Ob—Ostas Reichui nekainuoja nė pfenigio ».

O pajamos, pasirodo, buvo du kartu didesnės už išlaidas. Pvz., kad nors vieną skaičių duoti, 1916.II.1–IX.30 Lietuvos administracija turėjo pajamų 10.852.085,70 markių, o išlaidų tik 3.577.436,89, vadinasi, liko viršaus — 7.274.648,81 markių. (Toji medžiaga yra pačių vokiečių paduota). (*Žr. žemiau Priedą apie* OB—Ost *ir* Isenburg—Birstein. *Red.*).

Bet krašto gerovė nuo tokio pertekusio balanso negerėjo. Mokyklos skurdo, laukai ir dirvos buvo apleisti, netręšiami, sugriautas kraštas neatsistatė. Atvirkščiai, gyventojų skurdas diena iš dienos didėjo[1]. Bet tiems gyventojams valdyti buvo savotiška teismo santvarka, sava civilinė ir baudžiamoji teisė, nemažas valdininkų kadras. Jų tarpe *lietuvius* atstovavo tik keli Rytprūsių lietuviai, tarnavę Vokietijos kariuomenėje.

Šitas įdomus etatizmas, kuris paskui iš Vokietijos perėjo ir į taikos santykius, buvo sukurtas principu: « vokiečių valstybės ir kariuomenės interesai visada turi būti aukščiau statomi už okupuoto krašto interesus ». Užtat ir maisto rinkimas, ir miško kirtimas, ir visos kitos pajamos turėjo būti taip suorganizuota, kad nuo 1916 m. galo jau stipriai nedavalgančiai Vokietijai iš Lietuvos būtų pagalbinis ūkio faktorius. Stipriai industrializuota ir karo metu kietą anglų blokadą kenčianti Vokietija su pasitenkinimu žiūrėjo į tuos erdvius rytų plotus. Dabar atrodė jau pats laikas realizuoti: « nach Osten wollen reiten, nach Osten wollen wir ziehen ». « Drang nach Osten » idealas įgavo konkrečias formas. Ir tuoj buvo kuriami įvairiausi projektai tiems kraštams pasilaikyti. Būtų atskira plati studija apie juos kalbėti. Tie projektai aiškiai rodė, kad Vokietija nepaleis jau to, kur perėjo vokiečio kario batas. Jie lietė ir Lietuvą.

Rytų klausimą spręsti impulsą pagimdė kelios priežastys. 1) Vokietija norėjo prisijungti seną vokiečių kultūros žemę Kuršą ir Livoniją. Tai buvo galima tik prijungiant Lietuvą. 2) Tie kraštai buvo svarbūs išbalansuoti Vokietijos supramoninimą, vadinasi, išsimaitinimo klausimas. 3) Vokietija, kuri laivyno srityje konkuravo su Anglija (viena iš priežasčių, kodėl John Bull stojo į karą prieš bochus!), siekė supremacijos Baltijos jūroje — *dominium maris Baltici.* Pagaliau 4) Reicho rytų *sienų saugumo* reikalas. (Vokiečiai rytuose neturėjo strateginių sienų. Rytprūsių tragedija). Štai tie visi veiksniai pagimdė gana plačią literatūrą, kuri sprendė ir Lietuvos likimą.

Vienas kitas pavyzdys (jie neskelbti pas mus):

Prof. August Seraphim, autorius daugelio veikalų apie vidaus kolonizaciją, 1915 m. rankraščio teisėmis ir « streng geheim » (griežtai

---

[1] *M. Urbšienė*: Vokiečių okupacijos ūkis Lietuvoje, Kaunas 1939, 8 p.

slaptai) paruošė 44 psl. brošiūrą, siūlydamas praplėsti Vokietijos sienas į rytus, aneksuojant lietuvių, latvių ir estų gyvenamas žemes. « Norėdami susilpninti Rusiją teritoriniu atžvilgiu, matome reikalinga nustumti mūsų pačių sienas giliau į rytus ». « Esame reikalingi žemės, agrariško krašto, kuris mus aprūpintų maistu, padidintų vidaus rinką mūsų fabrikų gaminiams ir suteiktų mūsų gyventojams naują tėvynę ... ».

Reikia Livonijos! Bet kas daryti su Lietuva, kuri yra kyliu įsiterpusi: « Aišku, negalime turėti Kuršo, nepasisavindami Lietuvos, skiriančios Kuršą nuo Rytprūsių ... » « Pabaltijo šalis turime aneksuoti, taip pat Kauno ir Vilniaus gubernijas, vadinasi, sritis, kurios ribojasi su aneksuotina Suvalkų sritimi ... » [2].

Atsirado ir daugiau įvairių Vokietijos universitetų profesorių, kurie tyrinėjo Rytų Europos *Anschlusso* ir kolonizacijos klausimą. Kolonizavimo tikslais ėmė atsirasti ir draugijos. Jos irgi gamino projektus. Pvz., Lübecko prekybos rūmų sindikas Dr. Wallroth 1915.XII. pranešime įrodinėjo, kad prisijungusi Kuršą ir Lietuvą, Vokietija laimėsianti ne tik ūkiškai, bet ir militariškai. Vokietijos gyventojų skaičius padidėsiąs nuo 8 iki 10 milijonų (Seraphim tikėjosi 7-9 mil.), ir tie plotai duosią Vokietijai ištikimų karių ... Ateitis esanti, kas liečia rinkas ir t.t., tiek aiški, jog « ir smulkesnių išvedžiojimų nereikia ». Apie lietuvius, tiesa, pasakyta, jog jie nesipriešinsią prijungimui prie Vokietijos, nes Reicho sienose matė gerai gyvenančius savo « kilmės brolius ».

Apskritai karo metu vokiečių rašytojai lietuvius vaizdavo kaip darbščią ūkininkų tautą, neturinčią kitų norų, kaip tik gyventi medžiaginėje gerovėje, atsirėmus į kurią nors stiprią valstybę (plg. nuostabus panašumas 1941-42 — « ūkininkų tauta » — tie keli šimtai sugadintų inteligentų ...).

Dr. Wallroth prisiminė dramaturgą-publicistą Herbertą Eulenberg. Aprašinėdamas lietuvį ūkininką, važiuojantį vežimu su įkinkyta kumele ir *greta bėgančiu kumeliuku*, Eulenbergas taip palygino: « Pamatęs šį jaukų vaizdą, pagalvoji, kad šiandien iš kūdikystės į sąmonę atbundanti lietuvių tauta, taip pat greta mūsų vežimo bėga, įkinkyta į mūsų likimą » [3]. Vis 1915-16 metų vokiečių raštuose dažnai kartojasi refrenas, jog vokiečiams nebūsią sunku lietuvius valdyti.

1916 m. Münchene buvo išleista kolektyvinė knyga: « Der Koloss auf tönernen Füssen » (Milžinas ant molinių kojų). Ten publicistas Axel Ripke patiekė straipsnį apie lietuvius. Būtų labai įdomu tą

---

[2] *M. Urbšys (Urbšienė)*: Vokiečių karo meto spauda ir Lietuva, Kaunas 1939, 61 p.

[3] *Urbšienė*: Spauda 63 p.

straipsnį plačiai išcituoti, bet aš patieksiu tik porą ištraukų. Buvęs Lietuvoje ir nevieną lietuvį matęs, drąsiai Axel Ripke rašė: « Lietuvių problemos išsprendimas negali sudaryti jokių sunkenybių. Lietuvos inteligentija nuoširdžiai pasveikino mumyse savo išvaduotojus ir laikys mus tokiais, kol matys, kad mes pajėgiame nustumti rusą į Aziją, o, be to, dar apginti lietuvių žemę nuo lenkų savinimosi pastangų ... Šis kraštas mums naudingas ne tik todėl, kad pakankamai didelis ir galės prideramai išmaitinti vokiečių kolonistą, bet taip pat ir todėl, kad patsai lietuvis palinks į aukštesnę vokiečių kultūrą ir tuo keliu galės pasidaryti ištikimas Reicho pilietis ... Reikia neužmiršti pažymėti, jog giliai klysta tie, kurie mano, kad lietuvis jau pribrendęs kad ir primityviškiausiai savivaldybinei formai. Gal miestuose, Kaune ar Vilniuje, savivaldybę ir būtų galima įvesti, tačiau tektų susidurti su žydų klausimu, o kaime tai visai negalima. Todėl lietuvių klausimas vokiečiams tik lengvėja, o ne sunkėja ... »[4]. Komentarų nereikia.

Taigi, 1915-16 m. vokiečių raštai apie Lietuvą tekalba tik aneksijos prasme. Suomis Börje Colliander, kuris parašė puikią disertaciją apie vokiečių ir lietuvių santykius 1915-18 m., teigia, jog nuo 1915 iki 1917 m. pradžios *iš viso* nebuvo kitokių spaudos balsų, ir jis nerado kitokių brošiūrų, kaip aneksines. Mūsų Pr. *Žadeikis* savo įdomiuose Did. Karo užrašuose irgi sako: « vokiečiai buvo kuotvirčiausiai įsitikinę, kad Lietuvos jie nebepaleis iš savo rankų ... ir jų išleistieji valdymo įstatai lietė ne tik dabartį, bet ir ateitį »[5].

Ta intencija 1916 metų pabaigoje okupacinė valdžia buvo pasikvietusi eilę vokiečių korespondentų Lietuvon. Korespondentai grįžo susižavėję (turiu galvoje okupacinių įstaigų darbą !) ir papylė daug straipsnių apie Lietuvą. Liberalinės krypties « Kölnische Zeitung » per 10-tį numerių vaizdavo savo įspūdžius. « Tu krašte, mūsų brolių krauju persunktas, būsi vokiškas » — skelbė korespondentas, prisimindamas platinamą Vilniuje su tokiu užrašu paveikslą, vaizduojantį vokiečių karį tarp Vyties ir Livonijos ženklo.

Žymusis politikos dienraštis « Frankfurter Zeitung » tikėjosi suradęs Lietuvoje — taip dėstė ją lankęs korespondentas — daugeliui milijonų erdvės, kurie, kad ir *nesaugiai*, tačiau gerai ir laisvai galėsią čia gyventi. Aš čia nebeminiu eilės kitų laikraščių, kurie rėkė, jog reikia kolonizuoti tą kraštą. Bet tai nebuvo jų originalus išmislas. Tuo metu kaip tik buvo pasklidusios dviejų baltų vokiečių knygos: Paul *Rohrbach* ir *Broederich*. Abu jiedu įrodinėjo, kad Vokietijai reikia strateginės sienos iki *Peipuso* ežero. Buvo pakartota jau žinoma

---

[4] Dr. *E. Wallroth*: Der Koloss auf tönernen Füssen, 121-129 p. *Urbšienė*: Spauda 64-65 p.

[5] Pr. *Žadeikis*: Didžiojo karo užrašai, I, Kaunas 1921, 6 p.

mintis, jog lietuviai esą kaimiečiai, žemės ūkio darbininkai, ir jie *norėsią* prisišlieti prie Vokietijos Reicho, kurios Rytprūsių dalyje rasią savo tautietį.

Lietuviams vokiečių kariuomenė atnešusi išvadavimą iš Maskvos jungo (tas nuolat buvo kartojams ir 1941-44). O prieš lenkų imperialistinius užsimojimus jie rasią apsaugą tik sąjungoje su Vokietija. Broederichas aiškino vokiečiams, kad lietuvių tautinis judėjimas esąs griežtai nukreiptas prieš lenkus.

Daug toliau nuėjo Karaliaučiaus universiteto prof. Fridrichas *Lesius*, kuris darė sugestijas Vokietijai būsimą Lietuvą taip valdyti, kaip senovės Roma valdė savo provincijas. Estija, Latvija ir Lietuva negalinčios būti savarankiškos, nes jos paraližuosiančios Vokietijos kolonizacinį darbą. Nugalėtieji tegali dirbti tik užimtojo krašto ūkyje ir atlikti karo prievolę vokiškuose pulkuose. Kad šie kariai išmoktų vokiečių kalbą, Lesius siūlė jiems uždėti dar po trečią ir ketvirtą tarnybos metą. Nuo tų dviejų metų būtų atleisti tik pakankamai vokiškai išmokusieji. Galima būtų čia dar priskaičiuoti ir kitokių įmantrių pasiūlymų. Pvz., vokiečiams turi būti garantuota teisė įgyti žemes užimtame krašte. Kad jiems būtų užtikrinta teisė atsipalaiduoti nuo nugalėtųjų, politiškai nepatikimi asmens turi būti siunčiami į Rusiją (kurios dalį užbrėžė Lesius Vokietijai). Lesius buvo prirašęs visokių receptų, kaip Lietuvoje germanizuoti, kokią mokyklų-švietimo politiką vesti ir t. t. [6].

Paliksime visus tuos projektus, kurių dauguma sukasi apie kolonizaciją. Vienas, pvz., siūlo Lietuvos ūkius kaip atlyginimą vokiečių kariams. Lietuviai, latviai ir estai turį būti *iškelti* Rusijon [7]. Kitas žavėjosi, kad Lietuva ypač svarbi Vokietijai, nes tai pati geriausioji kolonizacinė sritis vokiečių ūkininkams [8]. Didžiausi kolonizavimo šalininkai buvo patys okupuotos Lietuvos administratoriai.

Mano buvęs Berlyne prof. Otto Hoetisch, vadinamas Rusijos žinovas, ilgametinis įvairių Rytų Europos žurnalų redaktorius, sveikino Hindenburgo žento ir jo adjutanto mintį prijungti Lietuvą, Latviją ir Estiją, kaip kolonizacinę sritį, prie *Prūsų* valstybės.

Šitokiose tad okupacinės valdžios nuotaikose buvo pasilikęs Vilniuje ir Lietuvoje išblaškytų lietuvių būrelis.

---

[6] Jo darbą yra naudojęs « Židiny » 1935, 189 p. Ged. *Galvanauskas*; *Vydūnas*: 700 Jahre deutsch-lit., Berlin 1932, 367-68 p. Deja, nei vieno (Lesius), nei kito darbo neturėjau po ranka.

[7] *E. Wallroth*: Die baltischen Provinzen und Litauen, Lübeck, Dez. 1915.

[8] *J. G.* žurnale « Der Osten », 222-234 p.

Atėjo 1917 m. vasario revoliucija Rusijoje. Daugelis ėmė samprotauti, kad rusas į Lietuvą nebegrįš.

Bet nieko aiškaus nesimatė.

Į trečius metus persirito žiauri žiauri okupacija.

Nors Lietuva — nuo 1795 m. buvusi po rusų jungu — nebuvo rusų kraštas, bet vokiečių karo įstatymai visais atžvilgiais traktavo kaip priešo kraštą.

Buvo įvesta labai griežta cenzūra, nuolat siautė karo lauko teismai. Miestai ir apskritys buvo izoliuoti. Okupuotam nepripažinta jokios judėjimo laisvės. Daugybė kitokių visokių suvaržymų ir griežtų įsakymų buvo suparaližavę gyvenimą visose srityse.

Žandaras ir komendantas bei amtsvorsteheris (anforštejeris) buvo žmonėms pasidarę tokios pabaisos, nuo kurių nuolai tekdavo daug ko kęsti (1945 m. alijantų vokiečiams pritaikintieji metodai buvo tiek skirtingi, kad nėra palyginimo).

(Apie Vasario 16-sios genezę rašoma atskirai).

Dėl Vasario 16-sios Akto daug kas vokiečių buvo neteisingai rašyta (plg. Hellmanno brošiūrą) [9]. Yra labai įdomus dalykas: vokiečių kalba vertimai iš « Lietuvos Aido » ir « Tėvynės Sargo ». Iš « Tėvynės Sargo » II.26 buvo išbraukti žodžiai: « 16-ta vasario 1918 metų diena, kol lietuvių tauta gyvuos, bus aukso raidėmis įrašyta Lietuvos istorijoje ».

Lietuvių pasisakymas ir vokiečių reagavimas į tai mums akivaizdžiai parodo, kaip skirtingi buvo Vokietijos ir Lietuvos politikos keliai [10].

Kai Antantė vis reikalavo Belgijos evakuavimo, apsisprendimo teisės pritaikymo Rytų Europoje, tai po kovo 3 d. pasirašytos Lietuvos Brastos taikos vokiečiai turėjo ką nors duoti.

Jau 1918.III.12 buvo įvykęs kaizerio, Reicho kanclerio ir feldmaršalo Hindenburgo pasitarimas rytų klausimais. O paskui kancleris Hertlingas tarėsi su Reichstago frakcijomis.

Kovo 18 d. Reichstago posėdyje grafas Hertlingas patvirtino, kad Lietuva bus pripažinta, kaip ir kitos « pasienio » valstybės, savarankiška, galingoje Vokietijos apsaugoje. Toms pasienio valstybėms bus suteikta tokia valstybinė forma, kuris « atitinka jų sąlygas ir jų kultūros linkmę », ir, žinoma, « mūsų (vokiečių) interesai turi būti garantuoti ». Grafas Hertlingas dar pridūrė, kad laukia atvykstančios lietuvių delegacijos, ir tada įvyksiąs Lietuvos pripažinimas kaip nepriklausomos valstybinės formacijos [11].

---

[9] Žr. « Židinys » 1938-39; « Aidai » 1948.

[10] Žr. *Urbšienė*: Spauda 102 p.

[11] *Urbšienė*: Spauda 103 p.

Už dviejų dienų, t. y. kovo 20 d., kai vokiečiai antrąją Marną padėjo, Vokietijos laikraščiai pranešė, kad Reicho kancleris ir karinė Lietuvos administracija, imdamos pripažinimo baze Lietuvos Tarybos 1917.XII.11 nutarimą, pripažinusios Lietuvos nepriklausomybę.

Vokietijos spauda rašė, kad, pagal Lietuvos norą, Lietuva pripažįstama :

1. laisva, nepriklausoma valstybė, monarchinėje santvarkoje.
2. Šitokia Lietuva sudaro su Vokietija politinę, ūkinę ir karinę sąjungas.

Kadangi lietuviai yra katalikai, tai jie parsikviesią vieną Reicho pietų princą ir paskelbsią savo karalium. Amžiniems laikams Lietuva būsianti surišta su Vokietija ūkio, muito, geležinkelio, pinigų ir karo ryšiais. Taip rašė « Tägliche Rundschau » 1918.III.20.

Nacionalistų laikraščiai tačiau, kaip « Königsberger Allg. Zeitung », tuo pačiu laiku pasisakė prieš Lietuvos nepriklausomybę. Šalia kitų argumentų buvo dėstoma, jog Lietuva tapsianti tada ginčo obuoliu tarp rusų ir lenkų : « Tummelplatz nationaler Kämpfe und Machtbestrebungen » (stumdymosi aikšte, kur vyks tautinės kovos ir pastangos ją užvaldyti).

Juk ne tik lenkai, bet ir gudai pretenduoja į Vilnių, tvirtino vokiečių nacionalistai, prisimindami « gudų » protestą prieš Lietuvos įsigalėjimą Vilniuje. (O tais « gudais » buvo lenkai Aleksandras Zienkevičius, Romanas Skirmuntas ir Povilas Aleksiukas, 1918.III.17, Minske). Keista, kad net « Dabartyje » rašą vokiško nusistatymo mažlietuviai dar III.23 dėstė abejonių pilnas mintis [12].

« Germania », beje, pasielgė išmintingiau. Davė vietos lietuvio plunksnai. Tas lietuvis buvo Dr. J. Paulukas (gal Dr. Purickis, bet jis dar nebuvo Dr.). Netiesa, kad Lietuva analfabetų kraštas (iki 80 %). Rašančių ir skaitančių esą 90-95 %. Netiesa, kad Lietuva neturinti valdininkų (jų esą rusų administracijoje ir Amerikoje). Autorius atitaisė neteisingas statistikas.

Rytojaus dieną (III.23) į Berlyną (6 val. ryto) atvyko Lietuvos Tarybos delegacija — Tarybos pirm. Smetona, Dr. J. Šaulys, kun. Staugaitis (vėliau vysk.) ir inž. J. Vileišis. Tą pat dieną 12 val. delegaciją priėmė Reicho kancleris, kuriam Taryba įteikė savo nutarimą.

Tame rašte buvo pasakyta, kad Taryba skelbia Lietuvą nepriklausoma valstybe, kad tos valstybės pagrindus padės Steigiamasis Seimas, ir kad Lietuva savo santykius su Vokietija tvarkys pagal jos 1917 m. gruodžio 11 d. nutarimą [13].

---

[12] *Urbšienė* : Spauda 104 p.

[13] *P. Klimas* : Der Werdegang des litauischen Staates, 1919, dok. 40-XV.

Savo vakarinėje laidoje (1918 m. kovo 23 d.) « Berliner Tageblatt » įdėjo Tarybos įteikto rašto turinį, papildydamas jį interview su Smetona (Tarybos pirm.). O jis pareiškė, kad 1917.XII.11 d. nutarimas palieka galioje. Kokia būsianti valstybės santvarka, spręsiąs Steig. Seimas. Su kataliku kunigaikščiu Urachu oficialiai dar nesikalbėta, nors Lietuvos kunigai jį jau lankę. Kai dėl Lenkijos ir santykių su ja, pareiškė Smetona, tikisi, kad buvusios nesantaikos nesikartos.

Kovo 24 d. visi Vokietijos laikraščiai rašė apie Lietuvos pripažinimą. Pripažinimas — tai buvo ypač iš teksto pabrėžiama — tada įsigalioja, kai Lietuva sudarys su Vokietija eilę konvencijų ir sutiks mokėti Vokietijos karo išlaidas. Spauda daug rašė apie Lietuvos sienas (paaiškėjo, kad okupacinės administracijos karininkai reiškė nuomonę, kad į Lietuvos plotą Vilnius neturįs įeiti !). Vokiečių administracija, girdi, pradedant nuo valsčių perdavimo, pamažu pasitrauksianti.

Spaudai duotame oficialiame komunikate buvo pareikšta : Vokietija nenorinti kištis į Lietuvos vidaus reikalus, ji norinti elgtis kaip « nesavanaudis bičiulis ». Tačiau — tokiems santykiams palaikyti — aiškino oficialusis komentaras — reikia, kad būtų sudarytos kelios konvencijos : militarinė, ūkio, politinė. 6—tas komunikato punktas, kuris perėjo per spaudą, sakė : Savaime suprantama, kad dėkodama Reichui už jos išlaisvinimą, Lietuva turės būti Vokietijos karo išlaidų dalyvė.

Neiškenčiu nepacitavęs « Dabarties » : kol priėjo prie Lietuvos nepriklausomybės pripažinimo, « vokiečių tauta turėjo atnešti didžiausių aukų ir daugybes nuostolių. Dėl Lietuvos atvadavimo yra išlieta daug brangaus žmonių kraujo. Vokiečiai yra išleidę daug pinigų ... » Toliau autorius kelis kartus mini, kad lietuviai turi būti dėkingi ...

Dar griežčiau rašė Ob-Ost oficiozas « Kownaer Zeitung ». Visiems amžiams lietuviai turį būti dėkingi vokiečių laimėtojams, ir jie sunkiai yra įsiskolinę vokiečių kardui. Toliau « Kown. Zeit. » sielojasi, kad tam tikros lietuvių grupės ne tik kad nesijaučia skolingos vokiečiams, bet žiūri į juos kaip į nemielus savo krašto svečius.

« Lietuvos Aidui » gi buvo išbraukti visi komentarai, rašą, kad Steig. Seimas galutinai galės nuspręsti naujai atgimusios valstybės pagrindus.

Nepriklausomybę skelbiąs dokumentas, Vilhelmo II-jo kovo 23 d. pasirašytas pieštuku, Tarybai buvo įteiktas 1918.IV.4.

Štai maždaug toji atmosfera, kurioje Lietuva buvo pripažinta. Medžiagos yra žymiai daugiau. Bet pakanka. Ir taip čia užtrukome.

Po to prasidėjo spaudos puslapiuose Lietuvai brukimas sąjungų su Vokietija, ypač su *Prūsija* ir *Saksonija*. Buvo rašoma apie tai, ko

Lietuva labai kratėsi, apie « *uniją* ». « Unija » — tas lietuvio prakeiktas žodis vėl atgijo !

Daug ką norėjo savarankiškai tuo klausimu pasakyti « Liet. Aidas » ir « Tėvynės Sargas ». « Lietuvos Aidas » net bandė išspausdinti pasakėčią apie mešką, liūtus ir asilus (à la George *Orwell*: The Animal Farm). Bet visa tai galima skaityti tik vokiškuose cenzūros išbrauktuose vertimuose.

Daug įdomių epizodų yra apie Lietuvai siūlomus kandidatus į karalius. Buvo spaudos labiausiai komentuojami du : Saksonijos princo antrasis sūnus Fridrichas Christijonas (atsimenant Augustą II ir III) ir Erzbergerio kandidatas — Württembergo hercogas Urachas. Ypač Centro partija jau nuo kovo pradžios piršo Urachą. Reikėjo apsaugoti Lietuvą nuo protestantiškų Prūsų ir Saksų! Per visą gegužės ir dar birželio mėn., kai vakaruose virė antroji Marna, spaudoje, ypač saksų ir Centro, vis buvo vėdinamas Lietuvos sosto kandidato klausimas. 1918.VI.4 d. Lietuvos Taryba pakvietė Lietuvai Urachą — Mindaugą II-jį. VII.1 jis davė savo sutikimą.

O kokia padėtis viduje? Lietuvos padėtis viduje tuomet tik pasunkėjo. Nuo pavasario kraštas buvo imta dar griežčiau administruoti. Laiškai turėjo būti rašomi vokiškai, lietuvių mokyklos uždaromos, didinamas vokiečių kalbos pamokų skaičius. Rekvizicijos nemažėjo. Ėmė plisti gandai apie kolonizaciją. Pačios Valstybės Tarybos darbas buvo visai suparalizuotas. Dr. Gaigalaitis VI.20 Landtage (Prūsų) bandė atkreipti dėmesį : arklių esą tiek daug atimta, kad 1/3 laukų tegalima aparti. « Dabartis » siūlanti lietuviams, tegaunantiems 100 gr bulvių ir 175 gr duonos per dieną, papildyti savo maisto kiekį « žolėmis, šaknimis ir vaisius duodančiais medžiais ». Taryba neturinti teisių ir negalinti veikti. Sklindą Lietuvoje gandai, kad Lietuva būsianti sujungta personaline unija su Prūsija. Apie tai lietuviai nė girdėti nenorį. Dr. Gaigalaitis davė pavyzdį. Šiaulių dvarininkas vertęs valstiečius pasirašyti raštą, prašant Lietuvai unijos ryšių su Vokietija. Tada susirinkusieji dvarininką botagais išplakę. Smarkus juokas.

Gavęs progos, « Germanijoje » 1918.VI.19 Voldemaras parašė straipsnį apie nepakeliamą Lietuvos padėtį.

Labiausiai gi Tarybą baugino Vokietijos planai kolonizuoti Lietuvą. Apie ją aiškiai viešai pareiškė V.7 net vice-kancleris von Payer, o rytojaus dieną « Kown. Zeitung » rašė (o tai karinės administracijos balsas) : « Mes manome, kad, pvz., čia Lietuvoje nė vienas protingas žmogus nebetiki į ateityje pilnai nepriklausomos Lietuvos utopiją ».

Tai buvo Lietuvai sunkiausi mėnesiai. (Dar čia VI.3 alijantai skelbė Lenkijos nepriklausomybę su laisvu išėjimu į jūrą).

Tada Valstybės Taryba (nuo VI.11 Valst. Tarybai vokiečiai raštus grąžindavo), turėdama Uracho sutikimą, po ilgo ir triukšmingo posėdžio, Jurgio prospekto 13-me 13-ka balsų liepos 13-tą dieną išrinko Urachą Lietuvos karaliumi (4 išėjo !). Tą žingsnį Taryba darė be Vokietijos žinios. Ir visur pasipylė balsai, kad Lietuvai jokiu būdu negalinti būti pripažinta teisė savarankiškai spręsti sosto kandidatūros klausimą. Kai « Liet. Aidas » atsisakė dėti tos rūšies « Nordd. Allg. Zeitung » komunikatą, buvo uždarytas mėnesiui. To pat likimo sulaukė « Tėv. Sargas » ir « Darbo Balsas ».

Pagaliau VII.31 A. Voldemarui pavyko « Berliner Tageblatt'e » įdėti lietuvių paaiškinimą, teigiantį, jog kaizerio suverenine pripažinta Lietuva galėjo pati spręsti savo konstitucinės formos klausimą. Voldemaras priminė 1917.XI.22 Reichstage kanclerio pasakytus žodžius, jog Vokietija « laukia, kad Lietuva pati pasirinktų sau savo valstybinę formą, kuri atitiktų jos sąlygas ir kultūros kryptį ».

« Kownaer Zeitung » atsakė Voldemarui, kad litauischer Politikus nepakankamai įvertinęs gruodžio 11-tos dokumente išreikštą « prašymą ». Laikraštis puolė ne vien lietuvius, bet ir tuos, kurie padėjo Lietuvai, pvz., Erzbergerį. (O kad Erzbergeris, kuris parinko Urachą, buvo labai smarkiai puolamas vokiečių, matome iš jo atsiminimų. Jis negavo niekuomet leidimo atvykti Lietuvon).

Dar daugiau : ryšy su Uracho išrinkimu, vokiečių spauda sujudo kaltinti Lietuvą, kad ji esanti nedėkinga vokiečiams, neįvertinanti atvadavimo ir vokiečių « pralieto kraujo ». Buvo imta įrodinėti, kad tik viena Vokietija teturinti teisės spręsti apie Lietuvos ateitį.

Ir taip truko iki rugpiūčio pradžios. Tik mažiau kraštutinė spauda dar rugpiūčio pradžioje priminė vyriausybei, jog ji nesanti galutinai nusistačiusi dėl Uracho išrinkimo. Rugpiūčio 4 d. « Norddeutsche Allg. Zeitung » (valdžios oficiozas) tebereikalavo tačiau, kad Lietuva pirmoje eilėje sudarytų Vokietijos reikalaujamas konvencijas ir tik tada imtųsi spręsti savo sosto klausimą. Laikraštis priminė, kad konvencijos jau esančios rengiamos ir rugpiūčiui neįpusėjus būsiančios užbaigtos. Urachą Taryba išrinkusi prie uždarų durų, ir Vokietija apie tai nieko nežinanti. Jeigu turėsite kada progos mesti žvilgsnį į Vokietijos spaudą rugpiūčio 4-9 dd., tai matysite stambias antraštes :

Der Abschluss der Konventionen Deutschand mit Litauen.

Vor dem Abschluss der deutsch-litauischen Konventionen, ir pan.

Labai neigiamai Uracho ir Tarybos žygio atžvilgiu buvo nusistatęs ir militarinės valdžios šefas Lietuvai von Falkenhausen, išėjęs 1917 m. generalgubernatoriaus praktiką Belgijoje. Kai kunigaikštis Isenburgas per Reichstangą buvo priverstas atsistatydinti, ar greičiau

buvo atstatytas, tai nuo 1918.I.12 pareigas perėmė Falkenhausenas, kuriam Valstybės Taryba atrodė padariusi « nelojalų » žingsnį.

Taip Vokietija ir nesiskubino tarti savo galutinį žodį dėl Uracho išrinkimo. O vokiečių viešoji opinija nuo rugsėjo pradžios jau matė, kad kažkas yra įvyke frontę (« juodoji diena » — IX.8).

Dar 1918 m. rugpiūčio 30 d. Lietuvos Tarybos delegacija lankėsi pas vice-ministerį (užs. reik. min.) Hintzę. Jam įteikė Reicho kancleriui adresuotą memorandumą apie padėtį krašte[14]. Viena dalis to memorandumo lietė vidaus reikalus, žiaurią okupaciją, o kita prašė pašalinti okupacinės valdžios daromas kliūtis Lietuvos vyriausybei susidaryti. Lietuva reikalavo sau atstovo Berlyne, taip pat buvo keliamas klausimas: vokiečių sąjungininkai turėtų pripažinti Lietuvos nepriklausomybę. (*Bartuška*: Liet. Taryba, « vystykluose kūdikis »). Kokia buvo reakcija į šitą svarų memorandumą? « Kownaer Zeitung » rugsėjo 2 d. atsakė į jį « Frankf. Zeit. » žodžiais, jog Taryba esanti įspėjama prieš neapgalvotus žingsnius.

Rugsėjo 23 d. « Voss. Zeitung » straipsnyje « nauja ir sena politika » siūlė dėl susidėjusių karo aplinkybių grąžinti pasienio valstybes Rusijai (jau tada bolševikinei), kad didžiosios valstybės susigrupuotų: centrinės valstybės iš vienos ir Rusija iš kitos pusės.

Karo laimė tačiau jau aiškiai krypo į santarvininkų-alijantų pusę.

Ir kai 1918 m. spalių 20 d. pas Reicho kanclerį kunigaikštį Max von Baden atvyko Lietuvos Tarybos delegacija, buvo pasakyta, jog lietuvių tautai Vokietija perleidžia visus rūpesčius konstitucijai sudaryti ir santykiams su kaimynais užmegzti. Tačiau vokiečių karinė administracija veiksianti tol, kol Lietuva sutvarkys kraštą taip, kad bus galima be jos apsieiti. Kariuomenė ir Vokietijos susisiekimo priemonės bus dar paliktos krašte.

Užteks paminėti, jog Taryba XI.2 vienbalsiai nutarė: « Liepos mėn. 13 d. Valstybės Tarybos nutarimas kviesti hercogą Urachą Lietuvos karaliumi nevykdomas. Galutinai tas klausimas paliekamas spręsti Steigiamajam Seimui ».

Štai toliau pora inventoriškų faktų:

1918.XI.5 buvo sudaryta Lietuvos vyriausybė.

Lapkričio 6 d. Vokietijos spauda pranešė, kad prof. Voldemaras yra paskirtas ministeriu pirmininku.

Lapkričio 17 d. « Kownaer Zeitung » įdėjo programinės Voldemaro kalbos santrauką. (XI.11 — paliaubos Vakaruose).

(XI.22 Vokietija per savo spaudą pranešė apie Lietuvoje susidariusias vokiečių kareivių tarybas. Vilniaus atidavimas bolševi-

---

[14] Žr. *Klimas*: Werdegang, Nr. 68.

kams į rankas: leidinys kareivių tarybų — « Soldatenrat der X. Armee »).

Tą pačią dieną — XI.22 į Berlyną nuvyko pirmasis Lietuvos atstovas Vokietijai Dr. Jurgis Šaulys. Jo bendradarbiai buvo Dr. Purickis ir Dr. Penkaitis.

Šitaip Lietuvos ateitis nustojo būti priklausoma nuo Vokietijos. Vokiečiai kraustėsi iš Lietuvos, bet greitai jų kariniai daliniai buvo angažuojami prieš bolševikus.

Susidarė trynimosi tarp lietuvių savanorių ir vokiečių karių.

Kaune prie Lietuvos viešbučio ne kas kitas, o *vokietis* karininkas nušovė kareivį Eimutį. Tai simboliškai! To trynimosi buvo visur.

Kai pulk. Schrötterio Eiserne—Division kovėsi ir mušė bolševikus Lietuvos vasaros rytuose, neapsiėjo be trynimosi. Jis gavo Vyties kryžių. (Grąžino Münchene 1932 m.). 1919 m. liepos 17 d. paskutiniai daliniai išsikraustė (Zimmerle). Nuo tada Lietuva tikra valstybė: tauta, teritorija, vyriausybė.

Bermontininkai. 1919.XI.21-22. Generolo Bermondt-Avaloff daliniai, sąjungoje su gen. Judenič, kuris žygiavo į Petrapilį. Tikslai tamsūs. Kolonizuoti noras. 1919.XI.21-22 Radviliškyje gen. Niesselio misija. Ententė juos iškraustė — 1919.XII.15.

Bet vokiečiai leido pasinaudoti 100.000.000 paskola. Valdininkų algos. Nubraukta buvo nelaimingai už visas investicijas (tiltai, geležinkeliai) — dideli nuostoliai miškui, rekvizicijos etc. ...

Tai vis faktai: kokis *psichologinis* balansas iš karo? ...

Vokiečių ir lietuvių santykiai *nesibalansavo* draugiškai. Perdaug buvo likę iš karo ir kietos okupacijos karčių resentimentų. Vokiečiai kaip tik beįmanydami glostė ir visaip skatino labai menkutį vokiečių elementą krašte. (Įdomu, prie jų gretinosi *prieš* lietuvius ir žydai, linkę ginkluotam kariui pataikauti, ir būdavo vertėjais).

Lietuvoje vokiečiai pristeigė, žymiai daugiau negu reikėtų, *vokiškų* liaudies mokyklų [15], ir šitaip viso to pasėkoje pirmą kartą, jau sąmoningai subrendusioje tautoje, atsirado tarp vokiečių ir lietuvių aiškių diferencijų.

Jos didėjo.

Kada sąjungininkai (vokiečiai ir austrai) žlugo, tai, kaip žinome, už poros mėnesių buvo pradėta Versalio taikos konferencija (1919. I.18; tą dieną buvo ir 1871.I.18).

---

[15] 1916 m. sausio mėn. Lietuvoje buvo 32 vokiečių liaudies mokyklos. 1918 m. kovo mėn. Lietuvoje buvo 75 vokiečių liaudies mokyklos. Žr. *Zemke*: Der Oberbefehlshaber Ost u. d. Schulwesen im Verwaltungsgebiet Litauen, Diss., Berlin 1936.

Toje taikos konferencijoje[16] lietuvių delegacija, kuriai nebuvo leista *oficialiai* dalyvauti, iškėlė tačiau, su pagalba Mažosios Lietuvos Tarybos, reikalavimus, kad Lietuvai turi priklausyti ir kairysis Nemuno krantas už Ragainės ir Tilžės. Tai buvo 1919.III.24 Voldemaro ponui Clemenceau įteiktas memorandumas. Voldemaro reikalavimuose buvo ca. 125.000 kv. km su 6 mil. gyventojų. Tai tik padidino lietuvių ir vokiečių priešingus resentimentus.

IV. 1920—1932

Labai trumpai esame palietę lietuvių ir vokiečių santykius I—jo pas. karo metu ir iki 1919 metų vidurvasario. Börje *Colliander* apie tai parašė visą knygą, kurioje yra daug nemalonios tiesos vokiečiams; lygiai jiems nemalonus buvo Petro *Klimo* išleistas dokumentų rinkinys: « Der Werdegang des litauischen Staates ».

Tie santykiai ėjo dvejopa linkme. 1) Iš vienos pusės, vokiečiai svarstė, kaip aneksuoti, kolonizuoti ir germanizuoti tą kraštą. Tai buvo jų brošiūros, spauda ir visokie kitokie balsai, kurie rodo, kokius nusistatymus vokiečiai turėjo *galvoje*. (Ant jų galima uždėti žymaus gen. *Eichhorno* žodžius, pasakytus 1916 metais, švenčiant Kauno paėmimą: kad « die stolze Festung *Kowno*, wills Gott auf immer deutsch bleiben wird » — išdidi Kauno tvirtovė su Dievo valia liks amžinai vokiečių !). Tokie politikų, profesorių, generolų ir t. t. nusistatymai buvo viena plotmė. 2) Iš kitos pusės tačiau ėjo realūs lietuvių ir vokiečių santykiai pačioje Lietuvoje, Lietuvos Tarybos darbas, kuri « vaipėsi » (Ludendorffo žodis) ne pagal vokiečių norą, ir tai Tarybai vokiečiai iki pat savo griuvimo neužleido nė per nago juodymą jokių žinybų krašte.

Vokiečiams atrodė, kad lietuvių reikalavimai yra « unerhört », ir tai labai apsunkino toliau lietuvių ir vokiečių santykius.

Tie santykiai buvo laikinai pagerėję lietuvių-vokiečių pasienio sutartyje (Grenzvertrag) 1928 m. Ir prekybinė sutartis 1929 m. buvo labai palanki vokiečiams. Vis tai buvo Voldemaro darbas. Jis rėmėsi į vokiečius prieš lenkus.

Bet štai 1929 m. Voldemaras buvo nuverstas. Vokiečiai, be kitko, čia įžiūrėjo sau smūgį.

Lietuvių ir vokiečių tolimesniuose santykiuose amžina rakštimi paliko *Klaipėdos reikalas.*

Anot vokiečių, kaip labai dažnai jų visokie leksikonai ir enciklopedijos rašo, lietuviai, pasimokę, girdi, klastingų metodų iš

---

[16] Žr. Henry *Chambor* knygoje skyrių: La Lithuanie.

lenkų (užimant Vilnių), 1923 m. sausio 10 d. užėmė Klaipėdos kraštą, t. y. tą dieną, kai buvo užimtas Ruhro kraštas.

Vokiečiai nerašo, kad patys gyventojai sukilo ir pareiškė norą prie Lietuvos prisijungti.

Kas gi būtų pasidarę su tuo Freistaatu, kuris buvo pavestas prancūzams (komisaras Petisne) administruoti? Jis buvo Versalio taikos § 99-ju nuo Vokietijos atskirtas. Tai įvyko 1920.II.14. Pasidarė alijantų žinioje Freistaat Memel. Naudingas medžio uostas — miškui (Bialoviežui) transportuoti, naudingas lenkams. Todėl pradžioje lenkai tiesė į jį rankas. (Abi valstybi krūvoje !)[17].

Ambasadorių konferencija 1923.II.16 formaliai paprotestavusi, pripažino Klaipėdą Lietuvai.

Po ilgų derybų, negalėdami nieko daugiau pakenkti ir atstatyti esamos padėties (čia irgi kalbėjo realūs faktai !), lenkai per prancūzus pravedė, kad Lietuva Klaipėdos kraštą gavo su nemaža hipoteka. O toji hipoteka buvo Klaipėdos krašto konvencija arba statutas, ėmęs veikti nuo 1924.V.8. Šitaip Klaipėdos kraštas jaunoje Lietuvos valstybėje buvo *vienintelė* autonominė sritis.

Klaipėdos kraštas buvo Lietuvos suverenitete, bet turėjo teritorialinę autonomiją (Landtagą, direktoriją, tik gubernatorius — centro valdžios įgaliotinis) « zur Sicherung der überlieferten Rechte und der Kultur seiner Bewohner » — Tautų Sąjungos taryba 1924. IV.8 pareiškė.

Dabar jau Lietuva turėjo dvejus vokiečius: 1) su autonomija ir 2) Didžiojoj Lietuvoj.

Visi tie faktai, naujoji Lietuvos valstybė ir jos noras eiti savo nepriklausomu keliu, Lietuvos vokiečiams statė irgi savus uždavinius. Pirmiausia Did. Lietuvos vokiečiai susirūpino steigti savą organizaciją, kuri atstovautų vokiečius krašte. Jau 1920 m. nuo pas. karo Lietuvoje palikę vokiečiai, kontakte su vietiniais, įkūrė « Partei der Deutschen Litauens ». Ji, kaip ir kitos mažumų grupės, siekė sau kultūrinės autonomijos (t. y. savų mokyklų) ir rinkimuose į Steigiamąjį Seimą (1920.IV.14-15) vokiečiai Lietuvoje šiaip taip pravedė vieną atstovą.

Į pirmąjį seimą (1922) iš viso nepateko nė vienas vokietis. O antrajame seime (1923), koalicijoje su rusais ir žydais (!), vokiečiai gavo dvi vietas. 1926 m. III-jin seiman vėl bepateko vienas vokietis. Bet čia su juo drauge ėjo pirmą kartą rinkimuose dalyvavę Klaipėdos Memeldeutsche — jie buvo gavę 5 atstovus seime. Taigi matome, kad *politiškai* D. Lietuvos krašto gyvenime negalėjo vaidinti jokio vaidmens.

---

[17] *M. Urbšienė*: Klaipėdos krašto istorijos paraštėje, Kaunas 1934.

Užtat kultūriškai stengėsi vokiečiai savo svorį padidinti. 1924 m. buvo įkurtas « Kulturverband der Deutschen Litauens ». Jo uždavinys buvo rūpintis vokiečių mokyklomis, jų kultūriniu bei bendruomeniniu gyvenimu. 1935 m. Kulturverbandas jau buvo įsisteigęs 26 skyrius, kurių 1938 m. beliko 19. Kai tautininkai įvedė autoritatyvinį režimą, Partija nebeteko savo reikšmės, ir Kulturverbandas nuo 1927 iki 1941 metų liko vienintelė Lietuvos vokiečių organizacija Lietuvoje.

Kai nuo 1933 m. prasidėjo nauji santykiai su vokiečiais (Klaipėdos byla 1935 m.—Neumann—Sass), tai Kulturverbandui veikti atsirado, ypač skyriuose, sunkenybių. Patys blaivesni vokiečiai pripažįsta, jog lietuviai reagavo į taktiką kaikurių vokiečių karštakošių (Hitzköpfe), kurie buvo naujai patekę į Kulturverbando vadovybę. Bet tai nagrinėti yra per smulkus klausimas.

Kai kalbama apie lietuvių-vokiečių santykius, reikia pasakyti, kiek gi buvo iš viso nepriklausomoje Lietuvoje vokiečių.

1923 m. rugsėjo 17 d. buvo Lietuvoje pravestas pirmasis ir paskutinis gyventojų surašymas. Vokiečių buvo priskaičiuota 23.973 — 1,2 % visų gyventojų (be Vilniaus ir be Klaipėdos, žinoma). Vokiečiai, lenkai ir rusai protestavo seime dėl surašymo klaidų ir tendencijų. Girdi, vokiečių ūkininkas dažnai neatskyręs tautybės ir pilietybės sąvokų — « Nationalität » ir « Staatsangehörigkeit ».

Buvo įneštos tam tikros korektūros, bet jau teoretiškai. Pagal jas vokiečių skaičiuota 29.231 (= 1,4 % visų gyventojų). Bet vokiečiams ir tie skaičiai vis atrodo perdaug sumažinti. Jie daro priekaištą, kad tarp liuteronų lietuvių yra tokių, kurie yra vokiečiai, ir jų esą bent dešimt tūkstančių. Tad vokiečiai 1939 m. skaitė 40.000 savo tautiečių Lietuvoje. Bet girdi ir tas skaičius buvęs permažas, nes 1941 m. pavasariop (sausio—kovo mėn.) per repatriaciją buvo išvežta iš Lietuvos 51.852 žnonės. Tačiau bent pusė jų buvo lietuviai, kurie bėgo tokiu būdu nuo bolševikų teroro. Grynų vokiečių Lietuvoje galėjo būti 25.000.

Tauragės apskrityje vokiečių buvo 3,4 %, Raseinių apskr. 1,9 %. Pačiame Kaune — 3,6 %. Suvalkijoje jų buvo daugiausia: Šakių apskr. — 4,2 %, Marijampolės apskr. — 3,4 %, o Vilkaviškio apskr. — 12,6 %. Užtat kitur jų beveik nebuvo.

98 % vokiečių buvo liuteronai, taip kaip 98 % lietuvių Lietuvoje buvo katalikai. Iš čia suprantama, kodėl lietuviai ir vokiečiai nedaug, palyginti, maišėsi vedybiniu keliu. Daugiausia tie vokiečiai buvo ūkininkai, ar malūnininkai — amatninkai. 1938 m. Lietuvoje tebuvo tik 8 vokiečiai gydytojai ir 4 advokatai.

O mokyklų (liaudies) jie turėjo 1938 — 6 (1922 m. jie jų buvo turėję 23). O girdi, vokiečiams priklausę 108 mokyklos — pagal

gyventojų statistiką. Bet čia kalti buvę lietuviai, kad vokiečius, neskiriančius tautybės nuo pilietybės, įrašinėjo pasuose lietuviais. Tokie «Passlitauer» neturėję teisės vokiečių mokyklos laikyti. Tad 60—70% vokiečių vaikų turėję lankyti vokiečių mokyklas. Tai yra vokiečių balsai, kartojami dar dabar[18].

Vokiečiai Lietuvoje neturėjo jokios mokytojų seminarijos, ir vokiečių pedagoginis institutas Klaipėdoje, kuris nuo 1934 metų priiminėjo ir Did. Lietuvos vokiečius, ruošė tik Klaipėdos kraštui mokytojus. Tad baigusieji Klaipėdos krašte ir likdavo, tvirtai sau įsikalę į galvą per mokyklą vaikus vokietinti. Vokiečiai bandė gauti mokytojų iš Vokietijos ar Latvijos. Bet čia reikėjo apsigyvenimui leidimų. Kai atėjo didysis konfliktas 1933—35 m., tai didžioji dalis tų ne Lietuvos piliečių vokiečių turėjo grįžti į savo namus atgal.

Kybartuose vokiečiai turėjo iki galo progimnaziją, o Šiauliuose ji neišsilaikė — ir virto 6—rių metų Volksschule. Jos dvi davė gimnazistų Kauno vokiečių gimnazijai, kuri nuo 1920 m. buvo kaip Oberrealschule. Tai buvo vienintelė vokiečių gimnazija, kurią iki 1933 m. gana gausiai lankė ir Kauno *žydukai*.

Jeigu mokykla sukeldavo vokiečių ir lietuvių santykiuose daug resentimentų, išsiliejančių ir vokiečių spaudoje Reiche, tai dar aštresnis klausimas buvo *Kirche*.

Lietuvos vyriausybė nepripažino 1921 m. latvių, vokiečių vadovybėje išdirbtos, protestantų sinodų tvarkos (Synodalordnung). Lietuvoje buvo per 22.000 protestantų lietuvių, kurių gerą dalį vokiečiai laiko vokiečiais. Metų metus tęsėsi bažnytinis protestantų ginčas, jau persimetęs tarp pačių protestantų. 1925 m. vyriausybė nutarė ieškoti išeities. Maž. Lietuvos lietuvis pastorius Dr. Gaigalaitis, kitados Prūsų Landtago narys, buvo paskirtas protestantų evangelikų *praeses*. Vokiečių pastoriai, žinoma, daugiausia vokiečiai, pasijuto skriaudžiami, net buvo atleidžiami, išvaromi, vokiečių evangelikų bendruomenės nebegavo subvencijų. Vokiečių pastoriams ir jų kantoriams atrodė, kad jie yra perdėm persekiojami.

1925 m. buvo įsteigtas evangelikų teologijos fakultetas, ir jis per 10 metų paruošė vieną kitą protestantų pastorių.

Jeigu karo metu Lietuvoje vokiečiai buvo leidę « Kownaer Zeitung », « Wilnaer Zeitung », « Zeitung der X. Armee », « Grodnaer Zeitung », « Suwalkier Nachrichten », « Die Wacht im Osten », tai nuo 1918 m. neliko nė vieno vokiško laikraštėlio. Tik 1920 m. iki 1929 m. ėjo « Litauische Rundschau ». Paskui iki 1941 m. ėjo vokiečių Kulturverbando organas « Deutsche Nachrichten für Litauen ».

---

[18] Žr. Der Göttinger Arbeitskreis, Heft 15.

Šiaip, išskyrus kartais šiaip taip išleidžiamą « Deutscher Kalender für Litauen », jokiu raštu Lietuvos vokiečiai nepasirodė.

Jie mito tuo, kas būdavo per Kauno vokiečių knygyną gaunama Reiche, ir tai būdavo paskirstoma jų liaudies bibliotekoms (Volksbüchereien), kurių 1938 m. buvo 27. Šitaip skurdžiai vystėsi vokiečių kultūrinis ir politinis gyvenimas Lietuvoje, bet jis, ypač nuo 1933 m., vis davė daug rikošetų tarpusavio santykiams tarp Reicho ir Lietuvos.

Štai 1928 m. vokiečių studentų jaunimas Kauno universitete įsteigė korporaciją « Arminia ». Toji korporacija tačiau taip ėmė narsiai-veikliai reikštis su savo veikimu, paskaitomis, santykiais su Klaipėdos vokiečiais krašte, kad joje buvo įžiūrėta *lojalumo stoka* Lietuvos valstybei. (Atsiminkime, tai buvo jau nacių laikai Vokioje !). 1936 m. tad Kauno universiteto senatas tą korporaciją uždarė: buvo motyvuota — korporacija veda priešvalstybinę akciją. Kadangi tai įvyko lietuvių — vokiečių santykių įtempimo metu, tai davė irgi progos vokiečių spaudai pulti lietuvius. Galima čia pridėti: vokiečių studentai 1937 m. sudarė savo « Vokiečių studentų Sąjungą » (Deutscher Studentenbund). Tas « Bundas », turėjęs tuos pačius tikslus, kaip ir « Arminia », išliko iki 1941 m.

Lietuvos vokiečiai silpnai susiorganizavo ekonomiškai. Jie turėjo nuo 1923 m. bankelį « Deutsche Genossenschaftsbank », kuriam stigo geros vadovybės, ir jis 1932 m., dėl padarytų eilės klaidų (tai pripažino ir patys vokiečiai), skaudžiai subankrutavo, nusinešdamas vokiečių ūkininkų ir amatninkų indėlius.

Besitempią Vokietijos ir Lietuvos santykiai nerodė vokiečių ūkininkui nieko gera.

Šalia tų Did. Lietuvos vokiečių santykių paraleliai vystėsi Klaipėdoje santykiai. Nepopuliarus buvo dalykas — karo stovis. Jis buvo įvestas 1926 m. — po perversmo — išplėstas ir ant Klaipėdos. (Ten nuimtas tik 1938 m. rudenį).

Autonomijos Statutas — svarbiausia konvencijos dalis — buvo sunkiai apvaldomas daiktas. Tik *abiem pusėm* gerą valią rodant, galima buvo jo laikytis. Vokiečiams atrodė, kad jie yra skriaudžiami, kad Gross-Litaueriai nuolat Statutą laužo.

Valdininkų trūkumai, girtavimas etc. darė savo.

Susidarė ūpas prieš Lietuvą.

Iš 27—29 seimelio atstovų lietuviai gaudavo iki 5—7.

Voldemarą — vokiečių « draugą » — nuvertus, prasidėjusi tikroji Gewaltpolitik.

Gubernatorius Navakas ėmė rodyti stiprią ranką.

Konfliktas iškilo.

1932 m. — neva prieš Autonomijos Statutą — buvo paleista Böttcherio direktorija.

Haagoje tarptautiniame teisne buvo pripažinta Lietuvos teisė. (Direktorijos pirm. buvo pažeidęs Lietuvos suvereninę teisę).

Nuotaikos tačiau neatslūgo. Su jomis įėjo Lietuva į naujos vokiečių sistemos — nacių kaimynystę 1933.I.30.

Aš čia visų peripetijų nepasakosiu.

V. 1933—1939

Tuo įeiname į naują skyrių. Hitlerio laikai yra *nauja*.

Hitleris reiškė — pirma politika, o tik paskui ekonominis momentas. Politikai reikėjo viską aukoti. Lietuvių-vokiečių santykiai blogėjo. Vokiečiai lietuvišką politiką vadino *teroru*. Siaura nacių propaganda visai užnuodijo santykius.

Už Lietuvos politiką Klaipėdos krašte ji turėjo būti « *baudžiama* ». Nuo 1934 m. Vokietija atsisakė priimti Lietuvos žemės ūkio produktus. Iki pat 1935 m. galo buvo, galima sakyti, siena (ūkio) visai uždara.

Buvo sunku. Žąsų realizavimas vidaus rinkoje... 1934 m. rudenį. Kol buvo surastos naujos rinkos, praėjo mėnesių mėnesiai.

Klaipėdos krašto žinovai-vokiečiai « Besserwisseriai » sakė, jog — jie geriau žiną — Lietuva neatlaikysianti tos blokados, atsiklaupsianti.

Taip buvo patarinėjama Berlynui! Bet per tuos 1934-35 m., kai prekyba su Vokietija artėjo prie nulio, Lietuva *susirado rinkas*. Lietuva nesiklaupė. (124 suimti 1935 m. pavasarį — « Mažasis Nürnbergas » — Neumanno-Sasso byla — maskuota nacių organizacija prieš Lietuvos suverenumą). Kai 1936 m. rugpiūčio mėn. vėl buvo atnaujinti prekybiniai santykiai, Berlynas pamatė, kad vietiniai Lietuvos specialistai Klaipėdoje (kaip anie Hofmannai ir kiti, būk Lietuva nesugebėsianti valdytis) — buvo skaudžiai paklydę.

Klaipėdoje nuo lenkų ultimatumo reikalai blogėjo. (Ultimatumas buvo duotas 1938.III.17, priimtas III.19). Lietuvos vyriausybė buvo priversta panaikinti Klaipėdos krašte karo stovį: 1938.XI.1. (Voldemarininkų santykiai — raštai Nürnbergo teisme. Prašė pinigų, ginklų. Vokiečiai sutiko pinigų duoti labai nedideles sumas, bet ginklų — ne. Gestapo žinioje ! Mūsų saugumo valdininkai vokiečių saugumo bendradarbiai).

Bet tai atskira nemaloni tema.

Atleistas kursas. Bet tai negelbėjo.

1938 m. Sekminėmis Kauno stadijone buvo vokiečiams leista atšvęsti « Tag der Volksgemeinschaft ».

Klaipėdos kraštas vis buvo nemaloni tema. Klaipėdos Landtago vokiečiai reikalavo laikytis Statuto. 1938.XI.11 rinkimai į seimelį (paskutiniai) davė vokiečiams laimėjimų. Jie išėjo su savo Einheitsliste ir gavo, išskyrus lietuvių keletą, beveik visus balsus.

Tada vokiečiai dar labiau kėlė galvas, siekė *Anschlusso.*

Dalykai blogėjo. 1939.III.22 iš Urbšio pareikalauta atiduoti Klaipėdą. Weizsaecker gražiai memuaruose rašo, jog geruoju lietuviai atidavė. Tą « geruoju » reikia imti į kabutes. Buvo pasirašyta nepuolimo sutartis (§).

Lietuvai buvo 99-ms metams pripažinta laisva uosto zona (Freihafen) Klaidėdoje.

Neatlaikė režimas Lietuvoje. Tuoj buvo sudaryta koalicinė vyriausybė, kuri apėmė ir kitas grupes, išskyrus, žinoma, komunistus.

O Lietuvos vokiečiai 1939 m. Sekminėmis džiūgavo susirinkę į naują sąskrydį. Dar niekuomet jų nebuvo buvę iš viso krašto tiek daug Kaune susirinkę.

Įeinant į 1939 metų galo orbitą — labai nelaimingą — reikia užbaigti tuos savitarpinės nesantaikos metus tarp Vokietijos ir Lietuvos. Ir patys vokiečiai turi pripažinti, jog lietuvis ir vokietis Lietuvoje ir draugiškai sugyvendavo.

Lietuvoje tikros vokiečių *neapykantos* ir vokiečių *persekiojimo* niekada nėra buvę.

Lietuvoje vokiečiai buvo labai nedidelė mažuma ; vokietis « kleiner Mann », « kleine Leute ».

Kol vokiečiai lojaliai laikydavosi Lietuvos atžvilgiu, konfliktų nebūdavo. Bet didysis Reichas nevisada suprasdavo tautines jaunos valstybės aspiracijas.

Reikia daryti skirtumą tarp Didž. Lietuvos vokiečių ir Memelländerių. (Dabar mato : sugadintas « Grenzvolk »).

Tie jautėsi prieš savo norą nuo Reicho atskirti — aš čia turiu galvoje vokietininkus.

Tik todėl, kad lietuvis — kontrastas lenkui — nėra karštas, nemėgsta staiga išlieti savo neapykantos ar keršto, ir pačioje Klaipėdoje prie didesnių konfliktų nepriėjo.

Lietuvis čia buvo atsargus, nepasitikįs.

VI. 1939—1941

Žymiai istoriškai turiningesnė, ir dar labiau skaudesnė lietuvių valstybei ir jų tautai, yra šeštoji epocha. Laiko atžvilgiu ji yra labai trumpa : tik dveji metai ir du mėnesiai, t. y. nuo 1939 metų rugpiūčio 23-čios iki 1941 m. birželio 22 d. (ar birželio 23 d., kai buvo

paskelbta Lietuvos Laikinoji Vyriausybė). Šie dveji metai tačiau nepaprastai daug įvykių atnešė Lietuvos gyvenime ir sukūrė tokią politinę situaciją rytuose, kurios pasėkas dabar kenčiame ant savo kūno.

Atvaizduosime to periodo tik tokius momentus, kurie labiausiai išryškina Lietuvos ir Vokietijos santykius. Žingsnis į karo pradžią yra tokia plati tema, kad galima joje beveik pasimesti. Šitoje vietoje galima pasakyti, jog jau yra nepatogu ir sunku susivaikyti atskirame klausimėlyje, nes yra « embaras de la richesse ». Pagrindinis šaltinis yra 1948 m. State's Department'o išleisti dokumentai iš vokiečių Užsienių Reikalų ministerijos (Auswärtiges Amt) archyvo. Tai yra alijantų surastieji dokumentai vadinamosios Wilhelmstrasse's. Tas rinkinys vadinasi Nazi-Soviet Relations 1939—41 (yra taip pat ir vokiškas leidimas). Tai amerikiečių leidinys. Anglai išleido du tomu Max *Beloff's*: The Foreign Policy of Soviet Russia, 1936—1941 (Oxford University Press, 1949). Sovietai neatsiliko; jie išleido du tomu taip pat: Documents et matériaux se rapportant à la veille de la dernière guerre mondiale, 1948. Bet šis leidinys nepatiekia sovietų ir nacių santykių 1939 m. 1939—ji metai sovietams labai nemalonūs, ir Amerikos Nazi-Soviet Relations pasirodymas jiems sudarė keblumų, net paaštrino amerikiečių ir sovietų santykius. Bet jau prieš tai — Nürnbergo teismo proga — buvo padaryta didžiulių dokumentų kaugių selekcija. (Ten buvo aptikta ir kai kas, kas privertė VLIKą mūsų nacionalistus išmesti iš Vyriausio Komiteto !). Robertas H. *Jackson*'as Vašingtone paskelbė 1946—47 aštuonis tomus: Nazi Conspiracy and Agression. Paskui dar išėjo vienas papildomas tomas.

Tai tokie šaltiniai, kurių pirmuoju tik betarpiškai pasinaudojame. Čia paliekame nuošaliai visokius atsiminimus ir dienoraščius.

1939 m. rugpiūčio 23-sios dienos paktas, kuris mums atidaro vartus į naują epochą, turi ilgą proistoriją. Periodas yra, tiesa, trumpas, bet dokumentų daug.

Buvo laikas, kai Veimarinė Vokietija ir sovietinė Rusija susijungė bendrais interesais. 1922 metais balandžio 16 d. abi valstybės sudarė *Rapallo* sutartį. Rapallo — vienu žodžiu tariant — sujungė abi valstybi į bendrą opoziciją prieš *Versalio taiką* ir jos sutartį. Vokiečiai vadavosi iš Versalio nuostatų, ieškodami kelių kurti karines įmones sovietų žemėje, ypač lėktuvinių dalių. Suprantama, kodėl vadinamoji « Rapallo politika », « Rapallo dvasia » buvo per visą dešimtmetį, net ir nacių valdymo pradžioje, vis keliama, pabrėžiama.

Vokiečių hitlerininkų grūmojimai ir prasidėjęs ginklavimasis tačiau Sovietų Sąjungą kreipė į Tautų Sąjungą. Sovietai ėmė nesipurtyti regioninių paktų. Tokie savitarpinės pagalbos paktai, akivaizdoje didėjančios nacizmo agresijos, buvo sudaryti su Prancūzija

ir Čekoslovakija. Kai vokiečiai pagaliau suorganizavo *antikominterninį paktą*, į kurį — šalia Italijos — 1936 m. lapkričio 26 d. įėjo ir *Japonija*, vokiečių ir sovietų santykiai pablogėjo. Žemiausią punktą jie pasiekė 1938 metų rudenį, kai Münchene iš čekų buvo atimti vokiečių apgyventi *Sudetai*. Optimistams atrodė, kad sovietai, kaip savitarpinio pakto su Čekoslovakija partneriai, žygiuos prieš Hitlerį. Bet ... bet rytų meška tik smarkiai per savo spaudą urzgė, o iš urvo *nesijudino*. Kai barometras pasiekia kritišką tašką, rodyklė sudreba ... Į kurią pusę ji pasuks: į audrą — lietų, ar į gerą orą. Nuo Müncheno ir prasidėjo tokis rodyklės virpėjimas. 1939 metų pradžioje jau ėmęs rodytis miražas būsimo « ketvirtojo » Lenkijos padalinimo, vertė sovietus apsižvalgyti. Pagal Augusto Rosso, italų ambasadorių Maskvoje, tokią galimybę sovietai jau svarstę 1938 m. spalių mėn. pradžioje [19].

Kadangi įeiname į laikus slaptos diplomatijos, kur ji ypač žydėjo, daug kur yra spragų. Spragos atsiranda ypač dar todėl, kad archyvai sovietų, to pagrindinio partnerio, yra istorikams ir politikams neprieinami. Bet jeigu jie ir būtų atviri naudojimui, vargu jie galėtų iš sovietų pusės *viską papasakoti*. Priežastis yra toji, kad Stalino ir Hitlerio, o ypatingai Stalino žemėje, ėmė reikštis *dviguba* diplomatija. Kartais Sovietų Rusijoje šalia oficialiosios linijos buvo antra ir trečia tendencija, vedama slapčiausiu ir priešingu keliu. Jeigu tik atidžiau perverti vokiečių-sovietų santykių dokumentus, kaip sakyto State's Departamento išleistus, krinta į akis vienas įdomus dalykas. Dviejų metų laikotarpyje Berlyne vienas po kito pasikeitė trys rusų ambasadoriai: Merekalov, Škvarciov, Dekanozov. Škvarciovas iš Merkalovo perėmė ambasadoriaus postą 1939.IX.3 ir buvo ambasadorium 14 mėnesių (iki 1940.XI.24), kai iš jo Dekanozovas perėmė postą, išbūdamas ambasadorium Berlyne iki pat sovietų-vokiečių karo pradžios. Tie ambasadoriai stovėjo kažkur toliau viršūnėje, kai gausūs sovietiniai agentai veikė. Kaikurie jų buvo Stalino patikėtiniai, buvo jo pasiunčiami. Tokie veikėjai tačiau, gana veiksmingi įvairiose diskusijose, pranykdavo visai staiga, jeigu kur pasirodydavo pats Stalinas ar jo *alter ego* politiniais klausimais Molotovas imdavo pats vesti reikalus.

Tokis paaiškinimas yra reikalingas, kad suprastume įdomų vaidmenį Stalino agento *Astachoffo*, kuris buvo sovietų pasiuntinybės patarėjas Berlyne. Jis veikė Stalino nurodymu *coute che coute* užmegzti santykius su Hitlerio patikėtiniais ir surasti kelią abiejų valstybių susipratimui. Šitokių agentų veikla tik dalimi tėra užfiksuota doku-

---

[19] *A. Rossi*: The Russo-German Alliance, London 1950, 3 p.

mentuose. Nurodymai būdavo žodiniai, atliekami su nepaprasta diskrecija. Tokie slapti pašnekesiai yra likę tamsoje. Taktika buvo aiški. Kai pasiseks slapti kontaktai, bus galima pradėti oficialesniems asmenims. Nepasisekimo atveju buvo galima išsiginti visko. Panašaus metodo laikėsi ir vokiečiai, tik gal mažiau jį išplėtodami. Svarbų vaidmenį čia atlieka Dr. Karl *Schnurre*, turįs departamento direktoriaus titulą Užsienių Reikalų ministerijoje (Auswärtiges Amt). Jam priklauso Sovietų Rusijos ir Baltijos kraštų ekonominis skyrius. Maskvoje panašų vaidmenį atliko nuo 1923 m. vokiečių pasiuntinybėje tarnaująs Rusijos vokietis Gustav Hilger, pasiuntinybės tarėjas. Ribbentroppas su Hitleriu savo ambasadoriui Maskvoje von Schulenburg tepranešinėjo tik tiek, kiek tematė reikalinga, ir net 1941 m. pavasarį jiedu paliko Schulenburgą nežinioje apie savo planus iki pat paskutinio momento.

Štai toji arena ir toji dvasia, kurioje turėjo užsimegzti dviejų diktatorių santykiai ! Santykiai, kurie Pabaltijo tautų istorijoje turėjo tokios lemiamos reikšmės. Tad ir genezei reikėtų skirti dėmesio, nors tai išeina iš siauresnių mūsų temos rėmų.

Nesileisime tačiau į visas to pusiau užkulisinio veikimo smulkmenas. Jau apie tai nemaža yra rašyta. Labai simpatišku būdu tai išdėstė A. Rossi. 1949 m. rudenį per kelius numerius vokiškai « Der Monat » nagrinėjo įdomius šaltinius.

Santykiai tarp sovietų ir Hitlerio Vokietijos neužsimezgė staiga kokiu Ribbentroppo nuskridimu. Tai buvo tik išdava. Išdava to, kas jau anksčiau buvo ruošta.

Pvz., vienas iš pirmųjų sovietų prisilietimų prie vokiečių pulso Rusijos atžvilgiu buvo *misija* per Bulgarijos atstovą Berlyne (Draganov jo pavardė), kuris 1939 m. birželio 15 d. apsilankė Užsienių Reikalų ministerijoje pas sekretorių Woermann, išdėstydamas savo pokalbį su Astachoffu[20]. Astachoffas pareiškęs : Sovietų Sąjunga stovinti kryžkelėje : *a*) galinti sudaryti sutartį su Anglija ir Prancūzija (tada vyko derybos !), *b*) galinti tas derybas nutęsti ir *c*) galinti susitarti su Vokietija. Paskutinioji galimybė Sovietų Sąjungai esanti priimtiniausia. Reikia pačiam paskaityti visą tekstą, kad būtų galima susidaryti įspūdį, su kokia sugestija Astachoffas Draganovui buvo išdėstęs, jog reikia ieškoti bendros kalbos. Pats Astachoffas gegužės 17 d. Schnurrei buvo plačiai išdėstęs, jog tarp Vokietijos ir Sovietų Sąjungos nesą jokių užsienio politikos priešingumų ir todėl nesą kokio pamato tom dviem valstybėm būti nedraugiškuose santykiuose. Žodis žodin :

---

[20] D.-S. 23 p., Nr. 16. Taip cituojama vokiškas vertimas USA State's Department išleisto dokumentų rinkinio : Nazi-Soviet Relations 1939.

« Astachoff ging ausführlich darauf ein, dass keine aussenpolitischen Gegensätze zwischen Deutschland und der Sowjet-Union bestünden und dass infolgedessen kein Grund für eine Gegnerschaft der beiden Staaten vorläge »[21].

Tai buvo reikšmingi žodžiai, atremti į paties Stalino kalbą 18-tame bolševikų partijos kongrese 1939 m. kovo 10 dieną. Ten buvo, be kitko, ir tokis prieš demokratus nukreiptas posakis: « neleisime, kad mūsų kraštas būtų įtrauktas į karinį konfliktą (tokių) kurstytojų, kurie yra pripratę taip susitvarkyti, kad kiti jiems kaštonus iš ugnies ištrauktų ».

Šitie ir dar eilė kitų žodžių buvo pasakyta Hitlerio garbei. Žaidimas prasidėjo įdomus. Juk tą pačią vasarą, kai nedviprasmiškai Stalino patikėtiniai rodė naciams draugiškesnį veidą, vyko sovietų ir anglų-prancūzų derybos Maskvoje. Kai krito Čekoslovakija, Klaipėda, kai buvo imta pagaliau 1939 m. pavasarį iš Lenkijos reikalauti sausumos koridoriaus į Rytprūsius, hitlerinis pavojus darėsi nebepakeliamas. Demokratai ieškojo draugų. Tokiu draugu buvo norima padaryti sovietinę Rusiją, kurioje viešpatavo antinacinės nuotaikos. Nesileisime į anglų-prancūzų derybų istoriją Maskvoje. Balandžio 6 d. Chamberlainas apreiškė House of Commons apie sudarymą bilateralinio savitarpinio pakto su Lenkija. Prieš kelias dienas anglai ir prancūzai buvo suteikę unilateralines garantijas Rumunijai ir Graikijai. Kai Hitleris siekė tačiau Lenkiją izoliuoti, tam reikalui galima buvo *paaukoti kai ką* pačioje Lenkijoje. Tai buvo Ribbentroppo žodžiai iš V.26[22]. Šių metų pradžioje vokiečių žurnalas « Jahrbuch für Osteuropa » išspausdino Meissnerio (baltų vok.) straipsnį (studiją), kuriame jis remiasi prancūzų užs. reik. ministerio Bonnet atsiminimų santrauka. Girdi, ir anglai-prancūzai buvę sutikę sovietams užleisti Pabaltijį. Tai esą matyti iš Bonnet memuarų. Išvedžiojimai yra tačiau migloti, ir jie neįtikina. Vokiečių autoriui, matyti, rūpėjo tą patį priekaištą padaryti alijantams, kokį sau užsitraukė Hitleris, būtent abeji buvę lygūs Pabaltijo atžvilgiu, abeji jį sutikę užleisti bolševikams. Meissnerio tezę kol kas aš laikau dar galutinai neįrodyta. Vis dar tebegalioja lordo Halifaxo žodžiai, kuriuos jis pasakė 1939 m. gruodžio 5 d. lordų rūmuose: « Mes norėjome savo santykius su Sovietų Sąjunga pagerinti. Šitame reikale mes vadovavomės ta mintimi, jog trečiųjų valstybių teisės mūsų pastangose neturi būti paliestos. Įvykiai jau yra paskutiniu laiku įrodę, jog spėjimai ir nusistatymai Karališkosios Didenybės valdžios buvo

---

[21] D.-S. 5 p.. Nr. 5.
[22] *Rossi*: R. G. All. 13 p.

teisingi. Ji nesutiko sueiti su Sovietų Sąjungos vyriausybe į susitarimus, kurie būtų reiškę netiesioginę agresiją Baltijos valstybėms »[23]. Labai kukliai pasakyta ! (Už pusės metų toji Halifaxo minimoji netiesioginė agresija virto užpuolimu !).

Kas dėjosi Berlyne tuo metu, kai alijantų komisijos prakaitavo Maskvoje? Ten buvo su dideliu atsidėjimu sekami visi Kremliaus žygiai. Nepaprastą padarė Hitleriui įspūdį sprogusios bombos, kai 1939.V.3 iš užsienių reikalų liaudies komisarų pasitraukė Litvinovas (buvo nuo 1930). Užsienių reikalų liaudies komisaru tapo Molotovas — Skriabinas jo tikroji pavardė. Litvinovo atleidimas buvo *antrasis* Stalino ženklas (Litvinovas žydas !). Berlynas ėmė apčiuopti sovietų tendencijas ieškoti bendradarbiavimo. Hitleris savo generolams pasakojo vėliau, t. y. rugpiūčio 22 d. (savaitė prieš Lenkijos karo pradžią) : « Litvinovo pakeitimas buvo sprendžiamas ». Savo laiške rugpiūčio 25 d. Hitleris rašė Mussoliniui : « Pagaliau paskutinėmis savaitėmis, nuo Litvinovo pasitraukimo, vis labiau ryškėjąs Kremliaus noras pertvarkyti santykius su Vokietija, ėmė įgauti dar didesnės svarbos ». « Nun ist in den letzten Wochen die seit dem Weggang Litwinows zutage getretene Bereitschaft des Kremls zu einer Neuordnung der Beziehungen zu Deutschland zu kommen, immer stärker in Erscheinung getreten und ermöglichte es mir, nunmehr nach einer bereits erfolgten Vorklärung meinen Reichsaussenminister nach Moskau zu schicken zum Abschluss des Vertrages »[24].

Taigi Litvinovas ! Jau gegužės 5 d. Astachoffas Schnurrei buvo pranašavęs Molotovo, kad ir ne specialisto diplomato, paskyrimo reikšmę[25]. Iš tiesų Molotovas, kuris drauge buvo ir Liaudies Komisarų Tarybos pirmininkas, pradėjo žingsnius į suartėjimą su Hitleriu, ir jau gegužės 30 d. Ausw. Amt sekretorius Weizsaecker Astachoffui apreiškė aiškų Vokietijos norą pradėti derybas su Sovietų Sąjunga[26]. Astachoffas savo keliu pareiškė, jog eventualus Vokietijos noras sudaryti nepuolimo paktą su Sovietų Sąjunga, sulaikytų ją, gal būt, nuo susitarimo su Anglija[27]. Čia pirmą kartą buvo ištarti žodžiai : *nepuolimo paktas*. Wilhelmstrasse tai laikė labai svarbiu žygiu, jai buvo svarbu ypač, kad Astachoffas ėmėsi iniciatyvos

---

[23] *E. J. Harrison* : Lithuania's Fight for Freedom, 17 p. ; *Suduvis* : Ein kleines Volk wird augelöscht, Zürich 1947, 24-25 p.

[24] D.-S. 89 p. ; labai įdomus Hitlerio laiškas ir tą pat dieną Mussolinio laiškas.

[25] D.-S. 4 p., Nr. 3.

[26] D.-S. 14-16 p., Nr. 12.

[27] *Rossi* 18 p.

tam fatališkam susiartinimui [28]. Nürnbergo teisme užtad vėliau (1945 m. rudenį) ir patvirtino Ribbentroppas: « Pirmasis žingsnis buvo padarytas rusų » [29]. Tai buvo pasakyta tuo metu, kai buvo nagrinėjama vokiečių, kaip karo kaltininkų, iniciatyva užpulti Lenkiją.

Įdomus supuolimas ! Tą pačią dieną, kai Astachoffas ištarė žodžius « nepuolimo paktas », Molotovą aplankė prancūzų ir anglų ambasadoriai Maskvoje. Buvo čia ir Foreign Office specialus įgaliotinis, Mr. Strang, kuris ką tik buvo atvykęs iš Vakarų Maskvon. Kadangi Paryžius buvo reikalavęs įtraukti Pabaltijo valstybes į ruošiamą garantijų sistemos schemą, ir britų vyriausybė pagaliau sutiko su tokiu pasiūlymu [30]. Tad nuo birželio 15 d. visos derybos tarp alijantų (t. y. prancūzų-anglų) ir sovietų buvo bevaisės. Rusijai tada jau vaidenosi nepuolimo paktas su Vokietija, iš kurios Sovietų Sąjunga sau tikėjosi žymiai didesnės naudos. Tad Vokietijai beliko priimti ar atmesti tokį pasiūlymą. Ji laikė tad savo rankose Londono ir Paryžiaus derybų pasisekimo raktus. Vokietijai tokis pasiūlymas buvo laiku. Ji jį priėmė. Ribbentroppas apreiškė japonų pasiuntiniui Berlyne M. Shiratori, jog « Vokietija yra nusistačiusi pasirašyti su Sovietų Rusija nepuolimo paktą ». Už keletos dienų grafas Ciano Romoje Sovietų Sąjungos charge d'affaires išdėstė Vokietijos pirmuosius konkrečius pasiūlymus, kurie buvo suimti į tris punktus. Iš jų aiškėja tuometinės Vokietijos nusistatymas Baltijos valstybių atžvilgiu. 1) Vokietija padėsianti pagerinti santykius tarp Sovietų Rusijos ir Japonijos. 3) Vokietija sudarysianti su Rusija ant plačios bazės prekybinę sutartį. *Antrasis* puktas pats svarbiausias — Vokietija sudarysianti su Rusija nepuolimo paktą, ir Pabaltijo valstybes abi pusi garantuosiančios. Šitie pasiūlymai tikrai pasiekė Maskvą. Apie tai liudija mums platus Molotovo ir Schulenburgo (vokiečių ambasadoriaus Maskvoje) įdomus pasikalbėjimas iš rugpiūčio 15 d. [31].

Pagaliau artėjo istoriškos dienos. Vokiečių armijos (Wehrmachto) kariuomenės štabas (DKW) paruošė Lenkijos žygio planus. Hitleris nusistatė rugpiūčio 26 d. pulti Lenkiją. Iki to laiko jam reikėjo būti susitvarkiusiam su Sovietų Rusija. Liepos gale Führeris ėmė darytis neramus, o Stalinas su Molotovu iš tolo šypsojosi, numatydami, jog Vokietija už laiku ateinančią pagalbą turės mokėti aukščiausią kainą. Neramino Hitlerį ir faktas, kad Chamberlainas buvo nusistatęs į Maskvą pasiųsti *karinę* misiją.

---

[28] *Rossi* 19 p.
[29] *Rossi* 19 p., 1 pstb.
[30] *Rossi* 19 p.
[31] D.-S. 60 p., žr. dokum.

Politinės derybos, tiesa, buvo neišėjusios ilgai iš mirties taško. Su Molotovu, kuris vis buvo nepasotinamas, buvo sunku susitarti. Buvo norima sudaryti nors savitarpinės pagalbos paktą. Tačiau kai britai sutiko suteikti garantiją Baltijos valstybėms, Molotovas atsisakė garantuoti Šveicarijos ir Olandijos saugumą. Tada vėl susipainiojo reikalai dėl taip vadinamo «netiesioginio agresoriaus» sąvokos. Pagaliau kada jau atrodė derybos buvo arti tikslo, liepos 20 d. Molotovas pareikalavo — prieš užbaigiant galutinas politines derybas — pradėti militarinius pasitarimus. Išreikalaudamas prancūzų ir anglų militarinių *misijų atsiuntimą*, Stalinas išvystė *spaudimą* į vokiečius. Savo bendradarbiavimo kainą su Hitleriu jis *eo ipso* galėjo pakelti aukščiau. Iš kitos pusės, jis žinojo, kad jis gali pradėti su vakarų alijantais militarines derybas. Jos visai nekliudė jam vesti savo sovietinių interesų politiką. Stalinas, pvz., žinojo, kad alijantai negalės priversti Lenkijos, kad ji sutiktų praleisti sovietų kariuomenę per savo kraštą. Tokį reikalavimą militarinėse diskusijose buvo iškėlęs Vorošilovas.

Kas dėjosi tačiau vokiečių ir sovietų santykių lauke? Slapčiausioji diplomatija, kurią Vilsonas iškalbingai buvo pasmerkęs savo 14-koje punktų 1918 metais, dabar tiesiog suklestėjo. Schnurre savo plačioje promemoria, pvz., yra užrašęs apie savo pasimatymą su Astachoffu ir Barbarinu (sovietų torgpredu Berlyne) liepos 26 d. vakare. Turėdamas Ribbentroppo sutikimą, Schnurre čia pirmą kartą plačiau išdėstė vokiečių ir nacionalsocialistų nusistatymus. Per platu būtų visa tai išdėstyti[32] čia. Astachoffas gi pradėjo reikšmingais žodžiais apie vokiečių ir sovietų ankstyvesnį artimą bendradarbiavimą ir užsienio politikos interesų bendrumą («... über die frühere enge Zusammenarbeit und aussenpolitische Interessengemeinschaft ...»[33]. Kai Schnurre pareiškė, jog visa erdvė nuo Baltijos jūros iki Juodosios yra vokiečių ir rusų interesų ir jųjų konfliktų zona ir valstybės turi bendrus interesus, nes jiems opozicijoje yra *kapitalistinės demokratijos*, *tada* Astachoffas pritarė, jog reikia abiem valstybėm susitarti, suderinant abiejų valstybių vitalinius interesus[34]. Tačiau turįs praeiti tam tikras laikas, kad būtų galima išblaškyti nemalonias pasėkas antikominterninio pakto ir Müncheno gėdos (Sudetų atidavimas!). Šį kartą Schnurrei laikas buvo brangesnis, ir jis pabrėžė reikalą eiti į *kompromisą*, derinant savitarpius interesus. Visa tai dėjosi tuo metu, kai Londonas ir Paryžius vedė derybas Maskvoje. «Dabar yra

---

[32] D.-S. 36-38 p.
[33] D.-S. 36 p.
[34] *Rossi* 23-24 p.

pats geriausias momentas klausimą išspręsti — aiškino Schnurre — bet, sudarius paktą su Londonu, viskas bus dingę. Maskva turinti dabar pasirinkti ». Schnurre klausia: « Ką gali Anglija pasiūlyti Rusijai? » Geriausiu atveju « dalyvavimą Europos kare », kuris sovietams nieko konkretaus nežada [35]. Dabar, kaip matome, vokiečiai skubėjo ir spaudė tai įvykdyti (tai matyti ypač iš Ribbentroppo ir Schnurres akcijos), ką Stalinas nuo 1939 m. kovo 10 d. buvo pradėjęs. Tiesa, Astachoffas užsiminė, kad Dancigas turi grįžti Reichui, kad koridoriaus klausimas turi būti išspręstas Vokietijos naudai, tačiau jis paminėjo savo (Sovietų) interesavimąsi Rumunija (Besarabija), Lenkija, Baltijos valstybėmis. Vokiečiai turėjo atsisakyti nuo savo planų į Lenkijos Galicijos bei Ukrainos žemes. Šitaip štai jau buvo iš dalies užbrėžtas rytų Europos išsidalinimas tarp dviejų vienas kitu abejojančiu ir nepasitikinčiu partneriu.

Istorija kaikuriais atvejais kartojasi. Yra dėsningumo ! Kai Rytai ir Vakarai, rusai ir vokiečisi *susitaria*, sunku ypač mažosioms Pabaltijo tautoms ir valstybėms išsilaikyti. Pabaltijo naujosios valstybės gimė, kai abu tarp savęs kovojantieji partneriai žlugo. Tada jųdviejų krauju pratrėštoje žemėje išaugo trys gajos Pabaltijo rožės. Jos tol augo ir klestėjo, kol du pilni priešingumų ir nesutarimų partneriai nerado sau bendros kalbos. Lietuvos valstybingumui visada palaimingas bus vokiečių ir rusų nesutarimas. Kai tik vokietis ir rusas suras *bendrą* kalbą, sunku bus Pabaltijo tautoms prieš bendrą priešą laikytis. Taip buvo Kosciuškos metais, kai vyko Lietuvos-Lenkijos padalinimai, taip buvo 1939 metais, kai buvo ruošiamasi nelemtai rugpiūčio 23-čiai.

Kokie dar reikšmingesni faktai nusako kelią į sovietų-vokiečių paktą, palikusį Lietuvą vokiečių interesų zonoje. Paminėtina, kad liepos 29 d. Weizsaeckeris pavedė Schulenburgui tokią misiją: jis turėjo painformuoti sovietų vadus, jog Lenkijos klausime Vokietija esanti nusistačiusi « apsaugoti visus sovietų interesus ir ieškoti su Maskva pasiekti susipratimo ». Toliau yra pareikšta Schulenburgui: « Taip pat ir Baltijos klausimu yra galima, tolimesnio pozityvaus pasikalbėjimo eigoje, pagilinti tą mintį, jog mes savo laikysena *Pabaltijo* klausimu taip sutvarkysime, kad bus respektuojami gyvybiniai sovietų interesai prie Baltijos jūros ». Tai yra jau aiškus atsisakymas nuo pirmykščio noro drauge su Rusija garantuoti Pabaltijo valstybes. Tą reikšmingą pasakymą, raktą į tolimesnių derybų pasisekimą, reikia pacituoti originalo kalboje: « Auch in der baltischen Frage könnte bei einem positiven Verlauf des Gespräches der Gedanke

---

[35] *Rossi* 24 p.

vertieft werden, dass wir unsere Haltung gegenüber dem Baltikum so einrichten, dass lebenswichtige sowjetische Ostseeinteressen respektiert werden »[36]. Rugpiūčio 2 d. pats Ribbentroppas kalbėjosi su Astachoffu, primindamas, kad prie « Baltijos jūros esą užtenkamai vietos mums abiems (= vok. ir sovietams), ir kad rusų interesai čia su mūsaisiais jokiu būdu neturi susidurti » (Ribbentropp : « Ich sagte, dass an der Ostsee für uns beide Platz sei und dass russische Interessen hier mit unseren in keiner Weise zu kollidieren brauchten »[37]. O apie Lenkiją Ribbentroppas pareiškė : «Lenkų provokacijos atveju bus su Lenkija atsiskaityta savaitės laikotarpyje ». Toliau Reicho užsienių reikalų ministeris pridėjo, kad kritusios Lenkijos klausimu būsią su Rusija ieškoma susitarimo[38]. Šitaip Vokietija buvo pasiruošusi susitarti su Sovietų Rusija, nuskirdama minėtas valstybes savo likimui, jų nepriklausomybės kaina. Tai matyti ir iš Schulenburgo pasikalbėjimo su Molotovu rytojaus dieną, t. y. rugpiūčio 3 d. Iš pradžių vokiečių ambasadorius Maskvoje aiškino apie tai, kad antikominterno paktas nebuvęs nukreiptas prieš sovietus, kad sudarytieji vokiečių nepuolimo paktai su *Pabaltijo valstybėmis* turėję tikslą dokumentuoti vokiečių nusistatymą respektuoti Pabaltijo valstybių integralumą. O tolimesniame pokalbyje Schulenburgas pakartojo tai, kas jau žinoma iš Schnurres ir Ribbentroppo teigimų: « mes savo nusistatymą Pabaltijo atžvilgiu, reikalui esant, taip sutvarkysime, kad gyvybiniai sovietų interesai prie Baltijos jūros būtų užtikrinti » (« Ich betonte ... unsere Haltung gegenüber Baltikum gegebenenfalls so einzurichten, dass lebenswichtige sowjetische Ostseeinteressen gesichert blieben »). Schulenbergas savo promemorijoje rašo : kai tik buvo paminėtas « Baltikum », Molotovas tuoj susidomėjo, kokias valstybes mes vokiečiai « Baltikum » vardu suprantame. Ar *Lietuva* prie jo priklausanti? Štai jau iš rugpiūčio 2-ros ir 3-čios pasikalbėjimų yra aišku, kas turės sudaryti 23-čios rugpiūčio slaptojo protokolo bazę. Pabaltijys ir Lenkija buvo tos aukos ! Kol tai buvo užantspauduota, turėjo dar praeiti trys savaitės.

Ar yra kas nors įdomaus iš to trumpo tarpo, kas charakteringiau apreikštų lietuvių ir vokiečių santykius ? Specifinių dalykų nedaug. Vokiečiai jau buvo dviem kanalais (per Astachoffą ir Molotovą) aiškiai painformavę, jog jie yra pasiruošę pripažinti Rusijos interesus Pabaltijyje ir Lenkijoje. Charakteringas buvo —

---

[36] D.-S. 41 p., Nr. 26.
[37] D.-S. 42-43 p.
[38] D.-S. 43 p.

rašo Rossi — Molotovo noras partirti, ar Baltiko sąvokon priklausė ir Lietuva [39].

Tolimesnė eiga iš tikrųjų parodė, jog Hitleris nebuvo linkęs sovietams užleisti Lietuvos, ir todėl 23-čios rugpiūčio susitarime Lietuva nebuvo pripažinta rusų įtakos sferon. (Čia buvo Schulenburgo paminėtos nepuolimo sutartys tarp Vokietijos ir Pabaltijo. Tie nepuolimo paktai — Nichtangriffsverträge buvo tik su Latvija ir Estija). Nuo 1936 metų tos abi Pabaltijo valstybės, norėdamos nuolatinį Sovietų Rusijos nepalankumą-nepasitikėjimą susilpninti, siekė nepuolimo pakto su Vokietija. Pati Vokietija tai pasiūlė tik 1939 m.; liepos 7 d. buvo pasirašyti Berlyno nepuolimo paktai su Latvija ir Estija. Juose buvo pasižadama nepavartoti prieš partnerį jėgos, o kas svarbiausia — buvo pasižadėta neparemti trečios valstybės, kuri bandytų vystyti nedraugiškus ir prievartos veiksmus prieš vieną iš sutartį darančių pusių. Kodėl Lietuva nedarė tokio pakto? Kai 1939 metų kovo 22 d. iš Lietuvos buvo atimta Klaipėda, tai gražiai skambančiam dokumente — Abkommen über die Rückgliederung des Memelgebietes — Lietuvos atžvilgiu tada buvo pareikšta, jog, šitą ginčo objektą pabaigus, Vokietija norinti su Kauno vyriausybe taikoje gyventi ir bet kokias diferencijas spręsianti ne prievartiniu būdu. Apie latvių ir estų nepuolimo paktus su Hitlerio vyriausybe sovietai gerai žinojo.

Klausimui išsiaiškinti rugpiūčio 5-6 dd. Molotovas išsikvietė Kotrinš, latvių pasiuntinį, ir Aug. Rei, estų pasiuntinį. Tiedu bažijosi Molotovui, jog nepuolimo sutartys su Reichu esą tik taikos garantijos ir nieko daugiau, juk Estija ir Latvija turinčios taip pat tokias pat nepuolimo sutartis ir su Sovietų Rusija. (Sovietų Sąjungos nepuolimo sutartis buvo sudaryta su Latvija 1932.II.5, su Estija — 1932.V.4, ir su Lenkija — 1932.VII.25). Molotovas tačiau užsispyręs teigė, jog tos sutartys parodančios tų dviejų valstybių tendenciją į Vokietiją, ir niekaip nebuvo galima Molotovo perkalbėti [40]. Vokiečių-sovietų santykių dokumentų leidėjai yra pavadinę laiką nuo IV.13 iki VIII. 14 (1939) bandymu vokiečių ir sovietų santykius *pagerinti*, o nuo 14-tos iki 23-čios rugpiūčio — tas devynias dienas pavadino nauju skyriumi — *sudarymas* nepuolimo sutarties. Tačiau jau pats dokumentų *turinys* rodo, jog nuo rugpiūčio 3-čios būsimos nepuolimo sutarties kontūrai-rėmai buvo aiškūs.

Norėčiau atkreipti dėmesį: kaip visa tai įdomiai vystėsi. Iš pradžių sovietų vyriausybė buvo nutarusi duoti tik ženklą, jog yra atėjęs

---

[39] *Rossi* 26 p.; plg. D.-S. 52 p.- Ar Lietuva priklausė į Baltikum, ėjo dar kalba VIII.14.

[40] D.-S. 48 p.

laikas užmegzti pokalbius. Jie prasidėjo šnektomis apie papraščiausią susiartinimą — « rapprochement », kaip diplomatų kalboje sakoma. Paskui bolševikai jau kėlė nepuolimo pakto reikalą, ir galutinoji fazė buvo — « specialusis slaptasis protokolas ». Tik jame buvo surašyti pagrindiniai nuostatai santykiams su Vokietija, apibrėžti abiejų valstybių politiniai ir teritoriniai interesai rytų Europoje. Įdomu pažymėti, jog rugpiūčio 17 d. Vorošilovas paprašė nutraukti militarinius posėdžius su anglų ir prancūzų atstovais iki 21-os rugpiūčio. Sovietų vadas, matyti, norėjo galutinai susikoncentruoti operacijai, kuri buvo planuojama nuo kovo mėnesio. Ribbentroppas buvo taip pat baisiai užimtas. Jis turėjo labai skubėti, nes « karo veiksmai galį prasidėti kiekvieną dieną »[41]. Gaila, kad neturiu po ranka memuarų oficialaus Hitlerio vertėjo Paul *Schmidt*: Ein Statist auf der diplomatischen Bühne, 1949 — Statistas diplomatinėje arenoje. (Jis labai daug kur dalyvavo, daug ką matė ir labai gyvai aprašė, jau po karo). Reikėjo atsisakyti įprastų diplomatinių tradicijų — anot Hitlerio — greitomis priemonėmis pakto pasirašymą paskubinti. Ribbentroppas buvo pasirengęs *skristi* Maskvon. Naktį iš 19 į 20 rugpiūčio buvo pasirašyta Berlyne prekybinė sutartis. 19-tą rugpiūčio Molotovas įteikė Schulenburgui nepuolimo pakto projektą. Už savaitės turėjo būti pasirašyta. Tačiau Hitleris buvo nusistatęs 26 rugpiūčio pulti Lenkiją. Kad tai teįvyko tik 1 rugsėjo, priežastis buvo kita. Iš Paul Schmidto ir Hendersono, anglų ambasadoriaus Berlyne, memuarų ir kitų dokumentų matyti, jog per tas kelias dienas Hitleris norėjo įtikinti anglus leisti jam turėti Lenkijoje laisvas rankas. 20 rugpiūčio tačiau — dar manydamas VIII.26 pradėti karą — Führeris kreipėsi tiesiai į Staliną (žinoma, pagal protokolą per Schulenburgą — telegrama)[42], prašydamas 22, vėliausiai 23-čią rugpiūčio priimti Ribbentroppą. Stalinas telegrama atsakė[43]. Reikėjo skubinti — tai matė ir sovietai — nes « įtempimas tarp Vokietijos ir Lenkijos tapo nepakenčiamas »[44]. Kai buvo aišku, jog Ribbentroppas VIII.23 bus jau Maskvoje, Hitleris nesitvėrė iš džiaugsmo, tiesiog puolė isterijon. Jis ėmęs daužyti su kumščiais į sieną, artikuliuoti įvairius šūkius ir pagaliau surikęs: « Dabar pasaulis yra mano kišenėje »[45]. Nuo čia tačiau prasideda baltų tautų tragedija !

---

[41] *Rossi* 36 p.
[42] D.-S. 73 p.
[43] D.-S. 76 p., Nr. 48.
[44] *Rossi* 37 p.
[45] *Rossi* 37 p.

Mums visai neįdomu, kad buvo surašyta, t. y. galutinai Ribbentroppo ir Molotovo pasirašyta, nepuolimo sutartyje (Nichtangrifsvertrag turi 7 punktus ir galiojo dešimčiai metų). Daug svarbiau yra tai, kas ilgai buvo viešumai nutylėta, būtent « Geheimes Zusatzprotokoll ». Jeigu jo turinį Lietuva tuoj būtų patyrusi, greičiausia jos istorija būtų pakrypusi kitu keliu !

Su tuo slaptuoju protokolu taip greitai viskas nėjo, kaip buvo numatyta ir sutarta. Vos tik Ribbentroppas atvyko, tuoj turėjo jis Berlyno šauktis ir Führerio klaustis, kas daryti, kad sovietai į Liepojos ir Ventspillo (Windau) uostus žiūri, kaip į savo interesų sferą? « Aš būčiau dėkingas ... jeigu Führeris su tuo (reikalavimu) sutiktų ... ».

Kad slaptasis protokolas pripažino sovietams Besarabiją ir karo atveju pasidalinimą Lenkijos upėmis : Narevas, Vysla, Sanas — nepriklauso mūsų dėmesiui. Svarbiausias yra pirmasis punktas. « Tuo atveju, kai įvyks teritoriniai-politiniai pergrupavimai Baltų kraštuose, t. y. Suomijos, Estijos, Latvijos ir Lietuvos žemėse, *Lietuvos šiaurinė siena* yra drauge interesų sferų siena tarp Vokietijos ir Sovietų Sąjungos. Abi pusi pripažįsta Lietuvos interesus Vilniaus srityje » (= Hierbei wird das Interesse Litauens am Wilnaer Gebiet beiderseits anerkannt »[46]. Šitą tekstą, iš diplomatų kalbos į paprastąją išvertus, matyti : rugpiūčio 23 d. Sovietų Rusijai buvo užleista Suomija, Estija ir Latvija. Lietuva gi (iki pat Latvijos sienos, arba, kaip pasakyta, iki šiaurinės Lietuvos sienos) turėjo atitekti vokiečiams. Įdomu, kad vokiečiai negalėjo jokiu būdu savo Deutschtum apsaugoti Livonijoje. Vokiški miestai (Ryga, Reval, Dorpat) turėjo atitekti *Maskvai*. Šituo natūraliu sau išėjimu į jūrą (sovietų akimis) Sovietų Rusija buvo labai interesuota. Iš Lietuvos gi, be kitų planų, tikėjosi Hitleris ir jo bendradarbiai sau klusnaus sąjungininko militarinėje akcijoje prieš Lenkiją. Kad Lenkiją būtų galima sutriuškinti, militariškai jokis sąjungininkas nebuvo reikalingas. Karas su Lenkija buvo tik 18-kos dienų žygis (« Ein Feldzug von 18 Tagen »). Tačiau Lietuvos, nors simboliškas karan prisidėjimas, galėjo turėti jos ateičiai dideliai lemiančios reikšmės.

Kai Ribbentroppas grįžo rugpiūčio 24 d. iš Maskvos, kaip savo atsiminimuose rašo H. B. *Gisevius* («Bis zu bitterem Ende», du tomai), Hitleris džiūgavo vėl ir savo ministerį pavadino «antruoju Bismarku». (Ar prisiminė Ribbentroppas tuos žodžius, kai jam, kaip karo kriminalistui Nürnberge buvo užverta virvė ant kaklo ...?). Slaptasis protokolas — kaip jame pačiame buvo parašyta — turėjo būti « streng geheim » laikomas. Tad sovietų aukščiausioji Taryba ratifi-

---

[46] D.-S. 86 p.

kavo rugpiūčio 31 dienos vakarą *tik* nepuolimo paktą, kurį Molotovas užgyrė, kaip didelį Stalino politikos laimėjimą. Tai buvo laimėjimas, triumfalinis apvainikavimas gegužės mėn. pradėtos politikos. Už kelių valandų nuo Sovietų ratifikavimo Wehrmachtas, lyg laukiantis ir gerai pailsėjęs medžioklinis šuo, ėmė pulti savo auką.

Pati karo eiga mums čia nepriklauso. Blitzkriegas turėjo apakinti visus, ypač Angliją. Čia buvo pakartota 1914 metų klaida! Kaip ir Vilhelmas II-sis, Hitleris netikėjo, arba bent davėsi Ribbentroppo įtikinamas, jog kariauti visai nepasiruošusi Anglija nurysianti tą karčią piliulę. Užtat Hitleris — anot Paul Schmidto — tiesiog kumščiais grasindamas iškoliojęs savo užsienių reikalų ministerį, kai buvo patirtas Anglijos karan įstojimas.

Kai tik prasidėjo karas su Lenkija, vokiečiai dėjo visas pastangas Lietuvą įtraukti į konfliktą su savo tradiciniu priešu. Nuo seno buvo žinoma, jog vokiečių politiniuose interesuose buvo kiršinti ir intriguoti tarp dviejų bendras žemes turėjusių kaimynų, kuriedu po 1918 m. vienas apie kitą nieko nebenorėjo žinoti ir troško sau atskirai nepriklausomai gyventi. Niekas dokumentais šiandien negali įrodyti, tačiau jau pačioje Lietuvoje nuo 1936 m. buvo jaučiama, jog vokiečiai labai stengėsi neprileisti prie lietuvių ir lenkų susitarimo. Jų interesuose buvo, kad toji nesantaika toliau išliktų. Dabar gi, kai kilo tarp vokiečių ir lenkų karas ir kai iš vokiečių pusės buvo siūloma nuolat lietuvių minimoji istoriška Gedimino sostinė, reikėjo tik pasijudinti nors su viena divizija ! Šitoje vietoje Lietuva tačiau parodė nepaprastą susidrausminimą, politinę išmintį. Ji paskelbė savo griežtą neutralitetą, nė piršto nejudino, o nelaimingus sumuštus lenkų dalinius sutiko su užuojauta, neparodydama jokių politinių scenų! Kauno vyriausybė buvo aiškaus nusistatymo, jog nereikia dėtis su vokiečiais. Čia atliepė ne vien tik kartūs sentimentai neseniai prarastos Klaipėdos (vos pusmetis!). Smetonai ir jo ministeriams atsargumą kvėpė anglų ir prancūzų atstovai, kurių nuomonės nuo 1938 metų, kai Europos horizontas niaukėsi, vis labiau buvo paisoma. (Ne be jų įtakos tada buvo išleidžiama ir ginklavimui 90 mil. gerų litų vien biudžeto keliu, 1/4 viso biudžeto, vyko taip pat visame krašte moderniškų kareivinių statyba).

Kaunas nenorėjo pasiduoti vokiečių intrigai. Ne visi lietuviai tačiau buvo vienos nuomonės. Kaip tik Lietuvos pasiuntinys Berlyne plk. Škirpa visomis keturiomis įrodinėjo, kad Lietuva būtinai turi dalyvauti kare prieš Lenkiją ir atsiimti Vilnių. Gavo iš Urbšio telegramą laikytis rimties ir santūrumo. Škirpa tuoj po Lenkijos žygio (man teko būti Berlyne) tiesiog sielvartavo, kad Kaunas jo nepaklausė. Nerimo jis ir toliau, ir kai 1940 m. Lietuva buvo sovietų okupuota,

Škirpa išleido knygutę Šveicarijoje: «Lietuvos neutralumas fatališka klaida».

Ką darė tačiau vokiečiai, kad įtrauktų Lietuvą karan? Labai daug! Kai galingos vokiečių šarvuočių divizijos triuškino, palyginti, narsiai kovojančius lenkų karius, lietuviams buvo siūloma tik eiti ir pasiimti Vilnių, nes lenkai jo jokiu būdu nebūtų įstengę apginti. Reikėjo tik žygiuoti! Vokiečiai manė, kad Lietuva, lyg žuvelė meškerės slieką, ims, susigundys ir pagaus. Jeigu Lietuva tai būtų dariuosi, t. y. susigundžiusi žygiuoti Vilniun, ji būtų automatiškai tapusi partneriu prieš Lenkiją karą laiminčios Vokietijos, ir ryšyje su sovietų-vokiečių nepuolimo paktu, betkokioms tolimesnėms rusų pretenzijoms į Lietuvą jau nebebūtų buvę kalbos. Vokiečiai manė, kad Lietuva nebūsianti taip akla, kad nematytų tos dvigubos naudos, kuri plaukianti iš jos pozicijos: 1) ji laimi seniai trokštamą Vilnių ir 2) ji užtikrinanti sau saugumą galimos sovietų agresijos atveju. Turėdami sau prieš akis tokius akivaizdžius argumentus, vokiečiai ir spaudė Lietuvą.

Berlyne buvo taip vadinamas «Bureau von Ribbentropp», t. y. ne kas kita, kaip pačios *nacių partijos* politinis departamentas, kuris kontroliavo užsienio politikos klausimus. To biuro žymus pareigūnas buvo jaunas Dr. *Kleist'as* (man teko jį 1941 m. Kaune pažinti; jis išleido pačią įdomiausią pokarinę knygą «Zwischen Hitler und Stalin», kur labai daug apie Lietuvą!). Tas Dr. Kleist tarp rugsėjo 8-tos ir 14-tos tris kartus apsilankė pas Lietuvos atstovą Berlyne, t. y. plk. *Škirpą*. Jis pirmasis padarė nedviprasmiškas sugestijas, kad Lietuva turinti tapti sąjungininku Vokietijai bendrame žygyje prieš Lenkiją. Dr. Kleistas davė Škirpai aiškiai suprasti, jog jis kalba ir veikia pagal Ribbentroppo instrukcijas. Kleisto misija buvo įtikinti Lietuvos pasiuntinį: Lietuva turi tuoj, nieko nelaukiant, pulti Lenkiją, t. y. žygiuoti Vilniun. O Lenkija, dabar su visa savo kariuomene užimta vokiečių fronte, negalėsianti Vilniaus apginti. Drauge Dr. Kleistas pareiškė, jog, jeigu situacija reikalaus, Reichas esąs pasiruošęs Lietuvos vyriausybei tiekti visokeriopą pagalbą — ir ginklais, ir žmonėmis. Dr. Kleistas net buvo pasiruošęs savo vyriausybės vardu duoti labai reikšmingą garantiją: jeigu Lietuva veiktų, kaip sugestijonuojama, tai neturėtų bijotis jokių sunkenybių ar komplikacijų iš Sovietų Sąjungos pusės. (Kad Lietuva rugpiūčio 23 d. buvo užleista vokiečių interesams, galima gal buvo tik netiesioginiu būdu nujausti). Per savo paskutinį vizitą Dr. Kleistas neva labai draugiškai informavo ministerį plk. Škirpą, kad Ribbentroppas jį yra įgaliojęs patarti Lietuvai *labai skubiai* veikti. Tai buvo rugsėjo 14-tą, kada jau Lenkija permušta gulėjo ir kraujavo. Dar mušėsi Kutno katilas, dar bravuravo ir norėjo kautis pati sostinė Varšuva,

tačiau Lenkijos kariuomenės likimas buvo išspręstas. Tad Dr. Kleistas ragino nedelsti ir kartojo žodžius, kuriuos jis buvo girdėjęs iš užs. reikalų ministerio: « Litauen muss rasch handeln, rasch marschieren, rasch, rasch, rasch! »[47]. Galiu dar pridėti, jog panaši akcija buvo vystoma Kaune per atstovą Zechliną. Kaune populiarus vokiečių karo attaché generolas Justus (1945 m. vasarą Rygoje sovietų pakartas) mūsų kariuomenės štabe (Gedimino gatvėje) keliais atvejais, net kumščiu į stalą trenkęs, primindamas, jog Lietuva dabar turinti atsiimti savo Vilnių.

Kaip reagavo Kaunas? Atsakydama į vokiečių tos rūšies pasiūlymus, Lietuvos vyriausybė rugsėjo 11 d. informavo Škirpą: jis turėjo pareikšti vokiečių vyriausybei, jog Lietuva buvo nusistačiusi išlaikyti *absoliutų neutralitetą* Vokietijos ir Lenkijos kare. Tai buvo pakartota dar sykį rugsėjo 16 d. (Lietuvos laikraščiai per dvi savaiti buvo pilni žinių apie neutralumą, jo svarbą, reikalą ir naudą. Tai man dėstė pirmomis rugsėjo dienomis Kulautuvoje min. Urbšys). Vienu žodžiu, Lietuva nesidavė vokiečių sugundoma.

Rugsėjo 17 d. (sekmadienį) sovietai — Molotovas — per radiją paskelbtė, kad jų kariuomenė yra peržengusi jau Lenkijos sieną ir eina atsiimti sau priklausančių gudų ir ukrainiečių plotų. (Leninas buvęs priverstas, kad apsaugotų revoliuciją — čtoby spasti revoliuciju — užleisti Lenkijai plotus, kurių sovietai niekada neišsižadėję). Greit Raudonoji kariuomenė užėmė Vilnių, ir jau rugsėjo 19 d. ėmė artintis prie Lietuvos sienos. Šitokių faktų akivaizdoje Lietuvos vyriausybė pareiškė, jog ji mobilizuoja porą divizijų kaip preventyvinę priemonę savo neutralitetui užtikrinti. Tai buvo rugsėjo 17 d. (Buvau mobilizuotas ir aš tris savaites. Kareiviuose ūpas: žygiuosime Vilniun!). Tuo tarpu iš tiesų Vokietijos spaudimas į Lietuvą pasidarė dar stipresnis. Pats užs. reik. ministeris von Ribbentropp paėmė reikalą į savo rankas. Rugsėjo 19 d. Škirpa buvo pakviestas su juo asmeniškai pasikalbėti. Ribbentroppas patvirtino Škirpai visa tai, ką anksčiau buvo siūlęs Dr. Kleistas, ir spaudė, kad tuoj būtų imta veikti. Reikalai vystėsi įdomiai toliau. Vokiečiai būtinai norėjo sau galutinai užsitikrinti Lietuvą, kaip savo satelitą. Sunku pranašauti, gal jų projektai būtų Lietuvą nuskyrę į šiandieninę Suomijos ar Vengrijos padėtį. Gal Lietuvos forma, kaip valstybės, būtų kitokia likusi. Viena tik yra aišku, su Vokietija žygiuojanti Lietuva nebūtų išgyvenusi 1940 metų sovietinės okupacijos, nebūtų reikėję taip įsijungti į SSSR Liaudies Seimo pagalba. Bet « padaryk mane žinančiu, o aš tave turtingu » — sako lietuviškas priežodis. 1939 m.

---

[47] *Harrison* 20 p.

dalyje lietuvių inteligentų buvo taip vadinamų « saloninių komunistų » ; Sovietų Rusijos tautų kultūrai pažinti draugija veikė su Užsienių Reikalų ministro palaiminimu, ir apskritai po paskutinio atnaujinimo nepuolimo sutarties, atsimenant, kad rusai su savo medžio eksportu Klaipėdos lentpiūvėms buvo davę darbo, palaikę mus konflikte prieš Lenkiją, taigi bent paprastoje visuomenėje paviršutiniškai nebuvo atpažįstamas tikrasis pavojus. 1936-37 m. ypač geri buvo santykiai su sovietais : užs. reik. ministeris Lozoraitis lankėsi Maskvoje ir buvo Stalino priimtas ; tuometinis sovietų generalinio štabo viršininkas Jegorovas 1937.II.16 lankėsi Kaune. — Kad sovietų ruso politika *anno* 1939 buvo toji pat kaip ir ano maskoliaus iš 1655 metų, paaiškėjo ir akys atsivėrė tik už metų ! Jeigu vyriausybė ir būtų nutarusi žygiuoti kartu su vokiečiais, tautoje už vokiečius entuziazmo nebūtų buvę galima sukelti. Atsiminkime : vokiečiai buvo su gėlėmis ir sviestu pakelėse sutikti 1941 m. birželio gale tik *po* vienerių metų sovietinės okupacijos, kai dar keliasdešimt tūkstančių į Sibirą išvežtųjų aimanos ir verksmas mums tebeskambėjo ausyse. Tokie tai mano paskubomis išreikšti samprotavimai. Dar sykį pabrėžiu : pasidarymas vokiečių sąjungininku Lenkijos žygyje būtų Lietuvą, berods, apsaugojęs nuo garnizonų ir okupacijos, nes *rugsėjo 28-tos* sutartyje Lietuvos klausimas būtų kitaip atrodęs.

Bet nuo samprotavimų grįžkime prie faktų. Vokiečiai nuo Lietuvos nenorėjo atsisakyti, ir jie lietuvių tautos tolimesnį likimą norėjo rišti su savąja ateitimi. Ne viskas šiandien dar apčiuopiama. Net ateities istorikas daug ko jau nebepatirs. Vokiečiui rūpėjo šitą, mažą plotu, Pabaltijo kampą sau pasilaikyti. Puiki Lietuvos geografinė padėtis, žiūrint iš Berlyno, kryžkelė tarp Vokietijos ir Didžiosios Maskolijos, prietiltis į Latviją, Estiją ir Suomiją, geri vartеliai į Lenkiją iš šiaurės pusės, sukėlė anas senas viltis, kuriomis gyveno kitados ordino riteris.

Tad kokie faktai? Rugsėjo 21 d. Lietuvos ministeris Berlyne plk. Škirpa buvo pakviestas kuo skubiausiai prisistatyti į vokiečių Wehrmachto štabą. Tas štabas buvo netoli Dancigo, Sopote. Čia vėl Škirpa buvo Ribbentroppo priimtas. Vizito metu Reicho užsienio reikalų ministeris Lietuvos atstovui išdėstė, jog karinės Vokietijos ir Sovietų Sąjungos operacijos prieš Lenkiją yra sudariuosios *naują* situaciją, ir karo pasėkoje « šitoje Europos dalyje yra grąžinta jėgų pusiausvyra »[48]. Kitais žodžiais — ne diplomatų kalba — tai reiškė, jog yra kritusi viena auka, žlugusi viena valstybė, ir reikėjo pasidalinti grobiu. O tas pasidalinimas Lietuvos ir Vokietijos santykiuose kai

---

[48] *Harrison* 21 p.

ką nauja reiškė. Staiga Ribbentroppas Škirpai pareiškė, jog nuo dabar Lietuva esanti Vokietijos «įtakos zonoj». Reicho ministeris dėstė Škirpai, jog Lietuvos užsienių reikalų ministeris Urbšys turėtų dabar atvykti į Berlyną ir aptarti naujai susidariusią padėtį. Ribbentroppas pridėjo, kad greitai prasidėsiančios derybos tarp Vokietijos ir Sovietų Sąjungos, ir ministeris mielai paketino sugestijonuoti Rusiją, kad ji iš Vilniaus krašto atitrauktų savo kariuomenę tikslu Vilnių perduoti Lietuvai, kaip dėsto K. Grinius [49].

Bet Grinius nepaminėjo vieno dalyko. Min. Urbšys yra (man) pasakojęs, jog pačiame Sopote buvęs Lietuvos užs. reik. ministeris laukiamas, ir ten jis buvęs lėktuvu kviečiamas. Net buvęs paruoštas lėktuvas jam atskraidinti! Lietuvos vyriausybė į tokį staiga planuojamą Lietuvos politikos posūkį kitaip pažiūrėjo. Jeigu Lietuvos ūkininkas turi savo atsargų «gaspadorišką» protą, tai tokiu pat atsargumu lietuviai žiūrėjo į naujai susidariusią situaciją. Lietuvos nusistatymas pasiliko tas pats — saugoti savo neutralumą, nesileisti į bet kokius naujus vokiečių pasiūlymas, lygiai taip pat neutraliai-draugiškai laikytis prieš Sovietų Sąjungą. Vadinasi, Lietuva iš savo pusės buvo nusistačiusi nepradėti jokių žygių, kurie būtų galimi vokiečių ar sovietų panaudoti Lietuvos nenaudai. Šitaip atsidūrusi tarp Sovietų kūjo ir Vokietijos priekalo, Lietuvos vyriausybė tikėjosi, jog vienintelė išeitis belieka skelbti ir toliau savo neutralumą ir jo lojaliai skrupulingai laikytis. Vokietijos pasiuntiniui Kaune (Zechlinui) ministeris Urbšys pareiškė, jog Lietuva yra ir toliau pasilikusi prie griežto neutraliteto. Tai buvo, žinoma, lygu tam gero žmogelio pasakymui, kad jis nesikiš į svetimus reikalus, kai jį kelyje užpuola du ginkluoti plėšikai, kiekvienas norėdamas tik sau to vargšo piniginę pasiimti.

Pagaliau užpultojo «lydėtojai» susitarė... Dar prieš Ribbentroppui antru kart vykstant į Maskvą, vokiečių atstovas Kaune (Zechlinas) įteikė savo vyriausybės atsakymą. Kadangi — girdi — Lietuvos vyriausybė nepasirinkusi Vokietijos sugestijos būti karo sąjungininke, anksčiau pono von Ribbentroppo pasiūlytasis ministerio Urbšio vizitas Berlynui esąs nebereikalingas, kaip nebeturįs daugiau jokios praktinės reikšmės.

Kasgi buvo įvykę? Vokiečiai, kaip nuo *rugsėjo 10-tos* autentiški Auswärtigen Amt aktai rodo [50], pritarė, kad sovietai patys užims rytinę ir pietinę Lenkiją. Ribbentroppas aiškino Schulenburgui, kad

---

[49] Tuos klausimus buvo gražiai išdėstęs plk. Kazys V. *Grinius*: Eventful Days of 1939; «Lithuanian Bulletin» 1943.VIII.25.

[50] D.-S. 100, 103 p.

vokiečiai ten neturį jokių tikslų, ir sovietų įsijungimas neduosiąs galimybės ten susikurti naujoms valstybėlėms. Bet kai IX.17 sovietai įžygiavo Lenkijon, reikėjo *grobiu iš nauja dalintis*. Ir jau nedviprasmiškai apie tai pareiškė IX.20 Schulenburgui Molotovas, primindamas senus pažadus. Anksčiau Stalinas buvęs už palikimą nors šiokios tokios Lenkijos, o dabar sovietams reikią tokios linijos : « keturios upės » — (Pissa) — Narevas — Vysla — Sanas. Jeigu gerai žemėlapį įsivaizduojate, tai būtų tekę sovietams beveik 2/3 Lenkijos su geriausiomis žemėmis, su Zop, su Liublino vertinga vaivadija, kurios vokiečiai nenorėjo išsižadėti. Rugsėjo 25 d. vakare 8 val. Schulenburgas buvo Stalino ir Molotovo pakviestas į Kremlių. Ten Stalinas siūlė : Vokietijai galinti atitekti visa Liublino vaivadija ir dalis Varšuvos vaivadijos iki Bugo. « Už tai — telegrafuoja Schulenburgas 11 val. naktį — iš mūsų nori, kad atsisakytumėme nuo Lietuvos ». Stalinas pareiškė, jog tai esanti bazė deryboms su Ribbentroppu, kai jis atvyks. Šita prasme turįs būti pataisytas VIII. 23 slaptojo protokolo nuostatas apie Pabaltijo valstybes. Stalinas aiškiai kalbėjęs apie Estiją, Latviją, Lietuvą, bet neminėjęs Suomijos [51]. Tai buvo IX.25.

Dar nieko nepasirašyta galutinai, o jau estų generalinio štabo šefas tą dieną, kai Ribbentroppas ruošėsi Maskvon (IX.26), jau šaukėsi pagalbos. Rusai reikalaują lėktuvų Post Baltijski — estų salose ir siūlą nepuolimo paktą [52]. O IX.25-26 jau sovietų lėktuvai darė tolimus skridimus Estijon.

IX.27 estai jau sutiko spaudimu priimti nepuolimo paktą. Rytojaus dieną, kai atvyko estų Selters ir jau Stalinas derėjosi su latviais [53], buvo pasidalinta Lenkija (Bugas!).

Kaip Stalinas buvo pageidavęs, VIII.23—tos protokolo paragrafas apie Pabaltijį buvo pakeistas (vis slaptai). Ten pasakyta : « *Lietuvos valstybės plotas priskiriamas sovietų interesų sferon*, kadangi iš kitos pusės Liublino vaivadija ir Varšuvos vaivadijos dalys priskiriamos vokiečių interesų sferon ». *Toliau* : « Kai tiktai Sovietų Rusija Lietuvos plote, savo interesams apsaugoti, imsis ypatingų priemonių (= besondere Massnahmen trift), tikslu turėti natūralinę ir paprastą sieną tarp Vokietijos ir Lietuvos, siena taip pataisoma, kad sritis į pietvakarius nuo nurodytos žemėlapyje ribos Vokietijai priklauso ».

---

51 D.-S. 113 p.
52 D.-S. 114 p.
53 D.-S. 115-116 p.

Tai buvo vakarinės dalys — Marijampolės ir Vilkaviškio apskritys. Štai čia buvo *kertinis* akmuo padėtas visam tam, kas įvyko.

Tiesa, prie slapto protokolo buvo dar pridėta, jog esamosios prekybinės sutartys tarp Lietuvos ir Vokietijos Sovietų Rusijos numatytų « ypatingų priemonių » neturinčios būti siaurinamos. Žinia, tarp Lietuvos ir Vokietijos nuo 1939.V.20 buvo prekybinė sutartis.

Dar galiu pridėti prie rugsėjo 28 d. Lietuvos punkto « mažosios istorijos ». Žinomasis dokumentų rinkinys [54] patiekia mums dar porą užrašų iš Schulenburgo ir Weizsaeckerio plunksnos. (Neturime, deja, po ranka Weizsaeckerio atsiminimų!).

Tuoj paaiškėja, kad slaptasis « protokolas » tuoj buvo nebe slaptas.

Kodėl slaptasis protokolas apie Lietuvą išėjo aikštėn? Grafas Schulenburgas pranešė Ribbentroppui X.5, jog nepaisant slapto susitarimo, Molotovas X.4 painformavo Lietuvą apie slaptą Lietuvos pakeitimą. Tada kas gi beliko daryti: Ribbentroppas tuoj davė ilgą instrukciją Zechlinui. Paaiškino, kodėl Lietuvos pietvakarių siena keičiama. Girdi, po Lenkijos karo gavus « Suvalkijos trikampį » (tokį « sūrį » tarp Rytprūsių, buv. Lenkijos ir Lietuvos, nes kita dalis Sovietų Sąjungai) pasidariusi nuo to trikampio taip nenatūrali siena, kad reikėję ją išlyginti. Zechlinui buvo nurodyta pareikšti Kaune užs. reikalų ministeriui, kaip vokiečiai jau VIII.23 iškaulíję iš sovietų, kad Lietuva gautų Vilnių. IX.28 Vokietijai priskyrus « Suvalkų trikampį », nepraktišką sieną reikėję pataisyti. Tad esą numatyta Vokietijos naudai korektūra, prijungiant siaurą ruožą. Ribbentroppas įgaliojo Zechliną toliau pareikšti, jog toji sienos korektūra « im Augenblick nicht (als) aktuell » yra. Lietuvos vyriausybė buvo prašoma laikyti paslaptį. (Kad vokiečiai užims dalį Suvalkijos, tuoj kai kas sužinojo. Gudresnieji net vokiečiams atitenkančioje dalyje jau pirkosi ūkius! Visaip buvo komentuojama, kad, pvz., vokiečiai iš visur galėtų savo pabūklais pasiekti Nemuną).

Dokumentų rinkinyje spalių 5 d., prieš pasirašant garnizonų sutartį — 5 dienos, apsireiškė pas Weizsaeckerį Lietuvos ministeris. Ir kaip buvo galima laukti, Škirpa iškėlęs klausimą — tos Suvalkijos dalies (pietvakarių Lietuvos) priskyrimo Vokietijai. Jo veidas buvęs linksmesnis negu buvę galima tikėtis. Škirpa išreiškęs savo vyriausybės pasitenkinimą, kad vokiečiai Lietuvai nebestato sienų reikalavimų. Tada Weizsaecker jam pasakė: vokiečių nebestatymas savo reikalavimų yra « im Augenblick nicht aktuell ». Weizsaeckeris labai stebėjosi, kad vokiečių ir rusų slaptame protokole sutartą naują

[54] D.-S. 129 p.

liniją Lietuvos pasienyje nuostabiai tiksliai parodė ant stalo gulinčiame žemėlapyje.

Toliau jau nepriklauso į mūsų temą dėstyti viso to, kas dėjosi kaip Lietuva gavo keturius garnizonus pačioje Lietuvoje. Nebeįdomu mums toliau (tik šiai temai) yra ir sovietų-vokiečių santykiai, kurie bendradarbiavimo dvasioje tęsiasi nuo 1940 m. birželio pradžios, kai Baltijos jūroje ir Balkanuose VI.4 jau žinomi pirmieji priešingumų ženklai.

Tuos santykius bandė laikinai išlyginti. 1940 m. lapkričio 12-13 d. Molotovas buvo pas Hitlerį. Yra surašyti ištisi traktatai pasikalbėjimų. Molotovas, pvz., džiaugėsi: išmainius Liublino vaivadiją į Lietuvą, esą galima išvengti bet kokio trynimosi tarp Vokietijos ir Sovietų Sąjungos [55]. Rytojaus dieną Führeris į tai atsakė: Vokietija įžvelgusi Rusijos reikalavimus ir juos patenkinusi, nors ir Vokietijai Lietuva būtų turėjusi tam tikros ūkinės reikšmės [56], o kad nuo pirmykščio susitarimo nukrypta, buvusi vokiečių iniciatyva. Kiekvienu atveju Liublino vaivadija nebuvęs joks ūkinis pakaitalas už Lietuvą (= « Auf jeden Fall sei die Wojewodschaft Lublin kein wirtschaftlicher Ersatz für Litauen gewesen ») [57]. Vokiečiai tačiau sutikę su korektūromis. Jie turėjo jų ir toliau daryti. Vokiečiai turėjo atsisakyti ir tos Lietuvos dalies prie Suvalkų trikampio. (Visa istorija!).

Jau 1940.VI.13 Schulenburgas buvo pranešęs: Stalinui atrodą neįmanoma tą Lietuvos kampą dabar vokiečiams užleisti. (Matyt, galvojo tuoj okupuoti). Tad prašąs jį prie Lietuvos palikti [58]. VIII.2 Ribbentroppas pareiškė Schulenburgui: to kampo atidavimas labai keičiąs susitarimą. « Man būtų įdomu girdėti, kuo Sovietų Sąjunga nori kompensuoti » [59]. Rugpiūčio 13 d. Molotovas įteikė dėl to Lietuvos kampo visą memorandumą, pažadėdamas pusę už Alaską mokėtos sumos laike 2 metų sumokėti (3.860.000 aukso dol., nes už Alaską 1867 m. sumokėta 7.200.000 aukso dol., auksu ar prekėmis), nes sovietai jokios žemės negalį užleisti [60].

Dar daug kartų Molotovas vis grįždavo prie to « litauischer Gebietsstreifen » ir prie Klaipėdos laisvosios zonos [61]. Ribbentroppas

---

[55] D.-S. 263 p.
[56] D.-S. 259 p.
[57] D.-S. 266 p.
[58] D.-S. 186 p.
[59] D.-S. 196 p.
[60] D.-S. 199 p., Nr. 167.
[61] D.-S. 207 p.

nenorėjo su tokia *žema kaina* sutikti [62]. Taip jis dėstė Schulenburgui 1940 m. rugsėjo 6 d. Į tai Schulenburgas (IX.10): Molotovas daug kartų patenkintas kartojęs žodžius, jog Reichas sutinka tą Lietuvos kampą perleisti [63].

Pagaliau buvo sudaryta Maskvoje (Schulenburgo ir Molotovo) 1941.I.10 sutartis — slaptas protokolas — specialiai dėl Lietuvos: jos pirmasis punktas — Vokietija atsisako nuo IX.28 minimos klauzulės apie Lietuvos kampą. Už tai ji gauna 7.500.000 dol., arba 31.500.000 RM. Toliau smulkiai išskaičiuota: už 3.937.500 RM. Buntmetall gauna per 3 mėn., likusioji suma — 27.562.500 RM. Reichsmark in Gold [64]. Šitaip buvo « handeliuojama ».

Slaptame protokole numatytos linijos vokiečiai niekada ir nebeužėmė, ir kai 1940 m. birželio mėn. 15 d. sovietai okupavo Lietuvą, kilo daug kam galvosūkis, ką darys sovietai su vokiečiams numatytu kampu, — ir jis buvo užimtas.

Galiu dar iš tos « petit histoire » pridėti, jog X.9—10 d., kai ėjo derybos Kremliuje dėl garnizonų, Stalinas aiškino lietuvių delegacijai apie Sovietų ir vokiečių derybas, pridėdamas, kad jis apsaugojo Lietuvą nuo vokiečių užmačių (« my vas otstojali ». (Ždanovas imperialistas. Jūs netekote savo bajorijos!).

Šitaip pasibaigė Lietuvos neutralitetas.

Neutralitetas yra galimas tik ten, kur viešpatauja teisė ir teisingumas, ir kur tas neutralitetas, ypač išeinant iš geografinės padėties, gali būti paremtas stipria ginkluota pajėga.

Lietuva, kaip ir kitos mažosios valstybės, žlugo drauge su tuo respektu, kurį jos reiškė tarptautiniams įstatymams ir savo tarptautiniams įsipareigojimams.

Būtų dar gražios medžiagos apie sovietų ir vokiečių santykius, kai bolševikai užpuolė narsiąją Suomiją. Tačiau artėkime prie mūsų galutinos katastrofos ca. 50 įvairių dokumentų.

Kai jau buvo aišku, kur suka sovietai su savo labai įžūliais priekaištais, mūsų veiklusis Škirpa apsilankė Ausw. Amte. Jį priėmė tik pasekretorius Woermann. Tai buvo 1940.VI.11. Jis smulkiausiai išpasakojo visa, kas dėjosi Maskvoje, kokius priekaištus sovietai darė Merkiui ir Urbšiui dėl kareivio Butajevo mirties ir t. t. ir t. t. ir laukė susidomėjimo. Pagaliau paklausė, ar Auswärtiges Amt sutiktų pavesti Schulenburgui ištirti padėtį. Woermannas labai šaltai atsakė neigiamai [65].

---

[62] D.-S. 210 p.
[63] D.-S. 211 p.
[64] D.-S. 300 p.
[65] D.-S. 164 p.; dar gyventa iliuzijomis.

O kitas Škirpos kontaktas buvo jau VI.16, 2-rą val. nakties (telefonu), kai Smetona su būreliu pabėgėlių jau sėdėjo *Eitkūnuose*. Škirpa prašė leidimo įvairiems pareigūnams, kuriems pavojinga Lietuvoje, leisti įvažiuoti į Reichą. Tuo pačiu laiku vokiečiai Ausw. Amte gavo kitą žinią, kad Smetona, kuris VI.16 anksti rytą perėjo sieną *nelegaliai*, davęs Marijampolės ir Tauragės pulkams parėdymą pilnoje kautynių aprangoje pasiduoti Vokietijon, ir vokiečių Wehrmachtas klausėsi, kas daryti su tokia (Lietuvos) kariuomene. Ribbentroppas tuoj davė parėdymą (per Gestapo): Lietuvos prezidentą *internuoti* drauge su šeima ir kitais palydovais (tai atlieka geheime Staatspolizei)[66]. Führerio parėdymu, lietuvių kariuomenė, peržengusi Rytprūsių sieną, turėjo būti nuginkluojama. « Weitere Entscheidung, was mit ihnen werden soll, ist abzuwarten ». Ribbentroppas pridėjo jog sieną gali peržengti lietuviai tik sava iniciatyva. Vokiečiai turį labai pasyviai laikytis. Kaip žinome, Lietuva nekėlė ginklo, nekariavo ir nesudarė progos vokiečiams internuoti *visą kariuomenę*. (Tai Lietuvos vyriausybė norėjo išvengti. Mat buvo projektų — simboliškai muštis ir trauktis į Prūsus). O tas Marijampolės pulkininkas, apie kurį Ribbentroppas jau rašė, neatvyko su savo pulku, nors buvo jau pasijudinęs ...

Smetoną vokiečiai nukėlė į Angerburgą. Už kelių mėnesių leido išvykti per Šveicariją į J.A.V.

Priėmė per 1000 pabėgėlių, nė vieno negrąžindami.

Pagaliau nuo 1940 m. lapkričio mėn., kai gimė LAF, ėmė atsirasti bendradarbiavimas.

Jis daug skyrėsi nuo tos šaltos sfinksiškos vokiečių laikysenos 1940 m. birželio mėn. gale, kuri matyti iš Škirpos veiklos Berlyne. Užimti Prancūzijoje, vokiečiai bijojo pirštą judinti, net ausis skliautė, kad sovietai nesugalvotų žygiuoti į apnuogintus Rytprūsius.

Škirpa bendradarbiavo, lankėsi Ausw. Amte, norėjo tarp savų suvaidinti vėl to pirmojo savanorio garbę — įtraukė daug aktyvių vyrų į LAF veiklą. Su pavojum gyvybei kaikurie pereidinėjo sieną. (Naujokaitis pašautas!). Rinko žinias apie sovietus. Jau nuo rudens buvo ruošiamas « Barbarossa » planas.

Bet kuo visa tai baigėsi?

Reikėtų čia plačiau iščituoti Škirpos memuarus. Kai jis panorėjo važiuoti Lietuvon (čia labai laukiamas), buvo *internuotas*, pirma, tiesa, tik namų areštu.

Iliuzijomis vėl gyventa!

Repatriacija yra atskiras skyrius. Kai Latvijos ir Estijos vokiečiai jau 1939 m. spalių mėn. buvo repatrijuoti, Lietuvos vokiečių niekas

---

66 D.-S. 168-169 p.

nejudino, ir daug kas visaip tai aiškinosi. Ir šiandien man neaišku, ar tik Hitleris slapta neturėjo vilčių — Staliną įtikinti, kad jis vis dėlto Lietuvą užleistų vokiečių įtakos sferon, kaip buvo numatyta VIII.23 protokole. O gal buvo ir kitos priežastys.

Žodžiu, kai sovietai 1940.VI.15 užėmė Lietuvą kaip tik tuo metu, kai vokiečiai smarkiai militariškai veikė Prancūzijoje, visi vokiečiai buvo Lietuvoje. Sovietizacija palietė ir Lietuvos vokiečius.

Kai vyko suiminėjimas lietuvių inteligentų, karininkų, policijos, ypač prieš liaudies seimo rinkimus, vokiečių vyriausybė pareiškė, jog ji yra vokiečių tautinės grupės gynėja Lietuvoje. Nė vienas vokietis nebuvo suimtas.

Kulturverbandas ėmė slapta ruoštis repatriacijai, nes tai beatrodė vienintelė išeitis. Bet tikro susitarimo vis dar nebuvo. Dekanozovas statė visokiausių sunkumų.

Po Molotovo vizito Berlyne (1940.XI.12-13) ir po nepasisekusių bandymų įtraukti sovietus į trijulį paktą (1940.XI.25) — Vokietija — Italija — Japonija — ir iš taip jau įkaitintos atmosferos (vokiečių-sovietų) Hitleris susirado išeitį: davė parėdymą ruošti planus karui su Rusija (planas « Barbarossa »).

Tik 1941 m. sausio 10 d. buvo pasirašytas repatriacijos planas. Iki kovo 25 d. turėjo būti repatriacija užbaigta.

Vokiečių repatriacijos vadovybė (Umsiedlungskommando) ir Kultuverbando vadovybė pasirodė lojali ir *lietuvių* atžvilgiu.

Repatrijuoti 51.582 žmonės. Nugabenti į « Warthegau », į stovyklas. 7.182 vyko arkliais į Rytprūsius.

Turėjo būti kolonizuoti Südostpreussen, buv. lenkų Mozūrijoje: Plock, Ciechanow, Lomža.

* * *

Plačiausią mūsų skyrių — ir trumpiausią laiko atžvilgiu — galima charakterizuoti keliais žodžiais:

Vienas po kito sekė trys protokolai:

1) 1939.VIII.23 protokolas. Lenkija — « 4 upių » linija. Estija ir Latvija — sovietams, Lietuva — Vokietijai; padalinta Lenkija.

2) 1939.IX.28, išskyrus mažą dalį, ir Lietuva — Sovietų Rusijai už Liubliną ir Varšuvos dalį.

3) 1941.I.10 slaptas protokolas — ir dalis Lietuvos atiduodama už ekonominius avantažus.

Lietuvių ir vokiečių santykiai čia yra vilko ir ėriuko pokalbio įgyvendinimas.

VII. 1941—1945

Baigsime liūdnu skyrium.

Vos tik pirmosios bombos krito, lindo partizanai iš kampų ir išėjo su ginklu į gatvę. Tai, kas buvo Škirpos ir jo štabo LAF slaptai duota, paaiškėjo. Iš karto tuoj paskelbta VI.23 Laikinoji Vyriausybė su vardais. VI.23—24 Kaunas jau buvo išvalytas nuo sovietų karių. Vokiečiai Kaune VI.24 — Flohret; Vilniuje — VI.26.

Šitos trumpos kovos savaitės prieš bolševikus pareikalavo daugiau aukų, negu pusmečio karas prieš bolševikus 1919 m. Tuo, žinoma, buvo atremti priekaištai, kad lietuvių tauta pati prisijungusi.

Pasiskelbimas Laikinosios Vyriausybės buvo vokiečiams įrodymas, kad jie įžygiavo ne į sovietų rusų žemę, bet į laisvą kraštą. Kūrėsi lietuviškos įstaigos, ėmė veikti lietuviškos savivaldybės.

Vokiečiai, kurių planai ir mintys ryškėjo iš įvairių smulkmenų, buvo pastatyti prieš jiems nepatogų faktą. Vyriausybės pripažinti jie jokiu būdu nenorėjo. O iš karto su lietuviais gadinti santykių jie taip pat nenorėjo. Tad vyriausybę ignoravo.

Bet ignoruoti buvo maža. Reikėjo pačius lietuvius pasiųsti prieš lietuvius. Iš vienos pusės pradėjo su vokiečių gestapui tarnaujančiais lietuviais (Taunys, Germantas ir kiti). Führeris vėliau duos, dabar ne laikas (Kurmies). Jo kiti planai — jis neužmirš! « Vaikas gimė, negalima žudyti ».

Aukšti nacių valdininkai dar prisidėjo : Dr. Greffe ir Dr. Kleist tiesiog pagrasino ir norėjo įjungti Vyriausybę į Zivilverwaltungą. Kai vyriausybė nesidavė, reikėjo ją kompromituoti. VII.27 « pučas » — Bobelio vietoje maj. Kviecinskas. Vokiečiai jau turėjo kvislinginę « nacionalistų partiją ». Veltui LAF siuntė memorandumus Führeriui (Prapuolenis — į Dachau). Pagaliau VIII.5 Vyriausybė nustojo veikusi.

Jau prieš tai Lietuva tapo : « Generalkommissariat Litauen ».

Dr. von Renteln buvo turtingas Baltgudijoje dvarininkas iš laikų prieš I pas. karą. Dabar, žinoma, aukštas nacių partijos narys ir valdininkas.

« Generalkommissariat Litauen » priklausė prie « Reichskommissariat *Ostland* : su 18.000.000 gyventojų, per 300.000.000 km^2, taip vadinama « agrikultūrinė zona » ; toliau į rytus — « miško zona ». Jam dar, be Latvijos ir Estijos, priklausė ir Baltgudija.

Sąmoningai pačios Lietuvos valstybės ir kitų valstybių klausimą Hitleris paliko kaboti ore.

Greitai nepasitikėjimas. Lietuvių tarpe, galima sakyti, kvislingų mažai rado.

Tarėjai — tik padedamas organas. Iš Laikinosios Vyriausybės du: Matulionis ir Mackevičius.

Vietiniai vokiečiai pateko į mažas vieteles, neatsakomingas.

Šiaip vadovaujama buvo iš centro. Tokis pasipūtęs Nabersberg.

Jokio vokiečių kontakto su gyventojais. Vandens lašai ant karšto akmens.

Vokiečiai ėmė šeimininkauti Lietuvos ūkyje.

Prievarta darbams į Vokietiją išsiųsta per 100.000 (Darbo tarėjas Paukštys).

Svarbiausios pramonės ir prekybos įstaigos arba tuoj pateko į vokiečių rankas (žydus išnaikinus), arba buvo Treuhänderiai, t. y. vokiečių patikėtiniai, kurie viską kontroliavo.

Kartojosi 1915—18 metai. Valstietis turėjo atiduoti savo produktą, už tai gaudamas menką pinigą. Kortelės buvo visur.

Apsaugos batalijonai — ca. 17.000 lietuvių.

SS legijonas 1943 išsiuntė į Stutthofą per 47. Plechavičiaus rinktinę — į Salaspilio koncentracijos stovyklą.

Darbo tarnyba (Arbeitsdienst).

Universitetas — Senato suėmimas.

Lietuvis išgyveno įvairiopą okupaciją.

Prasidėjo *rezistencija*. Slaptoji spauda: keliolika laikraštukų: « Į laisvę », « Nepriklausoma Lietuva », « Lietuva », « Vytis » ir t. t. « Lietuvos Judas ».

Valdininkai, studentai, net gimnazistai ėjo solidariai už lietuvišką reikalą.

Visiškai pablogėjo santykiai 1943 m.:

1) Ūkininkas ne vienas išvarytas; kolonistai perėmė jų ūkius.

2) Universitetai etc. — nuo 1943.III. uždaryti.

3) Linkmenys — 400 neva lenkų! (Lidice!). Mažame maste daug Lidice!

Nauja kolonizacija ir repatrijantų grąžinimas. Dalis vokiečių repatrijantų turėjo grįžti. Visokių nuomonių buvo. Nebenorėjo vokiečių išbarstyti po kraštą (Streusiedlung). Buvo siekiama juos įkurdinti uždarose sodybose (geschlossene Siedlungen) vakariniuose plotuose. Tam reikalui turėjo tarnauti konfiskuotos žydų ir lenkų žemės. Pagaliau iš bolševikmečio visa žemė buvo nusavinta!

Įdomu, vokiečiai savo keliu veržėsi į savo buvusias sodybas. Kaune buvo įkurtas « SS-Ansiedlungsstab », kuris turėjo vykdyti kolonizaciją. 1943-44 buvo atgal grąžinta didesnė dalis buvusių Lietuvos vokiečių, bet be sistemos ir plano. Rezultatas buvo tas pats — išbarstytos sodybos. Padėtis grįžusiųjų buvo baugi — ypač po Stalingrado katastrofos, kai aiškėjo, kas laukia rytuose.

Grįžusiems buvo įkurtos vokiškos mokyklos, o jų dėstytojais buvo dažniausiai iš Vokietijos atgabentos vokietaitės, kurioms čia, Lietuvoje, viskas buvo svetima.

* * *

Šitokiu būdu per visą okupaciją Lietuva buvo konflikte su trečiuoju Reichu.

Nors lietuvis laikė priešu nr. 2 nacionalsocialistus, bet ir jie, kaip ir bolševikai, buvo labai pavojingi Lietuvos nepriklausomybei. Abiejų bendras bruožas — perdėm egoistinė ir imperialistinė politika, politika perdėm priešinga Lietuvos interesams. Vokietis norėjo čia pasisotinti. Tikslas abiejų vienodas — sunaikinti vietinę tautą, kolonizuoti savo žmonėmis. Panašios tendencijos, panašūs metodai. Sovietai rėmė proletarus prieš « buržujus », naciai išėjo prieš « intelektualus », kuriuos norėjo atskirti nuo tautos. Norėjo ūkininkus prieš šviesuomenę nustatyti.

Jeigu sovietai rėmėsi žydeliais, tai naciai oportunistais, norėdami lietuvius nukreipti ir sukelti prieš žydus, lenkus, rusus. Kai tai nesisekė, tai priešingai — rusus ir lenkus norėjo sukelti prieš lietuvius. Vilniaus krašto komisaro istorija yra labai tamsi.

Vilniaus lenkų partizanams 1943—44 m. per buvusį sovietų agentą Stawrowsky pasisekė įsibrauti lietuvių policijon. Žudymai !

Rusų savanorių daliniai kratas darydavo. Ekscesai Kaune. Labai rafinuota destrukcija.

Tarp NKVD ir Gestapo daug panašumo deportacijų metoduose.

O šnipinėjime abu tą patį darė. Tik vokiečiams trūko personalo. (Čia stiprybė rezistencijos). Vokietis pasirodė demoralizuotas, paperkamas, kyšininkas.

Sovietai paruošė kelią naciams. Nacionalizacija: žemė, įmonės. Sovietų įstatymai galiojo, nors išeita karan prieš bolševikus oficialiai.

Kai 1944.VI.22 sovietai pradėjo savo didįjį puolimą ir rytų frontą sudrebino, greitai žlugo Zivilverwaltungai. Nuo VII.7 jau degino popierius Kaune. Tada kaip tik krito Vilnius.

Iki spalių mėn. pradžios per Kauną — Raseinius — Šiaulius — buvo užimta visa Lietuva. Repatrijantai vėl turėjo, jau kaip bėgliai, sprukti iš Lietuvos.

* * *

VIII. Dar keli žodžiai apie lietuvių ir vokiečių santykius *po 1945* metų.

Išbarstyti liko po pasaulį Lietuvos vokiečiai, bet ir jai rūpinamasi. Nuo 1947 m. yra « Hilfskommittee der Litauendeutschen » — centras Burg-Diethmarschen išbarstytuosius registruoja, padeda, informuoja apie nežinomus ir t. t. Pasirodo, daugelis Lietuvos vokiečių buvo likę anapus Oderio-Neissės linijos, kurie arba buvo grąžinti Lietuvon, arba keliavo į Rusijos gilumą.

Lietuvoje Rytprūsių ir Karaliaučiaus vokiečiai buvo lietuvių priglaudžiami, ir jais rūpinamasi. Keletas tūkstančių buvo vien Kaune (nuo 1946 m.).

Résumé

1) Vokietis « prūsokas ».

2) Velniukas — be nosies skylučių — vokietuko pavidale (Tautosaka).

3) Istorija kartojasi :

a) « Žemaičiai » — sicut anguillam per caudam.

b) 1915 — kolonizacijos planai.

c) 1941 — Hitlerio « Mein Kampf ».

4) Bangavimas pas vokiečius :

a) 1919 m. jie pirmieji pripažino Lietuvą nepriklausoma ir davė 100.000.000 paskolą.

b) Įtempimas 1932-33 m., o 1933.VII.17 — Darius ir Girėnas Soldino miškelyje.

c) Per karą terorizavo, į kacetus siuntė, o paskui : Hilfstelle — algas išmokėjo.

5) Magiški rytai : « gens illa pessima, sed. terra ... optima ... » — raudonas siūlas.

6) Lietuviai laikėsi kaip žvirgždas — nesutrinamas.

7) Ir vistik nemalonu, jeigu lietuvis neteks sienos su vokiečiu.

* * *

PRIEDAS

O b e r - O s t (iš Oberbefehlshaber Ost) trumpiau OB-Ost, lietuviškai ' Obostas ', vyriausios vokiečių karo vadovybės 1914 gale sukurtas atskiras rytų štabas. Ober-Osto karinės administracijos žinioje buvo užimtųjų rytų kraštų (iš pradžių tik Kauno, Vilniaus, Suvalkų ir Gardino gub.) ūkinis, politinis ir kultūrinis gyvenimas. Trumpalaikė ' Obosto ' ' valstybė ', į kurią buvo įjungta visa Lietuva, ne tik išmaitino rytų fronte esančias vokiečių armijas, bet ji reichui nė pfenigio nekainavo (Skizzen — Mappe der Kownoer Zeitung 1917 nr. 2). O administruojama Lietuva turėjo jo leidžiamą spaudą (lietuviams oficiozas buvo Dabartis —), savo ūkio planą, savo

pajamas (muitus, daugybę įvairių mokesčių ir rinkliavų). Veikė karinio teismo organizacija su sava civiline ir baudžiamąja teise. Obostas Lietuvoje turėjo gausų kadrą karinių valdininkų, kurių tarpe lietuviams atstovavo tik keli Rytprūsių lietuviai, tarnavę vokiečių kariuomenėje.

Obostas savo pradžią gavo dar 1914. Kai rusai 1914.VIII įsiveržė į Rytprūsius, rytų frontui gelbėti iš atsargos buvo paimtas Hindenburgas, kurio štabo viršininku buvo Ludendorffas. Vyriausioji karo vadovybė (štabo virš. Falkenhayn) nusistatė Hindenburgui duoti rytuose pilną laisvę. Todėl kaizeris Vilhelmas II buvo įtikintas paskirti jį nuo 1914.XI.1 ' vyriausiuoju karo vadu visų reicho karinių jėgų Rytuose ' (Oberbefehlshaber Ost). Vykdant rytų operacijas nuo 1915 rudens Obosto štabas buvo įsikūręs Kaune. Savo atsiminimuose Ludendorffas yra davęs apie jo veikimą žinių. Obosto administracija (žr. kng. Isenburg) perdėm tarnavo militaristų ir imperialistų interesams, kurie siekė Lietuvą kolonizuoti. Brošiūrose ir straipsniuose buvo gaminama įvairiausių projektų, kaip Obosto užimtą plotą išlaikyti reichui. Tad ir Lietuvos Taryba iš Obosto organų iki pat karo galo negavo jokios valdžios savo atstovaujamame krašte. Obosto įvesta santvarka, vad. karinė okupacija, išnyko tik okupacinei kariuomenei galutinai pasitraukus iš Lietuvos (1919.VII). Tik Obosto pinigai, vad. ' ostmarkė ' ir ' ostrublis ', išliko iki lito įvedimo.

I s e n b u r g - B i r s t e i n Franz Joseph, kunigaikštis, militarinės vokiečių valdžios šefas okupuotoje Lietuvoje 1916—1917. Nuo 1916 Isenburg buvo tik v. Lietuvos (Kauno gub.) kariniu šefu. 1917.III.15 įvykdžius reformą, visa Lietuvos okupacinė valdžia sujungta į vienas rankas. Padarius Vilnių Lietuvos karinės administracijos centru, prie jos buvo prijungta ir Vilniaus-Suvalkų karinė administracija. Perorganizuota ' etapo ' administracija buvo pavadinta ' Militärverwaltung Litauen '. Vilniaus-Suvalkų kariniam šefui, grafui York von Wartenburg atsistatydinus, ikitolinis v. Lietuvos karinės administracijos viršininkas Isenburg perėmė šefo postą visai Lietuvai. Sunkios rekvizicijos, dideli žiaurumai ir nuolatinės militarinės valdžios klaidos padarė jo asmenį Lietuvoje labai nepopuliarų. Jis buvo lyginamas Muravjovui. Jam vadovaujant militarinei administracijai Lietuvoje buvo nesėkmingai bandoma sudaryti ' Pasitikėjimo Tarybą '. Lietuviams išreikalavus rinkimus, 1917.IX. 18—22 Vilniaus konferencija išrinko Lietuvos Tarybą. Jos prezidiumas už dviejų mėn. (1917.XI.26) vyr. karinės vadovybei Rytuose (Ober-Ost), t.y. gen. Ludendorffui, įteikė memorandumą, kuriame, be kitų skundų, buvo ir aiškinimas, jog su Isenburgu bendradarbiavimas yra neįmanomas. Reichstago socialdemokratai ir Centras

(kat.) ne kartą iš tribūnos kėlė Isenburgo valdymo Lietuvoje klaidas ir trūkumus. 1917.XII.1 posėdyje, kai iš Lietuvos Tarybos buvo reikalaujama nutarti sueiti ' į amžiną ryšį ' su Vokietija, Isenburgą ypačiai smarkiai puolė Centro atstovas Erzberger. Isenburg pasidarė taip nekenčiamas asmuo Lietuvoje, kad 1918 prasidedant jis buvo pakeistas grafu Falkenhausenu. Kaltindama kairiuosius ir Centrą už Isenburgo nuvertimą, nacionalistinė Reicho spauda pripažino, jog jis į Lietuvą žiūrėjo grynai vokišku požiūriu. Isenburg visą laiką jautėsi Lietuvoje vokiečių militaristų interesų ir jų kolonialinių planų gynėju, o visa tai prieštaravo lietuvių siekiams. Isenburgo atšaukimas buvo laikomas Erzbergerio laimėjimu. Arnoldo Zweigo triloginio romano (liet. vert. 1955) II dalyje ' Karaliaus įsodinimas ' (Mindaugas II) yra akivaizdžiai parodyta militaristinė Isenburgo galvosena, visai nepaisant lietuvių tautos laisvės troškimų.

VOKIEČIŲ DĖMESYS LIETUVOS ISTORIJAI

Kas daroma Rytprūsių ir mūsų praeities tyrimo srityje?

1. « *Veidu į Rytus* ».

Paskutiniais metais madoje yra atskirų II—jo D. Karo vokiečių divizijų sąskrydžiai. Susivažiuoja fronto daliniai, kovos draugai paliko tarp savęs seną « Kammeradschaft » dvasią, tiekia žinių Raud. Kryžiui ir kitoms įstaigoms apie be žinios dingusius, žuvusius, nelaisvėn pakliuvusius ir t. t. Tokių sąskrydžių rėmuose 1953 m. 29—30 d. rugpiūčio į Göttingeną buvo suplaukę porą dešimtų tūkstančių karo veteranų iš Rytprūsių dalinių. Prie gatvių pasirodė įvairūs kariniai rodikliai ir fronto dalinių ženklai-skydeliai. Čia matėsi ir dalinių su Kuršių elnio vaizdeliais ar tik jo ragais. Tarp besirenkančių atsitiktinai teko pašnekinti keletą Tilžiškių ir Nemuno žemupio karių, kurie dar lietuviškai savo tarme dailiai mezgė sakinius, ir tokių turėjo būti nemažas skaičius.

Pasibičiuliavo vyrai, padainavo, prie orkestrų palapinėse, ar didelėse salėse drauge alaus nugėrė, su fakelais gatvėmis pražygiavo, atidengė kritusiam kariui įspūdingą paminklą, ir išvažinėjo kas sau. Šventės triukšmas aptilo, miestas nuėmė gatvių papuošalus ir vėliavėles. Liko tik ta proga suorganizuota Rytprūsių paroda. Nebuvo ji labai iškilminga ir didelė, bet joje buvo rūpestingai surankioti įvairūs iš Rytprūsių išgelbėti brangūs dalykėliai, turį muziejinės vertės. Buvo čia ir specialių žemėlapių.

Senieji prūsai priskirti baltų tautoms, tuo būdu atitaisant iš

anno 1939 m. mokyklų vadovėlių klaidas, iš kurių susidarydavo įspūdis, jog mūsų artimieji giminės yra buvę germanai ... Jie ten vadinami pruzzi vardu. Žemėlapiai vaizdavo Rytprūsių kolonizaciją 13—14 amž. Toliau neliesta. Buvo čia labai gražus « pilių žemėlapis », vaizduojąs vokiečių ordino statytas pilis Livonijoje (Estijoje, Latvijoje) ir Prūsuose (Rytprūsiuose). Skambiai užrašyta, jog vokiečių riterių ordinas su ne mažiau kaip 200 *pilių garantavo* « savo valstybės egzistenciją ir savo kultūrinius laimėjimus ». Lietuvos plotas tuščias ... nė vienos ordino pilies. Tik pakraštėlyje kukliai atovi Georgenburgas (Jurbarkas). Užtad kryžiuočių tvirtovių pilna kitose dviejose Pabaltijo valstybėse.

Dabar yra pasidarę vėl aktualu kalbėti apie ordino, t. y. apie vokiečių kultūros plitimą į rytus, pagal tai, kaip išsiplėtė degintų plytų bažnyčių ir pilių statybos (Backsteinkunst). Ton statybos sferon, žinoma, įtraukiama ir Lietuva. Degintų plytų statybas išplėtė vokiečių ordinas. Tad Dr. Nadolny *mokykloms* gaminamų atlasų žemėlapiuose tai stengiamasi vaizdingai parodyti spalvomis, kiek toli yra siekusi vokiečių kultūrinė įtaka į rytus. Kitas aiškus rodiklis vokiečių kultūrinės įtakos esąs Magdeburgo teisės (miestų savivaldybė pagal Magdeburgo miesto teisę) išplitimo plotas. Į tą plotą įtraukiamas Gardinas, Kaunas, Vilnius, ir einama dar toliau į rytus. Dar vienas žemėlapis parodo, kur buvo vokiečių prekybinės miestų organizacijos (Hanzos) pirklių kontoros, jų filialės ir tt. O jų būta Lenkijoje (Krokuva), Lietuvoje (Kaune, Polocke) ... Visa tai rodo, jog vokiečiai ir toliau vėl nori savo visus pėdsakus Pabaltijyje ir apskritai rytų Europoje rūpestingai konservuoti ir palaikyti juos *jaunuomenėj*, pradedant nuo mokyklos. Čia prisideda dar ir toji aplinkybė, kad jiems nuolat reikia atremti satelitinės Lenkijos skribentų išvedžiojimus apie Stettino, Pamario ir Silezijos praeitį.

2. *Ką Rytprūsiai reiškė ir kuo jie virto.*

Göttingeno parodoje buvo vaizdingai išryškinta Rytprūsių vaidmuo Vokietijos ūkyje. Pvz., vienas žemėlapis rodė, kad iš Rytprūsių prieš II-rą D. Karą kasmet buvo išvežama 30.000 arklių, 530.000 kiaulių ir paršiukų, 208.000 karvių ir veršių. Rytprūsių vienos karvės metinė produkcija siekusi (vidurkis) — 3148 klgr., kai kitur Vokietijoje tik—2529 klgr. pieno.

Lenkų valdomoje Rytprūsių dalyje esą 558.990 gyventojų, ir iš jų tik 55.000 vokiečių. Visai apleistų ūkių esą 1500. O kituose ūkiuose ir miesteliuose kolonizuoti *Vilniaus* srities lenkai, toliau lenkai iš Ukrainos, Rzeszowo, Liublino ir Varšuvos sričių. Kraštas esąs labai kritęs ūkiškai, o kultūriškai « tyrlaukis » (Öde). Dar blogiau sovieti-

nėje Rytprūsių dalyje. Ten ištisi plotai paversti dykuma, stepėmis (Versteppung). Čia kolonizuotos tautos iš tolimų Sovietų Rusijos žemių: turkmenai, mongolai, Krymo totoriai. Čia skaičių nebėra. Klaipėdos kraštas lojaliai atskirtas, ir nieko apie jį nepasakyta.

Netektųjų Rytprūsių skausmas kreipia to krašto išblokštųjų žvilgsnį, žinoma, į prarastus laukus. Rytprūsių ir apskritai rytų Vokietijos žemių likimas (po sovietų okupacija ir lenkų valdžia Oderio-Neisės ribose) kreipia žvilgsnį ir mokslo žmonių, tuo būdu versdamas juos dar labiau rytais susidomėti.

3. *Rytų Europos santykiams ir jų praeičiai tirti institucijos.*

Göttingenas — tas 7-nių Nobelio laureatų miestas su nuo seno garsiu universitetu, yra pagrindinis punktas, kur telkiasi įvairios vokiečių rytų organizacijos, kur labiausiai rodomas susidomėjimas ir Lietuvos praeičiai, nes Göttingeno un-tas yra perėmęs Karaliaučiaus un-to tradicijas. Čia įsikūrė registracijos punktas vokiečių rytų un-tų profesoriams, čia stipriai susiorganizavo «Göttingeno darbo ratelis» (Göttinger Arbeitskreis). Jis išvystė platų įvairiomis rytų Europos kalbomis (ypač lenkų ir čekų) einančių knygų ir žurnalų perteikimą vokiečiams. Yra suorganizuotas didelis biuras su kvalifikuotais vertėjais, ir jie nuolat leidžia vokiškas santraukas, ar ištisus vertimus vokiečiams įdomių knygų, straipsnių. Čia patenka dažnai ir lietuviškos apžvalgos. Tas darbo ratelis, savo gausioje raštų serijoje išleido ir Dr. M. Hellmanno knygutę apie Lietuvos vokiečius (1952), kurioje kai kas šaukiasi būtino atitaisymo. Göttingene yra dar Kanto bičiulių draugija; ką tik įsikūrė naujas institutas Rytprūsių praeičiai ir t. t. Čia gyvena pagaliau eilė Rytprūsių ir Lietuvos praeitį studijavusių ir daug iš tos srities rašiusių profesorių ir daktarų: Mortensenas (su savo žmona, iškėlusia lietuvių kolonizacijos teoriją), tilžiškis W. Hubatschas, išleidęs ne semiai 4 tomus ordino archyvo regestų; yra čia ir jauno prieauglio.

Pats svarbiausias dalykas Göttingene yra Karaliaučiaus archyvas (deja, jis iškeltas į Vak. Berlyną. *Red.*) Kokia yra jo reikšmė šiandien ir Lietuvos istorijos mokslui ir kas jame mums ten įdomaus randama, esu plačiau atskirai parašęs «Aidams». (išsp. Z. I. Rinkt. Raštų II tome. *Red.*). Karaliaučiaus archyvo taip vertinga medžiaga, sakytume lyg kokiu moksliniu «skydu» dabar naudojasi daug tyrinėtojų. Iš tos medžiagos rašomos ne tik studijos, bet ir eilė disertacijų. Už dviejų metų Karaliaučiaus miestas švęs 7-nių amžių (1255-1955) sukaktį. Dr. W. Gause, buvęs Karaliaučiaus miesto bibliotekos ir archyvo direktorius jau dulkina to archyvo folijantus, rašo Karaliaučiaus miesto istoriją sukakčiai, kuri iškilmingai bus atžymėta.

Gause drauge su veikliu Göttingeno (Karaliaučiaus) archyvo direktoriumi Dr. K. Forstreuteriu (tilžiškis), kuris lietuviui čia yra labai paslaugus, ruošia antrą tomą Rytprūsių žymesnybių biografijų, įvardintą « Altpreussische Biographie » (II tomas išėjo 1941-44). Žymusis Rytprūsių istorijos bibliografas E. Wermke užbaigė nuo 1933 metų Rytprūsių istorijos bibliografijos papildymus. Jie tuoj pasirodys. Mums svarbu, kad tuose dviejų dešimtmečių papildymuose yra apimti ir Pabaltijo kraštai. Pagrindinė Wermkės bibliografija buvo išėjusi 1933.

4. *Kai kurie vokiečių nauji darbai apie Lietuvą.*

Šios skiltys neleidžia nei plačiau apžvelgti visų leidinių nei iškelti daugiau faktų, rodančių vokiečių istorikų ir šiaip kitų sričių tyrinėtojų ypatingą dėmesį rytams. Laukiama ir nuolat raginama, kad patys lietuviai parašytų vokiškai pirmą Lietuvos istoriją, kurios labai pasigendama. Lietuvio paskaitos iš istorijos srities mielai daug kur klausomos. Norima, kad patys lietuviai išdėstytų ir savo istorinius požiūrius, žiūrint iš *savo krašto*. Šituose rėmuose reikia suprasti ir Baltijos Instituto veikimą, kur trijų tautų įvairių sričių specialistai turi galimybės tirti Pabaltijo istoriją, geografiją, etnografiją ir t.t.

Patys vokiečiai šitoje srityje jau savo institucijose rodo, ką jie sugeba. Marburge atsikūręs Rygoje veikęs Herderio Institutas nuo 1952 m. pradžios leidžia imponuojantį (tipografiškai) žurnalą « Zeitschrift für Ostforschung », kurio per metus pasirodo 4 sąsiuviniai po 160 psl. su plačia bibliografija visiems rytams, neišskiriant ir Lietuvos. 1953 m. Nr. 1 yra Freiburgo in Brg. docento Dr. M. Hellmanno studijėlė (40 psl.) apie lietuvių tautinį judėjimą (19-20 amž.), o 3—me nr. Dr. K. Forstreuteris rašo (23 p.) apie lietuvių statistikas (gyventojų) Rytprūsiuose. Atskirų straipsnelių mūsų klausimais yra ir daugiau.

Į Göttingeną atgabentam Karaliaučiaus archyvui dabar rodomas tikrai didelis dėmesys. Prie vienintelio didelio stalo čia suséda seni Rytprūsių tyrinėtojai-profesoriai ir studentai, gavę uždavinį rašyti disertacijas iš archyvalijų. Vokiečių ordinas, kurio visas archyvas čia yra ištisai, vėl yra mėgstama tema. Apie paskutinį ex-magistrą, t. y. hercogą Albrechtą ir jo dvaro kultūrą šią vasarą pasirodė labai fundamentali studija: Peter Gerrit Thielen (Die Kultur am Hofe Herzog Albrechts von Preussen (1525—68), 256 p., 1953). Čia neužmirštamas ir Mažvydas su Kulviečiu ir Rapolioniu.

Netekę savo tėvynės tremtiniai-pabėgėliai, kaip ir mūsų daugelis, liūdnos dabarties akivaizdoje guodžiasi senais storais archyvų tomais, su dideliu entuziazmu ir meile varto pradingusių šimtmečių aktus,

studijuoja laiškų dėžes, fotografuoja, daro nuorašus. Tik lietuvių čia, kurių istorijai medžiagos gali rieškučiomis semti, niekas iki šiol neužklysta ... Reikia bijoti, jog iš savo perdėm nuogos kasdieninės ir trumpos politikos (gal tiksliau tik įsibėgėjusio politikavimo!) vieną dieną staiga būsime pabudinti, ir tada stovėsime su tuščiomis rankomis, be jokio antidotum ... be rimto kraičio savo ateičiai, nes kol kas iš didelių projektų stadijos, lyg iš kokio užburto rato, jau eilė metų kaip neišeinama.

Ar po šito mokslinio vokiečių susidomėjimo ir jų įkarščio seks kada politiniai žygiai? Rytprūsių parodoje buvo gražiai išrašytas ministerio Jokubo Kaiserio posakis: « Ne su kulkosvaidžiais ir atominėmis bombomis, bet su teisės ginklais atgausime mes rytus! » Kokius teisės ginklus ruošiame mes visos Lietuvos išlaisvinimui ir ką yra nukalę pašauktieji veiksniai?

Roma, 1953 m. gruodžio 4 d.

NUORODOS

LIETUVOS ISTORIJA IKI 1422 M. — Z. Ivinskio str. dalis iš LE XVI, 291-294.

XIII-JO AMŽ. LIETUVIAI — TIKRA KARIŲ TAUTA. — Z. Ivinskio str. Trimitas 1939, 43 nr., 1035-37.

KALAVIJUOČIŲ ORDINAS. — Z. I(vinskio) str. LE X, 276-278. Bibliografija:

Henrici Chronicon Livoniae, bearbeitet von L. Arbusow und Al. Bauer (Scr. rer. German.) 1955; Livländische Reimchronik, hgg. v. Leo Meyer 1876: Liv-, Est- und Kurländ. Urkundenbuch, hgg. v. F. G. Bunge I, VI, 1852-53; *Hartmanns von Heldrungen*: Hochmeister d. Deutsch. Ordens, Bericht über die Vereinigung des Schwertordens mit dem deutschen Orden und über die Erwerbung Livlands durch den letzteren, hgg. v. E. Strehlke (Mitt. aus d. Livländ. Geschichte XI 1868); *A. Büttner*: Die Vereinigung der livländischen Schwertbrüder mit dem deutschen Orden (t. p. XI 1, 1868); *F. G. Bunge*: Der Orden der Schwertbrüder. Dessen Stiftung, Verfassung und Auflösung (Baltische Geschichtsstudien II 1875); *A. L. Ewald*: Die Eroberung Preussens durch die Deutschen I 1872; *H. Laakmann*: Estland und Livland in frühgeschichtlicher Zeit (Baltische Lande I 1939); *G. A. Donner*: Kardinal Wilhelm von Sabina 1929; *H. Lowmiański*: Studja nad początkami spoleczeństwa i państwa litewskiego II 1932; Istorija Latvijskoj SSR, pod red. K. J. Strazdinš', J. J. Zutis' i J. P. Krastinš' I 1952, apie k. ordiną skyrius labai tendencingas); Istorija Estonskoj SSR, pod red. G. Naan' i A. Vassar' I 1955; *M. Hellmann*: Das Lettenland im Mittelalter 1954; *R. Wittram*: Baltische Geschichte 1180-1918, 1954; *J. Stakauskas*: Lietuva ir V. Europa XIII a. 1934; *S. Sužiedėlis*: Kautynės ties Šiauliais (Athenaeum VI 1935, gausi bibliografija); *Z. Ivinskis*: Saulės-Šiaulių kautynės 1236, 1936 (plati bibliografija); *Marjan Tumler*: Der Deutsche Orden im Werden, Wachsen und Wirken 1955.

KRYŽIUOČIŲ ORDINAS. Z. I(vinskio) str. LE XIII, 177-184. Bibliografija:

E. Wermke: Bibliogr. d. Gesch. von Ost- und Westpreussen 1933 ir papildymai (iki 1939) Altpreuss. Forschungen. 1939-1951 biblgr. Wermke

išleido kaip Herderio Instituto leidinį (Marburg/Lahn 1953). Nuo 1952 Rytpr. istorijos bibliogr. sistemingai skelbiama Zeitschr. für Ostforschung (Herderio Inst.). Iš senųjų tyrinėjimų pažymėtinas *J. Voigt*: Geschichte Preussens I-IX 1827-1839; *Chr Krollmann*: Politische Geschichte des Deutschen Ordens in Preussen, Königsbg. 1932; *Bruno Schumacher*: Geschichte Ost- und Westpreussens, Königsbg. 1937; *M. Perlbach*: Die Statuten des Deutschen Ordens 1890; Statutai, kaip ir ordino kronikos (žr. Scriptores rerum Prussicarum I-V, 1861-74) yra svarbi versmė K. pažinti. Kiti rinkiniai yra čia bibliogr. (Wermke). *W. Ziesemer*: Die Literatur des Deutschen Ordens in Preussen, Breslau 1928; *A. L. Ewald*: Die Eroberung Preussens durch die Deutschen I-III, Halle 1872-1888; *K. Kasiske*: Die Siedlungstätigkeit des Deutschen Ordens im östl. Preussen bis zum Jh. 1410, 1934; Deutsche Staatenbildung und deutsche Kultur im Preussenlande 1931 (kolekt. darbas su daug strp.). Iš lenkų pusės rinkinys Dzieje Prus Wschodnych 1934-1938 (studijos K. Górski, H. Łowmiański, K. Tymieniecki, St. Zajączkowski ir kt.); *G. Labuda*: Stosunek prawno - publiczny Zakonu krzyżackiego do Rrzeszy Niemieckiej w swietle złotej Bulli Fryderyka II z r. 1226 (Czasopismo Prawno Historyczne III. 87-124) 1951; *W. Pociecha*: Geneza holdu Pruskiego 1937 (kritiškas įvertinimas); *W. Kamienecki*: Wplywy zakonne na ustrój litewski (Przegląd historyczny, Ser. 2, V, 160-186, 1925; plg. reviduotą red. t. p. 1946); *M. Małowist*: Polityka gospodarcza Zakonu Krzyzackiego w XV w. (Pamiętnik Powsz. Zjazdu Historyków Polskich w Warszawie 1948, I, 51-69) 1948; *H. Łowmiański*: Agresja zakonu krzyżaskiego na Litwe w wiekach XII-XV (Przegląd historyczny XLV, zesz. 2-3, 338-371) 1954; *V. T. Pašuto*: Pomezanija 1955 (nauja bibliogr.); *O. Neubecker*: Deutschritterorden (Reallexikon zur Deutschen Kunstgeschichte III sk. 1312-44; rinkt. bibliogr. 168 pozicijos) 1954; *Marjan Tumler*: Der Deutsche Orden im Werden, Wachsen und Wirken bis 1400, mit einem Abriss d. Geschichte des Ordens bis zur neuesten Zeit 1955; *Eb. Kl. Murawski*: Zwischen Tannenberg und Thorn 1953; *Rudolf Ten Haaf*: Deutschordensstaat und Deutschordensballeien (gausiai panaudota Karal. arch.) 1951; *Peter Gerrit Thielen*: Die Kultur am Hofe Herzog Albrechts von Preussen (1525-1568) 1953; *W. Hubatsch*: Eckpfeiler Europas. Probleme des Preussenlandes in geschichtlicher Sicht 1953; *Hans von Hülsen*: Tragödie der Ritterorden 1948; *K. Forstreuter*: Vom Ordensstaat zum Fürstentum 1953; ('') Preussen und Russland von den Anfängen des Deutschen Ordens bis zu Peter dem Grossen 1955; *Harro Gersdorf*: Der Deutsche Orden im Zeitalter der polnisch-litauischen Union (mašinr.) 1956; *R. Wittram*: Baltische Geschichte (panaudota gausi bibl. estų ir latvių kalnomis) 1954; *M. Hellmann*: Das Lettenland im Mittelalter 1954 (naudoti ir liet. darbai) 1954; *P. Pakarklis*: Kryžiuočių valstybės santvarkos bruožai 1948; *Z. Ivinskis*: Saulės, Durbės ir kt. kautynės iki 1270 (Karo Archyvas VII-IX) 1936-38; ('') Lietuvos prekyba su Prūsais I. 1934 (gausi bibl. apie K.o. prekybą); *A. Kučinskas*: Kęstutis, lietuvių tautos gynėjas 1938.

Naujesnė bibl.: *M. Anysas*: Senprūsių (Pruthenorum gentes) kovos dėl laisvės su vokiečių riterių ordinu 1968; *K. Górski*: L'ordine Teutonico alle origini dello stato Prussiano 1971; *Ernst Pitz*: Papstreskript und Kaiserreskript im Mittelalter 1971; *W. Küttler*: Charakter und Entwicklungstendenzen des Deutschordensstaates in Preussen (Zeitschr. für Geschichtswissenschaft, Berlin DDR 19 (1971) 1504-1529); *K. Conrad*: Litauen, der Deutsche Orden und Karl IV, 1352-1360 (Zeitschr. für Ostforschung 21 (1972) 20-42); *M. Tumler*: Der Deutsche Orden von seinem Ursprung bis zur Gegenwart 1974; *H. Boockmann*: Johannes Falkenberg, der Deutsche Orden und die polnische Politik 1975; (") Der Deutsche Orden. Zwölf Kapitel aus seiner Geschichte 1981; *Eric Christiansen*: The Northern Crusades, London 1980 (itališkai: Le crociate del Nord. Il Baltico e la frontiera cattolica 1100-1525, Bologna 1983); Die geistlichen Ritterorden Europas, red. *J. Fleckenstein* u. *M. Hellmann*, 1980; *Jan Kostrzak*: Rola Inflant w pierwszym okresie walki zakonu krzyżackiego z unią polsko-litewską w latach 1385-1404 (Zapiski Historyczne, t. LI (1986) zesz. 1, 9-21); *K. Neitmann*: Politik und Kriegführung des Hochmeisters Paul von Rusdorf 1422/23 (Zeitschr. für Ostforschung 34 (1985) 330-378).

VOKIEČIŲ ORDINO MAGISTRAI IR KITI PAREIGŪNAI. — Iš LE imti straipsneliai yra atžymėti vietoje, išskyrus sekantį:

WALLENROD KONRAD, VON. — Z. I. rankr. Bibliogr.:

J. Voigt: Geschichte Preußens, V, 1832; *J. Caro*: Geschichte Polens, III, 1869; Scriptores rerum Prussicarum, II, 1863; III 1866; Scriptores rerum Warmiensium, I, 1866; *K. Lohmeyer*: W. K. (Allgemeine Deutsche Biographie, 40, 1896-negatyvus W. ivertinimas); *Marjan Tumler*: Der Deutsche Orden im Werden, Wachsen und Wirken bis 1400, 1955 (daug bibliogr.-W. reabilitacija); *K. Forstreuter*: Die Berichte der Generalprokuratoren des Deutschen Ordens an der Kurie, I, 1961.

VOKIEČIŲ ORDINO PILYS

DUBYSOS TVIRTOVĖ. — Z. I. str. išsp. LE V, 215. Bibliogr.:

Cod. ep. Vit.; Marienburger Tresslerbuch 1399-1409, 1896, p. 388-422; Script. rer. Prus. II 709; III 286; *J. Voigt*: Gesch. Preussens VI; *K. Forstreuter*: Die Memel als Handelsstrasse Preussens nach Osten 1931; *A. Salys*: Die žemaitischen Mundarten 1930; *R. Krumbholtz*: Samaiten und d. D. Orden 1890.

DOBĖ (DUOBĖ). — Z. I. str. išsp. LE V, 87. Bibliogr. kartu su Duobele.

DUOBELĖ (DOBELE). — Z. I. str. išsp. LE V, 243. Bibliogr.:

A. Bielenstein: *D.*, 1873; Livl. Reimchr., 1876, eil. 8961-11410; *A. Seraphim*: Gesch. des Herzogtums Kurland, 1904; *V. Bilkins*: Zemgaliešu inas ar biskapiem un ordeni, 1936; ('') Nameikis un Liv-, Esth- u. Curl. Urkundenbuch I p. 346, 536, 538; Livländische Reimchronik 1876 eil. 5240-5844; *H. de Wartberge* (Scr. rer. Pruss. II 40, 48); *Z. Ivinskis*: Durbės kautynės 1260 — Karo Archyvas VIII-IX 1937.

ECKERSBERG. — Z. I. str. išsp. LE V. 330. Bibliogr.:

Scr. rer. Pruss. I, II; *K. A. Maczkowski*: E. und seine Umgebung — Mitteil. der Litter. Gesellsch. Masovia V 1890 p. 100-142 (su Kęstučio žygių žem.); *A. Janulaitis*; Kęstutis Marienburgo pilyje — Praeitis I 1930; *A. Kučinskas*: Kęstučio kovos su vokiečių ordinu — Athenaeum IV (1933) p. 120.

FRIEDEBURG. — Z. I. str. išsp. LE VI, 397. Bibliogr.:

R. Krumbholtz: Samaiten und der deutsche Orden bis zum Frieden am Melno-See 1890. 118. 171 psl.; *A. Salys*: Die žemaitischen Mundarten I 1930, 44 psl.

GOTTESWERDER. — Z. I. str. išsp. LE VII, 398-399. Bibliogr.:

Script. rerum Prussicarum II; Cod. epist. Vitoldi 1882; *Krumbholtz*: Samaiten u. der deutsche Orden 1890; *K. Wagner*: Vokiečių ordino pilys Kauno apylinkėje — Naujoji Romuva 1933 nr. 107: *K. Jablonskis*: Dėl 1408 metų Vytauto privilegijos Kauno miestui tikrumo — Praeitis I 1930.

ĮSRUTIS (INSTERBURG). — Z. I. str. išsp. LE IX, 111-114. Bibliogr.:

E. Wermke: Bibliogr. der Geschichte von Ost-und Westpreussen, 1932 (su papildymais iki 1951, 1953); *Kiewning* und *Lukat*: Urkunden zur Geschichte des ehemaligen Hauptamtes Insterburg, 1895 (įdomus A. Horn'o įvadas); *Froelich*: Zur Topographie und Namenkunde der Ortschaften und Gewässer de ehem. Hauptamtes I., Zeitschr. der Altertumsgesellschaft Insterburg 9, 1905; *O. Borkowski*: Die Besiedlung des Hauptamtes I. unter Herzog Albrecht und Markgraf Georg Friedrich von Ansbach 1525-1603, Prussia 28, 1928 159-243; 30, 1933 3-131; *Kaleschke*: Gründung d. ältesten Kirchen im Hauptamte I., Zeitschr. d. Altertumsg. Insterburg 17, 1920; *J. Kuck*: Die Siedlungen im westl. Nadrauen, Diss. Königsberg i. Pr. 1909 (I. 17-49); *H. G. Mortensen*: Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreussens bis zum Beginn des 17. Jhs., I, II, 1937-38; *W. Sahm*: Geschichte der Pest in Ostpreussen, 1905; *Vydūnas*: 700 Jahre deutsch-litauischer Beziehungen, Tilsit 1932; *V. Vileišis*: Tautiniai santykiai

Maž. Lietuvoje ligi Didž. Karo istorijos ir statistikos šviesoje, Kaunas 1935; « Krivulė, Maž. Lietuvos Tarybos leid. (red. Alb. Puskepalaitis) Detmold 1948 (strp. rinkinys); *Fr. Terveen*: Gesamtstaat und Retablissement. Der Wiederaufbau des nordöstlichen Ostpr. unter Friedr. Wilhelm I., 1954.

JOHANNISBURG. — Z. I. str. išsp. LE IX, 434-435. Bibliogr.:

Dehio-Gall: Deutschordensland Preussen 1952 290-291; *E. Wermke*: Bibliogr. der Geschichte für Ost-und Westpreussen, 1932 (žr. papildymai iki 1954, Zeitschr. für Ostforschung 1956, Nr. 1).

KÖNIGSBURG. — Z. I. str. išsp. LE XII, 342-343. Bibliogr.:

Codex epist. Vitoldi 117, 119, 120, 123-24, 133; Scriptores rerum Prussicarum III 278; *J. Dlugosz*; Opera Omnia XII 563; *A. Salys*: Die Žemaitischen Mundarten I (atsp. iš Tauta ir Žodis VI 1930 219); *Br. Dundulis*: Žemaičių sukilimai prieš teutoniškuosius pavergėjus (Vilniaus Univ. Mokslo Darbai VI, Istorijos-Filologijos serija, t. II, 1955, 134).

LAUKSTYČIAI. — Z. I. str. išsp. LE XIV, 274-275. Bibliogr.:

G. Dehio und E. Gall: Handbuch der deutschen Kunstdenkmäler, Deutschordensland Preussen 1952, 421-425; Reallexikon zur deutschen Kunstgeschichte III, 1954, 1343-1344 (bibliografija).

LĖCIUS. — Z. I. str. išsp. LE XIV, 317-318. Bibliogr.:

G. Dehio — E. Gall: Handbuch der d. Kunstdenkmäler (Deutschordensland Preussen) 1952; *E. Wermke*: Bibl. Geschichte für Ost- und Westpreussen, 1932.

MARIENBURGAS. — Z. I. str. išsp. LE XVII, 318-319. Bibliogr.:

Scriptores rerum Prussicarum II-III; Codex ep. Vitoldi 247, 1029; Lites ac res gestae II 98. Daug medžiagos duoda *A. Salys*: Die Žemaitischen Mundarten I (atsp. iš Tauta ir Žodis VI 1930, 222); *M. Baliński*: Starożytna Polska III 1846, 472 (duoda visai klaidingus duomenis); *Z. Ivinskis*: Iškylos po Lietuvos senovę (XX Amžius 1939 VI — ciklas straipsnių apie Nemuno pilis). Kitą bibliografiją žr. Dubysos pilis.

MARIENBURGO IŽDININKO KNYGOS. Išsp. LE XVII, 319. Bibliogr.:

A. Klein: Entstehung und Komposition des Marienburger Tresslerbuchs 1908; *M. Tumler*: Der Deutsche Orden im Werden, Wachsen und

Wirken bis 1400, 1955; *O. Schlicht*: Das Ordensland Preussen 1933, 53; *K. Lohmeyer*: Geschichte von Ost- und Westpreussen 1908, 169. Žr. Dubysos pilis, Friedeburg, Königsburg (Žemaičiuose).

MARIENVERDERIS. — Z. I. str. išsp. LE XVII, 320. Bibliogr.:

Scr. rer. Prussicarum, II; Lites ac res gestae, II, 98; Codex epist. Vitoldi, 1882; *K. Wagner*: Vokiečių ordino pilys Kauno apylinkėje (Nauj. Romuva 1933, 107 nr.).

RITTERSWERDER. — Z. I. str. išsp. LE XXV, 348. Bibliogr.:

Scriptores rerum Prussicarum II-III; Codex Epistolaris Vitoldi 1882; *K. Wagner*: Vokiečių ordino pilys Kauno apylinkėje (N. Romuva 107 1933); *B. Dundulis*: Žemaičių sukilimai prieš teutoniškuosius pavergėjus (Vilniaus Universiteto Mokslo Darbai VI 1955 132-133).

VOKIEČIŲ ORDINAS IR LIETUVA. — Z. Ivinskio str. išsp. Naujoji Aušra (Chicago) 1949, 4-5 nr., 3-6 p.

LITAUISCHE WEGEBERICHTE. — Z. I. str. išsp. LE XVI, 281-282. Bibliogr.:

A. Thomas: Litauen nach den Wegeberichten im Ausgange des 14. Jhs. (Königliches Realgymnasium zu Tilsit, 41. Jahresprogramm) 1885; *H. Müller*: Über die Örtlichkeiten der 'Wegeberichte' innerhalb der heutigen Landesgrenze (Altpreussische Forschungen 1927, 43-65); *A. Salys*: Die Žemaitischen Mundarten I (atspaudas iš Tautos ir Žodžio VI) 1930; *Vc. Biržiška*: Kryžiuočių keliai į Lietuvą XIV a.: I. Keliai į Žemaičius (Praeitis I 1930, 1-63; L. W. keliai į Žemaičius suvesti į 6 pagrindines grupes); *Z. Ivinskis*: D. L. Kng. ekonominė politika savo dvaruose (Lietuvos Praeitis I 1940, 15-24 apie L.W.). žr. Dikra, Kaimas Lietuvos praeityje.

LIETUVIŲ PILYS

PRIEPILIS. — Z. I. str. išsp. LE XXIV, 29.

PILIES ŽIBINTOJAS. — Z. I. rankr. Bibliogr.:

Polnoje Sobranije Russkich Letopisej, II, 1908, 76 (ir kt. Liet. Metr. redakcijos); Belaruski Archiv (Archivum Alborutenum) II, 1928; žr.

K. Jablonskis: Lietuviški žodžiai senosios Lietuvos raštinių kalboj I, 1941, 268-269.

BISENA. — Z. I. str. išsp. LE III, 31-32.

DARSŪNIŠKIS. — Z. I. str. išsp. LE IV, 337-338. Bibliogr.:

Script. rer. Pruss. II 572, 574, 579, 589. *J. Fijalek*: Dorsuniszki, Kwart. histor. 44, 1930, 332-340 p. *J. Totoraitis*: Sūduvos Suvalkijos istorija I, 1938, 395-397 *M. Gumowski*: Herby miast litewskich, Ateneum Wil. X, 1935, 260. *Istorijos archyvas*, I t. XVI amž. Lietuvos inventoriai, 1934, sur. K. Jablonskis. *Ad. Boniecki*: Poczet rodów W. Ks. Litewsk. w XV i XVI w. 1887, 86, 139, 196, 225. *J. Wolff*: Senatorowie i dygnitarze W. X. Litewskiego. 1885. *Baliński*: Staroż. Polska, t. IV (1846) 426 p. *P. Klimas*: Ghillebert de Lannoy, dvi jo kelionės Lietuvon, (Pracitis, II, 1933, 122-123).

DUBYSOS PILIS. — Z. I. str. išsp. LE V, 215. Bibliogr.:

Script. rer. Prussie. II p. 78; Script. rer. Livon. II p. 27; *P. Tarasenka*: Lietuvos arch. medž. 1928; *L. Krzywicki*; Žmudź starożytna 1906.

GEDIMINO PILIS. — Z. I. str. išsp. LE VII, 75-76. Bibliogr.:

Scriptores rerum Prussicarum I 1861 170, 183, 190, 217 p.; *St. Zajączkowski*: Studya nad dziejami Žmudzi w XIII 1925 p. 33-34; („) Wilhelm de Machaut I jego wiadomości do dziejów Polski i Litwy w XIV w — Kw. Hist. XLIII 1929 p. 228; („) O pochodzeniu dynastji Giedymina — At. Wil. IV 1927 p. 411-412; *K. Chodynicki*: Geneza dynastji Giedymina — Kw. Hist. XL 1926 p. 565-566; *J. Puzyna*: Kim był i jak się nazywal Pukuwer, ojciec Gedymina — At. Wil. X 1935 p. 25-27; (rec. St. Zajączkowski — Kw. Hist. I. 1930 p. 312); („) Sukcesorowie Trojdena — At. Wil. XIII 1938 p. 17-25; *J. Jakštas*: Vokiečių Ordinas ir Lietuva Vytenio ir Gedimino metu — Senovė I 1935 p. 142-144; *A. Kučinskas*: Gedimino dinastijos kilmė — Mūsų Žinynas 1934 N 107-108; *P. Šležas*: Ar Gediminaičiai kilę iš Žemaičių — Athenaeum VI VI 1935 p. 5; *A. Vaičiulaitis*: Viduramžių poetas Machaut Lietuvoj — Židinys 1939 N 2 p. 181.

IMBARĖ. — Z. I. str. išsp. LE VIII, 425. Bibliogr.:

Liv-, Est-und Kurländisches Urkundenbuch, I, 1853; Akty Vilenskoj Acheogr. Kommissiji, XIV 305; *A. Salys*: Die žemaitischen Mundarten, atsp. iš « Tauta ir Žodis » VI, 1930, 11.

Apie Imbarės piliakalnį *P. Tarasenka*: Lietuvos archeologijos medžiaga 1928 140; *T. Dowgird*: Pamiątki z czasów przedhistor. na Žmujdzi. Opis cmentrzyska i pilkalnia w Imborach w roku 1885 i 1886 (Pam. Fizjograf. 1889, 380-389); *J. Žiogas*: Archeologičeskija zamietki po Telševskomu ujiezdu, Pamiatnaja knižka Kovenskoj gub. na 1901 g. *Aug. Bielenstein*: Die Grenzen des lettischen Volksstammes, 1892 239; *H. G. Mortensen*: Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreussens bis zum Beginn des 17. Jhs., II, 1938, 118.

JUNIGEDA. — Z. I. str. išsp. LE X, 75. Bibliogr.:

Script. rer. Prussicarum, I-II; *A. Salys*: Die Žemaitischen Mundarten, I, atsp. iš Tauta ir Žodis VI, 1930 (nurodyti J. liečią tekstai iš kronikų); Lietuvos TSR istorijos Šaltiniai, I, Vilnius 1955; *St. Zajączkowski*: Studja nad dziejami Żmudzi wieku XIII, 1925; *H. Łowmiański*: Studja nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego, I-II, 1931-32.

JURBARKAS. — Z. I. str. išsp. LE X, 119-122. Bibliogr.:

Script. rerum Prussicarum, I-V; Codex epist. Vitoldi, 1882; Istorijos Archyvas, I (red. K. Jablonskis) 1934 (Jurbarko 1561 inventorius); Revizija korolevskich pušč Vel. Kn. Litovsk. Grig. Voloviča 1559 g., 1867; liet. V. Žemaičio vert.: Pietinė Lietuva Grigaliaus Valavičiaus 1559 m. Lietuvos girių aprašyme, Čikaga 1964; Akty Vilenskoj Kommis. XXV; *M. Baliński*: Starożytna Polska, III (Litwa) 1846; *A. Salys*: Die žemaitischen Mundarten, I (atsp. iš Tautos ir Žodžio, VI) 1930; Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, I, 1955 (du XVII a. Jurb. muitinės prekių registrai); *K. Forstreuter*: Die Memel als Handelsstrasse Preussens nach Osten, 1931; *Z. Ivinskis*: Lietuvos prekyba su Prūsais, I, 1934; *J. Totoraitis*: Sūduvos Suvalkijos istorija, I, 1938; Słownik Geograficzny, III; *M. Gumowski*: Herby miast litewskich (Aten. Wil. X, 1935, 261); *M. Valančius*: Žem. Vyskupystė, I-II, 1848; *J. Obst*: Litwa i Ruś, II, 1912, 50; *M. Brensztejn*: Wiadomści Numizmat. Arch. II, 288.

PEŠTVĖ. — Z. I. str. išsp. LE XXII, 347-348. Bibliogr.:

Scriptores rerum Prussicarum, I-II, 1861-63; *A. Salys*: Die Žemaitischen Mundarten (atsp. iš Tauta ir Žodis, VI, 1930, 230; plg. 207.227); *St. Zajączkowski*: Studya nad dziejami Žmudzi w. XIII, Lwów 1925, 39-40; *Wł. Syrokomla* (Kondratowicz): Niemen od źródełu do ujścia 1861 (liet. K. Bizausko vertimas, 1933); *A. Kučinskas*: Kęstutis, Lietuvių tautos gynėjas, 1938; *Z. Ivinskis*: Iškilos po Lietuvos senovę (XX Amžius 1939, VI -duomens, kodėl P. lokalizuojama Palemono kalne); (") Vokiečių ordinas ir Lietuva (Naujoji Aušra 1949, Nr-4-5 -pilių išsi-

dėstymo Žemėlapis prie Nemuno); *St. Kolupaila*: Nemunas [2]1950. Žr. Bisena, Marienburgas (prie Nemuno), Metraščiai (Lietuvos Palemonas.

PILĖNAI. — Z. I. str. išsp. LE XXII, 497-498. Bibliogr.:

A. W. Koialowicz: Historiae Lituanae, I, 1650, 299-301; *J. Voigt*: Geschichte Preussens, IV, 1830, 534-7; *T. Narbutt*: Dzieje narodu litewskiego, IV, 1838, 599-604; *M. Baliński*: Starożytna Polska, III, 1846, 427-429; *S. Daukantas*: Lietuvos istorija, II, 1897, 47-49; *Valančiaus* Raštai, red. J. Balčikonis 1931, 450 (Mūšis pas Pilėnus' Antano Tretininko pasakojimuose); *J. Jakštas*: Vokiečių ordinas ir Lietuva Vytenio ir Gedimino metu (Senovė, II, 1936, 46); *Ad. Šapoka*: Pilėnai (Lietuvos Aidas, 1936, II); *Z. Ivinskis*: Pilėnai ir Margiris prieš 600 metų (Kardas 1936, Nr. 23); ('') Didžioji 1336 m. tragedija Pilėnuose (Trimitas 1950, Nr. 50, 1216-18); *R. Varakauskas*: Pilėnų gynimas, Vilnius 1960.

SIDABRA. — Z. I. str. išsp. LE XXVII, 370. Bibliogr.:

Livländische Reimchronik (apie S. svarbu eil. 11.235-11.315, 11.429-11.560); *A. Bielenstein*: Die Grenzen des lettischen Volkstammes 1892; *A. Bauer*: Semgallen und Upmale in frühgeschichtlicher Zeit (Baltische Lande I 1939); *K. Būga*: Rinktiniai Raštai III, 1961.

SIRDYČIAI. — Z. I. str. išsp. LE XXVII, 498. Bibliogr.:

Scriptores rerum Prussicarum I 1861; *H. Lowmiański*: Studja nad początkami spoleczeństwa i państwa Litewskiego II 1932.

SKRONAIČIAI. — Z. I. str. išsp. LE XXVIII, 96. Bibliogr.:

Scriptores rerum Prussicarum I 174 (Dusburg), 571 (Jeroschin), Žr. Karšuva.

LIETUVOS KUNIGAIKŠČIAI IR KILMINGIEJI

KUNIGAIKŠTIS. — Z. I. str. išsp. LE XIII, 355-356. Bibliografija:

Poln. Sobran. Russk. Lietop. II 1908 799, 817; *J. Wolff*: Kniaziowie litewsko-ruscy 1895; Litovskaja Metrika: Perepisi voiska litovskago (Russkaja istoričeskaja biblioteka XXXIII) 1915; *M. Liubavskij*: Litovsko-russkij sejm 1901; ('') Oblastnoje delenije i mestnoje upravlenije Litovsko-russkago gosudarstva 1892; *K. Avižonis*: Die Entstehung und Entwicklung des litauischen Adels bis zur lit.-poln. Union 1385, 1932; *H. Łowmiański*: Studja nad początkami spoleczeństwa i państwa Li-

tewskiego II 1932; *W. Mannhardt*: Letto-Preussische Götterlehre 1936; *H. Paszkiewicz*: The Origin of Russia 1955; *G. Rhode*: Die Ostgrenze Polens I 1955; *A. Kučinskas*: Kęstutis, lietuvių tautos gynėjas 1938 128-131.

DAUGAUDAI. — Išsp. LE IV, 349-350. — Kilmingųjų bibliografijas galima rasti LE pagal nurodytas vietas. Tiktai labiau žinomųjų yra pateikiamos žemiau.

DAUMANTAS. — Išsp. LE IV, 371-373. Bibliografija:

Polnoje sobranije russkich letopisej II (Ipatj. let.) 1908, IV, d. I, s. I (Novgor. let.) 1915, IV, d. 2, s. II (Novg. let.) 1917, V (Psovskija i Sofijskija let.) 1851, XV (Tverskaja let.) 1863, XVII (Let. metrašč., Bychovco kr.) 1907; *M. Stryjkovski*: Kronika polska, litewska, żmódzka etc. I. 1846; *H. Paszkiewicz*: Regesta Lithuaniae, I, 1930; *A. Nikitskij*: Očerk vnutrennoj istorii Pskova, 1973; *Nekrasov*: Drevnij Pskov, 1923; *H. Paszkiewicz*: Jagiellonowie a Moskwa, I, 1933; *J. Latkowski*: Mendog król litewski, 1892, *J. Stakauskas*: Lietuva ir Vakarų Europa XIII a., 1934; *J. Totoraitis*: Die Litauer unter dem König Mindowe, 1905 (liet. parafr. 1932); *E. Volter*: Gde iskat zemliu Nalšanskuju Ipatjevskoj letopisi? — Žurn. min. nar. prosvešč. 1900; *J. L(atkowskij)*: D. — Wielk. enc. powsz. ilustr. XVI.

KARIJOTAS. — Z. I. str. išsp. LE XI, 15-16. Bibliogr.:

K. Stadnicki: Koryjat Gedyminowicz i Karyatowicze (Rozprawy Akadem. Umiejętn. VII, 1879, 1-146); ('') Synowie Gedymina I (Monwid-Narymunt-Jewnuta-Koriat) 1848, ²1881; *J. Wolff*: Ród Giedymina 1886, 70-72; ('') Kniaziove litwsko-ruscy 1895, 177-178; *J. Puzyna*: Korjat i Korjatowicze oraz sprawa Podolska (Aten. Wil. XI, 1936, 57-97); *St. Krakowski*: Korjatowicze i sprawa Podolska w XIV w. w. oświetleniu najnowszej historjografii polskiej (t. p. XIII, zesz. 1, 1938, 250-274); *H. Paszkiewicz*, W sprawie roli politycznej Korjatowiczów na Wolyniu I Podolu (t. p. XIII zesz. 2, 1938, 334-347); ('') O genezie i wartości Krewa 1938; ('') The Origin of Russia, 1954; *O. Halecki*: Przyczyńki genealogiczne do dziejów układu krewskiego (Miesięcznik Heraldyczny 1935 zesz. 7-8); *St. Kuczyński*; Sine Wody 1362 (Księgą kuczci O. Haleckiego 1935, 81-144.

LENGVENIS. — Išsp. LE XIV, 386. Bibliogr.:

Livländische Reimchronik, hgg. von Leo Meyer, 1876 (eil. 2705-3120); Polnoje Sobranije Russk. Lietop. II, 798; Preuss. Urkundenbuch, I,

2, 94 (Nr. 106); *A. Sjögren*; Über die Wohnsitze der Jatwägen 1858, 322; *St. Zajączkowski*; Studya nad dziejami Żmudzi w XIII w. Lwów, 1925; *H. Lowmiański*; Studja nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego I-II, 1931-32; *J. Latkowski*; Mendog król litewski, 1892; *H. Paszkiewicz*: Jagiellonowie a Moskva, I, 1933; *J. Stakauskas*; Lietuva ir V. Europa XIII a., 1934. Žr. Mindaugas.

LENGVENIS ALGIRDAITIS. — Išsp. LE XIV, 387-388. Bibliogr.:

Liv-, Est- u. Kurländisches Urkundenbuch, IV, VI; *Ed. Raczyński*: Codex dipl. Lithuaniae, 1845; Codex epist. Vitoldi, ed. A. Prochaska, 1882; Akta unji Polski z Litwą, ed. St. Kutrzeba i Wł. Semkowicz, 1933; Polnoje Sobranije Russkich Lietopisej, VIII, 61-62; XI, 122, 148; XVII, 45; Novgorodskije lietopisi (nuo 1950 ed. A. Nasonov); *K. Stadnicki*: Bracia Władysława Jagiełły Olgierdowicza, 1867, 283- 292; *J. Wolff*: Ród Giedymina, 1886, 159-160; ('') Kniaziowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku 1895; *S. M. Kuczyński*: Ziemie Czernihowsko-Siewierskie pod rządami Litwy, 1936; *H. Paszkiewicz*: O genezie i wartości Krewa, 1938; *M. Gumowski*: Pieczęcie książąt Litewskich (Aten. Wileńskie, VII, 1930. Lengvenio antspaudų nuotraukos).

LIUBARTAS. — Išsp. LE XVI, 318-320. Bibliogr.:

H. Paszkiewicz: Polityka Ruska Kazimierza Wielkiego, 1925; ('') O genezie i wartości Krewa, 1938; ('') W sprawie roli politycznej Korjatowiczów na Wołyniu i Podola (Ateneum Wil. XIII, zesz. 2); *J. Puzyna*: Pierwsze wystąpienie Korjatowczów na Rusi południowej (t.p., 1-68); *J. Wolff*: Ród Gedimina, Kraków 1886, 73-76; ('') Kniaziowie litewsko-ruscy, 1895, 202; *G. Rhode*: Die Ostgrenze Polens, I, 1955; *M. Gumowski*: Pieczęcie książat Litewskich (Ateneum Wil. VII, 1930; *A. Kučinskas*: Kęstutis, 1938.

PUKUVERAS. — Išsp. LE XXIV, 225-226. Bibliogr.:

K. Chodynicki: Geneza dynastji Giedymina (Kwart. Historyczny, 40, 1926); *J. Puzyna*; Kim był i jak sie naprawde nazywał Pukuwer, ojciec Gedymina (Ateneum Wileńskie X, 1935, 1-43; svarbi St. Zajączkowskio recenzija Kwart. Hist. 50, zesz. 2, 1936 304-313); ('') Sukcesorowie Trojdena (t.p. XIII 1938 1-30); atsakymas kritikams ir patikslinimai); ('') Początki państwa i dynastii litewskiej w. swietle najnowszych badań (Nauka i Sztuka 1947 162-170); *J. Jakštas*: Naujausi Gedimino dinastijos kilmės tyrinėjimai (Lietuvos Praeitis I 1940 29-56, kritiškas įvertinimas ikitolinių studijų); *H. Lowmiański*; Uwagi o genezie państwa litewskiego (Przegląd Historyczny 1 1961 127-146); *V. T. Pašuto*: Obrazovanije litovskogo gosudarstva, 1959, 492 (genealoginė tabelė).

SKIRGAILA. — Išsp. LE XXVIII, 50-53. Bibliogr.:

Liv-, Esth- und Kurländisches Urkundenbuch III, 1857; VI, 1873; Scriptores rerum Prussicarum, II, 1863; III 1866; Codex epistolaris Vitoldi, 1882; Codex epistolaris saec. XV. I, 1876; Polnoje Sobranije Russkich Letopisej XVII, 1907; *K. Stadnicki*: Bracia Wladyslawa Jagielly, 1867; *St. Smolka*: Kiejstut i Jagiello (Pamietnik wydz. filog. i histor. fil. Akademji Umiejętności, VII, 1889 — kritiška ir pagrindinė studija S. santykiams su Kęstučiu); *J. Wolff*: Ród Giedymina, 1886; *St. Kutrzeba*: Unja Litwy z Polską, 1914; *W. Maciejewska*: Dzieje ziemi Polockiej w czasach Witolda (Ateneum Wileńskie 1931-32); *A. Kučinskas*: Kęstutis, 1938; *H. Paszkiewicz*: O genezie i wartości Krewa, 1938; ('') The Origin of Russia, 1954.

VYKINTAS. — Išsp. LE XXXIV, 63. Bibliogr.:

St. Zajączkowski: Studya nad dziejami Żmudzi wieku XIII 1925; Polnoje Sobranije russkich letopisej, II (Ipatijaus kronika) 1962 (perfotografuoła iš 1908); Livländische Reimchronik (išleido Leo Meyer) 1963 (perfotografuota iš 1876); *H. Paszkiewicz*: Jagiellonowie a Moskwa, I, 1933; *J. Stakauskas*: Lietuva ir Vakarų Europa XIII amžiuje, 1934; *Z. Ivinskis*: Durbės kautynės, 1938; ('') Mindaugas und seine Krone (Zeitschrift für Ostforschung III, 1954); ('') Pirmasis Lietuvos karalius Mindaugas ir jo palikimas (atspaudas iš Liet. Kat. Mokslo Akad. Metraščio I, 1965); *V. T. Pašuto*: Obrazovanije litovskogo gosudarstva, 1959.

IŠKILIŲJŲ VALDOVŲ ŽYGIAI

MINDAUGAS IR KARAI SU VOKIEČIAIS. — Z. Ivinskio str. išsp. Trimitas 1939, 44 nr., 1071-72.

MINDAUGAS IR LIETUVOS VALSTYBĖS SUSIFORMAVIMAS XIII AMŽ. Z. Ivinskio rankr. iš 1954.XI.11.

Be kitų, žr. Z. Ivinskio str. «Mindaugas ir jo karūna» — Aidai 1954, 1 nr., 1-8 p.; 2 nr., 54-59 p. Bibliografija:

Baumgarten, de, N.: Polotzk et la Lithuanie, Orientalia Christiana II, 1936 p. 223-253 (įdomi Mind. laikų kun-ščių geneologija). *Eichmann, E.*: Die Kaiserkroenung im Abendland, 2 tomai 1942. *Forstreuter, K.*: Die Entwicklung der Grenze zwischen Preussen und Litauen seit 1422, Altpreuss. Forschungen 18, 1941. *Gidžiūnas, V.*: De fratribus minoribus in Lithuania (1245-1517) Romae 1950. *Hellmann, M.*: Das Lettenland im Mittelalter. Studien zur ostbalt. Fruehzeit u. lettischen Stammesgeschicht, insbes. Lettgallens, Koeln 1954. *Hirsch, H.*: Das Recht der Koenigserhebung im hohen Mittelalter, Festschr. f. E. Heymann, Weimar 1940,

I. *Juška, A.*: Karaliaus Mindaugo krikštas, Aidai 1951, Nr. 9 (mintys iš jo nespausd. disert.). *Ivinskis, Z.*: Durbės kautynės 1260 m. ir jų politinis vaidmuo. Žemaičių karai su vokiečiais 1256-70 m. laikotarpyje, atsp. iš Karo Archyvo VIII ir IX t., 1938 (114 p.). *Ivinskis, Z.*: Mindaugas u. die Žemaiten. Das politische Verhaeltnis des ersten Litauerkoenigs zu seinen Westgebieten (Zemaitien), Oepetatud Eesti Seltsi Toimetused (Liber saecularis) XXX, t. 2 (1938), Tartu, p. 930-57. *Lichačev, N.*: Materialy dla istorii vizantijskoj i russkoj sfragistiki, Izviestija Akademji Nauk SSSR, 1930 (pridedamo fotogr. albumo fol. 7 nr. 1 yra paduodamas vienas pinigas su aiškiu užrašu (rus, raidėmis): « Mingdov ». Mindaugo ženklas buvęs augštyn apversta raide M su kryžiumi per vidurį. Toji monograma esanti « Gedimino stulpų » prototipas (v. Taube p. 488, 490). *Maleczyński, K.*: Sprawa chrztu i apostazji Mendoga w świetle krytyki dokumentow, Pamiętnik VI powsz. zjazdu histor. w Wilnie 1935, *I. Maleczyński K.*: W sprawie autentecznośći dokumentów Mendoga z lat 1253-1261, Ateneum Wileńskie XI, 1936 (su dviem visų dokum. palyginin. tekstų priedais). *Puzyna, J.*: W sprawie pierwszych walk Litwinow z Tartarami o Rus' w latach 1238-43, Przegląd historyczno-wojskowy 9, 1937. *Šapoka, A.*: 1949 m. istorinės sukaktys, Aidai 1950, Nr. 1. *Sužiedėlis, S.*: Kautynės ties Šiauliais 1236 m., Athenaeum VI, 1935, Kaunas. *Schramm, P. E.* studijos apie karūnavimus: Zeitschr. f. Rechtsgesch. Kan. Abt. 23, 1934; 24, 1935; ten pat, Germ. Abt. 68, 1951. Estudis Universitaris Catalans 22, 1936; Geschichte des engl. Koenigtums im Lichte d. Kroenung, 1937. Der Koenig v. Frankreich, I, 1939. *Taube*, v. Michael: Russische u. litauische Fuersten an der Duena zur Zeit der Deutschen Eroberung Livlands (XII u. XIII Jh.), Jahrbuecher f. Kultur u. Geschichte d. Slaven N. F. Band XI (1935 p. 367-502. *Tillmann*, Helene: Zur Frages des Verhaeltnisses von Kirche u. Staat in Lehre u. Praxis Papst Inocenz' III, Deutsches Archiv f. Erforschung d. Mittelalters 9, 1951. *Zajączkowski*, St.: Przegląd badan' nad dziejami Litwy do roku 1385, Pamiętnik VI powsz. zjazdu hist. Polskich w Wilnie 1935, I (tas pats: Jahrb. f. Kultur u. Gesch. d. Slaven 1935).

TRAIDENIS IR JO TAUTINĖ POLITIKA. — Dr. Z. Ivinskio str. išsp. Trimitas 1939, 48 nr., 1164-66.

VYTENIS IR KARAS SU KRYŽIUOČIAIS. — Išsp. Trimitas 1939, 49 nr., 1187-88.

VYTENIS D. L. KUNIGAIKŠTIS. — Z. I. str. išsp. LE XXXIV, 404-406. Bibliogr.:

Script. rerum Prussicarum, I, 1861; II, 1863; *Bardewik*: Chroniken d. Sächsischen Städte, 26, 1899; *H. Paszkiewicz*: Regesta Lithuaniae, I, 1930, nr. 707-853; ('') Jagiellonowie a Moskwa, I, 1933; *J. Jakštas*: Vokie-

čių ordinas ir Lietuva Vytenio ir Gedimino metu (Senovė, I, 1935); (") Naujausi Gedimino dinastijos kilmės tyrinėjimai (Lietuvos Praeitis, I, *T. Pašuto*: Obrazovanije litovskogo gosudarstva, 1959.

DIDIEJI GEDIMINO DARBAI LIETUVAI. — Dr. Z. Ivinskio str. išsp. Trimitas 1939, 51-52 nr., 1241-42.

KRYŽIUOČIŲ ŽYGIAI Į LIETUVĄ KĘSTUČIO LAIKAIS. — Dr. Z. Ivinskio str. išsp. Trimitas 1940, 6 nr., 129-131.

KĘSTUČIO ŽYGIAI Į ORDINO ŽEMES. — Dr. Z. Ivinskio str. išsp. Trimitas 1940, 7 nr., 152; 8 nr., 183-184.

LIETUVIŲ VERŽIMASIS Į RYTUS ALGIRDO LAIKAIS. — Dr. Z. Ivinskio str. išsp. Trimitas 1940, 14 nr., 328-330.

LIETUVA PO ALGIRDO MIRTIES. — Dr. Z. Ivinskio str. išsp. Trimitas 1940, 18 nr., 423-424.

JOGAILA LIETUVOS ISTORIJOJE. — Z. I. str. išsp. LE IX, 418-428.

JOGAILOS SANTYKIAI SU KĘSTUČIU IR VYTAUTU IKI 1392 M. — Z. Ivinskio str. tilpo rinkinyje «Jogaila», Kaunas 1935, 47-79.

JOGAILA, SANTYKIAI SU KRYŽIUOČIAIS. — Z. Ivinskio str. išsp. Naujoji Romuva 1934.IV.29, 173 nr., 366-368.

VYTAUTO JAUNYSTĖ IR JO VEIKIMAS IKI 1392 M. — Z. Ivinskio str. išsp. knygoje «Vytautas Didysis 1350-1430», red. P. Šležas, Kaunas 1930, 1-44.

VYTAUTAS PAS KRYŽIUOČIUS. — Dr. Z. Ivinskio str. išsp. Trimitas 1940, 22 nr., 538-540.

VYTAUTAS DIDYSIS IR JO VAIDMUO LIETUVIŲ TAUTAI. — Z. Patirgo (*Z. Ivinskio slapyvardis*) str. išsp. Aidai 1946, 11 nr., 179-181, 184-185.

ŽYMESNĖS LIETUVIŲ KAUTYNĖS SU KRYŽIUOČIAIS

SAULĖ — ŠIAULIAI 1236 M. — Z. Ivinskio str. išsp. Naujoji Romuva 1936, 41 nr., 804-806.

SAULĖS—ŠIAULIŲ KAUTYNĖS. — Z. I. str. išsp. LE XXVII, 11-13. Bibliografija:

Livländische Reimchronik, išl. Leo Meyer 1876 (eil. 1859-1966); Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch I 1853; Scriptores Rerum Prussicarum II 33-34; Polnoje Sobranije Russkich Letopisej II ²1908, III, 1841 50, IV vyp. 1 1915 214, IV vyp. 2 1917 208, XV 1863 364; *K. Skirmuntt*, Pagal Nemuną ir Baltiją istorijos apyaušry II 1921 (iš lenkų k. vertė Esmaitis); *St. Zajączkowski*; Studya nad dziejami Żmudzi wieku XIII 1925; *J. Berzinš*: Kur notika Saules kauja 1236 gada? (Izglitibas Ministrijas Menešraksts 1 1935); *V. Bilkins*; Zemgaliešu cinas ar biskapiem un ordeni 1936; *K. Paunksnis* Saulės mūšis 1236 m. (Akademikas 3—4 1936); *S. Sužiedėlis*: Kautynės ties Šiauliais 1236 (Athenaeum VI 1935); *Z. Ivinskis*: Saulės-Šiaulių kautynės 1236 m. ir jų reikšmė (Atsp. iš Karo Archyvo VII 1936); ('') Kautynės ties Saule-Šiauliais prieš 700 m. (Trimitas 39-42 1936 papildomi duomens); *J. Jonynas*: Kautynės netoli Saulės (Lietuvos Aidas 444-450 1936); *M. Tumler*: Der Deutsche Orden im Werden, Wachsen und Wirken 1955; *Fr. Benninghoven*: Der Orden der Schwertbrüder. Fratres milicie Christi de Livonia 1962 (svarbi studija apie S. k.); *R. Varakauskas*; Vokiečių feodalų agresija į r. Pabaltijį ir lietuvių kova su ja XIII a. I ketvirtyje (Vilniaus valstybinio pedagoginio inst. Mokslo darbai III 1957 5-31).

SKUODO KAUTYNĖS 1259 M. — Z. I. str. išsp. LE XXVIII, 112-113. Bibliografija:

Livlädische Reimchronik 1876; Scriptores rerum Livonicarum II 1848; Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch I 1853. Žr. Durbės kautynės.

DIDYSIS LIETUVIŲ TAUTOS LAIMĖJIMAS PRIE DURBĖS 1260 M. — Z. Ivinskio str. išsp. Aidai 1960, 6 nr., 233-240.

DURBĖS KAUTYNĖS. — Z. I. str. išsp. LE V, 255-256. Bibliografija:

Scr. rer. Pruss. I; Livländische Reimchr. 1876: *Z. Ivinskis*: D. K. ir jų politinis vaidmuo — Karo Archyvas VIII. IX (1937, 1938); *L.*

Kenstavičius: Lietuvių laimėjimas prie D. — Židinys 1934 N 3; *J. Stakauskas*: Lietuva ir V. Europa XIII a. 1934; *E. Chudzinski*: Die Eroberung Kurlands durch den D. Orden im 13. Jahrh. 1917; *A. Ewald*: Die Eroberung Preussens III 1884; *J. Latkowski*: Mendog — Rozpr. Akad. Umiej. III 1892; *St. Zajączkowski* Studya nad dziejami Žmudzi XIII w. 1925; *J. Voigt*: Geschichte Preussens III 1828; *J. Totoraitis* Die Litauer unter d. Kg. Mindowe 1905 (liet. 1932); *P. Schwartz*: Kurland im 13. Jh. 1875; *P. Šležas* Mindaugas Lietuvos karalius — Mūsų Žinynas XXVII 1933; *K. Skirmuntt*: Mindog król Litwy 1909; *M. Oehler*: Geschichte d. Deutschen Ritter-Ordens II 1912; *V. Bilkins*: Kuršu brivibas cin'as 1936; *H. Paszkiewicz*: Jagiellonowie a Moskwa I 1933.

LIELVARDĖS KAUTYNĖS. — Z. I. str. išsp. LE XXXVI, 344. Bibliogr.:

Livländische Reimchronik, išl. Leo Meyer, Paderborn 1876 (eil. 5966-6098); Scriptores rerum Prussicarum, I (kronika Can. Sambiensis 283 p.); t.p. II (Chronicon Dunamudense-141; Chronicon Wartberge 42); *E. Bonnel*: Russisch-livländische Chronographie, St. Petersburg 1862 74, 89; *Z. Ivinskis*: Durbės kautynės ir jų politinis vaidmuo. Žemaičių karai su vokiečiais 1256-70 m. (atsp. iš Karo Archyvo VIII ir IX t.) Kaunas 1937 92-94 (ten nurodyta ir kt. bibliogr.).

Heinrici Chronicon Livoniae, išl. L. Arbusow ir Alb. Bauer, Hannover 1955; *H. Lowmiański*: Studja nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego, I-II, Wilno 1931-32.

DIDŽIOJI 1336 M. TRAGEDIJA PILĖNUOSE. — Z. Ivinskio str. išsp. Trimitas 1939, 50 nr., 1216-18.

PILĖNAI. — Z. I. str. išsp. LE XXII, 497-498. Bibliogr.:

A. W. Koialowicz: Historiae Lituanae I. 1650, 299-301; *J. Voigt*: Geschichte Preussens IV, 1830; *T. Narbut*: Dzieje narodu litewskiego IV, 1838; *M. Baliński*: Starożytna Polska III, 1846; *S. Daukantas*: Lietuvos istorija II, 1897; Valančiaus Raštai 1931 (Mūšis pas P. Antano Tretininko pasakojimuose); *J. Jakštas*: Vokiečių ordinas ir Lietuva Vytenio ir Gedimino metu (Senovė II, 1936); *A. Šapoka*: P. gynimas (Lietuvos Aidas 1936 nr. 93, 94 ir 98); *Z. Ivinskis*: P. ir Margiris prieš 600 metų (Kardas 1936 nr. 23); ('') Didžioji 1336 tragedija P. (Trimitas 1950 nr. 50); *R. Varakauskas*: P. gynimas 1960.

STRĖVOS KAUTYNĖS. — Z. I. str. išsp. LE XXIX, 40-41. Bibliogr.:

Scriptores rerum Prussicarum I-III 1861-66; *J. Voigt*: Geschichte Preussens V 1832; *A. Kučinskas*: Kęstutis, tautos gynėjas 1938. Žr. Kęstutis.

RUDAVOS KAUTYNĖS. — Z. I. str. išsp. LE XXVI, 57-58. Bibliogr.:

Scriptores rerum Prussicarum, I-III; *T. Narbutt*: Dzieje narodu Litewskiego, V, 1839; *K. Lohmeyer*: Die Litauerschlacht bei Rudau im Samland 1370, ihre gleichzeitige und ihre spätere Darstellung (Rink.: Zur Altpreussischen Geschichte, 1907); *K. Hecht*: Die Schlacht bei Rudau 1370 (Oberländische Geschichsblätter, Königsberg Diss., 16-17, 1914-17); *A. Kučinskas*: Kęstutis, Kaunas 1938 (nurodyta ir senesnė bibliogr.).

ŽEMAIČIŲ KLAUSIMAS IR ŽALGIRIO KAUTYNĖS. — Z. Ivinskio str. išsp. Aidai 1960, 7 nr., 278-281; 8 nr., 323-328.

KOVOS BRUOŽAI DĖL ŽEMAIČIŲ IR JŲ SIENŲ. — Z. Ivinskio str. išsp. Athenaeum, VI, Kaunas 1935, ir jo atspaudas 1936, 1-64 p.

TAIKOS SUTARTYS IR TAIKINTOJAI

DUBYSOS SUTARTYS. Z. Ivinskio Str. išsp. Liet-ji Enc. 1938, VII, 1 sąs., 2-3 p. Bibliogr.

Liv-, Esth. u. Curländisches Urkundenb. III p. 393 395, 400, 489-495; *Fr. Boldt*: Der deutsche Orden und Litauen 1370-86, Altpr. Monatschr. X 1873; *I. Jonynas*: Jogaila, Židinys 1935 N 10, 1936 N 2, 3; *R. Krumbholtz*: Samaiten und der Deutsche Orden 1890; *J. Voigt*: Gesch. Preussens V p. 408-420; *J. Pfitzner*: D. L. k. Vytautas kaip politikas 1930; *K. Heinl*: Fürst Witold von Litauen 1382-1401 1925; *O Halecki*: Dzieje unii Jagiellońskiej I 1919; *E. Bonnel*: Russ. — livl. Chronographie, Comentarii 1862.

SALYNO TAIKA. — Z. I. str. išsp. LE XXVI, 351-353. Bibliogr.:

Salyno sutarties tekstą žr. Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch 1859 218-227 (Nr. Nr. 1478, 1479); *Ed. Raczyński*: Kodex dyplomatyczny Litwy 1845 251-259; Naujas kritiškas tekstas *E. Weise*: Die Staatsverträge des deutschen Ordens in Preussen im 15. Jh. I 1939 9-12 (Liet. vertimas Lietuvos Istorijos Šaltiniai I 1955 82-3); *A. Salys*: Die žemaltischen Mundarten (atsp. iš Tauta ir Žodis VI 1929 233, 251); *M. Goyski*: Wzajemne stosunki Połski Litwy i Zakonu w latach 1399-1404 (Przewodnik nauk. i literacki 34 1906); *Z. Ivinskis*: Geschichte des Bauernstandes in Litauen 1933 42-51; ('') Kovos bruožai dėl Žemaičių ir jų sienų (Athe-

naeum VI 1935 54-117); *Br. Dundulis*: Žemaičių sukilimai prieš teutoniškuosius pavergėjus 1401 ir 1409 m. (Vilniaus Univ. Mokslo Darbai VI 1955 118-145); ('') Lietuvių kova dėl Žemaitijos ir Užnemunės XV a. 1960.

RACIĄŽO TAIKA. — Z. I. str. išsp. LE XXIV, 315-316. Bibliogr.:

Jos dokumentai išspausdinti Cod. epist. Vitoldi, 96-99; Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch, IV, 457-459; *Ed. Raczyński*: Codex dipl. Lithuaniae, 1845, 82, 251; *E. Weise*: Die Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preussen im 15. Jahrhundert, I, 1939, 31-34; *A. Lewicki*: Powstanie Swidrigielly (Rozpr. Akademji Umiejętności XXIX 1892); *R. Krumbholtz*: Samaiten und der Deutsche Orden bis zum Frieden am Melno-See 1422; *A. Prochaska*: Król Wladyslaw Jagiello I-II 1908; ('') Dzieje Witolda, w. księcia Litwy 1914; ('') O Raciąžskiem przymierzu (Przegląd Historyczny XV); Z. *Ivinskis*, Kovos bruožai dėl Žemaičių ir jų sienų (Athenaeum VI 1935); *J. Jakštas*: Jogailos ir Vytauto kovos su vokiečių ordinu (rink. Jogaila 1935 142-147); *B. Dundulis*: Žemaičių sukilimai prieš teutoniškuosius pavergėjus 1401 ir 1409 (Vilniaus Valstybinio Universiteto Darbai VI 1955 130-133); *H. Lowmiański*: Agresja zakonu krzyżackiego na Litwe w wiekach XII-XV (Przegląd Historyczny 45, zesz. 2-3, 1954).

BENEDIKTAS MAKRA, TAIKINTOJAS. — Z. I. str. išsp. LE XVII, 148-149. Bibliogr.:

Lites ac res gestae inter Polonos ordinemque Cruciferorum II ²1890 (red. Z. Celichowski), III ²1935 (red. J. Karwasińska); Monumenta medii aevi res gestas Poloniae illustrantia II 1876; XII 1891; Codex epistolaris Vitoldi 1882; *J. Jakštas*: Jogailos ir Vytauto kovos su Vokiečių ordinu (rinkinyje Jogaila) 1935, 155-167; čia nuosekliai išdėstyti M. liečią faktai); *Z. Ivinskis*: Kovos bruožai dėl Žemaičių ir jų sienų (Athenaeum VI 1935, 63-77; M. liečianti bibliografija); *Br. Dundulis*: Lietuvos konfliktas su ordinu dėl Žemaitijos sienų ir imperatoriaus atstovo B. M. misija Lietuvoje 1413 m. (Vilniaus univ. Mokslo Darbai XX 1958, 127-149). Kitą bibliografiją žr. Konstancos susirinkimas.

Konstancos BAŽNYTINIS SUSIRINKIMAS. — Z. I. str. išsp. LE XII, 372-375. Bibliogr.:

H.v.d. Hardt: Magnum oecum. Constantiense Conc., I-VI, 1697 (Index 1742); *J. D. Mansi*: Sacrorum Conciliorum nova et ampliss. collectio t. XXVII 530 — XXVIII 958, 1785; *Ulrich v. Richental*; Chronik de K. k. (išsp. 1483), edid. M. R. Buck 1882; Deutsche Reichstagsakten VII 1876; *H. Finke*, Acta Conc. Constant. I-IV 1896-1928 (plati

bibliogr.); ('') Forschungen und Quellen zur Geschichte de K. k. 1889; ('') Bilder vom K. K. 1903; *C. J. Hefele*: Conciliengeschichte VII 1874; *H. Bellée*: Polen u. die römische Kurie in den Jahren 1414-24, 1914; *P. Nieborowski*: Der deutsche Orden und Polen in der Zeit des grössten Konfliktes [2]1924; *K. Springmann*: Polen u. der deutsche Orden zur Zeit des Konstanzer Konzils (Diss. Freiburg i. Brg.) 1923; *A. Prochaska*: Na soborze w Konstancji (Rozprawy Akademji Umiejętn. wydz. hist.-fil. XXIV) 1898; *W. Holtzmann*: Die Gründung des Bistums Samaiten (Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins, XXXII, 70-83) 1917; *Fr. Doubek*: Skarga Zmudzinów i odpowiedž Zakonu niemickiego z r. 1416 (Aten. Wil. VII 872-892) 1930; *J. Fijalek*: Kościół rzymsko-katolicki na Litwie (Rink. Polska i Litwa) 1914; *L. Ehrlich*: Pawel Włodkowic i Stan. ze Skarbimierza 1954; *St. Belch*: J. Falkenberg (Sacrum Poloniae Millennium II, 165-193) 1956; *A. Janulaitis*: Žemaičiai ir bažnytinis seimas Konstancijoje (Praeitis II 291-349 — plati bibliogr.) 1933; *J. Jakštas*: Jogailos ir Vytauto kovos su vok. ordinu (rink. Jogaila) 1935; *M. Andziulytė - Ruginienė*: Žemaičių vyskupystės pradžia (atsp. iš Athenaeum VII); *Br. Dundulis* rašęs apie K. k. diplominį darbą Teologijos-Filosofijos fak. Filosofijos skyriuje 1929, ta pačia tema paruošė Vilniaus univ. mokslinę disert. 1954; *Z. Ivinskis*: Kovos bruožai dėl Žemaičių ir jų sienų (Athenaeum 1936 VI; t. p. 1931 119-120 bibliogr. apie K. K.).

ULRICH VON RICHENTAL, KONSTANCOS SUSIR. KRONIKININKAS. — Z. I. str. išsp. LE XXXII, 201-202. Bibliogr.:

Visa senesnė literatūra nurodyta *Ed. Heyck*: U. v. R. (Allgemeine Deutsche Biographie, 28, 1889, 433-435); *Th. Vogel*: Studie zu U. v. R. Konzilchronik, Diss. Freiburg i. Br. 1911.

MELNO TAIKA. — Z. I. str. išsp. LE XVIII, 172-175. Bibliogr.:

Karaliaučiaus archyvas (Grenzsachen E.M. 91 g; kiti archyvo duomenys žr. Regesta historico-diplomatica Ordinis S. Mariae Theutonicorum 1198-1525, Joachim-Hubatsch I, 1948-50); M.t. tekstas: Livländ. Urkundenbuch V, 1867, 880 ir *E. Weise*, Staatsverträge des deutschen Ordens I, 1939, 160; *M. Dogiel*: Limites Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae 1758; *R. Krumbholtz*, Samaiten und der Deutsche Orden bis zum Frieden am Melno-See (Altpr. Monatschrift 1890); *J. Voigt*: Geschichte Preussens VII; *K. Forstreuter*, Die Memel als Handelsstrasse Preussens nach Osten 1931; ('') Die Entwicklung der Grenze zwischen Preussen und Litauen seit 1422 (Altpr. Forschungen 18, 1941, 50-70; nurodytos Karaliaučiaus archyvo sienų archyvalijos ir daug bibliografijos); *W. Eckert*: Die kurische Landschaft Ceclis. Untersuchungen des Kampfes um Südkurland zwischen dem Deutschen Orden und Litauen (t. p. 20, 1943, 6-84); *E. Kroehnert*; Die deutsch-russische Grenze von Eydtkuhnen bis Soldau. Mit Benutzung von Archivalien des Königsberger Staatsarchivs

(Mitteil. der literarischen Gesellschaft Masovia 18, 1913, 80-133); *St. Srokowski*, Granica Prus Wschodnich, jej przebieg, powstanie i znaczenie (Bellona XV, 1933, 471-494) *St. Zajączkowski*: Studja nad procesami Polski i Litwy z zakonnem krzyżackim w latach 1420-23 (Ateneum Wileńskie XII, 1937, 282-403; daug įdomios medžiagos iš M.t. laikotarpio, kai byla buvo užvesta Romoje); *H. Lowmiański*: Agresja zakonu krzyżackiego na Litwe w wiekach XIII-XV (Przegląd Historyczny 45, 1954, 338-371; apie bandymą Lietuvai atiduoti Nemuno žiotis Kazimiero laikais 363-369); *R. Valsonokas*: Klaipėdos problema 1932; *P. Šležas*: Vytauto D. kovos dėl Žemaičių ir Klaipėdos (N. Romuva 18, 1932); ('') Klaipėdos mst. istorijos bruožai 1252-1466 (Mūsų Žinynas 1933); *J. Jakštas*: Jogailos ir Vytauto kovos su vokiečių ordinu (rinkinyje Jogaila 1935, 131-183); *Z. Ivinskis*: Lietuvos vakarų sienos bei Klaipėdos klausimas Vytauto laikais (N. Romuva 120, 121, 1933); ('') Kovos bruožai dėl Žemaičių ir jų sienų (Athenaeum VI, 1935, 54-117).

TORUNĖS TAIKOS SUTARTYS. — Z. I. str. išsp. LE XXXI, 335-337. — Bibliogr.:

T o r u n ė s sutartis 1411 m. *Ed. Raczyński*: Kodex dyplomatyczny Litwy, 1845, 129-133; Codex epistolaris saeculi XV (Monum. medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia, XII, 1891, 39-45); *Z. Celichowski*: Lites ac res gestae inter Polonos Ordinemque Cruciferorum, II, 1892, 456-458; *E. Weise*: Die Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preussen im 15. Jh., 1939, 82-89; *Z. Ivinskis*: Vytauto D. periodo bibliografija (Athenaeum, II, 1, 1931, 89-138); ('') Kovos bruožai dėl Žemaičių ir jų sienų (t.p. VI, 1935); *H. Koeppen*: Die Berichte der Generalprokuratoren des Deutschen Ordens an der Kurie, II, II, 1960 (svarbi nauja medžiaga apie Torunės sutartį); *B. Dundulis*: Lietuvių kova dėl Žemaitijos ir Užnemunės XV a., 1960; *St. M. Kuczyński*: Pierwszy traktat toruński 1411 r. (Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu, XX, 1954); ('') Wielka wojna z Zakonem krzyżackim w latach 1409-1411, ²1961 (plati Torunės sut. analizė su gausia bibliogr.); *K. Jurgėla*: Tannenberg 15 July 1410, 1961; *O. Urbonas*: 1410 metų karas su kryžiuočiais ir Žalgirio mūšis, 1960.

T o r u n ė s sutartis 1466 m. *E. Weise*: Die Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preussen im 15. Jh., 1955, 262-295; ('') Die staatsrechtlichen Grundlagen des zweiten Thornen Friedens und die Grenzen seiner Rechtsmässigkeit (Zeitschr. für Ostforschung, I, 1954, 1-25); ('') Das Widerstandsrecht in Ordenslande Preussen und das mittelalterliche Europa, 1955; *W. Hejnosz*: Zagadnienie ważności pokoju toruńskiego 1466 r. (Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 2(57) 1957, 65-70). Lenkų tyrinėtojų pažiūros: *M. Biskup*: Zagadnienie ważności i interpretacji traktatu toruńskiego 1466 r. (Kwart. Historyczny, LXIX, 2, 1962, 296-334). Naujos reveliacijos apie Marienburgo pardavimą su plačia bibliografija: *W. Rautenburg*: Der Verkauf der Marienburg 1456-1457 (Studien zur Geschichte des Preussenlandes. Festschrift für Erich Keyser) 1963, 119-150.

KOVA – LIETUVIŲ TAUTOS EGZISTENCIJOS SVARBIAUSIAS VEIKSNYS. – Z. Ivinskio str. išsp. Ateitis 1950, 4-5 nr., 10-11.

HEROJIŠKIEJI MOMENTAI LIETUVOS ISTORIJOJE. – Z. Ivinskio str. išsp. žurnalas Į Laisvę 1960, 23 nr., 6-31 ir 51 p.

LIETUVIŲ IR VOKIEČIŲ SANTYKIAI. – Metmenys paskaitos, Z. Ivinskio skaitytos vokiškai Strassburge 1953. IX.12, paruošti paties autoriaus.

OBER-OST. – Z.I. str. išsp. LE XX, 527-528. Bibliogr.:

Das Land Ober-Ost. Deutsche Arbeit in den Verwaltungsgebieten Kurland, Litauen und Bialystok-Grodno 1917; *C. Rivas*: Ober-Ost. Le plan annexioniste Allemand en Lithuanie. Lausanne 1917; *E. Ludendorff*: Meine Kriegserinnerungen 1920; *B. Colliander*: Die Beziehungen zwischen Litauen und Deutschland während der Okkupation 1915-18 1935; *P. Ruseckas* (red.): Vokiečių okupacija Lietuvoje 1936; *Z. Ivinskis*: Lietuvos padėtis 1917 ir Vasario 16 akto genezė (Židinys XXVII 1938); *M. Urbšienė*: Vokiečių karo meto spauda ir Lietuva (atspaudas iš Karo Archyvo) 1939; ('') Vokiečių okupacijos ūkis Lietuvoje (t.p., X-XI) 1939.

ISENBURG-BIRSTEIN. – Z.I. str. išsp. LE IX, 74. Bibliogr.:

P. Klimas: Der Werdegang des litauischen Staates 1919; *B. Colliander*: Die Beziehungen zwisehen Litauen und Deutschland während der Okkupation 1915-1918, 1935; Litwa za rządem ks. Isenburga 1919; *Z. Ivinskis*: Lietuvos padėtis 1917 ir Vasario 16 d. akto genezė (Židinys 1938-39); *C. Rivas*: La Lithuanie sous le joug allemand 1919; *V. Bartuška*: Lietuvos nepriklausomybės kryžiaus keliais 1937; *M. Urbšienė*: Vokiečių karo meto spauda ir Lietuva (atspaudas iš Karo Archyvo) 1939.

VOKIEČIŲ DĖMESYS LIETUVOS ISTORIJAI. – Iš Z. I. rankr. 1953. XII. 4 (kas buvo išsp. Draugo dienrašty).

ASMENVARDŽIAI

SANTRUMPOS, BE ĮPRASTŲJŲ:

arkiv. = arkivyskupas
baj. = bajoras
gen. = generolas
imp. = imperatorius
kar. = karalius
komt. = komtūras
kron. = kronika, kronikininkas
mag. = (ordino) magistras
metr. = metropolitas
pop. = popiežius
vysk. = vyskupas

VIETOVARDŽIAI

Santrumpos :

dv. = dvaras
k-ja = kunigaikštija
suvaž. = suvažiavimas
viet. = vietovė
v-ja = vyskupija

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJOS LEIDINIAI

Suvažiavimo Darbai, I	tomas, 542 psl.,	Roma [2]1973
Suvažiavimo Darbai, II	tomas, 486 psl.,	Roma [2]1973
Suvažiavimo Darbai, III	tomas, 526 psl.,	Roma [2]1972
Suvažiavimo Darbai, IV	tomas, XV -321 psl.,	Roma 1961
Suvažiavimo Darbai, V	tomas, XVI-647 psl.,	Roma 1964
Suvažiavimo Darbai, VI	tomas, XVI-510 psl.,	Roma 1969
Suvažiavimo Darbai, VII	tomas, XV -427 psl.,	Roma 1972
Suvažiavimo Darbai, VIII	tomas, XVI-595 psl.,	Roma 1974
Suvažiavimo Darbai, IX	tomas, XVI-455 psl.,	Roma 1982
Suvažiavimo Darbai, X	tomas, XVI-390 psl.,	Roma 1984
Suvažiavimo Darbai, XI	tomas, XVIII-364 psl.,	Roma 1987
Suvažiavimo Darbai, XII	tomas, XVIII-402 psl.,	Roma 1988
Suvažiavimo Darbai, XIII	tomas, spausdinama.	

Metraštis, I	tomas, XVI-374 psl.,	Roma 1965
Metraštis, II	tomas, VIII-370 psl.,	Roma 1966
Metraštis, III	tomas, VIII-410 psl.,	Roma 1967
Metraštis, IV	tomas, VIII-624 psl.,	Roma 1968
Metraštis, V	tomas, VIII-623 psl.,	Roma 1970
Metraštis, VI	tomas, VIII-520 psl.,	Roma 1984
Metraštis, VII	tomas, ruošiama spaudai.	

A. Dambrauskas-Jakštas, Užgesę Žiburiai, XVI-502 psl., Roma [2]1975.

A. Kučas, Kun. Antanas Staniukynas, XVI-208 psl., Roma 1965.

J. Eretas, Kazys Pakštas, Tautinio Šauklio Odisėja, XVI-384 psl., Roma 1970.

A. Baltinis, Vysk. V. Borisevičiaus gyvenimas ir darbai, XII-178 psl., Roma 1975.

J. Eretas, Valančiaus šviesa už marių. Pranciškaus Juro ir jo bendrininkų gyvenimas bei veikla, XIV-354 psl., Roma 1980.

Pr. Gaida, Nemarus mirtingasis, Arkiv. T. Matulionis, XII-369 psl., Roma 1981.

V. Gidžiūnas, O.F.M., A. Pabrėžos gyvenimas ir darbai, spausdinama.

J. Gasiūnas, Vysk. K. Paltaroko gyvenimas, baigiama ruošti spaudai.

Ign. Skrupskelis, Lietuviai XVIII amžiaus vokiečių literatūroje, XIX-172 psl., Roma 1967.

J. Grinius, Veidai ir problemos lietuvių literatūroje, I t., XII-406 psl., Roma 1973.

J. Grinius, Veidai ir problemos lietuvių literatūroje, II t., XII-500 psl., Roma 1977.

J. Grinius, Grožis ir menas. Estetikos pagrindai. Antras papildytas leidimas, 400 psl., Roma 1982.
Vl. Kulbokas, Lietuvių literatūrinė kritika tremtyje, XII-569 psl., Roma 1982.

J. Vaišnora, Marijos garbinimas Lietuvoje, 445 psl., Roma 1958.
P. Rabikauskas, The Foundation of the University of Vilnius (1579). Royal and Papal Grants, 75 psl., Roma 1979.
Fontes Historiae Lituaniae, vol. I: Relationes status Dioecesium in Magno Ducatu Lituaniae, LV-542 psl., Roma 1971.
Fontes Historiae Lituaniae, vol. II: Relationes status Dioecesium in Magno Ducatu Lituaniae, XXVI-776 psl. Roma 1978.
Fontes Historiae Lituanie, vol. III: Codex Mednicensis seu Samogitiae Dioecesis, Pars I: 1416-1609, XXXV-709 psl., Roma 1984.
Fontes Historiae Lituaniae, vol. IV: Codex Mednicensis seu Samogitiae Dioecesis, Pars II: 1609-1926, XXVIII-777 psl. Roma 1989.
Panevėžio vyskupijos istorija. Ruošiama spaudai.
K. Avižonis, Rinktiniai Raštai, I t., XXII-614 psl., Roma 1975. Išplatinta.
K. Avižonis, Rinktiniai Raštai, II t., XI-463 psl., Roma 1978.
K. Avižonis, Rinktiniai Raštai, III t., XII-567 psl., Roma 1982.
K. Avižonis, Rinktiniai Raštai, IV t. Ruošiama spaudai.
Z. Ivinskis, Rinktiniai Raštai, I t.: Lietuvos istorija (Iki Vytauto Didžiojo mirties), X-411 psl., Roma 1978. Išplatinta.
Z. Ivinskis, Rinktiniai Raštai, II t., XVI-723 psl., Roma 1985.
Z. Ivinskis, Rinktiniai Raštai, III t., XVI-586 psl., Roma 1989.
Z. Ivinskis, Rinktiniai Raštai, IV t., XVI-750 psl., Roma 1987.

A. Salys, Raštai I t., XXIV-570 psl., Roma 1979.
A. Salys, Raštai, II t., XVI-696 psl., Roma 1983.
A. Salys, Raštai, III t., XIX-545 psl., Roma 1985.
A. Salys, Raštai, IV t., ruošiama spaudai.

St. Šalkauskis, Rinktiniai Raštai, I t.: Filosofinės studijos, LXIII-687 psl., Roma 1986.
St. Šalkauskis, Rinktiniai Raštai, II t.: Pedagoginės studijos, spausdinama.
A. Maceina, Filosofijos kilmė ir prasmė, XII-328 psl. Roma 1978.
J. Navickas, Vertybės ir dorovė: Moralinės filosofijos pagrindai, XVI-234 psl., Roma 1988.
J. Eretas, Išeivijos klausimais, 55 psl., Roma 1974.

Užsakymus siųsti šituo adresu:
L.K.M. Akademijos Reikalų Vedėjui
Piazza della Pilotta 4
00187 ROMA ITALIA